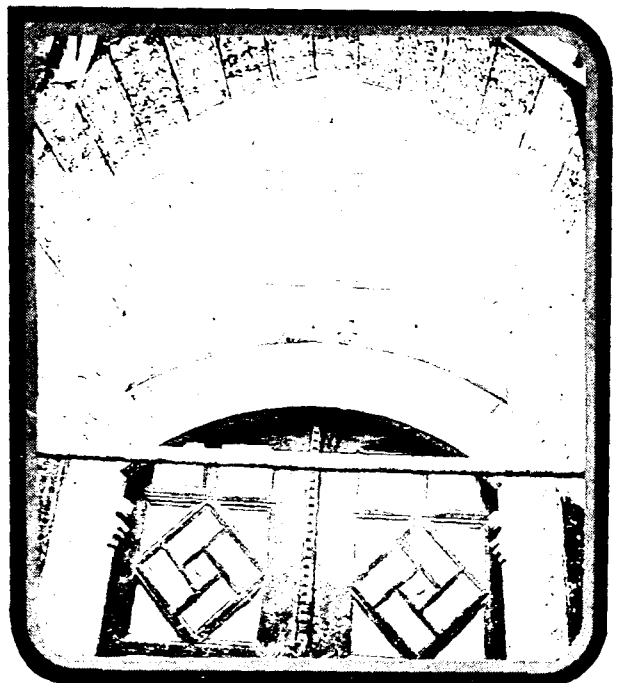
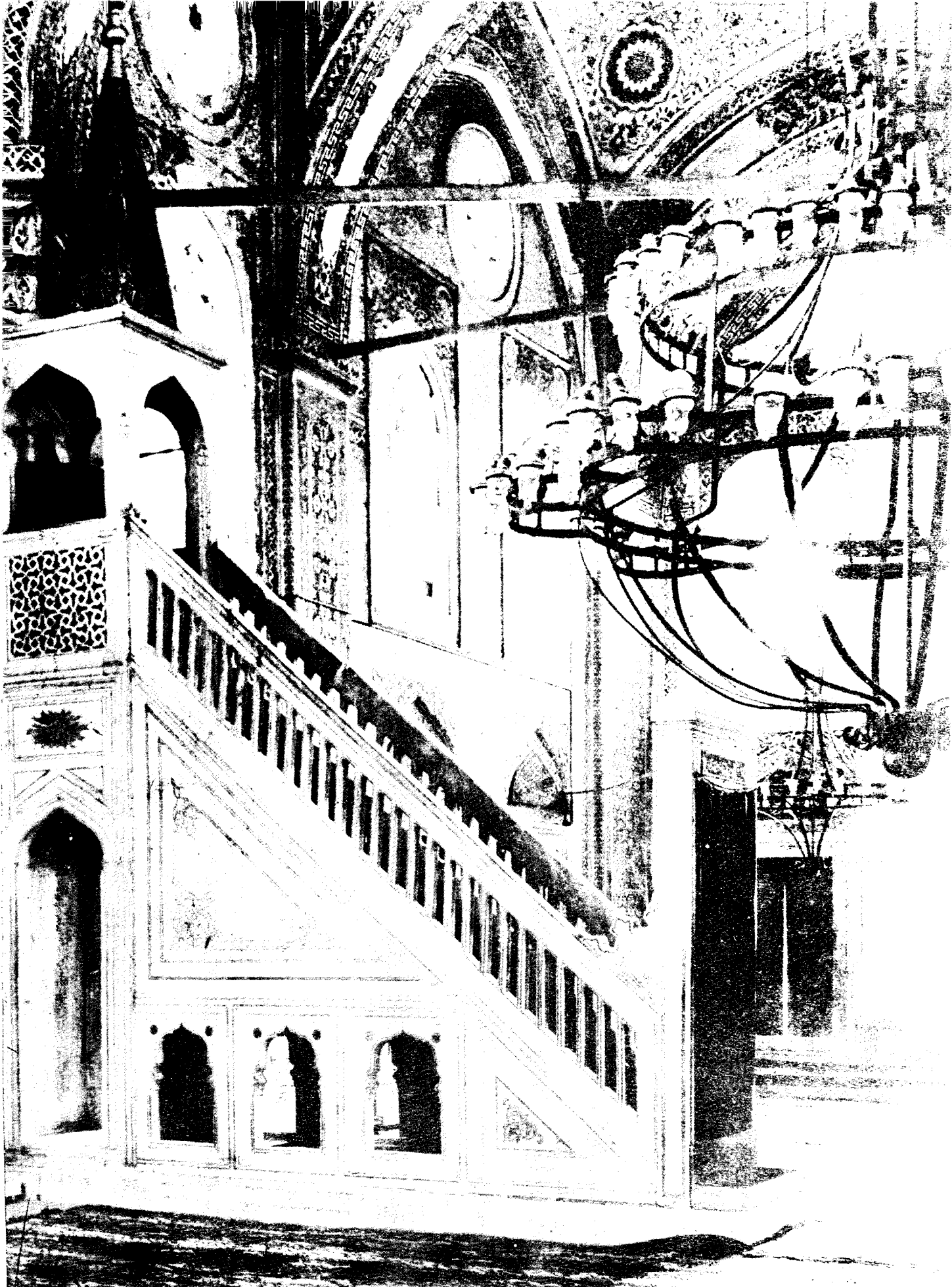

VAKIFLAR

Dergisi

XX

Sinan Paşa adına (1555-56) tarihinde Mimar Koca sinan tarafından Beşiktaş'ta yapılan Sinan Paşa Cami minberi

ÖNSÖZ

Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan Vakıfların öteden beri millî kültürümüze büyük ölçüde katkı ve destekte bulunmuş olduğu bilinmektedir. Yazma eserlerin çoğaltılması için kurulan istinsah vakıflarının yanında, okumaya yeni başlayan öğrencilere alfabeye kitabı alınıp dağıtılmasını öngören vakfiye şartları uzun yıllar uygulanan vakıf şartlarındandır.

Diğer taraftan, yüzyıllarca vakıf kitapları bağrında barındırıp milletimizin hizmetine sunan sayısız vakıf kütüphaneler, yaşayan irfan âbideleridir. Yurdumuzun her yerinde göze çarpan ve vakıf yoluyla meydana gelip yüzyıllardır çeşitli bilimsel araştırma ve incelemelerde başvurula gelen nadide kaynak eserleri ihtiva eden bu kütüphaneler, vakıfların milletimize armağan ettiği kültür varlıklarımızdır. Ayrıca, matbaanın icadından sonra yurdumuzda kurulan en büyük matbaalardan biri de, Nezaret döneminde vakıflarca kurulan “Evkâf-ı İslâmiyye” matbaasıdır. Yapılan incelemelerde, kütüphanelerde bulunan binlerce eski kitabın bu matbaada basılmış olduğunu görmemiz, vakıfların uzun yıllar Türk kültür ürünlerini meydana çıkarıp, milletin istifadesine sunmada ne denli etkin rol oynadığını öğrenmemize vesile olmaktadır.

Okuma-yazmayı geliştirme, ilmi yayma ve elde edilen bilgileri insanların istifadesine sunma yolunda atılan vakıf adımları, yerli ve yabancı birçok ilim adamı ve araştırmacı tarafından takdirle ifade edilen bir husustur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok yayın faaliyetleri ile yüce milletimize hizmet vermekte olan vakıflar, birtakım periyodik ve müteferrik yayınları ile kültür alanında saygın bir yer işgal etmektedir. Birçok vakıf yayınlarının ısrarla aranan eserlerden olması, bu yayınların önemiyle okuyuculardan gördüğü ilgiyi ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet döneminde başlatılıp geliştirilerek yürütülmekte olan periyodik vakıf yayınlarından biri de “Vakıflar Dergisi”dir. Çeşitli vakıf konularıyla hizmetlerinin yanında, sanat tarihi, tarihî, hukukî, sosyal kültürel ve benzeri konuların yer aldığı bu derginin 20. sayısı elinizdedir. Dergimizi değerli düşünce ve yazılarıyla destekleyen yazarlarımızın yanında okuyucularımızın daha iyiye ve daha güzele ulaşma yolundaki olumlu eleştirileri ve aydınlatıcı uyarıları da teşekkürümüzü mucib olacaktır.

Gelecekte daha çok ve daha muhtevelî vakıf eserlerini hizmetinize sunma dileği ve ümidiyle Vakıflar Dergisinin bu ve bundan önceki sayılarına değerli düşünce ve makaleleriyle katkıda bulunan ilim adamlarımızla, neşrinde emeği geçen mesai arkadaşlarımızla teşekkür ederim.

Şener MACUN
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRÜ

VAKIFLAR Dergisi

XX. SAYI

FIYATI : 5000 TL. KDV DAHİL

SAHİBİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Adına
Şener MACUN

SORUMLU

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

İbrahim ATEŞ

İNCELEME KURULU

Sadi BAYRAM
Prof.Dr. Refet YINANÇ
Doç.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Veysi YILMAZ
Abdülkerim ERDOĞAN

TEKNİK YÖNETMEN

Abdülkerim ERDOĞAN

TASHİH

Mehmet NARİNCE
Şükran VELİOĞLU
Hüseyin BAŞKAYA

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen
fikir ve beyanlardan yazı sahipleri
sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek
kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön Kapak :

1. Akyazılı Sultan Türbesi giriş
kapısının görünüşü.
2. Sivas Çifte Minareli medrese.
3. Seyyid Harun Külliyesinde
Hanife Sultan ve Rüstem bey Tür-
beleri.
4. Razgrad'da İbrahim Paşa Ca-
misi giriş kapısı. Üzerinde asma ki-
lit caminin ibadete kapalı olduğu-
nu açıkça göstermektedir.

Arka Kapak :

1. Bağdad'da Seyyid Abdülka-
dir Geylani Türbesi.
2. Bağdad'da Seyyid Abdülka-
dir Geylani Külliyesi genel gö-
rünüştü.

TELEFON (Ankara)

131 78 57

131 11 60/01-89

Basıldığı Yer

Mas Matbaacılık

Ankara

1988

İÇİNDEKİLER

Yrd.Doç.Dr. Haşim KARPUZ, Erzurum Kümbet Köyü'nde Yer Alan İki Yapı	5
Mehmet ÖNDER, Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi	13
Boris DENİKE/A.Osman UYSAL, Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide	29
Atilla ÇETİN, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nde Arşiv Çalışmaları	39
Remzi DURAN, Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii	47
Dr. Abdüsselâm ULUÇAM, Bağdad'da Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi	63
Z.Kenan BİLİCİ, Kastamonu ve Kasabaköy'deki İki Eseriyle Nakkaş Abdullah Bin Mahmut ve Sanat Tarihimizdeki Yeri	85
Bozkurt ERSOY, Bergama'da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri	95
A. Fulya BODUR, Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları	105
Doç.Dr. Ara ALTUN, Türk Sanat Eserlerinin Merkezi Dökümantasyonu Hakkında Notlar	115
Dr. Abdüsselâm ULUÇAM, Arapgir Gümrükcü Osman Paşa Camii Hakkında	119
Doç.Dr. Aynur DURUKAN, Hani, Hatuniye (Zeynep Hatun Ya da Zeynebiye) Medresesi	131
İbrahim ATEŞ, Vakıf ve Vatan Savunması	169
Yrd.Doç.Dr. Hakkı ACUN, Sivas ve Çevresi Tarihî Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri	183
Mustafa ÖZDAMAR, Namazgâhlar	221
İsmail AYTAÇ, Kömürhan	249
Mehmet ÇAYIRDAĞ, Kayseri'de Vakıf Kütüphaneleri ve Matbah Emimi Hacı Halil Efendi Kütüphanesi	265
Yrd.Doç.Dr.Nusret ÇAM, Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar	289
Prof.Dr. Refet YINANÇ, Eshab-ı Khef Vakıfları	311
Prof.Dr. Erol CANSAL, Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı	321
Nazif ÖZTÜRK, Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü	329
İsmet BİNARK, Arşiv Malzemesini Tahrib Eden Unsurlar, Bunlara Karşı Korunma Metodları ve Arşiv Malzemesinin Restorasyonu	347
Ramazan ACUN, Bilgisayar ve Vakıf Araştırmaları	365
Ömer DEMİREL, 1788-1808 Tarihlerinde Sivas Şer'iyeh Sicillerinde Geçen Vakfiyeler	377
Ruşen BALTA, Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Vakıflar	385
Dr. Osman KESKİOĞLU, Şumnu'da Türk İslam Eserleri	389
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL, Vakıfların Millî Birlikteki Roller ve Hususiyetle Demir Baba Türbesi	395
Doç.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ, Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri	403
Prof.Dr. Tuncer BAYKARA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bir Deftere Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Varna	409
Sadi BAYRAM/Hayrettin ERSAL, Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu: Nüvvap	415
M.Kamil DÜRÜST, Varna'da Akyazılı Sultan Tekkesi	443
Ahmet CEBECİ, Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri (No: 56)	453
Dr. İ.Aydın YÜKSEL, Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri	467
Sadi BAYRAM, Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri	475
Dr. İ.Aydın YÜKSEL, Türk Mimari Tarihî Araştırmacılığı ve Ekrem Hakkı Ayverdi	483

ERZURUM KÜMBET KÖYÜ'NDE YER ALAN İKİ YAPI

Yrd.Doç.Dr.Haşim KARPUZ

Tanıtmaya çalışacağımız ikiyapı Erzurum'un Ilıca Bucağına bağlı Kümbet Köyü' nün merkezinde bulunmaktadır. Kümbet Köyü'ne Erzurum-Çat karayolunun 20.kilometresinden 3 km. lik bir tali yolla ulaşılmaktadır.

Kümbet Köyü ve çevresinin Eski Tunç Çağı, Urartu ve Bizans dönemlerinde iskân gördüğü yüzey buluntularından anlaşılmaktadır.Nitekim bu köy ve çevresi Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde de önemli yerleşmelere sahne olmuştur (1). Burada inceleyeceğimiz iki yapı 14.yüzyıldan kalma bir kümbet ile 1793 yılında yapılmış bir Osmanlı dönemi câmisisidir (Şekil:1, Res.:1).

Erzurum Müzesi'nde görevli iken 1977 yılında tarafımızdan tescilli yapılan bu iki yapıdan kümbet halen mevcut bulunmaktadır. Câmînin ölçüleri 1978 yılında alınmış ve resimleri çekilmiştir. Aynı yıl Erzurum'dan ayrıldıktan sonra 1980 yılı içerisinde koruma kararına rağmen maalesef mahalli dernek tarafından yıktırılarak yerine betonarme bir câmî yaptırılmıştır (2).

1.ANONİM KÜMBET:

Câmîin batı yakınında, moloz taş duvarlarla çevrilmiş dörtgen bir avlunun içinde yer almaktadır (Res.:1). İçten 3.85 m.çapında ve içten dıştan dairesi plânlıdır (Şekil:2,Res.:2). Kümbetin kapısı kuzey doğudan olup üç basamaklı bir merdivene sahiptir. Yapı içten tamamen kireçle sıvanmış, sadece istiridye motifi doldurulmuş taş mihrap nişi orijinal kalabilmiştir (Res.:3).

Dıştaki dokuz sıra kesme taşın arası sonradan yapıldığı belli olan kabartma derzle derzlendirilmiştir. Kapı sivri kemerli bir kavsara içerisinde olup, portal üç kademeli bir silme ile çevrelenmiştir. Bu silmenin içinde köşelerde iki rozet yer almaktadır (Res.:2).

Son yıllardaki onarımlarla kümbetin üst yapısı tamamen değişmiştir. Örtüde yarım küre şeklinde bir kubbe mevcuttur. Dışta Örtüye geçişte basit profilli bir silme bulunmaktadır. Bu silme yapının içten kubbe, dıştan ise konik bir külahla örtülü olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgede bu kümbetin benzeri olan yapıların örtüsü de böyledir.

Silindirik gövdeli, konik külahlı kümbetlerin 13.yüzyılın ikinci yarısından sonra Doğu Anadolu Bölgesinde yaygınlaştığı bilinmektedir (3). Bu yapı ile plân benzerliği gösteren kümbetler; Oltu Misri Zinnun, Horasan Kızlar Kümbeti ile Karayazı Söylemez Ana ve Söylemez Baba kümbetleri 14-15. Yüzyıllara tarihlenirler (4). Erzurum'daki

1. A.Ş.Beygu, Erzurum, İstanbul, 1963,s.170-179.

2. Câmîin ve kümbetin ölçülerinin alınmasında, plânlarının çizimindeki yardımlarından dolayı Doç.Dr.Hakkı Önkal'a, anlatımdaki yardımları için de Doç.Dr.Yılmaz Önge'ye teşekkürlerimi sunarım.

3. M.Oluş Arık, Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri. Anadolu, C. XI (1967), s. 80-82. Ayrıca bkz. N. Tabak, Ahlat, İstanbul, 1972,s.56.

4. R.H.Ünal, Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar, Vakıflar Dergisi, C.XI (1976), s.128-130

Cimcime Sultan, Kemah-Togay Hatun Kümbetleri, kapısının kuzey doğudan oluşu ve süsleme özellikleri ile Ilıca-Kandilli yakınlarındaki Evrenf Kümbeti, bu kümbet ile yakın benzerlikler göstermektedir.

Kümbetin içerisinde bugün Binamaz Ahmet Baba diye anılan bir yatır bulunmaktadır. Bu kişinin yapı ile ilişkisi bilinmemektedir. Bu bakımdan yapının bir kısmının mevcut olduğu ihtimalini kabul edebiliriz. Köylülerce yapılan onarımlar sırasında mumyalık toprak altında bırakılmış olmalıdır.

Yapıyı gören A.Ş.Beygu, kitabesini vakfiyesi yüzünden sipahilerin kırdığını belirterek 14. yüzyıla tarihlendirilebileceğini teklif etmektedir (5). Kümbet bölgedeki benzerlerinden hareketle 14. yüzyıla tarihlendirilebilir.

2.OSMAN EFENDİ CAMİİ:

Yapı dikdörtgen plânlı olup bir son cemaat yeri ve bir harim kısmından meydana gelmektedir. Cephede köşelerde düzgün kesme taş diğer kısımlarda ise moloz taş duvarlara sahiptir. Duvarlar muhtelif seviyelerde ahşap hatıllarla bağlanmıştır. Örtüde orta kısımda küresel bir yükselme görülmektedir. Çelen duvarlarında her cephede ikişer olmak üzere taş çörtlenler bulunmaktadır (Şekil:3, Res.:4-5).

Kuzeydeki son cemaat bölümünün örtüsünü altı ahşap ayak taşımaktadır. Bu ayaklar arasında kafesli ahşap panolar vardır. Orta açıklıkta da ahşap kafes şeklinde bir çift kapı kanadı bulunmaktadır. Son cemaat mahallinin cephesi ahşap direklere oturtulmuş ahşap elibögründelerle taşınan ahşap bir saçakla muhafaza altına alınmıştır (Res:6). Üstü saç örtülüdür. Son cemaat mahallinin kuzey batı köşesine kaidesi içeriye doğru bir çıkıntı yapan minare inşa edilmiştir.

Son cemaat mahallinden üstü sade bir profille süslenmiş taş çerçeveli dikdörtgen bir kapı ile harime geçilmektedir. Kapının üstünde içeri rumf dolgulu geometrik örgü kompozisyonları ihtiva eden taşlarla çerçevelenmiş bir inşa kitabesi göze çarpar. Kitabenin

yukarısına gelen kısımda sivri kemerli bir alınlık biçiminde düzenlenmiş bitkisel motifler görülmektedir.

İçten içe 9.20 x 9.50 m. ölçülerinde olan kare şeklindeki harim, simetrik bir biçimde ikisi kuzey cephede, diğer ikisi güneyde bulunan dikdörtgen dört alt pencere, yanlarda da üçer fevkânî mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Kible yönünde de iki fevkânî mazgal penceresi vardır (Res.:7). Giriş eksenine rastlayan kible duvarındaki mihrap sade bir şekilde süslenmiş yarım daire plânlı bir niş halindedir.

Ortada harimin örtüsünü dört sütun desteklemektedir. Dört sütunun sınırlandığı orta mekân, çevredeki düz ahşap kaplama tavandan farklı olarak ahşap kirişlerle yapılmış bir kırılmaç kubbe ile yükseltilmiştir (Res:8) (6).

Sütunları birbirine bağlayan ahşap kirişler, yüzleri mukarnaslı ve profilli silmelerle süslenmiş yastık ağaçları ile sütunlara oturtulmuştur (Res:9). Bu parçalar ve sütun başlıkları basit geometrik oyma motiflerle bezenmiştir (7).

Harimin kuzey duvarı boyunca uzanan fevkânî mahfel yanlarda duvarlara bitişik ahşap sütunlara, ortada ise kırılmaç tavanı taşıyan sütunlardan ikisine oturtulmuştur. Bu mahfele, girişin sağ tarafında yer alan ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfelin harime bakan yüzü sade bir korkulukla çevrilmiştir. Mahfel döşemesi seviyesinde kırılmaç tavanı taşıyan sütunların gövdesi mukarnaslı ve profilli silmelerle süslenmiştir (Resim:10). Sütunlar, yastık ağaçları, mahfel korkulukları yağlı boya ile boyanmıştır.

5. A.Ş. Beygu, Erzurum, İstanbul, 1936, s.173.

6. Kırılmaç kubbe, Erzurum evlerinin tandirevi örtülerinde kullanılmıştır. Ayrıca Ulu Camiin mihrap önü kubbesi, bazı hanların örtüsü de aynı tarzdadır. Bu örtüye Erzurum dışında, Kırşehir Çarşı Camii'nde ve Hacı Bektaş Tekkesi gibi yapılarda da rastlanmaktadır.

7. Ahşap yastıkların mukarnasla süslü örneklerini Merzifon II.Sultan Murad Camii'nde de görürüz. Bkz. E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri, C.II, İstanbul, 1972, s.525

Yapıda ahşap sütunların profilli başlıkları, mahfel korkulukları, minber ve ortadaki kırlangıç kubbe bölgenin ahşap işçiliğinin önemli örnekleridir.

Erzurum Müftisi yenbu'i semahat ayn-ı cûd

Melce'i erbâb-ı dâniş mesned-ârâ-yı fühul

Eyleyüp ihya bu cami'le bu Künbet karyesin

Men bena li'llah tebştrinden agâh oldu ol

*Geldi bir hatif dua gûne dedi tarihini
Câmiin Osman Efendi eyleye Yazdan kabûl*

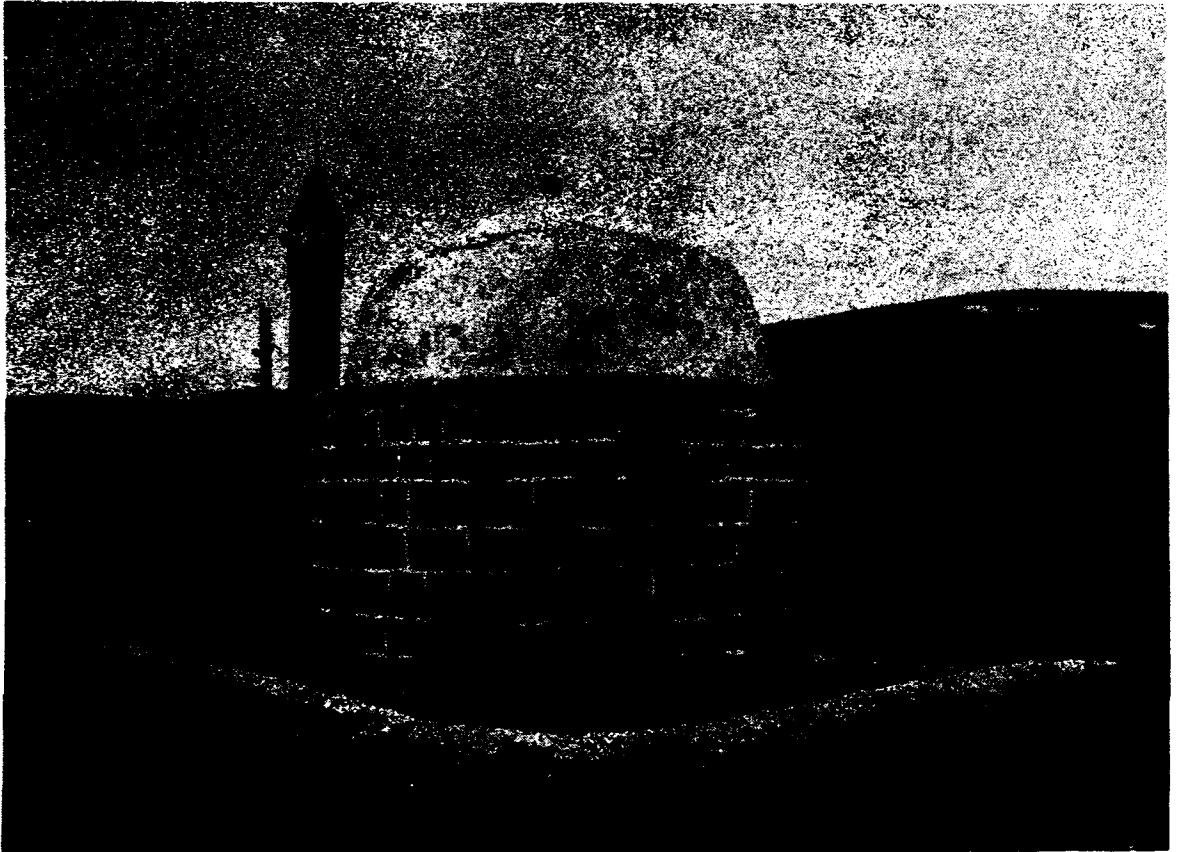
Sene 1207

Kapı üzerindeki altı satırlık inşa kitabesi bu câmiin, H.1207/M.1793 yılında Erzurum Müftüsü Osman Efendi tarafından ihya yoluyla yaptırıldığını göstermektedir (Res:11) (8).

Bu kitâbede, câmiin ihya yoluyla inşa edildiğinin belirtilmesi muhtemelen aynı yerde ve yakınındaki kümbet ile birlikte inşa edilmiş eski bir câmiin mevcudiyetini düşündürmektedir. Nitekim bugünkü câmin kapısında, kitâbesinin çevresinde ve bazı yerlerinde kullanılmış olan motifli ve profilli taşların eski câmiye ait olduğunu tahmin edebiliriz.

8. Kitâbe metnini okuyan merhum Prof.Naci Yüngül'ü rahmetle anıyorum.

RESİM - 1 : Erzurum, Kümbet Köyü'ndeki kümbet ile camiin genel görünüşü.

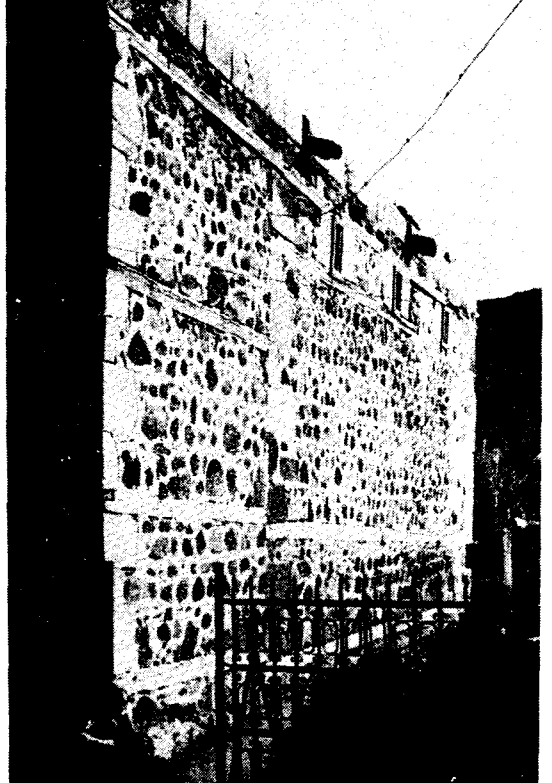
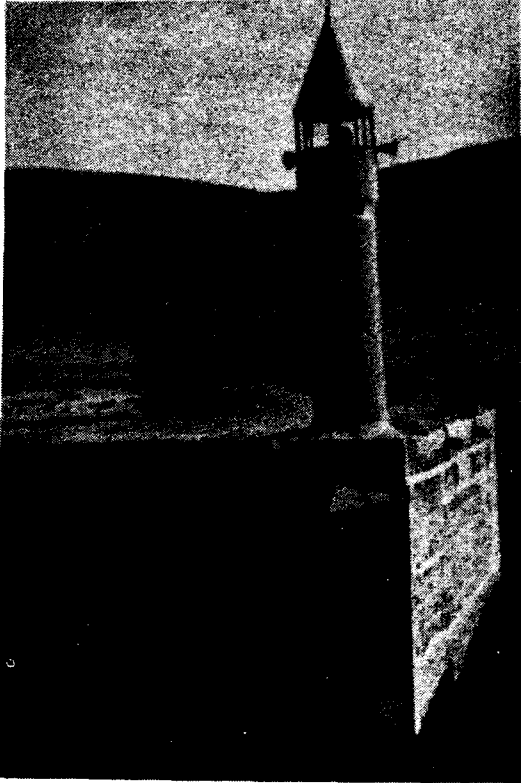
RESİM - 2 : Kümbetin kapısı.

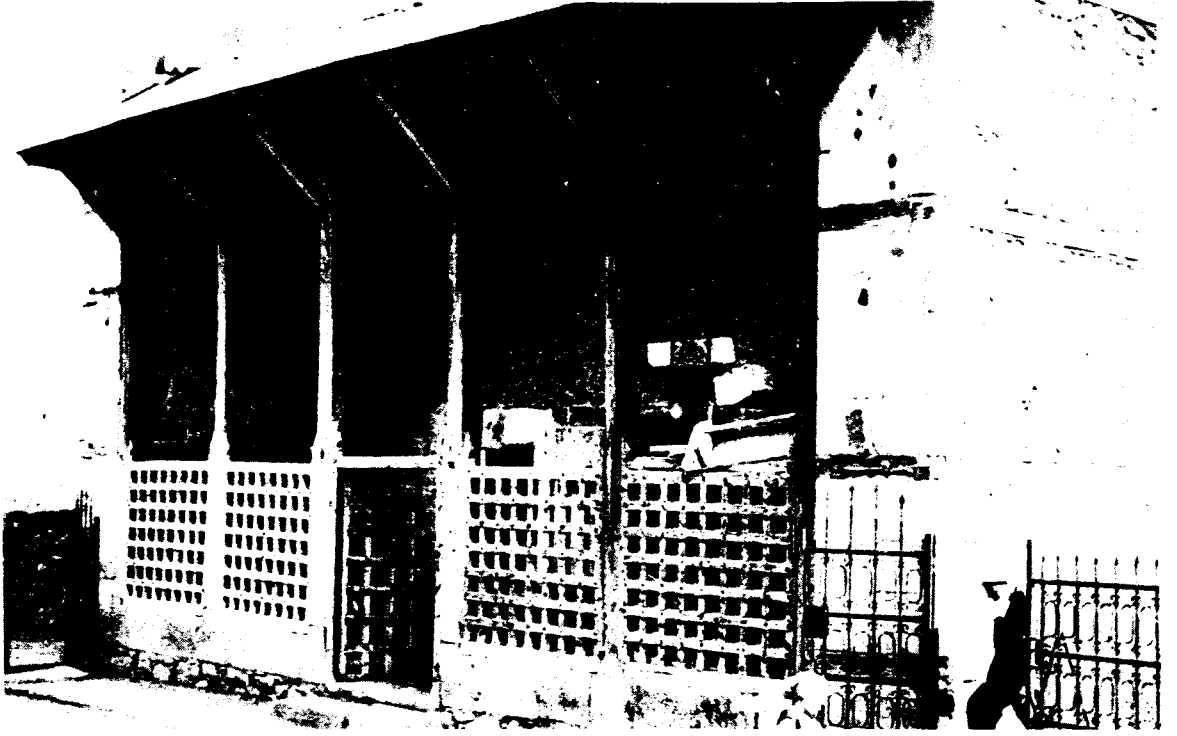
RESİM - 3 : Kümbetin mihrabı.

RESİM - 4 : Caminin genel görünüşü (şimdi yıkılmıştır.)

RESİM - 5 : Caminin batı duvarı.

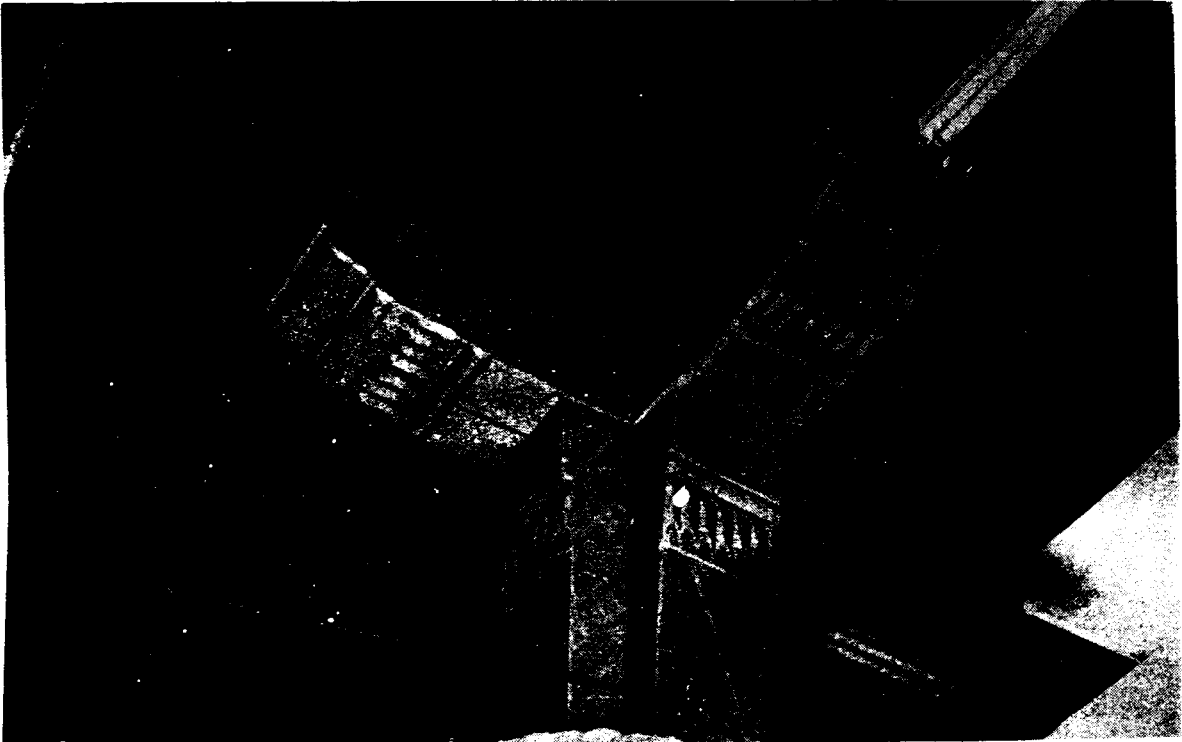

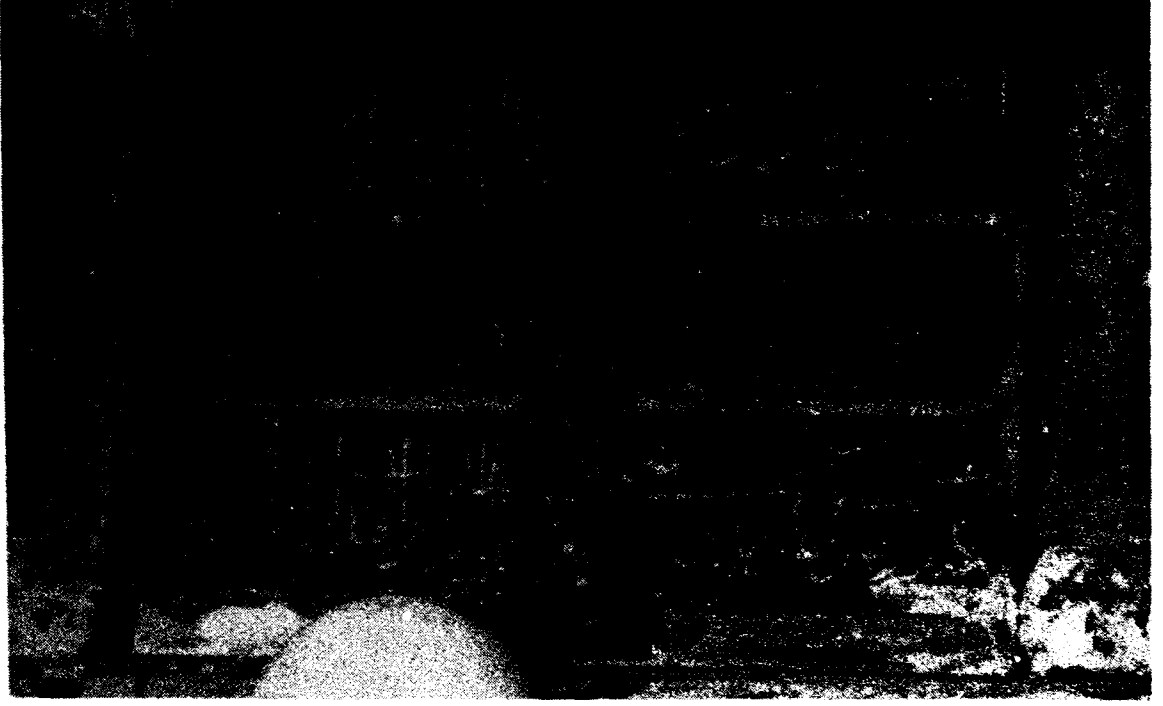

RESİM - 6 : Caminin son cemaat mahalli.

RESİM - 9 : Caminin örtüsünü destekleyen sütunlardan birisinin mukarnashı yastıkları.

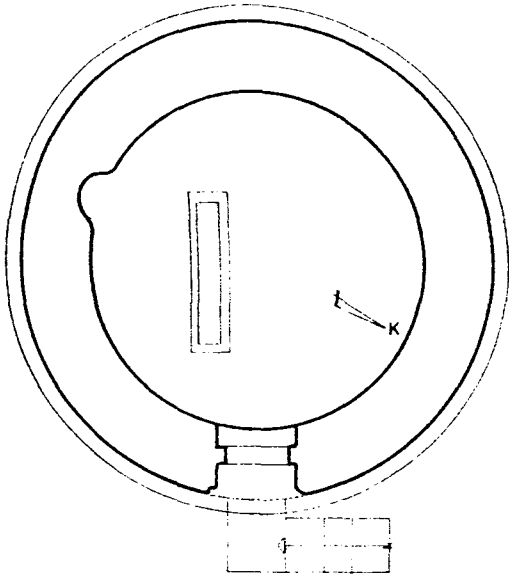
RESİM - 11 : Camiin kitabesi.

RESİM - 7 : Caminin harim kısmını aydınlatan şevle pencerelerden birisi.

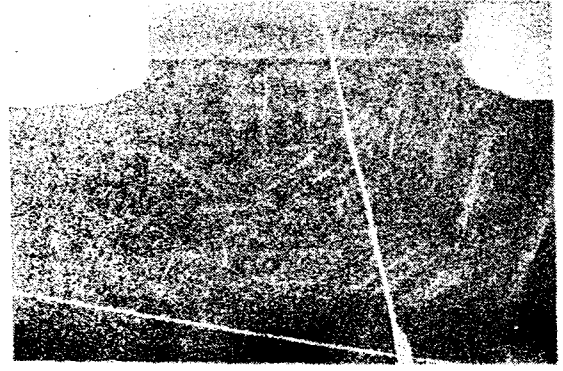
RESİM - 10 : Örtüyü destekleyen ahşap sütunlardan birisinin mahfel hizasındaki süslemesi.

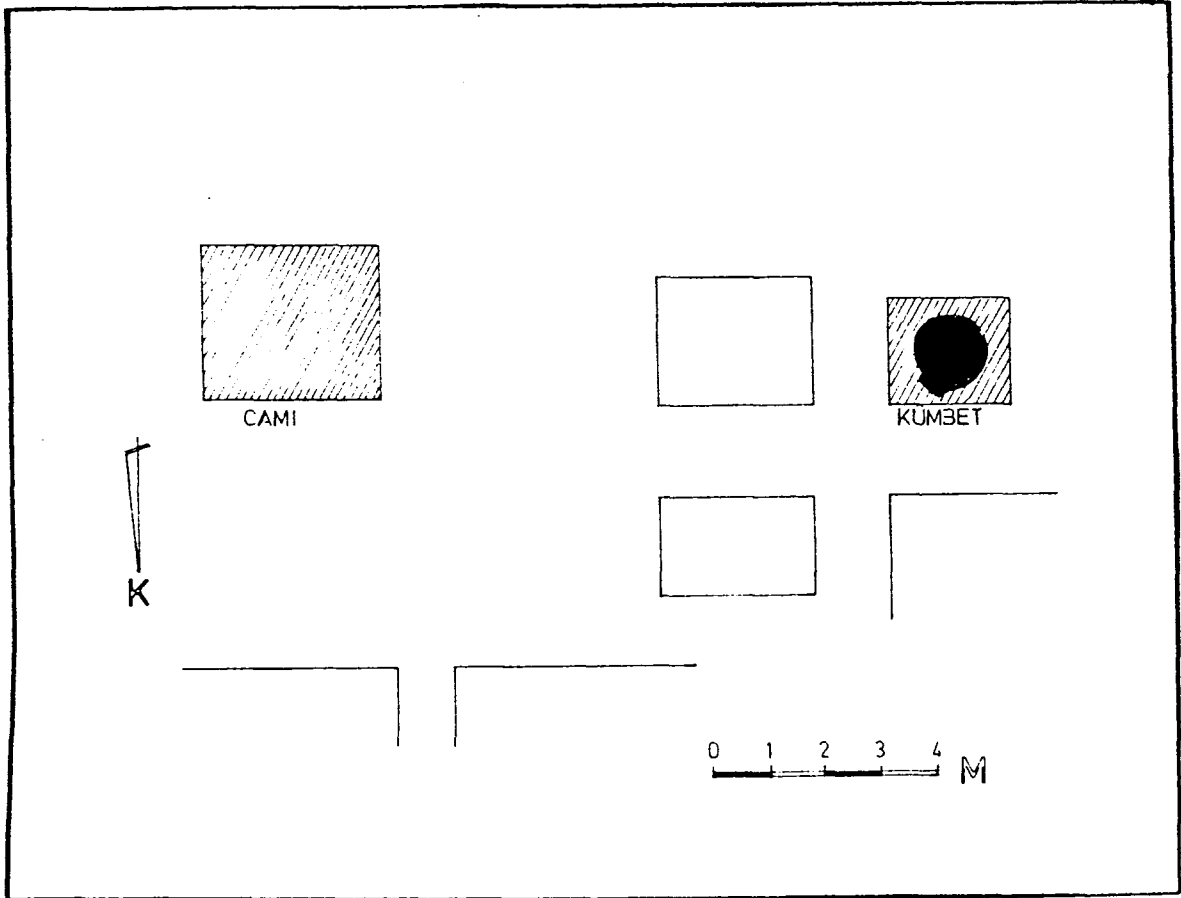
0 0.50 1 2 3m

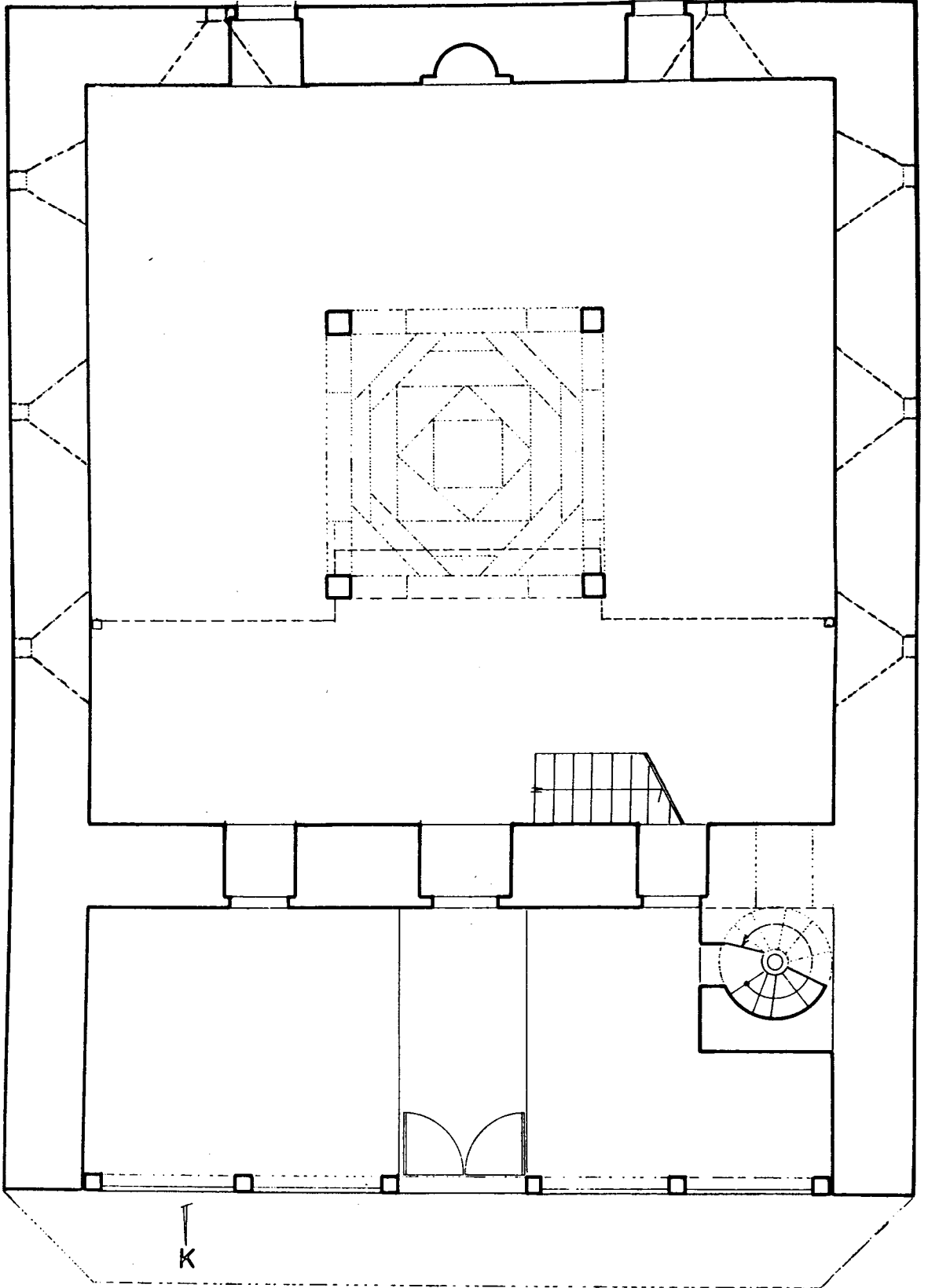
ŞEKİL - 2 : Kümbet Köyü Kümbetinin plânı.

RESİM - 8 : Caminin örtüsünde yer alan kırılmalı kübe.

ŞEKİL - 1 : Kümbet Köyü'nde yer alan iki yapının va ziyet plânı.

ŞEKİL - 3 : Kümbet Köyü Hacı Osman Efendi Camii plânı.

0 050 1 2 3m

H.ÖNKAL - H. KARPUZ - 1978

SEYDİŞEHİR'DE SEYYİD HARUN KÜLLİYESİ, VAKIFLARI VE BÂNİSİ

Mehmet ÖNDER

SEYYİD HARUN CAMİİ

 Seyyid Harun Camii, Seydişehir'in güney kesiminde, Seyyid Harun-ı Veli Külliyesi içindedir. Külliye'nin çekirdeği ve ana yapısıdır. Yapılışından sonra, zaman zaman onarımları yapılmışsa da bu onarımlar mevzif olmuş, esastan son onarımı, külliye ile birlikte son yıllarda Vakıflar İdaresi tarafından yapılmıştır. Bu onarım sırasında camiin kuzey yönü ve bitişiğindeki türbelerin dış kaplamaları tamamen yenilenmiş, külliye, bahçesi ile birlikte bir duvarla çevrilmiştir (1).

Seyyid Harun Camii'nin inşaatına ait herhangi bir tarih kitabesi bulunmamakla birlikte, şimdilik elimizde tek kaynak olan "Menakıb-ı Seyyid Harun-ı Veli" adlı yazma eserden camiin Seyyid Harun tarafından, onun "İlahî bir ilhamla bir şehir kurmak üzere buraya geldiği" yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Adı geçen Menakıbnâme'de verilen bilgiler dikkate alınırsa, Seyyid Harun, Eşrefoğulları Beyliğinin bu bölgede hüküm sürdüğü yıllarda, Eşrefoğlu Beyi Mubarüziddin Mehmet Bey zamanında (1302-1322) buraya geldiğine ve camiin bitişiğindeki türbesi kitabesinde kayıtlı 1320 yılında öldüğüne göre, camiin 1302-1320 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bizim menakıbnâme ifadesinden anladığımız Camiin Seyyid Harun'un ölümünden en az 10 yıl önce tamamlandığıdır. Buna göre Seyyid Harun Camii'nin 1310 yılında yapılmış olduğunu varsaymak hiç de yanlış olmayacaktır.

Seyyid Harun Camii'nin cümle ka-

pısı kuzeye açılmaktadır. Cami, dikdörtgen plânlıdır. Dikdörtgenin dar kenarları, güney (Kıble) de mihrap, kuzeyde cümle kapısı üzerinde yer almıştır. Cami'in doğu ve batısında da birer kapısı vardır. Tek minaresi kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Kıbleden cümle kapısına doğru iki sıra halinde düzenlenmiş, birbirine kemerlerle bağlı yedişer sütunlu iki sıra nef, cami eşit üç sahna bölmektedir. Bu on dört sütun üzerine oturan çatı düz damlıdır. Son onarımlarda içten tahta tavanlarla örtülmüştür. Cami içerisinde, kuzeydoğu ve kuzey-batıda tahtalarla çatılmış iki mahfel yer almaktadır. Her iki mahfele de ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Mahfeller bir taraftan camiin yan duvarlarına, öteki taraftan sütünlara dayalı, kemerli kirişlere oturmuştur. Cami'in batı duvarında alt sırada iki, doğu duvarında dört, kıblesinde iki penceresi, üst sırada ise batıda iki, kıblede iki, doğuda üç penceresi vardır. Böylece 15 pencere camiye bol ışık vermektedir. Cami'in sonradan yapılmış olan ahşap mihrabı, boyalar ve tahta oymalarla süslüdür. Asıl mihrabın neden yapıldığı bilinmemektedir.

Seyyid Harun Camii, sonradan yapılan onarımlarla asıl şeklini az çok kaybetmiş olsa dahi, camiin Anadolu'da

(1) Seyyid Harun Külliyesi üzerine yapılan son araştırma Sayın R. Hüseyin Ünal tarafından yapılmıştır. Bakınız: R.Hüseyin Ünal, "Seyyid Harun Camii ve Önündeki Üç Kümbet" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı: VI., s: 45-65, İstanbul, 1976

Selçuklular ve Beylikler devrinde örnekleri çok olan düz damlı ve ahşap sütünlü camiler tipinde yapıldığı bir gerçektir.

En eski örneğini Sivrihisar'daki Ulu Cami (1232) de gördüğümüz daha sonra Afyon Ulu Camii (1272) ve Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii (1297-1300) ile gelişmişliğini takip ettiğimiz bu ahşap sütünlü ve toprak damlı cami tipleri genellikle kible duvarına dikey olarak sıralanmış sütün dizileriyle ayrı bir özellik taşır(2). Seyyid Harun Camii, Seydişehir'in 30 Km. kuzey-batısında bulunan Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii ile aynı üslûpta olup onun daha küçük bir örneğidir. Eşrefoğlu Süleyman Bey tarafından 1297 yılında inşaatına başlanan ve 1300 yılına doğru tamamlanan Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Seyyid Harun Camii'nden en az 10 yıl önce yapılmıştır. Bu camii yapan ustaların Seyyid Harun Camiini de daha sade, daha gösterişsiz bir ölçü ve işçilikte yaptıklarını, en azından Eşrefoğlu Camiini örnek aldıklarını söylemek hiç de yanlış değildir. Ne var ki bu gibi düz çatılı, ahşap sütünlü camiler zaman içinde pek çabuk yıpranmakta, eğer bakılmaz ve onarımlarına özen gösterilmezse asil unsurlarını kaybetmektedir. Seyyid Harun Camii'nin de tavanını tutan hatılları tamamen çürümüş olduğu için, son onarımda çatısı aktarılarak yenilenmiştir.

Seyyid Harun Camii'nin kuzey cephesine bitişik ikisi cephedeki cümle kapısının solunda, biri de sağında olmak üzere üç kümbet (türbe) yer almaktadır. Bunları ayrıca görelim:

Seyyid Harun Türbesi:

Seyyid Harun Camii'nin kuzey cephesine bitişik üç kümbetten sağdaki ilk kümbet, Seyyid Harun-ı Velt Türbesidir. Türbe son yıllarda Vakıflar İdaresince onarılmıştır. Türbe, 6,10 x 6,10 m. boyutlu, kare plân üzerine oturmaktadır. Köfeki' kesme taşlarla örülü gövdesi üzerinde sekiz köşeli bir kasnak, bunun da üzerinde yine sekiz yüzlü pramidal bir külâh bulunmaktadır. Pramidal külâh, belirli bir yükseklikten sonra içe doğru kıvrıldığı için basık

görülmektedir. Oysa bütün kare plânlı, pramidal külâhlı kümbetlerde külâh belli eğiliminde normal yüksekliğine ulaşmakta, göze daha hoş gelmektedir. Gövdesi üzerindeki saçakların düz silmeleri, taş kaplıdır. Türbenin kuzeyindeki kapısı, sivri kemerli bir niş altında basık kemerlidir. Her iki kemerin arasında, mermer kabartma sülüsle yazılmış, tek satırlık kitâbe yerleştirilmiştir. Kitâbe şöyledir:

اعمر هذه التربة الشريفة وفات المرحوم المغفور سيد الفقرا
سيدى هارون تغمده الله بغفرانه فى ثالث عشرين ربيع
الاول سنة عشرين (ع) سبعمائة

Türkçesi: "Bu kutlu türbe, yoksulların efendisi, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış olan Seydi Harun'un yirmiüç rebi'ülevvel yediyüz yirmide ölmesi üzerine inşaa edildi" (3).

Bu kitâbeye göre, türbe, 23 Rebi'ülevvel 720 (3 Mayıs 1320) tarihinde ölen Seyyid Harun'un ölümünden hemen sonra, belki de aynı yıl yaptırılmıştır. Türbe içerisindeki üzeri sıvanmış tuğla örgü sanduka da Seyyid Harun'a aittir. Sandukanın baş ucundaki kemerli yüzey, firûze renkli altıgen, dörtgen, yamuk, üçgen çini levhalarla doldurulmuştur. Panonun ortasında yer alan iki kare çini levha üzerine "Allah" kelimesi kazanarak yazılmıştır.

Türbe içi, basık dört kemer üzerinde bir kubbe ile örtülüdür. Üç penceresinden biri güneyde, camie açılır. Pencerelemlerinde, civardaki harabelerden derlendiği belli olan Klâsik devir taş artıkları vardır. Bunlar süslemelerinden anlaşıldığına göre Bizans devri yapı artıklarıdır. Kible duvarında sivri kemerli mihrap yer almaktadır. Türbenin iki kanatlı ahşap kapısı mahallî özellik taşıyan ve Beylikler devri karakterini gösteren oymalarla süslü-

(2) Ernst Dies-Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, s: 53, İstanbul, 1955

(3) Bu kitabe, bu okunuş ile önce M. Zeki Oral'ın "Turgutoğulları, Eserleri Vakfiyeleri" Vakıflar Dergisi III.1966, s.55 adlı makalesinde ayrıca R. Hüseyin Ünal'ın a.g.e.de yayınlanmıştır.

dür. Kapı kanatlarının alt ve üst bölümlerinde birer dikdörtgen pano vardır. Üstteki panolardan sağdakine

احتجاءى فطر الاسلام

soldakine de

وكلمة الاخلاص yazılmıştır. Her ikisinin Türkçe anlamları şöyledir: "Bizi İslâm fıtratı ve sözü aydınlığa çıkarır". Kanatlar ince bir kenar suyu ile çevrilmiştir. İçerisi Rûmî zencereklerle doldurulmuştur. Panoların altında ve üstünde kalan asıl yüzey, geometrik geçmelerle Rûmî motiflerle süslenmiştir. Bu tür ahşap oyma kabartmaları, Selçuklu devri eserlerinden Ankara Hoca Paşa ve Alâeddin Camii minberinde, Beylikler devrinde de Ermenek'de Karamanoğlu devri eserleri kapı ve pencere kanatları olarak görmek mümkündür (4).

Halife Sultan Türbesi:

Halife Sultan Türbesi, Seyyid Harun-ı Veli Camii'nin kuzey-doğusu bitişiğindedir. Türbenin doğu duvarı cami duvarına göre biraz çıkıntılıdır. Kuzeye açılan bir kapısı ile batıya açık bir penceresi vardır. Bu türbe de Seyyid Harun Türbesine benzer şekilde kare (4,90 x 4,90 m.) plânlı, taş bir gövde üzerine yarım küre kubbe örtülü, Beylikler devri üslûbunda inşa edilmiştir. Kuzey kapısı üzerinde tek satırlık kitabesi vardır. Kitabenin ortasındaki bir kısım eksiktir. Okunabilen bölümleri şöyledir:

عمر هذه التربة الشريفة .... طاب ثراها في يوم الجمعة

عشر شوال سنة ثمان (و) ستين وسبعماية

Türkçesi: "Bu kutlu türbe,..... toprağı iyi olsun, 768 yılı Şevval ayının 10.cu Cuma günü yapıldı".

Kitabede işaret edilen 10 Şevval 768 (9 Haziran 1367) tarihinin Seyyid Harun'un kızı Halife Sultan'ın ölüm tarihi olduğunu, Seyyid Harun'un Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde 1513 envanter numarasında kayıtlı (Menâkıb-ı Seyyid Harun-ı Veli) adlı yazmaya iliştirilen kayıttaki şu ibareden anlıyoruz:

وفات خليفة سلطان بنت هارون ولى نورالله مرقده في

يوم عشر من شوال في يوم الجمعة سنة ثمان وستين وسبع

مائة ٧٦٨

Türkçesi: "Harun Veli Kızı Halife Sultan-Tanrı kabrini nurlandırsın 768 yılı Şevval ayının 10.cu Cuma günü vefat etti.768".Bu kaydın kitabe ile benzerliği ortadadır. Kitabedeki eksik kısımların Halife Sultan'la ilgili olduğu anlaşılmaktadır Seydi Harun menâkıbında Halife Sultan'ın babası Seyyid Harun'un 720 H.(1320 M.) yılında ölümünden sonra onun postuna oturduğu, kırkyıldan fazla bu postta babasını temsil ettiği kaydı vardır ki, bu da kitabedeki ölüm tarihine uymaktadır.

Halife Sultan Türbesinde, üzeri harçla sıvalı üç sanduka yer almaktadır. Sandukaların kime ait olduğu bilinmemekle birlikte birisinin bu türbede medfun Halife Sultan'a ait olduğu kesindir. Diğer iki sandukanın Halife Sultan'dan sonra Seydi Harun-ı Veli zaviyesine Şeyh olan iki kişiye ait olması (sırasıyla Seyyid Musa ve Şeyh Ahmed) ihtimali daha yakındır.

Rüstem Bey ve Sultan Hatun Türbesi:

Rüstem Bey ve Sultan Hatun Türbesi, Seyyid Harun Camii'nin kuzeyindedir. Halife Sultan Türbesinin kuzey duvarına bitişiktir.Türbenin kare plân üzerinde (3.45 x 3.55 m.) kesme taş kaplamalarla yükselen bir gövdesi vardır. Köşelerde birbirleriyle birleşen dört kemerin araları üçgen şeklinde tromplarla sekize bölünerek üzerine bir kubbe oturtulmuştur. Kubbe dıştan kümbet şeklindedir. Kümbetin görünen yüzlerini süsleyen sağır kemerler ve bu kemerler içine açılmış üst pencerelerin ajurlu şebekeleri birer süsleme unsuru olarak dikkat çekmektedir. Doğusuna bir kapı açılmıştır.

Türbede Turgutoğulları soyundan Emin Şah Bey' in kızı Sultan Hatun'a, Rüstem Bey'e, Rüstem Bey Oğlu Ali Bey ve Rüstem Bey Kızı Dürrühand Hatun'a ait sanduka şeklinde dört mezar taşı ile Yusuf adlı birine ait bir mezar taşı bulunmaktadır.

Turgutoğulları, Selçuklular devrinde Asya'dan Anadolu'ya göçen bir

(4) Ernst Diez, Oktay Aslanapa, M.Mes'ut Koman, Karaman Devri Sanatı, İstanbul 1950

Türk aşiretidir. Konya ili sınırları içerisine yerleştirilmiş, Karamanoğulları ile akrabalık kurarak, onların en sadık emirleri arasına katılmıştır. Seydişehir ve bölgesinin Karamanoğullarının eline geçmesiyle (XIV.yüzyıl sonları ile XV.yüzyıl ortaları) Turgutoğulları, Sarayönü, Ilgın, Kadınhanı ve Seydişehir'de Karamanoğullarına bağlı bir emirlik halinde, yarı müstakil hüküm sürmüş ve bu şehirlerde cami, zaviye, türbe gibi eserler yaptırmışlardır(5).

Seyyid Harun Camii külliyesine bağlı bu türbenin ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle birlikte, Türbe'deki en eski mezarın Turgutoğlu Emir Şah Bey'in kızı Sultan Hatun'a ait olmasıyla, onun 825 H.(1422) yılında ölümünden sonra yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbe içerisinde bulunan mezar taşlarının kitabeleri şöyledir:

1- Sultan Hatun Mezarı:

Türbeye girişte soldan birinci ve doğu duvarına yakın mezar, Turgutoğlu Emir Şah kızı Sultan Hatun'a aittir. Mezar üzerinde mermer bir sanduka kapak, iki ucunda baş ve ayak taşları vardır. Taşlar burma sütun ve motiflerle süslenmiştir. Mezarı üzerine yerleştirilen mermer sanduka üzerinde (Besmele) ile Bakara Sûresinden bazı âyetler yazılmıştır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ
وَمَا خَلَقَهُ
وَلَا يَحِيطُونَ
بشئٍ مِنْ عِلْمِهِ — وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ. قَوْلُهُ تَعَالَى كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
ثُمَّ لِنَا تَرْجِعُونَ
الموت بل انتم داخلون المؤمنون

Mezarın baş taşının iki yüzünde: "Kutlu Şehid, rahmet olunmuş ve esirgenmiş olan Turgut Bey oğlu Emir Şah Bey kızı Sultan Hatun Dünyadan ahirete göçtü. Allah onun kabrini nurlandırın" anlamına gelen şu Arapça kitabe okunmaktadır:

1 سلطان خاتون بنت 1 انقلت من دار الفنا
2 امير شاه بك ابن 2 الى دار البقا

3 طرغوت بك 3 المرحومة المغفوره
4 نورالله قبرها 4 السعيدة الشهيده

Ayaktaşının iki yüzünde Sultan Hatun'un 825 yılı Şaban ayının 8.ci günü (29 Temmuz 1422) vefat ettiğine dair şu kitabe ile yine Bakara Sûresi'nden alınma bazı âyetler yazılıdır.

1 والمؤمنون كل آمن
2 بالله وملائكته
3 وكتبه ورسله
4 لانفرق بين
5 احد من رسله
6 وقالوا سمعنا
7 واطعنا غفرانك

1 في اليوم الثامن من شهر
2 شعبان سنة خمس وعشرين
3 وثمانماية آمن الرسول
4 بما انزل اليه من ربه

Rüstem Bey Mezarı:

Türbede, Solda mermer sanduka şeklindeki ikinci mezar, 843 Hicrî yılı Safer ayında (Temmuz 1439) ölen Turgutoğullarından Emir Halil Bey Oğlu Rüstem Bey'e aittir. Mezartaşı üzerinde (Besmele) ile birlikte (Bakara, Ali İmran ve Mümin Sûresi) nden seçilen âyetler, Şirazlı Sâdi'nin Gülistan adlı eserinden alınmış Farsça beyitler, Rüstem Bey'in vefat tarihi yazılıdır. 1-4 satırları içine alan bu bölüm şöyledir:

1 — بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
وَالْمَلَكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ. ان ائدين عند الله الاسلام وما اختلف الذين اوتوا
الكتاب الا من بعد ماجاء هم العلم
2 — ابر المينة في التربة حازمًا. هذه الدنيا لا بدار القرار
لاراد لقضائه ولا مانع لحكمه كل نفس ذائقة الموت
جهان ای برادر نماد بکس
دل اندر جهان آفرین بندو بس
3 — مکن تکیه بر ملک دنیا وپشت
که بسیار کس چون تو پرورد وکشت

(5) M.Zeki Oral, "Turgutoğulları", IV.Türk Tarih Kurumu Bildirileri, s:140-157 Ankara, 1952, Ayrıca "Turgutoğulları Eserleri-Vakfiyeleri," Vakıflar Dergisi, Sayı: III.s: 32-64; Ankara,1956

چو آهنگ رفتن کند جان پاک
چه بر تخت مردن چه بر روی خالک آه
الموت . آه الفراق

4 — بغياً بينهم ومن يكفر بآيات الله فان الله سريع
الحساب لا يخفى على الله منهم شيء لمن الملك اليوم لله
الواحد القهار. اليوم تجزى كل نفس بما كسبت لا ظلم
اليوم ان الله سريع الحساب.

Sandukanın 5.ci satırında Türkçe
şu kıt'a okunmaktadır:

Cihan çünkü bâki kalası degül
Vefâ bulmaz andan ne sultan ne kul
Bu ömrün tizden geçer müddeti
Cihânın hemişe budur âdeti

Bu kıt'anın altındaki 6.cı satır Farsça
iki beyittir. 7.ci satırda Rüstem Bey
yîn "Büyük Emir Halil Bey oğlu Rüs-
tem Bey 843 yılı Safer ayında öldü" an-
lamına gelen şu Arapça tarih kitabesi
yazılıdır:

مات الامير الكبير رسم بك بن
خليل بك في صفر سنة ثلث
اربعين وثمانماية

3- Ali Bey'in Mezarı:

Türbe girişinde soldan üçüncü me-
zar, Turgutoğullarından Rüstem Bey
oğlu Ali Bey'e aittir. Kurşunî renk
mermerden sanduka şeklinde yapılan
mezar taşı üzerinde (Besmele) ile baş-
layan Bakara Sûresi'nin iki âyeti, Rüs-
tem Bey'in mezar taşında yazılı olan
Gülistan'dan seçilmiş Farsça kıt'a ile
Türkçe kıt'a aynen yazılmış ve sonuna
843 yılı Rebi'ülevvel ayında (Ağustos
1439) ölümüne dair tarih kitabesi kon-
muştur. Mezar taşı üzerindeki yazıların
tamamı şöyledir:

1 بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله — الذي يشفع
2 عنده الا باذنه — كرسية السموات والارض
3 ولا يؤده — وهو العلي العظيم- لا اكراه في الدين — فمن
يكفر
4 بالطاغوت ويو من بالله — والله سميع العليم
5 جهان ای برادر نماند بکس
6 دل اندر جان آفرین بند و بس
7 مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت

که بسیار کس چون تو پرورد و کشت
3 جهان چون که باقی فلاسی دکول
وفا بولز آندن نه سلطان نه قول
بو عمرک تیزرک کچر مدتی
جهانک همیشه بدر عادتی
I-7 وفات المرحوم

II علی بك ابن رسم بك في شهر ربيع الأول
III من شهور سنة ثلث و اربعين وثمانماية
8 آه الموت

4-Dürrühand Hatun Mezarı:

Türbe girişinde ilk mezar, 832 H
(1428 M.) yılında ölen Rüstem Bey kızı
Dürrühand Hatun'a aittir. Mermerden
yapılmış küçük bir sanduka şeklindeki
mezar taşı üzerinde "Hatırı sayılır Bü-
yük Emir Rüstem Bey kızı kutlu şehit,
Allah'ın rahmetine ulaşmış olan Dürrü-
hand Hatun 832 yılı Muharrem ayında
fânt dünya'dan bekâ yurduna göçtü"
anlamına gelen şu Arapça kitabe var-
dır:

1 انتقل المرحومه المغفوره السعيدة الشهيدة من دار الفنا الى
دار البقا در خواند خاتون بنت الامير الكبير
2 و سرور الخطير رسم بك تغمددا الله بغفرانها في شهر محرم
الحرام من شهور سنة اثنين وثلثين وثمانماية

5- Yusuf Bey Mezarı :

Türbe içerisinde, sanduka şeklinde
bir mezar taşı daha vardır. Üzerinde
sadece (Yusuf bin Mustafa) yazısı ile
ölüm tarihi olan 999 H. (1590 M.) ya-
zılıdır. Bu mezarın Turgutoğulları so-
yundan Mustafa oğlu Yusuf adlı bir ki-
şiye ait olduğu sanılmaktadır.

Seyyid Harun Külliyesi Vakıfları

Seyyid Harun menâkıbında, Eşref-
oğlu Mübarüziddin Mehmed Bey'in Sey-
yid Harun'un yaptırdığı cami, medrese
ve zaviyeden ibaret külliyesine Beyşeh-
hir' deki köşkünü ve hasbahçesini vak-
fettiğine dair bilgiler verilir ise de,
gerek Seyyid Harun'un düzenlediği
vakfiye, gerekse Eşrefoğlu'nun bu vak-
fiyeye ek senedi tam metin olarak bu
güne kadar elimize geçmiş değildir.
Böyle olmakla birlikte, arşivlerde Sey-

Yid Harun Külliyesi vakıf gelirler ile görevlileri hakkında bilgi ve belgeler vardır. Şöyle ki, Fatih Sultan Mehmed'in Karaman Seferinden sonra "Karaman Eyaleti" adıyla Osmanlı devletine bağlanan bu ilin vakıflarının bir dökümü yapılmıştır. Bu vakıflara ait, 1958 yılında yayınlanan fihristte Seyyid Harun Camii, medresesi ve zaviyesine, çevrede yer alan Akkilise, Kıracılar, Bulak, Buzağıcı, Karakız, Gökil, Ulukilise, Kovalı, Pınarbaşı gibi köylerdeki bazı arazilerin gelirleri, ayrıca Seydişehir'de bir hamam ile bazı dükkân ve fırınların, Beyşehir'de bazı bahçelerin vakfedildiği görülmektedir (6).

Sultan Bayezid II. devrinde yazılan 1482 tarihli Konya Tapu Defteri (c:40, s:188) 'nde Seyyid Harun Zaviyesi vakıf gelirleri sayıldığı gibi, Kanunî Sultan Süleyman devrinde yazılan Karaman Eyaleti Tapu Defterinde (c:62) de, Seyyid Harun Camii, medresesi ve zaviyesine vakfedilen mülklerin bir listesi bulunmaktadır. Bu listeye göre, 57 parça arazi, 4 çiftlik, 5 bağ, 1 hamam, 1 fırın, 1 han, sayıları belirtilmeyen kasap, debbağ, boyacı, yağcı dükkânları, Ulu Kilise köyünün tamam öşrü vakfın gelir kaynakları arasında sayılmıştır (7).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Seyyid Harun Külliyesi ilk vakfiyesi bulunmamakla birlikte, külliye vakfına bağlı imamet, hitabet, müderrislik, vaizlik, aşırhanlık, müezzinlik, kayyumluk, aşçılık, mütevellilik gibi görevler, bunlara ödenecek ücretlere ait kayıtlara rastlanmıştır (8).

Bugün Konya Müzesi Arşivi'nde bulunan Seydişehir Şer'iye Sicilleri, çok eski yıllara inememekte, ancak 1871 yılından başlamaktadır. Bu sicillerde bulunan bir belgeye göre, 15 Cemaziyel-evvel 1289 (22 Temmuz 1872) tarihinde Seyyid Harun Türbesinde, Seyyid Harun soyundan Osman oğlu Seyyid Ahmet Halife'nin; Seyyid Osman, Seyyid İsmail, Seyyid Mehmed ve Seyyid Sadettin adında dört oğlu vardır. Bunlardan Seyyid Osman, Seyyid Harun Medresesinde müderris, ikinci oğlu Seyyid İsmail de hatip olarak görev yapmaktadır. Üçüncü oğlu Seyyid Meh-

med görev almağa ehil olmadığından Seyyid Harun Türbesi Türbedarlığına dördüncü oğlu Seyyid Sadettin getirilmiş, bu tevcih Konya Kadısı tarafından tescil edilerek (bir kıt'a berat-ı şerif-i alişân ihsan buyurulmak ricasıyla) Dersaadet'e (İstanbul'a) yazılmıştır (9).

Bu belgeden anlaşılıyor ki, Seyyid Harun Külliyesinde müderris, imam, türbedar gibi görevlere atananlar Seyyid Harun soyundan gelen kişilerdir. Bu, yüzyıllar boyu böyle devam etmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki bir belgeden de, 22 Rebi'ülahir 1289 (13 Mart 1882) tarihinde Seyyid Harun Camii müezzinliğine 7 akçe gündelikle Hafız Mehmed'in atandığı görülmektedir (10).

Bu görev atamalarına ait belgeler Şer'iye Sicillerinde de vardır. Ne var ki, külliyenin zengin vakıfları dağılmış, tutanın elinde kalmış, bu arada cami ve medreseye kimse bakmamış, zaviyesi çoktan yıkılmıştır. Bu konuda 1332 H. (1913 M.) tarihli Konya Vilâyeti Salnâmesinde şu acı ve üzücü satırlar okunmaktadır:

"Seyyid Harun Vakfına, Seydişehir'deki hamamın ve birkaç dükkânın varidatı bağlı olduğu gibi, kasaba öşründen bir hisse de ayrılmakta ve her sene bu hisse hazineye Evkaf Sandığına ödenmektedir. Camiin, Evkaf Sandığında birikmiş yüzbin kuruş kadar parası olduğu halde birçok yerleri ve bilhassa camiin şarkındaki yazlık Medresesi, avlu duvarları ve hamamı tamire muhtaç ve haraptır. Evkaf mühendisi tamir keşfini yaptırmış, keyfi-

(6) F.N.Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıflarının Fihristi", s:33, Ankara, 1958

(7) Bu liste için bakınız: M.Çağatay Uluçay, "Makalat-ı Seyyid Harun", Belleten, c:2, s:755, Ankara 1945

(8) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Esas:9/1, Genel: 300-302, Esas: 9/2, Genel 481-499

(9) Konya Müzesi Arşivi Şer'iye Sicilleri, c: 233, s: 32

(10) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Defter: 898, s:255

yet Vilâyet makamına arzedilmiştir, mezkûr hamamın ve dükkânların senelik on bin kuruş kadar varidatı vardır. Her ne kadar senelik onbin kuruşa varan öşür hissesi Mal Sandığından Evkaf Sandığına veriliyorsa da, hamam ve dükkânların varidatı, mütevellî vekilleri ve evkaf hademesi tarafından intizamsız bir şekilde harcanmakta ve bu paralar tutanın elinde kalmaktadır" (11).

Seyyid Harun külliyesi, uzun yıllar onarılmadan kalmış, bu arada Medresesi de yıktırılarak yerine Kur'an Kursu binası yaptırılmış, Zaviye arsası da kişilere satılmıştır. Külliye ancak 1970 yılında Vakıflar İdaresince onarılmıştır.

Seyyid Harun Kimdir?

Seyyid Harun'un yazma Menâkıbına göre, hayatı ve Anadolu'ya göçerek Seydişehir'in bulunduğu yerde bir şehir kurması hikâyesi sonradan ilâve edildiğine inandığımız bazı olağanüstü "menakıbevâ" olaylardan arındırılırsa şöyle özetlenebilir:

Seyyid Harun, Asya Türkistanı Horasan bölgesinde yaşayan emirlerden biridir. Devir, ondördüncü yüzyıl. Bu devir Moğol akınlarının Asya'yı kasıp kavurduğu yıllara rastlar. Asya'daki bir çok Türk boyları, bu akınlar karşısında selâmeti, Batı'ya, bu sırada Anadolu Selçuklularının idaresinde bulunan Anadolu'ya göç etmekte bulurlar. Anadolu Selçukluları; Asya'dan gelen bu göçlere kapılarını açmakta, Türk boylarını düzenli bir iskân politikası içinde Anadolu'ya yerleştirmektedir. Çünkü boylar Bizans'a karşı sınır bölgelerine yerleştirilerek sınırların güvenliğini sağladığı gibi, bazı boylar da Anadolu'nun Türkleşmesi bakımından dağlık bölgelere, yaylalara, boş ovalara yerleştirilmiş, bunlar kendilerine verilen topraklarda genellikle kendi adlarını taşıyan obalar, köyler kurmuşlardır. Malazgirt savaşından sonra Anadolu Selçuklu devletinin kurulması ve Konya'nın bu devlete başkent oluşundan sonra, başlatılan bu iskân politikası, Cengiz ordularının Asya'yı kasıp kavurduğu onüçüncü yüzyılın ilk yarısında daha çok yaygınlaşır. Acımasız Mo-

ğol yangınından canlarını kurtarmak isteyen Oğuz boyları, kabileler halinde önce Doğu Anadolu'da kümeleşir, buradan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine, bugünkü Suriye ve Irak'ın kuzey kesimine dağılırlar. Bu göçler sırasında Türkistan'da çok yaygın bir tasavvuf görüşünün piri olan Ahmed Yesevî derişleri de, kendi taraftarları ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, bunlar özellikle Oğuz boyları olan Türkmenler arasında üstün bir saygı görmüş, benimsenmiş, kurdukları tekke ve ocaklarda tasavvufî inançlarını yaymış, taraftar toplamışlardır. Asya'dan Anadolu'ya aralıksız yapılan bu göçler Moğolların Anadolu'yu da ellerine geçirmeleri ve idareyi ellerine almaları ile de devam etmiştir. İşte böyle bir devirde, Onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru Horasan emirlerinden biri olan Seyyid Harun da Anadolu'ya göçetme kararındadır. Seyyid; emir, bey, reis, anlamına geldiği gibi, peygamber soyundan gelenlere de verilen bir ünvanıdır. Elimizdeki Menakıbnâme'de Seyyid Harun'un dedesinin adını aldığı ve soyunun peygamberin torunlarından İmam Musa Kâzım Hazretlerine kadar uzandığı kayıtlıdır. Seyyid Harun'un amcası da Horasan emiridir. Onun ölümünden sonra emirlik kendisine geçmiş görünmektedir. Ne var ki, Seyyid Harun'un emirlik, sultanlık gibi dünya saltanatında gözü yoktur. O da Yesevî inancını ve tasavvufî görüşlerini hakkıyla benimsemiş, bir gönül eridir. Üzerindeki emirlik kaftanını atarak bir an önce dervişlik hırkasını giymeye can atmaktadır. Birgün ceddinin ve amcasının mezarlarını ziyaret ederken kulağına gaipen bir ses gelir. Bu ses: "Ey Harun! Rum (Anadolu) diyarına göç et! Orada Karaman ilinde, Küpedağı derler bir dağ vardır. Bu dağın doğusunda bir şehir kur. Kuracağın bu şehrin halkı doğru ve hayırlı kişilerden ola. Şâkt olanların sonu hayır olmaya..." demektedir. Bu sözler zaman zaman tekrar edilince, Seyyid Harun bunu ilâhî bir emir sayar ve adamlarını toplayarak şöyle der: "Bana bundan böyle emirlik, beylik gerekmez, siz benim yerime bi-

risini bulun, onu emir yapın. Bu gösteriş dünyasından soyunuyor, yalnız Allah'a sığınıyorum". Bundan sonra sırtından emirlik cübbesini atar, malını mülkünü fakirlere dağıtır, kendisine uyan kırk kadar yakını ile birlikte Horasan'dan, o zamanlar Rûm ülkesi denilen Anadolu'ya yönelir.

Seyyid Harun'un Horasan'dan Anadolu'ya sefer eden kırk kişilik kervanında kendisinden küçük iki kardeşi de vardır. Bunlar Seyyid Bedreddin ve Seyyid Mahmud'dur. Ayrıca kendilerine bağlı gönüldaşlarından Akça Baba, Haydar Baba, Nasıpli Sultan, Gökdemir Baba, gibi dervişler de kendisiyle beraberdir. Menâkıbnâmeye göre, kendilerine gökyüzündeki bir bulut kılavuzluk etmekte, yol göstermektedir. Kafile önce Bağdad'a gelir. Bağdad'da İmam Cafer soyundan Şeyh Alâeddin'in zaviyesine konuk olur. Çok saygı görürler.

Seyyid Harun, Şeyh Alâeddin'in hayır duasını ve iznini aldıktan sonra, Karaman illerine doğru yola çıkar. Bu ilin merkezi Konya'ya gelirler.

Seyyid Harun'un Konya'ya geliş yılı Menâkıbı'nda belirtilmemekle birlikte bunun Selçukluların son devirlerine doğru olduğu sanılmaktadır. Şöyle ki Seyyid Harun, bir şehir kurmak üzere bugünkü Seydişehir'in bulunduğu yere geldiği zaman, hemen yanbaşındaki Beyşehir Eşrefoğullarının elindedir ve 1302 yılında babası Seyfeddin Süleyman'ın yerine geçen Mübarüziddin Mehmed Bey, Eşrefoğlu Beyliğinin başındadır. Bu durumda, Selçuklu Devletinin son sultanı İkinci Mes'ud, Konya tahtında oturmaktadır (1301-1308).

Konya, o günlerin bir ilim ve irfân şehridir. Birçok bilginler, mutasavvıflar, dervişler, Asya'dan, Anadolu'ya göçerken Konya'ya gelerek burada yerleşmeyi daha uygun bulmuşlardır. Horasan'daki Belh şehriden Anadolu'ya göçen ve Konya'da yerleşen "Sultan'ül-Ulema" Bahaüddin Veled ve oğlu Mevlâna Celâleddin bunlardan biridir. Konya'ya ilk yerleşenlerden biri de (Çarh-nâme) adlı manzum Türkçe tasavvuf eserinin sahibi şair ve mutasavvıf Hoca Ahmet Fakih'dir. 1221 yılında Kon-

ya'da ölen Ahmet Fakih, Seyyid Harun Menâkıbına göre, ölümünden önce dervişlerine: "Benden sonra Konya'ya Harun adında bir Veli gelecek. Onun sağ elinde ak bir beni vardır. Onu bu benden tanıyınız ve ona uyunuz" demiştir.

Seyyid Harun Konya'ya gelir gelmez doğruca şehrin güney semtindeki girişinde bulunan Hacı Ferruh (Hoca Faruk) Mescidine gitmiş, abdest alarak namaza durmuştur. Namaz biraz uzayınca Konya'lı cemaat, bu kırk kişiyle Konya'ya gelen ve hemen namaza duran yolçuyu merak ederek, adamlarına adını sormuşlar "Harun" olduğunu öğrenince hemen avucuna sarılmışlar, sağ avucundaki ak beni görmüşler, bu kişinin Ahmed Fakih'in haber verdiği kişi olduğuna inanmışlardır. Seyyid Harun ve adamları artık Konya'nın en aziz misafiridir. Herkesin saygısını görmektedir. Ne var ki, Seyyid Harun Konya'da yerleşmek niyetinde değildir. Aldığı ilâhî emri yerine getirecek, Küpedağının doğusunda bir şehir kuracaktır. Konyalılar, şehirlerinde kalması için çok ısrar ederlerse de bir süre sonra kervanın denklere sarılır, Küpedağı yoluna düşülür.

O sıralarda Seyyid Harun'un kardeşi Seyyid Bedreddin, zayıf bedeni ve uzun süren meşakkatli yolculuk yüzünden rahatsızdır. Buna rağmen yola çıkmıştır. Konya'nın güneybatısındaki Hatunsaray kasabası yakınlarında iki dağ arasında mola verilir. Seyyid Bedreddin burada Hakk'a kavuşur, mezarını yapar ve defnederler ki, bugün de bu mezara Seyyid Mezarı derler. Buradan Çukurçimen köyüne gelir, Maybelini geçerek, Karaviran obasına ulaşırlar. Geçtikleri yerler de hep Oğuz Boyları (Türkmenler) oturmaktadır. Derken Küpedağını bulur ve doğu eteklerindeki sulak bir düzlükte son molalarını verirler. O yıllarda Vervelid denilen buraya yakın eski bir şehrin öreni vardır. Her taraf yapı taşları ile doludur. Küpedağının ormanları ise gerekli ağaç ihtiyacını karşılayacak durumdadır. Çevredeki halk, Küpedağı'na "mübârek" bir insanın geldiğini öğrenmiş, birçok "keramet" lerini görmüş, ona inanmıştır. Yardıma hazırdır.

Seyyid Harun, kuracağı şehrin yerini tam belirledikten sonra, önce etrafını bir surla çevirmeye karar vermiştir. O zamanlar şehirler ancak kal'alarla korunur, şehre giriş çıkışlar ancak kal'a kapılarından yapılırdı. Şehrin camileri, medreseleri, zaviyeleri, evleri kal'a içinde kalırdı. Bu düşünce ile şehrin kalesinin üç kapısını yapmaya karar verir. Kapıları yapıldıktan sonra bunlar burçlar ve duvarlarla birbirine bağlanır. Üç kapıdan biri güneydeki U-lukapı'dır. Bu kapının yapılmasını derişlerinden Akça Baba'ya ısmarlar. İkincisi Hızır (yahut Pazar) kapısıdır. Bu kapı içinde Nasibli Baba görevlendirilir. Üçüncü kapıya Evliya "Kiçi" kapısı denir. Bu kapı Haydar Baba tarafından yaptırılır. Kapılar, kale bedenleri ve burçlarla birbirine bağlandıktan sonra, sur içindeki yapılar kararlaştırılır. Evlerin yeri ayrılır. Seyyid Harun önce bir cami, bir medrese, bir hamam, bir zaviye (tekke) yapılmasını istemektedir. Çevrede ne kadar mimar, usta, dülger varsa herkes canla başla bu yapıların inşaatlarında görev alır. Yapıda kullanılan taşların çoğu Vervelid harabesi ile öteki harabelerden taşınır. Şehrin bulunduğu bölge ve kurulduğu yer, Eşrefoğulları beyliğinin sınırları içerisindeydi. Altı saatlik mesafedeki Beyşehir, bu beyliğin merkezidir. Eşrefoğlu Mübarüziddin Mehmet Bey, Beyşehir'de oturmaktadır. Bey'e haber gelir. Derler ki: "Küpedağı'nın yamacına, Vervelid şehri harabelerine yakın bir yere bir adam gelmiş, çevresine toplanan bir sürü insanlarla kal'a yapıyor, şehir kuruyor, sizin haberiniz yok. Bu ne işdir? "Mehmed Bey, bu haber üzerine, neyin nesi olduğunu öğrenmek için birkaç adamını Küpedağı'na gönderir. Gidenler durumu görür, onlar da öteki çalışanlar gibi aşka gelip taş taşımaya başlarlar. Haber gelmeyince Eşrefoğlu Mehmet Bey, başka adamlar salar, derken kendisi askeriyle, süvarisi ile gitmeye karar verir. Veziri öler. (Dur bakalım belki mübarek bir kişidir, gönlünü kırmayalım, ben gidip önce bir araştırayım. Gelir size anlatırım) Mehmet Bey kabul eder. Vezir öğrenir ki, Seyyid Harun dünya hırsından elini eteğini çekmiş, bir "insanı kâmil",

bir ahiret eridir, hayırlı bir iş yapmaktadır, o da omuzunda taş taşıyanlardan olur, durumu Mehmet Bey'e bildirir. Mehmet Bey büyük bir kalabalıkla Seyyid Harun'u ziyaret için yola düşer. Seyyid Harun'un elini öper, Menâkıbnâme şu cümlelerle devam eder:

(Seyyid Harun, Eşrefoğluna der ki, "Ya Eşrefoğlu Mehmed Bey, biz dünya beyliğini, anın için terkittük ki ahirette Hüdânın fazlına, uşakına dostlar ile duş eylesün amma bu şehre kasteylemeklüğümüz budur ki kudretten ilham ile işittim ki Ya Harun Rum'a çık, Karaman diyarında Küpedağı'nın şarktan canibine şehir yap şehrin halkı süleha ola şakt olanın akibeti hayır olmaya diye işittim, tac-ı tahtı terkidüb Sıtkı-ı Hakka berküdüb şu hale geldük. Ey Eşrefoğlu işte şehir de, il de senin, bizim nemiz varidi Eşrefoğlu işidüb ağladı, dedi ki, Sultanım ben de senin bir muhibbinim, sen yaptığın şehirde benim nem var, Sultan (Seyyid Harun) dedi Şehir Beylere layıktır bize gerekmez diye buyurdu. Dahı yanındaki âlimler dediler. Ya Eşrefoğlu Mehmed Bey, sen al dahi Sultan'a vakfeyle dediler, Eşrefoğlu dedi ki hoş aldım kabul ettim, yine Seyyid Harun Sultan'a vakfettüm dedi dahi benim şehrimde köşkümle bir hasbahçem vardır. Anı dahi vakfettim, siz şahid olun dedi. Hemen Sultanın elini öpüb revan oldu...)

Yine menâkıbnâmeye göre, Eşrefoğlu Mehmed Bey, gönül hoşluğu ile Beyşehir'e döndükten sonra, Seyyid Harun'un yaptırdığı camii, medrese, hamam gibi hayır eserlerine zengin vakıflar bağlar. Vakfiyeyi Seyyid Harun'a gönderir. İnşaat hızla devam eder, cami medrese, zaviye tamamlanır, Seyyid hücrelerine çekilerek ibadetini sürdürürken etraftan şehre göçler başlar, evler, barklar kurulur, şehir giderek büyür. Bu sırada Ilgın ile Kadınhani arasındaki Mahmut Hisar köyünde zaviye ve tekkesi bulunan Dediği Sultan nâm bir velt Seyyid Harun'un ziyaretine gelir, her iki gönül dostu birbiriyle görüşür, ilâhi sohbetlerde bulunurlar (12). Sey-

(12) Dediği Sultan Menakıbı, Türbesi hakkında Bk: M.Zeki Oral, "Turgutoğulları, Eserleri, Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı: III, s:32-64, Ankara, 1956

Yid Harun camiin bir köşesine yaptırdığı çilehanede günlerini ibadetle geçirmeye başlar. İlahi bir emri yerine getirmenin huzuru içindedir. Ölümüne yakın günlerde aile efradını toplar, kızı Halife Sultan'a ve karısına, kardeşinin oğlu, küçük yaştaki Musa'ya iyi bakmalarını, hoşça tutmalarını, fakir-fukarayı gözetmelerini vasiyet eder, seçkin müridlerini de toplayarak helâllaştır, bunlardan Mahmud Seyyid'i Alâtiyye'ye (Alanya), Zekeriya Baba'yı Manavgat'a, Ali Baba, Gökseyid, Kilimpuş ve Siyah Dervişleri de Teke iline, Napsipli Baba'yı Aydın'a, Gök Timur Baba'yı Adalara, Haydar Baba'yı da Rumeli'ne gönderir, oralarda halka Hak yolunda müridlik etmeleri görevini verir. Son vasiyeti, öldüğü zaman camiin köşesine gömülmesi ve üzerine hemen bir türbe yapılması olur. Hicretin 720 yılı Rebiülevvel ayınının 23. günü (3 Mayıs 1320) fânî âleme gözlerini kapar, Ölümünden sonra, cenaze namazı kılınır. Cami bitişindeki mezara defnedilir. Aynı yıl üzerine bir türbe yapılır.

Seyyid Harun Menakıbı burada tamamlanırsa da Menakıbı düzenleyen Şeyh Abdülkerim, Seyyid Harun'dan sonra olup bitenler hakkında kısa bilgiler verir. Şöyle ki, Seyyid Harun'un ölümünden sonra Haydar Baba dervişleri toplar, Seyyid'in yerine kimin posta geçmesi lâzım geldiğini görüşürler. Seyyid'in karesi oğlu Musa henüz küçük olduğu için posta uygun görülmez. Seyyid Harun'un kızı Halife Sultan'ın babasının postuna oturması kararlaştırılır. Halife Sultan babası yerine Sultan olur. Halife Sultan'dan sonra Seyyid Harun postuna, Seyyid Harun'un kardeşi oğlu Şeyh Musa, ondan sonra oğlu Şeyh Ahmet onun da oğlu Şeyh Mehmed oğlu Seyyid Ahmed oğulları Ahmed ve İbrahim, İbrahim'in oğlu Mustafa, onun oğulları Seyyid İbrahim ve Şeyh Musa'dan sonra Menakıbın yazanı Abdülkerim, Şeyh postuna otururlar. Yıl Hicri 962 (1554 M).

SEYYİD HARUN MENAKIBI YAZMA NÜSHALARI

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan'ın Malazgirt Zaferi ile sistemli

bir şekilde başlayan ve Anadolu Selçukluları devrinde aralıksız devam eden Asya'dan Anadolu'ya Türk göçleri, beraberinde birçok bilginleri, mutasavvıfları, dervişleri, şairleri, sanatçıları da Anadolu'ya getirmiş, bunların Anadolu'ya yerleşmelerini sağlamıştı. Çoğu Ahmed Yesevî tasavvuf yolunun temsilcileri olan ve kendilerine (Horasan Erleri) adı verilen, mutasavvıf şeyhler, dervişler Anadolu'da yerleştikleri bölgelerde birer mânevî güç oluşturmuş, kurdukları dergâh, tekke ve zaviyelerde, çevrelerine toplanan halkı, kendi inançları doğrultusunda, ama daima İslâm dininin sağlam temellerine ve ilkelere dayalı olarak irşad etmişlerdir. Anadolu Selçukluları devrinde, daha çok XIII. Yüzyılda Anadolu'ya gelerek yerleşen birçok tasavvuf şeyhlerinin, bu arada adlarını sayabileceğimiz Şeyh Ahmed Fakih, Baba İlyas, Mevlânâ Celâleddin, Hacı Bektaş, Sadreddini Konevî, Ahi Evren, Seyyid Harun gibi ilim ve irfânda kutuplaşmış, yaşadıkları yıllarda büyük saygı görmüş ve ölümlerinden sonra, çoğu kendi adlarına kurulan tarikatın "pîr"i olmuş büyük mutasavvıf ve bilginlerin hayatları, zamanla (menkıbevî) bir şekilde yazılmış, böylelikle menakıb kitapları meydana gelmiştir. Bunlardan Baba İlyas'ı Horasani ve oğullarının Menakıbı, Elvan Çelebi tarafından (Menakıb'ül-Kudsiyye fi menâsibi'l-Ünsiyye) adıyla yazılmıştır (13). Mevlânâ'nın menkıbeleri ise önce Sipehsâlâr Mecdüddin tarafından (Risale-i Sipehsâlâr der Menakıb-ı Hazreti Hüdâvendigâr) adıyla, sonra Ahmed Eflâkî tarafından (Menakıbu'l-Arifin) olarak derlenmiş, her iki menakıb da yayınlanmıştır (14). Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait menkıbeler (Vilâyetname) adı altında toplanmış, bunlardan değişik nüshalar meydana gelmiştir. (Velâyetname-i Hacı Bektaş-i

(13) Menâkıb'ül Kudsiyye, ilk defa tarafımızdan bulunarak bilim dünyasına tanıtılmış, daha sonra 1984 yılında İ. Erünsal ve A. Yaşar Ocak tarafından yayınlanmıştır.

(14) Menâkıb-ı Hz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Çeviren Ahmed Avni) İst. 1331 Eflâkî, Menakıbu'l-Arifin (Tahsin Yazıcı Terc), Ankara 1959-1961

Velt) adı ile çeşitli yıllarda yayınlananlar vardır(15). Ahi Evren ve diğerlerinin menakıbı, bu konuda geniş bir repertuarın var olduğunu ortaya koymaktadır.

Sayıları pekçok olan bu (evliya) menakıbnâmeleri arasında Seyyid Haruni Veli Menakıbının ayrı bir yeri ve özelliği vardır. Seyyid Harun, Menakıbında, çevresindekilere ilâhî sırları açar, onlara Allah yolunda müşidlik ederken, bir amaca doğru yönelmiştir. Bu amaç daha Horasan ilindeyken ilâhî bir ilhamla kendisine duyurulmuş, Anadolu'da da Karaman ilindeki Küpedağı doğusunda bir şehir kurması istenmiş olmasıdır. Seyyid Harun bu ilâhî emre uyarak Anadolu'ya sefer etmiş, işaret edilen yere gelerek şehrini kurmuş ve buradaki zaviyesinde ölmüştür. Ölümünden sonra zaviyesine şeyh olanlardan Şeyh Musaoğlu Abdülkerim, 962 H. (1554 M.) yılında Seyyid Harun hakkındaki o güne kadar söylenen bilgileri, Farsça yazılmış yazılardan da faydalanarak (Menâkıb-ı Seyyid Harun-ı Veli) adıyla Türkçe bir (menâkıbnâme) meydana getirmiştir. Abdülkerim'in yazdığı bu Farsça Menâkıb kitabının bugüne kadar ancak dört nüshası görülmüştür. Bu nüshalar şunlardır:

1- Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesindeki Nüsha, Kütüphanenin 1513 sayılı envanterinde kayıtlıdır. 16,5 x 11cm.eb'adında, meşin cildli, 54 yapraktır. Her sayfasında 13 satır vardır. Harekeli nesih yazı ile yazılmıştır (16). Nüshanın 4/a sayfasında, Menâkıb'ın yazarı Abdülkerim kendini tanıtarak nasıl yazdığını şu cümlesiyle anlatmaktadır:(Bu fakir Abdülkerim bin Şeyh Musa, Seyyid Harun Sultan'ın makalatını şol pırlardan, azizlerden işidüb bildiği üzere dahi Parsî (Farsça) evrak bulunup parsî(den) Türkiye tercüme edüptahrir olundu..) (17)Kitabın içinde ayrıca bir kâğıt eklenmiş ve bu kâğıda Seyyid Harun'un 23 Rebi'ül-Evvel 720 (3 Mayıs 1320) tarihinde, kızı Halife Sultanın ise 10 Şevval 768. (9 Haziran 1367) Cuma günü öldükleri kaydedilmiştir. Verilen bu tarihler Seyyid Harun'un ve kızı Halife Sultan'ın tür-

belerindeki vefat kitâbelerine uymaktadır.

Bu nüsha, Konyalı Tarih Öğretmeni M.Ferid Uğur tarafından görülmüş ve kendi elindeki nüsha ile karşılaştırılarak bir özeti Konya Halkevi Dergisinde yayınlanmıştır (18).

2- Manisa Muradiye Kütüphanesi Nüshası, Kütüphanenin 1390 numarasında kayıtlı bu nüsha, ilkin, M. Çağatay Uluçay tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır (19). Makalat-ı Seyyid Harun adıyla envanter edilen bu yazma, Konya Mevlâna Müzesi nüshası ile birkaç kelime değişikliği ve bazı eklemeler dışında hemen hemen aynıdır. Nüsha 21 x 15 cm. eb'adında saman rengi kaba bir kağıda yazılmış, 35 varak (69 sayfa) dır. Her sayfasında 15 satır vardır. Kitabın 65.ci sayfasının sağ kenarındaki (Hicret-i Peygamber Sallallâhu aleyhi vessellem dokuzyüz altmışiki senesinde ahval budur) ibaresinden, 962 H.(1554) yılında Şeyh Musa oğlu Abdülkerim tarafından yazıldığı, yahut onun yazdığı nüshalardan aynı devirde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. M.Çağatay Uluçay, bu nüshayı titizlikle yeni harflere çevirerek Belleten'de yayınlamıştır (20).

3- M.Ferid Uğur Nüshası, Yukarıda belirtildiği gibi, Konyalı Tarih Öğretmeni ve araştırmacı M.Ferid Uğur'un özel kütüphanesinde, yukarıdaki nüshaların bir istinsahı olan üçüncü bir (Menâkıb-ı Seyyid Harun) yazması bu-

(15) Sefer Aytakin, Vilayetnâme-i Hacı Bektâş Veli, Ankara 1956, A.Gölpınarlı, Menâkıb-ı Hacı Bektaş-i Veli İstanbul 1958

(16) Nüshanın evsafı için bakınız: Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu,c:1, s:198-199, Ankara 1972

(17) Menâkıbın yazarı Abdülkerim, kitabına (Ma-kâlât) adını verirse de kitabın kayıtlarında Menâkıb adı geçmektedir.Doğrusu da budur.

(18) M.Ferid Uğur, "Seydişehri'nin Kuruluşu", Konya Halkevi Dergisi, Sayı:4 Konya 1936

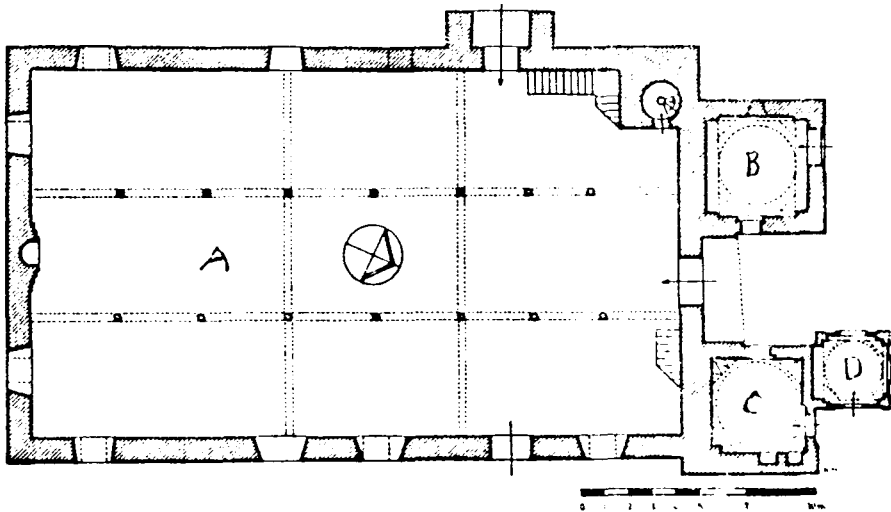
(19) M.Çağatay Uluçay, "Makalât-ı Seyyid Harun", Belleten c: 2, s: 749-778

(20) a.g.e. s: 752-778

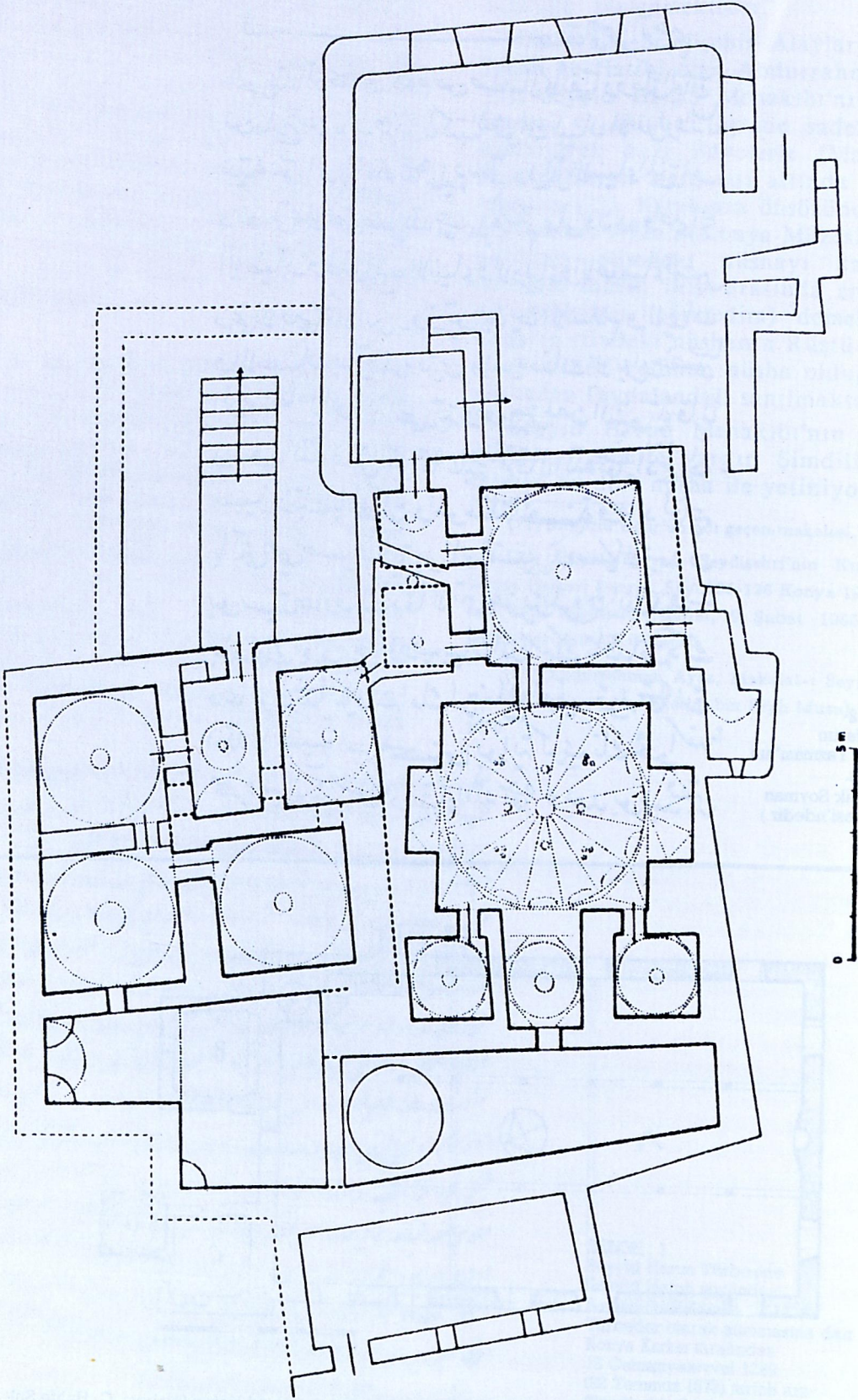
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذي خلق الدم من صلصال كالفخار وخلق الجاهات
 من خارج من نار وانزل كتب السموات لبيان الاسرار وازل
 نبيه محمدا صلى الله تعالى عليه وسلم على كل الانبياء المختار
 ونصلى على محمد صلى الله تعالى عليه وسلم على اولاده واصحابه
 الاضياء وخلق جميع الانبياء والاولياء والاصفياء ليصير
 رغبى الاصلح والاسرار وزين بدين الاسلام والايامات
 والاصناف بكل المؤمنين والمؤمنات الابرار خصوصا
 الولي حامل الولاية الحمدي وهو جزء من النبوة قال
 رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال الله تعالى ادخ الى
 سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجاد لهم
 بالتي هي احسن لا يتربى لك نفسية يده سكا لا يرد
 بوسيدتها وذك مقالا لى عزير لردع الشيطان وب
 بلدك اوزرع يارب بيان ايدى سيك تاقيا عندك
 دعا لى وشنا لى اولئك لرضايح اولئيه قوله تعالى ان
 الله لا يضيع اجر المحسنين بولاية كريمة لك فحوا كندك
 محروس اولئيه ان شاء الله تعالى وبعد بو عبد قيس

BELGE : 2
 Seyyid Harun
 menakibi Yazması'nın
 ilk sayfası.
 (Konya-Faik Soyman
 Kütüphanesi'ndedir)

Plân - 1 : Seyyid Harun Camii ve bitişindeki Türbeler Plânı. A- Camii, B- Seyyid Harun Türbesi, C- Halife Sultan Türbesi, D- Rüstem Bay Türbesi (R. Hüseyin ÜNAL'dan).

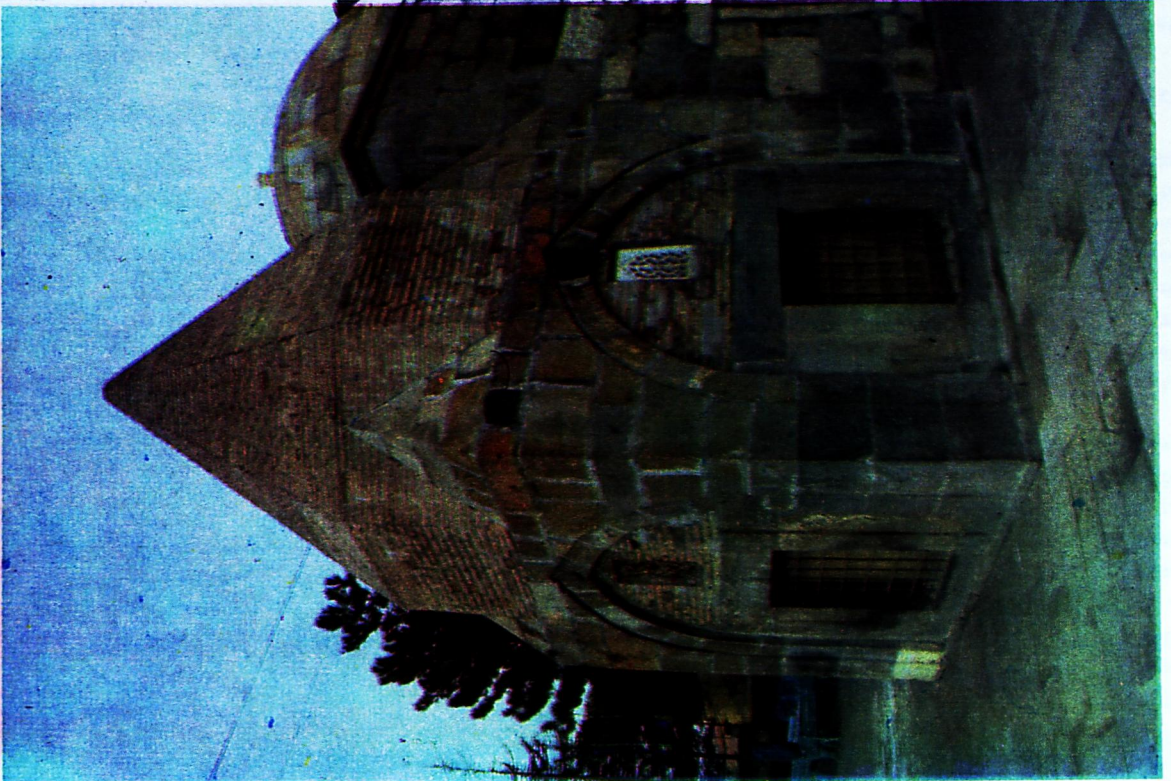
Plân - 2 :Seyyid Harun Veli Hamamı.

RESİM 1 : Seyyid Harun Camii ve Külliyesi

RESİM 2 : Seyyid Harun Külliyesinde Halife Şultan ve Rüstem Bey Türbeleri

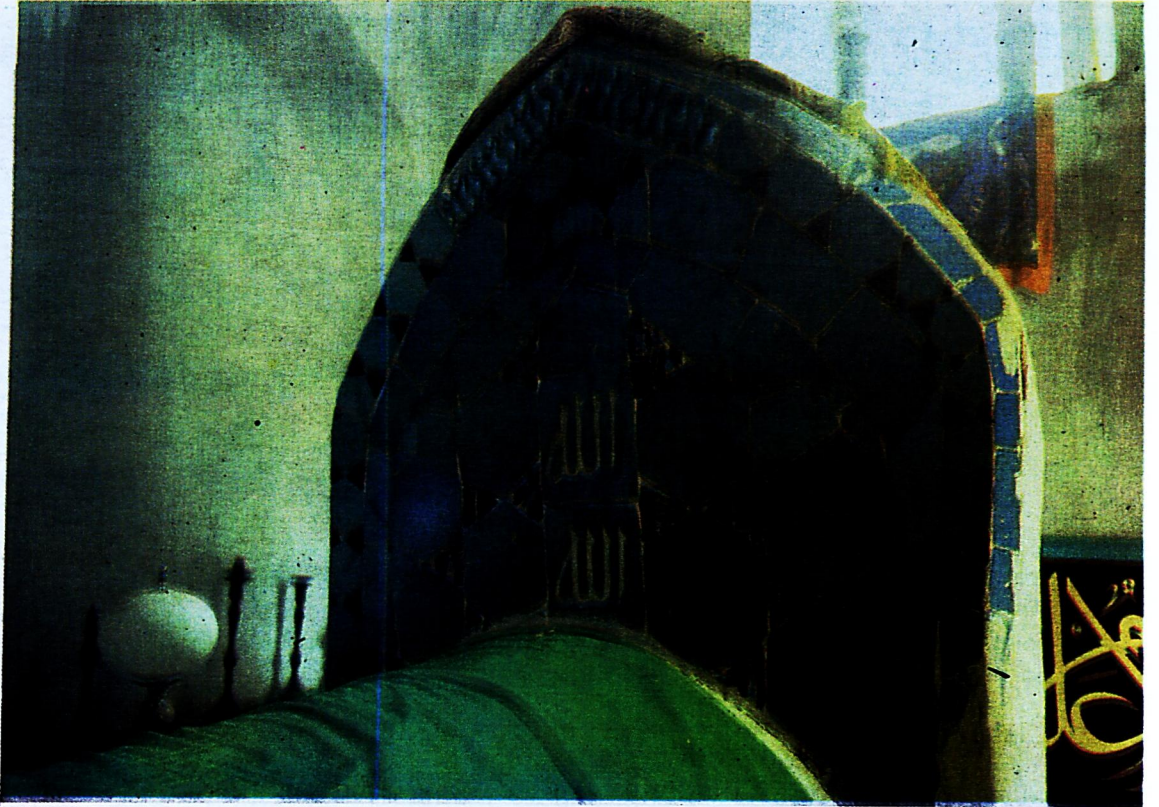

RESİM 3 : Seyyid Harun Türbesi Kapısı

1 4 : Seyyid Harun'un Çini Sandukası

BATI TÜRKİSTAN'DA AHŞAP OYMALI BİRKAÇ ABİDE(*)

Boris DENİKE
Terc.: A.Osman UYSAL

 Ahşap oyma, dekoratif sanatın bir türü olarak eski devirlerden beri Batı Türkistan'da mevcuttu. Dint anıtlar kadar sivil yapılar da ahşap oymayla süsleniyordu. Basit evlerin içinde; ahşap oymalı kapılar, tavanlara destek vazifesi gören ahşap sütunlar buluyoruz. Bu sütunlar, metal oymalarla süslenmişler veya kabartmalarla bezenmişlerdi. Câmiler, türbeler, medreseler gibi Müslüman dînt anıtlarındaki kapılar ve sütunlar arasında hâlâ ahşap oymalı olanlar; ahşap oyma mihraplar, sandukalar ve zengin bir süslemeye sahip tavanlar vardı.

Bu kapılar ve yontulmuş sütunlar için hammadde, yöredeki çeşitli ağaç cinslerinden sağlanıyordu. Bunlar, çoğunlukla ceviz, çınar, ardıç ve modern devirlerde kavak idi.

Bu tür anıtlar, henüz çok eksik bir biçimde toplanmış ve incelenmişlerdir. Bu nedenle, şu anda Türkistan'daki ahşap işçiliğinin komple bir gelişim tablosunu vermemiz mümkün değildir. Bunun için makalemizde sadece, dekoratif sanatın bu ilgi çekici dalının incelenmesi meselesini vurgulamak istiyoruz. Yazımızda, IX-X. yüzyıllardan XIX. yüzyıla kadar temel kronolojik ve mahallî grupların karakteristik özelliklerini gösteren anıtların kesin bir sayısını sunmakla yetineceğiz.

Ahşap oymalı anıtların en eskilerinin Moğol öncesi devrine tarihlendiklerini biliyoruz (IX-XII.yy.). Bunlar; Tacikistan Dağları içindeki Zarafşan Irmağı vadisinin anıtları ve Hive'deki aynı dönem eserleri olmak üzere iki te-

mel gruba ayrılabilirler

Biz önce birinci grubu inceleyeceğiz. Tacikistan dağlarındaki üstü açık anıtlarda-biri Oburdan'da ve diğeri Kurut'ta olmak üzere-iki sütun, Oburdan Köyü'ndeki sütunun (Res.:2) yer aldığı yapıdan gelen üç ahşap pano ve son olarak İskodar Köyü Camii'nin ahşap işçilikli bir mihrabını biliyoruz (Res.:4). Oburdan Sütunu, Prof. M.S. Andreieff tarafından 1915 yılında ortaya çıkarılmıştı. Diğer anıtlar da, yine onun tarafından, 1925'deki araştırma gezisi sırasında bulunmuşlardır (1).

Oburdan Sütunu ve üç ahşap pano, Taşkent ve Semerkand müzelerine taşınmışlardır. Diğer eserler ise, hâlâ asıl yerlerinde bulunmaktadır.

Bu anıtların en eskileri, muhte-

*. Bu yazı, Boris Denike'nin aşağıdaki makalesinden Türkçe'ye çevrilmiştir: DENİKE', B., "Quelques Monuments de Bois Sculpté au Turkestan Occidental", *Ars Islamica*, Vol.II, Part. I. 1935, p.69-83. Üzerinden uzun zaman geçmiş bir çalışma olmasına rağmen; bugün bile ulaşılması pek de kolay olmayan bir bölgedeki bazı Türk eserlerini tanıtan bu yazının, Türkçe'ye kazandırılmasının yararlı olacağı inancıyla yayınlaması düşünülmüştür.

(1) Oburdan sütunu, M.S. Andreieff tarafından, "La colonne en bois à Matsha", *Le bulletin de l'Académie de l'histoire de la Culture Matérielle*, Vol IV, Leningrad. 125 (Rusça), adlı makalesinde yayınlamıştır. Kurut sütunu, İskodra mihrabı ve Taşkent Müzesi'ndeki panolardan birisi, M.S. Andreieff ve M.E. Masson tarafından; *A travers le Tadjikistan*, Taşkent, 1927 (Rusça), adlı kitapta yayınlamışlardır. Senerkand Müzesi'ndeki panoyu V.Cohn-Wiener, *Turan*, Berlin. 1930, pl. IX'da yayınlamıştır.

melen onbirinci yüzyılın sonundan olup; Maşa'daki Oburdan'da bulunurlar (Res.:1). Sütun, yeni yapılmış bir câmiden gelmiştir. Ama daha önce, Oburdan Köyü'nün mezarlığında yarı harap bir durumdaydı. Malzemesi ardıçtandır. Sütun başlığının tezyinatı; çok stilize kuş başlarından bir motif, yuvarlak kemerli küçük bir friz, Sasant tarzı inci dizilerinden ve kıvrım dallarından oluşan bir başka frizi, Samarra'nın buna benzer bir tipindeki ve Tolunlu ahşap oyma panolarındakilere benzer motifleri ihtiva eder.

Oburdan'dan gelen ahşap oymalı pano parçaları ile bu sütun, üslup özellikleri açısından birbirlerine çok benzerler (Res.:2). Kompozisyonun kuruluşu; başları birbirine karşı gelen yılanvarı biçimdeki iki fantastik yaratığın dalgalı hatlarıyla belirtilmiştir. Fantastik yaratıkların oluşturduğu alanda; kıvrım dallar ve burmalar ile kavisli noktaların simetrik bir kompozisyonunu buluyoruz.Bu panoları IX-X. yüzyıllara tarihlıyoruz.

Kurut Sütunu çok daha ilgi çekici bir anıttır (Res.:3). Sütunun ölçüleri M.S. Andreieff'in raporunda (2) yayınlanmıştır. Yüksekliği kaide hariç 2.435 m; alt kısmında çevresi 1.44m. dir. 0.32. m. yükseklikte, yüzeyi küçük bir frizle süslenmiştir. 1.21 m. yüksekliğinden sonra, sütunun kendi gövdesinin yontulmasıyla meydana getirilmiş dört konsol görüyoruz. Bu konsollar da süslenmişlerdir. Sütun 1.40 m. yükseklikten sütun başlığının tepesine kadar tamamen oymalı bir bezeme işçiliği gösterir. Görüldüğü kadarıyla, başlığın oymalı bezemesi iki kısma ayrılmıştır. Daha büyük olan üstteki kısım, aşağıdan itibaren birbirlerine bitişik dört frizin üstüste yerleştirilmesinden ibaret tek bir kompozisyon ortaya koyar. Alttaki friz, küçük yuvarlak kemerlerle çevrelenmiş üçlü yonca yapraklarıyla düzenlenmiştir.

Üstteki kısmın tezyinatı, yarım palmet motiflerinin ritmik bir tekrarını sunar. Benzer bir motif,Hive Cuma Câmi'i'nin sütunlarından birisinin başlığı üzerinde (Res.:5) ve Tirmiz'de; Mosko-

va Doğu Kültürleri Müzesi heyeti tarafından 1928'deki kazılar sırasında ortaya çıkarılan I no'lu yapıdaki sütunun kaidesinde mevcuttur (3) (Res:6).

Tirmiz'in stük süslemesini XI.yüzyıl sonuna veya XII. yüzyılın başına tarihlıyoruz. Kurut Sütunu da aynı döneme verilebilir.

İskodar Köyü Câmi'i'nde bulunan ahşap oyma mihrap (Res.:4) büyük bir dikkate değer.Çok ince işçiliktir ve Kûft yazılı bir kitabesi vardır. XI-XII. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. Bu anıt, sanat değeri açısından belki; Kahire Arap Müzesi'ndeki XII.yüzyıldan üç Fatımt mihrabıyla karşılaştırılabilir. Güçlkle ulaşılan Tacikistan'ın bu yöresindeki,İslam Sanatı'nın bu dikkat çekici anıtının ayrıntılı incelenmesi, gelecekteki araştırmacıların görevlerinden birisi olmalıdır.

Moğol öncesi devrinin ahşap oyma eserlerinden diğer bir grubu,Hive Cuma Câmi'i'nin kapısında ve oymalı sütunlarında görüyoruz.Bu eser,1930'daki araştırma gezisi sırasında tarafımızdan incelenmiştir. Câmi 213 ahşap sütuna sahiptir. Bu sütunlardan en az yirmisi; üslupları ve teknikleriyle X-XII. yüzyıllara verilebilirler. Bugün de mevcut olan câmiin şimdiki yapısı, son zamanlardaki inşanın eseridir. Bugünkü görünümü içinde Hive, genelde XVIII yüzyıldan daha eski yapılara sahip değildir.

Fakat eski Hive aynı yerde kurulmuştu. Devrin Arap coğrafyacıları, Hive'yi X.yüzyılın önemli bir şehri olarak kabul ederler. Cuma Câmi'i'nin ilk yapısı belki bu devre ait olabilir. Ve yeni camiye taşınmış olan eski ahşap sütunlar, muhtemelen aynı döneme veya biraz sonraki bir döneme tarihlenirler.

Bu sütunların tezyinatını oluşturan süs tiplerinden birkaçını inceleyelim. Bu sütunun başlığı üzerindeki yarım palmet motifi,Kurut Sütunu'ndaki benzer motif ve Tirmiz'deki stük oymalı bir sütun kaidesi üzerindeki motif da-

(2) A Travers le Tadjikistan, (Rusça), p.10, not.

(3) B. Deniké, "La décoration en stue sculptée de Terme", Cahiers d'Arts 1930, I, p.43, fig.7.

ha önce zikredilmişlerdir.

Diğer bir sütunun gövdesinde (Res.: 7) Kur'anî, Kûft yazılı kitâbenin üstünde, bir dar ve bir geniş açılı çaprazlama şeritli bir bezeme buluyoruz. Bu tezyinî motifin genel kompozisyonunda; Kahire Arap Müzesi'ndeki bir mihrabın kavsarasındaki motif ile kesin bir benzerlik görüyoruz. XII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bu mihrap, Seyyide Rukiyye Türbesi'nden getirilmiştir (4). Son olarak bir başka sütun üzerinde daha; çok grift ve ilginç bir oyma tezyinat buluyoruz (Res.:8). Burada, biri altta ve diğeri üstte olmak üzere, oyulmuş kıvrımların meydana getirdiği tezyinî bir kompozisyonla süslenmiş iki dar friz görüyoruz. Bu iki friz arasında; bitkisel motiflerle girişik simetrik şeritlerden oluşan bir kompozisyon vardır. Motifler, birbirlerine geçmiş şeritler arasında kalan boş alanlarda daha natüralistik bir karakter arz ederler.

Moğol istilasından sonraki döneme verilmiş olan anıtlardan sadece, Seyfeddin Baharî Türbesi'nin ahşap oymalı bir sandukasını inceleyeceğiz. Baharî Türbesi, Buhara yakınındaki Fet-hâbâd'da inşa edilmiştir. Sanduka, bugün Buhara Müzesi'nde bulunmaktadır. İncelikli işçiliği, değişik tezniyatı ve tekniğiyle çok dikkat çekicidir. Burada, alçak kabartmadan yüksek kabartmaya kadar, farklı kabartma tipleri görüyoruz. Fotoğrafını verdiğimiz sandukanın yan yüzündeki genel kompozisyon, beş panoya bölünmüştür (Res.:9). Merkezdeki pano, iki sütunce tarafından taşınan bir kemerle süslenmiş ve bütün yüzeyi yazılarla kaplanmıştır. Sağdaki ve soldaki panolar; yıldızlar ve çokgenler meydana getiren simetrik geçmelerin teşkil ettiği geometrik bir tezyinatla doldurulmuşlardır. Daha dar açılı öteki iki pano, birbirine eşit olmayan iki kısma ayrılmışlardır. Daha küçük olan alttaki kısım, yarım palmet biçiminde bir şekille süslenmiştir. Panoların üstünde, bir yıldız motifi ve İslam Sanatı için tipik yarım haçla süslenmiş bir friz görülmektedir. Sandukanın öbür yüzünün fotoğrafını da sunuyoruz (Res.:10 ve 11). Bu desenlerden birinin üzerinde,

çift yarım palmetli bir motif göze çarpar. Bu tezyinî motifin işlenişiyile; R.-Ettinghausen tarafından yayınlanmış (5) olan, Kahire'deki İbni Tolun Câmii'nin panosu arasında büyük bir benzerlik vardır. Baharî'nin sandukası, onun ölüm tarihinden (1261) öncesine ait olamaz. Fakat stilistik verilere göre XIV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir.

Türkistan'da Timur Devri'nden bir dizi kapı biliyoruz. Başlıcaları Semerkand Gûr-i Mîr Türbesi'nin kapısı (şimdi Leningrad Ermitage'da) (6), Semerkand'daki Şâh-i Zinde'nin kapısı ve Türkistan şehrinde Ahmed Yesevî Câmii'nin iki kapısıdır.

Ahmed Yesevî'nin kapıları kesin bir tarihe sahiptirler. Aynı zamanda Ahmed Yesevî'nin türbesini de içine alan Hanikâh'ın kapısının bronz levhaları üzerinde; sanatçı İzzeddin'in adı ve 797 H. (1394-95 M.) tarihi okunmaktadır. Câmii'nin ana kapısının bronz plakası üzerinde de aynı sanatçının adını ve 799 H. (1397 M.) tarihini okuyoruz(7).

Genel kompozisyonu ve tezyinat karakteriyle aşağı yukarı aynı döneme tarihlenen bu âbideler; üslupları bakımından sadece bir grupta toplanabilirler. Kapıların kompozisyonu, birbirini izler tarzda tasarlanmıştır. Bir kapının her bir kanadı, üç panodan müteşekkildir. Üstteki pano, alttaki kareler ve ortadaki ki o en büyükleridir-üstüste dizilmişlerdir. Üstteki pano kitâbeyi taşır. Diğerleri bitkisel süslerle bezenmişlerdir. Panolar, tezyinî bir çerçeveye kuşatılmışlardır. Timur Devri boyunca, bu grup kapıların süslemeleri daha zengin ve grift bir hâl almıştır. 1394-95'e tarihlenen en eskisi, Yesevî Câmii'nin iç kapısıdır. Ardından, aynı câmii'nin dış

(4) G.Migeon, Manuel d'art musulman, Paris. 1927, Vol. I. fig. 124.

(5) "Aegyptische Holschnitzereien aus Islamischer Zeit", Berliner Museen, Heft I, 1933, Fig. 18.

(6) F.R.Martin, Die Türen von Turkestan, Stockholm. 1897.

(7) M.E.Masson, "Sur la construction du mausolée de Khja Ahmed Turjestan", Bulletin de la société géographique de l'Asie centrale, Vol.XIX.1929, p.42 (Rusça).

kapısı gelir. Daha sonraki ise, Timur'un ölümünden (1405) az sonra yapılmış olan Gür-i Mtr'in kapısıdır.

Şah-ı Zinde'nin kapısı (Res.12, bir ayrıntı) nın tarihlenmesi biraz güçtür. Ama, üslup açısından Yesevî Kapısı ve Gür-i Mtr Kapısıyla olan çok büyük benzerliği nedeniyle; Şah-i Zinde'nin kapısını da XIV.yüzyıl sonlarına tarihleyebiliriz.

Yesevî'nin iç kapısının süslenmesi (Res.:13) daha basittir. Ortadaki panoda stilize bitkisel motifler tekrar edilirler. Altındaki panoda, sekiz köşeli bir yıldız görüyoruz. Sekiz köşeli yıldız, merkezde de tekrarlanır. Çerçeve, geometrik bir şeklin tekrarı ile çok alçak kabartma tekniğinde bitkisel karakterli birkaç süsleme elemanından meydana gelmiştir.

Dış kapının süslemesi (8) daha girifttir. Ortadaki pano, üst kısmındaki yedi dilimli bir kemerle eksiksiz bir kompozisyon sunar. Onun üstünde ise; alçak kabartmalı, bitkisel karakterli tezyinî motifleri görüyoruz. Çerçeve, geometrik geçmeli bir kuşaktan oluşur.

Şah-i Zinde Kapısı'nın bezemesi, çok zengin oyma işçilikli ve çok girift plânlı bir örnektir (9). Burada bitkisel süsleme, sadece ortadaki panolara yerleştirilmekle kalmamış; aynı zamanda

ana çerçevelere de işlenmiştir. Kapı, ceviz ağacından oyulmuştur ve çok renkli bir kalem işi ile tamamen kaplanmıştır. Kalem işi süslemeler, hiç şüphesiz bir çok defa elden geçirilmiştir.

Burada, Timurîlular Devri'nden Uluğ Beğ Medresesi Kapısı'nın bir ayrıntı resmini (Res.:14) veriyoruz. Eser, 820 H./1417 M.'de inşa edilmiştir.

Artistik ahşap oyma işçiliği, Türkistan'da XVII. yüzyıla ve hatta XIX.yüzyıla kadar mevcudiyetini sürdürmüştür. Bu sanatın ana merkezleri Hive, Taşkent, Hokand,...vs. idi.

Geç devir ahşap oymacılığının incelenmesi, ayrı bir çalışma konusu olmalıdır. Burada,sadece birkaç ilginç örneğin fotoğraflarını veriyoruz. Hive Hanları Sarayı'nın bir sütunu (Res.:15), Ura Tube' de Rüstem Beğ Medresesi'nin bir kapısı (Res.:16), Ura Tube'de Eski Mezarın bir kapısı (Res.:17) ve aynı şehirde Kök Gumbaz Camii'nin bir kapısı (Res.:18). Bütün bu kapılar, XIX.yüzyıl ortalarına aittirler. (10).

(8) CohnWiener, aop. cit., pl. LX.

(9) Resim için bkz.: Kraft, A travers le Turkestan Russe, 1902, p.54; Migeon, op, cit., Vol.I, Fig.142.

(10) Onlar, tarafından yayınlanmışlardır :B. Deniké, "Sur lus portes de bois sculpté en Asie Centrale", Recueil en honneur de B.A. Gorodtzof, Moscou. 1928, Pls. XI et XII.

RESİM - 2 : Ahşap oyma bir pano, Maşa Oburdan, X. yy.

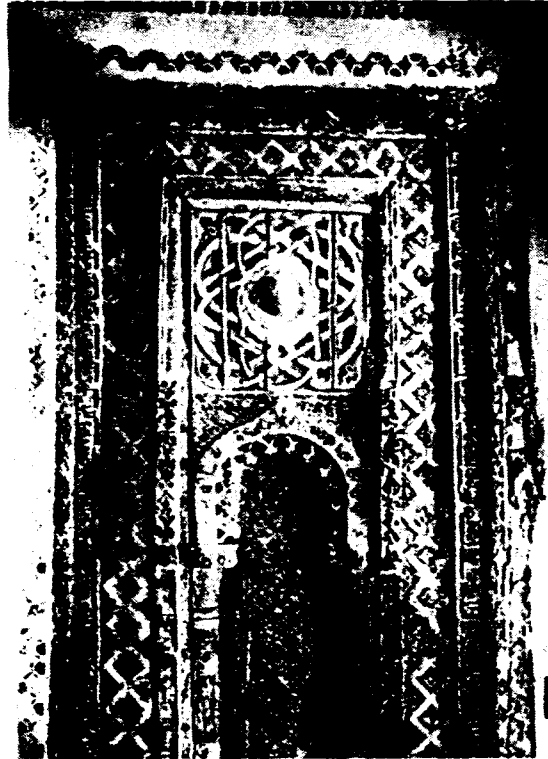

RESİM - 1 : Maşa'da Oburdan Sütunu . X. yy., Taşkent Müzesi.

RESİM - 3 : Maşa Kurt Sütunu, X. yy.

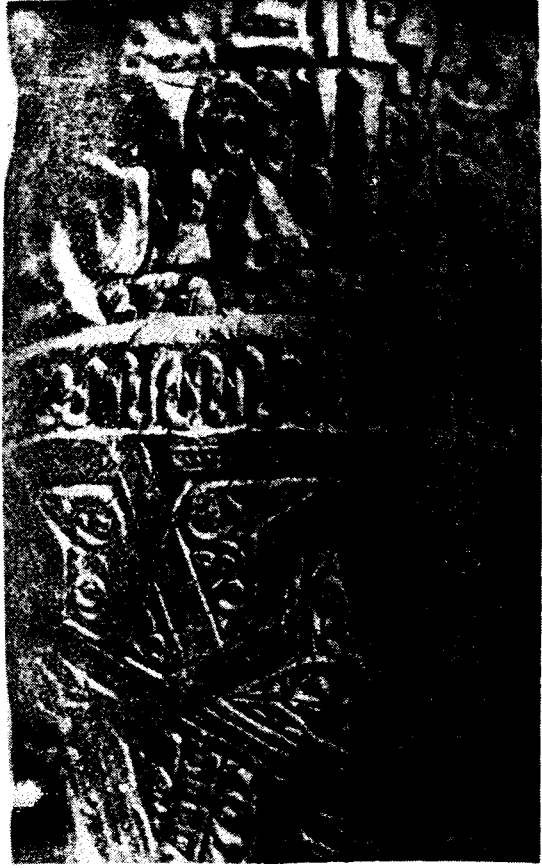
RESİM - 4 : İskodar Köyü Camisi'nin mihrabı, Moğol-öncesi dönem, XI-XII. yy.

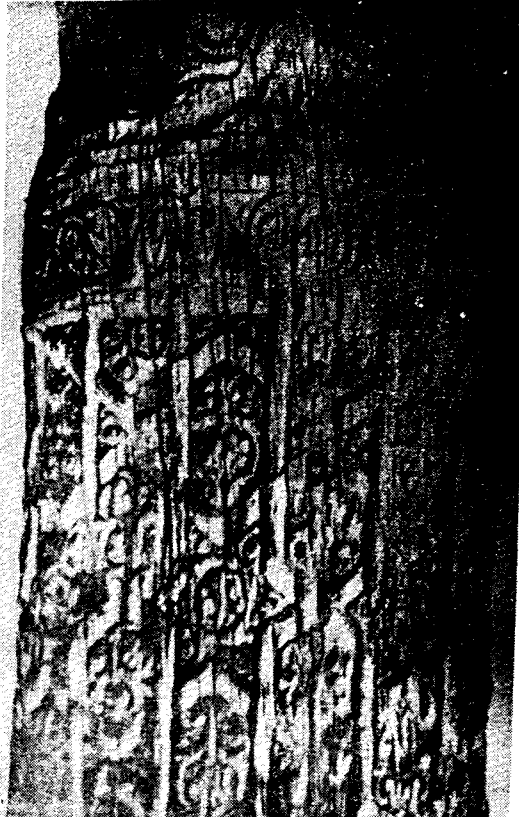
RESİM - 5 : Hive Cuma Camisi'nin Sütunu, XI-XII. y.y.

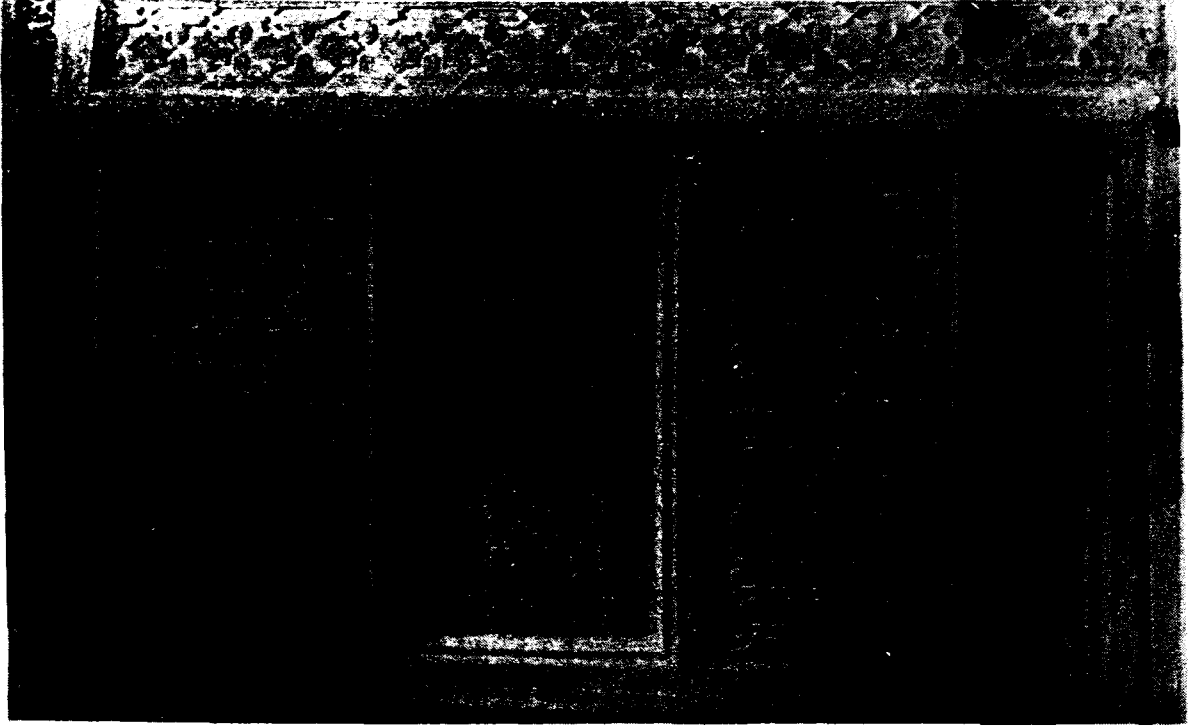
RESİM - 6 : Tirmiz'de
Yapı I'in
Sütun kaidesi
XII. yy. sonu

RESİM - 7,8 : Hiva
Cuma Camisi
Sütunları
XI-XII. yy.

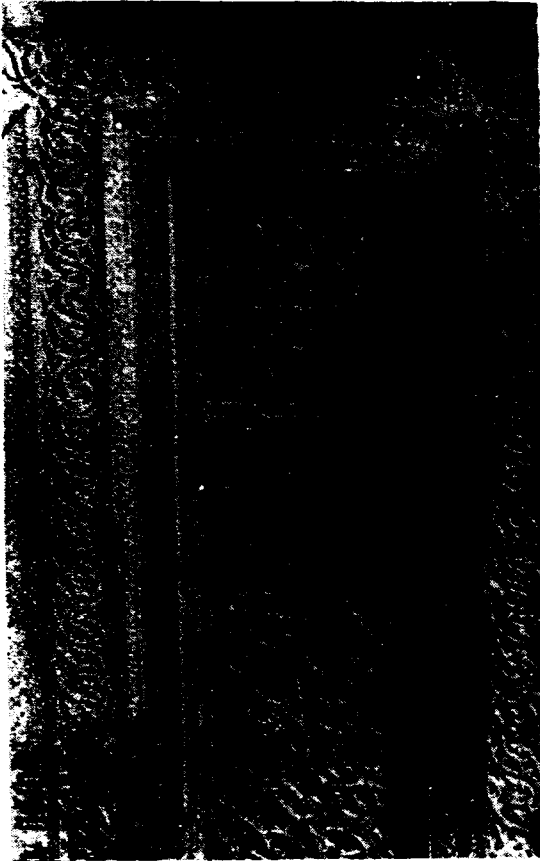

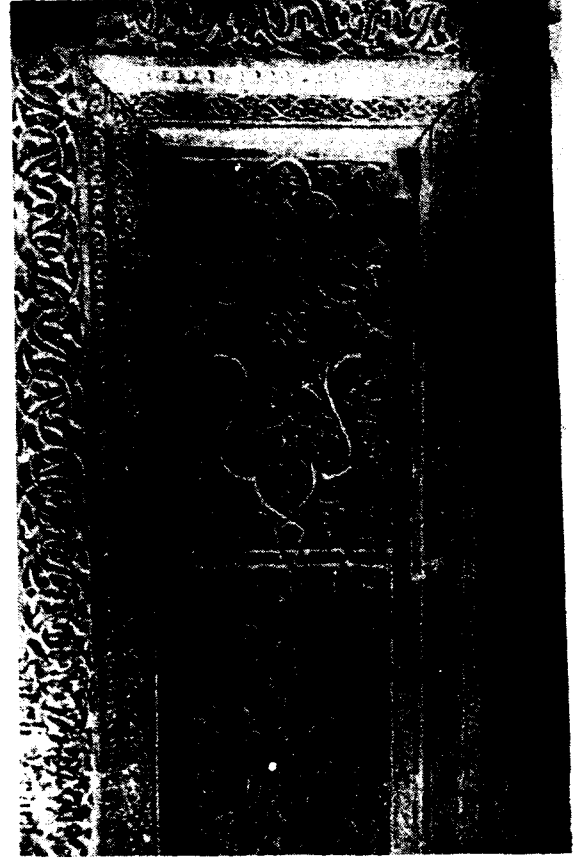

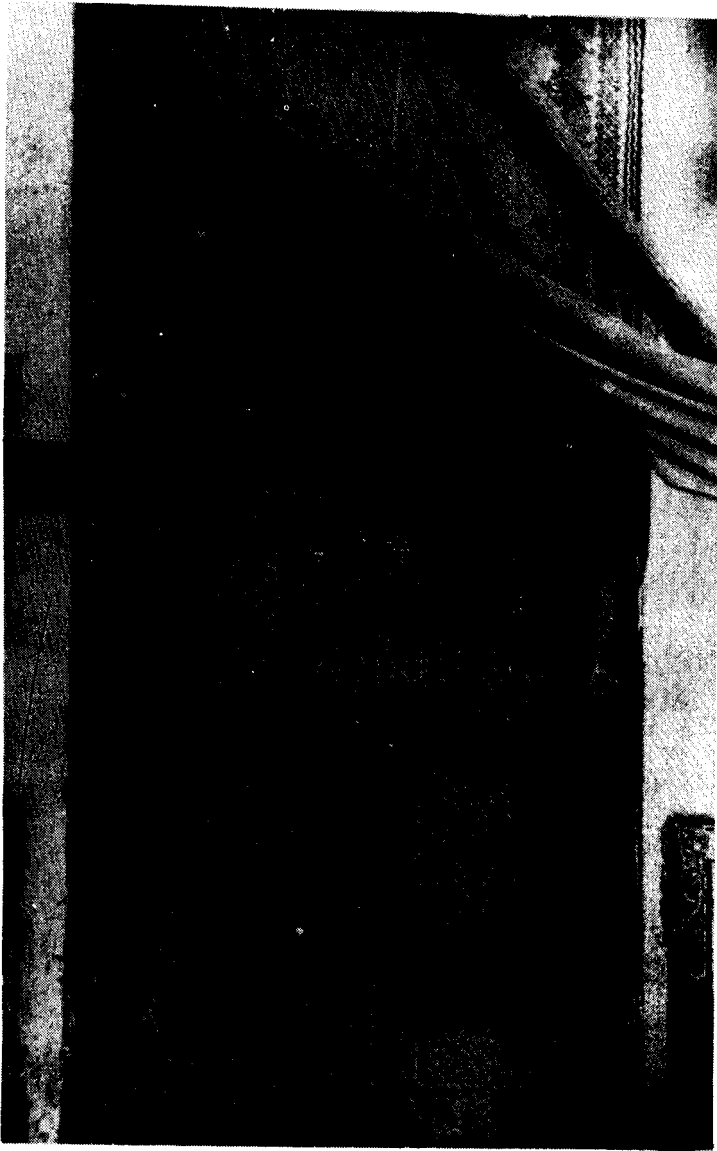
RESİM - 9 : Seyfeddin Baharzi'nin sandukası, XIV. yy., Buhara Müzesi.

RESİM - 10 : Seyfeddin Baharzi sandukası, ayrıntı.

RESİM - 11 : Seyfeddin Baharzi sandukası, ayrıntı.

RESIM - 13 :
Türkistan'da
Yesevi
Camisi
Kapısı,
1394/95
tarihli.

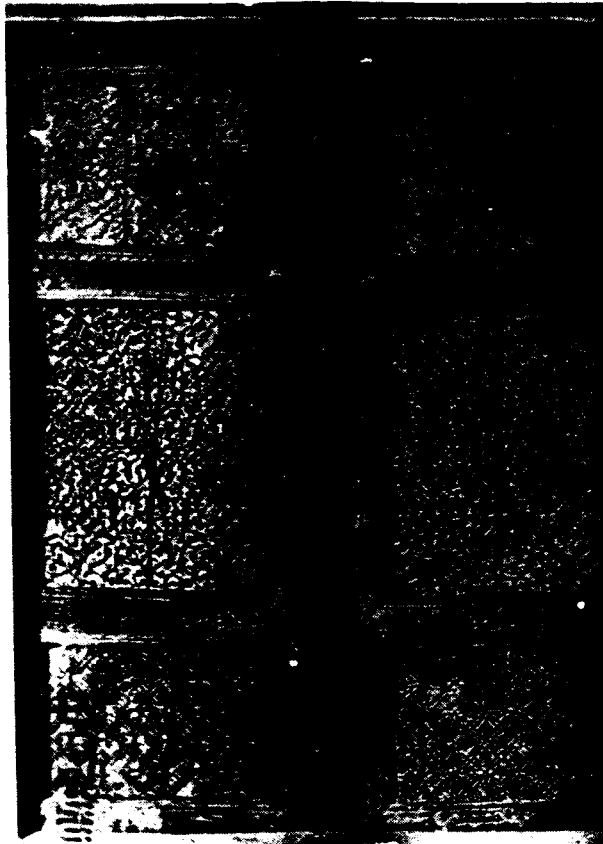
RESIM - 12 :
Şah-i Zinde
Kapısı
Semerkand
XIV. yy.
Sonu.

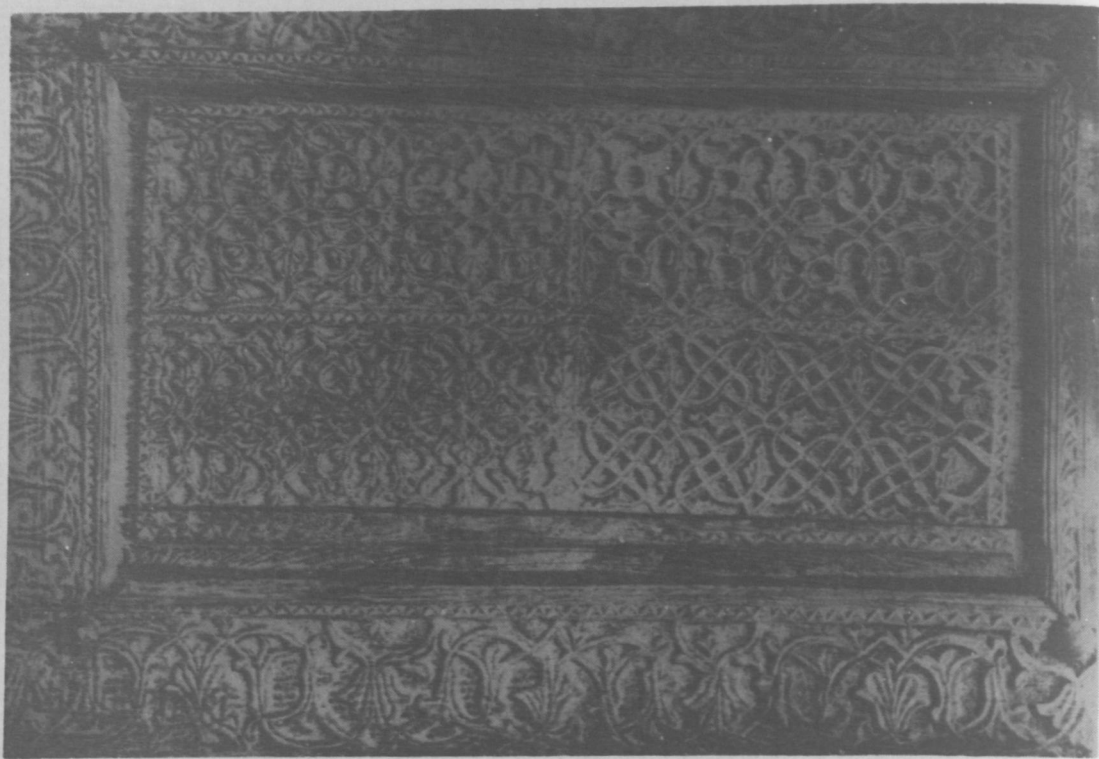

RESİM - 14 :

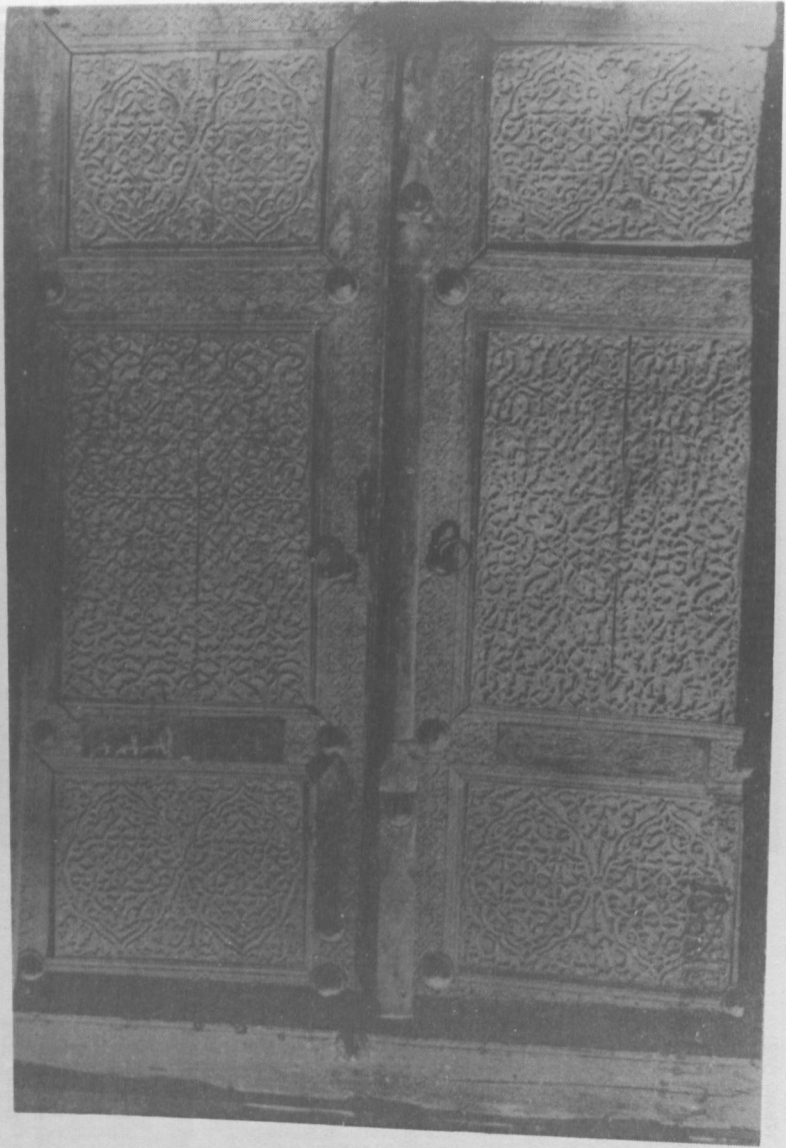
Uluğ Beğ Medresesi
Kapısı
Semerkand
1417 tarihli.

RESİM - 15 : Hive Hanları
Sarayından
Bir Sütun,
1820 civarı.RESİM - 16 : Ura Tube'de
Rüstem Beğ
Medresesi
Kapısı,
1870 civarı.

RESİM - 17 :

Ura Tube'de
Eski Mezar'ın
Kapısı
XIX. yy.

RESİM - 18 :

Ura Tube'de
Kök Gumbaz
Camisi
Kapısı
XIX. yy.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNDE ARŞİV ÇALIŞMALARI(*)

Atilla ÇETİN

Osmanlı Devleti'nde, Selçuklular ve diğer Türk-Müslüman devletlerinden gelen, eski bir devlet an'anesi olarak, daha ilk devirlerden itibaren, arşiv fikrinin mevcut olduğu bilinmektedir. Devlet işlemlerine ait belgelerin tamamı, önem derecesine bakılmaksızın, pek kıymetli olmayan müveddeler de dahil olmak üzere, titizlikle saklanmış ve korunmuştur. Günümüze ulaşan belgelerin tanzim edilmiş tarzları ve yazışmalarda geçmiş muamelâta yapılan atıflardan, derkenarlardan, arşivlere verilen önem ve değer anlaşılmaktadır.

İstanbul'un Fethi'ne kadar, Bursa ve Edirne'de arşivler teşekkül etmiştir. İstanbul'un Fethi'nden sonra ilk arşiv Yedikule'de idi. Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra, Divan-ı Humâyûn'un yanında yer aldı. Osmanlı zihniyetinde kâğıt, özellikle yazılı kâğıt, saygı gösterilen bir meta' olduğundan, vesikalar titizlikle saklanıyordu. Osmanlı Devleti'nin Divan-ı Humâyûn, Defterhâne Bâb-ı Defterî gibi merkezi devlet kuruluşlarının arşiv malzemeleri; Topkapı Sarayı, Atmeydanı, Tomruk Dairesi, Çadır Mehterleri Kışlası, Bâb-ı Humâyûn'un üst kat odaları gibi yerlerde bazı mahzenlerde saklanmıştı. 16.yüzyıl, Osmanlı arşivciliğinin en haşmetli devridir. 18. yüzyıldan itibaren Bâb-ı Asaft veya Bâb-ı Ali önem kazanmaya başlayınca, Paşakapısı'nda Sadaret Arşivleri teşekkül etmeye başladı. Bu arada, ihmal, önemsememe, yangınlar, kötü depolama şartları, ilgisizlik gibi sebeplerle, bir kısım arşiv malzemeleri tahribe uğradı. Savaşlarda devlet erkânı da

bulduğundan, yenilgiler esnasında bazı defterler ve siciller savaş meydanında kalmış ve düşman eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda devlet arşivinin düzenlenmesi tanzimat döneminde oluşmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın himmetiyle 1262/1846 yılında, Osmanlı Devlet Arşivi olan Hazine-i Evrak kurulmuştur. Bundan yaklaşık 1,5 yıl kadar önce, Maliye Nazırı Servet Paşa'nın 1261/1845 tarihinde Topkapı Sarayı'nda Maliye ile ilgili bazı belge ve defterleri düzenleme çalışması arşiv faaliyetlerinin ilk müjdecisi olmuştur. 19 zilka'de 1262/8 Kasım 1846 tarihli İrade-i Seniyyesine göre, Hazine-i Evrak'ın kuruluş amacı, "mühim işlere ait ve devletin senetlerinden sayılan resmi belgelerin bir yerde toplanması ve korunması maksadıyla tesis olmuştur. "Hazine-i evrak'ın teşkilinde, Personel, kanunî mevzuat ve bina konuları birlikte düşünülmüş ve o zamana göre çağdaşlarından hiç te geri kalmayacak tarzda çözümlenmiştir. İngiliz Devlet Arşivi'nin 1838'de reorganize edildiği hatırlanırsa, 1846 geç bir tarih değildir. Nitekim modern arşiv binası mimar Fossati'ye yaptırılmıştır. 18 Şaban 1266/29 Haziran 1850 tarihli "nizamname-i mahsûs" ile çalışma sistemi ve işleyişi düzenlenmiştir. Modern arşivçiliğimizin ilk önemli şahsiyeti, Hazine-i Evrak Nazır'ı (sonra müdürü) Esseyid Hasan Muhsin Efen-

(*) İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünün 30 Mart 1985 günü düzenlediği "Arşivcilik ve Dökümantasyon Paneli"nde tebliğ olarak sunulmuştur.

di'dir. Sonradan Bâb-ı Ali Hazine-i Evrakı olarak anılan bu arşiv, diğer Osmanlı arşivlerine örnek ve model oldu.

Osmanlı taşra teşkilatında "Paşa Divanı"nında tutulan kayıtlar ve kadıların teşkil ettiği Şer'iyye Sicilleri mahallî arşivleri teşkil etmiştir. 19.yüzyılda teşekkül eden muhtelif nezaretlerin ve vilâyetlerin kendi bünyelerinde oluşan arşivler kurulmuş ve gelişmiştir..

II.Abdülhamit devrinde Yıldız Sarayı'nda düzenli işleyen ve muntazam bir saray arşivi vucut bulmuştur. Maliye Nezareti ve Şer'iyye Sicilleri arşiv binaları yapılmıştır.

II.Meşrutiyet dönemi(1908-1922) Osmanlı arşivciliği bakımından birçok yenilikler ve canlılıklar getirmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey'in vak'anüvisliğe tayini, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kuruluşu,Encümen'e ilmt bir dergi mahiyetinde Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın yayına başlaması, Türk milliyetçiliği ile birlikte oluşan millî tarih şuurunun gerektirdiği bir ihtiyaç olarak arşivler önem kazandı. Yabancıların yazdığı Osmanlı ve Türk tarihinde görülen hata ve yanlışların ancak arşivlerimizdeki malzeme ile düzeltilebileceği anlaşıldı. Doğru bir Osmanlı tarihi yazılması için çalışmalara kaynak olmak üzere, arşivler sahasında bir canlılık meydana getirdi. Arşivlerin toplanması, korunması, tasnifi, araştırmalara hazır hale getirilmesi ve tekâmülü için büyük gayretler sarfedildi. Hazine-i Evrak'ın kuruluşundan bu yana olduğu gibi, arşivler sadece bir idarî hizmet unsuru olarak değil, tarih ve sosyal incelemeler için bir başvuru alanı olarak düşünölmeye başlandı. Bu bakış açısı, II.Meşrutiyetin getirdiği ilk yenilik oldu. Bunun sonucu nerelerde hangi mahzenlerde, depolarda birikmiş, terk edilmiş arşiv malzemelerinin bulunduğu araştırıldı. Topkapı Sarayı'nda ve Bâb-ı Ali mahzenlerinde bulunan tariht belgeler ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Topkapı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmed zamanından Tanzimat'a kadar cereyan eden resmî muamelâta ait olup, Kubbealtı'na yakın mahzenlerde, uzun yıllardan beri metrük kalmış bulunan

tariht belgeler ve defterler 1325/1909 senesinde Bâb-ı Ali'de Sadrazam Cevat Paşa tarafından kütüphane olarak yapılmış olan binaya (Halen Başbakanlık Arşivi'nin deposu) taşındı. Bu malzemelerin tasnif ve tertibi, Tarih-i Osmanî Encümeni Reisi vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in nezaretinde, Hazine-i Evrak Müdürü Refik Bey ile Arif Bey'e havale olundu. Refik ve Arif Beyler müştereken hazırladıkları raporda, evrakın tariht kıymetini, tasnifte tutulacak çalışmaların esasını arz ettiler. Abdurrahman Şeref Bey de 27 Kanun-u sâni 1325/9 şubat 1910 tarihli, Sadâret'e muhatap takririnde, konunun önemini kesinlikle vurguladı. Tasnifin süratle bitirilmesi için 40-50 kişiye ihtiyaç vardı. Cevat Paşa Kütüphanesi'nin darlığı ve malî zorluklar gözönüne alınarak şimdilik Refik ve Arif Bey'in maiyetinde, devâir-i Hükûmette icra kılınan tensikat sonucunda kadro haricinde kalan zevattan 10 kişi istihdam edildi. 60 bin kuruş tahsisat ayrıldı. Belgelerin, padişahların saltanat sürelerine göre ayrılarak, tomar halinde sandıklara ve raflara yerleştirilmesine ve tanzimine başlandı.

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın ilk sayısında çıkan makale, Abdurrahman Şeref Bey'in "Evrak-ı atka ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı yazısıydı. Bu yazı, bu dönem tarihçilerinin arşivlere başvurarak Osmanlı tarihini yazma arzularını dile getirdiği gibi, arşivlerin perişanlığını, arşiv ve arşiv malzemelerinin zenginliğini belirtip, yeni dönemde arşivlere verilen şurlu değer bir deliliydi. Mecmuada birçok araştırmacı önemli belgeler yayınladılar. Bazı tarihçiler Viyana, Paris gibi şehirlerdeki arşivleri ziyaret ettiler. Arşiv binalarının planları ve modern koruma bakım üsullerine ilgi duydular.

Tarih-i Osmanî Encümeni Reisi Abdurrahman Şeref Bey'in 24 mart 1330/6 nisan 1914 tarihli Sadâret'e muhatap maruzâtında, tasnif edilen evrakın hükümetin vesâik-i resmiyesinden bulunduğu cihetle Hazine-i Evrak'a ait olduğunu, Hazine-i Evrak Müdürü Refik Bey'in bir süre sonra tasniften çekil-

diğini, gerekli tahsisatın 1327 senesinde Sadâret bütçesinden Maarif bütçesine aktarıldığını, tahsisat nakli keyfiyetinin, masrafların tesfiyesine müteallık bir muamele-i hesabiye'den ibaret olduğunu, işin mahiyetinin değişmediğini bildirdi. Ayrıca, meşguliyetinin, evrakın tasnifiyle fiilen ve mütemadiyen uğraşmasına kat'iyen mani olduğunu, evrakın aidiyeti cihetiyle Hazine-i Evrâk Müdüriyetine havale buyurulmasını istedi. Sadâret, tasnif işini, Daire-i Sadâret Evrâk, Hazine-i Evrâk müdürleri ile Amedî-i Divan-ı Humâyûn Muavininden mürekkep bir heyete havale etti. Hazine-i Evrâk Müdürü Refik Bey, Daire-i Sadâret Evrak Müdürü Faik Bey ve Amedî-i Divan-ı Humâyûn Muavini Mehmet Kadri imzalı bir heyet raporu ile tahsisatın Sadâret bütçesine konması, 40-50 kişiye ihtiyaç olmakla beraber şimdilik mevcut 12 kişiyle iktifa edilmesi gerektiği belirtildi. Bu suretle, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin tasnif işiyle alakası kesilerek, yeni bir ekip çalışmaları sürdürmüştür.

4-5 Ocak 1911'de Bâb-ı Âli yangını esnasında Hazine-i evrâk da büyük bir tehlikeye atlatmış, önemli malzemeler acele ile başka bir yere taşınmıştır. Devrin bazı dergi ve mecmualarında yangını ve arşivleri taşıma olayını gösteren fotoğraflar yayınlanmıştır. Yanan Dahiliye Nezareti ve Şurâyı Devlet bölümlerinde bir kısım arşivler harap olmuştur. Çırağan Sarayı yangınında başta 1876 Meclis-i Mebusân zabıtları olmak üzere bazı belgeler yanmıştır:

Bu arada, 1329/1913 yılında, Hariciye Nezareti arşivi yeniden ve modern tarzda düzenlenmiştir. Bâb-ı Âli Hazine-i Evrâk'ının alt katı Hariciye Nezareti Hazine-i Evrâk'ına tahsis edilmiş, orada mevcut Hazine-i Evrâk; Hariciye, Şurâyı Devlet ve Dahiliye Nezareti'ne (Devâir-i erb'a) bazı evrâk ve vesâik-i kadime serapa sandık ve torbalar içinde ve perişan bir halde olarak Hariciye Nezareti bodrum katında birikmiştir. Hariciye Nezareti arşivi "Arşivist", "Endikatör" gibi arşivcilik tabirlerini kullanıyordu. Kısaca, Hariciye Nezareti Arşivi'ne yer bulunurken ve bir arşiv

yeniden düzenlenirken, eski bazı arşiv malzemeleri ancak başka bir bodrum kata taşınabilmiştir. Ancak bunların önem ve değeri hemen takdir edilmiş olacak ki, her daire namına ayrılmaları, mühimlerinin özel yaptırılacak karton ve kutulara konması için 6 veya 7 memur istihdamı, 40 bin kuruşluk masraf yapılması, Sadâret, Şurâyı Devlet, Dahiliye ve Hariciye Evrâk Müdürleri tarafından Sadâret'e istida olundu. 20 Kânunu sâni 1329/2 Şubat 1914 'te Maliye Nezareti'nden tahsisat alınıp, bu malzemelerin korunması sağlandı. Bu arada "Hazine-i Evrâk Islahâtı" adı ile arşivde de düzenleme ve koruma çalışmaları yapıldı.

Bâb-ı Âli Hazine-i Evrâk'ında, Türk araştırmacılar yanında, yabancı tarihçiler ve sarkiyatçılar da çalışmalara başladılar. Macar İmre Karaçon, Bulgar Vladimir Todorov Hindalov ilk ilmt araştırmaları yaptılar.

II.Meşrutiyetle birlikte başlayan çok partili dönemde, partilerin ve siyaset kuruluşlarının programlarında, kültürle ilgili olarak kütüphane ve arşiv konularına yer veriliyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin görüşleri Tanin Gazetesi'nde yayınlandı. Başka basın organlarında arşivlerin önemi, lâıyk oldukları seviyeye yükseltilmesi hususunda ilginç yazılar neşrediliyordu. 24 mart 1914 tarihli İkdâm Gazetesi'ndeki bir başmakalede "Devlet evrâkının Meşrutiyete lâıyk bir surette halledilmesi" arzu edilmekte ve arşivlerin korunması için,

"..Hıfz-ı evrâkı ne kadar muntazam bir usule rabt eder isek o kadar medenî, muntazam yaşamaya, tarihini yaşatmaya hahişkar bir millet olduğumuzu isbat ederiz. Evrâkını muhafaza etmeyi bilmeyen bir devlet, o hükûmet Meâhir-i maziyesini kendi eliyle imha etmiş olur." denmekteydi.

İtalyan Savaşı, Balkan Savaşı ve I.Cihan Savaşı Osmanlı Devleti'ni ve milletini büyük güçlükler ve sıkıntılar içine soktu. 1915'te İstanbul'un bir düşman istilâsına maruz kaldığı günlerde, hükûmet ve en önemli arşiv malzemelerinin, ata yadigarı bu eşsiz hazinelerin daha emin bir yere taşınmasını

ihmal etmedi. 1331-1332 yılları içinde Hazine-i Evrâk'taki özellikle Divan-ı Hümâyûn'a ait bazı önemli defterler ve malzemeler 208 sandık içinde Konya'ya nakledildi. Tehlike geçince tekrar geri getirildi. Meclis-i Vükelâ kararlarından anladığımız göre, taşıma Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından yapıldı.

Savaş yılları içinde Sadâret, Dahiliye, Hariciye Nezaretleri ve Şurâyı Devlet Hazine-i Evrâklarının "Bâb-ı Âli Hazine-i Evrâk Müdüriyet-i Umumiyesi" adı altında birleştirilmesi ve daha geniş bir teşkilât olması düşünüldü. İlgili zevattan bir komisyon kuruldu. Bir nizamname projesi hazırlandı. 1916-1917'deki bu girişim bir sonuç vermedi. Savaş gaileleri, maddî güçlükler ile, arşivler hakkında bu geniş proje uygulanamadı.

Geniş bir coğrafî alanda savaştan Osmanlı Devleti'nin, bazı askerî ihtiyaçlar sonucu, Harbiye Nezareti bünyesinde 1335/1916 yılında Tarih-i Harp Şubesi ve Harb Hazine-i Evrâk-ı teşkil edildi. Tarih-i Harb Şubesi'nin Bâb-ı Âli Hazine-i Evrâk'ında ve şubelerinde mahfuz bulunan vesâikten, askerlikle ilgili olanların, Harb Hazine-i Evrâk'ına nakline dair isteği oldu. Konu Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Ancak, Bâb-ı Âli Hazine-i Evrâk'ında muhafazası muktezi vesâikin nev ve mâhiyeti 18 şaban 1266/29 Haziran 1850 tarihli nizamname-i mahsûs ile tekerrur etmiş olduğundan ve iradâtı seniyye ile melfûflarının asılları verilmeyip musaddak suretlerinin makbuz senedâtı mukabilinde tevdi edildiği "Hazine-i Evrâk Müdürü tarafından mütalâa olduğundan, buna itibar edildi. Böylece bir kabine, 1266/1850 yılındaki bir nizamnameye itibar ve Hazine-i Evrâk Müdürünün mütalâasını makbul sayarak, belgelerinin orijinalini arşivden çıkarmama faziletini gösterdi. Olay, arşivcilik tarihimizde çok ilgi çekicidir.

Taşra vilâyet, kadılık ve ordu arşivleri 1911-1918 yılları arasında en fazla tahriplere uğrayan arşivler oldu. Bir kısmı savaş sırasında düşman ordularının vandalizmine kurban oldular. Bir

kısmı işgal kuvvetlerinin eline geçti. Bir diğeri cehaletin tahribine maruz kaldı. Pek az kısmı hamiyetli idareci ve askerlerin gayretiyle kurtarılabildi. Örnek olarak, Balkan devletleri orduları Makedonya'daki vilâyetlere girince, bir çok şer'iyye sicili tahribe uğradı. Araplarla meskûn vilâyetlerde, Osmanlı kayıtları pek fazla itibar görmedi. Bu tür arşivlerin bir kısmının akıbeti meçhuldür.

Bâb-ı Âli kütüphanesinde mevcut evrâk-ı atfka ve vesâik-i tarihiyenin, tasnif işinin tekrar ele alınması için, müverrih Ahmet Refik Bey'in teşebbüsü üzerine Maarif-i Umumiyye Nazırı Mustafa Reşid Bey, 11 Kanunu evvel 1336/12 Aralık 1920 tarihli tavriri ile yeni bir komisyon kurulmasını Sadâret'e teklif etti. Komisyon üyeleri Ali Emirî Efendi, Efdaladdin Bey, Reşad Fuad Bey, müverrih Ahmed Refik Bey, Ahmed Tevhid Bey, Hoca Hüsameddin Efendi olacaktı. Sadâret tarafından uygun görülen bu teklif üzerine Ali Emirî Efendi başkanlığında Vesâiki Tarihiyye Tasnif Encümeni adı altında yeni bir tasnif heyeti kurulmuş oldu. Reşad Fuad Bey hastalığını öne sürerek çekildiğinden, yerine Kırkkilise eski mutasarrıfı Azmi Bey tayin edildi. Encümen için Hazine-i Evrâk'ta uygun bir yer hazırlandı. Sadâret bütçesine 3350 lira ödenek kondu. Ali Emirî Efendi'nin ilk raporunda, son sekiz yılda yapılan çalışmaların genel bir değerlendirilmesi yapıldı. Yeni heyetin evrakı, padişah saltanat sürelerine göre tasnif etmesi kararlaştırıldı. 172 bin küsur evrak, tekrar tutulan 78 deftere kayd ile 975 kartona yerleştirildi. Nisan 1340/1921'e kadar süren bu çalışmalar, tahsisat konusunda zuhur eden binbir anlaşmazlığa mebni, Ali Emirî Efendi'nin istifası ve bazı üyelerin işe devam etmemeleri üzerine sona ermiştir. Daha sonra İbnülemin Mahmud Kemal Bey başkanlığında bir heyet kurulmuş ve saltanat yıllarına bakmadan 22 konu başlığı altında belgelerin tasnifi yapılmıştır. Her iki tasnif orijinalitesi bozulmadan halen Başbakanlık Arşivi'nde Emirî ve İbnülemin tasnifi adları ile araştırmalara açıktır.

II.Meşrutiyet döneminde Bâb-ı Âli Hazine-i Evrak müdürü olan zevat şunlardır: Refik Bey, Siret Bey, Refik Bey (2.defa), Celâl Bey (müdür vekili), Kadri Bey, Mahmud Nedim Bey. Hepsi-ni rahmetle anıyoruz.

Yine bu dönemde, resmî dairelerde giderek kullanılması yaygınlaşan anilin boyalı mürekkeplerin zararlarına ve zamanla kaybolmalarına karşı, ileride arşiv malzemesi olacak ve arşivlerde saklanacak belgelerin geleceğini temin için, yerli is mürekkeplerinin kullanılmasını sağlamak yolunda önemli çabalar gösterilmiştir. Konu Şurayı Devlet'in Mülkiye Dairesinde 10 mayıs 1328'de kesin olarak kararlaştırılmış ve Sadâret'in 14 Mayıs 1328/mayıs 1912 tarihli emri ile bilumum Devâiri merkeziyeye bildirilmiştir. Taşra teşkilatına Dahiliye Nezaretine emir gönderilmiştir.

Sonuç olarak, II.Meşrutiyet döneminde, önemli arşiv çalışmaları yapılmıştır. Arşivler yeniden düzenlenmiş, yeni arşivler kurulmuş, yeni tasnif faaliyetleri ile birlikte, tariht araştırmalardan yerliyabancı ilim adamları istifade etmişler, dağınık, metrük ve ihmale uğramış kıymetli arşiv malzemeleri derlenmeye gayret edilmiştir. Arşiv malzemeleri ilmt amaçlarla yayınlanmıştır. Savaşlar önemli arşiv kayıplarına yol açmıştır. II.Meşrutiyet başlangıcında 600 yıldan fazla bir maziye sahip bulunan Osmanlı Devleti'nin, varlığını sürdürme sebepleri arasında, düzenli işleyen bir bürokrasi ve devlet nizamı için, arşivlerin iyi kurulması ve kullanılması düşüncesinin temelde var olması gerektiği şuurunun yeniden canlandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR :

Abdurrahman Şeref: "Evrak-ı atfka ve vesâik-i tarihiyemiz", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, I (Nisan 1326), s. 9-19.(Yeni Yazısı: İsmet Binark, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXIX, 1 (1980), s. 23-38).

Atilla Çetin: "Osmanlı Devlet Arşivi'nin kuruluşu ve tasnif çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 21 (Aralık 1982), s.96-126.

Atilla Çetin: "Arşivlerimiz hakkında İkdâm Gazetesinin bir yazısı ve düşündükleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXII, 4 (11983), s.168-176.

Atilla Çetin: "Osmanlı arşivciliğine toplu bir bakış", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXIII, 2 (1984), s. 168-176.

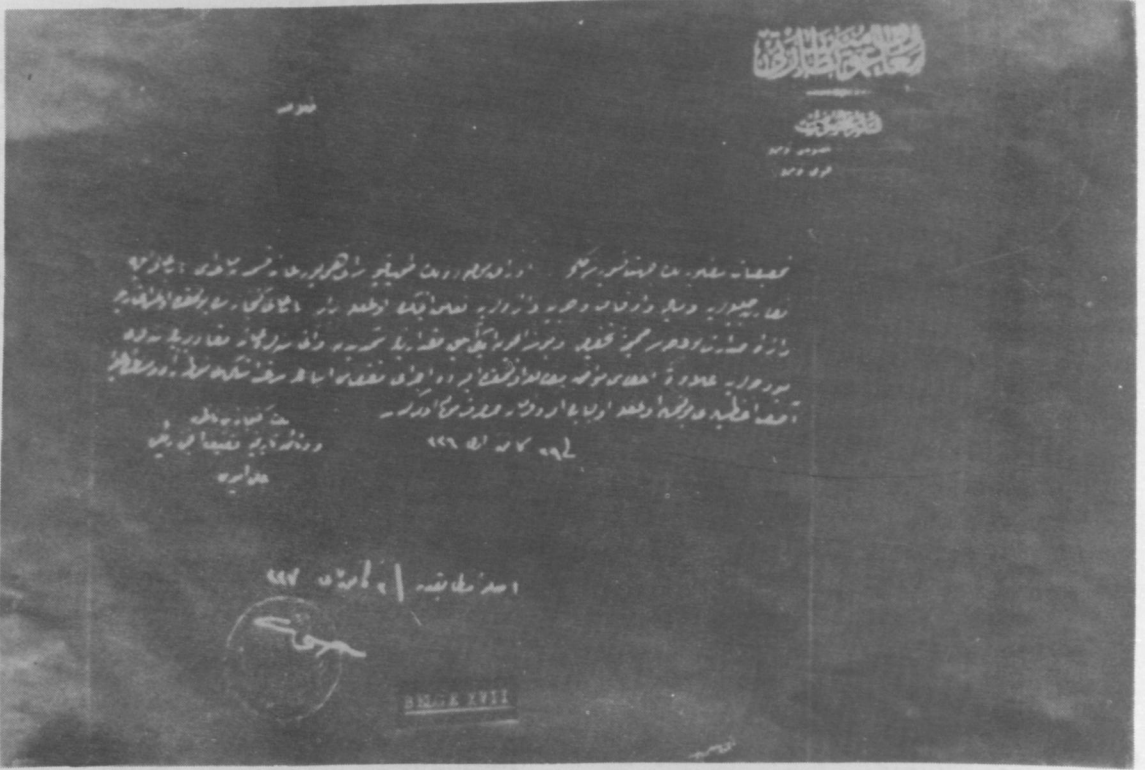
Atilla Çetin: "Les Archives de la Présidence du Conseil à Istanbul", *Etudes Médiévales et Patrimoine Turc*, Paris 1983, s.27-54. Editions du CNRS.

Atilla Çetin: "Les Archives de Turquie. Aperçu historique et perspectives" *Collection Turcica IV*, Paris 1984, s. 161-178.

Atilla Çetin: II.Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler, İstanbul, 1985. VII+64 s. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* yayını No:12.

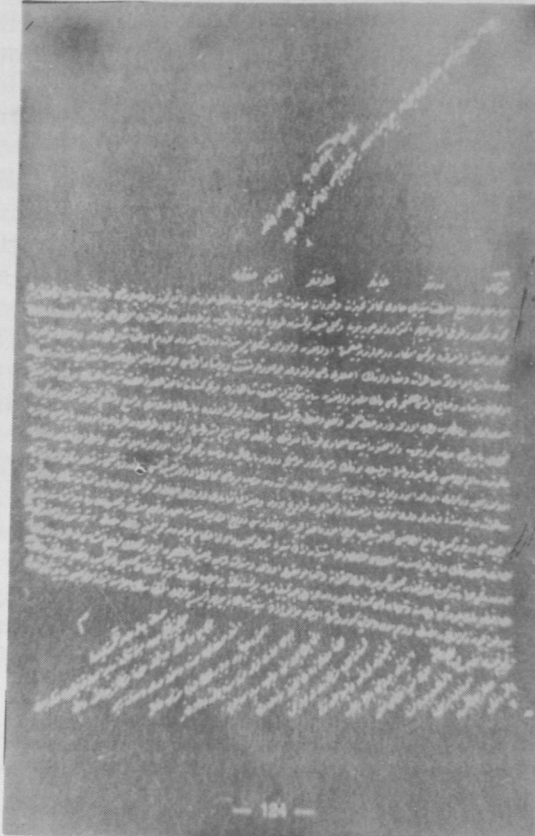
Salhaddin Elker : "Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği", *IV.Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1952, s. 182-189.

Musa Kâzım: "Vesâik-i tarihiyemiz", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, I, 2 (1329), s.64-69. (Yeni yazısı: İsmet Binark, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* XXXIX, 4 (1980), s.57-66).

BELGE : 1

BELGE : 2

BELGE : 3

RESİM - 1 : Evrak-ı Resmîyenin yangından kurtuluşu.

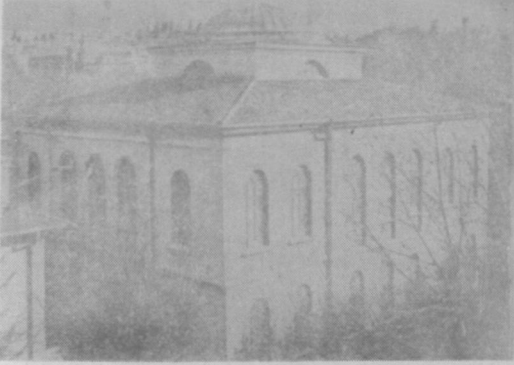
RESİM - 2 : Evrak-ı Resmîyenin yangından kurtuluşu.

RESİM - 3 : Devlet Arşivleri Binası giriş kapısı

RESİM - 4 : Arşiv'in 1. nolu deposu

RESİM - 5 : Topkapı Sarayı Kubbe Altı evrak odası.

RESİM - 6 :
Devlet Arşivleri Binası.

KONYA - SARAYÖNÜ'NDE ÜÇ AHŞAP CAMİİ

Remzi DURAN

 Ahşap direkli ve düz damlı câmi mimarisi, Gazne ve Karahanlılar'ın eski Türkistan şehirlerindeki ahşap direkli câmilerinin bir devamı olarak Anadolu'ya getirilmiştir (1). İlk örneklerini Anadolu'da XII.yüzyılın sonunda veya XIII.yüzyılın başlarında görüyoruz.

Ahşap, dînt ve sivil mimarizmizde en çok kullanılan bir malzeme olmakla beraber; diğer malzemelere nisbetle daha az dayanıklı olması sebebiyle geçmişten günümüze kalabilen ahşap malzemeli eser sayısı oldukça azdır.

Kösedağ (1243) savaşından sonraki Moğol istilâsının vücut verdiği göçler ve değişen siyasi durum Anadolu'nun iktisadi durumu üzerinde de tesirlerini ağır olarak hissettirmiştir (2). Bu hadise ile Türkiye'nin siyasi tarihinde olduğu gibi kültür ve sanat tarihinde de yeni bir devir başlamıştır (3). Millet ve devletin gittikçe fakirleşmesi ile eski âbidevi yapıların yerini temini ve kullanımı daha kolay olan ahşap malzemeli yapıların aldığı görülür.

XIII.yüzyılın ikinci yarısında ahşap direkli câmi tipi gelişmiş, bir yandan Orta Asya geleneği sürdürülürken, bir yandan da devşirme antik malzemeden faydalanmak suretiyle Anadolu'ya has bir yapı tarzı ortaya çıkmıştır.

Kösedağ savaşından sonra Selçuklu Sultanları'ndan ve hanedan mensuplarından hiç birinin -bir iki türbe istisna- büyük bir mimari eser yaptırmadıklarını görüyoruz. Bu devri karakterlendiren büyük âbideler Moğollarla işbirliği yaparak gittikçe zenginleşen

vezir ve emirlerle, İlhanlıların Anadolu'daki ileri gelen mümessillerinin adını taşımaktadır (4).

Orta ve İç Batı Anadolu'da yapılmış ahşap direkli câmilerin en eskisi bildiğimiz kadarıyla 1258 yılından evveline gitmemektedir. (Konya Sahip Ata Câmii). XIII.yüzyılda yapılmış bu çeşit eserlerden Afyon Ulu Câmii (1272), Sivrihisar Ulu Câmii (1275), Ankara Arslanhane Câmii(1290), Beyşehir Eşrefoğlu Câmii (1297-99) önemlidir. Bu yapı tipi, XIV. ve XV.yüzyıllarda da sürdürülmüştür.

Anadolu Selçuklularının merkezi olan Konya ve çevresinde; ahşap malzemenin dînt ve sivil yapılarda kullanılması eski devirlerden günümüze kadar kesintisiz devam etmektedir.

Bu makalemizin konusunu; plân, malzeme ve form olarak eski geleceğimizi devam ettiren ve bugüne kadar tanıtılmamış olan Konya-Sarayönü (5)'ndeki ahşap direkli, Pir Hüseyin Bey, Küçük Ali Oğlu ve Hatıb câmileri teşkil etmektedir.

(1) Oktay ASLANAPA, Türk Sanatı, İstanbul 1984, s.131.

(2) Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul-1980, s.281, 285.

(3) Halûk KARAMAĞARALI, Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri, (Basılmamış Doçentlik Tezi 1964)

(4) Halûk KARAMAĞARALI, A.g.e.

(5) Sarayönü hakkında geniş bilgi için bak; "H.ÖZDAĞ, İlçemiz Sarayönü'nü Tanıyalım", Sarayönü 1975, s.5, 6, 7.

I-PIR HÜSEYİN BEY CAMİİ.

Câmiî, Yukarı mahallede, İn'lere giden Pir Hüseyin Bey caddesinin sağında kurulmuştur. Halk arasında adı "Büyük Cami" olarak da tanınmaktadır (Plân:1).

Çeşitli zamanlarda tamirat ve ilaveler görmüştür. H.811/1408 tarihinde yapılan camiin ustası bilinmemekle; mihrabın üst kısmı, mahfil kısmı, vaaz kürsüsü, eski minber ve oluklu sac levhalarla kaplı kırma çatısı H.1310(1892) yılında Sarayönü zenginlerinden Hacı Abdullah Ağa'nın delaletiyle onarılan ve yenilenen kısımlardır (6). Kırma çatısı oluklu sac levhalarla örtülmüş olup, duvarlar kerpiçten yapılmış ve üzeri sıvanarak subasman seviyesinden çatıya kadar beyaz kireçle badanalanmıştır (Res.:1).

Dıştan dışa 13.70 X 20.00 m. ölçüsünde dikdörtgen bir saha üzerine inşa edilmiştir. Duvarlar 75 cm. kalınlığındadır (7).

Camiin kuzeybatı cephesinde, 2.33 x 2.40 m. ölçüsünde, yaklaşık kare bir kaideye oturan, silindirik gövdeli, kesme taştan yapılmış minaresi yükselmektedir. Minare kaidesinin köşeleri rustik taş tezyinatlıdır. Tek şerefeli ve sivri külâhlı olan minareye giriş basık kemerli bir kapı ile olmaktadır. Kapının üzerinde taştan inşa tarihine ait kitâbesi vardır. Burada sadece 1944 tarihli rakam ile taş kazınmıştır. Buradan hareketle, câmiin 1944 yılında da bazı tamirat ve ilâveler gördüğünü ve minarenin bu tarihte câmiye ilâve edildiğini anlıyoruz.

Batı cephesinde; minareye yakın çift kanatlı, tezyinatsız, tablalı ahşap giriş kapısı vardır. Harime buradan girilmektedir.

Ayrıca, altlı üstlü, alttakiler 95 X 175 cm. ölçüsünde dört büyük, üsttekiler 60 X 85 cm. ölçüsünde dört küçük dikdörtgen pencere yer almaktadır (Res.:2). Küçük dikdörtgen pencerelerden biri sonradan ilâve edilen minare ile kapanmıştır.

Doğu cephesinde, yine aynı tertip ve ölçülerde, altta beş büyük ve üstte

üç küçük, güney cephesinde; mihrabın sağına ve soluna gelecek şekilde yerleştirilmiş altlı üstlü iki büyük ve iki küçük, kuzey cephesinde ise; mahfil kısmının büyük ölçüde ışık almasını sağlayan altta iki büyük ve üstte iki küçük ahşap çerçeveli dikdörtgen pencereler yer almaktadır.

Hartm'e, kuzey-batı cephedeki kapı ile girilir. Hartmin üzeri, mihrab duvarına dik istikamette yerleştirilen ve hartm'te üç sahına ayıran, iki sıra halinde beşer ahşap sütunun taşıdığı ahşap hatıllar üzerine ahşap kirişlemedir. Üzeri "Kara Örtü" (8) ile kapatılmıştır (Res.:3). Ahşap sütunların yüksekliği 5.15 m. olup, orta sahin, yan sahinlerinden hem geniş, hem de daha yüksektir.

Mahfil'e hartme girişin hemen so-lundan yükselen ahşap merdivenlerle çıkılır. Mahfilin döşemesi; yanlardan doğu ve batı cephe duvarlarına, arkada kuzey cephe duvarına ve hartm tarafında ise, camiin üst örtüsünü destekleyen ahşap iki sütun ve alttan üç ahşap direk ile desteklenmiştir. İki ahşap sütunun arasına isabet eden kısımda yarım daire plânlı bir çıkıntı oluşturulmuştur (Res.:4). Mahfili ön taraftan çevreleyen ahşap korkuluklar ve mahfil çıkıntısının alt kısmı ahşap çıtalardan çakmalı olarak yapılmış bir

(6) M.Zeki ORAL, "Turgutoğulları Eserleri-Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, III, Ankara-1956, s.65.

(7) Pir Hüseyin Bey Camii'nin neşredilmiş plânları arasında ölçüler ve teferruat bakımından önemli ölçüde farklar mevcuttur (M.Zeki Oral, a.g.m.plân-2., M.Z.Oral, "Turgutoğulları" IV.Türk Tarih Kongresi, Ankara-1948, s.147.

(8) Meksânlara ahşap kirişleme ile örtülmesinde kirişler; ağacın tabii gövdesi olan silindirik bir çubuk şeklinde veya işlenerek meydana getirilen prizmatik çubuklar şeklindedir. Tabii ağaç kirişleme için genellikle 20-22 cm. çapındaki çam, kavak veya ardıç ağaçları kullanılır ve kirişler 1, 5-2 kiriş çapı aralıklı yan yana sıralanırlar. Bu kirişlerin üzeri kaplama tahtaları veya hasırsız gibi örtü malzemeleriyle kapatılır, üzerine de toprak örtü konulur. Bu toprak çorak adını verdiğimiz killi, su geçirmez bir yapıya sahiptir. Zaman zaman tuslanıp akıştırılır. Bu tip örtü sistemi "Kara Örtü" diye tabir edilir.

tezyinat arzeder (Res.:5). Konya, Şeyh Sadreddin Konevi Camii'nin mahfil çıkıntısının alt kısmında ve giriş kapısı üstündeki saçakta da buradaki tezyinata çok benzeyen tezyinat vardır.

Alçı mihrab; harftmde dikkati en çok çeken kısımdır (Res.:6). İçe doğru kademeler halinde derinleşen mukarnaslı mihrab hücresinin köşeleri dört köşeli, baklava, altıgen, yıldız biçimli çinilerle tezyin edilmiştir. Çerçeveyi oluşturan yan silmelerinde, alçı kalıpla dökülmüş nesih yazılar, kabaralar, bitkisel ve geometrik şekilli tezyinat vardır (7). Mihrabın taç kısmı, kıvrık dal, buğday başağı, baklava dilimleri, çam kozalakları, rumfler ve geometrik tezyinatı ile ayrı bir özelliktedir. Bunun yukarısında ahşap oyma parçalarla süslenmiş muhdes bir tezyinat panosu vardır. Bu pano, tıpkı bir ahşap dolabın müzeyyen çift kanatlı kapısına benzemektedir. Mihrabın bu ahşap üst kısmı H.1310 (1892) yılında Sarayönü zenginlerinden Hacı Abdullah Ağa'nın delaletiyle ilâve edilmiştir.

Gerek muhdes ahşap kısım ve gerekse Pir Hüseyin Bey zamanından kalma orijinal mihrab kötü bir biçimde yağlı boyalarla boyanmış, güzel alçı ve çini tezyinatın bir kısmı boyanın etkisiyle belli olmaz duruma gelmiştir (Res: 8).

Orijinal minberi bulunmayan câmiye 1892 yılındaki tamirat ve ilavelerde bir de minber yaptırılmış, ancak bu minber de günümüze kadar gelmemiştir. Tezyinatı bakımından, mihrabın ahşap olan üst kısmına vaaz kürsüsüne benzediğini söyleyebiliriz. Bugün minber olarak; basit, düz formika kaplı bir ahşap minberi vardır.

Vaaz kürsüsü; doğu cephesinin güney duvarına yakın kısmındaki iki büyük pencerenin arasına konsol biçiminde ahşaptan yapılmıştır (Res.:9). Üzerindeki tezyinat, küçük ahşap parçaların çakılması suretiyle oluşmuştur. Ön ve yan kısmındaki tezyinat; iki yandaki başları topuz şeklindeki direkçikler, arka kısmında duvara çakılmış dikdörtgen şeklindeki ahşap panosu ve panoyu üç taraftan çepeçevre dolanan buğday

başığı şeklindeki ahşap çakma tezyinatı ile mahfildeki ve mihrabın ahşap üst kısmı büyük benzerlik içindedir.

Câmiin Bântsi ve İnşâ Tarihi :

İnşâ tarihi hakkındaki bilgileri; bugün önünde duran, eskiden yaz aylarında mihrab olarak kullanılmış bulunan antik lahit kapağının alt yüzündeki yazılardan elde ediyoruz (Res:10). Mihrap panosunun üst kenarına Lafza-ı Celâl ve ayetlerle "Onun tarihi 811 yıldır" cümlesi yazılmıştır (9). Câmiin H.811 (1408) yılında Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında Turgut Oğlu Pir Hüseyin Bey(10) tarafından yaptırıldığını hatip ve beratlerinden de öğreniyoruz.

Câmiin kapısında evvelce bir inşâ ve vakıf kitâbesi olduğu ve bu kitâbede, Sarayönü Şark köylerindeki mezra öşürlerinin câmi giderleri için vakfedildiğini merhum Silleli Said Bey'in notlarından (11) öğreniyoruz. Kitâbe bugün mevcut değildir. Câmiin inşâ tarihi ile ilgili başka bir kaynakta, M. 1200 yılında yapıldığı belirtilmektedir (12). Aynı kaynakta ayrıca, câmiin ö-

(9) M.Z.Oral, "Turgut Oğulları". IV.Türk Tarih

Kongresi, Ankara-1948 s.147-148.

(10) Turgutoğulları; Karamanoğlu beyleriyle kız alıp vermek suretiyle akraba olmuşlar, o beyliğin en yüksek mertebelerine ulaşmışlardır. Turgutoğulları, Turgut aşiretinin beyleridir. Karamanoğlu Beyliğinin en sadık askerleridir. Pir Hüseyin Bey, Karamanoğullarından İbrahim Bey'in baş vekili(emiri kebir) idi. Oğulları, Karaman oğulları idaresinde mühim mevkilerde bulunmuşlardır. Turgut oğullarından Emirşahoğlu Pir Hüseyin Bey, aileleri ile akrabaları ve taraftarlarıyla birlikte Osmanlılardan kaçıp Karamanoğlu Beyliğine iltica eden Türkmenlerdendir. Karamanoğlu Beyliği bu Türkmenleri kabul ederek Akşehir, Ilgın, Saideli cihetlerine yerleştirmiştir(Gaffar Totaysalır, Saidili, Konya 1939, s. 10-15).Konya'daki tarihi eserler arasında birde Turgutoğulları Türbesi vardır. Türbenin, müsesinde bulunan üç satırlık kitabesinde "Sultanların yücəsi, uluslar yöneten, Arap ve Acem sultanlarının efendisi Karamanoğlu Mehmet oğlu Sultan İbrahim'in devletli günlerinde ve 830 yılı aylarında bu pak ve kutlu türbenin yapılmasını; ünlü, şanlı, büyük bey olan Turgutoğlu Emirşahoğlu Pir Hüseyin bey emretti..." demektedir. Pir Hüseyin Bey, Osmanlı-Karamanoğlu mücadelesi sırasında şehid düşmüş ve buraya defnedilmiştir (M.Z.Oral, A.g.m., s.140-148)

(11) M.Zeki ORAL, A.g.m., s.54-62.

(12) H.ÖZDAĞ A.g.e., s.6-7.

nündeki yaz aylarında mihrab olarak kullanılan lahid kapağının üzerinde "Ay buraya nur saçmıştır dostlar burada sevinçle ibadet edecektir, düşmanlar görsün" yazısının olduğu yazılıdır. M.Z. Oral, merhum Silleli Said Bey'in notlarına istinaden, hem lahid kapağında, hem camii hatip ve beratlerinde, hem de kitabesinde câmiin H.811 (1408) yılında yaptırıldığını söylemektedir. H. Özdağ'ın hangi mesnedle M.1200 tarihini verdiğini bilemiyoruz.

II - KÜÇÜK ALİ OĞLU CAMİİ.

Hatib Mahallesinde, Karaçayır Deresi ile Şahin Caddesi arasında, Yukarı Mahalle ile Hatib Mahallesini birbirine bağlayan Küçük Ali Oğlu Köprüsünün kuzey-batı istikametindedir.

Duvarları kerpiçten yapılmış ve üzeri beyaz kireç ile badanalanmış olan cami, zamanla bazı tamirat ve ilâveler görmüştür. H.1281 yılında inşa edilen câmiin üst örtüsü kara örtü iken, 1940 yılında İbrahim Külahlı adında bir usta tarafından üzeri oluklu sac levhalarla kaplı kırma çatı ile muhafaza altına alınmıştır (Res:10).

İlk şekli ile yaklaşık dikdörtgen plânlı, dıştan dışa, 13.10 X 14.10 m. ölçülerinde ve doğu cephesinde revaklı olarak inşa edilen câmi; 1932-1933 yıllarında geçirdiği tamirat ve ilâvelerle üç ahşap direk ile taşınan revaklı kısım, Hüseyin Ceylan adındaki bir usta tarafından 60 cm. kalınlığındaki kerpiç duvarla boydan boya kapatılarak, bu duvara 1.36 X 1.85 m. ölçüsünde iki büyük dikdörtgen pencere ile çift kanatlı, ahşap giriş kapısı yapılarak yaklaşık kare bir form almıştır (Plân:2). Kapatılan revaklı kısmın altı depo olarak kullanılmaktadır.

Doğu cephesinde; üst kısmında câmiin inşa kitabesinin de bulunduğu ve ayakkabılık kısmına açılan cümle kapısı vardır. Revağın kapatılmasından sonra, asıl cümle kapısı içeride kalmış olup; harimin bu cephe duvarında da alttakiler 1.20 x 1.45 m. üsttekiler 50 X 95 cm. ölçülerinde altlı üstlü ikişer dikdörtgen pencere mevcuttur. Ancak revaklı kısmın kapatılmasından sonra, harime bu pencerelerden sağlanan ışık

büyük ölçüde azalmıştır (Plân:3).

Evvelce revaklı olan ve şimdi cemaatin kalabalık olduğu zamanlarda son cemaat mahalli olarak kullanılan bu bölüme, ayakkabılık kısmından beş basamaklı küçük ahşap merdivenle çıkılıp, girilir. Girişin karşısında, güney duvarında; bu revaklı kısmın mihrabı vazifesini gören, 90 X 205 cm. ölçüsünde ve 60 cm. derinliğinde dikdörtgen şeklinde bir niş vardır (Res:11). Üzeri, hartm örtüsünün devamı olarak kara örtü ile kapatılmış, onun üzeri de camiin kırma çatısı ile muhafaza altına alınmıştır. Dışarıdan bakıldığında camideki bu kısımlar belli olmamaktadır. Bu revaklı kısımdan dolayı halk arasında "Çardaklı Camii" olarak da isimlendirilmektedir.

Güney cephesinde; içerideki mihrabın sağına ve soluna gelecek şekilde yerleştirilmiş, alttakiler 1.20 X 1.45 m. ölçülerinde iki büyük ve üsttekiler 50 X 95 cm. ölçülerinde iki küçük ahşap çerçevesiz dikdörtgen pencere yer almaktadır. Batı cephesinde de yine aynı tertip ve ölçülerde, altlı üstlü yerleştirilmiş ikişer dikdörtgen pencere yer almaktadır. Büyük olan alt pencereler yine dıştan içe doğru genişlemektedir. Kuzey cephesinde ise; alttaki 98 X 145 cm. üstteki 50 X 95 cm. ölçüsünde birer dikdörtgen pencere vardır.

Hartme doğu cephedeki çift kanatlı ahşap kapı ile girilir. Hartmin üzeri; mihrab duvarına dik istikamette yerleştirilen, hartmi üç sahına ayıran, mihrabın sağına ve soluna gelecek şekilde yerleştirilmiş iki sıra halinde, dörder sütundan sekiz ahşap sütunun taşıdığı, ahşap hatıllar üzerine ahşap kirişlemedir. Bu ahşap sütunların ikisi mihrab duvarına, diğer ikisi de kuzey cephe duvarına bitişik olup; ahşap sütunların yüksekliği 4.50 m.dir. Orta sahin, yan sahinlerden hem geniş, hem de daha yüksektir.

Mahfile, hartme girişin hemen önünden yükselen merdivenlerle çıkılır. Mahfil döşemesi; yanlardan doğu ve batı cephe duvarlarına, arkada kuzey cephe duvarına ve bu duvara bitişik iki ahşap sütuna oturtulmuştur. Güney

tarafında ise; câmiin üst örtüsünü taşıyan ahşap sütunlardan ikisine dayanmaktadır. Önemli bir tezyinatı yoktur. Bu kısım, cami ile aynı zamanda yapılmış, ancak eskiyen merdivenler çıkış yönü değiştirilerek yenilenmiştir.

Mihrâb, minber ve vaaz kürsüsü, cami ile birlikte yapılmış olup, son zamanlarda ahşap kısımlar yağlı boya ile kötü bir şekilde boyanmıştır.

Mihrâb; güney cephe duvarının tam orta kısmında, ahşaptan yapılmıştır. Silindirik mihrâb nişi, ensiz, uzun ahşap parçalarla kaplanmış olup; mihrab nişinin kenarlarında silmeler halinde, iç içe girmiş sivilize kıvrık dal, yaprak ve geometrik motiflerden meydana gelen çakmalı ve oymalı ahşap tezyinatı vardır. Mihrâb nişinin üstü, kenarı ince kordon şeklinde sivri kemerle nihayetlenmiştir (Res:12).

Mihrâb'ın taç kısmı; yanyana getirilerek çakılmış çıtalarla tıpkı yelpaze gibi açılmış tavus kuşu kuyruğu şeklinde bir kompozisyonla tezyin edilmiş ve dış kenarlar buğday başağı motifi şeklindedir.

Minber, ahşaptan çakma tekniği ile yapılmıştır. (Res:13). Yan yüzleri, ahşap düz zemine önceden tezyin edilmiş ahşap, geometrik şekilli parçacıkların çakılması suretiyle süslenmiştir. Minber korkulukları; kafes şeklinde, çıtaların çaprazlama çakılması suretiyle yapılmıştır.

Vaaz kürsüsü; güneydoğu köşede, konsol biçiminde tamamen ahşaptan yapılmıştır. Kafes şeklindeki çakmalı olarak yapılan korkulukları ile minberler benzerlik göstermektedir.

Câmiin Bântsi ve İnşâ Tarihi :

Doğu cephesindeki, ahşaptan çift kanatlı giriş kapısının üst kısmındaki eski yazılı, altı satırlık taş kitabede;

"Aziz eyle dü âlemde ilâhi ehli hayratı

Olup bânisi beş kardeş, Hûda vere mükâfatı

Biri Kadir, biri Ahmet, bir Mehmet olup bânt

Biri Seyyid'dir, Hüseyin'le Halil'e vire cenneti

Sene bin iki yüz seksen bir içinde olup tek mil

Hûda mağfur ede bunda namaz kılan cemaati". manzumesi yazılıdır (Res: 14).

Bu kitâbeden ve Küçük Ali Oğlu Câmii vakıf mütevellisi, aynı zamanda camii inşâ ettiren beş kardeşten Mehmet Dede'nin torunu olan Halis Çelik'den öğrendiğimize göre; camii, H.1281 (1861) yılında kitâbede ismi geçen beş kardeş tarafından yapılmış ve adını da babaları olan "Küçük Ali"nin adı verilmiştir.

III-HATIB CAMİİ,

Yukarı mahallede, Karaçayır Dere-si'nin aktığı Çayır mevkii doğrultusunun sağında, Fatih Caddesi üzerindeki Çatal Çeşme'nin karşısında inşâ edilmiştir.

Hatib Câmii'in inşâ tarihi ve bânisi hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Câmii, çeşitli zamanlarda büyük tamiratlar görmüş, duvarlar moloz taştan örülmüş ve üzeri sıvanarak subasman seviyesinden çatıya kadar beyaz kireç ile badalanmıştır (Res:15).

Yapı, kareye yakın, dıştan dışa 12. 55X 13.00 m ölçüsünde, toprak zeminden yaklaşık 90 cm. yükseltilmiş bir platform üzerine inşâ edilmiştir (Plân:4).

Kuzey-batı cephedeki, son zamanlarda yapılan demir aksamli camekânlı bir bölme halindeki ayakkabılık kısmına, altı basamaklı betonarme merdivenlerle çıkılmaktadır. Ayrıca, batı cephe duvarında; yuvarlak kemerli, ahşap çerçevesi, 88 X225 cm. ölçüsünde iki büyük pencere yer almakta olup, biri pencerelerin arasında, diğeri kapı ile pencere arasında olmak üzere eski yazılı iki taş kitâbe mevcuttur.

Güney cephede; mihrâbın sağına ve soluna gelecek şekilde yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli, ahşap çerçevesi, 88 X 225 cm. ölçüsünde iki, doğu cephesinde üç ve kuzey cephesinde ise, bir büyük pencere yer almaktadır.

Harim'e kuzey-batı cephedeki çift kanatlı kapı ile girilmektedir. Harimin üzeri; mihrâb duvarına dik olarak yer-

leştirilen ve herfmi üç sahına ayıran, iki sıra halinde, ikişer ahşap sütunun taşıdığı, ahşap hatıllar üzerine ahşap kirişlemedir. Üzeri kara örtü ile kapatılmıştır. Tamiratlar esnasında, bu kara örtüye dokunulmamıştır. Ahşap sütunlar, 25 cm. çapında ve 4.50 m. yüksekliğindedir. Ahşap sütunlar, zemindeki rutubetin ağacı çürütmemesi için devşirme mermer kaidelere oturtulmuş olup; bu kaideler döşeme üstünde açıkça görünmektedir. Orta sahnın, yan sahnılardan hem geniş, hem de daha yüksektir.

Mahfile herfme giriş kapısının hemen önünden yükselen ahşap merdivenler ile çıkılmaktadır. Mahfil'in döşemesi; yanlardan, doğu ve batı cephe duvarlarına, arkada kuzey cephe duvarına, herfme tarafında ise, camii'nin üst örtüsünü destekleyen ahşap iki sütun ile desteklenmiştir. Mahfilin korkulukları, tezyinatlı küçük ahşap direklerin aralıklı olarak birbirine paralel çakılması ile yapılmıştır.

Mihrâb, herfme içerisinde en göze çarpan kısımdır (Res:16). Tamamen ahşaptan, çakmalı ve oymalı olarak yapılmıştır. XIX. yüzyılda yapılmış olmasına rağmen Anadolu Selçuklu geleneğini yaşatmaktadır. Selçuklu devrinin sivilize bitkisel motiflerinin, yeni bir anlayışla ahşaba tatbiki suretiyle meydana getirilen ve XVIII.yüzyıldan sonra, Konya ve çevresinde yaygınlaşan, yeni bir üslubun temsilcilerindendir. Oyma tezyinatlı, geometrik ve bitkisel şekilli ahşap parçalar kadife kaplı düz zemin üzerine çakılmışlardır. Mihrâbın taç kısmının köşelerinde birer çengel olup, orta kısmı sivilize edilmiş âlemli bir kubbe şeklindedir (Res:17). Anadolu'da ve bilhassa Konya çevresindeki Ladik Ulu Camii, Beyşehir-Bayındır Köy camilerinde bu şekilde tezyin edilmiş ahşap mihrablara rastlamaktayız.

Mihrab, son zamanlarda kötü bir şekilde yaldız boya ile boyandığından ahşap çakmaların altındaki kırmızı kadife pek belli olmamaktadır.

Minber ve vaaz kürsüsü de ahşaptan yapılmış, fakat orijinal değildir. Zira, vaaz kürsüsü, minber ve mahfil korku-

lukları 1922-1923 yıllarındaki tamirattan sonra yapılmışlardır.

Camiin Bânisi ve İnşâ Tarihi:

Hatıb Camii'nin inşâ târihi ve bânisi hakkında bilgimiz yoktur. Ancak camii'nin cemaatinden ve o mahallede mukîm yaşlılardan aldığım malûmata göre, 1922-1923 yıllarına kadar duvarları kerpiç olan camii'nin, bu tarihte duvarları moloz taştan yeniden örülmüş ve tabanı da rutubeti önlemek için taşlarla doldurulmuştur. 1950 yıllarında camii'nin kara örtüsü, oluklu sac levhalarla kaplı kırma çatı ile muhafaza altına alınmıştır.

Batı cephe duvarında yer alan ve nereden getirildiği belli olmayan; biri yarım daire şeklinde üç satırlık, diğeri dikdörtgen şeklinde dört satırlık eski yazılı taş kitâbeler ve Bizans devrine ait Latince yazılı bir mermer kitâbe, cami duvarları tamirâtı esnasında bu cepheye yerleştirilmiştir. Yalnızca bir kısmı okunabilen yarım daire şeklindeki taş kitâbede (Res:18).

"El Sultan

Beni' haza medrese el mübâreke

Fi Eyyam'ül Sultan....."

Yazıları okunabilmektedir. Medrese kelimesi geçen bu kitâbeye istinaden burasının evvelce küçük bir medrese olduğunu, sonradan tamir görerek camiye çevrildiğini ve inşâ tarihinde M.1656 yılı olduğunu belirtenler vardır (13).

Ancak, burasının evvelden beri cami olduğu, zamanla bozulan kerpiç duvarların değiştirildiği ve kitâbelerin bu tamiratlar sırasında getirilip yerleştirildiği, mahallede mukîm yaşlılar ve bu tamiratlar sırasında işçi olarak çalışan kişilerce malûmdur. Kitâbenin bir medreseye ait olabileceğini inkâr etmiyoruz. Mâmafih, bu kitâbelerin tamiratlar sırasında buraya yerleştirildiğine göre, nereye ait olabileceği suali akla geliyor.

Evvelce, Sarayönü Yukarı mahallede, Pir Hüseyin Bey Camii'nin batı istikametindeki avlusunda bir medrese

veya iptidat mektebi olduğunu, Küçük Ali Oğlu Câmii vakıf mütevellisi Halis Çelik ve bu mahallede uzun yıllardan beri mukim yaşlılar zikrediyor. Fakat yazılı kaynaklarda böyle bir yapıdan bahsedilmiyor. Sarayönü'nün bugüne kadar pek iyi araştırılmadığı göz önüne alınırsa, böyle bir yapının varlığından bahsedilmemesi bizleri şaşırtmamalıdır. Bu yapıya ait anlatılanlardan başkaca herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamaktadır. Bu kişilerden, caminin batı tarafında; duvarları kerpiçten, üzeri kara örtü ile örtülü küçük dikdörtgen planlı, tek katlı, üç yönde pencereleri olan bir yapının evvelce mevcut olduğunu ve burada tedrisat yapıldığını öğreniyoruz.

Sarayönü'nde bu kitabenin kullanılmış olabileceği başka bir yapı bilinmediğinden ve Pir Hüseyin Bey Camii'nin avlusunda evvelce var olduğu söylenen medrese-iptidai mektebi-den başka bu fonksiyonda herhangi bir medrese yapısı olmadığından, bu kitabenin Hatıb Câmii'ne değil, Pir Hüseyin Bey Câmii'nin avlusundaki yapıya ait olabileceğini düşünebiliriz.

SONUÇ:

Sarayönü'ndeki mevcut camilerde de Orta Asya ve Anadolu Selçuklu Câmii geleneğinin yaşatıldığı görülmektedir.

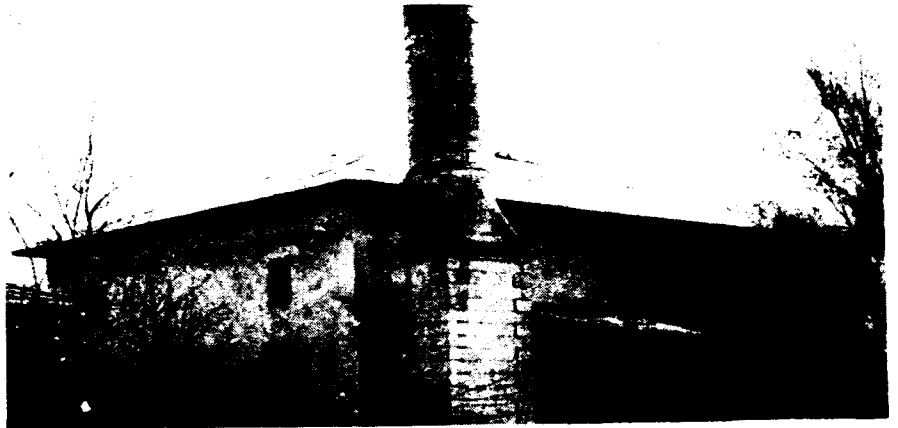
Sarayönü'nün en eski ve en büyük câmii olan Pir Hüseyin Bey Câmii, Moğol istilasından sonra Anadolu'da yapılmaya başlanan ahşap sütunlu bü-

yük camilerin (Konya-Sahip Ata Câmii, Beyşehir Eşrefoğlu Câmii vb.) bir devamı, adeta taklididir. Câmii; dikdörtgen planlı, ahşap direkli, düz damlı, kible duvarına dik istikamette uzanan sahinlar, giriş kapısının yan cephede yer alması, orta sahinin yan sahinlerden daha geniş ve daha yüksek tutulması ile Anadolu Selçuklu Ulu Câmii plan şemalarına kısmen uygunluk göstermektedir.

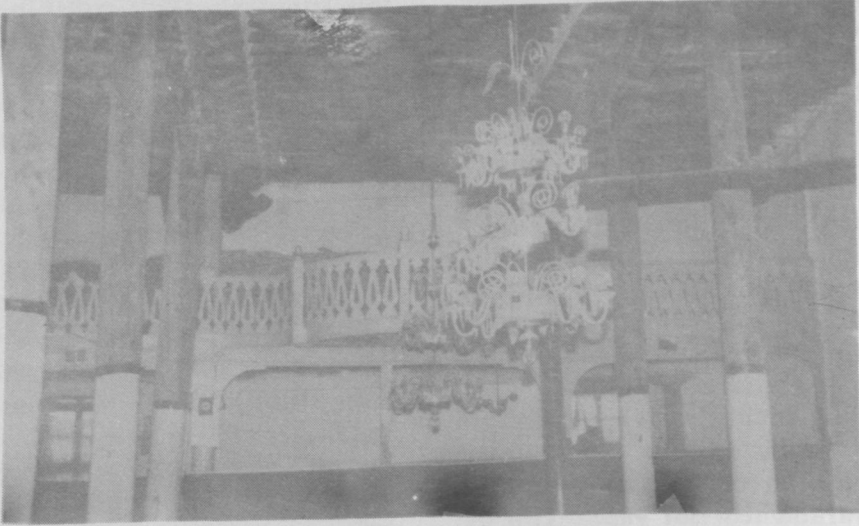
Pir Hüseyin Bey Câmii'nden ilham alınarak, yaklaşık aynı tarzda yapılmış olan Hatıb Câmii'nin inşâ tarihini bilmememize rağmen, XIX.yüzyılda yapılmış olan; tamamen ahşaptan, gerek ağaç oyulmak ve gerekse işlenmiş küçük parçaların çiviyle, kadife kaplı düz zemin üzerine çakılmak suretiyle tezyin edilmiş mihrâbı, Anadolu-Selçuklu geleneğini yaşatması bakımından çok ehemmiyetlidir.

Pir Hüseyin Bey ve Hatıb Câmii'nin plan, form ve tezyinatının adeta tek bir yapıda toplanmasından meydana getirilen Küçük Ali Oğlu Câmii'nde diğerlerinden farklı olarak doğu cephesinde, revaklı bir son cemaat mahalli oluşturulmuştur.

Konya ve çevresinde ahşap direkli ve düz damlı câmiler yaygındır. Ladik Ulu Câmii, Obruk Câmii, Beyşehir-Bayındır ve Köşk Köyü Camileri ve Doğanhisar Ulu Câmii; hem inşâ malzemesi, hem tezyinatı, hem de plan şeması ile Sarayönü Câmilerine büyük benzerlik gösterirler. Nakışları, maalesef tamiyatlar yüzünden tamamen yok olmuştur.

RESİM 1- Pir Hüseyin
Bey Camii,
Kuzey-batı'dan
görünüş

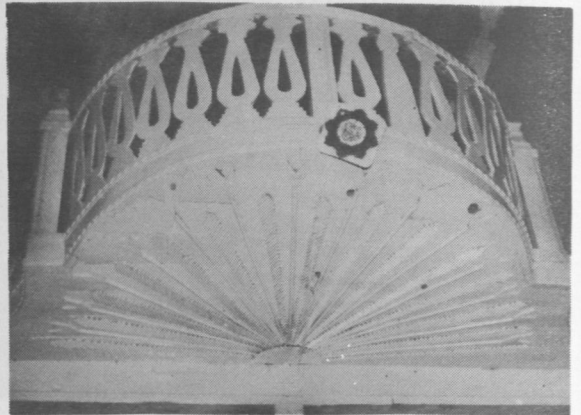
RESİM 4- Pir Hüseyin Bey Camii, İç görünüş

RESİM 2- Pir Hüseyin Bey Cami Batı cephesi

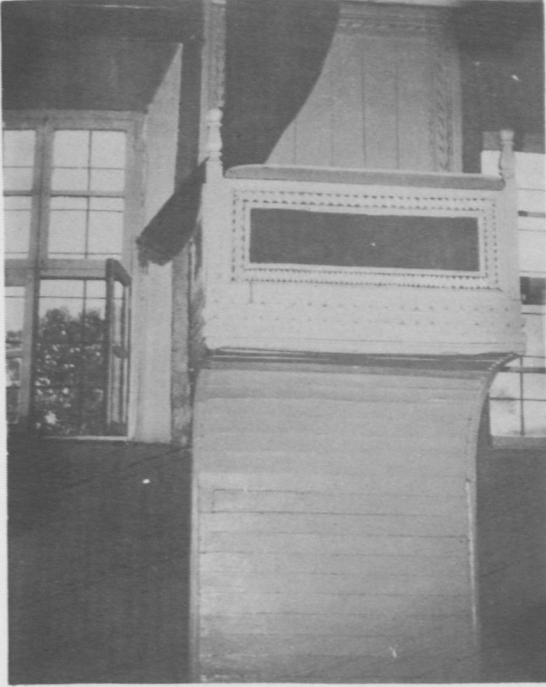

RESİM 3- Pir Hüseyin Bey Camii, Tavan'dan detay

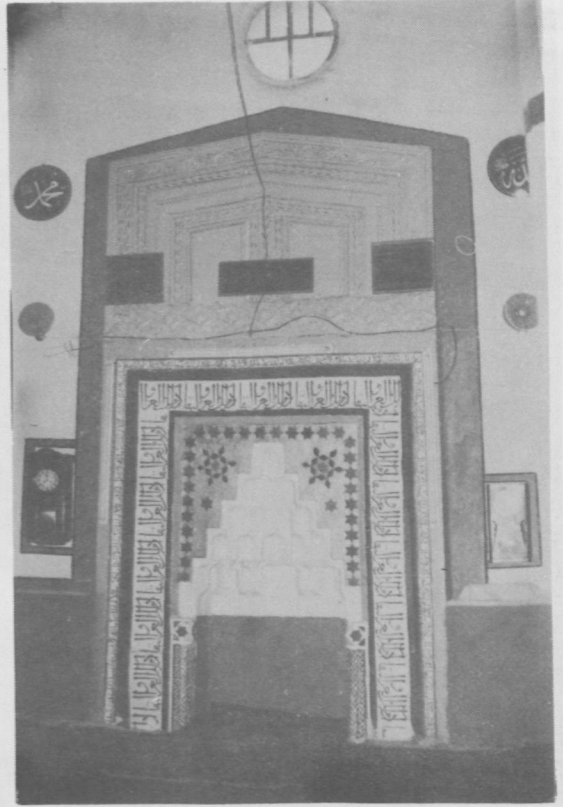
RESİM 5- Pir Hüseyin Bey Camii, Mahfil çıkıntısı

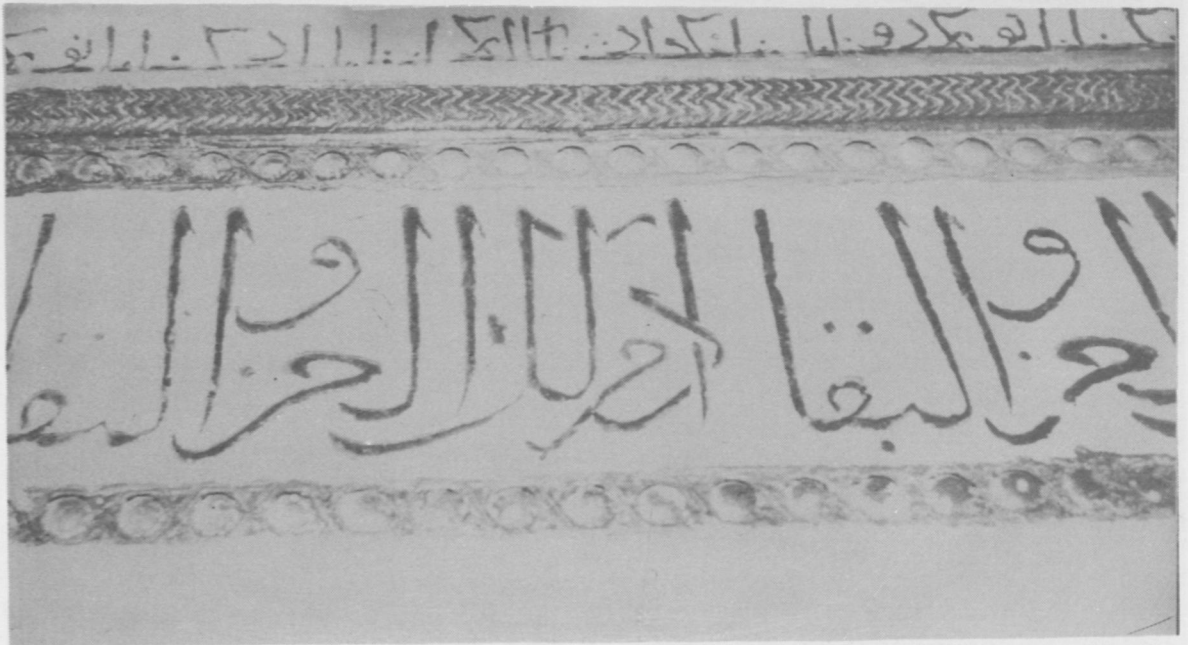

RESİM 8-
Pir Hüseyin Bey Camii
Vaaz Kürsüsü

RESİM 6-
Pir Hüseyin Bey
Camii Mihrabı

RESİM 7-
Pir Hüseyin Bey Camii
Mihrab'dan detay

RESİM 9- Pir Hüseyin Bey Camii Avludaki yazlık mihrab

RESİM 11- Küçük Alioğlu Camii
Son cemaat mahallinin içeriden görünüşü

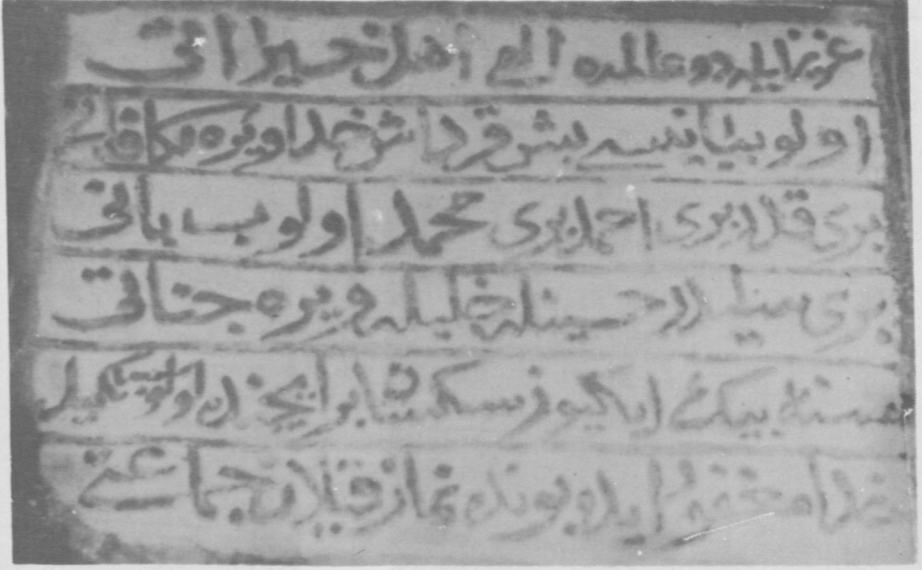

RESİM 10-
Küçük Alioğlu Camii
Güney-doğu'dan görünüş

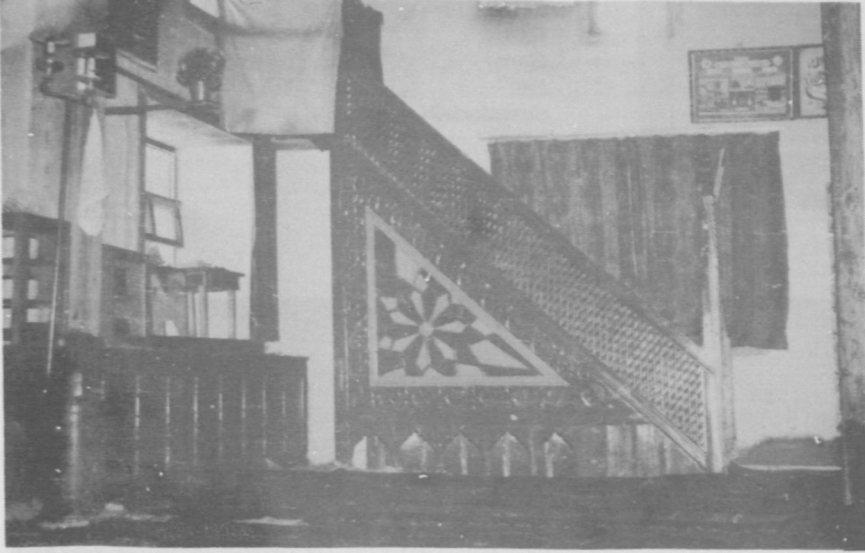
RESİM 12-
Küçük
Alioğlu
Camii.
Mihrab

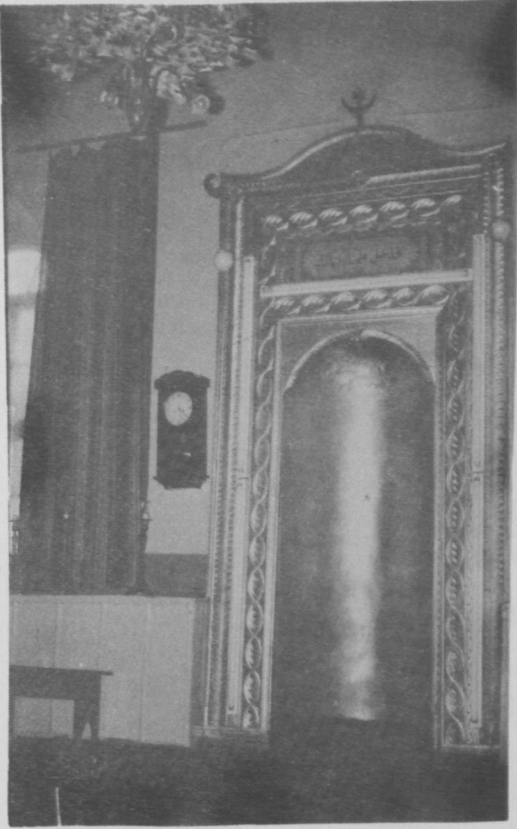
RESİM 14-
Küçük Alioğlu
Camii
Kitabe

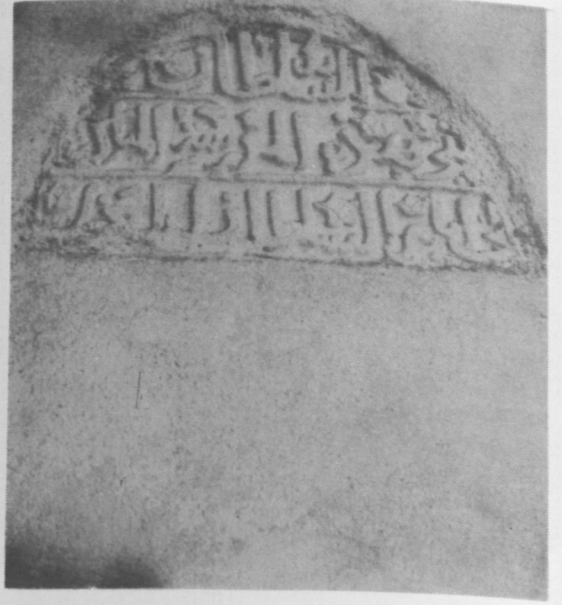
RESİM 13-
Küçük
Alioğlu
Camii
Minber

RESİM 15-
Hatib Camii
Güney-batı'dan
görünüş

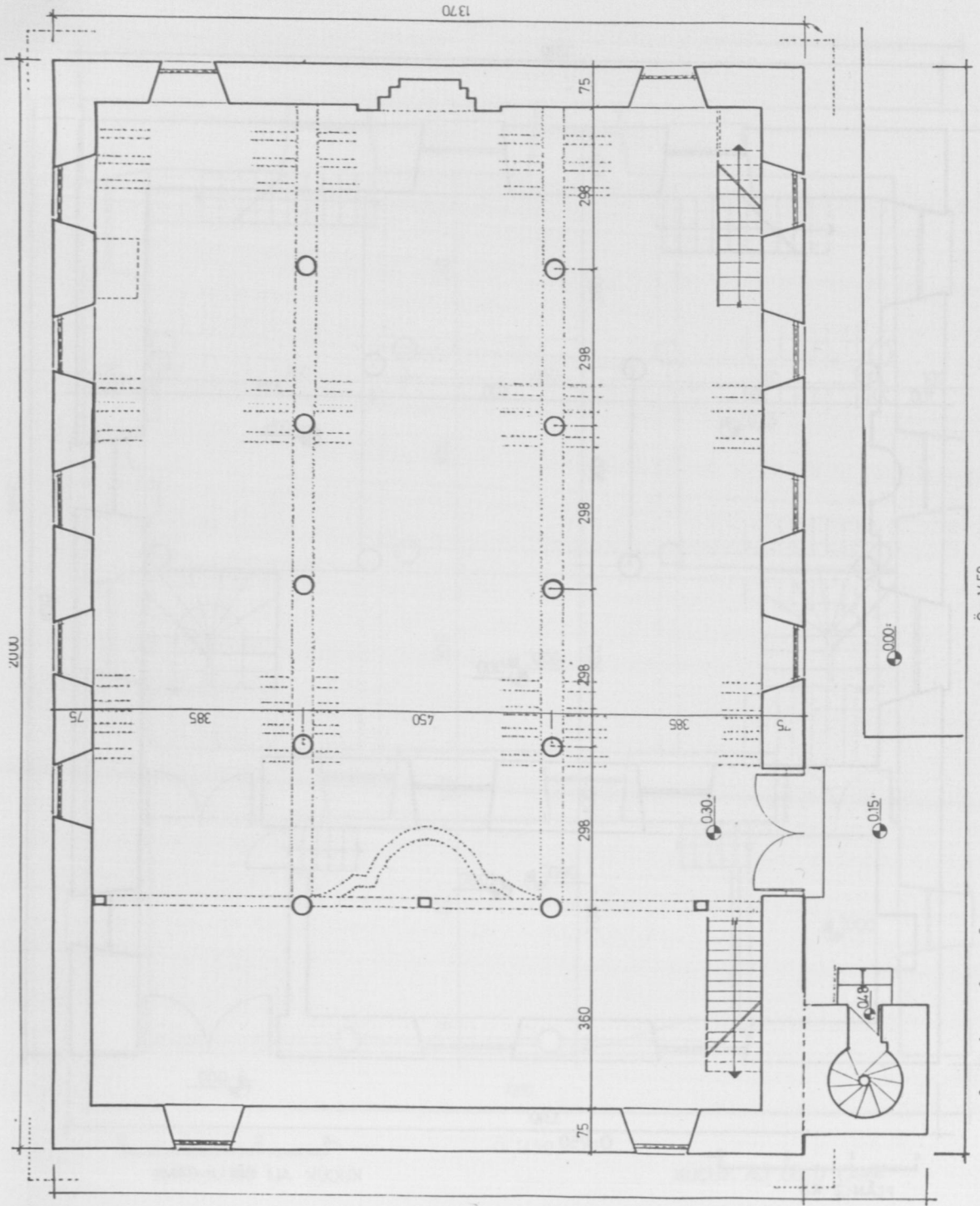
RESİM 16-
Hatb Camii Mihrab

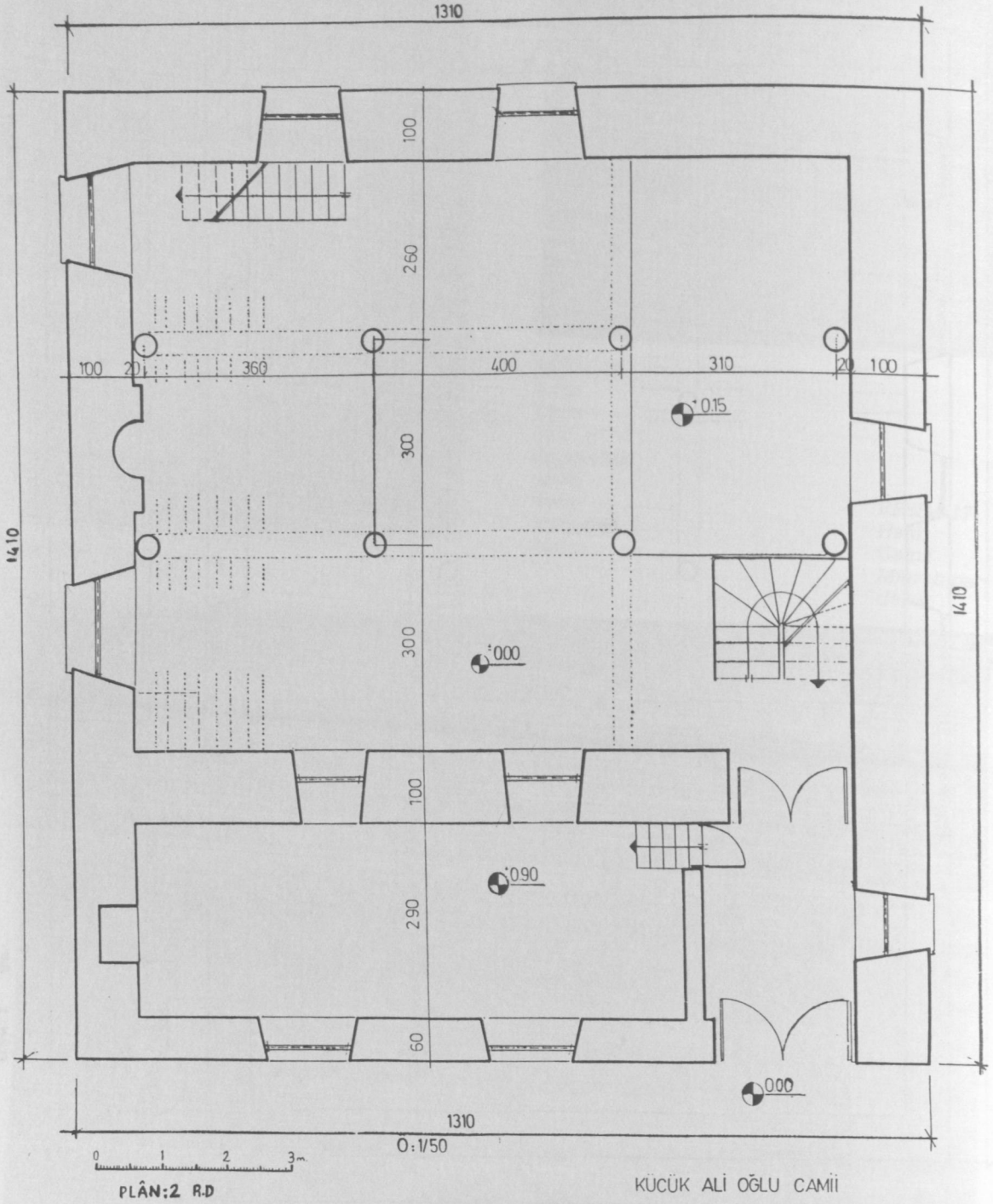

RESİM 18-
Hatb
Camii
Bati
duvarındaki
yarım
daire
şeklindeki
kitabe

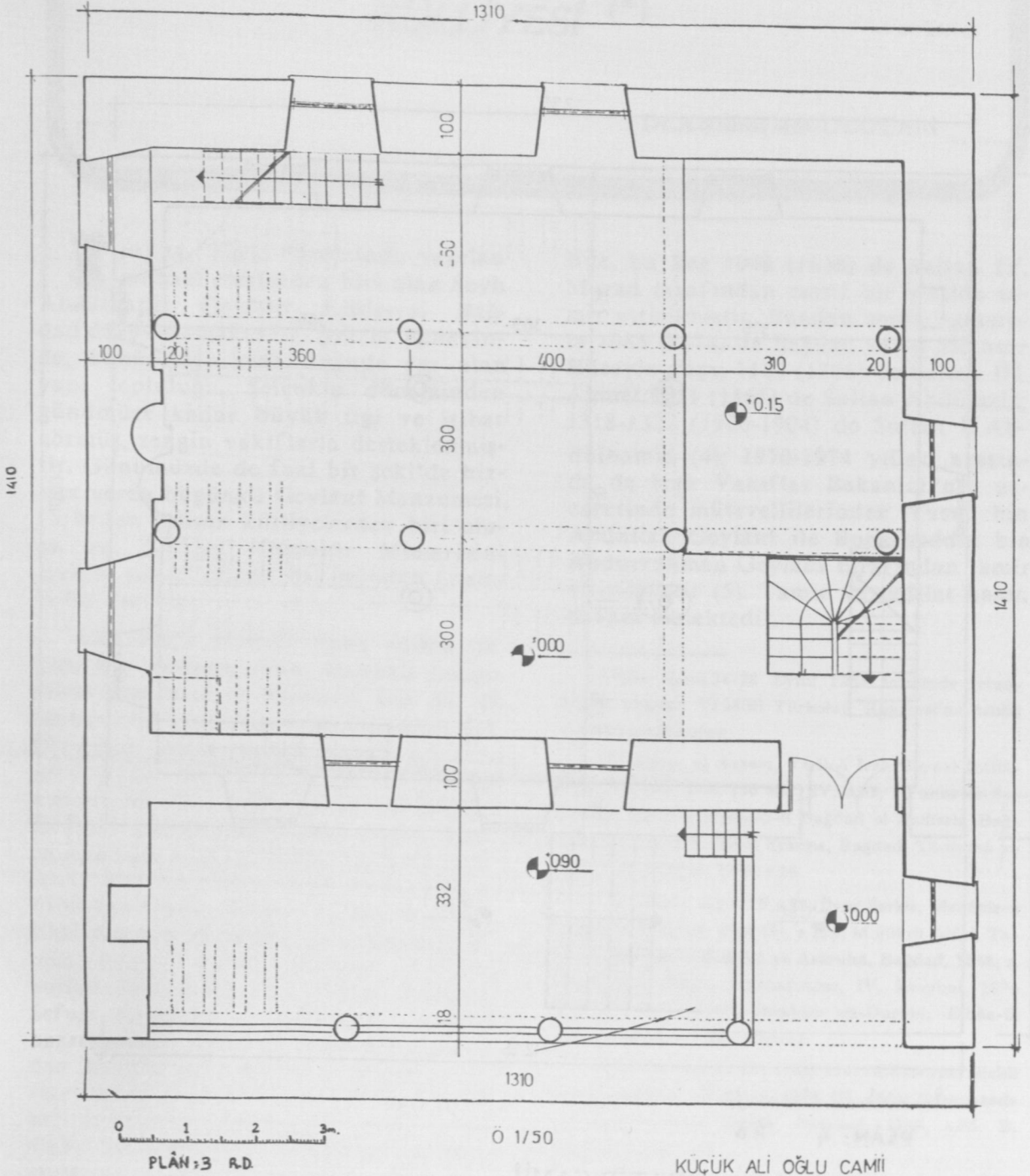
RESİM 17-
Hatb
Camii
Mihrab'dan
detay

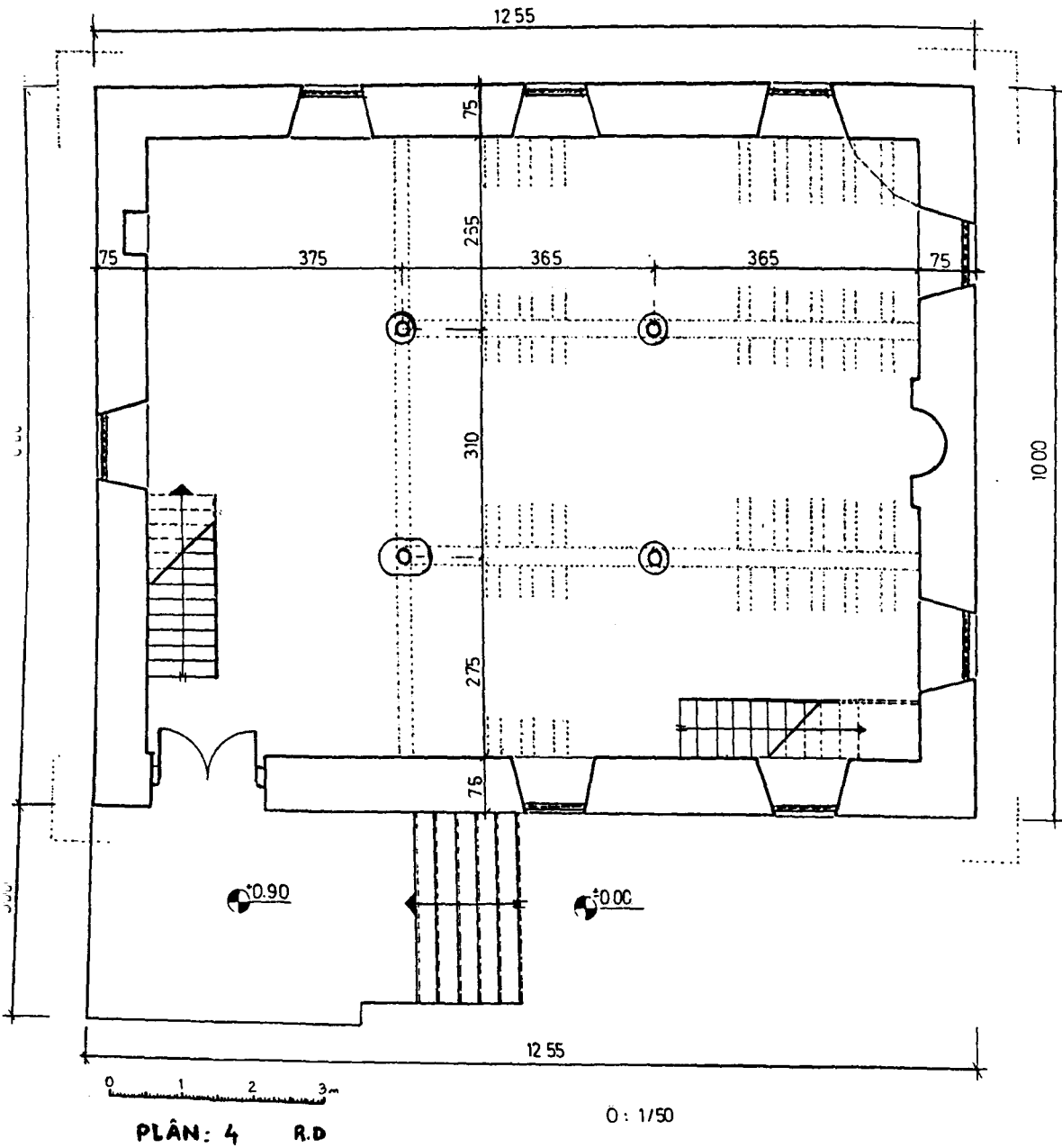

HATİP CAMII

BAĞDAD'DA ABDÜLKADİR GEYLANÎ (K.S.) KÜLLİYESİ (*)

Dr.Abdüsselâm ULUÇAM

Irak'ta, Türk döneminde yapılan mimarî eserlerden biri olan Şeyh Abdülkadir Geylânî Külliyesi Bağdad'da bulunmaktadır. Şehrin güneyinde, Bâbüş-Şeyh mahallesinde yer alan yapı topluluğu, Selçuklu döneminden günümüze kadar büyük ilgi ve itibar görmüş, zengin vakıflarla desteklenmiştir. Günümüzde de faal bir şekilde hizmet veren bugünkü Geylânî Manzumesi, türbeden gelişen külliyelerden biri oluşu ve XVI.yy. Osmanlı Mimarisini Irak'ta temsil etmesi bakımından önemli bir eserdir.

Külliye'nin yerinde inşaa edilen ilk yapı bir medrese olup, Hanbelî fıkhî alimi Ebu Said el Mübarek bin Ali el Muharremî tarafından yaptırılmıştır(1). Ölümünden sonra bu medrese, talebesi Abdülkadir Geylânî'nin gayretiyle genişletilerek bir tekke ilave edilmiştir. Geylânî 561 (1165) yılında vefat edince, medrese hücrelerinden birine gömülerek üzerine türbe yapılmıştır. Türbe, 1508 den sonra, Safavî istilası ile diğer Ehli Sünnet türbeleri gibi zarar görmüş, kısmen harap olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman, 941 (1534) İrakeyn Seferi sırasında Abdülkadir Geylânî hazretlerinin türbe ve imaretinin yeniden ihyasını emretmiştir (2). Bunun üzerine, seferde hazır bulunan Mimar Sinan tarafından planlanan, câmî, türbe, tekke ile imareten oluşan bir külliye inşasına başlanmıştır. Kesin olmamakla birlikte, çeşitli kaynakların verdiği bilgilere göre (3), külliye son şeklini 982 (1574) de Elvendzade Ali Paşa'nın Bağdad valiliği sırasında almıştır. Yeni bir Safavî istilasından zarar gören kül-

liye, bu kez 1048 (1638) de Sultan IV. Murad tarafından esaslı bir şekilde tamir ettirilmiştir. Bundan sonra, sırasıyla 1085 (1674) de Bağdad valisi Silahtar Hüseyin Paşa; 1123 (1708) de Sultan III. Ahmet; 1281 (1865) de Sultan Abdülaziz; 1318-1322 (1900-1904) de Sultan II. Abdülhamid (4); 1970-1974 yılları arasında da Irak Vakıflar Bakanlığı'nın nezaretinde mütevellilerinden Yusuf bin Abdullah Geylânî ile Burhaneddin bin Abdurrahman Geylânî tarafından tamir ettirilmiştir (5). Tamir ve tadilat halen devam etmektedir.

(*)Bu konu, 24-28 Eylül 1984 tarihinde İstanbul'da yapılan VI. Milli Türkoloji Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur.

(1) Abbas el Azzavî, Tarih-i Irak Beynel İhtilâleyn, Bağdad, 1941 (10 cild) IV, s.32; İ.Yunus es-Samerrai, Tarih-u Mesâcid-ü Bağdad el Hadîseh, Bağdad, 1977, s. 278; Beşir Fransîs, Bağdad, Târihuhâ ve Asâruhâ, Bağdad, 1959, s.16.

(2) Azzavî, a.g.e., IV, s.33; İlyas Serkis, Mebâhis-u İrakîyye, Bağdad, 1948 (I), s.129; M.Şükrü Alûsî, Tarih-u Mesâcid-u Bağdad ve Asâruhâ, Bağdad, 1346, s. 49; Evliya Çelebi, Seyahatname, IV, İstanbul, 1974 (Üçdal neş.) s.1405; İbrahim ed-Durûbî, Elbâs-ül Eşheb, Bağdad, 1955, s.30-31

3.Azzavî, a.g.e., IV, s.33; 116; M.Süreyya, Sicillî Osmanî yahud... İstanbul, 1308, III, s.504; Nazmî-sade Murtaza, Gülşen-i Hulefâ, İstanbul, 1140, s.65; B. Fransîs, a.g.e., s.16.

4.Alusî, a.g.e., s.49-50; Samerrai, a.g.e., s.278; Durûbî, a.g.e., s.31.

5.Samerrai, a.g.e., s.278; Abdüsselâm ULUÇAM, Irak'ta Türk Mimarî Eserleri'nin Gelişmesi, Erzurum, 1983 (Basılmamış doktora tezi), s.46. Külliye'nin çeşitli yerlerinde tarihi durumu aydınlatan kitâbeler bulun-

KÜLLİYENİN MİMARİ DURUMU:

a-Genel: Etrafı yüksek duvarlarla çevrili, geniş bir avlu içinde yer alan külliye, câmi, türbeler, medrese, tekke, namazgâh ve imâretten oluşmaktadır. Birbirine bitişik olan câmi ile türbe, yaklaşık 38x65m. ebadındadır. Bu kompleks U şeklinde çifte revakla çevrilmiş, diğer yapılar avlunun etrafına sıralanmıştır. Namazgâh avlunun ortasındadır. Ayrıca külliyein güneyinde geniş bir bahçe ve mezarlık bulunmaktadır (Res.:1; Çizim:1).

b-Cümle kapıları: Külliyeeye, doğu ve batıdan 2 cümle kapısı ile girilmektedir. Câmiin doğu revakı ile Şeyh Abdülcebbar Türbesi arasında kalan doğudaki cümle kapısı, cepheden daha yüksek tutulmuş olup taçkapı görünümündedir (Res.: 2,3,4). Sivri kemerli giriş kapısı dışarıdan düz hatilla sınırlandırılmış, kapı kanatları altınla kaplanmıştır. Kemer alınlığında, sülüs hatla yazılmış çinili âyet kitabesi yer almaktadır. Kademeli silmeler ve burmalı kaval yivlerin çerçevelediği dış kemerin üçgen boşluklarında, tuğla-terrakotadan ince işlenmiş geometrik yıldız kompozisyonu mevcuttur. En dış kuşakta ise dörtlü düğüm motifleri sıralanmaktadır. Ancak, Selçuklu üstübunu hatırlatan bu süslemeler orijinal olmayıp 1974 tamirinde Irak Vakıflar'ınca yapılmıştır. Cümle kapısının üstü badem üçgenlerden meydana gelen pendantsifler üzerine oturan küçük bir kubbe ile örtülüdür. İçeride, kemer arasında H. 1322 tarihli 2 çinili kitâbe mevcuttur (Res.: 5,6).

Zengin süslemeli batı cephesine açılan diğer cümle kapısı iki kademeli kemerli eyvan şeklindedir. Sol taraftaki nişten minareye çıkılmaktadır. Birinci kapı kemeri üzerinde 2 satırlık kitâbe mevcuttur. Bu cephe de de tezyinat kaplama çalışmaları halen devam etmektedir (Res.: 7-8). Külliyein güneyindeki avlu duvarı, İmam-ı Azam Câmiî'nin bugünkü avlu duvarı gibi alttan alçak duvar; üstte birbirine demir şebekelerle bağlı, dikdörtgen mihrab nişini andıran sathi kemerli ve çeşitli geometrik kompozisyonlu tuğla pano-

lardan oluşmaktadır(Res.: 9).

c- Câmi : Harim kısmı ve türbe, üç taraftan çifte revakla sarılmıştır. Revakların doğu kanadı 33 m. uzunluğundadır. Cephe duvarı penceresiz bırakılmıştır. Ortada 4 paye ile pandantiflere yaslanan 8 kubbeli bu kanatta, harim mihrabına benzeyen 2 mihrab mevcuttur. 5,5 m. genişliğinde ve son cemaat yeri niteliğindeki dış revakın kuzey kısmında bulunan yüksek kemerli pencerelerle, mihrabların üstündeki 2 küçük pencereden başka aydınlatma unsuru bırakılmamıştır. Batıda, merkade geçilen bir kapı ile, sandukaya bakan bir hacet penceresi bulunmaktadır.

Kuzey ve batıdan camiyi çeviren revakların, sütun dizisi ile kubbe yapısı birbirinin aynısı olup, batı kanadı plâna göre biraz daha çarpıktır. Üzeri sepet başlıklı damarlı siyah mermerden 14 sütun üzerine oturan 30 kubbe ile örtülüdür. (Res.: 10) Bağdad'daki diğer Osmanlı dönemi câmiilerinde olduğu gibi, sivri kemer ve pirizmatik-bademli pendantsiflerle geçilen kubbelerde, harim ve merkade açılan bölüm üzerindeki dördü tamamen mukarnas dolgulu; diğerleri süslemesiz bırakılmıştır. Pendantsiflerde yer alan içbükey bademler, baklava dizileri oluşturacak biçimde sıralanmışlardır. Batı bölümündeki iç revakta yer alan mihrab diğerlerinden daha küçük olup,

maktadır. Şeyh Abdurrahman Türbesinde, mermer kitâbe üzerinde:

أمر بإنشاء هذا العمارة الشريفة سلطان السلاطين
السلطان الغازي سليمان خان في سنة ٩٤١ هـ . ثم
جددت ثانية من قبل السلطان الغازي احمد خان بن
الغازي محمد خان سنة ١٢٣ هـ.

Yine Şeyh Abdurrahman Türbesi içinde, H.1281 tarihli Sultan Abdülaziz'in tamirini gösteren kitâbenin altında, kırık mermer levhanın sonunda:

كملت هذه العمارة سنة ٩٤١ هـ.

inşaa kitâbeleri ile; batıdaki revaktan cami harimine açılan kible duvarı yakınındaki birinci kapı üzerinde H.1049 tarihli Sultan Murad'a ait 3 satırlık tamir kitâbeleri mevcuttur.

3 kademe silme kuşakla çerçeveslendirilmiştir. Dış revaktaki mihrab ise, tuğla ile örülerek iptal edilmiştir. Bu kanattan harime 3 kapıyla geçilmektedir. Kible duvarına yakın olan birinci kapının üzerinde Sultan IV. Murad'a ait H.1049 tarihli 3 satırlık kitâbe yer almaktadır (Res.:11).

Son cemaat yeri şeklinde planlanan çiftte revaklı bu bölümün dış cepheleri, yüksek ve kademeli 16 nişle teşkilatlandırılmıştır. Nişlerden, kuzeyden üçü kapı, diğerleri pencere haline getirilmiştir. Kemerler üstünde yer alan çinili 2 kitâbe kuşağı tüm cepheyi katetmektedir (Res.: 12).

Kare bir mekândan oluşan harim kısmı, duvarlara bitişik 8 kalın pâyeye taşınan ve sivri kemerli 4 sıra mukarnaslı tromplarla geçilen 18.5 m. çapında büyük bir kubbe ile örtülüdür. Eyvan şeklinde kubbeye kadar yükselen mihrabın bulunduğu kible duvarı dışında, harimin diğer kısımlarında çift katlı mahfiller yer almaktadır. Pâyeler arasında kalan mahfiller, zar başlıklı ikişer siyah mermer sütunun taşıdığı üçü düz hatıllı, köşelerde kalan kısımlar ise 4 adet mermer Bursa kemeri üzerine oturmaktadır. Üç duvarda, köşelere yakın olan kısımlarında dışa açılan birer kapı mevcuttur. Kible duvarında 5; diğer duvarlarda, alttaki kapılar üzerine gelecek şekilde birer pencere açılmıştır. Ayrıca kubbe kasnağında 4 pencere bulunmaktadır.

Harimin içi, yerden itibaren mukarnas frizli mahfile; sütunlar da kemer hizasına kadar mermerle kaplanmıştır. Tromp mukarnasları, üst kat köşe nişleriyle kemer kavsaralar, kalemşi boya ile konturlanmıştır. Kubbe ortasında, yine kalemşi bir şemse yer almaktadır. Kuzey duvarının sol köşesindeki Bursa kemerli bölüm kafes içine alınmıştır. Harim kubbesi, dıştan, kareden sekizgen ve onaltıgene geçilen duvarlar üzerine oturtulmuştur (Res.: 13). Son tamirde üzeri çinko ile kaplanan kubbe, Irak'taki câmi kubbelerinden farklı bir yapıya sahiptir. Daha çok Anadolu ve İstanbul'daki Osmanlı câmi kubbelerine benzemektedir. İç mekân, iklimden

kaynaklanan pencere azlığından dolayı loş bir etki bırakmaktadır.

Osmanlı döneminde tamamen çini ile kaplı olan abidevî mihrab, bu gün dışa taşkın 2 mermer pâyeye ile, bunlara oturan düz hatılla çerçeveslenmiştir. Niş, kavsaraya kadar yeşil mermerle kaplanmış, diğer kısımlar *acur* adı verilen tuğla-terrakota tekniği ile işlenmiş süslemelerle dolgulanmıştır.

Mermerden yapılan minber bitki motifleriyle süslüdür. Korkuluk kenarlarında yapraklar, aradaki panolar da palmetler; çam kozaları ve ince kıvrık dallar işlenmiştir. Aynalığın üst köşesinde simetrik 2 ay ile, ortada bir yıldızla Türk bayrağı görülmektedir.

d-Türbe: Külliyeinin çekirdeğini teşkil eden Abdülkadir Geylânî türbesine, 3 yönden 4 kapı ile geçilmektedir. Eyvan şeklindeki ana girişin iki tarafında küçük kubbelerle örtülü 2 niş ile, büyükçe kubbeli bir geçiş mekânı bulunmaktadır. Türbe girişinin iki yanında 30 cm. yükseklikte birer seki üzerinden başlayan 2 küçük kapılı hücre mevcuttur. Geçiş mekânı üzerindeki kubbe, pantantiflerden itibaren mukarnas dolguludur. Mekânın tamamı, alttan kemer seviyesine kadar mermer, üstte kristal camla kaplanmıştır. Bu tezyinat Irak Vakıfları'na aittir.

Kare plânlı esas türbe mekânı, tromplar üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Tamamı gümüşten yapılan Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin sandukası, üzerindeki âyet kitâbeleri, geometrik yıldız ve bitki süslemeleriyle güzel bir Osmanlı eseridir (Res.: 13). Tromplar, prizmatik üçgenlerden oluşan kemerler ve kapı üstlerinden itibaren tüm mekân, dışarıda olduğu gibi 1974 tamirinde kristal camla; alt kısımlar ise kapı hizasına kadar mermerle kaplanmıştır.

Türbe, dıştan, harim duvarının yarısı hizasında başlayan yüksek silindirik kasnak üzerine oturan sivri, soğan biçimi bir kubbe ile örtülmüştür (Res.: 1). Baştan sona firuze ve sarı renklerin hakim olduğu iri bitki motifleri ve halı desenli çinilerle kaplı olan türbenin kasnağında, bir de kalın kitâbe kuşağı dolanmaktadır.

e- Abdülcebbar Türbesi : Doğu cümle kapısının sağında yer alan üç mekandan ortadaki, Abdülkadir Geylânî'nin oğlu Abdülcebbar'a aittir. Kuzeyden tek kapı ile girilen türbe, kare bir plana sahiptir. Üzeri tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Doğu ve güney duvarlarında birer dolap nişi bulunmaktadır. Batı duvarına ise avluya bakan yüksek sivri kemerli bir pencere açılmıştır. Külliye'nin bütün zemini gibi, burası da mermer döşelidir. Kubbede alçı ve kalemişi süslemeler mevcuttur.

Avluya bakan aynı hizadaki diğer 2 hücre de aynı özelliğe sahiptir.(Res.:13a)

f-Tekke ve Medrese: Avlunun kuzey-batısını çeviren yapılar, külliye'nin medrese, tekke, yemekhane, imam-şeyhadim odaları ve türbelere kadar uzanan kütüphaneyi oluşturmaktadır. Güneyde, kible duvarı hizasında ise abdestlik ve helâ bulunmaktadır. Alt kısım hücreleri geniş ve sivri kemerlidir. Üst katta, kademeli sepet başlıklı ahşap sütunların taşıdığı düz örtülü revaklar mevcuttur (Res. :14,15). Balkon şeklindeki bu revakların arkasında sıralanan hücrelerde yuvarlak kemerli kapı-pencere nişleri bulunmaktadır. İkinci kata, kuzey ve batı hücrelerinden ikişer; abdesthane üstüne tek taş merdivenle çıkılmaktadır. Alt kat hücreleri iki bölümlüdür. Eyvan şeklindeki küçük girişten sonra düz hatıllı kapılarla, arkadaki geniş bölümlere geçilmektedir. Doğu duvarlarında birer dolap nişi ile kuzey duvarlarında birer aydınlatma menfezi bulunmaktadır. Hücrelerin hepsi aynı plan ve büyüklükte olup, kullanılış amaçları değişmektedir. Ancak köşelerdeki hücreler daha büyük tutulmuştur. Alt katlar ders ve zikir için, üst katlar yatakhane olarak kullanılmaktadır. Kuzey medrese hücrelerinin batıya yakın merdiveni bitişiğinden dar bir koridorla külliye'nin dışında bulunan hamama geçilmektedir.

g-Namazgâh: Câmî ile kuzey medrese sırası arasında kalan geniş avluda, ortalama 15 x 60 m. ebadında, çarpık, dikdörtgen planlı bir namazgâh bulunmaktadır (Res: 16). Yerden 1 m. yüksekliğe kadar kesme taşla yapılmış

duvarların üstü, demir parmaklıkla çevrilmiştir. Kuzeyde 2; Kuzey-batıdan 1 kapıyla geçilen namazgâhın kible tarafında 2 basit mihrabı mevcuttur. Güney-doğu köşesinde bir minare, güney-batı köşesinde ise bir saat kulesi yer almaktadır.

h- Minareler: Namazgâhın güneydoğu köşesinde bulunan ve Selçuklu döneminden kalan iki şerefeli minare bir köprü kemerle külliye'nin doğudaki cümle kapısına yakın türbeler binasına rappedilmiştir. Birinci şerefeye kadar 10 köşeli, şerefeden sonra silindirik olarak yükselen minare tuğladan yapılmıştır. Kaidesi ise, zeminden 2 m.yüksekliğe kadar taştandır. Kademeli 3 sıra mukarnaslı birinci şerife, herkenarı 2m. uzunluğunda ongen korkuluk levhaları ile çevrilmiştir (Res.:17). Şerife üstünden sivri kemerli bir kapı ile çıkarılan silindirik gövde 3 m. yüksekliğe kadar süslemesiz bırakılmıştır. Bundan sonra başlayan baklava şeklinde dizilmiş dama taşı lacivert mozaik çiniler şerife altına kadar uzanmaktadır. Mukarnaslı şerife altlığı kalem işi ve çinilerle bezenmiştir. Korkuluk kısmında madalyonlu yıldızlar bulunmaktadır. Petek daha küçük çaplı olup üzeri çiniyle kaplı düz bir külahlı örtülmüştür. Son tamirden önce şerife külahı dışında, sade tuğla süsleme örnekleri bulunan minarenin, tamir neticesi Selçuklu dönemindeki şekli bozulmuştur.

Batı cümle kapısının avluya geçişe göre sol tarafında yer alan diğer minare, Bağdad'daki Osmanlı dönemi minareleri karakterindedir. Avlu duvarının üstünden itibaren silindirik olarak yükselir (Res.: 18). Vurmalı mozaik çinilerle süslü minarenin mukarnaslı şerefesinden sonra aşırı derecede yükseltilen peteğin burmalı süslemeleri, gövdedeki süslemelere göre ters yönde işlenmiştir. Dilimli külahı yeşil çiniyle kaplıdır.

ı-Saat Kulesi : Namazgâhın güney-batı köşesinde bulunan saat kulesi kare bir kaideye oturmuştur. Kaidenin üstünde kademeli silmelerle genişleyen demir parmaklıklı bir balkon yer almaktadır. Batılılaşma Dönemi Osmanlı

Mimarîsine has bir uslûpla ele alınan ve üzerinde 4 Osmanlı kitâbesi bulunan saat kulesinin, kaidenin güneyinde yuvarlak kemerli bir kapısı, batıda bir penceresi mevcuttur. (Res.: 19,20).

Kare gövde, her yüzde dikine üç sıra dörtlü aydınlatma mazgalı ile süslenmiş olup, bir konsol dizisi üzerinde kademeler halinde genişleyen ve tekrar daralan geçiş bölümünden sonra, 4 yöne bakan 4 saat yer almaktadır. Sekizgen saçak üzerinde ahşaptan yapılmış 8 kenarlı ve kaş kemerli kürsü kısmı, en üstte yuvarlak külâh ve alem bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME :

Ebu Said el Mübarek'in bugünkü külliyeinin yerinde yaptırdığı ilk medrese hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Irak Selçukluları döneminde yapılan Abdülkadir Geylânî türbesinin ise "Kübbet-üt-tırâz-üs Selçûkî" (Selçuklu tarzı kubbe) "El Kibâb-ul meyl" (eğimli kubbeler) adıyla anılan ve "*mahruti kubbeler*" gurubunda incelenen yüksek mukarnas külâhlı kubbeler biçiminde olduğu öne sürülmektedir (6). Bu tür türbelerden Güney Irak bölgesinde halen 17 kadar örnek mevcuttur. Araştırmacılar, Abdülkadir Geylânî türbesinin ilk yapısının da aynı olması gerektiği düşüncesindedirler (Res.: 21,22,23).

Şeyh Abdülkadir Geylânî külliyesi, türbeden gelişen külliyeler gurubuna girmektedir. Her ne kadar ilk yapı bir medrese ise de 1506 M.dan sonra bu medreseden eser kalmamıştır. Irak'ta Nebi Yunus, Nebi Yuşa, Nebi Circis, Nebi Şit gibi peygamberler; Hz. Ali, Hz. Hüseyin gibi Ehlibeyt'ten zatlarla; Ebu Halife, Ebu Yusuf gibi Hanefî mezhebi imamlarıyla, Abdülkadir Geylânî, Cüneyd-i Bağdadi, Şeyh Ömer Sühreverdt, Ma'ruf el-Kerhi gibi tasavvuf ehli veliler yatmaktadır. İslamiyetten önceki peygamberlerin havra veya manastırlarda bulunan mezarları Müslümanlarca da korunup gözetilmiş, Selçuklu döneminde çoğunun üzerine birer türbe yaptırılmıştır.

Hac ve kervan yolu üzerinde bulunan bu türbeler zamanla binlerce kişinin ziyaret yeri haline gelmiştir. Bir de

türbe hizmetlileri ile, türbede yatan şahsın (varsa) tarikatına bağlı müridler, bu civarda bazı yapıların tesisine sebep olmuşlardır. Böylece yanına câmi, medrese, tekke, zaviye ve ribat (han) ilâve edilen türbeler, külliyeinin merkezi durumuna gelmişlerdir.

Bağdad'daki türbe Çekirdekli Şeyh Ömer Sühreverdt, Ma'ruf el Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî ve İmam Hallan külliyelerinde türbe-câmi kompleksini doğu ve güneyden kuşatan kale gibi yüksek ve kalın duvarlar, İmam-ı Azam Ebu Halifeve Abdülkadir Geylânî külliyelerinde mevcut değildir. Türbe ile câmii son cemaat yeri niteliği olan revaklar sarmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1534 yılında yapılan veya yapımına başlanan külliye binaları, kanaatimizce Mimar Sinan tarafından planlanmıştır. Sinan'ın eserlerini liste eden 3 kaynaktan yalnız Tuhfetül Mimarîn'de adı geçmesine, onunda üzerinin çizilmiş olmasına rağmen (7), bilhassa câminin plân ve mimarî durumu bizi bu kanaate götürmektedir:

1- Abdülkadir Geylânî Câmii, plan bakımından Irak'taki tüm câmilerden farklıdır. XII.yy.dan XVIII.yy. sonlarına kadar Bağdad, Musul ve çevrelerinde yapılan câmileri 4 grupta toplamak mümkün iken İmam-ı Azam Câmii dışında Geylânî Câmii tek örnek olarak kalmaktadır. Musul gurubu câmilere örnek olarak Musul Mücahidi M.1176-1180 (Res.: 24; Ç 2); Bağdad gurubuna Ahmediye 1795 (Res.: 25; Ç 3); çok kubbeliler için İmam Akûli 1327 (Çiz.: 4) ve sekiz destekli camiler için Musa Kâzım Câmii ile (Çiz.: 5) karşılaştıracak olursak plân ve kubbe yapısı bakımından Geylânî Câmii'ne benzemedikleri

(6) Azzavi, a.g.e., s.33. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. B.Fransis, a.g.e., s.14.15; H.Halid Hammudi, Ez-Zehârif-ül Cidâriyye fi Bağdad, Bağdad, 1980, s.42; A.El Hadisi-H.Abdülhalik, El Kıtâb-ül Mahrutiyye fil Irak, Bağdad, 1974, s.4-7.

(7) R.M.Meriç, Mimar Sinan, Hayatı, Eserleri, Ankara, 1965, s.24; Abdullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Onardığı Câmiler", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Vol.8-9 (1980-1981), İstanbul, 1983, s.196.

görülür. Irak'taki mimarî yapılar içinde en büyük kubbe Abdülkadir Geylânî Câmii'ne aittir.

2- Bunun yanında, câmi plânı, Mimar Sinan'ın eseri olan 1551 tarihli İstanbul/ Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Câmii ile (Çiz.:6) Sinan'ın onardığı câmiler arasında kabul edilen (8) Yeni-bahçe Bali Paşa Câmii (1504) plânının aynıdır. Ayrıca Kilis Canbolat, Tokat Ali Paşa, Diyarbakır Behram Paşa Câmii plânlarıyla benzer özellik arz etmektedir. Geylânî Câmii'nin harim iç düzenlemesi, kubbeyi taşıyan ayaklara yaslanmış üç taraftaki mahfiller, Bali Paşa Câmii'nin tam bir benzeridir (Res.: 26; Çiz.: 7).

3-Bugün, mütevellileri tarafından idare ve muhafaza edilen vakfiyelerinde, "...cami, kubbe (türbe) ve imaretin..."yani külliye'nin Sinan Paşa tarafından H.941 de Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile yapıldığı kayıtlıdır. Iraklıların Osmanlı devlet görevlilerine verdiği PAŞA ünvanını -sifatını- Mimar Sinan' a da vermiş olmalıdırlar (9). Vakıf kayıtlarından başka, İbrahim ed-Durûbdî tarafından Sinan'ın eseri olduğu teyid edilmektedir(10).

4- Sinan'ın camiyi tamir etmiş olabileceği görüşüne gelince. Kanuni'nin Irak Seferi sırasında, Abdülkadir Geylânî Dergâhında ayakta bir caminin varlığından kaynaklarda bahis yoktur. Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil'inde Geylânî Dergâhı ortadan çifte minareli büyük kubbeli bir yapı ile, yanlardan yine kubbeli iki küçük yapı şeklinde minyatürlenmiştir (11) (Res.: 27). Minyatürdeki çifte minareli yapıyı câmi olarak kabul etsek bile bugün avlunun ortasında yer alan Selçuklu minaresine bitişik bir câminin bulunması ve Sinan'ın bu camiyi onarması gerekirdi. Halbuki bugünkü câmi ile minare arasında hayli mesafe bulunmaktadır. Câmi-türbe kompleksinin plânında bir çarpıklık söz konusudur. Tam kible yönünde olmayan eski türbe temelini, caminin sonradan plânlanıp uydurulduğu aşikardır. Aynı anda plânlanmış olsalardı, belki bu çarpıklık olmayacaktı. Dolayısıyla, bugünkü câmi-

nin tamirden çok yeniden plânlandığı, akla daha uygun gelmektedir. Kaldı ki ilk yapı bir medresedir ve Bağdad'daki medreselerde diğer bazı medreselerde olduğu gibi, namaz ibadeti medresenin geniş bir eyvanında ifa edilmektedir. Bağdad Vefaiye, Selçuka Hatun ve Mercan Medreselerinde, Geylânî'deki minareye benzeyen çifte veya tek minareler de mevcuttur.

Neticede, plân durumu, mimarî yapı organları ve kaynakların verdiği bilgiler ışığında, Abdülkadir Geylânî Câmii'nin tamamen Mimar Sinan'ın eseri olmasa bile, o'nun tarafından plânlandığı ve inşasına direktifler gönderdiği görüşündeyiz.

Sultan IV. Murad zamanında yapılan tamirde Geylânî'nin türbesi yarısından itibaren yeniden yapılmış câmi-de ise esaslı bir değişiklik olmamıştır.

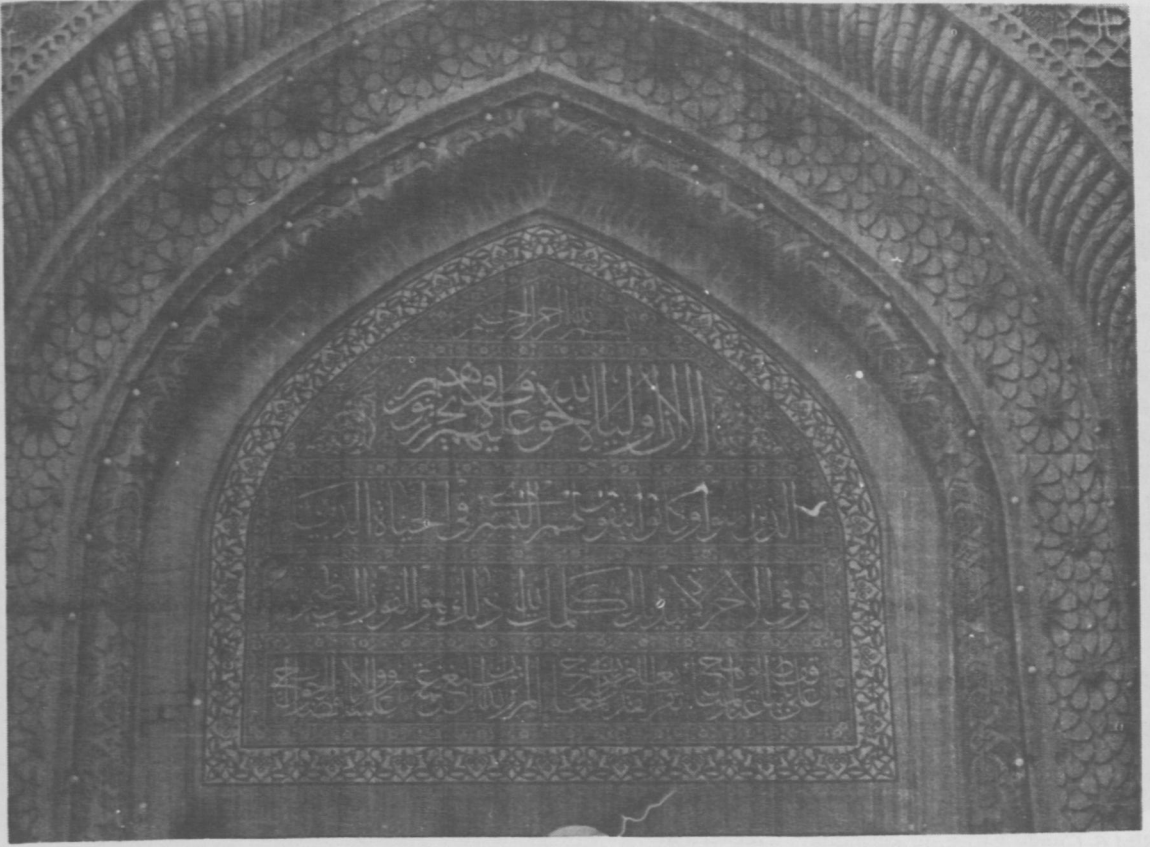
Daha sonraki tamirler, mimarîden çok tezyinata yöneliktir. Dolayısıyla cami ile Abdülcebbar Türbesi sırasındaki mekânlar XVI., diğer kısımlar XVII. yy. Osmanlı mimarî özelliğini muhafaza etmektedir.

(8) A.Kuran, a.g.e., s.207.

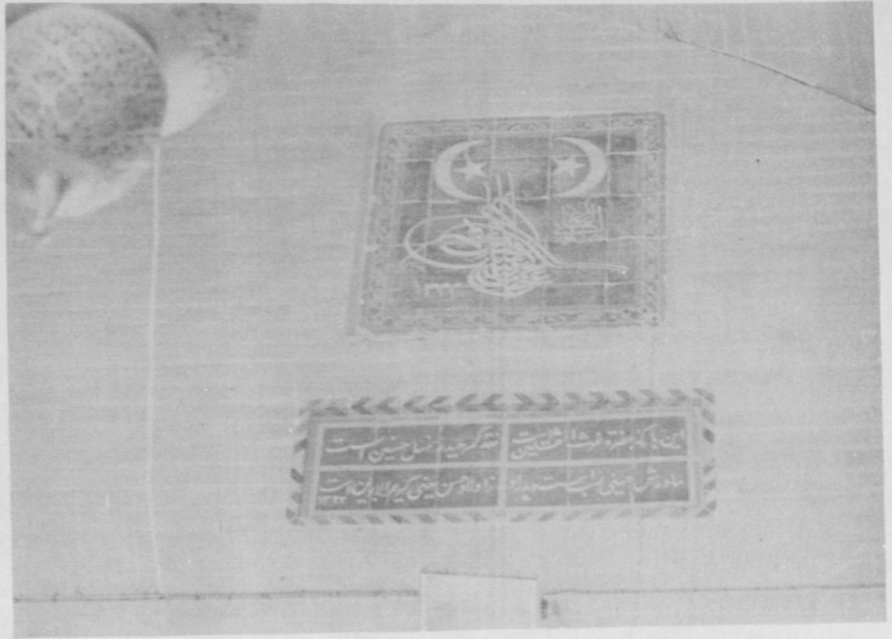
(9) Iraklı tarihçi Abbas el Assavi, vakfiyedeki "Sinan Paşa" ibaresinden dolayı, câminin Kanuni'nin emriyle H.991 de Bağdad valisi olan Cığalazade Sinan Paşa tarafından yapımına başlanıp, Elvendzade Ali Paşa'nın valiliği sırasında tamamlandığını belirtmektedir. (a.g.e., s.33). Assavi, bu malûmatı Ğurâbî Tarihi, Sicilli Osmanî ve Gülşen-i Hulefâ'ya dayandırmaktadır. Sicilli Osmanî, III.s.504 de Elvendzade Ali Paşa'nın "982 de Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in türbesini tamir ettiği, Hz.Abdülkadir Geylânî'nin de MERKADİNİ yaptırdığı" kayıtlıdır. Merkadın yapımı ifadesi, sandukanın yapımıyla ilgili olmalıdır. Câmiden ise bahis yoktur. Zaten Elvendzade Ali Paşa Cığalazâde Sinan Paşa'dan önce valilik yapmıştır. Kaynakların çelişik ve yanlış bilgiler verdiğini Assavi bizzat belirtmektedir. (a.g.e.s.116). Kanuni'nin Irak seferi olan H.941 tarihi ile H.991 yılı arasındaki 50 yıllık fark da gözönüne alınır, Assavi ve ona dayanarak başka yazarların öne sürdüğü, Geylânî Câmii'nin Cığalazâde ve Elvendzâdeler tarafından yaptırıldığı şeklindeki görüş yanlış olsa gerekir.

(10) Durûbdî, a.g.e., s.31.

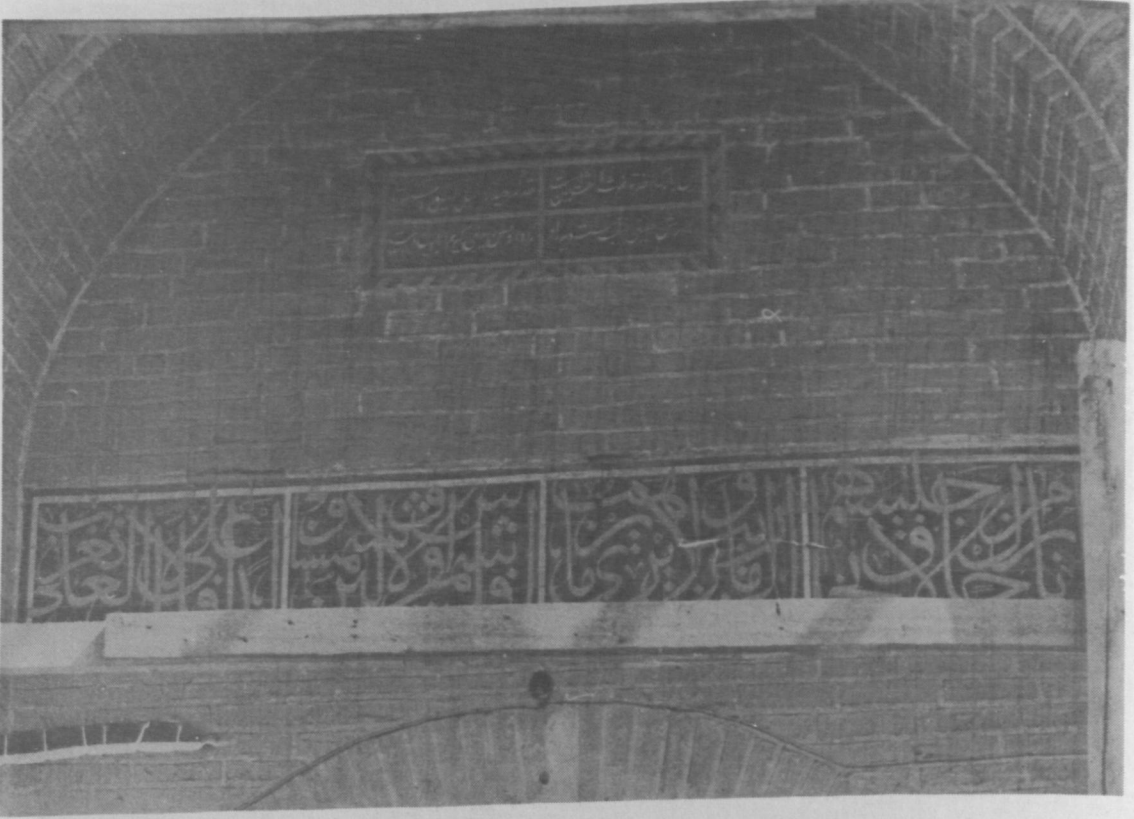
(11) H.G.Yurdaydın, Naşühü's-Silâhi (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn, Ankara, 1976,s.49

RESİM 3- Doğu cümle kapısı, detay

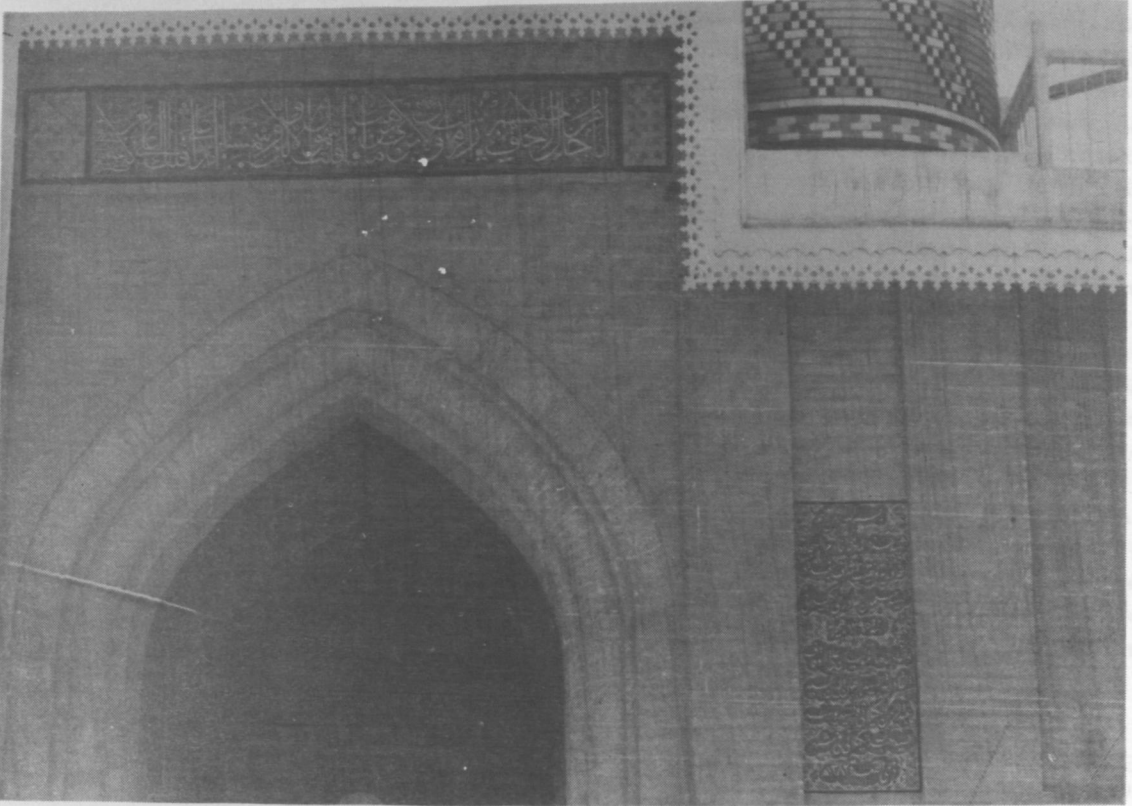

RESİM 5- Cümle kapısı,
iç kemerdeki kitabeler

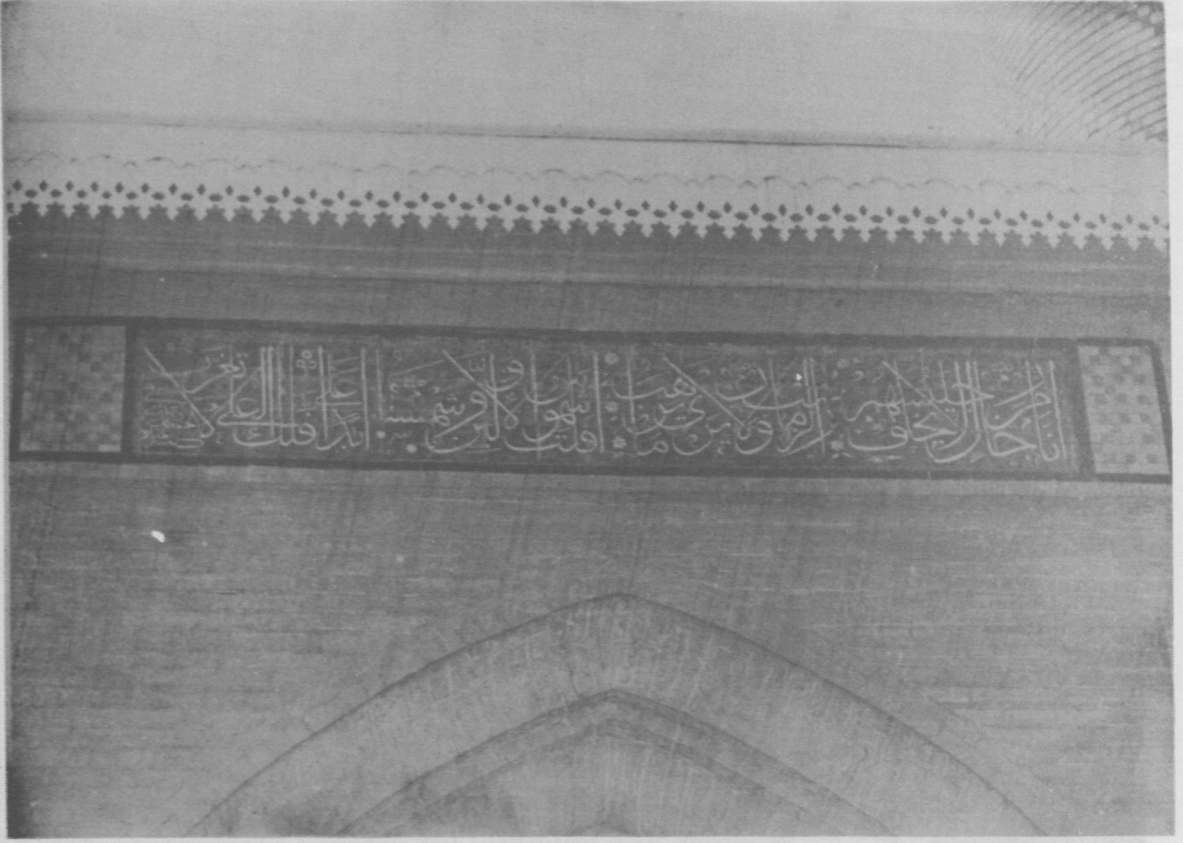

RESİM 6- Cümle kapısı, İç kısımdaki kitabelerden

RESİM 7- Batı cümle kapısı

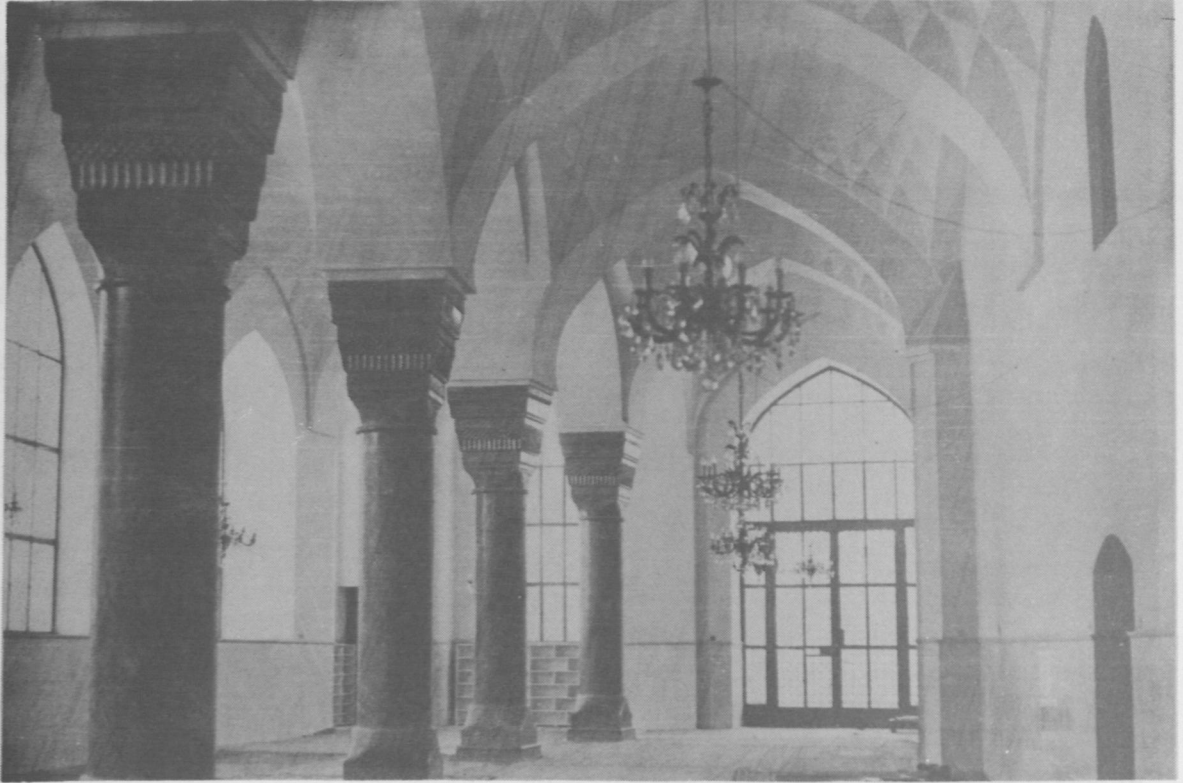

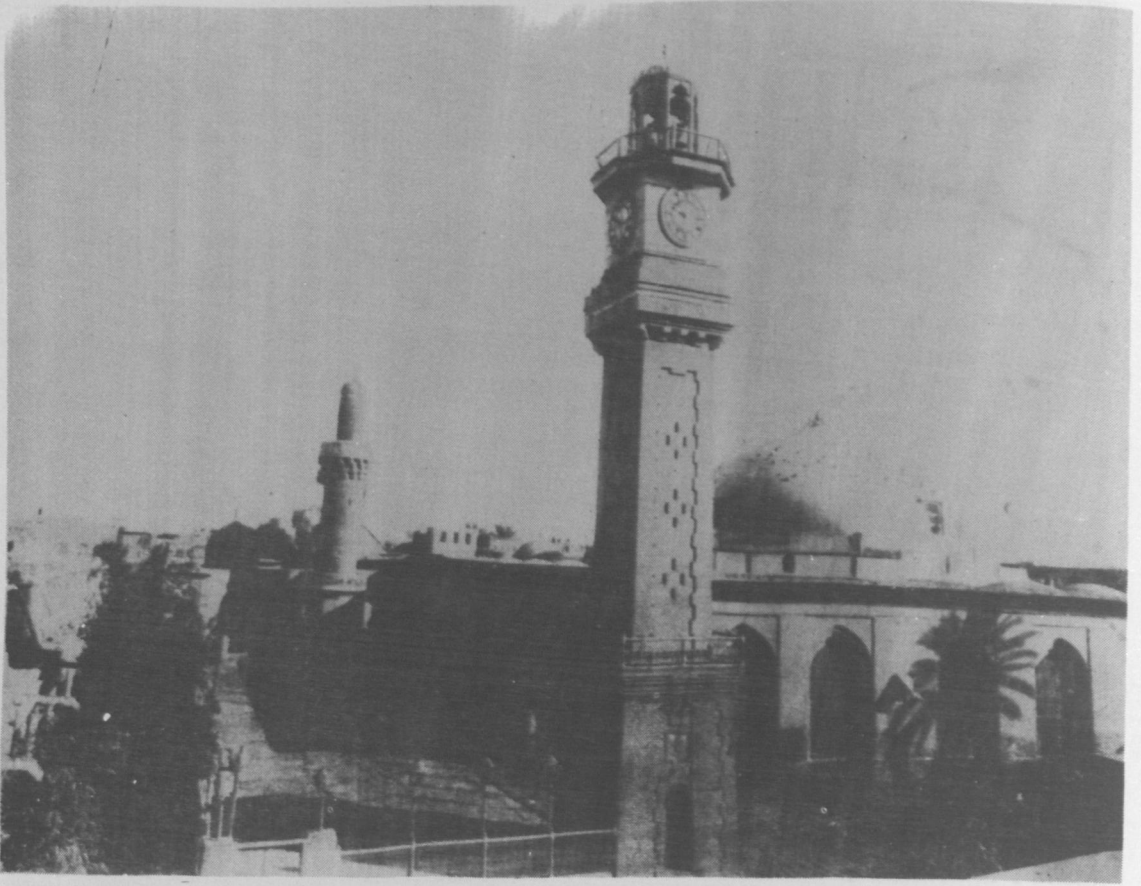

RESİM 8- Batı cümle kapısındaki kitabe

RESİM 10- Cami revakları

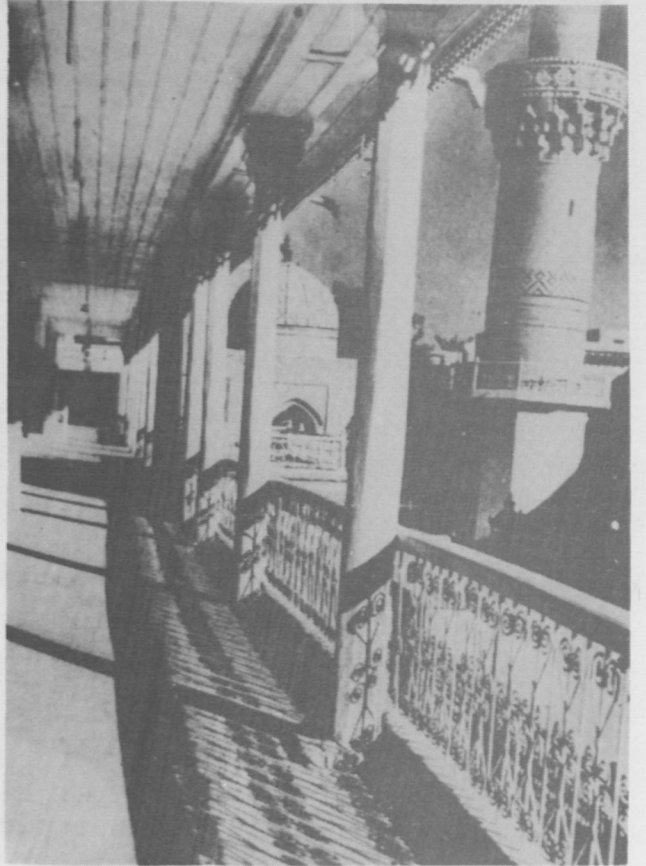
RESİM 12- Caminin kuzey-batıdan görünüşü (Tamir öncesi)

RESİM 13- Külliye'nin 1970 tamirinden önceki resmi (Irak Müzesi Arşivinden)

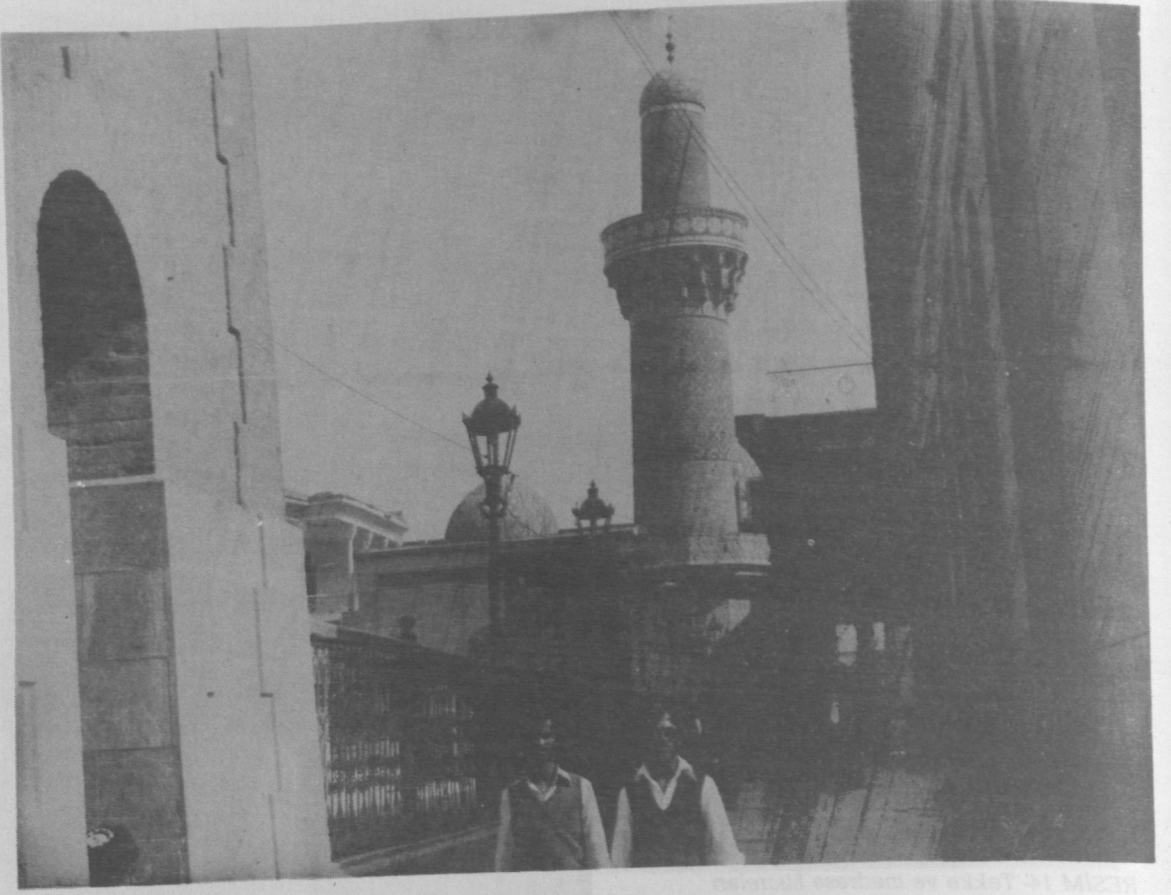

RESİM 14- Tekke ve medrese hücreleri

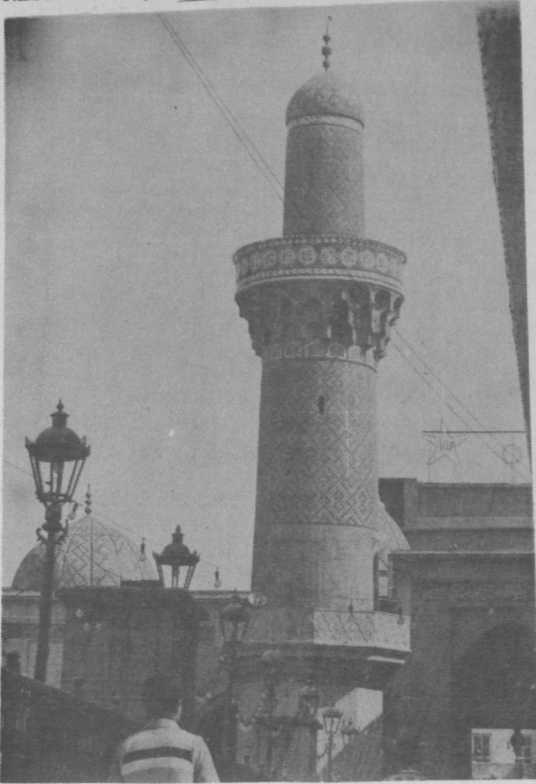
RESİM 15- Medrese revakından görünüş

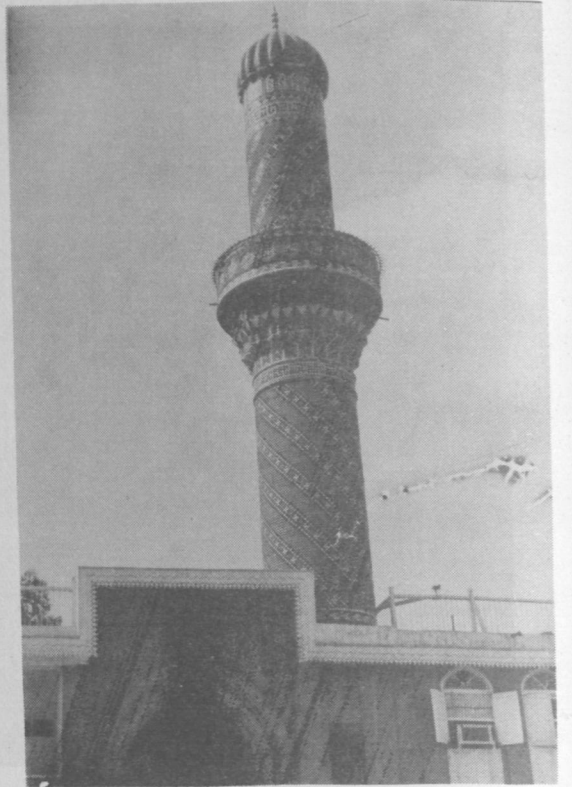

RESİM 16- Namazgâh (Yazlık mescid)

RESİM 17- Selçuklu döneminden kalan minare

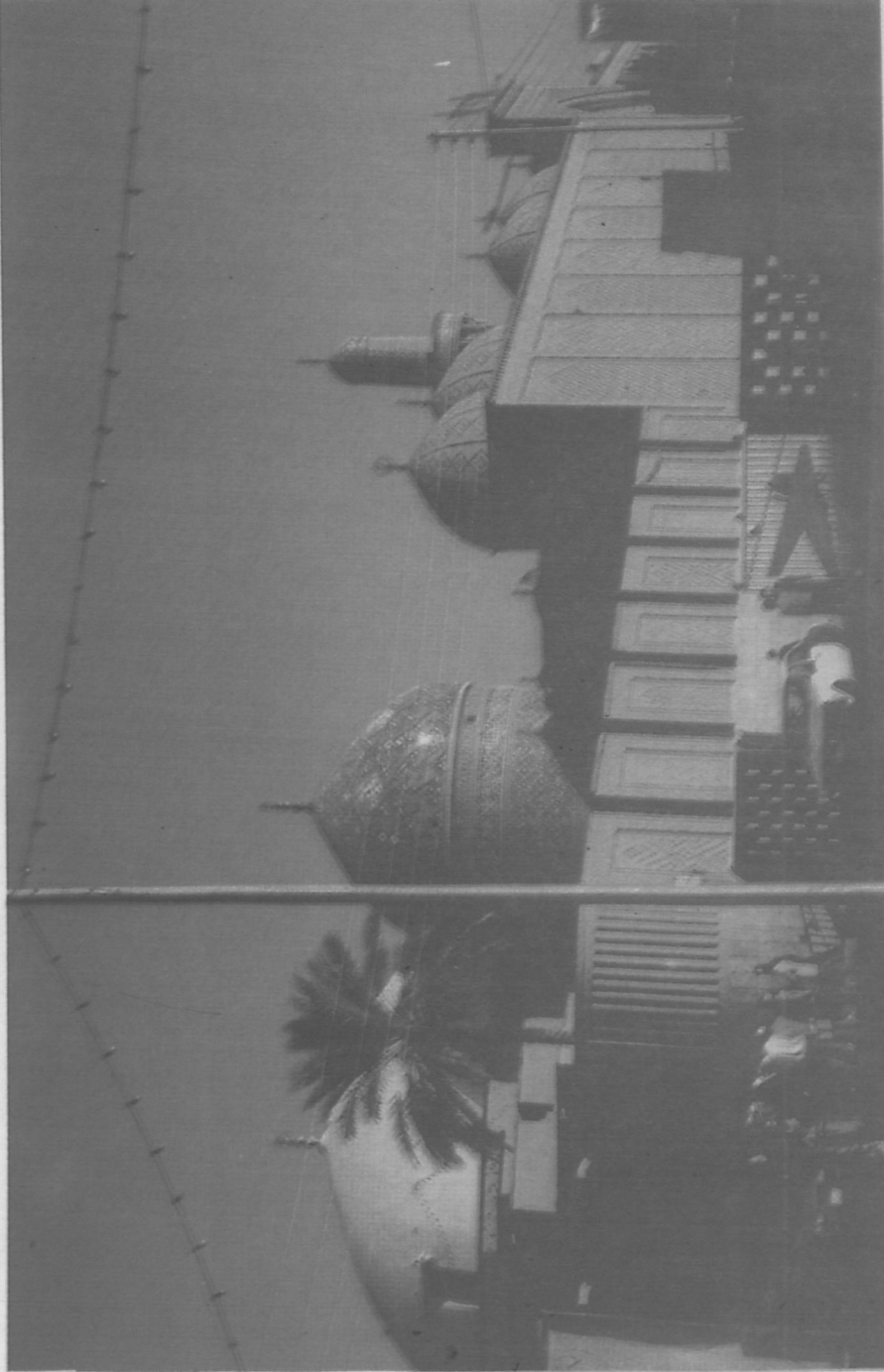
RESİM 18- Batdaki Osmanlı minaresi

Ne yazık ki, Irak'ta kültür faaliyetleri adıyla sürdürülen restorasyon çalışmaları bilhassa Osmanlı devrinden kalan yapıların orijinal mimarî hüviyetlerini yok etmektedir. Abdülkadir Geylânî külliyesi gibi Mimar Şinan'ın planlamış olabileceği İmam-ı Azam Külliyesi, baştan sona değiştirilmiştir. *Magrib Üslubu* adı verilen bu kamufle

çalışması, Abdülkadir Geylânî manzumesinin dış duvarlarında halen devam etmektedir.

Herşeye rağmen, hiç olmazsa bugün için, XVI.yy. Osmanlı mimarîsinin Bağdad'da bir temsilcisi olması bakımından; Geylânî Külliyesi'nin önemli bir yeri vardır.

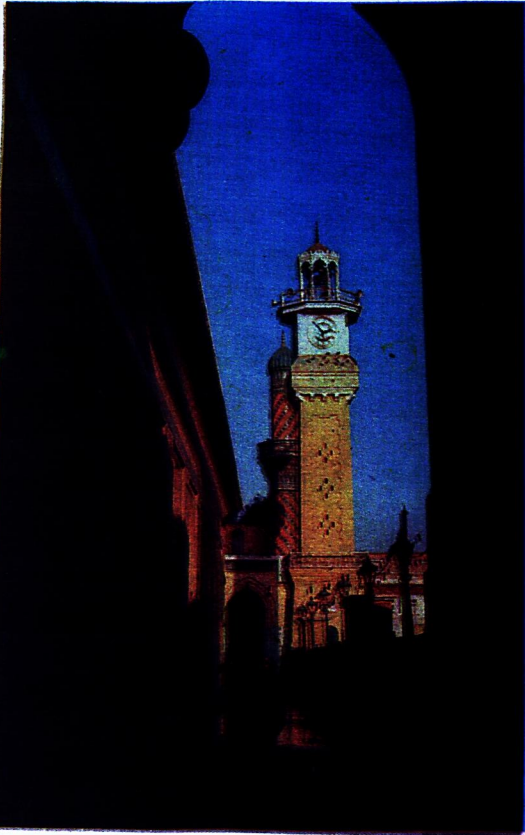

RESİM 1 - Bağdad, Abdülkadir Geylânî (K.S.) Külliyesi

RESİM 2-
Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi
doğu cephesi ve tac kapı

RESİM 4-
Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi
harim cephesi
ve avlu

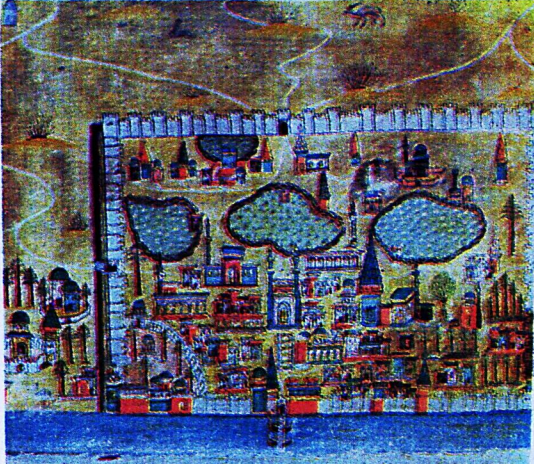

RESİM 9- Abdülkadir Geylâni (K.S.) Camii

RESİM 13-~~4~~
Türbe
kapısı

RESİM 21- Beyan-ı Menazil'deki
Bağdad ve mukarnas külahlı türbeler

RESİM 27- Abdülkadir Geylâni Dergâhı
(Beyan-ı Menazil'den)

RESİM 11-
Sultan IV. Murad
kitabesi

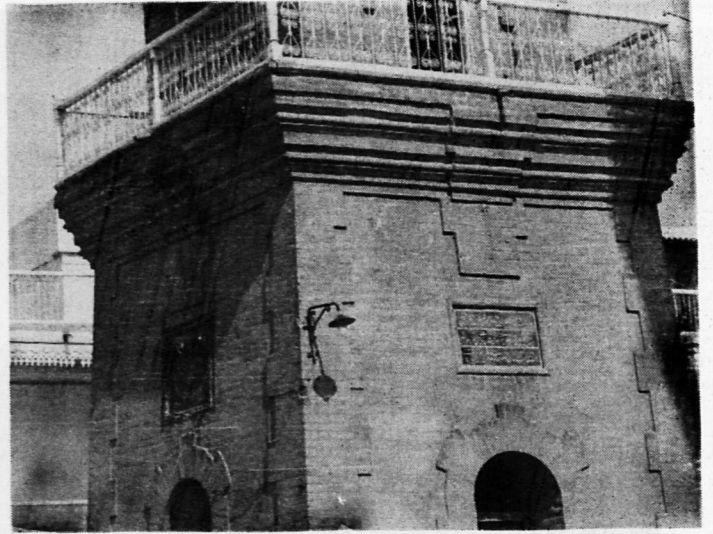
RESİM 26- İstanbul, Bali Paşa Camii hariminden

RESİM 19- Saat kulesi

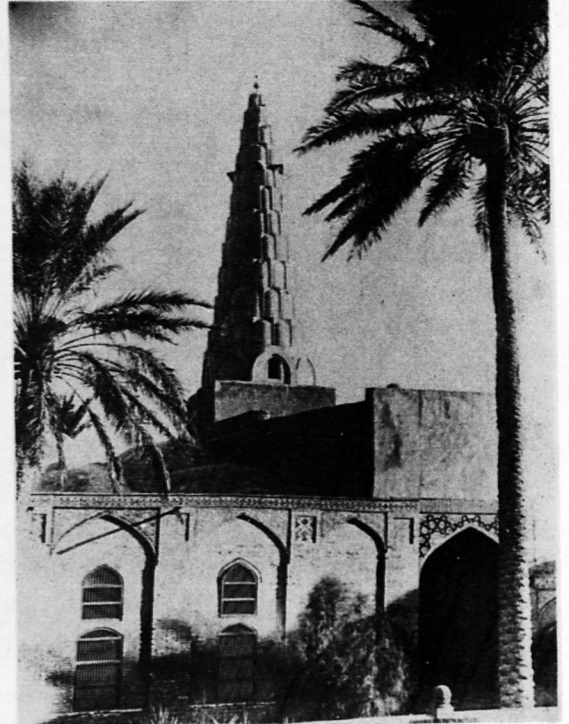

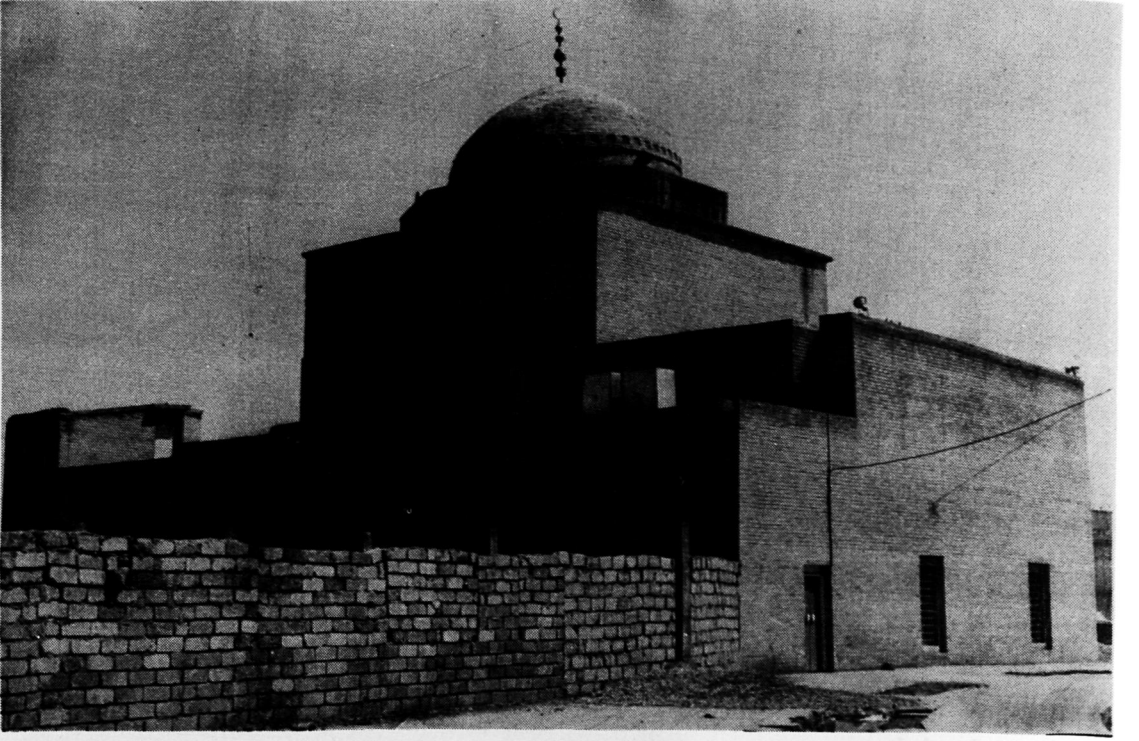
RESİM 20- Saat kulesi, detay

RESİM 22- Bağdad, Zümrüt Hatun Türbesi

RESİM 23- Bağdad, Şeyh Ömer Sühreverdi Türbesi

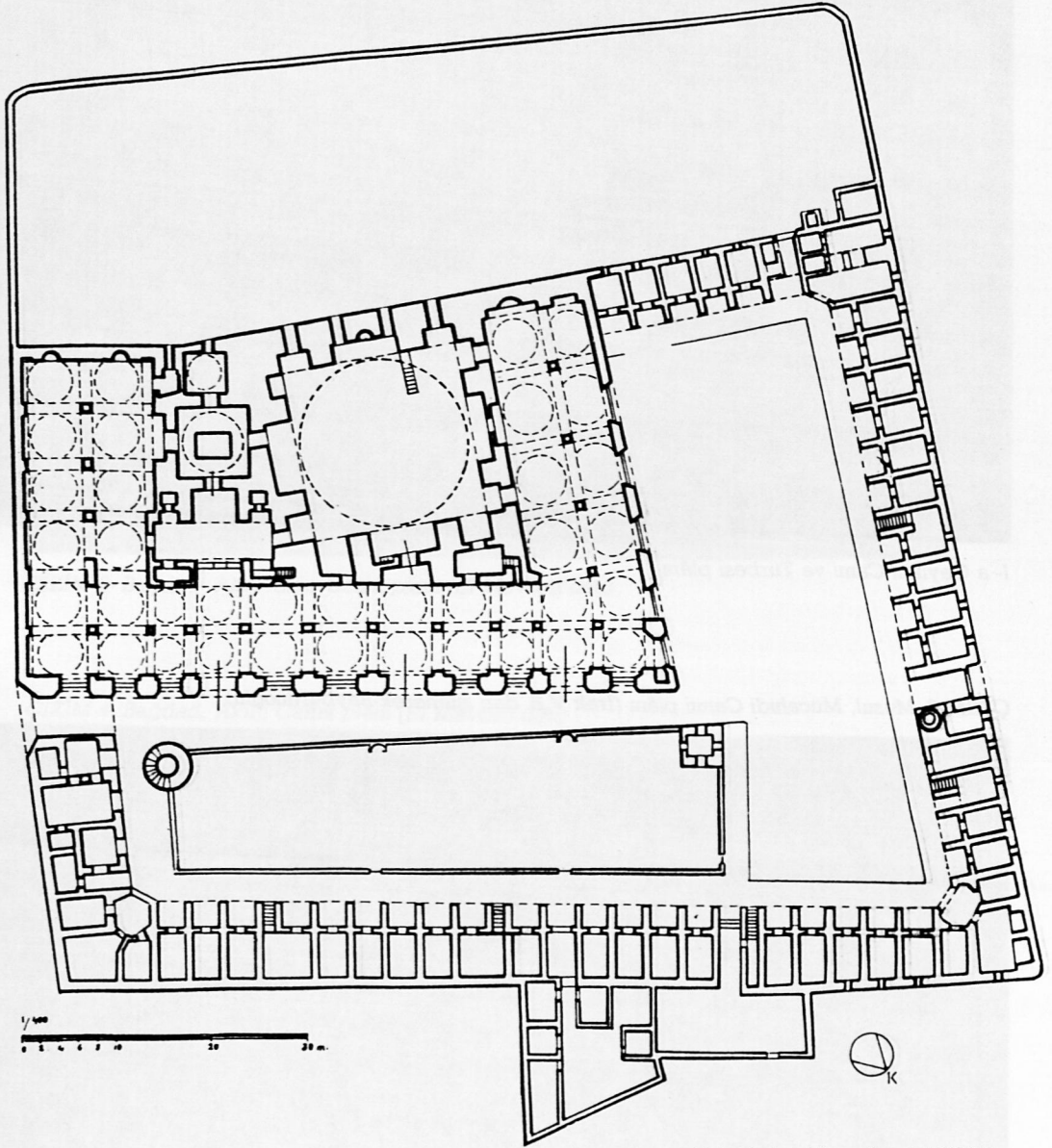

RESİM 24- Musul, Mücahidi Camii

RESİM 25- Bağdad, Ahmediye Camii

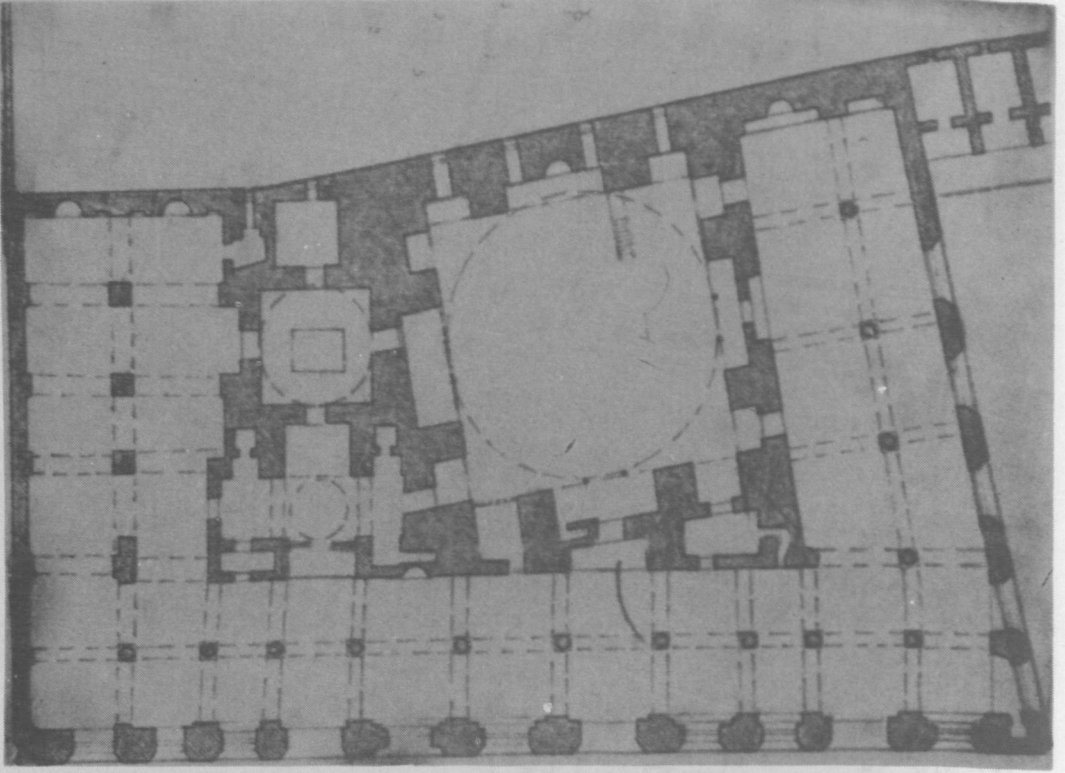

M. Arşivinden işlenerek - A. ULUÇAM

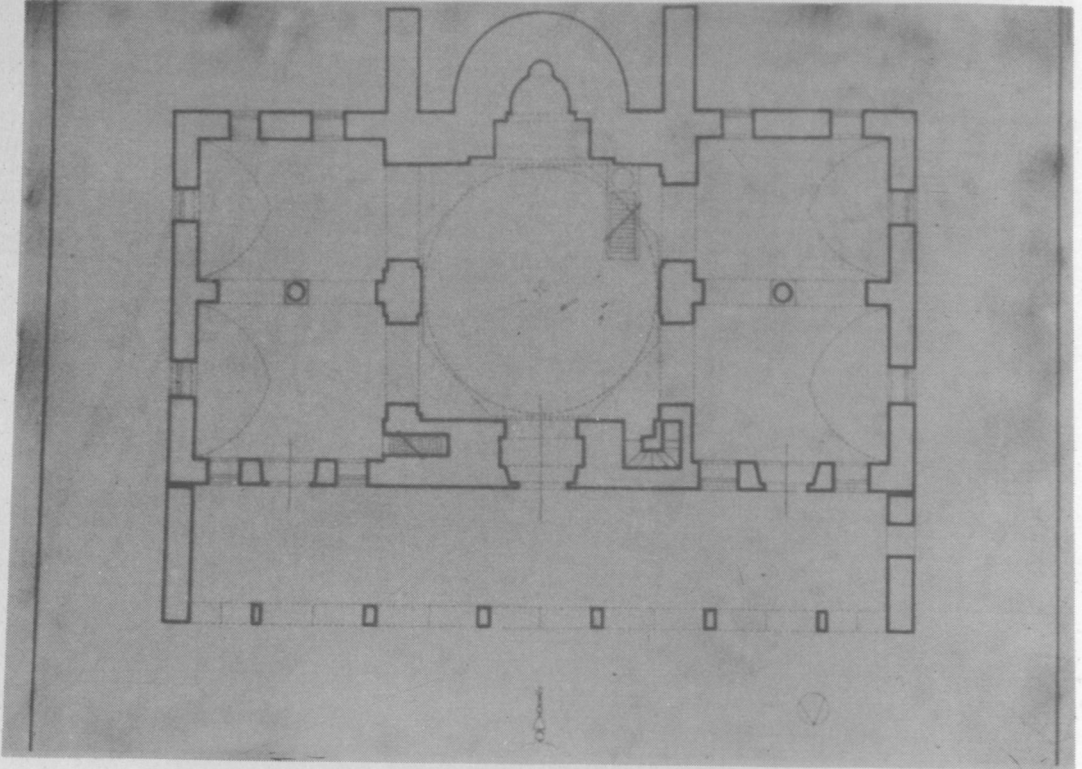
BAĞDAD - ABDÜLKADİR GEYLÂNİ KÜLLİYESİ

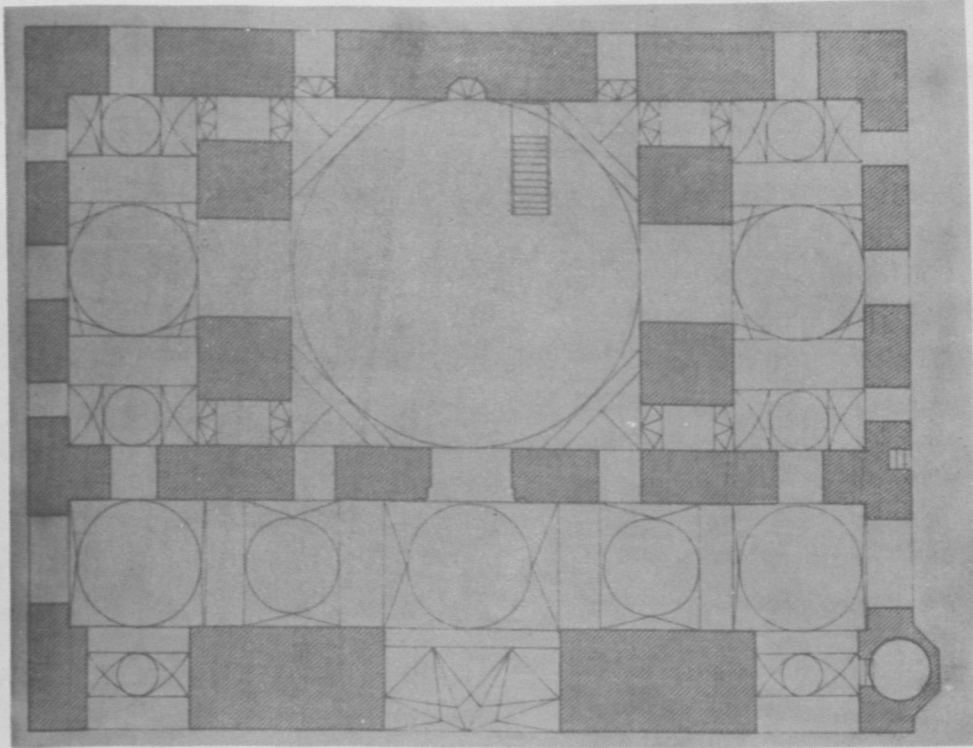

1- a Geylâni Cami ve Türbesi plânı

ÇİZİM 2- Musul, Mücahidi Camii plânı (Irak V.B.'dan işlenerek-Bayburtluoğlu)

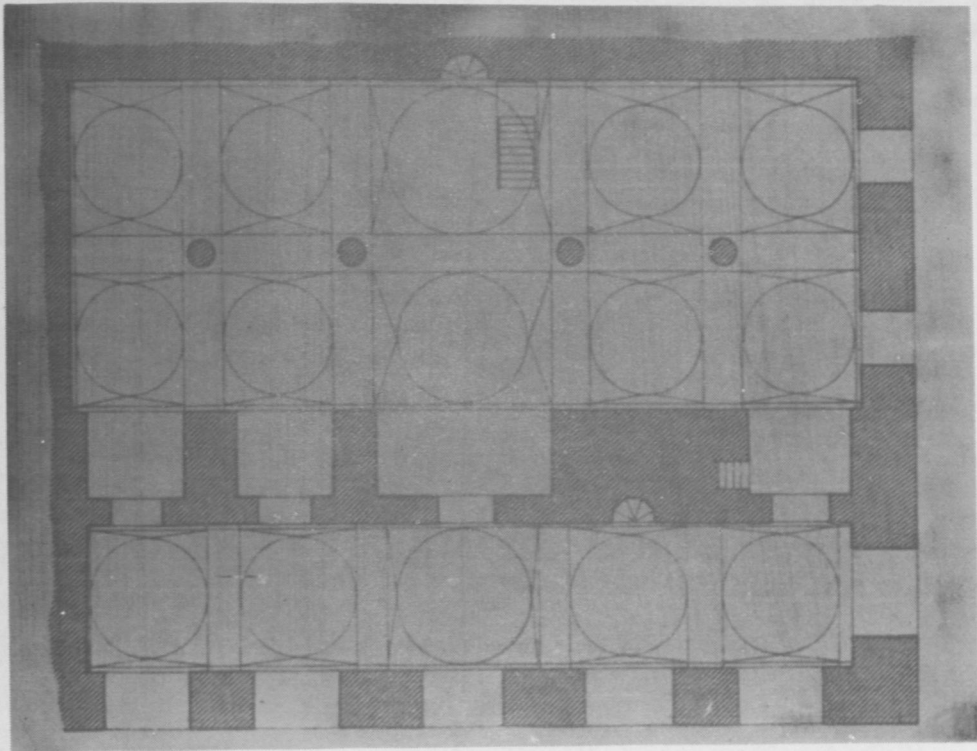

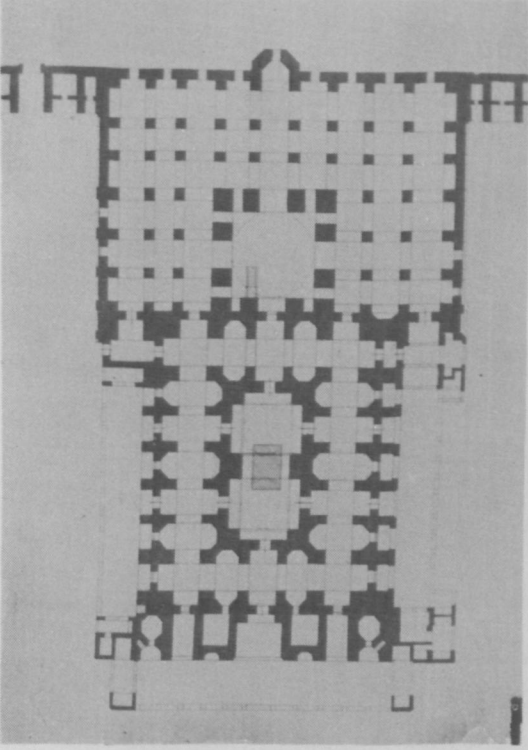

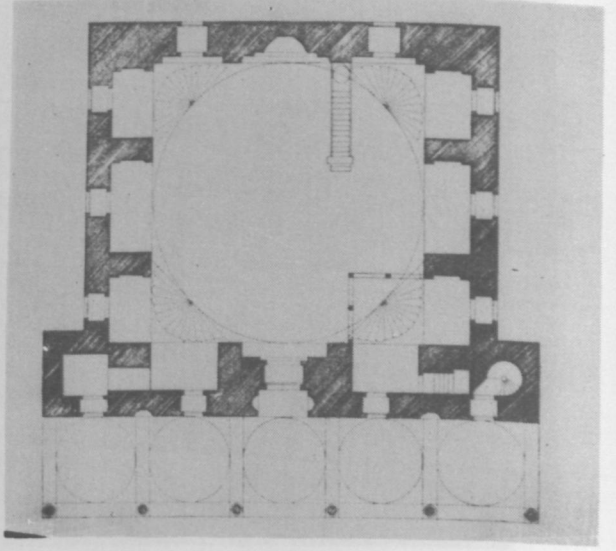
ÇİZİM 3- Bağdad, Ahmediye Camii planı (El Mevred'den)

ÇİZİM 4- Bağdad, Akûli Camii planı (El Mevred'den)

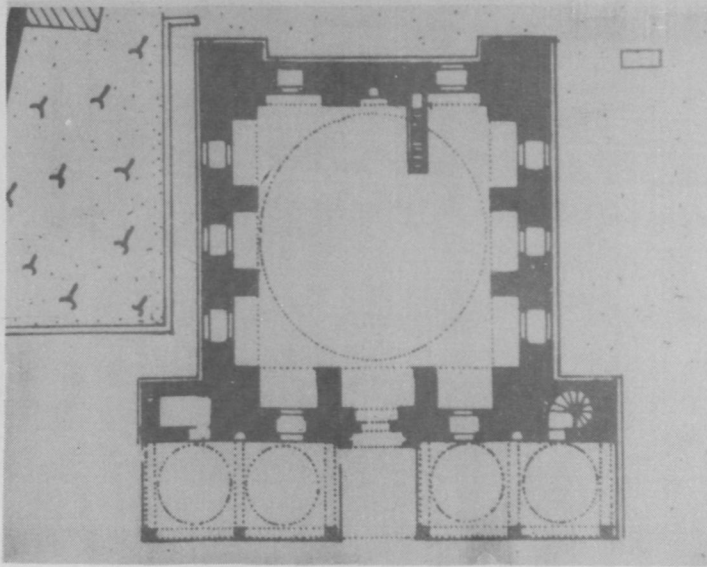

ÇİZİM 5- Bağdad, Musa Kâzım Külliyesi plânı
(Irak Vakıflar-Bakanlığı'ndan)

ÇİZİM 7- İstanbul Balipaşa Camii plânı (Sözen'den)

ÇİZİM 6- İstanbul-Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa
Camii plânı (Sözen'den)

KASTAMONU VE KASABAKÖY'DEKİ İKİ ESERİYLE NAKKAŞ ABDULLAH BİN MAHMUD VE SANAT TARİHİMİZDEKİ YERİ(*)

Z.Keçan BİLİCİ

Ortaçağ Anadolu Türk Sanatı'nda oldukça bol ve çeşitlilik gösteren bir malzeme ile karşımıza çıkan ahşap işçiliği, hem başlıbaşına ilmt katkı getirici bir alan hem de özel bir ilgi ve araştırma konusu hâline gelmiştir. Anadolu'da Selçuklu devri ile başlayan ve giderek malzeme ve çeşitli tekniklerle orijinal bir üslup aşamasına varan ahşap işçiliği, pek çok araştırmacı tarafından değişik bakış açıları ile ele alınmaktadır. Sözcüğü, Selçuklu devri ahşap eserlerindeki tezyinat repertuvarının bazen Gazne mimari tezyinatı ile yakın akrabalığına işaret eden (2), bazen bu tezyinatın çağdaş kültür çevrelerine etkisinden söz eden (3) ve bazen de bilhassa tezyinatındaki bazı ayrıntılara Anadolu'daki antik kültürlerin de katkısı olabileceğini ifade eden (4) muhtelif görüşlere rastlanabilmektedir.

Aynı şekilde, ahşap eserlerde uygulanan çeşitli tekniklerin kaynağı da, Orta Asya ve Fatimi, Abbasi, Tolunoğlu, Gazne, Büyük Selçuklu ve Memlûk gibi Türk-İslâm kültür çevrelerine bağlanmaktadır (5).

Söz konusu döneme ait ahşap eserlerdeki tezyinat ve tekniklerin niteliği ve bunların kaynakları hakkında çeşitli hükümlere varılmasına rağmen, bu dönemin ahşap atölyeleri ve ister bu atölyelere mensup, isterse "gezgin-seyyar" diye tâbir edilen münferid sanatçı veya sanatçılar hususunda bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır. Ahşap eserlerdeki teknik ve tezyinat örnekleri, atölye geleneğine bağlı olarak değişen bir ayrım göster-

mediği gibi, bunların kesinlikle bölgelere bağlanabilen özellik ayrımları da saptanamamaktadır. Bu durum, bilhassa 14.yüzyıl için de geçerlidir. Bu konuda şimdilik ancak şu gözlem belirtilebilir: Bilhassa 13.yüzyıl sonlarından itibaren Ankara, ihtiva ettiği eser miktarının çokluğu ve bu eserlerde görülen üslup çeşitliliği ve repertuvar zenginliği ile ahşap işçiliğinin çok gelişmiş olduğu

(*) Bu makale, 26-27 Mayıs 1984 tarihlerinde Gazi üniversitesi'nin düzenlediği "Kastamonu Kültür Senliği" nde sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

(2) KARAMAĞARALI, H., "Çorum Ulu Câmiî'ndeki Minber", Sanat Tarihi Yıllığı, (1964-1965), İ.Ü.Ed.Fak.Sanat Tarihi Enst., İstanbul.1965, s.128.

(3) TUNÇER, O., "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler üzerine Bir Deneme", Vakıflar Dergisi, Sayı: XI, Ankara.1976, s.258.

(4) ÖNGE, Y., "XIX-XX. Yüzyıllarda Konya ve Çevresinde Görülen Değişik Bir Ahşap Süsleme", Konya, Haz: F.Halıcı, Ankara.1984, s.128

(5) ÖGEL, B., "Selçuk Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", Yıllık Araştırmalar Dergisi, I, (1956), A.Ü.İlahiyat Fak.Türk ve İslâm San'atları Enst.Yay.Say:5, Ankara. 1957 s., 215-220; KERAMETLİ, C., "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef Bağ ve Fildişi Kakmalar", Türk Etnografya Dergisi, Sayı: IV (1961), Ankara. 1962,s., 5-13, ÖGEL, S., "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", Sanat Tarihi Yıllığı,(1964-1965), İ.Ü.Ed.Fak.Sanat Tarihi Enst., İstanbul. 1965, s.110,115; Öney, G., "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri Sanat Tarihi Yıllığı, III, İ.Ü.Ed.Fak. Sanat Tarihi Enst. İstanbul. 1970 s. 135, 141, 143; MÜLAYİM, S., Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı,Kültür ve Turizm Bak.Yay; 503, Sanat eserleri Dizisi: 1, Ankara. 1982, s.57.

mühim bir merkez olma özelliği arzeder (6). Ankara dışında, diğer Selçuklu merkezlerinde aynı durum tesbit edilememekle beraber, meselâ Selçuklu pâ-yıtahtı Konya ve taş işçiliğinin çok geliştiği Kayseri gibi merkezler ile bilhassa 14.yüzyıl başında Ermenek'teki bazı uygulamalar (7). netice itibariyle ahşap işçiliğinin Orta Anadolu ve yakın çevresinde yoğunlaştığına işaret etmektedir (8).

Aynı dönemin ahşap ustaları konusunda da henüz yeterli bilgilere sahip değiliz. Ahşap eserlerde, ustaların ekseriyetle adı, ünvanı, nereli oldukları ve eserin inşâ tarihi yazılı olmakla beraber, bunlar arasında ünvanlar başlıbaşına bir önem arz etmektedir. Sözcüğü, birçok ahşap eserde sık sık karşımıza çıkan "neccar" ibaresinin (9) yanı sıra, meselâ Aksaray Ulu Câmii minberi (10) ve Mevlana'nın sandukasında (11) olduğu gibi, iki mimarın aynı zamanda birer ahşap ustası oldukları da görülebilmektedir. Aynı şekilde, bazı eserlerde tesadüf ettiğimiz "nakkaş" ibaresi de oldukça ilgi çekicidir. Konumuz itibariyle, bu ünvan üzerinde biraz durmamız yerinde olur.

Bilindiği üzere, ahşap eserlerde tek usta çalışabildiği gibi, bazen birkaç usta da aynı eserde çalışabiliyor ve ekseriyetle beceri alanlarını da belirtiyorlardı. Sözcüğü, Hama'da Ulu Câmii'nin 1302 tarihli minberinde, eseri yapanların Ali bin Mekkt ve Abdullah Ahmed; kakma işlerini yapanın Ebubekir bin Muhammed ve nakkaşının da Ali bin Osman adlarındaki ustalar olduğu anlaşılmaktadır (12). Aynı şekilde 1376/77 tarihli Manisa Ulu Câmii minberinde de, eserin "Antepli Hacı Mehmed bin Abdülaziz" tarafından yapıldığı belirtildikten sonra, "Fakih bin Yusuf, onun nakışlarını resmetti, yazılarını yazdı" denmektedir (13). Anlaşılacağı üzere, "nakkaş" eserin nakışlarını yapan; Mayer'in tabiriyle "dekoratör-de-kore eden" kişi(14) olarak anılmaktadır.

Bunun yanı sıra, meselâ Nain Mes-cid-i Cuması'nın 13-11 tarihli minberini Karamanlı nakkaş Mahmud Şah bin Muhammed'in (15) veya Kahire'de

Baybars Camii'nin minberini de nakkaş Yakub bin Bereket el Havvi'nin yaptığına bakılırsa (16), "nakkaş" aynı zamanda eseri yapan, muhtemelen projelendiren kişi olarak da geçebilmektedir (17).

Bu konuda, çeşitli yazılı kaynaklardan edinebildiğimiz bilgiler de sınırlı

(6) ÖGEL, B., a.g.m, s.210; KARAMAĞARALI, H., a.g.m.s. 129.

(7) BİLİCİ, Z.K., Karamanoğlu Beyliği'nin Mimari Tesyinatı, A.Ü.Sos.Bil.Enst.Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.1985, s.68, 222.

(8) 13. ve 14. yüzyıllarda belirli bölgeler tesbit etmek güç olmakla beraber, 15.yüzyılda bilhassa Osmanlı sanat çevresinde Edirne, Bursa, Tire ve Amasya gibi merkezlerde bol miktarda eserle karşılaşılması, netice itibariyle buralarda da bir ahşap atölyesi olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bkz; DEMİRİZ, Y., Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme, I, Erken Devir (1300-1453), Kültür Bak.Yay: 263, Türk Sanat Eserleri Serisi: 2, İstanbul.1979, s.52.

(9) "Neccar" ibaresine bazen çini malzeme üzerinde de rastlayabiliyoruz. Bkz:ABEL, M.A., Gaibi et les Grands Falenciers Egyptiens D'Epoque Mamlouke, Avec un catalogue de leurs Oeuvres conservées au musee D'art arabe du Caire, Le Caire. 1930, P.16, 28, Pl.XXXI-143.

(10) ORAL, M.Z., "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", vakıflar Dergisi, Sayı: V, Ankara. 1962,s. 26; KONYALI, İ.H., Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, 1. Cild, İstanbul.1974.s., 1254 -1256.

(11) ÖNDER, M., Mevlâna Müzesi Şaheserlerinden Mevlâna'nın Sandukası, Konya. 1958, s., 13-14; KONYALI, İ.H., Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya. 1964, s.671; BAYBURTLUOĞLU, Z. Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatçıları Yazıt ve Yapıtları, Atatürk Üniv. Ed.Fak. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) Erzurum. 1981, s.147-148.

(12) MAYER, L.A., Islamic Woodcarvers and Their Works, Geneva. 1958, P.34.

(13) ORAL, M.Z., a.g.m, s., 67-68.

(14) MAYER, L.A., a.g.e, p.17.

(15) MAYER, L.A., a.g.e.p., 49-50.

(16) MAYER, L.A. a.g.e, p.67.

(17) MAYER, L.A., a.g.e, p.17'de bazı ahşap oyma eserlerde, sanatçıların adlarından sonra "dekoratör" anlamında sadece "nakkaş" ünvanını kullandıklarını, fakat meselâ "übeyd" gibi bazen "neccar" ve "nakkaş" ünvanını bir arada kullananlara da rastlandığını belirtmektedir.

kalmaktadır (18). Eflâk'te tanıtılan se-kiz sanatçı arasında bahsi geçen üç neccarın ahşap ustası oldukları muhtemeldir (19). Diğer sanatçılar arasında adı geçen iki ressam (20) bir mimar (21) ve bir hattattan(22) bunların resim, mimari ve yazı ile meşgul oldukları açıkça ifade edilmekle beraber, bu sanatçı grubu arasında tanıtılan bir nakkaşın (23) ne ile meşgul olduğu anlaşılamamaktadır.

Bugünkü bilgilerimizle "nakkaş" kelimesinin ifade ettiği anlamları tesbit etmek oldukça güç gibi görünüyor. Yukarıda işaret ettiğimiz farklı uygulamalar neticesinde, "nakkaş" kelimesi sadece bir eserin nakışlarını yapan değil; fakat aynı zamanda eseri projelendiren, çizimini, oyma ve kakma işlemini yapan, yazılarını yazan "çok yönlü" bir sanatçı olarak karşımıza çıkabiliyor. Aynı zamanda bu durum sadece ahşap malzemeye bağlı kalmayıp, taş (24) maden (25) ve çini (26) gibi farklı sahalarda da uygulamalar bulmuştur.

Vaktiyle el yazması kitaplara renkli olarak yapılan tezyini resimlere, yani bir başka deyişle minyatür resimlerine "nakış", bunları yapanlara "nakkaş" (27) hattâ daha sonra duvarlara renkli boya işleri ile tezyinat yapanlara da "nakkaş" denildiği (28) düşünülürse, nakkaşlık çok değişik beceri alanlarını da ifade edebilmektedir(29).

Görüldüğü üzere, bu konuda çözülmesi gereken pek çok soru, zamanla ve rastlantıların yardımıyla açıklığa kavuşacaktır. Araştırmaların genişletilmesi veya olduğu gibi kalması da araştırmacıların bir anlamda tutum ve isteklerine bağlı kalmaktadır.

Bu yazımızda, 14.yüzyılda yaşamış ve Ankara'da Ahf Şerafeddin'in sandukasını yaparak(30) ustalığını göstermiş olan nakkaş Abdullah bin Mahmud'un Kastamonu ve Kasabaköy'deki iki eserini ele alıp, sanat tarihimizdeki yerini belirtmek istiyoruz.

I. Kastamonu Kalesi'nin altında, kendi adıyla bilinen mahallede yer alan İbni Neccar Câmî, Candaroğulları'ndan bugüne kadar kalan en eski yapıdır. Son cemâat yerinin sol duva-

rındaki kitabesine göre, 1353 yılında "İbni Neccar" adıyla şöhret bulan Hacı Nusret bin Murad tarafından inşa ettirilen (31) camide, asıl ilgi alanımız ahşap kapısında toplanmaktadır (Res:1).

2.10 m.yüksekliğinde ve 1.40 m.genişliğindeki ahşap kapı, ortada kapı bnisinin ikiye ayırdığı çift kanatlı bir kuruluş hâlinde düzenlenmiştir. Kapı kanatlarının alt ve üst kenarları ile yan serenleri işlenmeden yalın olarak bırakılmıştır. Her iki kanatta, uçları düğme şeklinde nihayetlenen rumf motiflerinin, girift bir örgü hâlinde çerçevelendiği simetrik sahalarda bulunmaktadır. Yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinde işlenmiş rumf motiflerinin o-

(18) Bu konuda bilgi için bkz: BAYBURTLU-OĞLU, Z., a.g.e, s., 1-23.

(19) EFLAKİ, A., Ariflerin Menkıbeleri, I, Çev: T.Yazıcı, Hürriyet Yay: 50, Büyük Klasikler:3, İslâm Klasikleri: 1, İstanbul. 1973, s.206, 223-224,271.

(20) EFLAKİ, A., a.g.e, s., 400-401, 489.

(21) EFLAKİ, A., a.g.e, s., 236-237.

(22) EFLAKİ, A., a.g.e, II, Hürriyet Yay: 64, Büyük Klasikleri: 6, İslâm Klâsikleri: 2, İstanbul. 1973, s., 157-158.

(23) EFLAKİ, A. a.g.e, I, s.154, 234, 273.

(24) DEMİRİZ, Y., a.g.e, s.50.

(25) MAYER, L.A., Islamic Metalworkers and Their Works, Geneva. 1959, p.13.

(26) ABEL, M.A., a.g.e, p.19.

(27) ÖZERGİN, M.K., "Selçuklu Sanatçısı Nakkaş Abdülmü'min el Hoyf Hakkında", Belleten, Cilt: XXXIV, No:134 (Nisan 1970), Ankara.1970, s., 219-229.

(28) ARSEVEN, C.E., Sanat Ansiklopedisi. Cilt III, XIV. Fasikül, İstanbul. 1950, s.1497: PAKALIN, M.Z., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, XVI. Fasikül, İstanbul. 1953, s., 649-650.

(29) MERİC, R.M., Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları, I-Vesikalar, A.Ü.İlâhiyat Fak.Türk ve İslâm San'atları Tarihi Enst.Yay. Sayı:I, Ankara.1953, s.VIII.

(30) ORAL, M.Z., "Ahi Şerüfüddin Türbesi ve Sandukası", Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, A.Ü.İlâhiyat Fak.Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enst. Ankara. 1962, s.306-321.

(31) BEHCET, M., Kastamonu Asâr-ı Kadimesi, İstanbul. 1341 (1923), s.63; YAMAN, T.M., Kastamonu Tarihi (XV inci asrın sonlarına kadar), I, Kastamonu. 1935, s.111.

luşturduğu çerçeve bordürü, altta ve üstte yatay, ortada dikey olmak üzere üç sahayı katederek, en üstte yuvarlak kemer hâlinde birleşmektedir. Bu kısımda, kısa kenarları birbirine bakan ve uzun kenarlarından birisi, kemer formuna uygun olarak kavislenen simetrik üçgen sahalar meydana gelmektedir. Bu üçgen sahaların içi de, yüksek kabartma olarak işlenmiş rumf motifleri ile dolgulanmıştır. Bu kısmın altında, simetrik olarak enine dikdörtgen iki yazı levhası yer almaktadır (Res:2). Alt kenarlarından üç adet demir kabaralı çivi ile mihlanan sülüs yazılı levhalarda, sağda "Yüce ve Kutsal olan Allah buyurdu'ki.", solda ise "Mescitler şüphesiz Allah'ındır. Öyleyse oralarda Allah'a yalvarırken başkasını araya katmayın" meâlinde Arapça Cin Suresinin 18. ayeti yazılmıştır (32).

Yazı levhalarının altındaki boyuna dikdörtgen simetrik panolar içinde, ortada çerçeve kenarlarına teğet olarak yerleştirilmiş bir madalyon ile madalyonun alt ve üstüne bitişik şekilde iki damla kesitli motif yer almaktadır (Res. 3). Bütün bu kompozisyonların içi, yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinde işlenmiş bitki motiflerinden meydana gelen sık bir örgü ile dolgulanmıştır. Ortadaki madalyon içinde bulunan kompozisyonun ana elemanı merkezdeki stilize bir çiçek motifini çevreleyen oniki köşeli bir yıldız ile bu yıldızın kollarının bir alt ve bir üstten kesişecek şekilde alternatif olarak uzatılmasıyla, yıldızın çevresinde kümeleşen palmet ve lotus motifleridir. Bu motiflerin taç yaprakları da kıvrık dallar vasıtasıyla uzatılıp, rumf hâlinde nihayetlenmekte; böylelikle madalyon çerçevesine teğet olarak oniki küçük daire meydana gelmektedir. Damla kesitli motiflerin içi ise, bir palmet motifi ile bu motifi çevreleyen simetrik rumflerin yapraklarının uzatılmasıyla elde edilen girift bir örgü ile değerlendirilmiştir. Gerek madalyon ve gerekse damla kesitli motiflerin çevresi "V" şeklinde oluklanmış; bütün kompozisyon ve panonun kenarlarına da oyma kalemiyle sathf yuvalar açılmıştır.

Panonun üst iç köşelerine, kapı hal-

kalarının tutturulduğu dışa taşkın kabalar yerleştirilmiştir.

Panonun altında, bu defa üst kenarlarından üç adet demir kabaralı çiviyle bir kuşağa mihlanan simetrik iki levha yer almaktadır. Levhaların içi yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinde işlenmiş rumf motifleri ile dolgulanmıştır (Res.4).

Şüphesiz kapı kütesinde en ilgi çekici yer, kapı binisidir. İki kanadın ortasında yer alan bu silindirik kütle boş yer bırakılmamacasına adeta dantela gibi örülmüştür. Bu kütlemin önemi, hem usta adı, hem bu ustanın nereli olduğu, ünvanı ve hem de kapının inşaat tarihini vermesinde toplanmaktadır.

Kapı binisinin üstündeki başlıkta, sülüs yazı ile "Amel-i Abdullah bin Mahmud elnakkaş-ül Engüriye" yazılıdır (33). Böylelikle kapıyı yapan usta-

(32) KUR'AN-I KERİM VE TÜRKÇE ANLAMI (Meâl), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara. 1983, s.572; Ayrıca

Bkz: BEHCET, M., a.g.e, s.65: YAMAN, T.M., a.g.e, s. 112: GÖKOĞLU, A., Paphlagonia-Paflagonya, (Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı), Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, Cilt:1, Kastamonu. 1952, s., 195-196; ORAL, M.Z., "Nakkaş Abdullah", Yıllık Araştırmalar Dergisi, II, (1957), A.Ü.İlahiyat Fak.Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enst. Ankara. 1958, s.154.

(33) BEHCET, M., a.g.e, s.64; YAMAN, T.M., a.g.e, s.112; MAYER, L.A., İslamic Woodcarvers..., p.22; ORAL, M.Z., "Nakkaş...", s.154; YÜCEL, Y., XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban Oğulları, Candaroğulları Beylikleri, T.T.K.Yay. VII. Dizi, Sa.74, Ankara 1980, s.155; KIZILTAN, A., Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler, (XIV. Yüzyıl sonuna kadar, İ.T.Ü. Mimarlık Fak. İstanbul. 1958, s. 52'de ise sanatçının ismini "Ankaralı Mahmut Vakkaş'ın oğlu Abdullah" şeklinde okumuştur; BARIŞTA, H.Ö., "Anadolu Beylikler Dönemi Ahşap İşçiliğinden Bir Sanduka", Milli Kültür, Sayı: 44, Ankara. 1984, s. 93'de de aynı hatayı tekrarlamaktadır.

Sanatçının nereli olduğunu belirtmek için kullandığı "Engüriye", İhanlılar zamanında şehre verilen addır. Başka bir deyişle, 13.yüzyıl sonundan itibaren şehrin adı, çeşitli kaynak ve sikkelerde Engüriye olarak anılmaktadır. Bu konuda bkz; DARKOT, B., "Ankara" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, 1.cilt, İstanbul.

nın adını, onun nakkaş ve nihayet Ankara'lı olduğunu öğreniyoruz.

Başlığın altındaki silindirik kütleyi, adeta "Balık Pulu" izlenimi bırakan bir tezyinat sarmaktadır. Zemindeki bu tezyinatın üzeri ise, ters ve düz "S" yapacak şekilde birbirine ilmeklenen rumf motifleri ile değerlendirilmiştir. Bininin ortasındaki göbek, az önce değindigimiz madalyonlardaki tezyinatı tekrarlamaktadır.

Kapı binisinin altında, bu defa kaidede kısmına doğru genişleyen bir başlık içinde, sülüs yazı ile "758 yılı Zilhiccesi'nin 9'unda bu mübarek kapının yapılması emredildi" yazılıdır (34). Anlaşılacağı üzere, kapı 23 Kasım 1357 Perşembe günü inşa edilmiştir (Res.5) (35).

II. Sanatçının ikinci eseri, şehirden takriben 20 km. kadar kuzeyde, zengin ve sulak bir vadinin içine kurulmuş Kasabaköy'deki Mahmud Bey Câmii'nde bulunmaktadır. Sanat tarihi uzmanlarını uzun yıllar ilgilendiren ve ilgilendirmeye devam eden Candaroğlu Mahmud Bey Câmii, 14.yüzyıl ortalarına ait oldukça önemli bir eserdir. Kitâbesine göre 1367 Mayıs'ında inşa edilen yapı(36), benzer Anadolu örnekleri arasında kendine özgü bir yer tutmaktadır. İçteki ahşap konstrüksiyon, bu konstrüksiyonu saran boyalı nakışlar, alçı mihrap ve ahşap minberi ile olağanüstü bir iç mekân atmosferinin yaratıldığı câmiin bu muhteşem zenginliğine "davetkâr" ahşap kapısı dikkat çekicidir (Res:6).

Girişi meydana getiren mermer söve taşları ve lento ile boz renkli eşik taşının gerisindeki, boyuna dikdörtgen açıklığı kapatan 1.88 m. yüksekliğinde ve 1.00 m. enindeki çift kanatlı ahşap kapı, ilk bakışta İbni Neccar Câmii kapısını hatırlatmaktadır. Sözcüleri, kapı kanatlarının ortasındaki panolarda yer alan madalyonlar, yazı levhalarının yeri ve kapı binisi arasında bir benzerlik olmakla beraber; burada birtakım detayların değiştiğinden farklı kompozisyonların elde edildiğinden ve nihayet muhtemelen bir "üslûp değişikliğinden" söz etmek de mümkündür.

Boyuna dikdörtgen kapı kütlesini

İbni Neccar Câmii kapısındaki gibi yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinde işlenmiş rumi motifleri, bir çerçeve bordürü yapacak şekilde kuşatmaktadır. Burada da, çerçeve bordürü, altta ve üstte yatay, ortada dikey olmak üzere üç dikdörtgen sahayı katederek, kapı kütlesini dikdörtgen bir çerçeve içinde sınırlandırmaktadır.

Üstte, çerçeve bordürlerinin kuşattığı simetrik yazı levhaları yer almaktadır. Alt kenarlarından üç adet demir kabaralı çivilerle ahşap kütleye mihlanan sülüs yazılı levhalarda (Res.:7), sağda "Mescitler şüphesiz Allah'ındır. Öyleyse oralarda Allah'a yalvarırken başkasını araya katmayın" solda ise "Yüce ve Kutsal olan Allah buyurdu ki: "meâlinde Arapça Cin Suresi'nin" 18. ayeti yazılmıştır (37). Yazıların zemini, rumf motifleri ile dolgulanmıştır. Hatırlanacağı üzere, aynı ibarelere İbni Neccar Câmii kapısında da tesadüf etmiştik. Ancak bu defa, âyetin ters yerleştirilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum, muhtemelen kapı kanatlarının yanlış yerleştirilmesi veya yazı levhalarının yanlış çakılması neticesinde meydana gelmiş olmalıdır.

Yazı levhalarının altında simetrik olarak boyuna dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Panoların yüzeyi, ortada bir madalyon ile bu madalyonların alt ve üstüne yerleştirilmiş damla kesitli motifler ile değerlendirilmiştir. Sağ kanatta yer alan madalyon, çerçeve bordürünün sağ kenarından bordüre

1940, s. 443; MÜBAREK, M., Mesukât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu, III.Kısım, Konstantiniye. 1318 (1901), s.55.68.93, 174; ARTUK, İ-ARTUK, C., İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler kataloğu cilt II, İstanbul.1974, s.807; Aynı eserin 489.sayfasında II.Bayezid devrinde ilk defa olarak Engüriye yerine Ankara ismine rastlandığı belirtilmektedir; AKTÜRE, S., "16 yüzyıl öncesi Ankara'sı üzerine Bilinenler" Tarih içinde Ankara, (Eylül 1981 Seminer Bildirileri), Ankara.1984, s. 3-dpnt.4.

(34) ORAL, M.Z., "Nakkaş", s.155.

(35) ORAL, M.Z., a.g.m, s.155.

(36) BEHÇET, M., a.g.e., s.66; GÖKOĞLU, A., a.g.e, s., 198-199; YÜCEL, Y., a.g.e, s.159.

(37) YÜCEL, Y., a.g.e, s. 159.

taşmaktadır. Aynı şekilde, damla kesitli motifler de madalyona teğet olarak yerleştirilmeyip, aralarında boşluk bırakılmıştır (Res.8).

Bütün bu kompozisyonların içi, yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinde işlenmiş, bitki motiflerinden meydana gelen sık bir örgü ile dolgulanmıştır. Ortadaki madalyonun ana elemanı, merkezdeki altı dilimli stilize bir çiçek motifi ile bu motifin etrafını çevreleyen oniki köşeli bir yıldızdır. Alternatif olarak bir alttan ve bir üstten kesişecek şekilde ilerleyen şeritlerin meydana getirdiği yıldızın herbir köşesi bir palmet motifine bağlanmaktadır. Palmet motiflerinin taç yaprakları karşılıklı olarak yerleştirilmiş rumf motiflerine bağlanırken, her iki çanak yaprağı da, her bir sırada alternatif olarak lotus ve düğümlü geçme yapan örneklerle bağlanmaktadır. Düğümlü geçme yapan örnekler, içe doğru kıvrılarak birer palmetle nihayetlenmekte; lotus yapraklarının uzatılması ile ok ucu şeklinde sahalar meydana gelmektedir(Res.9).

Damla kesitli motiflerin içi ise, tamamen simetrik bir kompozisyon meydana getirecek şekilde rumf, palmet ve düğümlü geçme örnekleri ile dolgulanmıştır.

Panonun üst iç köşelerine kapı hal-kalarının tutturulduğu dışa taşkın kibaralar yerleştirilmiştir.

Panonun altında, üst kenarından üç adet demir kabaralı çiviyle tutturulan dikdörtgen iki levha yer almaktadır. Simetrik olarak yerleştirilmiş levhaların içi, düğümlü geçmelerden meydana gelen geometrik bir örnek ile dolgulanmıştır.

Kapı kanatlarının ortasındaki kapı binisi, gerek "balık pulu" (38) tezyinatı ve gerekse bu tezyinatın yüzeyini dolaşan rumf motifleri ile ibni Neccar Câmii kapısını hatırlatmaktadır. Yalnız burada görülen rumf motifleri, daha girift olarak birbirine dolanan iki "S" kıvrımı yapmaktadır. Bininin ortasındaki göbek, merkezde altı dilimli stilize bir çiçek ile bunun çevresinde altı köşeli bir yıldızın köşelerine bağlanan lotus ve palmet motifleri ile işlenmiştir.

Göbeğin alt ve üstünde düğümlü geçme yapan örnekler yer almaktadır.

Bininin üstündeki başlıkta, sülüs yazı ile "Amel-i Abdullah bin Mahmud" yazılıdır (39).

Bininin kaidesi de palmet-rumf kombinasyonuna dayanan bitki motifleriyle işlenmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla aradan on yıl geçtikten sonra nakkaş Abdullah bin Mahmud, Candoroğlu Beyliği'nin hükümdarı Adil Bey'in oğlu Mahmud Bey'in inşa ettirdiği câmiin kapı kanatlarının yapımını da üstlenmiştir. Sanatçının nereli olduğunu ve kapının inşa tarihini belirtmemesi ilgi çekicidir.

Gerek ibni Neccar ve gerekse Kasabaköy camilerinde yer alan iki ahşap kapı, genel görünüşleri itibariyle birbirine çok benzemekle beraber, bazı farklılıklar arzeder. Kapı kanatlarının ortasındaki simetrik panolarda yer alan madalyon (40) ve damla kesitli motiflerin içi, her iki örnekte de farklı tezyini unsurlar ihtiva ederler. İbni Neccar Câmii kapısında yazı levhalarının zemini- nin yalın bırakıldığı; Kasabaköy örneğinde zeminin bitki motifleriyle zenginleştirildiği dikkati çeker. Aynı durum, "Balık Pulu" şeklindeki oymalı zemin dolaşan rumf motiflerinin daha sık bir örgü hâline geldiği kapı binisinde de tesbit edilebilmektedir.

Ankaralı nakkaş Abdullah bin Mah-

(38) ÖGEL, B., a.g.m, s. 206'da balık pulunu andıran tezyinatın Ankara Ahi Şerefeddin minberindeki köşk altındaki kapı ile mukayese edilebileceğini, bu bakımdan Ankara Mektebine benzediğini belirtmektedir.

(39) BEHÇET, M., a.g.e, s. 67; MAYER, L.A., İslamic Woodcarvers.....p.22; Yücel, Y., a.g.e, s.159

(40) BİLGİN, İ., "Merzifon'da Bulunan Bir Çift Ahşap Kapı Kanadı" İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, T.T.K. Yay. VII. Dizi Sa. 70, Ankara. 1976, s.413'de Kasabaköy örneğini; Ermenek Ulu Câmii ve Ankara Alâeddin Câmii'ne tamirler sırasında konan pencere kanadı ile aynı grupta değerlendirerek: "kanatların ortalarına tâli madalyoncukları bulunan birer madalyon işlenmiştir" demektedir (Ayrıca bkz.şek.c.) Bil-dığımız kadarıyla Ermenek Ulu Câmii kapısında bu tanıma uygun bir durum görülmemektedir. Bkz; BİLİCİ, Z.K., a.g.e, s.55,57-dpnt. 19.

mud'un Kastamonu ve Kasabaköy'de iki eserine rastlamamız (41) çok yönlü bir dönem arz etmektedir.

Sanatçının 10 yıl arayla iki eserine rastlanması, "Ankara'daki ahşap atölyelerinin şöhret yaptıklarını ve sipariş aldıklarını" (42) düşündürebilir. Fakat bu bir faraziye olmaktan öteye gidemez. Gerçekte, Abdullah bin Mahmud'un Kastamonu ve Kasabaköy'de iki kapı yapması veya Çorum Ulu Câmii minberinde iki Ankaralı ustanın çalışmış olması gibi sınırlı örnekler, netice itibarıyla Ankara'daki ahşap atölyelerinin şöhret yaptıkları ve sipariş aldıkları hususunda bir genelleme yapabilmeyi de sınırlı kılmaktadır. Zira, bu dönemde sanatçı geliş gidişleri o kadar yoğundur ki; meselâ kendisine "sanatçıların gururu" denilen Karamanlı Nakkaş Mahmud Şah bin Muhammed gibi bir ustanın 1311'de İran'da Nain Mescid-i Cuması'nın minberini inşa etmesi (43) veya Gaziantep'te Hacı Mehmed bin Abdülaziz'in Manisa ve Bursa Ulu Câmii minberlerinde adına rastlamamız

(44), atölye geleneğine bağlı kesin bir merkezi tesbit etmeye yardımcı olamadığı gibi hangi atölyenin ne kadar şöhret yaptığını ve sipariş aldığını da açıklayamamaktadır. Kaldı ki, Abdullah bin Mahmud'un Ahf Şerefeddin'in sandukasını yaptıktan sonra, Kastamonu'ya yerleşmiş olması da akla yatkındır.

(41) MAYER, L.A., a.g.e, p. 22-23'de sanatçının dört eserinin bilindiğini; son eserinin Kastamonu havalisindeki İhsu'da Mahmud Bey Câmii için 1374/5 tarihli bir ahşap kapı olduğunu belirtmektedir. Yazının mehz gösterdiği M.Behçet'te böyle bir bilgiye tesadüf edemedik. Bu durum, bilginin yanlış kaydedildiğini gösteriyor. Bilindiği üzere İhsu, Kasabaköy'ün eski adıdır. Bkz: AKOK, M., "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmut Bey Câmii", Belleten, Cilt: X, Sayı:38 (Nisan 1946) Ankara. 1946, s.293-dpnt.1.

(42) KARAMAĞARALI, H., a.g.m, s.129

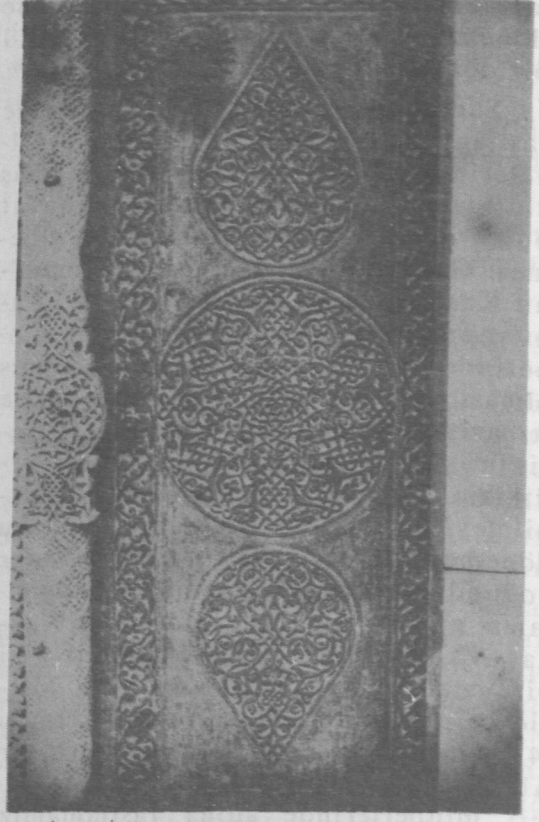
(43) MAYER, L.A, a.g.e, p. 49-50.

(44) ORAL, M.Z., "Anadolu'da...", s.71.

(45) ARSEVEN, C.E., a.g.e, s. 1497; PAKALIN, M.Z., a.g.e, s.648.

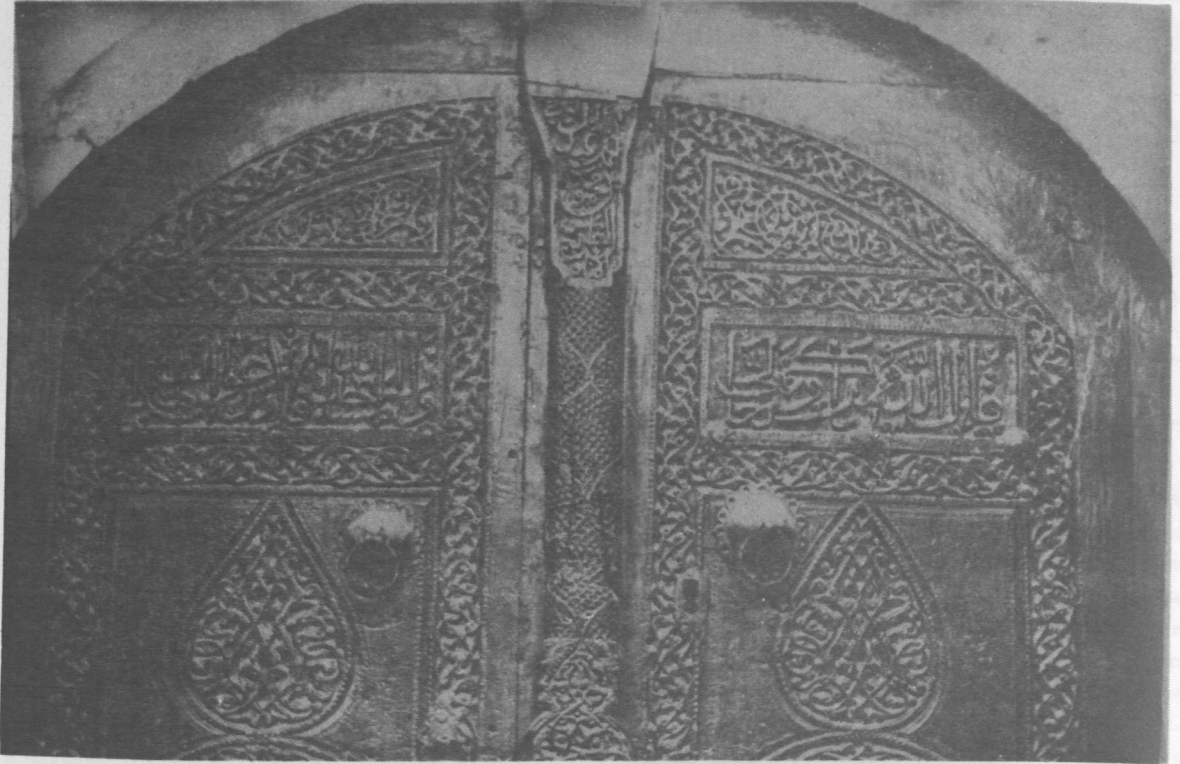

RESİM 1- İbn-i Neccar Camii Ahşap Kapısı

RESİM 3- İbn-i Neccar Camii Ahşap Kapısından
iki damla kesitli motif.

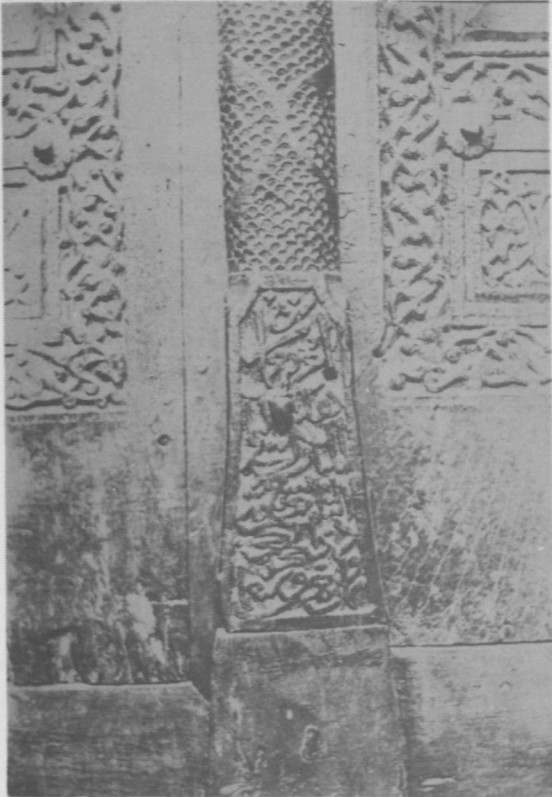
RESİM 2- İbn-i Neccar Camii Ahşap Kapısının simetrik enine dikdörtgen iki yazı levhası.

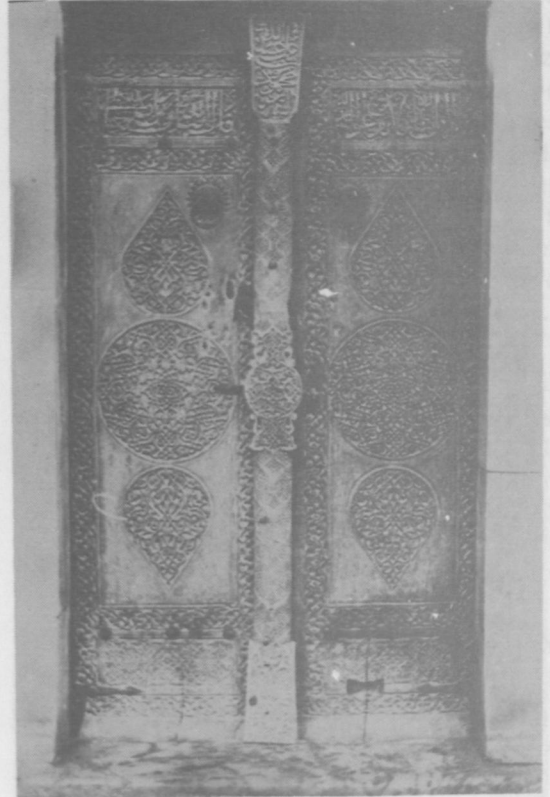

RESİM 4- İbn-i Neccar Camii Ahşap Kapısındaki simetrik levha.

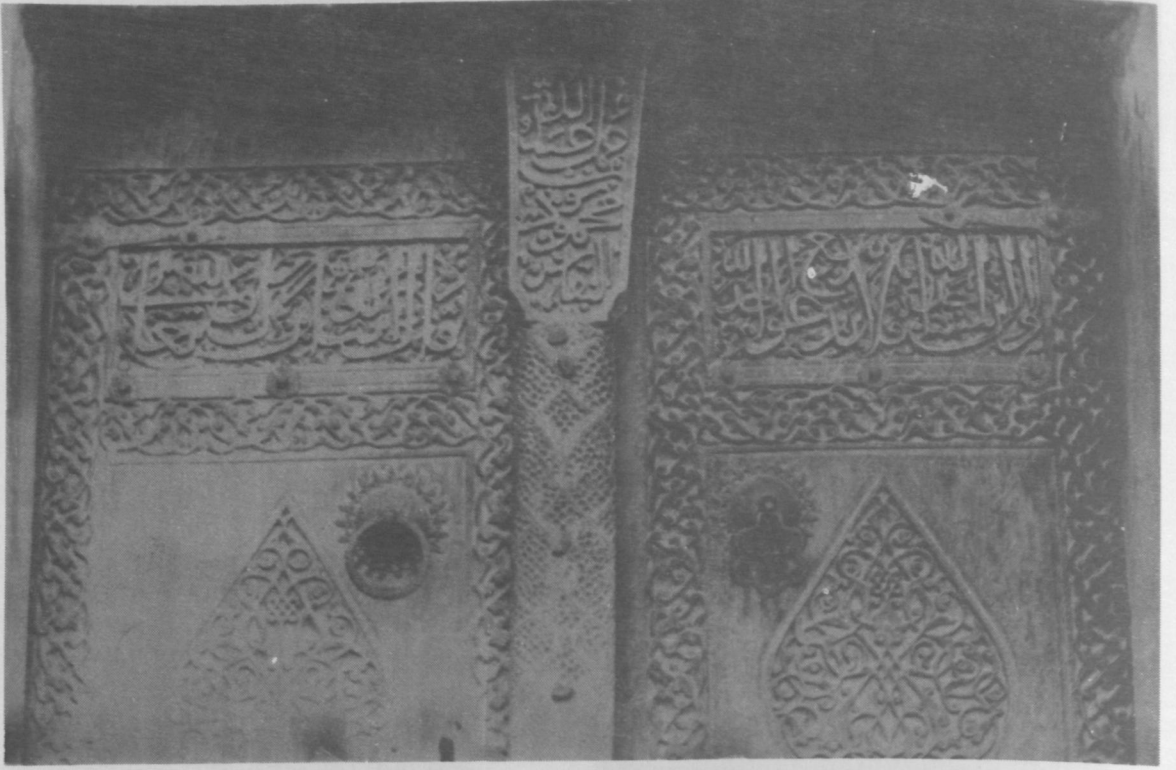
RESİM 5- İbn-i Neccar Camii Ahşap Kapısının
yapılış tarihini gösteren kitabe.

RESİM 6- Candaroğlu Mahmud Bey Camii ahşap
kapısı

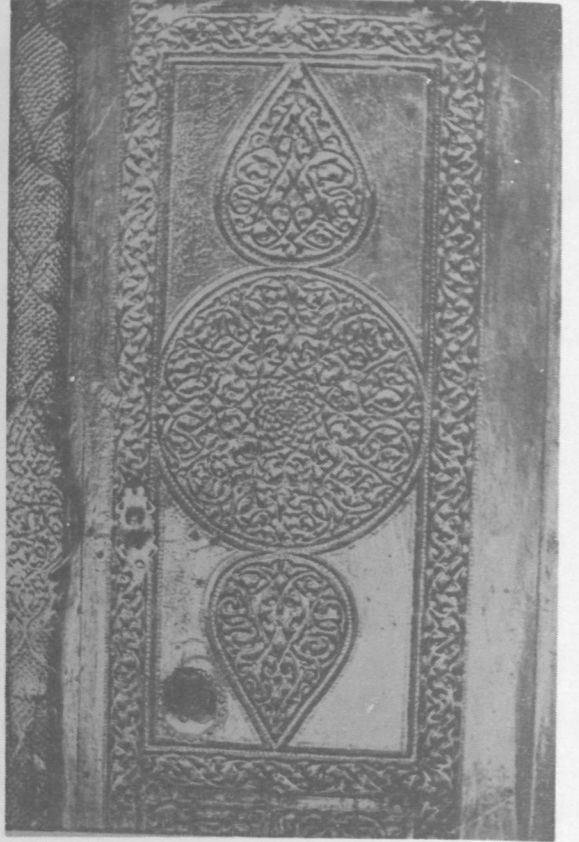

RESİM 7- Candaroğlu Mahmud Bey Camii ahşap kapı kitabesi.

RESİM 9- Candaroğlu Mahmud Bey Camii ahşap kapısından bir detay.

RESİM 8- Candaroğlu Mahmud Bey Camii ahşap kapısındaki dikdörtgen pano.

BERGAMA'DA KURŞUNLU VE ŞADIRVANLI CAMİLERİ

Bozkurt ERSOY

Bergama'da bulunan Türk-İslam anıtlarından câmiler ve mescitler üzerine 1982-1983 yıllarında yapmış olduğum monografik çalışma içinde yer alan Kurşunlu ve Şadırvanlı camilerini bu yazımda ayrıntılı olarak tanıtmaya çalışacağım.

KURŞUNLU CAMİ

Hükümet konağının yanındadır. Kubbesi kurşunla kaplı olduğu için bu adla anıldığı sanılmaktadır (1).

Yapının kare planlı, tek kubbeli kübik bir harimi ile doğusunda bir son cemaat yeri ve minaresi vardır(Plan:1 Res.:1).

Yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Harim kubbesi sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Güney ve batı duvarı ile kubbe kasnağında silmeli saçak, son cemaat yeri güney duvarında ise iki sıra kirpi saçak görülür. Kurşun kaplı kubbe dışındaki bölümler kiremitle örtülüdür. Kiremitlerin Marsilya tipi olması bu bölümlerin onarım geçirdiğini göstermektedir.

Güney cephesinde üç adet dikdörtgen pencere açıklığı yer alır. Açıklıklar düz birer atkı taşı ile örtülü olup ikisi üstte, biri duvarın doğu ucunda alttadır.

Batı cephesinde, kubbe eksenine göre simetrik bir düzenleme görülür. Bu cephede, üstte, düz atkılı dikdörtgen bir pencere açıklığı, altta ise üst pencereye göre daha büyük ve yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı yer alır. Alt pencereler taş söveye tutturul-

muş demir şebekelere sahiptir. Duvarın kuzey ucuna ise sonradan düz atkılı bir kapı açılmıştır. Kadınlar mahfiline açılan bu kapıya demir bir merdivenle ulaşılmaktadır.

Doğu cephesinde yer alan son cemaat yeri sonradan düz bir ahşap tavanla örtülmüş ve yanları camekânla kapatılmıştır. Güney duvarında yer alan dikdörtgen dış mihrap nişinin kavsarası alçı mukarnaslı olup, yağlı boyalıdır (Res.:2).Çevresindeki boya altında kalan harç izleri, yakın zamanda yenilendiğini göstermektedir. Harime açılan iki pencere yuvarlak birer kemerle son bulmaktadır. Bu pencere açıklıklarından güneyde kalanı üstünde "Ey gizli lutuflara sahip olan" anlamında Arapça bir yazı okunmaktadır. Her iki pencere açıklığı da taş söveye tutturulmuş demir şebekelidir. Yuvarlak kemerli pencerelerin XVII-XVIII. yüzyıllardan itibaren kullanılmaya başlanması bu pencerelerin sonraki bir onarım sırasında bu şeklini aldığını düşündürmektedir.

Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan minare kare planlı bir kürsü üstünde yükselir (Res.:3). Minare tümüyle düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Gövdede, şerefe altında iki bilezik yer alır. Petek kurşun bir külâhla son bulur. Kürsünün doğusuna açılan taş kemerli bir kapıdan minareye girilmektedir.

Son cemaat yeri güney duvarının doğu ucunda, batı duvarındaki iki

(1) O.Bayatlı, Bergama Tarihinde Türk İslam Eserleri, İstanbul, 1956, s.37

pencere açıklığı arasında ve minare kürsüsü üstünde toplam üç kemer konsolu görülmektedir (Plan:1-A,B,C). Bu durumda yapının,iki sütun ve kemerlerle desteklenen iki kubbeli bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, minare kürsüsünün güney ucunda yer alan silmeli çıkıntı ve bu çıkıntı ile son cemaat yeri doğu duvarının kuzey ucunda yer alan pencere açıklığı arasına, üst kesime yerleştirilmiş kitâbe, ilk yapıda harime giriş kapısının burada olduğunu; bu kapının sonradan örülerek kapatıldığını göstermektedir.

Kuzey cephesi kiremit örtülü ahşap bir sundurmayla çevrilidir. Harime giriş, bu cephede kubbe eksenini üzerinde yer alan yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır. Harim kubbeyle örtülü olup, kubbe yuvarlağına geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Harime açılan pencerelerden doğudakiler ile batıda alt sırada yer alan pencereler yuvarlak kemerli; diğerleri ise düz atkılı dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Kubbe iç yüzeyi, geçiş unsurları ve duvarlar badanalıdır. Dikdörtgen mihrap nişi alçı mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Res.:4). Hafif çıkıntılı çerçevesi çok sadedir. Dikdörtgen çerçeve içinde kalan mihrap yüzeyi yağlı boyalıdır. Bu görünümüyle mihrabın yenilediği düşünülebilir. Mihrabın sağında yer alan ahşap minber basit süslemelidir. Harimin kuzeyinde, ahşap direklerle desteklenen bir kadınlar mahfili vardır (Foto:5).

Yapının doğu duvarı üstündeki iki satırlık Arapça kitâbesinden Sayı oğlu Hacı Hasan tarafından 839/1435 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (2). (Res.:6).

Kitabenin metni ve Türkçesi şu şekildedir:

Metin:

عمر هذا المسجد المبارك العبد الفقير المحتاج إلى
رحمة ربه الكريم
غفر الله لهما الحاجي حسن بن صالى من شهر ربيع
أول سنة تسعة وثلاثين وثمانمائة

Türkçesi:

Bu mübarek mescidi yüce tanrının rahmetine muhtaç, fakir ve hakir kulu Hacı Hasan bin Sayı (3). 939 yılının Rebiülevvel ayında (Eylül-Ekim 1435) yapılmasını emretti.

Kitâbede ismi geçen Sayı oğlu Hacı Hasan'ın kimliği hakkında bir bilgiye rastlamadık.

Ayrıca son cemaat yeri güney duvarının doğu yüzünde "maşallah" yazısı ve 1296/1878 tarihi okunmaktadır (Res: 7). Yapının bu tarihte bir onarım geçirdiği düşünülebilir.

ŞADIRVANLI CAMİ

Şadırvanlı Caddesi üstünde, Selçuklu Minaresinin yanındadır.

Yapının kare planlı tek kubbeli bir harimi, doğuda üç kubbeli bir son cemaat yeri ve kuzeyinde bir ek mekân ile bir minaresi vardır (Plan:2) (Res.:8).

(2) Kitabeyi okuyan ve Türkçeleştiren Öğretim Görevlisi Refet Yalçın Balata'ya teşekkür ederim.

(3) Bu isim yayınlarda değişik şekillerde geçmektedir. Max von Berchem (Die Muslimischen Inschriften von Pergamon, Berlin, 1912, s.10 ve dipnot 1) kelimeyi "Saty" olarak okumuş ve Gelzer'in (Pergamon unter Byzantinern und Osmanen, aus dem Anhang zu den Abhandlungend. Berl. Akad. d. Wiss., 1903) "Safy" şeklinde yanlış okuduğunu belirtmiştir. E.H. Ayverdi (Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri, II, İstanbul, 1972, s.269) ve O.Bayathlı (Bergama Tarihinde...s.37) bu adı "safı" şeklinde kaydetmişlerdir. Yine O.Bayathlı (ay.es. s.38) Hasan bini Safi'ye ait 837/1433-34 tarihli bir mezar taşının varlığından söz etmektedir. Mezar taşını göremediğimiz için "Safi" kelimesinin açıkça okunup okunmadığını bilemiyoruz. Max von Berchem (a.g.e., s.15), "Muhammed"e ait 837/1433-34 tarihli mezar taşında da "Saty" isminin geçtiğini, fakat noktalamaların açık olmaması nedeniyle bu ismin okunuşunda tereddütleri olduğunu belirtmektedir.

Kurşunlu Cami kitabesinde mevcut diğer "f" harflerinin çok açık olarak yazıldığını göz önüne alarak, bu kelime "y" harfinden önce basit bir diş bulunduğunu, bu dişin "f" olarak okunmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, "y" harfinin altına gelen "bin" kelimesindeki "n" harfinin noktası bu dişin "b" olarak okunmasını mümkün kılabilir. Bu durumda da kelimeyi "Sabi" şeklinde de okumak mümkündür.

Yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş, kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Duvarlar ile örtü sistemi arasında silmeli bir saçak yapıyı çepeçevre dolaşmaktadır. Harim kubbesi sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Son cemaat yeri kubbeleriyle harim kubbesi kurşunla kaplıdır. Çatı kiremitle örtülüdür. Harimin güneybatı köşesi pahlanaarak üst bölümü mukarnaslarla süslenmiştir. Yapının üst pencerelerinden itibaren beden duvarları ile kubbe kasnağı sıvalı ve badanalıdır.

Güney ve batı cepheleri bir sıra taş iki sıra tuğla almaşık düzende örülmüş ve taşlar arasına dikine birer tuğla konmuştur (Res.:9). Ayrıca alt ve üst pencereler arasında, beş sıralık bir tuğla hatıl, duvarı boydanboya katetmektedir. Bu cephelerde üstte iki, altta iki olmak üzere dörder adet pencere açıklığı yer alır. Bu pencere açıklıklarından üsttekiler alttakilere oranla daha küçüktür ve sivri kemerlidir. Alt pencereler ise sövelere tutturulmuş demir şebekelere sahiptir. Yuvarlak kemerli bu pencerelerin üst kesimlerine taştan sivri hafifletme kemerleri inşa edilerek, üstleri iki sıra tuğla bordür ile kuşatılmıştır. Bu sivri kemerlerin orijinal pencere açıklarını kuşattığı, ancak muhtemelen XIX.yüzyıldaki onarım sırasında aynalarının bozularak içlerine yuvarlak kemerlerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Harimin kuzey cephesinde bulunan ek mekândan harime girilmektedir (Res.:10). Bu mekânın doğu ve batı cephelerinde üstte bir, altta bir; kuzey cephesinde ise üstte üç, altta iki pencere açıklığı yer alır. Pencere açıklıkları demir şebekeli olup, yuvarlak kemerlidir. Kuzey cephesinde, alt sıradaki iki pencere arasında kübik, betonarme bir sundurma bulunmaktadır. Ek binanın yapı malzemesi moloztaş ve tuğladır. Bu mekânın sonradan ilave edildiği harim duvarıyla kaynaşmasından ve duvar örgüsündeki farklılıktan açıkça anlaşılmaktadır.

Harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan minare düzgün kesme taşla inşa edilmiştir (Res.:11). Sekizgen prizmal

kürsü kuzey, doğu, kuzeydoğu ve kuzeybatı yüzleri görünecek şekilde harim duvarıyla kaynaşmış durumdadır. Kürsünün üst kesiminde sivri kemerli yüzeysel nişler yer alır. Silindirik minare gövdesi pahlı bir pabuç üzerinde yükselmektedir. Pabucun üst kısmında ve şerefe altında birer bilezik mevcuttur. Petek, sivri kurşun bir külahla son bulmaktadır. Gövde 1952 yılında yeniden inşa edilmiştir (4).

Yapının doğusunda yer alan son cemaat yerinin güneyi kapalıdır. Bu duvara yarım daire kesitli bir dış mihrap yerleştirilmiştir. Mihrap kavсарası mukarnaslıdır. Kuzey cephesi camekânla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin çatısı üç kubbeyle örtülüdür. Kubbeler kurşunla kaplanmıştır. Ayrıca çatı öne doğru uzatılarak ahşap bir sundurma kapatılmıştır (Res.:12). Kubbeleri destekleyen sivri kemerler, üç sütun ile güney duvarı tarafından taşınmaktadır. Sütunlardan harim duvarına uzanan kemerler duvar üzerindeki küçük konsollara oturmaktadır. Harim duvarı üzerindeki konsollar arasında ve güney duvarı üzerinde birer sağır kemer yer alır. Kubbelere geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe etekleri bir düz çizgi ile belirlenmiş, göbekler kalem işleriyle süslenmiştir. Duvarlar, kubbelerin içi ve geçiş unsurları sıvalı ve badanalıdır. Son cemaat yerine bakan harim duvarının güney tarafına yuvarlak kemerli ve demir şebekeli bir pencere açılmıştır. Orta kubbe hizasındaki duvar üstünde ise "Ya Hazret-i Bilâl Habeş" yazısı okunmaktadır. Son cemaat yeri kuzey kubbesi altında yer alan harime giriş kapısının iki yanında zemin birer sekiyle yükseltilmiştir.

Harime giriş kapısı mermerdendir (Res.:13). Giriş aralığı siyahbeyaz mermerden zıvanalı basık bir kemerle örtülüdür. Sövelerin yanlarından yükselen basit profilli silmeler dikdörtgen bir çerçeve meydana getirmiş ve çerçeveyle basit kemer arasında kalan alanın ortasına kitâbe yerleştirilmiştir.

Toplam dokuz pencereyle aydınla-

(4) O.Bayatlı, a.g.e., s.47

nan harim yarım küre şekilli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe yuvarlağına geçiş pandantiflerle sağlanmıştır (Res: 14). Kubbe eteği ve pandantifler profil- li alçı silmelerle belirlenmiştir. Kubbe içinde ve pandantifler üzerinde görülen süslemelerin XIX.yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Pandantiflerde ve duvar yüzeylerinin üst kısımlarında yer alan madalyonlar içinde "Allah", "Muhammed" ve ilk dört halifenin isimleri okunmaktadır. Pencere açıklıklarının harime bakan yüzleri yuvarlak kemerlidir ve hafif bir çıkıntı meydana getirecek şekilde silmelerle sınırlandırılmıştır. Yuvarlak kemerli, çeyrek küre şekilli bir kavsaraya sahip mihrap nişi sadedir (Foto:15). İki yanda yer alan mermer sütunceler ve kavsaranın üst kısmındaki süslemeler barok özellikler taşımaktadır. Mihrabın XVIII,XIX. yüzyıllarda yenilenecek bezenildiği anlaşılmaktadır. Basit görünüm- lü minber mermerdendir. Duvarlar zeminden itibaren yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar mermerle kaplanmış- tır.

Harimin kuzey duvarının doğu ucunda sivri kemerli minareye giriş ka- pısı yer alır. Aynı duvar üstündeki di- ğer açıklıklardan alttakiler ek mekâna girişi sağlar. Bu açıklıkların üst ke- simlerinde iki açıklık daha vardır. Ha- rime bakan taraflarında birer demir korkuluk bulunan bu açıklıklar, ek me- kânın üst katını oluşturan kadınlar mahfili ile harim arasında bağlantı sağlamaktadır. Ek mekânın alt katında, güney duvarında yer alan mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Bu mekânda duvar yüzeyleri badanalı, tavan ahşaptır. Kadınlar mahfiline çıkış kuzey-batı köşesindeki merdivenle

sağlanmıştır. Üst katın güney duvarın- da dört adet konsol yer almaktadır. Bu konsollardan, ek mekânın üstünü kiriş- lerle taşınan bir ahşap çatının örttüğü ve sonraki bir dönemde çatının kaldırı- larak yerine ikinci bir katın inşa edil- diğini düşünmekteyiz. İkinci katın son- radan inşa edildiği ek mekânın dış gö- rünüşünden de anlaşılmaktadır. Yapı- nın kuzeydoğu köşesinde yer alan mi- nare kürsüsünün, ek mekânın doğusunda yer alan üst kat penceresi hizasında bir saçak kalıntısının bulunması da dü- şünçemizi desteklemektedir.

Yapının doğu cephesindeki, harime giriş kapısı üstünde yer alan iki sa- tırlık Arapça kitabesinden, Hacı Osman Oğlu Hacı Hasan tarafından 957/1550 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (Res:16). Kitabenin metni ve Türkçesi şu şekildedir:

Metin:

عمر هذا المسجد الشريف والجامع المنيف الحاج حسن
ابن الحاج عثمان
ابتغاء لرضاء الله تعالى وطلباً لتوابه الجزيل لسنة سبع
وخمسين وتسعمائة

Türkçesi:

Bu kutsal mescid ve yararlı caminin yapılmasını Ulu Tanrı'nın rızası için ve çok sevap dileğiyle 957/1550 yılında Hacı Osman Oğlu Hacı Hasan yaptırdı.

Kitâbede ismi geçen Hacı Osman Oğlu Hacı Hasan' ın kimliği hakkında bir bilgiye rastlamadık.

Eserin avlusunda Bergama Voy- vodası Abdullah Ağa tarafından yapı- tırılmış olduğu söylenen bir şadırvan vardır(5).

(5) ay.yer.

FOTO. 1- Kurşunlu Camii genel görünüş

FOTO. 3- Kurşunlu Camii kuzeydoğu köşesindeki minare kürsüsü

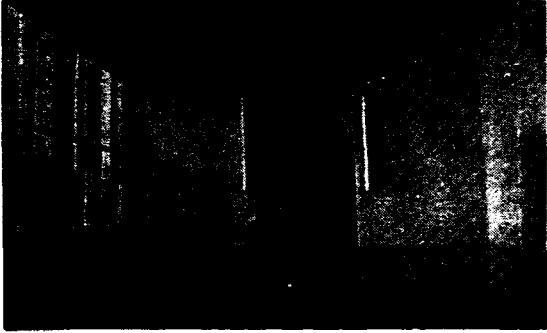

FOTO. 2- Kurşunlu Camii son cemaat yeri mihrabı

FOTO. 4- Kurşunlu Camii iç görünüş

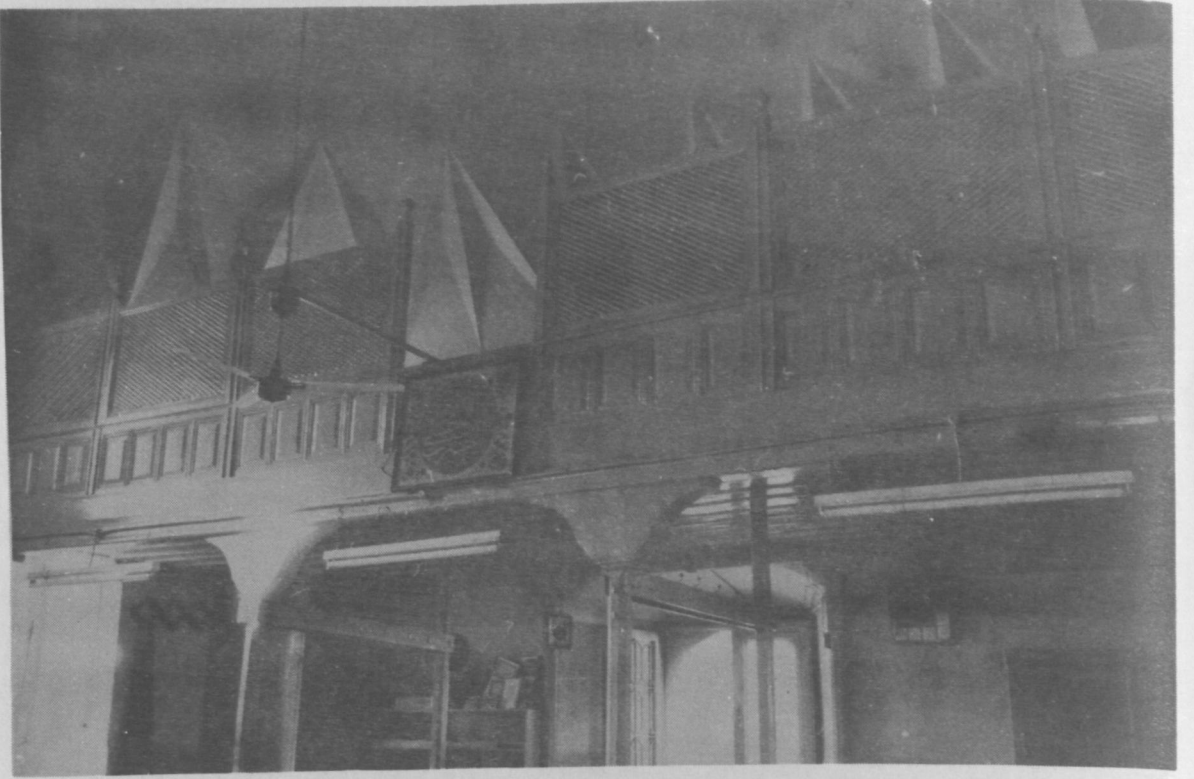

FOTO. 5- Kurşunlu Camii kadınlar mahfili

FOTO. 6- Kurşunlu Camii inşa kitabesi

FOTO. 7- Kurşunlu Camii son cemaat yeri mihrap duvarının doğu yüzündeki yazı

FOTO. 8- Şadırvanlı Camii genel görünüşü

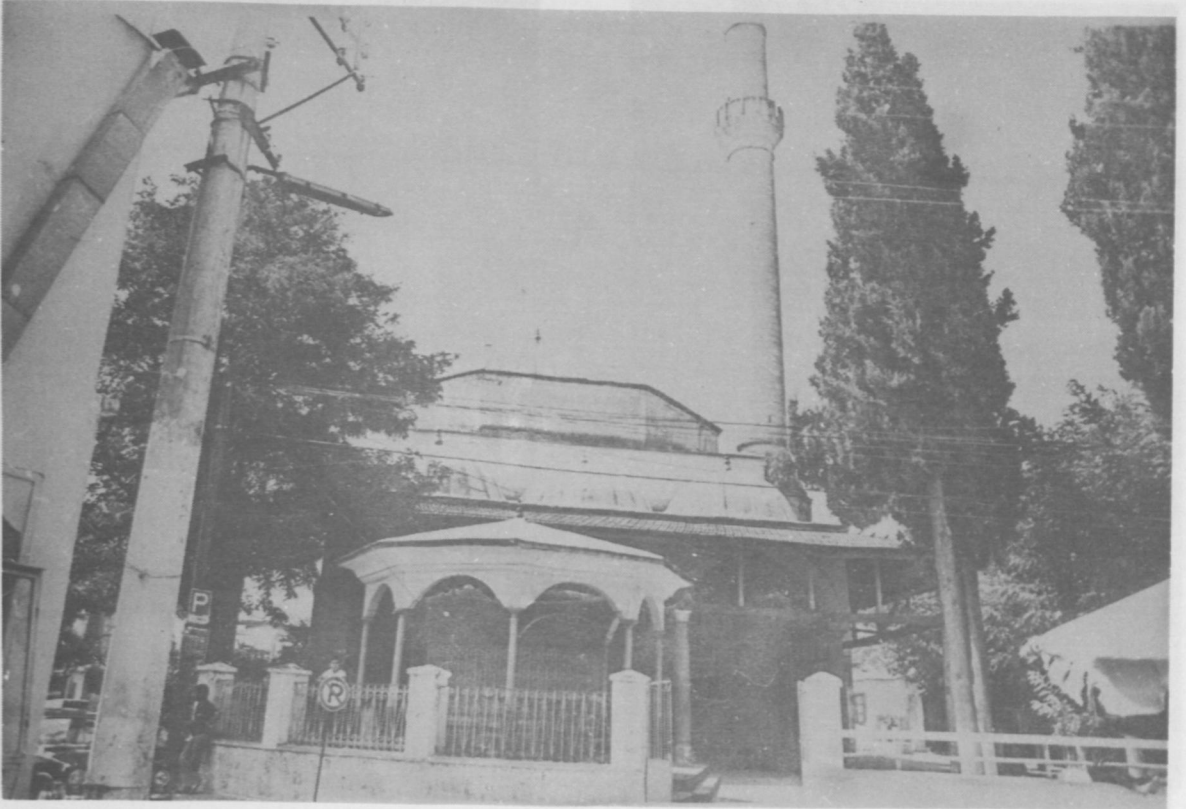

FOTO. 9- Şadırvanlı Camii güneybatı köşesi

FOTO. 10- Şadırvanlı Camii kuzey cephesi

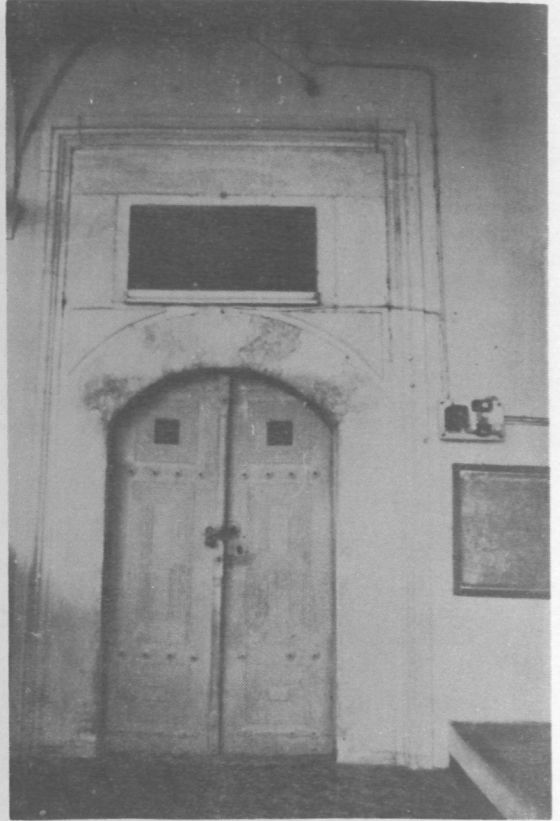
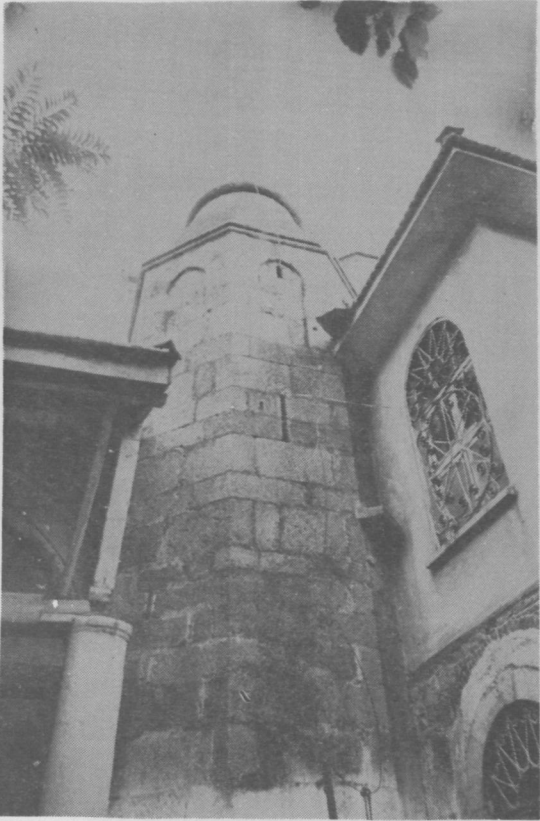
FOTO. 12- Şadırvanlı Camii son cemaat yeri

FOTO. 14- Şadırvanlı Camii harim kubbesi ve geçişleri

FOTO. 11- Şadırvanlı Camii minaresi

FOTO. 13- Şadırvanlı Camii harime giriş kapı

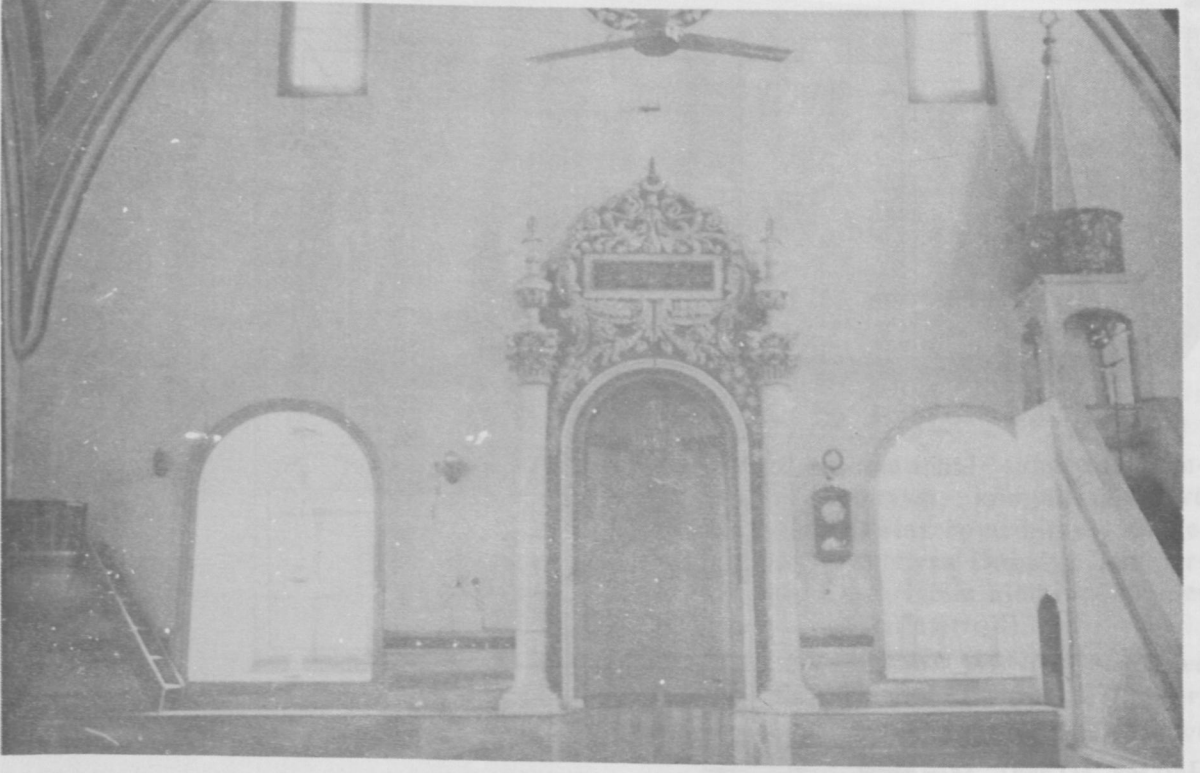
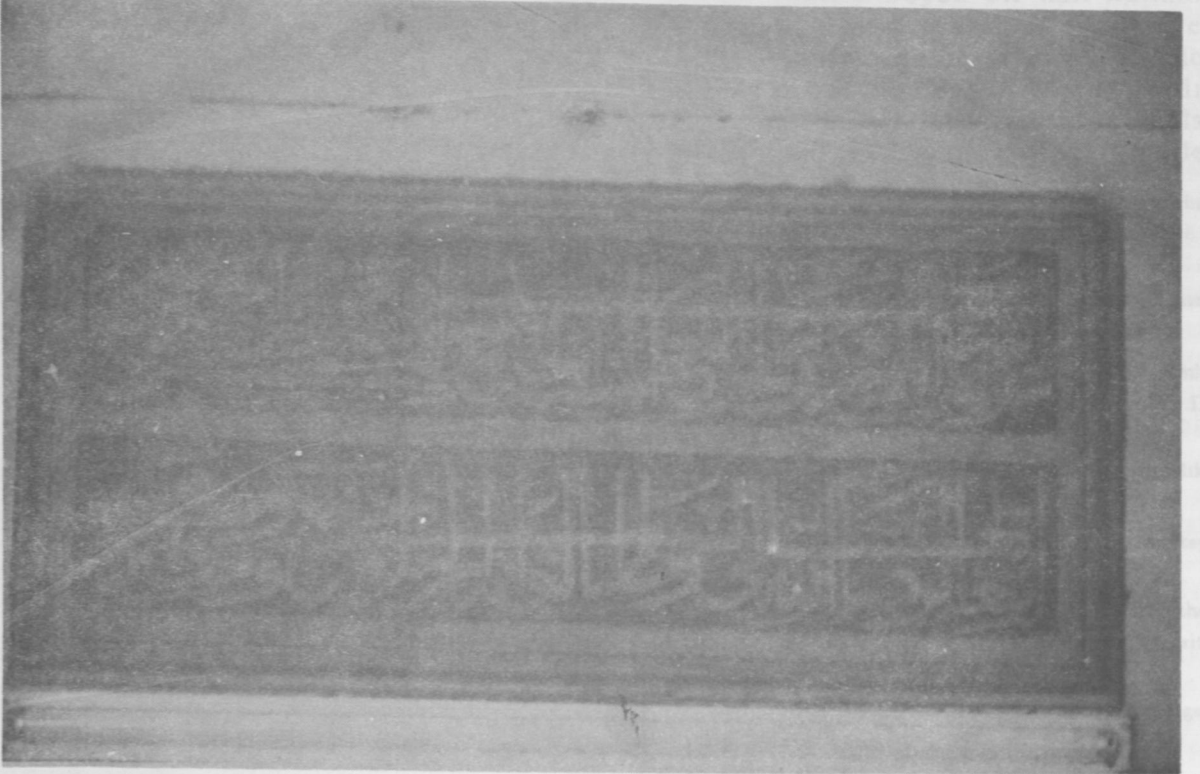
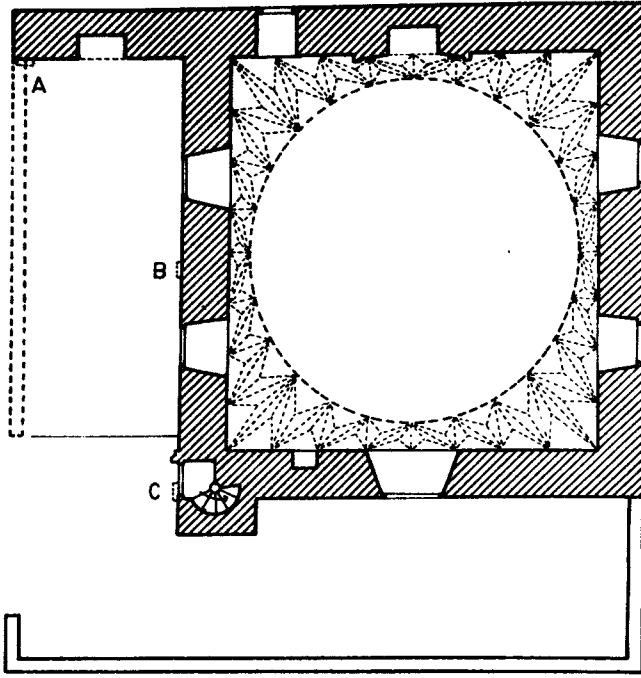

FOTO. 15- Şadırvanlı Camii mihrabı

FOTO. 16- Şadırvanlı Camii inşa kitabesi

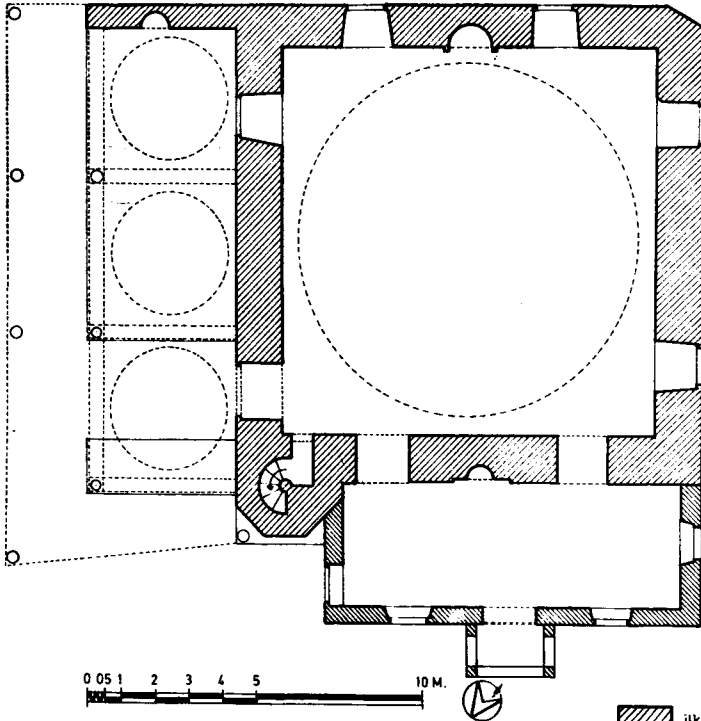

0 0.5 1 2 3 4 5 M.

KURŞUNLU CAMİ PLANI

RÖLÖVE ve ÇİZİM: BOZKURT ERSOY

0 0.5 1 2 3 4 5 10 M.

ŞADIRVANLI CAMİ PLANI

RÖLÖVE ve ÇİZİM: BOZKURT ERSOY

 ilk yapı
 ekleme

HALICILIK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ VE KONYA HALILARI

A.Fulya BODUR

Tarih boyunca çeşitli Türk Devletleri ve topluluklarınca yaratılan mimari eserler ve resim, minyatür, heykel, cilt, yazı, tezhip, ağaç, halı, maden ve deri gibi süsleme sanatları, Türk Devletinin devamlılığını gözler önüne sermek, Türk medeniyetinin büyüklüğünü vurgulamak bakımından emsalsiz örneklerdir (1).

Bu örnekler içinde dünyanın hayranlığını kazanmış olan düğümlü halılar, Türkler'in sanat âlemine bir hediyesidir. Dokuyanın duygularını, keder ve sevincini aksettiren halı, aynı zamanda Türklerin birer inanç belgesi olarak millî işleri içinde ilk sırayı alır. Orta Asya'dan beri süre gelen hayvancılık ve hayvanlardan elde edilen yünün değerlendirilmesi, halı dokumasına teşvik eden en büyük unsur olmuştur. Türkler Anadolu'ya, Avrupa'ya, Kafkaslar'a, Balkanlar'a, Irak, İran ve Mısır'a yayıldıkları ve yerleştiklerinde halıyı ve halı işlerini de birlikte götürmüşlerdir. Kısaca Türkler nerede yurt tutmuşlarsa, oturmuşlarsa orada halı, kilim, namazlağı dokunur olmuştur (2).

Halının tarihi Türkler'in tarihine bağlıdır. Düğümlü halı tekniğini bulanlar Orta Asyalı göçebelere aittir. Halıcılığın ortaya çıkışının kökleri, bütün ihtimallere göre göçebe hayat tarzına bağlıdır. Hayvan yetiştiren atlı göçebelere, göç ederken kolay nakledilebilen eşya ve çadırlara ihtiyaçları vardı. Çadırların tanziminde en önemli yeri halılar tutmaktaydı (3). Orta Asya'da Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde, daha çok erken devirlerde

ortaya çıkmış olan halı sanatının; zengin motif dünyası, kompozisyon ve renk skalası, asırlar boyu büyük bir gelişme göstererek Orta Doğu'ya Türklerle beraber inmiş, İslam âlemine Türkler tarafından tanıtılmıştır(4).

UHLEMANN (5), MENGİN (6), ve KOPPERS (7) gibi kültür tarihçileri halının çıkış noktasını, Step Kültürü ve bu kültürün getirdiği yaşayış şartları çevresinde yoğunlaştırırlar.

Halı çadır sakinlerini pürüzlü, soğuk topraktan korur. Çadırı içten halılar ve koşmalar kaplar. Kapı olarak ENESİ denilen büyük bir halı kullanılır. Duvarlarda çuvallar ve torbalar yer alır ki, bunlar göçebe ev hayatının dolap ve raflarıdır. Bugün biz bu çadır düzenini hâla yaylalarımızda ve dağlarımızda yaşayan, ataları konar göçerle-

1. Oktay ASLANAPA : "Türk Sanatı Öğretiminin Yolları ve Gayeleri", Türk Kültürü, C:4,S:40,1966 s: 365-366

2. Fulya BODUR: "Batı Anadolu Uşak Halıları", Türk Edebiyatı Dergisi, S:132, Ekim 1984, s.33

3. Lydia RASONYİ: "Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei", Türk Kültürü, S:103, Yıl:IX, 1971, s:614

4. Nejat LİYARBEKİRLİ: "Türklerde Halıcılık", Türk Edebiyatı Dergisi, S:132, Ekim 1984, s:44

5. M.UHLEMANN : Geographie des Orientpichs, Leipzig 1930

6. O.MENGİN : "Dile Rolle der Uralaltaischen Völker in der Weltgeschichte", Archaeological Ertesitö, XLII (1928) s:35-36

7. W.KOPPERS: "Urtürkentum und Urindogermentum", Belleten, V.s:501

rin devamcısı olan Türkmen ve Yörük aşiretlerinde görebiliriz. Bütün bu veriler halı dokuyan ilk ustaların atlı bozkır kültürüne mensup göçebeler olduğu üzerinde toplanmaktadır. Step kuşağının en karakteristik göçebe kavimleri Türkler olduğu için, halı yapımında en büyük rolü oynadıkları şüphesizdir. Bu sebepten ötürü halı dokumacılığının erken devirleri araştırıldığı vakit, gözlerimiz Türklerin ilk devirlerden beri yaşadıkları ve hayvancılıkla uğraştıkları İç Asya'ya yani halının doğduğu bölgeye çevrilir (8).

Doğuda halı imâlinin hudutları Türk kavimlerinin tarihte oynadıkları rollerin hudutları ile aşağı yukarı aynıdır. Yani doğu-batı istikâmetinde Kuzey Çin'den Karadeniz'e; kuzey-güney istikâmetinde ise Kazak stepleri'nden İran ve Hindistan'a kadar uzanır. Anadolu Türkleri, İç Asya stepleri'nden göç eden Selçuklular'dan başlayarak, halıcılığın ananelerini, motif hazinesinin büyük kısmıyla birlikte beraberlerinde Anadolu'ya getirdiler (9).

Altay dağlarında Pazırık bölgesindeki kazılarda ele geçirilen halının M.Ö. III.yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir. Sir Aurel STEİN'in Doğu Türkistan ve komşu yörelerde yaptığı araştırmalarda bir çok halı parçaları ele geçirilmiştir. Çin kaynaklarından, VII. yüzyılda Hoten şehrinde halı dokunduğunu öğreniyoruz. VIII. yüzyılda Mâveraünnehr civarında Buhara'da güzel halıların dokunduğu bilinir. Buhara'nın halıcılıktaki şöhretini İslâm devrinde, X.yüzyılda da sürdürdüğü görülür. Bu devrin coğrafyacıları Buhara'nın beğenilen emtiası arasında halı, seccade ile diğer yaygılarını zikr ederler.

Anadolu'ya gelince, Türk halıcılığına dair en eski bilgi Coğrafya alimi Mağripli İbn Sa'id tarafından verilmektedir. Aksaray şehri hakkında bilgi verirken, bu şehirde güzel yün halılar imâl edildiğini bildirmektedir. İbni Sa'id Türkmen halılarından bahsederken bu sanatın bütün Türkmenler'de dokunduğunu gösteren bir ifade kullanmaktadır.

1332-1333 yıllarında Anadolu'da bulunan meşhur seyyah İbn-i Batuta da Aksaray'dan bahsederken "...bu şehirde kendi adıyla (Aksaray) anılan koyun yününden halılar dokunur. Bu halıların hiçbir ülkede eşi ve benzeri yoktur. Bu sebeple halılar Suriye, Mısır, Irak, Hint, Çin ve diğer Türk ülkelerine götürülür" demektedir (10).

XIV.yüzyılda Anadolu'da bulunan beyliklerin en büyükleri Osmanlı ve Karamanlı Beylikleri idi. Bu iki beylikte de halı sanatı üstün bir sanattı. Hele Karamanoğlu Alâeddin Beg'in Balkanlar'daki zaferinden sonra Osmanlı hükümdarı I.Murad'a gönderdiği hediyeler içinde yer alan halılar da bulunmakta idi. Bunlar Qalı-i Qaramâni yani Karaman halısı olarak adlandırılmaktadır. Karaman, şehir adı olmayıp beyliğin geniş topraklarını ifade etmektedir. Halıların dört çifti büyük, diğer beş çifti küçüktür. Kaynaklarda bunlarla ilgili pek fazla bilgi yoktur (11). Nerede dokundukları kesinlik kazanmamıştır. Fakat hediye edilen halıların Aksaray'da dokunmadıkları kesindir. Çünkü XIV.yüzyılda Eratnalılar'ın, daha sonrada bu devleti yıkan Kadı Burhaneddin'in idaresindeydi. Bu yüzden gönderilen halıların, Selçuklular'dan beri geleneğini sürdüren Konya'da dokunmuş olması ihtimali kuvvetlidir.

Bu bilgiler ışığında Anadolu'da XIII. ve XIV. yüzyıllarda Türkmenler'in halı dokudukları kesinlik kazanmıştır. Türkmenler'in dokudukları halılar müelliflerin belirttikleri gibi büyük değer taşıyan sanat eseri idiler. Her tarafa ihrac edilmeleri de bu hususu teyid eden delillerdir.

Anadolu'ya yerleşen Selçuklu Türkleri'nin devamı olan Türkmen oymakları alıştıkları konar göçer hayat tarzının Anadolu'da Türk birliğini kuran

8. N.DİYARBEKİRLİ: a.g.e., s:45

9. Lydia RASONYI: a.g.e., s:616

10. İbni BATUTA: Tuhfetun Nuzzan fi garâi'bil-emsar, Kahire, 1964, s:188

11. Feridun Bey: Münşeâtü's Selâtin, İstanbul, 1274, I, s:103

Osmanlı Devleti zamanında yavaş yavaş bırakarak yerleşik hayata geçmişler ve dokuma işlerini sürdürmüşlerdir.

Devletlerin kuruluşu ve parçalanması gibi olaylar çok defa büyük nüfus kütlelerinin yer değiştirmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de bu şekilde bir olayın sonucunda kurulmuştur (12). İmparatorluğun gelişmesinde, yeni feth edilen yerlerin Türkleştirilmesinde olduğu kadar, boş yerlerin şenlendirilerek ekonomik bir hareketlilik sağlanması, kasaba ve köylerin kurulması imkanını yaratan konar-göçer aşiretlerin önemi büyüktür. (13).

Anadolu'nun fethi ile başlayan büyük dalgalar halindeki göç hareketleri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla neticelenmiş, bu devletin parçalanmasından sonra nüfus artışı beyliklerde toplanmış ve Anadolu'da Türk birliğini kuran Osmanlı Devleti zamanında devletin gücünü teşkil etmiştir.

Böylece göçebelerin köylü sınıfına girişi ile Anadolu'nun bazı bölgeleri Türk ülkesi haline getirilmiş ve Osmanlı Devleti ile aşiretler arasındaki çekişmeler de giderek azalmıştır. Göçebelerin mevcudiyetinin faydalı ve zaruri bir keyfiyet sayıldığı, yeni feth edilmiş ülkelere nakli sözkonusu olunca anlaşılmıştır (Aynı zamanda göçebe unsur, ülkenin iktisadi hayatı üzerinde de etkilidir). Göçebelerin yetiştirdikleri atlar ve hayvanlar kadınlarının dokudukları halılar iç pazarlarda değeri bilinen halılardır.

Bu amaçla Orta Anadolu'ya iskân edilen Türkmen oymakları, geleneklerini koruyarak bu bölgelerde yerleşmişler, Türk unsurunu devamlı olarak kuvvetlendirmiş ve yenilemişlerdir. Bölgelerinde birbirlerinden ayrı kendi aralarında yaşadıklarından yabancı tesirinden korunmuşlar, göçebe hayatından çıktıkları halde Türk karakterini bozmadan muhafaza etmişler ve bugün hâlâ aranılan bir değer olmuşlardır.

Bunların içinde Konya'ya yerleşen oymaklar konumuzu teşkil eden dokumalarla dikkati çekerler. Bu amaçla Konya halıcılığının tarihi gelişimi hakkında bilgi vermek istiyorum.

Halı büyük bir kabiliyetin derin bir zevkin yarattığı değerli ve canlı bir varlıktır. Tabiatın bitip tükenmeyen bitki ve renk zenginliği, gökyüzünün mavilikleri, ebem kuşağının o büyüleyici yedi rengi birbiriyle kaynaşarak, tatlı harmonu halinde bir tabloyu andıran, cihana nam salmış halılarımızı meydana getirir.

Türk kadınının elinde hayat bulan halı, onun uzun günlerinde sevincini ve kederini paylaştığı dert ortağı ince zevkinin ve yaratma kabiliyetinin aynası olmuştur.

Halı sanatı daima Türklere bağlı olarak onların oturduğu bölgelerde gelişmiştir. Düğüm tekniği Abbasiler devrinde Orta Asya'dan Batıya getirilmiş ve buradan Selçuklu Türkleri'nin hakimiyeti ile İslâm dünyasına yayılmıştır.

Selçuklular'ın Anadolu'ya yerleşmeleri ile halı sanatında bir canlanma görülür. Bu canlılık, geldikleri bölgelerdeki üstün zevk ve kabiliyetlerini, gelenek ve göreneklerini Anadolu'da yaşatmalarındandır. Bununla beraber Büyük Selçuklu devrinden hiçbir halı parçası kalmamıştır. 13.yüzyılda muazzam Selçuklu kültürü ve sanatı içinde halı sanatının da yüksek bir seviyede olduğunun en büyük delili, bugün müzelerimizi süsleyen Selçuklu devri Konya halıları olmuştur.

Halı sanatı teknik ve dokuma bakımından küçük el sanatları grubuna girer. Bu sanatı başlatan ve yaşatan kuvvet, aile temellerine dayanır. Selçuklu devri konar-göçer hayatının gösterdiği karakter, ailenin kendi çabası ile tabiata uyma, kendisine lüzumlu malzemeyi kendi emek ve gücü ile hazırlama ananesine bugün yerleşik hayata geçmiş bir çok konargöçerlerde hâlen yaşamaktadır.

Osmanlı Türkleri Anadolu'ya yerleştikten sonra teşkilatlandırmaya lüzum gördükleri sanat merkezlerini islah

12. Fuad KÖPRÜLÜ : Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972

13. Paul WITTERK: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretleri'nin Rolü", Tarih Dergisi, (Çev: Ercümen KURAN) c:3, S:17/18, İstanbul, 1963, s:265

etmişlerdir. Bu milli sanatın yeniden ihyasında Konya'nın büyük payı vardır. Anadolu Selçukluları gibi köklü, yaratıcı ve yapıcı bir devlete başkentlik etmiş olan Konya yöresi, atalarından aldığı pek çok geleneği yakın zamana kadar korumuştur. 13.yüzyıla tarihlenen Anadolu Selçuklu halıları merkez olan Konya'da dokunmuştur. Büyük ebaddaki bu halılar Konya'nın o devirlerde bir sanat ve yaratıcılık merkezi olduğuna işaret eder. Zamanla başkent özelliğini kaybeden Konya, yarattığı büyük sanat eserlerini unutmayıp, daha küçük fakat bölgesel özelliği olan halılarını dokumaya başlamıştır. Geniş bir bölgeye yayılmakta olan Konya halıları Orta Anadolu halıcılığı adıyla tanınmaktadır. Bu genelleme içine giren Sille, İnce, Lâdik, Kiçi Muhsine, Ereğli, Kırşehir, Mucur, Karapınar, Karaman, Obruk gibi merkezler dokudukları halıları ile ünlüdür. Bu halıların ünü, motif ve desen orijinalliği yanında kullandıkları malzeme ile de bağlantılıdır. Çünkü kendi yetiştirdikleri hayvanların yününden halılarını dokumaktadırlar. Orta Anadolu, daha bir sınırlama ile Konya Bölgesinde otlatılan Karaman koyunları, M.Ö. 6000 senelerinde Türkistan'da yetiştirilen yağ kuyruklu koyunların torunlarıdır. Halılarda kullanılan yün ise yine bu koyunlardan elde edilen yündür. Dağda otlatılan Toklu-şisek'in sırtından elde edilen yün, dokumaya en elverişli olanıdır. Ovada otlatılan koyunun yünü kılanlı olur, tozludur ve randımanı düşüktür. Devamlı gölgesiz ve düz bir arazide otlatıldığından dolayı güneşte yanar ve yünün özü bozulur, verilen boyayı tutmaz, dağda otlatılan koyunların da sırt yünü alınmalıdır. Tarım bölgesi yünü, yerle temastan dolayı yıpranmış ve kirlidir, kullanıma uygun değildir. Koyunun yan tarafındaki yünler tabiat olayına açık olduğundan kalın ve uzundur. Bacak arası ve boyun yünleri kısa boylu, kıvrıkcık ve zayıf yapıdadır. Bu belirtileri gösteren yün, verilen boyayı tutmaz ve bir müddet sonra rengi atar. Bu yüzden halıcılığın daha ziyade Konya'nın dağ köylerinde gelişmesi elde edilen yünün yumuşak

ve ince olmasındandır. Konya bölgesi yünlerinin kendine has bir özelliği vardır. Çünkü hayvanları çevre dağlarda yetişen kokusu ve yağı olan, tadı kekiği andıran dikenli yavşan otunu yerler.

Koyunun sırtından elde edilen yün, Kırkım denilen yılın belirli zamanlarında genellikle Haziran ve Eylülde iki kez kesilir. Elde edilen yünler, bol su içerisinde tokaç denilen ahşap tokmaklarla dövülerek yıkanır. Güneşte kurutulur. Yünün yapısını bozmamak için yün tarağı denilen özel süme taraklarıyla elde çekilir. Birkaç kez çekilen, pisliklerinden ayrılan ve temizlenen yün, eğilmekte kolaylık sağlaması için sümeç (tops) haline getirilir. Yünü eğirmekte yörelere göre değişen, iği, kirmen, çıkırık gibi aletler kullanılır.

İĞ: Alt tarafında "aşak" denilen ağırlığı bulunan, 30-35 cm. boyundaki ahşap çubuktan yapılmış bir alettir.

KİRMEN: Dört kanatlı, ortasında çubuğu bulunan ahşaptan yapılmış bir araçtır. Yünü koluna dolayan eğirici, yünü kirmen çubuğu üzerindeki tırnağa yerleştirir ve düğüm atar. Artık bütün boş zamanlarında hatta işini yaparken dahi kirmeni sağdan sola döndürerek eğirir. Kirmen dönerken ipi eğiren kişi yünü incelterek bırakır. İp haline gelen kısmı kirmen üzerine alarak işine aynen devam eder. Elde edilen ipin kalınlığı ve inceliği onu eğiren elin maharetine bağlıdır. Yumak haline gelmiş ipi kirmen üstünden alır.

ÇIKRIK: Ahşaptan olur ve yörelere göre değişir. Genelde ipin sarıldığı bir iğ, iği çeviren kasnak ve kasnağı döndürmeye yarayan bir koldan ibarettir. 1950 yıllarından sonra demirden çıkırık yapılmaya başlanmıştır.

Böylece eğirilerek ip haline getirilen yünler gelep "çile" yapılarak nebatt boyalarla renklendirilmeye hazır duruma getirilirler.

Anadolu kadını hayatını bağladığı toprağında ve dağında yetişen otlardan, yabani yemişlerden, aklımıza gelemecek daha pek çok nebattan elde ettiği boyalarla gelep haline soktuğu yünleri-

ni boyar. Bunları işlenmeye hazır hale getirilmesi de ayrı bir işlem ve zamanı gerektirir. Konya bölgesi köylerinde kullanılan boyalıklardan bazılarına göz atalım:

ARMUT OTU: Konya'nın dağ köylerinde, dağ armudunu kurumuş veya yaş halde kazana atarak ezerler. Ocakta kaynatırlar ve içine ipleri atarak koyu krem rengini elde ederler (14).

KİMYON AĞACI: Kaynatılır. Çöp-leri ayrılır, içine gelepler konularak tekrardan kaynatılır. Krem rengi elde edilir.

DAĞ ERİĞİ: Dallarının kabukları kaynatılır, posaları çıkarılır, su sıcakken gelepler basılır ve tatlı pembe rengi elde edilir.

SOĞAN: Nar kabuğu ile soğan önce kaynatılır, soğuduktan sonra kökboya eklenir. Mor elde edilir. Uygulaması şöyledir:

Nar kabuğu önce soğan ile kaynatılır ve iyice rengi çıkarılır. Sonra ipler atılır, bir müddet beraberce kaynatılır. Daha sonra çıkarılıp kurutulur. Ayrı bir kazanda kökboya rengini vermesi için ıslı bırakılır. Davar kermesi katılmış ateş üstünde kökboya kaynatılır. İçine kurutulmuş ipler atılır. İp rengi içtikten sonra bir leğen içine kökboya suyu alınır, mordan olarak kül katılır. İpler tekrar bu leğen içine konularak mor renk ortaya çıkar. Mor, külün mordanlığı sonucunda elde edilir (15).

KIZIL BOYA: Kınacık otundan al renk elde edilir.

HAYVAN KIĞI: Bahar zamanı otlar yeşerirken toplanan koyun pisliği -kiğ- tenekeye ıslanır, soğuk olarak içine gelepler atılır ve beraberce bir hafta bekletilir. Elde edilen renk açık çayır yeşilidir.

KÖK BOYA: Kök boya otu toplanır, kurutulur, değirmende öğütülür (bu sırada ortasındaki sarı renk ayrılır) ve halılarımızın değişmeyen koyu kırmızı rengi öğütülen otun suyla kaynatılması sonunda elde edilir. Öğütme sırasında ayrılan sarı renkten ise koyu sarı elde edilir.

KARA BOYALIK ÇAMURU: Karacadağ bölgesinde Beyören Köyünde Kara Boyalık Suyunun çamuru mordan olarak kullanılır. Tortusuna yatırılan gelepler siyaha boyanır. Eğer gelepleri tortuda biraz fazla bekletirsek, yün yanarak duyarlılığını kaybeder ve çabuk çürür.

Siyah daha başka yollarla da elde edilir. Palamut, meşe gibi ağaçların odunlarının yanması sonucu oluşan külden siyah renk elde edilir. Geleplerin külün üstüne yatırılmasına Salamura denir. Hakiki siyahtan ziyade tabii boya ile boyanmış siyah tercih edilir. Siyah ışığı emer, kavrulur, çürür ve halıda çökme yapar. Bu ise haliya değer katar. Bugün ise bu çöküntü piyasada makas ve alevleme sureti ile elde edilmektedir.

Görüldüğü üzere Konya yöresinde boyama hammaddesi kendi özündedir. Bu yüzden sentetik boya kullanılmaz. Tabii boyada gelepler canlılık kazanır, boya yünle kaynaşır ve zaman aşımında boya ipi tamir eder. Güneşin soldurması ve asidin yakması onu etkilemez. daima rengini muhafaza eder.

Bu çalışmalardan sonra hazır hale gelen malzeme ile dokuma işine geçilir.

Halının dokunduğu tezgaha İstar veya Hana denir. Tezgahlar duruş ve şekillerine göre isim alırlar. Anadolu'da genellikle üç türlü ıstar kullanılır. Dik tezgâh, yatık tezgâh ve yer tezgâhıdır.

Dik ve yatık tezgâhlar, genellikle şehir, kasaba ve köylerde kullanılır. Tezgâhın bir ucu tavana tutturulur, diğer ucu toprağa gömülüdür.

Yer tezgâhları, yere paralel olup Konya köylerinde Türkmen aşiretlerinde diğer tezgâhlarla aynı özelliklere sahip olarak kullanılır.

Tezgâha önce çözümlü iplikleri gerilir. Çözümlü iplikleri tabii beyaz yünden çift bükümlüdür. Tezgâha dikey gerilirler. Konya yöresinde, tezgâh hafif 75 dere-

(14) Oymalı (Gicen) köyü (Karapınar'a bağlı) halkından Şükran KARAŞAN ve Fadime YILDIRIM'dan şifahen alınan bilgi.

(15) Gicen köyünde aynı kişilerden alınan bilgi.

celik bir eğimle dik durur. Germe işleminden sonra ilme atılarak dokumaya başlanır. Bir ilme sırası bittikten sonra bir içten bir dıştan tek büküm genellikle koyu renk olan atkı iplikleri geçirilir. İsteğe göre bir veya iki sıra geçirilir. Bu seçilen modelle göre değişir. incec düşmesi istenilen halılarda tek sıradır ve mâliyet artar. Kaba dokumalarda ise iki, hatta altı sırada geçirilir.

Dokuma sırasında bir takım yardımcı malzemelerden faydalanılır. Bunlar, kirkit, makas, bıçak ve taraktır.

KİRKİT: çok dişli bir alettir. Genellikle kulp kısmı ağaçtan, kendisi demir ya da kurşundan yapılır. Dışların arası birer çözüğü girecek şekilde düzenlenmiştir. Düğümlerin üzerine vurularak sıkışmasını sağlar.

MAKAS: ayarlı özel bir alettir. Dokunan halının uzun havlarını kesmede kullanılır.

BİÇAK: düğüm ipliklerini kesmeye yarayan alettir ve çok çeşitleri vardır.

TARAK: kesilen düğümlerin ve ipliklerin geride kalan pisliklerini temizlemede kullanılır.

Desene başlamadan evvel sökölme için önlemek için halının başlangıcı kilim gibi dokunur. Halıların başlangıçlarında yer alan bu dokumaya Toprakçılık adı verilir. Sonra asıl dokumaya geçilerek içten gelen ilhamla, halılar kadınlarımız ve kızlarımızca dokunur. Halının dokunması bittikten sonra, saçak geri çevrilip, çözümler örölüp dikiilir. Bu işlem daha çok Yörük'lerin dokumalarında görölür.

Halıda kalite, birim alan olarak kabul edilen 10 x 10 cm. ye atılan düğüm sayısı ile ölçölür. Bu birimden 1 metre karesindeki ve halının tamamındaki düğüm sayısı ortaya çıkar. 10.cm. karelik ölçölmlerdeki düğüm sayısı halının önemini belirtir.

Anadolu halıları Gördes ilmesi ile dokunur. Düğüm ipi çift bükümdür. Yün sağa bükölerek S,sola bükölerek Z kıvrımını verir. Anadolu halılarında büküm yönü daima soldur. İki sola bükölmlü yün birleşerek tek bir sağ büküm yaparlar.

Anadolu, özellikle Konya halılarında en büyük özellik atılan ilmenin sayılmamasındadır. Halının kalitesi cm. karesindeki ilme sayısı ile değerlendirilmez. Bu halılarda önemli olan malzeme, renk ve motif ahengidir ki halı bunlarla değer kazanır.

Konya bölgesi geleneksel özelliğini yaşattığı halılarını yukarıda belirttiğim zorlukları aşarak büyük bir zevk ve kabiliyet sonucunda vücuda getirir.

Araştırmalarım sırasında Konya'da müze ve özel koleksiyonlarda çok sayıda örneği inceleme fırsatını buldum.

Konya Koyunoğlu Müzesi koleksiyonunda Env.No: 7 olarak kayıtlı halı seccade Karapınar bölgesinin belirgin özelliğini taşımaktadır (Resim:1). Üst üste sıralanmış altı niş, seccadenin zeminini doldurmaktadır. Nişler üç kademeli olup ortaları alemle belirtilmiştir. Renk sıralaması kahverengi, kırmızı, lacivert, sarı olarak tekrarlanmaktadır. Nişlerin iki yanında rozetler yer alır. Bordür ise kahverengi zeminde sekiz kollu yıldızlardan rozetlerle çevrilidir. Tali bordürlerde lacivert zemin küft S kıvrımları sıralanır.

Seccade bölgesel özellikle dokunmuş ve saf seccadelerin geç devirde devam eden bir tipidir 20. yüzyılın başlarına tarihlenir. Atkı ve çözüğü yündür. Gördes ilmesi ile dokunmuştur. Eb'adı 1.35 x 1.02 cm.'dir. Karapınar'ın tipik dokumasıdır. Bugün piyasada beş mihraplı olanları değerlidir.

Konya'da özel bir koleksiyonda yer alan halı, yine bir Karapınar dokumasıdır (Resim:2). zemin, mihrap nişi gibi teşkilatlanmıştır. Altı kademeli olan mihrap nişini ortada kalın bir halat ikiye ayırır. Bu halatın alt ve üst kıvrımlarına altıgenler yerleştirilmiştir. Karşılıklı birleşen altıgenler iri baklava oluştururlar. Ortalarından üsluplaşmış hayat ağacı motifi çıkmaktadır. Bu altıgenlerden sarkan lüleler kırmızı zeminde yer alarak Karapınar'ın Ladik modeli olduğunu adeta ispatlar. 75-80 senelik olan bu halı da Ladik modelinin mahalli özelliklere uyularak değişik tarzda nasıl dokunduğunu görölür. Atkı ve çözüğü yündür. Gördes ilmesi ile

dokunmuş, eb'adı 1.69 x 1.22 cm.dir.

Yine aynı özel koleksiyonda başka bir örnekte Karapınar'ın Ladik modelini buluruz(Resim:3). Bu tip en tanınmış olanıdır. Sarı dikdörtgen zemin iki sekizgenle doldurulmuştur. Sekizgenler iç ve dıştan kancalarla doldurulmuştur. İki ayrı sekizgen halinde olmayıp, birbirinin devamı şeklindedir. Sekizgenlerin zemininde, bir rozetten çıkan lüle ve koç boynuzu motifli kareler dörtlü gruplar yapar. Bu grupların boşluklarında iki yanda birer ibrik motifli dolgu yapmaktadır. Sekizgenlerin dışında kalan zemin boşlukları lüleler ve şematik Hun Gülü motifleri ile bezelidir. Halının alt ve üst kenarlarında mazgal nişleri içinde üsluplaşmış hayat ağacı motifleri yer alır. Halı 90-95 seneliktir ve kullandığı motifler yüzünden 17. yüzyıl Osmanlı devamcısı olarak tanınır. Motifleri 16.17.18. yüzyıl ipek ve kadife dokumalar üzerinde rastlanır. Atkı ve çözüğüdür. Eb'adı 1.99 x 1.20 cm.dir. Uzun yolluk tipi olanları da vardır. Halının benzerlerine çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda rastlanır. Bu tip içindeki Anadolu dokumaları Saray Halıları'nı teşkil ederler.

Konya'da başka bir koleksiyonda rastladığım Karaman dokuması Ladik modeli seccade, yine yün malzeme ile Gördes ilmesiyle dokunmuştur(Resim:4). Eb'adı 1.67 x 1.08 cm.dir. Mihrap nişi kırmızı zemini teşkilatlandırmıştır. Üç kademelidir, ortasından çıkan bir alemler ve aşağı doğru sarkan kandili ile tipik Ladik özelliği gösterir. Mihrabın köşelerinde üsluplaşmış lüle motifleri yer alır ve daha çok haşhaş çiçeğini andırırlar. Bordür tamamen Ladik deseni sarmaşık dal ve lüleli rozet desenleriyle bezelidir. Fakat bu desenler de biraz kabalık göze çarpar. Halı, çok eski olmamakla beraber mahallî özellikleri yansıması açısından ilginçtir.

Yine özel bir koleksiyonda yer alan diğer bir halı değişik bordürüyle dikkati çeker(Resim:5). Konya Karaman yolu üstünde Kasaba Köyü dokuması bir seccadedir. Eb'adı 1.50 x 1.08 cm.dir. Kırmızı zemin mihrap nişi ile

belirgindir. Mihrap köşeliklerinde açılmış dörtlü karanfil grubu yer alır. Asıl ilginç olan lacivert zeminli bordürdür. Bu zeminde bölgeye ait bir tabirle Doğuran Ana motifleri sıralanır. Tamamiyle bitkisel kıvrımlardan oluşan bir motiftir ve kıvrık rümlerin birleşmesinden kaynaklanır. Diğer bir deyişle Eli Belinde motifinin gelişmiş şeklidir. Bir ana ve altı yavrusu ile ilginç bir motiftir. Çok iyi korunmuş olan seccade 100 seneliktir. Bordüründe görülen bu motif selçuklu' lardan beri devam eden taş işçiliğinde görülen insan figürünün halıda yaşamasıdır.

Diğer bir özel koleksiyonda yer alan seccade Konya Ereğli Işıklar Köyü dokumasıdır(Resim:6). 1. 05 x 0.85 cm. ebadında tabii yün dokuma olan seccade sarı zeminlidir ve mihrap teşkilatlıdır. İlginç özelliği kırmızı zemin ortasında görülen şematik hatlı insan figürüdür. Mihrap köşeliklerinde karşılıklı ters yönde koç boynuzları dolgu yapar. Seccadenin bordüründe sıralanan rozetlere mahalli olarak it izi denilmektedir. 200 senelik olan halıda yer yer yırtılmalar olmuştur, ilginç yanı, ortada yer alan insan figürüdür. Bunun bir seccadede yer almasının nedeni anlaşılammıştır. Belkide seccade de duruş yönünü gösteriyor olabilir. Bordürlerinde görülen değişik desen uyarlamaları Konya bölgesinin desen zenginliğinin bir delilidir.

Başka bir koleksiyonda yer alan halı Konya Sarayönü dokuması Ladik modeli olarak tanınır (Resim:7). Tabii yünle Gördes ilmesi ile dokunmuştur ve 2.28 x 1.62 cm. eb'adındadır. Düz kırmızı zemin iki büyük sekizgen madalyona ayrılmıştır. Madalyonların içlerinde kancalı yapraklar ve rozetler bulunur. Sekizgenler dıştan, kanca ve koç boynuzları ile çevrelenmiştir. Madalyonlar arasındaki boşluklar rozetler ve yapraklarla bezelidir. Ana bordür rozet çiçeklerini andıran motiflerle kaplıdır. Alt ve üst kenarları kaplayan mazgal nişleri, kahverengi zeminde hayat ağacı motiflidir. 100 senelik olan halının motiflerinde Erken Osmanlı halılarının 111. tipinin etkilerini buluruz.

Karapınar yöresinin en tanınmış örneği olan SALUR modeli bugün hâlâ sevilerek dokunan bir modeldir (Resim: 8). 1.82 x 1.18 cm. eb'adında olup tamamıyla yün malzemedendir. Ve bir özel kolleksiyonda yer alır. Zemin altı köşeli bir şemse ile doldurulmuştur. Bu altıgenin içine ikinci bir altıgen yerleştirilmiş ve içi dört kollu bir baklava ile teşkilatlanmıştır. Şemsedan sarkan küçük selbeklerde, kancalı altıgenler yer alır. Selbeklerin şemseye birleştikleri kısımlarda ince bir koç boynuzu bağlayıcıdır. Köşeliklerde, balta motifi dolgu yapar. Bu Karapınar'ın Salur modelinin tipik özelliğidir. Alt ve üst kenarda her zaman görülen mazgal nişleri yer alır. Üslûplaşmış Hayat Ağacı motifi iç dolgusudur. Bu model karakterini kaybetmeden bugün Karapınar'ın köylerinde dokunmaktadır.

Konya'da tesbit edebildiğim kıymetli bir halı yine bir özel kolleksiyona aittir ve Konya OBRUK dokumasıdır. Dokudukları desen eski Karaman bölgesi desenleridir (Resim:9). 1.44 x 1.33 cm. eb'adında kareye yakın bir parçadır. Kırmızı zemin çift sıralı sekizgenlere ayrılmıştır. Bunlar sekiz adettir ve içlerinde kancalı ve kademeli ikinci bir sekizgen yer alır. Ortalarında ise sekiz kollu yıldızlar bulunur. Motif itibariyle Avrupalı ressam Memling' in tablolarında görülen ve bundan dolayı Memling Gülü diye tanınan (yanlışlıkla) ha-

lıların plan şemasına benzer. Selçuklulardan beri gelen gelenekle Küft yazılı desen geniş dış bordürü dolandır. Daha basitleşmiş ve taklit olarak kullanılmıştır. 200 senelik olan halı zemin bölümlenmesi bakımından Erken Osmanlı halılarının büyük bölmeli tipinin devamıdır ve iyi durumdadır.

İncelediğim halılardan gördüğüm kadarıyla madalyonlu ve yıldızlı Erken Osmanlı devri halılarının etkileri açıkça bellidir. Bu etkileri Konya kendi özel potasında eriterek kendi malzemesi ve desenleriyle kendince dokumuştur. Geçmişte, çok değil 80 yıl öncesine kadar bu eşsiz örnekleri, yün ve tabii boya ile dokuyan Konya halkı, maalesef bugün bu güzel geleneğini kaybetmiştir. Analin boya, sentetik malzeme ile kendi ruhunu, yaşayışını, hayatını aksettirdiği modellerinden uzak, kendilerine öğretici diye gönderilen kişilerin hazırladığı dejenere desenlerle halı dokumaktadırlar. Bir zamanlar cihana nam salmış halılarının yanında bugün dokudukları, sanat eseri olmaktan uzak ticari piyasaya hitap eden mallardır.

Oysa biz Orta Asya'dan kopup gelen atlı bozkır kültürüne sahip, büyük uygarlıklar yaratmış, cihana nam salmış Türkmen halılarını ilk defa dokumuş, konar-göçer Türkmen topluluklarının torunlarıyız ve geleneğimizi aslimızı, öz değerlerimizi unutmayız, buna tarih de izin vermez.

RESİM 1- Karapınar Seccade (Konya Koyunoğlu müzesi Env.No : 7)

RESİM 2- Karapınar Ladik modeli (Özel Koleksiyon)

RESİM 3- Karapınar Ladik modeli (Özel Koleksiyon)

RESİM 4- Karaman Ladik modeli (Özel Koleksiyon)

RESİM 5- Karaman Kasabaköy dokuması seccade
(Özel Koleksiyon)

RESİM 7- Sarayönü Ladik dokuması
(Özel Koleksiyon)

RESİM 6- Ereğli Işıklar köyü dokuması seccade
(Özel Koleksiyon)

RESİM 8- Karapınar Şalvar modeli (Özel Koleksiyon)

RESİM 9- Obruk dokuması (Özel Koleksiyon)

TÜRK SANAT ESERLERİNİN MERKEZİ DÖKÜMANTASYONU HAKKINDA NOTLAR(*)

Doç. Dr. Ara ALTUN

Türk Sanat Eserlerinin envanter çalışmaları, Sanat Tarihçilerinin katıldığı çeşitli toplantılarda ve girişilen çalışmaların başlangıcında daima söz konusu edilmekte, karşılaşılan güçlüklerin başında yer almaktadır.

Türk Sanatının çeşitli alanlarında çalışmalar yapan araştırmacılar ve Türk Sanatının başta mimari olmak üzere çeşitli alanlarında uygulama görevleri bulunan resmi kuruluşlar, kendi imkânlarıyla değişik envanterleme yollarına başvurmak zorunda kalmaktadır. Bunlar arasında kanunla kendisine görev verilen Bakanlık Kuruluşları ile Vakıflar Teşkilatı, yapacakları çalışmalara esas olmak üzere tescil ve envanter kayıtları tutmakta, dosyalar hazırlanmaktadır. Öte yandan Üniversiteler de, yaptıkları ve yapacakları bilimsel çalışmalara esas olmak üzere ayrı sistemlerde arşiv, kartoteks, dökümantasyon girişimlerinde bulunmaktadır.

Kanunla kendilerine görev ve yetki verilen Bakanlık Kuruluşları, faaliyetlerini gözönünde tutarak, gerekli asgari bilgiyi sağlayabilecek tescil fişleri sistemini geliştirmektedir. Bunlara dosya açıldığında, çizim-fotoğraf, kitâbe, vakfiye gibi destek malzemesi eklenmekte ve arşivlenmektedir. Bütün bu çalışmalar aslında konunun uzmanı ve gereken elemanlar aracılığıyla yapılmalıdır. Ancak, gerek kadro, gerekse yetişmiş eleman azlığı yüzünden, nitelikli çalışmalar çok ağır bir tempo ile yürümektedir. Bugün, henüz Türkiye'de mevcut kültür mirasının sağlıklı bir envanterine ve bunun dökümantasyon sis-

temine maalesef sahip değiliz. Bu genelleme içinde, konumuz olan Türk Sanat Eserlerinin durumu da farklı değildir. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü olmak üzere; envanter, tescil, dosya arşivi gibi dökümantasyona temel teşkil edecek çalışmaları kısmen yapan resmi kuruluşlar en önemli kaynağa sahiptir. Gerçekten de özellikle taşınır eserler açısından müzelerin envanter kayıtlarının büyük bir değeri vardır. Ancak, bu kayıtların özellikle eskiden intikal eden büyük çoğunluğu genel bir dökümantasyon sistemine geçmek için yetersiz kalacağından yeniden ele alınmalıdır. Taşınmaz eserlere, özetle mimariye gelince; ayakta olan yapılar için henüz vakit geçmiş değildir. Rasyonel bir tutumla, pek de büyük masraflar gerektirmeden, ancak merkezi bir koordinasyonla, mevcut eserlerin kısa bir sürede yeniden envanterlenmesi ve dosyalanması mümkündür. Bu konuda, Üniversitelerin ilgili birimlerine öğrencilerinden yararlanmak her zaman mümkündür. Bu çalışmalara öğrencilerin katılması hem eleman ihtiyacını karşılayacak, hem de yetişmelerine katkıda bulunacaktır. Böyle bir yeniden değerlendirme için mevcut arşivlerden de azami ölçüde yararlanmak mümkündür. Yukarıda saydığımız kuruluşların arşivleri yanında, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan eski Encümen dosyaları, Anıtlar Kurulu dosyaları, Anadolu'da eski Halkevleri ve Halk Eğitim

(*) V.Milletlerarası Türkoloji Kongesine tebliğ olarak sunulmuştur.

Merkezleri'nde yapılmış olan tesbit çalışmaları gibi akla gelmedik yerlerde konuya gönül vermiş mahalli amatörlerin şahsi arşivleri umulmadık katkılarda bulunabilir.

Bu girişten hemen sonra, merkezi bir dökümantasyon çalışmasının önce finansman sonra da inanç meselesi olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ancak, akılcı ve inandırıcı bir sistem, resmi ve özel bütün kuruluş, kurum ve kişilerin işbirliğini sağlayabilir. Tabii olarak bu sistemin bilgisayar teknolojisine dayanması gerektiğini de belirtmelidir.

Buraya kadar, Üniversitelerimizin durumuna pek değinmedik. Üniversitelerimizi, özellikle de eski Üniversitelerimizin öğrenci çalışmaları yolu ile elde edilen önemli bir arşiv potansiyeli mevcuttur. Sadece İstanbul'da iki önemli çalışma merkezi vardır. Bunlardan birincisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Disiplini, diğeri de eski Güzel Sanatlar Akademisi, Şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi ve Yıldız Üniversitelerinin Mimarlık Tarihi ve restorasyon birimleridir. İstanbul Üniversitesi ile diğerlerinin birikimleri farklı niteliklerdedir. İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Arşivi, 1947 yılından itibaren, 1982 yılındaki yeni yönetmeliğin uygulanmasına kadar olan sürede hazırlanan 909 Lisans Tezi'ne dayanmaktadır. Bu tezler Avrupa Sanatı, Bizans Sanatı, Türk-İslam Sanatı Kursülerinde hazırlanmıştır ve bunların içinde 698 Tez, Türk-İslam Sanatı Kursüsünde yapılanlardır. Bu 698 tezde başta mimari olmak üzere, mimari organlar, mimariye bağlı süsleme, müze eşyaları, kütüphanelerdeki yazma eserler gibi çeşitli konulara eğilenler vardır. Viyana ve Berlin ekollerinin sağlam katalog sistemine dayandığından bu tezler geniş katalog ve envanter çalışmalarına dayanmakta, konu ile ilgili bibliyografya araştırması yanında çok sayıda fotoğraf ve plandesenle desteklenmektedir. Bu tezlerin orijinal nüshaları, metin kısmıyla birlikte, çizim fotoğraf malzemesini de içine ala-

cak ciltli kutulardadır. Bu Tez Kutuları, numaralanıp fişlenerek tasnif edilmiştir ve araştırmacıların yararlanmasına belirli şartlarla açıktır. Bu şartlar aynen kopya etmemek, kaynak göstermek, malzemesine zarar vermemek gibi basit şartlardır. Bölümün hoşgörüsüne dayanarak bu basit şartları uygulamayanların, üzüntüye sebep olduklarını da burada belirtelim. Bu tezlerin hepsinin özetleri Sanat Tarihi Yıllıklarının 5.sayısına kadar yayınlanmış, bundan sonra da 12.sayıya kadar sadece bibliyografya notları verilmiştir. Özetle, tamamının başlığını, sayfa, resim, çizim sayfalarının Sanat Tarihi Yıllıklarının 1-12. sayıları arasında bulmak mümkündür.

Bu tezlerin hazırlanıp kabul edilmesinde, bu tür bir çalışmayı yapabilecek yeterliği göstermek gibi bir değerlendirme esas olmakla birlikte sağlam katalog ve ekli malzemeleri arşiv kıymetlerini arttırmaktadır. Bugün bir kısım yapıların şeklinin değiştiği veya yok olduğu düşünülürse bu kıymetleri daha da artar. Ne yazık ki içindeki malzemenin zaman zaman, yukarıda değinildiği gibi, düşüncesizce kullanılması bu arşive zarar vermektedir. Halbuki bu malzemenin kopyası küçük bir masrafla mümkündür...

Eski Güzel Sanatlar Akademisi, şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi ve Yıldız Üniversitesinin Mimarlık Tarihi ve Restorasyon birimlerindeki arşivler daha farklı niteliğe sahiptir. Buralarda, yine öğrenci çalışmalarına dayanan çok sayıda yapı rölevesi ve değerlendirme ödevi vardır. Bir kısmı tasnifli olmakla birlikte, çeşitli sebeplerle kolay ve süratle yararlanabilecek durumda olmadıklarını biliyoruz. Ancak, biraz zaman ve eleman ayırmakla tasniflerinin mümkün olduğu, yani kolayca yararlanabilecek hale gelebileceği bilinmektedir. Bu rölove arşivlerine rahmetli Sedat Çetintaş'ın, Ali Saim Ülgen'in rölove arşivlerini de katmak mümkündür.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Hacettepe Üni-

versitesi Edebiyat Fakültesi'nin Sanat Tarihi Arşivleri de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Arşivi'nin niteliklerine sahiptir. Hacettepe'nin hazırlanmış tezleri de son zamanlarda, Edebiyat Fakültesi Dergileri'nin sonunda liste halinde yayınlanmıştır.

Özetle, merkezi bir dökümantasyon sistemi için Üniversitelerin önemli bir arşiv potansiyeli mevcuttur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler başlıklı yayın faaliyetine ciltler halinde devam etmektedir. Bunlara Şehir ve Bölge Monografileri şeklinde yayınlanan son yılların çeşitli kitaplarını da eklemek mümkündür. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı Mimarisi ile ilgili ciltleri ve daha önceden yapılmış benzer yayınlar bu tür envanter ve katalog çalışmalarını destekleyecek nitelikteki yayınlardır. Nitekim, sadece yayınlarla başlanan geniş çaplı bir çalışmadan habermiz vardır. İtalya'da amatör bir girişimci, bilgisayar teknolojisinden yararlanarak bütün İslâm Dünyası için mimari eserler dökümantasyonuna girişmiştir. Çalışmaları bu çok geniş kapsamlı işin başarılamayacak bir şey olmadığını gösterecek kadar ilerlemiştir. Önemli olan yapılabilirliğine inandırmaktır.

Yukarıda sözü edilen İstanbul Üniversitesi'ndeki tez çalışmaları da aslında böyle bir dökümantasyonu yıllar önce planlayan düşüncenin halkalarıdır. İki yıl önce, fakültemiz matbaasında bastırılan envanter fişleriyle, öncelikle mimari konunun Türk Sanatı Tezlerinden hareketle bir kartoteks çalışmalarına girişilmiştir. Seçmeli ders alan bir gurup öğrencimizin katkılarıyla tezlerin içindeki mimari eserlerin fişlenmesi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Tasniflerine henüz geçilmiş olmakla birlikte bazı tekrarların da birleşti-

rilmesiyle, Anadolu Türk Mimarisinin oldukça geniş bir envanterinin kartotekse geçirilmesi mümkün görülmektedir. Bu fişlerin kontrolleri yapıldıktan sonra bilgisayara verilebilirse, araştırmacılara çok yönlü bilgi aktarımının süratle sağlanabileceği tabiidir. Bu konuda TÜBİTAK ile işbirliği çok yararlı olacaktır.

Ortaçağ Türk Mimarisinin Anadolu dışı ve Anadolu karşılaştırmalı bir tablosunu yayınlardan yararlanarak hazırlamak istediğimizde çeşitli güçlüklerle karşılaştık. Türk Kültürü Atlası'nın yıllar süren çalışmaları maddi imkânsızlıklar yüzünden birtürlü baskı safhasına gelemedi. Bunun için hazırladığımız çeşitli ayrımlara göre Türk Mimarisini ele alan anıt haritaları çalışmalarında, böyle bir dökümantasyon merkezi, ön çalışmaları son derece de süratlendirecektir. Yine pek çok araştırmacı herhangi bir konuda çalışmalarına başlarken, veya değerlendirme bölümlerini ele alırken dökümantasyon konusunda zorlanmaktadır. Hatta bu zorlanmalar eksik bilgi mevcudiyeti yüzünden bazen eksik ve yanlış değerlendirmelere yolaçmaktadır. İşte bu yüzden artık Türkiye'de Türk Sanat Eserlerinin, ve öncelikle heran yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasını bir türlü önleyemediğimiz mimari eserlerin merkezi dökümantasyonunun gerçekleştirilmesini beklemek durumundayız. Bu beklenti gerçekleştiğinde, Sanat Tarihçileri envantercilikten kurtulup, değerlendirmelere ağırlık verebilecek ve üzerlerine düşen görevleri daha iyi yerine getireceklerdir. Bu işte koordinasyon ve gerçekleştirme Üniversitelerimiz ile Bakanlıkların ilgisini beklemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, inandırıcı bir koordinasyon sağlandıktan sonra, finansmanını bulmak, ekibi kurmak ve bu çok gerekli işi başarmak inançlı ve azimli bir kadro ile pek de zor görünmemektedir.

ARAPGİR GÜMRÜKCÜ OSMAN PAŞA CAMİİ HAKKINDA

Dr.Abdüselâm ULUÇAM

1 981 Temmuzunda, Üniversitemizin bir araştırma ekibiyle gittiğimiz Arapgir'de, mimarî eserleri yakından tanıma fırsatını bulduk (1). Bilhassa Eski Arapgir'deki (2) çoğu harap olmuş yapılar dikkatimizi çekti. Bunlardan Selçuklu döneminden kaldığı belirtilen Ulu Câmî ile Hankâh etrafınca yayınlanmıştır (3). Tarihleri gibi, mimarî durumları da çözüm bekleyen Cafer Paşa (Hasan Paşa), Molla Eyûb ve Ters Minareli (Yeni Cami) Câmîlerle, yıkık han ve hamamlar ciddi bir araştırma istemektedir. Bu yazımızda Osmanlı döneminde yapılan ve diğer yapılara göre daha iyi durumda olan Gümrükcü Osman Paşa Camii üzerinde durmak istiyoruz.

Câmî gibi, burada mahalleye de adını veren Gümrükcü Osman Paşa Arapgir'de doğmuştur. Söylentilere göre, çocukluğunda câmîin bulunduğu yerde koyun otlatırken bir kadının hakaretine maruz kalmış, büyüdüğünde burada bir câmî yaptırmayı aklına koyarak (4) İstanbul'a gitmiştir. Önce saray da kapıcıbaşı ve kasapbaşı; 1807'de arpa emini, 1810'da gümrük emini olmuştur. 1820 yılında mühimmat nâzırlığı, daha sonra vezirlik payesi ile Kars Mutasarrıflığına getirilmiştir. Paşa ünvanını da alarak Bozok, Kayseri ve Karahisar Mutasarrıflıklarında bulunan Osman Paşa, 1828'den sonra Boğaz Muhafızlığı yapmıştır. 1838 yılında ölen Gümrükcü Osman Paşa, Haydarpaşa'ya defnedilmiştir (5).

Osman Paşa Mahallesi'nde, meyilli bir arazide yapılan câmî, iki Gözde-

resi'ni birleştiren tepeccğin kuzey yamacında bulunmaktadır. Bugün tamamen ağaçlar arasında kalan yapı, yeni Arapgir'den gelen yolun bitişiğinde,

(1) Doç.Dr.Muhan BALİ başkanlığındaki araştırma ekibimize yakın ilgi gösteren Arapgirli'ler'e, ölçülerin alınmasında yardımı olan Mehmet KARAOSMANOĞLU'na teşekkür ederim,

(2) Arapgir, Bizans kaynaklarında Arabkares; Ermeni dilinde Arapker; Arabca ve Osmanlıca metinlerde (عربكيسر) olarak geçmektedir. "Arap, gir!" ünleminden çıktığı hikâye edilen bu ad, dilimizde Arabgir, Arabkir, Arapgir ve Arapkir şeklinde yazılıp okunmaktadır B.Darkot, "Arapkir" mad., İ.A.T (1978, s.553; F.Yücel, Arapgir Tarihi, Arapgir, 1967, s.30-31; Salname-i Vilâyet-i Ma'muratül Aziz, 1325, s.184.

Eski bir yerleşme yeri olan Arapgir XI.yy.da Selçuklularla Türk idaresine geçmiş, Osmanlı Döneminde Diyarbakır ve Elâzığ'a bağlı sancak merkezi olarak kalmıştır. 1183 (1774) yılından sonra, bağ ve bahçelik olan bugünkü (Yeni) Arapgir'e göçler başlayınca kısa zamanda Eski Arapgir önemini kaybetmiş, I.Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen terkedilmiştir. Bu yüzden yapıların çoğu harap olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz., F. Yücel, a.g.e., s.35-48; Ma'muratül Aziz Salnamesi, 1307, s.82, 1312, s.210-212, 1325, s.183-185; B.Darkot.ag.yerde, s.553.

(3) R.H.Ünal, "Arapgir'de Osmanlı Öncesi Devirden Bilinmeyen İki Anıt", Araştırma Dergisi, (Atatürk Üniversitesi Edeb.Fak.). IV, Erzurum, 1972, s.57-61. Ayrıca, A.Altun, "Konya Bulgûr Tekkesi", Sanat Tarihi Yıllığı, IV, İstanbul, 1971.s.56'da câmîin plânı bulunmaktadır.

(4) A.Bölükbaşı, Arapgir'de Türk Eserleri, İstanbul, 1974,s.19 (İ.Ü.Edeb.Fak. Basılmamış Lisans Tezi).

(5) M.Süreyya, Sicilli Osmanî, Yahud...III, İstanbul, 1311, s.444-445.

Aşık Sultan Mezarlığı'dan bakıldığında güzel bir görünüm arz etmektedir (Res.1).

Kitâbe ve vakıf kayıtlarına göre (6) 1234-1239 H (1818-1824) yıllarında yapılan tek kubbeli câmi geniş bir avlu içinde yer almaktadır. Avluya yan duvarlarıyla birlikte 10.5 m. uzunluğunda bir cephe oluşturan taçkapıyla girilmektedir (Res.4). Muntazam kesme taştan örülen taçkapı silmelere yaslanan sivri bir kemerle çevrilmiştir. Daha alçak ve basık olan kapı kemeri üzerinde mermer kitâbe mevcuttur. Üst kısmında, ayrı bir çerçeve içinde Sultan II.Mahmud'un tuğrasının da bulunduğu kitâbede:

قال الله تعالى حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى
وقوموا لله قانتين (7) صدق الله العزيز الرحيم

1239 (1823-4) tarihi okunmaktadır. (Res.5). Daha önce avlunun içinde bulunan (8) ve Osman Paşa'nın annesine ait olan çeşmenin kitâbesi, 1966 tamirinde taçkapının kuzeyindeki duvara alınmıştır. 1209 (1794) tarihli kitâbede "Dergâh-ı Alt kapıcıbaşılarından Osman Ağa'nın validesi Ümmü Gülsüm Hatun'un hayratıdır. Sene 1209." yazılıdır. (Res.5). Taçkapıya eklenen avlu duvarı da 1966 tamirinde yapılmıştır. Taçkapı câminin ana ekline göre orta değil, sağ tarafta inşa edilmiştir. Avlunun kuzeybatısında câmiye bitişik evler bulunmaktadır.

İçten 10x10 m. ölçüsünde kare bir plâna sahip olan câmi, dışardan düz payandalarla desteklenmiştir. (Plan I). Tamamı kesme taştan yapılan caminin dört köşesindeki payandalar, daha büyük duvarları destekleyenler ise daha dar tutulmuştur. Bu payandaların dışında, güney ve doğu duvarlarını kuşatan ve kademeler halinde daralıp câmi önünde sonuçlanan destek duvarları yer almaktadır. Kubbe kasnağı da, alt mimariye uygun olarak köşeli 16 küçük payanda ile çevrilmiştir (Res.2-3). Caminin 1,5 m. kalınlığındaki ana duvarları orta kısımlarından yükseltilerek çift meyilli alınlık şeklinde değerlendirilmiş, üstleri kubbe ile birlikte kur-

şunla kapatılmıştır. Kubbe kasnağı yuvarlak olmayıp köşeleri payandalara yaslanmak üzere 16 kenarlıdır.

Caminin kuzey cephesi boyunca uzanan ahşaptan yapılmış bir son cemaat yeri mevcuttur. Tamamı zeminden yüksek tutulan son cemaat yerine oval biçimli ve alçak basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Dört köşeli ahşap sütunların taşıdığı sivri kemerler üzerine oturan düz tavan, çinko kaplı meyilli çatı ile örtülmüştür. 8 bölümlü tavan, baklavalardan oluşan altıgen yazılarla süslenmiştir (Res.8). Kırmızı, beyaz renklerle boyanan kemerler iki renkli taş kemerlere benzetilmiştir. En altta, dıştan çakılan çitalarla sağlanmış bir korkuluk kısmı bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin kuzey batısından yine ahşap bir merdivenle üst kat (paşa) mahfiline çıkılmaktadır. Güneydoğu köşesinde ise minare kapısı yer almaktadır.

Harime son cemaat yerinden bir kapıyla girilmektedir. Kapının üstü kademeli kemerlerle çevrilmiştir. Câminin esas inşa kitâbesi bu kemer içinde bulunmaktadır. Siyah zemin üzerine yaldızla yazılmış 6 beyit halindeki kitâbede:

(6) Gümrükcü Osman Paşa Camii'ne vakfedilen Kur'an-ı Kerimlerden birinin vakıf kaydında;

اشبه كلام قديم وفرقان حكيم حبه الله تعالى وطلبنا لمرضاته
الكريم عربكردنه انشا واحياسنه موفق اولديغيمز جامع
شريفه وقف ومحل آخره ككتورلمك شرطيله وضع
اوتمشدر قرائت وتلاوت ايدن اخوان ختم قرآن عقيبنده
واوفى الاون سابقا استانه عامره كمركى امينى عثمان
آغايى دارين سلامتى دعاسندن فراموش ايتيمه لرفى سنة

۲۳۴

tarihi mevcuttur. (Res.16). Yine câmin pirinçten yapılmış dört vakıf şamdani üzerindeki kitâbelerde 1212 (H) tarihi okunmaktadır. Muhtemelen cami inşaatından önce sipariş edilmişlerdir. (Res.17). Ma'muratiil Aziz Salnamesi, 1325, s.183 de: "... ve eski şehrin Osman Paşa Mahallesinde olan cami 1165 tarihinde Gümrükcü Osman Paşa tarafından,..... yaptırılmışlardır." şeklinde geçmektedir. Herhalde baskı hatasıyla tarihi yanlış yazılmış olmalıdır.

(7) Bakara Suresi, Ayet: 238.

وزير اكرمی سلطان محمود كرمكارك
 كه اونش شهرقی عثمان پاشای كچل ارا
 مشار بالیبیان اومشدی بین الرجال اول ظات
 خدا قلدی او دم هم رتبه ئنه قبه حضرا
 وزارتله حکام اولمزدن اول فکر اینه مش اول
 رضای حتی تحسیل ایتمکه بر خیر مستثنا
 بو یوزدن حق موفق ایلیوب یابدی عربکیره
 رنی بو جامع النوری خدا اجرین ایده اعطا
 درودن جامعک بر نور قیندقجه قنادیل
 منور ایسون قلبن جناب حضرت مولانا
 فریدا جوهرن تاریخ احیا ایلدی خیرک
 عربکیره ایلوب عثمان پاشا جامع انشا
 okunmaktadır.(Res.9).

Harim kapısı ve girişten sonra, ikinci bir son cemaat yeri niteliğindeki mahfil gelmektedir. Ahşaptan yapılmış 2 katlı mahfilin birinci katına sağ taraftan basit bir merdivenle çıkılmaktadır. Başlıksız yuvarlak ahşap sütunların taşıdığı tavan, aynı zamanda üstteki paşa mahfilinin tabanını oluşturmaktadır. Giriş hizasına gelecek şekilde dışa taşan yarım yuvarlak balkon, baklava motifi meydana getiren korkuluk şebekeleri ile çevrilmiştir (Res.10). Kare mekânın tamamını örten yüksek kasnaklı kubbe pandantif ve duvarlar üzerine oturmaktadır. Kubbe kasnağında 4 pencere açılmıştır. Bunlardan başka mekân, alttan, yanlarda üçer; kible ve giriş duvarlarında ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Aynı hizaya gelen üstteki küçük pencereler yuvarlak kemerli ve vitray şeklinde renksiz camlarla süslenmiştir. (Res.11).

Kubbe içinde ve mahfilde zengin kalemişi süslemeler mevcuttur. Kırmızı, sarı ve yeşil renklerin hakim olduğu gül demetleri, bahar dalları yanında, daha çok mahalli özellik gösteren yaprak ve çizgi motifleri işlenmiştir. Harimin kible duvarına yakın olan kısmı minber ayağına kadar zeminden 15 cm. daha yüksek tutulmuştur. İç mekân çok sayıda kandille donatılmıştır. Ayrıca duvarlarda yuvarlak levhalar içinde yazı örnekleri mevcuttur.

Kible duvarına oyulmuş yuvarlak plânlı mihrap, dilimli sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Kemer mihrap içinde kıvrılarak dış çerçeve sonuna kadar uzanan alçıdan yatay bir şeride yaslanmaktadır. Yatay şeritte zencirek, kemer içinde yarım daire; iç kuşakta tek sıra mukarnas hücreleri, en üstteki geniş kuşakta ise kesişen daire motiflerinden oluşan geometrik süslemeler yer almaktadır. Kemer alınlığında boya ile yazılmış küft besmele, aynı hizadaki geniş kuşakta barok üslûpla işlenmiş ajurlu 2 rozet mevcuttur (Res.12). Mihrap içinde ve kemer ayaklarında kandiller sarkmıştır. En üstte kemer süsü verilmiş yarım daire içinde topuzlu bir mâdeni halka mevcuttur. Tüm mihrap sonradan yağlı boya ile boyanarak çirkinleştirilmiştir.

Mermer cinsi bir taştan yapılan minber, klâsik Osmanlı minberleri tarzındadır. Kademeli silmeli, 3 gözlü süpürgelik kaş kemerlidir. Kemerlerle üst çerçeve arasında kalan aynalık, bitki ve geometrik örneklerle süslenmiştir. Kapı söveleri burmalı sütuncelerle hafifletilmiş, dış yüzleri bitki motifleri, üst kısımları birer Mührü Süleyman'la bezenmiştir. Sövelerle yuvarlak kemerli taç kısmı alemlerle sonuçlanmaktadır. (Res.13). Kemer içine yerleştirilen kitâbede, üstte tek ; altta 2 satır halinde bozuk bir sülûsle (8)

سلام علیکم بما صبرتم فعمه عقبی الدار (9)
 شفیع الخلق فی الحشر محمد صاحب المنبر
 سنة ۱۲۳۸ ثقه عبد الغنی

yazılıdır. Mermer korkuluk şebekesi, sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen geometrik bir kompozisyon oluşturmaktadır. Sepet başlıklı sekizgen sütuncelere oturan kaş kemerli şerefe kısmı, yine mermer bir külâhla sonuçlanmaktadır.

Câminin güneydoğu köşesinde yer alan ahşap vaiz kürsüsü başlıbaşına

(8) A.Bölükbaşı, a.g.e., s.20.

(9) Ra'd Suresi, Ayet: 24.

bir değer taşımaktadır (10). Dört ayak üzerine oturan ve ön kısmına doğru genişleyip en üstte korkuluk şebekeleriyle çevrilen kürsünün taçlı bir arkılığı mevcuttur. Korkuluk kısmı önde burmalı sütun ve konsollarla süslenmiştir. (Res.14). Şebekeler ve tabla tamamen geçme tekniğiyle yapılmıştır.

Son cemaat yerinin güneydoğu köşesinden girilen ve câminin aynı yönündeki payandasına bitişen kare kaideli zarif minare, papuçluktan sonra 16 köşeli olarak yükselmektedir. Şerefe altı pirizmatik üçgenlerle genişletilmiş, korkuluk levhaları süslemesiz bırakılmıştır. Gövde ile aynı özellikte olan petek kısmı, yüksek ve konik bir külâhla sonuçlanmaktadır (Res.1).

XIX.yy.ın ilk yarısında yapılan petek kubbeli Osmanlı Camilerinin taşrada güzel bir örneğini oluşturan Gümrükcü Osman Paşa Camii, Arapgir'deki diğer yapılara göre günümüze daha sağlam bir şekilde gelebilmiştir. Ayrıca Yeni Arapgir'deki Mir-i Liva Ahmed Paşa ve Çobanlı Camileri dahil, ilçenin en gösterişli yapısı durumundadır.

Dış görünüşüyle, ilk bakışta bir kiliseyi hatırlatan câminin, batılılaşma dönemi mimarî anlayışıyla veya azınlık mimarları tarafından yapıldığı akla gelmektedir. Bu kanaate götüren en büyük özellik, binanın köşelerindeki daralmadan ve kademelenmeden kubbe kasnağına kadar yükselen payandaları olmaktadır. Ancak, yapı alanının meyilli oluşu, bu payandaların bir mimarî akım ve anlayışın ifadesinden çok, statik yapı ihtiyacından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında, duvarlardan örtü sistemine geçiş gizlenememiş, beden duvarları alınlık şeklinde bitirilmiştir. Plan olarak apsis şeklinde dışarı taşkın mihrabı dışında, 1779 tarihli Gülşehir Karavezir Camii'ne benzerse de, (Plan.II). Karavezir Camii'nin payandaları kademeli olarak daralıp piramidal yükselişe uyum sağlamaktadır (11). (Res.18). Sultan II. Mahmud döneminin yaygın mimarî usulü olan ampir özellik, aynı tarihlerde yapılan Gümrükcü Osman Paşa Camii'nin ince uzun minaresinde kendini gösterir. Fakat yapı, genelde kütleli mi-

marî formunu korumuştur.

Türk mimarisinin en belirgin unsuru olan sivri kemer, bu câminin yalnız taçkapısı ile mihrabında kullanılmıştır. Mimberde kaş, tüm pencerelerde yuvarlak kemer tercih edilmiştir. Ahşap son cemaat yeri, dışarıdan merdivenle çıkılan ikinci kat (paşa) mahfili ile iç mi-marideki sadeliği bozmayan kalemişi süslemeleri, câminin başlıca özelliklerindedir. Mihrabtaki sembolik halka ve küre motifleri ise daha yabancı ve garip görünmektedir. Minber kitabesindeki "Abdülğani" ketebe imzasından başka usta adından bahsedilmemiştir.

Gümrükcü Osman Paşa Camii'nin, Batılılaşma dönemindeki yaygın mimarî usulüplardan az etkilenmiş, tek kubbeli Osmanlı câmileri tipinde yapılmış başarılı bir örnek olduğunu söyleyebiliriz. 1939 depreminde duvarları çatlayan câmi bakım ve tamire muhtaç durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Bölükbaşı,Avni: Arapgir'de Türk Eserleri, İstanbul, 1974 (İ.Ü.Edebiyat Fak. Basılmamış Lisans tezi).

Darkot,Besim : "Arapgir" mad. İslâm Ans., I (1978), s. 553-554.

Evliya Çelebi: Seyahatname, III. İstanbul, 1974 (Üçdal Neşr.), s.861-862.

Karatekin,Gülten: Malatya'nın Arapgir, Darende, Hekimhan Kasabalarıyla Fethiye Köyündeki Eserler, İstanbul, 1970 (İ.Ü.Edebiyat Fak. basılmamış lisans tezi).

Mehmed Süreyya : Sicilli Osmanî, Yahud Tezkere-i Meşâhir-i Osmaniye, III, İstanbul, 1311, s.444-445.

Öztuna, Yılmaz: Büyük Türkiye Tarihi, XII, İstanbul, 1979, s.257.

Ünal, Rahmi Hüseyin: "Arapgir'de Osmanlı Öncesi Devirden Bilinmeyen İki Anıt" Araştırma Dergisi (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak.), IV, Erzurum, 1972, s.57-61

(10) Arapgir'in Eski Belediye Başkanlarından Necdet GÖMÜÇ, incelememiz sırasında, bu kürsünün aslında Cafer Paşa Camii'ne ait olduğunu ve oradan getirildiğini belirtmiştir.

(11) Bks.,M.Sözen (ve gurubu).Türk Mimarisi'nin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, s.298-299.

Yırık, Hüseyin: "Arapgir'de Turizm"
Salkım Dergisi, XIV, Arapgir, 1972, s.3-7.

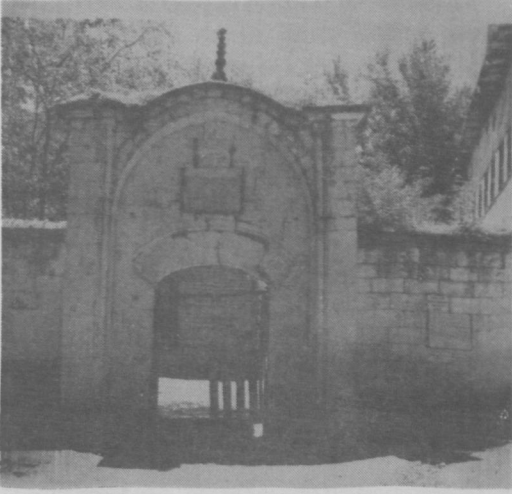
Yücel, Fikri: Arapgir Tarihi, Arap-
gir,

1 - a) Arapgir, Gümrükcü Osman Paşa Camii.

2 - Caminin üst yapısı ve örtü sistemi.

4 - Taçkapı.

5 - Taçkapı Kitabesi.

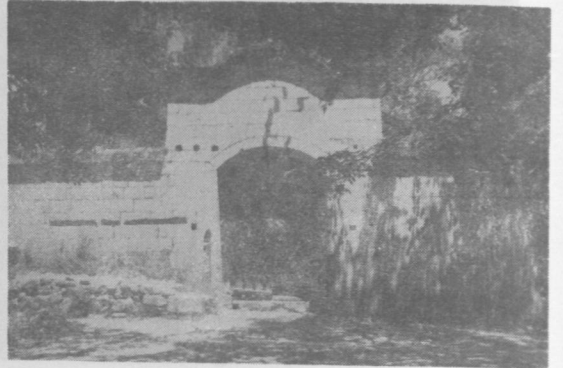

6 - Taçkapı ve Osman Paşa'nın annesine ait çeşme kitabesi.

3 - Caminin örtü sistemi, detay.

7 - Taçkapı'nın arkadan görünüşü.

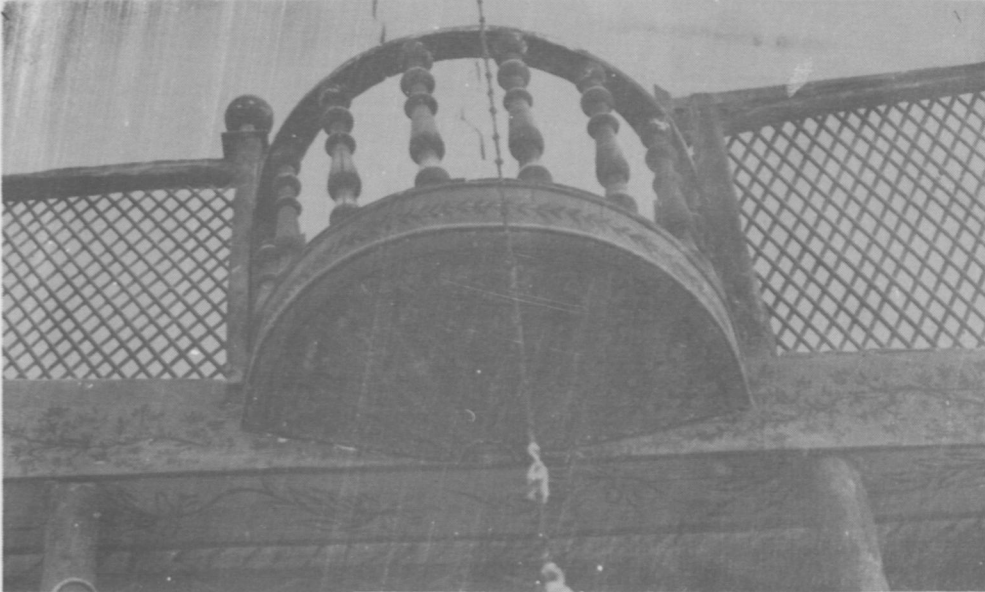

8- Caminin son cemaat mahalli

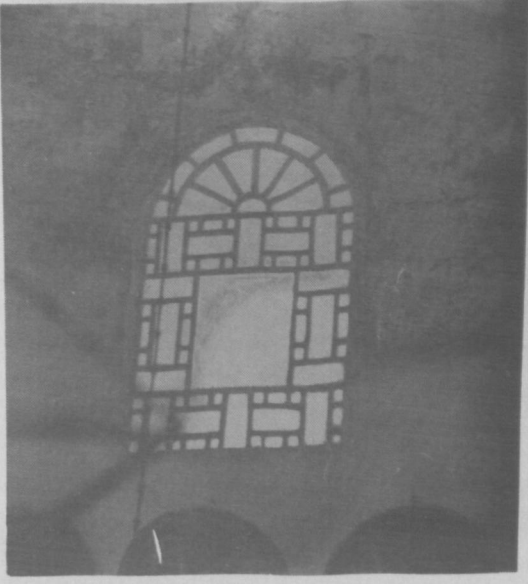
9 - Cami giriş kapısı üstündeki inşaa kitabesi.

10 - Paşa mahfili, detay.

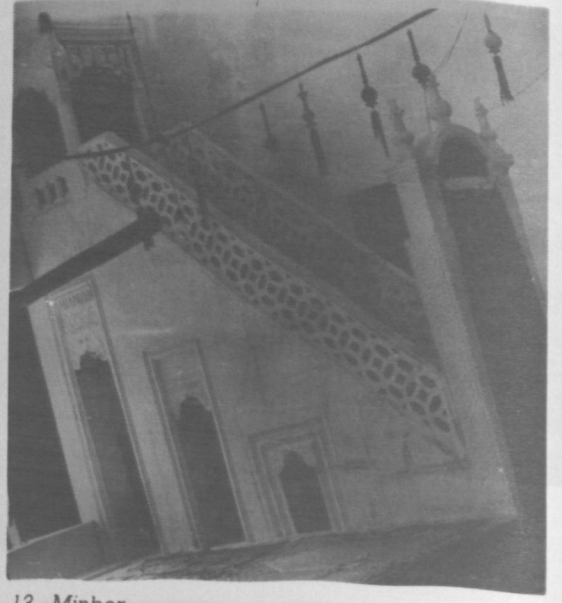

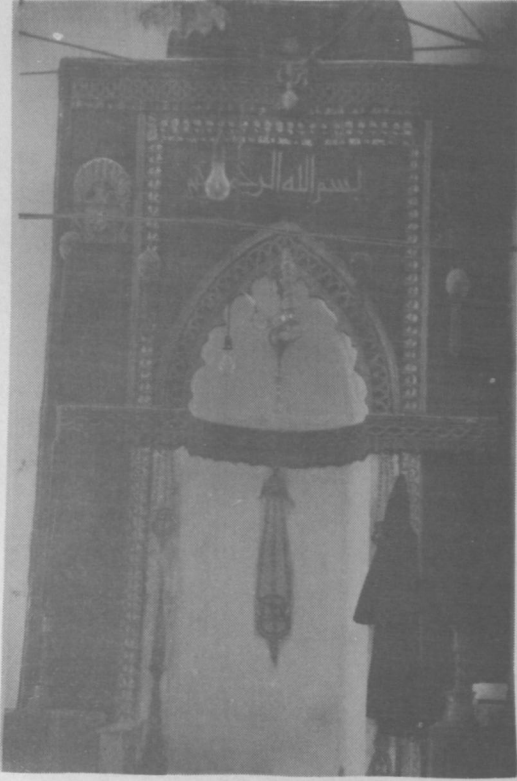

11 - Harim, üst pencerelerden biri.

13 - Minber.

12 - Mihrab.

14 - Minberdeki kitabe.

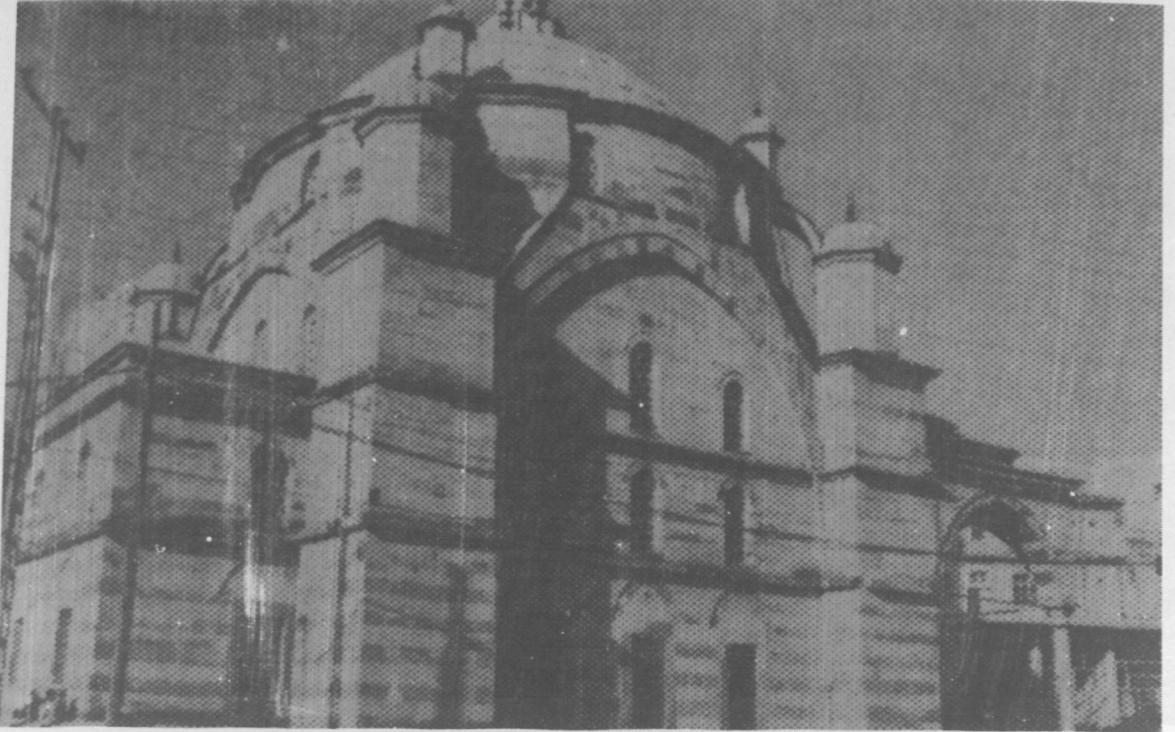

15 - Vaiz kürsüsü.

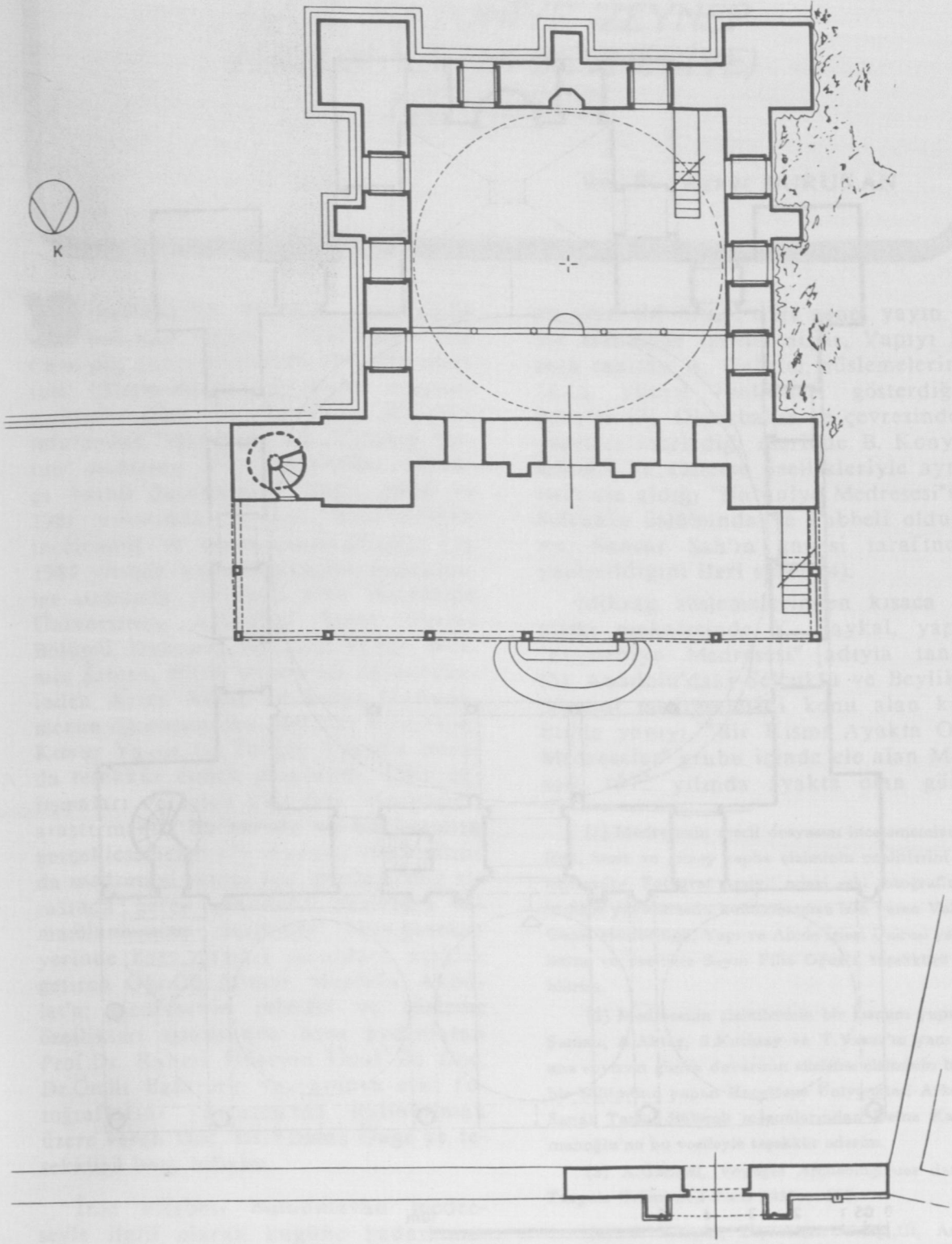

17 - Vakıf şamdanlarından birinin ayağındaki tarih kitabesi.

18 - Gülşehir, Karavezir Camii (M.Sözen'den).

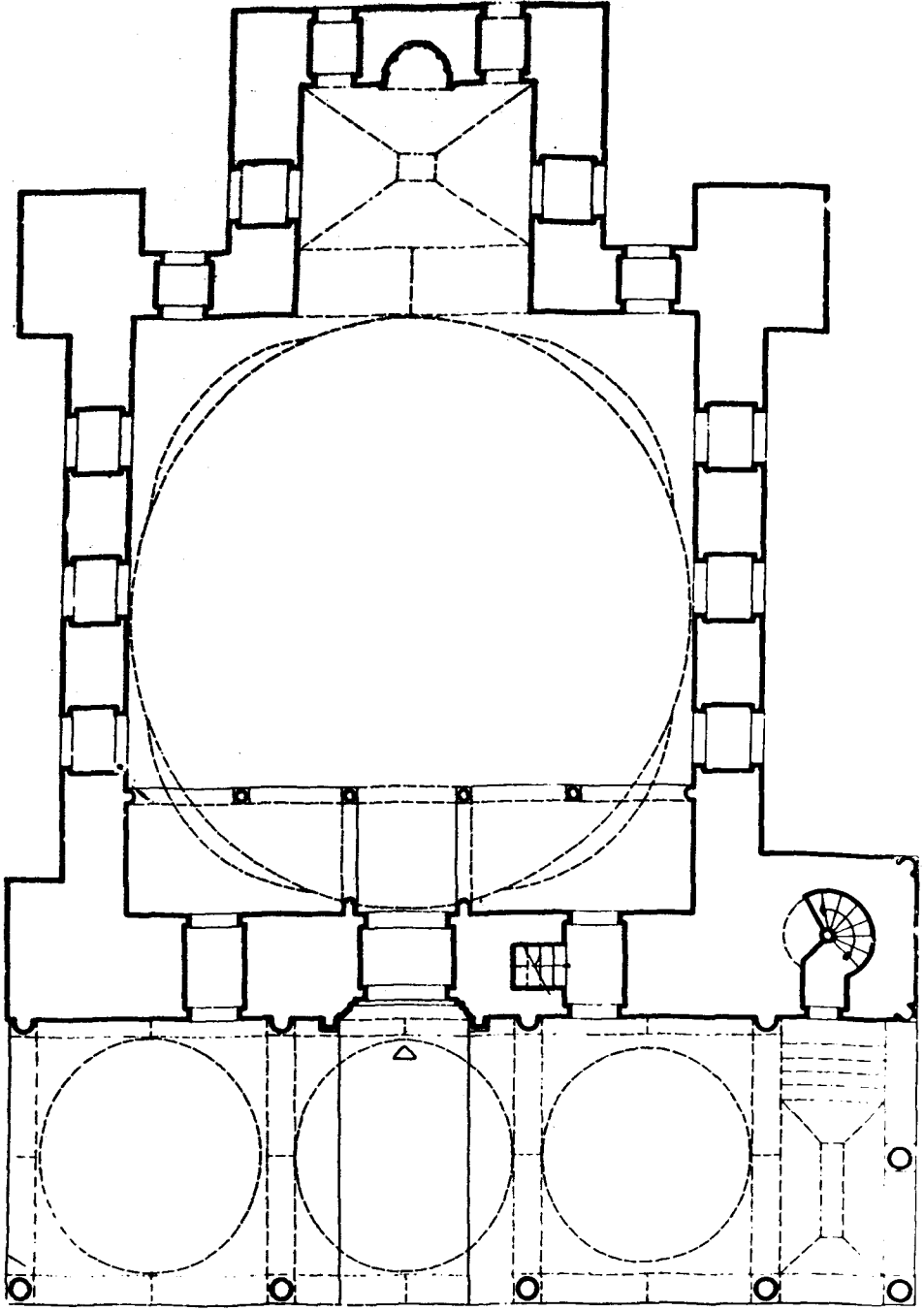

1 - Arapgir, Gümrükcü Osman Paşa Camii planı.

0 0.5 1 2 3 4 5 10m

II - Gülşehir, Karavezir Camii planı (M.Sözen'den).

HANİ, HATUNİYE (ZEYNEP HATUN YA DA ZEYNEBİYE) MEDRESESİ

Doç. Dr. Aynur DURUKAN

Diyarbakır'ın 81 km. kuzeyinde bulunan Hani ilçesinde, Ulu Câmî'nin güney-batısında yer alan medrese çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır (Res. 1). Yerleşim sâkinleri tarafından "Hatuniye, ve "Zeynep Hatun" medresesi adlarıyla anılan oldukça harap durumdaki yapı, 1984 ve 1985 yıllarında iki kez tarafımızdan incelenmiş ve planı çıkartılmıştır (1). 1984 yılında yerinde yapılan incelemeler sırasında yardımcı olan Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü Doktora öğrencilerinden Nermin Şaman, Bilim uzmanlığı öğrencilerinden Azize Aktaş ve Sevgi Kutluay, mezun öğrencilerden Mehmet Ayyarkın, Konur Yavuz ve Turgay Yazar'a burada teşekkür etmek istiyorum. Titiz çalışmaları ve içten katkıları olmasaydı, araştırmamız bu sürede ve bu boyutta gerçekleşmezdi (2). Ayrıca, 1985 yılında medreseyi ikinci kez incelememiz sırasında gerek plandaki eksikleri tamamlamamıza yardımcı olan, gerekse yerinde bazı mîmâri sorunlara açıklık getiren Öğr.Gör.Mimar Mustafa Akpolat'a; medresenin mîmâri ve süsleme özellikleri konusunda beni aydınlatan Prof.Dr. Rahmi Hüseyin Ünal ile Doç. Dr.Ömür Bakırer'e ve yapının eski fotoğraflarını yayınlamamıza izin veren Doç. Dr.Yılmaz Önge'ye teşekkürü borç bilirim.

İnşa kitabesi bulunmayan medreseyle ilgili olarak bugüne kadar monografik bir çalışma yayınlanmamış olmakla birlikte yapı; bir seyahatname, Diyarbakır ve çevresindeki eserleri ko-

nu alan iki kitap, dört genel yayın ve bir makalede incelenmiştir. Yapıyı kısaca tanıtan A. Gabriel, süslemelerinin 14.15. yüzyıl özellikleri gösterdiğini belirtir (3). Diyarbakır ve çevresindeki yapıları incelediği eserinde B. Konyar, mîmârî ve süsleme özellikleriyle ayrıntısız ele aldığı "Hatuniye Medresesi"nin Selçuklu üslûbunda ve kubbeli olduğunu, Sancar Şah'ın annesi tarafından yaptırıldığını ileri sürer (4).

Mihrap süslemelerinden kısaca söz ettiği makalesinde K. Baykal, yapıyı "Zeynebiye Medresesi" adıyla tanıtır (5). Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerini konu alan kitabında yapıyı, "Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler" grubu içinde ele alan M.Sözen, 1972 yılında ayakta olan güney

(1) Medresenin tescil dosyasını incelememize, rö-löve, kesit ve güney cephe çiziminin ozalitlerini çek-tirmemize, Fotoğraf Arşivi' ndeki eski fotoğraflarıyla birlikte yayınlamamıza izin veren Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yapı ve Abide İşleri Dairesi yetkililerine ve özellikle Sayın Filiz Oğuz'a teşekkürü borç bilirim.

(2) Medresenin çizimlerinin bir kısmını yapan N. Şaman, A.Aktaş, S.Kutluay ve T.Yazar'ın yanı sıra, ana eyvanın güney duvarının süsleme çiziminin büyük bir bölümünü yapan Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü mezunlarından Defne Karaoğlu'na bu vesileyle teşekkür ederim.

(3) A.Gabriel, Voyages Archeologiques dans la Turguie Orientale, I Paris 1935, s. 205.

(4) B. Konyar, Diyarbakır Yıllığı, III, Ankara 1936, s. 365

(5) K. Baykal, "Lice-Hani Civarında Eski Eserler", Karacadağ, 21 (1939), s.15-20, bil. s.15.

bölümünü mîmârî özellikleri açısından ayrıntılı incelediği "Hatuniye Medresesi"nin avlusunun kapalı olabileceğini belirtir. Ayrıca, mîmârî ve süsleme özelliklerini dikkate alarak yapıyı en erken 13.yüzyılın sonuna tarihler ve ilk kez medresenin güney bölümünün planını yayınlar (6). Diyarbakır ilindeki yapıları incelediği kitabında R.H.Ünal, "Zeynebiye (Hatuniye) Medresesi"nin ayakta olan güney bölümünü mîmârî ve süsleme özellikleriyle ayrıntılı olarak tanıtır. Yapıyı mîmârî açıdan kapalı avlulu medreselerle karşılaştırır, kitabelerini ve süslemelerini değerlendirerek 12.yüzyıl sonu 13. yüzyıl başlarına tarihler, ilk kez süsleme çizimlerini verir (7). Anadolu'daki Artuklu dönemi yapılarını ele aldığı yayında A. Altun, "Hatuniye Medresesi"ni mîmârî ve süsleme özellikleriyle tanıtarak 13. yüzyıl sonlarında yapılmış bir medrese olabileceğini ileri sürer ve söz konusu tarihlendirmesi nedeniyle Artuklu dönemine yerleştirilmesinin kuşku olduğunu belirtir (8). Anadolu Selçuklu mîmârî süslemesiyle ilgili eserinde G. Schneider, "Hatuniye Medresesi"nin güney eyvanındaki süslemelerden ikisinin çizimini verir ve yapıyı R.H. Ünal gibi 12.yüzyıl sonu 13. yüzyıl başlarına tarihler (9).

1. Yapının Bugünkü Durumu

Medrese, güney cephesiyle iç avlunun güney ve kuzeyinde yer alan hacimler dışında oldukça harap bir durumdadır. Yapıyı mîmârî ve süsleme özellikleri açısından tanıtan yayınların büyük bir kısmında, yalnızca medresenin güney kanadına ilişkin bilgilere ve çizimlere yer verilmiştir (10). Bunun nedeni, 1977 yılına kadar medresenin diğer bölümlerinin toprak ve moloz altında kalmış olmasıdır. Yapı, 1977 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce temizlenerek bugünkü haliyle ortaya çıkarılmıştır (11).

Yapının en iyi durumda olan bölümleri güney ve kuzeyidir. Güney kanatta ana eyvanla iki yanındaki hacimlerin duvar yükseklikleri 2. 10-4.62 m., medresenin diğer bölümlerinde ise yaklaşık 1. 92-4.00 m. arasında değişmektedir (Şek:3-5). Yapının en çok tahrip

olmuş bölümü, portalin de yer aldığı doğu kanattır. Doğu cephede, eksenin kuzeyindeki portalin yalnızca iki yan duvarı 4.40 m. yüksekliğe kadar ayakta. Portalin iç ve dış kaplamaları rümülüyle dökülmüş, giriş eyvanı da büyük ölçüde tahrip olmuştur (Res:2-3). 1940 yılında yapının kesme taşlarından bir kısmının sökülerek ilkokul inşaatında kullanıldığı belirtilir (12). Ayrıca üst yapı, batı kanattaki iki hacim ve kuzeybatıdaki mekân dışında büyük ölçüde yıkıktır (Şek: 3-4, Res.1,11,14). Kuzeybatı mekânın tonozunda çatlaklar ve göçükler görülür. Avlu zemini de toprak ve molozla dolmuş, yaklaşık 0.50-0.60 m. yükselmiştir (Res.:11-12, 15).

2. Plan Tanıtımı(13)

Yapı açık avlulu, revaksız ve üç eyvanlı bir medresedir (14). Avlu, dört

(6) M. Sözen, Anadolu Medreseleri. Selçuklu ve Beylikler Devri, II, İstanbul 1972, s. 153-156, Şek.31 (plân), Res.34.

(7) R.H.Ünal, Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Erzurum 1975, s. 49-66, şek. 8 (Plan)-15, Res.28-37.

(8) A.Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, İstanbul 1978, s.257-259, Plân: 37, Res: 341-343.

(9) G. Schneider, Bauornamente des seldschuken in Kleinasien, Wiesbaden 1980, s. 191, Şek.348, 364.

(10) Kşl. M. Sözen, a.g.e, s. 153-156, Şek.31; R.H.Ünal, a.g.e., s.49-66, Şek.8-15; A. Altun, a.g.e., s. 257-259, Plan 37.

(11) Bu bilgi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yapı ve Abide İşleri Dairesi yetkililerinden alınmıştır.

(12) M.Sözen, a.g.e., s. 154.

(13) Yapının bugünkü durumunu yansıtan ilk planı, 1/50 ölçekli olarak 1978 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri-Dairesi elemanlarından İbrahim Çetin tarafından çizilmiştir.

(14) Bazı yayınlarda, yapının kapalı avlulu bir medrese olabileceği belirtilmektedir. Kşl. M. Sözen, a.g.e, s. 155; R.H.Ünal, a.g.e., s. 49, 65. Buna karşılık, A.Altun, a.g.e., s. 257 de, B.Konyar'ın kaydından avlunun kubbeli olabileceği gibi bir anlam çıkmaktaysa da, bugün için bunu kesinlikle anlayabilmenin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Araştırmacıların değerlendirmeleri, yapının temizlenmeden önceki durumu dikkate alınarak yapılmıştır. Ancak bugün, avlusu kareye yakın dikdörtgen plânlı olmakla birlikte, medresenin kapalı avlulu olduğunu gösterecek herhangi bir kalıntı mevcut değildir.

yandan kapalı mekânlar ve eyvanlarla sınırlanır. Bugün tek katlı olan medresinin doğu ve batı kanatlarında, duvar kalınlığı içine yerleştirilmiş birer merdiven, yapının bazı hacimlerinin iki katlı olabileceğini düşündürmektedir (15).

Medrese doğu cephede, eksenin kuzeyindeki 2.83m. lik portal çıkıntısı dışında düzgün dikdörtgen planlıdır. Güney ve kuzeyde simetrik olarak kapalı hacim-eyvan-kapalı hacim düzenlemesi görülürken, benzer simetrik özellikler doğu ve batı kanatlarda karşımıza çıkmaz. Batıdaki iki kapalı mekâna karşılık, doğuda bir giriş eyvanı ve bir kapalı hacim yer alır. Yapının tüm mekânları dikdörtgen planlı ve oldukça farklı boyutlardadır.

Yapıdaki kapalı hacimler birer kapıyla avluya açılır. Doğudaki kapalı mekânın batı duvarı tümüyle yıkılmış olmakla birlikte, eksenin kuzeyinde kapı eşiği belli olmaktadır. Batıda kuzeydeki mekânın kapısı eksenin güneyinde, güneydeki mekânın kapısı eksenin kuzeyindedir. Kuzey ve güneyde, doğudaki mekânların kapıları eksenin batısında, batıdaki mekânların kapıları eksenin doğusundadır.

Medresede güneydeki hacimlerin tümünde, doğu kanatta eksenin güneyinde, kuzey kanatta eksenin batısında ve batı kanatta eksenin kuzeyindeki hacimde toplam dokuz pencere görülür. Güney duvarında eksene simetrik birer, doğu ve batı duvarlarında eksende birer pencerenin bulunduğu güneydeki ana eyvan dışındaki mekânlarda eksende birer pencere vardır. Ana eyvanın doğusundaki mekânın güney duvarında yer alan pencere büyük ölçüde yıkılmış, buna karşılık batıdaki pencere doldurulmuştur. Yalnızca ana eyvanın doğu ve batı duvarlarındaki pencereler bitişik mekânlara, diğerleri dışa açılır.

Ana eyvanın güney duvarında, eksendeki içten ve dıştan yarım yuvarlak mihrap nişinin yanı sıra, giriş eyvanının güney duvarında birbirine bitişik iki dikdörtgen niş yer alır (16).

Yapının iki mekânının örtü sistemi büyük ölçüde ayaktadır. Batı kanatta

kuzeydeki hacim kuzey-güney doğrultusunda, kuzeybatı mekân doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür. Kuzey eyvanla doğu ve güneydeki kapalı hacimler dışındaki mekânlarda tonoz başlangıçları görülür. Doğudaki giriş eyvanı ile kuzeydoğu mekânın orijinalde doğubatı doğrultusunda, güneydeki ana eyvanın kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozla örtülü olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır (17).

8.80x10.35 m. ölçülerindeki medrese avlusu, kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı ve revaksızdır. Üstü açık olan avlunun batısında, kapalı mekânların önünde, tonoz başlangıçlarından doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülü oldukları anlaşılan dikdörtgen planlı birer eyvan bulunur. Batıdaki eyvan düzenlemesinin simetriği doğuda görülmez. Temelde merdiveni gizlemeyi amaçlayan bu düzenleme ile hem yer kaybı, hem de her iki mekânın ortak duvarına merdiven yükünün binmesi önlenmiştir. Böylelikle, statik ve işlevsel açıdan başarılı bir çözüme ulaşılmıştır. Batıdaki düzenlemenin doğuda görülmemesinin nedeni, doğudaki merdivenin daha küçük boyutlu olması ve duvar kalınlığı içine yerleştirilebilmesidir. Ayrıca, bu kanatta tek kapalı mekânın yer alması da

(15) Kanımızca batı kanattaki iki kapalı mekânla doğu kanattaki bir kapalı mekân çift katlı olarak düzenlenmiş olabilir. Batıdaki üst kat mekânlarının önünde, alttaki eyvanların üstünde bir sahanlık biçimlendirilmiş olmalıdır. Doğuda ise, merdivenin doğrudan üst kat mekânının kapısına açılması akla yakındır.

(16) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki rölöve projesinde, içine girilemeyen batı kanadın güneyindeki mekânın batı duvarı ekseninde dikdörtgen bir niş gösterilmiştir.

(17) Kapısı moloz taşlarla dolmuş olduğundan içine girilemeyen batı kanatta güneydeki mekânın, kuzey mekân gibi kuzey-güney yönünde beşik tonozla örtülü olduğu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki rölöve projesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, doğu kanattaki kapalı mekânın batıdakiler gibi kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu dikkate alınarak, aynı yönde beşik tonozla örtülü olduğu düşünülebilir.

eyvanlı bir düzenlemeyi gereksiz hale getirmiştir. Batıdakine simetrik bir eyvan düzenlemesi, giriş eyvanının önünün kapanmasına da yol açacaktı (Plan 1-2).

3. Dış Tasvir

Medresenin dışında toprak seviyesinde farklılıklar görülür. Toprak seviyesi güney cephede yaklaşık 0.50-0.60 m., kuzey cephede 1.50-2.00 m. yükselmiştir. Güney cephenin batı köşesinde toprak seviyesinin 1.00-1.50 m. ye kadar yükseldiği izlenir (Şek:5,Res:5). Buna karşılık kuzey cephede, hacimlerin örtüsü ile yol yaklaşık aynı seviyededir (Res:1). Doğu cephede, toprak seviyesi yaklaşık 0.50-0.80m. yükselmiştir (Res: 3).Batı cephede, kuzeydekine benzer bir durumla karşılaşırız.

Doğu cephe, medresenin en çok tahrip olmuş cephesidir. Eksenin kuzeyindeki portal, orijinal özellikleri saptanamayacak ölçüde harap olmuştur. Ancak kalıntılarda, portalin dışı yaklaşık 2.63 m. çıkıntılı olduğu anlaşılmaktadır (Res.3). Çevre halkı, bir büyük kemer ve tonozdan söz etmişler; yakın zamana kadar ayakta olan bu öğelerin, medresenin toprak altında kalan bölümlerini ortaya çıkartma çalışmaları sırasında yıkıldığını belirtmişlerdir. Ancak, yapının eski fotoğraflarında kemer ve tonozun görülmemesi, söz konusu tahribatın daha önceye ait olduğunu göstermektedir (Res.2). Cephede, eksenin güneyindeki hacmin doğu duvarı büyük ölçüde yıkıktır; buna karşılık, güneydoğu mekânın doğu duvarı 1.22 m. yüksekliğe kadar ayaktaadır.

Güney cephe, medresenin en iyi korunmuş cephesidir. Batısı ve orta bölümü, yaklaşık örtü sistemine kadar ayaktaadır. Buna karşılık doğu bölüm tahrip olmuş, doğudaki mekânın güney duvarı büyük ölçüde yıkılmıştır. Ekse-ne simetrik ana eyvan pencereleri yarı yüksekliğe kadar toprak seviyesi altında kalmış, üst kısımları da büyük ölçüde moloz taşlarla doldurulmuştur. Dikdörtgen biçimindeki ana eyvan pencerelerinin lentolarında kitabeli birer şerit yer alır (Res:5,8-9). Diğer iki pencereden batıdakinin dış kısmı büyük öl-

çüde tahrip olmuş ve moloz taşlarla doldurulmuştur, doğudaki ise yıkılmıştır (Res.6-7). Pencere aralarında yer alan bezemeli yatay bordür, yanlarındaki dikey bordürler gibi pencereleri üstten sınırlar. Batıda çift yönlü bir kademelenme yapan bordür, doğuda tek yönlü olarak karşımıza çıkar. Ana eyvanın iki yanındaki mekânların dış cephelerinde görülen bu değişik düzenleme, belki de mekânların işlev farklılığından kaynaklanmış olabilir. Eksendeki kalıntının, ana eyvanın mihrabını destekleyen yarım yuvarlak bir payanda olduğu anlaşılmaktadır (Şek. 5, Res.5).

4. İç Tasvir

Medresenin içi de büyük ölçüde tahrip olmuştur. Yapıya girişi sağlayan doğudaki portalin kaplamaları tamamen dökülmüştür. Giriş eyvanının kuzey duvarı, kaplamalı olarak tonoz başlangıcına kadar ayaktaadır. Güney duvarda, eksenin batısında tahrip olmuş iki dikdörtgen niş ile merdiven kalıntısının dört basamağı, doğuda ise kapı sövelerinin alt kısımları görülür. Tonoz başlangıcı yalnız kuzeyde belirgindir. Eyvanın güneyindeki mekânın doğu duvarı büyük ölçüde, batı duvarı ise tümüyle yıkıktır. Doğu duvar ekseninde, alt kısmından orijinalde dikdörtgen biçiminde olduğu anlaşılan, moloz taşlarla doldurulmuş bir pencere açıklığı; batıda, eksenin kuzeyinde 1.02 m. genişliğindeki kapı eşiği belli olmaktadır. Kuzey ve güney duvarlar yaklaşık 1.00 m. yüksekliğe kadar kaplamalarıyla ayaktaadır. Üst yapısı tümüyle yıkıktır; ancak orijinalde, batı kanattaki mekânlar gibi kuzey-güney yönünde beşik tonozla örtülü olduğu düşünülebilir (Res: 11).

Kuzey kanatta doğudaki mekâna, güney duvarında eksenin batısındaki bir kapıyla girilir. Kapı büyük ölçüde tahrip olduğundan orijinal biçimi tesbit edilememektedir. Ancak, mimarî özellikleri açısından büyük ölçüde batıdaki mekâna benzerlik gösterdiğinden, aynı tipte dikdörtgen biçiminde bir kapısı olduğu düşünülebilir. Batı ve kuzey duvarları sağır olan mekânın doğu duvarı

ekseninde, dışa açılan dikdörtgen bir pencere görülür. Kuzey ve güneyde tonoz başlangıcı belli olmaktadır (Res.13-14). Eksendeki kareye yakın dikdörtgen planlı eyvanın duvarları 1.67 m. yüksekliğe kadar kaplamalı olarak ayakta-
dır. Güneyi doğrudan avluya açılır. Üst yapısı yıkık olduğundan, kemer veya benzeri bir ögenin kalıntısı belli olmamaktadır. Doğu ve batı duvarları sağır olan eyvanın kuzey duvarında eksende, bugünkü zemin seviyesinden başlayan 0.26 m. genişliğinde, 0.15 m. derinliğinde ve 0.40 m. yüksekliğinde dikdörtgen bir açıklık yer alır. Bu açıklığın içinde bir күnkün olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu açıklık, bir araştırmamız tarafından avluda bulunduğu belirtilen havuzla ilişkili olabilir (18). Bu görüşün doğruluğu, ancak avluda yapılacak bir kazı çalışmasıyla açıklık kazanabilir. Güneydeki yoğun bezemeli ana eyvanla karşılaştırıldığında son derece sade bir görünüme sahip olan bu eyvan, belki de sel-sebilleri bir eyvan olarak düzenlenmiş olabilir (Res.13). Batıdaki mekân, boyut ve biçim açısından doğudaki mekâna benzer. Diğer duvarları sağır olan mekâna, güneydeki dikdörtgen biçiminde kapıyla girilir. Büyük ölçüde ayakta olan tonozunda çatlaklar vardır (Res. 12).

Batı kanatta, eksenin kuzeyindeki mekâna basık kemerli bir kapıyla girilir (Res.16). Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülü mekânın batı duvarındaki pencere dikdörtgen biçimindedir ve doldurulmuştur. Güneydeki mekânın girişi doldurulmuş olduğundan içine girilememiştir. İki mekân doğu kanattan farklı olarak doğrudan avluya değil, önlerindeki eyvanlara açılırlar. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı eyvanların tonoz başlangıçları kuzey ve güneyde görülür. Doğrudan avluya açılan eyvanların 2.45 m. kalınlığındaki ortak duvarlarına yerleştirilmiş merdivenin kalıntısı güçlüklerle belli olmaktadır (Şek. 3, Res.15-17).

Güney kanatta, batıda yer alan mekâna dikdörtgen biçiminde bir kapıyla

girilir. 4.50x4.90 m. ölçülerindeki kareye yakın dikdörtgen planlı mekânın duvarları kaplamasız olarak ayakta-
dır. Doğu duvardaki, büyük ölçüde tahrip olmuş pencerenin orijinal özellikleri tesbit edilememekle birlikte, boyutu dikkate alındığında doğu mekândaki pencere gibi dikdörtgen biçiminde olduğu anlaşılmaktadır (Res.19). Güney duvardaki pencerenin üst kısmı tümüyle tahrip olmuş ve büyük ölçüde moloz taşlarla doldurulmuştur (Res. 20). Mekânın örtü sistemi tamamiyle yıkıktır. Ancak, 1984 yılındaki incelememiz sırasında kuzeydoğu köşede tesbit edilen kemer başlangıcı, orijinalde kubbeyle örtülü olabileceğini düşündürmektedir (Res.21). Nitekim, yapının eski fotoğraflarında pandantif kalıntısı görülmektedir (Res.22). Ayrıca, yapının temizlenmeden önceki durumunu tanıtan araştırmacılar, bu mekânın orijinalde kubbeyle örtülü olduğunun anlaşıldığını belirtmişlerdir (19). Buna karşılık, yapının temizlik çalışmaları sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü elemanlarınca çıkartılmış planında, mekân kuzey-güney yönünde beşik tonozla örtülü olarak gösterilmiştir.

Ana eyvan, medresenin en iyi korunmuş bölümlerinden biridir. Güney duvardaki kemer kalıntısı ile doğu ve batıdaki tonoz başlangıçları, eyvanın orijinalde kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozla örtülü olduğunu göstermektedir (Şek.4). Güney duvarında üçlü bir düzenleme görülür. Eksende sivri kemerli yarım yuvarlak mihrap nişi, eksene simetrik, sivri kemerli nişler içine açılmış birer dikdörtgen pencere yer alır(Res.23-24). Mihrap nişi dıştan geometrik geçmeli bir bordür, düz bir silme ve üç sıra mukarnaslı bir şeritle kuşatılmıştır(Res.25). Kemer başlangıcı üstünde iki ayet şeridi, üstte ortada enine dikdörtgen bir pano ve iki yanında silmeli iki sivri kemer bulunur (Şek. 8, Res. 23). Doğu ve batı duvarlarda yer alan sivri kemerli nişler içine

(18) B.Konyar, a.g.e., s. 365.

(19) Kşl.M.Sözen, a.g.e., s. 154; R.H.Ünal, a.g.e., s. 65; A. Altun, a.g.e., s.257.

açılmış dikdörtgen pencereler üç yandan ikişer bordürle sınırlandırılmıştır. Dıştaki dar bordürlerin üst kısımları büyük ölçüde tahrip olmuştur. İç kısmının üstü tümüyle yıkılmış olan batı pencere, bugün sivri kemerli bir açıklık görünümündedir (Res.26). Doğu pencerenin üstünde bir âyet kitabesi, düz bir silmeden sonra iki sıra mukarnas ve bitkisel bezeme görülür (Res.27-28). Pencerelerin üstünde, doğu ve batı duvarları tümüyle, güney duvarı da ortadaki mihrap dışında dolaşan bir âyet şeridi yer alır (Res.27).

Ana eyvanın doğusundaki mekân, medresenin en çok tahrip olmuş hacimlerindenidir. Doğu ve kuzey duvarları kısmen, batı duvarı ise 2. 50-3.00 m. yüksekliğe kadar ayakta. Batı duvardaki pencere dikdörtgen biçimindedir, üstünde silmeli aynalı kemerli ve ortasında rozet bulunan bir alınlık görülür (Res.29-30). Güney duvarın orta kısmı büyük ölçüde yıkıktır, yalnız batıda söve kalıntısı dikkati çeker. Eski bir fotoğrafından, sövelerinde bitkisel bezemeli birer bordür ve iki yanında silmeli kemerler olduğu anlaşılan moloz taşlarla doldurulmuş bir pencere görülmektedir (Res.31). Mekânın örtü sistemi tamamiyle yıkılmıştır. Ancak, boyut ve biçim açısından batıdaki mekâna benzer özellikler yansıtması dolayısıyla, orijinalde aynı tipte pandantifli bir kubbe ile örtülü olduğu düşünülebilir. Nitekim, yapının temizlenmeden önceki durumunu tanıtan araştırmacılar, batı mekân gibi orijinalde kubbeye örtülü olması gerektiğini belirtirler. Buna karşılık, yapının temizlik çalışmaları sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü elemanlarınca çıkartılmış planında, batıdaki mekân gibi kuzey-güney yönünde beşik tonozla örtülü olarak gösterilmiştir.

Medresenin açık avlusu revaksızdır, zemini toprak ve molozla dolmuştur (Res. 15). Kareye yakın dikdörtgen planlı avlunun kubbeye örtülü olduğunu gösterecek herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Ayrıca, batı kanattaki eyvanlı düzenlemenin simetriğinin doğuda görülmemesi ve her iki yandaki

merdiven kalıntıları, avlunun kubbeye örtülü olmadığına kanıtı olarak değerlendirilebilir. Avlunun dört yanında kemer kalıntısı veya buna işaret edecek herhangi bir ögenin bulunmaması, kanımızca avlunun kubbeye örtülü olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, eyvanların tonoz kalıntıları da bu ihtimali güçleştirmektedir. Ancak, temizlik çalışmaları öncesinde medresede inceleme yapmış araştırmacılarımızdan R.H.Ünal, güneydeki tonoz örtülü ana eyvan ile iki yanındaki kubbeli mekânları dikkate alarak, bu şemanın daha çok kapalı avlulu medreselerle benzerlik gösterdiğine işaret etmektedir (20). Ayrıca B.Konyar'ın, "Medresenin en mühim kısmı dört kemer üzerine oturtulmuş olan ve şimdi kubbesi yıkılan parçasıdır" doğrultusundaki ifadesinin de, bu görüşün benimsenmesinde etkili olduğu kanatındeyiz. Ancak, araştırmacının bu ifadeyle bağlantılı olarak verdiği fotoğrafın avlunun değil, ana eyvanın batısındaki mekânın kubbesi olduğunu düşünüyoruz (21).

Toprak ve moloz dolu olduğu için zemin seviyesi belli olmayan avluda havuza rastlanmamıştır. Ancak B. Konyar, havuzun varlığından söz etmektedir (22). Çevre halkı da avlunun ortasında bir havuz bulunduğunu ve medresenin doğusundaki su kaynağından havuza su getirildiğini belirtmişlerdir. Avluda yapılacak küçük bir kazı çalışması bu konuya açıklık getirebilir. B.Konyar'ın gözleminden hareketle, bir eyvandan bu havuza suyun getirilmesi akla yakındır. Bu takdirde, daha önce kuzey eyvanla ilgili olarak öne sürdüğümüz görüşün doğruluğu tartışılabilir. Kuzey duvarında künk bulunan ve gerek düzenleme, gerekse süsleme açısından simetriği güney eyvandan çok farklı ve sade bir görünüme sahip olan kuzey eyvanın, selsebilli bir eyvan olarak yapılmış olması mümkündür.

(20) R.H.Ünal, a.g.e, s. 65.

(21) B.Konyar, a.g.e., s. 365, Res.244.

(22) Ay. es., s.365.

Medrese avlusunun doğu ve batısında, simetrik olarak ekseninde yer alan merdivenler, yapının bazı bölümlerinin iki katlı olduğunu düşündürmektedir. Ancak, yapının bugünkü harap durumunda, hangi bölümlerin çift katlı olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Medresenin kuzey ve güneyinde görülen simetrik özelliklerin ve büyük boyutlu mekânların doğu ve batıda görülmemesi, bu kanatlardaki mekânların orijinalde iki katlı olabileceğini düşündürmektedir. Mekânların küçük boyutları da bu ihtimali güçlendirmektedir.

5. Malzeme ve Teknik

Yapıda, kesme ve moloz taş olmak üzere iki tür malzeme kullanılmıştır. Örgü malzemesi olarak yapının her bölümünde düzensiz moloz taş kullanımı görülür. Alt ve üst yapıda düzenli kesme taşlar, kaplama malzemesi olarak düz istif tekniğinde uygulanmıştır. Kesme taşlar arasında 1-2 cm., moloz taşlar arasında 3-10cm. kalınlığında beyaz kireç harç kullanılmıştır. Ayrıca, farklı boyutlardaki düzensiz moloz taşlar arasına yer yer küçük taş parçaları yerleştirilmiştir (Res.5, 12-14, 23). Pencereleeri doldurmak amacıyla kullanılmış moloz taşlar, örgü malzemesine oranla daha düzenli bir teknik gösterir (Res.20).

6. Süsleme

Medresenin içinde ve dışında yazı, geometrik ve bitkisel bezeme olmak üzere üç tür taş süsleme görülür. Süsleme programı genelde yapının güney cephesinde ve ana eyvanın duvarlarında karşımıza çıkar. Güney cephede, pencereleri kuşatan bordürler dışında bitkisel bezemenin; içte ise yazı ve geometrik süslemenin egemen olduğu görülür (Şek.6-8). Ayrıca, güneydoğu mekânda geometrik bezeme örneği pencere üstünde yer alır. Mekânın eski fotoğraflarından birinde, geometrik ve bitkisel bezemeli parçalar dikkati çeker (Res.31). Medresenin avlusunda bulunan ve portale ait olduğunu sandığımız bir bordür parçasında da geometrik süsleme görülür (Res. 45). Ayrıca, avluda ve ana eyvanın içinde bulunan iki

parça düğümlü yazı örneği içerir (Res. 46).

Medresedeki süsleme programını güney cephe, ana eyvan ve güney doğu mekân olmak üzere üç ana grupta inceleyebiliriz. Ayrıca, portal parçası ve avlu ile ana eyvanda bulunan parçalardaki bezemeler de ele alınacaktır.

Güney cephede yoğunluğuna göre bitkisel, geometrik ve yazı olmak üzere üç tür süsleme ile karşılaşmaktayız. Bugünkü zemin seviyesinden yaklaşık 1.60 m. üstte, zencirek motifli bir silmeyle sınırlandırılmış bitkisel bezemeli kademeli bir bordür dolaşır. Ancak, batıda çift taraflı olarak görülen kademelenme, eksenin doğusunda yalnızca tek taraflı olarak uygulanmıştır. Doğu ve batı mekânların güney cephelerinde karşımıza çıkan bu değişik düzenleme, belki de mekânların farklı işlevlerini vurgulamak için yapılmış olabilir. Ancak, yapının bugünkü durumunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Batı köşeden 2.43 m içte başlayan bordürün doğuda 1.65 m., batıda 1.43 m.lik bölümü tamamen tahrip olmuştur. Aynı bordür, cephenin belirli bölümlerinde dikey olarak da devam ederek hem eksene simetrik ana eyvan ve yan mekân pencerelerini dıştan sınırlar, hem de arada içleri bezemesiz iki dikdörtgen pano oluşturur (Şek 6-7.; Res.5, 7).

Güney cephedeki bitkisel bezemeli bordürü kuşatan zencirek motifli silme yaklaşık 0,20 m. kalınlığındadır. 0,45 m. kalınlığındaki bitkisel bezemeli bordürde rûmf-palmet dizisi görülür. İki yandaki rûmtler ortadaki palmet motifine çerçeve oluşturur; palmet sapları rûmtleri, rûmf sapları ise palmetin tepce yaprağını biçimlendirir (Şek.6, 7-10; Res. 7, 33-34).

Eksene simetrik ana eyvan pencereleri üç yandan geometrik bezemeli bir bordürle kuşatılır. İki yanda 0.40 m. kalınlığındaki bordür üstte 0. 51 m.ye çıkar. Geometrik geçmenin ana motifini yan yana ve üst üste sıralanmış sekizgenler biçimlendirir. Sekizgenlerin ikişer cephesini kesen sekizgen kesitleri birbirleriyle de kesişerek zencirek benzeri basık altıgenler oluşur. Böylelikle,

sekizgenlerin ve kesitlerinin orta kısımlarında sekiz kollu yıldız motifleri ortaya çıkar. Yıldızların ortasında, bir kısmı tahrip olmuş rozetler yer alır (Şek: 6-7, Res.35).

Eksenin doğusundaki ana eyvan penceresinin lentosunda, zemini kıvrık dallı ve rûmî dolgulu, nesih yazılı bir âyet frizi görülür (Res. 8-9). Batıdaki ana eyvan penceresinin büyük ölçüde tahrip olmuş lentosunda da, orijinalde aynı tipte bir âyet frizinin bulunduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır (Res.10).

Güney cephenin doğusundaki, büyük bölümü tahrip olmuş pencerenin batısında, bitkisel bezemeli bordürün iç kısmında geometrik geçme motifli bir friz yer alır. Altıgenlerle, farklı yönlerdeki kırık çizgilerin kesişmesinden oluşan geçmeli düzenlemede, aralarda beşgenler ve baklava motifleri ortaya çıkar (Şek.9, Res.36).

Ana eyvanda, yoğunluğuna göre geometrik, yazı ve bitkisel bezeme olmak üzere üç tür süsleme ile karşılaşmaktayız (Şek.8). Güney duvardaki nişlerin kemer silmeleri balık sırtı motifleriyle, mihrap nişinin kemer silmesi ise burmalı olarak biçimlendirilmiştir (Res:23-25). Mihrap nişi dıştan, geometrik geçme motifli bir bordürle üç yandan sınırlanır. İki yanda 0.40 m., üstte 0.76 m. kalınlığındaki bordür, kırık çizgilerin iç içe geçmesinden oluşan bir bezemeye süslüdür. Birbiriyle kesişen bitişik altıgen kesitleri süslemenin ana motifidir. Bu motiflerin farklı doğrultularda kesişmesiyle, birbirini doksan derecelik açıyla kesen zencirek benzeri basık altıgenler ve aralarda kare, beşgen ve baklava motifleri ortaya çıkar (Şek. 11, Res.38).

Ana eyvanın güney duvarında, üstteki iki sıra mukarnaslı bordürle sınırlandırılmış düzenlemede, altta zemini kıvrık dallı ve rûmî dolgulu, nesih yazılı iki âyet frizi ve üstlerinde geometrik geçme motifli bir pano yer alır (Şek.8, Res. 39). Pano yüzeyindeki bezeme, altıgenlerin ve kırık çizgilerin iç içe geçmesinden oluşur; aralarda beşgen ve baklava motifleri ortaya çıkar (Şek. 9. Res.39-40). Panonun bezemesi, güney

cephenin doğusundaki pencerenin geometrik geçmeli frizini hatırlatır.

Güney duvarın üst kısmındaki mukarnas bordürlü düzenlemenin iki yanında, zencirek silmeli birer sivri kemer yer alır. Silmeler üstte düğüm, altta palmet motifli oluşturur (Şek.12, Res.41-42). Kemer yüzeyleri, güney cephedeki ana eyvan pencerelerinin geometrik geçme motifli bezemelerini tekrarlar.

Ana eyvanın doğu ve batı duvarlarındaki pencereler dıştan iki bordürle kuşatılmıştır. Üst kısmı tahrip olmuş dış bordürde, silmelerin farklı yönlerde iç içe geçmesiyle hasır örgü motifli oluşturulmuştur (Res.26). Daha geniş olan iç bordür, güney cephedeki ana eyvan pencerelerini kuşatan bordürde ve ana eyvanın güney duvarındaki silmeli kemer yüzeylerinde görülen geometrik geçme motifli bezelidir (Res. 43). Kemer köşeliklerini kısmen kaplayan silmeli üçgen yüzey, rûmtlerin oluşturduğu zencirek benzeri düğüm motifli süslüdür. Kemer silmeleri, güney duvardaki niş kemerlerinde olduğu gibi balık sırtı motiflidir (Res.26). Ana eyvanın doğu duvarındaki pencere lentosunda nesih yazılı bir âyet, üstte kavsara kısmında iki sıra mukarnas dolgudan sonra kıvrık dal, rûmî ve palmetlerden oluşan bir düzenleme görülür (Res. 27-28).

Ana eyvanda, mihrap bölümü dışında pencerelerin üstünde, duvarları boydan boya dolaşan zemini kıvrık dallı ve rûmî dolgulu, nesih yazılı bir âyet frizi yer alır. Üstten zencirek motifli dar bir şeritle sınırlandırılmıştır (Şek. 13, Res.24-44).

Ana eyvanın doğusundaki mekânın batı duvarındaki pencerenin üstündeki silmeli aynalı kemerli alınlığın ortasında, geometrik geçme motifli bir rozet yer alır. Rozetin yüzeyinde, ortadaki sekizgenin her cephesini eksende kesen zencirek benzeri basık altıgenler, ortada sekiz kollu bir yıldız motifli oluşturur (Res.30). Bu düzenlemenin benzerlerini farklı bir uygulamayla güney cephedeki ana eyvan pencerelerini kuşatan bordürlerde, ana eyvanın

güney duvarındaki silmeli kemerlerin yüzeylerinde ve ana eyvanın yan duvarlarındaki pencereleri sınırlayan bordürlerde görürüz .

Doğu mekânın güney duvarının orta kısmı bugün yıkıktır. Ancak eski fotoğraflarında, moloz taşlarla doldurulmuş olduğu anlaşılan pencerenin üst kısmı tahrip olmuş sövelerinde bitkisel bezeme, iki yanında zencirek motifli silmeli kemer parçaları görülür. Pencere sövelerinin alt kısımları, büyük ölçüde tahrip olmuş rûm-palmet dizisiyle bezelidir. İki yandaki, üst kısımları kırık olan kemer parçalarının alt kısımlarında silmelerle birer palmet motifi oluşturulmuştur (Res.31-32). Yüzeyi bezemesiz bırakılmış kemer parçalarının benzeri, ana eyvanın güney duvarındaki silmeli kemerlerdir. Ancak bu kemerlerin yüzeyleri, daha önce de belirtildiği gibi geometrik geçme motifleriyle süslüdür.

Yapının avlusunda bulunan ve portal nişini kuşatan bordürlerden birine ait olduğunu sandığımız parçada, geometrik geçme motifli bir bezeme görülür. Ortadaki sekizgenin ikişer cephesini kesen sekizgen kesitleri birbirleriyle de kesişerek zencirek benzeri basık altıgenler oluşur ve ortalarında sekiz kollu yıldız motifleri ortaya çıkar (Res. 45). Bu bezemenin benzeri, güney cephedeki ana eyvan pencerelerini kuşatan bordürlerde, ana eyvanın güney duvarındaki silmeli kemerlerin yüzeylerinde ve ana eyvanın yan duvarlarındaki pencereleri sınırlayan bordürlerde görülür. Yapının içinde ve dışında, çeşitli kısımlarda görülen bu bezeme, medresenin en karakteristik süslemesi olarak dikkati çekmektedir.

Medresenin avlusunda ve ana eyvanda, yüzeyleri düğümlü nesih yazılı, sekiz kollu yıldız biçiminde iki parça bulunmuştur. Bunların, K.Baykal'ın sözünü ettiği ve M.Sözen ile R.H.Ünal'ın yayınladıkları fotoğraflarda ana eyvanın güney duvarında üstteki mukarnas bordürlü dikdörtgen panonun üstünde iki yanda görülen rozetler olduğu sanılmaktadır (Res. 46) (23).

7. Tarihlendirme

Medresenin inşa kitabesi ve vakfiyesi elimize geçmemiştir. Bânisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı, araştırmacılarca farklı dönemlere tarihlenmektedir.

B.Konyar, "Hatuniye Medresesi" olarak isimlendirdiği yapıyı, kaynak göstermeksizin Sancar Şah'ın annesine mâl etmekte ve "Selçuklu tarzının kıymetli numunelerinden" olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacı, 1292 tarihli bir kayıta "Hani kasabasının Hatuniye Medresesi ile merbutatından olup Mardin sancağına tâbi Hasankeyf'te bulunan Zeynebiye zaviyesi"nden söz edildiğini belirtmektedir (24). Buna karşılık K.Baykal, "Zeynebiye Medresesi" olarak isimlendirdiği yapıyı, "Selçuk-Artuk" devri sanatının ilk enmüzeci" olarak nitelendirmektedir (25). "Zeynebiye (Hatuniye) Medresesi"ni mîmârî özellikleri açısından kapalı avlulu medreseler içinde değerlendiren R.H.Ünal, "kitâbeler"in ve bitkisel süslemenin özelliklerini dikkate alarak yapıyı 12. yüzyıl sonu 13.yüzyıl başlarına tarihlemektedir (26). G.Schneider, R.H.Ünal'ı izleyerek "Hatuniye Medresesi" ni 12.yüzyıl sonu 13.yüzyıl başlarına yerleştirmektedir (27). A.Altun, "Hatuniye Medresesi"nin, "Artuklu Mîmârî Üslubu" egemenliğindeki bölgede daha geç dönemde, 13.yüzyıl sonlarında yapılmış olabileceğini düşünmenin mümkün olduğunu ve bu nedenle Artuklu dönemine yerleştirilmesi kuşkuğu bir yapı olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir (28). B.Konyar'ın tarihlemesinin kesinlik taşımadığını vurgulayan M.Sözen, geçiş ögesi olarak kullanılan pandantif-

(23) K. Baykal, a.g.e., s. 15 de, mihrabın üstündeki dikdörtgen süslemenin iki yanında bulunduğunu belirttiği sekiz kollu ikişer yıldızın içinde isim ve tarih yazılı olduğunu, ancak okunamadığını belirtir. Ayrıca bkz. M.Sözen, a.g.e., Res. 34 e; R.H. Ünal, a.g.e., Res. 34.

(24) B. Konyar, a.g.e., s. 365.

(25) K.Baykal, a.g.m., s. 15.

(26) R.H.Ünal, a.g.e., s. 66.

(27) G. Schneider, a.g.e., s.191.

(28) A.Altun, a.g.e., s. 257.

lerle, istifçi süsleme anlayışına ve motiflerin biçimine dayanarak "Hatuniye Medresesi" ni 13. yüzyıl sonları 14. yüzyıl başlarına yerleştirmektedir (29). Mtmart açıdan bir tarihlere gitmeyen A. Gabriel, yapının süslemelerinin 14.15.yüzyıl karakterine uygun olduğunu ileri sürmektedir (30). Sözü edilen yayınların yanı sıra, yapının Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki 1974 tarihli Anıt Fişinde bantisi ve vakıfı Zeynep Hatun" olarak gösterilen "Hatuniye Medresesi" 13. yüzyıl sonlarına tarihlenmekte ve 629 H/1292 M.tarihli bir kayıta medresenin adının geçtiği belirtilmektedir (31).

Araştırmacılarca 12.yüzyıl ortalarından 15. yüzyıla kadar oldukça geniş bir zaman kesiti içine yerleştirilen medresenin inşa tarihi ve bant adı veren bir kitabesinin, vakıf kaydının bulunmaması haklı olarak çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Yapının yöre halkı arasında iki farklı adla, Hatuniye ve Zeynep Hatun medresesi olarak tanındığı bilinmektedir. Nitekim, Hatuniye Medresesi adından hareket eden B.Konyar yapının, Kızıltepe yakınındaki "Hatuniye Kalesi"nin bantisi Sancar Şah'ın annesi tarafından yaptırıldığını ileri sürmüştür (32). Ancak, iki yapı arasında kurulacak benzerlikler çok sınırlı olduğundan ve elimizde bu görüşü kanıtlayacak bir veri bulunmadığından, söz konusu tarihlendirmenin kesinliği oldukça tartışmalıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki anıt fişinde bant ve vakıf adı olarak belirtilen Zeynep Hatun'un, araştırmacıların, özellikle de R.H.Ünal'ın yaptığı değerlendirmeler dikkate alındığında daha sağlıklı bir yakıştırma olduğu görülmektedir (33). Ayrıca, B. Konyar tarafından ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki anıt fişinde belirtilen 1292 tarihli kayıta, Hani kasabasının Hatuniye Medresesi'ne bağlı Hasankeyf' deki Zeynebiye Zaviyesi'nden söz edilmesi ve K.Baykal'ın, kaynak göstermeksizin yapıyı Zeynebiye Medresesi olarak isimlendirmesi de bu görüşü doğrular niteliktedir (34).

Tarih kaynakları ve yayınları, Ha-

ni'deki medrese hakkında hiç bir bilgi vermezler. Yalnızca bir yayında, vakıflarından söz edilmeksizin Zeynep Hatun'un adı geçmektedir. Bu yayından Zeynep Hatun'un, Artuklu emiri Necmeddin Alpt'nin karısı olduğunu ve 1171 yılı Temmuz'unda Mardin'de vefat ederek oraya gömüldüğünü öğreniyoruz (35). 1292 tarihli kayıta Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki anıt fişi ve yukarıda belirtilen yayındaki bilgiler bir bütün olarak ele alındığında, medresenin ölümünden önce Zeynep Hatun tarafından veya belki de ölümünden kısa bir süre sonra, 1176 yılında ölen eşi Necmeddin Alpt tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim R.H. Ünal da, mtmart ve süsleme özelliklerini değerlendirerek yapıyı 12.yüzyıl sonu 13. yüzyıl başlarına yerleştirmektedir (36). Bu yaklaşım, yapının tarafımızdan bir varsayım olarak öne sürülen inşa tarihinin, mtmart ve süsleme özellikleriyle de belirli bir boyutta desteklendiğini göstermektedir. Ancak, medresenin inşa tarihi ve bantisi hakkında daha kesin bir yargıya varabilmek için, dönemin tarih kaynaklarının ve vakıf kayıtlarının Hani'deki medrese açısından titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

8. Değerlendirme

Hani'deki yapı, revaksız açık avlulu ve üç eyvanlı bir medresedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı avlusunda havuz bulunduğu araştırmacılarca belirtilmiştir. Kuzeydeki, selsebilli olarak düzenlendiği sanılan eyvandan havuza suyun aktarıldığı düşünülen medresede,

(29) M.Sözen, a.g.e. , s. 153, 155.

(30) A.Gabriel, a.g.e., s. 205.

(31) Vakıflar Genel Müdürlüğü Yapı ve Abide İşleri Dairesi Arşivi, Hani-Hatuniye Medresesi Anıt Fişi 1974 yılında, yapının temizlenerek ortaya çıkarılmasından üç yıl önce Zafer Bayburtluoğlu tarafından hazırlanmıştır.

(32) B.Konyar, a.g.e., s. 365.

(33) R.H. Ünal, a.g.e.,s. 65-66.

(34) K.Baykal, a.g.m., s. 15.

(35) O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s.165.

(36) R.H.Ünal, a.g.e, s. 66.

doğu ve batı kanatların önünde yer alan merdiven kalıntılarının, hiç değilse bu kanatlardaki mekânların iki katlı olduğuna işaret ettiği kanısındayız. Kuzey eyvanla yaklaşık eş boyutlarda ve beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılan ana eyvanın iki yanındaki kareye yakın dikdörtgen planlı mekânların, araştırmacıların görüşlerine katılarak pandantiflerle geçilen birer kubbeyle örtülü olduklarını düşünüyoruz. Doğuda eksenin kuzeyindeki giriş eyvanı ve batı kanattaki mekânların önlerinde yer alan eyvanlar da dahil olmak üzere, yapının diğer mekânlarının beşik tonozla örtülü oldukları kalıntılardan anlaşılmaktadır. Artuklu yapısı olduğunu sandığımız Hani'deki medresenin, sözü edilen mimari özellikleri açısından Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi açık avlulu medreseleriyle karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılabilmektedir.

Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde avlu, yapının en önemli ögesidir. A.Kuran'ın da belirttiği gibi avlu, medresenin çeşitli birimlerini bir araya toplayan bir odak noktasıdır (37). Söz konusu dönemde yapıldığını saptayabildiğimiz altmışsekiz açık avlulu medreseden, Hani'deki örneğimiz dışında yalnızca onunun avlusu kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu örneklerden Diyarbakır'daki 1193 tarihli Mesudiye ve 1198 tarihli Zinciriye Medreseleri Artuklu yapısıdır. Üç yapı Selçuklu, diğer beş yapı ise Beylikler dönemine aittir (38).

Avlusu revaksız olan medreseler sadece daha da sınırlıdır. Hani'deki yapı dışında altı medresenin daha revaksız avlusu olduğu sanılmaktadır. Bu örneklerden ikisi Artuklu, diğerleri Beylikler dönemi yapısıdır (39). Ancak, Artuklu yapısı olan 1211 tarihli Harzem Taceddin Mesud Medresesi'ni bazı araştırmacılar avlusu revaklı örnekler arasında değerlendirirler (40). Gerçekten de, yapının avlusunun doğusunda, orijinalde revaklı olduğunu düşündürecek kemer kalıntıları mevcuttur. Diğer Artuklu örneği, bugün kısmen ayakta olan ve 13. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendi-

rilen Mardin'deki Marufiye Medresesi'dir. Söz konusu yapıların avlularında revak kullanımının ortadan kalkması, revaklı olup olmadıkları tartışmalı Harzem Taceddin Mesud ve 14. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Peçin-Kepez Yelli medreseler dışında, avlu boyutlarının küçülmesiyle açıklanabilir kanısındayız.

Hani'deki medrese dışında, Anadolu'daki açık avlulu Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinden dokuzunda havuz bulunur (41). A.Kuran, üs-

(37) A.Kuran, Anadolu Medreseleri, I, Ankara 1969, s. 132.

(38) Diyarbakır Mesudiye (A. Altun, a.g.e., s. 130-142, plan 14), Zinciriye (A. Altun, a.g.e., s. 122-129) 13. yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirilen Alaca Karahisar (A.Kuran, a.g.e., s.63-65, Şek.31), 1271 tarihli Sivas Buruciye (A.Kuran, a.g.e., s. 90-92, Şek.49), 13. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen Afyon Hisarardı (M.Sözen, a.g.e., I, İstanbul 1970, s. 127-130, Şek.22), 1319-20 tarihli Korkuteli Emir Sinaneddin (M.Sözen, a.g.e., I, s. 173-178, Şek.31), 14.yüzyılın ikinci çeyreğine yerleştirilen Peçin-Kepez Yelli (M. Sözen, a.g.e., I, s. 75-79, Şek.12), 1373 tarihli Obaköy (M. Sözen, a.g.e., I, s.135-139, Şek. 24), 1378 tarihli Manisa İshak Bey (M.Sözen, a.g.e., I, s.183-187, Şek. 33) ve 1381-82 tarihli Karaman Hatuniye (M.Sözen, a.g.e., I, s.140-144, Şek.25) Medreseleridir.

(39) Harzem Taceddin Mesud (A.Kuran, a.g.e., s. 30-33, şek. 13-14), Mardin Marufiye (A.Altun, a.g.e., I, s. 143-151, plan 15), Peçin-Kepez Yelli (M.Sözen, a.g.e., I, s. 75-79, Şek.12; A.Arel, "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri", Anadolu Sanatı Araştırmaları, 1 (1968), s. 69-98, bil.s. 93-94, şek. 13), Obaköy, 1375 tarihli Peçin Ahmed Gazi (M.Sözen, a.g.e., I, s. 179-182, şek. 32) ve Manisa İshak Bey Medreseleridir.

(40) Kşl.A. Gabriel, a.g.e., s. 53-54, bil.s.53, Şek. 43; A.Altun, a.g.e., s. 161-166, bil.s. 161.

(41) 1205 tarihli Kayseri Çifte (A.Kuran, a.g.e., s. 65-67, Şek.32), 1242-43 tarihli Konya Sırçalı (M.Sözen, a.g.e., I, s. 160-165, bil. s. 163, Şek.37), 1262-63 tarihli Sinop Alâiye (F. Aydın, "Sinop Alâiye (Süleyman Pervane) Medresesi", Vakıflar Dergisi, 10 (1973), s. 251-272, bil. s. 261, Şek.2, 9-10, Res.7), 1271 tarihli Sivas Gök (A.Kuran, a.g.e., s.92-96, Şek.51; M. Sözen, a.g.e., I, s. 40-48, bil. s. 46, Şek.8), 1301-2 tarihli Eğridir Dündar Bey (M.Sözen, a.g.e., I, s. 166-172, bil. s. 170, Şek.30), Karaman Hatuniye (M.Sözen, a.g.e., I, s.142, Şek.25), 1385 tarihli Mardin Zinciriye (M. Sözen, a.g.e., I, s. 188-193, bil. s. 190, Şek. 34),

tü açık veya kapalı olsun, Anadolu medreselerinin avluları ortasında bir havuz yapılmasının âdet olduğunu, ancak bunların bir çoğunun zamanla ortadan kalktığını belirtir (42). Örneklerden tek Artuklu yapısı olan Mardin'deki 1385 tarihli Zinciriye (Sultan İsa), Akkoyunlu eseri olan ve 15. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen Kasımiye (Sultan Kasım) medreselerinde selsebilli bir eyvandan havuza su aktarılır. Buna karşılık, avlusunda havuz bulunup bulunmadığını kesin olarak belirlenemeyen ve Artuklu yapısı olan Mardin'deki Marufiye, 13. yüzyılın ilk yarısına yerleştirilen Şehidiye medreselerinin kuzey eyvanları selsebillidir (43). Bu yapılardaki selsebilli eyvanın özellikleri ve Artuklu medreselerinde selsebilli eyvan kullanımının oldukça yaygın olması da, Hani'deki medresenin kuzey eyvanının selsebilli olduğu yolundaki düşüncemizi desteklemektedir. Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi açık avlulu medreselerinde genellikle iki veya dört eyvan şeması uygulanmıştır (44). İki Artuklu, iki Selçuklu ve iki Beylikler dönemi medresesi de, Hani'deki medresede olduğu gibi üç eyvanlıdır (45). Ancak, Artuklu yapısı olan Mardin'deki Şehidiye ve Harzem'deki Taceddin Mesud medreseleri, örneğimizden farklı olarak cami ile medresenin kaynaştırıldığı yapılardır.

Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde öğrenci hücreleri genellikle avlunun iki yanına yerleştirilmiştir, kışlık dersane/dershaneler ana eyvanın bir veya iki yanındadır (46). Türbe, cami ile birlikte inşa edilmiş Artuklu yapılarından Harzem Taceddin Mesud ve Mardin Şehidiye Medreselerinde avlunun bir yanında yer alan caminin doğusuna, diğer örneklerde ise genellikle bir eyvana bitişiktir (47). Hani'deki medresede avlunun, giriş eyvanının bulunduğu doğu kanat da dahil olmak üzere, iki yandan küçük boyutlu öğrenci hücreleriyle kuşatıldığı görülür. Buna karşılık kuzey ve güney de, eksenindeki eyvanların iki yanında yer alan mekânların türbe, kütüphane, kışlık dersane vb. işlevler ile kullanılmış oldukları düşünülebilir. Ancak yapının bugünkü

durumunda, eyvanlara simetrik mekânların işlevleri saptanamamaktadır. Yine de, ana eyvanın iki yanındaki mekânlardan birinin farklı bir işleve sahip olduğunu, güney cephe düzenlemesi de düşündürmektedir. Ancak, birçok Selçuklu ve Beylikler dönemi medresesinden farklı olarak bu yapıda ana eyvanın bir yanındaki mekânın kışlık dersane veya kütüphane, diğerinin türbe olduğunu saptayacak verilere sahip değiliz.

Hani'deki Medresede, avlunun kuzey ve güneyinde oldukça simetrik olarak kapalı mekân-eyvan-mekân düzenlemesi görülür. Buna karşılık batıda iki kapalı mekân, doğuda ise giriş eyvanı ve bir kapalı mekân yer alır. Gerek kuzey ve güneydeki simetrik düzenlemenin, gerekse doğu ve batıdaki farklı düzenlemenin benzerini Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi açık avlulu medreselerinde göremiyoruz. Ancak, genellikle güneyde yer alan beşik tonozla örtülü ana eyvan ile iki yanındaki kubbeye örtülü mekânlar Anadolu'daki sekiz açık avlulu medresede

1409-10 tarihli Niğde Ak (M.Sözen, a.g.e., I, s. 194-201, bil. s. 199, Şek. 35) ve 15.yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen Mardin Kasımiye (M.Sözen, a.g. e., I. s. 202-206, bil. s. 204, Şek.36) medreseleridir. Örneklerden Niğde Ak medresenin avlusunda havuz yerine kuyu bulunur.

(42) A.Kuran, a.g.e., s. 141.

(43) Şehidiye medresesi için bkz.A.Altun a.g.e., s. 152-160, bil.s.152, plan 17.

(44) A.Kuran, a.g.e., bil. s. 133-134.

(45) Harzem Taceddin Mesud, Mardin Şehidiye, 1207-8 tarihli Seyitgazi Ümmühan Hatun (A.Kuran, a.g.e., s. 69-70, Şek.34), 1250 tarihli Akşehir Taş (M.Sözen, a.g. e., I, s. 22-28, bil.s.23, Şek.5), Peçin-Kepez Yelli ve Obaköy medreseleri sayılabilir. A.Kuran, a.g.e., s. 80, Şek.42 de, Akşehir Taş Medrese'yi dört eyvanlı olarak restitüe eder. Ayrıca A. Kuran, a.g.e., s. 133 de, açık avlulu Selçuklu medreselerinden Ümmühan Hatun Medresesi ile Kayseri'deki 13.Yüzyıl başlarına tarihlenen Afgunu ve 1238 tarihli Seraceddin Medresesi'ni üç eyvanlı medreseler arasında değerlendirir.

(46) A.Kuran, a.g.e., s. 134-140.

(47) Ay.es, s.138.

karşımıza çıkar (48). Bu şemayı yansıtan en erken örnek Konya'daki 1242-43 tarihli Sırçalı Medrese'dir. Daha erken örneklerde, ana eyvanın iki yanında yine tonozla örtülü mekânlar görülür. Yalnız 1267-68 tarihli Kayseri Sahibiye Medresesi'nde, kuzeyde yer alan ana eyvanın batısında kubbeyle, doğusunda ise beşik tonozla örtülü birer mekân bulunur (49). Bu açıdan örneğimiz, söz konusu düzenlemeyi yansıtan en erken tarihli ve tek Artuklu medresesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, güneyde eksende yer alan ve mescit olarak da kullanılmış olduğunu güney duvarı eksenindeki mihrap nişi ve karşılaştırma örnekleri dolayısıyla düşündüğümüz ana eyvanın güney duvarında, eksende mihrap nişi ve iki yanında birer pencereden oluşan üçlü düzenlemenin benzerleri yalnızca üç yapıda karşımıza çıkar. Bunlardan Seyitgazi'deki 1207-8 yıllarına tarihlenen Battalgazi Medresesi'nde, örneğimizden farklı olarak beden duvarından tümüyle dışa taşkın olan ana eyvan mescit değil türbedir (50). Diğer iki yapıdan biri Sivas'taki, açık avlulu medrese şeması yansıtan 1217-18 tarihli Keykavus Darüşşifası, diğeri Niğde'deki 1409-10 tarihli Ak Medrese'dir (51). Onüç Selçuklu ve Beylikler dönemi açık avlulu medresesinde ve bir darüşşifada, örneğimizden farklı olarak ana eyvanın güney duvarında eksende dışa açılan bir pencere yer alır (52). Diğer yapılarda ana eyvanın duvarı ya nişlerle hareketlendirilmiştir, ya da sağır bırakılmıştır.

Hani Medresesi'nde avlunun kuzeyinde görülen düzenleme başka hiç bir yapıda karşımıza çıkmaz. Genellikle Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde, giriş eyvanının bulunduğu kuzey kanatta veya yan kanatlarda ikiden fazla mekân görülür. Dolayısıyla bu mekânların, Hani'deki medreseden farklı olarak güney kanatla simetrik özellikler göstermediği dikkati çeker. Halbuki örneğimizde, avlunun kuzey ve güneyindeki mekânların yaklaşık eş boyutlarda oldukları görülür. En önemli farklılıkları örtü sisteminde ve açıklıklarında karşımıza çıkar.

Hani'deki medresede, ana eyvanın iki yanındaki mekânlar, güney duvarlarında eksendeki birer pencere ile dışa, karşılıklı duvarlarında eksendeki birer pencere ile ise ana eyvana açılırlar. Buna karşılık, kuzeydeki mekânlardan yalnızca doğudakinin doğu duvarında eksende dışa açılan bir pencere vardır. Bu düzenlemenin benzeri hiç bir Selçuklu ve Beylikler dönemi medresesinde karşımıza çıkmaz. Yalnız Niğde'deki Ak Medrese'de, Hani Medresesi'nin güney kanadındaki düzenlemenin tekrarlandığı görülür (53). Bu düzenlemenin başka yapılarda görülmesinin belki de en önemli iki nedeni, birçok Selçuklu ve Beylikler dönemi medresesinde giriş eyvanının Hani'deki medreseden farklı olarak doğuda değil kuzeyde yer alması ve birkaç örnek dışında selsebilli eyvanın bulunmamasıdır. Bununla birlikte, bazı medreselerde giriş eyvanının iki yanında birer kapalı mekân görülür (54).

(48) Konya Sırçalı, Akşehir Taş, Sivas Buruciye, 1336-37 tarihli Aksaray Zinciriye (M.Sözen, a.g.e., I, s. 34-39, bil. s.37-38, Şek. 7), 1339 tarihli Ermenek Tol (M.Sözen, a.g.e., I, s.131-134, bil. s.133, Şek.23), Karaman Hatuniye, Niğde Ak ve 1431-32 tarihli Kayseri Hatuniye (M. Sözen, a.g.e., I, s. 149-152, bil. s. 152, Şek. 27) Medreseleridir.

(49) M.Sözen, a.g.e., I, s. 29-33, bil. s. 32, Şek.6.

(50) Kşl.A.Kuran, a.g.e., s. 69-70, Şek.34; M.Sözen, a.g.e., I, s.94-101, Şek.16.

(51) Sivas Keykavus Darüşşifası için bkz. A.Kuran, a. g.e., s. 104, Şek.55; M. Sözen, a.g.e., I, s. 94-101, Şek.:16.

(52) Diyarbakır Zinciriye, Kayseri'deki 1237-38 tarihli Huand Hatun (M.Sözen, a.g.e., I, s.109-113, bil. s. 111, Şek. 35) ile Afgunu (M.Sözen, a.g.e., I, s.18-21, bil. s.21, Şek.4), Antalya'daki 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İmaret (M.Sözen, a.g.e., I, s.14-17, bil. s.16, Şek.3), Sinop Alâiye, Sivas Buruciye, Eğridir Dünder Bey, Korkuteli Emir Sinaneddin, Aksaray Zinciriye, Ermenek Tol, Peçin-Kepez Yelli, Obaköy ve Karaman Hatuniye Medreseleri ile 1308-9 tarihli Amasya Darüşşifasında (M.Sözen, a.g.e., I, s.207-212, Şek.37) görülür.

(53) Kşl. A.Kuran, "Karamanlı Medreseleri", Vakıflar Dergisi, 8 (1969), s.209-223, bil. s.217-219, Şek.7; M. Sözen, a.g.e., I, s.194-201, Şek.35).

(54) Afyon Hisarardı, Antalya İmaret, Sivas Gök, Korkuteli Emir Sinaneddin, Peçin-Kepez Yelli, Oba-

Hani'deki medresenin batı kanadı, önünde bulunan iki eyvanla da alışılmamış özellikler gösterir. Hiç bir açık avlulu medresede bu tür bir düzenleme karşımıza çıkmaz. Bu uygulamanın kanımızca en önemli nedeni, iki mekân arasında yer alan ve simetriği doğuda da bulunan merdivendir. Doğudaki merdiven, giriş eyvanıyla kapalı mekânın oldukça kalın tutulmuş ortak duvarına yerleştirilebilmiştir. Mekânların küçük boyutlu olduğu batı kanatta aynı düzenleme tekrarlanmadığından, önlerine birer eyvan getirilmiştir. Bu uygulamanın benzer örneği hiç bir medresede karşımıza çıkmaz. Aynı biçimde, doğuda giriş eyvanı ve bir kapalı mekân, batıda iki kapalı mekândan oluşan düzenleme de görülmez.

Hani'deki medresede görülen üç eyvanlı, revaksız açık avlulu plan şeması, avluda yer aldığı düşünülen havuzu ve selsebilli eyvanıyla, daha önce de belirttiğimiz gibi az da olsa Artuklu, Selçuklu ve Beylikler dönemi açık avlulu medreselerinde karşımıza çıkar. Ayrıca, eksende beşik tonozla örtülü ana eyvan ve iki yanında kubbeli kare mekânlardan oluşan düzenleme de bazı medreselerde görülür. Buna karşılık, avlunun diğer üç kanadındaki düzenleme, hiç bir açık avlulu medresede saptayamadığımız bir özelliktir. Ayrıca, revaksız olduğu halde avlunun doğu ve batısındaki ikinci kat düzenlemesi de değişik bir uygulamadır. Bunlara ek olarak, güney cephede görülen kademeli, silmeli bordürlü ve dört pencereci düzenleme de başka hiç bir yapıda karşımıza çıkmaz. Hani'deki medrese, birçok özelliğiyle Anadolu Türk mimarisinde ünik kalan açık avlulu bir Artuklu Medresesidir.

Medresenin güney cephesinde, ana eyvan duvarlarında, güney-doğu mekânının batı duvarında, pencereleri ve mihrabı kuşatan bordürlerde, duvarları kateden şeritlerde ve panolarda geometrik, yazı ve bitkisel bezeme örnekleri görülür (Şekil. 6-8). Avluda bulunan ve portale ait olduğunu sandığımız bir bordür parçasında da geometrik bezeme karşımıza çıkar. Medresenin süslemelerinin yoğunluğu dikkate alınarak

geometrik bezemelerden başlamak üzere Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapıları ile karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılacaktır.

Medresede, ana eyvanın güney duvarındaki mihrap nişini dıştan kuşatan bordürde üç sıra, üstteki dikdörtgen panoyu sınırlayan bordürde iki sıra halinde mukarnaslar yer alır (Res.25). Bordürlerdeki mukarnas dolgunun benzer örnekleri, üçü açık avlulu ve biri kapalı avlulu medrese olmak üzere yedi yapıda karşımıza çıkar (55). Bu örneklerden yalnızca Mardin'deki 14.yüzyılın üçüncü çeyreğine yerleştirilen Bâb es-Sur (Melik Mahmud) Camii ve 1385 tarihli Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Artuklu yapısıdır.

Medresedeki süsleme bordürlerinde iki tür zencirek motifi uygulamasıyla karşılaşılır. Ana eyvanın duvarlarında, pencere kemerleri üstündeki yatay bordürde, basık altıgenlerin içiçe geçmesinden oluşan zencirek motifi dizisi yer alır (Res. 24-25). Bu bordürün benzerleri üçü açık avlulu Artuklu Medresesi olmak üzere altı yapıda görülür (56).

köy ve Karaman Hatuniye Medreseleri ile Amasya'daki Darüşşifa örnekler arasında sayılabilir.

(55) 1224 tarihli Malatya Ulu Camii'nde doğu portalin kuzey nişi üstündeki yatay panoda, Kayseri Sahibiye Medresesi portalinin dış bordüründe (S. Ögel, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara 1966, Res. 79/a), 1308-9 tarihli Erzurum Yakutiye Medresesi portalinin dış bordüründe (R.H. Ünal, Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de sa Région, Paris 1968, Res. 27), Mardin Bâb es-Sur Camii portalini kuşatan bordürde (A.Gabriel, a.g.e., II, Paris 1940, lev. X, 1), Mardin Zinciriye Medresesi portalinin dış bordüründe (A.Gabriel, a.g.e., II, Paris 1940, lev.X, 1), Mardin Zinciriye Medresesi portalinin dış bordüründe (A.Gabriel, a.g.e., II, lev. XVIII, 1), 1481 tarihli Ahlat Emir Bayındır Türbesi saçak frizinde (N.Tabak, Ahlat Türk Mimarisi, İstanbul 1972, R.55) ve Mardin Kasımiye Medresesi portalinin dış bordüründe (A. Gabriel, a.g.e., II, lev. XVIII, 2) görülür.

(56) 1192 öncesine yerleştirilen Konya II. Kılıç Arslan Türbesi portalinin dış bordürü (S.Ögel, a.g.e., Res.10), 1229 tarihli Aksaray Sultan Hanı iç portalinin dış bordürü (S.Ögel, a.g.e., Res.16), Mardin Şehidiye Medresesi'nde avlunun kuzey duvarındaki kemer kalıntısı (A.Altun, a.g.e., Res. 210), Bâb es-Sur Camii

Güney cephedeki bitkisel bezemeli bordürde ve ana eyvanın güney duvarında üstteki kemerlerde, altıgen kesitli silmelerin iç içe geçmesinden oluşan bir zencirek motifi uygulaması karşımıza çıkar (Şek.6-8,11-13; Res. 8, 32-34, 41-42). Bu türde zencirek motiflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş bordürler, biri açık avlulu medrese olmak üzere onbeş yapıda görülür (57).

Ana eyvanın güney duvarında, üstteki kemerlerin zencirek motifli silmeleri üstte düğüm motifi oluşturur (Şek.11,Res. 41-42). Bu uygulamanın benzeri, yalnız Konya'daki 1258-64 tarihli İnce Minareli Medrese'nin minare kaidesinin kuzey cephesinde farklı bir yorumla karşımıza çıkar (58).

Ana eyvandaki mihrap nişinin kemeri, çapraz kaval silmelerle burmalı olarak (kaytan biçiminde) bezenmiştir (Res. 25). Bu bezeme, Anadolu'daki ikisi kapalı ve biri açık avlulu medrese olmak üzere onbir yapının kemerlerinde, köşe sütuncelerinde, kapı lentolarında veya minare gövdelerindeki bileziklerde görülür (59). Örneklerden yalnızca Silvan'daki 1152-57 tarihli Ulu Cami Artuklu yapısıdır.

Ana eyvanın güney duvarındaki pencere kemerleri, balık sırtı motifi oluşturan silmelerle biçimlendirilmiştir (Res.24). Bu uygulamanın benzer örnekleri, dördü açık avlulu medrese olmak üzere on yapıdaki kemerlerde veya sütuncelerde görülür (60). Örneklerden Silvan Ulu Camii ve Mardin Şehidiye Medresesi Artuklu yapısıdır.

portalinin köşe sütunceleri (A.Gabriel, a.g.e., II, lev. X, 1) ve Zinciriye Medresesi portalinin köşe sütuncelerinde (A.Gabriel, a.g.e., II, lev. XVIII, 1) karşımıza çıkar.

(57) 1145 tarihli Niksar Ulu Camii mihrap sütunceleri, 1207-10 tarihli Kuruçeşme Hanı iç avlu portalı, 1210-11 tarihli Kayseri Külük Camii mihrap bordürü, 1228-29 tarihli Divriği Ulu Camii doğu portalı köşe payeleri (A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, II, Paris 1934, lev. LXVIII, 2), 13.yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirilen Aksaray Cıncıklı Mescidi'nin batı cephesi ortasındaki sağır kemeri kuşatan bordür (Ö.Bakırer, "Aksaray Cıncıklı Mescid Ön Yüz Düzeni için Bir Deneme", Suat Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara 1984, s. 89-100, Res. 1, Şek.3), 1231-37 tarihli Ağzıkara

Han'daki iç portalin dış bordürü (S.Ögel, a.g.e., Res. 36), 1232-38 tarihli Kayseri Sultan Han'da iç portal kemerinin iç bordürü (S.Ögel, a.g.e., Res:39), 1235-40 tarihli Karatay Han'da iç portalin dış bordürü (S.-Ögel, a.g.e., Res.54), 1266-67 tarihli Amasya Gök Medrese Camii portal kemerinin iç bordürü (A.Gabriel, Monu ments Turcs d'Anatolie, II, Paris 1934, lev.VIII,1), 1281 tarihli Ahlat Buğatay Aka Türbesi'de cephe silmeleri üstündeki dar şerit (N. Tabak, a.g.e., R. 25), 13. yüzyıla tarihlenen Tercan Mama Hatun Türbesi portal nişlerinin iç bordürü (Y. Demiriz, Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir(1300-1453), İstanbul 1979, s.94, 112, Res.15e), 1285-91 tarihli Erzurum Çifte Minareli Medrese Türbe'si saçak altındaki ikinci bordür (S. Ögel a.g.e., Res. 73), 13. yüzyıl sonuna yerleştirilen Erzurum Gümüşlü Kümbet'in cephelerindeki dikey silmeler (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.104), 1312 tarihli Niğde Hüdâvend Hatun Türbesi portal kemerinin dış çerçevesi ve 1314 tarihli Tokat Nureddin İbn Sentimur Türbesi portalinde (A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, II,Paris 1934, lev. XXV, 2) görülür.

(58) S.Ögel a.g.e., Res. 75.

(59) Diyarbakır surları niş sütunceleri (A.Gabriel, a.g.e., II,dipnot 3, lev. LXVIII, 1, 3). 1152-57 tarihli Silvan Ulu Camii doğu mihrabının iç kemeri (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 3, lev. LXXIX, 3), Malatya Ulu Camii'nde batı portalin köşe sütunceleri, 1250 tarihli Konya Karatay Medresesi portalinin köşe sütunceleri (S. Ögel, a.g.e., Res.62), 1285-91 yıllarına tarihlenen Erzurum Çifte Minareli Medrese Türbesi'nin cephelerindeki silmeli kemerler (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.50), 1308 tarihli Erzurum Emir Saltuk Türbesi cephelerindeki silmeli kemerler (R.H. Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res. 101), 1308 tarihli Erzurum Rabia Hatun Türbesi cephelerindeki silmeli kemerler (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.115), 1314 tarihli Erzurum Ahmediye Medresesi kapı lentosu (R.H. Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.49), 14.yüzyıla yerleştirilen Erzurum Anonim Kümbet' teki saçak altı silmesi (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.103), Mardin Kasımiye Medresesi portalinin köşe sütunceleri (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 3, lev. XVIII, 2) ve 1532 tarihli Diyarbakır Safa Camii minare gövdesinin alt bileziğinde (M.Sözen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul 1970, Res.10.e) görülür. Aynı motif, Buhara'daki 907 tarihli Samanoğlu İsmail Türbesi'nin galeri sütunları gibi Anadolu dışı örneklerde de karşımıza çıkar. Bkz.S. Ögel, a.g.e., Res 121

(60) Silvan Ulu Camii'nin kuzey cephesindeki kemerli düzenlemenin doğu kısmındaki sütun gövdeleri (A.Altun, a.g.e., Res.57), Malatya Ulu Camii'nde avlunun kuzeyindeki eyvan sütunceleri, 1238-39 tarihli Pazar Hatun Hanı'nda portal nişinin

Ana eyvanda, mihrap nişini üç yandan kuşatan iç bordürde, kırık çizgilerin ve altıgen kesitlerinin, birbirini doksan derecelik açı ile kesen basık altıgenlerin kesişmesinden oluşan bir bezeme görülür (Şek. 10, Res. 25, 38). Anadolu-Türk mimarisinde benimsenmediği anlaşılan bu bezemenin benzer örneğini saptayamadık. Ancak, birbirini dik açıyla kesen zencireklerden oluşan bezeme, yakın çevreden bir örnek olması açısından önem taşıyan Hazro'daki 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarına yerleştirilen Ulu Camii'nin portal sütuncelerinde karşımıza çıkar (61).

Güney cephenin doğusundaki yıkık pencerenin batısındaki frizde ve ana eyvanın güney duvarında üstteki dikdörtgen panoda, basık altıgenlerin ve kırık çizgilerin iç içe geçmesinden oluşan bir geometrik bezeme yer alır (Şek. 9, Res.38-40). Bu süslemenin benzer örnekleri yalnızca dört yapıda saptanabilmiştir (62). Örneklerin hiç biri medrese veya Artuklu yapısı değildir.

Güney cephedeki ve ana eyvanın yan duvarlarındaki pencere bordürleri, ana eyvanın güney duvarındaki silmeli kemerler ile portale ait olduğunu düşündüğümüz bordür parçasında, sekizgenlerin ikişer cephesini kesen altıgenlerin oluşturduğu bir bezeme görülür (Şek.6-8, 11, 14; Res.8-9, 26, 35, 41-43, 45). Hani'deki medresede en çok uygulanan süsleme türü olarak karşımıza çıkmakla birlikte, benzer örneği yalnızca Ahlat'taki 1396-97 tarihli Erzen Hatun Kümbeti'nde kitabe şeridi altındaki frizde uygulanmıştır (63).

Ana eyvanın güney duvarında, üstteki dikdörtgen panonun altındaki iki yatay şeritte, pencere kemerleri üstünde, mihrap dışında üç duvarı dolaşan şeritte ve güney cephede eksenin doğusundaki pencerenin lentosunda, nesih yazılı ayet kitabeleri yer alır (Şek.6-8, 13; Res.8-9, 24, 37, 39, 44). Bunların zemini kıvrık dal ve rûmflerle bezenmiştir. Bu tür yazı örnekleriyle, üçü açık avlulu medrese olmak üzere dört

Artuklu yapısında karşılaşıyoruz (64).

Güney cepheyi dikey ve yatay olarak bölüntüye uğratan silmeli bordür rûmf-palmet dizisiyle bezenmiştir (Şek: 6-7, 10; Res: 8, 33-34). Bu süslemenin benzer örneklerini, altısı açık avlulu ve ikisi kapalı avlulu medrese olmak üzere

iki yanındaki niş kemerleri (S. Ögel, a.g.e., Res.49), Mardin Şehidiye Medresesi portalinin köşe sütunceleri, 1253-54 tarihli Akhan portalinde kuzeydoğu nişinin köşe sütunceleri, 1251 tarihli Tokat Seferpaşa Türbesi portalinin köşe sütunceleri (A. Gabriel, a.g.e., II, dipnot 55, lev.XXIV, 2), 1271 tarihli Sivas Çifte Minareli Medrese'de portalin orta kısmındaki alt sütunların gövdeleri (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 55, lev. XLII, 1) ve portalin doğusundaki nişin kemeri (S.Ögel, a.g.e., Res. 99), Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin doğu kanadındaki güneyden ikinci mekânın kapısı üstündeki yatay bordür (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Şek.51), Amasya Darüüşşifası portalinde içteki alt sütunun gövdesi (S.Ögel, a.g.e., Res.116a) ve 1325 tarihli Niğde Gündoğdu Türbesi'nin portal kemerini kuşatan kaval silme ve köşe sütuncelerin de (A. Gabriel, Niğde Türk Anıtları, Çev. A.A. Tütenk, Ankara 1962, planş XVI) karşılaşıyoruz.

(61) Yapı için bkz. R.H. Ünal, a.g.e., dipnot 7, s. 32-38, Şek.5. Bu bezemenin erken örnekleri için bkz. G.Schneider, a.g.e., dipnot 9, s.183, lev.27, Şek.287.

(62) 1196 tarihli Divriği Sitte Melik Türbesi cephelerindeki nişlerde (S.Mülayim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı-, Ankara 1982, lev.II, Res.14), Malatya Ulu Camii'nin iç avlusunda batı revakın üçüncü ve dördüncü kemerleri arasındaki bordürde, Kayseri Huand Hatun Türbesi'nin cephelerindeki kemerlerde (S. Mülayim, a.g.e., lev.71, Res.76) ve Tercan Mama Hatun Türbesi portalinin dış bordüründe (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.122) benzer süsleme örnekleri karşımıza çıkar.

(63) Yapı için bkz. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, II, Ankara 1977, s. 292,298.

(64) 1186 tarihli Mardin Ulu Camii'nin kuzey cephesinin doğusunda (A.Altun, a.g.e., Res.87) ve doğu cephesinde (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 3, lev. CV, 4a-b), Diyarbakır Mesudiye Medresesi ana eyvanında (A.Altun, a.g.e., Res.186-187), Diyarbakır Zinciriye Medresesinin avlu duvarında (A.Altun, a.g.e., Res.168) ve Mardin'deki 1206 tarihli Hatuniye Medresesi'nin güney cephesindeki (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 3, lev. CVI, 12a-d) kitâbe şeritlerinde benzer örneklerle karşılaşıyoruz.

on dört yapıda görürüz (65). Bu örneklerin hiç biri Artuklu yapısı değildir.

Mîmârîtsi ve süslemesiyle oldukça değişik özellikler gösteren ve harap bir durumda bulunan Hani'deki Artuklu Medresesi'nin ivedilikle korunmaya alınarak onarılması gerekmektedir.

(65) Silvan Ulu Camii kuzey cephesindeki konsollarda (A.Altun, a.g.e., Res. 51-52), Divriği Ulu Camii batı portalinin iç bordüründe (S. Ögel, a.g.e., Res.23), Konya Sırçalı Medresesi portalinin iç bordüründe (S. Ögel, a.g.e., Res.55-55a), Konya İnce Minareli Medrese portalinin dış bordüründe (S.Ögel, a.g.e., Res.74), Sivas Buruciye Medresesi portal nişinin köşe sütun-celeri ve dıştaki sütunlarda (A.Gabriel, a.g.e.,II,dipnot 57, lev. XLIX), Sivas Çifte Minareli Medrese'de portalin güneyindeki dikey bordür ve batı cephenin güneyindeki iç bordür ile portalin kuzeyindeki pencerenin dış bordüründe (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 57,1

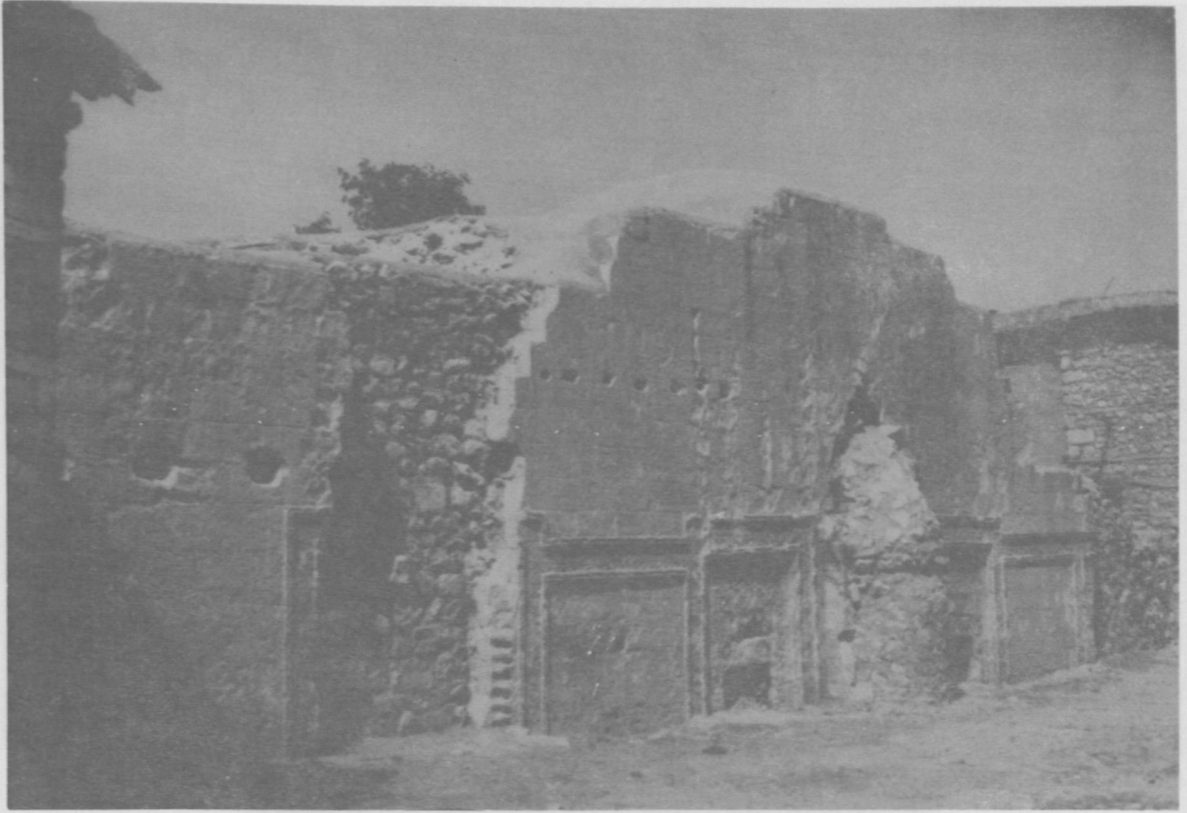
ev.XL; XLIII, 2; XLV, 1-2), Sivas Gök Medrese portalinin iç bordüründe (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 57, lev. LVII, 1; LVIX, 3), 1275 civarına yerleştirilen Tokat Gök Medrese ana eyvanının iki yanındaki iç bordürde (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 57, lev. XXIII, 1-2), Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinin dış bordüründe (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Şek.69; S. Ögel, a.g.e., Res.65), Erzurum Rabia Hatun Türbesi'nde kaidenin üst kısmındaki yatay bordürde (R.H. Ünal, a.g.e., dipnot 55, Res.116), Amasya Darüşşifası'nda portalin iki yanındaki sağır kemerlerin çerçevelerinde (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 57, lev. XI-XII), Erzurum Yakutiye Medresesi portalindeki ikinci ve dördüncü bordürlerde (R.H.Ünal, a.g.e., dipnot 55, Şek.19, Res.32), Niğde Hüdavend Hatun Türbesi portalinin içten ikinci bordüründe (A.Gabriel, a.g.e., II, dipnot 57, lev. XXV, 2) ve Niğde Gündoğdu Türbesi'nin portal kemerinde (A.Gabriel, a.g.e., dipnot 60, planş XVI, 2) rûmî-palmet dizisinden oluşan benzer süsleme örnekleri görülür.

Resim 2 : Hani, Medrese, doğu cephedeki portal kalıntısı (Y.Önge'den)

Resim 3 : Hani, Medrese, doğu cephe

Resim 4 : Hani, Medrese, güney cephe (Y.Önge'den)

Resim 5 : Hani, Medrese, güney cephe, batıdan görünüş

Resim 7 : Hani, Medrese, guney cephenin doğusu

Resim 8 ;
Hani, Medrese,
güney cephe,
doğudaki ana
eyvan penceresi

Resim 1 : Hani, Medrese, kuzeyden genel görünüş

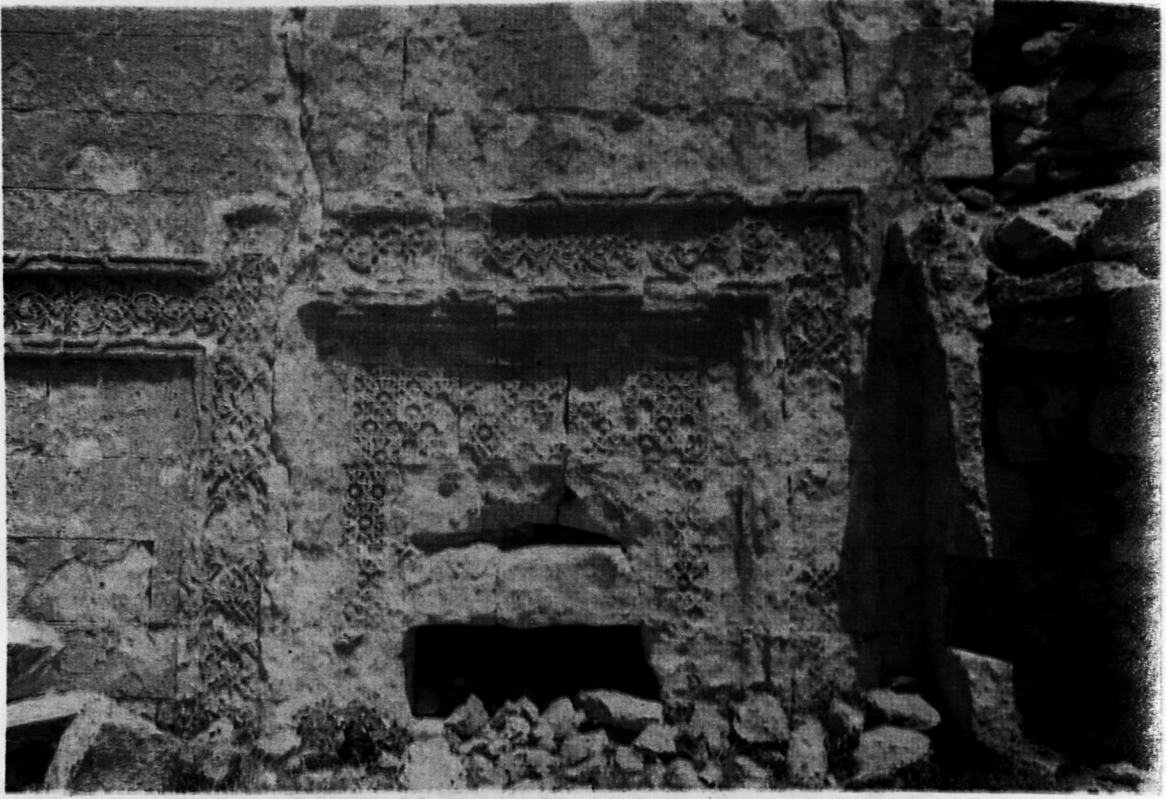
Resim 6 : Hani, Medrese, güney cephe, doğudan görünüş

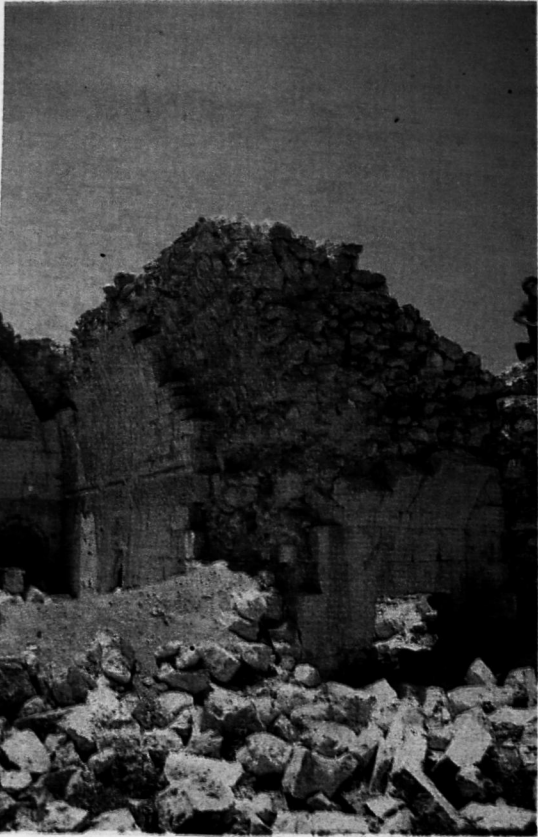
Resim 16 : Hani, Medrese, batı kanadın kuzeyi

Resim 9 : Hani, Medrese, güney cephe, doğudaki ana eyvan penceresinden ayrıntı.

Resim 10 : Hani, Medrese, güney cephe, batıdaki ana eyvan penceresi

Resim 19 : Hani, Medrese, güneybatı mekân, doğuya bakış

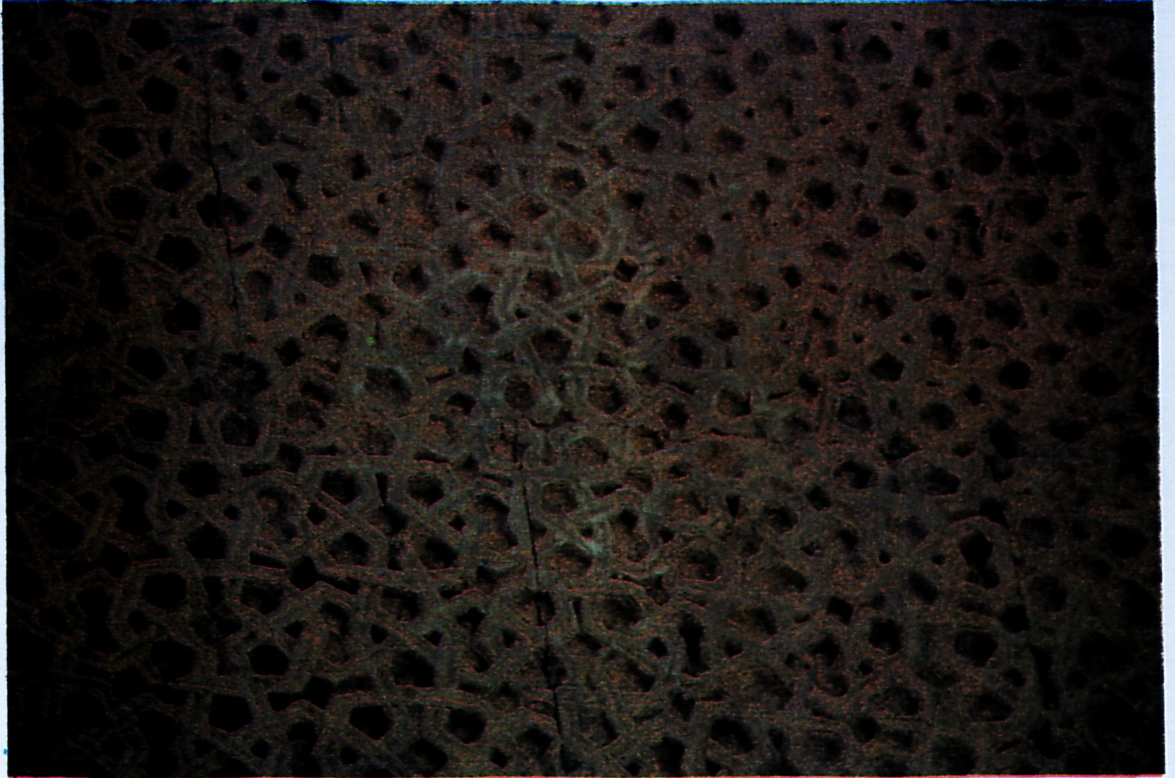
Resim 17 : Hani, Medrese, avludan güneybatı köşeye bakış

Resim 39 : Hani, Medrese, ana eyvan, güney duvarın üst bölümü

Resim 40 : Hani, Medrese, ana eyvan, güney duvarın üst bölümündeki dikdörtgen panodan ayrıntı

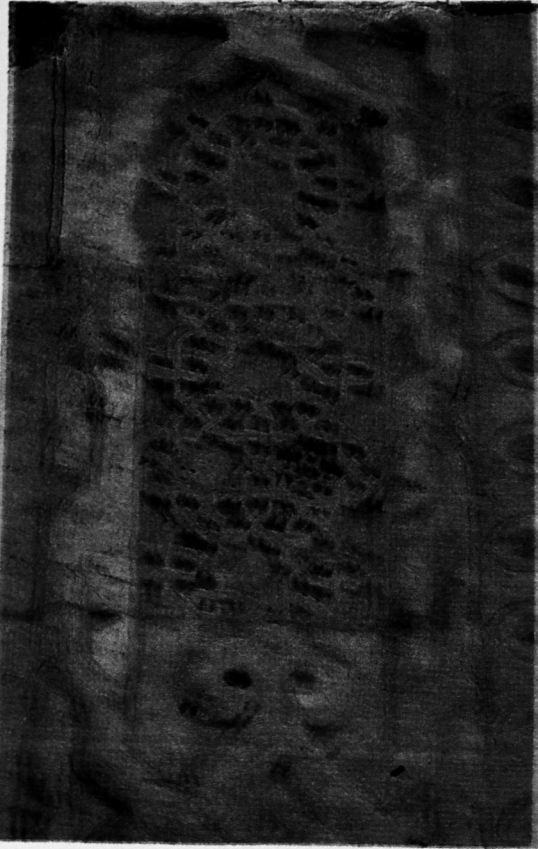

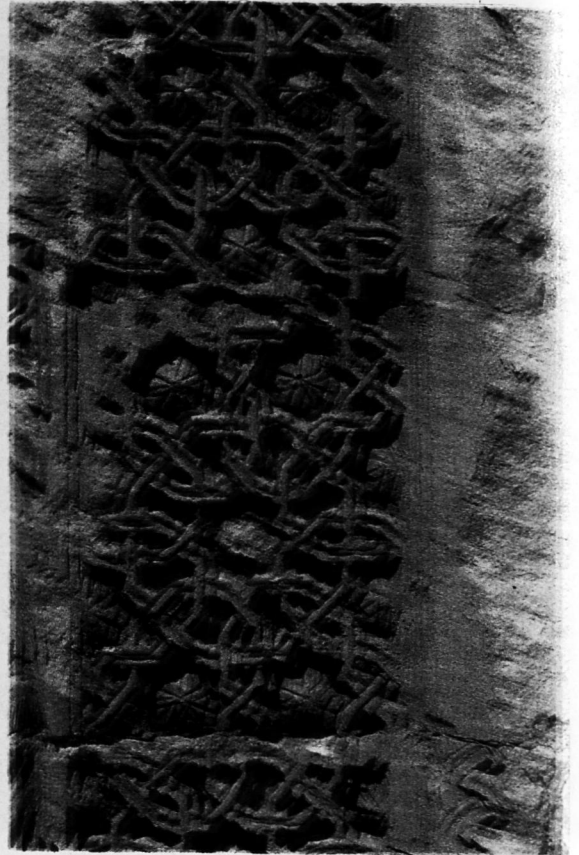

Resim 38 : Hani, Medrese, ana eyvan, mihrap nişini kuşatan bordürden ayrıntı

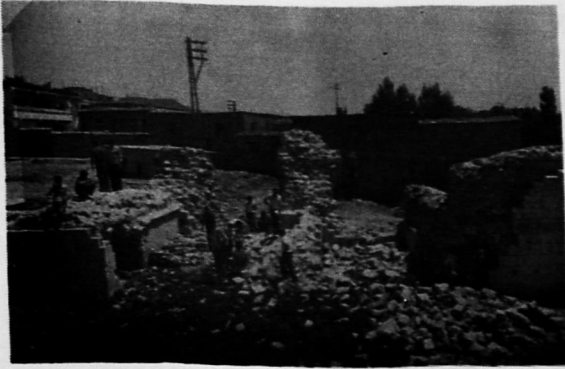
Resim 42 : Hani, Medrese, ana eyvan, güney duvar, üstte doğudaki silmeli kemer

Resim 43 : Hani, Medrese, ana eyvan, doğu duvardaki pencereden ayrıntı

Resim 11 : Hani, Medrese, avludan doğu kanada bakış

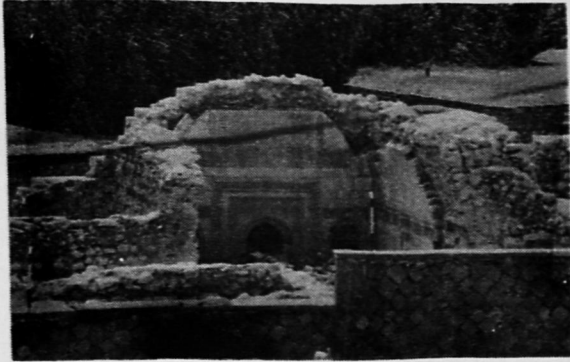
Resim 12 : Hani, Medrese, avludan kuzey kanada bakış

Resim 13 : Hani, Medrese, kuzey kanadın doğusu

Resim 14 : Hani, Medrese, kuzeydoğu mekân, üstten görünüş

Resim 18 : Hani, Medrese, güney kanat

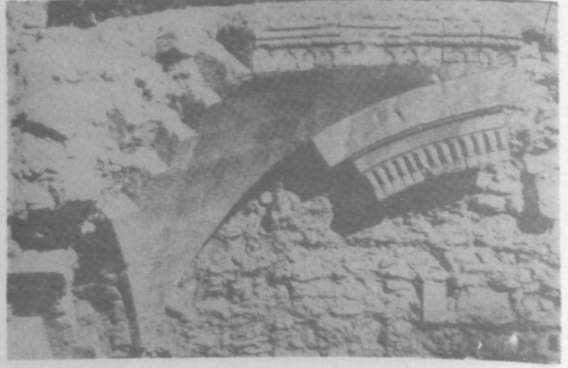
Resim 15 : Hani, Medrese, avludan batı kanada bakış

Resim 20 :
Hani,
Medrese,
güneybatı mekân,
güneye bakış

Resim 23 : Hani, Medrese, ana eyvan, güneye bakış

Resim 22 :
Hani, Medrese,
güneybatı mekân,
pandantif kalıntısı (R.H. Ünal'dan)

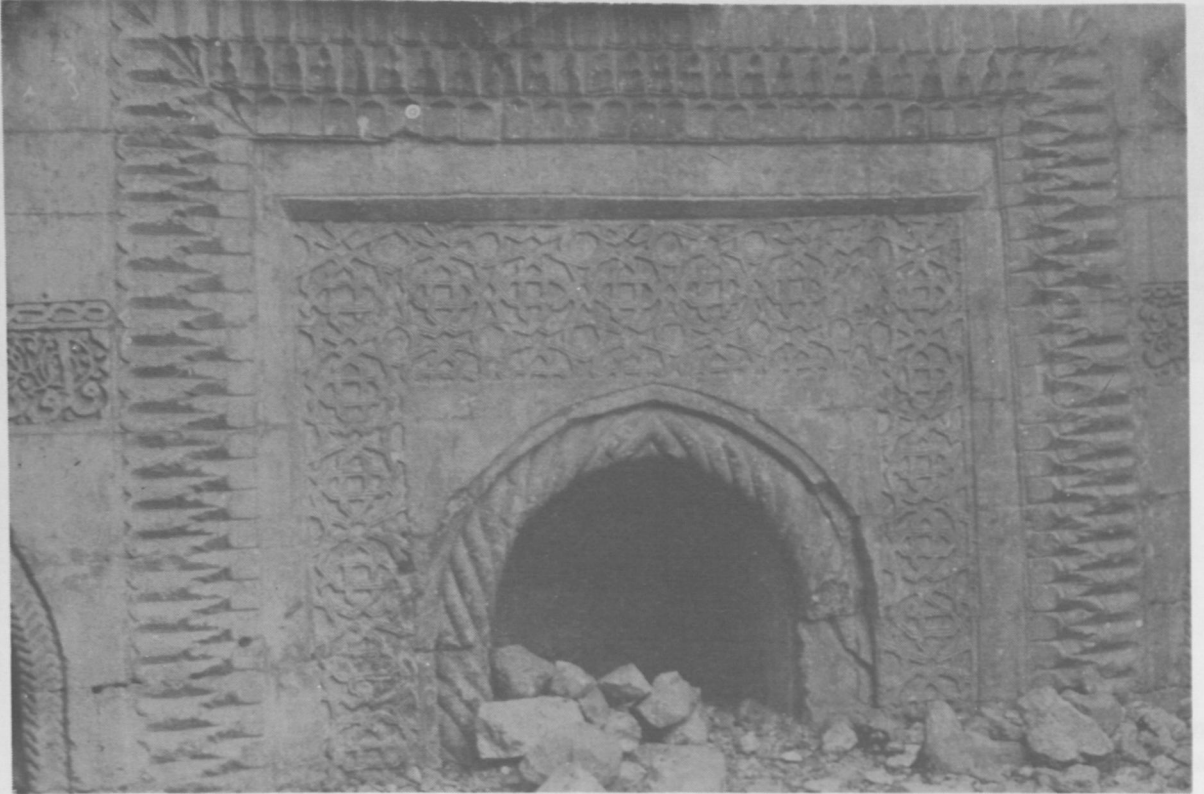
Resim 21 :
Hani,
Mearese,
güneybatı mekân,
kuzeydoğu köşeye bakış

Resim 24 : Hani, Medrese, ana eyvan, güneybatı köşeye bakış (Y.Önge'den)

Resim 25 : Hani, Medrese, ana eyvan, mihrap (Y.Önge'den)

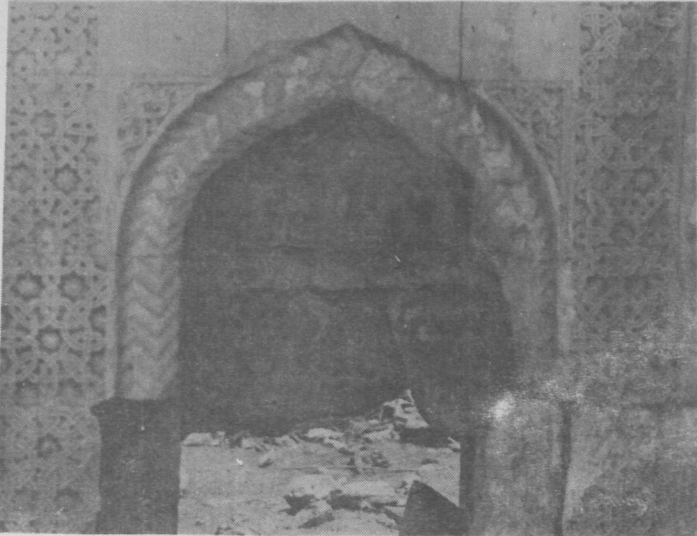

Resim 26 : Hani, Medrese,
ana eyvan,
batı duvarın orta bölümü

Resim 27 :
Hani, Medrese,
ana eyvan,
doğu duvar

Resim 28 :
Hani, Medrese, ana eyvan,
doğu duvardaki pencere

Resim 29 : Hani, Medrese, güneydoğu mekân, kuzeydoğuya bakış

Resim 30 : Hani, Medrese güneydoğu mekân, batı duvarın orta bölümü

Resim 31 : Hani, Medrese, güneydoğu mekân, güney duvar (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fotoğraf Arşivi'nden)

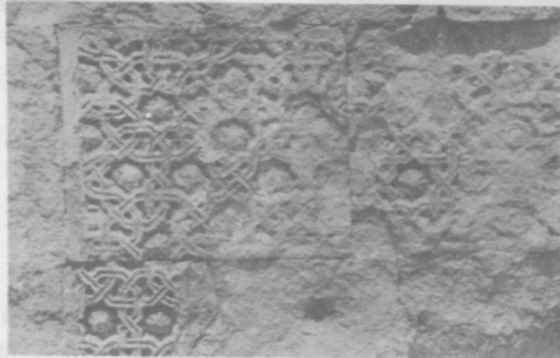
Resim 32 : Hani, Medrese, güneydoğu mekân, güney duvarın orta bölümünden ayrıntı (V.G.M. Arşivinden)

Resim 33 : Hani, Medrese, güney cephedeki rûmî-palmet bordüründen ayrıntı

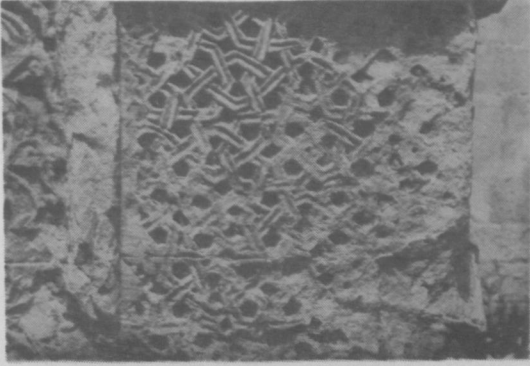

Resim 34 : Hani, Medrese, güney cephe, batı pencereden ayrıntı

35- Hani, Medrese, güney cephe, eksenin batısındaki pencereden ayrıntı

36- Hani, Medrese, güney cephe, doğudaki pencereden ayrıntı

37- Hani, Medrese, güney cephe, eksenin doğusundaki pencere lentosundan ayrıntı

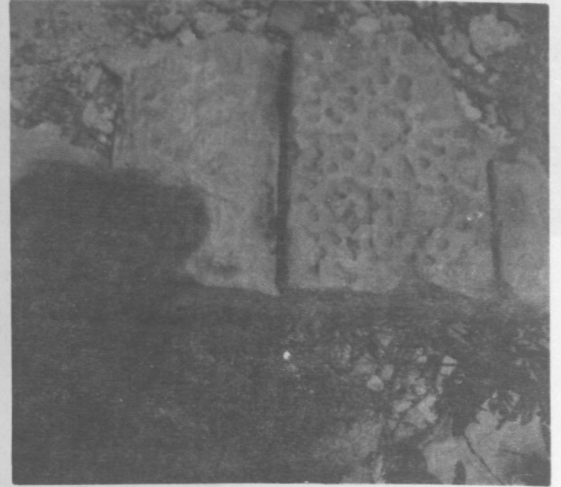
44- Hani, Medrese, ana eyvan duvarlarındaki yazı şeridinden ayrıntı

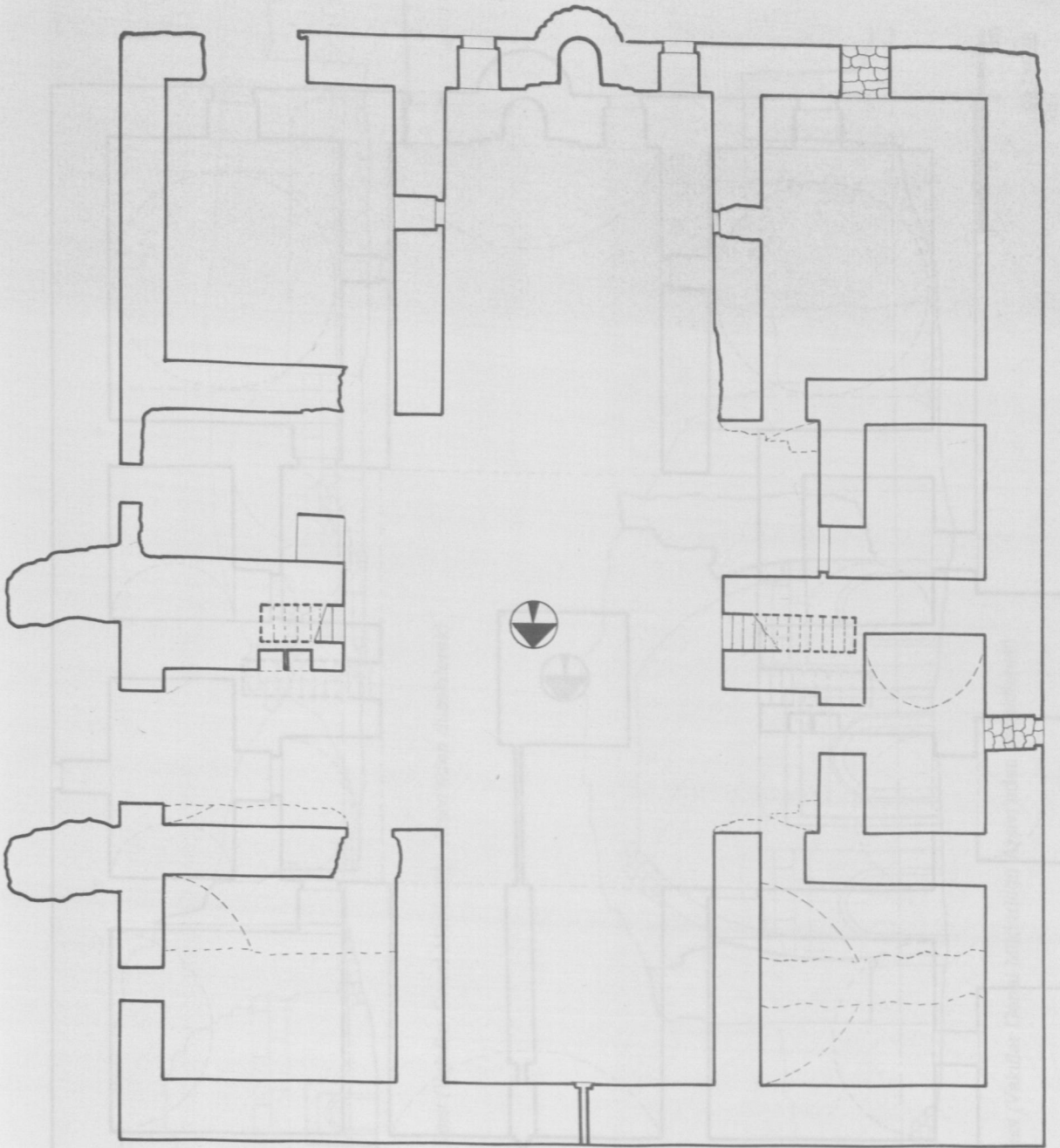
46- Hani, Medrese, ana eyvandaki sekizgen rozet

41- Hani, Medrese, ana eyvan, güney duvar, ustte batıdaki silmeli kemer

45- Hani, Medrese, avludaki portal bordürü parçası

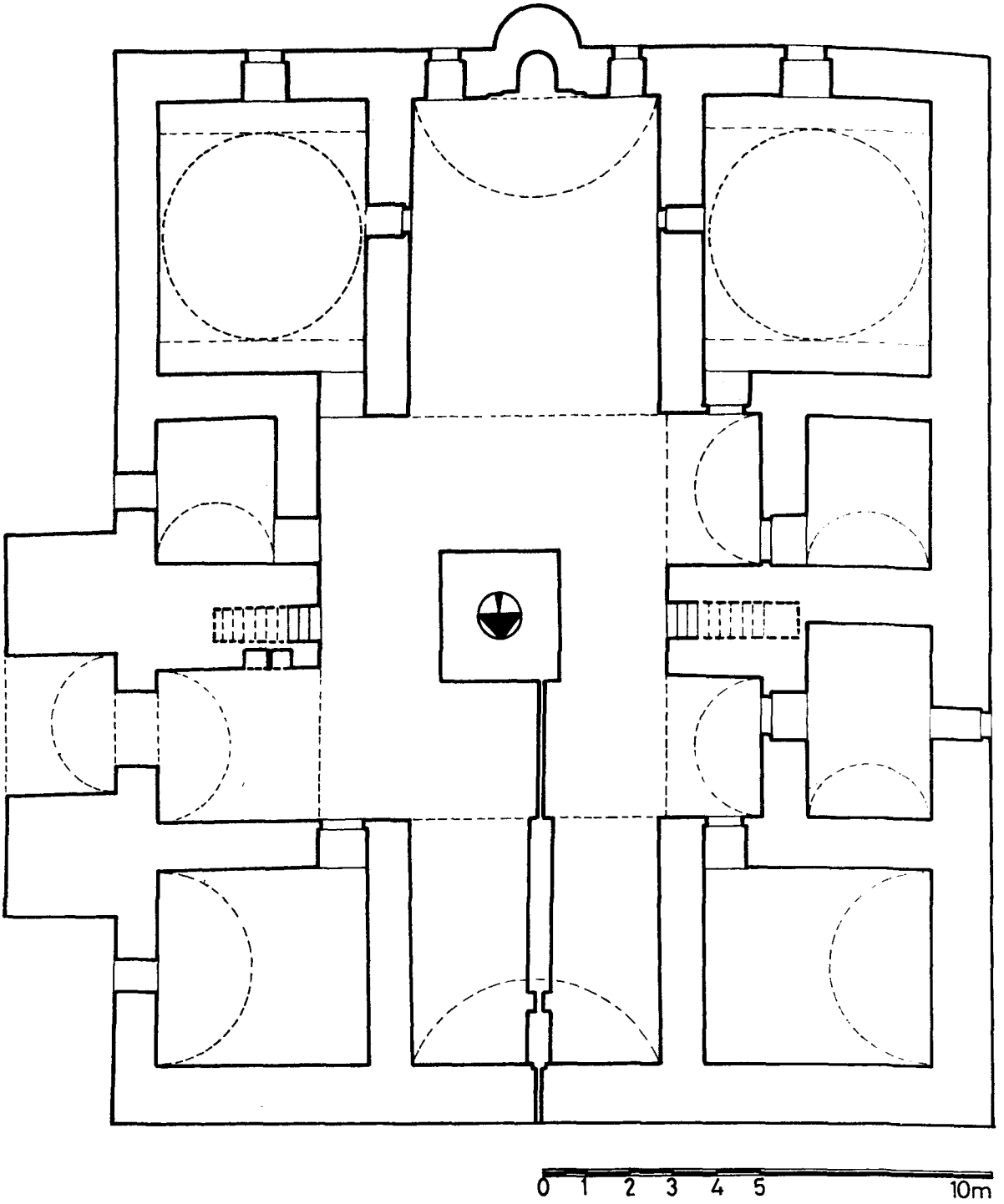

0 1 2 3 4 5 10m.

1 : Hani, Medrese, Rölöve Planı

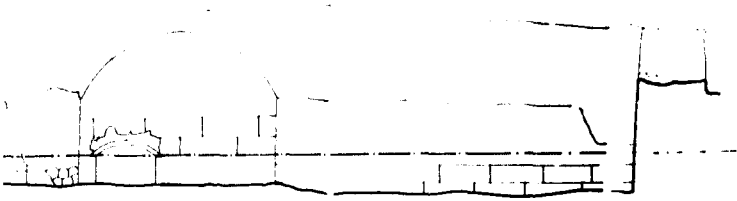
Röl. A. AKTAS - M. AYYARKIN - S. KUTLUAY - N. ŞAMAN - K. YAVUZ

Çiz: T. YAZAR, Temmuz 1984

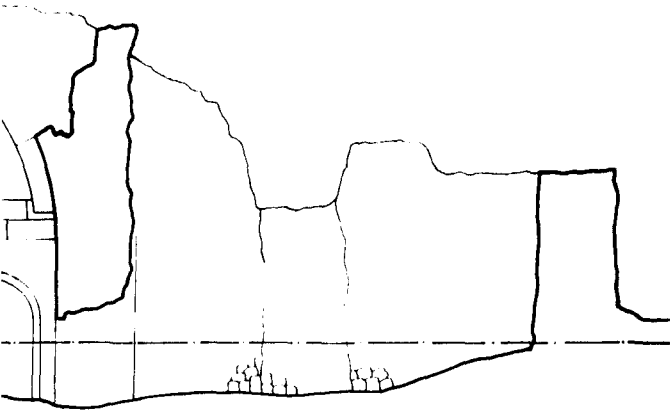
2 : Hani, Medrese, Restitüsyon Planı

Çiz. T. YAZAR

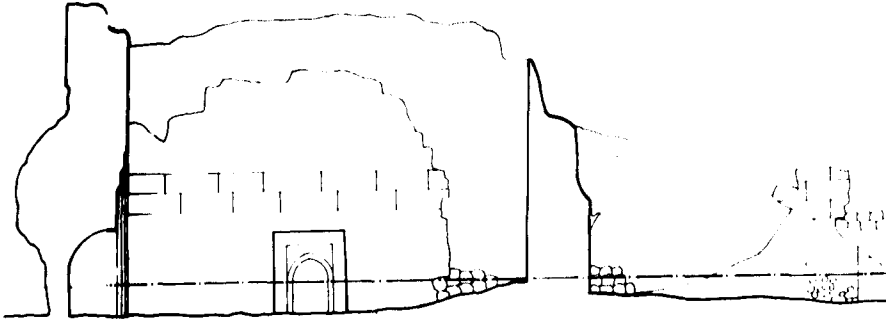
0 1 2 3m

Çiz: T. YAZAR

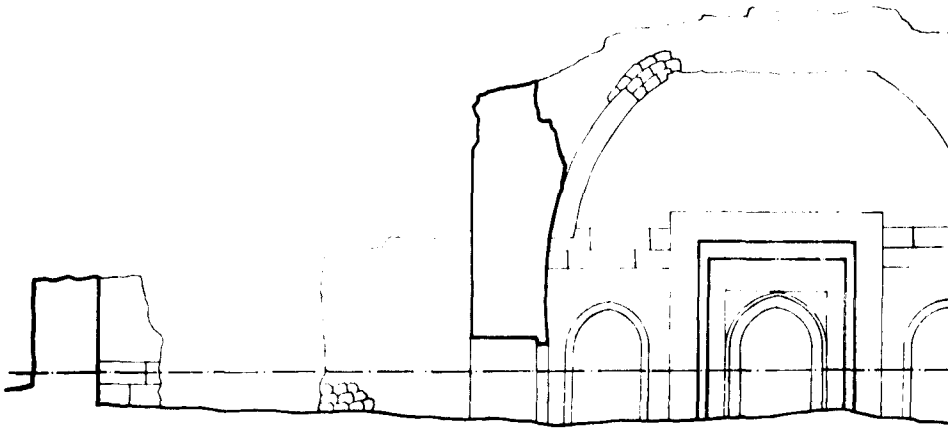

0 1 2 3m

Çiz: T. YAZAR

3 : Hani, Medrese, Boyuna Kesit (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden düzeltilerek)

4 : Hani, Medrese, Enine Kesit (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden düzeltilerek)

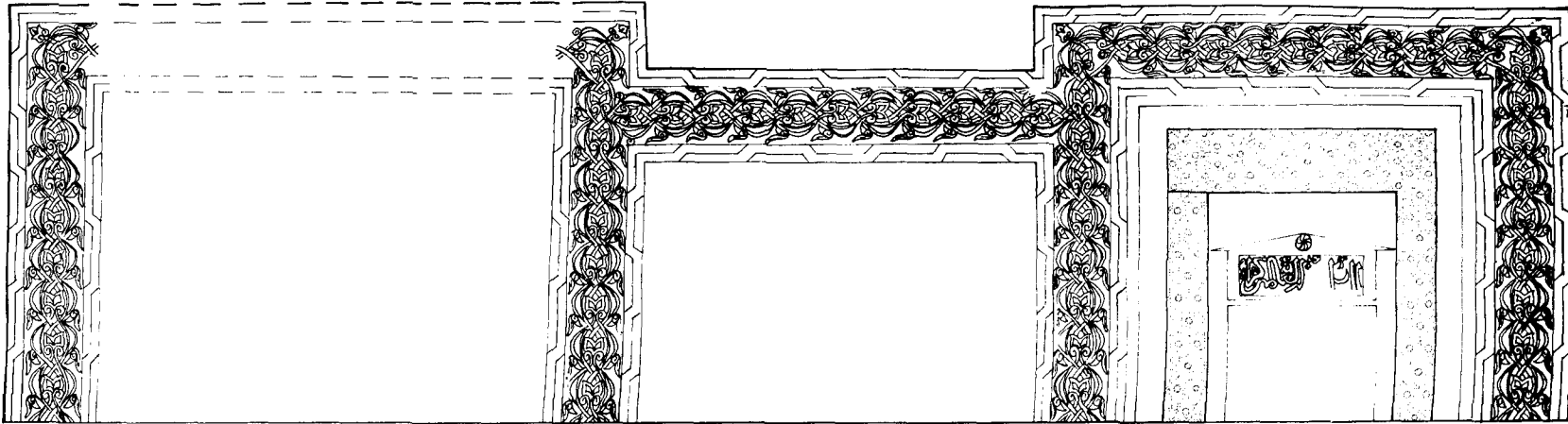

0 1 2 3m

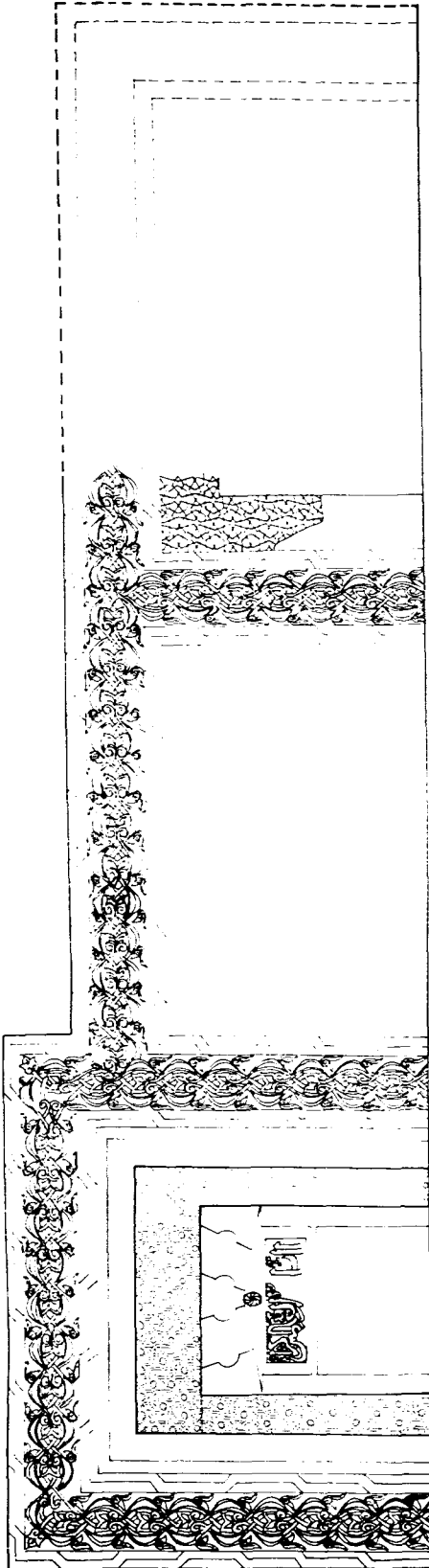
Ciz. T. YAZAR

5 : Hani, Medrese, Güney Cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden düzeltilerek)

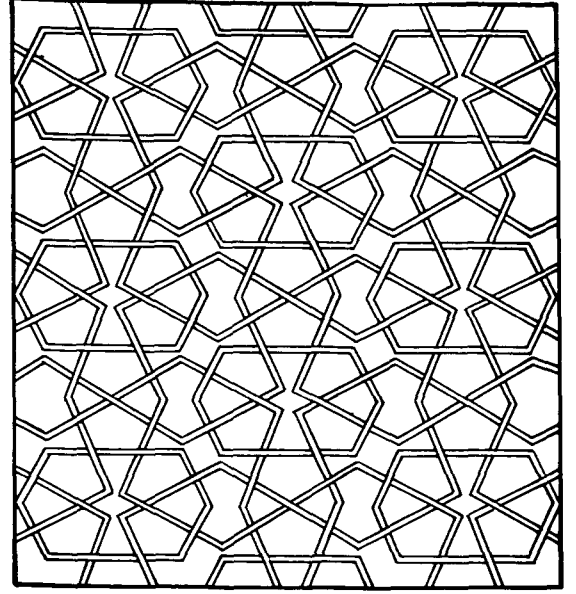
6 : Hani, Medrese, Güney Cephe, Batı Bölüm Süslemesi

Çiz. S. KUTLUAY - N. SAMAN

7 : Hani, Medrese, Güney Cephe, Doğu Bölüm Süslemesi

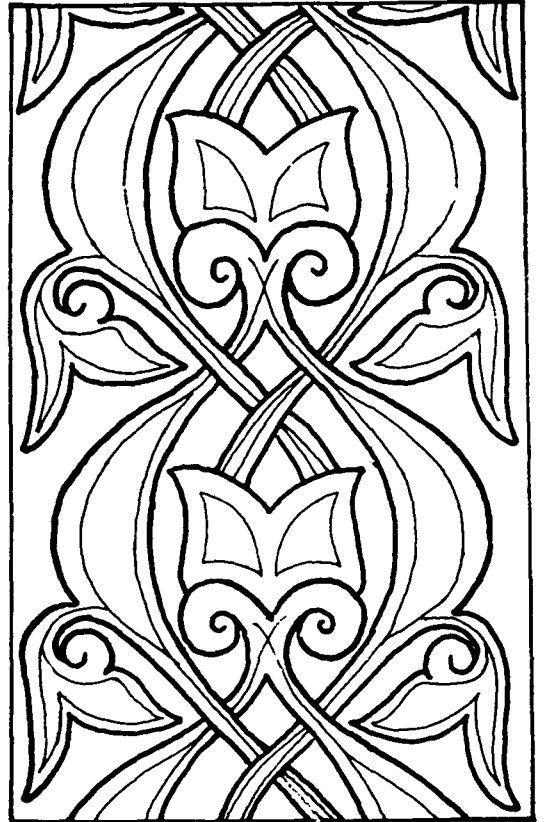
Şif. S. KUTLUAY-N. SAKAR

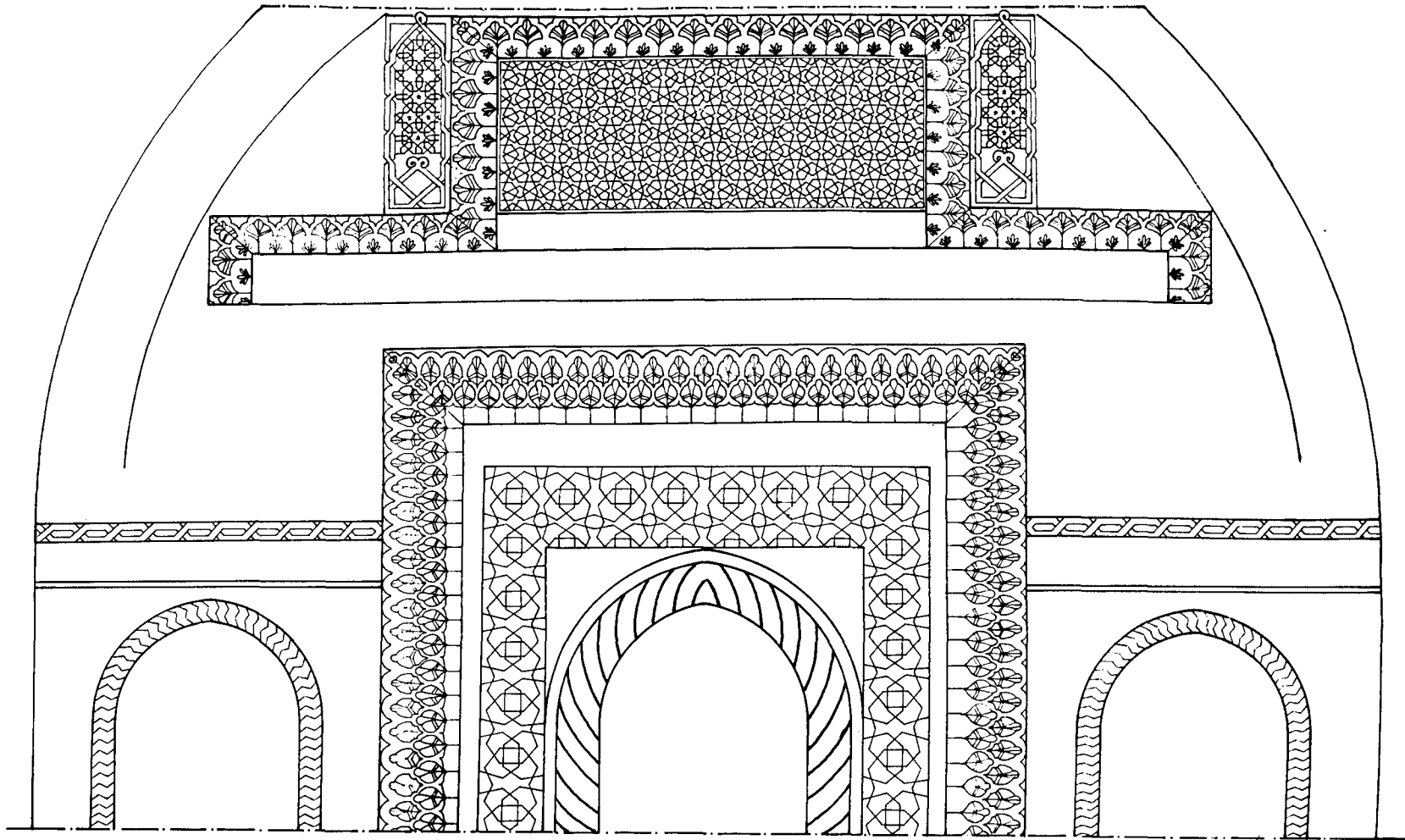

9 : Hani, Medrese, Güney Cephedeki Doğu Pencere ve Ana Eyvan Süslemesi, Ayrıntı

Çiz.T.YAZAR

10 : Hani, Medrese, Güney Cephe Süslemesi, Ayrıntı

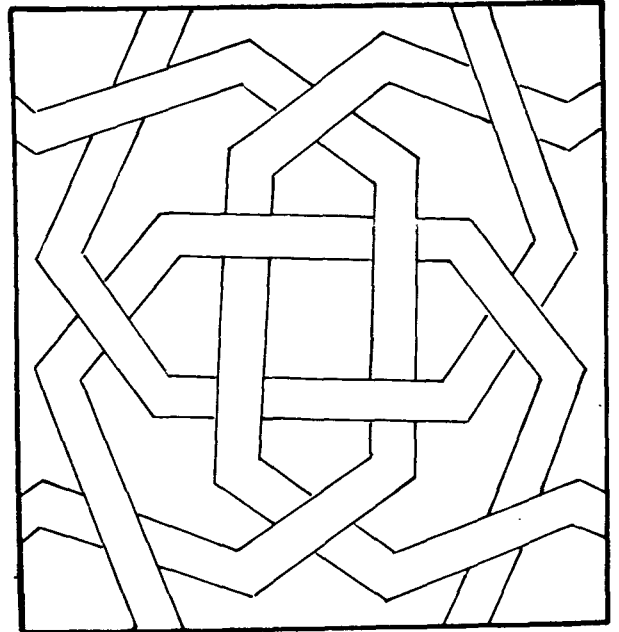

8 : Hani, Medrese, Ana Eyvan Süslemesi

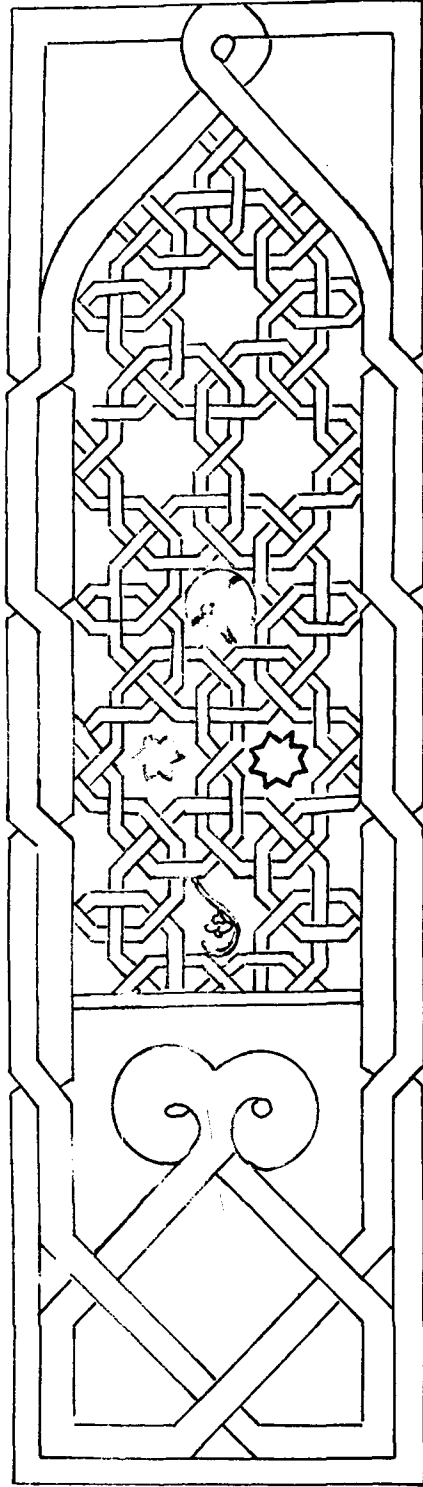
13 : Hani, Medrese, Ana Eyvandaki Yazı Şeridi, Ayrıntı

Çiz. S. KUTLUAY

11 : Hani, Medrese, Ana Eyvan Süslemesi, Ayrıntı

Çiz. N. ŞAMAN

12 : Hani, Medrese, Ana Eyvan Süslemesi, Ayrıntı

VAKIF VE VATAN SAVUNMASI

İbrahim ATEŞ

İlletçe öğrenüp gurur duyduğumuz meziyyetlerimizden biri de üzerinde yaşamakta olduğumuz cennet vatanımızı canımızdan aziz bilip, onun uğrunda can ve malımızı seve seve fedâ etme inanç ve kararlılığında olmamızdır. Yurt sevgisinin imândan olduğuna inanan vatanperver atalarından tevârüs ettiği inanç ve duygu ile yoğrulan kahraman Türk milleti, vatan için dökülen kanı, vatansız yaşayan cana tercih etmiştir. Vatansız varlığın hiç bir değer ve anlam ifade etmeyeceği yolundaki ulvî düşünceden hareketle can ve malını vatanına armağan etmiştir. Öyle ki; Vatan, Varlık ve Vakıf kelimelerinin dilimiz ve gönlümüzde müstesnâ bir yeri olmuştur. "V" harfi ile başlayan bu üç kelimeyi ardarda getirmek suretiyle "Varlığını vatan için vakfetme" şeklinde oluşturulan cümle ile, her vatandaşın vatan savunmasında üstleneceği görev özetlenmiştir. Can ve mal emniyeti ile huzur ve güven ortamı içinde yaşamak, her türlü saldırıya karşı koyacak nitelikteki güçlü ve etkin bir savunma ile mümkündür. Özellikle büyüğün küçüğü yuttuğu, güçlünün zayıfı ezdiği ve çeşitli haksızlıkların kol gezdiği bir dünyada yaşamak ve varlığını korumak için güçlü olmak ve muhtemel saldırılara karşı tedbirli olup, savunmaya ağırlık vermek zarurftür.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İnsanın vakar ve onuruyla refah ve mutluluğunu amaçlayıp, ona hizmet için akla gelen her iyi ve güzel şeyi konu edinen vakıf müessesesinin, insanın güven ve huzuru ile ilgili böylesine önemli bir konuya yaklaşımı ne olmuş

ve vatani savunma alanında ne gibi katkıda bulunmuştur? Böyle bir soruya cevap aramak üzere Vakıfların kuruluşunu, gâyesini, yapılması öngörülen hizmet türlerini, gelir kaynaklarını ve yönetim şeklini belirleyen vakfiye ve benzeri vakıf belgeler üzerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerde, savunmaya yönelik bir çok vakıfların var olduğunu gördük. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da en yüksek devlet adamından, en basit yurttaş kadar değişik düzeylerde bir takım kimseler, varlıklarını vakfederek yurt ve yurttaşın güvenlik ve selâmeti için yapılan çalışmalara katkıda bulunmuşlardır. İncelediğimiz belgelerde savunma ile ilgili olarak tesbit ettiğimiz hususlardan bir kaçışunlardır:

- a) Askerlere gerekli savaş malzemesi alınarak, ordunun donatılması,
- b) Kara kuvvetlerinin güçlendirilmesi,
- c) Donanmanın ihyâ ve imârı ile güçlenmesi için gerekli techizat temin edilmesi,
- d) Gâztlerin barınması için hanlar yapılması,
- e) Din ve Vatan uğrunda savaşan gâztlere at verilmesi,
- f) Tophanenin onarılması,
- g) Esirlerin kurtarılması,
- h) Deniz yoluyla seyahat eden yolcuların emniyeti ile saldırganların tecavüzünden korunmaları için kaleler yapılması,
- i) Kara yoluyla seyahat eden hacılarla diğer yolcuların, hırsızlar ve yol-

kesicilerin saldırılarından korunmaları için kaleler yapılması ve muhafız birlikler kurulması,

j) Şehid, gâzi ve esirlerin çocukları ile ailelerine yardım edilmesi,

Bunlar ve benzeri düşünceler, diğer vakıf hizmetleri arasında yer alıp, vakfedenerin vakfiyelerinde belirtilen irâdeleri doğrultusunda vakıf gelirinin elverdiği oranda uzun yıllar uygulanan hususlardır. Zamanın şartları ile ihtiyaçlarına göre düşünülüp gerçekleştirilen vakıf hizmetleridir. Vatani savunmak için nöbet tutan uyanık göze cehennem ateşinin dokunmayacağını müjdeleyen bir dinin mensûbu olan Müslüman-Türk Milleti, savunma hizmetlerine özel bir önem vermiştir. Nöbet beklemek kadar nöbet tutan Mehmetçiğe destek olanın da milli ve kutsal bir görev olduğunun bilinci ile varlığını vatan ve vatandaşına armağan etmeyi şerefli ve onurlu bir görev telakki etmiştir. Tarihî olaylarla belgeler bu gerçeği dile getirmektedir.

Yukarıda sıralanan vatanî görevlerin, vatanperver atalarımız tarafından vakıf yoluyla ifâ edildiğini gösteren belgelerden bir kaçını, konu hakkında bir fikir vermesi amacıyla okuyucularımızın tedkikine sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

1- III.Selim'e ait 23.Muharrem.1220 H.(11.Nisan.1805 M.) tarihli vakfiyye (1) nin 282. sahifesinde,vakfın gelir fazlasının cihâd işleri ve ordunun donatılması için tahsis edilmesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... ve irâd-ı vakf kemâl-i kuvvet buldukda fazla-i vakf re'yi mütevellî ile dîn ve devlet-i âliyyeye enfa' ve evlâ mesûbât-ı celîle ve umûr-ı cihâdiyye ve gazâyâ ve asâkir-i İslâm techizine ve levâzım-ı sâire-i cihâdiyyeye harc ve sarf oluna.."

Vakıf III. Sultan Selim, vakfiyyesinin metni sunulan bu bölümünde: Vakıf gelirinin güçlendiği takdirde gelir fazlasının mütevellînin görüşü ile din ve devlete daha yararlı olan ve büyük sevap sağlayacak şekilde, savaş yapan askerlerin techizi ile diğer gerekli savaş işlerine harcamasını, şart kılmıştır.

2- Mihrişâh Vâlide Sultan'a ait 15. Şaban.1215 H. (20. Aralık.1800 M.) tarihli vakfiyye(2) nin 75.sahifesinde ordunun donatılması hususunda şöyle şart edilmiştir:

"... İrâd-ı vakf kemâl-i kuvvet buldukta,fazla-i vakf re'y-i mütevellî ile din ve devlet-i âliyyeye enfa ve evlâ mesûbât-ı celîle ve umûr-ı cihâdiyye ve gazâyâ ve asâkir-i İslâm techizine ve levâzımât-ı sâire-i cihâdiyyeye harc ve sarf oluna..."

Vakıfe Mihrişâh Vâlide Sultan, vakfiyyesinin bu bölümünde: "Vakıf gelirinin kuvvetlendiğinde, gelir fazlasının mütevellînin görüşü ile din ve devlet işlerine, sefere çıkan,savaş eden İslam askerlerinin techizine ve diğer savaş ihtiyaçlarına harcanmasını..." öngörmüştür.

Aynı vakfiyenin 76-79. sahifelerinde bu defa:

"...şürût-ı mezkûremin bâzısından rü-cû edüp ve müceddeden şol vechile şart ve ta'yîn eyledim ki, izhâr-ı şâir-i dîn ve ilâ-i kelimetu'llahi'l-mübîn zımnında şehri yâr-ı hazret-i müşârun ileyh efendimiz hazretlerinin müceddeden ihyâ-kerde-i şâhâneleri olan Tophancı Amire ve Toparabacıları Ocakları neferatları ve Levend Çiftliği ve Üsküdar Kışlağı asâkiri ve sâir sünûf-ı askeriyenin masârif-i zarûriyelerine iânet cümle umûrun akdemi ve istihzar-ı esbâb-ı umûr-ı cihâdiyye fartzası kâffe-i masâlihine ehemm ve elzemi olduğundan biinâyeti' llâhi' l-müte'al-zât-ı me'âlfisifât-ı himmet-disârın câr-bâliş-i evrenge-i iffet ve ertke-i pirây-ı evci ismet-de ber-karâr oldukça vakf ı şerfin tevliyeti yedi âliyyeme mahsûs olarak kâffe-i umûr ve husûsu ve beher

(1) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada muhafaza edilen 168 K nolu orijinal vakfiyye defteri s.282

ATEŞ İbrahim, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.19, s.78.

(2) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kasada muhafaza edilen 48 K nolu orijinal vakfiyye defteri, s.75-79.

ATEŞ İbrahim "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.19, s.78-79.

sene irâd ve masârifât muhâsebesi kâim-i makâm-ı mütevellî ve kâtib ve rûznâmçecisi ve câbisi ma'rifetleriyle rûyet olunup ve bi-irâdeti'llâhi Te'âlâ (yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutmainnetü ir-cî't ilâ Rabbiki râdiyeten mardıyyeten) da'vet-i kertmine icâbet buyurduğumda, vakfı şerffime necî-i necîb-i muhteremim şevketlü mehâbetlü azametlü kudretlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri, meşrûtiyyet üzere mütevellî olup vakfı şerffimin umûr ve husûsunu idâre ve rûyet edüp eğer irâde-i âliyye-i şâhâneleri şeref-efzâ-yı sūdûr eder ise vakf-ı şerffimin bi'l-cümle irâdından ba'de ih-râcî'l-vazâif ve'l-masârif bâktı kalan mecmû' fazlası irâd-ı cedîd-i Humâyûn defterdârı olanlara teslim ile Hazine-i Amire'de hıfz olunup umûr'ı askeriyye-i berriyye ve levâzım-ı cihâdiyye masâriflerine harc ve sarf oluna.."

Vakıfe Mihrişâh Valide Sultan, vakfiyyesinin bu bölümünde ise özetle: "Daha önce öngördüğü şartların bir bölümünden dönerek, yeniden şu şekilde şart kıldığını ifade ile Tophane'deki Top arabacıları ve ocakları, erleri, Levend Çiftliği ve Üsküdar kışlasındaki askerlerle diğer askerî sınıfların zarûrî masraflarını karşılamak üzere yardımda bulunmanın, her işin başta geleni ve cihâd fartzası için hazırlıklı olmanın bütün yararların en önemli ve en lüzumlu olduğundan Allah'ın inâyeti ile hayatta oldukça vakf-ı şerffinin mütevellîliğinin kendi elinde olmasını, vakfa ait her türlü işlerle her yıl gelir ve masraf muhâsebesinin mütevellî vekili, katip, rûznâmçeci ve câbî marifetleriyle gözetilmesini ve Allah'ın emriyle "Ey mutmain olan nefsi; Rabbına razı olarak ve olunarak dön. "çağırısına icâbet ederek vefâtında vakfa, oğlu Sultan Selim'in meşrûtiyyet üzere mütevellî olup, vakfın işlerini yürütmesini ve eğer irâdeleri olursa vakıfla ilgili görevlilerin ücretleri ile masraflar çıkarıldıktan sonra vakf-ı şerffinin gelirinin arta kalanının tümünü Hazine-i Amire'de muhâfaza edilerek kara kuvvetleriyle ilgili askerî hizmetlerle cihâd ihtiyaçlarına harcanmasını..." şart kılmıştır.

3- Çanakkale eşrafından Binbaşı Rüstem Efendi oğlu Mustafa İzzet E-

fenî'ye ait 15.Muharrem. 1328 H.(28. Ocak. 1910M.) tarihli vakfiyye (3) nin 2.sahifesinin 18-20. satırlarında donanmaya yardım hakkında şu ifadeler yer almaktadır.

"...ve beher sene gallei mezkûreden fazla kalan mebâliğin yüzde yirmi kuruşu bâlâdaki meşrûtün lehüm ve mürtezikaya ilk hisse-i muayyeneleri nisbetinde redd ve taksîm ve diğer yüzde yirmi kuruşu Donanma-i Osmânî'nin ihyâ ve imârına sarf için Bahriye Nezâreti'nde sarfiyâta me'zûn ve mes'ûl dâire-i âidesine tevdi' ve teslim oluna..."

Vakıf Mustafa İzzet Efendi, vakfiyyesinin yukarıya alınan bölümünde;" her yıl vakfının gelirinden arta kalan meblağların yüzde yirmi kuruşunun daha önce kendilerine vakıf gelirinden ödeme yapılması şart edilenlerle, görevlilere tayin edilen ilk hisseleri oranında dağıtılmasını, diğer yüzde yirmi kuruşunun da Osmanlı Donanmasının ihyâ ve imârına harcanmak üzere Bahriye Nezâreti'nde harcama yapmaya yetkili ve sorumlu olan ilgili dâireye iletilmesini ve teslim edilmesini.."şart etmektedir. Buna göre vakfın kuruluş tarihi olan 15. Muharrem.1328 H.(28. Ocak. 1910M.) tarihinden itibaren bu vakfın gelirinden yüzde yirmisi her yıl muntazaman Bahriye Nezâreti'nin ilgili dairesine teslim edilmiş olmalıdır. Zîrâ vakıf hukukuna göre vakfın şartı, kanun hükmü gibi uyulması gereken bir husustur. Bahriye Nezâretine ödenmesi öngörülen bu meblağ ilk bakışta az görülmekle beraber, süreklilik arzeden sabit bir gelir olması ve diğer vakıflardan gelecek gelirlerle birlikte bir yekûn tutacağı gözden irak tutulmamalıdır. Ayrıca önemli olan, az da olsa kişinin içinden geçen düşüncesini, imkânı oranında uygulama alanına koymuş olmasıdır.

4- İzmir'in Tilkilik Mahallesi'nin Evliyâzâde Sokağı'nda oturan ve 4.Orduya mülhak 31.Karahisâr-ı Şarkî Redif Mirliyalığından emekli Hüseyin oğ-

(3) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mahfûz "Vakfiyye-i İstanbul Hâmis" adlı ve 574 nolu vakfiyye defteri, s.39-40, sıra.16.

lu Hayreddin Paşa' ya ait 9.Şevval. 1328-H. (3. Ekim.1910 M.) tarihli vakfiyye(4)de İzmir'in Hoca Hasan Mahallesi'nde bulunan iki ev ile bir dükkanın vakfedildiği ve vakfın kendisi hayatta oldukça sözü geçen evlerle dükkanın tevliyet ve tasarrufu ile gelirlerinin müstakillen kendisine ait olması, ölümünden sonra ise Donanmanın güçlenmesi için harcanması şart edildiği belirtilerek şöyle denilmektedir:

"...ve ben bi-emri'llâhi Te'âlâ fevt olduğumdan sonra Devlet-i Aliyye-i Osmânîyye'nin bi'l-fiil Bahriye Nâzırı bulunacak zâtlar, halefen ba'de selef mütevelltsi olup, ya bizzat kendüleri veyahud vekilleri taraflarından mezkûr menzillerle dükkan sene-be-sene icâre-i vâhîde ile ve bedeli misilleriyle tîcâr edilerek hâsıl olan gallelerinden ihtiyaç zuhûrunda ta'mir ve termîmleri masârifî ile vergileri ba'de'l-ihrac mütebâkt gallâtı sâfiyesi Donanma-i Osmânî'nin tezâyüd-i kuvvet ve satveti için levâzım-ı techtziyye ve sâiresine sarf oluna..."

İncelenmesinde de anlaşılacağı üzere vakıf Hayreddin Paşa, vakfiyyesinin bu bölümünde: "Allah'ın emriyle kendisinin vefâtından sonra Osmanlı Devletinde fiilen Bahriye Nâzırı olan kimselelerin peşipeşine vakfına mütevellf olmalarını, bu mütevellflerin ya kendileri veya vekilleri tarafından sözü geçen evlerle dükkanı her yıl icâre-i vâhîde usûlü ve emsâlinin rayic fiyatı ile kiraya vermelerini ve elde edilen gelirlerinden ihtiyaç halinde onarım harcamaları ile vergileri çıkarıldıktan sonra arta kalan saf geliri Osmanlı Donanmasının gücünün arttırılması ve kuvvetlenmesi için donatım malzemesi ile diğer ihtiyaçlarına harcanmasını..." şart kılmıştır.

5- Adana'da Softa Mahmud Paşa'ya ait 1062 H. (1651 M.) tarihli vakfiyye (5) de gâzflerin de barınmaları için büyük bir Han tahsis edildiği ifade edilmektedir. Vakıf merhûm Softa Mahmud Paşa, sözü edilen vakfiyyesinin mevkûfât bölümünde Adana ve çevresindeki bazı yerlerde vakfettiği taşınmaz mallardan söz ederken şöyle demektedir:

"...kasaba-i mezbûreden hâric-i bâb-ı Tarsus'da vâki' mukaddemâ Ramazanlı Hoca Sultan evkâfından olmağla mütevelltsi Abid Çelebi'den bey'i iktizâ etmekle ma'rifet-i şer' ile iştirâ eylediğim arâzde kendim ihyâ eylediğim bir kıt'a eşcâr-ı müsmireyi müstemil mülk bahçe ve anın kurbünde yine arâzi-i mezbûrede ebnâ -i sebtî ve huccâc-ı müslimîn ve guzât-ı muvahhidîn için fîtsebilillah' binâ eylediğim Hana mutasıl on bâb dükkan..."

Bugünkü dil ile kısaca özetlenecek olursa, şöyle denilmektedir: "Sözü geçen kasabanın dışında Tarsus Kapısında bulunan ve eskiden Hoca Sultan vakıflarından olup, satılması gerektiğinde bu vakfın mütevellfsi Abid Çelebi'den yasal şekilde satın aldığım arazide kendim geliştirdiğim bir parça meyveli ağaçları içeren mülk bahçe ve onun yakınında yine sözü geçen arazi üzerine yolcular ve müslüman hacılarıyla müslüman gâzfler için Allah rızası gâyesiyle yaptığım Hana bitişik on dükkan." Bu ifadelerden açıkça anlaşılacağı üzere vakfın, sözü edilen Hanı Allah rızası doğrultusunda vakfederek yolcular, hacılar ve gâzflerin hizmetine tahsis ettiğini görmekteyiz.

6- Sinan oğlu Sokullu Şehîd Mehmed Paşa'ya ait Evâil-i Zi'l hicce-981 H.(Mart-Nisan.1573 M.) tarihli vakfiyyede ordu için yetiştirilecek cins kısraklardan elde edilecek atların, ihtiyacı olan gâzflere verilmesi şart edilmiştir. Bu vakfiyyenin mevkûfâtla ilgili bir bölümünde(6) Rûst Kasrı Kazasındaki

(4) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Mahfûz 595 nolu vakfiyye defteri, s. 249-250.

(5) Kunter, Halim Baki, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", Vakıflar Dergisi, S.3, s.4.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mahfûz 615 nolu vakfiyye defteri. s.188, sıra.54.

(6) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kasada muhâfaza edilen 149 K nolu orijinal vakfiyye defterinin 122-123.sahifeleri ve 572 nolu vakfiyye defterinin 27-63.sahifeleri ile 20.sirasında kayıtlı sûret vakfiyyenin 35.sahifesi.

mandıradan bahisle şöyle denilmektedir:

"...ve biri dahi kazâ-i mezkûrda kar-ye-i mezbûre kurbünde vâkî' olup, Pîrî Ağâ nâm kimesneye intimâ ile meşhûr olan ma'lûmü'l hudûd mandıradır ki, içinde bir değirmeni ve üç balıklağısı ve mülk çayırı ve sazlığı ve korusu ve kışlağı ve müteaddid ma'lûmül hâl arâzi-i hâliyesi vardır ve hâlen iki yüz otuzbeş re's su sığırı ve ikiyüz altmış üç re's kara sığırı ve doksanalı re's yondu vardır..."

Vakıf Şehîd Mehmed Paşa'nın vakfettiği yerler belirtilirken, bu yerlerden birinin bugün milli sınırlarımız dışında bulunan Rûst Kasrı Kazasında Bayram Şalu Köyünün yakınındaki Pîrî Ağâ adında bir şahsa mensup olmakla meşhur olduğu ifade edilen, sınırları belli olup, içinde bir değirmen, üç balıklağısı, çayırı, yazlığı, korusu, kışlağı olan ve durumları bilinen müteaddid boş arazisi bulunan mandıranın olduğu belirtilmektedir. Bu mandıranın vakfedildiği tarihte içinde 235 baş su sığırı, 263 baş kara sığırı ve 96 baş yond (7) bulunduğu ifade edilmektedir. Daha sonra aynı vakfiyye (8) de, vakfedilen taşınır ve taşınmaz malların yerleri ile özellikleri belirtilmeye devam edilirken, kezâ bugünkü millî sınırlarımız dışında bulunan Tamuşvar vilayetinde Çanat Sancağında Biçkerek Varosunda bazı taşınmaz mallardan söz edildikten sonra burada özel sınırnâmesinde sınırları belirtildiği ifade edilen mandıradan bulunan bir takım büyük baş hayvanların da vakfedildiği beyân edilerek şöyle denilmektedir:

"... ve biri dahi ikiyüz elli bâr-gir (9) esb-mâdedir ve biri dahi altıyüz re's kâv ve onbir re's câmûsdur ve dahi zikr olunan bâr-gîrler ve yond ve kara sığırları cem'an ol hadd içinde ra'y olunurlar..."

Biçkerek Varosunda sınırları özel bir sınırnâme ile belirtildiği ifade edilen nehir kenarındaki sulak arazide aynı yerde ve toplu halde yayılmakta olan 250 beygir ile kısırak, 600 sığır ve 11 camus olmak üzere toplam 861 adet büyük baş hayvanın vakfedildiğini yu-

karıda metni verilen vakfiyye bölümünde öğrenmekteyiz. Söz konusu vakfiyyenin hayır şart ve hizmetler bölümünde ise bahsi geçen mandırada beslenen kısıraklardan elde edilecek atlardan ihtiyacı olan gâztlere birer at verilmesi hususunda şu ifadeler yer almaktadır (10):

"...ve vâkîf-ı müşârun ileyh hazretleri şöyle şart ettiler ki, sâbîken zikr olup fîsebtli'llah vakf olunan yondlardan hâsıl olan atları gurât-ı murth guzât-ı müslimîn ve kümât-ı âlf-simât mücâhidînden her kangı gâzînin atı olmayup küffâr-ı bedtebâra gazâ etmek için isteye re'yi hâkim ve mütevellî ile ol gaziye bir yarar at verile, tâ kim il'âyı kelimetu'llâh için üstünde gazâ eyleyüp sevâbını rûh-ı vâkîfa ihdâ eyleye ve şart etdiler ki, verilen atı ve at verilen guzâtı isim ve resmiyle sicill-i guzâta geçirüp sicil sûreti her yıl muhâsebe defteri ile tafstl üzere mütevellî-i kebtre gönderile..."

Vakıf merhûm Sokullu Şehîd Mehmed Paşa'nın vakfiyyesinin yukarıda sunulan bu paragrafını incelediğimizde:

a) Sözü geçen mandıradan sayısı belirtilen kısırakların Allah rızası için vakfedilmiş olup, onlardan elde edilecek atların, din ve vatan uğrunda kâfirlerle savaşan gâztlere ve mücahidlere tahsis edildiğini,

(7) Yond: Sürü ile gezen, terbiye edilmemiş yarı yabanî kısırak. Bkz. Türkçe Sözlük, s.1497 ve Kâmûs-ı Türkî, s.1570.

(8) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kasada muhâfaza edilen 149 K nolu orijinal vakfiyye defterinin 142.sahifesi ve 572 nolu vakfiyye defterinin 27-63. sahifeleri ile 20.sirasında kayıtlı olan sûret vakfiyyenin 36.sahifesi.

(9) Bâr: Yük, Gîr: (Giriften mastarından) Tutan, kaldıran. Bâr-Gîr: Yük tutucu, yük kaldıran, yük taşıyan anlamlarında olup hayvanlara, hamallara, araba ve gemi gibi şeylere kullanmakla beraber, enenmiş atlara da kullanılır. Bkz.Kâmûs-ı Türkî, s.262.

(10) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kasada muhâfaza edilen 149 K nolu orijinal vakfiyye defterinin 389-390 sahifeleri ve 572 nolu vakfiyye defterinin 27-63.sahifeleri ile 20.sirasında kayıtlı olan sûret vakfiyyenin 55.sahifesi.

b) Bu atların gelişigüzel değil, sistemli bir şekilde istihdâm edilip, atı olmayan ve düşmanlarla savaşmak üzere at isteyen her gâzîye yararlı bir at verilmesinin öngörüldüğünü,

c) Bu atların Allah'ın kelâmını yüceltmek amacıyla savaşta kullanılmasını ve böylece elde edilecek sevâbın vâkıfın ruhuna armağan edilmesinin şart edildiğini,

d) Kendilerine at verilen gâzîlerle, verilen atların isim ve evsâfının kadı siciline kaydedilip, her yıl sicil sûretinin muhâsebe defteri ile birlikte detaylı bir şekilde büyük mütevellîye gönderilmesinin istendiğini görmekteyiz.

Ayrıca vâkıf Sokullu Şehîd Mehmed Paşa'nın geniş kapsamlı vakfiyesini bir bütün olarak incelediğimizde, çok yönlü hayrî ve sosyal hizmetleri öngören sosyal amaçlı bir vakıf kurmuş olmasına rağmen yukarıda görüldüğü üzere vakfiyesinde belirtilen şekilde savunmaya yönelik şartlara yer vermiş olmasında vakfın kurulduğu tarihlerde Rûst Kasrı ve Tamuşvar gibi bugün millî sınırlarımız dışında kalan yerlerde bulunan Müslüman Türklerin korunmasına verilen önemi anlamaktayız.

7- Tophâne-i Amire Ocağı Ağasının nezâreti altında bulunan Sinan Paşa'yı Atık Vakfı (11) gelirinin bir kısmı, top dökümü için istihdâm edilen yerin onarımına ve mütevellîliği de sözü geçen ocağın Rûznâmçecisi olanlara şart edilmiştir.

8- Şam'ın Salihîye Mahallesinde Selâhaddin kızı Salihâ Hatun'a ait 708 H.(1308 M.) tarihli vakfiyye(12)'de esir müslümanların kurtarılmasıyla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"...ve merkûm vâkıfe, üserâ-i müslimînin mahzûl firenglerin ellerinden kurtarılmasına, kaldığında bu vakfın mahsûlü tâm bir sene nâzırın elinde cem' olup, anı ümenâ-i müslimînden kendine i'timâd olunan bir veya ziyâde kimse ile karada ve denizde fireng beldelerine gönderip, anınla estr düşen müslümanlardan erkek ve dişi ve çocuktan ihtiyâr ettiği kimseyi kurtaracak. Şu vech üzere ki anlardan her birine elli aded dînâr-ı Mısırî ve bundan

aşağı meblağ ile veya ol günde te'âmül eden ve merkûm meblâğın makâmına kâim herhangi bir nakidle satın alacak ve kurtardığı kimseler bilâd-ı müslimîne vâsıl oluncaya kadar onların nafaka ve kisvelerini de i'tâ edecek ve bu husûs tamâmı iki sene müteazzir olur ise, vakfın nâzır bu iki sene içinde vakfın gelirini cem'idüp her nerede bulunan fukâra ve mesâktn-i müslimîne dilediği mikdârı sarf edecek ve ister nakid ve ister kisve ve ister ekmek ve ister ise suya sarf edecek ve merkûm nâzır, kisve ve ekmek ve nakid ve suyu cem'itmek ister ise ol sûretle sarf idüp sûret-i sarf anın re'yi ve ictihâdına menût bulunacak ve iki sene sonra üserâ-i müslimîni kurtarmak hâsıl olursa, mezkûr gelirin şerh ve beyân olunan vech üzere sarf edilecek ve yine müteazzir olur ise yine fukarâve mesâktne tasvîr edildiği vech üzere sarf edecek ve dünyânın sonuna kadar böyle câr olacak..."

Vâkıfe Salihâ Hanım, vakfiyesinin bu bölümünde özetle: "Esir düşen müslümanları firenklerin ellerinden kurtarmak için, bu vakfın gelirinin tam bir sene vakıf idarecisinin elinde toplanarak, toplanan bu meblağın güvenilir müslümanlardan kendine güvenilen bir veya birkaç kimse ile karada ve denizde firenk ülkelerine gönderip, onunla esir düşen müslüman erkek, hanım ve çocuklardan dilediği kimseyi kurtarmasını; bu esir müslümanlardan herbirinin alınması için 50 Mısır dinarı veya daha aşağı meblağ ya da o gün te'âmül eden ve sözü geçen meblağın yerine kâim olan herhangi bir nakitle satın alarak kurtarmasını, kurtarılan bu esirlerin İslâm ülkesine ulaşıncaya kadar yiyecek ve giyeceklerini de temin etmesini, bu hususu uygulamak iki sene kadar bir süre imkânsız olur ise, vakıf

(11) Kunter, Halim Bâkî, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", Vakıflar Dergisi S.3.s.3.

(12) Vakıflar Genel Müdürlüğü Avşivinde muhâfaza edilen 584 nolu vakfiyye defterinin 260-261. sahifelerinde Arapçası ve 2132 nolu defterin 70-74. sahifelerinde türkçesi kayıtlı olan vakfiyye. ATEŞ İbrahim, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.19.s.75-76.

idarecisinin bu iki senelik vakıf geliri toplayarak nerede olursa olsun dilediği fakir ve yoksullara, dilediği miktarı harcayabileceğini, bu harcamayı ister nakit para, ister giysi ve isterse gıda maddesi olarak yapabileceğini, iki sene sonra müslüman esirleri kurtarmak imkânı doğması halinde ise sözü edilen gelirin belirtilen şekilde harcanmasının, yine mümkün olmazsa yine fakir ve yoksullara belirtildiği şekilde dünyanın sonuna kadar harcamaya devam edilmesini ..." öngörmüştür.

9- IV.Mehmed'in Vâlidesi Hatice Turhan Sultan'a ait 27.Receb.1073 H (26. Şubat. 1663 M.) tarihli vakfiyye (13) de Çanakkale Boğazında adı geçen Vâlide Sultan tarafından boğazın iki sahilinde, biri Kal'a-i Sultaniye (Kumkale), diğeri Seddü'l-Bahr ismiyle iki kale inşa ettirildiği belirtilmektedir. Herbirisinin içerisine câmi', mekteb, hamam gibi lüzumlu binâ ve tesislerden başka bu kalelerde görev yapacak askerler, subaylar ve diğer hizmet erbâbı için bir çok evler, dükkanlar, çarşılar yaptırılmıştır. Ayrıca her kale gerekli olan âlet, edevât ve silahlarla donatılmıştır. İlk önce Fâtih Sultan Mehmed tarafından tahkim edilmiş olan Çanakkale Boğazında inşaa olunan kalelere dair vakfiyelerin en önemlisi olan bu vakfiyenin ilgili bölümünü aynen sunmakta fayda görüyoruz:

"...ve lâkin hazret-i habîb-i Ekrem sallallahü Te'âla aleyhi ve sellemden rivâyet olunan "izâ mâte'l-insânü in kat'a ameluhu illâ min selâsetin illâ min sadakatin câriyetin ev ilmin yuntefau bihi ev veledin sâlihîn yed'û lehu" hadîs-i şerîfinin fahvâ-yı müntfi üzere afdal-ı sadakât ve ekmel-i hasenât, etemm-i hayrât ve eberr-i meberrât kurrûr-ı şühûr ve âvâm ile avâidi muntehiye ve mürûr-ı leyâlî ve eyyam ile fevâidi münkaziye olmayup bekâyı müddet-i dünyâyı fâniye ile bâkiye ve ilâ yevmi'l-kıyâm fevâid ve mevâridi câriye olan binâ-i amâir-i âliyye ve inşâ-i mebânî-i sâmiye olduğu o melike-i zemîn ü zemân hazretlerinin pîşgâh-ı basar-ı bastretlerinde nümâyân olmağın münâsib olan mevâzide amâir-i azîme

bünyâdına taviyyet-i hâlise ile niyyet ve mebânî-i metfne teâdına azîmet-i muhlise ile himmetleri olmağın, mühimmât-ı dîniyyeden olan sugûr-ı İslâmiyye mesûbâtından hisse-yâb ve (câhidû bi-emvâlikum) emrine imtisâl ile dâreyinde nâil-i sevâb-ı bhisâb olmağın, cün sevâhil-i Bahr-i Sefîdden Boğazhisârı hâricinde vâki' eski İstanbul nâmı ile iştihâr bulan mahalde küffâr-ı hâksâr fülk-i felek girdârlarıyla lengerendâz-ı ikâmet olup, Mısr-ı Kâhire ve memâlik-i sâireye deryâ tarafından azîmet eden huccâc ve sevâd girânın âmed ü şüdlerine mâni olmağ ile izrâr u cziyyet ve gâh u bigâh sefâin-i ehl-i İslâmı dîn-penâhı nehb ü gâret ve garîk-i emvâc-ı kahr u hasâret edüp ahz etdikleri müslimîni esir ve mübtelâyı bend ü zencir etmekle mazarrâtdan hâlf olmağın, ol Belkıs u İskender-temkîn eb-kâhallâhu Te'âlâ ilâ yevmi'd-dîn hazretleri def-i Ye'cûci fiten-i müşrikîn için sedd-i emîn ve memâlik ve mesâliki müslimîne hısn-ı hasn olmağ için hasbeten li'llâhi Rabbi'l-âlemin ve taleben li-şefâ'ati seyidi'l-mürselîn zikr olunan mahalde birbirine mukâbil iki aded kal'a-i bi-misl ü mu'âdil binâsına fermânları sâdir olmağla ale'l-fevr endâze-i kıyâsdan bîrûn bennâ' ve ummâl ve neccâr ve emvâl ve nukûd-ı bî-hadd ü şumâr irsâliyle mühimmât ve edevât-ı binâ ihzâr olunup mi' mârân-ı kâr-dân ikdâm-ı tâmm üstâdân-ı adîmü'l- akrân sa'y u ihtitâm-ı mâ-lâ-keâm eyleyüp sintn-i kestrede itmâmı mütesavver olmayan iki hısn-ı azîmü'l-bünyân ve hisâr-ı metfnü'l-erkân yümn-i himmet-i bî-hemtâları ile müddet-i yestrede kartn-i encâm ezîmetne-i kastrede hüsn-i ihtitâm bulup, her birisinin temhîd-şüvâr-ı üstüvârı merkez-i hâke vâsil ve kule-i gerdûn-medârı felekü'l burûca mümâsıl olup tertîb-i bünyâd-ı sengîn nihâdına

(13) Hatice Turhan Sultan'a ait vakfiyenin orijinali İst.Süleymaniye Ktp.de Turhan Vâlide Bölümünde 150 eski kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir. Süreti ise VGM Arşivinde muhafaza edilen Harameyn 11 adlı ve 744 nolu defterin 112-135. sahifeleri arasında yer almaktadır. Söz konusu kalelerle ilgili bölüm orijinal vakfiyenin 23-29., sûret vakfiyenin ise 115-116. sahifelerinde yer almaktadır.

mühendistn-i mâhîrîn harc-ı sanâyi' ve tanzîm-i bürûc-ı âsumân urûcunda üstâdân-ı kâmil sarf-ı bedâyi' kılup, birisi Kal'a-i Sultâniye ünvanıyla iştihâr ve birisi dahi Seddü'l-Bahr ismiyle şöhrat şî'âr olup her birinin dâhilinde bir câmiî şerîf ve bir mekteb-i latîf ve bir hamâm-ı nazîf binâsından mâadâ mustahfizân ve kal'a-dârân için nice büyütle ve me'vâ ve dekâktn ve esvâk-ı bîhemtâ binâ olunup hîfz u harâset-i kal'aya müteallika olan ve eshâb ve âlât ve edevât ve mühimmât kemâ yenbagî i'dâd ve ihzâr olunmağ ile gayret-şiken-i dâru diyâr ve ibret-figen-i kasabât-ı am-sâr olup bi-avni'llâhi Te'âlâ küffâr-ı hâksâr min ba'd ol mahalle gelmek muhâl ve hfn-i mürûr ve ubûrda chl-i İslâma firka-i hâsire-i dalâlet-şî'ârdan isâbet-i cziyyet ve izrâr mumteniü'l-ih-timâl olduktan sonra..."

Zamanın yazı diline göre Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin girift vaziyette kullanıldığı klâsik Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olan vakfiyenin yukarıya alınan bölümünden aşağıdaki sonuçları elde etmekteyiz:

a) Hz. Peygamberden rivâyet edilen "İnsan ölünce amel defteri kapanır; ancak, sadaka-i câriye, hayırlı evlâd, faydalanılan ilim bırakanlarınki müstesnâ." meâlindeki hadîs-i şerîfin ifâde ettiği üzere sadakaların en üstünü, iyiliklerin en mükemmeli, hayırların en iyisi aylar ve yılların tekerrür etmesiyle sona ermeyen, gece ve gündüzlerin geçmesiyle faydaları tükenmeyen, dünya durdukça devam edip kıyamet gününe kadar fayda ve kaynakları sürekliliği olan işin yüce hayır binalarını yapmak olduğunu gören Vâlide Sultan uygun yerlere yüksek ve sağlam hayır binalarını yapmaya yönelmiştir.

b) Bu noktadan hareketle önemli İslâmî boğazlarda yapılacak hayır hizmetlerinden pay almak amacıyla "Malınızla cihâd ediniz."(14) meâlindeki İlâhî buyruğa uyarak dünya ve ahirette hesapsız sevaba ermek için Akdeniz kıyılarında Boğazhisarı dışında bulunan Eski İstanbul adıyla meşhûr olan yerde durup, Mısır ve diğer ülkelere deniz yoluyla gitmek isteyen hacılarıyla yol-

cuların gidip gelmelerine engel olup zarar veren ve işkence yapan hatta, zaman zaman müslüman halkın gemilerine saldırılar düzenleyerek yağma eden kâfirlerin, müslümanları yer yer boğulmak üzere denizlerin dalgalarına bırakma ve yer yer esir alıp zincire vurma tehlikelerinin önlenmesi için o şanı yüce Vâlide Sultan tedbîr olarak, Allah rızasıyla Peygamberin şefâatini talep gayesiyle adı geçen yerde birbirine karşı eş ve benzeri olmayacak nitelik ve yücelikte iki büyük kale yaptırılmasını emretmiştir.

c) Verilen bu emir üzerine derhal sanatında mâhîr olan mimar, mühendis, yapıcı ustaları, marangozlar ve diğer sanatkârlarla işçiler, iş başı yapmıştır. Bu amaçla gönderilen sayısız paralarla gerekli âlet, edevât ve mühimmât alınıp iş yerinde hazır bulundurulmuş ve uzun yıllarda tamamlanacağı düşünülmemeyen iki büyük kalenin, Vâlide Sultan'ın yüce himmetleriyle kısa sürede mükemmel bir şekilde yapıları tamamlanmıştır.

d) Yukarıda işaret edildiği üzere yapılan bu iki kaleden birine Kal'a-i Sultâniye (Kumkale), diğerine de Seddü'l-Bahr (Deniz barajı) adı verilmiştir. Söz konusu kalelerden her birinin içinde az önce işaret edildiği üzere birer câmi', mektep, hamam ile muhafızlarla kale kumandanları için bir çok evler, sığınaklar, dükkanlar ve çarşılar yapılmıştır.

e) Kalelerin korunmasına ait her türlü âlet, edevât ve mühimmât sağlanarak kalelere yerleştirilmiştir. Böylece sözü geçen kalelerle bölge, gösterilen ilgi ve sağlanan imkânlar sayesinde her türlü şiddet, gasb ve saldırıdan korunup huzur ve güven temin edilmiştir. Allah'ın yardımı ile kâfirlerin gemileri bu bölgeye gelememiş ve müslüman halk gidiş-gelişlerinde saldırı, zarar ve eziyete düşürülmekten kurtarılmıştır.

10) 23.Cemâziye'l-evvel. 1140 H. (27.Aralık.1727 M.) tarihli vakfiyeye göre Çanakkale Boğazı dışında Bababurnu adlı yerde Hırzû'l-Bahr kalesi de

eski Kaptan Paşalardan Kaymak Mustafa Paşa tarafından hizmete konulmuştur. Adı geçen vâkıfa ait belirtilen vakfiyenin, vakfedilen taşınmaz mallardan söz edilen bölümünde (15) bu kaleden bahisle şöyle denilmektedir:

"...ve merhûm-ı mezbûrun hayatında Bahr-i Sefîd Bababurnu nâm mahalde, hasbeten lillahi Te'âlâ Hırzû'l-Bahr nâm kale derûnunda ve bîrûnunda binâ eylediği ma' lûmu'l-hudûd ve'l-aded hamâm ve dekâktın ve limanında binâ eylediği ebniye-i memlûke..."yani"...sözü geçen merhum Vâkıf, hayatta iken Akdeniz kıyısının Bababurnu adlı yerde Allah rızası için "Hırzû'l-Bahr" adlı kalenin içinde ve dışında yaptırdığı sınırları ve sayıları bilinen hamam ve dükkanlar ve limanında yaptırdığı mülk binalar..." denildikten sonra aynı vakfiyenin 3. sahifesinin 11-42.satırlarında söz konusu kale ile burada görevlendirilecek personel hakkında aynen şöyle denilmektedir:

"...ve yine merhûm-ı mezbûr sâlıfu'z-zikr Hırzû'l-Bahr Kal'ası derûnunda hayatında müceddeden binâ ve ta'yîn-i cihât eylediği câmi-i şerîfde hattb olanlara yevmî beş akça ve imâm olanlara yevmî on ve müezzin olanlara yevmî yedi akça ve bevâb olanlara yevmî kırk akça ve kethüdâ olanlara yevmî yirmi akça ve topçubaşı olanlara yevmî otuz akça ve topçular ketdühâsı olanlara yevmî onbeş akça ve kal'a-i merkûmede kâtib olanlara yevmî on akçe ve kal'a çavuşu olanlara yevmî on akçe ve topçular çavuşu olanlara yevmî sekiz akçe ve kal'a-i mezbûrede nöbet çalmak için ser-mehter olanlara yevmî altı akçe ve iki nefer erlerine yevmî beşer akçe ve su yolcu olanlara yevmî yedi akçe ve kal'a-i mezbûre bevâbı olanlara yevmî sekiz akçe ve kal'a-i mezkûrede oda-i evvelde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve dokuz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve oda-i sântde ser-bölük olanlara yevmî dokuz akçe ve dokuz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve

yine kal'a-i mezbûrede topçular odalarının oda-i evvelinde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve sekiz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve oda-i sântsinde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve sekiz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe verile ve yine merhûm-ı merkûm kal'a-i mezbûre varoşunda hayatında müceddeden binâ ve ta'yîn-i cihât eylediği câmi'i şerîfde vâiz olanlara yevmî on akçe ve imâm olanlara yevmî on akçe ve hattb olanlara yevmî sekiz akçe verile ve câmi'i mezkûrda her kim imâm olursa ol hattb ola ve müezzin-i evvel olanlara yevmî altı akçe ve müezzin-i sânt olanlara yevmî beş akçe ve kayyim-i evvel ma'a sirâct olanlara yevmî beş akçe ve kayyim-i sânt olanlara yevmî dört akçe ve yevmî beş akçe dahi devir-hân-ı evvel vazifesi olup müezzin-i evvel olanlar devirhân-ı evvel ola ve yevmî dört akçe dahi devir-hân-ı sânt vazifesi olup müezzin-i sânt olanlar devir-hân-ı sânt ola. ve devir-hân-ı sâlis olanlara yevmî dört akçe ve yevmî dört akçe dahi na't-hân vazifesi olup,devir-hân-ı sâlis olanlar na't-hân ola ve yevmî bir akçe hâfız-ı seccâde vazifesi olup kayyim-i evvel olanlar hâfız-ı seccâde ola ve yevmî iki akçe dahi ferrâş-ı kentf vazifesi olup kayyim-i sânt olanlar ferrâş-ı kentf ola ve su yolcu olanlara yevmî dört akçe vazife verile ve merhûm-ı mezbûr şöyle şart etmişti ki,bâlâda zikr olunan cihât erbâbı ve neferâtdan herbiri ibâdu'llâhî hıfz u harâset ve a'dâ-yı dînden sıyânet için umûmen kal'a-i mezbûrede ta'yîn oldukları hizmetlerinden bir an münfekk olmayup ta'yîn olunan vazâife mutasarrıf olalar ve bâlâda zikr olunduğu üzere zikr olunan kal'a derûnunda ve bîrûnunda vâki' musakkafâtın gallâtını tahsil ve zikr olunan câmi'lerin iktizâ eden masârifini rû'yet ve vazâyifi mezkûreyi erbâbına teslim için yine evkâf mütevellîsi tarafından bir kâim-i makâmı mütevellîf nasb ve

(15) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhâfaza edilen 735/2 nolu vakfiye defterinin 119-123 nolu sahifeleri ve 49.sirasında kayıtlı vakfiyenin 2.sahifesinin 34-36 .satırları ile 3.sahifesinin 11-42 satırları.

ta'yın olup beher yevm onbeş akçe vazife verile ve vazâif-i mezkûre asıl mütevellî ma'rifetiyle her üç ayda bir verile ve kal'a-i mezbûrede iktizâ eden ta'mirât ve sair masârif-ı lâzime kal'a-i merkûmda kâtib olanlar kalemiyle âsitâne-i saâdetde beher sene asıl mütevellî ma'rifetiyle muhâsebesi görüle..."

Vakıf Kaymak Mustafa Paşa'nın vakfiyyesinin yukarıya alınan bölümünün incelenmesinde de görüleceği üzere, bu büyük insan, Hırzû'l Bahr'de câmi' hamâm, dükkanlar ve evler de inşa ettirmiştir. Hatip, imam, müezzin ve kapıcı tahsisâtından başka, kalede devamlı olarak vazife görecektir askerlere de tahsisler yapmıştır. Vakfiyyeye göre bunlar tayin edildikleri hizmetlerin başından bir an bile ayrılmayıp, kaleyi ve çevreyi koruyup savunmakla yükümlü kılınmışlardır. Vakfiyyenin bu bölümünde Hırzû'l Bahr Kalesi mürettebâtına verilecek ücretler hakkında şu hususlar yer almaktadır.

A-Kale içindeki câminin:

- 1-Hatibine günlük 5 akçe,
- 2-İmamına günlük 10 akçe,
- 3-Müezzinine günlük 7 akçe,
- 4-Kapıcısına günlük 8 akçe,

B-Kalede:

- 1-Dizdar(16)olana günlük 40 akçe,
- 2-Kethüdâ (17) olana günlük 20 akçe,
- 3-Topçubaşı olana günlük 30 akçe,
- 4-Topçular Kethüdâsı olana günlük 15 akçe,
- 5-Kâtip olana günlük 10 akçe,
- 6-Kale Çavuşu olana günlük 10 akçe,
- 7-Topçular Çavuşu olana günlük 8 akçe,
- 8-Mehterbaşı olana günlük 6 akçe,
- 9-İki kişi mehter adamlarına günlük 5'er akçe,
- 10-Suyolcu olana günlük 7 akçe,
- 11-Kale kapıcısına günlük 8 akçe,
- 12-Birinci odada bölükbaşı olana günlük 10 akçe,

13-Birinci odanın 9 nefer erlerinden her birine günlük 7'şer akçe,

14-İkinci odada bölükbaşı olana günlük 9 akçe,

15-İkinci odanın 9 nefer erlerinden herbirine günlük 7'şer akçe,

16-Üçüncü odada bölükbaşı olana günlük 9 akçe,

17-Üçüncü odanın 9 nefer erlerinden herbirine günlük 7'şer akçe,

18-Birinci topçular odasında bölükbaşı olana günlük 10 akçe,

19-Birinci topçular odasının 8 nefer erlerinden herbirine günlük 7'şer akçe,

20-İkinci topçular odasında bölükbaşı olana günlük 10 akçe,

21-İkinci topçular odasının 8 nefer erlerinden herbirine günlük 7'şer akçe,

C-Kale dışındaki Câmi'de:

1-Vâiz olana günlük 10 akçe,

2-İmam olana günlük 10 akçe,

3-Hatib olana günlük 8 akçe,

4-Birinci müezzin olana günlük 6 akçe,

5-İkinci müezzin olana günlük 5 akçe,

6-Siraçlıkla birlikte birinci kayyim olana günlük 5 akçe,

7-İkinci kayyim olana günlük 4 akçe,

8-Birinci devir-hân olana günlük 5 akçe, (Bu görev birinci müezzine tahsis edilmiştir.)

9-İkinci devir-hân olana günlük 4 akçe, (Bu görev ikinci müezzine tahsis edilmiştir.)

10-Üçüncü devir-hân olana günlük 4 akçe

11-Na't-hân olana günlük 4 akçe, (Bu görev üçüncü devir-hâna tahsis edilmiştir.)

(16) Diz-dâr : Diz: Kale, dâr: (Dâşten mastarından) tutmak, muhâfaza etmek. Dizdâr: Kale muhafızı.

(17) Kethüdâ: Aslı Ked-hudâ olup ev sahibi, kahyâ, dâire konak veyahut bir nevi işlerin idaresine memur olan adam. Bkz.Kâmûs-ı Türkî, Kethüdâ Maddesi.

12-Tuvalet temizlikçisi olana günlük 2 akçe,(Bu görev ikinci kayyim olana tahsis edilmiştir.)

13-Seccâde muhafazacısı olana günlük 1 akçe,(Bu görev birinci kayyim olana tahsis edilmiştir.)

14-Suyolcusu olana günlük 4 akçe,

Yukarıda dökümü verilen görevlilere ödenecek ücretler incelendiğinde; kale içindeki câmide görevlendirilen 3 din görevlisi ile bir hizmetli, kaledeki 60 güvenlik görevlisi ile diğer personel ve kale dışındaki câmide görevli 9 din görevlisi ile yardımcı personel olmak üzere günde 73 görevliye toplam olarak 615 akçe ödenmesi öngörüldüğü anlaşılmıştır.

11-Sadrazam Moralı Hasan Paşa'ya ait Gurre-i Safer-1116 H, (26.Mart.1704 M.) tarihli vakfiyye (18) de Hatay'da Şeyhü'l-Hadîd diye bilinen mukâtaanın sınırları içinde ve Antakya şehri ile Bakras ve Belen arasında bulunan Karamurt diye tanınan yerin, Mekke-i Mükerreme, Medîne-i Münevvere, Şam, Mısır, Halep ve o çevredeki diğer şehirlerin geçiş yeri iken zamanla buradaki köylerin harap, çiftlik ve ırmakların kullanılmaz hale gelmesi nedeniyle, hırsızların ve yol kesicilerin sığınağı haline gelerek, hacıların ve diğer yolcuların geliş-gidişi sırasında yollarına çıkan yol kesicilerin birçok kimseyi öldürdükleri mal ve mülklerini soyup zorla gasb ettiklerinden dolayı sözü geçen yerin imar ve ihyası cihetine gidilerek burada bir kasaba, bir kale inşaa ile etrafında köyler kurmak suretiyle, eşkiyanın saldırılarından yolcuların korunması gerektiğinden bahisle şöyle denilmektedir:

"...mukâtaa-i merkûme Karamurt nâm mahalde binâ ve inşâ olunan kal'a-i refatü'l-bünyân ve bir câmî-i şerîf ve ma'bed-i latîf ve müslimîn ve müslimâtın nezâfet ve 'ahâretleri için i'dâd olunan çifte hamâm ve âyende ve revende nüzûl ve irtihâlleri için hâricen ve dâhilen dokuz ocaklı bir ribât-ı âlî ve kâr-bân sarây-ı mahrûsü'l-havâlt ve etfâl-i müslimîn ve vildân-ı muvahhidîn ta'lîm-i Kur'an-ı Azîm etmeleri için bi-

nâ olunan mekteb-î meymenet ihtivâ ve kal'a-i mezbûre huddâmı ve müsâfirin itâmı için inşâ ve ihdâs olunan imâret-i âmire ve ni'met-hâne-i fâhire ve otuz aded dekâkîn ve neferât-ı kal'a ve mütevellî ve kâtib ve vâiz müezzinân ve kayyim sakin olmaları için binâ olunan menâzil ve ebniyeyi ve kireç ve taş ve horasan ile mebnî su yollarına hasbeten li'llâhi'l-aliyyi'l-a'lâ ve haseneten li-rûhi resûlihî'l-mu'allâ vakf ve habs idüp..." daha sonra "...iş bu ciheti birrin tertîb-i vazâif ve mühimmât ve tenstik-i levâzım ve mühimmâtı için şöyle şart ve ta'yîn buyurdular ki, kal'a-i mezbûreyi muhafaza için 26 nefer kimesne süvârt mustahfızı ve bir nefer kimesne süvârt ağası ve bir nefer kimesne süvârt kethüdâsı ve bir nefer kimesne alemdar ve bir nefer kimesne çavuş ta'yîn olunup, ağalarına yevmî 30 akçe ve kethüdâlarına yevmî 20 akçe ve alemdârlarına yevmî 17 akçe ve çavuşlarına yevmî 16 akçe ve neferât-ı mezkûrenin herbirine tabak bahâları ile ma'an yevmî 15'er akçe vazife ta'yîn olunup anlar dahi vazife-i mu'ayyeneleri mukâbelesinde âyende ve revendeyi bir şey talebi ile renetde ve ta'etiz etmeyüp, Antakya'dan Belen'e varup gelen yolcuları, iktizâsı mertebe neferât ile götürüp iyâzen billâhi Te'âlâ bir kimesneye hasâret vâki' olursa zecren lehum garâmeti kendülere aid ve râci'olup, muhafaza emrinde ihtimâm-ı tâmm ile kayd-ı tâmm eyleyeler ve kezâlik 15 nefer piyâde müstahfizîn ve bir diz-dâr ve dört nefer bevvâb ta'yîn olunup, diz-dâra yevmî 15 akçe ve bevvâbların herbirine yevmî 12'şer akçe ve neferât-ı sâirenin herbirine yevmî 10'ar akçe vazife verilüp, mezbûrlar dâimâ kal'a-i mezbûre ve etrafını muhafaza emrinde mucidd ve sâ'î olalar ve evâil-i kıbalada zikri mürûr ettiğî üzere derûn-ı kal'ada inşâ olunan menâzilden dâhiliy-

(18) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 2224 nolu orijinal vakfiyye defterinde Arap harfleriyle ve 2157 nolu kütük defterinin 107. sahi-fesinde Türk harfleriyle kayıtlı olan vakfiyye.

ATEŞ İbrahim,"Hasan Paşa'nın Hatay-Karamurt' taki Vakıf ve Vakfiyyesi", Vakıflar Dergisi.S.16, s.5-26.

ye ve hâriciyyeli bir menzil mütevellî-i vakf için ve dâhiliyye ve hâriciyyeli bir menzil ağayı süvârt için ve diğerleri âtt vâiz ve mu'allim-i mekteb ve imâm ve hattb ve müezzinânın her biri ve kayyim ve kâtib ve kethüdâyı süvârt ve alemdâr ve çavuş ve dizdâr ve nefarât-ı süvârt ve piyâdenin her biri için hallerine göre birer menâzil ta'yîn ve tahsis oluna ve eger süvârt ve piyâde müstahfizândan biri kal'ada sâkin olmayup ve yahud hizmet-i lâzimesinde kusûr ederse mütevellî-i vakf onlarınkini âhere arz etmede tereddüt ve tevakuf eylemeye..."

Vakfiyyenin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Vakıf Hasan Paşa, söz konusu mukataayı, zamanın parasıyla 7500 kuruşa satın alarak belirtilen yerden geçen hacılarla diğer yolcuların güvenliğini sağlamak gibi olağanüstü yüce ve insancıl bir amaçla Allah rızası için mukataa ve muhtevasını vakf etmiştir. Belirtilen amaçla vakfedilen bu yerde yapılan binalar şunlardır:

- a) Muhteşem bir kale,
- b) Bir câmi-i şerif,
- c) Müslümanların temizlenmeleri için yapılan çifte hamam,
- d) Gelip-gidenlerin konaklamaları için yapılan içten ve dıştan 90 oçaklı kervansaray,
- e) Çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretilmesi için yapılan bir mektep,
- f) Kalenin hizmetçileri ile misafirlerin doyurulmaları için yapılan imâret,
- g) 30 adet dükkan,
- h) Kalenin erleri ile mütevellî, kâtip, vaiz, 2 müezzin ve kayyımın oturmaları için yapılan ev ve binâlar.
- i) Kireç, taş ve horasan ile yapılan su yolları.

Sözü geçen kalenin korunması için 26 nefer süvari muhafız bir nefer süvâri kethüdâsı, bir nefer alemdâr ve bir nefer çavuş olmak üzere toplam 30 kişinin tayin olunması ve günde ağalarına 30, kethüdâlarına 20, alemdârlarına 17, çavuşlarına 16 ve neferlerden her birine tabak parasıyla birlikte 15'er

akçe olmak üzere, burada görevlendirilecek mezkûr 30 kişiye günde toplam olarak 473 akçe ödenmesi şart kılınmıştır. Bu görevlilerin alacakları ücret karşılığı, görevlerini lâıykı veçhile yapmaları, gelip gidenleri herhangi bir istekte bulunarak rencide ve taciz etmeyip, Antakya ile Belen'e gidip gelen yolcuları yeteri kadar neferle birlikte götürmeleri, Allah korusun yolculardan herhangi birisi zarara uğrarsa, ceza olarak zararın ödenmesinin o neferlere ait olacağından, koruma işine tam bir özen göstermeleri şart edilmiştir. Bunların dışında aynı kalede 15 kişi piyâde, muhafız bir dizdâr, 4 kapıcı tayin edilmesi, günde dizdâra 15 akçe, kapıcıların her birine 12'şer akçe, diğer neferlerin herbirine de 10'ar akçe olmak üzere toplam olarak sözü geçen 20 kişiye günde 213 akçe verilmesi ve bunların da alacakları ücret karşılığı kale ve çevresini muhafazada ciddi ve gayretli olmaları şart kılınmıştır.

Harp mâlüllerine ve gâzflere, vakıflardan türlü şekillerde yardım edilmesi konusunu da millî savunma vakıfları arasında mütâla etmek yerinde olur. Savaşan bir adamın hayatı terk etmesi halinde çoluk çocuğunun yüzüstü kalmayacağına, sakatlanacak olursa kendisinin bakılacağına ve korunacağına inanması, onun savaş azmini ve kudretini arttıracaktır. Vakıf belgeler incelendiğinde şehit askerlerin eşleriyle çocuklarına vakıflarca maaş bağlandığı ve yardımda bulunulduğuna dair sayısız uygulama örneklerini görmek mümkün olacaktır. Meselâ, İstanbul'da Şehzade Câminin Padişah mahfeli kayyımı ve Unkapanı'ndaki Süleyman Subaşı câmi müezzini iken askere giden askerlik görevini yapmakta iken vefât eden Mehmet Emin Efendi'nin hanımı Muhtediye Muhlise ile yetim kalan bir çocuğuna evkâf nezâretince maaş bağlanmış olduğuna ve bu maaşın sözü geçen Muhtediye Muhlise'nin dilekçesi üzerine artırıldığına dair bir belge (19) şöyledir:

(19) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhâfaza edilen 950 nolu ve Nizâmât Tafsili adlı kütük defteri.,s.47.sıra 6940.

"Muhâsebât Müdiriyyeti Umûmiyesi- nin 11-Haziran-332 tarihli müzekkeresi sûretidir.

Asker edilen zevcinin vukû-ı vefâtı hasebiyle muhtâc-ı mu'avenet kalan bir çocuğuyla beraber infak ve işelerine medâr olmak üzere tahsis buyurulmuş olan şehri 40 kuruş ile taayyüşleri kâbil olamadığından bahisle maaş-ı mezkûrun münâsib mikdarâ iblâğı Şehzâde Câmî-i Şerfi Mahfel-i Humâyûn kayyımı ve kabân-ı daktkde Süleyman Subaşı Câmî-i Şerfi müezzini Hâfız Mehmet Emin Efendi zevcesi Muhtediye Muhlise mührüyle verilen arzu hâlde istitâf olunmuş ve İstanbul Evkâf Müdiriyyetinin der-kenârına nazaran mumâileyhâ ile sagtre kertmesine tehül-lerinde kat' olunmak üzere 10-kânûn-ı sânt-331 tarihinden itibaren şehri yirmişer kuruş muhtâcın maaşı tahsis edildiği anlaşılıp mezkûr arzu hâlin melfûfu ilm ü haberle Mebânt-i Hayriyye Müfettişliğinin raporunda ifade-i vâkıayı te'yd etmekte bulunmuş olmağla icrâ-i icâbı menût-ı re'y-i âli-i cenâb-ı nezâret-penâhtleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men le-hü'l-emrindir.

Onar kuruş zammı tenstb edilmiştir.

İşâret-i Sâmt

17-Haziran-sene 332'dedir.

Zamm-ı vâki'in ale'l-usûl kaydı ile iâdesi lüzûmu Muhâsebât Müdiriyyeti Umûmiyesinin 13-Haziran-332 tarihli der-kenâr-ı müzeyyelesinde beyân kılınması üzerine idârece muâmele-i kaydiyye fâ ve evrâk-ı esâsiyyesi Müdiriyyeti mezkûreye iâde ve isrâ' kılınmıştır. 1-Ramazan-334, 19 Haziran-331."

Metni yukarıya alınan belgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere vatâni görevini fâ etmekte iken vefât eden bir askerın eşi ile çocuğuna bağlanan maaşın, zamanla ihtiyacı karşılamaz hale gelmesi sonucu eşinin vâki isteği üzerine zamanla Muhâsebât Genel Müdürlüğü ile Evkâf Nezâretinin konuya hassasiyet göstererek kısa bir süre içinde ilgilinin isteğinin olumlu bir şekilde sonuçlandırılmış olduğu görülmektedir.

Şöyle ki:

a) Muhâsebât Genel Müdürlüğünün 11-Haziran-1332 tarihli yazısında, "Şehzâde Câmînin Padişah Mahfeli kayyımlığı ve Unkapanı'ndaki Süleyman Subaşı Câmînin müezzinliği görevinde iken askere alınan Mehmet Emin Efendi'nin, vatant görevini yapmakta iken vefât etmesi münâsebetiyle eşiyle küçük kızının geçimlerini sağlamak üzere bağlanan 40 kuruş aylık maaşla geçimlerini sağlamaları mümkün olmadığından bahisle söz konusu maaşın uygun miktara yükseltilmesi hususunda mühürlü arz u hâl takdim eden eşi Muhtediye Muhlise'nin dilekçesinde yardım isteginde bulunduğu, bu dilekçe üzerine İstanbul Vakıflar Müdürlüğünce düşünülen notta ise adı geçen hanım ile küçük kızına evlendiklerinde kesilmek üzere 10-Kânûn-ı sânt-1331 tarihinden itibaren aylık 20'şer kuruş muhtac maaşının tahsis edildiği anlaşılarak söz konusu arz u halin ekindeki ilm ü habere Mebânt-i Hayriyye Müfettişliğinin raporu da bu durumu te'yd etmekte olduğundan gereğinin yapılması yüce Nezâretlerinin görüşlerine bağlanmıştır.

Bu hususda emr ü fermân, emir kendinin olan hazretlerindir. "denilmektedir.

b) Evkâf Nezâretine gelen bu yazının altına Nâzır tarafından 17-Haziran-1332 tarihinde yani, Muhâsebât Genel Müdürlüğünün belirtilen yazısının gönderiliş tarihinden altı gün gibi kısa bir süre içinde "10'ar kuruş zammı tenstb edilmiştir."notu konularak anne ile küçük kızına ayda 10'ar kuruş zam yapılarak, kendilerine ödenecek aylık maaşın 60 kuruşa yükseltildiği anlaşılmaktadır.

c) Yapılan teklif ile tayin edilen zam miktarına ait işlemin usulüne uygun olarak kütüklere işlendikten sonra Muhâsebât Genel Müdürlüğü'nün 13-Haziran-1332 tarihli ek der-kenârında işlemle ilgili evrakın iâde edilmesi belirtilmiş olduğundan Vakıflar İdaresinde gerekli kayıt muamelesi yapılarak, konuyla ilgili esas evrakın sözü geçen Genel Müdürlüğe 1-Ramazan-1334, 19-Haziran-1915 tarihinde iâde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de savunma hizmetlerine yönelik Vakıflar kurulmuştur. Cumhuriyetimizin ilanı ile heralanda yapılan yenilikler arasında Vakıflar da ele alınarak bir takım idari ve yasal yenilikler getirilmiştir. Bu dönemde de önceleri Medeni Kanun hükümlerine ve daha sonra 1967 yılında kabul edilen 903 Sayılı yasa hükümlerine göre çeşitli hayri, sosyal, ekonomik ve kültürel konularda başarılı hizmetler sunan bir takım yeni vakıflar kurulmuştur. Bu arada bazı ileri görüşlü ve gayretli komutanlarımızın öncülüğünde Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmeye yönelik Vakıflar da kurulmuştur. 1970 yılında Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, 1972 yılında Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, 1974 yılında Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve 1982 yılında da Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetcik Vakfı kurulmuştur.

Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kuruluş senedinin (20) 2.maddesinde yer alan amaç bölümünde şöyle denilmektedir:

"...millî havacılık sanayimizin geliştirilmesi, hava harp, silah ve vasıtalarının satın alınması, hayati önemi hâz hedeflerin havaya karşı koruma imkanlarının geliştirilmesi suretiyle Türk Hava Kuvvetlerine güç katkısında bulunmaktadır."

Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kuruluş senedinin (21) 1.maddesinde yer alan amaç bölümünde şöyle denilmektedir: "Türk Deniz Kuvvetlerinin güçlendirilmesi konusunda Türk Ulusunun maddî ve manevî desteğini sağlamak Vakfın amacıdır."

Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kuruluş senedinin (22) 2.maddesinde yer alan amaç bölümünde şöyle denilmektedir: "Mevcut kara si-

lahları harp sanayimizin geliştirilmesi ve yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması, yurt düzeyinde hayati önemi taşıyan yerlerin korunma olanakları geliştirilmesi suretiyle Türk Kara Kuvvetlerinin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmaktadır."

Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetcik Vakfı'nın kuruluş senedinin (23) 3. maddesinde yer alan amaç bölümünde şöyle denilmektedir:

"Silahlı Kuvvetlerde yaptığı görev esnasında hayatını kaybeden veya sakat kalan erbaş ve erlerin kendilerine, çocuklarına ve bakmakla yükümlü oldukları kimselere sosyal ve ekonomik destek olmak ve çocuklarını okutmaktır."

Kuruldukları tarihlerden itibaren kuruluş gayeleri doğrultusunda verimli ve aktif faaliyetlerde bulunan bu vakıflar, yüce milletimizin ilgi ve desteği ile her geçen gün daha çok güçlenip gelişerek, Silahlı Kuvvetlerimizin güçlenmesine büyük çapta katkıda bulunmuştur.

Bu vakıflardan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları birleştirilerek, mal varlıkları 17.6.1987 tarih ve 3388 sayılı kanunla kurulan "Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" na devredilmiştir.

(20) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen Merkezî Sicil Defterinin 53.sirasında kayıtlı Vakıf senedi.

(21) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen Merkezî Sicil Defterinin 129.sirasında kayıtlı Vakıf senedi.

(22) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen Merkezî Sicil Defterinin 299.sirasında kayıtlı Vakıf senedi.

(23) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen Merkezî Sicil Defterinin 726.sirasında kayıtlı Vakıf senedi.

SİVAS VE ÇEVRESİ TARİHİ ESERLERİNİN LİSTESİ VE TURİSTİK DEĞERLERİ

Yrd.Doç.Dr.Hakkı ACUN

 Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin listesi ve Turistik Değerleri" adlı bu makale,Sivas'ta bugüne kadar yapılmamış küçük bir araştırma ürünüdür. Makalede Sivas ve Çevresindeki tespit edilebilen eserler kısa bilgilerle tanıtılmış;ayrıca bir bibliyografya verilerek, bundan sonra yapılacak olan araştırmalara basamak oluşturulmuştur.

Yüzkırka yakın eserin tanıtımı yapılan bu çalışmada, bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış elliye yakın eser de ilim âlemine tanıtılmıştır.

Bir kaç amaçla ele alınan bu çalışmanın sonuna bir il haritası, Sivas şehrinin ve önemli eserlerin planları, mesire yerleri verilerek, ilimize gelebilecek yerli ve yabancı turistlere kolaylık sağlanmıştır.

Birbuçuk seneye yakın bir araştırma ürünü olan bu katalog çalışmasına bizi teşvik eden ve maddi imkân sağlayan Sivas Valisi Lütfi F.TUNCCEL'e, Vali yardımcısı Rahim Yıldız'a, çalışmamıza gerekli izni veren Rektörümüz Prof.Dr.Muvaffak Akman'a ve Dekanımız Prof.Dr.Zeki Özer'e; ayrıca araştırmamızın Almanca, İngilizce ve Fransızca özetlerini yapan Ingeborg Özer'e, Yrd.Doç.Dr. Lerzan Gültekin'e ve Yrd. Doç. Dr.Duran Nemutlu ile çalışmamıza çeşitli konularda yardımcı olan arkadaşlarım; Yrd.Doç.Dr.A. Birinci' ye, A.T. Alkan'a, S.Savaş ile yöre halkına burada teşekkürü borç bilirim.

Tarihçe

İlk çağlardan beri daima önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Sivas şehri, sırasıyla Hitit, Roma, Bizans ve

Selçuklu medeniyetlerinin nüfuzuna girmiştir. Çevredeki tarihi kalıntılardan, M.Ö.2600 yıllarında Hitit Kültür Çağının başladığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 1200 yıllarında Hitit varlığının Frigyalılar tarafından sona erdirilmesiyle, çevreye egemen olan Lidyalılar zamanında, Mezopotamya ve İran ticaretini Ege kıyılarına bağlayan meşhur Kral yolu yapılmış ve Sivas, bu yolun önemli kavşak merkezlerinden biri olmuştur.

Sivas isminin Roma egemenliği yıllarında verildiği ileri sürülüyorsa da, bu konuda tahminlerden öteye bir şey söylemek mümkün değildir. Daha önceki Talavra, Megapolis, Karana, Diyapolis gibi isimlerle anılan şehrin, Sivas adını, Roma İmparatoru Ogüst'e sadakat ifade etmek üzere, Sebast (Yani eski Yunanca da Ogüst'ün Şehri) den aldığı kabul edilmektedir. Şehirde Roma ve Bizans döneminden pek az kalıntı ve kitâbe kalmış olmasını,Sivas'ın devamlı bir yerleşim merkezi olmasına ve yapı malzemelerinin sürekli olarak yeni binalarda kullanılmasına bağlayabiliriz.

Anadolu'yu doğudan batıya ve kuzeyden güneye geçen yolların kavşağında bulunan Sivas, daha Roma ve Bizans'tan beri çeşitli kültürlerin karşılaştığı zengin ve hareketli bir şehir olma niteliğini taşıyordu. Bizanslılar devrinde şehrin kale surlarının yeniden onarılması ve eksikliklerinin giderilmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Bizans devletinin uçlardaki hakiyetinin zayıflaması üzerine şehir uzun süre mahalli prenslikler tarafından

yönetilmiş, VII.yüzyılın başlarında Sasani orduları tarafından işgale uğramış ve bu yüzyılın ortalarından itibaren Malatyayı üs haline getiren İslâm ordularının sürekli akınlarına maruz kalmıştır. Merkezi otoritenin çözümlenmesiyle, XI.yüzyılın başlarına kadar düzenli bir yönetimden mahrum kalan şehir,ticaret yollarının güvensizliği yüzünden eski canlılığından çok şey kaybetmiştir. Malazgirt meydan muharebesinden (1071) sonra Anadolu içlerine doğru yayılan Türk boyları Sivas'ı da nüfuz bölgelerine katmışlardır.Şehrin zorlu bir kuşatmadan sonra ele geçirilebildiğini belirten kaynaklar, XII.yüzyılda Sivas'da Türklerin tek hakim unsur haline geldiğini kabul ederler.Adeta bir harabe durumunda bulunan şehir, özellikle XIII.yüzyıl içinde eşine zor rastlanır bir imar faaliyeti yaşamıştır. Varlıklarını hala sürdürebilen eserler şehircilik bakımından Sivas'ın bu yıllarda altın bir çağ yaşadığını göstermektedir.

Anadolu'daki Türk hakimiyetinin ilk yıllarında Sivas ve çevresi Danişmendlilerin egemenliği altında bulunmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin hakimiyetine girinceye kadar geçen devrede, Haçlı seferi ve beylikler arasındaki iç çekişmeler dolayısıyla şehirde önemli bir gelişme olmamıştır. 1075'de Selçuklu hakimiyetine giren şehrin hızla büyüüp kalktığını kısa zamanda ekonomik ve siyasi bir merkez haline geldiğini görüyoruz. Bu asırlarda şehirde sanayinin de gelişme gösterdiği özellikle yünlü ve dokuma işlerinin çevrede tanındığını biliyoruz.

Bu dönemde,Sivas yöresinde, siyasi faaliyetleriyle değil ama kültür ve sanata verdikleri büyük önem ve meydana getirdikleri eserlerle, dikkati çeken bir başka beyliğin isminden söz etmemiz gerekmektedir; Divriği ve yakın çevresini merkez edinen Mengücekler Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerindendir. Malazgirt zaferinden sonra yukarı Fırat havzasında varlığını 200 yıl sürdüren bu beylik, tarihte siyasal kavga ve çekişmeleriyle değil, kültür ve sanat anıtlarıyla hatırlanmaktadır.

Şehir olarak Sivas, tarihinin en parlak ve canlı günlerini Selçuklular dev-

rinde yaşamıştır dersek abartmış olmayız.O yıllarda Sivas hem siyasi başkent, hem'de yakınoğu yolları kavşağında bulunan hareketli bir tüccar şehriydi. XIII. yüzyılın ikinci yarısından önce şehirde bugün ismini bilebildiğimiz en az on medrese mevcuttu. Bunlardan zamanımıza kadar gelebilenleri Gök, Çifte Minareli ve Buruciye medreseleridir. Bu yıllarda şehir nüfusunun 120 bine ulaştığı bilinmektedir.

Bu ihtişamlı günler, şehrin 80 km. kuzey-doğusunda bulunan Köseadağ mevkiinde 1243 tarihinde Moğolların Selçuklu ordusunu yenmesiyle sona ermiştir. XIV.yüzyılın başlarından itibaren şehri, İlhanlıların gönderdikleri valiler yönetmeye başlamıştır. Bu devri anlatan Ebul Fida,İbn-i Batuta gibi tarihçiler, Sivas'ın hareketli bir ticaret merkezi olduğundan söz ettikten sonra, yörede pamuk ziraatının dahi yapıldığını kaydederler. İlhanlı hakimiyetinin sonlarına doğru 1343 yıllarında şehir Eretna hakimiyetine girer. Eretna ailesinin kısa süre yönetiminden sonra aynı aileden Kadı Burhaneddin Ahmed, Sivas'ı merkez edinerek kendi ismiyle anılan bir devlet kurar.Şairliği, siyasi kişiliğini gölgeleyecek kadar güçlü olan Kadı Burhaneddin Ahmed'in Divanı bugün halâ zevkle okunabilecek bir eserdir. Trajik bir şekilde öldürülen Kadı Burhaneddin'den sonra, yerine oğlu Alaaddin geçirildiyse de yaklaşan Timur tehlikesi nedeniyle şehrin yönetimi ve savunması Osmanlı Devletine bırakılmıştır.

Timur'un Sivas'ı zaptettikten sonra yaptığı zulüm, Sivas ve çevresinde halâ unutulmayacak kadar şiddetli olmuştur. Şehrin neredeyse tamamen harab edildiği, ahalisinden ve şehri müdafaa eden askeri kuvvetten pek çoğunun öldürüldüğü bilinir.

İstilâdan sonra şehir muhtemelen Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Bey yönetiminde kaldıysa da, Çelebi Mehmed Bey'in gayretleriyle tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiş ve I.Beyazıt'ın oğlu Emir Süleyman Çelebi Sivas'a ilk Osmanlı eyalet valisi olarak atanmıştır.

Moğol istilasından sonra Timur'un zulmü, Sivas'ın tarihteki parlak günlerin kalan son hatıralarını da silip götürmüştür. XV.yüzyıl sonlarına doğru coğrafi keşiflerle, denizler üzerinde başka ticaret yollarının bulunmasıyla, ipek yolu diye adlandırılan doğubatı ticaret yolunun ağırlık noktası okyanuslara kaymıştı. Coğrafi keşiflerin sonunda sadece Sivas ve çevresi değil, bütün Osmanlı Devleti de etkilenmişti. XVI.yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerine göre şehrin nüfusu 30 bin civarındadır (Res:a). Üç yüzyıl önce 120 bin olan bu rakamın dörtte biri oranında düşmesi, şehrin ticari, sosyal ve siyasal ağırlığı hakkında bir kriter sayılabilir kanısındayız. XVII.yüzyılda Evliya Çelebi, şehirde pek az sayıda medrese kaldığından söz eder. Şehrin nüfusu Cuinet'e göre XIX.yüzyılda ancak 13 bin civarında bir artış göstererek 43 bine ulaşabilmişti.

Buna rağmen, Anadolu coğrafyası içinde şehir hâlâ merkez olma niteliğini sürdürüyordu. Osmanlıların büyük eyalet merkezlerinden birisi olan Sivas, XVI.yüzyıl Amasya, Çorum, Yozgat, Divriği, Samsun, Arapkir (Malatya), Livalarını İhtiva etmek üzere, Orta Fırat Havalisinden Orta Karadeniz Bölgesine kadar uzanıyordu.

Huzurlu geçen birkaç yüzyıldan sonra XVII.yüzyılda bozulan siyasal ve sosyal yapının yol açtığı Celâli isyanlarının merkezi Sivas ve çevresi olmuştur. XVII. yüzyıl ortalarında merkezi otoritenin zayıflaması yüzünden yerel güçlerle merkez arasında meydana gelen çatışmalardan şehir çok zarar görmüştü. Bu yıllarda Anadolu'yu geçen seyyahlar Sivas'ı "Yolları çamur ve toz içinde, toprak bacası basit evler ve karmakarışık sokaklar" kelimeleriyle tasvir etmektedirler.

XIX.yüzyıl sonlarına doğru Sivas'a vali olarak atanan Halil Rifat Paşa'nın imar ve bayındırlık hizmetleri de çevrede hâlâ anılmaktadır. Halil Rifat Paşa 4 yıla varan valiliği sırasında o günün vilayet sınırları içinde binüçyüz kilometreye yakın yol yaptırmış ve mevcut yolları onartmıştır (Res:b).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Sivas'ın Türkiye tarihi açısından çok seçkin ve şerefli bir yeri vardır. 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi, yeni ve dinç bir Türkiye Devletini kurma fikrinin belirlenerek, bütün vatan sathına yayılması gibi, bir kararın şerefini taşımaktadır. Sivas Kongresi, Büyük Atatürk'ün de dediği gibi "Cumhuriyetin temelini atıldığı yer" olmuştur. Cumhuriyet yıllarında Sivas planlı bir şekilde kalkınan sanayi yatırımlarına sahip modern bir şehir görünümündedir (Plan:1). Bu olumlu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

CAMİLER :

Ulu Cami :

Cami, II Kılıçarslan'ın (1156-1192) oğullarından, Sivas Meliki Kutbeddin Melikşah zamanında, Kızılarslan bin İbrahim tarafından 1192-93 de; Minaresi Keykâvus Bin Keyhüsrev devrinde 1213 de yapılmıştır (Resim:1). Kibleye dikey uzanan 11 sahnıdır. Anadolu Selçuklu mimarisinde en erken tarihli son cemaat mekânı camilerden birisi olması bakımından önemlidir. 1957 lerde büyük bir onarım geçirerek bugünkü şeklini almış ve bugün müzede muhafaza edilen kitabesi de o dönemde bulunmuştur (Plan:2).

İmaret Cami (Darülreha)

Bina eskiden imaret, cami ve zaviyeyi içeren bir külliyyeden oluşmaktaydı. Bugün imareti ve zaviyesi tamamen yıkılmıştır. Camisi ise, büyük bir onarımla yenilenmiştir. Yenilenen bu caminin (İmaret Cami) doğu kapısının sol tarafına, Darülreha'nın kitabesi konulmuştur. Ayrıca yapının bir de vakfiyesi vardır. Vakfiyesine göre, Darülreha 1321 yılında Kemaleddin Ahmed Bin Reha tarafından yaptırılmıştır.

Meydan Cami :

Cami, Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden, Sivaslı Koca Hasan Paşa tarafından 1564 tarihinde yaptırılmıştır. Kitabe harime giriş kapısı üzerindedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve enine iki sahnıdır. Sahnları birbirinden kare kesitli 4 ayak ayırır. Bu taş ayaklar üzerinde bi-

rer profilli yastıklar yer alır. Güneyde, eksende bir mihrap nişi ile kuzeyde bir üst mahfil bulunur. Minare, kuzey-batı köşededir. Yuvarlak gövdeli tuğladan, yapı kesme taşdandır. Harimin kuzeyinde doğu yanı kapalı bir son cemaat yeri vardır.

Kale Cami :

Cami, Sultan III.Murat dönemi vezirlerinden Sivas Valisi Ali Beyoğlu Mahmud Paşa tarafından, 1580 tarihinde yaptırılmıştır (Resim:2). Kare planlı, tromp geçişli kubbeli, onaltıgen kasnaklıdır. Kubbe,sivri kör kemerlerden oluşan onaltıgen kasnak üzerine oturur. Kornişlerle kubbe yayı arasında kalan boşluklara, kubbe akustığı için çömler yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri kuzeydedir. Kapı üzerinde kitabesi vardır.

Doğusunda 4 eyvanlı yıkık bir hamamı yer alır.

Ali Ağa Cami :

Cami, Behram Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından 1589 tarihinde yaptırılmıştır. Banisi cami haziresinde gömülüdür. Kare planlı tromp geçişli, çokgen mihraplı, iki katlı son cemaat yeri olan güdük minareli bir yapıdır.

Yeni Cami :

Sivas eşrafından Selim Ağa tarafından 1770 de yaptırılmıştır. Bugün büyük bir bölümü tamamen yenilenmiştir. Yalnız minaresi eskidir.

Ali Baba Cami :

Cami dıştan, güney-kuzey ekseninde dikdörtgen planlı üzeri kırma çatıyla örtülüdür. Kuzeyinde bir son cemaat yeri ile kuzey batısında bir minare yer alır. Minare, kaidesindeki kitabeye göre Şeyh Feyzullah Efendi tarafından 1786 tarihinde, cami ise, 1900 de yapılmıştır. Kitabelerden caminin eski bir yapı bakiyesi üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Yapı içten ardarda iki ahşap kubbeli mekândan oluşmaktadır. Kubbelere pandantiflerle geçilir. Güneydeki mekân ibadet mekânı, kuzeydeki ise, hem ibadet mekânı hem türbedir. Türbeli mekânın batısında dört mezar vardır. En kuzeyde ise, bir son cemaat yeri bulunur.

Yiğitler Mahallesi (Fertelli Cami):

Camii minare kaidesindeki kitabeye göre 1794 tarihinde Hacı İbrahim tarafından yapılmıştır. Dikdörtgen planlı düz tavanlıdır. Harimde üç ağaç direk yer alır. Mihrap, alçı kabartmalarla süsülüdür.

Paşa Cami :

Cami bugün tamamen yenilenmiştir. Eski cami Sivas eşrafından Selman Bey tarafından 1805 tarihinde yaptırılmıştır.

Büyük Kazancılar Cami :

Cami kareye yakın dikdörtgen planlı kırma çatılıdır. Minare kaidesindeki kitabede 1812 yılında Mehmet Ağa'nın yaptırdığı yazılıdır.

Çatalpınar (Korkmazoğlu) Cami :

Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Yapı içindeki bir levha üzerinde camiyi 1833 yılında Ali Aşkar Paşa'nın ihya ettirdiği yazılıdır.

Vişneli Cami :

Miralay İsmail Bey tarafından 1862 tarihinde yenilenmiştir. Kırma çatılı dikdörtgen planlı kârgir bir yapıdır.

Sait Paşa Cami :

Cami, Sait Paşa tarafından 1879 yılında yapılmıştır. Eskiden yanında bir de medresesi varmış. Bugün camiden orijinal olarak bir tek minare kalmıştır.

Osman Paşa Cami :

Eski bir kilise üzerine kurulan camiden bugün orijinal olarak yalnız minaresi ayakta kalmıştır. Minaresi XVI. ve XVII.yy. mimari özelliği gösterir.

MEDRESELER :

Darüşşifa:

Anadolu'nun en büyük şifahanesidir. Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından 1217-18 tarihinde yaptırılmıştır. Açık avlulu dört eyvanlıdır (Plan:3). Güneydeki eyvan 1220 de türbe haline getirilmiştir (Res:3). Türbe cephesindeki çini mozaik süslemeler Mared'li Ahmet tarafından yaptırılmıştır (Res:4).

Kuzey eyvanının içindeki tuğla derzler arasında "Allah" ismi ve geo-

metrik süslemeler dikkat çekicidir.

Türbe, Selçuklu sultanlarına has 10 kenarlıdır. Cephede koyu mavi üzerine beyaz kabartma harflerle veremden ölen, şair ve hassas ruhlu sultanın kitabesi; "Geniş saraylardan çıkıp bu daracık mezarlara geldik. Servetimin bana faydası yok. Saltanatım bitti. Fani dünyadan ahirete yolculuk günü, 617 Şevvalin dördü" yazılıdır. 1986'da yapılan düzenleme çalışması sırasında mezar odasının ters "F" harfine benzediğini gördüm. Ayrıca kuzey doğu köşedeki mezar içinde bir mumyalı ceset ile cesetlerin altına konan işlemeli düz ahşap parçalara rastladım. Şifahanede göz, cilt, dahiliye ve ruh hastalıkları tedavi edilir. Hasta başında ders yapılırdı. XIII.yüzyıl başında ruh hastaları müzikle ve telkinle tedavi ediliyordu. 1768 tarihli bir fermanla medrese haline sokulduğu için Şifahane Medresesi adını alarak 1914'e kadar kullanılmıştır.

Buruciye Medresesi :

Anadolu'nun en simetrik planlı medresesidir (Plan:4).4 eyvanlıdır (Res:5). Muzaffer Barüçirdi tarafından 1271 yılında yaptırılmıştır. Doğudaki eyvanın iki yanındaki odalar iki katlıdır. Giriş eyvanının kuzeyindeki oda türbe odasıdır. Mozaik çinilerle süslüdür. Doğu dış duvarında yer alan hamam 1985 de kaldırılarak medrese rutubetten kurtarılmıştır.

Çifte Minareli Medrese :

Portalindeki kitabeye göre, İlhanlı veziri Şemseddin Cuveyni tarafından 1271 yılında iki katlı açık avlulu 4 eyvanlı olarak yaptırılmıştır. Bugün medresenin arka kısmı tamamen yıkılmış, 1882 yılında hastahane olarak kullanılmıştır. Minarelerinde çini mozaik süslemeler vardır(Res.:6). Mimarı Kölük Bin Abdullah olabilir. Mimar kitabesi taç kapının güney yanındadır. Güneydoğu köşedeki payanda kulesi üzerinde yer alan sekiz tane mum motifi dikkat çekicidir.

Gök Medrese :

Açık avlulu 4 eyvanlı medresenin doğudaki ana eyvanı ve yanlarındaki odalar yıkılmıştır (Plan:5). Tamamen mermerden yapılmış taş kapının iki

yanında birer yivli minare yer alır (Res.:7). Portaldaki kitabeye göre IV.Kılıçarslan'ın oğlu III.Gıyâseddin Keyhüsrev devrinde, Vezir Fahreddin Ali (Sahipatâ) tarafından 1271 de yaptırılmıştır. Mimarı "Amel-i Üstâd Kalûyanü'l-Konevt"dir. Giriş eyvanın güneyinde mescid yer alır. Giriş kapısının sağ üst köşesinde kabartma bir yaprak üzerine yapılan Orta Asya Burç figürleri görülür. Medresenin eyvanları ve minareleri mozaik çinilerle süslüdür. Medresenin duvarlarının çarpık oluşu, daha önceki devir yapı bakiyesi üzerine yapıldığını hatırlatır. Bazı mimari verilere dayanılarak yapının iki katlı olabileceği söylenmektedir.

Bu medrese çifte minareli medrese ile birlikte Anadolu'da ilk defa görülen çifte minareli medresedir.

TÜRBELER

Abdülvahhab Gazi Mescidi ve Türbesi :

Cami, bugün tamamen yenilenmiştir. Eski caminin ve türbenin ne zaman yapıldığı belli değildir. Fakat cami ve türbeyi 1495-96 tarihinde Ahmet Paşa yeniden yaptırmıştır. Türbe, sekizgen planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Duvar yüzeyinde aynalı kör kemer nişleri vardır. Güney de, sivri kemerli bir mihrap nişi yer alır. Türbe içi tamamen orijinal kalem işleriyle süslüdür. İçinde bir lahid bulunur. Lahid üzerindeki taş da H.732/M. 1331 tarihi yazılıdır. Ayrıca lahid üzeri altıgen Türkuvaz renkli çinilerle kaplıdır. Yer yer çini mozaiklere da rastlanır. Bu çini mozaikler Selçuklu geleneğinde yapılmıştır.

Ahi Emir Ahmet Türbesi :

Türbe, Ahi Emir Ahmet adına 1332 senesinde yaptırılmıştır. Kare planlı köşeleri pahlanmış gövdesi altıgendir. 1960 da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan restorasyon sırasında kare kaide ve esas mezar odası ortaya çıkmıştır. Mezar odasına giriş kuzeye açılır (Res:8).

Şeyh Hasan Türbesi (Güdük Minare) :

Uygur Türkleri'nden Ertana'nın (Eratna) oğlu Şeyh Hasan Bey'in türbe-

sidir. 1347 de yaptırılmıştır. Kare ka-
ideli silindirik gövdelidir (Res.:9). Göv-
deye iri üçgenlerle geçilmiştir. Gövde
de tuğlalar arasında firuze çinilerle
baklava dilimli süslemeler yer alır. Esas
mezar odasına giriş kapısı kuzeye açı-
lır.

Şeyh Çoban Türbesi :

Türbe Fatih dönemi öncesinde yap-
tırılmış, Fatih döneminde yenilenmiştir.
Güneydeki kapı ve hacet penceresinin
bulunduğu cephe XIX. yy.da tekrar ye-
nilenmiştir. Bu dönemde, güneydeki
mescitte yıktırılmıştır. Türbenin Pir
Ahmet Bey'in azadlarından Yusuf Bin
Abdullah tarafından 1457-58 de yeni-
lendiği anlaşılıyor. Şeyh Çoban'ın Mec-
muddin Kübrâ'nın halifelerinden oldu-
ğu söylenir.

Yapı kare planlı, tromp geçişli kub-
beli, sekizgen kasnaklıdır.

Şemseddin Sivasî Türbesi :

Meydan camii avlusunun kuzey-ba-
tısında yer alan türbe, asıl adı Kara
Şemseddin Ahmed olan birine aittir.
Yapı, giriş kapısı üzerindeki kitabeye
göre Şemseddin Sivasî'nin ölümünden 2.
5-3 sene sonra 1600 tarihinde yaptırıl-
mıştır. Halveti tarikâtının Şemsiye kol-
unun kurucusudur. Türbe içinde so-
yundan gelen bazı zatlar yatar. Bunlar-
la ilgili kitabeler türbenin güneyindeki
pencere üzerinde yazılıdır. I. Şems Ah-
met Efendiye ait olup 1830 tarihlidir;
II. 1838 tarihlidir; III.Sivas Valisi Ali
Aşkar Paşa'nın annesine ait ve 1848
tarihlidir.

Doğubatu doğrultusunda uzanan ya-
pının iki bölümden oluştuğu görülür.
Doğudaki bölüm dikdörtgen planlı üze-
ri çokgen yüksek kasnaklı bir kubbeye
örtülüdür. Eni doğudakinden daha bü-
yüktür. Türbenin güneydoğu köşesi
pahlanmış ve üzerinde güneydoğu Ana-
dolu'daki bazı yapılarında gördüğü-
müz, eksenden kırılmış gülbezek şek-
lindeki süsleme yerleştirilmiştir.

Şeyh Erzurumî Türbesi :

Bugün yeni yapılan garajların
doğusunda bulunan türbe kare planlı,
kuzeydoğusunda küçük bir kapısı var-
dır. Üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye

Türk üçgenleriyle geçilir. Güneyde yu-
varlak bir mihrap nişi yeralır. Kitabesi
okunmayacak kadar tahrip olmuştur.
XIV veya XV. yy. ait olabilir.

Kadı Burhaneddin Türbesi :

Türbe tamamen yeniden yaptırıl-
mıştır. Baldaken planlı üzeri kubbeye
örtülüdür.

Abdülvehhab Gazi Türbesi Yanın- daki Türbe:

Türbe, Abdülvehhab Gazi türbesi-
nin güneybatısında ona 2-3 m.uzaklıkta
basık küçük bir türbedir. Türbe 2 x 2.5
m.boyutlarında 80-90 cm. yüksekliğin-
de, üzeri sivri beşik tonoz örtülü bir
yapıdır. İçinde bir tek mezar vardır.
Mezarın ayak taşında M.173 ? tarihi o-
kunabilmektedir.

Abdülvehhab Gazi Mezarlığındaki Türbe Kalıntısı:

Türbe kalıntısı, bugünkü caminin
kuzeydoğusunda ona 150-200 m.uzak-
lıktadır. Dikdörtgen planlı türbede yal-
nız kare kesitli 6 tane ayak ile içinde
iki tane mezartaşı kalmıştır.

İncili Sultan Türbesi :

Bugünkü Üniversite Hastahanesinin
avlusunda yer alan türbe, baldaken
planlı, kare kesitli 4 ayak üzerine
oturan kubbeli bir yapıdır. Kubbeye
pandantiflerle geçilir. Kubbe ortasında
altıgen bir açıklık vardır. Kubbe dıştan
üzeri kesilmiş dörtgen pirizma külâh
şeklinindedir (Res.:10).

Keçecizade İzzet Molla (1785-1829)
Kadı olarak Sivas'a sürülmüş ve öldüğü
zaman rivayete göre şimdi hastahane
bahçesinde bulunan İncili Sultan Tür-
besi'ne gömülmüştür. Daha sonra oğlu
Keçecizade Mehmet Fuat Paşa Sadra-
zam olduğu zaman Molla'nın kemikle-
rini İstanbul'a (1861) nakletmiştir.

Süt Evliyası :

Kare planlı sekizgen gövdeli sivri
külâhlıdır. Kerpiçten yapılan bu türbe
muhtemelen XX.yüzyıl başına tarihle-
nebilir,

Akbaş Sultan Türbesi :

Kare planlı, üzeri kubbeye örtü-
lüdür. Kubbeye pandantiflerle geçilir.
Kubbe sekizgen kasnak üzerine oturur.

Muhtemelen XIX.yy. başına tarihlenebilir. Yanında bir haziresi vardır.

TEKKELER

Ali Baba Tekkesi :

XX.yy.başlarına tarihleyebileceğimiz ev tekke geleneğinde yapılmış bir yapıdır. Semahanesi vardır. Semahane iki katlıdır. İkinci katın bir bölümü kafes işçiliği ile kapatılmıştır. Alt katta güneyde bir mihrap nişi ile niş içinde Rufai Şişlerinin kalem işi süslemeleri vardır.

HANLAR VE BEDESTENLER

Sivas Behram Paşa Hanı :

Sivas Valisi Sağır Behram paşa tarafından 1576 yılında yaptırılmıştır. Kuzeyinde hamam yer alır (Res.:11). Revaklı açık avlulu iki katlıdır. Doğusundaki giriş üzerinde pencerelerin yanında iki aslan figürü bulunur. Girişin tam karşısının alt katı ahır olarak kullanılır.

Subaşı Hanı :

Han ve Bedestenden oluşmuştur. Han XVI.yy. klasik han planındadır. Onun doğusunda bitişik mahzen denilen yapının, Güney doğu Anadolu'daki Bedesten tipine benzerliği açık olarak görülür. Hanın temelleri üzerine XIX. yy. bir otel yerleştirilmiştir. Hanı, Sivas Valisi Lala (Gâzi) Sinan Paşa (Öl.1525) yaptırmıştır. Güney tarafında dükkânlar doğusunda Bedesten vardır. Bedestenin ortasında 4 kare kesitli ayak bulunur. Ayak ve duvar paycileri üzerine atılan sivri kemerler üzerini çapraz tonozlar kapatır. 1986 restorasyonuna başlanmış hala devam etmektedir.

Taş Han :

Azınlık tüccarlarının yaptırdığı XIX.yy.ait bir handır. Dikdörtgen planlı orta avlulu iki kattır. Kuzey ve doğu yönünde caddeye bakan dükkânlar bulunur.

ŞEHİR DIŞI HANLARI

Selçuk Hanı :

Eski Malatya-Sivas yolu üzerindeki Akkaya köyünün 3.km. güneyinde tarla içinde yer alır. Temel kalıntısı olarak kalmıştır. Yalnız kapalı kısımdan olu-

şan üç sahanlı bir han imiş. Doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık olarak 17x22 m. boyutlarındadır. Orta mekânda iki sıra üçer ayak izleri görülür. Batı duvarının tamamı doğu duvarların yarısı 1 m. kadar ayaktaadır. Kuzeydoğu köşede tonoz izi belli olur.

Han, kuzeyindeki höyüğün güney yüzüne yaslanmıştır. Doğusunda yerleşim izleri vardır. Batısında 20 m. kadar uzaklıkta bir su kaynağı bulunur.

Latif Hanı :

Eski Sivas-Kayseri yolu üzerinde, bugünkü Tatlıcak höyüğünün yakınında olan handan, günümüze hiç bir şey kalmamıştır. Yakın zamana kadar temelleri ayakta olan yapı tamamen tahrip edilmiştir.

HAMAMLAR

Meydan Hamamı :

Meydan cami vakıfları arasında olduğunu sandığımız bu hamam, 4 eyvan şemalı sıcaklıklıdır. Sıcaklık ve soğukluk üzerleri kubbelerle örtülüdür. Soğukluğun kubbesine tromplarla geçilir. Doğuda giriş kapısının yanında, bir pencere vardır. Pencerenin kenarındaki sütünce üzerinde bulunan süslemeler yapının XVI.yy.dan daha erken bir tarihe ait olabileceğini hatırlatır.

Kurşunlu Hamamı :

Sivas Valisi Sağır Behram Paşa tarafından 1576 da çifte hamam olarak yaptırılmıştır. Her iki kısımda 4 eyvan şemalı sıcaklıklılı simetrik bir plan gösterir. Soğukluk büyük kubbelerle örtülüdür (Res.:12).

Firuz Ağa Hamamı :

Kaynaklarda 1546 tarihli vakfiyesinin olduğunu bildiğimiz yapının bugün yeri kesin olarak bilinmemektedir.

Kale Camii Hamamı :

Camiyi yaptıran Vezir Mahmut Paşa tarafından 1580 tarihinde yaptırılmıştır. Cami ve hamamın 1584 tarihli bir vakfiyesi vardır. Hamam bugün duvarları 1 m. ayakta kalacak şekilde yıkılmıştır. Sıcaklık 4 eyvan şemalı ve köşe odalıdır.

Eski Paşa Hamamı :

Hamam üst kalenin kuzeyinde doğubatı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Giriş doğudadır. Esas girişi güneye açılmaktaydı. Sıcaklık 4 eyvanlı köşe hücrelidir. Halvetler üçgen geçişli kubbelerle örtülüdür. Kubbelerin ortası honi gibi yükselerek aydınlık feneri oluşturmuştur. Eyvanlar sivri beşik tonozludur. Soğukluk büyük kubbeli tromp geçişlidir. Ilıklık güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üzeri beşik tonoz örtülüdür.

Hamamcıoğlu Hamamı :

İçine girme imkânı bulamadığımız, fakat, dıştan eski olduğu anlaşılan taş bir binadır.

Taş Hamam (Pirit) Hamamı :

Ağustos 1985 de Buruciye medresesinin etrafının açılması gayesiyle tamamen yıktırılan hamam, sıcaklığı 4 eyvanlı ve 4 köşe hücrelidir. Sıcaklık ve soğukluğun üzerini büyük kubbeler örter. Hamam doğu-batı doğrultusunda uzanır. Önemli bir mimari özelliği yoktur.

Paşabostan Hamamı :

Hamam 4 eyvan şemalı sıcaklıklıdır. Yapım tarihi bilinmemektedir.

Mehmet Ali Hamamı :

Hamam 4 eyvan şemalı sıcaklıklıdır. Yapım tarihi bilinmemektedir.

Numan Efendi (Sarisözen Şeyhlerinin) Hamamı :

Ulanak mahallesi 2.sok. da yer alır. Numan Efendi vakıflarından ve yan yana iki kubbeli mekândan oluştuğu söylenir. Ev hamamının birinci kubbesi tamamen yıkılmış, ikinci kubbesinin de yalnız kubbeye geçiş elemanları (trompları) ile bir iki duvarı ayakta kalmıştır.

Şirinoğlu Hamamı :

Hamam 1904 de yapılmıştır. Sıcaklığı 4 eyvan şemalı 4 halvetlidir. Sıcaklık ve soğukluk kubbeye örtülüdür.

Soğuk Çermik :

Sivas'ın kuzey-doğusunda, ona 17 km.uzaklıkta bir kaplıca muhitidir. Burada üzeri kapalı iki havuz bulunur.

Kuzeydeki daha büyük olanı 1905 tarihinde Sivas Valisi Reşit Akif Paşa tarafından yaptırılmıştır.

KÖPRÜLER**Kesik Köprü :**

Sivas'ın 10 km. güney-batısında, Kızılırmak üzerindedir. Üzerinden Sivas-Kayseri yolu geçer. Selçuklu köprüsüdür. 1906 da Şahna kümbedinin taşlarıyla onarılmıştır. Daha önce 1875 de Sultan Abdulaziz zamanında onarılmıştır. Biri 17 diğeri 2 gözlü olan köprüden Sivas'dan Kayseri'ye giderken 1402 de Timur'da geçmiştir.

Eğri Köprü :

Sivas'ın 3 km. güneyinde Kızılırmak üzerindedir. Üzerinden Sivas-Malatya (Eski Bağdat) Yolu geçer. Selçuklular dönemine aittir. 1585 de III. Murat, Ayrıca XIX. yy. da. Kangal ağası Abdurrahman Paşa tamir ettirmiştir. 18 gözlüdür. 173x4,60 m. boyutlarındadır. Köprü'nün kuzey-doğu tarafında, mahmuzların üzerinde iki keçi kabartması yer alır.

Boğaz (Hanzar'ın) Köprüsü:

Köprü Sivas'a 12 km. uzaklıkta şehrin doğusunda, eski Hafik, Celalli ve Karayün yolunda, Kızılırmak üzerindedir. Sivri kemerli 6 gözlü kuzey-batı-güney-doğu yönünde uzanır. Güney-doğu tarafından dikdörtgen planlı üzeri sivri tonoz örtülü batıya açılan iki mazgal penceresi olan bir oda yer alır. Odanın girişi kaynak tarafına açılan segment kemerli bir kapıdır. Kapının sağ üst köşesinde bugün okunamayacak kadar silinmiş bir kitabe bulunur. Kitabenin 1525 tarihli olduğu söylenir.

Eski Kayseri Yolu Üzerindeki Köprü :

Eski Kayseri yolu üzerinde, Kesik köprü'nün güneyinde ona 2-3 km. uzaklıktadır. Yuvarlak kemerli iki gözlüdür. Doğu korkuluk duvarı üzerinde alt alta iki kitabe bulunur. Bunlardan bir tanesi H.1324/M.1906 tarihli ve yazısı pek okunamayan Eski Türkçe, diğeri 1908 tarihli Lâtince'dir. Her iki yazıda iki satırdır.

KÜTÜPHANELER

Numan Efendi Kitaplığı :

Kütüphane, 1758 de Sivas Müftüsü Numan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bugün tamamen yıkılmıştır. Yalnız haziresi ve çeşmesi ayaktaadır.

Ziya Bey Kütüphanesi :

Kütüphane Sivas Milletvekili Mütellizade Ziya Bey (Başara) tarafından 1908 yılında yaptırılmıştır. İki katlı bir binadır. 1985 yılında kütüphane olarak açılmıştır. Neo-Klasik ve Ampir üslûlü mimari özelliği taşır.

EVLER VE KONAKLAR

Sivas Kangal Ağası Konağı:

Konak, Kangal Ağası Abdurrahman Paşa tarafından 1877 senesinde yaptırılmıştır. Alt kat 4 eyvan şemalı köşe odalıdır. Üst kat orta sofalı karşılıklı iki odadır. Batıdaki baş oda tavanı Barok özellikli yaldızlı alçı süslü olup İstanbul manzaralı iki panosu vardır (Res:13).

İnönü Müzesi :

Bugünkü İmam Hatip Okulunun karşısındadır. İsmet İnönü'nün 1891-1897 tarihleri arasında kaldığı evdir. İki katlı, iki iç sofalıdır. Odalar sofaya açılır. Birde köşk denilen üst katı vardır. 1945 de Etnoğrafya Müzesi haline getirilerek Belediye Halkla İlişkiler Müdürlüğüne bağlanmıştır.

Kongre Müzesi (Eski Sivas Lisesi) :

Sivas Valisi Sırrı Paşa tarafından 1890 larda temeli atılan binanın, Valinin başka yere tayini ile yapımı bir süre durmuş; daha sonra Vali Mazlum Paşazade Memduh Bey zamanında ilk temel değiştirilerek yapımına yeniden başlanmış, 19 Haziran 1894 de bitirilmiştir. İlk önce Mülki İdadı, sonra Sultani, 1924 de de büyük Atatürk'ün emriyle Sivas Lisesi haline dönüştürülmüştür.

Kongre sırasında Sultani olan bina Atatürk ve maiyetine kongre için resmi karargâh olarak tahsis edilmiştir. Bugün Etnoğrafya ve Kongre Müzesi olarak tanzim edilen bina, halen Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca onarılmaktadır.

Neoklasik ve Ampir üslup özellikleri gösteren bina iki katlı ve kırma çatıyla örtülüdür. Alt ve üst odalar bir koridora, koridor da iç avluya açılır. Esas giriş kapısı batı taraftadır. Doğudaki giriş 1930 larda açılmıştır (Res: 14).

Hükümet Konağı :

Bina, Sivas'a büyük hizmetleri olan Vali Halil Rifat Paşa (Sivas Valiliği 1882-1885) tarafından 1883 lerde iki katlı olarak yaptırılmıştır. İlk bina 20 x 50 m. ebatlarında ve 42 odalı iken Vali Muammer Bey zamanında (1913-1917), 22 odalı üçüncü kat ilave edilerek büyütülmüştür. 1978 de yanan bina, tamir ettirilerek 1982 de yeniden hizmete açılmıştır. 1984 yılında hükümetin girişine Halil Rifat Paşa'nın büstü konularak banisi yadecilmiştir. Neo-Klasik ve Ampir mimari üslup özelliği gösterir.

Jandarma Alay Komutanlığı Binası:

Bina, XIX'.yy. sonlarında yapılmış "L" planlıdır. Tek katlı yapının, köşesi kulevari bir şekilde üç katlı olarak yükselir. Sivas'ta Neo-Klasik ve Ampir mimari üslubunu en güzel yansıtan bir yapıdır.

KİLİSELER

Tavra Deresindeki Kilise :

Yapı bugün Temeltepe askeri kışlasının içinde kalmıştır. Bazikal Planlı üç neflidir. Kaya içine gömülmüş doğu cephesinde üç apsis yer alır. Ortada dört sütun üzerine oturan kubbe, yanlarda sivri beşik ve çapraz tonozlar üst örtüyü kapatır.

SİVAS DOKUMACILIĞI

A- Sivas Halıları :

Sivas halılarını iki gruba ayırarak incelemek yerinde olacaktır.

I.Grup :Türk (Gördes) Dügümü tekniğiyle dokunan ve geçmişini Anadolu Selçuklularına kadar götürebileceğimiz Eski Sivas Halıları,

II.Grup : XIX.yy.sonların dan gümmüze uzanan İran (Sine) düğümü ile dokunan Sivas Halıları.

I.Grupdaki halılar hakkında ilk yazılı bilgiyi Marko Polo (1271-72) ve İbn

Batuta (1332-33 ler) seyahatnamelerinde buluyoruz. Ayrıca O.Turan' bir eserinde (Bkz. Bibliyografyaya), bugün Fransa'nın Lyon Müzesinde bulunup üzerindeki kitabeden 1219 da Alaeddin Keykubat için yapılmış olduğu anlaşılan halının Sivas'tan alındığını öğreniyoruz. Günümüzde artık bu gruptaki (Türk düğüm tekniğiyle dokunan) halı dokumacılığı daha çok çevreye yayılarak Sivas merkezinde dokunmamaktadır.

II.Grupdaki halılar hakkında ilk yazılı bilgiler 1900 tarihine dayanır. Vali Hacı Hasan Bey tarafından kurulmaya başlanıp, Vali Reşit Akif Bey tarafından tamamlanarak 1900 de açılan sanayi mektebinde, ilk üretim başlamış ve 1911 de Vali Muammer Bey tarafından geliştirilerek bir halı atölyesi haline getirilmiştir. Bugün de aynı atölye geleneğinde halı dokuyan iki kurum vardır. Bunlar kapalı cezaevi ve özel idare halı atölyeleridir. Bu atölyelerde İran-sine düğümüyle İsfahan, Tebriz, Buhara, Keşan ve Kirman takliti halılar dokunmaktadır. XIX.yy. dan günümüze yakın tarihlere kadar İran Halılarını aratmayacak kalitede dokunan bu halılarda günümüzde; gerek renk, gerekse motifler yönünden bozulmaların başladığı görülmektedir (Res:15).

B-Sivas Çevresi Dokumaları:

Sivas ve çevresinde Anadolu'nun birçok köy ve kasabalarında olduğu gibi halı ve kilim dokunmaktadır. Divriği, Gürün, Kangal, Şarkışla ve Zara başlıca merkezlerdir Bu yöre halılarının tamamı Gördes-Türk düğüm tekniğinde dokunmaktadır. Bir çoğunda ise, Anadolu Selçuklu dönemine kadar indirilebilen sağlam tekstil motifleri yaşatılmaktadır.

Divriği Halıları : 1978 de çalınmadan önce Divriği Ulu Camii'nde (1228-29) bulunan 24 tane Selçuklu geleneğine bağliyabileceğimiz dokunmuş halılar vardı. Ayrıca 16. yy.tarihlenebilen Osmanlı Sarayı üslûbunda dokunmuş bir de kilim bulunmaktaydı. Bu kilim bugün İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde sergilenmektedir.

Şarkışla Halıları : Genelde madalyonlu halılardır. Büyük bir çoğunluğu Ulu Camii'den Sivas Müzesine getirilmiştir. XVII-XVIII.yy.a tarihlenirler (Res:16). Ayrıca Şarkışla'nın daha meşhur olan dokuma türü kilimleridir. Enine yol yol şeritlerden oluşan bu kilimlerde cicim, zili ve sumak türünde dokunmuş süslemeler görülür.

Zara Halıları : Şarkışla Halılarına benzer fakat renk ve motiflerde değişiklikler vardır. Örneklerine de az rastlanır (Res:17).

Gürün Halıları :Gürün ve çevresinde halıcılık diğer yörelere nazaran daha azdır. Özellikle şallarıyla meşhurdur. Pazarlama imkanının kısıtlı olması nedeniyle günümüzde bu dokuma türü de kaybolmak üzeredir.

Sivas ve Çevresi Çorapları .Özgün renk ve desenlerini bugüne kadar koruyabilen bir örgü türüdür. Halı ve kilimde karşılaştığımız bir çok desen buraya aktarılmıştır.

Bıçakçılık: Geçmişini Selçuklular dönemine kadar indirebildiğimiz bu sanat dalı günümüze kadar gelerek devam etmektedir. Eskiden kılıç ve kama gibi kesiçi aletleriyle ünlü olan Sivas ili,bugün de bıçakçılığı ile ünlüdür. İl merkezinde 25'i aşkın bıçakçılıkla uğraşan dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânlarda çok değişik biçimde bıçak ve kesme aleti yapılmaktadır. Sapları genellikle hayvan boynuzundandır. Son zamanlarda kemik yerine işleme daha kolay plastik maddeler kullanılmaktadır.

Ağızlıcılık: Bu el sanatının tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Tahminen XVIII. yy.ın ikinci yarısına kadar indirilebilir. Ağızlıcılık maharet isteyen önemli bir sanat dalıdır. Sivas il merkezinde 20 yi aşkın bu işle uğraşan dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânlarda ağızlıcılığın yanında tükenmez kalem ve isimlik gibi diğer küçük el sanatları yapılmaktadır.

Materyal olarak işlenmesi kolay, bu dağı az germişek veya karamuk ağacı kullanılır. Önce eğrilikler ısıtılarak düzeltilip kabuğu soyulan ince çubuk-

lar, küçük tornalarda işlenerek istenilen şekle sokulur. Eskiden el tornalarında yapılan işleme, şimdi motorlu tornalarda yapılmaktadır.

D İ V R İ Ğ İ

CAMİLER :

Kale Cami : Giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre cami 1180 de Mengüçlüklülerden Şehin Şah bin Süleyman tarafından, mimar Meragali Üstad Hasan bin Firuz'a yaptırılmıştır. Üç sahnalı bazilikal planlıdır. Güney-batı dış köşede hünkâr köşküne çıkışı sağlayan merdiven basamakları vardır. Giriş kapısı üzerindeki süslemeler ve yapı içindeki destekler üzerinde bulunan başlıkların köşelerindeki hayvan figürleri dikkat çekicidir.

Ulu Cami ve Darüşşifası : Cami, Mengüçkoğlu Süleyman Şah'ın oğlu Ahmet Şah, Darüşşifa karısı Melike Turan Melik tarafından 1228-1229 yılında yapılmıştır (Res:18) (Plan:6). Cami, diklemesine üç sahnalıdır. Sahnaları birbirinden sekizgen payeler ayırır. Payelerden batıdakiler taş kılıflar içine alınmıştır. Mihrap önu sivri külâhla dıştan vurgulanan bir kubbeyle, diğer mekânlar tonozla örtülüdür. Tonozlar müzesi görünümündeki bu örtü sistemlerinden 16 tanesi orijinaldir. Mihrap, iri plastik barok süslemeyle belirtilmiştir. Camiden 12 yıl sonra yapılan minber, Tiflisli İbrahim Oğlu Ahmet Usta'nın eseridir. Kuzey batıdaki minare Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.

Caminin üç taç kapısı vardır. Bunlardan doğudaki şah kapısı sade geometrik süslemelidir. Kuzeydeki Barok kapı iri plastik bezemeli, batıdaki tekstil kapı ise ince işçiliği ile dikkat çeker (Res:19).

Caminin güneyine bitişik olan darüşşifa, kapalı avlulu 4' eyvanlı medrese planında yapılmıştır. Mimarı Ahlat'lı Hürrem Şah'tır. Ortada 4 sütun üzerine oturan aydınlık fenerli bir kubbe ile zeminde kare bir havuz yer alır. Kuzeydoğudaki oda türbe olarak düzenlenmiştir. Darüşşifanın Gotik kapı olarak adlandırılan bir giriş kapısı vardır (Res:20). Cami ve darüşşifanın

taç kapıları süslemeleri bakımından adeta birbiriyle yarışır bir şekilde bezemiştir. Anadolu Selçuklu mimarisinin şaheseri sayılırlar.

Cedid Paşa Cami: Cami, harime giriş kapısındaki kitabeye göre, 1799 tarihinde Cedid Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Harim ortada 4 sütun üzerine oturan bir kubbe ile yanlarda üçer bölümlü kubbemsi tonozların örttüğü bir plana sahiptir.

Yapı süslemeleri bakımından dikkat çeker. Harime giriş kapısı ve mihrap kenarları, Divriği Ulu Camisinin taç kapılarında görülen bezemelerin kaba birer taklitidir. Minber, tamamen ahşaptan olup üzerinde vazodan çıkan çiçek motifleri ve bitkisel motiflerle süslüdür. Minaresi tamamen, duvarları yer yer renkli taş almaşığı ile yapılmıştır.

Abu Çimen Cami 1840, Gökçe Cami 1844 de ve Zeliha Hatun Cami 1869 da yapılmıştır. Önemli bir mimari özellikleri yoktur.

Hacı Osman Mescidi: Ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmeyen dikdörtgen planlı taş bir yapıdır.

Tuğut (Ağılcık) Köyü Cami: Eski olduğu söylenen camiye gitme imkânı bulamadık.

TÜRBELER

Sitte Melik Kümbedi (Şehinşah Türbesi): Türbe Mengüçkoğullarından Emir Süleyman İbn-Seyfeddin Şehinşah için 1195 tarihinde yapılmıştır. Sekizgen planlı, içten kubbe dıştan külâhla örtülüdür. Giriş kapısı kenarında geometrik süsleme ile bu süslemeyi içine alan zikzaklı kaval silme ve saçaktaki mukarnasa benzer süslemeler dikkat çeker.

Kemareddin Türbesi: Emir Kemareddin, Mengüçkoğullarının hazinedarıdır. 1196 tarihinde yapılmıştır. Sekizgen gövdeli, içten kubbe dıştan piramidal külâh örtülüdür. Giriş kapısında dilimli niş süsleme ile külâh saçağındaki çini çanak yuvaları dikkat çeker.

Nureddin Salih (Kemankeş Türbesi): 1240 tarihinde Nureddin Salih için yaptırılmıştır. Sekizgen planlı, içten

kubbe dıştan piramidal külâh örtülüdür. Yanına sonradan bir mescit ilave edilmiştir.

Naip (Gazzezlerin) Türbesi:

Türbe, pencere üzerindeki kitabeye göre, 1291 tarihinde, Divriği'nin Mısırlılar idaresinde bulunduğu sırada, Naip Eşref için yaptırılmıştır. Sekizgen planlı piramidal külâhlıdır. Kuzey yönü haricindeki tüm cepheleri diğer yapılarla çevrilmiştir.

Nasireddin Mehmet Yatırı: (Kantepe veya Kayıtbây cami yanındadır.) 1469 veya 1489 tarihlidir. Mısır Naib'i Kartıbay tarafından oğlu Nasır Seyit Mehmet için yaptırılmıştır.

Sinaniye Hatun Türbesi: Kalealtı mahallesindedir. Kare planlı olduğunu tahmin ettiğimiz türbenin yalnız kuzeydoğusundaki tromp kemeri ve kuzeyindeki mazgal penceresi kalmıştır. Türbenin bu görüntüsü bile Mengüçük-oğulları döneminden kaldığını gösterir. Kuzeyinde cami olduğu söylenen bir yıkıntı ile yıkıntının kuzeybatısında 1866 tarihli küçük sivri kemer nişli bir çeşme yer alır.

Ahi Yusuf Türbesi :

Kemankeş Türbesinin doğusunda ona 100 m. kadar uzaklıktadır. Bir bahçe içerisinde yer alan türbenin, yalnız bir duvarı ile türbeye ait bir "Ayet" panosu ayakta kalmıştır. Dikdörtgen planlı üzeri tonoz örtülü olduğunu sandığımız türbe, yapı elemanlarından Mengüçük-oğulları dönemine (XIII. yy.) tarihlenebilir.

Araplık Türbesi :

Kocapaşa Mahallesinde yer alan türbenin, saçaktan üst kısmı tamamen yıkılmıştır. Kuzey-batıda bir giriş kapısı vardır. Kapı kenarında Selçuklu dönemi geometrik süslemeleri görülür. Doğu tarafında başka bir yapı bulunur (Res:21).

Türbe :

Bugünkü Hükümet Konağının ortasındaki eski mezarlık yanındadır. Kimin yaptırdığı belli olmamakla birlikte halk arasında Divriği'de Mısırlıların yaptırdığı 4 türbeden birisi olabileceği

söylenir. Güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz örtü ve doğu duvarı tamamen yıkılmıştır. Diğer duvarlar büyük ölçüde ayakta. Duvarlar renkli taş alması ile yapılmıştır.

Saracın Türbesi: Türbe, kare kesitli dört ayak üzerine oturan sivri kubbeli, baldeken planlı küçük bir yapıdır. İçerisinde bir tane mezar vardır. Mezar taşında yalnız iki rakam okunabilmektedir. Buna göre yapı XVIII. yüzyıla tarihlenebilir.

Dumluca Köyü Dilber Kümbeti:

Türbe, Divriği'nin 5-6 km. güneybatısında, Günbahçe Köyü ile Dumluca Köyü arasında yer alır. Kare kaideli sekizgen gövdelidir. Gövdenin büyük bir bölümü yıkılmış, 11.5 m. lik bölümü ayakta kalabilmiştir. Esas mezar odası, dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülüdür. Girişi doğuya açılır. Bu verilerden türbeyi XIII-XIV.yy. tarihleyebiliriz.

Akmeşe Köyü Seyyit Baba Türbesi :

Sayın Kutlu Özen tarafından bize diasi gösterilen bu türbe, kare planlı üzeri piramidal külâhla örtülüdür. Türbe etrafını başka yapılar çevirmiştir.

DİĞER TÜRBELER

Gidip görme imkânı bulamadığımız ve mimarisi hakkında kesin bilgi edemediğimiz fakat değişik kaynaklardan öğrendiğimiz türbeler:

1- Gedikbaşı(Karageban)Nahiyesi Türbesi

2- Gedikbaşı (Karageban) Nahiyesi Ömerli Köyü Karadonlu Can Baba Türbesi

3- Ahi Köyü, Ahi Baba Türbesi

HAMAMLAR :

Aşağı Hamam :

Mengüçük-oğulları dönemine ait olabilir. Sıcaklık 4 eyvan şemalı ve 4 halvetlidir. İki bölümlü soğukluk kısmı vardır.

Bekir Çavuş Hamamı :

Ulu Cami külliyesine dahil olabilir. Sıcaklığı 4 eyvan şemalı, 43 halvetli kubbeli bir soğukluğu bulunur. Bugün harap durumdadır.

Kayaoğlu Hamamı :

1667 de yapıldığı söylenir.

EVLER ve KONAKLAR :

Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi Divriği'de de eski Türk Evi geleneğinde yapılmış günümüze kadar gelen 20 yi aşkın ev vardır (Res:22). Bu evlerin büyük bir çoğunluğu, orta sofa- lı karniyarık ev plan türünü gösterirler.

KALE :

Şehrin kuzeyinde, Çaltı ırmağına bakan kayalığın üzerinde kurulmuş, kalenin, büyük bir bölümü Mengüçük- oğulları tarafından yaptırılmıştır. Fakat tarihi daha eskidir. İç ve dış kaleden oluşan şehre açılan iki kapısı vardır. Surlar büyük oranda ayakta- dır.

KİLİSELER :

Yukarı Kilise :

Kalenin batısında bazilikal planlı ve üç nefli olduğu sanılan bir yapıdır. Üst örtü ve batı duvar tamamen yıkılmıştır. Diğer duvarlar büyük ölçüde ayakta- dır.

Aşağı Kilise :

Yukarı kilisenin daha altındadır. Bazilikal planlı olduğu sanılan yapının üst örtüsü tamamen,duvarları kısmen yıkılmıştır.

Karaburun Köyü Kilise :

Köyün girişinde,dikdörtgen planlı üzeri tonoz örtülü vaftizhane olabilecek bir yapı ile köyün içinde, dik- dörtgen planlı bir kilise bulunur. Ki- lisenin batı girişi üzerinde 1833 tarihi yazılıdır. Üç nefli ve üzeri düz dam ör- tülüdür. Nefleri birbirinden ahşap di- rekler ayırır. Apsisin iki yanında pas- taforyum hücreleri vardır.

Köyün kuzeybatısındaki tepe üze- rinde kale kalıntısı olduğu söylenen duvar kalıntıları görülür.

HANLAR ve BEDESTENLER :

Pamuk Han :

Han, Divriği Demirdağ istasyonun- un yakınında Çaltı Çayının doğu ya- kasındadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, muhtemelen üç sa- hınlı bir yapıdır.Üst örtüsü tamamen

yıkılmıştır. Duvarlar büyük ölçüde a- yaktadır. Avlusu yoktur.

Burma Han :

Divriği - Kemah - Erzincan yolu üzerindedir. Mengüçükoğulları döneminde yapılmıştır. Han, üç sahınlı ka- palı kısım ile kuzey cephesi revaklı av- lu ve hamamdan oluşur. Bugün bazı yerleri kısmen yıkılmıştır.

Mirçinge Hanı :

Divriği'ne bağlı Handere kövünde- dir. Mengüçükoğulları döneminde ya- pılmıştır. Yalnız kapalı kısmı olan bir handır.

Dumluca Köyü Han Kalıntısı (Dipli Han) :

Han, Divriği'nin 5-6 km. güney-ba- tısında yer alan, Günbahçe Köyü (Ha- zertek) ile Dumluca Köyü arasınday- mış. Bugün tamamen yok olmuştur. Et- rafta taş döküntülerinden başka bir şey kalmamıştır.

Bedesten :

Kalealtı Mahallesinde, Sinaniye Hatun Türbesi yakınındadır. Doğu-batı doğrultusunda yanyana uzanan dik- dörtgen planlı iki tonozlu mekân ayak- ta kalabilmiştir. Girişi güney-doğu kö- sedeki küçük dikdörtgen bir kapıdan o- lur (Res:23). Sivri beşik tonozlu me- kânlar arasında örülmüş sivri kemerli açıklıklar görülür.Güneyde bir mekânın daha olduğu dışarıdaki kemer izlerin- den anlaşılmaktadır.

KÖPRÜLER :

Kız Köprüsü :

Görme imkânı bulamadığımız köp- rü, Pamuk Hanın güneyinde ona 300- 400 m. kadar uzaklıktadır.

Handere Köyü Köprüsü :

Köprü Mercinge Çayı üzerindedir. Mengüçükoğulları tarafından yaptırıl- mış olmalıdır. 2 gözlü sivri kemerlidir. Ortadaki gözü diğerinden çok büyük- tür.

G E M E R E K

Şahruh Bey Mescidi (Merkez Cami) :

Cami, giriş kapısı üzerindeki kita- beye göre, Dülkadiroğullarından Ala-

üddevle'nin oğlu Şahruh Bey tarafından yaptırılmıştır. 1749 yılında Arslan Paşa oğlu Ahmet Bey ve 1822 de Çapanoğulları tarafından tamir ettirilmiştir.

Cami dikdörtgen planlı düz tavanlıdır. Harimin kuzeyinde bir üst mahfil ile güneyde 6 sıra mukarnas kavsaralı beşgen bir mihrap bulunur.

Cepni Köyü Cami :

Cami, giriş kapısı üzerindeki kitabeğe göre, 1530 tarihinde Kızılkocaoğlu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. 1826 ve 1898 yılında onarım geçirmiştir. İç mekân güneyde en büyük olmak üzere dört eyvanımsı büyük nişlerle genişletilmiştir. Orta kısım kare planlı üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Tonozun ortasında sekizgen kaideli kubbecik yer alır. Yan kanatlar sivri kemer alınlıklı ve beşik tonoz örtülüdür. Güney kanat diğerinden daha büyüktür. Yapının batısında üç bölümlü bir son cemaat yeri ile bir minare bulunur. Mihrap orijinal durumunu korumuş olup çok güzel alçı süslüdür (Res: 24).

İnkışla Köyü Cami :

Caminin kuzeydeki giriş kapısı üzerinde pek iyi okunamayan bir kitabesi vardır. Köy halkının verdiği bilgiye göre cami, Yozgat'lı Safiye Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bugün büyük bir bölümü yenilenmiştir. Üç sahnıdır. Sahnınları iki şer sıra 2 direk birbirinden ayırır. Direkler üzerinde "S" kon-sollar yer alır.

İnkışla Köyü Hamzalı Mevki Cami:

Caminin duvarları ve mihrabı ayak-tadır. Üst örtüsü yıkılmıştır. Kesme taş olan yapının çok eski olduğu ve yanında bir haziresinin bulunduğu köy halkı tarafından söylenir.

Cepni Köyü Hamam 1 :

Caminin vakfı olabileceğini tahmin ettiğimiz hamam, caminin güneyinde, ona 15-20 m.kadar uzaklıktadır. Saman dolu olduğundan içine giremediğimiz hamam, bazı yapı öğelerinden cami ile asırdaş olabileceğini akla getirmektedir. Dıştan iki büyük kubbeli ve dikdörtgen planlıdır.

Cepni Köyü Hamam 2 :

Alabey mahallesi, Derviş Ağa bahçesinde şehir surlarının yanında yer alan hamam, bugün harap ve bakımsızdır. Çok eski olduğunu tahmin ettiğimiz yapı, üç mekânlıdır. Doğudaki mekânlardan biri enine dikdörtgen planlı üzeri sivri beşik tonoz örtülü; diğeri kare planlı üzeri yelpaze tromp geçişli kubbeyle örtülüdür.

Batıdaki sıcaklık ise, enine dikdörtgen planlı ortası kubbe iki yanı sivri beşik tonoz örtülüdür.

Tüm bölümlerde kapı ve tromplar sivri kör kemer nişi içine alınmıştır.

Şahruh Köprüsü :

Ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmeyen bu köprü, 1538 yılında, Şahruh Bey oğlu Mehmet Han tarafından kölesi Behram'a eliyle tamir ettirmiştir. Kitabesi Sivas müzesindedir.

Köprü, Kuzey-güney doğrultusunda uzanan 155x5.50 m. boyutlarında, sekiz gözlü bir yapıdır. Köprü kuzeyden üçüncü açıklık üzerinde harpuşta yaparak yükselir.

Gemerek Köprüsü :

Pek eski olmadığı belli olan bu köprü, Yeniçubuk'un 1-2 km. güneyinde, Gemerek yolu üzerindedir. Basık yuvarlak kemerli ve üç gözlüdür.

G Ü R Ü N:

Ulu Cami :

Cami Nazif Bey'in yardımlarıyla 1922 de tamamlanmıştır. Ortada 4 sütun üzerine oturan bir kubbe ile, yanlarda çapraz tonozlarla örtülüdür. Minber ve Mihrap çok güzel Barok üsluplu süslemeli ve mermerden yapılmıştır.

Evler ve Konaklar :

Şehirde görülmeye değer bağ evleri ve konutlar vardır.

Kilise :

İçine girme imkânı bulamadığımız kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı taş yapıdır.

H A F İ K :

Tuzhisar K.Kilise: Kilise köyün ortasında, üç nefli bazilikal planlıdır. Nefler arasını üç yuvarlak gövdeli sü-

tunlar üzerine oturan sivri kemerler ayırır. Giriş batıda eksendedir. Ayrıca kuzey-doğuda bir girişi daha vardır. Apsis dışarı yarım yuvarlak bir şekilde taşar. Apsisin yanında diakonikon hücresi vardır. Protesisi yoktur. Yerine girişi içine alan bir hücre konmuştur.

Diğer Kiliseler :

Gidip görme imkânı bulamadığımız ve mimarisi hakkında kesin bilgiler edinemediğimiz fakat isimlerini değişik kaynaklardan öğrendiğimiz kiliseler:

1-Düzyamaç Köyü Kilisesi

2-Düzyayla Köyü Kilisesi

İ M R A N L I :

İmranlı'da yalnız Avşar Köyündeki Çögi Baba Türbesini tesbit edebildik, oraya da gitme imkânı bulamadık.

K A N G A L .

Cami :

Cami, minare kaidesindeki kitabeye göre, Kangal Ağası Abdurrahman Paşa; Minare sonradan Abdülkadir Ağa tarafından 1865 tarihinde yaptırılmıştır. Kare planlı üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülüdür. Batısında üç kubbe ile örtülü bir mekân ile kuzeyinde yine üç bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Minare, kuzeybatı köşededir.

Deliktaş Bucağı Cami :

IV.Murat zamanında yaptırıldığı söylenen caminin orijinal durumunu korumadığı belli olur. Boyuna üç sahnalıdır. Sahnılar kare kesitli ahşap direklerle birbirinden ayrılır.

Caminin dışında, 10-15 m. uzaklıkta, kuzeydoğusunda 1864 tarihli bir çeşme bulunur.

Ayrıca eski kale kalıntılarının izlerini görme imkânı vardır.

Tekke Köyü Sultan Samud Baba Türbesi :

Samud Baba, ismi bilinen en eski Sivas Şairlerindedir. Türbe, giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre Temmuz 1573 tarihinde, II. Sarı Selim döneminde yaptırılmıştır. Dıştan altıgen, içten yuvarlağa yakın planlı, içten kubbe dıştan külâhla kapatılmıştır. Külâh üzerinde Bektaşî sikkesinin kabartması

yer alır (Res.:25).

Alacahan Menzilhanı :

Han, kanımızca XVII.yy. menzil hanlarından. (Res.:26). Menzilhanı; han, cami ve surlardan oluşmaktadır (Plan: 7). Han üçer sahnalı karşılıklı iki mekânla bunları ortada dikine kesen bir sahnalıdır. Cami, kare planlı üzeri kubbeyle örtülüdür. Kubbeyle tromplarla geçilir. Duvarlarda sivri kör kemer nişleri ile kalem işi süslemeler vardır. Hanın batısında camiide içine alan yaklaşık 400-500 m. uzunluğunda bir sur duvarı yer alır. Surların yapımına 1735-1736 tarihinde başlanılmıştır. Bu menzil hanının hakkında geniş bilgi veren bir makalemiz X. Türk Kongresinde tebliğ olarak sunulmuş ve baskısı yapılmak üzeredir.

Mancılık Köyü Kilise :

Kilise, Sivas ve yöresinde gördüğümüz en erken tarihli diyebileceğimiz bir yapıdır. Haç planlı ve köşe odalıdır. Haçın kolları sivri beşik tonozludur. Tonozların kesiştiği orta mekân kubbeyle örtülüdür. Bugün kubbe tamamen yıkılmıştır. Beşgen bir apsisi vardır. Apsisin iki yanında pastaforyum hücreleri yer alır. Hücrelerin tonoz örtüsü yıkılmıştır. Kuzey ve batı da olmak üzere iki girişi vardır. Girişler haç kollarının eksenlerine açılır. Kuzeydeki giriş, üç dilimli kemerli bir niş içine açılır. Kapının hemen üzerinde geometrik süslü (Türk üslubunda) bir rozet yer alır.

Kilise gri kesme taştan, kuzeydeki kapı nişi gri-beyaz renk almaşığında yapılmıştır. Aynen Alacahan Menzilhanını hatırlatır.

K O Y U L H İ S A R (KUYULUHİSAR)

Fatih Cami :

Şehir halkından alınan bilgiye göre, tamamen yıkılarak yerine çatılı bir cami yapılmıştır.

Eski Cami :

Cami, şehrin 3-4 km. batısında, kale mevkiinin altında ırmak kenarında, hanın kuzeybatısındadır. Temelleri 1-2 m. kadar ayakta kalabilmiştir. Enine dik-

dörtgen planlıdır. Belki de E.H.Ayverdi'nin (Bkz. Bibliyografyaya) eserinde sözü edilen Fatih Cami bu olabilir.

Hacı Murat Hanı :

Eski Suşehri-Niksar yolu üzerinde yer alan han, yaklaşık olarak 100x20 m. boyutlarındadır. Üç sahnalı revaksız avlulu bir yapıdır. Üst örtüsü tamamen yıkılmış duvarları 3-4 m. kadar ayakta kalabilmiştir. Hanın kuzeyinde ırmak üzerinde eski bir köprü'nün kalıntıları görülebilir.

Hamam :

Hamam, Hanın kuzey-batısında, ona 300-400 m. kadar uzaklıkta dağın eteğindedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Doğuda enine sivri tonozlu bir mekân ile onun batısında dört köşe mekândan oluşmaktadır. Doğudaki köşe mekânlar tonozla, batıdakiler kubbeye örtülüdür. Tonozlu ve kubbeli mekânların arasında, doğuda kubbeli, batıda tonozlu orta mekân yer alır "L" şeklinde iki eyvanlı sıcaklıklı bir plana sahiptir. Doğu ve batıdaki tonozlu mekânların dışındakilerinin üst örtüsü belli olacak şekilde yıkılmıştır (Res:27).

S U Ş E H R İ :

Gölova Bucağı Çobanlı Köyü Çoban Baba Türbesi :

Türbeyi ilk olarak, Sayın Hikmet Denizli'nin gösterdiği fotoğraftan gördük.

Eski Erzincan, Suşehri, Niksar yolu üzerinde yer alan Çobanlı Köyü içinde bulunan türbe kareye yakın dikdörtgen planlı üzeri küçük kubbeye örtülüdür. Kesme sarı taştan inşa edilmiş yapının batıya açılan kapısı üzerinde mukarnaslı bir kavsara yer alır. Dikdörtgen kapının kenarlarında Selçuklu üslubunda geometrik geçmeli süsleme frizleri vardır.

Ş A R K I Ş L A :

Kale :

Bugünkü şehir merkezinin kuzeyinde, aniden yükselen bir tepe kitlesi görülür. Eskiden buranın kale olduğu ve surlarının döküntülerinin kuzey tarafta görülebildiği söylenir. Fakat as-

lında kaleden çok höyüğe benzediği açık olarak farkedilir.

Ulu Cami :

Caminin harime giriş kapısı üzerinde orijinal kitabesi yer alır. Çok kötü bir hatla yazılan ve pek iyi okunamayan kitabeye göre cami, Üsküdarlı Mehmet Ağa tarafından 1080/-1699 da yaptırılmıştır. Eskiden düz damlı olduğu söylenen caminin Hacı Hasan Sami Paşa zamanında 1900 de tamir ettirilerek bugünkü şeklini aldığı son cemaat kapısı üzerindeki kitabede belirtilir.

Yapı, güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde bir son cemaat yeri ile kuzey-batısında bir minare yer alır. Harim de ortadan 4 kare kesitli ayaklara ve duvarlara atılan kemerler iç mekânı 9 parçaya böler. Her parçanın üzeri kubbeye örtülüdür. Ortadaki 4 kare ayağın üzerini kapatan kubbe, diğerlerinden büyük ve yüksektir. Sekizgen bir kasnak üzerine oturan bu kubbe, kırma çatıyı delercesine dışarı çıkar. Mihrap ve minber tamamen yeniden yapılmıştır.

Hardal Köyü Cami :

Gemerek'in İnkışla Köyü Camiini yaptıran Yozgat'lı Safiye Hatun'un Hardal Köyünde bir cami yaptırdığı ve caminin bugün üst örtüsünün yıkık olarak durduğu İnkışla halkı tarafından söylenmektedir.

Y I L D I Z E L İ (YENİHAN)

Cami:

Kemankeş Kara Mustafa Paşa 1640 da bir cami, iki han ve bir hamam yaptırmıştır. Bugün hanın bazı temelleri ile cami ve hamam ayakta kalabilmiştir.

Cami, güneykuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güneyde çokgen bir mihrap nişi ile harim içinde iki tane çok iri çokgen ahşap direk bulunur. Üst örtü tamamen ahşaptır. Kuzeyde bir son cemaat yeri ile kuzey-doğu köşede son cemaat ile harim arasında bir minare yer alır.

Sarı kesme taştan yapılan caminin büyük bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Hamam :

Kara Mustafa Paşa külliyesine dahil olan hamam, caminin güney-batısında ona 10-15 m. kadar uzaklıktadır. Güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Sıcaklık enine planlı ve çift halvetlidir. Sıcaklığın orta kısmı halvetler kubbe ile örtülüdür. Sıcaklığın doğu ve batısı sivri beşik tonozla kapatılmıştır. Ilıklık enine planlı ve iki bölümlüdür. Güneydeki soğukluk ise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Soğukluğun batı tarafını bir kubbe doğu tarafını iki eyvanın oluşturduğu sivri beşik tonoz örter. Giriş batıya açılır.

Han :

Kara Mustafa Paşa külliyesine dahil olan ikihandan yalnızca güneyde bazı duvar parçaları kalmıştır. Bugünkü hükümet konağı yapılırken han yıkılmıştır.

Şeyh Halil Türbesi :

Köye ismini veren türbe, dıştan kare planlı (6.20 x 6.20 m.), sekizgen kasnaklı kubbelidir. Kubbeye tromplarla geçilir.

Yapı içinde kubbe eteği ve duvarlar kalem işi süslemelerle kaplıdır. Güneyde mihrap nişi yer alır. Mihrap içinde perde ile kandil motifi bulunur. Nişin batısında bir pano içinde bir köşk resmi ile üzerinde 1858 tarihi yazılıdır (Res:28).

Yıldızırnak Köprüsü ve Hanı:

Köprü, Sivas- Yıldızeli yolunun yarısına yakın bir yerinde kara yolunun güney tarafında bulunur (Res:29). Roma devri köprü kalıntısı üzerine kurulmuştur. Köprü sivri kemerli onüç gözlüdür. Eskiden yanında yer alan yeni han kervansarayını ise, 1332 yılında Hacı Zeyneddin oğlu Ahi Emir Ahmet yaptırmıştır. Bu kervansaray 1944 yılında yıktırılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan köprü'nün mansap tarafında ortaya yakın bir yerinde kitabe ile kuş evine benzer bir süsleme vardır.

Akkoca Köyü Türbesi :

Türbe tamamen yeni yapılmıştır. Etrafında devşirme antik parçalara rastlanır.

Z A R A

Çarşı Cami :

Cami güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Res:30). Ortada 4 sütun üzerine oturan bir kubbeli mekân ile bu mekânın eksenlerinde üzeri kubbe ile çapraz eksenlerinde ise, oval kubbeye örtülü diğer mekânlar yer alır. Harimin kuzeyinde bir üst mahfil bulunur. Caminin kuzey-batı köşesinde iki şerefeli bodur bir minare yer alır. Minare kaidesinde, minareyi Zaralızade Lütfullah'ın 1809 de yaptırdığı yazılıdır.

Tekke Köyü Şeyh İbrahim El-Aziz Cami :

Büyük bir höyük üzerine kurulan cami, büyük ihtimalle Şeyh Merzuban Türbesi içinde, türbenin tamiriyle ilgili bulduğumuz kitabede, ismi geçen Şeyh İbrahim tarafından 1792 tarihinde yaptırılmış olmalıdır.

Cami, güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Harimde iki büyük ağaç direk ile kuzeyde bir üst mahfil bulunur.

Demiryurt Köyü Cami :

Cami, harimindeki direklerden doğusundakinin üzerinde "Sahibel Hayrat Nasuhzade.... Said Ağa sene 1332/1914; batıdaki üzerinde ise,1324/1916 tarihleriyle Cemaziyelevvel" yazılıdır.

Yapı, güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üç sahnalıdır. Kuzeydeki son direkler üzerinde bir üst mahfil yer alır. Tavan saçaklarında ve üst mahfil korkuluklarında ajure tekniğiyle yapılmış ahşap süslemeler vardır.

Minare kuzey-doğu köşede ve ahşap bir kuruluşur.

Tekke Köyü Şeyh Merzuban Türbesi :

Türbe, Zara'nın güneyinde, 3-4 m. uzaklıktaki Tekke Köyünün girişinde Şeyh İbrahim El-Aziz Cami ile yüzyü-

zedir. Türbe, giriş kapısının üzerindeki kitabeye göre 1528 tarihinde Şeyh Merzuban adına yaptırılmıştır. Sekizgen gövdeli, kubbeli bir yapıdır (Res:31). Sekizgen gövdenin kuzey-doğusunda sonradan bir eyvan ilave edilmiştir. Eyvanın bir kısmı kubbe bir kısmı yuvarlak beşik tonozla örtülmüştür. Eyvanın kubbesine Türküçgenleriyle geçilmiştir.

Sekizgen mekânın ortasında bir mezar ile güneyinde bir mihrap nişi bulunur. Yapı içine alçı ile yapılmış, yaldız boyalı, ayyıldız ile "C" ve "S" kıvrımlarından oluşan motifler görülür.

Türbe içinde iki tane tamir kitabesi vardır. 1792 tarihli birinci kitabede türbe, Şeyh İbrahim ve Şeyh Mahmut Efendiler tarafından; 1889 tarihli ikinci kitabede ise, Şeyh Osman, Şeyh Mehmet, Şeyh İbrahim ve Şeyh Mahmut Efendiler tarafından tekrar tamir edildiği yazılıdır.

Acısu Köprüsü :

Zara-Tekke Köyü yolunda köye girişte Acısu Çayı üzerinde yer alır. İki gözlü yuvarlak kemerlidir. Korkuluk duvarları vardır. Yakın tarihte yapılmış olmalıdır.

Müslümabad Köyü Ala Kilise:

Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı üzerine yuvarlak beşik tonoz örtülüdür. Tek nefli kilisenin doğusunda yuvarlak bir apsis ile iki yanında üzeri tonoz örtülü pastaforyum hücreleri bulunur. Hücreler ve apsis dışarı taşmaz. Giriş kuzey-batı köşededir. Yapı sonradan camiye çevrilmiştir. Bugün terkedilen yapı 19.yy. tarihlenebilir (Res:32).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gründung der in der Geschichte unter den namen Talavra, Megapolis, Diyapolis und Sebast bekannten Stadt Sivas führt in alte Zeiten zurück. Die um 2600 v. Chr. gegründete Stadt wurde von Hetitern, Frygen, Römern, Byzantinern, Seldschuken und Osmanen beeinflusst. Die auf dem Königsweg und Seidenweg befindliche Stadt, hat sich ihre Vorrangstellung als Mittelpunkt zu jeder Zeit behaupten

können. Die während der Römer- und Byzantinerzeit sich entwickelnde Stadt, entwickelte sich insbesondere während der Seldschukenzeit zu einem Handelsmittelpunkt. Zur Seldschukenzeit erlebte die Stadt ihre goldene Ara, sie hatte eine Einwohnerzahl von 120.000. In dieser Zeit entstanden jetzt noch schöne und besondere Werke. Ein Zeugnis dieser Zeit sind Ulu Moschee (1193), Şifahane (1217-20), Çifte Minareli Medrese (1271), Gökmedrese (1271), und Buruciye Medrese. Ahet. Emir Ahmet Maussoleum (1331) und Güdük Minaret (1347) haben die Stadt zur Beylik Zeit bereichert. Die in der Seldschukenzeit begonnenen Werke wurden während der Beylikzeit und Osmanischen Zeit fortgeführt; es sind Kale Moschee (1580), Behram Pascha Karawanserei (1576), Subaşı Karawanserei und Ali Ağa Moscheen (1589). Die während des Ankara Krieges 1402 von Timur zerstörte Stadt konnte sich im 16. Jahrhundert wieder erholen, erreichte aber nie wieder die goldene Ara aus der Seldschukenzeit.

Im 19. Jahrhundert bemühte sich der Gouverneur Halil Rifat Pascha die Stadt wieder in das goldene Zeitalter zurückzuführen, diese Bemühungen steigerten sich während der republikanischen Zeit und erreichten durch die Gründung einer Universität einen kulturellen Höhepunkt.

Die Absicht dieser Arbeit war die Bekanntmachung von Sivas unter vielen Gesichtspunkten, ungefähr 150 Werke wurden beschreiben, davon wurden circa 50 Werke das erste Mal wissenschaftlich erwähnt. Der Zweck dieser Arbeit war, hachfolgenden weiteren Arbeiten einen Weg zu zeigen.

SUMMARY

The foundation of Sivas goes back to ancient ages, ca 2600 B.C. In history the city had various names such as Talavra, Megapolis, Diyapolis, Sebast, ana respectively underwent the sovereignty of the Hittites, Phrygians, Romans, Byzantines, Seljuks and Ottomans. The city was founded on the Silk Route and the King Route and was

among the first-rate centres in every age. The development and expansion of Sivas began in the time of the Romans and the city developed more during the period of the Byzantines and Seljuks. Thus, she became an important centre of trade. The period of the Seljuks when 120.000 people lived in the city was the golden period. In this period many monumental buildings were constructed which maintain their significance and beauty even today: Ulu Mosque (1193), The Şifahanë (Hospital) (1217-20). The Medresse with Double Minarets (1271), Gök Medresse (1271) and Buruciye Medresse (1271) are the best examples that were constructed during the golden period of the city. The city was improved even more during the Principality Period when Ahi Emir Mausoleum (1331) and the Squat Minaret (1347) were constructed. The public improvements continued in the time of the Ottomans with Castle Mosk (1580), Behram Paşa Inn (1576), Subaşı Inn 16 th century) and Ali Ağa Mosks(1589).

The city was destroyed by Timur during the Ankara War in 1402, however, she flourished again, though never like in her golden age again.

The great efforts of Halil Rifat Pasha in the 19 th century to improve the city and to revive the golden age continued after the declaration of Republic as well. Today, with the foundation of the university, the city has become an important centre of culture again.

This book in which we have tried to introduce the city of Sivas, contains approximately 150 ancient buildings 50 of which are introduced to the world of science for the first time. Our aim is to be a guide for future studies and researches concerning the ancient monumental buildings of Sivas.

RÉSUMÉ

La fondation de la ville de Sivas qui a pris dans l'histoire de différents noms comme Talavra, Megapolis, Diya-polis et Sëbaste, date de très loin. La

ville où l'on habite depuis 2600 avant J.C. est restée par ordre sous le règne des Hitites, des Phrygiens, des Romains des Byzantins, des Seldjoukides et des Ottomans. La ville qui est située sur les itinéraires importants comme la Route royale et la Route de soie a toujours gardé sa situation d'être un centre de première importance dans toutes les époques. La ville de Sivas qui se développe et qui grandit à l'époque des Romains, a augmenté encore plus son développement à l'époque des Byzantins et surtout à l'époque Seldjoukides d'Anatolie et elle est devenue un centre commercial important. La ville qui a vécu son âge d'or à l'époque des Seldjoukides abritait alors approximativement 120.000 personnes. On a fait construire à cette époque des monuments qui gardent encore aujourd'hui leur beauté et leur importance; La Grande Mosquée (Ulu Cami, Construite en 1193), La Maison de rétablissement (Şifahanë, 1217-1220), La Médersa Bleue (1271) et la Médersa de Bouroudjiyë (Buruciyë Medressësi, 1271) en sont les meilleurs exemples. On a enrichi encore la ville à l'époque de Beylicat en construisant des monuments comme le Tombeau d'Ahi Emir Ahmet (Ahi Emir Ahmet Türbesi, 1331) et le Minaret incomplet (Güdük Minarë, 1347). Les travaux de reconstruction qui sont commencés à l'époque des Seldjoukides d'Anatolie et poursuivis à l'époque des Beylicats ont continué à l'époque des Ottomans par des édifices comme la Mosquée de Tour (Kalë Cami, 1580), L'Auberge de Behram Pacha (Behram Paşa Hanı, 1576). L'auberge de Soubachi (Subaşı Hanı, 16 ème Siècle) et la Mosquée d' Ali Ağa (Ali Ağa Cami, 1589).

La ville qui est détruite par Tamerlan pendant la guerre d'Ankara en 1402 est animée un peu au XVI ème siècle, mais elle n'a jamais pu atteindre son âge d'or qu'elle a vécu à l'époque des Seldjoukides d'Anatolie.

Les efforts de retourner aux anciens jours grâce aux Zëles du Préfet Halil Rifat Pacha au XIX ème siècle

sont augmentés à l'époque de la République et par la fondation de l'Université, Sivas est devenue aujourd'hui une ville de culture importante.

Dans notre présente oeuvre où nous avons tâché faire connaître la ville de Sivas de tous les côtés, on a pris en main approximativement 150 édifices dont 50 sont présentés pour la première fois au monde de la science. Notre but est de montrer le chemin sous cet éclairage aux travaux à exécuter à l'avenir.

BİBLİYOGRAFYA

1- AKÇAY,P.L., "Sivas'da Bilinmeyen Bazı Mimari Eserler",Diyabet İşleri Başkanlığı Dergisi, Sayı: 6/1-2(1967), s. 28-29, Sayı: 6/-10 (1967),s.243-246.

2- AKDAĞ, M., "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası", Ankara, bilgi Yayınevi, 1975.

3- AKMAYDALI,H., "Niğde Sungur Bey Camii "Vakıflar Dergisi, XIX (1985), s.147-178

4- AKOK,M., "Sivas'da Buriciye Medresesi Rölövesi", Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı:15/2 (1966), 1968, s.5-38.

5- AKYURT, Y., "Sivas'daki Abidelerimiz", Türk Tüning ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı: 72 (1948) s.15-17

6- AREL,H., "Divriği Ulu Cami Kuzey Portalinin Mimari Kuruluşu", Vakıflar Dergisi, Sayı: 5, (1962), s.99-111

7- AREL, H., "Divriği Ulu Camii Tekstil Kapısı ve Diğerleri", Vakıflar Dergisi, Sayı:5 (1962), s.113-125.

8- ARIK, M.O., "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu (Anatolia), XI (1967). s.57-100

9- ARSEVEN, C.E., Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1955, s. 128-129

10- ASLANAPA, O., Turkish Art Architec Ture, London, Faber and Faber, 1971.

11- ASLANAPA, O., Türk Sanatı II, İstanbul, M.E. Basımevi, 1972.

12- AYVERDİ, E.H.Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481), C.IV, İstanbul Baha Mat.1974, s. 852-853

13- BAŞEL, F., Sivas Bülteni, Sivas, Kamil Kitabevi Yay.,1935

14- BAKIRER, Ö., Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı,I (Metin)-II (Şekil-Resimler), Ankara, O.D.T.Ü. Yay., 1981.

15- BAYBURTLUOĞLU, Z., "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", Vakıflar Dergisi, XI (1977), s. 67-106

16- BAYRAM,S.- KARABACAK, H. A., "Sahib Ata Fahrü' ddün Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, XII (1981), s. 253-338

17- BEDEVİ, A., "Sivas", Türk Tüning ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı: 84 (1949), s.15-16.

18-BERCHEM, Van M. Ethem, H, Materiaux Pour un çorpus Inscriptiounun Arabicerum, III, Asie Mineure I, Sivas - Divriği, Kahire, 1910

19- BİRİNCİ, A., "Halil Rıf'at Paşa'nın Tenbihnameleri" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3, (1984), s. 13-24

20- Cevdet, M., "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", Vakıflar Dergisi, Sayı: 1(1938), s.35-38

21- ÇETİNTAŞ, S., Sivas Darüşşifası, H.614-M.1217 (Tahrizler: Prof. Dr.E.Ş. EĞELİ ve M.H.YİNANÇ), İstanbul, 1953

22- ÇULPAN, C., Türk Taş Köprüleri, Ankara: T.T.K. Yay, 1974.

23- DARKOT, B., "Sivas", İslâm An-siklopedisi C.10 (1967), S.169-577

24- ERDMANN, K., "Zur Turkischen Baukunst Seldchukiseher und Osmanischen Zeit", İstanbuler Mitteilugun, Tübingen, (1958), s. 2-3

25- ERDMANN, K., Das Anatolische Karavansaray Das 13.Fanrhunderts, C. I., Berlin, 1961,

26- ERDİL, K., Sivas Rehberi, Sivas 1958

27- EYİCE, S., "Sivas'da Keykâvus I.Daruşşifası "Bilgi, Sayı:11/130-131 (1958), s.7-8

28- EYİCE, S., "Sincanlı'da Sinan Paşa İmaret", Vakıflar Dergisi, X (1976) s. 303-336, Resi:63

29- EYİCE, S., "Divriği'de Ulu Camii", İlgi, 20 (1975), s.7-12

30- GABRİEL, A., Monuments Turcs D'Anatolia II, Paris, E.De Bocard, 1934.

31- GOODWIN, G., A History of Ottoman Architecture; London, Thames and Hudson, 1971

32- GRENARD, F., Sur les Monuments Du Moyen Age de Malatya, Divriği, Sivas, Darende, Amasia et Tokat", Journal Asiatique, seri 9, Sayı XVII (1901), s. 549-558

33- HUART, m. cL., "Inscription Arabe de la Mosquée Seldjougide de Divriği (Asie Mineure)", Journal Asiatique, Seri 9, Sayı: XXVII (1901) s. 343-346

34- İLTER, İ., Tarihi Türk Hanları, Ankara, Kara Yolları Gnl. Müd. Yay., 1969, s.166

35- İLTER, F., Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri, Ankara, Karayolları Gnl.Müd.

36- KARAMAĞRALI, B., "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2 (1970), s.75-109

37- KAYAOĞLU, İ., "Rahatoğlu ve Vakfiyesi "Vakıflar Dergisi, XIII (1981), s.1-30

38- KUBAN, D., "Sivas Kentinin Tarihsel Yapısı ve Görünüşünün Korunması ile ilgili Raporu, Sivas Analitik Etüdüleri, (1966), s.28-32

39- KUBAN, D., The Mosque and Hospital at Divriği and the Origin of Anatolian-Turkish Architecture. Anatolica, II (1968), s. 122

40- KUBAN, D., Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi ve Restorasyon Uygulamaları Üzerine Gözlemler "Rölöve ve Restorasyon Dergisi 4. (1982), s. 23-26

41- KUNTER, H.B., "Divrik'te Ulu Cami ve Turan Melik Darüşşifası". Ülkü Milli Kültür Dergisi, Sayı: 11/126, (1946), s.12-13

42- KUNTER, H.B., "Sivas Darüşşifası", Ülkü, Sayı: 1/9, (1947), s.16-17

43- KURAN, A., Anadolu Medresesi, C.I., Ankara T.T.K. Yay., 1969

44- MADRAN, E., "Divriği'de Bir Yapı", Önasya, 7/73 (1971), s.8-9

45- MAYER, A.L., İslamic Architects and Their Works, Genevo 1956, s.41

46- MEINECKE, M., Fayance Dekorationne Seydschukischer Sakralbauten in Kleinosien, Teil, Text, und Tajeln, Teil II., Tatalog, Verlag Ernest Wasmuth-Tübingen, 1976.

47- MUALLİM, C., "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi, Vakıflar Dergisi I (1938) s.35-38.

48- NAYIR, Z., Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1602-1960), İstanbul İTÜ, MİM, Fak.Yay., (1975), s.219-221. 387

49- OKTAY, S., "Sivas'ta Gökmedrese", Arkitek, Sayı: 197-198, (1948), s.113-115.

50- "Sivas Tarihi Üzerine Araştırmalar "ORTAYAYLA 4-5, (1937), s.31-33.

51- ORAL, M.Z., "Sivas Ulu Cami Kitabeleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi, V/1-4 (Ankara 1956) s.150.

52- ÖGEL, S., Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara, 1966

53- ÖNEY, G., Türk Çini Sanatı, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yay. 1971

54- ÖNGE, Y. ATEŞ, İ. BAYRAM, S., Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, Emek Matbaası, 1978.

55- ÖZERGİN, M.K., "Selçuklu Kervansarayları "Tarih Dergisi, XV/20 (1965), s. 141-170

56- RIDVAN NAFİZ-İSMAİL HAKKI, Sivas Şehri, İstanbul Devlet Matbaası, 1828.

57- SAKAOĞLU, N., Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, İstanbul Milliyet Yay. 1971

58- SAKAOĞLU, N., Divriği'de Ev Mimarisi, İstanbul, M.E.B. yay., 1978

59- SARGUTAN, E., "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", Vakıflar Dergisi XI (1977), s.31-322

60- SEVGİN, N., Anadolu Kaleleri, C.I., Ankara, Doğu Mat. 1941

61- SOYLU, A., "Sivas Müzesi", Bilgi, Sayı: 10/115, (1956). s.31.

62- SÖZEN, M., Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylik Devri, C.I., İstanbul İTÜ.Mim.Fak. yay., 1970

63- SÖZEN, M., ve GRUBU, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul Çeltüt Mat.1975

64- SÜMER, F., "Mengüçükler "İslâm Ansiklopedisi, VII (1957), s.713.

65- SÜMER, F., "Bozak Tarihine Dair Araştırmalar", Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Anma (1973), s.309-381

66- TUNCER, O.Ç., "Sivas I. İzzettin Keykâvus Şifahanesi Üzerine Üç Not", Sanat Tarihi Yıllığı XI (1981), s. 165-175

67- TURAN, O., Selçuklular ve İslamiyet, İslamlık, İstanbul Mat. 1971 s.117-128

68- TURĞUT, L., "Amasya, Tokat, Sivas", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni sayı: 26/305, (1970), s.21-36

69- TÜKEL (Yavuz), A., "Burhan" Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara, (1982), s.347-365

70- ULUĞ, İ., Sivas Kongresi Tutanaqları, Ankara., 1969

71- ÜLGEN, A.S., Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası", Vakıflar Dergisi, Sayı: 5, (1962) s.93-98

72- ÜLGEN, A.S. "Sivas'ta Birinci Keykâvus Hastanesi" 1228, Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı, Sayı: 15 (19-34)

73- ÜLGEN, A.S., "Divriği'de Prenses Turhan Melik Hastanesi, 1228 "Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı, Sayı: 15, (1934)

74- ÜLGEN, A.S., "Sivas'ta Rahat-oğulları Darürehası", Sivas Numune Hastanesi 1940 Yıllığı, (1942).

75- ÜLGEN, A.S., "Selçuklularda Bir Şifa Yurdu Sivas Darüşşifası", Abotempo, s. 13, (1965)

76- ÜLGEN, A.S., "Divriği'nin Şehircilik ve Anıtları Yönünden İncelenmesi", Mimarlık Sayı:5/6, (1948), s. 33-37.

77- ÜNAL, R.H. "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar", Vakıflar Dergisi, XI (1976) s.121-164

78- ÜNAL, R.H., "Osmanlı Öncesi Devirden Yayınlanmamış Bir Kaç Han Üzerine İnceleme "Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Prof Albert Lowis Gabriel, özel Sayı, Ankara Sevinç Mat. 1978, s.453-483

79- ÜNAL, R.H., Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Taçkapılar, İzmir, Ticaret Mat. 1982

80- ÜNVER, S., "Sivas Abideleri "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni Sayı: 249, (1962), s. 7-8.

81- ÜNVER, S., Selçuklu Tababeti XI-XVI üncü asırlar Ankara, 1940.

82- Yazıcı., "Divriği Ulu Caminin Mimari Özellikleri "Ankara Sanat, Sayı: 30. (1968) s.28-29

83- YETKİN, Ş., "Yurdumuzdaki Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar", Türk Kültürü 1/4 (1963), s. 21-28

84- YETKİN, S.K., İslam Mimarisi, Ankara İlahiyat Fak. Yay. 1965

85- YETKİN, Ş., Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul, İ.Ü.E. Fak. yay., 1971

86- YETKİN, Ş., Türk Halı Sanatı İstanbul, İş Bankası yay. 1974.

87- YURDAYDIN, H.G., Matrakçı Nasuh, Ankara: T.T.K. Yay., 1963

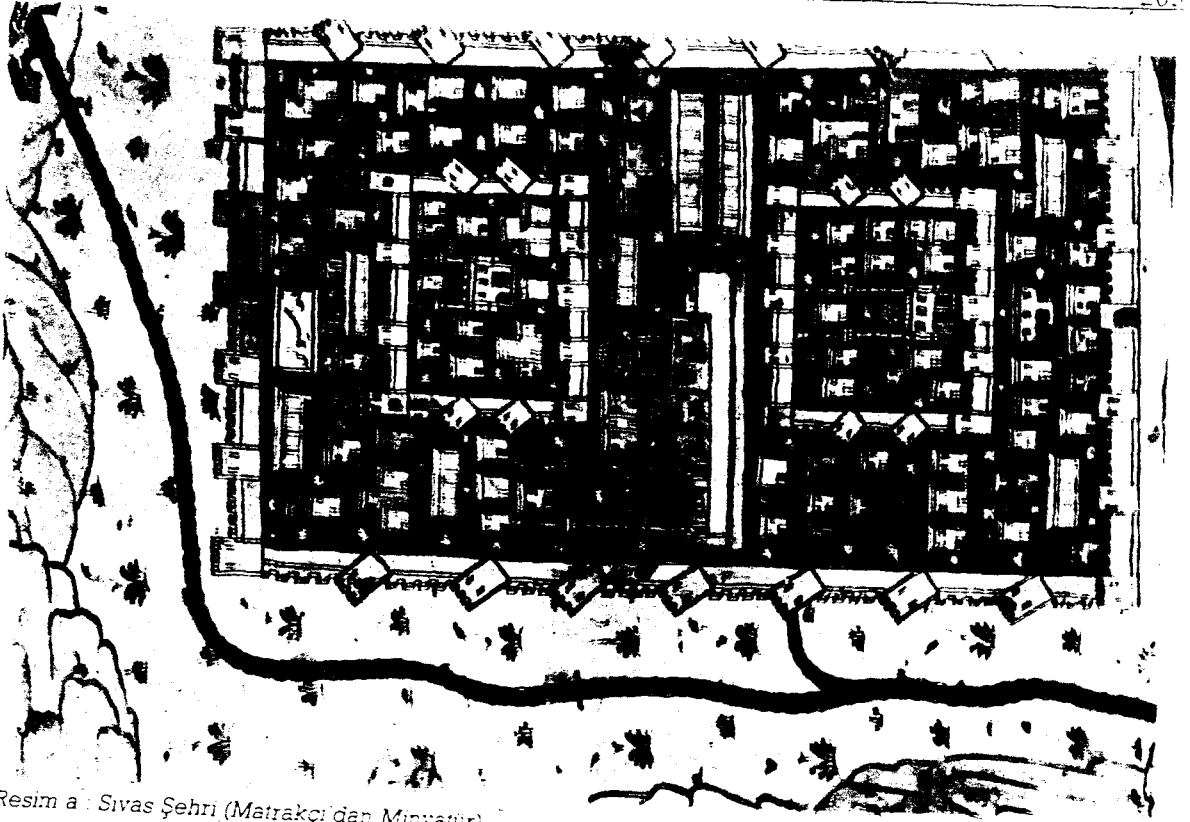
88- YÜKSEL, İ.A., Osmanlı Mimarisinde II. Bayazıt- Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V.İstanbul: İstanbul Fetih Cem Yay., 1983, s.372-73

89- ZÜHTÜ, "Eski Türk Mimari Eserleri Üzerinde Tetkikler", Sivas ve Erzurum'daki Çifte Minareli Medreseler, Mimar, (1933), s.294-298

SİVAS İLİ MESİRE YERLERİ

Sivas Paşa Fabrikası :

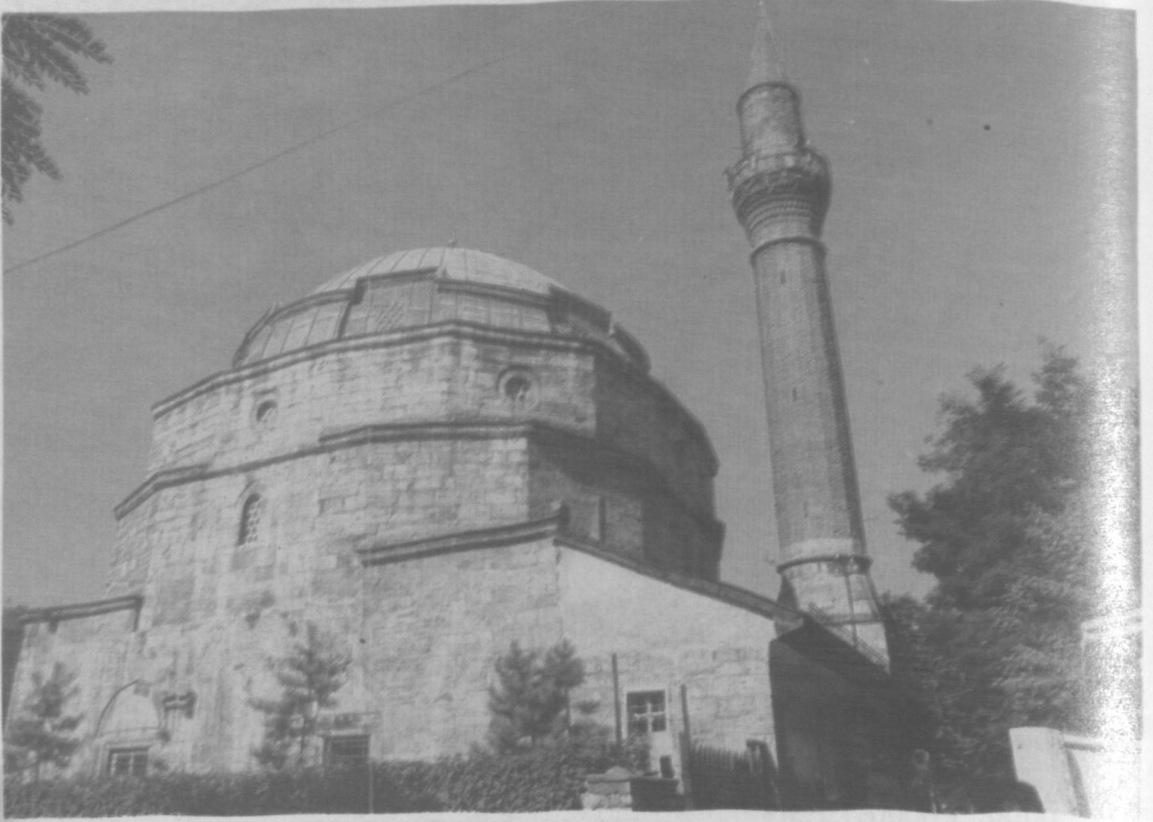
İl merkezinin 7 km. kuzey-batısında, suyu ve ağacı bol bir mesire yeri-

Resim a : Sivas Şehri (Matrakçı'dan Minyatür)

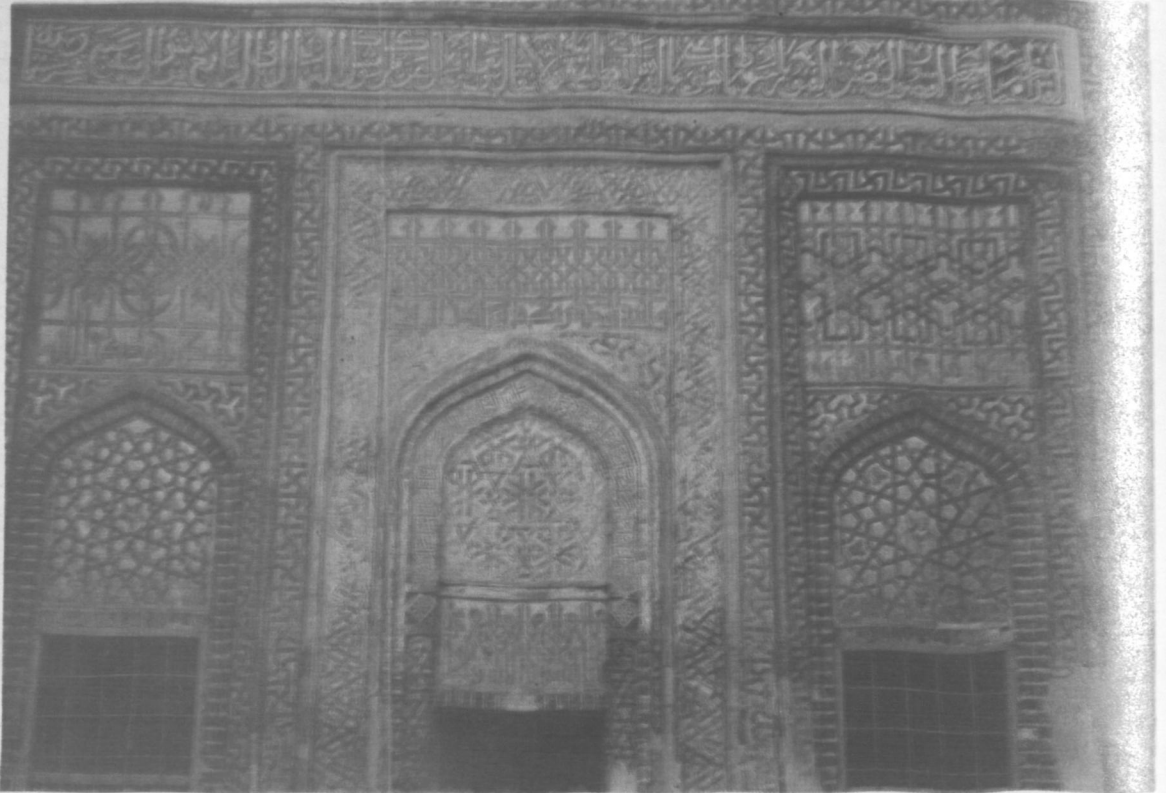
Resim 1 : Sivas Ulu Camii'nin güney-batıdan görünüşü

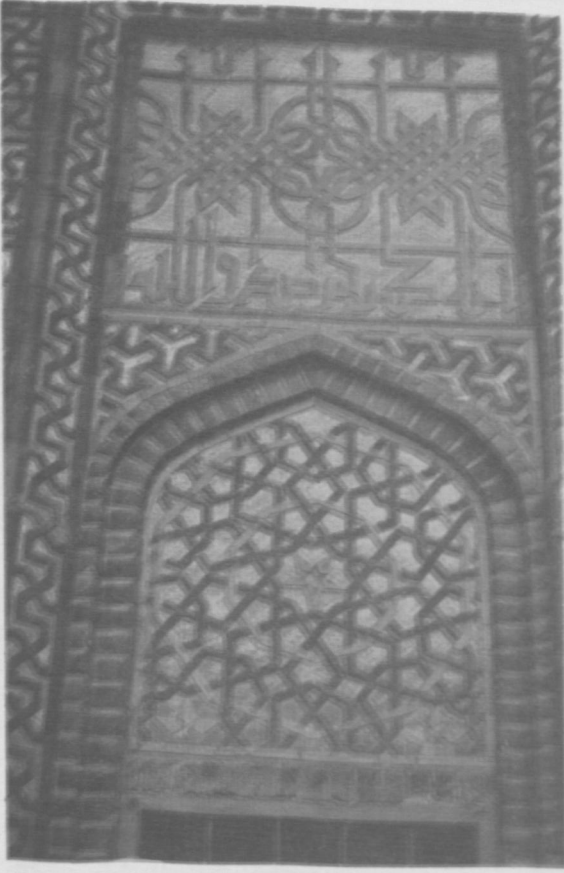

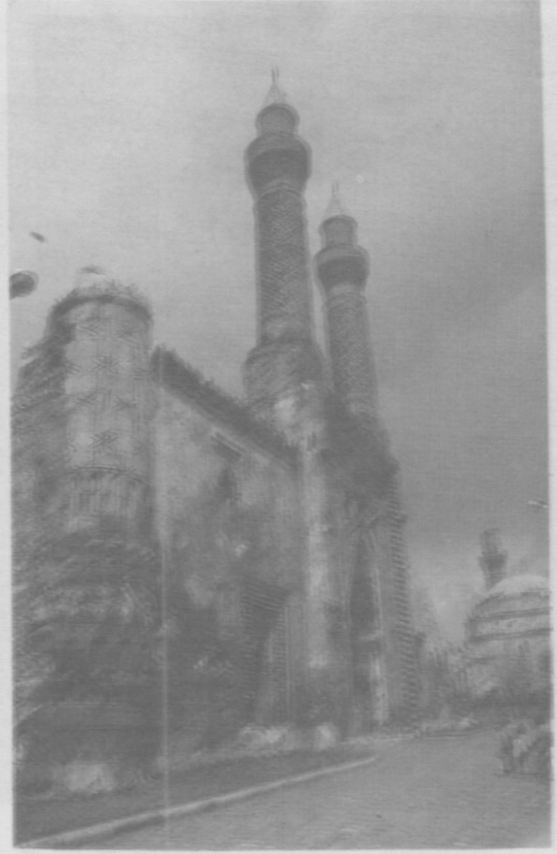
Resim 2 : Sivas Kale Caminin doğudan görünüşü

Resim 3 : Sivas Darüşşifa Türbe cephesinin görünüşü

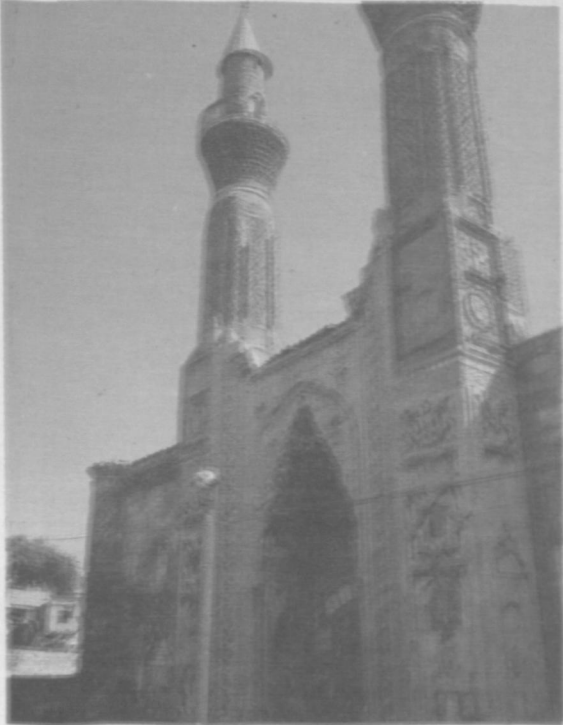

Resim 4 : Sivas Darüşşifa Türbe penceresi üzeri

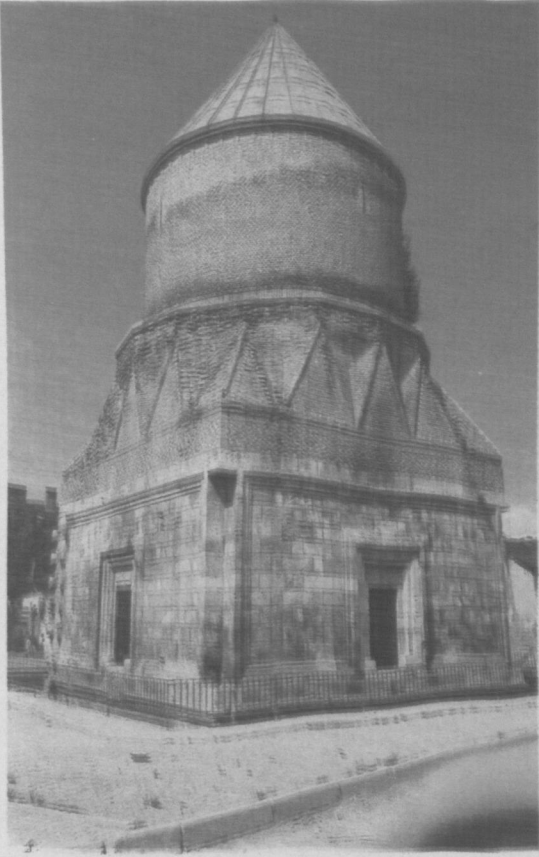
Resim 6 : Sivas Çifte Minareli Medrese

Resim 7 : Sivas Gökmedresenin taç kapısı

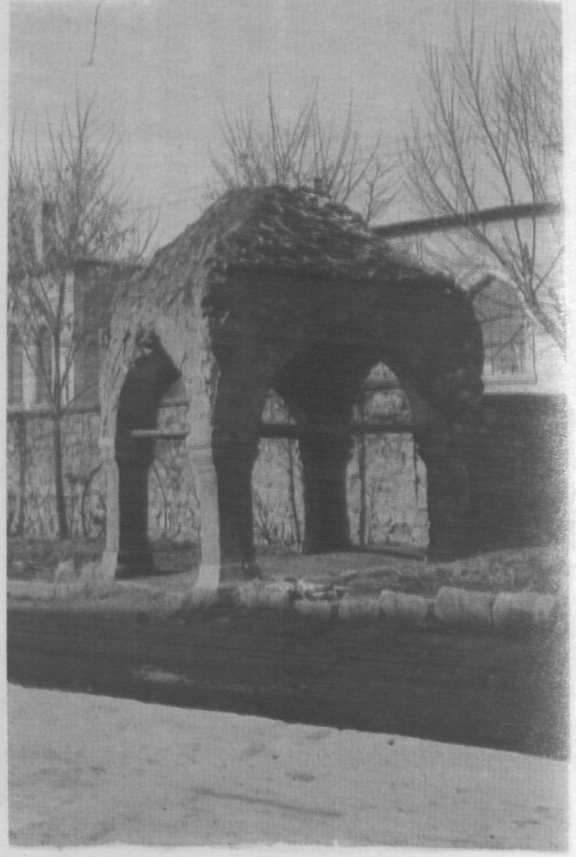

Resim 8 : Sivas Ahi Emir Ahmet Türbesi

Resim 9 : Sivas Güdük Minare

Resim 10 : Sivas İncili Sultan Türbesi

Resim 12 : Sivas Kurşunlu Hmamin doğudan görünüşü

Resim 15 : Sivas Halısı

Resim 16 : Şarkışla Halısı

Resim 17 : Zara Halısı

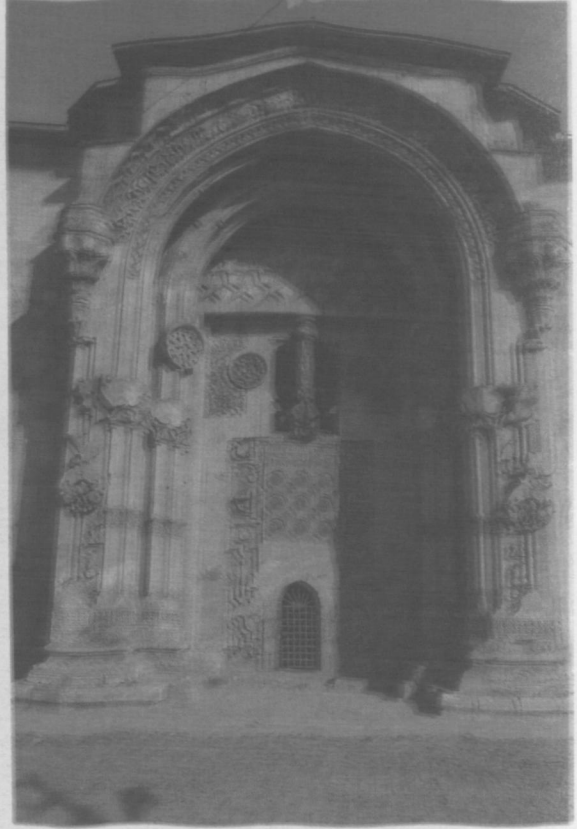

Resim 18 : Divriği Şehrinin Genel Görünüşü ve Ulu Cami

Resim 19 : Divriği Ulu Cami Kuzey Taç Kapısı

Resim 20 : Divriği Ulu Cami Darüşşifasının Taç Kapısı

Resim 26 : Kangal-Alacahan Menzilhanı

Resim 28 : Yıldızeli-Şeyhhâlil Köyü Türbesi İç Görünüşü

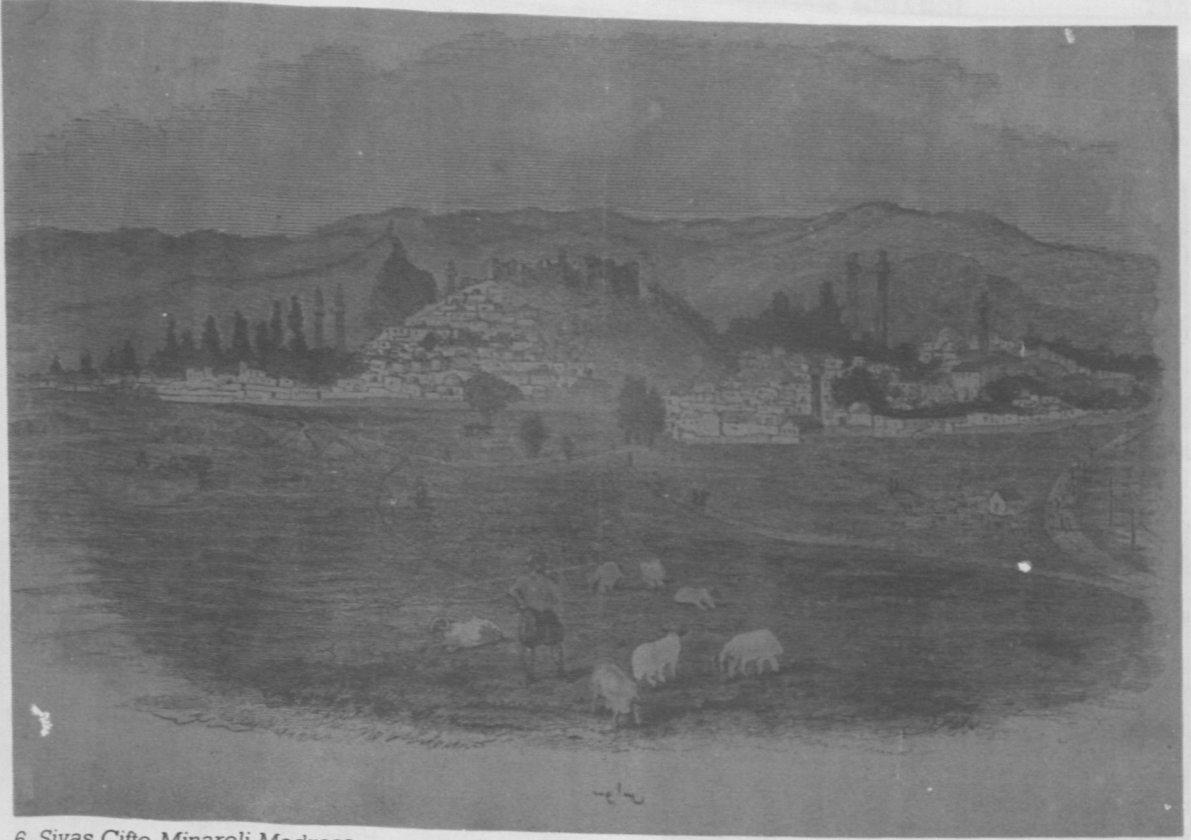

Resim 29 : Yıldızeli-Yıldız Irmağı Köprüsü

Resim 30 : Zara Çarşı Cami

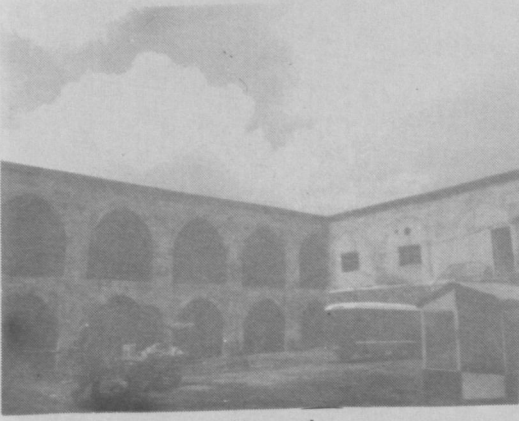

6- Sivas Çifte Minareli Medrese

5- Sivas Buruciye Medresesi'nin ana eyvan ve revağı

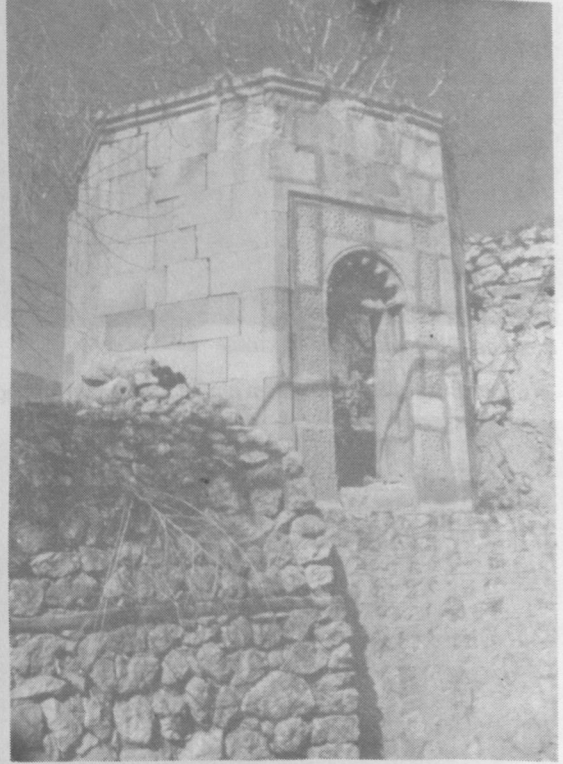
11- Sivas Behram Paşa Hanı avlusu

13- Sivas Kangalağası Konağı tavanı

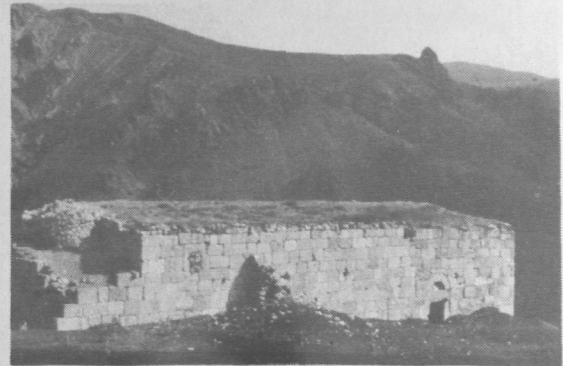
14- Sivas Kongre Müzesi

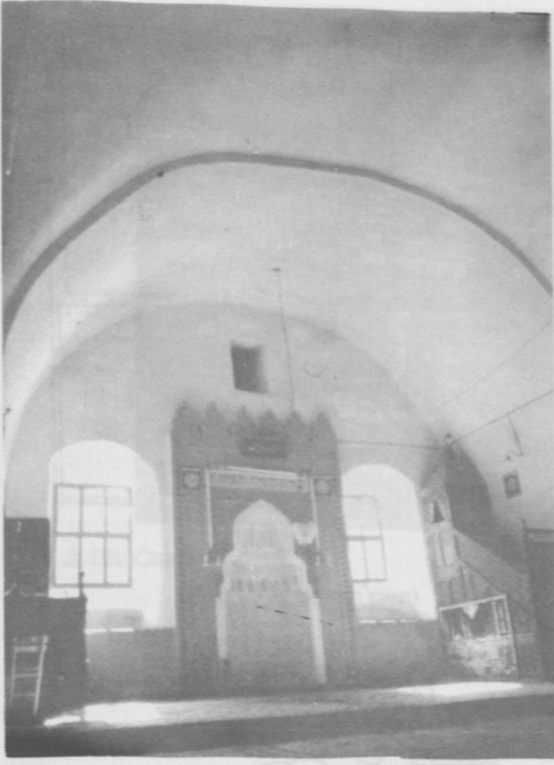
21- Divriği Araplık Türbesi

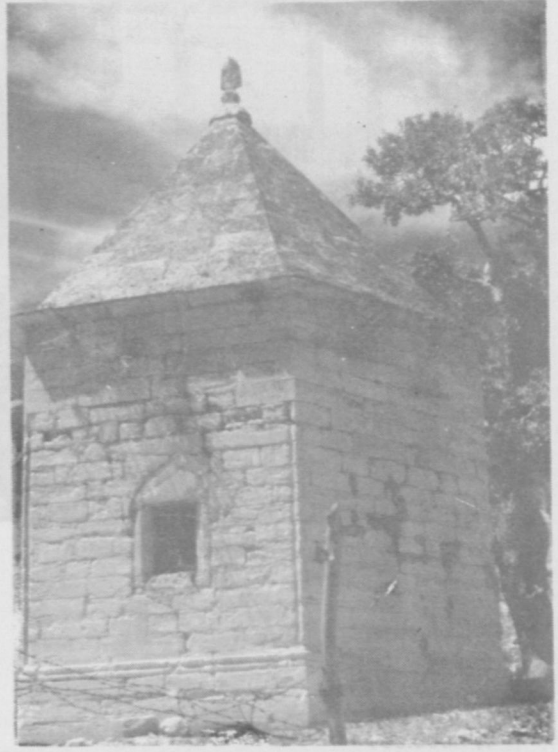
22- Divriği Abdullah Paşa Konağı

23- Divriği Bedesteni

24- Gemerek-Çepni Kasabası Camii

25- Kangal-Tekke Köyü Samud Baba Türbesi

27- Koyulhisar Kalealtı Mevkii Hamamı

31- Zara-Tekke Köyü Şeyh Merzuban Türbesi

32- Zara-Müslümbad Köyü Ala Kilise

33- Gürün Gökpınar Mesire Yeri

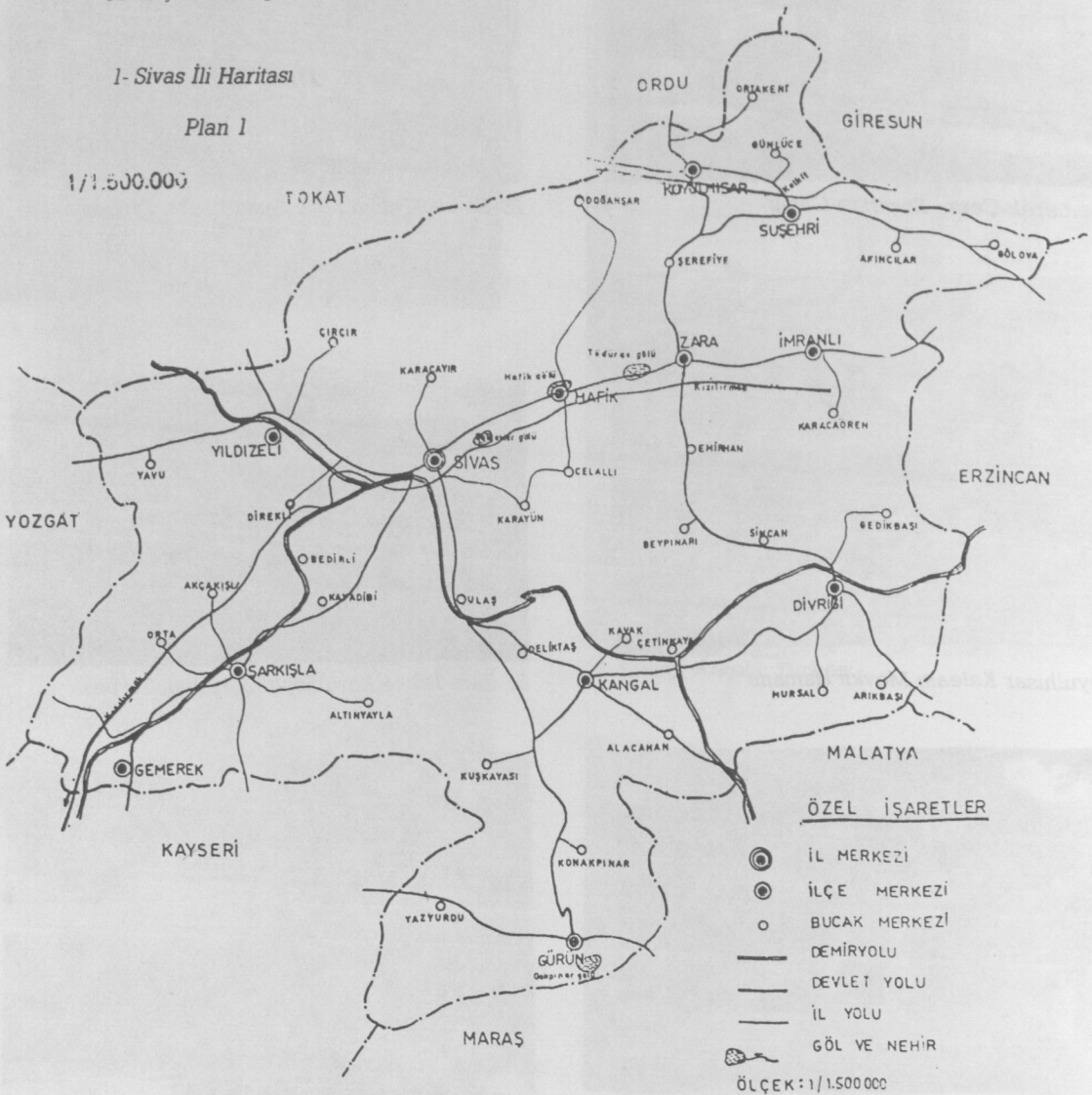

34- Koyulhisar Eğriçimen Yaylası

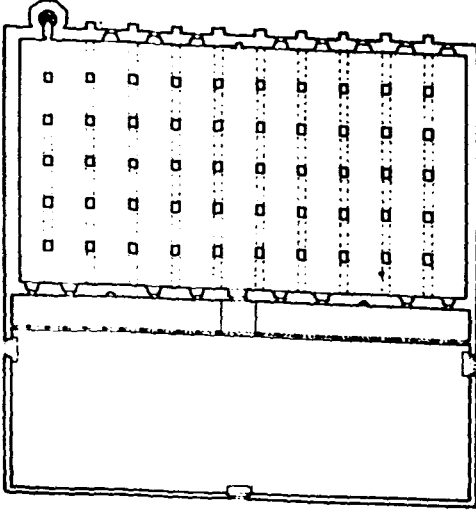
1- Sivas İli Haritası

Plan 1

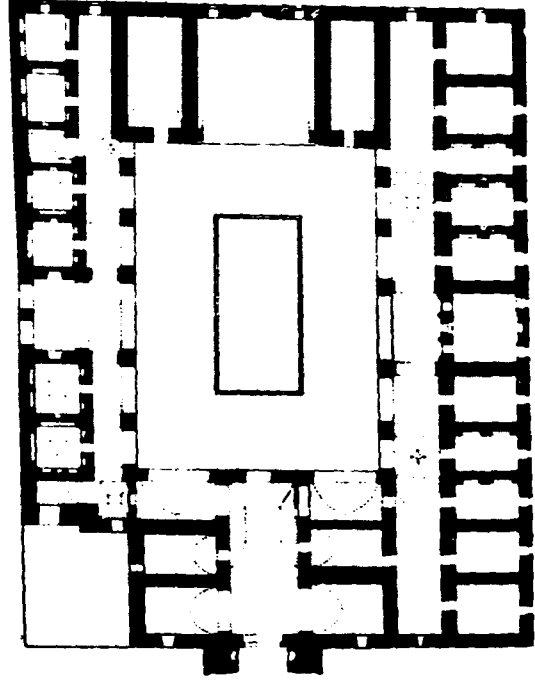
1/1.500.000

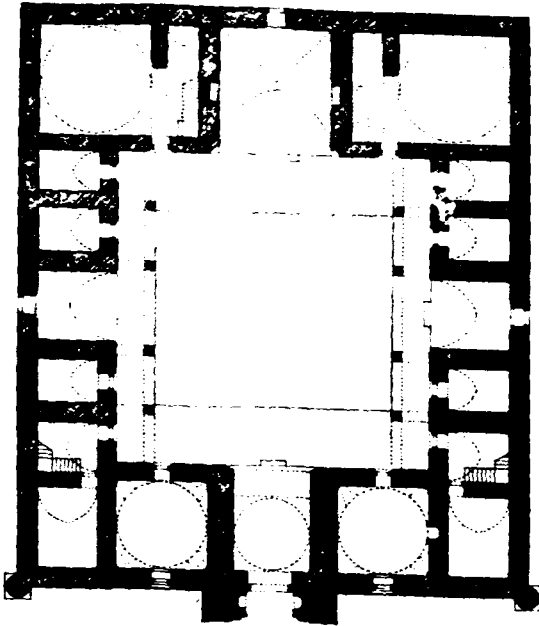
(1973 İL YILLIĞINDAN)

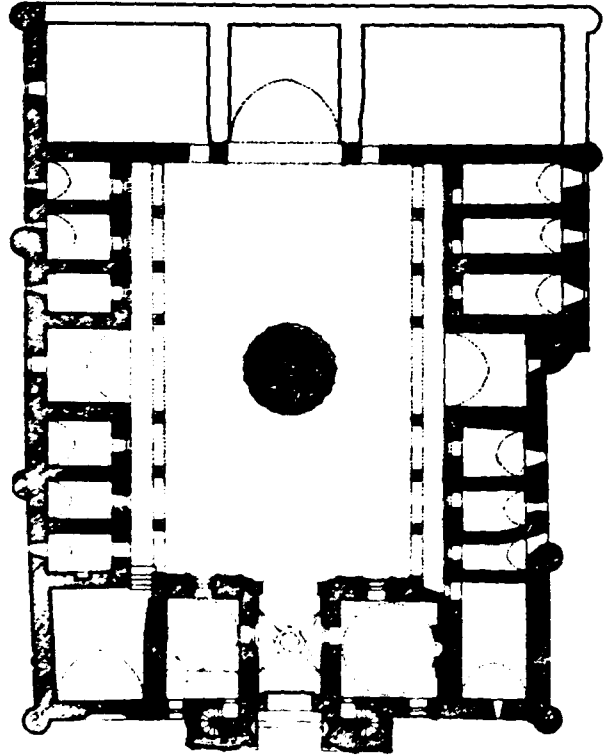
2- Ulu Cami
Plan 2 (M.Sözeri'den)

3- Darüşşifa
Plan 3 (A.Kuran'dan)

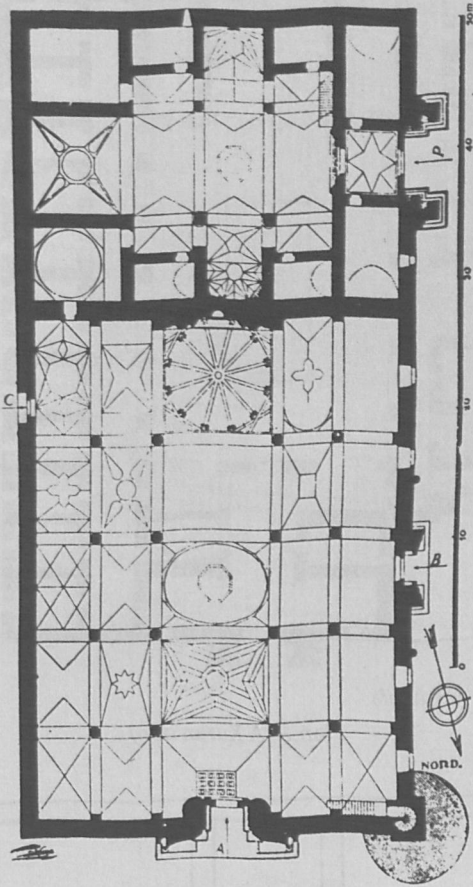

4- Buruciye Medresesi
Plan 4 (A.Kuran'dan)

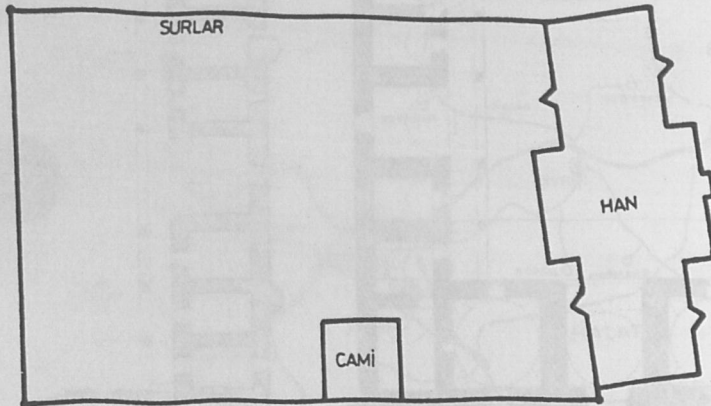
5- Gökmedrese
Plan 5 (A.Kuran'dan)

6- Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası

Plan 6 (A. Gabriel'den)

SİVAS-KANGAL-ALACAĞAN MENZİLHANI VAZİYET PLANI
H. ACUN 12.11.1985 (BELEDİYE ARŞ.'DEN İŞLENEREK)

Plan 7

7- Kangal-Alacahan Menzilhani

dir. 1960 da yapılan iki sun'î göl buraya ayrı bir güzellik vermiştir.

Sivas Sıcak Çermik :

Bir kaplıca muhiti olan bu yer, Sivas-Ankara karayolu yakınında Sivas'a 30 km. kadar uzaklıktadır. 1934 de yapılan tesislerde, Sivas ve çevre halkı kaplıca ihtiyacını gidermektedir.

Gemerek - Sızır Kasabası Çağlayanı :

Göksu üzerindedir. Güzel turistik bir gazinosu vardır. İyi bir dinlenme yeridir.

Karaçayır Mesire Yeri :

Sivas'a 27 km. uzaklıktadır. Karaçayır Bucağı yakınında, çam ağaçlarıyla kaplı bir mesire yeridir.

Gürün Gökpınar Gölü :

İlçe merkezine 8 km. uzaklıktadır. Bir ırmağın kaynağını oluşturan bu göl 15-20 m. kadar derinliktedir. Gölün günün değişik saatlerinde çeşitli renk alması ayrı bir güzelliğidir (Resim:33). Göl kenarında İl Özel İdaresine ait motel, lokanta ve gazino bulunmaktadır. Ayrıca Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesine bağlı Alabalık üretme tesisleri vardır.

Hafik Gölü :

Göl İlçenin 2 km. kuzeyindedir. Gölde balık avcılığı ve kayak gezintisi yapılabilmektedir. Ayrıca kenarında küçük bir gazinosu vardır.

İmranlı Koyunkaya Mesire Yeri :

İmranlı İlçesine 12 km. uzaklıkta-

dır. Suyu ve çamlığı ile ünlüdür.

Kangal- Balıklı Kaplıca :

Kangal ilçesine 12 km. uzaklıkta onun doğusundadır. Suyunun sıcaklığı 36.5 derece olan iki havuzu vardır. Her iki havuzunda da binlerce küçük sazan türü balık bulunur. En büyüğü 10 cm. kadardır. Balıklar havuza girenlerin vücutlarındaki yara kabukları ve sivilleri yiyerek beslenirler. Şifalı suyu sayesinde bu yaralar kısa zamanda kapanır. Bugün gelen ziyaretçi ve hastaların ihtiyacını karşılamak için İl Özel İdaresinde yaptırılan tesisler ve ayrıca bir de motel bulunmaktadır.

Koyulhisar Eğri Çimen Yaylası :

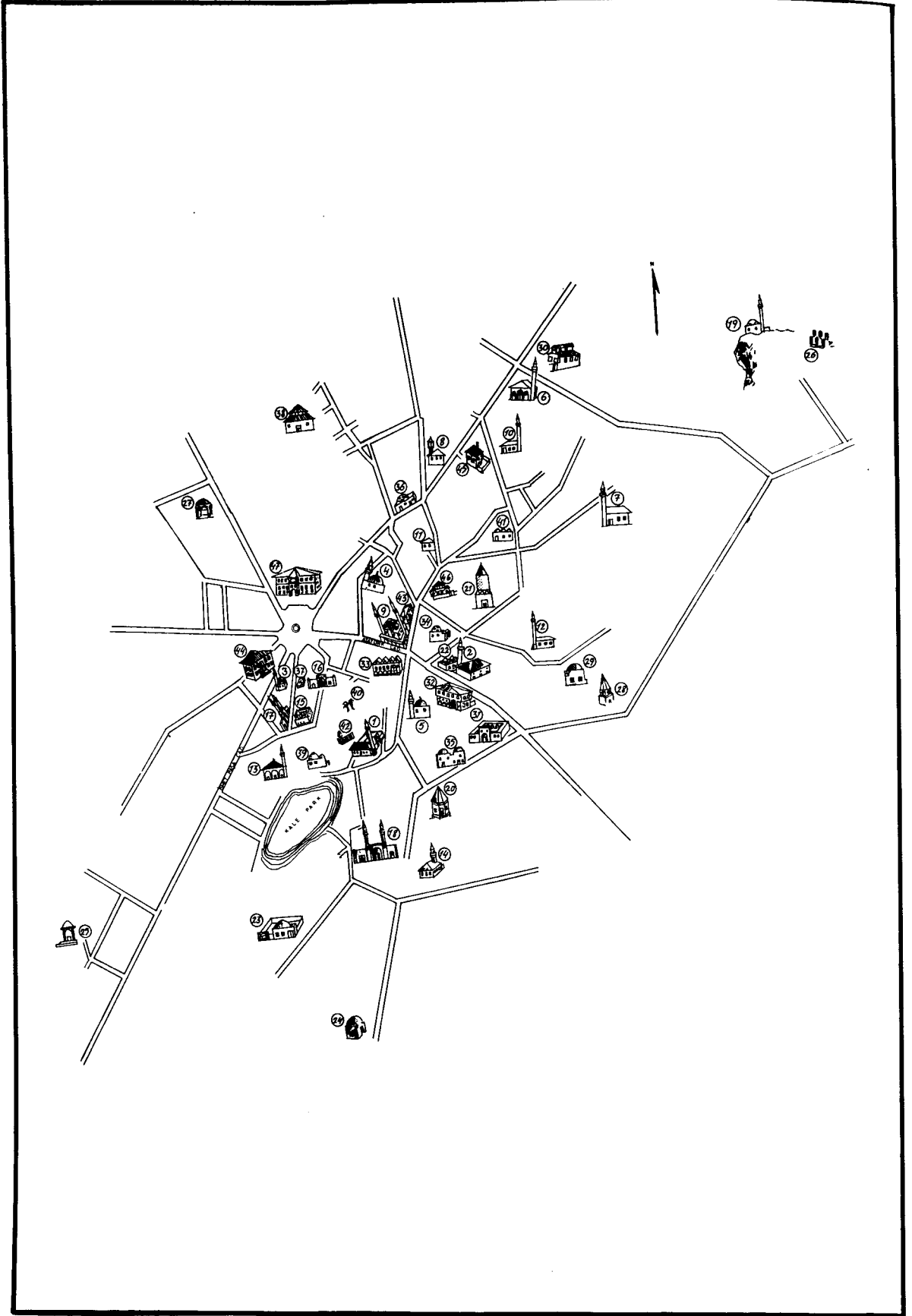
Koyulhisar ilçesinin 15 km. kuzeyindeki İğdır ormanları içinde güzel bir dinlenme yeridir (Resim:34). Bölgede 7 motel, 1 gazino ve ahşap eski evleri vardır. Suyu ve havası çok güzeldir. Suyun sertliği "0" derecedir. Ayrıca Alabalık üretme tesisleri yapılarak üretime başlanmıştır.

Şarkışla Göl Gazinosu :

İlçeye 12 km.uzaklıkta, Topraksu teşkilatı tarafından yapılan göletin kıyısında gazino tesisleri kurularak halkın mesire ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Zara - Tödürge Gölü :

Sivas - Erzurum asfaltının 300 m. kuzeyinde, Zara'ya 23 km. uzaklıktadır. Göl kenarında gazino vardır. Gölde balık tutulup, kayak gezintisi yapılabilir.

8- Sivas Şehri'nin planı ve Eserlerin Konumları

NAMAZGÂHLAR

Mustafa ÖZDAMAR

Namaz",evrenin erdemi Efendimiz aleyhisselâmın özel ve güzel tanımlarıyla "dinin direği" ve "müminin mirâcı" dır.

"Namazgâh", Farsca kökenli "nemaz" kelimesi ile "yer" anlamındaki "gah" edatının birleşiminden meydana gelmektedir. "Namaz kılınan yer"ya da kısaca "Namazlık" demektir. 3 numaralı resimde görülen namazgâh taşının önündeki seccadeyi andıran yer, bunun orijinal bir örneğidir.

"Namazgâh taşı" ise, hem kibleyi gösteren hem de açık arazide"sütire"-namaz kılan kişinin önünden geçilmek zorunda kalındığı takdirde namazın bozulmasına engel teşkil eden, namazın bozulmamasını temin eden bir tür perde-görevi gören ve görünüm itibariyle genellikle mezar taşına benzeyen ve üzerlerinde çoğunlukla :

"KÛLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB"

âyeti, bazen sadece:

"EL MİHRAB"

kelimesi,bazen de:

"SAHİB-UL HAYRAT...

RUHİÇUN FATİHA"

benzeri ibâreler bulunan, bu sebeble de halkın çoğunluğu tarafından mezar-taşı sanılan kitâbelerdir.

Halk arasında "set", "seki", edebiyatta ise "suffe", "musallâ" ve "makam" kelimeleri ile de ifade edilen namazgâhlar , seyahata çıkan yolcularla pikniğe gidenlerin hem dinlenmeleri hem de namazlarını edâ etmeleri için vakfe-

dilmiş hayrat yerlerdir.

Ansiklopedik İslâm Lügati'nde namazgâhlar için aynen şöyle söylenilmektedir. "Eskiden şehir dışında, kırdada ve set üzerinde mihrap konulmak suretiyle namaz kılınmak için yapılan yere verilen addır. Bir kasabanın bütün halkını bir arada bulunduran geniş meydana da bu ad verilirdi. Bayramlarda ve benzeri hallerde bütün halk burada toplanırdı. Bugünkü miting, meydanı vazîfesini görürlerdi. Bu namazgâhların çoğunda üzerine çıkılıp hutbe okunacak veya konuşulacak bir minber ve mihrab bulunurdu. Keza büyük kervan yolları üzerinde, çoğunlukla konak yerlerinde de namazgâhlar bulunurdu. Buralarda çeşmeler inşa edilir ve namaz kılacak kimseleri güneşten korumak için ağaçlar dikilirdi."

Namazgâhların genel görünümü, halkın abdest alma ve su içme ihtiyacını karşılayan bir kuyu ya da çeşme, kibleyi gösteren ve mihrab görevi gören bir namazgâh taşı, taşın önünde en az bir kişinin namaz kılabilceği kadar bir set ve gölgesinde hem dinlenen hem de ibadet edilen bir veya birkaç ağaçtan ibaret bir alandır.

Namazgâhlar daha ziyâde yaz mevsimlerinde ve özellikle sıcak aylarda hizmet veren, cuma, teravih ve bayram gibi cemaatin yoğun olduğu namazlar için vakfedilmiş açık hava ibadetgâhlarıdır. Bugünkü İstanbul'daki Kadırga Parkı, Esmâ Sultan Vakfı hayratındandır ve bu tür namazgâhlar için orijinal bir örnektir. Mihrap ve minberi hâlâ ayakta duran İstanbul Beykoz Anadolu-

hisarı Namazgâhı da böyle bir örnektir. Namazgâh alanları üzerinde bir yüzü mihrap, öbür yüzü çeşme olan ilginç yapılar da vardır.

I.Fazıl Ayanoğlu, İstanbul I.Hakkı Konyalı Vakıf Kütübhane ve Arşivinde 5340 numarada kayıtlı "İstanbul Namazgâhları" müsveddelerinde bu konuya şöyle değiniyor:

"İstanbul dünyanın tabii ve bedii güzelliklerini göğsünde toplamış ve tarih boyunca dillere destan olmuş şehirlerden biridir. Bu şehrin tabii güzellikleri Bizans eserleriyle süslenmiş, fakat sanatın erişilmezliklerine yükselen Türk âbideleriyle muhteşem bir hale gelmiştir. Göklere niyaz elleri gibi uzanan câmî minâreleri, çeşme, saray, medrese ve sebiller, bu duanın en sâde delillerindedir. Bu eşsiz güzel ve câzib şehrin Türk eserleri üzerinde uğraşmış, kitaplar yazılmış, ta-nutmağa çalışılmış, fakat bu medeni eserler karşısında küçük olmakla beraber insanlığın en yüksek âbidelerinden sayılan namazgâhlar üzerinde durulmamış, onların muhafazası için çalışmak, tedbir almak şöyle dursun, olduğu gibi bırakılmış ve bunların üzerinden uzun uzun yıllar hatta asırlar geçmiş..."

"İstanbul'un ilk büyük namazgâhı, Okmeydanı'ndadır. Fakat mübarek addedilen bu meydana "kabza" alan pehlivanlardan başka kimse giremezdi. Beykoz'daki Sultanîye Namazgâhı mesiresi ile Kadıköy Küçükçamlıca Suyu'nun bulunduğu yerdeki "teferrüc" namazgâhlarında halk yazın gezinti yapardı."

İbni Batuta'nın Denizli'de gördüğü bir namazgâhı anlatırken verdiği bilgiler, namazgâhların hem bir açık hava ibadetgâhı hem de bayram yeri ve şenlik alanı olduğunu belgelemektedir. Denizli ve Burdur yörelerinde eski namazgâh yerlerine hâlâ "bayramyeri" denilmesi, İbn-i Batuta'nın verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Atalarımızın Hak rızası için halkın tefekkür, teferrüc ve mesire ihtiyaçlarını düşünmeleri ve bu uğurda kendilerine emanet edilen mülklerini vakfetmeleri, hem üstün meziyet ve faziletlerini hem de yaşanılır bir çevre düzenine çok çok önem vermelerini orta-

ya koymaktadır.

İbn-i Batuta (İbn Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler, İ.Parmaksızoğlu s.16,17,121) Denizli Beyi Yinanç Beğ'in de katıldığı bir ramazan bayramı şenliğinden söz ederken "Namazgâha gittiğimizde Sultan da askerleriyle çıkmış, bütün sanatkarlar, davul zurna ve boruları, bayrakları ile hazırlanmışlar, gösterileri ve silahları ile de birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Her sanatçı kolu, yanlarında getirdikleri koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyanlar, kabristanda kestikleri kurbanları ekmekleriyle birlikte fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı kabristandan başlamakta idi. Oradan Namazgâha geliniyordu." der ve Sultan Özbeğ'in tahkenti (Başkenti) "SARAY"ın özellik ve güzelliklerini anlattıktan sonra şunları ilâve eder. "Onüç Cuma Mescidi vardır." "Namazgâhları ise sayılamayacak kadar çoktur."

Gerçekten de İslâmiyetin yaygın olduğu ülkelerde, özellikle Anadolu'da, hemen hemen bütün kentlerde ve köylerde, yol boylarındaki konak yerlerinde ve açık arazilerde, bazen yaşı unutulmuş ulu bir çınarın, bazen de birkaç salkım söğütün gölgelediği zümrüt yeşilli alanlarda şakır şakır hayat şakıyan bir pınar ya da sessiz veya çingiraklı bir kuyu çevresinde yer alan sayılamayacak kadar namazgâh vardır. Anadolu'da hemen hemen her köyde bir çınaraltı vardır ve genellikle kır kahvesi olarak kullanılan bu mekanlar eski namazgâhlardır.

Namazgâhların bu denli çok olmasının özel ve güzel sebeplerinden ilki, İslâmiyetin ilk yıllarında, nurlu Medine Devleti'nin temellerinin henüz atıldığı devirlerde, toplu halde ve açık arazilerde kılınan namazların tatlı hatıralarını yâd etmek, canlı tutmak ve güzelim "sünneti seniyye"yi sürdürmektir.

İkincisi, pikniğe ya da yolculuğu çıkan ve yabancı olduğu açık arazide kibleyi tayinde güçlüklerle karşılaşan mü'minlere kibleyi göstermek.

Üçüncüsü, İslâmiyette şahıs mülkü olan bağ, bahçe, harman, arsa ve arazilerde namaz kılmak için dahi sahibinden izin almak şartı vardır. Eğer

geniş bir arazide istirahat etmek ve namaz kılmak için vakfedilmiş hayrat bir yer yoksa, bu şartlar çerçevesinde kalan kişinin umuma ait olan "yol" da dinlenmesi ve namaz eda etmesi gerekir Şahıs mülkü arazilerden, sahibinden helallik (izin) almadan yabânt ot devşirmek daht câiz değildir. Tasavvufta bu durum öyle ileri noktalara götürülmüştür ki, serinlemek amacıyla şahıs mülkü evlerin saçaklarının altından geçmek ve ağaçlarının altında oturmak dahi doğru bulunmamıştır. Namazgâhların çokluğunun sebeplerinden biri de, işte bu ve benzeri netâme ve sorumlulukları ortadan kaldırmak ve halka gönül huzuru sağlamaktır.

Dördüncüsü, sıcak yaz aylarında, cuma, teravih, bayram ve cenaze gibi cemaatin yoğun olduğu ibadetlerin, ter ve nefes kokularından rahatsız olunmadan serinlik ve ferahlık içinde, açık havada edâ edilmelerini temin etmektir.

Beşinci sebep ise, "sâhibul hayrat"ın genele açık özel parklar ve yeşil alanlar vakfetmek suretiyle yaşanılır bir çevre düzeni ortaya koyarak dini ve medeni hamlelere kendi boyutlarında katkılarda bulunmaktır.

Bu yüksek ideale saygı duymamak mümkün değildir. Halkın, belediyelerin ve diğer ilgililerin bu konuya eğilmeleri, unutulan ve ihmâl edilen namazgâhları yenileyip düzenlemeleri, dinf ve medent bir vecibedir. Ayrıca, eskimeyen canlılıklarıyla hizmete açılmaları şart olan ya da istimlakler sonucu yollarda veya yeşil alanlarda kalan namazgâhların münâsib yerlerine :

"BURASI.....NAMAZGAHIDIR

TEMİZ VE BAKIMLI TUTULMALIDIR "

şeklinde tanıtıcı ve uyarıcı kitâbeler konulmalı ve her türlü işgal ve tecavülden korunmalıdır.

Böyle bir çalışma, hem örnek bir tavır, hem de kalıcı bir hayır olacaktır.

Hiç kuşku yok ki İstanbul'daki namazgâhlar sâdece bizim listesini vereceğimiz taşınmazlardan ibâret değildir. Ancak, vaktiyle hemen hemen her mahallede özellikle yol boyları ve menzillerde (konaklama yerlerinde) yer alan namazgâhların bir kısmı belediyeler ve karayollarınca istimlak edilerek yollara, meydanlara katılarak kamulaştırılmış, bir bölümü ise çeşitli kanallardan şahıslara intikal ederek "özel mülkiyet" e dönüşmüştür.

Bugünkü yeşil alanların ve şehir içi dinlenme park ve bahçelerin pek çoğu vaktiyle kamulaştırılmış vakıf namazgâhlardır. Yazık ki belediyeler buraların namazgâh setlerini koruyarak park ve bahçelere anıtsallık kazandıramamıştır. Kültür tarihimize emek vermiş entellektüellerimizden Uğur Derman'ın konuyla ilgili "Osmanlı devri şehir ve menzil yollarında istirahat ve ibâdet yerleri" konferansında da belirtildiği gibi " Çeşme ve namazgâhlar, hayırsever vatandaşlar eliyle yaptırılıp vakfedilir. Ancak, zaman geçtikçe vakfa ait eserlere gösterilen umûmî alâkasızlık ve kayıtsızlıktan namazgâhlar da nasibini almış, yıkılmasına, yok edilmesine, yerine bina yapılmasına göz yumulmuştur. Şu son kalan örnekler olmasa, kültür tarihimizin bu bahsi de tamamen kapanmış sayılabilir."

Aynı konferansda sayın Derman bize şu kıymetli bilgileri de veriyor:

"Namazgâhların bir kısmı, yerden bir kaç karış yüksek olarak, bir sofa biçiminde inşa edilmiştir. Bazıları yerle aynı seviyede olup, böyle hemzemin Namazgâhlar mutlaka bir duvarla çevrilidir. Bir de çeşme üzerine bina edilen "Fevkânî Namazgâhlar" vardır. Şehir içinde ve mesire yerlerinde bulunan Namazgâhların sâdece bir ibâdet yeri olmalarına karşılık; menzil yollarında bulunan ayrı bir vastıf, yani istirahat yeri vasfını da kazanmaktadırlar. Şöyle söyleyebilirim: Menzil yollarındaki namazgâhlar, bugünkü mânâsıyla, içinde bir ibâdet yeri de bulunan benzin istasyonları gibidir. Şimdi nasıl yollardaki benzin istasyonlarında arabalarımızın ikmâlini yapıp, kendimiz de ihtiyaçlarımızı gideriyorsak eski devirlerde yaşayanlar da, at, deve, merkeb gibi zamanın nakil vasıtasını, bu da yoksa biçâre ayaklarını burada dinlendirip, yemeğini yer, çeşmeden suyunu içer, çubuğunu çeker, bu arada ibâdetini de aksatmadan yapardı."

İ.Hakkı Konyalı ise (Konya Tarihi s.570) Konya' daki halk arasında *Mu-sallâ* Namazgâhı şeklinde şöhret bulan bir namazgâhı anlatırken şu bilgileri veriyor:

"Selçûkîler zamanında her şehir ve kasabanın *SULTAN MEYDANI, MEY-DAN* denilen birer toplantı yerleri vardı, müsâit havalarda buralarda bayram namazı kılınır, bayramlaşılır, Ordu uğurlanır ve karşılanır, yağmur dileği namazı kılınır, açık kürsülerden halka ders, nâsihat ve direktif verilirdi. Bu meydanların büyük kitleleri savaşa hazırlamak, onların heyecanlarını kamçılılamak hususunda büyük rolleri olurdu."

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 950 nolu defterin 248.sahife 7363 sırasında kayıtlı Fatih Sultan Mehmed Han'ın Okmeydanı ile ilgili fermanında yer alan bilgiler bu hasusu teyid etmektedir. Gerek sözünü ettiğimiz defterde ve gerekse 954 numaralı defterin 1.sayfa-sında kayıtlı fermanlarda "*Ebul Feth vel Gâzî Sultan Mehmed Han tâbe serâhu Hazretleri İstanbul muhasarasına şuru-larında (başladıklarında) Okmeydanı tarafından gelüb feth ve teşhir etmeleriyle teberrüken ve teyemmünen Okmeydanı olmak ve seferi humâyun vakitlerinde DUA MAYDANI olmak üzere ittihaz ve SOFA ve MİNBER binâ ve vakfedüb ve hudud ve sınırı tahdid ve tebyin ve gerek rimat yedlerine hattı humâyun ile muanven evâmîr-i aliyye ihsan idüb aslâ ve kat'a meydan-ı mezburda bağ ve bahçe ve mandıra ve bir türlü sair şeyler bina olunmayub ve kuyular hafr olunmayub ve koyun ve sığır ve sair hayvanat ray olunmayub ve yehûd ve nasârâ ve müşriki-ni ayak bastırmayub mümkün olur ise MEYDAN üzerinde kuş dahi uçurmayalar deyu tasrih buyur "muştur. "...Cennet-mekân Sultan Bayezid Velt Han tâbe serâh Hazretleri dahî meydan-ı mezbure riâyet ve bazı arazi ilhak ve tevsi idüb anlar dahi emr-i şerif itâ itmiş ve bunlardan maada *Salâtın-i mâzîyeden her biri zamanlarında minval-i meşruh üzre evâmîr-i aliyye verilmiş ve merhum Şeyhulislâm ve Müftiyyülenâm Ebüssuud Efendi dahî meydan-ı mezkurun ber minval-i muharrer sıhhat-ı vakfiyyetine ve tirendezâna mahsus olarak âhârın müddâ-**

helesinin men'ine fetvâ-yı şerife itâ eylemiş"tir.

NAMAZGAHLARIN İHYASI İÇİN İSTANBUL'DA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1985 yılında İstanbul'da, bizim, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğüne yaptığımız 14.2.1985 tarihli yazılı teklifimiz üzerine bu konuda yoğun bir çalışma başlatılmış ve bizzat kaleme aldığımız 28.Mart.1985 tarih ve Hay. İşl.560 sayılı İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü yazısı ile, bütün İstanbul Müftülüklerine ve Belediye Başkanlıklarına, namazgâhların tarihi, uhrevî ve kültürel fonksiyonları izah edildikten sonra:

"Bölge Müdürlüğümüzce namazgâhların Müftülükler ve Belediyelerle koordineli olarak tarihi fonksiyonlarına kavuşturulması kararlaştırılmıştır.

Bu önemli hizmetin ifasına esas olmak üzere İlçemiz dahilinde bulunan namazgâhların listeleri, çapları ve uygun düşecek yerlerine konulması gerekli kitâbe metinleri ilişikte gönderilmiştir.

Bu meselenin bir an evvel sonuca götürülmesi için:

1. Hem Diyanet hem de şehircilik açısından örnek teşkil edecek bu güzel hizmetin Diyanet Vakfı ve Belediye imkânlarıyla finanse edilmesini,
2. Düzenleme sırasında gerekirse İdaremiz Mimarlarından istifade edilmesini,
3. Müftülüklerin namazgâhları ibadete açık mescitler faslından mütalaa ederek Murâkîb (kontrol) listelerine dahil etmelerini
4. Gerek düzenleme esnasında ve gerekse sonrasında herhangi bir pürüz çıktığı takdirde durumun idaremize intikal ettirilmesini ve düzenlenen namazgâhların ibadete açılacağı tarihin bildirilmesi..."denilmiş ve kalıcı neticeler istenmiştir.

Bunun üzerine ilk plânda mihrablı ve minberli "anıt namazgâh"ların İstanbul'da kalan tek örneği olan Beykoz Anadoluhisarı Namazgâhı ele alınmış;

Beykoz Müftülüğü, Beykoz Belediyesi ve İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü koordinasyonu ile kısa sürede aslına uygun şekilde restore edilerek ibadete açılmıştır. İkinci olarak da Beşiktaş Maçka Yokuşu'nda yer alan Bezm-i Alem Valide Sultan Namazgâhı ele alınmış ve burası da kısa sürede düzenlenerek hizmete açılmış ve herkesin okuyabileceği bir yerine şu kitâbe konulmuştur.

BURASI BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN NAMAZGAHIDIR

TEMİZ VE BAKIMLI TUTULMALIDIR

NAMAZGAHLAR YOLCULARIN DİNLENMELERİ VE NAMAZLARINI

EDA ETMELERİ İÇİN VAKFE-DİLMİŞ AÇIKHAVA MESCİDLERİDİR

Artık bize şahsen, sanırım, "kubbede bâkât kalan hoş sadâ"ya yankı olmak üzere, ilki 1190 H.(1774) de inşa edilen Haydarpaşa Saraçlar, ikincisi de 1208 H.(1793)de vakfedilen Kadıköy Lâdikli Ahmed Ağa Namazgahlarına ait şu iki nefis kitâbeyi vermek ve neticeyi gözlemek düşüyor.

"Habbezâ; nüzhât-fezâ-yı kit'a-i huld-i berîn

Kim nazîr olmaz buna sahn-ı fezâ-yı gülsitân

Sâhib-ul hayr itdi icrâ iki mâ-i müstakıl

Nuş iden bir kâsesin. bulur hayat-ı câ-vidân

İstirahat etmeye, bîtâb olan züvvar için

Doğrusu muhtac idi bir böyle tarha bu mekân

İsteyen alsın vudû',kılsın namaz, etsin dua

Eylesin tahsîl-i Gufrân-ı Hüddây-ı Müsteân

Sermedâ! Tarihin işrab et 'itşân-ı ümmete

Soffa-i nâdide-i aynân-ı fihâ tecriyân",

"Oldu mâlik bu makam-ı dilkeşe. kıldı nazar,

Kim havası rahatefzâ, âb-ı pâki gam-zedâ

Soffa yaptı. serviler dikildi. hem sarf eyledi

Kim teferrüc eyleyenler ide bir hayr dua"

HAYRAT-I ŞERİFE UZMANLARININ TESBİT EDEBİLDİKLERİ İSTANBUL NAMAZGAHLARI

Gelin şimdi sizinle, kimisi yakından tanıdık, kimisi uzaktan aşınâ, kimi hayatta kimi mematta, "eli kalem tutan", "ağzı lâf yapan". "sözü sohbeti dinlenir" bir kaç zevât ve bir o kadar da hazerât-la birlikte Yunusca "teferrüc eyleyüb İstanbul namazgâhlarını dolaşalım.

Farzedin ki şimdi Fatih'te, Hırka-i Şerif Camii'ndeyiz; namazı kıldık, Hırka-i Şerifi ziyaret ettik. Tââââ "Yemen İllerinde Veysel Karânî"den bu yana, elden ele gönülden gönüle, yaşanmış sevgilerin tatlı gerçekleriyle menkıbe ve destan kervanlarında, arûz'un ağır ve vakûr ritminde, bazen "sabâ" bazen "rast" bazen "segâh" bazen "nevâkâr", kimi kez de kısıklı zevrak makamların eşliğinde tekbir ve salavatlarla Medine'den Yemen'e Bağdad'dan İstanbul'a sevginin iklimini taşıyan sıcak hırkada ısındıktan sonra, Evliya Çelebi'miz gibi "sürçü lisân" ederek "Şefaât yâ Rasûlallah!" diyeceğimiz yerde "Seyyahat yâ Rasûlallah!" diyerek Eyüb'e gideceğimizi düşünün, Ama mâdem ki Fâtih'deyiz, hazır burdayken önce Fâtih'i dolaşalım,

Fâtih Namazgâhları :

1. Edirnekapı Atik Ali Paşa Mahallesi'nde, 1231 H. (1815) de Lâtîf Ağa tarafından vakfedilen Namazgâhın bugünkü durumunu bilemiyoruz.

2. Ayvansaray Korucu Mehmet Çelebi Mahalle ve caddesinde 1269 H. (1852) de Emetullah Hatun,

3. Seyyid Ömer Mahallesi Küçükhamam Caddesinde 1217 H.(1802) de Seyyid Seyfullah ve Seyfeddin,

4. Seyyid Ömer Mahallesi Sülüst Meydanında, 1252 H. (1836) de Zîstovt Ali Paşa tarafından vakfedilen namaz-

gâhları da göremedik.

5. Hacı Evhaddin Mahallesi'nde 334 pafta, 1074 ada, 46 parsel sayılı Hacı Evhaddin Namazgâhı, Namazgâh Çeşmesinin üstündeki değişik tarihli kitâbelerden anlaşıldığına göre, Hacı Evhaddin'in 993 H.(1585)de yaptırdığı çeşme zamanla yıkılmış, 1228 H.(1813) de Kayış Mustafa Ağa tarafından tekrar yaptırılmış ve daha sonra da 1931 yılında Ahmed Kemâl Bey tarafından tamir ettirilmiştir. Kitâbeler şöyledir:

"MAŞAALLAH

SAHİB-UL HAYRAT VE-L HASE-
NAT BABUSSAADE

AĞASI SABIK MERHUM KAYIŞ
MUSTAFA AĞA. 1228"

"EFENDİM AFİYET OLSUN

CÜMLE GEÇMİŞLERİN RUHUNA
FATİHA, 1931"

Şehir imar plânında yeşil alan gözüken bu namazgâhın kültürel fonksiyonuna yaraşır şekilde düzenlenmesi bu alana anıtsallık kazandıracak bir çalışmadır. Câmiler, medreseler, tekkeler ve zâviyeler şehri olan ve İstanbul'un çekirdeği durumunda bulunan Fâtih'den, Fâtih Belediyesi'nin bu düzenlemeyi esirgemeyeceğinden emin olmak istiyoruz. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü bu konuda kendisine düşen görevi bir ölçüde yerine getirmiş ve 28.3.1985 /560 tarih sayılı yazısı ile namazgâhın nasıl düzenleneceğini belirtmiştir. Bundan sonrası Belediyeler'in şehir kültürüne verdikleri değere ve şehircilik anlayışlarının pratiğe yansıyan uygulamalara bırakılmıştır. Umarız Fatih Belediyesi Fatih'te kalan tek namazgâhı anıtlarıyla şerefine ihmallere kaptırmaz.

6. Fatma Sultan Mahallesi Arpaemini Köprü Sokağı'nda yer alan 429 pafta, 1900 ada, 26 parsel sayılı Halil Ağa Namazgâhı'nın bir bölümü istimlak edilerek yola katılmış, bakiyesi üzerine ise maalesef gecekondular yapılmıştır.

Eyüb Namazgâhları :

7. Alibeyköy'de 1206 H.(1791) de Silâhtar Ağa'nın vakfettiği namazgâhın bugünkü konumunu tesbit edemedik.

8. Eğrikapı haricinde Cebecibaşı Mahallesi'nde Savaklar Caddesinde yer aldığı Hayrat-ı Şerife defterlerinde belirtilen, ancak bugünkü konumları tesbit edilemeyen namazgâhla aynı mahallede yer aldığı kayıtlı bulunan diğer iki namazgâhı da göremedik.

9. Topçular Mahallesi Topkapı-Edirnekapı Caddesi üzerinde bulunan 68 pafta, 164 ada, 3-4 parsel sayılı Zülâlf Namazgâhı 1107 H.(1695) de Hacı Mustafa Lâ'li Efendi tarafından vakfedilmiştir. Biz 1976 yılında bu namazgâhı tetkik ettiğimiz zaman, bir yüzü mihrab olan Namazgâh Çeşmesi ayakta duruyor ve çevresinin düzenlenmesini bekliyordu Eyüb Belediyesi'nin burayı tarihî fonksiyonuna kavuşturacağını umuyoruz.

10. Emirbuhari Mahallesi ve Caddesinde yer aldığı belirtilen Beylerbeyi Çeşmesi,

11. Servi Mahallesi Vezirtekkesi Caddesindeki,

12. Karcı Süleyman Subaşı Mahallesi ve Caddesi'ndeki Musa oğlu Koca Mehmed,

13. Zeynep Sultan Mahallesi Kar-yağdı Caddesi'ndeki Hazreti Halid Namazgâhlarını da maalesef göremedik.

14. Rami Cuma Mahallesi Altunzâde Bağyolu Sokağı'nda yer alan 239 ada, 12 parsel sayılı Sultan Bayezid,

15. Üçşehidler Mahallesi Gümüşsuyu Sokağı'ndaki 63 pafta, 319 ada, 5 parsel sayılı Namazgâhların Eyüb Belediyesi tarafından Namazgâh kültürünü yaşatacak biçimde düzenlenmesi bekleniyor.

Zeytinburnu Namazgâhları :

16. Merkez Efendi Mahallesi Takkeci Mevkiindeki Sultan 2.Mahmud Namazgâhı'nın ancak hayrat sicili kaydını tetkik edebildik.

17. Merkez Efendi Mahallesi Londra Asfaltı İlyaszade Sokağı'nda yer alan 2924 ada, 8 parsel sayılı Sâkine Hatun Namazgâhı,

18. Kazlıçeşme Mahallesi Veli Efendi Sokağı'ndaki 1659 ada, 14 parsel sayılı Veli Efendi Namazgâhı,

19. Merkez Efendi Mahallesi Davutpaşa-Topkapı Asfaltı Yılanlıyazma yolunda yer olan 498 pafta, 2953 ada, 4 parsel sayılı Mahpeyker Valide Sultan Namazgâhları Belediyenin ve Müftülüğün himmetini bekliyor.

20. Çırpıcı Mahallesi Çörekçi Seyyid Nizam Yolu'ndaki 514 pafta, 2989 ada, 2 parsel sayılı Şehidlik Namazgâhı, Ayanoğlu'nun notlarına göre; 1208 H. (1793) de Hacı Mustafa Ağa tarafından vakfedilmiştir. Kitâbesi şöyledir:

KÛLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB

SAHİB-İL HAYRAT RUHİÇUN FATİHA

LAILAHE İLLALLAH MUHAMMED-UR RASULULLAH

KİM ETSE MUSTAFAYI HAYR İLE YAD

İKİ ALEMDE YA RAB EYLE DİLŞAD

MERHUM VE MAĞFUR EL MUHTAC İLA RAHMETİ RABBİH-İL ĞAFUR

SERASERCİBAŞI EL HAC MUSTAFA AĞA RUHİÇUN EL FATİHA

SENE 1208 H.

21. İstimlak edilerek yola katılan, Merkez Efendi Mahallesi Çörekçi Seyyid Nizam Yolundaki 511 pafta, 2982 ada, 1 parsel sayılı namazgâhı Ayanoğlu şöyle anlatıyor.

ÇEŞME-İ HACI BAYRAM BİN HACI
SENE 955 H.(1548)

Kitâbesine göre Hacı Bayram Efendi tarafından yaptırılan çeşmenin civarına 1193 H.(1779) de yüksekliği 1.53,eni 58 ölçülerinde namazgâh taşı konulmuştur. Namazgâh taşının bir yüzünde sülüs "*Küllemâ dehaile aleyhâ zekeriyya-l mihrab*" âyeti, öbür yüzünde ise tezyinatlı üzümlü asma ve ortasında servi motifi bulunuyordu.

22. Merkez Efendi Mahallesi eski çırpıcı yolunda yer alan 2959 ada, 3 parsel sayılı Hacı Emin Ağa,

23. Merkez Efendi Mahallesi Davudpaşa ve Fazlıpaşa Sokakları'ndaki

2944 ada,9 parsel sayılı namazgâhlar ile,

24. Merkez Efendi Mahallesi Balıklı Çırpıcı yolunda yer alan 512 pafta, 3000 ada, 4 parsel sayılı Hacı Salih Ağa Namazgâhı,

25. Merkez Efendi Mahallesi Çörekçi Seyyid Nizam Yolundaki 511 pafta, 2980 ada 12 parsel sayılı diğer bir Namazgâhın da Zeytinburnu Belediye ve Müftülüğünce düzenlenmeleri beklenilmektedir.

26. Merkez Efendi Mahallesi Londra Asfaltı İlyaszade Sokağı'nda yer alan 2923 ada 1 parsel sayılı Namazgâh'ın çağdaş mimari perspektifi çerçevesinde, Fatih'in Eski Eserlerini ihya ve Koruma Derneği tarafından câmi olarak inşası plânlanıyor.

Ayanoğlu notlarında burası ya da buraya yakın başka bir Namazgâh için şu kitâbeyi veriyor:

KÛLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB

TARİKAT-I ALİYYE-İ NAKŞİ-BENDİYYEDEN EŞ ŞEYH

EL HAC ŞUMNUVİ ALİ EFENDİNİN HAYRATIDIR

SENE 1283 H.(1866)

Bakırköy Namazgâhları :

27. Ümraniye Mahallesi Çekmece Caddesi Bâdemlibahçe Sokağı'nda yer alan 392 ada 32 parsel sayılı Bezmi Alem Valide Sultan Namazgâhı, halk tarafından câmiye dönüştürülmüştür.

Eminönü Namazgâhları :

28. Bostani Ali Mahallesi Kadırga Liman Caddesi'nde yer alan 1193 H. (1779) de Esmâ Sultan tarafından vakf olunan namazgâh alanında bugünkü Kadırga Parkı yer alıyor. Sofalı Namazgâh Çeşmesi bütün zarafetiyle ayakta durmakta ve etrafını saran yeşil kuşak çevreye huzur ve civıltı sunmaktadır.

29. Demirtaş Mahallesi Deveoğlu İpçiler ve Kunduracılar Caddeleri'nde yer aldığı kayıtlı bulunan namazgâh ile,

30. Küçükayasofya Mahallesi Çatladıkapı Caddesi'nde yer alan Hanım Kadın,

31. Ve, Vefâ Dârulhadis Mahallesi'ndeki Namazgâhlarının bugünkü konumlarını tesbit etmek mümkün olmamıştır.

32. Sultanahmed Üçler Mahallesi Atmeydanı Caddesi'nde dikilitaşların karşısında yer alan, 922 H.(1516) Namazgâh olarak, 959 H. (1551) de ise Câmî olarak hizmet veren bu eserin harabelerine ait temel kalıntıları, kendilerini Sultan Ahmed sit alanı çerçevesinde anıtsallaştıracak sanatçı eller bekliyor.

İsmail Maşûkî Hazretlerinin meşhedi olan bu alan, hatırasına yaraşır şekilde düzenlendiği gün Atmeydanı yeni bir anıt daha kazanmış olacaktır.

Sisli Namazgâhları :

33. Miss Julia Pardoe'nin "The City Of The Sultan And Domestic Manners Of Turks" (Sultanın Şehri Ve Türklerin Aile Hayatındaki Geleneği) adlı Seyyahatnamesinde Kâğıthane Mesiresini anlatırken "Okuların toplandığı yerin biraz solunda; yaşlı söğüt ağacının gölgesi altında bir tümsek yükselmiştir. Burası Padişah (Sultan 2.Mahmud) ın Odalığının mezarıdır.

Gençliğinin, güzelliğinin ve çehresinin en parlak devrinde birdenbire ölmüş. Padişah bu güzel Odalığının ölümüne o kadar üzülmüş ki, tam iki yıl bu yüzden Kâğıthane Sarayı'na gelmemiş. Bu mezarlık selâmlık penceresinden gözükür ve söğüt dalları arasında adeta inilleyen rüzgâr sesi, selâmlığın yıldızlı salonlarında oturanların kulaklarına kadar gelir. Sultan Mahmud'un bu Odalık için duyduğu ızdırablı anlarda, Ona bir şiir yazdığını duydum. Bunu ele geçirmek için çok uğraştım, fakat başaramadım.

Bu Odalık için fazla üzüntü duyulmuş olduğu halde, bugün unutulmuş gitmiş. Mezarın yakınlarında dolaşan güzel-ler, şimdi onun kara bahtını düşünmeyecek kadar kendi âlemlerindedeler... Böyle iken, Pâdişahın okunu bu mezardan başka bir yöne atması, benim duygulu tarafıma bir teselli oldu..."

"...Kâğıthane deresini tasvir ettiğim zaman, sözünü etmiş olduğum Odalığın mezarının olduğu yere doğru gittim. Ay ışığı, mezar taşına vurmuştu. bir bülbül, mezarın üstüne doğru dalları sarkmış ağaçların arasından acı acı ötüyordu. Burası cümbüş içindeki kalabalıktan epey uzaktı. Böyle oluşu beni duygulandırdı." Şeklinde anlattığı yer, gerçekte bir mezarlık değil Namazgâhtır. Namazgâh taşlarının mezar taşlarına benzemesi sebebiyle, yerli ve yabancı pek çok kişi tarafından namazgâhların mezarlık sanıldığını yazımızın başında belirtmiştik. Miss Julia Pardoe'nin 1835'li yıllarda gördüğü ve mezar sandığı bu namazgâhı 150 yıl sonra, 1985' lerde İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün takib elemanlarından olan Cemil Dal dostumuzla birlikte biz de inceledik. Kâğıthane Kasrı'nın selâmlık dairesi penceresinin önünde, hem de Sultan Mahmud gibi karşısında hüznü ve neşesiz bir çehre bile görmeye tahammül etmeyen bir Pâdişahın, dinlenmek için gittiği yazlık kasrın bahçesi sayılabilecek bir yerde böyle bir ağıt anıtı yaptırmasının imkânsızlığına, ayrıca Miss Pardoe'nin mezar sandığı tümseğin namazgâh seti olduğuna ihtimal verdiğimiz için, ünlü Kâğıthane ve Sâdâbâdı baştanbaşa yaya dolaştık. Sultan Mahmud'un yazlık sarayının harabelerini, selâmlık dairesine rastlayan kısmın karşısını ve okuların toplandıkları yerleri tek tek inceledik. Miss Pardoe'nin mezar sandığı namazgâh seti üzerinde 1310 H.(1892) de yaptırılmış zarif bir çeşme ve dinlenme parkı ve yeşil alan olarak düzenlenen çevresinde ise ikisi kitabeli ikisi kitâbesiz dört adet okulara ait menzil taşı gördük.

Kendisine verilen yanlış bilgilerin romantik etkisiyle ince bir hüzne kapılan zarif Miss Julia Pardoe, eğer burasının bir mezar değil de, O güzel odalığın anısını anıtlaraştıran bir teferrüc namazgâhı olduğunu bilseydi, Allah bilir, güzel gönlü incinmez ve mahzun yüzünde hüznün değil sevinç çiçekleri açardı. Yazık ki karanlıkta kalan kültürümüz yüzünden bizim çehrelerimiz de aynı burukluğu taşıyor. Mezar sanılarak ihmâle uğrayan ve başkaca

yollarla kaybolan böyle pek çok Namazgâhımız, kendilerini düzenleyecek şehircilik ustası ve peyzaj mimarı sanatçı ellere çağrı çıkaracak bilinçli Belediyeler bekliyor.

34. Hayratı Şerife uzmanları'nın gördükleri Kağıthane Caddesi'ndeki Kilerci Ustası Hatice Usta Namazgâhı.

35. Ayanoğlu'nun kitabesini verdiği Mihrişah Valide Sultan Yusuf Paşa Namazgâhlarını maalesef görüp inceleyemedik. Ayanoğlu'nun verdiği çeşmeye ait kitabe şöyledir:

CENABI HAN İBRAHİM SİLAH-DARI YUSUF PAŞA

İDÜB İCRA-I MA' BU ÇEŞMEYİ KILMIŞDI ABAD

MÜRUR-I REFTİYLE TAMİRE MUHTAC OLDU İMİŞDİ

HARAB OLDUKDA BU DEFA YENİDEN EYLEDİ MA'MUR

SELİM HAN-I CİHANIN VALİDESİ MİHRİŞAH ÜNVAN

ZİHİ HAYRAT-I DİLCUDUR Kİ (ARİF) SÖYLEDİM TARİH

BU RA'NA ÇEŞMƏSARI YAPDI VALA VALİDE SULTAN

36. Harbiye Mahallesi Küçükçiftlik ve Dereyolu Sokakları'nda yer alan 90 pafta, 770 ada, 11 parsel sayılı Hazine Vekili Osman Ağa Namazgâhı'nın "KÜLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB" âyetinin yer aldığı sülüs kitabeli kible taşı bugün mevcut değildir. 1198 H.(1783) de vakfedilen bu namazgâh da geçtiğimiz yıllarda belediye tarafından istimlak edilerek yeşil alan kapsamına alınmış ve bugünkü Maçka Parkına katılmıştır. Kaybolan namazgâhlar için en iyi son budur.

Ancak yine de buraların Belediyelerce tarihi ve kültürel fonksiyonlarına kavuşturularak anıtsallaştırılması umulur. Zira namazgâhların asıllarına uygun şekilde düzenlenmeleri hem yeşil alanlık özelliklerini koruyacak hem de o çevreye kutsal bir anıtsallık kazandıracaktır. Bu ise tarihimizin, kültürümüzün ve şehirler halkının en tabii hakkıdır.

Beşiktaş Namazgâhları :

37. Vişnezâde Mahallesi Spor Caddesinde yer alan 698 ada, 1 parsel sayılı Bezmi Alem Valide Sultan Namazgâhı. aslına uygun şekilde korunan Namazgâhlardan birisidir. 328.50. M²'lik namazgâhın tamamı bir metreye yakın bir yüksekliğe sahip bir set halindedir. İçinde ve çevresinde çevreye civıltı sunan yüksek ağaçlar vardır. Hemen yanında yer alan ünlü Çeşmesi, su mimarimizin en zarif örneklerindedir. 1985 yılında hem namazgâh hem çeşme aslına uygun şekilde restore edilmiş ve tarihi fonksiyonlarına kavuşturulmuştur. Çeşmeye su bağlanmış ve namazgâh teravih namazlarına açılmıştır

Namazgâh taşının ön yüzünde, celi-sülüs bir hat ile "Küllemâ dehalet aleyhâ Zekerîyya-l mihrab" âyeti, arka yüzünde ise "İsmellû Valide Sultan Hazretlerinin hayratıdır. 1255 H.(1839)" ibâresi bulunmaktadır.

İlahî kaderin esirelikten Sultanlığa yükselttiği, Sultan 2.Mahmud'a eş ve Sultan Abdulmecid'e anne yaptığı Bezmi Alem Valide Sultan'ın 1807-8' lerde doğduğu 1852'de öldüğü sanılmaktadır.

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi ve belge bulunmayan ve Valide Sultan'ın bıraktığı pek çok hayır eseri, Onun ruhundaki zarafeti yaşıyor. Mühründe yer alan şu iki mısra' ise, evrenin erdeminden yansıyan evrensel sevginin iklimini taşıyor:

MUHABBETTEN MUHAMMED OL-DU HASIL

MUHAMMEDSİZ MUHABBETTEN NE HASIL

38. Ekmekçibaşı Mahallesi Setbaşı ve Çukurçeşme Sokakları'nda yer alan, Esmâ Sultan'ın vakfettiği Maçka Meydanı, ilginç bir vakıf örneğidir. Esmâ Sultan burasını salt MEYDAN olarak mı yoksa Konyalı'nın anlattığı MEYDAN NAMAZGAH olarak mı vakfetmiştir, biz bunu tesbit ve tevsik edemedik. Ancak sadece MEYDAN olarak vakfedilmiş bile olsa, başlıbaşına ve çok ilginç bir medeni abide olduğu açıktır. Yolların, meydanların ve yeşil

alanların çoğunluğunun vakıf olduğunu söylemenin isabeti de açık değil midir? Hangi milletin insanı, kendi mülkünü meydan olarak, yeşil alan özelliğini sahib namazgâh olarak, mesire olarak, teferrücgâh olarak vakfetmiştir? Bunların dînt ve medent kıymeti bilinmeli ve bu alanlara, kültürel düzenlemelerle kutsallık ve anıtsallık kazandırılmalıdır. Şehirlere solunum imkânı veren ve yaşanılır bir çevre düzeni getiren vakıf eserlerinin cümlesine saygı gösterilmelidir. Önüne gelen vakıf eserini düzleyip geçen değil, en azından şehir kültürüne kıymet veren bilinçli belediyeler beklenmelidir. Kültürel kıymetler, kıyımdan korunmalıdır. Fakat yazık ki çoğu kez tam tersi yapılmaktadır. Şehirler bu yanlışta içinde daha fazla yakılmamalıdır. Aksi takdirde çevremizde beton ve asfalt heyûllarından başka bir şey kalmayacak, o zaman da hayat kör bir çiğ gibi üzerimize yıkılacaktır.

Belediyelerin ve özellikle Müftülüklerin bu konuya karşı yaklaşımları anlaşılır gibi değildir. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 28.3.985 /560 tarih sayılı tarihi çağrısını cevapsız bırakmaları bunun göstergesidir.

39. Ortaköy Çiftlik ve Karadağ Sokakları'ndaki Namazgâh, 1223 H.(1808) de Neşet Ağa,

40. Nişantaşı Teşvikiye Hacı Emin Efendi Sokağı'ndaki Namazgâh, 1192 H. (1778) de Sultan I.Abdulhamid Han'ın Başkapı Çuhadarı Hüseyin Ağa,

41. Asâriye Mahallesi Fıstıklı Sokak'taki Namazgâh da Sultan 2.Mahmud tarafından vakfedilmiştir.

42. Vişnezâde Mahallesi Setbaşı Sokağı ile meydanın birleştiği yerdeki Namazgâh, Maçka Parkı'nın diğer bir köşesini oluşturuyor.

43. Cihannüma Mahallesi Serencebey Yokuşu'ndaki Namazgâh ise, ya Yıldız Camii'nin önündeki yeşil alanın bir kısmına ya da Abbas Ağa Parkı'na tekabül ediyor. Ya da Barbaros Bulvarı'nda kalıyor. Kesin sınırları bilinmediği için tam tesbit edemedik.

Bevoğlu Namazgâhları :

44. Tophane Hacı Mimi Mahallesi Lüleci Hendek Sokağı'ndaki 140 ada 2 parsel sayılı Namazgâhı 1211 H. (1796) de Bâbussaade Ağası Bilal Ağa vakfetmiştir. Aynı tarihte inşa edilen Çeşmesinin kitabesi şöyledir:

İNAYET MENBAI SULTAN SELİMİN SAFVET-İ TAB'İ

İBADI DERGEHİN CÜMLE RIZA CUY-İ HÜDA KILDI

HUSUSA KİM HALİL PAŞALI PÜR-HİMMET BİLAL AĞA

UMURUNDA İMAM-İL MÜSLİMİNE İKTİDA KILDI

VEKİLİ MES'ADEDMEND-İ HAZİNE OL ATAPERVER

NÜKUD-İ GONC-İ LÜTFİN SU GİBİ SARF-I RIZA KILDI

REVAN EYLEYÜB HENDEK BAŞINDAN AB-I DİLCUYU

BU RANA ÇEŞMEYİ TOPHANE SUYUNDA BİNA KILDI

AKUB ZER-İ NAVDAN KABE ASA LUTF-İ FEYZİ

GÜMÜŞSUYUN BU VADİLERDE Bİ KADR Ü BAHA KILDI

OKUYANIN EZANIYLA GÜHERVEŞ VEHBİYA TARİH

BİLAL AĞA GEL İÇ ZEMZEM DİYÜB NASA SALA KILDI

1211 H.(1796)

45. Kamer Hatun Mahallesi Aşıklar Kabristanı Sokağı'ndaki Aşıklar Namazgâhı,

46. Tarihe bile sığmadığı halde basit bir gecekondu salgınına kurban giden Kasımpaşa, Sinanpaşa Mahallesiindeki OK MEYDANI NAMAZGAHI ile aynı sosyal kaderi paylaşıyor.

İ.Fazıl Ayanoğlu'nun üzerine kitap yazdığı bu MEYDAN, bize dünyanın en güzel kentini kazandıran Fatih'ih "Üzerine hiç bir şekilde muhdes bina yapılmasın! Hayvan otlatılmasın!.. Hristiyan ve Yahudi sokulmasın!.. Eğer mümkün olursa üzerinden kuş bile uçurulmasın!..."dediği ve Ebussuud Efendi'nin de bu yönde fetva verdiği mukaddes bir MEYDAN dır. Mimar dostu-

muz I.Ahmed Arslanoğlu'nun ifadesiyle "tarihte kazanılmış başarıların millete mal olmuş kupaları" diyebileceğimiz menzil taşları, bu MEYDAN'ın milli bekçileridir. Yazık ki sözünü ettiğimiz salgında bu bekçiler de kıyıma uğramıştır. Kalanlar ne olacaktır? Bu sorunun cevabı, müzeye konacak ya da belli bir yerde toplanacak şekilde olmamalıdır. Zira tarihten gelen bir ezgiye göre:

"Taş düştüğü yerde ağır" dır.

Açık mekân kültüründe namazgâhlar, yeryüzünde benzerleri bulunmayan vakıf örnekleridir. Peyzaj mimarlığının tarihe açılımı, ya da tarihin peyzaj mimarlığına işmarı diyebileceğimiz namazgâhları bütün park ve bahçelere, yeşil alan kapsamına giren her yere uygulamak mümkündür.

Tekrar tekrar ve her fırsatta vurgulamaya çalıştığımız gibi günümüzün park ve bahçelerinin pek çoğu, dünümüzün namazgahlarıdır.

47. İşte Kabataş Ömer Avni Mahallesi Dolmabahçe Caddesi'ndeki vakfedeni bile unutulmuş Namazgah,

48. İşte Fındıklı Molla Çelebi Mahallesi Dolmabahçe Caddesi'ndeki 21 ada,14 ve 15 parsel sayılı Kâtib-i Serbevvâbın Hüseyin Efendi Namazgâhı

49. İşte Fındıklı Molla Çelebi Mahallesi Dolmabahçe Caddesi'ndeki 20 ada, 6 parsel sayılı Çizmecibaşı Mahmud Bedreddin Namazgâhı!..

Kabataş Çevresi'ndeki yollar ve yeşil alanlar, bu namazgahlardan arda kalan açık mekanlardır. Mahmud Bedreddin'in açık türbesinde yükselen ulu çınar, çevreye oksijen sunan değişik bir pınar gibidir. Fatih'in Çizmecibaşısının Açık Namazgâhı ile birlikte Tekke, Mescid ve Haziresinden arda kalan bu mezar, karayolları ve belediyenin "kazar"larına direnebilmiş tek hatıradır.

Şunu ifade etmek lazım ki, belediyece Kabataş Çevresinde gözden kaçmayacak ölçülerde düzenlemeler yapılmıştır. Ancak ne yazık ki bu civardaki namazgahların anıtsallıkları dikkate alınmamıştır.

Bugün yol, meydan ve yeşil alan olan Mahmud Bedreddin Namazgâhı'nın kible taşının ön yüzünde "Küllemâ de-hale aleyhâ zekeriyya-l mihrab" ayeti, arka yüzünde ise "Cennetmêkân firdevs-i âşiyân ebu-l feth Sultan Mehemmed Hân Hazretlerinin Çizmecibaşısı Mahmud Bedreddin Ağa'nın dokuzyüzdört tarihinde vakfetmiş olduğu işbu Namazgâh arsası bu kerre tamir olunmuştur. Sene 1289 H. (1872)" ibâresi bulunuyordu.

Bu kitâbe pek alâ korunabilirdi. Ya da hâlâ benzerini dikmek mümkündür.

50. Hasköy Turşucu Mahallesi Çeşme Arkası sokağı'ndaki Namazgâhı 1234 H. (1818) de Sadrazam Husrev Paşa vakfetmiştir.

51.Hacı Husrev Mahallesi Tahtaköprü Sokağı'ndaki Namazgâhı, Ruznâmçeci İbrahim Efendi,

52. Büyükpiyale Mahallesi Okmeydanı Caddesi'ndeki Kadınlar Çeşmesi Namazgâhını 1213 H.(1798) de Rabbia Şerbin Kadın, armağan etmiştir.

53. Hasköy, kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi Okmeydanı ve Aynalıkavak Caddesi'ndeki Namazgâh ise; 1116 H. (1704) de Sultan Ahmed tarafından vakfedilmiştir.

Namazgâh Çeşmesinin sülüs kitâbesinin tarih beyti şöyledir:

DÜRRI DUA İDÜB DEDİ TARİH-İ SALİNİ

AYN-İ HAYAT-Ü ÇEŞME-İ SULTAN AHMEDİ

54. Kasımpaşa'da Büyükpiyale Mahallesi Kadınlarçeşmesi Mevkiindeki diğer bir Namazgâh ise, 1201 H.(1786) de Nakşidil Valide Sultan tarafından vakfedilmiştir.

Namazgâh Çeşmesi üzerinde yer alan Münib Efendi'nin uzun manzumesi şu tarih kitabesiyle sona eriyor:

ÇAR ETRAF MÜNİBA NEŞR KIL TARİHİNİ

SIHHAT OLSUN İÇ BU ZİBA ÇEŞMEDEN MA-İ ZÜLAL

Sultan I.Abdulhamid'in eşi ve 2. Mahmud'un annesi olan Nakşidil Valide Sultan da, Bezmi Alem Valide Sultan gibi, kaderin yorumsuz kavranmaz

çizgilerinde esirelikten Sultanlığa yükselmiş ak bahtlılardandır. Melankoliye varan insafsız bir liriklik içinde "kara baht", "kem tâlih", "kahpe felek" olarak nitelenen "kader" in beklenmedik bir anda nasıl bir ufuk açacağını gösteren çok ilginç bir hayatı vardır. Ancak henüz hiç kimse bu renkli hakikati haremde selamlığa çıkaramamıştır. Reşad Ekrem Koçu, "Osmanlı Padişahları"nda bu konuya kandil yakarken "1766 senesinde Martinik adasında Dübuk ailesinden bir kız dünyaya gelir. Bu kız Napolyon'un ilk zevcesi İmparatoriçe Jozefin ile kardeş çocuğudur.

Bu Madmazel Eme Dübuk tahsil için Fransaya gönderilir. Tahsilini Nantes şehrinde bir Manastırda rahibe kisvesi altında yapar. 1784'de onsekiz yaşında iken Martinik'e dönmek üzere yola çıkar. Bindığı gemi fırtınaya tutulur, su alıp batmak üzere iken bir başka gemi yetişir, kazazedeleri kurtarır. Fakat bu ikinci gemi Akdenizde Mayorka adasına gitmektedir. Sebte boğazından geçince Cezayir Korsanlarının eline düşer. Cezayir dayısı güzel Fransız kızını İstanbul'a gönderir. Madmazel Eme Dübuk, 1.Sultan Abdulhamid'in ağuşu muhabbetinde Şehzade Mahmud'u doğurur..." Ve neticede Madmazel Eme Dübuk, Nakşidil Valide Sultan olur.

Sarıyer Namazgahları :

55. Rumelihisarı Kaleağası Sokağı'ndaki 40 ada 2 parsel sayılı Molla Aliyyülfenârî,

56. Rumelihisarı Arpaemini sokağındaki 46 ada 5 parsel sayılı Arpa Emini Mustafa Efendi ve Defterdar Mustafa Efendi Namazgahları, Sarıyer Müftülüğü ve Belediyesinin ilgilerini bekliyor.

57. Rumelikavağı Kavaklıdere Sokağı'ndaki 838 ada 4 parsel sayılı Sultan 2.Mahmud Namazgahı, halkın himmetiyle câmiye dönüştürülmüştür.

Kartal Namazgahları :

58. Maltepe Kuruçeşme Ayazma Yolu Bağdad caddesi'ndeki "üç evleklik" Namazgah, 1266 H.(1849) de Saray Odabaşısı Mehmed Ağa tarafından vakfedilmiştir.

Kadıköy Namazgahları :

Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza bey "Bir Zamanlar İstanbul'da yaşayan mesire yerlerini yazarken, renkli piknik fasıllarını uzun uzun anlattıktan sonra"namaz vakitlerinde abdest alınıp çayıra seccâdeler serilir, topluca namaz kılınırdı. Akşam namazlarından evvel evlere dönüş başlardı. Bazıları akşam yemeklerini de çayırdaki yiyip dönüşü mehtablı gecede yapmayı arzu ederlerdi...

...Veli Efendi, Çırpıcı, Çörekçi, Bayrampaşa İstanbul'umuzun pek eski mesire yerleridir." derken Zeytinburnu'ndaki namazgahların fanksiyonlarını ortaya koyuyor ve şöyle devam ediyor:

"Eskiden mesire yerlerine gidenler her seyir yeri için öteden beri geçerli olan adetlere uymaya kendilerini mecbur görürlerdi. Mesela Fenerbahçe'ye gidecekler evvela Merdivenköyü'ne uğrar, çayırdaki yemeklerini yedikten sonra Fenerbahçe'ye giderlerdi. Dönüşte Haydarpaşa çayırında dolaşır, akşama Selimiye'deki Duvardibi Mesiresine gelirlerdi..."

...Anadolu tren yollarının inşasından evvel Haydarpaşa Çayırı geniş bir mesire yeri idi. Sultan Mecid'in şehzadeleri Murad ve Hamid Efendilerin sünnet düğünleri 1846 tarihinde bu çayırdaki yapılmıştır."

Ali Rıza bey İstanbul'daki belli başlı teferrüc Namazgahlarını izah ettikten sonra bir de 1861 tarihli bir "Hukûmet tembihnâmesi" vermektedir:

"Yaz mevsimlerinde herkesin seyir yerlerine gitmesi eski bir adettir. Bu yerlere ırz ve edebîyle gidip gelenlere Hükûmetten müsaade verileceği tabiidir. Fakat bu vesile ile edeb ve nizam dışına çıkan, yurdun nizamlarına muhalif hareket etmek kat' iyyen caiz olamaz. Bu gibi hallere başvuranların cezalandırılacağına dair tanzim ve ilan olunan tembihnamedir.

İstanbul'da Veliefendi, Çırpıcı Çayırları, Bayrampaşa, Üsküdar, Çamlıca, Merdivenköyü, Haydarpaşa, Duvardibi, Beylerbeyi ve Havuzbaşı mesirelerine Cuma ve Pazar günleriyle diğer âdât günlerinde herkes gidebilecektir.

Fakat erkek ve kadınlar için özel yerler bulunduğundan kadın ve erkek karmakarışık oturmayacak ve oturamayacaktır. Şâyet bunun aksine hareket edenler olursa. kanununun 254. maddesine göre cezalandırılacaktır."

Mesire yerleri için bile kurallar konulması ilk planda sıkıcı gibi gelir, ama gerçeğin gerçek yüzü böyle değildir. Dinlenilmek üzere gidilen yerlerde çıkabilecek sosyal arızalar hayatı insanın burnundan getirir. Bu tembihnameye dini ve milli geleneklerimiz çerçevesinde bu açıdan bakmak gerekir.

59. Cafer Ağa Mahallesi Mühürdar Sokağı'nda yer alan 305 ada, 13 parsel sayılı Namazgah, Mühürdar Ahmed Ağa'nın hayratıdır.

60. Cafer Ağa Mahallesi Çıkamaz Bakt Sokağı'ndaki Namazgâh, Mehmed Efendi'nin vakfıdır.

61. Göztepe Mehmed Efendi Mahallesi Bağdad Caddesi'ndeki Namazgâhın hangi vakıftan olduğunu tesbit etmek mümkün olamamıştır.

62. Hasanpaşa Mahallesi, Uzançayır Caddesi'ndeki Namazgâh da..

63. Hasanpaşa Mahallesi'ndeki Arablara Mezarlığı Namazgâhı için hayrat sicil uzmanları, hayrat-ı şerife defterine şu notu düşmüşlerdir. "Mahalli mezkur hiç bir suretle istimal olunmayıp yalnız Ramazan-ı şerifde civar ahâlî terâvîh-i şerif eda etmekte olub, takriben 2 evlek kadardır."

64. İbrahim Ağa Mahallesi Ayrılık Çeşmesi Mevkiindeki birisi Hüseyin Paşa'nın,

65. Diğer ise Saraçlar Katibi'nin hayratı olan Namazgâhlar, İstanbul şehir kültüründe çok önemli yeri bulunan büyük menzil Namazgâhlarıdır. Orduların, Sürre Alaylarının ve Hacıların uğurlanıp karşılandığı bu alanların anıtsal bir değeri vardır. Buralar, sadece alan olarak bile dini ve medeni birer abide sayılmalıdır.

66. İbrahim Ağa Mahallesi Köftüncü Sokağı'ndaki 1221 ada, 5 parsel sayılı namazgah, Saray Ağası Tayfur Ağa ve oğlu'nun hayratıdır. İstimlak edilerek yola katılan namazgâh'ın 1262 H.

(1845) tarihli Çeşmesinin kitabesi şöyledir

BENDE NAZİF TARİHİN CEVHER DEDİ ANBER GİBİ

KILDI İRVA YEK KADEM BABA OĞUL BU ZEMZEMİ

67. İçerenköy Kayışdağı Mevkiindeki Namazgâh ile,

68. İçerenköy Bostancıbaşı Köprüsü karşısındaki namazgâhın kime ait olduğu bilinmiyor.

69. İçerenköy Üsküdar Caddesi'ndeki Nefise Hatun Namazgâhın da arda kalan belki sadece bir çeşmedir.

70. İçerenköy Bakkalköy Üsküdar Caddesi'ndeki Vahab Ağa Namazgâhı'nı Hayrat-ı şerife uzmanları şöyle anlatıyorlar.

"Tahminen 20 arşın tül (uzunluğunda) 10 arşın arzında (eninde) 200 arşın kadar vardır. Halihazır duvar ve duvarın üzerinde demir parmak ile muhat durumunda bir aded muattal kuyu ile oldukça kebir bir dişbudak ağacı vardır."

71. Kızıltoprak Tuğlacıbaşı Hacı Mustafa Efendi Mahallesi Ömer Efendi Çeşmesi Caddesi'ndeki Namazgâh "150 zıra"dır.

72. Kızıltoprak Tuğlacıbaşı Hacı Mustafa Efendi Mahallesi Erenköy Caddesi'nde Suterazisindeki Namazgâh "200 zıra"dır.

73. Kızıltoprak Tuğlacıbaşı Mustafa Efendi Mahallesi Erenköy caddesi Kuyubaşındaki Namazgâhın kuyusu bu civara adını vermiştir. Hayrat-ı şerife uzmanları vaktiyle bu namazgâhı inceledikleri zaman deftere şöyle bir kayıt düşmüşlerdir.

"200 zıra'miktarında maa kuyu. iki sene evveline değin cemaattan bazı kimse tarafından vakit namazları ile Ramazan-ı şerifde teravih namazı kılındığı.." Ayrıca 1336 (1917) yılında bitişiğindeki Köşk ve tarla Sahibi İlhami isimindeki bir kişi tarafından Namazgâh alanının bahçesine katıldığı tesbit edilmiştir.

74. Kozyatağı'ndaki Namazgâhın bugünkü konumu bilinmiyor.

75. Merdivenköy'deki Yusuf Ağâh Bey Çayırı. Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey'in

sözünü ettiği seyir yerlerinden biri olsa gerektir.

Çayır vakıfları da İpki Meydan ve Meydan Namazgâhları gibi yeryüzünde benzerine rastlanması imkansız diyebileceğimiz çok çok ilginç vakıf örneklerindedir. Kimisi seyir yeri kimisi de uzaklara gidemeyecek kadar hasta ya da yaşlı hayvanların otlamaları için vakfedilen bu yerler, insanlığımızın abideleridir.

76. Merdivenköy Üsküdar Caddesi'ndeki İstablı Amire Katiblerinden Arif Efendi Namazgâhı ile,

77. Merdivenköy Mamaçesme,

78. Osmanağa Mahallesi Söğütlüçeşme Namazgâhları hakkında bilgi bulunamamıştır.

79. Sahrayıcedid Mahallesi, Edhem Efendi Caddesi'ndeki namazgâh "300 arşın".

80. Sahrayıcedid Mahallesi, Bağdad Caddesi'ndeki namazgâh "1000 arşın" dır.

81. Zühtüpaşa Mahallesi Kördere Caddesi'nde Şam Kapıkethüdası İbrahim Ağa tarafından vakfedilen Kördere Çayırı, ilginç çayır vakıflarının bir başka örneğidir.

82. Zühtüpaşa Mahallesi, Bağdad Caddesi'ndeki Şuht Kadın Selâmî Çeşme Namazgâhı ve aynı yerde aynı vakıftan "20 dönüm tarla", İstanbul şehir kültüründe önemli yer tutan bir başka menzil yerinin tarihsel coşkusunu taşımaktadır. Yazık ki bu anıt alanda, küçük bir çeşmeden başka hatıra kalmamıştır.

83. Zühtüpaşa Bağdad Caddesi'ndeki namazgâh, "100 arşın terbiinde" dir.

84. Rasimpaşa Mahallesi Haydarpaşa Rıhtım Caddesi'nde yer olan 195 ada 15 parsel sayılı Lâdikli Ahmed Ağa Namazgâhı ise, Belediyenin azizliğine uğramış ve bir türlü kültürel fonksiyonuna kavuşturulamamıştır.

85. Tuğlacıbaşı Mahallesi Bağdad Caddesi'ndeki 578 ada 6 parsel sayılı Kalyoncular Serhalifesi Hacı ömer Ağa Namazgâhı ve bitişiğindeki "20 dönüm" tarladan arda kalan hatıra, Ayanoğlu'nun verdiği şu kitabeden ibârettir.

KÜLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB

SAHİB-UL HAYRAT VE HASENAT

KALYONCULAR BAŞ HALİFESİ

EL HAC ÖMER EFENDİNİN

GUFİRE ZÜNUBEH

SENE 1186 H.(1772)

86. Suadiye Mahallesi, Bağdad Caddesi'ndeki 1092 ada 18 parsel sayılı Mihrimah Sultan Namazgâhı'nın üzerinde halk tarafından yaptırılan ibadete açık bir câmi bulunmaktadır.

Üsküdar Namazgâhları :

Ayverdi'nin (Boğaziçinde Tarih s. 381,390) de ifade ettiği gibi "Haydarpaşa, henüz Anadolu yakasının limanı olmadan evvel, karşı sâhilin hareket ve vüsul noktası Üsküdar'dı. Anadolu'ya, Suriye, Irak, İran, ve Mısır'a gidecek ordular ve kervanlar, sürre alayları, buradan kalkar, buraya göçerdi." "Burası bir menzil yeri, bir ticâret merkezi idi. "Şehrin her cânibi mesire ve teferrüçgâhtır. Dört bine yakın üzüm bağı, üç yüz gülistânı vardır. Türli kokular saçan bahçelerinin önünden geçenlerin dimağları" tutuşturan "teferrüç" ü Koca Yunus şöyle kullanır.

"Teferruc eyleyû vardım,

Sabahın sinleri gördüm,

Karıymış kara toprağa;

Şu nazik tenleri gördüm."

Üsküdar'da hatırlamamız gereken ilk Namazgâhlar:

87. Abdullah Ağa Mahallesi istavroz Caddesindeki Çadırcı Ahmed Ağa,

88. Aynı mahallede Bostandere Dutdibi mevkiindeki,

89. Ve yine aynı mahallede araba caddesindeki Safvet Ağa Namazgâhları olmalıdır.

90. Beylerbeyi Abdullah Ağa Mahallesi Çınar ve Beybostanı sokaklarındaki 684 ada 10 parsel sayılı namazgâh da bunlardan biridir.

91. Altunizâde Mahallesi Küçükçamlıca Caddesindeki, iki kuyusu ve bir de Yağlıkçı Ayazma diye anılan çeşmesi olan Namazgâh; 1275 H. (1858)

de Yağlıkçı Halil Ağa tarafından vakfedilmiştir.

92. Altunizade Mahallesi Besim-ağabağı Mevkiindeki 1260 H.(1844) tarihli Namazgâh, Kızlar Ağası Tayfur Ağa'nın hayratıdır.

93. Altunizade Mahallesi Pilavcı bayındaki Namazgâh, Köftüncü Hacı Mehmed Ağa'nın hayrı.

94. Aynı mahalledeki Koruluk mevkiindeki Namazgâh,

95. Aynı mahallede Koşuyolu caddesindeki Adile Sultan Namazgâhı,

96. Aynı mahallede Tophanelioğlu Caddesindeki Namazgâh,

97. Ve nihayet yine aynı mahallede Küçükçamlıca Caddesindeki 1147 ada 35 parsel sayılı Kapı Ağası Osman Ağa Namazgâhı, artık sadece Arşiv kayıtlarında yer almaktadır.

98. Altunizade Mahallesi Küçükçamlıca Caddesindeki Sultan Avcı Mehmed Namazgâhı, çok renkli ve canlı hatıralarla doludur.

Ahmed Hamdi Tanpınar (Beş şehir s.189-190)'ın da tablolaştırdığı gibi "Eskiden küçük büyük her çeşmeyi iri gövdeli bir çınar yahud da servi beklerdi. İşlenmiş mermerin üstüne aydınlığın nimeti onun fırınında pişmiş taze bir ekmek gibi düştüğü gün mimari kendisini bulmuş sanılır. Mimarın veya hayrat sahibinin diktiği ağacın büyüdüğünü görüp görmemesinin ehemmiyeti yoktu. Dikilmiş olduğunu bilmesi yeterdi. Bilirdi ki toprağa emanet edilmiş bir ağaç; mahalleye, semte, şehre, hatta cemiyete ve bütün bir imana emânet edilmiş bir değerdir.

Bazen bu çeşmenin haznesi küçük bir set olur. Namazgâh teşekkül ederdi. Balıklıya giden yolda küçük mezarlığıyla bunlardan biri vardır. Fakat benim en sevdiğim, Klüçük Çamlıca'da, altından Avcı Mehmed devrinin bir çeşmesi akan settir. Bu ilhamlı taraçanın Marmara'ya bakan tarafında, güneşin altında benekli bir hayvan sırtı gibi kabaran çifte kartal sokağı vardır. Bu adı nereden vermişler? Acaba dördüncü Mehmed'in av merakının bir yâdigârı mı? Yoksa aynı hastalığa tutulmuş bir başkasından mı geliyor? Yahud sadece tesâdüfün bir cilvesiyle mi

bu çeşme ile sokak birleşiyorlar? Şurası var ki IV.Mehmed Çamlıca'yı seviyordu ve bu Namazgâhın civarından köşk, hatta bir de câmî yaptırmıştı. Hal' inden evvelki sıkışık günlerde bu tarafta avlanmıştı.

Ağaç, sade mimarlık zevkimize ve şehirciliğimize girmez. Eski şiirin mücerret dünyası bir halî desenine benzeyen servi, çınar, kavaklarla doludur. Fakat asıl büyü masallarda geçer.. Çocukluğumda dinlediğim bir masalın şehzâdesi, kulaktan âşık olduğu peri kızına; altında akan bir çeşme ve yambaşında Bâkî'nin boyunu bosunu o kadar hayranlıkla övdüğü cinsten bir servi bulunan, yukarda anlatığımız cinsten bir Namazgâhta kavuşur. Öğrettikleri gibi çeşmeden abdest alır. ağacın dibinde namaz kılar ve dua ederken, üç defa üst üste: "Mersina, uzat saçının bir telini, al Mustafa'yı yanına.." diye bir ses işitir. Servinin derinliklerinden üç defa, "Alamam, dayıcığım, insan oğludur, çiğ süt emmiştir." cevabı gelir. Fakat dördüncüsünde serviden bir saç teli uzanır. Masalın sonunda Mersina çiğ sütle beslendiği için unutkan olan âşığına kendisini hatırlatmak için, üzerine aynı çeşme ile servinin tasvirinîtabii gözyaşlarıyla- dokuduğu bir seccade gönderir, o da başını bu seccadeye kor koymaz aynı sesi işiterek Mersina'yı hatırlar ve ona döner."

99. Arakıyeci Hacı Mehmed Mahallesi Seyyid Ahmed Deresi Sokağındaki Namazgâh 1220 H.(1805) de vakfedilmiştir.

100. Aynı mahallede yer alan Nuhkuyu Caddesindeki 458 ada 6 parsel sayılı namazgâh, 1261 H. (1845) de Ser Ağa Abdulgânt Ağa tarafından hizmete sunulmuştur.

101. Aşçıbaşı Mahallesi Miskinler Tekkesi Mevkiindeki Sadeddin Bey Namazgâhı ile,

102. Aynı yerde Duvardibi Mevkiindeki Mustafa Yaver Efendi Namazgâhlarının bugünkü konumlarını tesbit edebilmek oldukça zor.

103. Aşçıbaşı Mahallesinde Seyyid Ahmed Deresindeki diğer bir namazgâh, 1165 H. (1751) de Pürsefâ ve Nevsefâ Hatun tarafından vakfedilmiştir.

104. Beylerbeyi İskele Meydanı, Sultan I.Abdulhamid tarafından set MEYDAN olarak vakfedilmiştir. Hayrat-ı Şerife defterinin mülâhazat hanesinde burası için "*Câmi-i şerife müdâvim ahâlînin istirahat mahali* " kaydı yer alıyor.

105. Beylerbeyi Küplüce Mahallesi Küplüce Caddesi'nde gür bir ağacın gölgelediği 901 ada 5 parsel sayılı set, Hatemi Efendi tarafından vakfedilen ve semt halkı tarafından tarihi özelliği korunan namazgâhlardandır.

106. Hayrat-ı Şerife defterlerinde Hatemi Efendi'nin Beylerbeyi İskele Meydanında MEYDAN türünde bir Namazgâhı daha kayıtlıdır.

107. Bulgurlu Küçük Çamlıca Caddesindeki Sultan Mehmed Namazgâhı'nın Çeşmesi 1602 H.(1651) tarihini taşıyor.

Şair ve ressam Theophile Gautier, bu Namazgâhta gördüğü "*pembe, yeşil, mavi, leylak renkli giysiler giymiş, çiçekler gibi çimenler üstünde birikmiş ve çınarlar, ceviz ağaçlarının gölgesinde serinlenen*" Osmanlılar için "*güzel,ilginç görünümler için çok duyguludurlar.*" der ve ilâve eder: "*Güzel bir görünümün, iç açıcı bir perspektifin her bulunduğu yerde, emin olunabilir ki bir köşke, bir çeşmeye, yere serili halıları üstünde keyif çatan bir kaç Osmanlı'ya rastlanacaktır.*"

Bu cümleler, vaktiyle bugünkü parkların ve yeşil alanların fonksiyonlarını da yerine getiren Namazgâhların yabancı gözüyle bile fark edilecek kadar çok olduğunu göstermektedir.

108. Bulgurlu Mahallesi Alemdağ Caddesi İzzetbey Sokağı'ndaki 95 ada 1 parsel sayılı Cavid Ağa Namazgâhının üzerinde halk tarafından yaptırılan ibadete açık cami var.

109. Bulgurlu Mahallesi Küçükçamlıca Caddesi Üçpınar Sokağı'ndaki 56 ada, 4 parsel sayılı Topçu Kumandanı Hafız İbrahim Paşa Namazgâhı,

110. Aynı mahallede Neşet Bey Sokağındaki 725 ada 92 parsel sayılı Namazgâh ile,

111. Çamlıca Caddesi'ndeki 727 ada, 26 parsel sayılı Abdullah Ağa Namazgâhları kısmen de olsa hatıralarını korumaktadır

112. Çakırcı Hasanpaşa Mahallesi Kefçededede Caddesi'ndeki Çakırcı Hasanpaşa Namazgâhı, bugünkü Doğancılar Parkı'nın bir bölümüne veya civarına tekabül ediyor. Doğancılar Civarı'nın çoğunluğu, zâten ayakta kalan ve kalamayan, Hasanpaşa Vakfına ait eserlerden meydana geliyor.

113. Vaktiyle Beylerbeyi Çengelköy Rasathane Yolu üzerinde 42 kapı numaralı evin karşısında, Hamdullah Paşanın bir namazgâhı vardı.

114. Ayanoğlu'na göre Çengelköy Bekârderesi Yolunda iki Namazgâh vardı ve kitabesi şöyleydi:

*SAHİB-UL HAYRAT
KÜLLEMA DEHALE ALEYHA
ZEKERİYYA-L MİHRAB
1227 H.(1812)*

115. Beylerbeyi Kuzguncuk arasında yer alan Ahmed efendi Sığınaklı Namazgâhını da Ayanoğlu'ndan dinleyelim.

"*Bu namazgâhın ön kısmındaki musluğun iki tarafında hayvan yalağı ve bunların iki tarafında kapı bulunup, sağ kapıdan merdivenle çeşmenin üstündeki namazgâha çıkılmakta, sol kapının iç kısmı küçük bir oda olup, fırtınalı havalarda yolcuların sığınması için yapılmıştır. Üst kitabesi " canlıların cümlesi sudandır." meâlindeki:*

*VE MİNE-L MAİ KÜLLİ ŞEYİN
HAY*

âyet-i kerimesi, diğer kitâbe ise:

*NAMDAŞ-I FAHR-İ ABA ZAIR-İ
BEYT-İ HAREM*

*AYN-I İHLAS İLE OLDU HAYR Ü
CUDUN MAZHARI*

*Fİ SEBİLİLLAH BU ÇEŞMEYİ
BÜNYAD İDÜB*

*SU BE SU SEYRAB Ü MESRUR ET-
Dİ TEŞNEDİLİ*

*AYNİYA İTŞANA BİR BİR SÖY-
LEDİM TARİHİ TACA*

AL İÇ İCRA EYLEDİ AHMED EFENDİ KEVSERİ

1239 H.(1823)

116. Çengelköy Hamallar İskelesi Pazarkayığı Mevkiinde, Ayşe Hatun'un vakfettiği MEYDAN, meydan boyutunda bir abidedir.

117. Çengelköy Vapur iskelesinde Fazlullah Paşa tarafından vakfedilen "bir dönüm"lük MEYDAN,

118. Aynı yerdeki, vakfedeni tesbit edilemeyen "iki bin arşınlık" MEYDAN,

119. Ve Çengelköy'de Kuleli'de Sultan Mahmud'un vakfettiği "sekiz bin arşın"lık MEYDAN, aynı medeniliğin ve açık mekân kültürüne hasbî katkının insânî ve İslâmî izleridir.

120. Debbağlar Mahallesi Toptaşı Caddesi'ndeki Namazgâh, kültür tarihimize karışmıştır.

Bugünkü konumu 260 ada 6 parsel olan ve aynı yerdeki Sokollu Mehmed Paşa İlkokulu'nun Bahçesi'nde kalan bu namazgâhı dini, medenî ve mîmârî bir âbide olan Atik Vâlide Külliyesinin bâniyesi, Nurbânü Vâlide Sultan vakfetmiştir.

121. Hacı Hesna Hatun Mahallesi Sultantepe Caddesi'ndeki Şeyhulislâm Said Efendi Namazgâhının aziz hatırasını, ayakta kalmayı başarabilen akmaz harap çeşmesi yaşatıyor!

122. İhsâniye Mahallesi Çiçekçi-Tunusbağı Caddesi'ndeki 336 ada 4 parsel sayılı Silâhşör Ahmed Bey ve Veliye Ayşe Hanım Namazgâhı, milli kültürümüzün mukaddes sancısını çeken ve çekmeyen herkesin gözleri önünde kıyıma uğramıştır. "*Bismillahirrahmânirrahîm Külle mâ de hale aleyhâ Zekerîyyâ l mîhrab. Sene 1181 H.(1767)*" kitabesini taşıyan kabartma nakışlı zarîf Namazgâh taşı, artık sadece resim olarak ansiklopedilerde yer alıyor. 1974'lere kadar etrafı demir parmaklıklarla çevrili olarak korunan namazgâh taşı ve setinin, bu medenî âbidenin yasal şâgîli tarafından söküldüğü ve yerine fısıkiye yapıldığı, o civarda oturan herkes tarafından bilinmektedir.

123. İmrahor Mahallesi Doğancılar Caddesi'ndeki Kuyulu Namazgâh,

124. Kazasker Ahmed Efendi Mahallesi Harmanlık Sokak ile Karacaahmed Kabristanı arasındaki Namazgâh,

125. Kısıklı Mahallesi Alemdağ Caddesi'ndeki Abdullah Ağa Namazgâhı da hatıra olmuştur.

126. Kısıklı Selâmî Tekkesi Sokağı'ndaki Selâmî Ali Efendi Türbesi'nin yanında yer alan namazgâhın 0.40 eninde, 1.10 yüksekliğindeki kible taşında bulunun sülüs kitâbe şöyledir.

KÛLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB

1247 H. (1831)

127. Kısıklı Millet Bahçesi Mevkiindeki Ahmed Efendi Namazgâhı, o civara hâlâ civıltı sunan yeşil alanların çekirdeğini oluşturuyor.

128. Hayrat-ı Şerife defterlerinde, Kısıklı Caddesinde diğer bir Namazgâhtan daha söz ediliyor ama, bugünkü konumu bilinmiyor.

129. Selimiye Haydarpaşa Caddesi'ndeki Darussaade Ağası Namazgâhı ile,

130. Aynı yerdeki Çeşmîafet Kadın Namazgâhı, benim tahminlerime göre bu caddenin çevresindeki park ve bahçelere tekabül ediyor.

131. Selimiye Mahallesi Harem iskelesi sokağı'ndaki 312 ada 1 parsel sayılı Sultan 3.Selim Namazgâhı şehir imar planında yeşil alan olarak gözükmemektedir.

132. Selimiye'den Haydarpaşa'ya giderken Duvardibi Durağı'nın biraz ötesinde soldaki köşede yer alan, Sultan Selim-i Sâlis Vakfına bağlı 293 ada 8 parsel sayılı Nevnihal Hatun Namazgâhı'nın çok şükür hâlâ ayakta duran ve halk tarafından kabir taşı sanılarak yeşile boyanan ve kenarına bir de mum yakma mahalli ihdas olunun Namazgâh taşı kitabesi şöyledir.

KÛLLEMA DEHALE ALEYHA ZEKERİYYA-L MİHRAB

**ŞEVKETLU EFENDİMİZ CARİYESİ
MERHUM VE MAĞFUR-UN LEHA**

**SARAYLI NEVNİHAL HATUNUN
HAYRATIDIR**

*RUHU ŞAD OLMAK İÇÜN
RIZAEN İLLAH EL FATİHA
1227 H.(1812)*

133. Selimiye Kışla Caddesi ile Hamam Sokağı'nın kesiştiği köşedeki dinlenme parkı, Hacı Mustafa Ağa'nın Namazgâhıdır. Park Bekçisinin ahşap kulubesinin yanında yer alan ve mezar taşı sanılan namazgâh taşında şu ibare yer almaktadır.

*KÜLLEMA DEHALE ALEYHA
ZEKERİYYA-L MİHRAB
SENE 1239 H.(1823)
SAHİB-UL HAYRAT MERHUM
EL HAC MUSTAFA AĞA RUHU
İÇÜN
FATİHA*

134. Selimiye Mahallesi Selimiye Meydanı, Harem Ağası Ahmed Ağanın Namazgâhıdır.

135. Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi Gündoğumu Caddesi İnâdiye Câmîi sokağındaki 273 ada 33 parsel sayılı namazgâh, Ahmed Ağa'nın hayratıdır.

Bu namazgâh, şimdi, aynı yerdeki Tavaşi Hasan Ağa Camii'nin avlusunda kalıyor. Hasan Ağa, Camii'ni 955 H. (1548) de yaptırmıştır. Vereceğimiz kitabeden de anlaşılacağı gibi, bir yüzü çeşme bir yüzü mihrap olan zarif bir yapıya sahip bu namazgâh, Camiden epey sonra, 1134 H. (1721) de İbn-ul Emin Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Zaten namazgâh ile cami parselinin ayrı olması da bunu göstermektedir.

Özenle korunan ve Cami cemaatı tarafından dinlenme mahalli olarak kullanılan namazgâhın mihrap tarafından, yeni harflerle "İbn-ul Emin Ağa Çeşmesi: Bu çeşmeyi Ahmedîye külliyesini yaptıran Eminzâde Ahmed 1134 H. (1721) yılında yaptırmıştır." şeklinde muhdes bir kitabe yer almaktadır. Çeşme olan yüzündeki orijinal kitabesi ise şöyledir.

*MENBA'İ CUD-I ATA İBN-UL EMİN
AHMED AĞA*

*OLDU GAYETLE MAHALLİNE MU-
SADİF BU ESER*

*KİM AHALİYE SUSUZLUK VİRME-
Dİ ÇOK FÜTUR.*

*İNTİFA İTDİKÇE AB-I HOŞGÜVA-
RINDAN BUNUN*

*YAD İDERLER HAYR İLE CÜM-
LE İNAS Ü ZÜKUR*

*NUŞ İDÜB AB-I SAFA BAHŞIN
GELDİ TAB'IMA*

*TA BEYAN-I SAL-İ BÜNYADIN İ-
DEM ZİB-İ SÜTUR*

*LULEYİ GÖRDÜM NİDA BERLE
DİDİ TARİHİNİ*

*AL HÜSEYİN İLE HASAN AŞKINA
İÇ MA-İ TAHUR*

1134 H.(1721)

Beykoz Namazgâhları :

Bahçeleri, kasırları, çayırıları ve mesireleriyle bir sular ve çınarlar şehri olan Beykoz'un asırlar boyu eğlence, spor, toplantı, ve ibâdet yeri olan çayırıları; bilhassa son yüzyılın peştemal kuşanma merasimlerine sahne olmuş teferrüc namazgâhlarıdır.

"Çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselmesi, lonca an'anesine göre bir tertibe bağlı olan bu peştemâl kuşanma merasimleri, yaz mevsimine tesadüf ederse, Çırpıcı, Veliefendi, Fenerbahçe, Göksu, Sarıyer gibi mesirelerde yapılırsa da, çayırından ve Yuşâ tepesinden dolayı en fazla Beykoz'a rağbet olunurdu.

Madde ile mânâyı et tırnak gibi kabul eden eski terbiye en çoşkun, en keyifli zamanlarında dahi, bu zevkin bir köşesinden maneviyâyata mazgal açarak, nefes aldırıp kendine getirirdi. Böylece de kütlelerin, dümensiz bir gemi gibi, çılgın dalgalar üstünde telef olmalarının önüne geçmiş olurdu.

Bu esnaf teferrüclerinde de merasimin ilk kısmı, asırlar, mevlidler, kasâdeler ve dört kapı selâmlarıyla, rûha ve rûhâniyyete de hîtâp ederdi.

Kalfalıktan ustalığa yükselecek genç, kідem ve mevki sırasına göre yerlerini almış olan lonca heyetinin ve davetli misafirlerin ellerini öper, dört kapı selâmı da bittikten sonra, kâhya kalfanın sağ omuzuna elini koyarak:

-Cesür ol. hamûl ol. mütevekkil ol. haram yeme. haram için. elini eteğini temiz tut. koymadığın mala el uzatma. sana fenâlık edenî affet. yürü Allah destginin ola! der ve elindeki peştemali gencin beline bağladıktan sonra. kulağına da yaşça sanatın sırrını söyledirdi.

Bundan sonra yeni usta. loncanın ve diğer esnafın. dâvetli misâfirlerin ve akrabalarının ellerini bir kere daha öperdi. Bu arada davullar vurulur. zurnalar çalınır. gencin yaptığı eserler mühürlü torbadan çıkarılıp mezat edilirdi. Dolaşan tepsiye herkes gücünü yettiği parayı koyar. bu suretle de genç ustaya açılacak dükkânın ilk sermâyesi çıkmış olurdu.

Merâsimin ikinci kısmı eğlencelere ayrılmıştı.Çayırda bir gün evvelinden çadırlar kurulur. kuzular çevrilir. pilâvlar. helvalar yapılır. esnaf arasında saz ve söz ehli olanlar bir tarafta toplanıp çarlarlar. söylerler. oynarlar. nükte sâhibi ve mukallit olanlar ise orta oyununa çıkar. hikâyeler anlatırlar. rakslar ve hünerler gösterirler. cüssesine ve bazusuna güvenenler de güreşe tutuşurlardı."

Sâmiha Ayverdi (Boğaziçinde Tarih s.303) ve Musâhibzâde Celâl (Eski İstanbul Yaşayışı s.40)'in dile getirdiği esnaf teferrücleri ile İbn-i Batûta'nın Denizli'de gördükleri birbirini tutmaktadır.

Dilerseniz, artık sâdece "hayal me-yâl" lerimizde ve bir de bazı turistik yörelerimizde -0 da tek tük- kalan bir faytona atlayarak karadan, dilerseniz hâla hakikat olarak kalabilen "Şirket-i Hayriyye" den müdevver, buharlı vapurlardan birine atlayarak denizden, Boğazın nazlı sularından "kâm al" arak çınarlar ve pınarlar şehri Beykoz'a çıkalım. Önce Anadoluhisarı'na, oradan da taka bir "pata pata" kayıkla "gemi denizleri"nin yalpiirtıları arasında, gerekirse iskarmozlara da asılarak, Neddin'in ve Yahya Kemâl'in şiir ikliminde, Dellâlzâde İsmail Efendi'nin besmelerini terennüm ederek ve Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin "celî" "vav" larını çizerek "uzanalım Göksuya!"

Bu tatlı hikâyeyi Ayverdi (Boğaziçinde Tarih s. 316) den dinleyelim.

"Dellâlzâde İsmâil Efendi. bestelediği

bir eseri sanat erbabına okurken. bazen etraftan:

-Hocam şu nağme söyle olsa daha hoş olmaz mı?

diyen olursa. sanatkâr; Kazasker Mustafa İzzet Efendi'yi kasedederek:

-Yook!..ben bu eseri Efendiye okudum. beğendi. Artık değişmez.

dermiş. Mustafa İzzet Efendi'nin mûsikideki yeri ve üstün seviyesi bir mihenk taşı olarak kabul edilmiş olduğundan. derhal itirazlar kesilmiş.

İşte hat sanatıyla musîki sanatı atbaşı giden büyük üstad. günlerden bir gün" Bebekten Beykoz'a gitmek üzere kayığa binen Mustafa İzzet Efendi de. tarife gereğince kayıkçıya vereceği ücreti bildiğinden. elini cebine atar fakat kesesini bulamaz. Öteki cebine bakar. orada da bulamaz. Kuşağının arasını araştırır. yine yok. ya... kayık ise Beykoz sâhillerine geldi geliyor... Telâşlanan ve çaresiz kalan sanatkar. hemen kuşağından dividini çeker. içinden kalemini kâğıdını çıkarıp bir "celî" "vav" yazar ve karaya adımını atarken de para yerine kâğıdı kayıkçının eline sıkıştırır.

Uzun bir deniz yolunun kol kuvvetiyle geçirten adamcağız. bu beklenmedik hareket karşısında hağırıp çağırmaya başlarsa da. sonunda. yapacak bir şey olmadığını anlayarak söylene söylene çekilip gitmeye mecbur olur.

Aradan seneler geçer Mustafa İzzet Efendi yine aynı deniz hattı üstünde yine kayığa binip Beykoz'a yollanır. Ama her zaman kesesini unutacak değil a... sâhile yanaşıp da kayıkçının hakkını bahşişi ile beraber uzattığı zaman. adamcağız yarı mahcub yarı gülümser. sanatkârın yüzüne bakarak:

-Yok Efendi...der. para istemem. sen yine bana bir "vav" yaz!

Çünkü kayıkçı. vaktiyle eline zorla sıkıştırılan "vav"n sahaflardaki değerini artık anlamıştır.

136. Karadeniz'den Bizans'a gelecek yardımların önünü kesmek amacıyla 1395 yılında Yıldırım BAYEZİD tarafından yaptırılan ve daha sonra İstanbul Fâtihî tarafından restore ettirilen,

"Yeni kale". "Akcahisar". "Güzelcehisar". "Yenicehisar" ve "Yenihisar" adlarıyla da anılan Anadoluhisarı; boğaz ile Göksu Deresi arasında uzanan üçgen şekilli kara parçası üzerine inşa edilmiştir. Vaktiyle Dışkale duvarları tam deniz kenarında iken, Göksu deresinin getirdiği killi çamur hâlindeki alüvyonlarla dolması sonucunda biraz içerde kalmış ve toprağın yükselmesi ile meydana gelen dolma alana, bugünkü konumu, Anadoluhisarı Toplarönü Sokağı 61 ada, 2 parsel olan Anadoluhisarı namazgâhı yaptırılmıştır.

İstanbul fethiyle yaşıt olduğu sanılan bu namazgâh, Hayrat-ı Şerife kayıtlarına göre Fatih Sultan Mehmed Han Vakfındandır. İstanbul'da ayakta kalabilen, mihraplı ve minberli "ant namazgâh" ların tek örneğidir. 1985 yılında, İstanbul vakıflar Bölge Müdürlüğü, Beykoz Belediye Başkanlığı ve Beykoz Müftülüğünün ortak çalışmasıyla aslına uygun şekilde restore edilerek, cuma, bayram ve teravîh namazlarına açılmıştır.

Hayrat-ı Şerife kayıtlarına göre Anadoluhisarı'nda;

137. Biri Göksu Caddesi'nde,

138. Diğeri Göksu Çayırı'nda orta yerde,

139. Ötekisi ise Göksu Yeni mahallede olmak üzere üç namazgâh daha vardır.

140. Bir diğeri ise Otağtepede yer alan 54 ada 1 parsel sayılı Mihrişah Valide Sultan Namazgâhıdır.

Fâtiḥ'in babası 2.Murad, Fethin cemresine bahar zemini ararken 1444 yılında Anadoluhisarı'nda karargâh kurmuştur. Yıldırım Bayezid ve Fâtiḥ Sultan Mehmed de buralarda konaklamıştır. Yıldırım Bayezid'in buralarda yıldırım gibi gürlediğinden ve genç Fâtiḥ'in kartal bakışlarıyla Bizansı bu tepelerden süzdüğünden şüphe etmeye gerek yoktur.. Pâdişahın otağının kurulduğu ve ilk fetih namazlarının kılındığı bu yer, yıllar sonra Mihrişah Valide Sultan tarafından namazgâh olarak anıtlaştırılmıştır.

Harap namazgâh seti ve kırık kible taşı, bu tepeyi hâlâ beklemektedir.

141. Küçüksu Caddesi'ndeki 2 ada 1 parsel sayılı namazgâh, Şâir, Bestekâr ve Sanatkâr Pâdişah 3.Selim tarafından, anası Mihrişah Valide Sultan için yaptırılmıştır.

Dilerseniz burada biraz mola verelim ve gelin, Ayverdi (Boğaziçinde Tarih s.333, 338)yi dinleyelim.

"Küçüksu Çeşmesiyle Namazgâhını yaptıran üçüncü Sultan Selim'dir . O devirlerde okçuluğun hâlâ bir milli spor vasfını taşıdığına şâhitliğini üçüncü Sultan Selim ile ikinci Sultan Mahmud'un ok attıkları nişan taşları yapar."

"Şu imparatorluğa vazife ile gelen ecnebler ve seyyahlar arasında bazan ne doğru sözlüleri vardır. İşte Lady Montague bunlardan biridir. İctimât hatta iktisâdî hayatımızı araştırırken, görünüşte pasif ve arka plânın insanı olan kadını da saraylara evlere, çarşı, pazar, hamam ve olayların içine girerek peşine düşüp araştırdıktan sonra:

"Şüphe yok ki Türk kadını bizden çok daha hür"

kanaatine varır.

Sonra Elizabeth Graven de, (1786) seyahatinin intibalarını yazarken: Kadınların bu derece hür ve emniyette oldukları bir başka memleket görmedim... Demek sûretiyle Türk kadınının hayatına gıpta ettiğini gizlemez.

Acabâ bu iki yabancı, Göksu ve Küçüksu mesirelerinin kadın kalabalığını görmüş olsalardı ne derlerdi? Zira Göksu demek, biraz da yaşamak, ferâce, maşlâh ve şemsiye demektir."

Bunu, 1835'lerde Ülkemize gelen ve İstanbulda dokuz ay kalan Miss Julia Pardoe'den dinleyelim.

Kadınlığa mahsus mânâ ve zarâfetin her türlüşüne sâhib olan Miss Julia Pardoe'nin kendisi kadar özel ve güzel cümlelerle "The City of The Sultan and Domestic manners of Turks" adıyla kitaplaştırdığı İstanbul'u anlatırken, tıpkı Kağıthane'deki Namazgâhda olduğu gibi Küçüksu'daki Namazgâh taşlarını da mezar taşı sandığını görüyoruz. Kültür

tarihimizi yakından ilgilendiren bu güzel anıyı, Miss J.Pardoc'nin Bedriye Şanda tarafından "*Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekleri*" adıyla dilimize kazandırılan seyahat-nâmesinden izliyelim.

"Türk kadınlarını, tıpkı kendi evlerinde imiş gibi rahat rahat davranırken görmek isteyen turistlerin yazın sıcak aylarında cuma günü güzel Küçüksu (Göksu) vadisine gitmeleri gerekir. Üç taraftan üzeri fundalıklarla dolu yüksek tepelerin kuşattığı bu güzel yer yeniçerilerin hapisanesi olarak kullanılmış olan Rumeli Hisarı'nın tam karşısında denize doğru uzanır. Göksu deresi bu vadiye olduğu için buraya, onun adı verilmiştir Boğaz sularına doğru ışıldayarak akar.

Burada çok hoş değişik manzara görülür: Açık renk boyası içe ferahlık veren ve bahçesi çeşit çeşit yapraklarla dolu sarayın bulunduğu meyillice bir arazide dolaştıktan sonra, derenin aktığı gölgelik yere inersiniz. Burada, dereyi çevreleyen ağaçlar, suyun üzerinde koyu bir akis bırakırlar ve sessizlik verirler.

Bu yerdeki bazı ağaç dallarının altından, Müslüman ölümlerin mezar taşları görülür. Zaten mezarlar, hep sessizliğin ve güzelliğin olduğu yerlerde olurlar. Bu sırada, öğle güneşi sıcaklığından ağaçların arasında korunan kuşlar, keyiflerinden cıvılda cıvılda ötüşürler.

Kayıkçınız, buranın hoş serinliği ile ferahlayarak, kayığı çabucak, basık bir köprüye doğru çeker. Bu köprü, derenin en dar kısmında Göksü vadisinin iki tarafını birbirine bağlar. Tatil gününü geçirmek isteyerek buraya gelen birçok kimseler, öğle güneşinin kızgın sicağında, burada toplanırlar ve üzeri bol arabesk işli, çok güzel beyaz mermer çeşmeden su içmek ve Boğaz'dan esen rüzgârla ferahlamak için akşama kadar kalırlar.

Burası geniş bir saha kaplayan çimenlik bir yerdir. Burada hanımlar seccadelerini yayarlar, araba ile gezerler, uzun süren yaz gününü geçirirler. Bu

çimenlik ile Göksü Deresi arasındaki küçük sahayı kaplayan sık bir ağaçlık vardır. Bu ağaçlığın arka tarafı erkeklerle ayrılmıştır"

"Göz önüne getirmeye çalıştığım gibi, insanla tıklım tıklım dolu olan Küçüksu, kendi başına tamamıyla Şark'a özel bir manzara gösterir. Bunu nelerin meydana getirdiğini birer birer gözden geçirelim: Bir yanda, ağaçların altından ağır ağır geçen al kaplama geçirilmiş arabalar, çimenlerin üzerine yayılmış yüzü yaşmaklı kadınlar, hanımlarına hizmet için dolaşan halayıklar, öte yanda da başlarındaki tablalarla satış için oradan oraya koşuşan garip kılıklı muhallebiciler, tatlıcılar göze çarpıyordu. Tatlıcıların başlarındaki tablaların üzerinde raflar vardı. Bunların üzerlerine dizili iştah çekici cam ve porselen tabaklar, müşterilerin muhallebi yemesi, pembe ve sarı renkli olanları da tatlı yemesi içindi. Başka bir yanda da, yoğurtçu omuzundaki sırığa bağlı tepsileri sallaya sallaya yürüyordu. Bu tepsilerin içinde, üzeri beyaz kaymak tutmuş, kahverengi toprak yoğurt tabakları bulunuyordu. Biraz ötede ise, ayı ve maymun oynatıcılar, daha ileride burnu güneşten yanmış, başında geniş bir hasır şapka ve üzerine Frenk elbisesi giymiş bir Rum dondurmacı, orada bulunan halka dondurma satmak için çeşitli dillerde dondurmasını methederek dolaşıyordu. Bu gayretin, çok satış yaparak fazla para kazanmak hırsından ileri geldiği belli idi. Sonra, başı sarıklı, elinde bir toprak testi ve bardakla harıl harıl dolaşan sucu, yüksek sınıf ailelerin, hanımlarına seccadeler, çubuklar taşıyan hizmetkârları kırmızı şeftaliler, salkım salkım İzmir üzümüleri, öbek öbek sındıklar, yapraklarıyla kopmuş erik satan meyvacılar, kavun ve zümrüt yeşili kabuklu karpuz yığını üzerinde oturan satıcılar, (hele topatan kavunlarının misk gibi kokusu her tarafı sarıyordu). İstanbul'un Anadolu yakasındaki yerlilerin en çok gözü çeken kıyafetleri, tambur sesleri, bu seslere uyarak içinde güzel hanımlar bulunan bir arabanın önünde yarım daire şeklinde oturup türkü söyleyen beş-altı Rum'un cırlak ses-

leri.. Bütün bunlar, kendi başına çok mükemmel olan bu manzarayı tamamlamak için öyle el birliği etmişlerdi ki, eğer, burası hakkında önceden hiç bir fikri olmayan bir Avrupalı, buraya getirilmiş olsa idi, o zamana kadar bazı mübalâğalı masalcıların uydurmaları sandığı şeylerin gerçekliği karşısında, ne yapacağını şaşırır, büyülediğini sanırdı.

Vadinin size anlatmakta olduğum kısmını fazla olarak da "Padişah Ağacı" denilen muhteşem bir ağacın bulunduğu bu yeri, şahane bir deniz kıyısı süsler, Padişah, Küçüksu'ya geldiği zaman, oturması için, bu ağacın altına bir halı serilir. Bunun biraz ilerisinde, söğüt ağaçlarının gölgelediği yüksekçe bir yer vardır. Buranın bir ucuna güzel bir köşe taşı yapılmıştır. Kim bilir, bu taşın üstüne konan tozlar, hangi talihli tozlardır.

Oturmak için iyi bir köşe seçip, secademizi, minderlerimizi yaydıktan ve yiyeceklerimizi tedarik ettikten sonra, bizimle birlikte gelen dostlarımızdan bir kısmı, avlanmak için tepelere çıktılar. Arkadaşım Madam S. ile ben de, gittikçe büyüyen insan kalabalığının meydana getirdiği bir halkanın etrafında, gezinmeye başladık. Elimizde olmayarak bunlara hayran hayran bakıyorduk. Bu halimizi görenler, bizi gönülden selâmlıyorlardı. Nihayet birisi, çok kibirli, yahut da arabalarından inmeye tenezzül etmeyen, belki de üşenen birkaç hanıma, kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi söylememiz ve buna benzer bir sürü insanın sabrını tüketen soruyu cevaplandırmamız için gülümseyerek ricada bulundu. Biz de durmak zorunda kaldık. Bu hanımların hiç birisi güzel değildi. Fakat hepsi nazik ve iyi insanlardı. Sordukları soruların hiç biri, kendilerini ilgilendirecek şeyler değildi. Böyle iken, hiç olmazsa, kendilerine ait ve bizi çok az ilgilendiren değişik konulardan bahsederek bizimle konuştular.

Türk hanımlarının yabancılara gösterdikleri nezaket ve incelik derecesini hiç bir şey aşamaz. Her zaman bir Avrupalı kadınla konuşmaktan zevk alır-

lar. Halbuki o kendileriyle karşılaşmadan önce, onlara karşı kayıtsızdır. Fakat bu kadar candan ve bu kadar tabii karşılımları, yabancı kadının Türk kadınlarına beslediği yanlış duyguyu eritir gider. Kendilerinin olan her şey, beş dakika içinde önünüzdendir. Yemekte buldukları meyva ve kendi elleriyle hazırladıkları kokulu şerbet gibi neleri varsa, ikram ederler. Onlarla ahbablık etmek için, sadece neşeli olmanız, size hiç zararı olmayan meraklarını hoş görmeniz ve elinizden geldiği kadar gösterdikleri nezakete karşı sizin de aynı şekilde davranmanız gerekir. Avrupalıların hemen hepsi, Türk hanımlarını, her şeye karşı hiç de hoş gitmeyen bir kayıtsızlık ve davranışlarında da soğuklukla suçlandırırlar. Bunun için, onlardan ürkerler. Halbuki, benim gördüğüm hanımlarda, bu hallerden eser yok. Aksine, Türk hanımlarına özel hoş bir nezaket vardır ki, bu ancak doğuştan gelir. Bu hal, onların düşünüşlerindeki sadelik ve iyi yaradılışlarının verdiği samimilikle birleşince, hayatın anlamını iki kat daha incileştirir ve ona çekicilik verir. Kısa sürdüğü halde, hoş olan bu görüşme sırasında, insanın içi kadar gözü de zevklenir. Çünkü bir Osmanlı hanımının zarif kıyafeti, her an nezakete hazır ve kendine hâkim oluşu ve davranışındaki vakar, onun kendisine yakıştırılan kibirli, soğuk ve değersiz çekicilik vasıflarına hiç de lâyık olmadığını gösterir. Nazik davranmakta istekli olduğu kadar, münasebetsizliğe karşı da titizdir.

Arabadaki hanımları başımızla selâmlayarak kendilerinden ayrıлып yürümek üzere iken, bunlardan yaşlıca birisi, bize dört tane salatalık ikram etti. Bu sebzeyi Türkler, büyük bir zevkle meyva gibi yiyorlar. Hazımları güç olan bu yiyecekleri yemek istemediğimiz halde, candan verildikleri için, candan kabul ettik. Bu olay, önemli olmamakla beraber, bir gerçeği ispatlamak için bahis konusu ediyorum: Biz bu hanımlarla karşılaştığımız zaman, onlar salatalık yiyorlardı. Bir İngiliz hanımı, bir yabancı ile karşılaştığı zaman, arabasındaki sandviç ve şampanyadan ibaret yemeğinden ikram etmek için nasıl

uzanırsa, onlar da sırf nezaket eseri olarak salatalıkları bize öyle uzattılar.

Bu arabanın biraz ötesinde, bir hanıma rastladık. Arabasından inmiş, ağır bir İran seccadesinin üstünde namaz kılıyordu. Bu seccadenin süslü motifli kenarında, pek çok oyma işlemeli bir gümüş ibrik duruyordu. (Abdest almak için olacak). Hanımın tam arkasında da kollarını kavuşturmuş üç halayık, ayakta duruyorlardı. Hanım namaz kılariken, o kadar kendisinden geçmişti ki, her zaman için bir merak konusu olan bir-iki Avrupalı kadının gözükmesi bile, onun gözlerini yerden kaldırtmadı. Küçük ellerini göğsünde kavuşturarak, başını yere eğip sessizce duasını okuyuşunda derin bir anlam vardı. Kalbin sesi olan bu duanın, yüksek sesle okunmasına ihtiyaç yoktu, eğer bu hanım, başka bir şeyle meşgul olsa idi, sırf, dünyanın eşsiz güzelliklerinden birini seyretmek zevkini yaşamak için, orada bir saat daha kalabilirdim. Fakat o ibadet ederken, yanına yaklaşmanın bir saygısızlık olacağını düşünerek ayrıldım.

İster iş, ister eğlence olsun, bulunduğu mevki ne kadar yüksek olsa da, bir Türk kadınının dinsel görevini yapmasına, hiç bir şey engel olamaz. Bu böyle olduğu gibi, bulunduğu yer ve durumun da etkisi yoktur. Padişahın kızkardeşinin, Kâğıthane'de, veyahut da halkın toplu bulunduğu başka bir yerde bulunduğu zaman, namaz vakti gelince, arabasından indiği ve cariyeleri namaz seccadesini yere yaydıktan sonra, yolları dolduran halkın gözü önünde ve kalabalık sesleri arasında, sanki sarayın bir odasında yalnız başına imiş gibi sessiz ve telâşsız bir halde, yere diz çökerek namaz kıldığı sık sık görülen bir olaydır.➤

142. Anadolukavağı Umuryeri Mevkiindeki en ilginç vakıf örneği, İshak Ağa'nın Umuryeri ÇEŞME MEYDAN'lığıdır.

İshak Ağa, 1150 H.(1737) de Güm-rük Eminliğine getirilmiş, daha sonra Ayazma Camii Bina Emini olmuş ve nihayet 1176 H.1762 de, arkasında çeşme ve namazgâh türünde pek çok hayrat bırakmış bir zâttır. Karacaahmed'de medfundur.

Kireçburnu Caddesi'ndeki namazgâh çeşmesinin kitabesi şöyledir.

SAHİBUL HAYRAT VE-L HASENAT
ES SEYYİD İSHAK AĞA
EMİNİ GÜMRÜK-İ ASİTANE
SENE 1163 H.(1749)

Beykoz'da Serbostani Mustafa Ağa Camii'nin yanındaki 1744 tarihli on lüleli meşhur çeşmesi, su mimarlığımızın en harika âbidelerindedir. Ayverdi'nin de dediği gibi "Türk coğrafyasında çeşme, dâima çağırıcı bir merkezdir. Etrafına topladığı kimselere, istediklerinden de fazlasını dağıtmak sûretiyle cömertliği, efendiliği, gınâyı âbideleştirir.

Amma on ağızdan birden su veren İshak Ağa Çeşmesi gibisini bulmak mümkün olamaz. Şüphe yok ki bu on ağızın berrak ve soğuk suyu, köyün hem şerefi hem de gururudur."

Yalıköy'deki bu çeşme, gürül gürül akan berrak suları ve çevresinde tekbir getiren ulu çınarıyla cennetin dünyaya açılan bir kapısı gibidir.

143. Çınaraltı'ndaki Sultan Selim MEYDAN'ı

144. Çubuklu'da Rifatpaşa Mahallesi Gülbahçesi Meydanı'ndaki Bostancıbaşı Halil Ağa Namazgâhı, ve:

145. Paşabahçe İncirköy Sultaniye Mevkiindeki Piri Mustafa Paşa Namazgâhı ile.

146. Aynı yerdeki 50 dönümlük Sultan'ye Çayırı, açık mekân kültürümüzün anıtsal arazilerindedir. Bezmi Alem Valide Sultan'ın engin ve zengin dünyası, bu çevreyi cennetin canlı halılarıyla donatmıştır. Bu çayıra göz dikenin özüne öz, gözüne göz demek bilmem ki mümkün mü? Ne dersiniz!?

147. Kanlıca Çubuklu Caddesi'ndeki Sultan III. Mustafa Namazgâhı ile,

148. Kanlıca Haydarpaşa Caddesindeki Sultan III. Selim Namazgâhlarının bugünkü konum ve kullarımlarını, kültür tarihimize emânet ediyoruz.

149. İncirköy Beykoz Yolu'ndaki 257 ada 2 parsel sayılı Bezmi Alem

Vâlîde Sultan Namazgâhı, kısmen de olsa anıtsallığını korumaktadır.

150. Şâhinkaya Caddesi'ndeki Namazgâh ile,

151. Yalıköy Çayır Caddesi'ndeki Namazgâh, artık sâdece bir hatıradan ibârettir.

152. Paşabahçe Reşâdiye Köyüğü mevkiindeki MEYDAN,

153. Aynı yerdeki 717 ada 13 parsel sayılı Sultan Mustafa Namazgâhı'ndan müfrezdir.

Sultan Mustafa'nın Beyaz Erguvan Caddesi'ndeki namazgâhının biraz ilerisinde mekteb, çeşme, ve hamamla beraber yaptırdığı câmiinin hikâyesi epey ilginçtir.

Gelin biz söz yumağını yine Ayverdi'ye atalım da sizinle birlikte yok edilemeyen hayâlimizde Sultan Mustafa'nın Hamamı'nda aklanıp paklanarak, çeşmesinden su, mektebinden irfan alarak namazgâhta teferrüc ve tefekkür ederek "hayâli cihana bedel" bir temâşaya dalalım.

"Zavallı pâdişâh:

- Üç câmi yaptırdım, amma birisini bir meczûba kaptırdım., birisini suya saldım, birini de ceddım aldım...

dediği rivayet edilen imarçı hükiümdar.

İyi niyetli ve yapıcı bir adam olan üçüncü Sultan Mustafa'nın Beyazıd'ın eteğine yaptırdığı câmi, gerçekten de Lâleli Baba'nın adıyla adlanarak Lâleli Câmiî olmuş. Üsküdar'dakine de yanbaşındaki suyun tesiri ağır basarak Ayazma denmiş. Büyük zelzeleden sonra yeniden inşa ettirdiği Fâtih Câmiî'nde ise yine ilk Bânîsinin adı yürüyüp gitmiştir."

Fâtih ve Ayazma tamam da, ya Lâleli? Bir semte ve külliyyeye adını veren bu renkli simâ kimdir? Onu da "râviyân-ı ahbâr ve nâkilânı âsar Hazerâtı'na sora-lım.

Önce, Kethüdâzâde Mehmed Arif'den bir "hikâyet" dinleyelim.

"Eyyûb-i ensârîde İsâ Efendi tekyesi vardır ki bunlar Kaşgarî Hazretlerinin Türbegerdeleridir. Ve bu İsâ Efendi Haz-

retlerini cemi ricâl ü kibâr sever. Ve hatta Lâleli sâhibi merhum Sultan Mustafa pek sever. Ve bazı kere tekyelerine tebdil-i câme olarak gelir. Bir gün yine Sultan Mustafa Merhum, tekkeye gelirken bir cenazeye rast gelir. kırk adım götürmesi sevabdır diyü cenazenin bir tarafından girer. Meğer hamal cenazesi imiş, değiştirir hiç kimse bulunmaz. Sultan Mustafa'nın vücudu daht cesâmetli bulunduğundan pek çok yorulur. Hele nasılsa cenâzeyi mahalline iysaldan sonra, tekyeye İsâ Efendi Hazretlerine gelir ve mâcerayı nakl ider. İsâ Efendi Hazretleri buyurur ki:

- Size, yâni Mülûk'e, ibâdet-i be-deniyeye ferâizden başka pek ol kadar lâzım değildir. Size ibâdet-i mâliye lâzımdır. Allah sizden ibâdet-i mâliye ve adâlet ister..."

İşte bu yapıya sâhib Sultan Mustafa, lâleli civarına post atmış, ferman derman dinlemez, deli dolu, "muhibb-i âl-i âbâ" bir "Baba" ile dostluk kurar.. Günlerden bir gün, söz yumağı öylesine açılır saçılır ki, pâdişâhın cezvesi, meczûbun cezbesi taşar.

Yaz kış, mevsimli mevsimsiz hep bir lâle ile görüldüğü için olsa gerek, Lâleli Baba olarak ün salan meczub, Sultan Mustafa'ya:

-Senin der, tahtının da tâcının da küçük abdest bozmak kadar bile değeri yoktur.

Pâdişâh itiraz eder ama, Lâleli Baba kavlinde ısrar eder ve der:

-Bir gün anlarsın:

Bu muhâvereyi unutturan pâdişâhca günlerden sonra, gecelerden bir gece. Sultan Mustafa kıvranmaya başlar. Sıkıntısı küçük abdestini bozamamak... Doktorlar, ilâçlar idar söktürücüler.. Hayır: Kâr etmiyor:

Çâre:

Sultan Mustafa bir an için sıkıntısının şiddeti içinde kendine geliyor ve Pâdişâhca bir inleyişle:

Lâleli Baba'yı bulun: Çâ-buk: Lâleli ba..

diyor, bayılıyor.

Saray adamları Lâleli Babamın peşin-

de dört döne döne, naz niyaz nihâyet
iknâ edib götürüyorlar.

İki büküm olmuş pâdişah kâmeti lâli
babanın himmetini bekliyor ama. Babanın
şartı çok ağır:

-Saltanatından vazgeçersen seni kur-
tarırım:

Pâdişah kan ter içinde:

-Kabul:

diyebiliyor sâdece. Meczub, göklerin
ötesinden nişan veren keskin bakışlarıyla
Sultan'ın gözlerini millercesine gözlerini
gözlerine dikerek; avuçlarını dolduran
benzersiz bir elması patır patır kırarcasına
dört kelime daha ekliyor:

-Tahtını, tâcını, her şeyini:

Sultan Mustafa bütün içtenliğiyle:

-Elbet:

deyince, Meczub himmeti pâdişah kâ-
metini çözüveriyor.. Bir küçük abdest
bozma rahatlığı karşılığında tahtından
tâcından vazgeçen Pâdişah kendini topar-
layınca, Lâleli Baba ciddileşiyor ve şöyle
söylüyor:

-Bahtınız tahtınıza yâr olsun devlet-
lüm: Bizim aşımıza aş başımıza taç ge-
rekmez: ancak, bu cihan halkına bir ha-
tıra olmak üzere külliye'nizin adı adımız
olsun:

O günlerden bugünlere o semt ve
câmi lâleli olarak anılıyor.

SONUÇ VE ÖZET

Bu kısa incelemeden sonra
Namazgâhları:

- a. Menzil Namazgâhları
- b. Meydan Namazgâhları
- c. Teferrüc ve mesire Namazgâhları

d. Bayram, Cuma ve Teravîh Namazgâhları

e. Ve cenaze namazlarına mahsus
Musâllâ Namazgâhları olmak üzere beşe
ayırabiliriz. Toplu halde tetkik ede-
bildiğimiz zaman namazgâhların çoğu
kez müstakil açık ibâdet mekânı, kimi
kez de seyir yerlerinde özel bir köşe
olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla biz,
gezinti yerlerindeki namazgâhları "özel
köşe" olarak görmek ve meşru eğlence-
lerin ibâdetle bütünleştiği takdirde
tamlaşıp tümleşebileceği görüşünü sa-
vunmak istiyoruz. Bütün kültürlerde
insan ruhunu sükûna kavuşturursa, beyni
dinlendiren ve gönlü aydınlatan, âbâd
eden en doğal ve en kaçınılmaz ihtiyaç-
tır bu. Bu ihtiyaca cevap veremeyenler,
tatmine ulaşamıyorlar.

Otağtepe'de yıldızların altında ufku
içinize çeke çeke böyle bir terâvîh kıl-
dığınızı düşünün:

Anadolu Hisarı'nda ırmakla denizin
kucaklaştığı yerde bir cuma kılın:

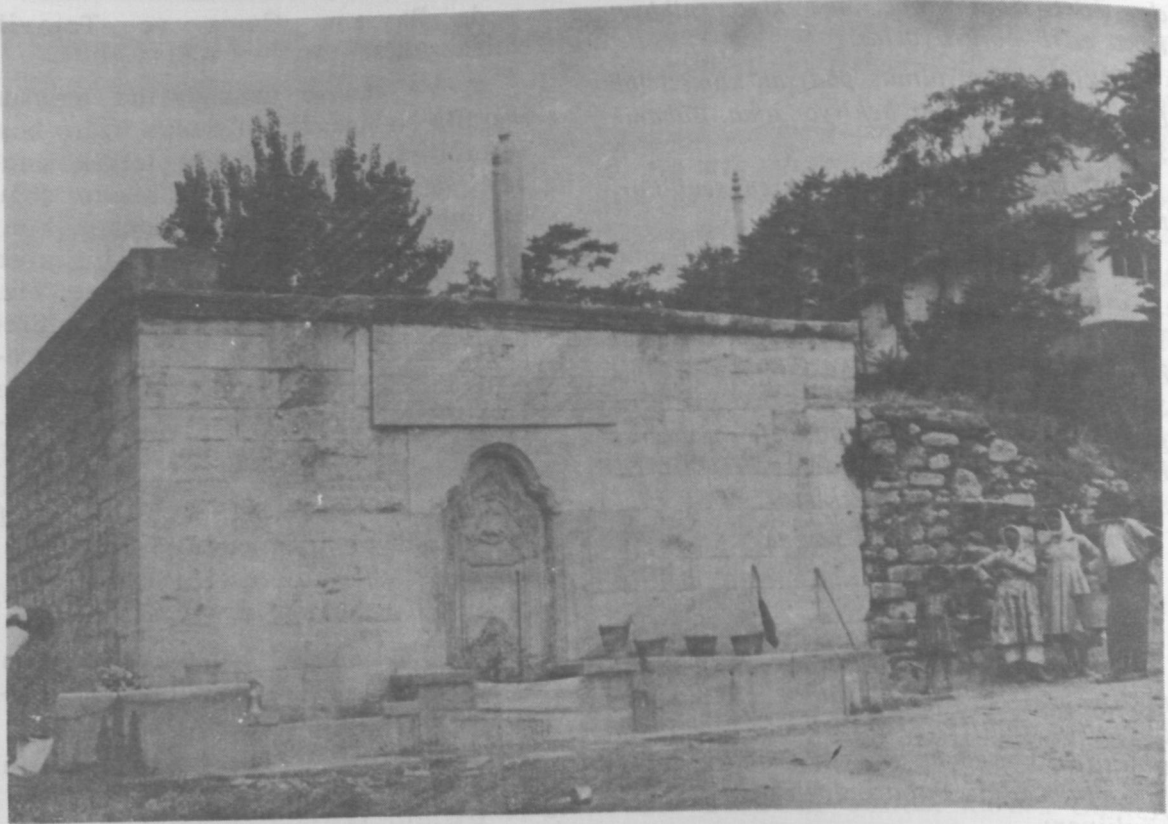
Küçüksu'da bir akşam,

Aâââh sana ulaşısam:

duygularıyla "evvâbin" kılıb eve dö-
nerken içiniz ılık duygular ve sonsuz
aydınlıklarla dolacaktır. Bunlar "es-
kimeyen yeni"yi yaşatan bir medeniye-
tin parıltılarıdır.

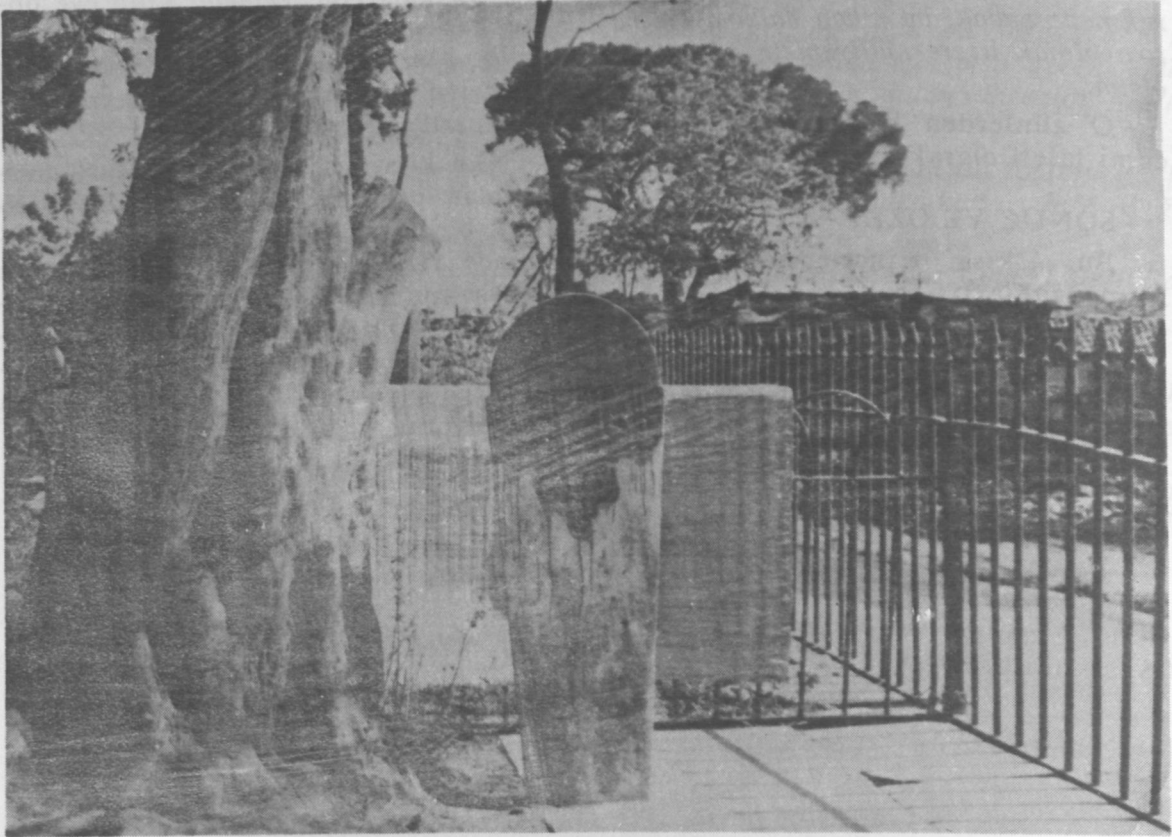
En kısa ve en öz ifade ile Namaz-
gâhlar: parıltıları hâla sönmeyen yük-
sek bir uygarlığın zengin duyarlığı i-
çinde fizikle metafiziği kucaklaştıran
peyzaj mimarlığımızın, açık mekân kül-
türü ve yaşanılır çevre düzeni anlayı-
şımızın dünümüzden günümüze yansı-
yan açık anıt ve kanıtlarıdır. Bundan
özge yorum yok!

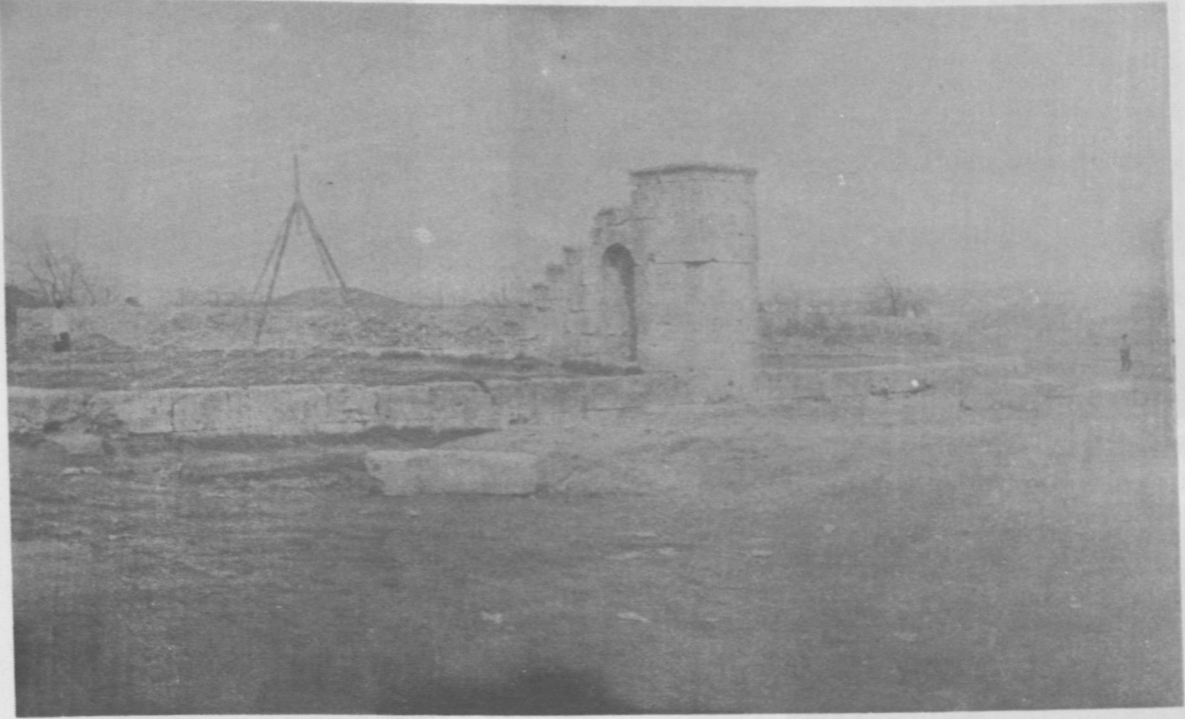
Resim 1 : Kasımpaşa'da Kadınlar Çeşmesi Sofalı Namazgâhi

Resim 2 : "Küllema dehale aleyhâ Zekerıyyâ-l mihrâb, sene 1247"

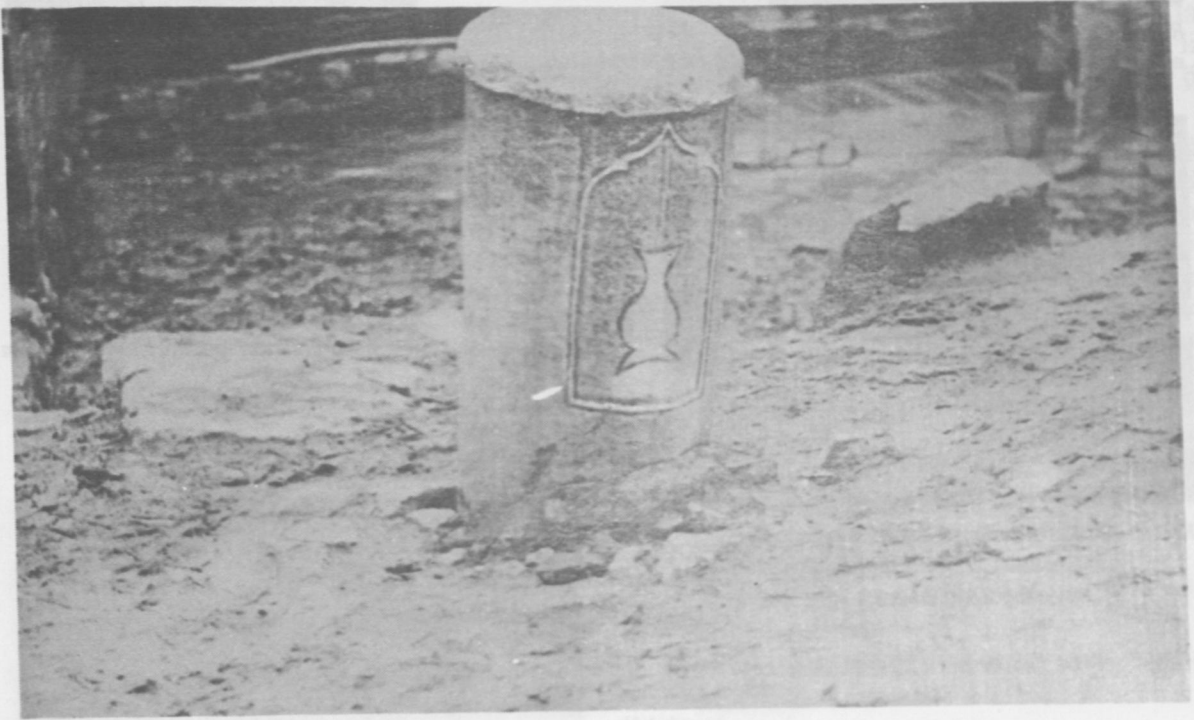
Fârâğdeğirli, Paşa İshâk Enderî Hazretleri

Saray adamları Lâleli Babanın peşin-

Resim 3 : Okmeydanı Namazgâhı'nın minberi

Resim 4 : Beykoz Çubuklu'da Gülbahçesi Meydanı'ndaki Halil Ağa Namazgâhına ait olduğu sanılan değişik tarzda bir Namazgâh taşı

Resim 5 : "Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyya-l mihrâb, sene 1206"

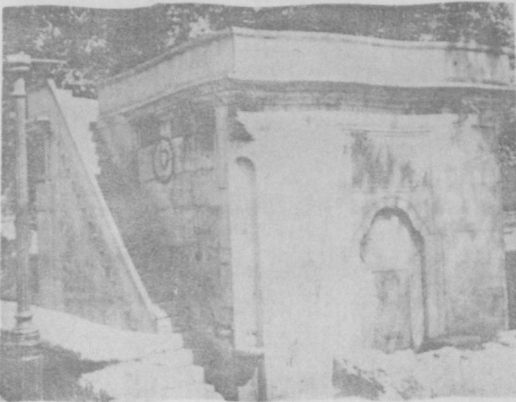
Resim 6 : "Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyya-l mihrâb"

Resim 7 : Nereye ait olduğunu tesbit edemediğimiz bir Namazgâh mihrabı

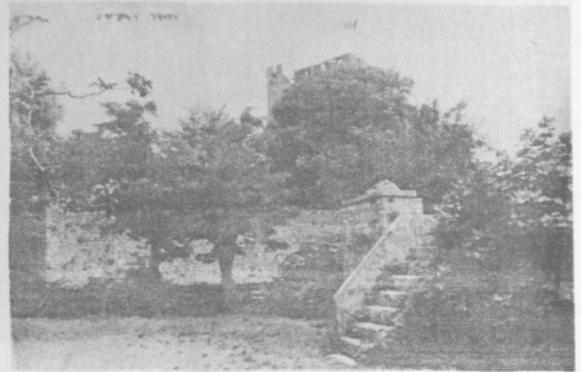

Resim 8 : Nereye ait olduğunu tesbit edemediğimiz bir başka Namazgâh taşı

Resim 9 : Kadirga Esmâ Sultan Namazgâh Çeşmesi. Soldaki merdivenle Namazgâha çıkılıyor.

Resim 10 :
Anadoluhisarı
Namazgâhı'nın
harab hâli

KÖMÜRHAN

İsmail AYTAÇ

Anadolu'yu bir ağ gibi ören kervanyolları üzerindeki konaklama tesislerinden biri de Kömürhan'dır. Yapılışından 1920'li yıllara kadar bölgede önemli konaklama yeri olarak kullanılıyordu. Eski Malatya-Harpur kervan yolunun ortasındaki bu eser, daha sonraları karayolları taşımacılığının gelişmesiyle önemini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak ihmal edilmiş ve büyük bir tahribata uğramıştır. 1987 yılı içerisinde Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacaktır.

Kervansaray'ın büyüklüğü ve fazla tahrip edilmiş olması, taşınmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu durumda yapılacak en iyi şey eseri bilimsel olarak incelemek, hiç olmazsa neşriyata geçmektir.

MEVKİİ

Kömürhan, Sultan IV.Murat'ın Bağdat Seferine giderken, İstanbul'dan başlayıp Ankara-Kayseri-Malatya-Harpur-Diyarbakır-Musul ve Bağdat'a kadar sürdürdüğü şosenin üzerindedir (1). Şimdi aynı güzergahı izleyen Elazığ-Malatya karayolunda, Fırat Nehri üzerinde kurulu Kömürhan Köprüsü'nün yaklaşık 600 m. kuzeyindedir. Kervansaray, Elazığ'a 52.Km., Malatya'ya 48.Km.mesafede olup, Elazığ'ın Baskil ilçesi, Habibuşağı köyü sınırları içerisinde.

Yapının batısında büyük, doğusunda ise küçük birer dere vardır. Bu dere sularının Kervansaray'a zarar vermemesi için güneyine iki tane beton seki yapılmıştır. Eser,hafif meyilli arazi üzerinde inşa edilmiştir. Kuzey-

güney doğrultusundaki kervansaray dikdörtgen planlıdır. Civarında herhangi bir yapı mevcut değildir (Res.:1). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu mevkiye Kömürhanı denildiğini zikretmektedir (2).

BUGÜNKÜ DURUMU

Kömürhan, bir menzil hanı olarak, kapalı ve açık avlulu kısımlar ihtiva etmektedir (Plan). Hiç bir kitabesi bugün mevcut değildir.

Yapının girişi güney cephededir. Giriş üst tarafı ile kapıyı teşkil eden kısımlar tamamen yıkılmıştır. Bu sebeple portalin nasıl olduğu hakkındaki fikirler faraziyeden öteye gitmez (Res. 2). Girişin sağında ve solunda odalar vardır. Soldaki odanın sadece duvar izleri kalmıştır. Sağdakinin ise yalnız ön duvar taşları sökülüştür.

Kervansarayın mescidi güneydoğu köşededir (Plan). Bütün eserde olduğu gibi köşeler kesme, cepheler kaba yontma taşlarla kaplanmıştır. Duvarların içi moloztaştır. Mescidin kubbesi ise tuğla malzeme ile örtülüdür. Duvarların yarısı ile nişlerin, pencerelerin ve kemerlerin kesme taşları sökülümüş, kubbesi ise kısmen yıkılmıştır. Kervansarayın doğu cephe duvarındaki iz ve kalıntılardan, mescidin arkasında iki mekânın olduğu anlaşılır. Bu cephe duvarının üst kısımları yıkılmıştır (Res.1).

(1) SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I. Cild. İstanbul 1958

(2) KUŞÇUOĞLU Mustafa; Evliya Çelebi'den Malatya İstanbul 1968

Kervansarayın batı cephesi boyunca yedi adet kapalı hacım sıralanmıştır. Bunların dört tanesi kısmen sağlam, diğer üçünün ise büyük bölümü yıkılmıştır. Mekanlar esas itibarıyla tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Bunların önünde revak olduğuna dair kalıntı ve ya izler mevcut değildir.

Avlunun ortasında bir havuz vardır. Su ihtiyacı büyük ihtimalle eserin kuzeydoğusundaki dereden karşılanmıştır. Yapının doğu duvarı içerisinde künkler görülmektedir. Havuz harap durumdadır.

Avlunun gerisindeki kışık salon yedi sahnalıdır. Avludaki hacımlara göre 2.00m. daha yüksektir (Res.7). Salonun girişi üzerindeki kitabelik boş durmaktadır. Etrafındaki kesme taşlar tamamen, tonozları taşıyan ayakların kesme taşlarının ise büyük bir bölümü sökülmüştür. Bundan dolayı iki sahnın orta kısımları çökmüştür. Son zamanlarda ahır olarak da kullanılmıştır. Her sahında birer şömine ve baca vardır. Bacaların önünde 2.00X1.00 m. boyutlarında seki bulunmaktadır (Res.9). Kervansaray, batıya doğru meyilli araziye inşa edildiğinden duvarların yüksekliği farklılık gösterir.

Kömürhan, bugüne kadar eklemeler ve yıpranmalar geçirmiştir. İshak SUNGUROĞLU "Harput Yollarında" adlı eserinde (3) şöyle yazmaktadır; "...Elazığ'a takribi 35 (52) km. mesafede, Malatya şosesi üzerinde, Fırat kıyısında bulunan Kömürhan işte bu seri dahilinde Sultan Murat Hazretlerinin eseri inşaatı şahaneleri olduğunu ve içerisinde birde mescid bulunduğunu ve üst kısmına birkaç sene evvel bir misafirhane yapılmasıyla, Malatya ve Harput arasında birinci konak yeri bulunduğunu hicri 1310 (Miladi 1892) tarihli Mamuratulaziz salnamesi kayıt etmektedir..." Bu neşriyattan ve duvar kalıntılarından anlaşılacağı üzere 1890'lı yıllarda avludaki mekanların üzerine ikinci bir kat ilâve edilmiştir. Bu ikinci kata alt duvar kalıntıları girişin sağ ve solundaki mekanların üzerinde mevcuttur. Keza ikinci katın olduğunu bu civarın yaşlılarından da öğrenmekteyiz

(4). Bu bilgiler haricinde Kömürhan ile ilgili kısa neşriyatlarda ikinci katın varlığı hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır (5).

Harap duruma gelen kervansaray, daha sonra kesme, kırma, yer yer de moloz taşlarına kadar sökülmüştür. Bugüne kadar korunamamış ve üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde eser ile ilgili bir kayıta rastlanmamıştır. Ayrıca Sultan IV. Murat'ın Vakfiyesinde bu kervansaraya ait bilgi bulunamamıştır.

MİMARİ FONKSİYON ŞEMASI

Kömürhan, kapalı ve avlulu kısımları ihtiva eden bir menzil hanı olarak inşa edilmiştir. Kitâbesi ele geçmedi-

(3) SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I. Cild S.153, İstanbul, 1958

(4) Osman GÖRGÖZ (78) adındaki Habibuşağı Köyünün eski muhtarı "İkinci kat yığma duvarlarla örülüydü. İçten düz, dıştan kırma çatılıydı. Üst odaların tavanı ve tabanı ahşaptı. Bu odaların bol pencereleri vardı" demektedir. Ayrıca 70 yaşındaki Mustafa Dede bu bölgede çobanlık yaparken Murat Hanının içinde çok bulunduğunu belirtti ve İkinci kata mescidin bitişiğindeki mekânın yanından çıkılırdı. Bu üst katta pek çok oda mevcuttu" dedi. Bu şahıslar ikinci kattaki misafir odalarının haricinde karakol dairesi, telgrafhane ve nahiye müdürüne tahsis edilmiş odaların olduğunu söylediler.

Eski muhtar Osman GÖRGÖZ, küçükken çalışır vaziyette gördüğü kervansarayın faaliyetini daha sonra kendi köyü olan Habibuşağı'na verildiğini, bir müddet sonra başka bir köye devredildiğini, o köyünde işletme kirasını verememesi üzerine yapıyı Elazığ Belediyesinin aldığını anlattı. Tesis işletilemediğinden dolayı Torsuuşağı Köyünden Abdullah ile Osman isimli iki kardeşe satıldığını belirtti. Bu şahıslar yapıda işe yarar malzemenin büyük bölümünü sökmüşlerdir. Üst katın ahşap malzemesi bol olduğundan tamamen yıkılmışlardır. Şahıslar vefat etmiş olduklarından söktükleri malzemeyi ne yaptıklarını öğrenme imkânı olmadı.

(5) MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Kılavuzu, İstanbul, 1977

İLTER İsmet; Tarihi Türk Hanları, Ankara, 1969
SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fırat Havzası'nda Araştırmalar 1975, Ankara, 1977
1967 ve 1973 Elazığ İl yıllıkları

ğinden, kesin tarihi ile mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Kuzey-güney istikametinde yapılan eser, dikdörtgen bir sahayı kaplar. Tamamen tek katlı olarak inşa edilmiş; ancak daha sonra üzerine ikinci bir kat eklenmiştir. Kervansarayın tek girişi güney cephesindedir. Girişin sağ ve solunda birer mekân, güneydoğu köşesinde mescidi, arkasında iki hacım, avlunun batı cephesinde ise yolcu odaları sıralanmıştır. Mescit kubbe ile, diğer hacımlar ise içten tonoz, dıştan düz toprak damla örtülüdür. Avlunun hemen ortasında bir havuz yer almaktadır. Geride ise kışlık salon bulunmaktadır. Ahır olarak da kullanılan bu salon yedi sahindan ibarettir. Arazinin müsait olmamasından dolayı, yapının ölçülerinde orantı yoktur. Bu durum en fazla mescidin yapılış şekline kaynaklanmıştır. Mescidin kibleye tam olarak gelmesi sağlanırken, güney cepheden 1.00 m. çıkıntı yapmış; bu çıkıntıdan itibaren doğuya doğru kırılma olmuştur. Ayrıca doğu cephe duvarında büyük bir kırılma meydana gelmiştir.

Kervansarayın güney cephesi 42.80 m. uzunluğundadır. Kalınlığı ise 1.30 m. dir. Köşedeki mescidin duvar kalınlığı 1.35 m. dir. Batı cephe toplam 58.85 m. uzunluğundadır. Avlunun bu yöndeki duvar kalınlığı 1.00 m., kışlık kısmın ise 1.80 m. dir. Kışlık salonun kuzey duvarı boydan boya 41.00 m. uzunluğunda, 1.30 m. kalınlığındadır. Kervansarayın doğu cephesi 57.10 m. uzunluğundadır.

Arazi meyilli olduğu için eserin duvar yükseklikleri farklıdır. Aynı cephe duvarının avlu içindeki ve dışındaki yüksekliği de farklıdır. Güney cephe duvarı batı köşesinde 6.00 m. yüksekliğinde iken, girişin yanında 4.50 m. dir. Batıdaki yolcu hücrelerinin avlu içinden 4.00 m. iken, dışarıdan yer yer 6.50 m. ye erişmektedir. Kışlık salon yolcu hücrelerinden 2.00 m. daha yüksektir.

Kervansarayı bölüm bölüm incelemek daha faydalı olacaktır.

Güney Cephe: Kervansarayın tek girişi güney cephenin ortasındadır. Portal açıklığı 3.00 m. dir. Diğer cephe duvar-

larına göre daha fazla yıkılmıştır. Portalin etrafındaki kesme taşların tümü, duvarın taşlarının büyük bölümü sökülüştür. Girişin sağında ve solunda birer mekân vardır. Sağdaki oldukça sağlam kalmış, soldaki ise tamamen yıkılmıştır (Res.2). 4.00 m. genişliğindeki bu mekânlar arasında kalan girişin eyvan şeklinde olduğu düşünülebilir (6).

Girişin sağındaki mekânın batı duvarının kaplama taşları tamamen sökülüştür. Kalan moloz taş duvardan, girişinin ortadan olduğu belli olmasına rağmen kesin olarak yerini ve ölçülerini tesbit etmek mümkün olmadı. Mecvut kalıntılardan duvar kalınlığının 0.60 m. olduğu anlaşılır. Mekânın içten içe genişliği 3.50 m. dir. doğu duvarında mescide bakan bir pencere vardır. Mescidin yapılış şekli, bu mekânın duvar uzunluklarında farklılık meydana getirmiştir. Söz konusu mekânda herhangi bir niş veya baca mevcut değildir. Duvarların içi moloz taş dışı ise kaba yontma taş ile kaplıdır. Üst örtü olan sivri tonoz içten moloz taş, dıştan düz toprak dam ile örtülmüştür. Bu mekân ile mescidin avlu içinde birleştiği yerde, üst kata çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Bugün dolgu yüzünden merdiven basamakları görünmemektedir (Res.3), 19. yüzyılın son çeyreğinde eklendiği anlaşılan üst kata ait az bir duvar kalıntısı da bu mekânın üzerinde bulunmaktadır. Yaklaşık 0.50 m. yüksekliğindeki bu duvar kalıntısının örgüsü ile alttaki farklıdır. Üsttekinin harcı kum ve toprak karışımı, diğer duvarın ise kireçli kumdur.

Girişin solundaki mekânın üst örtüsü ve duvarları yıkılmıştır (Res.2). Sadece, kervansarayın güney cephesini oluşturan duvarı yarıya kadar ayakta. Bugünkü kalıntı ve izlerden alınan ölçüler şöyledir: Arkasındaki mekâna kadar uzunluğu 5.30 m. dir. Duvar kalınlıkları, dolgunun fazla olmasından dolayı ölçülemedi. Karşısındaki mekânın ön duvar kalınlığı 0.60 m., yan du-

(6) Görüştüğümüz köylüler de giriş üstünün kapalı olduğunu söylediler. Gördükleri zaman sağlam olan portalin etrafının süslemeli olduğunu, kapının da demir olduğunu ilâve ettiler.

var kalınlığı 1.30 m. idi. Bu ölçüler burada da aynı olmalıdır. Dikdörtgen olan mekânın tonozdan başka bir örtü sistemiyle örtülemeyeceği bellidir. Kervansarayda mescit hariç, başka bir örtü sistemi de kullanılmamıştır. Tonozun üzeri, diğer mekânlarda olduğu gibi düz topraktan damlı olmalıdır. Hacımın içindeki dolguda moloz taştan başka bir malzeme yoktur.

MESCİD

Kervansarayın mescidi, doğu ve batı duvarlarının birleştiği köşededir. Mescidin mihrap yönüne gelebilmesi için, yapı kütlelerinde taşkınlık ve kırılmalar olmuştur. Kervansarayın güney cephesinde mescidin köşesi 1.00 m. ileri taşkınlık yapmış ve doğuya doğru kırılarak devam etmiştir. Bu duvarın dıştan dışa uzunluğu 12.00 m. dir. Mescidin doğu duvarı da kervansarayın doğu cephe duvarında kırılma meydana getirmiştir (Res.:1). Kırılma noktasına kadar mescit duvarının uzunluğu 9.30m. dir. Mescidin dış ölçüleri 12.00 x 12.00 m.dir. Bu yönde geri kalan ölçünün devamı avlu içerisinde ve aynı düzlemde devam etmiştir. Mescidin arkasındaki birinci mekânın duvarı da aynı doğrultudadır (Res.3).

Mescidin kuzey cephe uzunluğu, arkasındaki hacmin iç duvarından köşeye kadar 12.50 m.yi bulmaktadır. Bu cephenin duvar kaplama taşları tamamen sökülmüştür (Res.4). Kuzeydoğu köşede, mescidin içinden girilen 0.75 m. genişliğinde bir açıklık görülür. Buradan rampalı bir geçide girilir. Kuzey duvarında 1.00 m. genişliğinde pencere açıklığı vardır (Res.:4). Pencerenin üstünde 0.60 m. genişliğinde 1.40 m. yüksekliğinde başka bir açıklık bulunmaktadır. Bu bilgilerden, mescid içinden bir rampa veya merdivenle bir üst kata çıkış sağlandığı anlaşılmaktadır. Mescid içinde yer alan taş konsolların üzerinde ahşap karkasların mevcut olması, burada bir müezzin mahfilinin olduğunu göstermektedir. Ümit Serdaroğlu (7) buranın mescid minaresine çıkış olduğunu yazmaktadır. Ancak minarenin olduğuna dair kaide veya izler mevcut değildir. Ayrıca pencerenin üzerindeki girişin

mevcudiyetini düşünmek gerekir. Eğer minare olsaydı, kasnak seviyesinde bir girişe bir lüzum yoktu. Kaldı ki zemin-den bu girişe kadar merdiven izleri halen durmaktadır. Menzil hanları yerleşim birimlerinden uzak olduğu için, ezan okunduğu zaman çevreden ibadet etmeye gelen olmaz. Sadece kervansaraydaki kişilere ezan okunduğundan genellikle, Aradolu'daki kervansaraylarda minare yapılmamıştır.

Mescidin girişi kuzey cephenin ortasındadır. Kapı açıklığı 1.10 m.dir. Girişin her yanında 1.00 m. genişliğinde, 1.70 m. yüksekliğinde birer pencere yer almaktadır. Bugün kervansarayda mevcut tek süsleme unsuru, sağdaki pencerenin sütuncesi üzerindeki balık pulu motifidir. Bu pencerenin sağında ise bir mihrabiye nişi bulunmaktadır (Res.4). İçeriden alınan ölçülere göre doğu duvarına olan mesafeleri şöyledir: Sol pencerenin 1.40 m., girişin 4.10 m., sağ pencerenin ise 6.80 m.dir.

Bazı yayınlarda mescidin kuzey cephesinde bir kapı, iki pencerenin olduğu belirtilirken (8), bazılarında ise üç girişli olduğu kaydedilmektedir (9). Ancak mescide ait aynı yayınlarda basılmış resimlerde de görüldüğü gibi, ortadakilerinin giriş, yanlardakilerin de pencere olduğu bugünde bellidir. Bu resimlerde kapının basık kemeri üzerindeki alınlığın sivri kemerli olduğu görülür. Pencere ise düz atkı kemer üzerinde, üç dilimli alınlığa sahiptir. Üç dilimli kemer, Artukluların bulunduğu bölgelerde oldukça fazla kullanılmıştır. Cephe üzerindeki tek mihrabiye nişi yuvarlak kemerlidir. Yukarıda belirtilen yayınlardaki resimlerde mescid cephesinde kitâbe bulunmamaktadır. Eskiden tamamen kesme taş ile kaplı olan cephe, bugün sadece moloz taşlar görülmektedir (Res.4).

Mescidin tabanı eşikten 0.50m. aşağıdadır. Normal olarak 0.20 m.lik bir

(7) SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975, Ankara 1977

(8) SERDAROĞLU Ümit; Aynı eser

(9) MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Klavuzu, İstanbul, 1977 . 1967 Elazığ İl Yılığ, Elazığ 1970.

basamak yüksekliğinden sonra döşemenin gelmesi gerekir. Aradaki fark mevcut döşemenin sökülmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira iç duvarlarda kalan izlerden döşemenin olduğu anlaşılmaktadır.

Mescidin kuzey duvarı içten içe 9.40 m.güney duvarlar 9.30 m. genişliğindedir. Kuzey cephe duvarının kalınlığı 1.40 m., pencere içinden alınan ölçüye göre batı duvarı 1.20 m., güney ve doğu duvarı ise 1.35 m. kalınlığındadır.

Mescidin batı penceresi, sağ taraftaki mekâna bakmaktadır. Oldukça sağlam durumdadır. Genişliği 1.00 m. dir. Yanındaki basık kemerli nişin genişliği 0.60 m., yüksekliği 0.90 m., derinliği ise 0.60 m.dir. Güney cephede iki pencere vardır. Mescidin sağlam penceresi mihrabın sağındadır (Res.8). Düz atkı kemerin üzerindeki alınlık tuğladandır. Alınlığın üzerinde sivri kemer bulunmaktadır. Pencerenin silmeleri kesme taş malzemeden yapılmıştır. Bu silmelerdeki mevcut deliklerden demir parmaklarının olduğu anlaşılmaktadır. Mihrabın solundaki pencerenin etrafındaki taşların tamamı sökülüştür (Res. 5). Ancak sağlam olan pencere ile ölçüleri aynı olmalıdır.

Doğu duvarının güney-doğu köşesinde batıdaki ile simetri ve aynı olan bir niş görülür. Etrafındaki kesme taşların çoğu durmaktadır. Bu nişin yanındaki pencerenin etraf taşlarının tamamı sökülüştür. Yanındaki diğer pencere de aynı durumdadır.

Giriş ile simetri olan mihrabın mermer kaplama olduğu, günümüze kadar gelen parçalardan anlaşılmaktadır. Düşen mermer parçalarının yerlerine sonradan tuğla konulmuştur. Mihrap etrafının çerçevesi olduğu duvardaki izlerden bellidir. 0.40 m. derinliğindeki mihrap nişinin genişliği 0.75 m.dir. Batı duvarına olan mesafesi ise 4.75 m.dir. Mescidin iç duvarları sıvanmış ve kireç ile beyaza boyanmıştır.

Harimin üstünü 9.30 m. çapındaki tuğla kubbe örtmektedir. Kubbeye içtenden Türk üçgeni bingiler ile geçilmiştir. Dışarıdan ise sekizgen, taş kas-

nağa oturmaktadır. Kasnağın kaba yontma taşlarının büyük bölümü yıkılmıştır (Res.3,5). Kubbenin de köşeleri ile tepesi göçmüştür.

Mescidin bütün yüksekliği yaklaşık 9.75 m.dir. Tabandan kubbe kasnağının bitimine kadar olan 5.70 m'si gövde yüksekliği, geri kalan 4.50 m.si kubbe yüksekliğidir. Aradaki kasnağın yüksekliği 2.00 m.dir.

MESCİDİN ARKASINDAKİ MEKANLAR

Mescidin arkasında iki mekân mevcuttur. Bu gün yıkıntı halindedirler.

1.No'lu Mekân: Bu hacim tamamen yıkılmıştır (Res.:3). Sadece doğu duvarında izler ve avluda temel taşlarının bazı bölümleri mevcuttur. Mescidin devamı olan duvar ile kervansarayın doğu duvarı içiçe birleşmiştir. Böyle olunca hacmin duvar kalınlığı, mescid köşesinde 0.70 m.ye düşerken, diğer köşesinde 2.00 m.yi bulmaktadır. Mevcut kalıntılardan alınan ölçülere göre genişliği 3.80 m.dir. Duvar kalınlığının 2.00 m.yi bulduğu yerden, avluya doğru alınan uzunlukta 2.80 m.dir. Dolgunun fazla olması, mescid bitişiğindeki diğer yan duvarlardan ölçü almamızı engellemiştir. Fakat duvarın, 3.40 m.lik pencereye kadar olan mesafeden daha uzun olduğu düşünülemez. Çünkü mescid penceresini kapatmış olur. Böylece mekânın küçük olduğu anlaşılır. Arka duvarının kaplama taşları yarıya kadar sökülüştür. Duvarın üst bölümlerindeki izlerden tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ümit Serdaroğlu, bu mekânın kubbeli olduğunu belirtir (10). Mekânın mescid ile aynı doğrultuda yapılmış olması, bir bakıma mescid personeline tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir (11).

2 No'lu Mekân: Diğerine göre derinliği daha fazladır. Çünkü bitişiğindeki 2.00 m.lik duvar kalınlığı bitmiş, kervansarayın 1.00 m.lik doğu cephe duvarı devreye girmiştir. Sağ duvarın uzunluğu 3.50 m., kalınlığı 0.60 m.dir. Arka

(10) SERDAROĞLU Ümit; Aynı eser

(11) Yukarıda bahsedilen Mustafa Görgöz, bu mekânın mescid hocasına ait olduğunu söyledi.

duvarından alınan genişlik ise 4.00 m. dir. Mekanın diğer yan duvarı avlu içine dik olarak, 3.80 m. uzunluğunda, 0.80 m. kalınlığında örülmüştür (Plân). Böyle olunca giriş duvarının içten içe uzunluğu 4.80 m.yi bulmaktadır; kalınlığı ise 0.60 m.dir.

Bu mekân oluşturulurken iki duvar örnek yetmiştir. Ön ve sol duvarlar çamur harçlı olarak, moloz taşların adeta üstüste koyulması ile örülmüştür. Avlunun doğu cephesinde bu iki duvara ait izler mevcut değildir. Örtü sistemine ait izler de görülmektedir. Büyük bir ihtimalle düz toprak damlıdır. Çünkü yamuk bir alanı en sağlam olarak düz dam örter. Bu bilgiler mekânın sonradan, zaruri bir ihtiyaç için, alelace yapıldığını göstermektedir. Belki de kervansarayın 19.yüzyılın son çeyreğinde misafirhane eklenirken, bu mekân da yapılmıştı. (12). Dolgu fazla olduğundan zemin durumu tesbit edilemedi.

İki no'lu mekândan kışlık salona kadar başka bir hacmin temel kalıntısı mevcut değildir. Kervansaraylarda genellikle avlunun iki yanında mekânlar sıralanırken, belki de fazla geldiğinden buradaki alan boş bırakılmıştır. Ancak arabalık olarak düşünülmüş olabileceğini de hatırlamak gerekir.

Kervansarayın doğu cephe duvarını teşkil eden bu hacımların bağlı bulunduğu duvar, bu gün kışlık salona doğru daha fazla yıkılmıştır (Res.1).

HAVUZ

Anadolu'daki bütün kervansaraylarda olduğu gibi bu eserin de bir su tesisi vardır. Kömürhan'ın havuzu mescidin gerisinde yer almaktadır (Res.2). Duvar kalınlıkları 1.50 m. olup, içten içe 3.00 x 2.60 m. ölçülerindedir. Avlu zeminine gömülü duvarların içi moloztaş, dışı kesme taşlardan örülmüştür.

Kapalı salona 2.00 m. mesafede, kervansarayın doğu duvarı içinde pişmiş topraktan yapılmış su borusu mevcuttur. Bu künkün varlığından da anlaşılacağı üzere su ihtiyacı dışarıdaki bir kaynaktan karşılanıyordu. Bu kaynak, eserin kuzey-doğusundaki derenin başlangıcını oluşturan dağın eteğindedir.

Su 200.00 m. mesafeden pişmiş toprak borularla avludaki havuza getiriliyordu. Akarsu halinde gelen suyun ihtiyaç fazlası dışarı akıtılıyordu demek, yanlış olmasa gerekir. Zira biraz sonra da değineceğimiz, avlunun batı cephesindeki 2 no'lu hacmin dış duvarında mevcut olan çörtten, fazla suyun buradan akıtıldığını göstermektedir.

İçindeki dolgu fazla olduğundan, altta taş döşemenin olup olmadığı anlaşılmamaktadır.

BAĞIMSIZ MEKANLAR

Dikdörtgen plânlı, revaksız avlunun solunda, sıra halinde tek katlı odalar vardır. Sayıları, güneybatı köşedeki de dahil 7 adettir. Bunlar kışlık salondan 2.00 m.daha alçak olarak yapılmışlardır (Res.7). Mekânlardan dört tanesi nisbeten sağlam durumdadır. Duvarları ve örtü sistemleri ayakta. Mekanlara numara vererek açıklamak daha iyi olur.

1 No'lu Mekân: Avlunun güney-batı köşesinde, girişin sonundaki mekânın arkasında yer almaktadır. Bu hacıma, temeli taş, üstü tuğla olan 0.50 m. kalınlığında bir kemer açıklığı ile girilir; Önündeki mekâna bu kadar geniş bir açıklıkla bağlantılı olması, fonksiyon olarak birbirlerine yakın olduğunu gösterir. Bu hacımda baca ve niş de yoktur. Böylece yolculara ayrılmış bir konaklama odası olmadığı anlaşılır.

Bu mekânın güney duvarı önünde 1.00 m. genişliğinde seki mevcuttur. Dolgunun fazla olması, diğer duvar önlerinde sekinin olup olmadığını anlamamıza imkân vermedi. Batı duvarında, tavana yakın 0.60 m. genişliğinde bir pencere vardır. Pencerenin kuzey duvarına mesafesi 1.65 m. dir. Mekânın iç ölçüleri 5.90 x 4.00 m dir. Diğer hücrelerde olduğu gibi içten yuvarlak tonoz, dıştan düz toprak damlıdır. Tonozunun tuğladan olması ile diğerlerinden malzeme farkı gösterir. Bu mekânın üzerinde ikinci kata ait duvar kalıntısı mevcuttur.

(12) Aynı şahıs, eser çalışır durumdayken bu mekânın fırın olarak kullanıldığını ekledi.

2 Nolu Mekân: Bu harabe halindedir. Üst örtüsü ve ön duvarı yıkılmıştır. İç dolgusu fazladır. İçten içe 5.40 x 6.10 m. ebatlarındadır. Diğer mekânlara göre çok geniştir. Batı duvarında dışarıya açılan penceresi, sol yan duvarında niş ve bacası yoktur. Ön duvarı çok yıkılmış olduğundan, durumunu ve giriş sayısını tesbit etmek mümkün olmadı. Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu mekânın dış duvarında bir çörtten mevcuttur. Çörttenin duvardan uzunluğu 0.25m. dir. Mekânın bugünkü haliyle 6.10m. genişliğinde olduğunu söylemiştik. Ancak güney duvarına 5.10 m. mesafede ayrı bir duvar kalıntısının sağlam ve düz olarak uzandığını görüyoruz. Burada meydana gelen 1.00 m. genişliğindeki alanın hangi amaç için kullanıldığını anlamak çok zordur. Üstelik kalan kavisten tonoz ile örtülü olduğu bellidir. Bugün 0.50 m. derinliğindeki boşluktan bakıldığında taşduvar harcının kırmızı olduğu görülür. Kalan kısımlardan anlaşılacağı üzere üst örtüsü tuğladan yapılmıştır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, burasının yolcuların kalması için tahsis edilmiş bir mekân olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başka bir amaç için kullanıldığını düşünmek lazımdır. Dışarıya kapalı olması, malzeme farkı ve çörttenin mevcudiyeti, bu mekânın kervansarayın hamamı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak kesin olarak söylemek de mümkün değildir. Çörttenin varlığı hakkında bir konuya daha dikkati çekmek lazımdır. Dışarıdan avludaki havuza getirilen akarsu bekletilemeyeceğinden, borularla bu mekânın içinden geçirilerek dışarıya aktarılmış olabilir.

3 Nolu Mekân: Yanlarındaki diğer hacımlara göre oldukça sağlamdır (Res. 7). İçinde dolgu yoktur. En sağlıklı ölçüyü bu mekândan almak mümkün oldu. Biri sol duvarına bitişik, diğeri sol duvarına 2.30m. mesafede iki kapı aralığı ile mekana girilir. Kapı genişlikleri 1.00 m. dir. Girişlerin üzeri basık tuğla kemerlidir. Girişlerin üstünde, duvar ortasında, düz atkı kemerli bir pencere vardır. Pencerenin sol duvarına uzaklığı 2.00 m.dir. Bu ön du-

varın kaplama taşları tamamen sökül müştür. İçinde dolgu olmamasına rağmen, avludaki dolgu, girişleri yarıya kadar kapatmıştır.

Mekânın içinde, sol duvarda bir niş, bir şömine, batı duvarında bir niş ve üstünde mazgal pencere, sağ duvarda da başka bir niş bulunmaktadır. Basık kemerli nişlerin, genişlikleri 0.60 m., derinlikleri 0.50 m. ve yükseklikleri 0.65 m.dir. Bu mekândaki şöminenin eni 0.80 m. derinliği 0.60 m., yüksekliği ise kırma kemerine kadar 1.80 m.dir. Bütün yüksekliği 2.20 m.dir. Üzerindeki mazgal pencerenin ölçüsü de diğer mekândakiler gibi, içten genişlik 0.50 m., yükseklik 0.80 m. dıştan genişlik 0.20m, yükseklik 0.55 m.dir.

Bu yolcu hücresi de içten yarım daire tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülüdür.

4 Nolu Mekân: 3 no'lu mekân ile ortak olan yan duvarı ve kervansarayın batı cephesini teşkil eden arka duvarı mevcuttur (Res.6). Ön duvarı ile diğer yan duvarı tamamen yıkılmıştır. Bunların izleri, mevcut olan duvarlarda görülmektedir. Sol duvarda bir niş ve şömine vardır. Batı duvarının ortasında bir niş ve üstünde bir pencere mevcuttur. Bunlar diğer mekândakiler ile ölçü farkı göstermezler.

Sağlam kalan mekânlara baktığımızda iki girişli olduklarını görüyoruz. Bu odanın da iki girişli olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek. Yan duvarındaki kavisten ve arka duvarındaki izlerden tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Tonozun üstü düz toprak damlı olmalıdır.

5 Nolu Mekân: Bu Mekânın da ön ve yan duvarı da tamamen yıkılmıştır. Diğer odaları gözönüne alırsak yıkılmış olan bu yan duvarın da bir niş ve şömine olmalıdır. Arka duvarında bir niş ve üzerinde penceresi mevcuttur (Res. 6). bunların ölçüleri bütün hacımlarda aynıdır.

İki girişi olması burada da söz konusudur. Tonoz ile örtülü olduğu kesindir.

6 Nolu Mekân: Oldukça sağlam durumdadır. Ön duvarının sol tarafı yı-

kılmıştır. Kalan bölümde büyük bir çatlak vardır (Res.7). mekân iki girişlidir. Bunların biri sol duvara bitişik, diğeri ön duvarının ortasındadır. Basık tuğla kemerli olan ortadaki giriş, sonradan taş malzeme ile kapatılmıştır. Girişlerin üzerinde, duvar ortasında 0.60 m. genişliğinde bir pencere yer almaktadır. 1.00 m. genişliğindeki girişlerden soldaki yan duvara bitişik, diğeri sağındaki duvara 1.00 m. mesafededir. Diğer mekânlarda olduğu gibi, sol duvarında bir niş ve şöminesi vardır.

Mekânın içinde dolgu çok azdır. Duvarlarında az sayıda tuğla kullanılmıştır. İçten beşik tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülmüştür. Damın üzerinden alınan ölçüye göre mekânın dıştan dışa derinliği 8.00 m. dir. Daha önce de belirtildiği gibi mekânlar arasındaki duvar kalınlıkları 10 m. dir.

7 No'lu Mekân: Bu hacım kışlık salona bitişiktir. Sağlam durumdadır. Diğer odalarda olduğu gibi iki girişi vardır (Res.7). Biri sol duvarına bitişik, diğeri sağ duvarına 0.60 m. mesafededir. Girişlerin basık kemerleri tuğladandır. Sol duvarında bir niş ve şömine bulunmaktadır. Bunların ölçüleri her odada aynı olmasına rağmen zemine ve yan duvarlara olan uzaklıkları farklılık göstermektedir. Arka duvarının ortasında niş bulunmaktadır. Mekânın ön ve arka duvarında pencerelerinin olmaması ile diğerlerinden farklılık gösterir.

Bu hacmin sağ, yani kuzey cephesi üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü burada duvar yoktur. Üst örtüyü yuvarlak kemer taşımaktadır. Kemer ön ve arka duvarlara 0.70 m. mesafededir. Kalınlığı ise 0.40 m.den ibarettir. Kemer boşluğundan kışlık mekânın duvarı görülür. Kışlık salonun birinci sahnin penceresini kemerin üstü kapatmıştır. Duvarlar arasında bağlantının olmaması burada dilatasyonun olduğunu göstermektedir. Bu durumu kervansarayın doğu duvarında da görmek mümkündür. Buradaki avlu duvarı kışlık salonun önüne yapılmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, kışlık kısmın daha önce yapıldığı bellidir. Ancak

aralarında malzeme farkı yoktur. Ayrıca kışlık salon, gerisinde bulunan dağa çok yakındır (Res.1). Sadece kışlık salondan oluşan bir kervansaray yapılması düşünülseydi, avlunun bulunduğu düz arazi bırakılıp, dağa çok yakın olarak inşa edilmezdi. Şimdiki kuruluş biçimi ile bulunduğu arazinin elverişli olan bütün sahasını kapladığı düşünülürse dilatasyon olmasına rağmen arada bir zaman farkı sözkonusu olmasa gerek.

KIŞLIK SALON

Kervansarayın ana kitlesi olan salon, dikdörtgen bir yapıdır. Poligon kapatılarak dikkatle yapılan ölçümler sonucunda, paralel olması gereken kenarların köşelerde dik açı ile birleşmedikleri ve kenar uzunluklarının da aynı olmadıkları görülür. Yapının doğudaki kısa kenarı 21.80 m. batı kısa kenarı da 21.55 m. ölçülerindedir. Uzun kenarlar ise kuzeyde 41.00 m., güneyde 40.00 m. dir. Duvar kalınlıkları da farklıdır. Güney cephe duvarı 1.20 m., kuzey duvarı ise 1.30 m.dir.

Tüm duvarlarda şömine vardır. Bunların önünde çepeçevre iç mekânı dolanan 2.00 m. genişliğinde seki bulunmaktadır. Bu seki başka pek çok örnekte görülen, yolcuların ateşin önünde geceleme için yaygılarını serip uzandııkları yerdir. Giriş sahnini hariç, tüm duvar önleri bu biçimde düzenlendiğinden içeride hayvan bağlamaya elverişli yer yoktur. Kıymetli yüklerin, yolcuların gözönünde olması için bunların hemen ayakları dibine indirilmiş, ortadaki boşluklara da hayvanların bağlanmış olması düşünülebilir.

Yapı kütlesi avludaki mekânlardan 2.00 m. daha yüksektir. Güney cephe tamamen kaba yontma taşla kaplanmıştı. Girişin sağında ve solunda üçer adet taş cephe duvarından çıkıntı yapmıştır (Res.7).

Kışlık salon, tonozlarla yedi sahina bölünmüştür (Plan). Mekanın girişi orta sahnindedir. Etrafındaki kesme taşların tamamı sökülmüştür. Eski resimlerde (13) sağlam olan portalin üstündeki ki-

tâbeliği ise boştur. 1965 yılından önce sökülmüş olmalıdır. Basık kemerli olduğu içeriden belli olan kapının genişliği 2.50 m. dir. İçerideki sahinler üç ayak ile dört sivri kemer gözünden müteşekkildir. Kemerlerin genişliği genellikle 3.60 m.dir. Üst örtüyü taşıyan ayaklar 1.20 x 1.00 m. ebatlarındadır. Orta sahin hariç, tonozlarda birer tepe penceresi mevcuttur. Her sahinde karşılıklı birer şömine bulunmaktadır. Kuzey duvarı haricindeki cephelerde mazgal pencereler yer almaktadır. Mekanın bulunduğu zemin batıya doğru meyilli olduğundan sahinlerin yükseklikleri farklılık gösterir. Düz toprak dam ise kuzeye doğru meyilli yapılarak yağış sularının akıtılması sağlanmıştır. Batıdan numara vererek detaylı inceleyelim.

1 No'lu Sahin : Girişe göre sol başıdır. Sahinin genişliği güneyde 3.90 m., kuzeyde 4.20 m.dir. Batı cephesindeki teğet kemerli pencerelerin genişliği 0.60 m. dir. Aynı kemerlere sahip şöminele- rin genişliği 0.80 m. derinliği ise 0.50 m.dir. Kuzey duvarında bulunan şömine- nin ayağa olan mesafesi 1.90 m.dir. Güney duvarında bir şömine, bir de pencere mevcuttur. Pencerenin ayağa olan uzaklığı 0.80 m., şöminenin ise 1.80 m.dir. Bu pencereyi avludaki 7 no'lu mekanın kemeri kapatmıştır. Burada dilitasyon olduğunu daha önce açıklamıştık.

Kışlık salonun tümünde olduğu gibi, sivri tonoz, moloztaş malzemedan yapılmıştır. Diğer sahinlerden farkı kuzeydeki tepe penceresine ilaveten güneyde de bir tane olmasıdır. Pencere- ler 0.40 x 0.60 m. ölçülerinde dir. Bütün tonozların ortasında, 0.50 m. eninde ke- mer vardır. Salonda sadece taş malzeme kullanılmıştır. Duvar yüzleri kaba yontma taş, içleri moloztaş, ayaklar ve sivri kemerler kesme taştan örülmüştür (Res.9).

2.No'lu Sahin : Bu sahin da diğerleri gibi, kuzey ve güneydeki duvarlara yarım gömülü ayaklar ile ortadaki üç ayağa oturmuştur. Ayaklar sağlam durumdadır. Sahin genişliği kuzeyde ve güneyde 4.50 m.dir. Kuzeydeki şömine-

nin genişliği 0.80 m., derinliği 0.50 m.dir. Bu ölçüler bütün şöminele- rde aynıdır. Sahini çevreleyen seki, bu sa- hin önünde de sağlamdır. 1 ve 2 no'lu sahinler diğer sahinlerden yer yer ker- piç yer yer de moloz taşlarla ayrılarak bir ara koyun ağılı olarak kullanılmıştır. Bu amaçla kullanılırken 2 no'lu sahinin güney duvarının taşları söküle- rek açılan duvar boşluğu giriş olarak kullanılmıştır (Res.7).

3 No'lu Sahin: 2 no'lu sahin- den farkı yoktur. Ayaklar ile kemerler sağlam durumdadır.

4 No'lu Sahin: Bu orta sahinin ölçü olarak diğerlerinden farkı yoktur. Her cephede 4.50 m. genişliğindedir. Diğer sahinlerden farkı, tepe penceresinin olmaması ve kışlık salona girişin buradan sağlanmasıdır. Girişten dolayı seki burada yapılmamıştır. Duvarın üstünde pencere de yoktur. Kuzey duvarındaki şömine sağlam durumdadır.

Girişin sağındaki ayağın taşları söküldüğünden üst örtünün ağırlığını taşıyamamış, 5 no'lu sahinin ikinci ayağına kadar yıkılmıştır.

5 No'lu Sahin: Tonozunun orta bölümünün yıkıldığını belirtmiştik. Yıkılan kısımdan tonoz kavisinin içi görülmektedir. Düztoprak damın ağırlığı, iki sahin arasındaki boşluktan doğu-batı moloz taş ayaklarla kemerlere aktarılmıştır. Sahinin diğer kısımları sağlam durumdadır.

6 No'lu Sahin: 5 No'lu sahinle ortak olan bir ve ikinci ayaklar yıkılınca bu tonozun da ortası çökmüştür.

7 No'lu Sahin: Kışlık salonun son sahinidir. Değuda duvara, batıda ayaklara taşıtılan sivri tonozunda bir tane tepe penceresi vardır. Kuzeyde sahinin genişliği 4.80 m., güneyde 4.40 m.dir. Doğu cephe duvarında iki şömine, dört pencere bulunmaktadır. Pencere ve şöminenin ölçüleri diğer sahinlerdekiyle aynıdır. Birinci sahin- den itibaren boydan boya gelen ortadaki takviye kemeri bu son sahinin duvarında bitmektedir. Yukarıda bu sahinin diğer sahinlere göre daha alçak olduğunu belirtmiştik.

MALZEME

Bütün kervansaraylarda olduğu gibi, Kömürhan'da da en fazla kullanılan malzeme taştır. Bütün mekânların duvar köşeleri, kapı etrafları, ayaklar ile kemerlerin büyük bir bölümü kesme taş kaplıdır. Duvarlar içten ve dıştan kaba yontma taş ile kaplanmıştır. Bütün duvarların iç kısımları ise moloz taş malzeme ile örülmüştür.

Tuğla malzeme mescid kubbesinde ve kubbeye geçiş elemanlarında, mescidin pencere alınlıklarında, avludaki 1 no'lu hacmin tonozunda, 2 no'lu hacmin tonoz kavisinde, 3,6,7 nolu hacımların girişlerinin kemerlerinde kullanılmıştır.

Duvar harcı olarak kumlu kireç kullanılmıştır. Ancak sonradan eklendiği anlaşılan üst kat duvarları ile, mescidin arkasındaki 2 no'lu mekânın duvar harcı kumlu topraktır.

Mescid kubbesi haricinde, üstten düz olan örtü sistemi tamamen toprak damlıdır. Toprağın üstünün kiremitle döşendiği düşünülebilir, ancak bugün parçalara rastlanılmamaktadır.

Avlu kapısının demir olduğunu düşünürüz. Ancak bu kesin değildir. Bunun haricinde mescidin sağlam olan güneybatı penceresinde demir parmaklığın olduğuna dair izler mevcuttur. Orijinal mihrabın mermer ile kaplı olduğu kalan kısımlardan bellidir.

Kervansarayın bugün için mevcut olan tek süsleme unsuru, mescid girişinin sağında yer alan pencerenin sütunçesinin alt kısmındaki balık pulu motifi olduğunu belirtmiştik.

TARİHLENDİRME

Uzaktan bakıldığında eserin, Selçuklu döneminin abidevi görünüşlü, yüksek kervansaraylarından olmadığı görülür. Kömürhan daha alçak, insan ölçülerine daha yakındır. Osmanlı döneminde hanların dışarıyla irtibatı artarken, bu eserde Selçuklu geleneği olarak dışarıyla irtibatı sadece güney cephedeki portalden sağlanmıştır. Bundan menzil hanı olmasının rolü olabileceğini unutmamak gerekir.

Girişin sağ ve solunda birer hacım mevcuttur. Avlunun sadece batı cephesinde yolculara mahsus konaklama odaları vardır. Özel yolcu mekânlarının varlığı ve içindeki şöminelerin mevcudiyeti Osmanlı han mimarisinin özelliklerindedir.

Avlunun güney-doğu köşesindeki mescit pencerelerinin bol sayıda ve daha geniş oluşları, demir parmaklık izlerinin mevcudiyeti, mihrabında mermer kullanılması, Osmanlı dönemi eseri olduğunu göstermektedir. Kışlık salonu içerden çevreleyen sekinin ve tavana yakın küçük pencerelerin varlığı, bize Osmanlı döneminin tek hacımlı, avlusuz hanlarını hatırlatmaktadır. Eserin çok sade oluşu da Osmanlı dönemi özelliklerindedir.

Bu bilgilerden kervansarayın kesin tarihlendirmesini yapmak mümkün değildir. Avluya girişi sağlayan portalin yıkılmış olması, üzerinde kitabenin varlığını anlamak imkanını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kışlık salonun üzerindeki kitabelikte boş bulunmaktadır. Bu durumda daha önceki yayınlara bakmak faydalı olacaktır.

İshak Sunguroğlu, Harput yollarında isimli 5 ciltlik eserinin 1.cildinin 153.sayfasında bu eserle ilgili kısaca şunları yazmaktadır: IV.Murat, 1634 yılında İran Seferine çıkacağına karar verip, tüm illere sefere hazırlanmaları için ferman göndermiştir. Bu fermanında, geçeceği mevkilerde muazzam yollar, köprüler ve kervansaraylar yapılmasını emretmiştir. Sultan IV.Murat, Bağdad'a giderken Malatya'dan gelip, Harput üzerinden Diyabekir'e geçecektir. Malatya-Harput yolunda ihtiyaçtan dolayı bir kervansaray yapılması gerekmiştir. Bu bilgilere ait dipnotuna ise İstanbul-Beyazıd Belediye Kütüphanesi 24/7 nolu ve hicri 1310(M.1892) tarihli Mamuretül Aziz salnamesini vermiştir. Aynı salnamede, bu tarihten birkaç yıl önce üstüne misafirhane eklendiğini kaydetmektedir.

Bu bilgileri salnâme'nin 61.sayfasında okuma imkânımız oldu. Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnemesi'nin IV. cildinin başında, 1665 yılında bir üst köy-

de konakladığını ve "Aşağıda Kömürhan'ı vardır ki amansız yerededir" cümlesinden kervansarayın bu tarihten önce inşa edilmiş olduğunu öğreniyoruz.

Bunların haricinde 1967 ve 1973 Elazığ il yıllıkları ile 1977 yılında basılmış Elazığ kılavuzunda bu eser IV. Murat Hanı olarak geçmektedir. Ayrıca İsmet İltis'in Tarihi Türk Hanları adlı eserinde IV. Murat Kervansarayı olarak geçer. Bu yayında bilgi için Vakıflar Genel Müdürlüğü gösterilmişse de IV. Murat'ın vakfiyesinde ve müdürlükte herhangi bir kayıt, bilgi veya araştırma notuna rastlanmadı.

Yukarıdaki bilgi ve kayıtlardan, konumuz olan Kömürhan'ın IV. Murat tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın 1638 (8 Recep 1048)de Bağdat'a vardığı dikkate alınır ve yol, köprü, kervansarayların yapılmasına ilişkin fermanın da 1634 yılında çıkarıldığı düşünülürse, eserin bu tarihler arasında yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

MUKAYESE

1634-38 yılları arasında inşa edilen kömürhan, tek katlı, açık ve kapalı kısımları birlikte ihtiva eden guruba girmektedir. Plan olarak 17.yüzyılda yaptırılan Osmanlı kervansaraylarından bazı farklılıklar gösterir. Kayseri-İscesu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı (17.yy.) (14), Eski Malatya Silahtar Mustafa Paşa kervansarayı (15) ile mukayese edilecek olursa: Bu eserler açık avlulu ve tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Avlularının içini revaklar dolandır. Kömürhan revaksız olarak yapılmıştır. Araştırılabildiği kadarı ile avlusunun sadece girişi ile bir cephesinde konaklama odaları olan Selçuklu ve Osmanlı kervansarayı bulunmamaktadır. Bu eserde giriş yönü ile batı cephe mekanlar vardır.

Esas karşılaştırmayı aynı tarihlerde, aynı amaç (İran Seferi) için yapılan ve aynı coğrafi bölgede olan Eski Malatya'daki Silahtar Mustafa Paşa kervansarayı (16-36) ile yapmak doğru olur. Bu eser, bir açık avlu, kışlık salon ve iki dikdörtgen mekânı ihtiva eder. Ön

cephesinde, girişin yanlarında altışar tane dükkan yer alır. Girişin üstünde kervansarayın mescidi bulunur. Altında beş helâ ve iki abdest musluğu vardır. Avlu revaklı olup, ortasında bir havuzu ihtiva eder. Kapalı kısmın avluya bakan cephesinde, tonozla örtülü toplam oniki tane oda mevcuttur. Kışlık salon içten içe üç sıra tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülüdür. Bu tonozlar sade ayaklara oturtulmuştur. Duvar önlerini seki ve şömineler çevreler. Kalın olan duvarlara pencereler yüksekten açılmıştır.

Kömürhan ile ortak olan yönleri: Tek avlulu, tek katlı oluşu, bir portal ile yapıya girilişi, havuzun ortasında yer alışı, kapalı salonu seki ve şöminelerin çevrenmesi, pencerelerin dar ve yüksekte oluşu, içten tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülmesi ve avludaki yolcu odalarının bütün cephelerde yer almasıdır. Farklı yanları ise: Ön cephede dükkanların yer alışı, mescidin giriş üstünde bulunması, avlunun revakla çevrili olması, konuk odalarının kışlık salonun önünde olması, avlu ile kışlık salonun bittiği köşelerde birer büyük hacmin varlığıdır. Kömürhan'da dükkanlar avlu içinde, girişin sağında ve solunda yer almaktadır. Mescid, avlunun güney-doğu köşesinde. Avluda revaklı galeri mevcut değildir. Yolcu odaları sadece batı cephede bulunmaktadır.

SONUÇ

IV. Murat Han, Bağdat seferine gitmeden yaptırdığı birçok eser dahilinde, Malatya-Harput kervanyolundaki Kömürhan'ı inşa ettirmiştir. Kitabesi mevcut olmadığından, mimarının kim olduğunu bilemiyoruz. Ayrıca Sultanın vakfiyesinde bu eserle ilgili bilgi kaydına rastlanılmadığını yukarıda belirttik.

Kervansaray, acilen lazım olduğundan dolayı olsa gerek, ölçülerinde düzen yoktur. Mesela kışlık salondaki

(14) GÜRAN Ceyhan; Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları, Ankara 1978

(15) GÜRAN Ceyhan; Aynı Eser 1967 ve 1973 Malatya İl Yıllıkları

kemerlerin ve sahinlerin genişlikleri farklıdır. Cephenin uzunlukları da değişiklik gösterir. Mescidin yapı kütle-sinde meydana getirdiği kırılma çok barizdir. Mescid pencerelerinin sütun-celeri haricinde süsleme yapılmamıştır.

Bugünkü yarı harabe haline gelmesi ilginçtir. 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar üstündeki misafirhane ile işle-tilen kervansaray, daha sonra resmî olarak özel kişilere satılmıştır. Yapıyı alanlar işe yarar malzemesinin tümünü sökmüşlerdir. Muhtelif zamanlarda ese-rin kesme taşları bölgedeki köylüler ta-rafından alınmıştır.

1987 yılı içinde Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacaktır. (16) Bugün yarı harabe halinde olması mo-loztaş malzemenin bol kullanılması, eserin başka bir yere nakli ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

1.AKOZAN Feridun; Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul, 1963

2.ARDİÇOĞLU Nurettin; Harput Tarihi, İstanbul, 1964

3.ASLANAPA Oktay; Türk Sanatı, İstanbul, 1984

4.ÇIRANOĞLU Tuğman; 1967 Ela-zığ İl Yıllığı, Elazığ, 1970

5.GÜRAN Ceyhan; Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları, Ankara, 1978

6.İLTER İsmet; Tarihi Türk Han-ları, Ankara, 1969

7.KARAMAĞARALI Beyhan; Sel-çuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fa-kültesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Not-ları, Konya, 1983

8.KUŞÇUOĞLU Mustafa; Evliya Çelebi'den Malatya, İstanbul, 1968

9.MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Kla-vuzu, İstanbul, 1977

10.MÜLAYİM Selçuk; Sanat Tarihi Metodu, İstanbul, 1983

11.SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fı-rat Havzasında Araştırmalar. 1975, ODTÜ. Aşağı Fırat Projesi Ya-yınları, Seri I, No I, Ankara 1977

12.SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I.Cild, İstanbul, 1958

13.YETGİN Suut Kemal; İslam Mi-marisi, Ankara, 1965

14.ÖNGE YILMAZ; Selçuk Üniver-sitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Konya, 1984

15.1967 ve 1973 Malatya İl Yıllıkları

16.Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt IV, İstanbul, 1978

(16) İnceleme Ağustos 1984'te yapılmıştır.

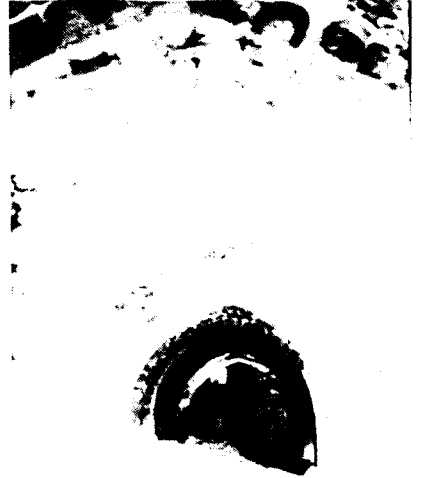
Resim 4 :
Han'ın kuzey cephesi

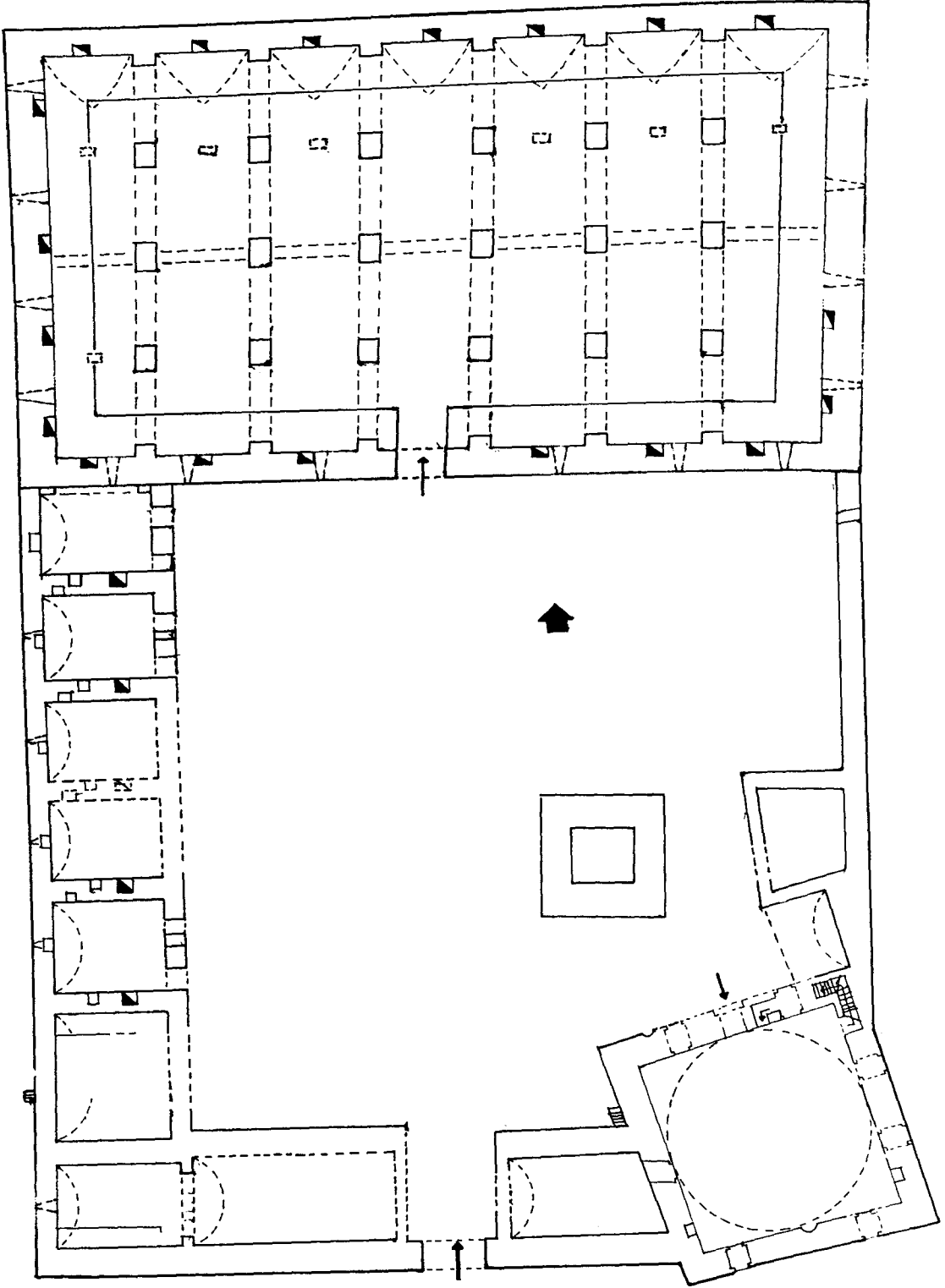
Resim 5 :
Güney cephe

Resim 8 :
Güney
cephede
sağlam
kalan
pencere

Resim 6 :
Bağımsız
mekân'ın
içten
görünüşü

PLAN : Kömürhan Kervansaray'ının Plânı.

RESİM 1 : Kervansarayın doğudan genel görünüşü.

RESİM 3 : Mescidin kuzeyden görünüşü.

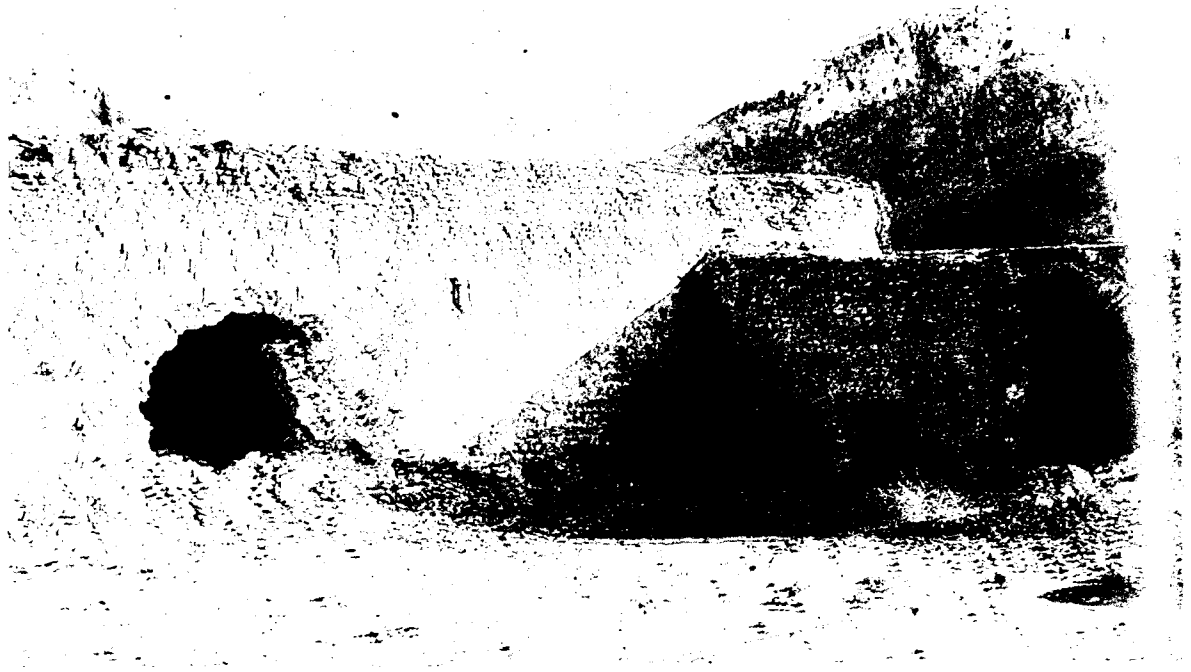

RESİM 6 : Bağımsız mekanların görünüşü.

RESİM 7 : Mescidden kışık salonun görünüşü.

KAYSERİ'DE VAKIF KÜTÜPHANELERİ VE MATBAH EMİNİ HACI HALİL EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Mehmet ÇAYIRDAĞ

Kayseri'nin vakıf kütüphaneleri ve şhirde bugün de faaliyette bulunan vakıf Raşid Efendi Kütüphanesi hakkında bazı yayınlar yapılmıştır ki bunlardan aşağıda yeri geldikçe bahsedilecektir. Biz bu yazımızda Kayseri'deki vakıf kütüphaneleri veya kitap vakfedenler hakkında toplu olarak malûmat vermeğe çalışacağız ve bilhassa pek tanınmayan Matbah Emîni Hacı Halil Efendi Kütüphanesi üzerinde duracağız.

Kayseri'de Selçuklular ve Beylikler döneminde yapılan çok miktardaki medreseler ve camilerle birlikte muhakkak kütüphaneler de tesis edilmiş ve kitap vakfedilmişti. Ancak maalesef bu dönemden zamanımıza kadar gelen vakıf kütüphane veya kitap bulunmadığı gibi bu konuda herhangi bir malûmat da intikal etmemiştir.

Osmanlı döneminde Kayseri'de şu kütüphanelerin varlığını bilmekteyiz:

1. Kadı Mahmud Kütüphanesi, 1559 (H.966).

2. Sadrazam Halil Paşa Kütüphanesi, 1617 (H.1026).

3. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi, 1670 (H.1081).

4. Molulu Zâde Mahmud Efendi Kütüphanesi, 1716 (H.1129).

5. Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa Kütüphanesi, 1718 (H.1130).

6. Matbah Emîni Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, 1751 (H.1164).

7. Reisülküttab Râşid Efendi Kütüphanesi, 1796 (H.1211).

Bunları sırasıyla gözden geçirelim:

1. *Kadı Mahmud Kütüphanesi*: XVI. asırda, Kanunî devrinde Kayseri'de kadılık yapmış bulunan Kadı Bedreddin Mahmud bin Süleyman'ın, Kayseri'deki vakıfları ve bu vakıflar için tanzim ettirmiş bulunduğu. Receb 966 (M.1559) tarihli, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1862 numaralı defterin 439. sayfasının 95. sırasında kayıtlı Arapça vakfiyesi bulunmaktadır. Hamam, han, cami, ev, mektep, 400 cilt kitap, bunlar için geniş araziler ve dükkanlar vakfeden vakıf ve vakıfları hakkında, Vakıflar Dergisi'nin XIII. sayısında geniş malumat vermiş idik (1). Kadı Mahmud'un konumuza giren, evinde evlâdının ve başkalarının faydalanması için vakfettiği kitaplarından hiçbiri, maalesef onun mührü veya kaydı ile zamanımızda görülememiştir. Kadı vakfiyesinde evlâdından kimse kalmaz ise kitaplarının Kayseri Bedesteni'nde açılacak kütüphaneye konmasını şart koşturmuştu. Bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediği malûm değildir. Yani Kayseri'de çarşıda bir kütüphanenin açılıp açılmadığı belli değildir. Bazı yayınlarda bu durum gerçekleşmiş olarak kabul edilmiştir (2). Kadı Mahmud, kitapları için

(1) Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de kitabelerinden XV ve XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılan ilk Osmanlı yapıları, Vakıflar Dergisi, 1981, S. XIII, s. 549-551.

(2) Kâzım Özdoğan, Kayseri Tarihi, Kayseri 1948, s. 107; Müjgân Cumbur, Kayseri'de Râşid Efendi Kütüphanesi ve vakfiyesi, Vakıflar Dergisi, S.VIII, s. 185-196.

vakfiyesine şu şartları kaydettirmiştir: "Allah korusun zikrolunanlar (evlâdı) münkariz olduğu vakitte bu kitaplar umum talebeye vakfolunur ve bu zaman kitapların yeri Kayseriye'de kain Bezastan namıyla meşhur tüccar çarşısı olur. Kitapların muhafazasına kadir, isimlerini tanıır bir kimsenin eli altında bulunur. Bu kitapların nazır ve muhafızı (hafızıkütüb) olur. Kütüphane için iki kilit yapılır. Anahtarların biri nâzır diğeri muhafız yanında bulunur. Bu muhafız, nâzır ve nâzırın vekili hazır olmadıkça kütüphaneyi açmaz ve kimseye kitap vermez. Kitap alan kimsenin isim, neseb, vasıf, lâkab ve şöhretini yazar, rehin almaksızın bir kitap vermez. Aldığı rehinin vasıf, cins, nevi ve alâmetini tarihiyle yazar, meskûr rehini kütüphaneye kor. İki defter yazar, biri kendinde yani muhafızda, diğeri kütüphanede olur. Gerek vakıf evlâdına olsun, gerek kardeşi evlâdına ve gerek başkasına olsun nâzır, mütevellî, kâtip ve muhafız her şene Ramazan ayında dağıtılmış olan kitapları toplayıp sıralar. Toz, toprak ve kitaplara zarar verecek şeyleri defedip, ıslaha muhtaç olanları ıslah edip mahallerine korlar. Her bir defterde yazıldığı tertibe göre mekanlarına konulur. Nâzır ve muhafız kitapları verip almakta dikkat edip kütüphaneyi açtıktan baştan sona kadar kitaplara bakmalı ki noksan olmaya. Aldığı kitabı nâzır, mütevellî ve muhafızın rıza ve muvafakaları olmayarak başka mahallere götüreceği zan olunan yahut kitaba hıyanet etmesi şüpheli kimseye, kitabı alıp talebeye veremeyeceği ve men edeceği gidişatında bulunan ve muamelesi uygunsuz olan, kendisinden geri alınması zor olan kimseler, evlâdı vakıftan yahut biraderleri evlâdından olsa dahi kitap verilmez. Muhafız vazifesine karşılık vakıftan yövmiye bir dirhem alır. Vakıf vakfiyeye koyduğu bu şartlardan önce 400 cilt ve 261 adet kitabının ismini tek, tek yazdırmıştır Bunlar (3):

1- İmam Zemahşeri'nin *Tefsir-i Keşşafı*, 4 Cilt.

2- Fahr-u Râzî'nin *Tefsir-i Kebir'i* 14 cilt.

- 3- *Kadı Beyzâvî Tefsiri*, 1 cilt.
- 4- *Maâ'limü't-Tenzîl*, 2 cilt.
- 5- *Maâ'limü't-Tenzîl*, 5 cilt.
- 6- *Tefsir-i Celâleyn*, beraberinde *Es'ile-i Kur'an*, 2 cilt.
- 7- *Tefsir-i Kevaşî*, 1 cilt.
- 8- *Tefsîr-i Hindî*, demekle meşhur *Tebşiretü'l-İrfan*, 1 cilt.
- 9- *İmam Neseft Tefsiri*, 2 cilt.
- 10- *Tefsîr-i Hâzîn*, *Lübâbü't-Tevîl*, 3 cilt.
- 11- *Tefsîr-i rumuzü'l-kütüb*, 6 cilt.
- 12- *İmam Vâhidî Tefsiri*, 1 cilt.
- 13- *Kevnekü't-Tefâsir*, 1 cilt.
- 14- İmam Meşaf'nin *Tefsir-i Celaleyn Haşiyesi*, 1 cilt.
- 15- *Ebü'l Hasenü'l-Bekirî Tefsiri*, 1 cilt.
- 16- İmam Tıybt'nin *Keşşaf Haşiyesi*, 2 cilt.
- 17- Sâdeddin-i Allâme'nin *Keşşaf Haşiyesi*, 2 cilt.
- 18- Keşşaf üzerine *İntisaf Muhtasar-ı Keşşaf*, 1 cilt.
- 19- İmam Kutbiddin'in *Keşşaf Haşiyesi*, 1 cilt.
- 20- İmam Sakaff'nin *Mekâkî't-tâvil el-kâti-ü li zevi'l-ilhat ve't-tâtil'i*, 1 cilt.
- 21- Şeyh Muhammed Râzî'nin *Es'ile-i Kur'an'ı* ve İmam Kaşî'nin *Tevîlât-ı Kur'an'ı*, 1 cilt.
- 22- Zerkeşi'nin *Burhân fi ilmi'l-Kur'an'ı*, 1 cilt.
- 23- *Dürr-i Nazim fi fevaidi'l-Kur'anü'l-azim*, 1 cilt.
- 24- Molla Hüseyin'in *Beyzavî Haşiyesi*, 1 cilt.
- 25- Şeyh Zekeriya el-Ensârî'nin *Beyzavî Haşiyesi*, 1 cilt.
- 26- Ebü'l-Bakâ'nın *İrâbü'l-Kur'an'ı*, 1 cilt.
- 27- İmam İsfahani'nin *Ceva-hirü'l-Kur'an'ı*, 1 cilt.

(3) Makalemizde, vakfiyenin Arapça aslından yapılan bozuk bir tercümeden faydalanılmıştır. Bu sebeple isimlerde bazı yanlışlıklar olabilir.

28- ErReşid'in *Fi mülâlü'l-ittikan ve' t-tecvit'i*, 1 cilt.

29- *Teşrif-i Kur'an*, 1 cilt.

30- Bediüzzehra'nın *Fi Kur'anü'l-aşere'si*, 1 cilt.

31- *Sahih-i Buharî*, 4 cilt

32- *Sahih-i Buhari*, 6 cilt.

33- *Sahih-i Müslim*, 3 cilt.

34- İmam Cevzi'nin *Muhtasar Catmiül-fi ahadisül surraz (?)*, 1 cilt

35- *Meşarıkü'l-Envâr*. 1 cilt.

36- İmam Ekmeleddin'in *Meşarık Şerhi*, 1 cilt.

37- İmam Suyuti'nin *Camiü's-Sagir'i*, 1 cilt.

38- Suyûti'nin *Zeylül-Camiü's-Sagir'i*, 1 cilt.

39- Ahmed Nesefi'nin *Sünen'i* 1 cilt.

40- İmam Mâlik hazretlerinin *Muvatta* kitabı, 1 cilt.

41- Şeyh Abdülaziz'in *Muhtasar Sünen-i Ebu Davud'u*. 2 cilt.

42- İmam Şeyh Abdullah Yazdi'nin *Buharî ve Müslim-i Sahihleri'nin cep kitabı*, 2 cilt.

43- İmam Belhî'nin *Sünen-i İmam Ebu Hanife R.* kitabı, 6 cilt.

44- İmam Rabbânî Muhammediye, *Hasanü's-şeybani* hazretlerinin *Asal*, nam kitabı, 1 cilt.

45- İmam İbni Hacer'in *Tefsirü'l-mütenebbin fi tahrirü'l-müctebâsı*, 1 cilt.

46 İbni Hacer'in *Mukaddimei Fethül-bârî li-şerhül-Buharî'si* 1 cilt.

47- İmam Kirmantî'nin *Cami-ü's-sagir fi şerh-i nevaki-bü'd-darir'i* 4 cilt.

48- İbni Hacer'in *Buharî Şerhi*. 7 cilt.

49- Nevevî'nin *Sahih-i Müslim Şerhi*. 4 cilt.

50- İmam Begavî'nin *Şeyhi's sünnen ahadisün nebeviyye'si*, 1 cilt.

51- İmam Irakî'nin *Muni an hamselesfar fi tahcirül-maazafilihya ve mine'l-ihbar*, 1 cilt.

52- *Tarhüt tevahid fi şerh-i takribül-esanid*, 2 cilt.

53- İmam Sahavi'nin *El-Makâsitül-hasene mine'l-ahadisil müştahire ale'l-el-*

sine'si, 1 cilt.

54- İmam Tahavî'nin *Şerh-i Asar'ı* 3 cilt.

55- İmam Zilabi'nin *Tahric-i aha-disül-hidayesi*, 3 cilt.

56- *Mesabih*, 1 cilt.

57- İbni Irakî'nin *Tenzih-i Şeriatül-merfua ani'l-ahbarü's-şeniatiül mevzuastı*. 1 cilt.

58- İbni Cevzi'nin *Mevzuatı*. 2 cilt.

59- *Kitabül-mutemet fi ahadisü'l-müsned*, 1 cilt.

60- *Fetavây-ı Tatarhaniye*. 10 cilt.

61- Haktm Şehid'in *Müntekâ'sı*, 1 cilt.

62- *Fetavây-ı Kadıhan*. 2 cilt.

63- *Fetavây-ı Bezzâzi*, 1 cilt.

64- *Hzinetiül-münirve*, 1 cilt.

65- *Kafiye*, 1 cilt.

66- *Meniye*, 1 cilt.

67- *Mecmaül-fetava*, 1 cilt.

68- *Hazainül-fetava*, 1 cilt.

69- *Camiül-fusuleyn*. 1 cilt.

70- Süleyman Kuh'un *Camiül-füsuleyn esilesi ve ecvibesı*, (bu Süleyman ki kabrine Hüda nur doldursun Vakıf'ın pederidir). 1 cilt.

72- *Fetavây-ı Mevazil*. 1 cilt.

73- İmam Merkinânî'nin *İhtiyarat-ı Nevazil'i*, 1 cilt.

74- *Kitabün-Nefis*, 1 cilt.

75- *Hülasatül-fetava*, 2 cilt.

76- *Umdetül-Mübtedâ*. 1 cilt.

77- *Hızanetül-fıkıh*, 1 cilt.

78- *Kariül-Hidaye*. Şeyh Saraceddin'in fetavası. 1 cilt.

79- İmam Üstruşnî'nin *Câmî Ahkamüs-sakâi*'i, 1 cilt.

80- İmam Nesefi'nin *Ahkamül-vakıfı*, 1 cilt.

81- İmam Nasuhi'nin *Hayr ile hasad vakıflarının cem'i* kitabı, 1 cilt.

82- İmam Nesefî'nin *Vâfi şerh-i kâfi'si*. 2 cilt.

83- *Dürr-i muhtar*. 1 cilt.

84- *Dürr-i muhtar şerh-i ihtiyar*, 1 cilt.

85- *Kaydül-şerait ve nazmül-fevaid*,

Ebü'l-leys-i Semerkandi'nin *Hazainü'l-fı-kh'ı*, 1 cilt.

86- İbni Şihne'nin *Manzume-i İbn-i Vehban Şerhi*, 1 cilt

87- *Hidaye*, 1 cilt.

88- Ekmeleddin'in *Hidaye Şerhi*, 2 cilt.

89- İbni Hemmam'ın *Hidaye Şerhi*, 3 cilt.

90- *Hidaye Şerh-i nihaye*, 4 cilt.

91- *Hidaye'nin müşkilatı üzerine tenbih*, 1 cilt.

92- *Tuhfetü'l-mülûk*, 1 cilt.

93- İmam Zilli'nin *Kenz Şerhi*, 4 cilt.

94- İmam Şümini'nin *Muhtasar-ı Vika-ye Şerh-i Kemalî't-tarh'ı*, 2 cilt.

95- Mahmud Efendi'nin *Muhtasar Vi-kâye Şerhi*, 1 cilt.

96- *Sadriûş-şeria*, 1 cilt.

97- Vâkıf'ın babası, Süleyman Kuh'un *Sadriûş-şeria haşiyesi*, 1 cilt.

98- *Şirvani'nin Sadriül ş-şeria Haşiyesi*, 2 cilt

99- Kara Kemal'in *Sadriûş-Şeria Haşiyesi* 2 cilt.

100- Kemal Paşa'nın *İzah ve İslah'ı*, 1 cilt.

101- *Kuduri*

102- *Haddadi'nin Kuduri Şerhi*, 4 cilt.

103- İmam Zahidi'nin *Kuduri Şerhi*, 2 cilt.

104- Molla Hüsrev'in *Dürrü'l-hükkam fi Şerh-i Gurerü'l-ahkam'ı*, 1 cilt.

105- Ramazanoğlu Muhammed'in *Kudurî Şerh-i Yenâbî'si*, 1 cilt.

106- *Muhtasar Kudurî*, 1 cilt.

107- *Kuduri Şerhi*, Şeyh Ali Razî'nin *Hülâsâtü'l delâil ve tenkihü'l-mesail'i*, 1 cilt.

108- *Telhis-i Cami-i kebir* 1 cilt

109- İbni Lübâ'nın *Tuhfetü'l- harîs fi şerh-i camii't-telhis*. 3 cilt.

110- *Mecmai'l-bahreyn*, 1 cilt.

111- Saatt'nin *Mecmai'l-bahreyn şerhi*, 3 cilt

112- İbni Melek'in *Mecmai'l-bahreyn şerhi*, 1 cilt.

113- Vâkıf'ın babası Süleyman Kuh'ın *Mecmai'l-bahreyn şerhi*, 2 cilt.

114- İmam İsticâb't'nin *Muhtasar-ı Tahâvt Şerhi*, 2 cilt.

115- *Dürerü'l-bihar*, 1 cilt

116- *Dürer Şerhi*, 2 cilt.

117- *Tesisü'l fi'l-hilafiyeye ve Yenabii'l-ahkâm fi marifetü'l-helal ve'l-haram*, 1 cilt.

118- İbni Hübeyle'nin *İhtilafat'ı*, 1 cilt.

119- *Uyunü'l-mezahib*, 1 cilt.

120- *Aleyhi'l-ülemâ fi'l-hilafiyat*, 2 cilt.

121- *İsarü'l-insaf*, 1 cilt.

122- *Er-rahmet-ü fi ihtilafi'l-eimme*, 1 cilt.

123- İmam Beyhaktü's-şafi'nin *Hilâfiyyat'ı*, 1 cilt.

124- İmam Merdani-i Hanefî'nin *Cevherü'n-nakf fi redd-i ale'l Beyhakt'si*, 1 cilt.

125- İmam Nevevt-i Şafi'nin *Minhâc'ı*, 1 cilt.

126- İmam Nevevt-i Şaft'nin *Minhâc üzerine şerhi*, 1 cilt.

127- *Tirâziü'l-mahafil fi el-gâzi'l-mesailü's-şâfi*, 1 cilt.

128- Şeyh Zekerriyya Şaft'nin *Fethü'l-vehhâb fi şerh-i menhecü'üttüllabı*, 1 cilt.

129- *Mezahib-i erbaay-ı müstemil usul-i fıkıh*, 1 cilt.

130- *Tavzih*, 1 cilt.

131- *Telvih*, 1 cilt.

132- *Muhtasarü'l-menar şerhi*, 1 cilt.

133- *Nevadirü'l-usul*, 1 cilt.

134- Şeyh Ezherî'nin *Ale'l-usul camii'l-cevami'si*, 1 cilt.

135- Şeyh Süca-i Şafi'nin *Şerhi* 1 cilt.

136- İbni Seyyid-i Nâs'ın *Uyunü'l-eserftününü'l-magâzi veşşemail ve's-siyer*, 1 cilt.

137- *Eş-Şifa bitarif-i hukukü'l-Mustafa (SAV)*, 1 cilt.

138- *Gayetü's-sualbiha saisü'l-resul(AS)*, 1 cilt.

139- İmam Beyhakt'nin *Telhis-i Delailü'n-nübüvve'si*, 2 cilt.

- 140- *Şifai'l-eskam fi ziyaret-i hayrül-enam*, 1 cilt.
- 141- İmam Suyutî'nin *Elümmüzece ve'l-hasais'i*, 1 cilt.
- 142- *İhyâü'l-ulûmi'd-din*, 5 cilt.
- 143- *Lübbü'l-İhya*, 1 cilt.
- 144- *Minhacü'l-Abidin*, 1 cilt.
- 145- *Cevahirü'l-Hikem*, 1 cilt.
- 146- *Kelimü't-Tayyib*, 1 cilt.
- 147- *Kitabü'r-Ruh*, 1 cilt.
- 148- *Muhtasar-ı Minhaci'l-Abidîn*, 1 cilt.
- 149- *Enisü'l-kulûb*, 1 cilt
- 150- *Fatuhâtü'l-ulum*, 1 cilt.
- 151- İmam Beyhaki'nin *Züht-i Kebir'i*, 1 cilt.
- 152- *Avatifü's-şerife*, 1 cilt.
- 153- *Muhtasar-ı hülasatü'l-hakâyık'i*, 1 cilt.
- 154- İmam Beyhaki'nin *Kaza-Kader Kitabı*, 1 cilt.
- 155- İmam Faryabi'nin *Hülasatü'l-hakâyık'i*, 1 cilt.
- 156- *Envârü'l-kudsîyye*, 1 cilt.
- 157- *Taharetü'l-kulûb*, 1 cilt.
- 158- *Müverridü'l-azb*, 1 cilt.
- 159- *Vücuhi mesfire*, 1 cilt.
- 160- *Mışkadü'l-meşâbih*, 1 cilt.
- 161- *Muhtasarü'l-hakâyık*, 1 cilt.
- 162- *Mevâiz alâ fevaidü'l-leâlî*, 1 cilt.
- 163- *Tahkikü'n-nusrâ*, 1 cilt.
- 164- *Hidayetü'l-ibâd*, 1 cilt.
- 165- *Riyazü'l-ahlak*, 1 cilt.
- 166- *Müftah-ı dariussaade*, 1 cilt
- 167- Ebülleyis Semerkandî'nin *Tenbihü'l-kâfilîn' i*, 1 cilt.
- 168- *Şeriatü'l-İslâm*, 1 cilt.
- 169- *Ruhü'l-fâyık*, 1 cilt.
- 170- *Mizanü'l-amel*, 1 cilt.
- 171- *Sefinetü'l-ebrar*, 1 cilt.
- 172- *Levâm-ı envârü'l-kulûb*, 1 cilt.
- 173- *Zühretü'r-riyaz*, 1 cilt.
- 174- *Keşf-i umûrül-âhire*, 1 cilt.
- 175- *Kitabü't-turâb*, 1 cilt.
- 176- *Kitab-ı Bostanü'l-ârifin*, 1 cilt.
- 177- İmam Suyutî'nin *Kitabü'l-hakaik fi ahbarü'l-melâik'i*, 1 cilt.
- 178- *Hidayetü'l-hıyarâ fi ecvibetü'l-yehûd ve'n-nesarâ*, 1 cilt.
- 179- *Hâdi'l-ervah fi ahvâlül-cennet-i ve'n-nar*, 1 cilt.
- 180- *Akâmü'l-mercan fi ahkâmü'l-can*, 1 cilt.
- 181- İmam Râzî'nin *Zuhretü'n-nebî'si*, 1 cilt.
- 182- *Umdetü'l-sâbirîn ve zahiretü's-şakirin*, 1 cilt.
- 183- *Avarifü'l-maarif*, 1 cilt.
- 184- *Hidayetü'l-hidâye*, 1 cilt.
- 185- *Muhtasar-ı Minhacü'l-kâsîdîn*, 1 cilt.
- 186- *Tergîb ve terhib*, 1 cilt.
- 187- *Takrib-i Tergîb ve terhib*, 1 cilt.
- 188- İmam Nevevî'nin *Riyazü's-sâlihi esgâr'i*. 1 cilt.
- 189- *Fenn-i müstemil-i mecmaî'l- letaif*, 1 cilt.
- 190- *Makasid*, 1 cilt.
- 191- *Şerh-i tecrid*, 1 cilt.
- 192- *Haşiyeyi tecrid*, 1 cilt.
- 193- Ali Kuşçu'nun *Celâleddin'in* kıt'asıyla beraber, 1 cilt.
- 195- *Ahut'un*, *Zevali haşiyesiyle beraber tecrid haşiyesi*, 1 cilt.
- 196- *Seyyid-i Şerif'in Mevakıf şerhi*, 1 cilt.
- 197- *Kitâbü'l-hâdi*, 1 cilt.
- 198- *Mes'ud Şirvanî'nin Şerh-i mevakıf-ı ilâhiyatı üzerine haşiyesi*, 1 cilt.
- 199- İmam Sekkaki'nin *Şerh-i Müftah'i*, 1 cilt
- 200- *Mutavvel*
- 201- Hüseyin Çelebi'nin *Mutavvel üzerine havâşisi*, 1 cilt.
- 202- *Şerh-i ehyat-ı mutavvel*, 1 cilt.
- 203- *Mu'ni'l-lehb*, 2 cilt.
- 204- İmam Şumunî'nin *Mu'ni'l-lehb şerhi*, 1 cilt.
- 205- *Matâh haşiyesi*, 1 cilt.
- 206- *Haşiyesiyle beraber Matali şerhi*, 1 cilt.
- 207- *Seyyid Ali'nin Abdülkerim Haşiyesiyle beraber Metli haşiyesi*, 1 cilt.

208- Abdürâhim Efendi'nin *Ebheri Haşiyesiyle beraber Metali haşiyesi*, 1 cilt.

209- İmam Salebî'nin *Kıyasü'l-enbiyâ'sı*, 1 cilt.

210- *Tabakatü'l-evliya ve menakibü'l-asfiya*, 1 cilt.

211- *Elisâbe fi temyizi's-sahâbe*, 1 cilt.

212- Abdulkadir'in *Tabakatü'l-ülemaü'l-hanefiyye'si*, 1 cilt

213- *Tabakatü'l-ülemaü's-şafiiyye*, 1 cilt

214- Kütüb-i sitte'de zikri bulunan kimsey-i marifet hakkında *Muini'l-kâşif* isimli kitap, 1 cilt

215- İbni Hacer'in *Lisanü'l-mizan* 'ı, 1 cilt

216- İmam Demiri'nin *Hayatü'l-hayvan* 'ı, 1 cilt

217- *Mihhâci'l-mülûk*, 1 cilt

218- *Sirâci'l-mülûk*, 1 cilt

219- *Nasihâtü'l-mülûk*, 1 cilt

220- *Tarih-i kâbe*, 1 cilt

221- *Tarih-i Mekketü's-şerife ve medinetü'l-münevvere ve'l-Kudüs*, 1 cilt

222- *Tarih-i Melikü'l-Müeyyed*, 2 cilt

223- İbni Hâkân'ın *Tarih-i vefayatü'l-âyan*'ı, 4 cilt

224- *Kitabü's-şecere*, 1 cilt

225- İmam Zehebî'nin *Tarihü'l-İs-lâm*'ı, 1 cilt

226- İmam Süyutî'nin *Hüsnü'l-muhadara fi tarihül Kahire'si*, 1 cilt

227- *Telhîsü'l-Ahbar*, 1 cilt

228- İbni Haldun'un *Üvanü'l-iber ve divanü'l-mübteda'si*, 5 cilt

229- İbni Şihne'nin *Rayzatü'l-Menzır*'ı, 1 cilt

230- İbni Arabşah'ın *Timur Tarihi*, 1 cilt

231- Malatî'nin *Tarih-i Muhtasar*'ı, 1 cilt

232- *Feth-i Şam*, 1 cilt

233- *Fâkihietü'l-Hülefa*, 1 cilt

234- İbni Verdî'nin *Feridetü'l-Aca-ib*'i, 1 cilt

235- *Tuhfetü'l-acaib ve Tuhfetü'l-garaib*, 1 cilt

236- Bazı risalelerle beraber *Aca-ibü'l-Mahlukât*, 1 cilt

237- *Takvimü'l-Buldan*, 1 cilt

238- *Eşkalü'l-Akâlim*, 1 cilt

239- İlm-i tıptan *Muciz* nam kitap, 1 cilt

240- Bunun üzerine *Kâzerunî Şerhi*, 2 cilt

241- Bunun üzerine *İbni Nefes'in Şerhi*, yine bunun üzerine *Aksarâfî'nin Şerhi*, 1 cilt

242- *El-Muğnî fi tedbirü'l-emrâz mari-fetü'l-ilel ve'l-âraz*, 1 cilt

243- *Kutb-i Mısrî'nin Külliyyat Şerhi ve Akrabadin*'ı, 2 cilt

244- *Hâvi fi ilmü't-tedavi*, 1 cilt

245- *Kânun-i İbni Sînâ*, 6 cilt

246- *Kânunçe ve sairile beraber Kâfi*, 1 cilt

247- *Tesisü'l-sıhha fi şerhü'l-münha*, 1 cilt

248- *Makaletü'l-muhsiniyye fi tedbir-i sıhhatü'd-diniyye*, 1 cilt

249- *Kitabü'l-havas fi ilel'il-eşhas*, 1 cilt

250- Hacı Paşa'nın *Şifai'l-eskâm*'ı, 2 cilt

251- Hacı Paşa'nın *Celal* 'ı 1 cilt

252- *Kanunçe şerhi*, 1 cilt

253- *Müntehâb-ı alâ yesu't-tabib-i cehlihû*, 1 cilt

254- *Minhaci'l-beyan*, 1 cilt

255- İmam Semerkandî'nin *El-Esbâb ve'l-alâmât*'ı, 1 cilt

256- İbni Baytar'ın *Muhtasar-ı müfredât*'ı, 1 cilt

257- *Sıhah-ı cevherî*, 5 cilt

258- *Muhtasarü's-sıhah*, 1 cilt

259- İmam Süyuti'nin müzehher'i 1 cilt

260- Cârullah Allâme'nin *Faikü'l-Lügat*'ı 1 cilt

261- Cârullah Allâme'nin *El-Esmâ ve'l-ef'âl*'i, 1 cilt

Kadı Mahmud'un yukarıda listesi verilen 400 ciltlik kitabından hiçbiri, kendi mührü ile günümüze intikal etmemiştir. Ancak bunların bir kısmının kayıtsız olarak, aşağıda bahsi geçecek Hacı Halil Efendi ve Râşid Efendi Kütüphanelerine intikal etmiş olabileceği veya şahıslar elinde kaldığı tahmin edilebilir.

Kadı Mahmud'un babası olan Süleyman Efendi'nin de eser sahibi âlim bir kimse olduğu anlaşılmıştır. Kadı, kitap listesine onun üç eserini dahil etmiştir. Bunlar, 70 numaradaki 1 cilt "Camiü'l-füsuleyn Es'ilesi ve Ecvibesı" (4), 97 numaradaki 1 cilt "Sadrü's-şeria Haşiyesi" ve 113 numaradaki 2 cilt "Mecmai'l-bahreyn Şerhi" dir. Bursalı Mehmed Tahir onun babasının isminin Ali olup aslen Karamanlı olduğunu ve 924 (M.1518) yılında vefat ettiğini belirtip yukarıda bahsi geçen "Şerh-i Mecmai'l-bahreyn" ve Camiü'l-füsuleyn'deki 380 suale cevap isimli iki eserinden başka "Haşiyey-i Şerh-i Vikâye", "Risale-i Aruz", "Şerh-i Feraiz," "Şerh-i Hilâfiyat," "Şerh-i Kaside-i Bürde," "Şerh-i Mültekâ" ve "Risale-i Semt-i Kible" isimli yedi eserini daha saymaktadır (5). Böylece Süleyman Efendi'nin 10 eseri tesbit edilmiş oluyor. Kâtip Çelebi, Şeyh olarak vasıflandırdığı Süleyman Efendi'nin, "Sadrü's-şeria" isimli eserinde II. Bâyezid'i anmış olduğunu zikretmiştir (6).

2. *Sadrazam Halil Paşa Kütüphanesi:* "Mir'atı Kayseriye" isimli, Ahmed Nazif Efendi tarafından yazılmış iki ciltlik yazma eserde ve bundan naklen Kâzım Özdoğan'ın "Kayseri Tarihi" isimli kitabında (7). I.Ahmed ve II. Osman devri Sadrazamlarından Halil Paşa'nın memleketi olan Kayseri'nin merkez Tavlusun Köyü'nde 1026 H., 1618 M. yılında bir cami, bir mektep, bir çeşme ve bir umumî kütüphane kurduğu, ancak bunların zamanla ortadan kalktığı kayıtlıdır. Bahsedilen kütüphanenin kitaplarından da bugüne kalan olmamıştır.

Halil Paşa'nın Kayseri'nin Zeytun veya Rusvan Köyü'nden devşirme olarak alındığı, Zeytun Köyü'nün Maraş'ta

olması dolayısıyla onun Maraşlı da olabileceği belirtiliyor ise de (8) yukarıda belirtildiği gibi onun, Kayseri'nin Tavlusun(yeni adı Aydınlar) Köyünden olduğu bilinmektedir. Devşirme olarak saraya alınıp Enderun'da yetiştikten sonra, ilki 1609 yılında olmak üzere dört defa Kaptan-ı Deryalık yapmış ve bu görevlerinde büyük başarılar göstermiştir. 1616 yılında birinci defa sadarete getirilen Halil Paşa 1619 yılında bu görevinden azledilmiş, 1626-1628 yılları arasında da ikinci defa sadrazamlıkta bulunmuştur. Onun birinci sadareti sırasında Sultan Ahmed Camii'nin inşaatı tamamlanıp açılışı yapılmış, I.Ahmed vefat etmiş, II Mustafa II defa tahta çıkarılıp 3 ay sonra hal edilmiş II. Osman'ın tahta çıkışından bir müddet sonra da bu görevinden alınarak yerine Öküz Mehmed Paşa sadrazam olmuştur. Onun bu ilk sadareti esnasında serdar olarak İran seferine çıkmıştır. İkinci sadareti sırasında IV. Murad tarafından Erzurum'daki Abaza Paşa İsyanı'nın bastırılması ile görevlendirilmiş ancak muvaffak olamıyarak görevinden alınmıştır. Halil Paşa, devrinin büyük mutasavvıf âlimi olan Aziz Mahmud Hüdaf Efendi'ye bağlı olup 1629 da vefatı üzerine şeyhinin Üsküdar'daki dergâhı yanında bulunan türbesine defnedilmiştir. İstanbul'da Fatih'te Millet Kütüphanesi civarındaki camii, çeşmeyi.

(4) "Camiü'l-füsuleyn" bilindiği üzere Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'in meşhur eseridir.

(5) Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, A.F. Yavuz-İ.Özen yayını, C.I, s. 432.

(6) Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zünûn, İst. 1943, C.II, s. 2023.

(7) Kâzım Özdoğan, s.107, 108. "Mir'atı Kayseriyye" isimli bu kıymetli Kayseri tarihi, 1910 yılında vefat eden Ahmed Nazif Efendi tarafından yazılmış olup varisleri tarafından Kayseri Valiliğine bastırılmak üzere 1986 yılında teslim edilmiştir. Kitap hakkında geniş bilgi Ali Rıza Önder'in "Kayseri Basın Tarihi" isimli eserinde bulunmaktadır.

(8) İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.5, s.30, 33, 186, 187; Mufassal Osmanlı Tarihi, İst.1960, C.IV, s. 1844,1845; Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî, C.2, s.286; İ.H. Konyalı, Üsküdar Tarihi, C.I, s.335, 336, 337, 339, 356, 357.

sebili, Üsküdar'daki türbesinin altında, Sultanahmet Camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın eseri olan çeşme ve sebili, yine Hüdaf Dergâhının yanındaki Kapıcı Tekkesi'ni inşa ettirmiştir. III.Murad devrinde Rumeli Beylerbeyi olan Mehmed Paşa, Halil Paşa'nın ağabeyidir. Halil Paşa Köyü olan Tavlusun'daki hayratını birinci sadareti sırasında yapmıştır. Onun, hayratının kayıtlı olduğu bir vakfiyesinin de bulunması lazımdır.

3. *Merzi fonlu Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi*: Köprülüler ailesinden olup 1683 yılında ikinci Viyana Muhasarası'nı gerçekleştirip neticede haçlılar karşısında bozguna uğrayarak Türk İslâm alemi için büyük talihsizliğe ve Sakarya Zaferi'ne kadar sürecek olan 230 senelik bir dönüş hareketinin başlamasına sebep olan meşhur Sadrazam Kara Mustafa Paşa (1634-1683), daha sadarete geçmeden vezir ve sadaret kaymakamı iken H.1081 (M.1670) yılında Kayseri'nin İncesu İlçesi'nde yaptırmış olduğu (binaların kitabeleri bunu teyid etmektedir.) bir büyük kervansaray, cami, medrese, muallimhane (mektep), 5 çeşme, 6 abdesthane, 32 dükkan, 1 fırın, 1 hamam, 1 tabakhane, 1 bezirhane, 1 boyahane, 1 bahçe; bugün "Kara Saz", o zaman "Sazyutan" denilen kısmen bataklık ve sazlık arazide üç adet ahır, 1 samanlık, 6 çiftlik odası, bir sofa ile çiftlik için hayvanlar ve ziraat aletlerini, Kayseri'nin 15 Km. batısında Kayseri ile İncesu arasında bulunan bahsi geçen Sazyutan'ı (9) ve yine Kayseri'nin 15 Km. doğusunda, Sivas yolu üzerindeki, kısmen sazlık olan "Engir Gölü" (10) çayırını vakfetmiş, bu vakıfları için 23 Safer 1089 (M.1678) tarihli vakfiyesini tanzim ettirmiştir (11). İncesu'daki külliye'nin kervansarayı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmış olup araştırması, mektebi ve medresesi harap haldedir. Külliye Osmanlı klasik çağının sonlarının yapı karakterini göstermektedir (12).

(9) Bugün merkez Ambar Köyü sınırları içerisinde bulunan bu sazlığın bir bölümü Kara Mustafa Paşa, diğer bölümü de Bostancı Çelebi Vakfı'na aittir. Sazlık 1955 yılında kanallar açılarak kurutulmuş ve

yeri yüksek verimli siraat arasisi haline getirilmiştir. Bugün birçok bölümü şahıslar eline geçmiştir.

(10) Göl ve civarı H.615 yılında, Selçuklu Sultanı I.İzzeddin Keykâvus tarafından yaptırılmış olan Sivas Darüşşifası'na vakfedilmiş olduğu tanzim edilen vakfiyede kayıtlıdır, M.Cevdet, Sivas Darü'ş-şifası vakfiyesi ve tercümesi, Vakıflar Dergisi, C.I, Ank. 1938, s. 35; Doç.Dr. Ali Haydar Bayat, Anadolu Selçuklu sağlık müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve vakfiyesi, I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ 1981, s.23-35.

(11) Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğünde 641 nolu defterin 55-58. sahifelerinde kayıtlıdır.

(12) Abdullah Kuran, Orta Anadolu'da klasik Osmanlı mimarisi çağının sonlarında yapılan iki külliye, Vakıflar Dergisi, C.IX, s.239-243. Kuran'ın külliyyede şüpheli olarak "tabhane" diye belirttiği bina kendisinin de tahmin ettiği gibi mektep olmalıdır. Zira vakfiyede tabhaneden bahis yoktur. Kervansaray'ın doğu cephesi, külliyenin yer aldığı boğazın kuzey ve güneyinde bulunan kayalıklara yüksek ve geniş bir duvarla birleştirilmiş olup ilçe bu şekilde doğudan kale gibi tahkim edilmiştir. Ancak bu duvar bugün her iki tarafta da yıkılarak sadece güneyde çok az bir bölüm kalmıştır. Külliyenin kervansaray ve cami kitabeleri aynı olup metinleri şöyledir:

Server-i âsîfân kubbeniğin
Dâver-i dehr-i Mustafa Paşa
Asaf-ı mülk-i Süleymanî
Yani karim-i makam-ı mülk ârâ
Hayrî'l-cârîsi irdi İncesu'ya
Han, hamam ve cami itdi bina
Eseri kaldı tâbed bâkf
Kabbe'l-Allahu hayrahu e-bedâ
Şâniyâ geldi Sal-i tarihi
Oldu bir cami ile han peyda
sene 1081

Cami kitabesinin üzerinde o tarihte tamir edildiğini gösteren kelimeyi tevhid, musanna olarak "Yâ Hâfız Kâdir Kayyum" ve "tarih-i tamir sene 1277" ibaresi yazılıdır. Aynı tarihli tamir kitabesi caminin bahçe kapısı üzerinde de vardır.

İncesu Kara Mustafa Paşa'nın külliyesini yaptırdığı tarihten önce de meskûn idi. Yavuz Sultan Selim İran seferi dönüşünde burada otağ kurmuş, Matrakçı Nasuh eserinde köprüsünün minyatürünü yapmıştır. Paşa, Cengiz Orhonlu'nun da Derbent Teşkilâtında belirttiği gibi külliyesini, burada asayişini sağlamak üzere inşa ettirmiştir.

Külliye'nin arasta, medrese ve mektebinin onarılarak ve şahıslara geçmiş olan bölümlerinin istimlak edilerek kurtarılması, Belediye'nin fırın yapmak üzere 1976 yılında mektebe yapmış olduğu müdahalenin giderilmesi gerekmektedir.

Vakfiyede, Kara Mustafa Paşa'nın külliyyeye bir kütüphane de dahil ettirmiş olduğuna dair bilgi bulunmamasına rağmen, bugün Kayseri'deki tek yazma eserler kütüphanesi olan Râşid Efendi Kütüphanesinde bulunan 1486-/3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, ve 1489 numaralarında kayıtlı olup buraya İncesu'dan H.1341 (M.1925) yılında getirilmiş 8 cilt kitaptaki vakıf kaydından (13) Paşa'nın külliyesine kitap ta vakfettiği anlaşılmaktadır.

Kitapların, İncesu'da inşa ettirdiği medresede kullanılması şartını hâvi kayıt şöyledir: "Kad vekafe hâze'l-kitâbe'l-münire Kaim-i makam Mustafa Paşa el-vezir hasbeten lillâhi'l-aleyyi'l-kadîr bişart-ı enyüsta'mele fi'l-medreseti'l-leti benâhâ fi mevzi-i İncesu 'Femen bedde-lehu ba'demâ semtahu feinnema ismihu ala'l-lezine yubeddilunehu' (14). elâye fi sene 1081"

4. *Sadrazam Nişancı Mehmet Paşa Kütüphanesi*: Aslen Kayseri'nin Erkilet bucağından olan Mehmet Paşa, tüccardan Ali isimli bir şahsın oğlu olup 1668 yılında doğmuştur. Saraya intisap ederek çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra 1717 yılında vezaret rütbesi ile nişancı, altı ay sonra sadrazam, 1719 yılında Mısır Valisi, 1727 yılında da Cidde Valisi olup 1728 yılında vefat etmiştir. Mezarı Mekke'dedir. Mehmet Paşa'nın Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile yakınlığı olmuş, mühim memuriyetlere tayin ve azlinde onun tesiri bulunmuştur (15).

Mehmet Paşa, H.1126 (M. 1714) yılında Kayseri'de meydana gelen büyük zelzeleden yıkılan, memleketi Erkilet'teki Musa Ağa Camii'ni (16) yeniden yaptırarak (17) yanına altı odadan ibaret bir medrese ilave etmiş, mevcut bir mektebi de tamir ettirmiştir. Paşa'nın bu vakıflarına ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 730 numaralı defterin 19. sahife ve 8. sırasında kayıtlı H. 1130 (M.1718) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır.

Mehmet Paşa'nın vakfiyesinde kitap vakfı ile ilgili bir bahis olmamasına rağmen, camiinde bulunup 1917 yılında 7 adedi, kalan diğerleri de 1985 yılında

Râşid Efendi Kütüphanesi'ne taşınan kitaplarındaki vakıf kayıtları onun kitap vakfetmiş olduğuna da ortaya koymaktadır. Kitapların satılmıyacağı, rehin edilemeyeceği, ancak Kayseri dahilinde rehin karşılığı ödünç verilebileceği şartlarını hâvi bu vakıf kayıtlarından biri şöyledir: "Vakafa vakfe şcriyyen ve tasaddaka limerzat'İllahi teâlâ ve Resulihi aleyhi ezke's-selâti ve enme't-tahiyyati hâze'l-kitabü'l-müsemma

(13) Ali Rıza Karabulut, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesinde Türkçe Farsça Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982, s.25, N.15, s. 21; Adnan Ötügen, Eski bir defter, 60 yıl önceki Türk kütüphaneleri, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1962, C.XI, S.1-2, s.156 vd. Burada XX. asrın başında "Dersaadet ile Vilâyât-ı Osmaniye'de bulunan kütüphanelerin esâmisıyla kütüb-i mevcûde ve mevkûfe miktarları" belirtilmiştir.

(14) Kur'an, II-181. Manası: "Vasiyeti işittikten sonra değiştiren olursa bunun günahı değiştirenin üzerindedir".

(15) Mehmet Çayırdağ, Erkiletli Nişancı Mehmed Paşa, Erciyes Dergisi, Kayseri 1983, S.61, s.12,13.

(16) Musa Ağa'nın, Mehmet Paşa'nın akrabalarından olduğunu Erkiletli ifade etmektedirler. Erkilet Camii'nden Kayseri Râşid Efendi kütüphanesine gelen kitaplardan 6 numaralı Kur'an-ı Kerim'deki vakıf kaydına göre kitap H.1061,M.1651 yılında IV.Mehmed'in annesi Turhan Valide Sultan tarafından bu köye vakfedilmiştir. Bu kayıt, Turhan Sultan'la Erkilet'in veya burada cami yaptıran Musa Ağa'nın sarayla bir ilgisinin bulunduğunu göstermektedir.

(17) Camiin 1130 tarihli kitabesi şöyledir:

Habbezâ cami-i pürnur-ı sücüd Barik' Allah zehi beyt-i Hüda

Sadr-ı zelzeleden olmuşiken eseri beşiresi mahsur fena

Muadelet-kester sadr-ı âli sahibü'd-devle Mehmed Paşa

İtdi bu camii vâlâsakaf maskat-ı zat-ı şerifinde bina

Ola hayrat-ı müberrâtı kabul-i devletin eyleye efzun Mevlâ

Didi tarihini ruhsat-ı hatif Cami-i ferah zeybinde binasına

sene selâsîn mie ve elf 1130

Görüldüğü üzere kitabede, Mehmet Paşa'nın camii kendi doğum yerinde yaptırdığı ifade edilmektedir. Külliyenin yıkılan Hamamı hakkında bakınız: Yılmaz Önge, Külliyelerimizin yıkılan hamamları, Önasya, C.7,S.74, s.2,3,11.

bi-Kıssa-i Yusuf ve Züleyha ibtığaen li-merzat'İllâhi teala ve hüsn-i tevfikîhi sahibü'l-hayrat ve'l-meberrat ahvecü'l-ibâd ilâ Vahibü'd- derecât Mehemed Paşa hafazh' Ullahü ve yesserehu ma yeşâu li-cemi-i talebeti'l-ulûmi ve vedeahu fı'l camii's-şerifi'l-lezi teşerrefe binâihi'l-vâkıf'ül-müşarüileyh el-vâkı fikaryet-i Erkilât min muzâfati'l'-Kayseriyye bi şart-ı en yukrae fi mahalihi ve yünkale minhü burehni ile'l-Medineti'l-Kayseriyye velâ yurbenu velâ yubau 'Femen beddelehu bademâ semiahü feinnema ismihü ale'l-lezine yübeddilu-nehü inn'Allahe semiun altm' ".

Paşa'nın ne kadar kitap vakfettiği malum değildir. Muhakkak ki bunların bir kısmı şahısların eline geçmiştir. 1917 yılında nakledilen 7 adetten başka 1985 yılında nakledilen toplam 59 yazma eserden 19 adedinde Mehmed Paşa'nın vakıf kaydı bulunmaktadır. Bunlardan başka Kayseri Müzesi'nde 1226 numarada kayıtlı bir Kur'anı Kerim'i ve yine aynı Müze tarafından bir şahıstan satın alınmış ve 77/781 numaraya kaydedilmiş "Şemsü'l-Maarif" isimli bir kitabı daha bulunmaktadır (18).

1985 yılında Raşid Efendi kütüphanesine nakledilen yazma vakıf kitaplar Erkiilet Camii'nde iken maalesef iyi niyetle yeniden ciltletilmiş, kitapların orijinal cilt kapakları çıkarılarak yenileri yapılmıştır. Orijinal kapaklar 1983 yılında tarafımızdan Kayseri Müzesi'ne alınarak muhafaza altına alınmıştır.

Mehmed Paşa'nın adına 1983 yılında, Erkiilet Nahiyesi'nde yeni bir kütüphane açmış bulunuyoruz. Onun mâlikânesi olan Erkiilet'e (19) ait mülk-nameler yukarıda bahsi geçen makalemizde yayınlanmıştır.

5. Molulu zâde Mahmud Efendi Kütüphanesi: Kayseri'de Pervanebey Medresesi müderrislerinden olan Mahmud Efendi ibni Ali Bey, aslen Kayseri köylerinden olan Molulu bir aileye mensub olup aşağıda bahsi geçecek Matbah Emini Hacı Halil Efendi'nin de kardeşi olduğu ifade edilmektedir (20). Mahmud Efendi H.1129 (M.1716) yılında 100 cilt kadar kitabını adı geçen med-

reseye vakfetmiştir. Kitapları için mütevellit tayin ettiği talebelerinden, Kayseri Cebe İlyas Mahallesi Ali Çavuş Camii hatibi Mehmed İbni Hızır, hocasının her kitabına vakıf ve mütevellit kaydını düşmüştür. Mahmud Efendi'nin H.1130, M.1718 yılında ölümünden sonra kitapları önce kardeşi Hacı Halil Efendi'nin kütüphanesine H.1333, M. 1917 yılında da Raşid Efendi Kütüphanesi ne nakledilmiştir. Mahmud Efendi'nin müderrisliğini yaptığı, Selçuklu vezirlerinden Muineddin Süleyman Pervane'nin yaptırmış olduğu medrese, Kayseri Kapalı Çarşısı'nda, Eski Bakırcılar Çarşısı yerinde olup bugün bir iz kalmamıştır (21).

6. Matbah ve Sur Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi: Aslen Kayserili olup (22) tahminen H.1067 (M.1656/57) yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Kayseri'de yapmış, hafızlığa çalıştığı için "Hafız Halil" diye meşhur olmuş, daha sonra İstanbul'a gidip Saray'a intisap etmiştir. Hâcegân sınıfından olarak resmi memuriyete başlayan Halil Efendi, önce arpa emini, H.1132 (M. 1720) yılında da anıldığı unvanı olan saray mutfaklarının amirliğine, yani Matbah-ı Amire Eminliği'ne getirilmiştir. Aynı yıl padişah III.Ahmed'in şehzadeleri, Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid'in sünnet düğünlerini hazırlamak, tertib ve icra etmek üzere aynı zamanda Sur Eminliği'ne de getirilen Halil Efendi bu görevde çok başarılı olmuş, günlerce saraylarda ve denizde devam eden bu merasim ve eğlenceleri

(18) Karabulut, s.18,N.10.

(19) Mehmet Paşa'nın mâlikânesi ve vakfı olan Erkiilet'in Selçuklular zamanında, H.602, M.1205/6 yılında Kayseri'de yapılmış Gevher Nesibe Şifahanesi'nin vakfı olduğu bilinmektedir, Refet Yinanç, Kayseri ve Sivas Darü'ş-şifalarının vakıfları, Belleten 1984,, S. 189-190, s.301-308.

(20)Karabulut, s.21.

(21). Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de zamanımıza kadar gelememiş bazı tarihi yapılar, Türk Tarih Kurumu 9. Kongresine sunulan tebliğ.

(22)Ali Rıza Karabulut'un, O'nun Kayseri'nin merkez köylerinden olan Molu Köyü'nden olduğunu belirttiğini yukarıda kaydetmiştik.

meşhur minyatörcü Levni Surname'sinde tasvir etmiştir. Bu başarısından dolayı Halil Efendi'ye Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa hediyelerde bulunmuştur. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde meşhur Lale Devri de başlamıştır. Halil Efendi'ye başka bir ek vazife daha verilerek İstanbul surlarını onarmak üzere Bina Eminliği'ne getirilmiştir. Bu işte de başarılı olmuş, bu arada birçok hayrat işine girişerek İstanbul'da Üsküdar ve evinin bulunduğu Fatih civarında Haydar semtinde su getirmek, Çeşme yapmak cami tamir etmek, memleketi olan Kayseri'de birçok çeşme yapmak, Ulu Camii yeni baştan yapmak, muallimhane ve kütüphane açmak gibi hayır eserleri vücuda getirmiş, bir ara Hac'ca giderek hacı da olmuştur.

Lale Devri'nden sonra Patrona Halil İsyanı neticesi vazifesinden alınıp Kayseri'ye gönderilen Hacı Halil Efendi 1746 yılında tekrar Arpa Emini, 1748 de Defter Emini, 1752 de de Cizye Muhasebecisi oldu. Nihayet 11-67 Cemaziyelevvelinin başlarında (M. 1754 Mart) yüz yaş civarında iken vefat etti. Ölümüne "Bağ-ı Kudüs" ibaresi ile tarih düşürülmüştür (23).

Halil Efendi'nin türbesi Fâtih ile Haliç arasında bulunan Haydar semtinde,, Müfti Ali Mahallesi'nde, Şair Bâki ve Esrar Dede Sokakları arasında, şimdi mevcut olmayan evinin yakınında bulunan Aşık Paşa Tekkesi-Mescidi Haziresi'ndedir. Mermer, yüksek, gösterişli, klasik Osmanlı tarzı şebeke mezarında bulunan kavuklu baş taşında şunlar yazılıdır:

Huve'l-hayyü'l-bâki
sabıkâ Matbah-ı amire Emini
Merhum ve mağfur
Hâfız El-Hac Halil Efendi
ruhuna el-fâtiha
sene 1167

Devrinin kaynaklarına göre sözüne sâdık, hakkına razı, ilim ve irfan sahiplerini himaye eden, evi ve sofrası gündüz ve gece herkese açık, cömert, hoşsohbet bir devlet adamı olarak şöret bulmuştur. O, Rumeli Hisar'daki

bahçesine Padişah ve Devlet ricalini de sık, sık davet ederdi.

Hacı Halil Efendi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde, 735 nolu defterin (Haremeyn 2) 86-97, 102, 124, 193 sayfelerinde kayıtlı H.1142 ve H. 1165 tarihli vakfiyeleri bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden anlaşıldığına göre İstanbul'da Aşık Paşa, Cebecebaşı, Samatya Kapısı, Sivrikoz, Balat Kapısı dışında Kırbaş, Unkapanı, Manisalı Çelebi, Galata Camii, Başmakçı, Şura, Şehsuvar, Tevkii Cafer, Debbağ Yunus, Mustafa Paşa'yı atık,, Tahta Minare, Kiremit, Erci Bey, Molla Fenari Mahallelerinde, Havass-ı refia kazasına bağlı Penahar köyünde, İstinye Boğazkesen Kalesi bağlarında, Üsküdar Bulgurlu köyünde, Adalar Karamanında, Kayışpınarı Dağı dibinde, Edirne Muradiye, Camii atık; Mirahur Ayas Bey Mahallelerinde, Vidin Şeh Mescidi Mahallesi, İstanbul Kapısı, Vidin Kalesi ardında, Kayseri Atpazarı, Camii kebir avlusu yakını, çarşıda Bakkallar sokağı, Boyacı Kapısı ve Hasbey Mahallesinde çok miktarda vakfettiği akar emlakı olup ayrıca 10260 kuruşu da (gümüş para) vakfetmiştir. Halil Efendi bu geniş gayrimenkul ve menkul vakıflarının gelirini, vakfın idaresinde hizmeti olanlara, ve vazifelilere, yaptırmış olduğu Kayseri'deki cami, yine burada, İstanbul'da Aşık Paşa Mahallesi'nde; Üsküdar'da ve Balat'taki çeşme ve akarsularının tamiirine, Mekke ve Medine'ye her yıl hac mevsiminde 120 altın gönderilmesine, Kayseri'de bulunan Cami-i Kebir'de ilim tahsil ettirecek ders-i âmlara, aynı camide hadis okutan, vaaz ve nasihat edenlere, müezzinlere, bu cami ve Bozattı mahallesinin ihtiyaçlarına, Kayseri'deki muallimhanesinde okuyan talebelere, hocalara ve halifelerine, gelir fazlasını ise evlâdına şart kılmıştır.

Halil Efendi'nin Üsküdar, Selamsız Caddesi, Toygar Hamza Camii'nin altında H.1119, M. 1707; Haydar'da, Aşık

(23) M. Münir Aktepe, Matbah Emini Halil Efendi'ye dair bazı notlar, I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İst. 1960, S.15, s.65-69. Makalede, Halil Efendi'nin evi ve mezarının bulunduğu Haydar semti yanlışlıkla Üsküdar'da gösterilmiştir.

Paşa Mescidi'nin alt tarafındaki köşede 1133, M. 1720; yine Üsküdar'da Durbalı Mescidi civarında, Hayreddin Çavuş Mescidi bahçesi duvarında ve Selamsız Caddesi, Solak Sinan Camii üst tarafında iki yol başında H.1141, M. 1728; nihayet Üsküdar'da Murat Reis Mescidi civarında, Çinili Cami Sokağı'nın köşesinde H.1143, M. 1730 tarihli çeşmeleri bulunmaktadır (24). Üsküdar'daki çeşmelerine Çamlıca'dan hususi kanallarla su getirtmiştir.

Halil Efendi, Kayseri'de de 1126, m. 1714 yılında meydana gelen depremle harap olan Ulu Camii (Cami-i Kebir) "resm-i kadim üzere" H.1135, M. 1722/23 yılında tamir ettirmiş(25), aynı yıl Güçük Camii çeşmesini inşa ettirmiştir (26). Bunlardan başka yine aynı yıl Kayseri'de Ahmet Paşa İlkokulu köşesindeki çeşmeyi (yıkılmış olup kitabesi Müzededir), İnönü Bulvarı üzerindeki Gömleksiz Çeşme'yi Düvenönü'ndeki Dutlu Çeşmeyi (yıkılmıştır ve kırık kitabe parçaları müzededir), yine Düvenönü'ndeki Hasbek Kitçi Camii Çeşmesi'ni, ve Küçük Mustafa Mahallesi'ndeki Çukurlu Camii Çeşmesi'ni inşa ettirip bunlara su getirtmiştir. O'nun Kayseri'deki muallimhanesinin, müze deposunda bulunan kırık kitabesinde:

Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat

Sabıkâ Matbah-ı Amire Emini

reham için otuz yedi sene mürrundan

dekâkin ile sair emlakinden hasıl olan

sonra Kayseriye geldikte itdiği

icar-ı şerifeleri vaz eylediği

dersiye ve vaziyeler ve zayıflerine...

olan medreselerde mevcut talebe-i ulûma... yazılıdır.

Hacı Halil Efendi'nin, esas konumuz olan kütüphane binasına gelince, O ilk defa Kayseri'de, bilinen müstakil kütüphane binasını Hunat (Huand) Medresesi içine yaptırmıştır. Medrese'nin eyvanının önüne bir duvar çekip ara bölme yaparak ve kapı, pencere koyarak meydana getirdiği kütüphane binasının resmi, Medrese ile ilgili eski yayınlarda bulunmaktadır (27). Burada

1164, M. 1751 yılında kütüphanesini açan Halil Efendi'nin kitaplarındaki vakıf mühründe: "Mine'l-kütübî'l-letf ve-kafeha El-Hac Halil Efendi ibni El-Hac Ali, Hâcetü'r-ruznamcetü'l-evvel lidarü'l-kütübî'l-leti benahâ bi Medreset-i Huand Hatun fi mevlidihi ve hiye'l-Kayseriye sene 1163 H." yazılıdır. Tercümesi: Ruznamçe-Evvel Hocalığı'nda bulunan Hacı Ali oğlu Hacı Halil Efendi'nin doğum yeri olan Kayseri'de, Huand Hatun Medresesi içerisine yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği kitaplardandır.

1167 Cemaziyelevvel başında (Mart 1754) vefat eden Hacı Halil Efendi'nin vakfiyesinin sonuna 2 Şevval 1167 (24 Temmuz 1754) tarihinde, yani ölümünden beş ay kadar sonra, vakfetmiş olduğu 318 (kendi kayıtlarına göre 321) adet kitabın listesi yazılmıştır. Bu listenin başındaki ibare şöyledir: "in asıl Mahrusayı Kayseriye cennet-i inne'l-muhsin ve'l-beliyyeden olub müddet-i medide isnan-i a-liyye emin-i matbah-ı amire ve muhsebe-i evvel ve sair sahib-i celilede evkatgüzar olub halen ved-ı âlem-i fena idüb sahibü'l-hayrat talibü'l-müberrat merhum el-hac Halil efendi'nin hal-i hayatında mâlik olduğu kütüb-i nefisenin maskat-ı reisi belde-i mezkurede talebe-i ulûm ve maarifin intifalariyçün kütüphane bina ve derununda vaz olunmak üzere vakf-ı sahih-i müeyyed ile vakıf eylediği ütüb-i mevkufe-i mezkûre defter-i yed rehberleri el'l-esâmi bervec-i âti zikr olunur fi yevmi's-sâni min Şevvali'l-mükerrem sene seb'a ve sittin ve miete ve elf". Kaydedilen kitaplar da şunlardır:

1- *Kelâm-ı Kadim*, bâ-hatt-ı Şeyh Evail.

(24) İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, İst. 1943, C.I, N.124, 226-/30, 250/44, 257/51, 265/59.

(25) Aktepe, a.g.e.; Mehmet Çayırdağ, Kayseri Ulu Cami ahşap minberi, Türk Etnoğrafya Dergisi, S.XV, s.-55-64.

(26) Aktepe, a.g.m.

(27) Albert Gabriel, Monument Turc's D'Anatolie, Kayseri-Niğde, Planche XIV, R. 2.

2- *Kelâm-ı Kadim, bâ-hatt-ı İbni Mukle Müeyyed,, sülüs.*

3- *Tefsir-i Kadı Beyzavî, tamam cild.*

4- *Tefsir-i Ebü'l-leys, tamam cild.*

5- *Tefsir-i Medarik, cildeyn.*

6-14- *Tefsir-i Dürrü'l-Mensur, cild-i evvel-tâst.*

15-16- *Tefsir-i Ebu's-suud, cild-i evvel, sânt.*

17- *Tefsir-i Kadı Beyzavi, cildeyn.*

18- *Tefsir-i cevahirü'l-esdaf, nısf cild.*

19- *Tefsir-i Celaleyn, tamam cild.*

20- *Tefsir-i Hüseyin Vaiz, nısf cild.*

21- *Kadı Haşiyesi, Şeyhzâde, cild.*

22- *Tefsir-i muhtasari'l-Kur'an, tamam cild.*

23- *Tefsir-i Sûretü'l-Fâtiha, tamam cild.*

24- *Tefsir-i garibü'-Kur'an, tamam cild.*

25- *Tefsir-i Kadı. Sure-i Yâsin'den, tamam cild.*

26- 28- *Tefsir-i Ebü'l-leys, cild-i sâni-râbi*

29- *Tefsir-i Fatiha-yı şerif, tamam cild*

30- *Haşiyeyi Beyzavî, li-Sinan Efendi, cild.*

31- *Haşiyeyi İsam ale'l-Kadı, cild*

32- *Halhâlî ale'l-Beyzavî, cild*

33- *Sinan Efendi, kıt'a*

34- *Haşiyeyi Kadı, cild*

35- *Mecmua-tü revnaküt-Tefasir, cild*

36- *Kitab-ı Tecvid, cild*

37- *Kitab-ı Tecvid, cild (sayfa sonunda tekrar yazılmış olabilir)*

38- *Şatibî, cild*

39- *Buhari-i Şerif, cild*

40- *Def'aten Buhari-i Şerif, nısf-i evvel*

41- *Def'aten Buhari- Şerif, evvel cild*

42- *Buhari-i Şerif, cild-i sânt*

43- *Buhari-i Şerif, cild-i sâlis*

44- *Es-sâlis min es-Sahih-i Müslim, cild*

45- *Mesabihü's-Şerif, cild*

46- *Müşkatü'l-Meşabih, cild*

47- *Şifa-i Şerif li-Kadı İyas, cild*

48- *Def'aten Şifa-i Şerif li-Kadı İyas, cild*

49- *Def'aten Şifa-i Şerif, ...cild*

50- *Mücmua-tü Ahadis ve gayrihü, cild*

51- *Şerh-i Meşarik li-İbni Melek, cild*

52- *Şerh-i Siyerü'l-Kebir, cild*

53- *Siyer-i Veysi, cild*

54- *İbni Melek ale'l-Meşarik, cild*

55- *Camii's-Sagir fi'l-hadis, cild*

56- *Def'aten Camii's-Sagir fi'l-hadis cild*

57- *Muvatta li-İbni Mâlik, cild*

58- *Müşarikü'l-Envar, cild*

59- *El-Kadı-ı Camii's-Sahih, Cild*

60- *İbni Melek Ale'l-Menar, cild*

61- *Metn-i Menar, cild*

62- *Def'aten Metn-i Menar, cild*

63- *Tercüme-i Mearici'n-Mühüve, cild*

64- *Usul fi'l-Hadis, cild*

65- *Tasrih-i Şerhü'l-Kıyye, cild*

66- *Metn-i Şemal-i Şerif, cild*

67- *Şemalün-Nebî, cild*

68- *Tercüme-i Şemal-i Şerif, cild*

69- *Hadis-i Erbain, cild*

70- *Şerh-i Şemal-i Şerif li-Aliyyü'l-kâdir (kâri olacak), cild*

71- *Haşiyeyi Menar li-Azmizâde, cild*

72- *Şerh-i Camii's-Sagir li-Süyutî, cild*

73- *Hadis-i Şettâ, cild*

74- *Hısnül-Hasin, cild*

75- *Def'aten Hısnül-Hasin, cild*

76- *Şerh-i Hısnül-Hasin li-Aliyyül-kârt, cild*

77- *Def'aten Şerh-i Hısnül-Hasin li-Aliyyül-kârt, cild*

78- *Şerh-i Nuhbe, li-Aliyyül-kârt, cild*

79- *Şerh-i Cezerî, cild*

80- *Şerh-i Elfiyye fi âmi'l-hadis, cild*

81- *Tarikat-i Muhammediye, cild*

- 82- *Şerh-i Tarikat* li-Hocazâde, cild
83- *Şerh-i Tarikat* li'l-Allan, cild
84- 89- *Kitab-ı Tatarhaniye*, cild-i sâni-sâdis
90- *Fetava-yı Ali Efendi*, cild
91- *Fetava-yı Ankaravî*, cild
92- *Kadıhan*, cildeyn, evvel ma'sâni
93- *Fetava-yı Yahya Efendi*, cild
94- *Hülasatü'l-Fetava*, cild
95- *Camii'l-Füsuleyn*, cild
96- *Müeyyedzâde*, cild
97- *Tercime-i Avarifü'l-Maarif*, cild
98- *Ekmel ale'l-Hidaye*, cild
99-100- *İbnü'l hümam Ale'l-Hidaye*, cild-i evvel, sânt
101- *Şerh-i Kenz-i Zeylât*, cild
102-103- *İkmal*, cild-i evvel, sâni
104-106- *Kâfî Şerh-i Vâfî*, cild-i evvel, sâni, sâlis
107- *Kuhistan-ı Kebîr*, cild
108- *Def'aten Kuhistan-ı Kebir*, cild
109- *Şerh-i Mecmaü'l-Bahreyn*, İbni Melek, cild
110- *Sadrü's-şeria*, cild
111- *Def'aten Sadrü's-şeria*, cild
112- *Dürer-i Gurer*, cild
113- *Şerh-i Mülteka fi'l-feraid*, cild
114- 115- *Mültekaü'l-Ebhur*, cild (iki adet)
116- *Şerh-i Münyetü'l-Musalli*, cild
117- *İbrahim Halebi-i Kebir*, cild
118- *İbrahim Halebi-i Sagir*, cild
119- *Eşbahü'n-Nezayir*, cild
120- *Tezkiretü'l-Kurtubî*, cild
121- *Menakib-i İmam-ı Azam*, cild.
122- *Metn-i Kudurî*, cild
123- *Tenbihü'l-galatât*, cild
124- *Hallü'r-rumuz*, cild
125- *Tuhfetü's-süleha*, cild
126- *Metn-i Vigâye*, cild
127- *Kitab-ı Edeb*, El-Kâzî, cild
128- *Nurü'l-izah*, cild
129- *Fevaidü'l-fıkıh*, cild
130- *Camii'l-hikem*, cild
131- *Seyfü'l-meşayih*, cild
132- *Kudurî fi'l-fıkıh*, cild
133- *Dürri meknun*, cild
134-135- *Şerh-i Mufasssal-ı izah*, cild (iki adet)
136- *Şerh-i Şir'a* li-seyyid Ali, cild
137- *Ravzatü'l-ebrar*, cild
138- *Minhaci'l-ârifin*, cild
139- *Minhaci'l-âbidîn*, cild
140- *Dede Cüngî*, cild
141- *Menasikü'l-hac*, li-Ali el-kârt, cild
142- *Minhaci'l-âbidîn*, Türkt, cild
143- *Menasikü'l-hac*, Arabt, cild
144- *Mizan-ı Şârânî*, cild
145- *Mecalis-i şîf*, cild
146- *Tebyin-i meharim*, cild
147- *Vânt*, *Ale'd-dürer*, cild
148- *Tercüme-i Melik Mihal*, cild
149- *Mecalisü'l-ebrar*, cild
150- *Ahi Çelebi*, cild
151- *Avarifü'l-maarif*, cild
152- *Silahü'l-mü'min*, cild
153- *Kitabü'l-Vâfi*, cild
154- *Tenbihü'l-enam*, cild
155- *Ahi Çelebi alâ Sadrü's-şeria*, cild
156- *Mecmua-yı mevazîi's-salât*, cild
157- *Tercüme-i Tarikat*, cild
158- *Tahiyetü'l-Muhammediye*, cild
159- *Muhammediye*, cild
160- *Mesail-i müteferrika*, cild
161- *Cevheretü't-tevhid*, cild
162- *Evzahü'l-mesalik*, cild
163- *Kitabü'l-lemeat*, cild
164- *Sevaikü'l-mahrika*, cild
165- *İthafü'l-müridîn*, cild
166- *Dekayikü'l-hakayık*, cild
167- *Kitabü'l-minhac*, cild
168- *Vefâ bi-ahbar-i Dariü'l-Mustafa*, cild
169- *Şerh-i Hemziye*, cild
170- *İthafü'l-müridîn*, cild
171- *Dekayikü'l-hakayık*, cild
172- *Kitab-ı resail-i mu'tebere*, cild
173- *Tercüme-i Şifai'l-mümin*, cild

- 174- *Halisatü'l-hakayık*, cild
175- *Metn-i Şir'a*, cild
176- *Medh-i Resul'Ullah (S.A.V.)*, cild
177- *Sad kelimet-i Hazret-i Ali*, cild
178- *Ed'iyye-i ma'sure*, cild
179- *Risail-i Aliyyülkârât*, cild
180- *Mecmua-i cilai'l-kulüb*, cild
181- *Münebbihül-ragıdîn*, cild
182- *Tenbihül-gafilîn*, cild
183- *Müellefat-ı Birgili Mehemed Efendi*, cild
184- *İhyâül-ülm*, cild
185- *Mir'atü's-safa*, cild
186- *İşarâtü'l-meram*, cild
187- *Şerh-i sa'lûk*, cild
188- *İbadât-ı bedeniyye*, cild
189- *Kitab-ı li-hakk-ı ebeveyn*, cild
190- *Gıdayı ruh*, cild
191- *Mecmua-i ebvabü's-saade*, cild
192- *Tuhfetü's-şâhân*, cild
193- *Fethiir-rauf şerh-i esmâ*, cild
194- *Kitab-ı aşere-i mübeşşire*, cild
195- *Tuhfetü'l-mülûk*, cild
196- *Dürretü'l-muziyye*, cild
197- *Kitab-ı sahayif*, cild
198- *Miftahül-kâsidîn*, cild
199- *Nugave fi'l-ahbar*, cild
200- *İttihafü'l-ahissa*, cild
201- *Ebü'l-münteha*, cild
202- *Tercüme-i Hayatü'l-hayvan*, cild
203- *Tercüme-i Eyyühe'l-veled*, cild
204- *Fıkh-ı Ekber*, cild
205- *Mecmuat-i Delail ü'l-hayrat*, cild
206- *Şemsül-maarif*, cild
207- *Şerh-i Esmâül-Hüsnâ*, cild
208- *Kaside-i Bürde*, cild
209- *Tercüme-i Kaside-i Bürde*, cild
210- *Şerh-i Kasedi-i Bürde*, cild
211- *Şerh-i Kaside*, cild
212- *Kaside-i Münferice*, cild
213- *Kaside-i Benâd-suad*, cild
214- *Şerh-i Kasaid*, cild
215- *Hilye-i Hakârât*, cild
216- *Mecmua-i Hilye-i Hakârât*, cild
217- *Vesiletü'l-Hüsnâ*, cild
218- *Şerh-i Cennetü'l-Esma*, cild
219- *Hizbü'n-Nasır*, cild
220- *Bedayü'd-duhûr*, cild
221- *Makamatü'l-Harirî*, cild
222- *Şerh-i Makamatü'l-Harirî*, cild
223- *Tavaifü'l-Meşârihat*, cild
224- *Miftahül-Cenne*, cild
225- *Yadigâr-ı İbn-i Şerif*, cild
226- *Kitab-ı Edeb ve'l-Emsal*, cild
227- *Ahkâm-ı tahvilî'l-Alem*, cild
228- *Kaside-i Taiye*, cild
229- *Menhecür-Reşad*, cild
230- *Tercüme-i Hakan-i Deruni-zâde*, cild
231- *Telvih fi'l-usul*, cild
232- *Def'aten Telvih*, cild
233- *Zübdetü'l-Kelâm*, cild
234- *Şerh-i Akaid*, cild
235- *Akaid-i Kadı-zâde*, cild
236- *Kesteli alâ Şerh-i Akaid*, cild
237- *Bahrül-Kelâm fi'l-Akaid*, cild
238- *Metn-i Miftah fi'l-Maani*, cild
239- *Şerh-i Miftah*, cild
240- *Mutavel Es-Saadeddin*, cild
241- *Hasan Çelebi ale'l-Mutavel*, cild
242- *Haşiye-i ale'l-Mutavel. li-Kâsım Leysi*, cild
243- *Muhtasar fi'l-Maali*, cild
244- *Netayicü'l-Efkâr*, cild
245- *Netayicü'l-Fünûn*, cild
246- *Nuhbetü'l-Fiker*, cild
247- *Şerh-i Çağmuri*, cild
248- *Kitabül-Lübâb*, cild
249- *Hisabül-Belaga*, cild
250- *Mizanül-Edeb*, cild
251- *Ünvan-ı Şeref*, cild
252- *Kitab-ı Hacı Atmaca*, cild
253- *Muğni'l-Lebib. İbni Hişam*, cild
254- *Def'aten Muğni'l-Lebib*, cild
255- *Tuhfetü'l-crib alâ Muğni'l-Lebib*, cild
256- *Haşiye-i Ramazan Efendi*, cild
257- *İsmet ale'l-Hacı*, cild

- 258- *Molla Cami ale'l-Kâfiye*, cild
 259- *Külliyat-ı Ebü'l-Begâ*, cild
 260- *Hind ale'l- Kâfiye*, cild
 261- *Enmüzeciül-Lebib*, cild
 262- *Şerh-i Enmuzec*, cild
 263- *Nahiv Cümlesi*, cild
 264- *Şerh-i Kavaidül-İrab*, cild
 265- *İzhar ve gayrihu*, cild
 266- *Muğribül-İzhar*, cild
 267-268- *Muğribül-avâmil*, cild
 269- *Def'aten Muğrib-i avâmil mâahu*
Şerh-i merah, cild
 270- *Kavaidül-i'rab*, cild
 271- *Metn-i Elfiye*, cild
 272- *Dî fi'l-misbah*, cild
 273- *Kadıck*, cild
 274- *Sarf cümlesi*, cilt
 275-276- *Lügat-ı muhtasar-ı sıhah*,
 cild
 277- *Lügat-ı kâmus*, cild
 278- *Def'aten Lügat-ı Niğmetullah*,
 cild
 279- *Lügat-ı Vankulu*, cild
 280- *Lügat-ı Ahteri-i Kebir* cild
 281- *Lügat-ı Ahteri-i Evsat*, cild
 282- 283- *Lügat-ı Mirkat*, cild
 284- *Lügat-ı Deşişe*, cild
 285- *Lügat-ı Halinât*, cild
 286- *Lügat-ı Nimetullah*, cild
 287- *Mecmuatül-lüga*, cild
 288- *Kenzül-Lüga-yı Farist*, cild
 289- *Tercüman-ı Lüga*, cild
 290- *Asafname*, cild
 291- *Kanunname*, cild
 292-293- *Şakayikü'n-Numaniye*, cild
 294-295- *Zeyl-i Şakayık Li-Nev'i-*
zâde, cild
 296- *Mesnevi-i Şerif*, cild
 297-298- *Şerh-i Mesnevi*, cild-i ev-
 vel, sâni
 299- *Meariciü'n-nübüvve*, cild
 300- *Külliyat-ı Şeyh Sadi*, cild
 301- *Şem'î Bostan-ı Türkt*, cild
 302- *Şem'î Gülistan-ı Türkt*, cild
 303- *Bostan-ı Şeyh Sâdi*, cild

- 304- *Bostan-ı Ariftn*, cild
 305-306- *Gülistan-ı Şeyh Sâdi*, cild
 307- *Nefahatü'l-üns*, cild
 308- *Hızane fi'l-inşa*, cild
 309- *Şerh-ı Şâhidi*, cild
 310- *Tezkiretü's-şuara*, cild
 311- *Mecmaü'l-bahreyn*, cild
 312- *Tuhfe-i Molla Cami*, cild
 313- *Mecmua-i a'ruz*, cild
 314- *Baharistan-ı Molla Cami*, cild
 315- *Tefsir-i garibül-Kur'an*, cild
 316- *Mülteka el-ebhur*, cild
 317- *Mir'atü's-safa*, cild
 318- *Tarih-i Kühü-L-ahbar-ı Alî*, cild

Sonradan gelen başka kitaplarla da zenginleşen Halil Efendi'nin bu kütüphanesi, son asırda medreselerin faaliyetten kalıp öğrenimin cami içlerine nakledildiği zamanda, H.1333, M. 1917 yılında Hunat Medresesi'nden kaldırılarak Râşid Efendi Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki bu kitaplardan bazılarındaki: "Bu kitab Hunad Hatun Camii yakınında Matbah Emini'nin bina eylediği kütüphane kitaplarındandır, gaflet olunmaya" ibaresi yazılıdır. Kayıtlardan Râşid Efendi Kütüphanesine bu kütüphaneden 433 adet kitabın nakledildiği anlaşılmaktadır.

7. *Reisül-küttâb Râşid Efendi Kütüphanesi*: Kayseri'nin bugün tek yazma eserler ve eski kitaplar kütüphanesi olan bu bina Camii Kebir (Ulu Cami) bitişiğinde, büyük tek kubbe ve yanında küçük tonozdan ibaret iki gözlü müstakil bir yapıya sahip olup Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi'nden 45 sene sonra, III.Selim'in Reisül-Küttâblarından (Dışişleri Bakanı) Kayseri'li (Kayseri'nin Ispıdın, yeni adı ile Bağpınar Köyü'nden) Mehmed Râşid Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kütüphaneye eskiden cami içinden girilirken sonradan penceresi kapı yapılarak dışardan kapı açılmıştır. Bugün kütüphanede toplam 393 adet Türkçe, 185 adet Farsça ve 2568 adet de Arapça yazma eser bulunmaktadır. Bunların yanında matbu eski ve yeni kitaplarla kütüphanedeki kitap adedi

7000 civarında olmaktadır. Halbuki bu asrın başlarındaki bir kayıttan buradaki kitap adedinin 934 olduğunu öğreniyoruz (28). Râşid Efendi, vakfiyesinde ise 925 cilt yazma, 18 cilt te basma olmak üzere toplam 943 adet kitap vakfettiğini kaydetmiştir. Vakıf yine vakfiyesinde kitapları için şu şartları getirmiştir: "Zikr olunan kütüb-i mu'tebere-i mütenevvi'a, Vilayet-i Anadolu'da Medine-i Kayseriye dahilinde kain Cami-i kebir'in şarkî cânibi ittisalinde vâki, müceddeden bina ve inşasına muvaffak olub vakfeylediğim kütüphaneye vaz'olunan kütüb-i mezkûreden talebe-i ulûm ve sair müstefidîn mütalaa ve istinsah eyleyeler. Ve kütüb-i merkûme daimî kütübhaneye-i mezkûrede hıfz olunub mütalaa ve istinsahı ancak dahil-i kütübhanede ola. Ve isti'are ve vücuh-ı rasâire ile vechen mine'l-vücuh bir tarrık ile hârice ihrac ve ferd-i vâhide itâsı ve rehn-i kefil ile dahi kütübhaneden hârice bir kitab dahi ihrâcî câiz olmaya... Ve kütübhaneye-i mezkûrede mütalaa ve istinsah için talebe-i ulûm ve müstefidînin matlubları olan kütübü, hâfız-ı kütüb efendiler mahallinden ihrac ve itâda asla kimesneye cevr ü eza itmeyüb kemal-i rıfk-ı mülayemet ve nevâzış-i mülâtefet ile ita eyleyeler. Ve esnayı mütalaa ve istinsahlarında kütüb zayı olmak ve evrak kat' olunmak ve mürekkebe ve sair vechile kitablara lekedar olmak ve yazıları bozulmak ihtimallerini def' için hâfız-ı kütüb efendiler ihale-i enzar-ı dikkat ile nazûkâne mukarini nezaret ve mütalaa ve istinsahtan fâriğ olduklarında kitablara mahallerine vaz' ideler. Ve eyyâm-ı hamse-i mezkûrede kütübhaneyi mezkûreye faraza kimesne gelmediği vakit olur ise dahi hâfız-ı kütüb efendiler şart-ı mezkûre kemal-i riayet birle yine gurûb-ı şemse bir saat kalmadıkça kütübhaneye-i mezkûreyi kapamayalar."

1167 (1753)-1212 (1798) yılları arasında yaşamış olup Saray'a intisab ederek divan kâtipliği, beğlikçilik, reisü'l-küttablık ve tersane emînliği gibi vazifelerde bulunan ve aynı zamanda şair olan Râşid Efendi ve kütüphanesi hakkında daha önce yapılan yayınlarda geniş malumat verilmiştir (29). Çok genç

yaşta, 45 yaşında vefat etmiş olan Kayseri'nin bu değerli evladının İstanbul'da Bayezid Camii haziresinde bulunan ve maalesef yol açılması sırasında sökülmüş, dağıtılmış ve kırılmış, kendisi ve ailesinin mezar ve mezartaşları hakkında daha önce Kayseri Erciyes Dergisi'nde malumat vermiş idik (30). Yazımızı onun ve ailesinin mezartaş kitabelerini vererek bitiriyoruz.

Hüve'l-bâkt

Reisü'l-küttab

iken rıhlet-i dâr-ı

bekâ iden merhum

ve mağfurun-leh Mehmed

Râşid Efendi

Ruhiyçün el-Fatiha

sene 1212

Hanımı Mahişan Hatun'un mezar taşı:

Hüve'l-bâkt

Reisü'l-küttab Mehmed

Râşid Efendi'nin halilesi

Merhûme ve mağfûre el-muhtâce

el-ürtübe el-gafûre Mahişan

Hâton ruhiyçün el-Fatiha

sene 1228 fi 18 L

Kayınbiraderi Mehmed sâlim Efendi'nin mezartaşı:

Nûş idüb câm-ı kazâdan şerbeti

Eyledim fânî cihandan ah uzleti

Kalmadı vaktim vasiyyet ideyim

Virdi hak bana şhadet devleti

Bu cihanda bulmadım hiç lezzeti

İhtiyar itdim ânınçün rıhleti

Kim gelüb kabrim ziyaret eyleyen ihvanımız

Okusunlar ruhumçün Kulhüvallahü âyeti

Merhum ve mağfur Reisü'l-küttab

Mehmed Râşid Efendi'nin kayını Mehmed

(28) Ötügen, a.g.m.

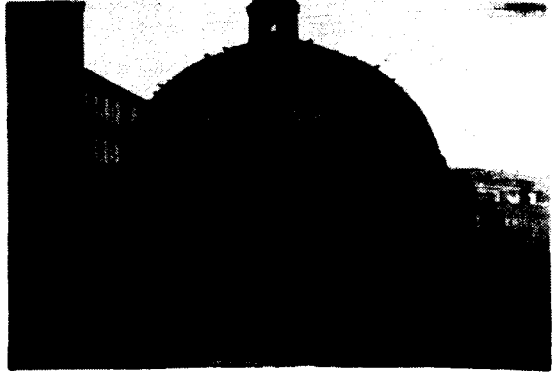
(29) Cumbur, a.g.m.; Karabulut, a.e.

(30) Mehmet Çayırdağ, Râşid Efendi'nin Mezarı, Erciyes Dergisi, Kayseri 1983, S.69, s.4

Sâlim Efendi'nin ruhiyçün Fatiha
sene 1228

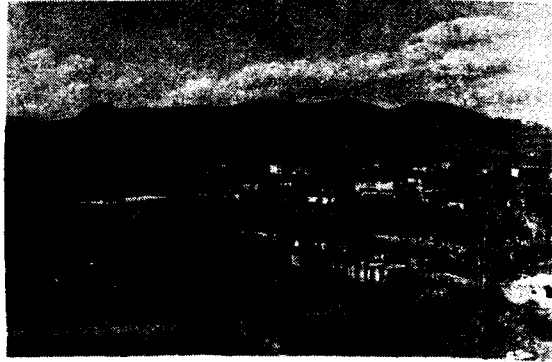
Not: Resimlerin bir kısmını zahmete
katlanıp çeken Sayın Dt.Halit
Erkiletlioğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

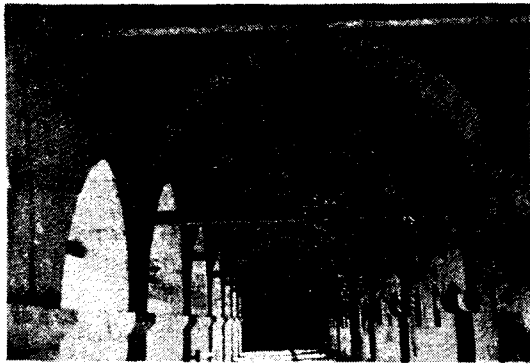
Resim 2. Kadı Hamamı.

Resim 1. Kayseri Bedesteni.

Resim 3. İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi.

Resim 4. Kara Mustafa Paşa Kervansarayı'nda
revaklar.

Resim 6. Kara Mustafa Paşa Camii Kitabesi.

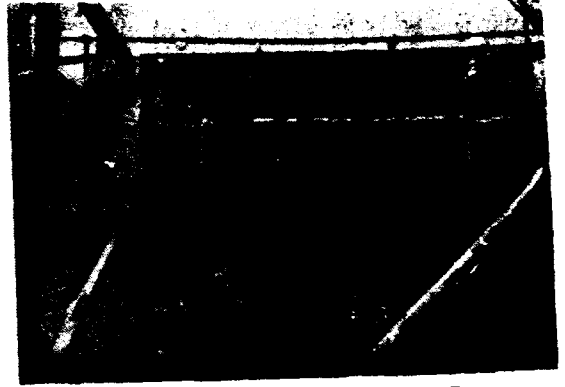
Resim 5. Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nde arasta

Resim 7. Kara Mustafa Paşa Camii.

بسم الله الرحمن الرحيم
 قد وقف هذا الكتاب
 حسب ما عليه القدير
 التي بناها في موضع آتية
 ما في هذا من الخير
 طاب الله

Resim 8. Kara Mustafa Paşa kitaplarında vakıf kaydı.

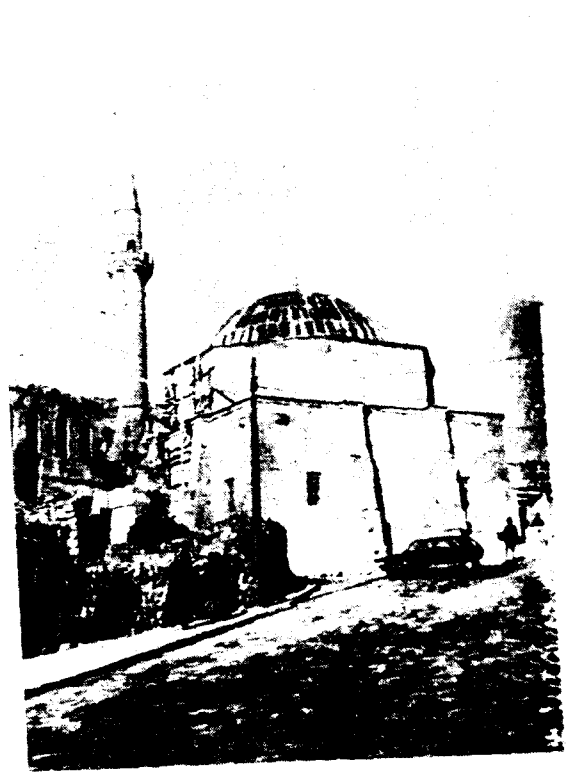
Resim 9. Erkeket Nisancı Mehmet Paşa Camii kitabesi.

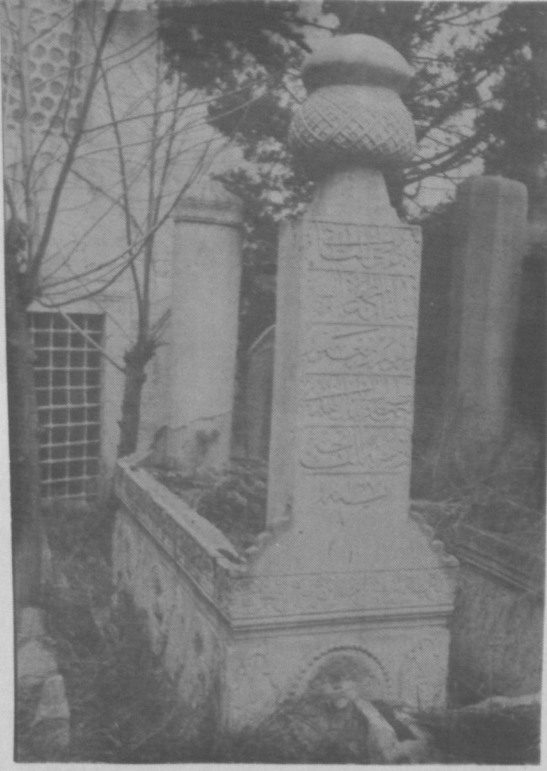
Resim 10. Nisancı Mehmet Paşa kitaplarında vakıf kaydı.

KAYSERİ İLİ NİSANCI MEHMET PAŞA CAMİİ Vakıf Kaydı
No: 10 Tarih: 1950

وقد وقف هذا الكتاب
 بسم الله الرحمن الرحيم
 وقد وقف هذا الكتاب
 حسب ما عليه القدير
 التي بناها في موضع آتية
 ما في هذا من الخير
 طاب الله

Resim 11. Erkeket Nisancı Mehmet Paşa Camii

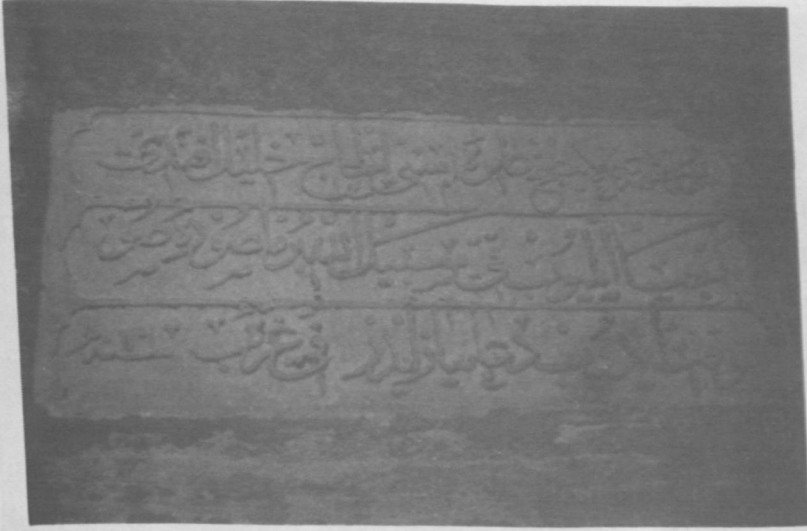
Resim 12. Matbah Emini Hacı Halil Efendi'nin mezarı.

Resim 13. Hacı Halil Efendi'nin İstanbul Haydar'daki Çeşmesi.

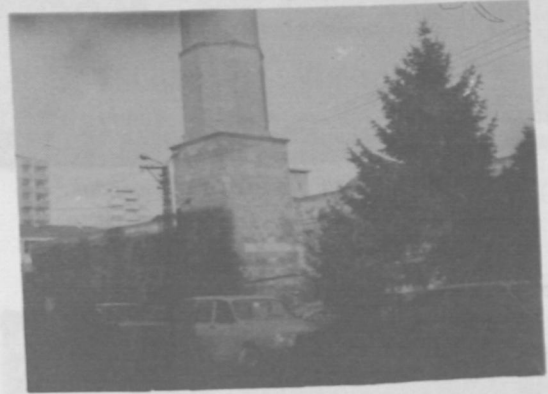
Resim 14. Hacı Halil Efendi'nin mezarının bulunduğu Haydar'da Âşık Paşa Camii tekkesi ve Haziresi.

Resim 15. Hacı Halil Efendi'nin Üsküdar'daki Çeşme Kitabesi.

Resim 16. Kayseri Ulu Camii (Camii kebir)
kapısı üzerinde Hacı Halil
Efendi'nin tamir kitabeleri.

Resim 17. Kayseri Ulu Camii.

Resim 18. Hacı Halil Efendi'nin, Kayseri Hunat
(Huand) Medresesi eyvanındaki tamir kitabeleri.

Resim 23. Râşid Efendi'nin İstanbul Bâyezid Camii Hazir esi'ndeki mezar taşı.

Resim 24. Râşid Efendi'nin Hanımı Mahišan Hatun'un mezar taşı.

Resim 25. Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi.

Resim 26. Râşid Efendi'nin kayınbiraderi Mehmed Sâlim Efendi'nin mezar taşı.

ERZURUM'DAKİ YAKUTIYE MEDRESESİ İLE İLGİLİ BAZI MÜLAHAZALAR

Yrd. Doç. Dr.Nusret ÇAM

İçilen tâmirat altında bulunan Yâkû-tiye Medresesi, H.710 (M.1310-1311) yılında İl-Hanlı Hükümdârı Olcaytu Hüdâbende zamanında Cemâlettin Hoca Yâkut tarafından yaptırılmış olup üç eyvanlı ve kapalı medreseler grubuna girmektedir. Medresenin doğusundaki ana eyvanın arkasında ayrıca bir türbe ve bununla medresenin kuzey-doğu hücrelerini birbirine bağlayan bir ara mekân bulunmaktadır. Portal, türbe ve minâre çıkıntıları hâriç tutulursa en geniş yerde 25.40 x 33.20 m. ebâdında olan medresenin batı duvarı, doğu duvarına; kuzey duvarı da güney duvarına göre 0.20 m. daha uzun olup eser, bu hâliyle muntazam ve doğu-batı istikâmetinde simetrik bir plân şeması arz etmektedir.

Araştırmacıların dikkatini bilhassa taçkapı süslemeleri, mukarnaslı orta mekânı ve tuğla minâresinin çini mozaik süslemeleriyle çeken bu eserin hakkında epeyce neşriyat yapılmış olmakla beraber (1), bunların bir kısmı yapının o sıralar kışla ve depo olarak kullanılması sebebiyle olsa gerek eserin mîmârî problemleriyle fazla teferruata girememişlerdir. Bir eserin sanat târihi açısından önemini lâıyıkıyla tesbit etmek, yapılacak bir restorasyonun aslına uygun olmasını temin etmek ve hakikat olan neyse onu gün ışığına çıkarmak açısından mîmârî anıtların mümkün mertebe derinlemesine incelenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, Yâkûtiye Medresesi'nin bâzı inşâf problemlerini ve tesbit edebildiğimiz diğer birkaç hususu ele almaya çalışacağız. Hem, Türk sanat târihi araştırmaları,

artık ele alınan konuların derinlemesine ve etraflı bir şekilde incelenmesine imkân verecek kesâfete erişmiş bulunmaktadır. İşte biz bu sebeble, Yâkûtiye Medresesi'nin tümü üzerinde değil; minâre,giriş mekânının üzerindeki mekân, türbe, türbe önü mekânı, taşçı işâretleri, bânisinin gerçek hüviyeti, hücre ışıklıkları, arka kapılar, taçkapı

(1) Yâkûtiye Medresesi'nden doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bahseden yayımlar şunlardır: İ.Akçay, Yâkûtiye Medresesi, Vakıflar Dergisi VI, Ankara 1966, s. 146; M.O.Arık, Erken Devir Anadolu Türbe Mîmârisinde Türbe Biçimleri, Anadolu XI, 1967, s.83; R.Arık, Erzurum'da Osmanlı Öncesi Mîmârîk eserleri, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 1963 (Bu çalışmayı göremedik). A.Ş. Beygu, Erzurum Târihi Anıtları Kitâbeleri, İstanbul 1936; O.Aslanapa, Türk Sanatı II,İstanbul 1973; R.Curzon, Armenia, London 1854, s.39.; E.Diez-O.Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1955, s.70.; B.Karamağaralı, Türk Damgalarının Devamlılığı hakkında,Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 2/9 (Aralık 1980) s.6.; H.Karamağaralı, Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1963.; İ.H.Konyalı, Erzurum Târihi, İstanbul 1960, s.302.; A.Kuran, Anadolu Medreseleri I., Ankara 1969, s.125.; M.Sözen, Anadolu Medreseleri İstanbul 1972, s. 3.; M.Özel, Erzurum'daki Selçuklu Devri Eserleri, Kültür ve Sanat, 5, İstanbul 1977, s.176.; M.H.Yınanç, Yâkûtiye Medresesi, Târih Yolunda Erzurum, 7-8, Erzurum 1961, s.10 ve 11-12 (12 Mart 1962), s.5. (Bu yazıda Yâkûtiye Medresesi'nin bânisi olarak takdim edilip uzun uzadıya anlatılan Sinanuddin Yâkut'un, eserin bânisi Hoca Cemâlüddin Yâkut ile hiçbir alakası bulunmamaktadır.); H.R.Ünal, Les monuments İslamiques anciens de la ville d'Erzurum et de la Region, Paris, 1968, s.35.

taşlarının perçinleri gibi ya kısmen temas edilmiş, ya da hiç ele alınmamış meselelerini incelemeye gayret edeceğiz.

a) Minâre :

Yâkûtiye Medresesi'nin çifte minâreli olup olmadığı hususu epeyce münâkaşa edilmiştir. Bunlardan A.Ş. Beygu'ya göre, cephenin kuzey nihâyetinde bulunan yuvarlak gövde minâre değil, türbedir (2). Ondan sonraki bazı araştırmacılar da bu görüşe kısmen iştirak etmiş görünmektedir. Bunlardan bazılarına göre, cephe düzeni ve simetriği temin açısından aslında eserin çifte minâreli olması gerektiği hâlde, daha sonra burası yıkıldığı için, türbe hâline getirilmiş (3); diğer bir kısım araştırmacıya göre de minâre düşünülmüş olmakla birlikte hiç yapılmamıştır (4). İ.H. Konyalı ise bu gövdenin, bir deprem veya top güllesi darbesiyle yıkılan minârenin bakiyesi olduğu kanaatinde-dir (5).

Gerçekten de medresenin kuzeybatı köşesinde ikinci bir minârenin varlığını düşünebilmemiz için birkaç haklı sebep bulunmaktadır ve bunların hiç şüphesiz en önemlisi cephede simetriği ve dengiyi temin etmek faktörüdür. Ayrıca, silindirik kule şeklindeki bu kalıntının, mevcut minârenin kâidesi ile aynı kalınlığı hâiz oluşu (4.10 m.), bu kalınlıktaki bir gövdenin ise türbe için küçük olması, burasının türbe olarak değil, minâre olarak yapıldığının en açık bir delilidir. O devirde, cephede minârenin simetriği olacak bir yerde yapılmış hiçbir türbeye yer verilmemiş olması da bunu göstermektedir.

Kaldı ki, Erzurum'u XVII. yüzyılın ortalarında birkaç defa ziyaret eden Evliya Çelebi, şimdi "Çifte Minâreli" olarak bilinen medreseden çifte minâreli ismiyle değil "Eski Medrese" ismiyle bahsetmesi (6), şehirde o sıralar ikinci bir çifte minâreli yapının bulunduğunu akla getirmektedir. Anlaşılan, Çifte Minâre'ye bu isim, Yâkûtiye'nin, minârelerinden bir tanesinin yıkılmasından sonra verilmiş olmalıdır. Bu târih ise kanaatimizce Evliya Çelebi'nin Erzurum'u ziyaret târihi olan XVII. a-

sır ortaları ile, İngiliz yazarı R. Curzon'un Erzurum'da bir yıl kadar kaldığı târih olan 1850'li yılların arasına te-kâbül etmektedir. Zira, R. Curzon, meşhur seyyahımızın hilafına Tebrizkapı'daki bu yapıdan "Çifte Minâreli" (twine minaret) şeklinde söz etmektedir (7). Fakat, O'nun çizdiği resimde Yâkûtiye görülmemektedir (Resim.:2). Erzurum'u XVIII. Yüzyıl başında gören ve resimlerini daha realist bir anlayışla çizmiş olan P.de Tournefourt'un (1656-1708) gravüründe(7a) sâdece Hatuniye Medresesi çifte minâreli olarak gösterilmiş ise de bu durum, ressamın bakış noktasının, Yâkûtiye'ye oldukça uzak olmasından ileri gelmiş olabilir (Res.:3). Matrakçı Nasuh'un çizdiği Erzurum şehri minyatüründe (Res.:4), gösterilen yapıların, mevcut yapılardan hangilerine ait olduğunu tesbit etmek oldukça müşkil ise de tasvirde üç eserin çifte minâreli olarak gösterilmesi enteresandır (7b).

Ne var ki, R. Curzon'un yukarıdaki sözlerine ilâveten Yâkûtiye'nin oldukça harap bir vaziyette bulunduğundan ve eserin dökümhane olarak kullanılmasından dolayı her tarafın karardığından, fakat yapının şimdiki durumunun bile eskiden muhteşem bir yapı olduğunu gösterdiğinden bahsedip, minâre meselesine temas etmemesi (8). Yâkûtiye'nin bir minâresinin daha o zamanlar yok olduğunu göstermektedir. Bu durumda Yâkûtiye Medresesi'nin aslında çifte minâreli olduğu, fakat XVII. yüzyılın ortaları ile XIX. yüzyıl ortaları arasında bir tabii afet ya da savaşta

(2) A.Ş. Beygu, a.g.e., s. 151.

(3) B. Darkot, Erzurum, İslâm Ansiklopedisi IV, İstanbul 1948, s.344; M. Sözen, a.g.e., s.3.; İ. Akçay, a.g.e., s.149.

(4) A. Kuran, a.g.e., s.125

(5) İ.H. Konyalı, a.g.e., 321.

(6) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, III, İstanbul, 1970, s.207.

(7) R. Curzon, a.g.e., s. 39.

(7a) Joseph Pitton de Tournefort, 1656-1708 A. Voyage into the, Levant, London 1741.

(7b) Nasul el-Matrakî, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn (Haz.: H.G. Yurdaydın), Ankara, 1976, s.207.

(8) R. Curzon, a.g.e., aynı yer.

gülle darbesi ile yıkılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Minâre kaidesinin daha sonradan türbe olarak kullanıldığı şeklindeki bir görüşe gelince: Öyle anlaşılıyor ki, böyle bir görüş, burasının türbe olduğunu gösteren müşahhas delillerden ziyade bu kısmın,şimdiki şeklinin Selçuklu ve İl-Hanlı türbelerine biçim olarak biraz benzemesinden ve minâre kâidesi olduğuna delâlet eden merdiven, v.s gibi işaretlerin kısmen ortadan kalkmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir mekânın sâdece şekil itibarıyla türbeye benzemesi dolayısıyla türbe olarak adlandırılması doğru olmayacağı gibi, yapının minâre kâidesi olduğunu gösteren işaretler de tamamen ortadan kalkmış değildir. Zira kule şeklindeki bu kalıntı,aynen minârede olduğu gibi dam hizasına kadar dolu olup zemine yakın bir yerde kapı izine de rastlanılmaktadır. Bu durumda, burasının hiçbir zaman türbe olarak kullanılmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Güney-batı köşedeki minâreye ulaşan merdivene benzer bir merdivenin burada mevcut olmadığı, zira buna gerek görülmediği zannedilmektedir. Çünkü, portalin gerisinde yer alan mekânın üstündeki eyvanın güney ve kuzey duvarlarında karşılıklı bir şekilde yer alan iki küçük kapı (Res.: 5, 6, 7; Şekil: 3, 4) güneydeki minâreye ulaşan yolun, damı takiben kuzeydeki minâreye ulaşmasına imkân verecek mâhiyettedir.

Bu kısmın minâre kâidesi olduğunu gösteren diğer bir işaret de, güneydeki minârenin pabuçluk kısmındaki üç basamaklı merdivenin bir benzerinin, kuzey minâresinin pabuçluk kısmında da yer almış olmasıdır(Res.:8).

b) Giriş mekânının üstündeki eyvan:

Portalin arkasındaki tonoz örtülü mekânın üstünde yer alan eyvan şeklindeki hacim, bugüne kadar esaslı bir şekilde ele alınmamıştır. Altındaki giriş dehliziyle birlikte taçkapı yüksekliğine erişen 4.00 m. x 6.05 m. ölçüsündeki bu eyvan, Yakütiye ile ilgili yayınlarda ya hiç bahis konusu edilmemiş, ya da giriş dehlizinin üstündeki bu eyvana, iç avludan dayama merdiveniyle çıkıldığı

ifadesiyle yetinilmiştir (9). Aslında, bu tertibi ile Anadolu medreseleri arasında çok orijinal bir yere sahip olan bu eyvanın Yakütiye ile ilgili incelemelerde layık olduğu yeri alamayışının sebebi galiba üst kattaki taştoprak yığınlarının fazla bir araştırmaya imkân vermemesi ve eyvanın kuzey ve güney duvarlarında yer alan kapıların dışarıdan görünmeyişidir. Biz, böyle bir eyvana dayama merdivenlerle çıkmanın akla yakın görülmediğini, minâreye ulaşmak için yapılan, giriş dehlizinin güneydeki odadan başlayan merdivenle dama çıkıldıktan sonra, buradan bir kapıyla üst eyvana geçildiğini düşünerek, taştoprak yığınlarını kaldırmak sûretiyle bahsettiğimiz kapılardan güneydekini ortaya çıkardık (Res.:5). Sonradan örüldüğü belli olan 97 cm. genişliğinde ve 164 cm. yüksekliğindeki bu kapıdan 30 cm. kadar olan açıklığından eyvana girildiğinde, bunun mukabilinde de hemen hemen aynı ölçüleri hâiz bir kapı (Res.:6,7) ve yanında da tahminen 87 cm. genişliğinde bir dolap nişi görülmektedir(Res.:9).

Bu bulgular, burasının sâdece portalle orta avlu arasında güzel bir nisbet elde etmek maksadıyla değil, belli bir fonksiyon teabî düşünülüp yapıldığını gösterecek mâhiyettedir. Zira bu eyvan sâdece taçkapı ile yüksek örtülü orta avlu arasında bir âhenk unsuru olarak düşünülmüş olsaydı, giriş kısmının ana eyvanda olduğu gibi zeminden portal nihâyetine kadar iki katlı değil bir bütün mekân hâlinde yapılması icap ederdi. Bu uygulamanın örneklerine başta Çay Yusufl b. Yakup ve Atâbey Mübârezüddin Ertokuş medreseleri olmak üzere çeşitli eserlerde rastlamaktayız.

Konumuzu teşkil eden eyvana hücrelerin üstünden geçilerek girilmesi ve minâre kapısının zemin katının damı seviyesinde olması, medresinin bu kısmında ikinci bir katın daha bulunduğunu akla getirmektedir. Çünkü Erzurum gibi kışların çok soğuk ve altı-yedi ayın karla kapalı bulunduğu böyle bir şehirdeki medresenin talebe ve vazifelilerinin üst eyvana ve minâ-

reye çıkmak için kar ve soğuğa mâruz bırakılması, hiç de mâkul bir düşünce olmasa gerektir. Aslına bakılırsa, mîmar minarenin kapısını zemin kata almak ve giriş eyvanını da tek katlı yapmak sûretiyle meseleyi halledebilirdi.

Diğer taraftan, üst kata çıkan merdivenlerin 1,35 m.'ye varan genişliğiyle burasının, sâdece müezzin için düşünülmeyip talebe v.s. kimselerin devamlı inip çıkmaları için düşünüldüğünü işâret edecek mâhiyettedir. Ne var ki, eskiden mevcut olduğunu tahmin ettiğimiz, yapının cephesini boydan boya kateden ve muhtemelen beşik tonozla örtülmüş yekpâre iki oda hâlindeki bu ikinci kattan herhangi bir iz kalmamıştır. Böyle bir mekân anlayışı Divriği Melike Turan Dârüşşifâsı ile Karaman İbrâhim Bey İmâreti'nde görülmektedir. (Şekil:4)

Yâkûtiye Medresesi'nin cephesinde ikinci katın bulunduğunu gösteren iki delil daha bulunmakta olup bunlardan *birincisi*, ileride etraflı bir şekilde ele alacağımız taşçı işâretlerinden *birisinin*, cephe duvarındaki mevcut muhdes çörtenden itibaren beşinci sıradaki yani yaklaşık 2.00 m. yukarıdaki bir taştan da yer almış olmasıdır. *İkincisi ise*, 1960'lı yıllarda çekilen bir fotoğrafta açıkça görüldüğü üzere, portalin, kuzeydeki hücre ile birleşme noktasında, birinci katın damı seviyesinden yaklaşık 3.00 m. yukarısında yer alan duvar izidir (Res.:11). Son olarak şunu da belirtelim ki, binanın cephesinin iki katlı olması, eserin batı duvarına, portal ve minâreyle mütenasip bir yükseklik kazandıracağı gibi, muhtemelen Divriği Dârüşşifâsı'nda olduğu üzere, cephedeki pencereler de esere hareketlilik sağlayacaktır (Şekil:5).

c) Türbe:

Medresenin ana eyvanının doğusunda yapıya bitişik bir şekilde yer alan ve iç çapı 5.10 m. olan gövdesini, kaval silmelerin meydana getirdiği sivri kemerlerin kuşattığı sivri külâhlı türbe, 15.50 m. ye varan yüksekliğiyle, batıdaki yüksek minâreler karşısında denge unsuru olmaktadır. Bu durum, medreseye yanlardan ve arka taraftan

bakıldığı zaman daha bâriz bir şekilde belli olmaktadır (Res.12).

İşte medreseyi doğu cihetinde gâyet güzel bir şekilde tamamlayan bu türbenin, medreseyle aynı zamanda yapılıp yapılmadığı hususu öteden beri tartışılmıştır. Yâkûtiye üzerinde şimdiye kadar çalışan araştırmacıların hemen hepsi, bu türbenin medreseden daha önce mevcut olduğu kanaatinde idirler (10). Türbenin gerek mescit, gerekse mummyalık kısımlarının, bu tip diğer yapılardaki tatbikatın aksine bir şekilde ana eyvana birer kapı ile irtibatlandırılmayışı, insanı bu iki yapıyı birbirinden ayrı düşündürmeye sevk edilmektedir. Gerçekten de, mummyalığa, bu ana eyvanın kuzeyindeki büyük hücrenin doğu duvarından açılan bir kapıdan geçildiği gibi, mescit kısmına da hâlen bunun üstündeki benzeri bir geçitten girilmektedir (Şekil:1). Ne var ki bu türbenin medreseyle aynı zamanda yapıldığını gösteren kuvvetli deliller bulunmaktadır:

1-Medresenin taçkapısındaki inşa kitâbesinde yer alan *امر بعمارة هذا المدفن*

(Emere bi imâreti hâza'l-medfen....) ibâresindeki *medfen* kelimesi, bu hususta en büyük delildir (11). Kitâbede zikredilen bu "medfen" in, yani türbenin, uzun süreden beri türbe olarak adlandırılan, cephenin kuzey köşesindeki silindirik minâre kâidesi de olmaz.

2-Türbenin, medresenin ana eyvanı ile olan insicamı da her iki yapının beraber düşünülüp inşa edildiğini göstermektedir. Türbenin, evyana açılan penceresinin, tam mihverde olması ve tür-

(10) Türbenin, medreseden önce yapıldığını söyleyenlerin başında A.Ş. Beygu gelmektedir. (Bk.: a.g.e., s. 148). Ancak bu görüş, İ.H.Konyalı tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir (Bk.: a.g.e., s. 330.). M.Sözen, ise bu türbenin medreseden çok önce olmasa bile epeyce bir süre önce yapıldığını söylerken (Bk.: Anadolu Medreseleri 32, s.5-6) İ.Akçay da türbeyi 13.asır Selçuklu eseri olarak görmek temâyülündedir. (Bk.: a.g.e., s.150).

(11) Kitâbede "medrese" kelimesi zikredilmezken, "medfen" kelimesinin zikredilmesi, herhalde birinci kelimenin yazılmayarak unutulmasıyla ilgilidir.

benin üst kornişinin hemen hemen altında yer alan geometrik tezyinatlı kuşağın, türbe gövdesini baştan başa kuşatmayıp, dışa bakan taraflarını kattikten sonra medresenin doğu duvarının hizasını 30 cm. kadar geçtikten sonra düzgün bir şekilde bitmesi (Res:15), bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Eğer türbe medreseden daha önce yapılmış olsaydı geometrik bezemeli bu ufkt silmenin, türbe gövdesini kesintisiz kuşatması kaçınılmazdı.

3-Türbenin medreseyle birleştiği yerde tam bir derz bütünlüğünün bulunmaması hususu bu iki yapının aynı zamanda, fakat farklı ustalar tarafından yapılması ile ilgili olup, neticeyi değiştirecek mâhiyette değildir. Zira aynı şey minâre ve portal için de sözkonusudur. Kaldı ki kitâbedeki "medfen" kelimesi ile hendesi tezyinat kuşağının aldığı şekil, medrese ile türbenin hemzaman olduklarının kuvvetli bir delilidir.

4-Sözün burasında, türbenin mescit ve mummyalık kısımlarına niçin ana eyvandan geçilmeyip de kuzeydeki büyük hücreden bir ara mekân vasıtasıyla geçildiği sorusuna da cevap vermek gerekmektedir. Zira, bu soruya mâkul bir cevap bulunmadığı takdirde, türbenin medreseyle aynı zamanda yapıldığı şeklindeki bir iddianın inandırıcı olamayacağı açıktır. Öyle anlaşılıyor ki, türbeye ana eyvandan geçilmeyişinin üç sebebi bulunmaktadır: a) Türbenin mescidine çıkışı ve mummyalığa inisi sağlayacak merdivenler, bu kısmın arka tarafını kullanılmaz hâle getireceği için bundan sarfı nazar edilerek derthane olarak kullanılan bu eyvana yer kazandırmak. b) Eyvanın güzelliğini bozmamak. c) Türbenin mescit ve mummyalığına kıblenin tam mukâbilinden girişi temin etmek. Her ne kadar Tokat Nuredin b. Sentimur (12), Niğde, Hüdâvend Hâtun (13) ve Gündoğdu türbelerinde (14) olduğu gibi Anadolu türbelerinin bazılarının giriş kapıları kuzeyde yer almıyorsa da, büyük çoğunluğunun kapılarının tam kuzeyde yer aldığı da bilinen bir gerçektir. Kezâ, Erzurum'daki mevcut türbelerin hemen tamamında bu anlayışın hâkim olması,

Yakûtiye'de de aynı geleneğe riâyet etmek için bu çareye başvurulduğunu göstermektedir.

Bütün bu bilgiler çerçevesinde, Yakûtiye Medresesi'nin ve türbesinin birlikte yapıldığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

d) Türbe önü mekânı:

Dershane eyvanının arkasında 6.20 m. kadar çıkıntı teşkil eden türbe ile, medresenin kuzey-doğu hücrelerini birbirine bağlayan bir ara mekân bulunmaktadır. Yakûtiye ile ilgili hemen hemen bütün araştırmalarda muhdes olduğu ifade edilen (15) bu ara mekânın ne zaman ve hangi zorlayıcı sebeplerle yapıldığı konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tonozunun türbe ile birleşme noktasında herhangi bir anormallik bulunmadığından, içeriden hiçbir ilâve görünüşü taşımayan bu ara mekânın dış yüzü, bunun aksine burasının sonradan eklendiğini gösteren birkaç emâre ihtiva etmekte olup bunlardan *birincisi*, buradaki pencerelerin, türbe pencerelerinden farklı üslûpta yapılmış olmasıdır. Türbenin pencere açıklığı, kavsarası mukarnaslarla doldurulmuş bir çerçeve içerisine alındığı hâlde, bu ara mekânın pencereleri oldukça sade dikdörtgen şeklindedir. Bu haliyle bu son kısmın pencereleri, herhangi bir güzellik endişesi olmaksızın alelacele yapılmış intibânı uyandırmaktadır (Res.:12).

Bu mekânın sonradan yapılmış olduğunu gösteren *ikinci* bir delil ise *yeni duvarın türbe gövdesi ile iyice birleşmesi için türbe gövdesini müteselsil sivri kemerli panolar halinde kuşatan kaval silmelerin, ara mekânın doğu duvarı ile birleştiği noktada gayet çirkin bir şe-*

(12) A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie-Amasya, Tokat-Sivas, Paris, 1934, s. 104.

(13) A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie-Kayseri, Niğde, Paris, 1931, s.145.

(14) A.Gabriel, a.g.e., s. 150.

(15) İ.Akçay, türbe önü mekânının muhdes olduğunu söylerken haklı olarak "türbenin friz ve gövde süslemelerinin dışta olduğu gibi bu kısımda da devam etmesini" delil göstermektedir ki pek haklıdır. (Bk.: İ.Akçay, a.g.e., s.150.).

kilde yontularak, hatta kırılarak yer açılmasıdır. (Res.:17) Eğer bu iki kısım aynı zamanda yapılmış olsaydı usta böyle bir acemiliğe düşmeden de bir hâl çâresi getirebilirdi. Medresenin bütün elemanlarını hesaplı bir şekilde yerleştiren bir mîmar için bu hiç de zor bir iş değildi.

Üçüncüsü ise. türbe gövdesini korniş altında kuşatan geometrik tezyinat kuşağının, güneyde, ana eyvanın damı üstüne tekâbül eden yerde saçak hizasından itibaren 30cm. kadar içeride bittiği hâlde, kuzeydeki mekânın damının üstünde aynı şekilde nihâyetlenmeyip, mukâbilinde olduğu gibi ana eyvanın damının üzerine ulaşacak şekilde devam etmiş olmasıdır (Res.16). Eğer bu ara mekân, türbe ile birlikte yapılmış olsaydı, bu firizin, ana eyvanın üzerine kadar uzatılmayıp, bitiş noktası dışarıdan ve aşağıdan bakıldığında gözükmeyecek kadar bir miktar işlenmesi icap ederdi.

İşte bu işaretlerin ışığı altında, bu türbe önü mekânının sonradan yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, ortada hâlâ halledilmesi gereken birkaç problem daha bulunmakta olup bunlardan birincisi, bu ara mekâna medresenin kuzey-doğu hücrelerinden giriş sağlayan kapının sâde fakat muntazam bir şekilde yapılmış olmasıdır. İlk bakışta herhangi bir anormalliğin ve sonradan açılmışlık hissini göze çarpmadığı bu kapının dikkatli bir şekilde tetkik edilmesiyle, burasının, medrese ve mummyalık kapılarından farklı olduğu müşahade edilmektedir. Bu farklılık, bahsettiğimiz diğer kapıların aksine, bu kapının dikdörtgen çerçeve içerisine alınmamış olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, medresinin hücrelerinin ve mummyalığın kapıları, birer dikdörtgen silme ile çerçevlendiği hâlde bu ara mekânın kapısının böyle bir çerçeve içine alınmayışı da bu kanâati kuvvetlendirmektedir.

Bu kapının muhdes olduğunu gösteren diğer bir işaret de, yerden 1.65 m. yükseklikteki kapıya ulaşmak için yapılan basamakların durumudur. Bu basamaklar duvara ve birbirlerine iyice

raptedilmeksizin ve fazla ihtimam gösterilmeden üst üste konulduğu gibi, merdivene yer açmak maksadıyla de kible duvarının 3.55 m. yüksekliğe kadar olan kısmı 20 cm. derinliğinde pahlanmıştı (Şekil:1).

Şimdi burada, bu ara mekânın hangi maksatla ve ne zaman yapıлып kapısının da niçin duvarın delinmesi sûretiyle açıldığı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, daha önce medreseyle doğrudan bir irtibatı bulunmayan türbenin mescit kısmı, medrese top dökümü için tahsis edildiğinde kullanışlı bir vasfı hâiz değildi. İşte türbeyi dökümhânenin bünyesine dâhil etmek için, türbenin mescit kısmı ile kuzey-doğudaki hücre bir ara mekânla bir birine bağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu değişikliğin tarihini bilmiyorsak da, bunun, R.Curzon'un eseri gördüğü ve dökümhâne olarak kullanıldığını söylediği tarih olan 1850 yılından öncesine gittiğini ve muhtemelen Rus tehdidinin çoğalmaya başladığı XVIII.yüzyılın ortalarında vukû bulunduğunu söyleyebiliriz.

Burada ele almamız gereken diğer bir konu da, mummyalığın önünde yer alan ve üstteki türbe önü mekânının benzeri vaziyette olan mummyalık önü mekânının durumudur. Mummyalığa niçin batısındaki eyvandan veya kuzey cihette açılacak bir kapıdan doğrudan doğruya girilmemiştir de 3.07 m. eninde, 3.75 m. genişliğinde ve 2.75 m. yüksekliğinde Bursa kemerli tonoz örtülü bir ön mekâna ihtiyaç hissedilmiştir? Kanâatimizce mummyalığa doğrudan doğruya ana eyvandan girilmeyişinin sebebi, yukarıda *türbe* bahsinde 4. paragrafında izah ettiğimiz 3 ihtimalden birisi veya tamamı olmalıdır. Gerçekten de mummyalık girişi ana eyvandan başka bir yere alınmak sûretiyle hem yer kazanılmış, hem eskiden çini kaplamalarıyla (16) zarif bir görünüşe sâhip ana eyvanın güzelliğine halel getirilmemiş, hem de türbe girişinin kuzeyden olma geleneğine riâyet edilmiştir. Fakat mummyalığın bu kapısı, tam üstünde yer alan ara mekân kapısı gibi

sâde olmayıp medrese hücrelerinin pah-
lı silmelerine benzer bir silmeyle çerçe-
velenmiştir. Bu da bize bu kapının ve
dolayısıyla mummyalık girişinin medre-
seye hemzaman olduğunu işaret etmek-
tedir. Ancak bu durum giriş kapısı *hi-*
tişik başka bir yapının içinde yer alıp,
1.70m. kadar kısmı da yerin üstünde ol-
an ve bildiğimiz kadarıyla başka hiç-
bir türbede görülmeyen garip bir tatbi-
katı da berâberinde getirmiş olmaktadır
(Şekil:6). Böyle bir mummyalık anlayışı
gerçekten de alışılmışın dışında bir uy-
gulama olmakla berâber, yukarıdan beri
sıralaya geldiğimiz işaretler ve tzhahlar,
bizi böyle bir mummyalık şeklini kabul-
lenmeye zorlamaktadır.

e) Taşçı İşâretleri:

Eserin büyük ölçüde yenilenen ve
hâlen de yenilenmekte olan taş kap-
lamalarındaki dilitasyonları ve malzeme
farklılıklarını tesbit etmeye çalışırken,
taşkapı ile sağlam kalan minâre
arasındaki duvarın çörtten hizasında ye-
ni harflerden H harfine benzer bir işâ-
ret gördük. Ancak bunların ve daha
başka işaretlerin cephe duvarının üst
kısmındaki kirli sarı renkteki kalker
taşlarında görülmesiyle, bu işaretlerin
yeni olmayıp monogramlar olduğu an-
laşılmıştır. Bunlardan başka, mescit cy-
vanının dış yüzünde ve daha pekçok
yerde birçok işaretlere rastlanılmakta-
dır (Res.:10, 18 ve Çizim:1).

Bu işaretlerin bizi ilgilendiren
tarafı, aynı işaretlerin başka yapılarda
da bulunup bulunmadığı ve bulunuyorsa,
bu eserler arasında herhangi bir
münâsebetin mevcut olup olmadığı hu-
susudur. Literatürlerden tesbit etti-
ğimiz kadarıyla, Yakûtiye' deki H şek-
lindeki taşçı markası, daha önce H. 602
târihli Kayseri Çifte Medrese'de (17) ve
daha sonra da 1335 târihli Niğde Sun-
gur Bey Câmii'nde (18) kullanılmış bu-
lunmaktadır. Bu durumda, eğer bir mar-
ka, sâdece bir taşçı âilesinin işâreti
olarak kalmış ve bu işâretin varlığından
haberdâr olan başka kimseler, ken-
dilerine başka işaretler seçmiş iseler, H
monogramını kullanan âilenin zanâatını
135 yıl boyunca devam ettirmiş bir aile
olduğu ortaya çıkmaktadır. Çifte Med-

rese'nin târihinin çok önce olması dola-
yısıyla, bu yapıda bu markayı kullanan
yapıcı ustasının veya âilesinin başka
olduğunu düşünsek dâhi, yapıtış târih-
leri birbirine yakın ve her ikisi de İl-
Hanlı eseri olan Erzurum Yakûtiye
(M.1310) ile Niğde Sungur Bey câmii'n-
de (1335) aynı ustaların çalışmış oldu-
ğunu ihtiyat kaydıyla söyleyebiliriz.

f) Bânisinin hüviyeti:

Eserin Arapça kitâbesinde (Resim:
13) bânisinin ismi açıkça yazılmasına
rağmen, ibârenin A.Ş. Beygu tarafından
yanlış tercüme edilip bu yanlışlığın da-
ha sonraki bâzi araştırmacılar tarafın-
dan aynen tekrarlanması sebebiyle bu
konuya temas etmek zarûreti bulun-
maktadır: (x)

امر بعمارة هذا المدفن في ايام دولة اوجايتو سلطان خلد
الله ملكه من فواضل انعام السلطان غازان وبلغان خاتون
انار الله برهانهما جمال الدين خواجه ياقوت الغازاني في
سنة عشر وسبعماية (★)

şeklindeki kitâbede yanlış tercüme
sebebiyle İl-Hanlı hükümdarı Sultan
Olçaytu'nun erkek kardeşi Gâzan Hân'ı
da kadın olarak telakki edip eserin
Sultan Olçaytu Mehmed zamanında kar-
rıları Gâzan'la Bulgan tarafından, Ga-
zan şehirli Hoca Yakut'un nâmına ifa-
de eden bir görüş (19) İ.H. Konyalı'nın
haklı ve şiddetli tenkidine sebep ol-
maktadır (20). Aynı hatâ, İslâm Ansiklo-
pedisi'nin Erzurum maddesi yazarı ta-
rafından da tekrarlanmıştır (21). A.Ş.
Beygu'nun bu anlayış tarzı, tesirini gi-
derec kaybedip yerine İ.H.Konyalı'nın
görüşü benimsenmişse de, izlerinin ta-
mâmen silinmediği de bir vâki'dir. Me-
selâ, eserin Hoca Yakut adına yapılması

(17) A. Gabriel, a.g.e., s. 62.

(18) A. Gabriel, a.g.e. s. 129.

(★) İ.H.Konyalı'nın verdiği bu kitâbe sûretinin
son kısmında matbaa hatâsı olarak " سنة " (sitte=
altı) kelimesi eklenmiş olup bu maddî hatâ
İ.Akçay tarafından farkedilmeyerek Konyalı'dan ay-
nen-dipnot verilmek sûretiyle aktarılmış ve böylece
eserin târihi, İ.Akçay'ın makâlesinde 716 1316 şeklinde
ifâde edilmiştir (Bk. İ.Akçay, a.g.e., s. 151).

(19) A.Ş. Beygu, a.g.e., s. 150

(20) İ.H.Konyalı, a.g.e., s. 330

(21) B. Darkot, a.g.e., s. 344

(22) ve Hoca Yâkut'un Gâzan'lı olduğu (23) hususları bunların bir kısmını teşkil etmektedir. Eserin kitabesinden sarâheten anlaşıldığına göre, medrese "Hoca Yâkut adına" değil, Hoca Yâkut tarafından yaptırılmıştır. Kezâ, İl-Hanlılar'ın bu Erzurum ve Bayburt havâlisi komutanının isminin arkasından gelen العزازى (el-Gâzanî) kelimesinin sonundaki nisbet eki (ئ = ي), bir yer adına değil, Hoca Yâkut'un, mâhiyeti olmakla şeref duyduğu anlaşılan Sultan Gâzan Han'a atfedildiğinden kelime bu şeklini almış bulunmaktadır. Selçuklu devrinde yetişen meşhur hattat Yâkut el-Musta'sım'ın adının sonundaki nisbet bildiren Arapçadaki ئ (ي) ekinin Musta'sım adındaki bir yere değil, Musta'sım adındaki halifeye atfedilmesi örneğinde olduğu gibi, aynı şey burada *Gâzanî* kelimesi için de sözkonusudur. Dolayısıyla Yâkûtiye medresesinin bânîsinin nereli olduğunu bilmiyorsak da İl-Hanlı hâkânı Gâzan Han'ın güvenilir adamı olduğu anlaşılmaktadır.

g) Çiniler:

Yâkûtiye'nin sâdece minâre çinileri günümüze kadar ulaşmış olup İ.H.Konyalı'nın kitabını hazırlamak için araştırmalar yaptığı daha 1950'li yılların sonlarında mevcut olan (24) medresenin mescit ve ana eyvanlarındaki son çini parçalarından bugün herhangi bir şey kalmamıştır. Hattâ İ.Akçay'ın beyanına göre çiniler 1965'lerde tamamen yok olmamıştı (25).

İyi bir tesâdüf eseri olarak, türbe mescidinde ölçü alınırken, mihrabın zemin seviyesine yakın bir yerde *mavi* renkli çini parçalarına rastladık (26) (Res.:19). Bundan başka, duvarların 3.15 m.ye kadar olan kısmında yer yer altıgen şeklinde ve çiniye delâlet ettiği anlaşılan alçı izleri bulunmaktadır. Böylece Yâkûtiye'nin mimârisinden, ana eyvanından ve mescidinden başka türbenin mescit kısmının da çinilerle tezyin edildiği ortaya çıkmaktadır.

h) Hücre Işıklıkları:

Mevcut gayrinizâmî şekilleri itibarıyla orijinal oldukları şüpheli bulunan hücre ve eyvanın tepe ışıklıklarının dikkatli bir şekilde incelenmesi

hâlinde bunların büyük bir kısmının aslında orijinal oldukları. Fakat medresenin dökümhâne hâline getirilmesiyle birlikte genişletildikleri ortaya çıkmaktadır. Zira dışarıya açılan pencerelerin bulunmadığı böyle bir yapıda tek aydınlatma kaynağının tepe aydınlıklıkları olması yanında, ana eyvanın iki tarafındaki büyük hücrelerin tonozlarında yer alan ışıklıkların etrafı mukarnaslarla çerçevelenmiş bulunmaktadır (Res.:20). Ayrıca medresenin iç avlusundaki örtünün, Erzurum Ulu Camii'nin (27) aynısı olması sebebiyle bunların aydınlık fenerlerinin de aynı anlayışta yapıldıklarını söyleyebiliriz (Şekil:2-7).

i) Arka kapılar:

Medresenin kuzey-doğu köşesindeki hücrenin iç avlu ile irtibatını sağlayan kapı genişletildiği gibi, doğu duvarı üzerinde dışarıya açılan 2.90 m. genişliğinde bir kapı açılmış bulunmaktadır. Yâkûtiye ile ilgili yayınlarda bu kapının sonradan açıldığı ifade edilmektedir. Ancak, Metin Sözen ve İlhan Akçay'ın verdikleri plânda binanın güney-doğu hücrelerinin doğu duvarı üzerinde de bir kapı görülmektedir. Şimdi mevcut olmayan bu kapı da öyle zannediyoruz ki, kuzey-doğu hücrelerinin kapısı ile aynı zamanda açılmış ve yakın zamanda kapatılmış olmalıdır.

j) Taçkapı taşlarının perçinleri:

Taçkapının yer yer kırılmış taşlarının arasından, yan yana taşları birbirine perçinleyen şeklindeki demir çubukların kurşun veya içerisine gömülmüş uçları görülmektedir (Res: 22). Bu çubukların eni 3 cm., kalınlığı 1 cm., taş içerisine giren kısmı 4 cm., ve ufkî

(22) M.Sözen, a.g.e., s.1.

(23) A.Kuran, a.g.e., s. 127.

(24) İ.H.Konyalı, a.g.e., s. 322

(25) İ.Akçay, a.g.e., s. 148

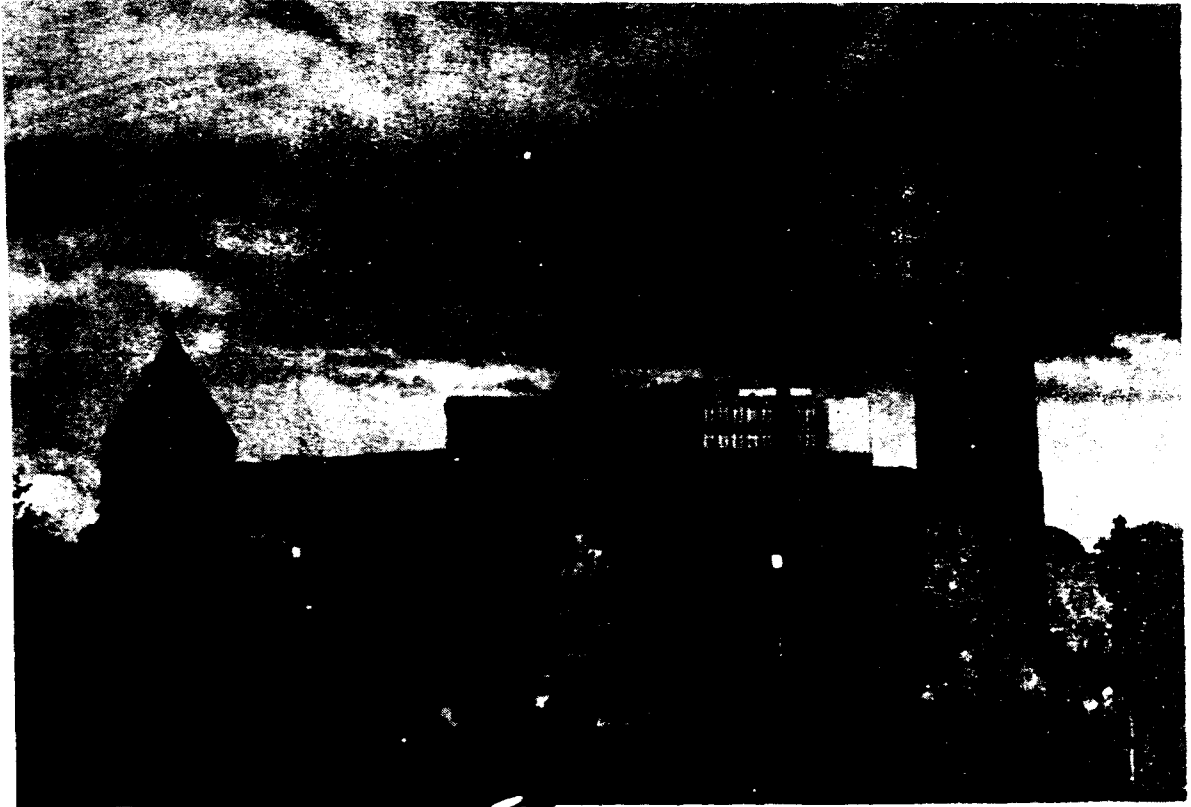
(26) Bu çinilerin daha önceden muhterem hocamız Prof.Dr. Haluk Karamağaralı tarafından tesbit edilip resminin çekildiğini, sayın Doç.Dr.Yılmaz Öngeden, bu makaleyi yazmaya başlamadan az önce öğrenmiş bulunuyoruz, kendilerine teşekkür ederiz.

(27) H.Karamağaralı, Erzurum Ulu Câmii, Yıllık Araştırmalar Dergisi III, Ankara 1981, s.4,

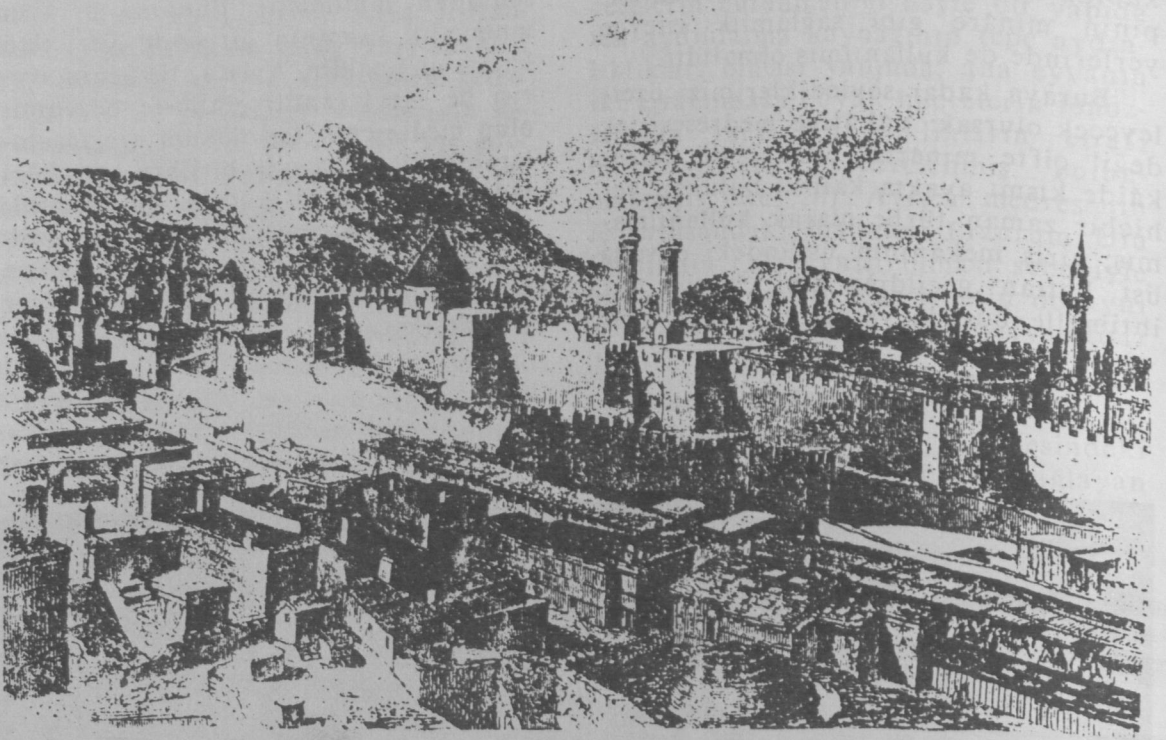
uzunluğu tahminen 16 cm'dir. Binaya önemli ölçüde sağlamlık kazandırması dolayısıyla yapı tekniği bakımından önem arzeden bu perçinler sadece tac kapıda kullanılmış görülmüştür. Bu da yapının minâre gibi sağlamlık isteyen yerlerinde de kullanılmış olmalıdır.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak: Yakütiye medresesi tek değil çifte minâreli olup, şimdi sadece kâide kısmı ayakta kalmış bulunan yer hiçbir zaman türbe olarak kullanılmamış; giriş mekânının üstündeki eyvâna üst kattan geçildiği gibi, büyük bir ihtimalle burada ikinci bir kata yer

verilmiştir. Ana eyvanın gerisindeki türbe medreseden önce değil, medreseyle birlikte, onun bir tamamlayıcısı olarak yapılmış, ancak türbe önü mekânı sonradan yapılmıştır. Bununla beraber mummyalık kısmının girişinde yer alan hacim orijinaldir. Ayrıca, türbenin içi de mâvi renkli çinilerle bezenmiş olup medresenin top döküm atelyesi olarak kullanılmasıyla birlikte eser bazı tâdilatlara mâruz kalmış. Bu sebeple türbe önüne bir giriş mekânı ilâve edilmiş, doğu taraftaki iki büyük hücreye birer kapı açılmış ve tepe isiklikleri genişletilmiştir.

Resim 1 - Yakütiye Medresesi'nin bardan penel görünüşü

Resim 2 : Curzon'un Erzurum gravürü.

Resim 3 : Tournfort'un Erzurum gravürü.

Resim 4 : Matrakçı Nasuh'un Erzurum Minyatürü.

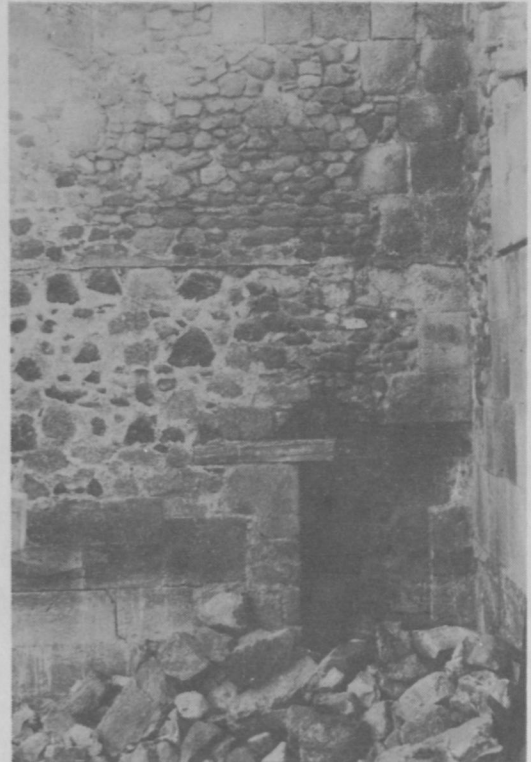

Resim 5 : Giriş dehlizi'nin üstünde yer alan güneye bakan kapısı.

Resim 6 : Aynı eyvanın kuzeye açılan kapısı.

Resim 7 : Aynı kapının dıştan görünüşü.

Resim 8 : Kuzeydeki minarenin papuluk kısmındaki merdiven izleri.

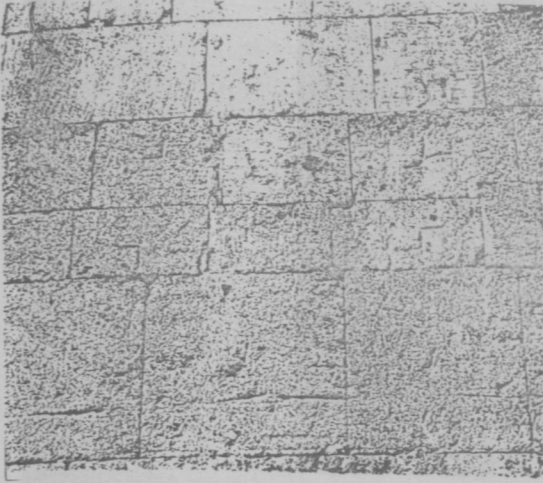
Resim 9 : Batıdaki eyvanın güney duvarında bulunan dolap nii.

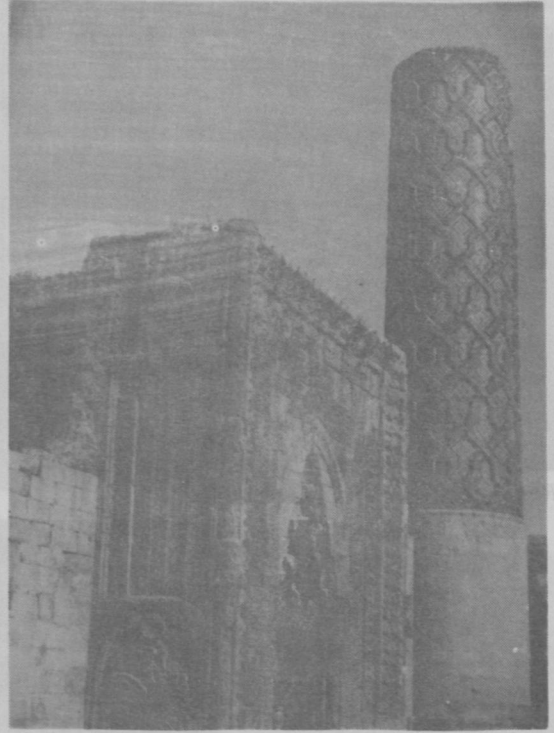
Resim 10 a : Cephede rten civarında yer alan damgalar.

Resim 10 b : Cephenin sol kanadında yer alan damgalar.

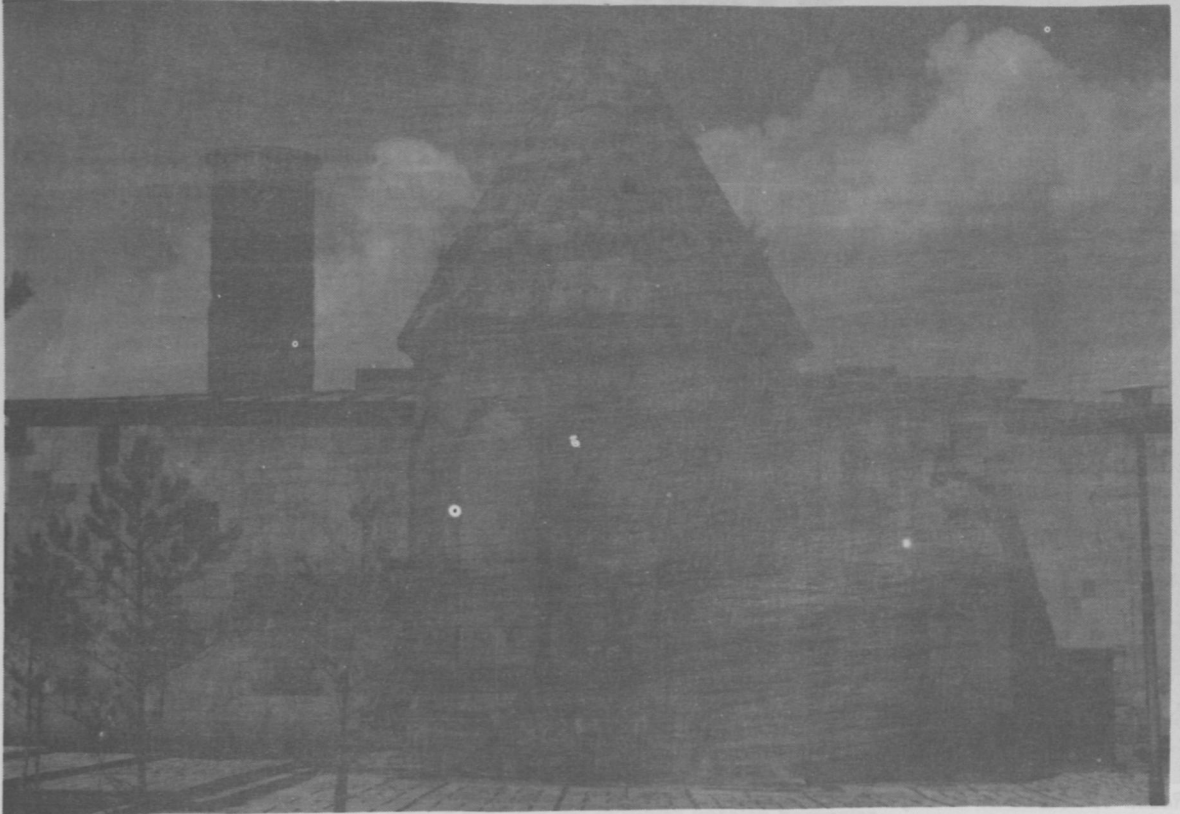

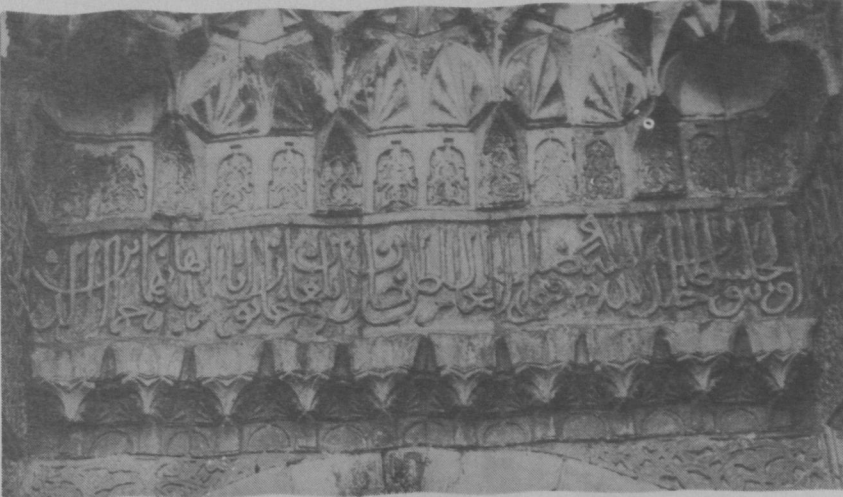
Resim 10 c : Cephede ikinci kata âit diğer damgalar.

Resim 11 : Cephede ikinci kata ait duvar kalıntısı.

Resim 12 : Yâkutiye Medresesi'nin doğudan genel görünüşü.

Resim 13 : Portaldeki inşâ kitâbesi.

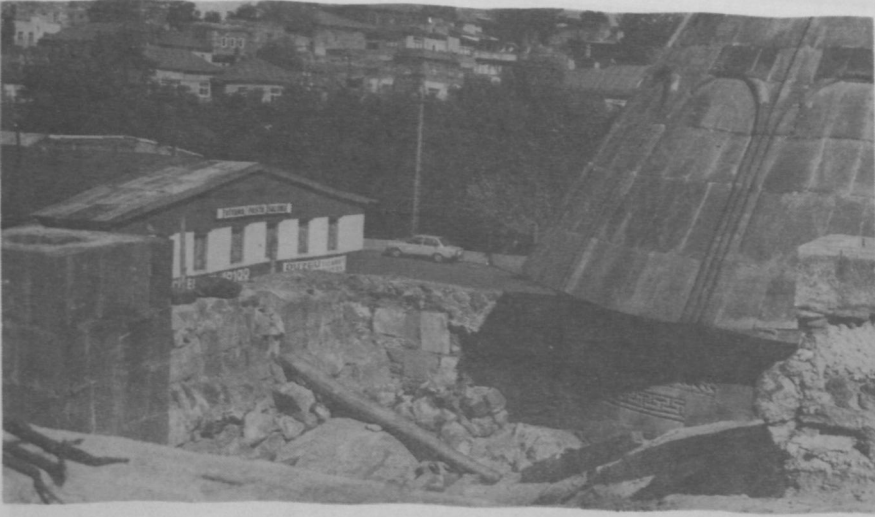

Resim 14 : Aynı kitâbenin "medfen" ibâresinin yer aldığı baş kısmı.

Resim 15 : Türbe ile ana eyvanın birleşme noktasının üstten görünüşü.

Resim 16 : Türbenin, türbe giriş mekânı ile birleşme noktasının üstten görünüşü.

Resim 17 : Türbenin giriş mekânı ile birleşme noktasının doğudan görünüşü.

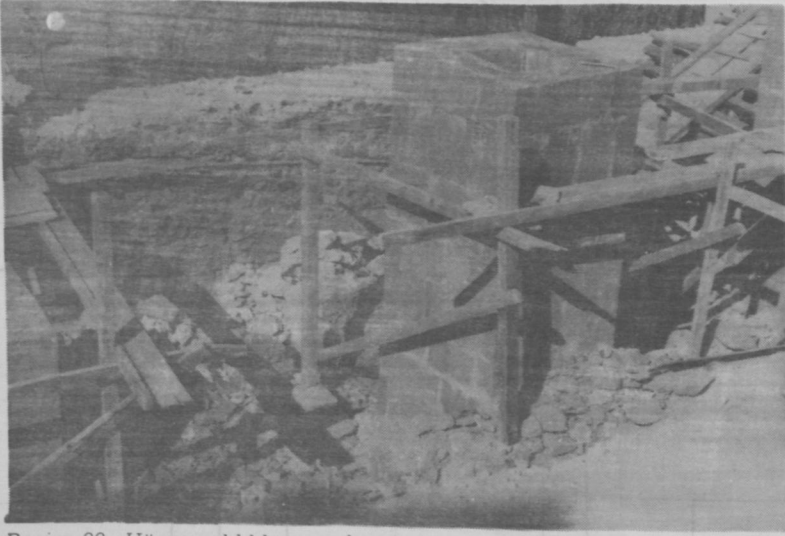
Resim 18 : Yâkutiye Medresesi'nin mescit kısmının dış yüzünde yeralan damgalar.

Resim 20 : Türbenin mihrabında bulunan çini parçası.

Resim 21 : Hücre ışıklıklarından bir tanesinin içten görünüşü.

Resim 22 : Hücre ışıklıklarının dıştan görünüşü.

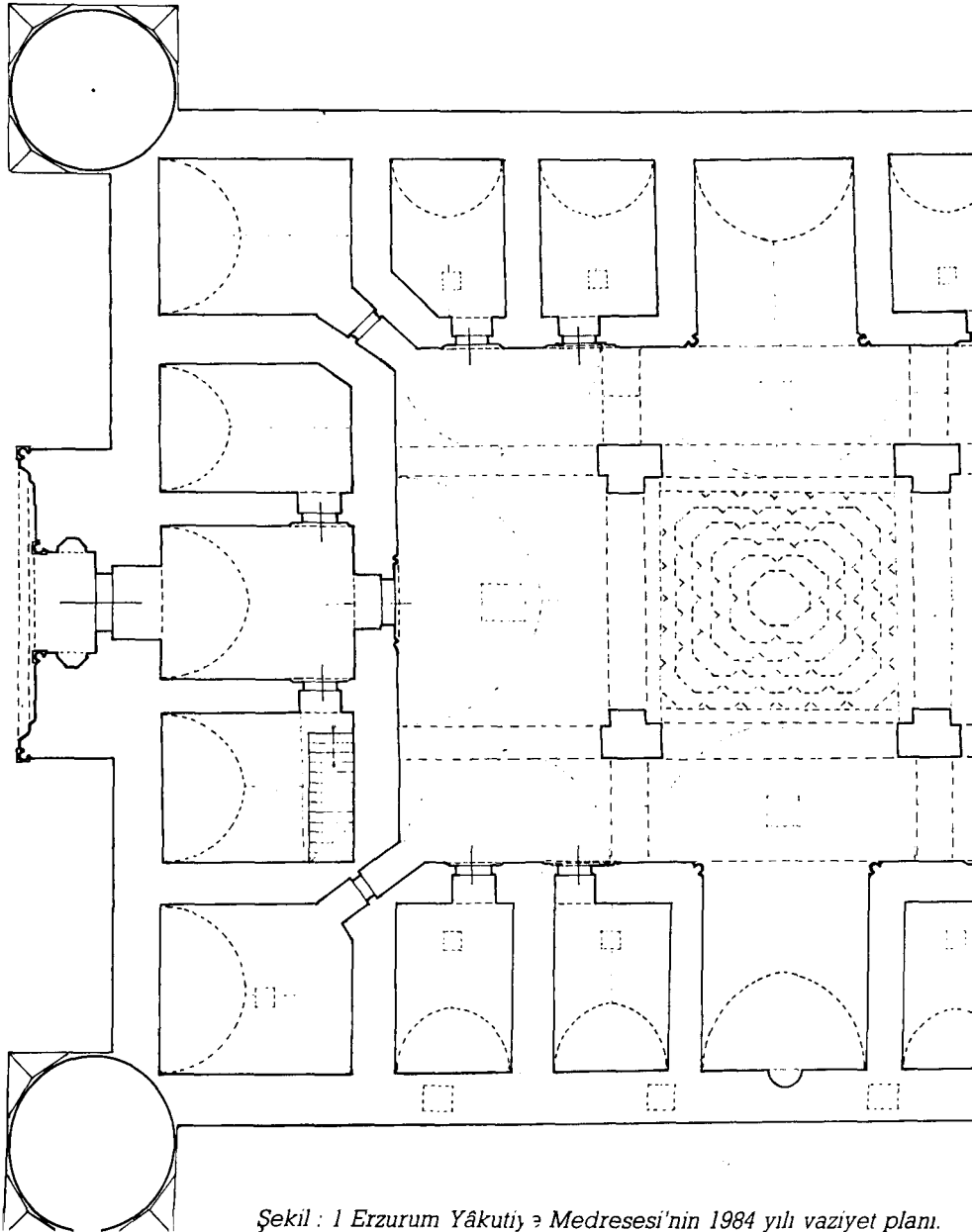

Resim 23 : Portal taşlarındaki perçin

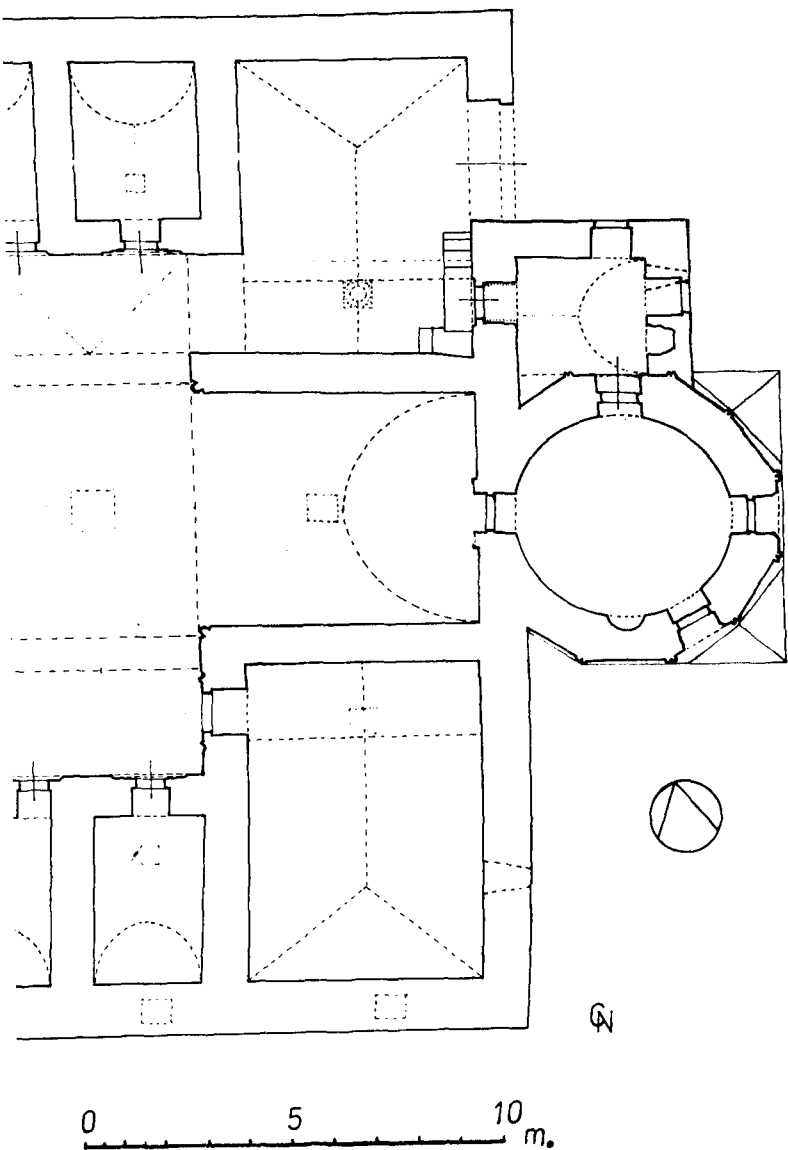

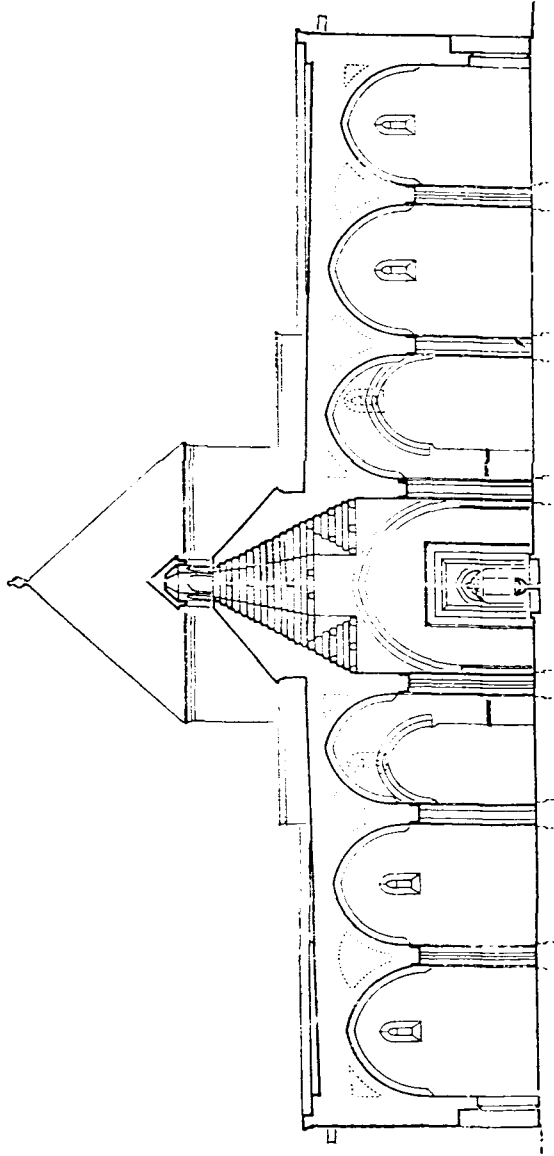
ÇİZİM 1. Medresenin muhtelif yerlerinde bulunan damgalar.

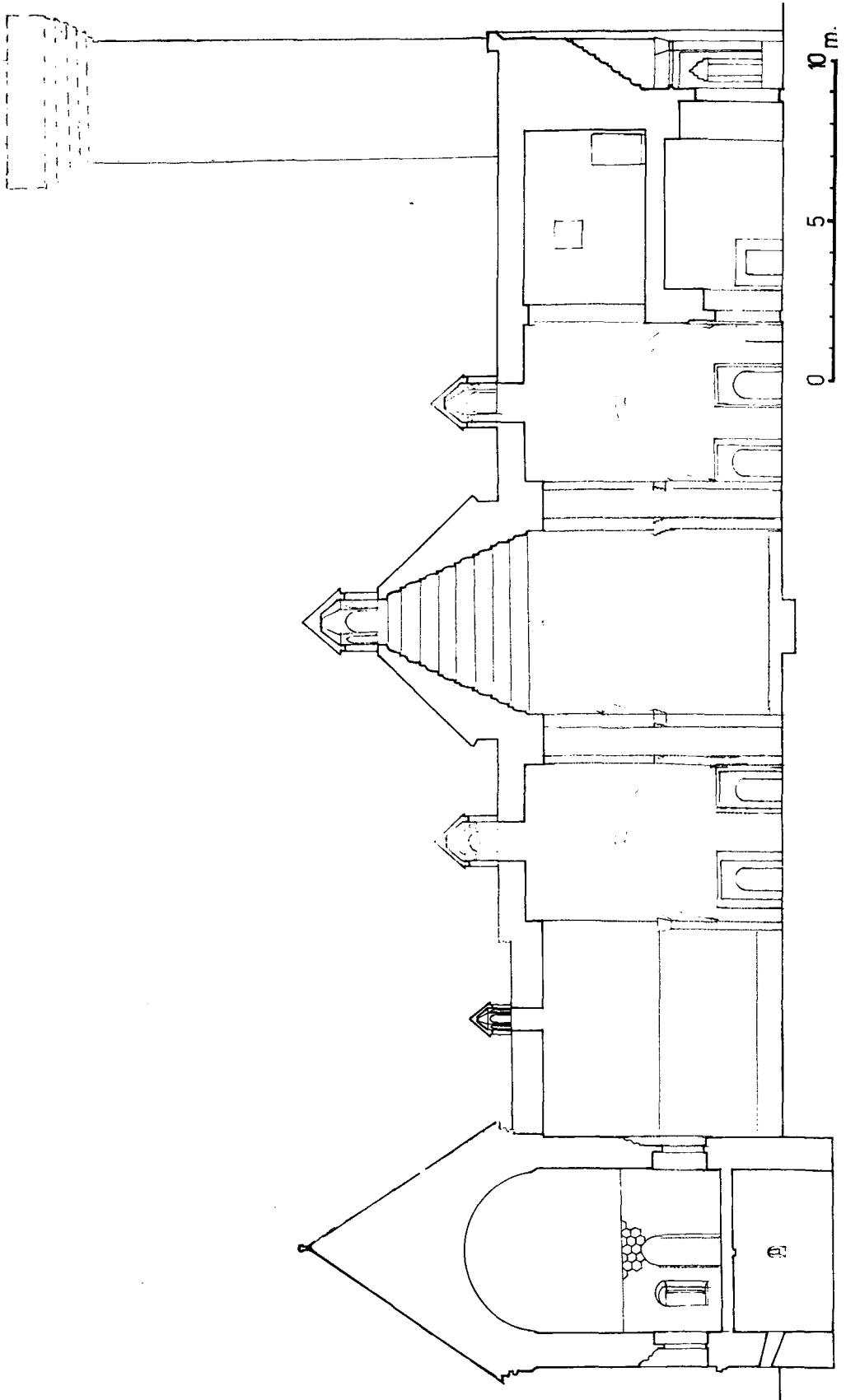

Şekil : 1 Erzurum Yâkutiy e Medresesi'nin 1984 yılı vaziyet planı.

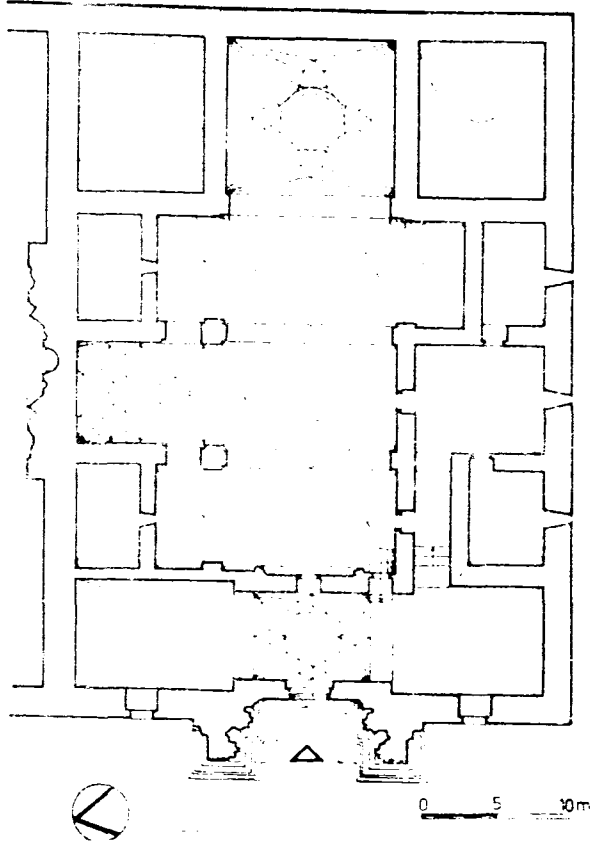

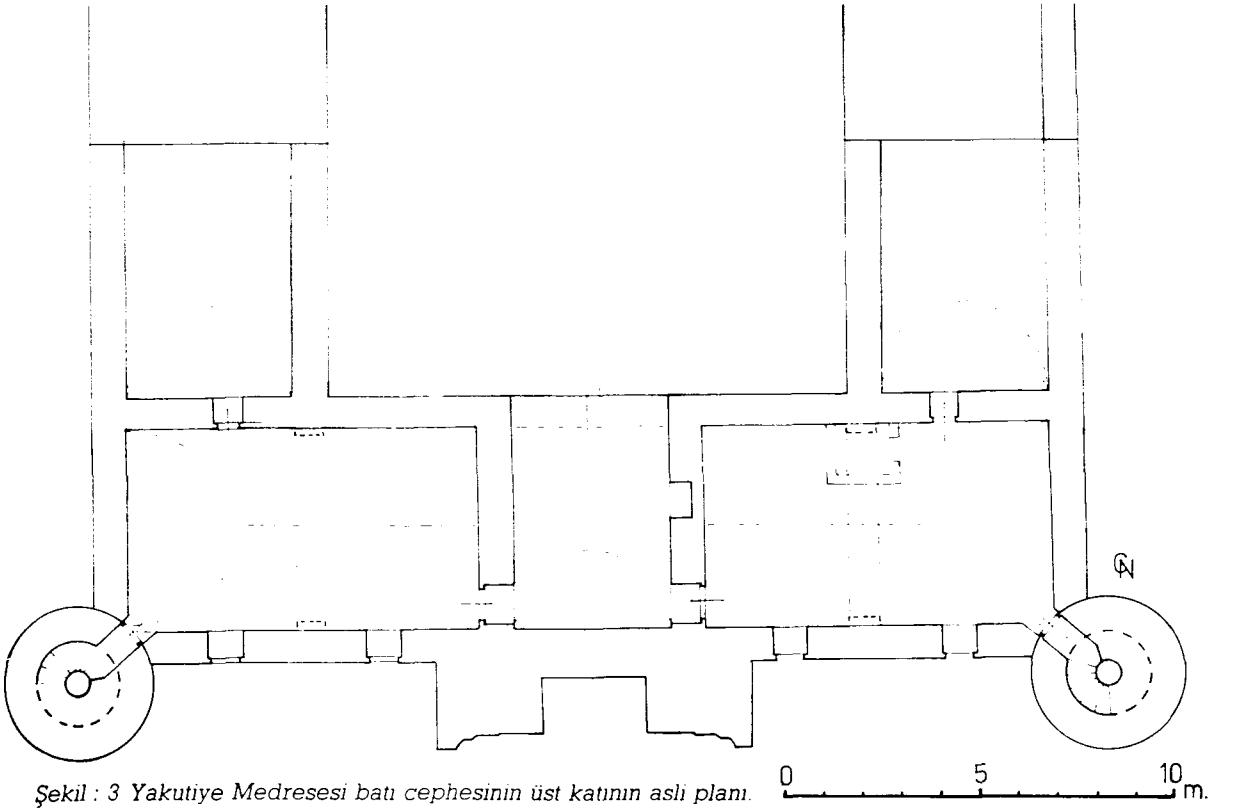
Şekil : 5 Erzurum Ulu Camin asli vaziyetini gösteren makte.
(Restitüsyon) (Prof.Dr. H.Karamağaralı'dan)

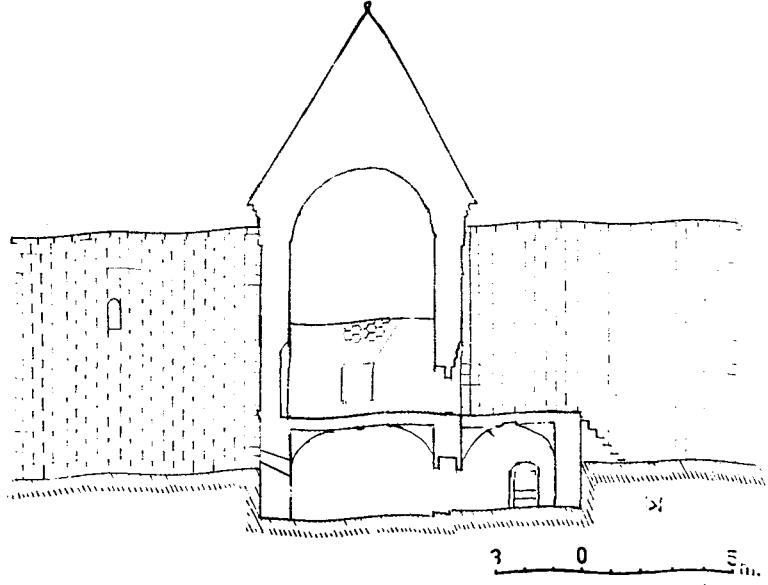
Şekil : 2 Erzurum Yakutiye Medresesi'nin. a) halinin doğu-batı kesiti.

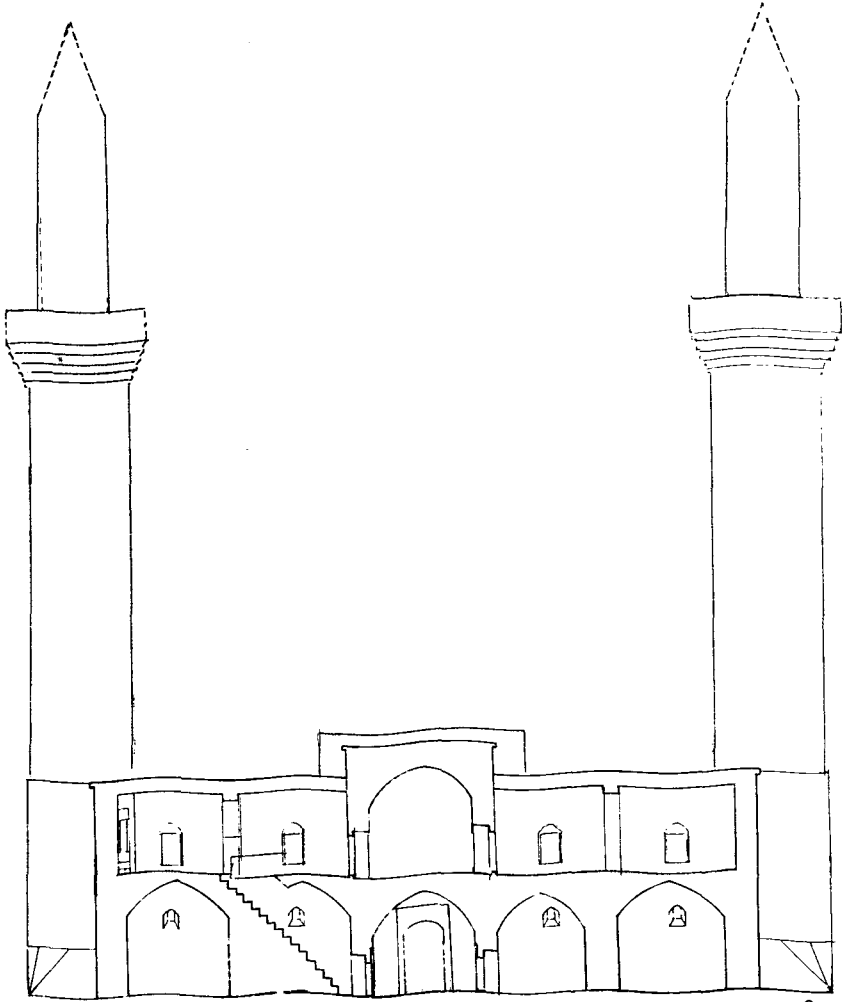
Şekil : 4 Divriği Melike Turan Darüşşifası üst kat planı (M.Sözen'den)

Şekil : 3 Yakutiye Medresesi batı cephesinin üst katının asli planı.

Şekil : 6 Yakutiye Medresesi türbesinin asli halinin güney-kuzey kesiti.

Şekil : 7 Yakutiye Medresesi batı cephesinin eski halinin güney-kuzey kesiti.

0 5 10 m.

ESHAB-I KEHF VAKIFLARI

Prof.Dr.Refet YINANÇ

Mağara Yararı veya Yedi Uyurlar denen Eshâbü'l-Kehf (Ashab-ı Kehf). Roma İmparatorluğu devrinde Hıristiyanlığı kabul eden fakat putperestler tarafından takibata uğratılan kişiler ve onların menkıbesi olup Kur'an'da da zikredilir (1).

Menkıbeye göre, Diyar-ı Rum'un bir şehrinde Hıristiyan olan birkaç genç, putperest hükümdarı Dakyus (Dakyanus)'un takibatına uğrayarak şehirden kaçarlar. Yolda rastladıkları bir çoban ve Kıtırmir adlı köpeğini de yanlarına alarak içinde su bulunan bir mağaraya sığınıp uykuya dalarlar. Putperest hükümdar bu gençleri yakalamak için maiyeti ile mağaranın önüne kadar gelirse de köpekden korkup içeri giremez. Mağaranın kuzeye bakan girişini duvarlarla ördürüp geri şehre döner. Aradan çok zaman geçer. Bir gün bir sürü sahibi mağaranın girişindeki duvarı yıktırıp buraya koyunları için bir ağıl yaptırır. Ancak uyuyan gençleri gören olmaz. Uykudan uyanan gençler henüz tehlikede oldukları zannı ile korkup içlerinden birini şehre ekmek almaya gönderirler. Oysa aradan 309 yıl geçmiş, bu süre içinde de putperestler Hıristiyan olmuştur. Ekmekçiye verilen bir paradan, bir zamanlar aranan gençlerin ortaya çıktıkları anlaşılır. Devrin hükümdarı ölümden sonra vücutların da ruhlar gibi girileceği inancını doğrulayan bu olaya çok sevinir. Mağaraya dönen genç ve arkadaşları yeniden uykuya dalıp sıralar. Mağaranın bulunduğu yere daha sonra bir kilise yaptırılır.

Bu rivayete göre, putperest hüküm-

darın Deçyus (249-251) ve Hıristiyan hükümdarın da II. Teheodosyus (408-450) olduğu tahmin edilmektedir.

Diğer bir rivayete göre ise Havari-ler'den biri Efsus şehrine gider. Şehirde puta tapıldığı için bir hamamda tellaklık yaparak gençleri Hıristiyan olmaya teşvik eder. Bir gün hükümdarın oğlu hafif meşreb bir kadınla hamama girerken Havari kendisine bunun doğru olmadığını anlatır ve bu fikrinden vazgeçirir. Başka bir defasında ise sözünü dinlemez. Ancak Tanrı günahkârların her ikisini de helak eder.Olayı duyan hükümdar Havari'nin tutuklanmasını ister. Havari, Hıristiyanlığı kabul eden gençlerle kaçıp yolda rastladıkları bir çoban ve köpeğini de yanlarına alarak şehrin yakınındaki bir mağaraya sığınır. Macera diğer menkıbede anlatıldığı gibi sonuçlanır. Gençlerin sayısı rivayetlere göre 3 ile 13 arasında değişir (2).

Çin'den İspanya'ya kadar 33 yerde Eshab-ı Kehf 'e atfedilen yer mevcuttur (3). Tarihi kaynaklar daha çok Efsus ve Efes şehirlerini kaydederler. Efsus adının kaynaklarda Arabibus, Arabsus, Arbusus, ve Ebsus şeklinde kaydedildiği görülür. En son Efsus şeklini alan şehrin adının yazış ve telaffuz benzerliği yüzünden Efesus ve Tarsus ile karıştırıldığı anlaşılmak-

(1) Kur'an, Kehf Suresi, Ayet 10-26.

(2) A.J. Wensinck, Eshâbü'lkehf, İsl. Ans., C. IV, s.371-372.

(3) L.Masionon, Opera Minora, C.III. s. 151-159; Krş F.Gökcan, Kur'an-ı Kerim'e göre Ashab-ı Kehf kıssası, Tayyib Okic Armağanı, s.131-146.

tadır. Nitekim aşağıda sunacağımız belgeler ve vakıf kayıtları Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da Eshab-ı Kehf'in yerinin Efsus yani bugünkü Afşin olarak bilindiğini ortaya koymaktadır. Asırlarca Osmanlı hakimiyetinde kalmış olan Efesos (Selçuk), Tarsus ve Amman ile ilgili tahrir ve evkaf defterlerinde Eshab-ı Kehf'e ait hiç bir kayda rastlanmamış olması da bu hususu teyid etmektedir. İslâm dünyası kadar Hıristiyan dünyası için de kutsal bir yer olan Eshab-ı Kehf Mağarası'nın artık kesin bir şekilde Afşin'de olduğunu kabul ve ilân etmek gerekmektedir.

I- Eshab-ı Kehf'de Selçuklu ve Dulkadirli Eserleri:

Bizans devrinde olduğu gibi Selçuklu fethinden sonra da bir ziyaretgâh haline gelen Efsus, Eshab-ı Kehf Mağarası bitişiğinde bulunan kilise harabeleri üzerine Maraş valisi Nusretüddin Hasan tarafından XIII. yüzyıl başlarında bir ribat ve bir cami yaptırılarak vakıf tesis edilmiştir (4). Kitabelerinin kaydına göre, bu eserlerden ribat, İzzeddin Keykâvus devrinde 612 (1215) yılında, cami ise Alaaddin Keybubad zamanında 630 (1233) tarihinde inşa edilmiştir (5).

Selçuklulardan sonra bölgede bir beylik kurmuş olan Dulkadir Oğulları, Nusretüddin Hasan Bey'in vakıflarını yenileyerek tamir ettirdikleri eski tesislere yenilerini ilave etmişlerdir. Dulkadir Beylerinden Süleyman Bey Eshab-ı Kehf'de bir bina (buk'a) yaptırmış, oğlu Alaüddeve Bey bu binayı tamir ettirip burada ayrıca bir medrese inşa ettirmiş (6). Rüstem Bey'in kızı olan zevcesi Şems Hatun da bir mescid yaptırmıştır. Mescid'in kitâbesi Ramazan 905 (Mart 1500) tarihini verdiğine göre (7) medrese de aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalı. Zira Alaüddeve Bey ile kendisinden önceki Dulkadir beylerinin yaptırmış olduğu tesisleri kaydeden vakfiyesi 906 (1501) tarihlidir (8).

Eshab-ı Kehf'de Dulkadirli'ler'a ait tesbit edebildiğimiz son eser Şehsuvar oğlu Ali Bey'in veziri Minnet Çelebi Mescidi'dir Kitâbesinin kaydından an-

laşılacağı gibi Minnet Çelebi İbn Kaba Naib adıyla meşhurdu. Bundan dolayı halk arasında bir zamanlar Kaba Naib Mescidi adıyla da tanınmış olan Mescid, Kanunî Süleyman devrinde 937 (1531) yılında inşa edilmiştir (9).

Dulkadir Beyliği devrinde cami, mescid, medrese, ribat ve zaviyeler ile bir külliye haline gelen Eshab-ı Kehf tesislerine eskilerine ilâve olarak yeni vakıf gelirleri tahsis edilmiştir (10).

(4) Mükremin Halil Yinanç, Elbistan, İsl. Ans., C.IV, s. 226-227.

(5) M.H. Yinanç, Maraş Emirleri, TTEM, sayı 84, s. 91-92.

(6) Alâüddeve Bey Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no. 590, s.122.

(7)

1 عمرت هذا القبة الشريفة سيده الخواتين شمس خاتون
بنت رستم في ايام دولة الملك العادل علا الدولة بن
(سليمان ...)

2 دلقاد عز نصره ..... رمضان سنة خمس وتسعمائة

(8) Dulkadir Beyleri'nin yaptırmış olduğu vakıf abideler, yayına sunmuş olduğumuz Dulkadir Beyliği adlı eserimizde tanıtılmıştır.

(9)

1- بنى وعمر هذا المسجد الجديد مع حجراته الثلث التي
تحية لروح المغفور المرحوم بنت چلبى

2- المشتهر باين قبائبات الذى هو اعظم وزراء على بك بن
شهووار بك ذى القادر

3- وذلك البناء وقع وتم في ايام السلطان الاعظم سلطان
سليمان بن سلطان سليم خان

4- من ال عثمان في اواخر ذى القعدة المبارك من سنة سبع
وثلاثين وتسعمائة

Kitabelerin metinlerini merhum Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın Eshab-ı Kehf'i ziyareti sırasında not ettiği küçük bir defterden almış bulunuyoruz.

(10) Bu külliyyeden günümüze sadece bir cami, bir ribat ve bir kervansaray kalmış olup bu eserler restore edilmiştir. Cami mağaranın tam önüne kilise harabesi üzerine yapılmış ve bir çok kez tamir görmüştür. Dulkadirli'ler'e ait kitabeler caminin tamir kitabesi ile Paşa Çardağı denen yandaki kısma ilave edilmiş olan mescidin kitabeleridir. Ayrıca ribat içinde de bir mescid vardır. Ribat içinde aynı zamanda muhtelif tarikat-

Daha sonra Osmanlı padişahlarının be-
ratları ile yenilenen ve devam ettirilen
vakıf gelirlerini Dulkadirli hükümdarı
Alaüddevle Bey'in 906 (1501) tarihli
vakfiyesi ile tahrir defterleri içinde
rastladığımız kayıt ve belgelerden tes-
bit etmiş bulunuyoruz (11).

II- Vakıf Gelirleri :

1- Eshab-ı-Kehf ve pazarının bacı,
1565 yılında Eshabü'l-Kehf'ten 215,
pazarından elde edilen yıllık gelir ise
1200 akça kaydedilmiştir. Aynı yılda
burada 3'ü mücerred (bekâr) olmak üze-
re 33 nefer vergi nüfusu vardı. Eşleri
ve çocukları ile 1565'de Eshabı-Kehf'-
de yaklaşık 150 kişi yaşıyordu.

2- Efsus Köyü'nün yarısı Eshab-ı-
Kehf'deki cami ve zaviyeye vakfe-
dilmiştir. XVI. yüzyıl tahrir defterle-
rine Yarpuz adıyla da kaydedilmiş olan
Efsus, 1565'te 172'si müzevvec (evli),
122'si mücerred (bekâr) olmak üzere
294 vergi nüfusu olan bir köydü. Evli
vergi nüfusu ortalama 5 kişilik bir aile
kabul edildiğine göre 1565 yılında Ef-
sus'ta (172 x 5= 860 + 122) 982 nüfus
yaşıyordu. Efsus Köyü'nün diğer yarısı
ise burada bulunan Dede Baba Zaviye-
si'ne vakfedilmiştir. Efsus'un yıllık
geliri vakfa dahil olan sekiz değirmen
ile birlikte 18.552 akçe idi.

XVI. yüzyılda Elbistan kazasının
Orta niyabet nahiyesine bağlı olan Ef-
sus, daha sonra nahiye olmuş 1944 yı-
lından itibaren Maraş'a tabi bir ilçe
merkezi haline getirilerek Afşin adını
almıştır.

3- Efsus'da bulunan boyahaneden
elde edilen 3855 akçe.

4- Nişanid Köyü. Bugün adı Başüştü
olan köyün 1565 te 35 i mücerred ol-
mak üzere 110 vergi nüfusu yıllık 5645
akçe geliri vardı. Köy halkı Eshab-ı-
Kehf'e hizmet mukabili vergiden muaf
tutulmuştur.

5- Büyük Sevin Köyü. 1565'te 86
vergi nüfusu 3111 akçe geliri vardı.

6- Küçük Sevin Mezraası'nın geli-
rinin yarısı (178 akçe).

7- Aşık Kilisesi Köyü. 1565'te 3 mü-
cerred olmak üzere 16 vergi nüfusu
1426 akçe geliri vardı.

8- Kaya Pınar Köyü. Alaüddevle
Bey Vakfiyesi' nde adı Pınarbaşı ola-
rak kaydedilen köyün mezkûr tarihte
2'si mücerred olmak üzere 18 vergi nü-
fusu 1762 akçe geliri vardı.

9- Çoban Pınarı Köyü. Afşin ile Es-
hab-ı-Kehf arasında bulunan ve menkı-
bede sözü edilen çobana atfen bu adı
alan köyün 8 vergi nüfusu 433 akçe ge-
liri vardı. Köyde bulunan ve vakfa da-
hil olan 13 değirmenden biri Alaüd-
devle Bey'in zevcesi Şems Hatun'a aitti.

Günümüzde Afşin'in içme suyu bu-
radan temin edilmektedir.

10- Kışlacık Köyü. 2'si mücerred 7
vergi nüfusu 550 akçe geliri vardı.

11- Kara Kaya Mezraası, geliri 332
akçe idi.

12- Çanakçı Mezraası, geliri 518
akçe idi.

13- Arab Yurdu Mezraası, geliri 160
akçe idi.

14- Ovacık Ardıç Mezraası, geliri
240 akçe idi.

15- Resül Hacılı yaylakları (Ağçe
pınar, Eynel ağaç ve Orgacık), gelirleri
50 şer akçeden 150 akçe idi.

16- Saruca Eyne Beği Çiftliği, ge-
liri 200 akçe idi.

Ayrıca bu yörede Sakin (25 i mü-
cerred 72 nefer), Ağçe koyunlu(7 si

ların zaviyeleri bulunuyordu. Medresenin nerede ol-
duğu kesin olarak bilinmemekle beraber kervansara-
yın medrese olarak kullanılmış olması muhtemeldir.
Prof.Dr. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok Kervansara-
yın bir handan ziyade medreseyi andırdığını belir-
terek "kervansarayın ticarî ehemmiyeti olan bir abide
olmadığını, ana yola sapa bir yere, dinî maksatla yani
mukaddes mahalli aileleriyle ziyaret edip orada bir
müddet kalan insanların ikametine tahsis edilmiş bir
anıt olduğunu, plânıyla Selçuklu kervansaraylarından
ayrıldığını, kendine has yeni bir tipi temsil ettiğini"
ileri sürmüşlerdir. (Yıllık Araştırmalar Dergisi II,
Ankara 1958, s.77-91)

(11) Alâüddevle Bey Vakfiyesi, Vakıflar Genel
Müdürlüğü Arşivi, D. no.590, s.122; Maraş Tahrir
Defteri, Başbakanlık Arşivi, No. 402, s.1181-1193;
Maraş Tahrir Defteri, Tapu ve Kadastro Genel Mü-
dürlüğü Arşivi, No. 108,V.407-414. Yayına hazırla-
dığımız bu sonuncu defter A.Ü. Osmanlı Tarihi Araş-
tırma ve Uygulama Merkezi'nde baskıdadır.

mücerred 13 nefer), Döngeli taifesine tabi Sarubaş (2 si mücerred 12 nefer) ve Boynu Yoğunlu (5 i mücerred 21 nefer) cemaatleri Eshabü'l-Kehf'e hizmet mukabili vergiden (avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden) muaf tutulmuşlardır. Cemaatlardan elde edilen hâsıl 3158 akçe idi.

17- Kayseri'nin Koramaz nahiyesine bağlı Parsama Köyü. Bu köyün malikânesinin tamamı Eshabü'l-Kehf'teki medreseye vakfedilmiştir. Bugün adı Çavuşağa olan köyün 1565 de 96 nefer vergi nüfusu vardı (12).

III- Vakfın Mütevellileri:

Eshab-ı-Kehf müderrisleri ile zaviye şeyhleri arasında XVIII. yüzyıl ortalarında çıkan bir ihtilaf sonunda taraflar hakkında verilen kararın aşağıda sunacağımız bir suretinden ve Maraş Tahrir Defteri'ne düşülen kayıtlardan Eshabü'l-Kehf'teki cami, zaviye ve buk'a'nın vakıf mütevellisi ve şeyhlerinin 724 (1324) yılından beri Emir Hüsameddin bin es-Seyyid Hüseyin-el-Hüseynî et-Tirmizî'nin ahfadından olduğunu öğreniyoruz. Seyyid Hüseyin Tirmizî bize Mevlana Celâleddin Rûmî'nin hocası Seyyid Burhaneddin Tirmizî'yi hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Burhaneddin Tirmizî, Mevlânâ'ya dokuz yıl müşidlik yaptıktan sonra Kayseri'ye gitmiş ve tahminen 1241 yılında orada vefat etmiştir (13). Vakfın ilk mütevellisi Emir Hüsameddin'in babası Hüseyin, seyyid ünvanı ve Tirmizî nisbeti dolayısıyla, Mevlânâ'nın hocası Burhaneddin Tirmizî neslinden olmalı. Bu takdirde Burhaneddin Tirmizî'nin ölümünden sonra evlatlarının zaviyedarlık ve mütevellilik görevleri ile kutsal bir yer olan Eshab-ı-Kehf'e yerleşmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Alaüddeve Bey Eshab-ı-Kehf Medresesi müderrisine yıllık 3000 gümüş dirhem para ile 80 mud hinta (buğday), Müderris yardımcısına 3000 dirhem para, camiin müezzinine ise 75 Halebt akçe tahsis etmiştir.

1565'te Eshab-ı-Kehf müderrisleri Abdülaziz oğlu Mevlâna Ali Fakih ile Muhiddin oğlu Yakub Halife ve kardeşi Yusuf idi. Camiin imamı Aydoğmuş

oğlu Ali Fatih, hatibi ise Aydoğmuş oğlu Ümmet idi.

1166 (1752) yılında Medresenin müderrisleri Mehmed Zeki ve Ahmed idi. Zaviyenin mütevellileri ise Seyyid Hüseyin Tirmizî neslinden Seyyid Yahya, Seyyid Osman, Seyyid Ömer ve Seyyid Ahmed idiler.

Eshab-ı-Kehf Medresesi'ne sadece Kayseri'de Parsama Köyü tahsis edilmiş olduğu halde, müderrisleri Mehmed Zeki ve Ahmed aynı yerdeki cami, zaviye ve buk'aya vakfedilen köylerin ve mezraaların medrese vakfından olduğunu iddia ederek zaviye vakfına müdahale etmişler, Fakat 1143 (1730) yılında yapılan mahkeme sonunda Maraş naibi müderrisler için men-i müdahale kararı vermiştir. Bu karara rağmen müderrisler iki yıl sonra 1145-(1732) südde-i saadete müracaat ederek "vakfiyede zaviye kaydının olmadığını, esasen Eshab-ı-Kehf'in medreseden başka zaviyesi bulunmadığını" ileri sürerek Haremeyn Defteri'nde fetva ile terkin edildiği halde Hâkânî Defteri'ndeki kaydın da ref ve terkinini istemişler ve buna da muvaffak olmuşlar. Üstelik 1156 (1743) yılında müderrislerden Mehmed Zeki, Kayseri kadısı olan babası vasıtasıyla uydurma bir vakfiye ihdas edip haksız yere vakıf gelirlerine tasarruf etmeye devam etmiştir.

Zaviyedarlar ile müderrisler arasındaki ihtilaf daha sonraki yıllarda da devam etmiş nihayet 1164 (1752) yılında Elbistan naibi huzurunda yapılan duruşmada müderrislerin ellerinde vakfiye olmadığı anlaşılacak tekrar men-i müdahale kararı verilmiştir. Müderrislerin cebren vakfa müdahale etmek istemeleri üzerine tahkikat derinleştirilince vakfın 723 (1323) yılında yapıldığı Eshabü'l-Kehf'teki zaviye şeyhliğinin Seyyid Hüseyin Tirmizî evladlarına şart edildiği, hatta 1090 (1679) yılında Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in bu

(12) Kayseri Tahrir Defteri, TKA, No.136, s.132, Defterde köyün Alaüddeve oğlu Şahrub Beg vakfı olduğu kaydedilmiştir.

(13) Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul 1959, s.45-46.

hususla ferman verdiği, vakfın Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'nın arzı ile Haremeyn (Mekke ve Medine) Muhasebe Defteri'ne kaydedilerek Selatin Vakfı olarak nezarete ilhak edildiği anlaşılmıştır.

BA.Nr.402, S.1180-(Belge.1)

Zikr olan evkaf-ı Eshab-ı Kehf-i şerifi merhum ve mağfur Sultan Alaaddin vakf idüüb serbestlik tarikiyle tasarruf olunması şart idüüb sonra ümera-i Dulkadirî vali olunduklarında ber karar-ı sâbık vakfiyeti mukarrer ve muhakkak tutub temessükler virüüb bâdehu Alaüddeve ve Ali Beg merhum dahi takarriürnâmeler virüüb tasarruf idermiş. Bu vechile tasarrufları ehl-i yukuf ve âyân-ı memleket ve vilâyet şehadetiyle sübut bulub defter-i cedid-i hâkânîde yine ol vechile kayd olundu. Ve Alaüddeve Beg merhum Çoban Pınarı nam mevzi hâlî ve muattal olub ve mârifî ve meşhur olan Eshab-ı Kehf'in adâdından olan Çoban-ı mârifîsun koyunları otlağı ve kendünün menzili olub, kenduler Dakyanos'dan kaçub taleb-i haşret-i hari aleyhim idüklerinde Efsus nam şehirden kalkub zikr olan Çoban Pınarı'na geliüb mezkur Çoban-rahme lehu anda bulub ol dahi koyunları hafızı olan Kıtmir'i bile alub ol Kehf-i Şerife müteveccih olduklarından sonra mezbûr Çoban Pınarı hâlî ve muattal olmağın saâdat-ı şerifiyeden fahri's saadat merhum ve mağfur leh Seyyid Hüseyin el-Hüseyinî'ye merhum Alaüddeve Beg yurd tarikiyle virüüb ve mahsulünden Eshab-ı Kehf-i Şerif müezzini olan kimesneye her senede yetmiş beş Halebî akçe virmek üzere eline temessük virüüb, ol dahi içinde erceğizler idüüb ve hağçecikler idüüb, ihya ve imaret idüüb, hamam bina eylemiş. İla hazi'l yevm merhum-ı mezkûrın emlâki ve evladı ve ensabı içinde sâkin olub, haricden bi vech-i mine'l vücuh kimesne dahl ve taarruz idegelmiş almayub. Ali Beg merhum dahi mukarrer tutub, haliya yine ol vechile kayd olundu. Ve Resul Hacılı yaylaklar ol cemaatin yaylaklarıdır. Rûsumdan kimesne nesne virmezler, kendilere mahsus yaylaklardır. Ve sair evkâf dahi alâ ma sâbık maktû'îl kadem ve makrurî'l kalem vakfa tasarruf olunu gelmiştir. Yine ol vechile kayd olundu (*).

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi No. 108, s. 409.-(Belge.2)

Maraş kazasına tabi Elbistan'da vaki Alaüddevele bina ve vakf eylediği Eshabü'l kehfü's-Şerif medresesi müderrisleri olan kıdvetü'l ulemai'l muhakkıkın Mehmed Zeki ve Ahmed-zide ilmihima-südde-i sa'adete arzıhal idüüb vakıf-ı mumaileyh evkâfı karyelerinden Orta Niyabet nahiyesinde Efsus nam-ı diğer Yarpuz nam karyesinin nısf mahsuli ile sair kurasının mecmu-ı mahsulünün öşrin vakfiye-i mamülün bihasında evlad-ı zükûrdan mütevellî olanlara ve maadasın medrese-i mezburede müderris olanlara şart idüüb kadimül' eyyamdan şart-ı vakıf üzere zabt oluna gelüb Eshabü'l kehf'in medrese'den başka zaviye ve eser-i binası olmadığından gayri Mahülüm bihasında dahi zaviye tahrir olunmayayub lakin defter-i hâkânide mugayir-i vakfiye-i mamülün biha Efsus karyesinin nısfı vakf-ı cami ve zaviye-i Eshabü'l Kehf-ü's-Şerif ve nısf-ı aheri vakf-ı zaviyeyi Dede Baba tahrir olunduğuna binaen bundan akdem Hasan ve Fazlı nam kimesneler evladdan değil iken evladdan Hüseyin bir tarik ile Haremeyn muhasebesine Eshabü'l Kehf medresesi deyü kayd etdirmeleriyle Medrese mahsulüne' mahsulü olmak üzere müdahale ve bundan akdem Anadolu kazaskeri huzurunda mürafaa-ı şer' olundukda vakfiye-i mamülün biha mucebince² kaydı mukaddes ve hılaf-ı Vakfiye-i mamülün biha idüğü müceb-

(*) Başbakanlık Arşivi'nde 998 numarada kayıtlı defter içinde bulunan bu kayıt daha önce Sayın Mithat Sertoğlu tarafından yayınlanmıştır. (Ashab-ı Kehf Vakıflarına dair orijinal bir belge, VD, sayı X, s.129-132). Ancak aynı kayıt bazı küçük ifade farklılıkları ve bir cümle fazlası ile yine Başbakanlık Arşivinde 402 nolu Maraş Tahrir Defteri içinde yer almıştır. (S.1180). 998 numarada bulunan kayıt, bu defterden ihtisar edilmiştir. Bu bakımdan hem kaydın aslını vermek hem de farklıları belirtmek için metni aynen vermeyi uygun bulduk. Sayın Sertoğlu metinde geçen Efsus'u sondaki sin (x) harfi kısa yazıldığı için Efsun, Halebi akçesini Çelebi akçesi, defterde kayıtlı Yarpuz adını da ye (x) harfinin altında bir nokta fazla olduğundan Parpur şeklinde okumuştur. Altı çizili kısımlar yayınlanmış olan metinde yoktur.

bet ve hüccet-i şer'iyyeye nazar olunub ve defter-i Hâkânî de vakfiyyeye mugayir kayd tahrir olunsa vakfiyyeye amel olunur deyu fetvayı şerife verilmele mazmun-ı vakfiye ile zabt olunmak üzere ferman-ı âlî sadır ve mucebince amel olunub lakin mezburan Hasan ve Fazlı'nın oğulları hâlâ mütevellî olmalarıyla medrese-i mezbure mahsûlünü fuzulî zabt ve vakf-ı mezbûr darüssaade ağası nezaretinde olmağla Haremeynü's.-Şerifeyn müfettişi senedatlarıyla ahali mahzarı ve kadısı arzına bade'n nazar vukû ilam ve Eshâbü'l Kefü's-Şerif ve zaviyesi kaydı vakfiyyeye mugayir olmağla zaviyedarlık kaydı terkin sâlefüz zikr Efsus karyesinin nisîf mahsulü kur'anın mahsulünün öşrü evladdan mütevellî olanlara maadası medrese-i mezkurede müderris olanlar tarafından zabt ve tasarruf itdürülüb tarafeyne hilaf-ı vakfiyye ve Hüccet-i şer'iyye bir dürlü müdahale ve muaraza itdürülmek için müderris olanların yedlerine müceddeden berat-ı şerif verilüb lakin defter-i hâkânîde olan zaviye kaydı sehven terkin olunmamağla ref' ve terkin olunmak için defter-i mufassala şerh verilmele babında inayet rica ve Haremeyn'de olan zaviye kaydı fetvayı şerife ve nâzır-ı vakf arzıyla terkin ve defter-i hâkânîde sehven terkin olmamağla mukaddema Haremeyn-i şerifeyn ilâmı ve nâzır-ı vakf arzlarına bila mugayir vakfiyye defter-i hâkânîde fasid olan zaviye kaydı dahi tevliyetil muhtac olduğu iftihârü'l emacid Reisü'l küttab-dâme ilmuhu defter-i mufassalı getürdüb mugayir vakfiye defter-i hâkânîde fasid olan zaviye kaydı ref' ve terkin olunmak için kaleminle şerh viresin deyu vârid olan emr-i âlî mucebince şerh verildi. F1 21 Receb sene 1145

Gafere el-Fakir Ahmed et-tevkiî el-Vezir

Tapu ve Kadastro Gn.Md. Arşivinde 108 nolu defter içine konmuş karar suretinin metni:

Mefârirü'l-sâdâtü'l-kiram Seyyid Yahya ve Seyyid Osman ve Seyyid Ömer ve Seyyid Ahmed -zidet şerefehü-südde-i saadete arzuhal idüb Maraş Sancağında Orta Niyabet nahiyesinde

Efsus nam-ı diğér Yarpuz sakinlerinden ve es-Seyyid eş-Şeyh Hüseyin el-Hüseyinî et-Tirmizî evladından olup nahiyeye-i mezburede vâki Eshâbü'l-Kehfü's-Şerif evkafından yalnız Efsus nam-ı diğér Yarpuz nam karyenin nisîfı Dede Baba Zaviyesi'ne meşrû ve nisîf-ı aherî cami-i şerifin, kurâ ve mazâri Eshâbü'l-Kehfü's-Şerif Zaviyesine meşrut ve tevliyet, evlâdiyyet ve meşrutiyet üzere üç yüz seneden berü ila haza elan defter-i hâkânî mucebince tasarruf ve amel olunub, ve nahiyeye-i mezburede vâki' Eshâbü'l-Kehfü's-Şerif Medresesi için Kayseriye Sancağı'nda Koramaz nahiyesinde Parsama nam karyenin tamam-ı malikânesi meşrut-ı vakfı olub bir dürlü dahl olınmak icab etmez iken haliya medrese-i mezbûr müderrisleri Mehmed Zeki ve Ahmed hilaf-ı defter-i hâkânî zaviye-i mezbure evkafına taarruz itmeleriyle kırk üç tarihinde Maraş naibi Ahmed huzurunda mürâfaa-yı şer' olunub muarızlardan men'i birle yedlerine ilâm ve âsitâneye geldiklerinde defter emini ilâmıyla emr-i âlişân sâdir ve Mehmed Zeki Beg'in babası Ahmed elli altı senesinde Kayseriye kadısı olmak hasebiyle bir müzevver vakfiye ihdasın ve bir neferiyle defter-i hâkânîye kayd ve mahallin tevkiî kalemiyle tashih ve üç yüz seneden berü âdet-i kadimelerine hâlel ve defter-i hâkânî'de ve gerek Haremeyn'de bunların zaviye kaydiyesi Eshâbü'l-Kehf eser-i binâsı yokdur deyu terkin iddirüb ve altmış dört senesinde Elbistan naibi huzurunda mürâfaa-yı şer' ve mezburenin yedlerinde ma'mülün bihâ vakfiye olmadığı zâhir olmağla muarızları men'i birle, bunların yedlerine hüccet-i şer'iyye virmele inayet rica ve Maraş Sancağı'nda Orta Niyabet Nahiyesi'nde evkâf-ı buk'a-ı Eshâbü'l-kehf maa cami deyu yazıldığı, mahallinde on sekiz bin beş yüz akçe yazar karye-i Efsus nam-ı diğér Yarpuz nisîfı Eshâbü'L-Kehf ve nisîf-ı aherî Dede Baba Zaviyesi vakfı mecmûü'l-merremmet ve lâzım olan hizmetini idüb muarıza etmeyeler deyu, kurâ ve mezâri-i saire ile defter-i evkâfda muharrer kalemiyle başka, ve Kayseriye Sancağı'nda Koramaz Nahiyesi'nde Parsama Karyesi malikânesi dahi vakf-ı Medrese-i Eshâbü'l-kehf deyu, ol dahi defter-

i mufassalda muharrer kalemiyle başka tahrir olduktan sonra, vakıf Orta Niyabet Nahiyesi'nde marü'z-zikr evkâfını, vakfiye-i bihâsında evlâd-ı zükûrundan mütevellî olanlara ve maada-sın müderrislere şart ve kadimden zabt olun gelüb ve Eshâbü'l-Kehf Zaviyesi'ni ve eser-i binâsı olmayub vakfiyede zaviye tahrir olmamış iken, mugayir-i vakfiye defter-i hâkântde nısfı Zaviye-i Eshâbü'l-kehf ve nısf-ı aheri Zaviye-i Dede Baba deyu tahrir ve defter-i hâkântde olan kayd fasiddir deyu iki nefer müderrisler iltiması ve Reisü'l-kütâb-ı esbâk ilamı kırk beş tarihinde defter-i hâkântde olan zaviye kaydı tevkii kalemiyle ref' ve terkin, ve şerh virildiği defter-i hâkântde ve tarihi şerhden iki sene mukaddem müderrisler evkâf-ı mezkûre mütavellileriyle niza ve sâdır olan emr-i âli mucibince mahallinde şeran mürâfaa müderrislerin iddialarını mübeyyen vakfiye-i ma'mülün-bihâ taleb olundukda asl-ı vakfiye-i ma'mülün-bihâ ibrazında aciz ve iraddan eyledikleri bir kıta sûret-i vakfiye-i ma'mülün bihâ olmayub, hak mütevelliler yedinde olduğu Maraş Nâibi Maraş Beylerbeyisine bade'l-ifham arz, ve kuyudatı defterhânedan bade'l-ihrâç, "*evkâf-ı buk'a maa cami ve Zaviye-i Eshâbü'l-Kehf, ve mezkûrî'l-Kadîm cemaatler dahi hidmetkârân-ı makâm-ı mezbûr*" deyu muharrer kalemiyle tahrir, ve medrese vakfı dahi Kayseriyye Sancağı'nda olduğundan defter emini arzuhal mucibince kırk üç tarihinde maliyeden emr-i şerif verildiği dahi Haremeyn muhasebesinde der kenar olunub, ve eshâb-ı arzuhal eazze-i kirâmdan merhûm es-Seyyid Şeyh Hüseyin el-Hüseynt et-Tirmizî evlâdından üç yüz seneden müteceviz buk'a ve cami ve zaviyenin meşihat ve tevliyetine eba an ced berat ile mutasarrıf ve medrese vakfı Kayseriyye'de iken müderrisinden Mehmed Zeki'nin babası mukadde-mâ Kayseriyye kadısı iken bir müzevir sûret-i vakfiye peyda ve cami ve zaviye ve buk'a vakfı için medresenindür deyu nazar ve, inde'l-mürâfaa asl-ı vakfiye-i ma'mülün-bihâ kadir olmayub o gaibi hallak olduğu veçh-i meşrûh üzere bade'l-ilâm defter emni

arzu mucibince emr-i şerif verilmiş iken mezburlar memnu'olmayub kuvvet-i irtişa ile vakfının defter-i hâkântde mukayyed mahalli medrese vakfı olmak üzere tashih ve terkin ve müşarû'n-ileyh hazretlerinin buk'a ve câmi-i şerif ve zaviyesini ibtal ve vakfı tağyir ve kadr-i külli itmeleriyle mez-kûrların hilâf-ı şart-i vakıf ve kadimi ve defter-i hâkântye muhalif şerhleri yine tevkif kalemiyle ref ve terkin ve ber mucbebi defter-i hâkânt-i kadîmsi üzere zabt itdürülmesi için kıdvetü'n-nüvvâbü'l-müteşerri'n Maraş kazası naibi mev-lânâ-zide ilmihu-dahi başka arz ve hicret-i seniyye-i sultanü'l-enbiya aleyhi efdalü's-salât ve's-selâmın yediyüz yirmi dördüncü senesi tarihiyle müverrah sabık-ı selatin-i Zülkadiriyye'den ibraz eyledikleri bir kıta berâtdar meşihat-ı zaviye-i müntr ki Eshâbü'l-Kehf ve'l-kiram Rıdvan Allahu Teala aleyhim ecma'n siyadet- penah Şeriat-intibah el-Emir Hüsameddin bin es-Seyyid el-Hüseynt et-Tirmizi hazretlerine meşruta kılındığı mezkur ve müserrah ve bin doksan tarihinde güztde-i selâtin-i Osmaniyân'dan cennet mekân firdevsi işan merhum ve mağfurileyh Sultan Mehmed Han bin Sultan İbrahim Han Gazi hazretlerinin tuğrayı garrâlarıyla ma'nun bir kıta' a ferman dahi zaviye-i mezbure şeyhliği ve kitabet ve cibayeti ve darüssadetü's-şerife ağası müteveffa Yusuf Ağa'nın arzı ile müceddeden Haremeynü's-Şerifeyn Muhasebe'sine kayıt ve nezaretlerine ilhak ve maliyeden verilen berât ve badehu tevârih-i muhtelifeler ile ita buyurulan üç kıta minvâl-ı meşrûh üzere olan bazı nâhak beratlar ibraz etmeleriyle bu suretde vakf-ı mezbur vakf-ı kadîm olub hîn-i tahrirde muharrer-i vilâyet esna-i tahririnde vakfının vakfiyesi ibraz olunmadığından buk'a ve cami-i şerif ve zaviye vakfını dahi başka tahrir ve defatir-i evkâf ve mufassala sebt ve tahrir ve hîn-i tahrirden kırkbeş tarihine gelince ber mucbebi defter-i hâkânt ve rilen bir fermân-i şerif ile zabt olunagelmış iken müderrislerin ezkadîm buk'a ve cami-i şerif ve zaviye vakfını ref' ve terkin ve medrese vakfı olmak üzere bâ-hatt-ı tevkif şerh verdirmeleri

gadri mucib hallerinden ve şart-i vâkıfa muğayir ve kuyûdât ve senedatları müderrislerin inhâlarına muhalif ve bu babda hak ve hukûk ile eshâb-ı arzuhal yedlerinde olduğu berevat ve kuyudât-da zahir ve hilâfına olan şerhin yine tevkîf kalemiyle ref' ve terkin emri sevab olduğu iftiharü'l emâcid ve'lek-ârim bilfiil Reisü'l-küttâb olan Abdullah Naili-dâme mecdihu- dahi ilâm ve Reisü'l-küttâb-ı mumaileyhim mufassal ve meşruh ilâmı mucibince müderrislerin hilâf-ı inhâsıyla tevkii kalemiyle verilen şerh kaydı yine tevkii kalemiyle ref ve terkin ve'l-kadim bi terk-i alâ fermanıhi mazmunuyla bu babda amel

emri sevabdır deyu kıdvetü'l-ülemai'l-muhakkıktın halâ Haremeynü's-şerifeyn Müfettişi olan Mevlânâ Mustafa -ztd e ilmehu-i'lâm itmegin defter-i evkâfı getirdilüb Reisü'l-küttâb ve Mevlâna-i mumaileyhümanın i'lâmları mucibince müderrislerinin hilâf-ı şart-ı vâkıf ve kadme ve defter-i hakântye muhalif virdirdükleri şerhin kaydı kalemle ref' ve terkin ve şart-ı vâkıf-ı kadim ve defter-i hakant mucibince zaviye tarafından zabt olunmak üzere mahalli tashih cyleyesün deyu bu hakire hitaben varid olan emri celilü's-şân mucibince tashih olundu.Fi 3 Safer sene 1116

el-Hakır Mehmed Tevkif

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a continuation of the document's content, written in a cursive script. The text is arranged in several lines, starting from the top left and moving downwards. It appears to be a formal decree or a detailed explanation related to the administrative matters mentioned in the printed text above. The signature at the bottom right reads 'Mehmed Tevkif'.

VAKIF, KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE AMACI

Prof.Dr. Erol CANSEL

1 . V A K I F: Vakıf, bir malın şahsın mülkiyetinden çıkarılarak belirli şartlarla hayrî, dînt, sosyal ve insanî bir amaca sürekli olarak tahsis edilmesidir. Lügat manasıyla vakıf: "hapseylemek, alıkoymak" anlamına gelir. Vakfın İslâm hukukuna göre tanıtı "Vakıf, menfaatı halka ait olur veçhile, bir aynı, ebedt olarak Cenâbı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere başkasının mülküne geçirmekten ve mülküne sahip olmaktan hapis ve yasak kılmaktır" (1).

Bu suretle bir şahıs veya bir tüzel kişi, mal varlığından ayırdığı bir mala, belirli bir gaye uğrunda kullanılmak üzere şahsiyet kazandırmakta; yani bir vakıf tüzel kişiliği kurabilmektedir.

II. T A R İ H Ç E . Batı toplulumlarında vakıf müessesesine ancak Orta Çağda rastlanmaktadır. İlk Çağ klâsik Roma Hukuku'nda henüz tüzel kişilik kavramı geliştirilemediği için, bağımsız bir teşkilâtı olan mal topluluklarına rastlanmaktadır. Hayır işleri için bir malın tahsisi, mutemet (güvenilir) bir kişi aracılığı ile yapılıyor ve bu kişiye eşyanın mülkiyet hakkı devredilerek belli bir hayır amacına malın hizmet götürmesi sağlanıyordu. Hıristiyanlığın kabulünden sonra, İmparatorluk döneminde, kilisenin tesiriyle dînt amaçlara (Piae Causae) hizmet eden vakıflar kurulmaya başlanmıştır.

Orta Çağ'da dînt gayeler için kurulan vakıflar yanında, hayır işleri, iyilik yapmak, insanlara yardım etmek maksadıyla da vakıflar kurulmuştur.

19. Asırda ise, Batı toplumlarında

aile vakıflarının çoğaldığı görülmektedir. Büyük arazilerin, servetin parçalanmaması, aile fertlerinin elinde kalması için bu nevi vakıflar elverişli idi. Ancak, ondokuzuncu asırda gelişen liberal düşünce akımları, aile vakıflarının gelecek nesillerin atılım gücünü azalttığı, tüketici bir gençlik yarattığı görüşlerini ısrarla yayarak bu vakıfların giderek azalmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, bu asırda devlet güçlenerek, üzerindeki manevt ve dînt hakimiyetlerini zayıflatmak üzere kiliseye ve büyük servetlere sahip bulunan kilise vakıflarına karşı mücadele açmıştır. Bu nedenlerle, 20. asırda batıda vakıf kurma işlemlerinin eski değerini kaybettiği, azaldığı görülmektedir.

Vakıflara karşı ortaya çıkan bu olumsuz tutum, bu kurumları düzenleyen bazı Medent Kanunları da etkiledi. Meselâ, 1804 tarihli Fransız Medent Kanunu vakıf kurma işlemini düzenlememiştir. Vakıflar, ancak Fransız Hukuku doktrini tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Vakıf kurma doğrudan doğruya değil de; bağışlama veya vasiyet yoluyla yapılabilmekte; belli bir amaca tahsis edilmek istenen bu mal topluluğunun tüzel kişilik kazanabilmesi için idarî makt izin almak gerekmektedir. Kurulan vakfın hak ve fiil ehliyetleri ise çok sınırlı tutulmakta; gerçek kişilere tanınmış olan bu ehliyetler, vakıf tüzel

(1) Bkz. Arsebük, E. Başlangıç ve Şahsın Hukuku, 1938, Ankara, s. 304; Ansay, S.Ş. Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 1958, Ankara, s. 255-256

kişiliğine sınırlı olarak müsaade edilmektedir.

A v u s t u r y a özel hukukunda da vakıf düzenlenmemiştir. Vakıf kurma ve vakfın tüzel kişilik kazanması idarî makamın iznine tâbidir.

A l m a n Medent Kanunu vakfı düzenlemekle beraber, gerek kuruluşunu, gerekse tüzel kişilik kazanmasını devletin iznine bağlı tutmuştur.

Medent Kanunumuzun alındığı İ s v i ç r e Medent Kanunu'nda ikili bir ayırım yapılmış ve d i n t v a k ı f l a r l a a i l e v a k ı f l a r ı n ın kurulması ve tüzel kişilik kazanabilmesi için izin ve tescil şartı aranmamış; bu vakıflar dışında kalan diğer vakıfların kuruluş ve tüzel kişilik kazanabilmeleri için izin şartı aranmamakla beraber, ticaret siciline tescilleri şartı getirilmiştir (CCS Art. 52) (2).

T ü r k h u k u k u n d a durum farklıdır. Aşağıda ayrıntılı biçimde inceleneceği gibi, Türk Medent Kanunu hükümlerine göre, dernekler gibi, bir vakıf kurmak da s e r b e s t t i r. Yani vakfın kuruluşu ve tüzel kişilik kazanması için idarî makamdaki önceden izin alma mecburiyeti yoktur. Fakat, Medent Kanununun 74.cü maddesi şöyle bir hüküm koymuştur: "Kanuna, ahlâka, âdaba veya millî menfaatlere aykırı olan veya siyaset düşüncesi veya belli bir ırk yahut cemaat mensuplarını desteklemek gayesi ile vakıf kurulamaz". Şu halde Türk hukukunda vakıf kurma serbestisi vakfın amacının topluma zararlı olmaması için, MK. 74.md. hükmüyle sınırlandırılmış bulunmaktadır. Amacın kanuna uygunluk denetimini Asliye Hukuk Mahkemesi yapacaktır. (MK. Md.74/I.) Aynı fıkraya göre, vakfın tüzel kişilik kazanması için Asliye Hukuk Mahkemesi'nce tutulan sicile tescil edilmesi gerekmektedir.

Hemen belirtelim ki, Hâkimin yaptığı inceleme, gerek vakfeden; gerekse kurulacak vakıf bakımından şekil ve esas şartların kanuna uygunluk denetimidir. Bu hususlar eksiksizse, hâkim vakfın kurulmasına k a r a r v e r i r. Vakıf kurma talebini reddedemez. Özetle, Türk hukukunda vakıf kurmak

için önceden izin alma mecburiyeti kabul edilmemiş olup; serbesti sistemi geçerlidir.

T ü r k h u k u k u n d a vakfın t a r i h t g e l i ş i m i n e de kısaca değinmekte yarar vardır.

Türkler İslâmiyeti kabul etmeden önce vakıf kurmakta idiler. Nitekim, Uygurlar'da içinde bir tıp medresesi ve diğer okulları bulunan bir ibadet kurumuna, gelirleriyle katkı getirmek üzere zamanın Hânı (Hakanı) tarafından bağ, bahçe ve arazi vakfedildiğini gösteren vakıf belgeleri bulunmuş olup, arşivlerde saklanmaktadır (3).

Büyük ve sonuncu din olan İslâm dini, özünde bulunan insanî, ahlâkî, sosyal ve dînt düşüncelerle vakıf kurulmasını; kişinin iktisadî varlığından başka insanların da yararlanmasını teşvik ediyordu. İslâm hukukunda da, Roma hukukundan farklı olarak, vakfa tüzel kişilik kazandırılmıştı. Nitekim, vakfedilen mal "Allahın mülkü" sayılmakla, kişinin özel mülkiyetinden ayrılıyor ve b a ğ ı m s ı z, t ü z e l k i ş i l i ğ i o l a n mal varlığı haline geliyordu (4).

Türklerin İslâmiyeti kabulü, bilhassa Abbasi devletinin parçalanarak yerine Selçuklu devletinin kurulmasıyla doğudaki Müslüman ahali Türklerin egemenliğine girmiş; bu suretle Türkler İslâm dini ve hukukunun geliştirdiği vakıf müessesesini yaygın hale getirmeye başlamışlardır (5).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 26798 vakıf kurulduğu, ancak tesbit edilemeyenlerle bu miktarın 50.000

(2) Bu hususta bkz. Planiol-Ripert, *Traité pratique de Droit français*, 1952, Paris, No. 78; Egger, *Kommentar zum Schweizerischen Recht, Stiftungen*, Vorb. Nr. 5; Koschaker, *P. Roma Hukukunun Ana Hatları*, 1950, s. 98-100.

(3) Kunter, B.H. *Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd*, 1969, Ankara s.103.vd.

(4) Hatemi, H. *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, 1979, C. I, İstanbul, s. 54.

(5) Bkz. Güneri, H. *Türk Medeni Kanunu açısından vakıfta amaç kavramı ve amacına göre vakıf türleri*, 1976, Ankara, s. 3-4.

civarında olabileceği, kaynak araştırmalarında belirtilmektedir. 19. asırda, imparatorluğun başkenti olan İstanbul'un taşınmaz mallarının üçte ikisi vakıf malları idi.

Vakıflar sayesinde bütün ülke sathında camiler, mescitler, okullar (Medreseler), kütüphaneler, dergâhlar, darüşşifa ve hastahaneler, aş evleri, kervansaraylar, çeşmeler, yollar, dul ve yetim evleri, emzirme ve büyütme yuvaları yapılmış; işçilere, köylülere yardım fonları biriktirilmiş, çarşı ve pazar yerlerine kantar konulması, evlâtlıkların hırpalanmaması için kırdıkları kap kacağın yerine yenilerinin alınması, kış aylarında kuşların beslenmesi, sakat leyleklerin tedavisi için vakıflar kurulmuştur (6).

Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde kurulmuş olan vakıfların 6390 tanesinin 38571 parça taşınmaz malı ve büyük tariht değer taşıyan 7414 adet eski eser kalmış bulunmaktadır.

2. C u m h u r i y e t d ö n e m i n d e n ö n c e , v e s o n r a k i v a k ı f r e j i m i

I. C u m h u r i y e t i n i l â n ı n d a n ö n c e , v a k ı f l a r f ı k ı h k u r a l l a r ı n a g ö r e k u r u l u p i d a r e e d i l m e k t e i d i . V a k ı f ı n t a y i n e t t i ğ i m ü t e v e l l i v a k ı f ı n y ö n e t i m i s a ğ l ı y o r d u . 1 8 2 6 y ı l ı n d a P a d i ş a h I . A b d ü l h a m i t v e I I . M a h m u t v a k f i y e l e r i i ç i n ö z e l b i r y ö n e t i m k u r u l a r a k b u n a " E v k â f - ı H ü m a y u n N e z â r e t i " d e n m i ş t i r . B u s u r e t l e h a n e d a n v a k ı f l a r ı n ı i d a r e e d e n l e r e " N a z ı r " a d ı v e r i l m i ş t i r . B u n a z ı r l a b a ş t a b i r v e k i l , h ü k ü m e t y e t k i l i s i d e ğ i l d i . S o n r a l a r ı n a z ı r l a r h e y e t i n e k a t ı l a r a k h ü k ü m e t b ü n y e s i n d e n â z ı r h ü v i y e t i n i k a z a n m ı ş t ı r . Ö n c e , m ü t e v e l l i l e r i b i r m a k a m a ş a r t e d i l e n v a k ı f l a r l a , m ü t e v e l l i l i ğ i v a k f e d e n l e r i n e v l â t l a r ı n d a n b a ş k a l a r ı n a ş a r t e d i l m i ş v a k ı f l a r ı n i d a r e s i b u E v k â f N e z â r e t i n e v e r i l m i ş t i . Z a m a n l a E v k â f N e z â r e t i b ü t ü n v a k ı f l a r ı n d e n e t i m i n i n k e n d i s i n e b a ğ l a n d ı ğ ı b i r m a k a m o l m u ş t u r .

Nezârete bağlanan vakıflar iki çeşitti:

a) V a k ı f ı n s o y u k e s i l i p , m ü t e v e l l i s i n e z â r e t m a k a m ı n c a a t a n a n v a k ı f l a r .

Bunlara MAZBUT VAKIFLAR denmiştir.

b) M ü t e v e l l i s i v a k ı f ı t a r a f ı n d a n a t a n a n v a k ı f l a r . B u n l a r a M Ü L H A K V A K I F L A R a d ı v e r i l m i ş t i r (7) .

I I . C u m h u r i y e t i n i l â n ı n d a n s o n r a e s k i v a k ı f l a r ı n y ö n e t i m i ş l e r i 1 9 2 4 y ı l ı n a k a d a r " Ş e r ' i y e v e E v k â f V e k â l e t i " n e v e r i l d i . A n c a k , T ü r k M e d e n i K a n u n u n u n t a t b i k i h a k k ı n d a k i 8 6 4 s a y ı l ı k a n u n u n m a d d e s i , M e d e n i K a n u n u n y ü r ü r l ü ğ e g i r m e s i n d e n ö n c e k u r u l m u ş o l a n v a k ı f l a r ı n ö z e l b i r k a n u n l a y ü r ü t ü l m e s i n i ö n g ö r ü y o r d u .

Bu suretle, vakıflarla ilgili bir kanun hazırlamak üzere başlatılan çalışmalara İsviçreli Medeni Hukuk Profesörü LEEMANN da davet edildi. Hazırlanan taslak Meclisten 1935 yılında (5 Haziran) 2762 sayılı VAKIFLAR KANUNU adıyla çıkararak kanunlaştı.

Bu kanun, eski vakıfları, tarihi gelişimlerine uygun olarak dörde ayırmıştır:

a) M A Z B U T V A K I F L A R : B u v a k ı f l a r t e k b i r t ü z e l k i ş i o l a r a k k a b u l e d i l m i ş v e i d a r e l e r i V a k ı f l a r G e n e l M ü d ü r l ü ğ ü n e d e v r e d i l m i ş t i r , (M d . 1 .)

b) M Ü L H A K V A K I F L A R : M ü t e v e l l i l e r i t a r a f ı n d a n y ö n e t i l e n , m ü t e v e l l i l i ğ i f e r ' i l e r i n e ş a r t e d i l m i ş b u l u n a n , g ö z e t i m v e d e n e t i m i i s e d e v l e t a d ı n a V a k ı f l a r G e n e l M ü d ü r l ü ğ ü n c e y a p ı l a n v a k ı f l a r d ı r . B u n l a r ı n a d e d i 4 3 7 ' y i b u l m a k t a d ı r (M d . 2) .

c) A Z I N L I K V A K I F L A R : A z ı n l ı k l a r ı n k u r d u ğ u v a k ı f l a r d ı r . K e n d i y ö n e t i m k u r u l l a r ı t a r a f ı n d a n i d a r e e d i l i r l e r . G ö z e t i m v e d e n e t i m l e r i V a k ı f l a r G e n e l M ü d ü r l ü ğ ü n c e y a p ı l ı r .

d) E S N A F V A K I F L A R I d a k e n d i s e ç t i k l e r i k u r u l v e y a m ü t e v e l l i l e r t a r a f ı n d a n y ö n e t i l i r . G ö z e t i m v e d e n e t i m l e -

(6) Güneri, s. 35 vd.; Akgündüz, A. Eski ve yeni hukukumuzda devletin kurduğu vakıflar, IV VAKIF HAFTASI (1-7 Aralık 1986 Ankara) sempozyumunda verilen tebliğ.

(7) Bkz. Hatemi, H. Medeni Hukuk Tüzel Kişileri, İstanbul, 1979, s. 340.

ri Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir.

Eski vakıfların bazı sorunları bugün Devlet tarafından çözülmeye gayret edilmektedir. Nitekim 18.6.1984 tarih ve 227 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilât ve Görevleri yeniden düzenlenmiş ve 2762 sayılı Vakıflar Kanununda yetersiz kalan hükümler yerine bu kararname ile yeni hükümler getirilmiş ve eski vakıflara ait mimarî veya tarihteki değeri olan eserlerin korunmasına dair açık hükümler düzenlenmiş; Genel Müdürlük bünyesinde Abide ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı, Emlâk Dairesi Başkanlığı, Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi Başkanlığı, Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, İşletmeler ve İştirakler Dairesi Başkanlığı, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, yetki ve görevleri ayrıntılı şekilde gösterilmiştir.

III. C u m h u r i y e t i n i l â -
nından sonra kurulan yeni vakıflar:

1) Medeni Kanun hükümlerine göre vakfın kuruluşu: Medeni Kanunun 73-81. maddeleri vakfı tarif ederek kuruluşunu, organlarını, vakıf nevilerini, vakfın teftişini ve sona ermesini düzenleyen hükümler koymaktadır.

Bu hükümlerden dördü, 1967 yılında çıkarılan 903 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Daha sonra çıkarılan 12.2.1973 tarih ve 1659 sayılı Kanun, 903 sayılı Kanunla öngörülmüş olan, mirasçılarının saklı payları ile ilgili 2. maddesini yeniden değiştirmiştir.

903 sayılı Kanunun 6. maddesinde yapılması öngörülen vakıf tüzüğü, 21.8.1970 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

903 sayılı Kanun, Türk toplumunca anlamlı bulunmayan "TESİS" tabirini değiştirerek, "VAKIF" deyimini ikâme etmiş; bu suretle müessesenin anlamını yeniden kazandırmıştır.

2) Vakfın tanımı ve bağışlamadan farkı: Medeni Kanunun 73. maddesine göre vakıf: "Başlıbaşına mevcudiyeti haiz

olmak üzere bir malın belirli bir gayeye tahsisidir". Ancak hemen belirtmek gerekir ki, her belirli amaca tahsis edilen bir mal ile vakıf kurulmuş olmaz. Nitekim, belirli bir amaç için yapılan bağışlamalar da bir malın belli bir gayeye tahsisi için tevcih edilir. Fakat, vakıftan farklı bir hukuktan muameledir. Mesela bir kimsenin yardıma muhtaç öğrencilere harcanmak üzere, öğrencilere yardım kurumuna 1 milyon lira bağışlaması vakıf kurma değil; bağışlama sözleşmesi yapmasıdır.

3) VAKFIN KURULUŞ ŞARTLARI:

A) EHLİYET: Vakıf gerçek kişi veya bir tüzel kişi tarafından kurulabilir.

a) Gerçek kişi vakfı ya sağlığında (hayatta iken, veyahut kendisinin ölümünden sonra vücut bulmak üzere kurulabilir.

Bir kimse sağlığında bir vakıf kurmak istediği takdirde, mümeyyiz ve reşit olmalı ve vesayet altına alınmamış bulunmalıdır. Kendilerine vasi tayin edilmiş mümeyyiz küçüklerle, mahcurlar; ne kendilerinde de kanunî mümes-silleri aracılığı ile vakıf kuramazlar, (MK.392.) Bu suretle, sınırlı ehliyet-sizlerin vakıf kurma ehliyetlerinin olmadığını belirtmek istiyoruz.

Akıl hastası, akıl zayıfı olan tam ehliyetsiz kişilerin de vakıf kurma ehliyetlerinden söz edilemez.

Ancak, kendilerine kanunî müşavir tayin edilmiş mümeyyiz ve reşitler vakıf kurabilir. Zira Medeni Kanunun 379. cu maddesinde sınırlı ehliyetlilerin vakıf kuramayacaklarına dair yasaklama yer almamıştır.

Bir kimse ölüme bağlı tasarrufla, yani bir vasiyetname ile, ölümünden sonra hüküm ifade etmek üzere bir vakıf kurmak isterse (MK.74 I), Medeni Kanunun 449. maddesine göre 15 yaşını bitirmesi ve mümeyyiz olması yeterlidir.

b) Tüzel kişiler de vakıf kurabilir. Bunun için tüzel kişinin organlarının yetkili olması gerekir. Bu yetkiyi tüzel kişinin organı, alacağı bir kararla sağ-

layabilir; veya bu yetki esasen tüzel kişinin kuruluş sözleşmesinde bulunabilir (8). Bu suretle, şirketler, dernekler veya sendikaların vakıf kurması mümkündür.

B) BİR MALIN TAHSİSİ: Vakfın kurulabilmesi için ikinci şart, belli bir malın muayyen bir amaca tahsis edilmesidir. (MK.73 I.) Malın tahsisi işlemi vakıf kuranın tektaraflı bir irade beyanı olup, aynı zamanda malı, vakfın amacına bağlama görevini yerine getirir (9).

Tahsis edilen mal vakıf kuranın mülkiyetinden ve mal varlığından ayrılarak bağımsızlaşır ve vakfın tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçer.

Ancak, tahsis edilen bu malın vakfın amacını gerçekleştirecek bir iktisadî değer taşıması gerekir. Çok küçük, cüz'î bir ekonomik değeri olan malın vakfın amacını gerçekleştirmesi şüphelidir. Böyle bir vakıf kurulmuşsa, amacını gerçekleştiremeyeceği anlaşıldığı zaman, teftiş makamı vakfın mallarının benzer amaçlı bir vakfa tahsisini Asliye Mahkemesinden ister, (MK.77 III.) Esasen 30 Temmuz 1982 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmış olan, "Vakıflar hakkındaki tüzüğü değiştiren tüzüğün" 37.maddesi, vergi bağımsızlığı talep eden vakfın mal varlığının 30 milyon liradan aşağı olmaması ve bağışlar dışında yıllık gelirinin 3 milyon liradan fazla olması şartını taşımaktadır.

Vakfın gayesine tahsis edilecek mal taşınır veya taşınmaz bir mal olabilir. Vakıf kuranın üçüncü şahıstaki alacağı, belli miktarda para, aktif ve pasifiyle bir mal varlığı, ticari bir işletme, bir mal varlığının gerçekleşmiş veya ileride gerçekleşecek gelirleri, sınırlı ayrı haklar, fikrî ve sınıfl hakları da vakfa tahsis edilebilir.

C) AMAÇ: Vakıf bir amacın gerçekleştirilmesi için kurulur. Tahsis edilen mal bu amaç uğruna harcanır. Vakfın amacı, ahlâka, adaba, millî menfaatlere, kanuna aykırı olmamak, siyaset düşüncesi veya Milli irk veya cemaat mensuplarını desteklememek şartıyla (MK. 74 II) serbestçe seçilebilir.

Vakıflar kuruluş amaçlarına göre şöyle kurulabilir:

a) Aile vakıfları: MK.322. Bu nevi vakıf, aile fertlerinin tahsil ve terbiyesini sağlamak, ailedeki kişilere yardım etmek, evlenecekler için cihaz, ev sağlamak gibi maksatlarla kurulabilir. Bu vakıflar 903 sayılı Kanunla getirilen değişiklikle, Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetimine girmiştir, (MK.80 I.)

b) Dini amaçlı vakıflar. Bunlara "Diyant vakıflar" da denir. Gayesi sırf diyant olan, ibadete mahsus vakıf kurulabilir. Meselâ bir cami, mes-cit, kilise, havra inşası ve bunların giderimleri ile buralarda hizmet edecek din görevlilerinin bakılıp beslenmesi, yahut din bilginleri yetiştirmek üzere bir okul inşası ve öğrencilerin geçimini sağlamak üzere kurulan vakıflar, diyant gayeli vakıflardır. Bu vakıflar da 903 sayılı Kanunla Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetimine tâbi tutulmuş ve kuruluşları da diğer vakıflarda olduğu gibi, mahkemenin tescile karar vererek sicile tescil işlemi ile sağlanmıştır.

c) İstihdam edilenlerle işçilere yardım vakıfları: Ticaret Kanunu 468 ve Medeni Kanun 77/A maddesi hükümlerine göre kurulabilen bu tür vakıflar, işveren tarafından belli bir miktar paranın veya malın çalıştırdığı personelin ihtiyaçlarına tahsisi amacını taşır. Bu vakıflar iki türdür.

aa) Tek taraflı personel yardım vakıfları: Vakfın tahsis ettiği fonla kurulur. Personel vakfa herhangi bir aidat ödemez. Eğer vakıf senedinde edayı talep hakkı tanınmışsa, istihdam edilenlerin veya işçilerin edimi dava hakları doğar. Aksi halde mahkeme aracılığı ile bir edim talebinde bulunamazlar.

bb) İki taraflı personel vakıfları: Personel vakfa bir aidat ödediğinden, hem vakfın yönetimi-

(8) Bkz. Özsunay, E. Medeni Hukukta Tüzel Kişiler, 1978, İstanbul, s. 388.

(9) İşeri, A. Vakıf, 1968, Ankara, s. 51.

ne katılabilir; hem de vakfın edimlerini dava hakkı vardır, (MK.77/A II, V.)

Bu yardım vakıflarının organları, vakıftan yarar sağlayanlara vakfın faaliyeti ve mali durumu hakkında bilgi vermek zorundadır, (MK. 77 /A II.)

d) K a m u y a y a r a r l ı v a k ı f l a r :

903 sayılı Kanunda "Kamuya yararlı vakıf" deyimi geçmemektedir. Ancak, 2. ve 4. maddeler bir arada incelendiği zaman, söylenmek istenenin "kamuya yararlı vakıf" olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıflar iki türlü kamu görevlerine yardımcı olabilir:

-Gelirlerinin en az % 80' ini genel, özel ve katma bütçeli idareler bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin ya da hizmetlerin görülmesini karşılamak üzere Bakanlar Kurulu kararı ile tahsisen bir vakıf kurulmuşsa. Böyle bir vakıf yine Bakanlar Kurulu kararı ile tahsis edilen mal varlığı için vergi bağışıklığı elde edebilir, 903 sayılı Kanun, md.4. Vergi muafiyetini elde etmek için, gerek sağlar arası gerekse ölüme bağlı tasarrufla kurulan vakıf için Maliye Bakanlığına ve Bakanlar Kuruluna başvurma usulü 25.7.1970 tarih ve 7/1066 sayılı Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulan vakıflar hakkında Tüzüğün 37.ci maddesinde gösterilmiş bulunmaktadır.

-Kamu görevlerine yardımcı olmak üzere gelirlerinden en az yarısını bu hizmetlere bırakmak üzere bir vakıf kurulmuşsa. Bu vakıflar için MK. 453. maddesindeki mirasçıların saklı pay oranları küçültülerek, vakıfa mal varlığından daha fazla iktisadi değer ayırması sağlanmıştır. Nitekim muris kurduğu vakfın gelirlerinden en az yarısını kamu görevi niteliğindeki işlerin yapılmasına tahsis etmişse, mirasçılarının mirasçısı kanundaki saklı payının ancak 1/3 ünü elde edebilir. Meselâ vakfın vakfa tahsis ettiği mal varlığı 1 milyon TL değerinde ise, mirasçının saklı payı 3/4 yani 750.000 TL iken; bu vakıf gelirlerinin en az yarısı kamu hizmetlerine ödenmek için kurulmuşsa, mirasçının saklı payı 250.00 TL.dir

Bakanlar Kurulunca vergi bağışıklığı kazanan vakıflar belli başlı şu vergileri ödemekten muaf olurlar:

-Bu tür vakıfların kuruluş işlemleri ile bu vakıflara yapılacak bağışlamalar h a r c a t â b i d e ğ i l d i r. (Harçlar Kanununun 38.md.sini değiştiren 903 sayılı Kanunun 5/H md.si).

-Veraset ve intikal vergisi ödemezler (903 sayılı k. md.5/D hükmü ile değiştirilen 7338 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu md. 4).

-Edinecekleri taşınmazlar veya aynı haklar için tapu işlemlerinde tescil veya şerh harcı ödemezler (903 sayılı K.md.5/H, 492 sayılı Harçlar Kanunu, 59/a).

-Kurumlar vergisi ödemezler. (903 s. K.md.5/A, 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, md.199 sayılı K.ile değişik 7.md.).

-Emlâk alım vergisinden muafdırlar. (903 s.K. ve 18.2.1963 tarih, 198 sayılı Emlâk Alım Vergisi K.md.4/ k.).

c) Y ü k s e k ö ğ r e t i m k u r u m l a r ı v a k ı f l a r ı : 17.8.1983 tarih ve 2880 sayılı Kanunla değiştirilen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanu-

(10) 903 sayılı Kanun ve onu değiştiren 1659 sayılı Kanunla MK. 453.md.de düzenlenen saklı paylara ve niteliklerine getirilen değişiklikler, doktrinde eleştirilmekte ve yeni düzenlemenin saklı pay kurumunu sarstığına, mirasçılar arasında anlaşmazlıklara ve saklı payın hesaplanmasında güçlükler yol açtığına, Medeni Kanun'daki saklı pay hükümlerini temelden bozarak düzensiz ve güvensiz duruma getirdiğine işaret edilmekte; hatta bu saklıcılar dikkate alınarak 1984 tarihli Medeni Kanunun ön tasarısında 453. maddenin üç ve dördüncü fıkralarına yer verilmediği belirtilmektedir, Bkz. Köprülü, B. 903 sayılı Kanunun Medeni Kanun'da yaptığı değişiklik sonucu meydana gelen vakıfların özel türlerinin tahlil ve tenkidi, IV VAKIF HAFTASI, YENİ VAKIFLARIN PROBLEMLERİ VE GELECEĞİ Sempozyumuna verilen tebliğ, 1 Aralık 1986, Ankara, s. IX.

(11) Bu konuda: Ataseven, A. Vakıf Yükseköğretim Kurumu, IV.VAKIF HAFTASI tebliği.

(12) Bkz. Özsunay, s. 432.

(13) Bkz. Egger, Art. 83, Nr. 7; İşeri, s. 151; Özsunay, s. 435; Köprülü, B. Medeni Hukuk, I, II. kitaplar, 1979, s. 565-566.

nun Ek 2. maddesine göre "Vakıflar, kazanç amacına yönelik olmamak şartıyla ve malî ve idarî hususlar dışında akademik çalışmalar, öğretim elemanlarının sağlanması ve güvenlik yönlerinden bu kanunda gösterilen usul ve esaslara uymak kaydıyla, yükseköğretim kurumları veya bunlara bağlı birimlerden birini veya birden fazlasını kurabilirler."

Bu hükümlerle, v a k ı f y ü k s e k ö ğ r e t i m k u r u m l a r ı kurulabileceği kabul edilmiş bulunmaktadır (Ek 8.md). Vakıflarca kurulacak yükseköğretim kurumlarındaki akademik organların devlet yükseköğretim kurumlarındaki akademik organlar gibi düzenlenmesini amirdir. Yine Vakıf yükseköğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim esasları, süreleri ve öğrenci hakları da 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunundaki hükümlere tâbi tutulmuştur, (Ek md.9.)

Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği 28 Mart 1985 tarih ve 18708 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Yükseköğretim Kurulunun 22 Mayıs 1985 tarih ve 85. 134.529 sayılı kararı ile ilk vakıf yükseköğretim kurumu olarak BİLKENT ÜNİVERSİTESİ kurulmuştur (11).

D) VAKFIN ORGANLARI: Mk. 77. md.si vakfın: 1. Zarurî, 2. ihtiyarî olmak üzere iki türlü organı olabileceğini hükme bağlamaktadır.

1. V a k f ı n z a r u r î o r g a n ı, yönetim organı (idare uzvu) dır. Bu organ bir kurul olabileceği gibi tek bir kişi de olabilir. Uygulamada bu organa "mütevelli heyeti", "idare heyeti",

"yönetim kurulu" veya "vakıf müdürü" gibi isimler verilmektedir. (12). Vakıf organı vakıf senedinde belirtilir, (MK. 75, Vakıf tüzüğü md.17 I.)

Vakıf senedinde vakfın organları, idare biçimi ve temsil tarzı y e t e r i n c e gösterilmemiş veya s o n r a d a n bir imkânsızlık doğmuşsa teftiş makamı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıflar Tüzüğü, md.17 II) vakfedene başvurarak eksikliklerin giderilmesini ister, MK.77 II. Vakıflar Tüzüğü, md.17 II. Vakfeden ölmüş veya eksikleri gideremeyecek durumda ise teftiş makamı vakfın tescil edildiği mahkemeye başvurarak kendi düşüncesini de bildirmek suretiyle noksanların ikmalini talep eder. (MK. 77 II; Vakıflar tüzüğü, md.17 II.)

2. V a k f ı n i h t i y a r î o r g a n l a r ı, vakıf senedinde genel kurul, danışma kurulu, onur kurulu, denetleme kurulu gibi organlar olarak düzenlenebilir. ihtiyarî organlar hakkında dernek genel kurulu ile ilgili MK. 5961. md.lerin kıyas yoluyla uygulanacağı hususunda doktrinde görüş birliği vardır (13).

Vakfın zarurî organı olan y ö n e t i m o r g a n ı'nın başlıca görevleri ve yetkileri şöyle özetlenebilir: Yönetim organı vakfı yönetir, üçüncü şahıslara karşı vakfı temsil eder, hukukî işlemlerini yürütmek için gerekli kararları alır; her takvim yılı başında vakfın malî durumunu uygun vasıtalarla ilan veya yayınlatıp siciline de tescil ettirir, MK. md. 81, Tüzük, md. 29; vakfa tahsis edilen malın veya hakkın mülkiyetinin vakfa geçmesini sağlar. (MK. 74 VI, Vakıflar Tüzüğü, md. 14.)

ANKARA'NIN KURULUŞUNDA VAKIFLARIN ROLÜ

Nazif ÖZTÜRK

Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edildiğinde küçük bir kasaba durumunda olan Ankara şehri, zengin bir tariht geçmişe sahiptir.

Galatlarca "Aneyra" denen şehrin adı günümüze dek "Ankara", "Angur", "Engürü" "Angora" biçimlerinden geçerek bugün "Ankara" olmuştur. Ankara'da ilk uygar topluluğun, Anadolu'da istikrarı sağlayan Hititler olduğu anlaşılmaktadır.

Hititlerin ardından Frigyalıların yerleştiği şehir daha sonraları sırayla Lidyalılar, Kimerler, Persler ve Makedonyalıların egemenliklerinde yaşamış, Büyük İskender'in ölümüyle Galatların az sonra da Romalıların eline geçmiştir. Galatlılar tarafından yaptırıldığı sanılan Ankara Kalesi, Romalılar ve özellikle Selçuklular Devri'nde onarılmıştır.

Ankara, ortaçağda Hıristiyanlığın Anadolu'daki belli başlı merkezlerinden biri olmuştur. VII. yy. da İranlıların hemen ardından da Arapların saldırılarına uğrayan Ankara, 1073 yılında Türklerin eline geçmiştir.

Şehir bir ara Haçlı Ordularının istilasına uğramışsa da 1127 yılında Selçukluların, 1354 yılında da Osmanlıların egemenliğine girmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yenilmesinden sonra şehirde bazı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Fakat daha sonra istikrar sağlanmış ve Fatih devrine kadar, Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştur.

Ünlü seyyahların seyahatnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre Ankara, Orta Anadolu'da önemli bir kalenin e-

teğinde kurulan ve Osmanlı Devri'nde genişleyen büyük bir ticaret ve sanayi şehridir. Şehir 17. ve 18. yy.larda oldukça zengin ve devrine göre mâmurdur. Halkın büyük ekseriyeti Türktür ve burada ayrıca pekçok da Avrupalı tüccar yaşamaktadır.

18. yy.ın başlarında nüfusu 100.000'e yükselen Ankara, bu yüzyılın sonları ile 19. yy.ın başlarında bir düşüş sürecine girmiştir. Bu düşüş bir bakıma şehrin "velinimet" olan tiftik keçilerinin başka ülkelerde üretiminin başlamasına paraleldir. 1874-75 yıllarında hüküm süren kıtlık bu gerilemeyi hızlandırmıştır. Orta Anadolu'yu kasıp kavuran, insanların ölümüne, çoğunun hicretine yol açan bu korkunç kıtlık sebebiyle Türk unsuru önem ve zenginliğini kaybetmiş, ticaret azınlıkların eline geçmiştir.

Bu gelişmelerin sonucu, Ankara büyük şehirlikten bir kasaba durumuna düşmüştür. 1917 yılı yangını ve I. Dünya Savaşı, Osmanlı Dönemi Ankara'sının sonu olmuştur. 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen başkenti ilan edilmesi, Ankara için yeni bir devri başlatmıştır.

Başkent olmanın gerekli kıldığı hemen hiçbir fiziki ve sosyal altyapıya sahip olmayan ve yukarıda sıralanan sebeplerle bozkır üzerinde harabe bir Anadolu kasabası görünümüne dönüşen Ankara'yı ele alarak; o'nun, evkâfın engin zenginlikleri ile desteklenerek nasıl Başkent Ankara haline getirildiğini anlatmaya çalışacağız.

Bu noktada bir nebze de vakıf kav-

ramı üzerinde duralım.

Vakıf, insanlıkla birlikte var olan, ancak İslâmla birlikte yaygınlaşan iyilik, şefkat ve dayanışma duygularının teşkilâtçılık rûhuyla bütünleşmesi sonucunda, **şaha** kalkan bir hukuk abidesidir.

Vakıf esprisi ve uygulaması, Selçuklular ve Osmanlılar dönemi kültürünün her sektöründe yaşatıcı, koruyucu ve geliştirici bir rol oynamıştır. Gerçekten İslam-Türk toplumunda vakıf, coğrafyayı vatanlaştıran; serveti hizmete dönüştürerek vatani iktisadî, içtimaî ve kültürel müesseselerle donatan; insanları sevgi, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ağlarıyla birbirine bağlayarak bütünleştiren; mazi, hâl ve istikbâl arasında köprü kurarak tarih şuurunu canlı tutan bir medeniyet unsuru olmuştur.

Memleketimizde mevcut, dünya çapında kıymete haiz eski eser ve abidelerin büyük bir kısmı vakıf yoluyla yapılmıştır. Bu eserler millî kültürümüzün ve tarihimizin tapu senetleridir.

Uygarlık tarihimizin temel bölümlerinden birini kapsayan ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinde önemli bir yer işgal eden vakıf müessesesi, hiçbir millette Türk toplumundaki kadar büyük ve anlamlı olmamıştır.

İslâmiyet'in zuhuru ile toplumun güçsüzlerini korumak, yolcu ve misafirleri ağırlamak, zamanın toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan vakıfların, zaman süreci içerisinde, tesis edildiği milletlerin ihtiyaç ve karakterine göre hizmet alanı genişlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin iç ve dış siyaseti, ekonomik yapısı, ulaşım, sosyal ve kültürel hizmetleri ile vakıflar iç içedir. O devirde, bugün devletin ve kamu kuruluşlarının üzerine aldığı, kamu hizmetlerinin birçoğu vakıflar tarafından yürütülmüştür.

Zengin vakıf gelirleri ile kurulan ve çok yönlü fonksiyonları bulunan "külliye" ler, 13. yy.ın başından itibaren çeşitli Anadolu şehirlerinde kendini göstermeye başlamıştır. Gerek başka dinlerden İslâm'a girenler ve gerekse Türkler arasında, dîni inanış ve farklı medeniyet anlayışına sahip bulunan

grupların bir ideal etrafında toplanmasında vakıf külliyelerinin çok büyük rolü olmuştur.

Külliye, insanların şehir hayatına geçmesi için gerekli olan ihtiyaçları karşılayacak yapı özelliğine sahiptir.

Ortada büyük bir cami etrafında medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, hastahane, aşhane, han, hamam, kervansaray, kalenderhane (zaviye dergah), muvakkithane, türbe, kapalı çarşı, su bentleri, şadırvan ve umûma açık tuvaletlerden oluşan külliye; o günün şartlarına göre asgariden altyapı ihtiyaçlarını karşılayacak niteliktedir.

Vakıf külliyelerinin tesis edildiği yerlerde ulaşım sağlanmış, temizlik, eğitim, ibâdet, barınma, beslenme ihtiyaçları karşılanmış, sağlık sorunları çözümlenmiş olmaktadır.

Selçuklu ve Osmanlı külliyeleri toplumsal kaynaşmayı teşvik eden, modern anlamda bir sosyal merkez karakterine sahiptir. Bunlar sadece ibadet yeri, öğretim merkezi ya da fakir mutfağı oldukları için değil, fakat çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine ön ayak oldukları için sosyal katalizör rolü oynamışlardır.

Vakıflar, tesis ettiği mektep ve medreselerle gençleri; cami ve dergahlarla yetişkinleri eğitmiştir. Bu müessese sayesinde, dul ve kimsesizler yiyecek gıda, giyecek elbise; öksüzler okuyacak okul; hastalar tedavi olacak hastahane; ölümler yatacak mezar bulmuşlardır. Bu durum zengini yoksula karşı merhametli, yoksulu da zengine karşı saygılı yapmıştır. Yardımın şahıslar eliyle değil de, müesseseler kanalı ile yapılması yoksulun şahsiyetini korumuş, onu kişilere minnet duygusundan kurtarmıştır. Fiziksel çevre ve kişisel noksanlıklar sebebiyle bazen dayanılmaz hale gelen hayatın yalçın ve sertlikleri yumuşatılarak dünya yaşanır hale getirilmiştir.

Vakıflar, geliştirdiği sosyal yardım müesseseleri ile sadece insan şahsiyetinin korunmasıyla yetinmemiş, toplum-devlet bütünlüğünü de sağlamıştır.

Toplumun ihtiyaç duyduğu bu hiz-

metler, millet fertlerinin alinteri ile kazandıkları mallarından bir bölümünü, Allah'ın rızası için, kamunun hizmetine sunmaları sonucu gerçekleşmiştir.

Vakıf müesseselerinden herbirinin kuruluş ve işleyişi hususunda; bizzat vakıf kurucusu tarafından düzenlenen ve kadı tarafından onaylanan hukukî belgeye "vakfiye" denilmektedir. Bugün sosyal ve ekonomik tarihimizin en önemli kaynaklarından birini, hiç şüphesiz bu vakfiyeler meydana getirmektedir.

Vakıfların külliye sistemini veya muhtelif yapılaşmalarla Osmanlı şehirlerinde hissedilen olumlu gelişmesini, Ankara'da da görmek mümkündür.

Yerli ve yabancı seyyahlar, şehrin vakıf eserlerle imar edildiğini görerek, eski Ankara'yı bir vakıf şehir olarak anlatmışlardır.

Seyyahların yaptığı Ankara gravürlerinde en belirgin üç eser vakıftır. Bunlar Hacı Bayram Camii, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak kullanılan Mahmud Paşa Bedesteni ve Cenabı Ahmed Paşa Camii'dir. Bunlara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmek suretiyle fonksiyone edilen Sulu Han'ı da ilave etmek lazımdır.

Aşağı yukarı 1640 yılında Ankara'yı gören Evliya Çelebi; "Ankara Kalesi, yüksek bir dağın doruğunda, dört kat beyaz taştan yapılmıştır. Katları birbirinden yüksektir. Her tabakasının arası 300'er adımdır. Duvarların yüksekliği 60 arşın, genişliği 10 Mekke zirâ'dır. Garip bir mühendislikle yapılmıştır. İçerisinde 360 mahalle, bahçesiz 600 ev bulunmaktadır. Tamamı vakıf olan 76 Camii, 200 hamamı, 170 çeşmesi, bütün öğrencileri burslu 9 medresesi, 3 dar'ulhadisi, 18 sıbyan mektebi (ilkokul), 18 dergahı, 2000 dükkanı, sanat niteliği yüksek bedesteni ve çarşıları mevcuttur." dedikten sonra kadınlarının rengarenk sof feraca giydiklerinden ve gayet edepli gezdiklerinden bahseder.

1739-1740'da Ankara'ya gelen İngiliz seyyah Richard Poekoche, 12'si minareli olmak üzere şehirde 100 kadar cami in varlığından bahseder. İngiliz

seyyaha göre, Ankara'nın nüfusu 100.000 kadardır. Nüfusun 1000 kadarı kale muhafızı olmak üzere 90.000'ni Türktür. 1500'ü Rum ve geri kalanı Ermeni olmak üzere 10.000'kadar Hıristiyan mevcuttur. Bu seyyaha göre Ankara'da ayrıca çok fakir 40 Yahudi aile de bulunmaktadır.

Bütün seyyahlar Ankara'nın tiftik keçilerinden ve bu hayvanların tüylerinden elde edilen "sof" ticaretinden uzun uzun bahsederler. O dönemde Ankara'da Avrupalı tüccarlar **oturmakta** ve her yıl Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya 500-600 deve yükü sof gitmektedir.

Ticaretin iyi işlediği dönemlerde insanlar zengin, Ankara şehri mâmurdur. Bağımsız dükkanların yanında, büyük paralar sarfedilerek yaptırılan 13 adet vakıf han ve bedesten bulunmaktadır. Fakat maalesef, bugün bunlardan sadece Sulu Han ve Mahmud Paşa Bedesteni günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ankara'da da mahalleler, bir dînt yapının veya bir arada olmayı arzu eden meslek gruplarının vakıf yoluyla tesis ettikleri bir zaviyenin etrafında oluşmuştur. İslâm şehir tipinin üç temel ögesi, cami-mescid, pazar-çarşı, hamam ve sudur. İstisnasız şehirlerin bu üç temel ögesini asırlardır vakıflar üstlenmiştir. Vakıf olmayan bir cami, medrese, mektep, kütüphane göstermek mümkün değildir. 1911'lerde devlete ait tek kütüphane vardı, o da seviye olarak, vakıf kütüphanelerinin en gerilerinde olan Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne bile denk değildi.

Kanunî Dönemi'nde kale içerisindeki Müslümanlara ait mahallelerin tamamının ismi bir mescide izafe edilmiştir. Güzeloğlu Mescidi Mahallesi, Dudisan Mescidi Mahallesi, Aşağıkapı Mescidi Mahallesi gibi. Hisar dışında da durum bundan farklı değildir. İslâm şehir düzeninde mahallenin mescid çekirdeği etrafında oluşması kuralı, Ankara'da da çok açık bir şekilde görülmektedir.

Buraya kadar anlattıklarımızla, mazisi çok eskilere uzanan Ankara'nın I.

Cihan Savaşı, yangın ve kıtlıklarla 100.000'lik bir şehirden Anadolu bozkırının ortasında kale surları içerisinden tren istasyonuna kadar uzanan 20 bin nüfuslu küçük bir kasaba görünümüne dönüştüğü; vakıfların ise din, dil ve ırk ayırımı yapmaksızın şefkat kollarını tüm insanlığa açan, fizikî ve sosyal altyapısını tamamlayarak kurduğu külliyelerle, boş ve ıssız yerleri iskâna açan, çağlar boyunca sürdürdüğü yapılaşma hareketi ile şehirleri İslâm mimarisi ölçüleri içerisinde imâr ve ihya eden bir müessese olduğu anlaşılmıştır.

Biz bu noktada bir Anadolu kasabası görünümündeki Ankara'nın vakıf eliyle nasıl başkent Ankara olduğunu anlatmaya çalışalım:

1920'den itibaren yeni kurulan hükümetin merkezi olan Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ekim 1923 tarihinde kabul ettiği bir kanunla Türkiye Devleti'nin başkenti ilân edilmiştir.

Mecliste alınan bu kararla hukuktan formalite tamamlanmış, Cumhuriyet kurulmuş ve bu yeni devletin merkezi Ankara olmuştur. Ancak herşey bu kararlarla bitmemektedir.

Yeni devletin, Türkiye Büyük Millet Meclisi binaları başta olmak üzere idari yapılara, otele, hamama, okula, yola, suya ihtiyacı vardır. Bu noktada vakıfları devrede görmekteyiz.

İmâr çok yönlü çalışmayı gerektiren çaplı bir iştir. Herşeyden önce paranız, kalifiye teknik elemanınız, üzerinde imâr plânları yapacağınız arazi ve arsalarınız olması gerekmektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nde bunlardan hemen hiçbirisi yoktur.

Köklü bir maziye sahip olan Evkâf İdaresi, Mimar Kemaleddin Bey'in başkanlığında iyi bir teknik kadroya sahipti. Vakıflara ait olsun olmasın, Ankara'nın ilk yapılarında bu ekibin imzası bulunmaktadır. Ankara Palas'tan Merkez Bankası'na kadar Ulus ve çevresindeki benzer yapılar, bu söylediğimizin canlı şahitleridir.

Yeni hükümetle birlikte diplomasi yönünden Anadolu'nun ortasında bir

hareketlilik gözlenmektedir. Fakat, Ankara yabancı misyon şeflerini ağırlayacak bir otele sahip değildir. İş bununla da bitmemektedir. Ankara iklimi sert bir şehirdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen üyelerin oturabileceği kaloriferli sıcak sulu evlere, hükümet merkezine gelen yerli ve yabancı misafirlerin kalabileceği otele, sinema, tiyatro, klüp v.s. gibi dinlenme ve eğlenme yerlerine, gençlerin okuyacağı okullara, yetişkinlerin eğitileceği konferans salonlarına, temizlik için hammama, yiyecek maddelerinin temini için sebze ve meyve haline, bu gıda maddelerini taşıyan hayvanların barındırılacağı hana, hastaların tedavisi için hastahaneye, aklımıza gelen ve gelmeyen insanın gereksinme duyacağı bir yığın fiziki ve sosyal altyapıya ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız noksanlıkların hemen tamamını vakıflar bir plân dahilinde gerçekleştirmişlerdir.

Vakıflara ait arsaların belediyelere takdir edilecek bedellerle satılmasına ilişkin 1926 tarih ve 748 sayılı kanundan sonra, 1928 tarih ve 1351 sayılı kanunun 9. maddesi ile imâr plânında gerekli görülen tüm vakıf arazi ve arsalarının karşılıksız olarak Ankara İmâr Müdürlüğü'ne devri kararlaştırılmıştır. İmâr Plânlarında yola, yeşil sahaya ve diğer kamu hizmetlerine ayrılan vakıf yerler üzerinde bina varsa, Belediyeler sembolik mahiyette sadece bu binaların enkaz bedellerini ödemek durumundadır, o kadar.

Böylece, İmâr Plânı içerisinde kalan bütün vakıf arsa, arazi ve binalar Ankara İmâr Müdürlüğü'nün emrine tevdi edilerek, masrafsız bir Ankara Şehri İmâr Plânı çizilmesine zemin hazırlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte, Vakıflar eliyle Ankara'da büyük bir imâr hareketine girilmiştir.

İlk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi binası yapılması için Kızılbey Vakfı'ndan arsa verilmiştir. Bugün Ulus Heykeli, eski Meclis Binası, Ankara Palas, Stad Oteli, II. Vakıf Apartmanı

(Toprak ve Tarım Genel Müdürlüğü), Osmanlı Bankası ve Merkez Bankası kompleksinden meydana gelen ada tamamen Vakıflar İdaresi'nce imâr edilmiştir.

Yabancı misyon şeflerinin ağır- lanması için Ankara Palas Oteli, bugün maalesef yerinde göremediğimiz ve halen Merkez Bankası ek inşaatı yapılan yerde bulunan ve bekâr parlamenterler ile diğer yerli ve yabancı misafirlerin kalması için dört katlı Belvü Palas (I. Vakıf Apartmanı) Oteli, yine aynı yerde Anadolu Kulübü, halen Toprak ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün kirasında olan ortasında tiyatro-sinema- sı (Küçük Tiyatro) bulunan dört kapılı, dört asansörlü ve dört blok halinde evli parlamenterlerin oturması için II. Vakıf Apartmanı, bu binanın hemen yanında ve bugün Devlet Balesi ve Operasının oturduğu III. Vakıf Apartmanı, arkasındaki işyeri binaları ve bunların arasına uygun plânlarla biblio gibi lojmanlar yapılmıştır.

Elimizdeki kayıtlara göre, aynı ada içerisinde Ankara Palas'dan baslamak üzere, Belvü Palas, beş vakıf apartman ve evler için o günün parası ile 2.435.486, 60 lira sarfedilmiştir. Bugünün bütçesi ile bu rakam insana çok küçük gelebilir. Oysa bu rakam Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1925 yılı bütçesine denktir. Zira Genel Müdürlüğün 1925 yılı bütçesi 2.511.500 TL. dir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1 Türk Lirası 1 Reşat altına eşitti. Bugün 1 Reşat 100.000 TL.dir. Buna göre yapılan harcama 243.548.660.000 liradır ki, bir ada üzerine dağılan bu yapılar kompleksini ancak bu kadar bir harcama ile yapmak mümkün olabilir.

Vakıflar konut yapımı konusunda bunlarla yetinmemiştir. Halen Büyük Doğumevi Hastahanesi'nin bulunduğu Hamamönü ve Dumlupınar Caddesi'nde vakıf personelinin oturması için birçok lojman yaptırmıştır. Bu lojmanlardan bir kısmında vakıf personeli kalmış, diğer bir bölümünde de devlet erkânı, hatta Bakanlar oturmuştur.

Ne yazık ki, bu binaların büyük ekseriyeti bugün mevcut değildir.

Eski mektep ve medreselerin tamamı Maarif'e devredildikten başka, Mithatpaşa'daki Mimar Kemaleddin İlkokulu'nu 100.295.00 TL harcayarak Vakıflar Genel Müdürlüğü yaptırmış ve öğretime açmıştır.

Bilindiği gibi Atatürk'ün emriyle Ankara'da ilk açılan Fakültelerden biri Hukuk Fakültesi'dir. Çankırı Caddesi üzerinde bulunan ve halen Ankara Müftülüğü'nün kirasında olan İtfaiye Meydanı'ndaki bina, 140.384.64 lira harcanarak Vakıflar tarafından Hukuk Fakültesi olarak yaptırılmıştır.

İlmi toplantıların yapıldığı ve yetişkinlerin eğitildiği bir merkez olarak kullanılan Türk Ocağı kompleksinin yapımına 102.000.00 lira ile iştirak edilmiştir. Bu miktar tüm bina maliyetine yakındır.

Ankara'nın ilk yataklı tedavi merkezi olan Numune Hastanesi ana binası yine 675.000.00 lira ile Vakıflar tarafından finanse edilmiştir.

İstiklal Savaşı'nda şehit olan vatandaşlar ile diğer dar gelirli vatandaşlarımızın çocuklarını karşılıksız okutmak üzere Etimesgut'da bir yatılı okul yaptırılmış, öğretmen lojmanlarına kadar bütün sosyal tesislere bu yapıda yer verilmiştir. Okul kompleksi 25 dönüm arazi üzerine oturmakta ve halen Etimesgut Yetiştirme Yurdu olarak kullanılmaktadır. Bu kompleks için 327.900.00 lira harcanmıştır.

Yine Etimesgut'da askeri birliklerin banyo ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir hamam, hal ve işyerleri ile birlikte bugün PTT'nin depo olarak kullandığı han binaları bir külliye halinde Vakıflar tarafından tesis edilmiştir.

Bu imar hareketinden başka Darülfunun, Darüş-Şafaka, Himâye-i Etfâl ve Himâye-i Eşcâr Cemiyetleri ile Türk Ocakları, Muallimler Birliği, Ankara Belediyesi ve spor kulüpleri gibi sosyal ve kültürel faaliyet gösteren Cemiyetlere de 1.967.886 TL yardım yapılmıştır.

Ankara'da vakıfların yaptığı hizmet bunlarla bitmemektedir. Bir taraftan tariht işyerleri restore edilirken bir

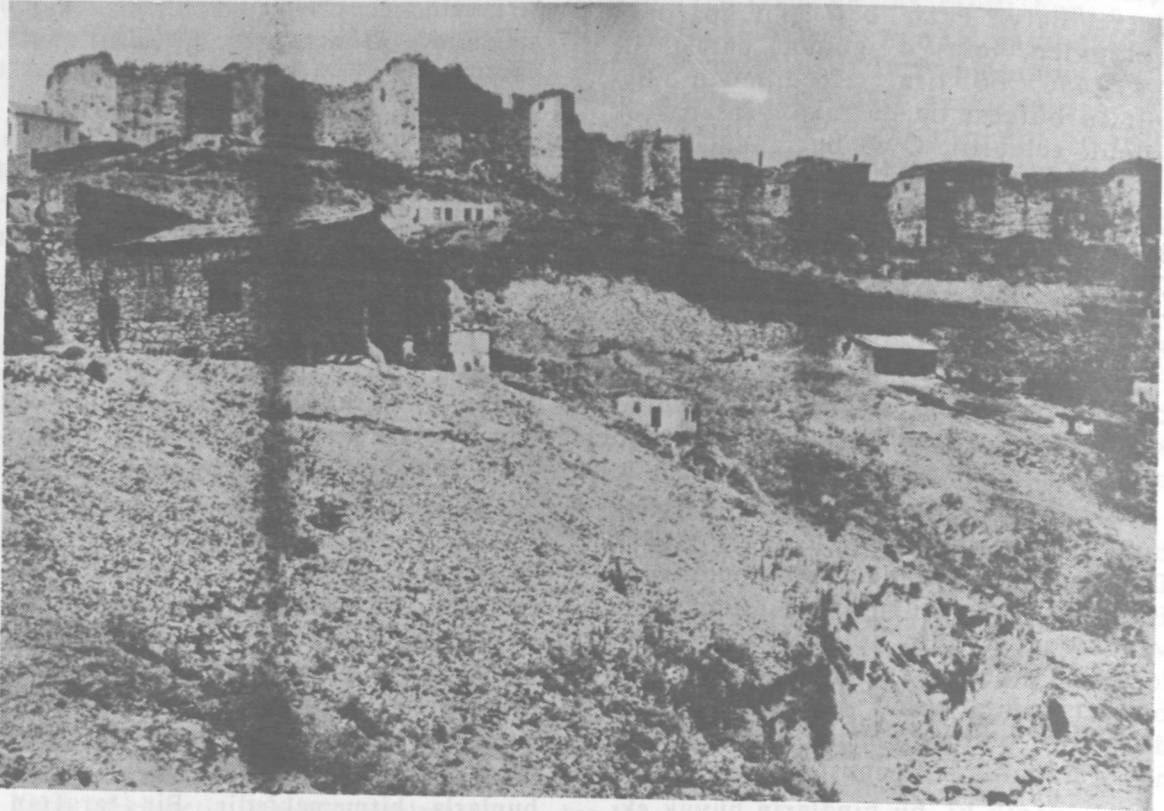
tarafından da Anafartalar Caddesi üzerinde dükkanlar ve işhanları yapılmıştır. Ulus Perakende Hali'nin arkasındaki Kuyumcular Çarşısı ve işhanı bunun tipik bir örneğidir.

Türkiye genelinde olduğu gibi, 831 Sayılı Sular Kanunu ve 1580 Sayılı Belediyeler Kanununun 160. maddesi ile de, bu amaca meşrut tüm taşınır-taşınmaz mal varlığı ile birlikte vakıf sular ve mezarlıklar Belediye'ye devredilmiştir.

Genel bir ifade ile 1924-1932 yılları arasında 8.604.737 TL Ankara'nın imâ-

rına, 1.967.886 TL. da kültürel faaliyet gösteren cemiyetlere olmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce toplam 10.572.623 TL. harcama yapılmıştır.

Bir şehirde Meclis Binası'nın yerinden oteline, sinemasına, konferans salonuna, okuluna, hastahanesine, parlamentelerinin oturacağı apartmanına, çarşı ve pazarına kadar herşey vakıf parası harcanarak yapılmışsa, tüm inşaat projeleri vakıf teknik heyetince çizilmişse bu şehir vakıflar eliyle imar edilmiş olmaz mı?

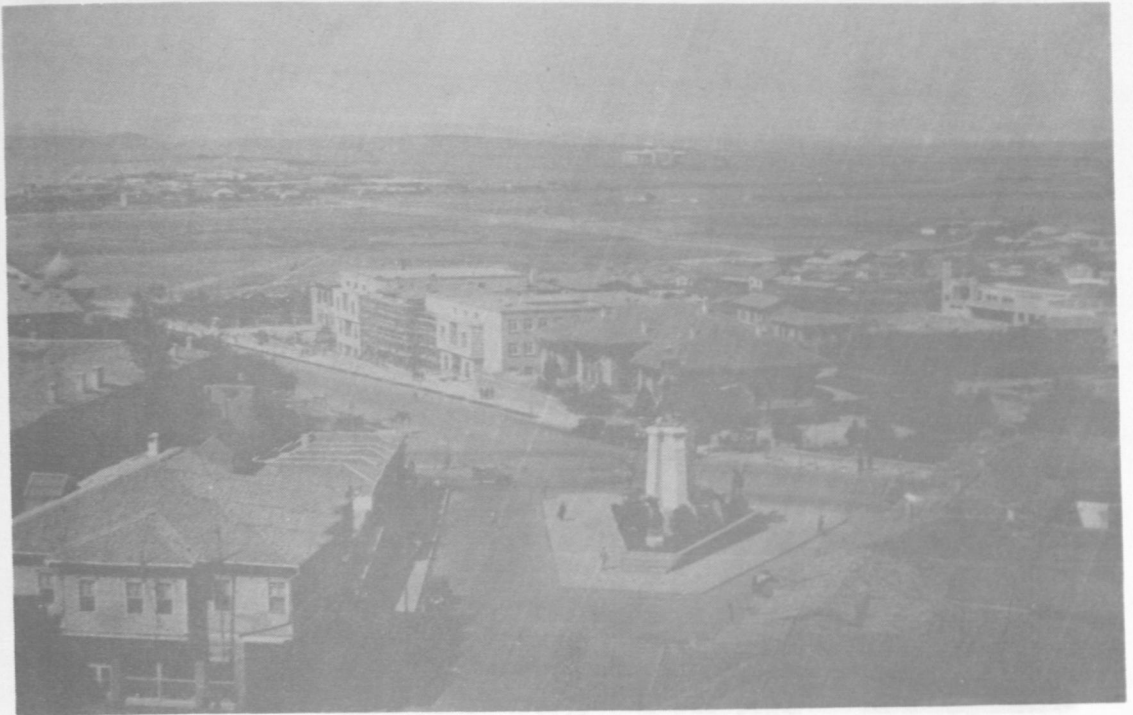

RESİM : 1- Ankara Kalesi'nin 1925'lerde durumu (S.EYİCE)

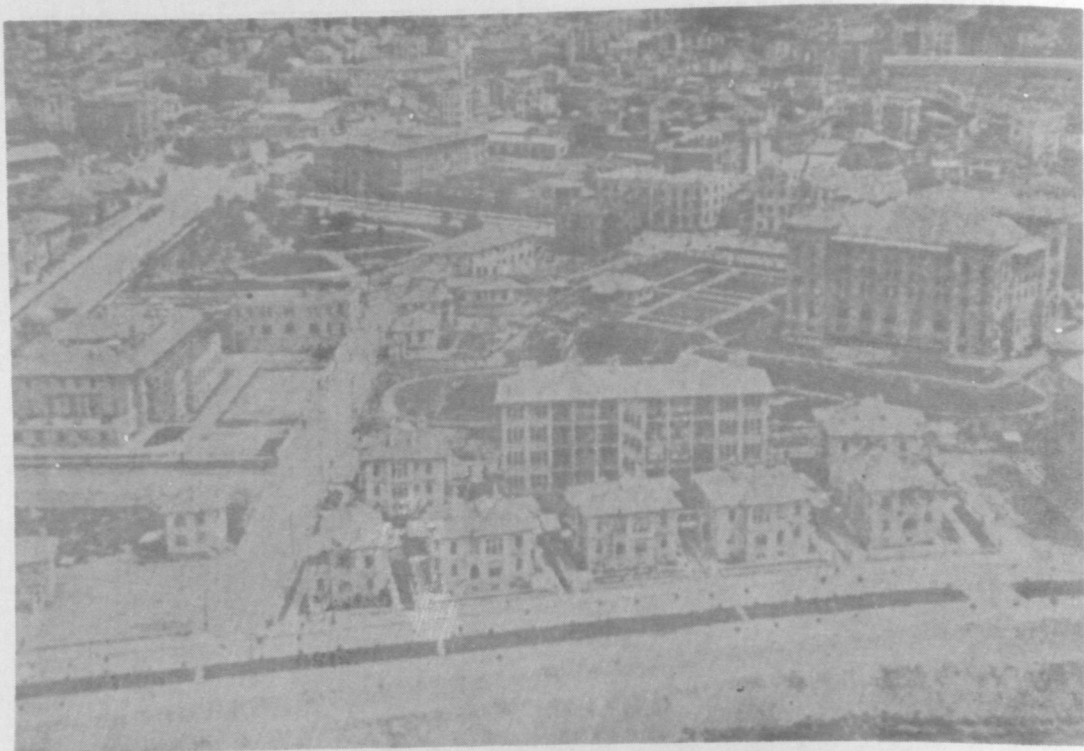

RESİM : 2- 1930 yılında Başbakanlık binası olarak kullanılan ve halen Maliye ve Gümrük Bakanlığı olarak kullanılan bina ve çevresi

RESİM : 3- 1930 yıllarında Ulus Meydanı

RESİM : 4- 1930'lu yıllarda Ulus ve çevresinde Evkaf'ca inşa edilen otel, lojman ve apartmanların genel durumu.

RESİM : 5- Ulus'taki vakıf akarlardan birisi.

RESİM : 6-1.Vakıf Apartmanı

RESİM : 7- Belvü Palas

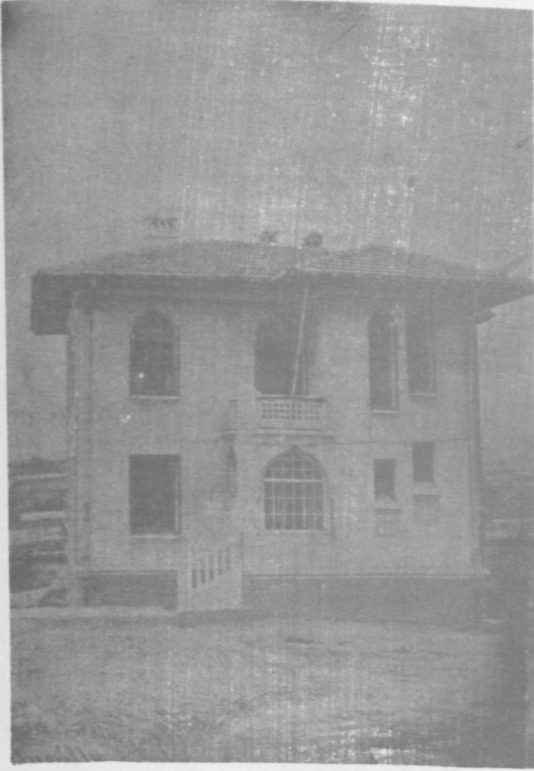

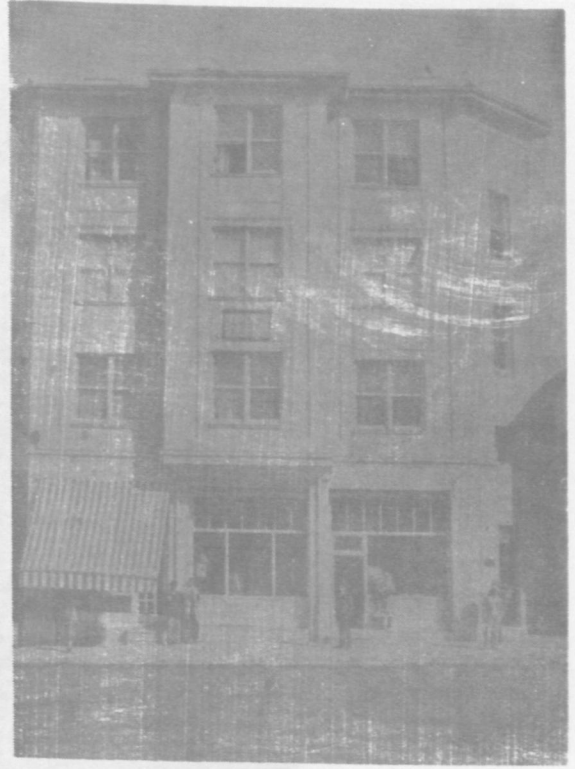
RESİM : 8- Etimesgut'da hamam olarak inşa edilen bina.

RESİM : 9- Etimesgut'da yatılı okul lojmanı.

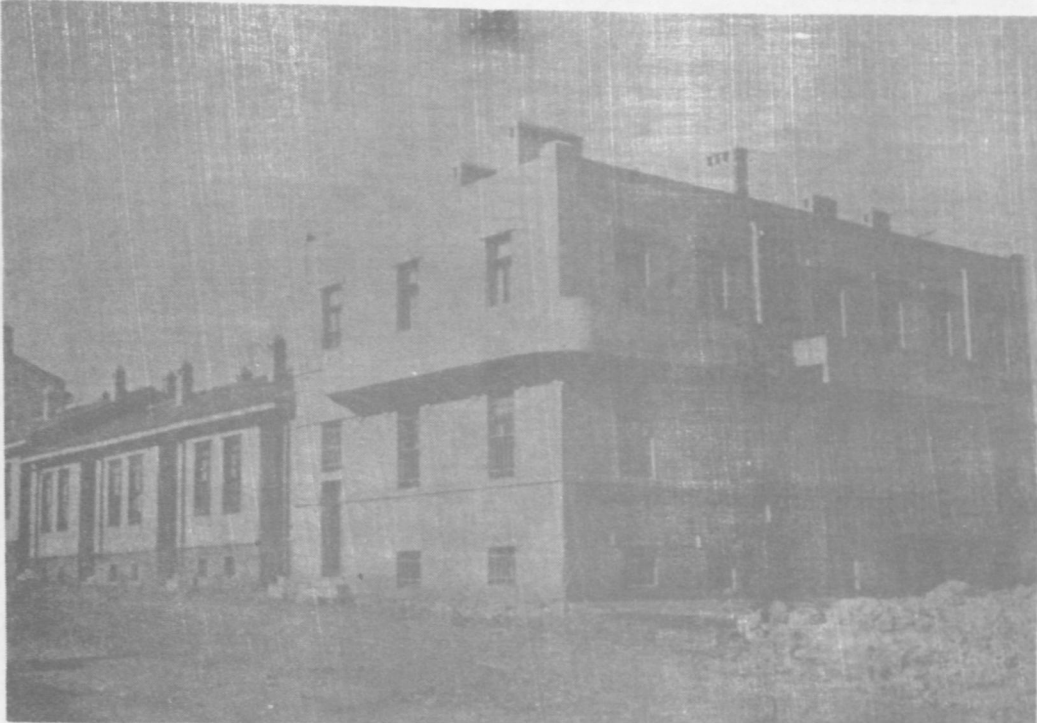

RESİM : 10- Ankara Palas civarında ilk yapılan memur lojmanlarından birisi.

RESİM : 11- Ankara 3.Vakıf Apartmanı.

RESİM : 12- Hamamönü'ndeki memur lojmanlarından bir kısmı (Halen burada Doğumevi mevcuttur)

RESİM : 13- Dumlupınar'daki memur lojmanlarından birisi
(Bu binalar yıkılarak yerine yeni lojmanlar yapılmaktadır).

RESİM : 14- Hukuk Fakültesi olarak yapılan ve uzun süre Hukuk Fakültesi olarak hizmet gören bina
(Şimdi Ankara Müftülüğü hizmet binası)

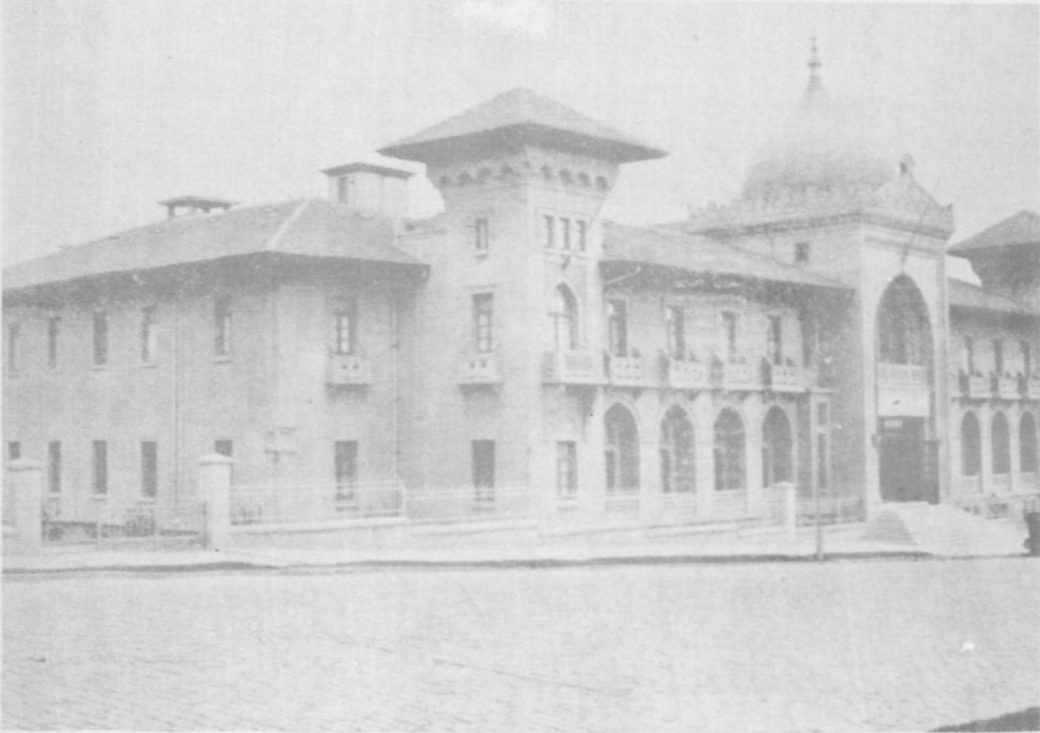

RESİM : 15- Etimesgut'da yapılan Vakıf Yatılı Mektebi (Halen Çocuk Esirgeme Kurumu Yetiştirme Yurdu)

RESİM : 16- Ankara Palas (Devlet Konukevi)

RESİM : 17- Etmesgut'ta modern hamam.

RESİM : 18- Etmesgut'da hamam olarak yapılan bina. Bugün memur lojmanı olarak kullanılmaktadır.

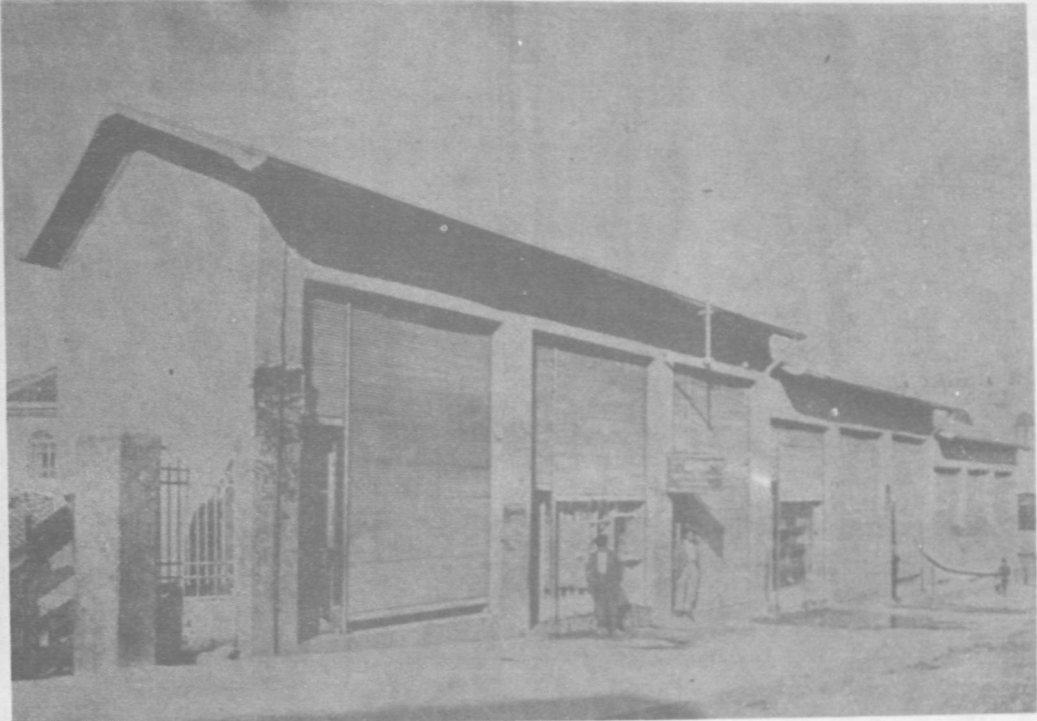

RESİM : 19- Etimesgut'da hal dışındaki vakıf dükkanlar.

RESİM : 20- Anafartalar'da vakıf dükkanlar.

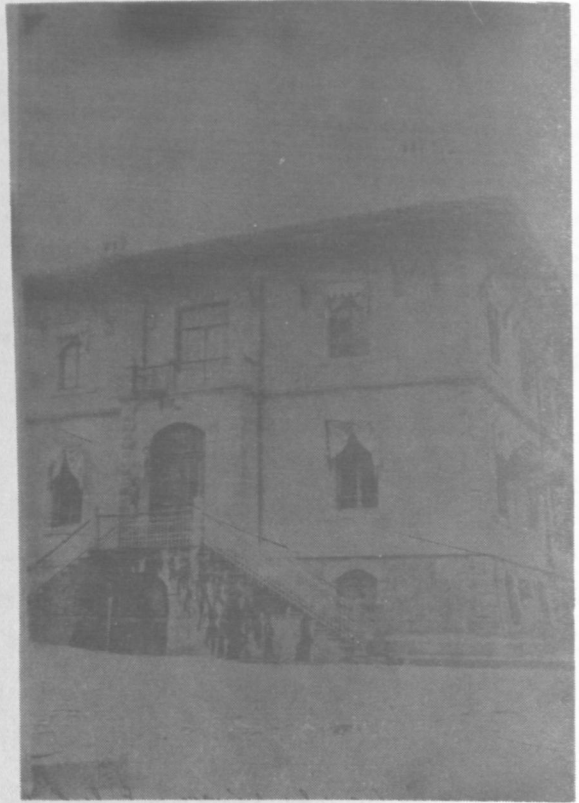

RESİM : 21- Anafartalar Caddesi'ndeki vakıf dükkanlar.

RESİM : 22- Anafartalar'daki vakıf işhanı.

RESİM : 23- Şer'îye ve Evkaf Vekaleti binası olarak yapılan ve uzun süre Anafartalar Polis Karakolu olarak kullanıldıktan sonra halen otel olarak kullanılan bina.

RESİM 24 : Etimesgut Vakıf Yatılı Mektebi (halen Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yetiştirme yurdu olarak kullanılmaktadır).

RESİM 25 : II. Vakıf Apartmanı.

RESİM 26 : Ankara Palas (Devlet Konuk Evi)

RESİM 27 : Ulu-Hal civarındaki
Vakıf Kuyumcular Çarşısı

RESİM 28 : Vakıflar tarafından
yaptırılan ve uzun
süre Hukuk Fakültesi
olarak kullanılan bina,
halen Ankara Müftülük
Sitesi ve
Vakıflar İmaretini
olarak kullanılmaktadır.

RESİM 29 : Şer'iye ve
Evkâf Vekâleti hizmet
binası olarak yaptırılmıştır.
Halen üst katları otel,
zemin katı ise iş yeri olarak
kullanılmaktadır.

ARŞİV MALZEMESİNİ TAHRİB EDEN UNSURLAR, BUNLARA KARŞI KORUNMA METODLARI VE ARŞİV MALZEMESİNİN RESTORASYONU

İsmet BİNARK

Namik el-huruf vak'aniüvis olduktan sonra Topkapu Sarayında bulunan evrâk ve vesâik-i atfka-i resmîyenin muayene ve tedkikine memur oldum. Evrâk Kubbealtı nam mevkie muttasıl mahzenlerde olub başka yerde evrâka desti-res olunamadı... Vaktâki iki refik ile geçen haziranda gittik; otuz seneden beru açılmayan kapusını açdırub içeri girdik. ağlanacak bir hal-i perişanî ve sefalet yüreklerimizi sızlatdı. Bodrumlara ve şirvanlara varıncaya kadar sandık ve torba doluları evrâk üst üste yığılmış. otuz seneden beru sakfın hemen her tarafı yağmurlarda aktığından sandıklar ve torbalar çürümüştü. Evrâk darmadağın. rutubetten tefessüh edüp duruyor. öyle bir taaffün ki içeride bir çarık duramadık... Kâğıt parçaları meyanında siyah külçeler görülüyordu. Dikkatle muayene etdikde rutubetten biri birine yapışan kâğıtlar mürûr-ı zemân ile birer kütle-i fahmiyye şeklini almış ve kara taş kesilmiş olduğuna vâkıf olduk. Bu külçeler öyle asâr-ı atfedendir ki bilmem dünyanın başka tarafında emsaline tesadüf olunabilir mi?... Külçeler teseyyübümüziñ ve biçâre evrâk hakkında reva gördüğümüñ zulm ve gadrın birer şâhid-i adlidir..

Gelelim evrâkımızın hâline bunların bir kısmı parça parça olmuşdur. Sigara kâğıdı büyüklüğünde parçalar dahi vardır. Bir oda dolduran ve varâkpâreleri siyâk ve sibâk ibareyi bularak birbirine yapışdırub asıllarını ihya etmek belki mümkündür; fakat sabr-ı Eyyübe mâlik ve meraklı âdemler bulmalıdır. Bir kısmı da yarı yarıya çürümüştü ve yazıları kısmen bozulmuş vesikalardır ki bunların tamiri kabildir. Bir üçüncü kısmı da kâ-

ğdın nefîset ve metânetine mebni sağlam kalmış olan evrâk ve defâtirdir..."

*

Yukarıdaki satırlar, 1853-1925 yılları arasında yaşamış, Telif Eserleri Tetkik Komisyonu üyeliği, Vak'anüvislik, Tarih-i Osmanî Encümeni Reisliği gibi görevlerde bulunmuş olan tarihçi Abdurrahman Şeref(*) Bey'in, *Tarih-i*

(*) 1853-1925 yılları arasında yaşamış olan Abdurrahman Şeref, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Vak'anüvisi'dir.

İlk Öğrenimini Eyüp Mahalle Mektebi'nde tamamlamış, bilâhare Eyüp Rüştîyesi'ne devam etmiş, 1873'de Mekteb-i Sultanî'yi (Galatasaray Lisesi) bitirmiştir. Önce Mahreçî Aklâm adlı okulda tarih hocalığı yapmış, daha sonra Mektebi Sultanî'de gramer ve imlâ, Muallim Mektebi'nde de tarih okutmuştur. Mülkiye Mektebi'ne müdür olunca, coğrafya, Osmanlı tarihi, İslâm tarihi, istatistik ve ahlâk dersleri hocalığı yapmış, sonra da Dârülfünun'a devletler tarihi hocası olmuştur.

Abdurrahman Şeref Bey, daha sonra Defter-i Hakanî Nesareti'ne, Ayan Meclisi üyeliğine ve Maarif Nâzırlığı'na getirilmiştir. İki defa Maarif Nâzırlığı'nda bulunmuştur. Bu arada kendisine, Telif Eserleri Tedkik Komisyonu üyeliği, vak'anüvislik, Tarih-i Osmanî Encümeni Reisliği, Ayan Heyeti İkinci Reisliği gibi görevler de verilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda İttihad ve Terakki Hükümeti iktidardan çekilince, yeni kurulan Müşir İzzet Paşa Kabinesi'ne önce Posta ve Telgraf Nâzırı, sonra da Devlet Şûrası Başkanı olmuştur. Salih Paşa Kabinesi'nde önce vekâleten, bilâhare de asaleten Maarif Nâzırlığı yapmıştır. Salih Paşa istifa edince açıkta kalmış, Kuvayı Millîye İstanbul'a gelince, Ayan Heyeti lağvedildiğinden, âyan üyeliği de düşmüştür.

Osmanî Encümeni Mecmuası'nda neşredilmiş, Hazine-i Evrak hakkında bilgi veren, en önemlisi, arşivlerimizin nelerinde ve ne şekilde muhafaza edilmiş ve nasıl ihmale uğramış olduğunu anlatan ve ibretle okunarak, üzerinde önemle durulması gereken "Evrak-ı atfka ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı makalesinden (xx) alınmıştır.

Dün bu durumda olan arşivlerimizin, bugünkü durumları da pek iç açıcı değildir. Arşivlerimizde bulunan Osmanlı dönemine ait belgelerin tamamına yakın bir bölümü hasta durumda veya hasta olmaya namzet bir haldedir. Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde, biyolojik unsurların tahribi neticesi, leke ve küflenme çok sıkça görülmektedir. Ayrıca rutubetden meydana gelen ufalanma, yufkalaşma ve dökülmelere de rastlanmaktadır.

Böcekler ve kemiriciler tarafından yenmiş, kemirilmiş bu döneme ait çok sayıda belge, arşivlerimizi doldurmaktadır.

Bunların yanı sıra, arşivlerimizde, yırtılmış, kesilmiş, koparılmış ve bilgisizce restore edilmeğe çalışılmış çok sayıda arşiv belgesi de bulunmaktadır.

Cumhuriyet dönemine ait kâğıt belgeler ise, nisbeten daha iyi durumdadır.

Özel restorasyonu gerektiren arşiv dökümantasyonu ise, bazı kuruluşlar dışında, bugüne kadar hiç bir restorasyon işlemine tâbi tutulmamışlardır.

En önemlisi, arşivlerimize, günümüz restorasyon teknikleri ve anlayışı girmediği gibi bu sahada yetişmiş restoratör de bulunmamaktadır.

Günümüzde, ileri arşivcilik metod ve tekniklerine sahip ülkelerin arşivlerinde, çeşitli türdeki arşiv belgelerinin, tahrip unsurlarına karşı korunması ve restorasyonu konusunda, çok değişik teknikler uygulanmakta ve bu tür malzemenin kaybı önlenmektedir.

*

Bu incelemede, önce arşiv malzemesini tahrip eden unsurlar ve bunlara karşı korunma ve mücadele metodları nelerdir, bunlar üzerinde durulacak; daha sonra da arşiv malzemesinin res-

torasyonu ve kullanılan teknikler açıklanacaktır. İncelemenin sonunda, konu ile ilgili seçme kaynakların gösterildiği kısa bir bibliyografyaya ayrıca yer verilmiştir.

Arşivcilik konusu ile ilgili olarak, 1972 ve 1977 yıllarında Londra'da British Museum (British Library-İngiliz Millî Kütüphanesi)'da, özellikle Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)'de ve Helsinki'de Valtionarkisto (Fin Millî Arşivi)'da yaptığımız çalışmalar,

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresinde (1923), İstanbul Milletvekili olmuş ve Ankara'ya gitmiştir. Bu arada Kısılây'a başkan seçilmiştir.

Milletvekilliği sırasında hastalandığından İstanbul'a dönmek sorunda kalmış ve 1925 yılında vefat etmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey, bir devlet adamı olmaktan çok, kültür hayatımada, özellikle tarih sahasında hizmet etmiş ve eser vermiş bir fikir adamıdır.

Eserleri : Târih-i Düvel-i İslâmiye (İslâm Devletleri Tarihi Özeti), İstanbul, 1885; Târih-i Devlet-i Osmânîye (Osmanlı Devleti Tarihi), İstanbul, 1893, 1893-1896, 2.bs. 1899-1902; Fezleke-i Târih-i Devlet-i Osmânîye (Osmanlı Devleti Tarihi Özeti), İstanbul, 1899; Zübdet-ül-Kıyas (Kıssaların Özü), İstanbul, 1899-1900; Târih-i Asr-ı Hâzır (Yaşadığımız Asrın Tarihi); Harb-i Hâsırın Mense'i (Şimdiki Harbin Çıkışı), İstanbul, 1918; Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dâir (Ahmed Refik-Altınay ile beraber), İstanbul, 1918; Târih Musahabeleri (Tarih Sohbetleri), İstanbul, 1929 (Tarih Musahabeleri' adlı kitapda toplanan yazılar, Sabah ve Vakit gazetelerinde yayınlanmıştır. Bu yazılar, 1815'lerden 1920'lere kadar uzanan bir dönemi içerisine almaktadır. 'Tarih Musahabeleri', Eşref Eşrefoğlu tarafından 'Tarih Konuşmaları' başlığı altında yeniden baskıya hazırlanmış ve 1978'de Kavram Yayınlarının 11 numaralı kitabı olarak yayınlanmıştır.); Umumî Coğrafya; Coğrafya-yı Umrânî (Bayındırlık Coğrafyası); İlm-i Ahlâk ve İstatistik.

Lütfî Tarihi'nin sekisinci cildini de hazırlamış olan Abdurrahman Şeref Bey'in, Târih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Encümeni mecmualarında birçok makalesi neşredilmiştir.

(xx) Evrak-ı atfka ve vesâik-i tarihiyemiz, TOEM, I, 1(Nisan 1326), 9-19. ss.

Makalenin transkripsiyonu yapılmış metni için bkz.:

İsmet Binark: Arşivlerimizin değeri ve son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Bey'in "Evrak-ı atfka ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı yazısı, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXIX, 1(1980), 23-38. ss.

1986 yılında Public Recard Office ve Archives Nationales(Fransız Millî Arşivi)'de yaptığımız incelemeler, bu inceleme ve çalışmalar neticesinde edindiğimiz bilgiler ve konu ile ilgili kaynak taramalarımız, arşivciliğin çeşitli konularının, tarafımızdan derlenmesine ve telifine imkân sağlamıştır.

Burada söz konusu edilen inceleme de, bu çerçevede içerisinde değerlendirilmiştir.

ARSİV MALZEMESİNİ TAHRİP EDEN MİKROORGANİZMA VE BÖCEKLERE KARŞI KORUNMA METODLARI

Arşiv malzemesini tahrip eden unsurlar çok çeşitli olup, bunları aşağıda belirtildiği şekilde gruplandırmak mümkündür:

Biyolojik Unsurlar:

a- Mikroorganizmalar:

-Mantarlar : Ascomycètes, Adelomycètes ve Bacidiomycètes,

-Bakteriler: Eubactéries, Mycobactéries ve grupları.

b- Böcekler:

-Thysanoures (kağıt güvesi).

-Dictyoptères (hamam böcekleri),

-Isoptères (termitler),

-Psocoptères (kitap bitleri),

-Coléoptères (tahta kurdu, teke böceği ve arşivler için çok zararlı olan ptinusfur'lar).

c- Kemiriciler:

Fare ve benzeri kemiricilerin arşiv malzemesini tahribi, % 20 nispetindedir.

Fizikt Unsurlar :

a- Işık.

b- Sıcaklık ve kuru hava,

c- Rutubet ve nem.

Kimyevî Unsurlar:

a- Hava kirlenmesi,

b- Toz,

c- Asit ve benzeri zararlı maddeler.

Mekanik Tahrip Unsurları :

Bu çeşit tahripler, sağlıklı olmayan depolama, malzemenin bilgisizce dosyalanması ve restorasyonu gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkar.

Diğer Tahrip Unsurları :

a- Çalınma,

b- Yangın,

c- Harp hali ve sabotaj,

ç- Su baskını ve diğer tabii afetler.

Burada, özellikle biyolojik tahrip unsurları üzerinde durulacaktır.

Arşiv malzemesini tahrip eden böcek ve mantarlara karşı korunma ve tesirli mücadele metodları ile, bunları ortadan kaldırmak mümkündür. Bu mücadele ise, arşiv depo ve binalarını, bunların istilasından korumak, istilaya uğramış arşiv depo ve binaları ile arşiv malzemesinin dezenfeksiyonu gibi değişik metodlarla yapılır.

Mikroorganizmalar :

Mantarlar :

Arşiv depolarında, 22°C den fazla sıcaklık ve % 65'den fazla nem, mantar sporlarının filizlenmesine ve bakterilerin üremesine sebep olur. Böyle bir durumda, mantar sporları arşiv malzemesi veya kitaplar ile temas ederek, beyazımsı renkte bir tüylenme yaparlar. Miçelium denilen bu tüylenme esnasında, mantar sporları üremek ve gelişmek için, temas ettikleri kağıt, parşömen, deri ve zamkda buldukları organik bileşikleri tüketmeğe çalışırlar. Bu ise, dokuların ayrışmasına sebep olur ve mantar sporları, ifraz ettikleri salgılarla renkli lekeler bırakarak çoğalırlar.

Arşiv belgeleri ve diğer grafik belgeler için zararlı olan, 600'den fazla mantar cinsinin bulunduğu tesbit edilmiştir.

Bakteriler :

Bakterilerin çoğalması da aynı şekildedir. Bunlar havada üreyen bakteriler olup, Eubactéries ve Mycobactéries gruplarına ayrılırlar. Bakterilere arşivlerde, mantarlar kadar sık rastlanmaz.

Böcekler :

Bunlar, arşiv malzemesini tahrip eden unsurların başında gelirler. Pek çok çeşitleri vardır. Kağıt güvesi, kitap biti, hamam böceği ve termitler en çok görülenlerdir. Bunların bir arşiv deposunda bulunduğu, yaptıkları tahribat ile anlaşılır. Meselâ bunlardan kağıt güvesi, kağıt üzerinde delikler, dantelâ şeklinde oyuklar ve belge tomarları üzerinde yılankavt dehlizler açar. Ayrıca, belgelerin dış kısmı ile kağıt tomarları ve defterlerin iç kısımlarında bıraktıkları yumurtalarla da, bunların mevcudiyeti anlaşılır. Hamam böcekleri ise gözle görülürler.

Bunlara Karşı Korunma ve Mücadele Metodları :

Mikroorganizmaların ve böceklerin istilâsı, ister yukarıda anlatıldığı şekilde gözle görünür biçimde tesbit edilmiş olsun veya sadece şüphe edilmiş olsun, bu konuda başvurulacak en basit yol, bu tür arşiv malzemesini, diğerlerinden ayırmaktır.

Bunun yanı sıra, başvurulacak diğer korunma ve mücadele metodları şunlar olmalıdır:

a- Arşiv depolarında, mantar sporlarının üremesine imkân vermeyecek bir çevre hazırlanmalıdır. Bunun için 15°-16°C civarında bir sıcaklık ve % 50 nem derecesi, devamlı hava akımı ve normal güneş ışınları sağlanmalıdır.

b- Depolarda, uçucu böceklerin ve mantar sporlarının girişini engelleyecek hava süzgeçleri kullanılmalıdır.

c- Depolardaki arşiv dokümantasyonunun havalandırılması ve temizliği, belirli sürelerle yapılmalıdır.

ç- Depolardaki nem derecesi devamlı kontrol altında tutulmalı, aşırı rutubet ve nemin ortaya çıkmasına imkân sağlayacak kanalizasyon, çatı ve yağmur oluklarındaki kaçak ve akıntılara zamanında gerekli müdahale yapılmalıdır.

d- Bir diğer metod da, gelen arşiv dokümantasyonunu, dezenfekte etmeden kabul etmemektir. Arşiv dokümantasyonunun giriş yaptığı mahal, zaman zaman böcek ve mantar öldürücü de-

zenfeksiyon metodları ile temizlenmelidir.

e- Bütün bu tahrip unsurlarıyla yapılacak mücadele, üç safhada mütalâa edilmelidir. Bunların birincisi; arşiv depolarının korunması yolunda alınacak tedbirler ve mücadele metodları, ikincisi; istilâya uğramış arşiv binalarının dezenfekte edilmesi, üçüncüsü; istilâya uğramış arşiv malzemesinin dezenfekte edilmesidir.

f- Binaların korunması ile ilgili olarak, özel inşaat malzemesi kullanılması yanında, arşiv depolarının inşa edilmiş olduğu araziye muntazam aralıklarla ve belirli sürelerde DDT püskürtülmesi, binanın temel ve duvarlarının tecrit edilmesi, kanalizasyon, havalandırma ve geçit yerlerinin gerekli tedbirlerle kontrol altına alınması düşünülmelidir.

İstilâya uğramış arşiv depoları için başvurulacak mücadele metodu ise, derhal bu mahallerin dezenfekte edilmesidir. Bu dezenfekte metodları ise tahribatın özelliğine göre değişiklik gösterecektir.

Başvurulacak bir diğer metod da, yukarıda belirtildiği gibi, istilâya uğramış malzemenin dezenfekte edilmesidir..

Arşiv Malzemesinin**Dezenfeksiyon Metodları:**

Dezenfeksiyon terimi (İng. disinfection; Fr. désinfection; Alm. Desinfektion), arşiv dokümanlarını tahrip eden biyolojik unsurların giderilmesi konusunda başvuru olan metod ve teknikleri ifade eder. Değişik dezenfekte metodları vardır. Dezenfekte teknikleri seçilirken, dikkat edilecek hususlar, kullanılacak metodun tesirli olmasının yanı sıra, arşiv malzemesi ve arşiv personeli için zararsız olmasıdır.

Arşiv dokümantasyonunun dezenfekte edilmesi konusunda, tecrübe edilmiş çok sayıda bakım metodu vardır. Burada, bunlardan bir kaçına kısaca temas edilecektir.

Mantar öldürücü (fonijisid) dezenfeksiyon :

Mantar öldürücü dezenfeksiyon me-

todları içerisinde en tesirlisi, oksit etilenle otoklavda (etüv cihazı) yapılan bakımdır. Bu methodda, oksit etilen, havası önceden boşaltılmış özel otoklav içerisinde kullanılır. Oksit etilen mantar öldürücü olduğundan, havası boşaltılmış otoklavda belgelere tesirli bir şekilde nüfuz eder. Hava basınçlı cihazlarda, gazın tesiri yavaş ve aynı zamanda sathıdır. Havası boşaltılmış otoklav içerisinde, arşiv dokümanlarını 1 m³ için 500 gr. oksit etilen hesabıyla, 20°C de yaklaşık 6 saat bekletmek icap eder.

Mantar öldürücü bir diğer dezenfeksiyon metodu da, thymol ile yapılan bakımdır. Bu methodda, arşiv belgeleri bir oda, dolap veya otoklavda thymol ile bırakılır. 1 m³ lük dolap için 100 gr. thymol kullanılır. Mantarların tahribatına göre, belgelerin kapalı tutulma süresi değişiktir. Ancak bu süre, iki günden daha aşağı olamaz. Tatbiki kolay ve ucuz bir dezenfeksiyon metodu olmakla beraber, her zaman istenilen netice alınmayabilir. Bu bakımdan sık sık tekrarlanması gerekir.

Mantar öldürücü methodlar içerisinde sayacağımız bir diğeri de, bir otoklav içerisinde arşiv belgelerine, 1 m³ için 250 gr. hesabı ile % 40 formaldehit solüsyonu püskürtmektir. Bu işlem 30°C de 24 ile 72 saat arasında yapılır. Arşiv belgeleri, mantarların yaptığı tahribata göre, 2-4 gün arasında otoklav içerisinde kalmalıdır.

Böcek öldürücü (ensektisid) dezenfeksiyon :

Böcek öldürücü dezenfeksiyon methodları, bir otoklav içerisinde, oksit etilen, formaldehit, paradiklorobenzen, lendan (lindane veya piyasa adı ile Gamexsan). metil bromür ve DDT kullanmak suretiyle tatbik edileceği gibi, belgeler ve dosya üzerine serpmeye suretiyle de kullanılabilirler. Tavsiye edilecek olan, kapalı otoklav içerisinde yapılacak dezenfeksiyon işlemidir.

Mantar ve böcek öldürücü (fonjisid-ensektisid) dezenfeksiyon :

Değişik dezenfeksiyon tekniklerinde kullanılan oksit etilen'in, hem mantarlara hem de böceklere karşı tesirli ol-

duğu, bir karma bakıma en iye cevap verdiği anlaşılmıştır. Ayrıca, oksit etilen'in arşiv belgeleri için zararlı olmadığı ve üstelik nüfuz kabiliyetinin çok fazla olduğu da tesbit edilmiştir.

Bu şekildeki dezenfeksiyon tekniğinde, içerisinde 10 ile 60 mm. arasında merkür basıncı (0,131 ile 0,789 atmosfer basıncına karşılıktır.) için boşluk bırakılmış otoklava, oksit etilen (% 27,5 nisbetinde) ve hava (% 72,5 nisbetinde) aynı anda ve gaz karışımının dışarı kaçmasına mani olmak için, hava basıncına yakın bir basınç temin edilene kadar verilir. Bu teknikte, dezenfeksiyon 20°C de ve 6 saat süre ile yapılır. Dezenfeksiyon sonunda otoklav içerisindeki gaz karışımı emilerek atılır ve içeriye hava verilerek, belgelerin gazdan temizlenmesi sağlanır.

Depo Salonlarının Dezenfeksiyonu :

Mantar ve böceklerin tahripkâr istilâsına uğramış arşiv dokümantasyonunun bulunduğu depo salonları, raflar ve malzemenin taşınmasında kullanılan vasıtalar, dezenfekte edilmiş arşiv malzemesinin tekrar yerine konmasından önce, mutlaka dezenfekte edilmelidirler.

Bu dezenfeksiyon, kirlenmenin, mantar ve böceklerin tahrip şekline göre farklı yapılır. Depo salonlarının dezenfeksiyonunda, umumiyetle iki yol takip edilir:

1- Basınçlı bir hava kompresörü ile, amonyum tuzunun püskürtülmesi şekliyle,

2- Organik bir bor bileşiğinin sislendirilmesi suretiyle.

Her iki methodda da, zehirleyici, hava ile patlayıcı karışım yapan maddelerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Bakır, demir ve çinko terkipli maddeler ile, aynı şekilde arşiv personeli için zararlı olacak cıva ve arsenik terkipli maddelerden dikkatle sakınılmalıdır.

Mantar ve böceklerin istilâsına uğrayan arşiv malzemesinin bakımı, bozulmuş belgelerin ve diğer türdeki malzemenin restorasyonunu takiben, koruyucu tedbirler birlikte yürütülmelidir.

Dezenfeksiyon Metodlarının Tesbit ve Kullanılmasında Dikkat Edilecek Hususlar:

Dezenfeksiyon teknik ve metodlarının tespit ve kullanılmasında dikkat edilecek hususlarla ilgili olarak, şunları sıralamak mümkündür:

1- Değişik dezenfeksiyon teknik ve metodlarıyla, kullanılacak malzeme arasında tercih yapmanın bir uzmanlık dalı olduğu unutulmamalıdır.

Aksi takdirde, isabetli dezenfeksiyon metodları tesbit edilemez. Dolayısıyla, arşiv dokümantasyonunu tahrip eden biyolojik unsurlardan temizleme ve bakımı konusunda başvuru bu teknik ve metodlar da anlamını kaybeder, netice de elde edilmez.

2- Dezenfeksiyon metodları tesbit edilirken, kullanılacak cihazın ve kimyevî maddelerin fiyatı, işletmeye getireceği maliyet, cihazın çalıştırılmasındaki kolaylık ve cihazı kullanacak personelin meslekî formasyonu, üzerinde durulması gerekli hususlardır.

*

ARŞİV MALZEMESİNİN RESTORASYONU VE KULLANILAN METODLAR

İngilizce'de "restoration", Fransızca'da "restauration" ve Almanca'da "Restaurierung" olarak adlandırılan restorasyon; arşiv terminolojisinde, biyolojik, fizikî, kimyevî, mekanik veya diğer tahrip unsurlarından biri veya birkaçı sebebiyle tahribe uğramış arşiv malzemesinin, aslına uygun bir şekilde korunmasını sağlamak maksadıyla materyal olarak yapılan tamirattır.

Arşivcilikte restorasyon, değişik türdeki arşiv belgelerine tatbik edilen değişik teknik ve metodları ihtiva etmektedir.

Restorasyon Çalışmalarında Dikkate Alınacak Temel Prensipler:

Restorasyon çalışmalarında bazı temel prensiplere uyulması, sıhhatli bir restorasyonun ilk şartıdır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Arşiv belgelerinin restorasyonu, bunların kâğıt ve yapıştırıcı malzeme-

ler kullanmak suretiyle kabaca sağlama-
laştırılması demek değildir.

Restorasyon çalışmalarında belgele-
ri tahrip eden çeşitli unsurlar tesbit edilmeden, bunlara tatbik edilecek teknikler ve kullanılacak malzemeler belirlenmeden yapılacak teşebbüsler, telâfisi mümkün olmayacak zararlar ortaya çıkarabilir. Hatta, arşiv belgelerinin kaybedilmesine bile yol açabilir. Bu şekilde, restorasyon adı altında bilgisizce yapılan müdahaleler neticesi, zarara uğramış arşiv belgelerine arşivlerde çok sık rastlamak mümkündür.

2- Restorasyon çalışmalarının ayrı bir ihtisası gerektirdiği, bunun bir uzmanlık dalı olduğu unutulmamalıdır.

Arşivlerde restorasyon çalışmalarında, bu konuda yetiştirilmiş, bu sahanın uzmanı olan, çeşitli restorasyon teknik ve metodlarını bilen elemanlar (restoratörler) çalıştırılmalıdır. Restoratörler, restorasyon teknik ve metodlarının yanı sıra, değişik türdeki arşiv malzemesini, bunlar üzerinde kullanılan mürekkep ve sentetik maddeleri (meselâ Osmanlı arşiv belgeleri yönünden, yazı ve cilt malzemesi ile, yazı ve süsleme özellikleri vb. gibi), ve bunların özelliklerini ayrı ayrı bilmek mecburiyetindedirler.

Restorasyon çalışmalarının mutlaka bilgi, tecrübe ve ustalık, bunun yanı sıra titizlik isteyen ve sabır gerektiren bir iş olduğu gözönünde bulundurulur, bu sahada yetişmemiş elemanlara arşiv malzemesi bırakılmamalıdır.

3- Restorasyon çalışmalarında dikkat edilecek en mühim husus, arşiv belgelerinin hiçbir şekilde orjinallliğini kaybetmemesidir.

Restorasyonda, belgenin orjinal görünüşünü muhafaza etmesine çok dikkat edilmelidir. Restorasyon neticesinde, belge aslından uzak bir hüviyet kazanmış, estetik zenginliklerini ve değerlerini kaybetmiş ise; sahih olma, yani güvenilir ve doğru olma vasfından da uzaklaşmıştır.

4- Restorasyonda, yapılan müdahalenin şekli ve derecesi gözle görünür olmalıdır.

Restorasyonda, belgelerin üzerindeki eksikliklerin aynı cins malzeme ile tamamlanmasına, ayrıca kullanılacak kâğıt malzeme veya parşömenin-"grain" tâbir edilen dokunuş yönünün, restore edilecek belgeninki ile aynı yönde olmasına dikkat edilmelidir. Bu yapıldığı takdirde, hacim genişlemesi ve kuruma neticesinde çekilme, belge ve restorasyonda kullanılacak malzeme aynı yönde olacak ve dolayısıyla, muhtemel kırışıklık ve bükülmelerin önüne geçilecektir.

Restorasyonda dikkat edilecek bir diğer husus da, kullanılan tamir malzemesini, orjinal belgeye fizikî görünüş bakımından uydurmak için, boyamağa girişilmemesidir. Bu yönde bir işlem, yapılan müdahalenin şeklini ve derecesini görmeyi engeller.

İki yüzü yazılı arşiv belgelerinin restorasyonunun, ipek kâğıdı, ipek tül veya selüloz asetatlı kâğıtlarla yapılmasına dikkat edilmelidir.

5- Restorasyon işleminde, restore edilecek arşiv belgesi üzerindeki metnin bozulmamasına azamî dikkat gösterilmelidir.

Arşiv belgelerinin restorasyonunda kullanılan kimyevî maddeler, kâğıdın zayıflamasına ve yazıların dağılıp silinmesine sebep olabilir. Bu arada, suda çözülebilen mürekkeplerle, suda çözüldüğü takdirde dağılan ve metnin tamamını bozan renkli mürekkepler için, gerekli tedbirlerin alınması unutulmamalıdır.

Bizde eskiden yazı yazmak için kullanılan mürekkebe, 'Türk mürekkebi' veya 'bezir isi mürekkebi' denirdi. Koyu siyah renkte olan, kamış kalemin ucundan kolaylıkla akarak, kalemin kâğıt üzerinde oynaklığını temin eden bu mürekkep, yüzyıllar boyu siyahlığını, renk tazeliğini muhafaza etmiştir.

Bu mürekkeple yazılan yazılar, ıslak parmakla veya süngerle silindiğinde çıkar. Ancak bu husus, onun kalitesinin kötülüğünden değil, zamanında bu özelliğinin iyi addedilmesindedir. Zirâ, ahârlı kâğıt üzerine yazılan yazılarda bir hata olduğu vakit, bütün yazıyı yeniden yazmak yerine, hatalı

kısımın kazınarak veya silinerek düzeltilmesi mümkün olurdu.

Bizde, siyah mürekkebin yanı sıra, 'la'l' ve 'surh' denilen kırmızı renkte mürekkep de kullanılmıştır.

Ufak bir rutubet, bu mürekkeplerle yazılan yazıları birbirine yapıştıracağından, yazma kitapların ve belgelerin muhafazasına ayrı bir önem gösterilmelidir. Dolayısıyla, bu tür mürekkeple yazılmış belgelerin muhafazasına olduğu kadar, restorasyonuna da çok dikkat edilmesi gerekir.

6- Restorasyon için kullanılan tamir malzemesi, icabettiği zaman sökülebilmeli ve arşiv malzemesinin asıl hüviyeti tekrar ortaya çıkarılabilmelidir.

7- Restorasyon işlemlerinde, tamir edilecek arşiv malzemesi için zararsız olduğu kesinlikle tesbit edilmiş malzemeler kullanılmalıdır.

8- Restorasyon çalışmaları, özelliği icabı fazla masraflı işlemleri gerektirir. Bu itibarla, kullanılan restorasyon metodlarının, mümkün olduğu kadar az bir masrafa karşılık, uzun ömürlü olmasına dikkat edilmelidir.

9- Restorasyon işlemlerinde kullanılacak tamir malzemelerinin dayanıklı ve uzun ömürlü, aynı zamanda kolay temin edilebilir cinsten olmasına da ayrıca dikkat edilmelidir.

10- Restorasyon işlemlerine geçilmeden önce, arşiv malzemesinin, ne tür unsurlarla tahribe uğradığı ve bunun derecesi kesin olarak tesbite çalışılmalı ve restorasyon için kullanılacak metodlar bundan sonra belirlenmelidir.

Restorasyonda Kullanılan Tamir Malzemeleri :

Restorasyonda kullanılan ana tamir malzemeleri şunlardır:

1- İpek kâğıdı (İng. Tissue paper; Fr. Papier de soie) : Saf selülozdan, ince ve uzun lifli olup, çok dayanıklıdır.

2- İpek müslin (İng. Muslin; Fr. Mousseline) : Saf ipekten, seyrek dokunuşlu, yumuşak, hafif ve şeffaftır. Daha çok takviye, dublaj ve sırt geçirme işlemlerinde kullanılır. Azamî ömrü 25 yıldır.

3- Keten ve pamuk kumaşlar (İng. Linen cloth; Fr. Lin): Bunlar daha çok, harita ve plan gibi, büyük boy ve ağır dokümanlarda takviye için kullanılırlar.

4- Paçavra kâğıdı (İng. Chiffon veya silk gauze; Fr. Gaze de soie): Dokümanların tamirinde kullanılan bu malzeme, paçavralardan çıkarılan saf selüloz ve jelatin kolası ile yapılmaktadır.

5- Japon kâğıdı (İng. Japanese paper; Fr. Papier Japon): Bütün dünya arşivlerinde tercih edilen bir malzemedir. Çok ince olup, fazla şeffaf değildir. Yumuşak ve yıpranmış dokümanların tamirinde, takviye ve boşlukları doldurmada ve laminasyon işlerinde kullanılır. Zamanla mürekkebi solan dokümanların restorasyonunda kullanılması mahzurludur.

6- Parşömen, tirşe ve deri (İng. Parchment veya vellum, leather; Fr. parchemin veya vêlin, cuir): Parşömen ve tirşe, yıpranmış dokümanların restorasyonunda, deri ise ciltleme işlerinde kullanılır. Bunların hepsinde, kıl, yün ve yağlar temizlendikten sonra tabaklama yapılır. Önceleri şap ve kireç kullanılarak yapılan temizlik ve tabaklama işlemi, bugün krom ve değişik maddeler kullanılmak suretiyle yapılmaktadır. Bu arada, toz haline getirilmiş saf selülozdan parşömen kâğıdı da imal edilmektedir. Bunlarda da zamanla sararma ve kırılma görülmektedir. Ayrıca parşömen kâğıdının yüzünün parlak olması, fotoğraf çekiminde bazı güçlükler çıkartmaktadır.

Parşömen ve diğerleri nem çeken maddeler olduklarından, korunmalarına titizlik göstermek icabeder. Bunlar çatlama ve bükülmelere de mukavim değildirler.

7- Parafinli ve yağlı kâğıtlar (İng. Oiled paper veya waxed paper; Fr. Papier huilé veya papier paraffiné): Çeşitli yapıştırıcı maddelerle restorasyonu yapılan vesikaların, birbirine yapışmasına mani olmak için kullanılırlar.

8- Sentetik maddeler (İng. Cellulose acetate film; Fr. Pellicule d'acétate de cellulose): Bunlar daha çok laminasyon

ve plastifikasyon işlerinde kullanılırlar. Bazılarından da, yapıştırıcı özelliklerinden dolayı, yapıştırıcı olarak faydalanılır. En çok kullanılanı, selüloz asetat yapraklarıdır. Bunun dışında, pol-yethylene terphthalate, polycarbonate ve polyacrylester yaprakları da kullanılır.

Sentetik maddelerle yapılmış yaprakların şu özellikleri taşıması gerekir:

a- Bunlar su geçirmez olmalıdırlar.

b- Aynı zamanda hava geçirmez özelliğe sahip bulunmalıdırlar.

c- Mikroorganizma ve böceklere karşı dayanıklı olmalıdırlar.

ç- Sıcağa dayanıklı ve yanmaz özellik taşımalıdırlar.

d- Asitlere ve ultraviyole ışınlarına karşı dayanıklı olmalıdırlar.

e- Kolayca tahrip olmamalı, yırtılmamalı ve uzun ömürlü olmalıdırlar.

9- Yapıştırıcılar (İng. Adhesives; Fr. Adhésifs):

Restorasyon işlemlerinin devamlılığı ve sağlıklı olması bakımından, kullanılan yapıştırıcıların seçimi büyük önem taşır. Bunlarda aranan en büyük özellikler, asitsiz olmaları, arşiv dokümantasyonunu tahrip eden böcek ve kurtları çekici özellikte bulunmaması ve uzun süre yapıştırıcı özelliklerini kaybetmemeleridir.

Buğday, pirinç, nişastadan yapılan kolalar, tutkal, zamk eskiden beri bilinen ve kullanılan yapıştırıcı malzemelerdir. Günümüzde ise sentetik yapıştırıcılar (nylon, terylene, polyvinyl acetate, methly cellulose vb.) kullanılmaktadır.

Restorasyondan Önce Yapılacak Çalışmalar :

Restorasyondan önce yapılacak ön çalışmalar, şu şekilde sıralanabilir:

1- Arşiv belgelerinin muayenesi:

Çeşitli sebeplerle tahribe uğramış ve restore edilmek üzere restorasyon atelyesine gelmiş arşiv belgeleri, bu safhada muayeneden geçirilirler.

Önce arşiv belgelerini tahrip eden unsurlar ve tahribin derecesi tesbit

edilir. Bunun yanı sıra, arşiv belgesini meydana getiren maddelerin türü, ciltli olup olmadığı, belgenin asit derecesi, rengi, belge üzerinde kullanılan mürekkebin cinsi, bunun suda çözülme durumu incelenir. Küflü ve nemli belgeler kurutulur. Bütün bu tesbitler, söz konusu arşiv belgesinin restorasyonunda, başvurulacak metodun seçimini temin edecektir.

2- Arşiv belgelerinin temizlenmesi:

Bu safhada ise, arşiv belgelerinin toz, kir, yağ, zambak ve benzeri pisliklerden temizlenmesi yapılır.

Temizlemenin çeşitli metodları vardır. Tozlu belgeler, fırça ve hava emici makinelerle temizlenirler. Kalem izleri silgi, küf tüyleri hafif bir fırça, parşömenler ise hafif ıslatılmış sünger ile temizlenebilirler.

Temizleme, kuru veya mürekkebi suda dağılma yapmayan belgeler için suya daldırma şeklinde yapılır. Fazla yıpranmış belgeler, suda koruyucu plâstik veya cilalı kâğıt kafes içerisinde temizlenirler. Daha sonra kurutulur ve sünger kâğıt arasında preslenirler.

Arşiv belgelerini yıkama yerine, onları dezasidifiye eden eriyikler içerisinde temizleme, günümüzde daha çok tercih edilmektedir. Bu şekilde hem belgenin asidi nötrale edilmekte, hem de temizlik sağlanmaktadır.

Burada dikkat edilecek husus, temizlemenin, mutlaka dezenfeksiyon ve dezasidifikasyon işlemlerinden önce yapılması gerektiğidir.

3- Arşiv belgeleri üzerindeki lekelerin çıkarılması ve yıkama:

Temizlik safhasında çıkarılmamış pislik ve lekeler için başvurulacak yol, bu lekelerin bazı kimyevi maddeler kullanmak suretiyle sıvı içerisinde yıkılarak temizliğinin sağlanmasıdır. Bu şekildeki yıkama, hiç şüphesiz, üzerindeki mürekkebi suda dağılmayan belgeler için söz konusudur. Bu tür yıkama tekniklerinde, lekeli belgeler, emaye kap içerisindeki ilaçlı suya, koruyucu elek veya parafin kâğıdı arasında daldırılır. Belirli bir süre ilaçlı su içerisinde bekletildikten sonra, suda yıkanır ve bilâhare kurumaya bırakılır.

Yağ, balmumu, küf, cilâ, seloteyp ve benzeri maddelerin belgeler üzerinde bıraktığı lekeler, basit bir yıkama ile temizlenemiyor ise, bu durumda organik leke çıkarıcılar kullanılır. Ancak hangi cins lekenin, ne terkipteki leke çıkarıcılarla temizlenebileceği ayrıca tesbit edilir.

Günümüzde, arşivcilik tekniklerinde ileri gitmiş ülkelerin arşivlerinde, restorasyon çalışmalarında, hangi cins lekelerin ne tür leke çıkarıcılarla temizlenebileceği konusunda, aşağıda vereceğimiz liste kullanılmaktadır:

- Boya lekeleri: Alkol (alcohol), benzen (benzene) veya pridin (pyridine) karışımı temizleyicilerle temizlenir. Daha sonra, suda veya terebentin'de (turpentine) yıkanır.

- Lâke ve vernik lekeleri: Aseton (acetona) veya pridin ile çıkarılır.

- Sıvı yağ lekeleri: Heksan (hexane), toluen (toluene) veya benzen ve toluen karışımı leke çıkarıcılarla temizlenir.

- Balmumu ve mum lekeleri: Benzin (petrol), heksan veya toluen ile çıkarılır.

- Sakız, çam sakızı ve reçine lekeleri: Alkol veya pridin ile temizlenir.

- Yapışkan bant, plaster ve seloteyp lekeleri: Karbon tetra klorür (carbon-tetrachloride), benzen, heksan ve toluen karışımı leke çıkarıcılarla temizlenir.

- Kauçuk yapıştırıcıların bıraktığı lekeler: Benzen ve toluen karışımı temizleyiciler ile çıkarılır.

- Tutkal lekeleri: Sıcak su ile çıkarılır.

- Kola ve hamur lekeleri: Su ile temizlenir.

- Katran lekeleri: Benzen, pridin ve karbon tetraklorür ile çıkarılır.

- Küf lekeleri: Etilalkol (ethyl alcohol) veya benzen ile temizlenir.

- Çay ve kahve lekeleri: Potasyumperborat (potassium perborate) ile çıkarılır.

Çamur lekeleri: Su veya amonyak (ammonia) ile temizlenir.

- Pas lekeleri: Asitokzalik (oxalic acid) ile çıkarılır. Ancak asitokzalik,

aside dayanıklı olmayan belgelerde kullanılmamalıdır.

Ancak bazı lekeler, meselâ küflerin bıraktığı kızıl renkteki lekeler ile, mürekkep lekeleri organik leke çıkarıcı solventlerle çıkarılamayabilir. O zaman yapılacak iş, beyazlatma (ing. bleaching blanchiment) metodlarına başvurmak-tır.

Beyazlatma için, oksijenli su (hydrogen peroxide), chloramine- T, hipoklorit'lerden javel suyu (eau de Javel) veya sodyum klorit (sodium chlorite), klordioksit (chlorine dioxide) veya potasyum permanganat (potassium permanganate) banyolarına başvurulur.

4- Arşiv belgelerinin düzleştirilmesi:

Düzleştirme (İng. flattening), arşiv belgelerindeki kıvrımların, şişkinliklerin ortadan kaldırılması işlemidir. Bunun için hafifçe nemlendirilmiş belge, sünger kağıdı (buvard) arasında preslenir.

5- Arşiv belgelerinin dezasidifikasyonu:

Arşiv belgelerini tahrip eden unsurlardan biri, belki en önemlisi, bu belgelerin ihtiva ettikleri asit derecesidir. Bu, kağıdın imâl edilmesi safhasında kullanılan kimyevî maddelerden olduğu kadar, belge üzerindeki mürekkepten veya hava kirliliğinden de hasıl olabilmektedir. Asit derecesinin fazlalığı, zamanla arşiv belgelerinde gevrekleşme meydana getirmekte ve onlara kolayca yırtılabilir veya parçalanabilir bir durum kazandırmaktadır.

Asit derecesi yüksek olan kağıttan arşiv belgeleri için yapılacak tek şey, onları dēzasidifiye (İng. deacidification; Fr. dēsacidification) etmek, yani asitten arındırmaktır. Dezasidifikasyon suretiyle, kağıdın içindeki veya yukarıda belirtildiği gibi, değişik şekillerde ortaya çıkan fazla asit nötralize edilmiş olur. Dezasidifikasyon kuru ve sulu olmak üzere, değişik metodlarla yapılır.

a- Sulu dezasidifikasyon metodları:

Bu tür dezasidifikasyon, mürekkebi suda dağılmayan arşiv belgelerine tatbik edilir. Otto Schierholtz tarafından

1936 yılında Toronto'da geliştirilmiştir.

- İki banyolu dezasidifikasyon usulü:

Nisbeten iyi korunmuş, dayanıklı arşiv belgeleri, birbirini takibeden 20'şer dakikalık sürelerle iki eriyikte banyo edilerek, bunların asidi nötralize edilir. Birincisi, % 15 nisbetinde seyreltilmiş kalsiyum hidrat (calcium hydroxide); ikincisi ise yine bu nisbette suda seyreltilmiş kalsiyum bikarbonat (calcium bicarbonate) banyosudur. Birinci banyo ile kağıttaki asit nötralize edilir. İkinci banyo ile de, fazla nisbetteki kalsiyum hidrat, kalsiyum karbonata çevrilir. İkinci banyoda, magnezyum karbonat (magnesium carbonates) da kullanılabilir. Bu işlemlerden geçen belgeler bilâhare kurumaya bırakılır. Günümüzde yabancı ülke arşivlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

- Tek banyolu dezasidifikasyon usulü:

Bu usul ilk defa 1957 yılında, Amerikan Millî Arşivi restoratörlerinden J. Gear tarafından denenmiştir.

Bu tek banyolu dezasidifikasyon usulünde, arşiv belgelerine magnezyum bikarbonat (magnesium bicarbonate) içerisinde, 20-30 dakika arasında banyo yaptırılır.

William J. Barrow, magnezyum bikarbonatı püskürtmek suretiyle dezasidifikasyonda kullanmıştır.

Ayrıca, İngiliz W.H. Langwell'in, İngiliz Devlet Arşivi'nde kullandığı bir usulle, arşiv belgeleri, disodium pyrophosphate ve potassium ferrocyanide karışımı ile ve buharlaştırma yoluyla dezasidifikasyon işlemine tâbi tutulmakta, bilâhare soda karışımında yıkanmaktadırlar.

Sulu dezasidifikasyon metodları ile, serbest asit nötralize olmakta ve tuzları yüze çıkararak, ileride olabilecek asitleşme önlenmekte ve dolayısıyla kağıdın mukavemeti arttırılmaktadır. Bu usuller, tatbikatda, asidin nötralizasyonu yanı sıra, bazı zararlı maddelerin de açığa çıkmasını sağlamaktadır.

Bütün bunlara karşılık, sulu dezasidifikasyon metodlarının mahzurlu ta-

rafları da vardır. Önce kullanışları tecrübe ister. Tatbikatı da zaman alır. Her arşiv belgesinin tek tek işleme tâbi tutulması icabetmektedir. Ayrıca, her çeşit arşiv belgesi, sulu dezasidifikasyon metodları ile asitden arındırılmaz veya aside karşı nötralize edilemez.

b- Püskürtme veya buharlaştırma yoluyla, sulu olmayan dezasidifikasyon metodları:

Bu tür dezasidifikasyonda, sulu kimyevi maddeler yerine, mağnezium asetat (mağnesium acetate), baryum hidrat (barium hydroxide ve mağnezium metilat) (magnesium methoxide) gibi, organik çözücüler (solvents) kullanılır. Bu malzemeler püskürtme ile veya otoklav içerisinde 24-36 saat arasında bir süre ile belgelere tatbik edilirler.

Sulu dezasidifikasyon metodlarına nazaran, bu metod daha az tesirlidir. Üstelik, bazı solventler nefes yollarını ve elleri tahrip etmekte, ayrıca kolayca buharlaştıklarından, arşiv belgelerinde kuruma ve kırılmalara sebebiyet vermektedirler.

c- Kuru dezasidifikasyon metodları:

Bu metotta, arşiv belgelerinin dezasidifikasyonu, üzerlerine gaz püskürtmek veya buharlaştırma yoluyla yapılır.

- Amonyak (ammonia) gazı ile:

Daha çok hassas ve aşırı derecede yıpranmış, mürekkebi suda çözülen arşiv belgelerine tatbik edilir. Kapalı bir dolap içerisinde tutulan arşiv belgeleri, 24-36 saat süre ile amonyak gazı tesirinde bırakılırlar. Bu usul ilk olarak, Delhi Millî Müzesi'nde ve Sovyetler Birliği'nde kullanılmıştır.

- Cyclonexylamine varbonate ile!

Bu usul değişik kimyevi maddeler kullanmak suretiyle, ilk defa İngiliz W.H. Langwell tarafından denenmiştir

- Cyclonexylamine carbonate, gaz halinde püskürtülerek veya buğulaştırma yoluyla (vapour phase deacidification) kullanılabilir. Suda ve bazı organik maddelerde erir. Çok tesirli olmasına karşılık, zehirleyici olduğundan, kullanırken dikkatli olunmalıdır.

6- Arşiv belgelerinin dezenfeksiyonu:

Arşiv belgelerinin dezenfeksiyonu ile ilgili olarak, daha önce 'Arşiv Malzemesinin Dezenfeksiyon Metodları' başlığı altında geniş bilgi verilmişti.

Restorasyon Metodları:

Restorasyondan önce yapılması gerekli bütün çalışmalar tamamlandıktan sonra, sıra tatbik edilecek restorasyon metodunun seçimine gelir.

Belgeler, eksik veya kopmuş kısımların tamamlanması, delinmiş kısımların doldurulması gibi küçük bazı tamiratlarla sağlanırlar. Ayrıca, bütün bunların dışında, arşiv belgelerinin restorasyonunda, "klasik" ve "modern" restorasyon metodlarının seçimi söz konusudur.

Klasik restorasyon metodlarında, klasik tamir malzemesi kullanılır. Modern restorasyon metodları ise teknolojik gelişmelerin imkânlarından geniş ölçüde yararlanmaktadır. Geliştirilen yeni cihazlar ve sentetik maddeler, modern restorasyon metodlarında kullanıma imkânı bulmuşlardır.

Değişik Cins Arşiv Belgelerinin Restorasyonu:

1- Papirüslerin restorasyonu:

Arşivlerimizde bulunmamakla beraber, papirüslerin restorasyonu hakkında kısa da olsa, açıklayıcı bilgi vermekte yarar vardır.

Tahribe uğramış papirüsler, arka yüzlerine ipek müslin veya Japon kağıdı yapıştırılmak suretiyle sağlanırlar. İpek müslin, japon kağıdına nazaran daha dayanıklı ve uzun ömürlüdür.

Papirüslerin restorasyonunda bir başka yol, papirüsleri iki cam veya plexiglas arasında muhafaza etmektir.

2- Parşömenlerin restorasyonu:

Bunların restorasyonu büyük bir ustalık ister. Küflenmiş, yıpranmış, delinmiş, yanmış ve sertleşerek kırılmış parşömenler için ayrı ayrı restorasyon usulleri vardır.

Küflenmiş parşömenler, umumiyetle dezenfekte edilerek veya lekeleri çı-

karılarak restore edilirler. Bunların dezenfeksiyonu, otoklavda, aldehid formik veya trioksümetilen ile yapılır. Lekeler ise, sodyumbikarbonat veya oksijenli su kullanmak suretiyle çıkartılır.

Yırtılmış parşömenler, aynı özelliği taşıyan bir diğer parşömenle arka tarafından nişasta kolası ile yapıştırılmak suretiyle tamamlanır. Bu işlem sırasında, kolaya böceklerin gelmemesini sağlamak üzere, içerisine 'cequartyl' denen kimyevî madde ilâve edilir. Bilâhare, restorasyonu yapılan parşömen belge prese konur.

Delinmiş parşömenler de, aynı metodla, restorasyonu yapılacak parşömenin özelliklerini taşıyan bir parşömen parçasıyla tamir edilirler. Ancak bu işlem, daha titiz bir çalışmayı gerektirir.

Yanmış parşömenlerin restorasyonunda iki yol takip edilir. Birincisinde, yanmaktan kurtulmuş parşömen eğer belgenin büyük bir kısmını teşkil ediyorsa, bir parşömen parçası ile esas büyüklüğüne tamamlanır. Eğer yanmaktan kurtulmuş parça çok küçük ise, bu takdirde de, bu küçük parça normal bir parşömenin ortasına yapıştırılır.

30°C'den fazla sıcaklık ve %40'dan aşağı nem, parşömenleri sertleştirerek kırılmalarına yol açar. Sertleşmiş ve kırılmış parşömenler nemlendirilmek suretiyle şekillendirilirler. Daha sonra da prese konurlar. Nemlendirmede, su veya balein, jelatin ve tetra klorür karışımları kullanılır.

3- Kâğıtların restorasyonu:

Arşiv dokümantasyonunun çoğunluğunu umumiyetle kâğıt belgeler teşkil ettiğinden, dolayısıyla restorasyon çalışmalarının ağırlığı da kâğıt belgeler üzerinde toplanmıştır.

a- Klasik metodlarla kâğıt belgelerin restorasyonu:

Klasik metodlarla, ancak yıpranmış, yırtılmış ve böcekler tarafından tahrip edilmiş belgeler restore edilebilir. Bu arada kaplama, yama, takviye ve dublaj gibi işlemler de klasik veya an'anevî denilen metodlarla yapılabilir.

Yanmış, karbonlaşmış veya uzun sü-

re su ile temasta kalmış belgeler için, özel restorasyon metodları geliştirilmiş olup, bunlar 'Modern metodlarla kâğıt belgelerin restorasyonu' başlığı altında incelenecektir.

b- Modern metodlarla kâğıt belgelerin restorasyonu:

Klasik metodlara nazaran daha karışık olmalarına, üstelik pahalı teknikleri gerektirmelerine rağmen, günümüzde arşivlerde çok yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

- Koruyucu vernik usulü:

Su geçirmeyen ve içerisine böcek ve mantar öldürücü (ensektisid ve fonsijid) maddeler katılmış jelatinli bir solüsyonun veya verniğin, kâğıt belgenin iki yüzüne tatbik edilmesi esasına dayanır.

Bunlardan en çok kullanılan Japon verniği, % 20 aseton, %75,5 anyl asetat, %1,5 camphre (kâfur) ve %3 pudra karışımından yapılır.

Jelatinle hazırlanan verniklerde, zamanla kırılma ve sararma görülür. Asetonlu verniklerle yapılan restorasyonlar ise fazla uzun ömürlü olmamakta, kullanma neticesinde vernik kabuk tabakası çabuk aşınmaktadır.

Koruyucu vernik usulü ile yapılan restorasyonlarda dikkat edilecek husus, temizlik işinin, daha önceden çok itinalı bir şekilde yapılması gerektiğidir.

- Sentetik varakların kullanılması, laminasyon ve plâstifikasyon usulleri:

Selüloz asetat (cellulose acetate), polyethylene, polyvinly ve methacrylate gibi sentetik maddelerden yapılmış varakların, belge üzerine presleme yoluyla tatbikidir. Bu presleme neticesinde, belge, sentetik varaklarla plâstikleştirilmiş olur. Bu plâstikleşmeyi sağlamak için, selüloz asetata bir plâstikleştirici madde (plâstifiant) ilâve edilir.

Bu tekniğin bulunmasında ve geliştirilmesinde, Amerikan Millî Arşivi öncülük yapmıştır. Bir hidrolik pres yardımıyla (hydraulic flatbed lamination), belgenin her iki yüzüne 20 saniye içerisinde, 140-150°C sıcaklıkta ve cm 2 ye 22-36 kg. basınçla selüloz asetat tatbiki esasına dayanır.

Daha sonraları bu sistem geliştirilmiş, selüloz asetatla birlikte saf ipek kâğıdı kullanılmıştır. Bu tekniği, 1938 yılında Amerikalı William J. Barrow geliştirmiştir. İşlem sırasında kullandığı cihaza laminatör adını verdiği için, bu usule 'laminasyon metodu' veya kendi adı ile 'Barrow metodu' denmiştir.

Laminasyon, temizlenmiş, dezenfekte ve dezasidifiye edilmiş belgelerin, selüloz asetat ve benzeri sentetik varaklar yardımıyla, buharda ısıtılan düz bir pres veya elektrikle ısıtılan rotatif bir presle kaplanması işlemidir. Laminasyon, belgenin hava ve diğer dış etirlerle olan temasını kesmekte ve tam bir sağlamlık kazandırmaktadır. Değişik laminasyon metod ve teknikleri geliştirilmiş olup, bunlara aşağıda işaret edilmiştir.

- Sıcak laminasyon veya Barrow usulü:

Bu usul, aşağı yukarı elli yıldır kullanılmaktadır. Barrow metodu, 140-150°C sıcaklıkta ve cm² ye 22-36 kg. basınçla, selüloz ipek kâğıdını, selüloz asetat kâğıdı yardımıyla, restore edilecek dokümana yapıştırmak veya kaplamak esasına dayanır.

Dezenfekte edilen, yırtık yerleri ve delikleri saf selüloz veya asetat kâğıdı ile kapatılan, bu arada kâğıdının ve mürekkebinin asiditesi nötralle edilen belge, laminasyona hazırlanır.

Barrow metodunda, sulu veya kuru dezasidifikasyon usullerinden yararlanılabilir. Restore edilecek belge, kâğıdının ve mürekkebinin asiditesi giderilmek ve üzerindeki lekeler çıkarılmak üzere, iki deri parçası arasına konularak iki banyodan geçirilir. Birinci banyo %15 kalsiyum hidrat, ikinci banyo ise %20 kalsiyum bi karbonat ihtiva eder. Belge birinci banyoda 15 dakika, ikincisinde 20 dakika bırakılır. İkinci banyodan sonra belge kurumaya terkedilir.

Bütün bu işlemlerden sonra, sıra laminasyona gelmiştir. Tatbikatta, 'bir kat saf selüloz ipek kâğıdı + bir kat asetat kâğıdı + belge + bir kat asetat kâğıdı + bir kat saf selüloz ipek kâğıdı' koymak suretiyle, arşiv belgesi laminas-

yona hazırlanır. Bu şekildeki yerleştirme bir sandviç görünüşünde olduğundan, buna arşiv terminolojisinde, laminasyon sandviçi' denir.

Hazırlanan laminasyon sandviçi, laminatörde iki yuvarlak çelik silindirin arasından geçirilir. 140-150°C sıcaklıkta selüloz asetat erir ve ipek kâğıdı ile belgenin birbirine yapışmasını temin eder. Laminatörden çıkan laminasyon sandviçi, bir bütün olarak birbirine yapışmış ve plâstikleşmiştir. Bu işlemi takiben, belgeleri düzleştirmek için presleme yapılır.

Barrow metodundan çok iyi neticeler alınmaktadır. Belgenin yanmaya, lekeler ve yırtılmaya karşı tam bir dayanıklılık kazanması, bu metodun sağladığı en büyük yararlarıdır. Ancak sistem pahalıdır. Günümüzde zengin ülkelerin, arşivcilik tekniklerinde ileri gitmiş arşivlerinde kullanılmaktadır.

William J. Barrow'un açtığı bu yoldaki çalışma ve araştırmalar, daha sonraki yıllarda çok ilerlemiş, diğer sentetik maddeleri de kullanabilen, 'Morane', 'Mipofolic', 'Genotherm', 'Hennecke', 'Postlip Duplex' ve 'Dispro' gibi, metod ve sistemler geliştirilmiştir.

'Morane (dry-mounting photographic press) metodu, İngiltere'de Ashford Middlesex' deki Morane Plastic Co. Ltd. tarafından geliştirilmiştir. Yapıştırıcı ile 80 C sıcaklıkta, selüloz diasetad (cellulose diacetate) ve selüloz triasetad (celulose triacetate) kullanılmaktadır.

'Mipofolic' (dry-mounting photographic press) metodu, II. Dünya Harbi sırasında Alman ordusunca, önce haritaların laminasyonunda, daha sonra da Almanya'da arşiv dokümanlarının laminasyonunda kullanılmıştır. Oda sıcaklığında, cm² ye 6 kg. basınç altında, yapıştırılacak madde ile polvinli klorid (polyvinyl chloride) tatbik edilmesi esasına dayanmaktadır.

'Genotherm' (rotary lamination automatic) metodu, 70°C sıcaklıkta, cm² ye 4,5 kg. basınçla polvinli klorid (polyvinyl chloride) tatbik edilmesidir. Tamamen otomatik olarak çalışan sistem, büyük boy dokümanların, özellikle gazetelerin laminasyonunda kullanılmaktadır.

'Hennecke' (rotary lamination-Kaschiermaschine-) metodu, Federal Almanya'da Louzawuke Weil tarafından bulunmuş ve Ultraphan Hk markası ile geliştirilmiştir. Sistem 80°C sıcaklıkta ve cm² ye 30 kg. basınçla selüloz asetat tatbiki esasına dayanır. Laminasyonda, 'Kaschiermaschine' (Type 42 rotary laminator) denilen, laminatör kullanılır. İmalatçısı Federal Almanya'da Birlinghoven'deki Karl Hennecke Firması'dır. Laminatör yaklaşık 5,000 DM. tutarında olup, dakikada 1-2,5 m. uzunluğunda dokümanın laminasyonunu yapabilmektedir. Bu, bir günde 1500-3000 yapraklık belgenin laminasyonu demektir. Bugün Almanya'da Koblenz, Düsseldorf, Marburg ve Hollanda'da Haque arşivlerinde kullanılmaktadır.

'Postlip Duplex' (drv-mounting photographic press) metodu, 85°C sıcaklıkta, cm² ye 9 kg. basınçla, polvinli asetat (polyvinyl acetate) ve magnezyum asetat (magnesium acetate -acid acceptor-) yardımıyla, ipek kâğıdının laminasyona tâbi tutularak belge üzerine tatbik edilmesidir. İngiliz W.H. Langwell tarafından, Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)'deki restorasyon çalışmaları sırasında geliştirilmiştir.

Dispro' (rotary lamination) metodu, daha çok kitapların laminasyonunda kullanılmaktadır. British Museum (yeni adı ile British Library-İngiliz Millî Kütüphanesi)'da, kitap patalojisi üzerindeki çalışmalar sırasında geliştirilmiştir. Bu metodda, laminatör sıcakta değil, soğukta çalışır. İpek kâğıdı, cm ye 9 kg. lık basınçla ve akrilit risin (acrylate resin) yardımıyla, kitap sayfası üzerine tatbik edilir.

-Soğuk laminasyon veya Hint usulü:

Laminatörlerin çok pahalı olması, ayrıca 140-150°C arasındaki sıcaklığın bazı arşiv belgelerine ve üzerindeki mürekkebe zarar vermesi, Hindistan'da Yeni Delhi Arşivi Teknik Servisi Şefi, kimyager Yash Pal Kathpalia'nın daha pratik ve daha ucuz bir sistem geliştirmesine yol açmıştır. Kathpalia, sıcaklık yerine aseton (acetone) gibi soğuk bir eriyik kullanarak, soğuk laminasyon usulünü bulmuştur. Bu metoda, kullanı-

lan maddeye atfen soğuk laminasyon, bulanın memleketine atfen de Hint usulü denmiştir.

Soğuk laminasyonda kâğıt arşiv belgelerinin hazırlanışı, tıpkı Barrow metodunda olduğu gibidir. Önce belgelerin dezenfeksiyonu ve dezasidifikasyonu yapılır. Bilâhare laminasyon sandviçi, 'ipek kâğıdı + asetat kâğıdı + belge + asetat kâğıdı + ipek kâğıdı' şeklinde hazırlanır. Bunlara düz bir cam satıh üzerinde, elle çalışan kauçuk bir rulo ile ve bütün yüzlere sıvı aseton tatbik edilir. Daha sonra bu laminasyon sandviçi, silikonlu kâğıt arasında prese konur. Bir süre yapışması ve kurumması beklenir. Burada aseton yapıştırıcı görevi görmektedir. Dikkat edilecek husus, asetonun kurummasından önce preslemenin yapılmasıdır.

Soğuk laminasyon, tatbiki ve kullanılması kolay, maliyeti ucuz bir usuldür. Bu usulle, renkli plân, resim ve benzeri doküman, renk değiştirme tehlikesinden uzak, emniyetli bir şekilde restore edilebilmektedir. Soğuk laminasyonu, mekanik olarak yapabilen makineler de geliştirilmiştir.

4- Özel restorasyon gerektiren arşiv malzemesinin restorasyonu:

Harita ve plânlar, ciltli belgeler, mikrofilmler, sinema filmleri, ses bantları, plâklar, mühürler ve benzeri arşiv malzemesi özel restorasyonu gerektirirler.

-Harita ve plânların restorasyonu:

Harita ve plânların restorasyonunda, kâğıt belgelere tatbik edilen usuller uygulanır. Bunların büyük çoğunluğu renkli olduğundan, restorasyondan önce renklerinin çıkıp çıkmadığı mutlaka tesbit edilmelidir. Bu tür malzemenin restorasyonunda, önce, delik ve boşluklar aynı kalınlık ve renkte kâğıtlarla doldurulur veya tamamlanır. Bilâhare arkalarına sırt geçirilir veya her iki yüze kaplama yapılır. Ancak çok yıpranmış harita ve plânlar için laminasyon metodlarına başvurulur. Bunların laminasyonu da diğer belgelerin laminasyonu gibidir. Laminasyon sandviçi ise, mürekkep kurutma kâğıdı (blotting paper), taflon (tafflon), ipek müslin

(muslin), selüloz asetat (cellulose acetat) sırasıyla hazırlanır. Bunların laminasyonunda cm ye 27-40 kg. basınç sağlamak gerekmektedir.

Sırt geçirmede, sert ve sık dokulu olmayan kumaşlar tercih edilir. Yıkanmamış keten ve Hollanda bezi, günümüzde arşivlerde en fazla tercih edilen restorasyon tamir malzemele- rindedir. Kaplama işinde, Japon kağıdı ve ipek müslin de kullanılır. Sırt geçirme ve kaplama işlemlerinden sonra, ön yüz özel bir vernikle sıvanır. Bilâhare, harita ve plânların etrafı kumaş şeritlerle çevrilerek dokümanların bütününde sağlamlık sağlanır ve restorasyon tamamlanır.

Rulo halindeki büyük boy belgeler, keten veya pamuk kumaşla kaplanırlar. Büyük boy belgelerin restorasyonu zordur. Bunun için, bu tür belgeler numara verilerek parçalara ayrılır ve bu şekilde söküldükten sonra tamir edilir, bilâhare parçalar tekrar birleştirilir.

-Gazete ve mecmuaların restorasyonu:

Gazete ve mecmuaların restorasyonu, her sayfanın her iki yüzünün ince kağıtla kaplanması şeklinde yapılır.

-Ciltli belgelerin restorasyonu:

Ciltli belgelerin restorasyonu özel bir itina ister. Ciltli belgeler sökülerek, sayfalar tek tek tamir edilirler. Daha sonra, orijinal cildine uygun bir şekilde tekrar ciltlenirler. Cilt kapaklarındaki tahrip olmuş deri kısımlar, aynı renk, cins ve kalınlıktaki parçalarla değiştirilirler. Tezhibli ve minyatürlü ciltlerin restorasyonu büyük bir ustalık ister. Restorasyonu tamamlanmış ciltlere, böcek ve mantarlara karşı koruyucu bir balmumu sürülür.

-Mikrofilm ve filmlerin restorasyonu:

Mikrofilmler, sinema filmleri, ses bantları, plâklar ve benzeri malzemenin restorasyonunda bir takım özel teknikler geliştirilmiştir.

Bu tür malzemenin restorasyonundan önce, muhafazasına itina edilmelidir.

Bu malzemelerden mikrofilmler, ru-

lo, şerit veya tek olarak saklanabilirler. Arşivlerde saklanmak üzere çekilmiş olan mikrofilmler, umumiyetle rulo olarak ve kurşun karışımı teneke kutular içerisinde muhafaza edilirler. Bunlar ileride herhangi bir tahribata veya kayba uğrayabilecek olan orijinallerin, kopyalarını elde bulundurmamak maksadıyla çekilip saklanırlar. Eğer mikrofilmler çalışma gayesi için kullanılacaklarsa, bunların şerit (35 mm. lik filmde 6 adet tek kare, azamt uzunluk 230 mm.) olarak veya tek tek (70 mm. lik filmlerde) muhafazası tavsiye edilir.

Tek veya şerit halindeki mikrofilmler, saydam kağıt ve plâstikten yapılmış muhafazalar içerisinde, kart gibi tasnif edilerek saklanabilir. Bunların mekanik yolla seçimi düşünülmekte ise, bu durumda tek mikrofilmler elle veya makine ile çalıştırılan delikli kartlara veya zarflara da konabilir.

Arşivlerde, karton kutular içerisine yerleştirilen bobinler, metal mahfazalarda (özel surette yapılmış dolaplarda) muhafaza edilirler. Pratikte kullanılan dolaplar ise, 8 çekmeceli olup, her çekmecedeki 48 bobin saklanabilmektedir.

Arşivlerde mikrofilmlerin muhafazası için, özel surette inşa edilmiş depoların bulunması, bugün kaçınılmaz olmuştur. Ancak pratikte çoğu zaman, ayrı bir depo inşası mümkün olamamaktadır.

Mikrofilmler için en büyük tehlike, yüksek sıcaklık, rutubet ve tozdur. Mikrofilmler için 12-15° sıcaklık ve % 40-60 nem derecesi, en uygun muhafaza şartlarındandır. Fizikî ve kimyevî zararlı unsurlara karşı gerektiğinde filmler yıkanmalıdır. Mikrofilm ve sinema filmleri üzerinde görülen mikroskopik lekeler, kimyevî banyolarla çıkartılmağa çalışılmalıdır. Ayrıca, filmler eskimeye karşı, periyodik sürelerle gözden geçirilmeli ve süresi dolmuş filmler yenilenmeli, sağlam kopyalarının çıkarılması yoluna gidilmelidir.

Mikrofilmler dışında kalan, sinema filmleri için söz konusu olabilecek tehlikeler de; yangın, çok kullanılmadan dolayı eskime ve yırtılma, su, ru-

tubet ve fazla kuru havadır. Sinema filmleri, 13-15°C ve %50 nem derecesinde muhafaza edilmelidirler. Sık sık havalandırma çok önemlidir.

Arşivlerde, filmler umumiyetle üç kopya olarak muhafaza edilirler. Birinci kopya orijinal nüsha olup, negatiftir. İkinci kopya negatif, üçüncü kopya ise pozitifdir. Bu şekilde, herhangi bir kazaya karşı, her türlü emniyet tedbiri alınmış olmaktadır.

-Fotoğrafların muhafazası:

Fotoğrafların muhafazasına gelince, fotoğraf negatifleri, ışığa ve rutubete karşı sarılmış olarak veya kağıt poşetler içerisinde, kutularda ve çekmeceli metal fişliklerde, ışıktan korunmuş olarak muhafaza edilmelidir. Pozitiflerin ise, dosya ve albümler içerisinde ve iki bant arasında veya asılı olarak muhafazası yoluna gidilmelidir. Bu arada, yeşil klişelerin mutlaka zarflanması gerektiği hususu unutulmamalıdır.

-Ses bantları ve plâkların muhafazası:

Ses bantları ve plâklar ise, aşırı sıcak, soğuk, rutubet ve tozdan korunacak şekilde muhafaza edilmelidirler.

Bantlar, tek tek ve özel teneke kutular içerisinde ve manyetik tesirlerden uzak bir şekilde muhafaza edilmelidirler. Ayrıca iki yıl hiç kullanılmayan bantlar, dinleme cihazından hızla geçirilerek havalandırılmalı ve böylece şeritlerin birbirine yapışması önlenmelidir.

Plâklar ise, toz ve rutubete karşı koruyucu, yumuşak kenarlı kutularda kılıf içerisinde ve dik olarak, yan yana dizilmiş ve tercihan tahta raflarda muhafaza edilmelidirler. Plâklar için, 20 sıcaklık ve %50 nem derecesi uygun muhafaza şartlarıdır.

-Mühürlerin muhafazası ve restorasyonu:

Özel restorasyonu gerektiren arşiv malzemelerinden olan mühürlere gelince, bunlardan balmumu ile yapılmış ve tahribe uğramış olanlar, yine balmumu ile restore edilirler. Madent mühürler ise, paslanma ve aşınmağa karşı özel verniklerle boyanırlar. Bunlar kutu,

zarf, keten veya kenevirden yapılmış özel keseler içerisinde muhafaza edilirler.

BİBLİYOGRAFYA:

Arşiv belgelerinin restorasyonu.

Haz. :Atilla Çetin. Yayımlayan: T.C. Kültür Bakanlığı. Ankara, 1977, Baskılı Ambalaj Sanayii. X + 61 s.

"Kültür Bakanlığı Yayınları: 296"

Arşiv ve arşivcilik bibliyografyası. (Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar).

Haz: İsmet Binark. Yayımlayan: T.C. Başbakanlık. Ankara, 1979, Başbakanlık Basımevi. LXXIX + 285 s.

"T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayın No: 2 Gn. No: 042"

"Arşiv malzemesinin korunması ve restorasyonu konusundaki kaynaklar için bk.: 88-100; 185-190; 194-195. ss."

Banks, Paul N.: Paper cleaning. Restaurator, X (19-69), 52-66. ss.

Barrow, William J. ;Manuscripts and documents; their deterioration and restoration. Charlottesville, 1955, University of Virginia Press. V + 86 s.

Barrow William J.: Barrow method of restoring deteriorated documents. Richmond, 1965. Virginia State Library. 19 s.

Barrow William J. A.M. Carlton; Permanence of laminating tissue. American Archivist, 31 (1968), 88-91. ss.

Bhargava, K.D. :Repair and preservation of records. New Delhi, 1959, National Archives of India. 38 s.

Binark, İsmet : Eski kitapçılık sanatlarımız. Ankara, 1975, Ayyıldız Matbaası. XIV + 162 s., Plâns.

Türk cilt sanatı için bk.: 1-12; hat sanatı için 13-24; tezhip sanatı için 25-34; resim ve minyatür için 35-49; aharcılık için 50-52; ebruculuk için 52-53; zervarakçılık için 55 ve mürekkepçilik için 56-57. ss.

Binark, İsmet : Arşiv ve arşivcilik bilgileri. Yayımlayan: T.C. Başbakanlık. Ankara, 1980, Başbakanlık Basımevi. XXIV + 245 s.

"T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayın No: 3-Gn. No.; 049"

"Arşiv malzemesini tahrip eden mikroorganizma ve böcekler karşı korunma metodları için bk. 153-159; arşiv malzemesinin restorasyonu ve kullanılan metodlar için 160-179; arşiv malzemesinin korunması ve restorasyonu ile ilgili terminoloji için 56-57. ss."

Binark, İsmet: Arşiv dokümantasyonunun restorasyonu. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXIX (2) 1980, 109-121. ss.

British Standards Institution : Recommendations for repair and allied processes for the conservation of documents. London, 1973, BSI, 21 s.

Calhoun, John: The preservation of motion picture film. American Archivist, XXX, 3 (1967), 517-525. ss.

Cockerell, S.M.: The repairing of books. London, 1958, Sheppard Press. 110 s.

Dadic, V. T.Ribkin: Techniques of delaminating polyethylene laminates. Restaurator, I, 3(1970), 149-162. ss.

Duchain, Michel: Arşiv binaları ve teçhizatı. Yayınlayan: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. Ankara, 1974, Millî Eğitim Basımevi. XI + 240 s.

Arşiv malzemesinin korunması ve dezenfeksiyonu için bk.: 39-45; 60-62; 67-70; 136-140; 159. ss.

Dupuis, R.N.: Evaluation of Langwell's vapour phase deacidification process Restaurator, I, 3 (1970), 149-162, SS

Ellis, R.H.: The principles of archive repair. London, 1951, London School of Printing and Graphic Arts. 9 s.

Flieder, François: La conservation des documents graphiques : recherches experimentales. Paris, 1969, Editions Eyrolles. 288 s.

Flieder, François-Michel Duchain : La désinfection des documents d'archives attaqués par les microorganismes et les insectes. Gazette des Archives, 87 (1974), 225-237. ss.

Türkçe tercümesi için bk.: Mikroorganizmalar ve böcekler tarafından tahrip edilen arşiv belgelerinin dezenfeksiyonu. Terc.: Atilla Çetin. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXV, 2 (1976), 77-87. ss.

Grant, Julius : Books and documents: dating, permanence and preservation. London, 1937. Graffon. 218. ss.

Greathouse, G.A. C.J. Wessel (ed.): Deterioration of materials. New York, 1955, Reinhold. 835 s.

Hall, D.: Phonorecord preservation : notes of a pragmatist. Special Libraries, 62 (1971), 357-362. ss.

Jenkinson, Hilary : The principles and practice of archive repair work in England. Archivum; II(1952), 31-41. ss.

Kathpalia, Yash Pal: Conservation and restoration of archive materials. Paris, 1973, UNESCO. 231 s.

"Documentation, Libraries and archives : Studies and research 3"

Kowalik, Romuald: Microbiological deterioration of old books and manuscripts remedies. Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro, 21(1962), 116-151. ss.

Langwell, W.H.: The conservation of books and documents. London, 1957, Pitman. XXII + 114 s.

Langwell, W.H.: Observations on paper embrittlement. Journal of the Archivists, I, 6(1957).171-173. ss.

Le Gear, Clara E.: Maps, their care, repair and preservation in libraries. Washington, 1956, Library of Congress, Division of Maps. 75 s.

Lewis, H.F.: The deterioration of book papers in library use. American Archivist, XXII (1959), 309-322. ss.

Mehra, C.P. : Conservation of photographic archives. Conservation of Cultural Property in India, 6(1973), 64-76. ss.

Minoque, Adelaide E. : The repair and preservation of records. Bulletin of the National Archives, 5(1945), 56 s.

Pickett, A.G. M. M. Lemcoe : Preservation and storage of sound recordings.

Washington, D.C., 1959, U.S. Government Printing Office. 74 s.

Plenderleith, Harold James: The conservation of prints, drawings and manuscripts. Oxford, 1937, University Press. VII +66 s.

Plenderleith, Harold James: The preservation of leather bindings. London, 1947, British Museum. 24 s.

Santucci, L. : Applicaton of chemical and physical methods to conservation of archival materials. Bollettino dell' Instituto di Patalogia del Libro, 20 (1961), 85-111.ss.

Smith, Richard Daniel : Paper deacidification. Library Quarterly, XXXVI (1966), 273-292. ss.

Smith, Richard Daniel : Maps, their deterioration and preservation. Special Libraries, 63 (1972), 59-68. ss.

Tamer,Hadi H.: Arşiv vesikalarının korunması. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, II, 2 (1953), 101-111. ss.

Tamer, Hadi H.: Zarar görmüş kitap ve vesikaların temizlenmesi. Kimya ve Sanayi, VIII,38(1959),66-76. ss.

Wardle, D.B.: Document repair. London, 1971, Society of Archivists. 84 s.

Welch. W.L. : Preservation and restoration of authenticity in sound recordings. Library Trends, 21 (1972), 83-100. ss.

Werner, A.E. : Lamination of documents. Journal of Documentation, 20 (1964), 25-31. ss.

Wilson, W.K. B.W.Forshee: Preservation of documents by lamination. Washington, 1959 U.S. Government Printing Office. 20 s.

BİLGİSAYAR VE VAKIF ARAŞTIRMALARI

Ramazan ACUN

"Bilgisayarlar çağında yaşıyoruz. Ve çoğumuz er ya da geç, ya kullananlar olarak ya kullananlara tavsiyelerde bulunanlar ya da kullananların çabalarını değerlendirenler ya da yalnızca meslekt literatürün okuyucuları olarak onları meslekt hayatımıza tecavüz eder bulacağız."

Judith S. ROSE

"...Bunalımlar ve büyük sarsıntılar geçirmiş tariht toplumların yenisinden dinamizm kazanarak rönesanslarının gerçekleşirebilmesi: bütün kültür unsarlarını ve müesseselerini ilmt tahlilerden geçirerek onları geleneklerin sertleşmiş kabukları arasından çıkarıp yeni sentezlere ulaştırmasıyla mümkündür."

Bahaeddin YEDİYILDIZ

I-GİRİŞ

Blektronik "bilgi-islem"(1) makinası demek olan bilgisayar gelişmesine paralel olarak kullanım alanı da genişlemiş, günümüzde artık uzay çalışmalarından tutun "çöpçatanlığa" kadar pekçok alanda kullanılır hale gelmiştir. Bilgisayarların ilmt araştırmalardaki yeri ise şüphesiz çok daha önemlidir. Özellikle veri saklama ve geri almada, büyük rakam koleksiyonları ile ilgili çok karmaşık hesapların yapıl-

masında ve çeşitli şartların karşılaştırılıp muhtemel hareket yönlerinden birinin seçilmesi gereken durumlardaki kullanılışlığı, inanılmaz hızı ve sıfır yanılma payı bilgisayarları fen bilimleri araştırmalarında vazgeçilmez yardımcı durumuna getirmiştir.

Sosyal bilimlerde de fen bilimlerindeki kadar olmasa bile giderek artan oranda ve bir ölçüde benzeri amaçlarla kullanılıyor. Özellikle, ekonomi ve sosyoloji gibi bilimlerin "miktar belirleyici" (quantitative) teknikler kullanmadaki köklü geleneği bilgisayarın araştırmalarda yardımcı bir araç olarak benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Tarih araştırmalarında ise miktar belirleyici tekniklerden yaygın olarak faydalanılmasının tarihi son 15-20 yıldan daha eskilere gitmez. Bunun için bir kaç sebep sıralayabiliriz: 1- Tarihçilerin, bir kaç örnek sunmanın tarihi gerçekliği göstermede yeterli delil ola-

(1) Ashında "bilgi-islem" terimi yanlış olarak kullanılmaktadır. Bilindiği gibi, bilgi değil veri islenir. Veri, ham bilgi demektir ve işlenerek bilgi haline gelir. O halde "bilgiislem" yerine veriislem demek daha doğru olacaktır. Bilgisayarlar da bilgi saymaz, bir dereceye kadar veri sayar. Ashında bu makinalar hesaplayıcıdır. İngilizce compüter adı da bu anlamı vermektedir. Bunun dilimize doğrudan girmiş şekli "kompütür"ü kullanmak anlam bakımından daha doğru ise de, hem bunun yabancı olması hem de bilgisayar kelimesinin dilimize yerleşmiş olması yüzünden bu kelimeyi bir hesaplayıcı ve veri işleme makinası anlamında olması şartıyla kullanmak kavram birliğini sağlama açısından tercih edilmektedir. Halil Sarıalan, İşletmecilikte Fortran IV ile Programlama Ankara 1983 s.3.

çağı kanaatine sahip olmaları (2); 2- Çoğu durumda çok büyük rakam kolleksiyonlarıyla karşı karşıya kalınması ve bunlardan anlam çıkartabilmek için hepsini değerlendirmeye katma mecburiyeti ve bu mecburiyetin yarattığı zorlukları aşacak bilgisayar gibi metodolojik yardımcılarına sahip bulunulmaması; 3- Diğer sosyal bilimlerin bulgu ve kavramlarından istifade etmenin öneminin yeterince anlaşılmasına bağlı olarak, miktar bildiren kaynakların değerinin küçüksenmesi; Ve nihayet tarihçilerin araştırmada matematik ya da istatistiki muameleden söz edildiğinde dehşete kapılmaları.

Ancak şimdi durum farklıdır. Bir yandan çağdaş tarihçilikte diğer sosyal bilimlerle daha çok işbirliğine gidilmesi (3), diğer yandan, gelişmiş bilgisayarların miktar bildiren tarihi veri dağlarını işlemeye geçirme hususunda yüreklendirici etkisi, eskiye göre çok daha fazla sayıda tarihçiye araştırmalarında istatistiki teknikler kullanmaya yöneltmiştir. Bu tarihçiler sınırlı veriye dayalı eski genellemeleri yeniden tahkik ediyor, şimdiye kadar el atılmamış problemlere çözüm getiriyor ve diğer sosyal bilimlerin kavramlarını kullanarak yeni sorular formüle ediyorlar. Öyle ki, artık, Amerikalı ve Fransız öncü (pioncer) tarihçilerin çalışmalarıyla "Miktar Belirleyici Tarih" (Quantitative History) adıyla, içinde parlak buluşlar yapılan yeni bir alan filizlenmiş bulunuyor.

Ülkemizde arşivlerin; Vakıf Muha-sebe Kayıtları, Vakfiyeler, Şer'iyeye Sicilleri ve Tapu Tahrir Defterleri gibi sayılabilir veri ihtiva eden kaynaklarla dolu olmasına karşılık, bunların miktar belirleyici metodlarla değerlendirilmesine henüz tüm anlamıyla geçilememiştir. Bununla birlikte bu metodların kullanıldığı, az da olsa, çarpıcı örnekler vardır. Bu çalışmalar bize, tarihimizi doğru bir şekilde öğrenebilmek için neler yapılabileceği hususunda pırıltılı bir geleceğin ipuçlarını vermektedir. Son bir iki yıldır, araştırmalarda bilgisayar kullanılmasının gereğine işaret eden yazılar yayınlanması (4) ve bilgisayar katkısını öngören geniş araştır-

ma projeleri yapmaya dönük fikirlerin varlığı bize bu geleceğin pek uzak olmadığını haber vermektedir.

Ancak bilgisayarlı proje fikirleri oldukça yeni ve bu yüzden de bulanık bir haldedir. Bulanıklık, büyük ölçüde, bilgisayarların nasıl çalıştığına ve araştırmalarda nasıl kullanılacağına, en başta da bilgisayarın gerçek katkısının ne olacağı yani sonuç olarak ne elde edilebileceğine dair bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Buradan şu çıkıyor: Sözkonusu bilgi eksikliğini gidermeye yönelik bir çalışma büyük bir ihtiyaca cevap verecektir. Bu ihtiyaç, zamanında, miktar belirleyici analizlerin hayli ileri olduğu Fransız ve özellikle Amerikan tarihçiliğinde de duyulmuş olacak ki, "tarihçi ve bilgisayar" adını taşıyan pek çok makale ve kitap yayınlanmıştır (5).

(2) William O. Aydolette, "Quantification in History", Quantification in American History, New York 1971, s. 7.

(3) Bahaeddin Yediöldüz, "Çağdaş Tarihçilik", Töre, (Temmuz 1984, sayı 158) s. 35; aynı yazar, "Fernand Braudel ve Annales Ekolü", Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, (Ankara Nisan 1986, sayı 2), s. 13-16. Yazar burada, tarih araştırmacılığında son yarım yüzyıldan bu yana dikkati çeken en önemli olaylardan birinin Fransa'da ortaya çıkan Annales Ekolü ve bu ekolün temel felsefesinin toplanabileceği üç maddeden birinin "tarihi, diğer sosyal bilimlere açmak ve 'ortak çalışma' prensibini uygulamak" olduğunu söylüyor.

(4) Bkz. Yediöldüz, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", 2.nci Vakıf Haftası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 17; ve aynı yazar, "Vakıf Araştırma Enstitüsü Kurulmalıdır" I. Vakıf Şurası'na sunulan tebliğ. (Bu da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından diğer tebliğ ve konuşmalar ile birlikte basılmaktadır).

(5) Bizim elde edebildiklerimiz şunlardır: Edward Shorter, The Historian And The Computer. A Practical Guide, New Jersey 1971; Marshall Smelser ve William I. Devission, "Tarihçi ve Bilgisayar Karmaşık Hesaplamaya Basit Bir Giriş", Quantification in American History, Theory and Research (Ed. Robert P. Swierenga), New York 1970, s. 53-66 (Bu makale tarafımızdan çevrilmiş fakat henüz yayınlanmamıştır). Stephan Thernstrom, "The Historian And The Computer," The Dimensions of History (Ed. Thomas N. Guinsburg), Chicago 1971, s. 41-50; Emmanuel Leroy

İşte bu çalışmada, bunlardan ve üniversitemiz Bilgisayar Bilimleri Bölümü elemanlarının yol gösterici fikri yardımlarından faydalanarak bilgisayara bizdeki tarih araştırmalarında nasıl kullanılacağını ve ne gibi sonuçlar verebileceğini örnek bir çalışma alanında göstermeyi deneyeceğiz. Bu çalışma alanı vakıf müessesesidir. Bu seçmeyi yapışımızın da başlıca iki sebebi var: Birincisi, vakıf müessesesi üzerinde yapılan araştırmalara kaynak teşkil eden belge külliyatı sayılabilir veri ihtiva etmektedir; ikincisi de bu veri üzerinde, çıkış noktası olarak istifade edebileceğimiz miktar belirleyici analizlerin yapılmış olmasıdır (6).

Konuya geçmeden önce, genelde miktar belirleyici analizlerin tarih çalışmalarındaki yeri, başka bir ifadeyle gerekçesi üzerine durmak istiyoruz. Acaba, bu çalışmalar geçmişin bilgisini elde etme (ve dolayısıyla bugünü anlama) uğraşımızda bize ne kazandırıyor? Bilgisayarın bu kazanca yaptığı ilâve nedir? Bu soruların cevabını bilmenin konumuz için iyi bir teorik çerçeve oluşacağını sanıyoruz.

II-MİKTAR BELİRLEYİCİ TARİH

Niçin miktar belirleyici tarih? Geleneksel yaklaşımın yanlışı ya da eksiği nerededir?

Bilindiği gibi, hemen hemen bütün tarihçiler -tarihçinin işinin hikâye anlatmak olduğunda ısrar edenler hariç - genelleme yapar. E.H.Carr'ın (7) deyişiyle tarihçiyi, tarihi olgu toplayıcısından ayıran şey genellemedir. Genellemeler, her ne kadar açıkça ifade edilmese de zımnen miktar gösteren karaktere sahiptirler. "Tipik", "temsilci", "önemli", "yaygın", "büyüyen" ya da "yoğun" gibi kelimeleri kullanan tarihçiler, iddialarını doğrulamak için rakam sunsun ya da sunmasınlar miktar bildiren ifadelerde bulunuyorlardır (8). Robert P.Swierenga'nın (9) naklettiği geleneksel yaklaşımın savunucularından birinin itirafında da belirtildiği gibi, "kaç tane?" sorusunun altında yatan tariht problemlerin "çok" ya da "oldukça çok" ya da "çok değil", ya da "oldukça az" gibi cevaplarla, 80,45,20 ya da yüz-

de 2'den daha iyi çözüldüğünü iddia etmek kolay değildir.

Tarihte miktar göstermenin (Quantification) bir diğer gerekçesini William O.Aydolette "Quantification in History" (10) adlı hemen hemen konunun klasığı sayılan makalesinde şöyle ifade ediyor:

"Bazı yazarlar, birkaç vak'ayı kesin olarak tanımladıktan sonra gayet memnun bir tarzda büyük insan guruplarının sâikleri (motive) hakkında genellemeye başlarlar, her ne kadar görüşlerini destekleyecek deliller çoğunlukla sunulmamış ve aslında bunları elde etmek zor olsa da. Çünkü, çoğu insanı hareket geçiren saikler pek açık değildir ve fark etmek çok zordur. Tenkitçi olmayan bir topluluk için birkaç somut olay bir istatistiki tablodan daha inandırıcı olabilir. Yine de bir tartışmada ileri sü-

Laudurie, "Tarihçi ve Bilgisayar" (Çev. Ayşe Özberki) Tarih ve Tarihçi (Der.Ali Boratav) İstanbul 1985, s. 132-135. H.Ü. Özellikle Arş. Gör. Mustafa Ege'ye teşekkür borçluyum.

(6) Bu alanda en yetkin ve geniş çaplı analizler Bahaeddin Yediyıldız tarafından yapılmıştır. Mesela, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu" Vakıflar Dergisi (Ankara 1984), C.XVII, s. 5-41; "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü". Vakıflar Dergisi (Ankara 1982), C.XIV, s. 1-27; ve "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Osmanlı Araştırmaları (İstanbul, 1982), s.142-164 adlı makalelerinde 330 vakfiyedeki sayılabilir verinin tahlil ve yorumu yapılmıştır. Aslında bunlar, orijinal adı Institution du vaqf au XVIII e siecle en Turquie -étude socio -historique- adlı Paris'te 1975 te doktora tezi olarak verilen daha geniş çaplı bir çalışmanın bölümleridir. Bu çalışmanın yayınlanan diğer kısımları da şunlardır: "Vakıf Müessesesinin XVIII.asırda Kültür Üzerine Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1921) Ankara 1980, s. 157-161; XVIII. asırda Türk Vakıf Teşkilatı" Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.M.Tayyib Gökbilgin hatıra sayısı), İstanbul 1982, C.XII, s. 171-190 ve "Vakıf İstihlaları Lügatçesi" Vakıflar Dergisi, C.XVII, s. 55-61

(7) E.H. Carr, Tarih Nedir" (Çev.Misket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980, s.86

(8) Aydolette, a.g.e., göst. yer.

(9) Robert P.Swierenga (ed.), Quantification in American History, s.xx.

(10) s.7, 8.

rülen iddiaları yalnızca birkaç örnekle desteklemek, inandırıcı güzel söz söyleme sanatının aracı da olsa, mantıken yeterli değildir. Çoğu tarihi genellemelerin istisnaları vardır ve eğer her önüne gelen durumda alıntı delil olarak kabul edilseydi hemen herşeyi ispatlamak mümkün olurdu.

Bazı hallerde, karşılaştırılabilir verinin sayısal özeti, miktar belirleyici metodlar ve tehlikelerden sakınmayı mümkün kılar. Açıkça mantıktı olduğu zaman verinin bu şekilde kısaltılması (reduction) zaman tasarrufu ve veriyi tanımlama ve işlemede elverişli bir durum yaratır. Ayrıca yüksek bir doğruluk derecesini de garanti eder. Hafıza seçicidir ve genel izlenimler, herkesin dilinde dolaştığı üzere, güvenilmezdir. Veri, hepsi zihinde tutulamıyacak kadar büyük olduğunda araştırmacının kendi peşin hükümlerine ya da gözde hipotezlerine uyan durumları çok iyi hatırlaması muhtemeldir. Verinin miktar bildiren form içinde düzenli bir sunuluşu, araştırmacıya hafızasının kendisine hazırladığı tuzaklardan kaçma imkânı verir"

Aydolette'e göre miktar göstermenin tariheye sağladığı diğer metodolojik faydalar da şunlardır:

1- Eldeki verinin miktar belirleyici bir sunuluşu araştırmacının dikkatini araştırmaya en layık sorulara yöneltmesine yardım eder. Bu yolla, konuyla ilgili bütün deliller, bulguların genel karakterlerinin derhal sezilebileceği ve verinin kısaltılması olmaksızın kolayca gösterilemeyecek farklılık ve ilişkilerin ortaya çıktığı, anlaşılır bir odağa toplanır. Böyle bir analiz, hangi olay ya da konuların, zaman içinde gösterdiği değişme ya da normdan sapması ile ilgili anlamında, özellikle önemli olduğunu ve dolayısıyla araştırmaya değip değmeyeceğini ortaya koyar.

2- Miktar belirleyici analiz hipotezleri sınamak için sistematik usuller sunar. Bu, tartışmanın her bir yönünü destekleyecek kaç tane örnek olduğunu açığa çıkarır ve böylece yalnızca delilin temel özelliklerini ortaya koymakla kalmaz, ayrıca, daha önemli olarak bunların istisnalarını, nüanslarını ve

ortaya çıkan genellemelerin gerektirdiği sınırlılık derecelerini de ortaya koyar.

3- Bütün verinin yukarıdan aşağıya gözden geçirilişi (bu kısaltma işleminden sonra mümkün olabilir) araştırmacının fikirlerini yeniden formüle etmesi için güçlü bir uyarıcı olabilir. Anormallikler ortaya çıktığında araştırmacı orijinal teoriye uymayan vak'lara dikkatini yöneltebilir, neden istisnai olduklarını bulmaya çalışabilir ve verinin yeniden düzenlenmesi ile önemli miktarda verinin hesabını verecek alternatif hipotezleri sınayabilir.

Fakat verinin bu tür manüplasyonunu elde yapmak çok fazla zaman alıcıdır, hatta eğer vak'a sayısı çoksa bu imkansızdır. Yapılacak şey bilgisayar yardımına başvurmaktır.

Bilgisayarın Miktar Belirleyici Çalışmalara Yaptığı Katkıları:

Veri üzerinde yapılacak manüplasyonlar için bilgisayar kullanılması meselesine tekrar döneceğiz. Ancak, burada tarih araştırmalarında bilgisayar kullanmaya bizi adeta mecbur bırakan bir başka meseleyi öne almak yerinde gibi görünüyor.

Tarihi verinin eksik olduğu, yani geçmişte yaşanan hayatı bütünüyle aktirecek verinin bize tam olarak ulaşmadığı yolundaki bir bilgiye, neredeyse, rastgele seçilecek bir tarih metodu kitabında rastlamak mümkündür. Bu eksiklik zamanımızdan geriye doğru gidildikçe daha da büyümektedir. Öyle ki, tarih önce devirle uğraşan tarihçi ya da arkeologlar yalnızca elde edebildikleri bir tek buluntuya dayanarak genelleme yapmakta ve bu da, tabii, çoğu kere yüzde yüz yanlış bilgi üretimine sebep olmaktadır (11).

Bu eksik tarihi veri karşısında, bilgisayarla tarih çalışmanın "pioneer" leri diyorlar ki: "Tarihi çalışmalarda bir örneklem yeterli delil olamaz. Eğer başından sonuna kadar eksiksiz olmak üzere yeterli tarihi olgu dizileri olsaydı, tıpkı kamuoyu yoklayıcılarının çağdaş özel

(11) David Hackett Fisher, *Historian Fallacies, Toward a Logic of Historical Thought*, Toronto 1970, s.111.

bir durumda yaptıkları gibi çok doğru sonuçlar verecek önceden belirlenmiş bir örneklem almak mümkün olurdu. Fakat geçmişin kaydedilmiş miktar bildiren böyle dizileri hiç yok. Her bir dizi bir örneklem. Tarihte örneklemin örneklemini almak suretiyle faydalı sonuçlar elde edilemez". Ve ilave ediyorlar; "Bu yüzden araştırmaya bütün veri dahil edilmelidir". Bundan da korkulmamalıdır; çünkü, "bilgisayar hepsini halledebilir" (12).

Bilgisayarla çalışma, tarihçinin bu şekilde veri tabanını genişletmesine yol açarken veri üzerinde yapılan işlemlerde hata yapma ihtimalini de sifıra indirir. Sonuç olarak tarihçi, genellemelerde çok yüksek bir güvenilirlik derecesine ulaşır.

Yukarıda bilgi kısaltma (reduction) işleminin tarihçiyi hafızanın seçiciliğinden ve genel izlenimlerin güvenilirliğinden kurtardığını söylemiştik. Ayrıca bu işlem araştırmacının dikkatini araştırmaya en layık sorulara yöneltmesine yardım ediyor, veriyi farklılık ve ilişkilerin ortaya çıktığı anlaşılır bir odağa topluyordu. Kısaltma işlemi sayesinde bütün veriyi yukarıdan aşağıya şöyle bir gözden geçirme imkanına sahip olan araştırmacı, gerekirse fikirlerini yeniden formüle edebiliyordu.

İşte araştırmacıya bu kadar faydası olan bilgi kısaltma işini bilgisayar, tablolar, grafikler, genel toplamlar, ortalamalar ve karşılaştırmalar şeklinde birkaç program komutayla otomatik olarak ve çok kısa sürede yapar. Aynı kolaylık ve sürat veri üzerinde yapılacak manüplasyonlar için de sözkonusudur. Eğer sonunda anlaşır ki, ilk çıktı takımı (output) öğrenilmek isteneni anlatmıyor, bilgisayardan hafızasına kaydedilmiş bütün araştırma evrenini temsil eden veriye dayalı olarak tablolar yeni bir tasarıma göre yeniden istenebilir, cetveller yeniden düzenlettirilebilir ve hafızadaki veri içinden çeşitli alt veri gurupları seçilerek bunlar üzerinde özel işlemler yapılırken, diğerleri başka bazı hesaplamalar yapmak üzere ihmal edilebilir. Bu iş zahmetsiz bir şekilde ve defalarca tekrarlanabilir. Oysa, elde çalışma usullerinde

araştırmacı çoğunlukla daha birinci işlemden bütün enerjisini tüketmiştir bile (13).

Dahası var.

Bilgisayar kullanımı kullanıcının yeni bir zihni yönelim (intellectual re-orientation) kazanmasını da sağlar. Geleneksel olarak tarihçiler önce belirli sorular formüle edip sonra bu sorulara cevap verebilecek kaynak araştırırlar. Bilgisayar yardımının kullanıldığı araştırmalarda ise tersine bir teknik daha uygundur. Önce ilgili evrenin bütün verisi toplanır, sonra soru sorulur. "Belirlenen bir evrene sorulabilecek akla uygun her soruya cevap verebilmek için olgular bir araya toplanmalıdır. Araştırmacı asla özel bir soru ile başlayıp veri toplama yoluna gitmez, verinin tamamıyla başlar ve sorular sorar. Her neyse, tarihle ilgili veri koleksiyonu sorgulanmayı bekleyen cevaplar koleksiyonu değil midir?" (14).

Bitmedi.

Bilgisayarın pek belli olmayan, ama kesinlikle büyük bir avantajı da araştırmacıyı kesin sorular sormaya mecbur etmesidir. Bunun için araştırmacı, başlangıçta basit, ama ihmal edilen bir adımı atar, yani terimlerini kesin olarak tanımlayıp, problemini açık ve mantıklı olarak formüle eder. Çünkü, bilgisayar "bulanık bir teccüsü kesin ve konusunun içine işleyen sorgulamalar haline getirmez; ancak belirli sorulara belirli cevaplar verir" (15).

Makinadan istifade edebilmek için prosedürler sistematik hale getirilmeli, teoriye dayalı hipotezler formüle edilmeli, büyük problemler parçalarına ayrılmalı, zımnen miktar gösteren veriyi kesin rakam ve cetvellere dönüştürmeli ve genelde ilmt metodu takip etmeli. Böylece, bilgisayarlar asli olarak ilmt bir tarihçiliğe yol açabilirler, tarihçiler bu yolla, giderek artan ortaklaşa olarak arıtılmış sistematik kümülatif çalışma-

(12) Smelser ve Davisson, a.g.m., s.60; bir örneklemin yeterli delil olamayacağı konusunda ayrıca bkz. Fisher, a.g.e.s. 104-105.

(13) Shorter, a.g.e., s.8.

(14) Smelser de Davisson, a.g.m., göst.yer.

(15) a.g.m., s.55.

lar yapacaklardır. Bu arıtılmış veri, bilim adamlarının insan davranışlarının genel kanunlarını keşfetme ve göstermelerine izin verecektir (16).

Fakat bilindiği gibi, bilimin hedefi açıklayıcı genellemelerden de ötedir. Bu hedefe ulaşmak için, açıklama kadar öngörü (prediction) de amaçlanmalıdır. Tarih hiç bir zaman tekrar etmesine rağmen geçmişteki benzer (analogous) dönemlerle yapılacak kıyaslamalar bugünü yorumlayıp geleceğe giden yolu işaret etmeye yardımcı olabilir (17).

Miktar Belirleyici Tarih ve Bilgisayarın Sınırları:

Bilindiği gibi insan ve olaylar çok karmaşıktırlar ve ne olacağı önceden bilinemez. Fakat, bunun için uğraşan tarihçi, hemen hemen daima bilmeyerek bırakılmış çok çeşitli türdeki delillere dayanmak zorundadır. Bu çok çeşitli türdeki ve çoğu zamanda eksik delillerden istifade etmek içinse bir tek metoddan değil, bir metodlar topluluğundan sözedilebilir. Tarihçi, eğer elindeki materyal buna izin veriyorsa istatistikî testlere başvurur. Ancak, bu her zaman mümkün olmaz; ne zaman mümkün olup, ne zaman olmayacağı kural meselesi değil araştırma stratejisi meselesidir. Bunun da temelinde sağduyu yatmaktadır (18).

Araştırmasında istatistikî bir muamele gerektiğini gören ve bu muameleyi yapmaya karar veren tarihçi bunun için bilgisayar kullanmanın yerinde olup, olmadığına dair ikinci bir karar daha verecektir. Yapılacak masraf ve harcanacak zaman bunun en iyi ölçüsüdür. Eğer ihtiyaç görülen bir hesaplama ya da tablolaştırma kağıt kalemle kolayca yapılabiliriyorsa bunun için bilgisayar kullanmak lüzumsuz, hatta belki de daha masraflı ve zaman alıcı olabilir. Ancak sözkonusu olan, küçük hesap makinasıyla kolayca içinden çıkılamayacak karmaşık hesaplar ve geceler boyu sürece tablolaştırma ve grafik hazırlama işi için ise bilgisayar kaçınılmaz olur.

Asıl önemlisi, ekonomik istatistikler, seçim kayıtları ve insan grupla-

rının sosyal karakteristikleriyle ilgili çağdaş veri koleksiyonlarının görüntüsü hızla kabarmaktadır. Öyle ise bu konularla ilgilenen miktar belirleyici tarihinin yakın bir gelecekte ya uzman bir bilgisayar kullanıcısı olma mecburiyetinde kalacağı ya da varlık sebebini yitireceği yolundaki bir öngörünün (19) aynı hızla isabet kaydetmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Miktar belirleyici tarih ve bilgisayar konusunda açtığımız bu bölümü Stephan Threnstrom'un (20) "yontulmuş iyimserlik" ifade eden cümleleriyle bitirmek yerinde olacak.

"Bilgisayarın, ne ortodoks tarihçileri teknolojik işsizliğin kurbanları olarak bırakarak tarih yazıcılığından devrim yapacağına, ne de yakın gelecekte bilgisayarla yapılan tarihi çalışmaların kalitesinin tepeden tırnağa mecburi olarak yüksek olacağına inanıyorum. Tarihçiler, öncelikli bir tarzda çalışmalarında kullanmak için bilgisayar hakkında yeteri kadar şey öğrenmeyi güç bulacaklardır; bilgisayar kullanmada uzmanlaşmış olanların ise, istatistikleri işe koşmada teknik yeterliliğinin, o istatistikleri doğuran sosyal konteksti küçümseme için haklı bir sebep olamayacağını unutmaları (ya da her şeyden önce bunu hiç öğrenmemeleri) ihtimal dışı değildir. Fakat, *belirli tür tarihî materyale belirli tür şeyler yapmak için* (x) bilgisayarın yeteneğimize yaptığı fevkalade katkı ve tarih ve diğer sosyal bilimlerdeki işbirliğinin net kazanç getireceği konusunda şüphe etmiyorum".

III- VAKIF ARAŞTIRMALARINDA BİLGİSAYAR

Vakıf müessesesinin sosyal ve kül-

(16) Lee Benson, "Quantification, scientific History, and Scholarly innovation", *Quantification in American History*, s.27

(17) Swierenga, a.g.e., s. XIX, XX.

(18) Pierre Chaunu, "Nicel Tarih veya Dizisel Tarih" (Çev. Nihat Acar), *Tarih İncelemeleri Dergisi I*, İzmir 1983, s.149.

(19) Laudurie, a.g.m., s. 135.

(20) a.g.m., s.50.

(x) Vurgu tarafımızdan eklenmiştir.

türel hayatımızda halen de varlığını hissetmekte olduğumuz yer ve önemnin gerçek boyutlarıyla henüz ortaya konulamadığı araştırmacılar tarafından çeşitli yerlerde ifade edilmiştir. İfade edildiği gibi, gerçek boyutlarını gösterme, geçmişle bugün arasında yapılacak doğru ve etkili kıyaslamalarla mümkün olabilir. Bu da vakıf müessesenin tarih içinde kaydettiği oluşma, gelişme ya da gerileme süreçlerinin iyi bilinmesini yani bu müessese ile ilgili bütün belgelerin sistemli, metodik bir tahlili ve elde edilen verilerin kültür bütünlüğü içinde yorumlanmasını gerektirmektedir (21).

Memnuniyetle ifade edelim ki, bugün sözü geçen tahlil işlemini bilgisayarlar sayesinde, şimdiye kadar hiç sahip olmadığımız ölçüde, kolaylıkla ve süratle yapabilme şansına sahibiz. Bu durum, vakıf müessesesi hakkında hem geniş tahlilli araştırmalar yapmış, hem de metod araştırmaları için kafa yormuş bilim adamlarımızdan biri olan Bahaeddin Yediyıldız tarafından görülmüş ve çeşitli yerlerde ifade edilmiştir (22).

Şimdi, burada vakıfla ilgili bilgisayar kullanılmadığı takdirde bazıları belki de hiç bir zaman yapılamıyacak kemt çözümler için bilgisayarın nasıl kullanılacağını, bu işlemdeki safhaları ve elde edilebilecek sonuçları, uygulama pratiğine sahip olamamanın yarattığı çekingenlik ve belirsizlik havası içinde göstermeye çalışacağız.

Birinci Adım: Veri Girişi

Hangi türden olursa olsun (Sayısal, Sözel) verilerin bilgisayarla işlenebilmesi demek, her şeyden önce o verilerin bilgisayara girmesi demektir. Ancak, bu da gene işlenecek verinin türüne göre değişen bir hazırlık safhası gerektirir.

İstatistikî veriler zaten belli esaslara göre sistematik olarak toplandığı için, bilgisayara kaydetmek büyük bir zorluk çıkarmaz. Bizim işlemeyi düşündüğümüz vakıf müessesine ait veriler ise istatistikî mânâda sistematik değildir, ve daha çok "sözel" karaktere sahiptirler. Oysa, bilgisayarla yalnızca

sayısal sembollere (digit) dönüştürülebilen verilerle işlem yapılabilmektedir. Bu noktada akla şu sorunun takılması tabiidir: İnsan ve olayların tariht mevcûdiyetlerini aksettirme potansiyeli olan çeşitli türden verileri, onların bu niteliklerini bozmaksızın rakamlara indirgemek mümkün müdür? Bu sorunun cevabı, her durumda geçerliliği olan bir kural olarak alınmamak kaydıyla, "evet" tir. Nitekim, önümüzde mazisi çok eski olmamakla birlikte, böyle yapılmış çalışmalardan çıkan azımsanamayacak bir tecrübe birikimi vardır (23).

Şimdi, böyle bir çalışmanın vakıf verileri üzerinde nasıl yapılabileceğini tartışmaya geçebiliriz. İşe, bu verilerin bulunduğu kaynakları ve verilerin mahiyetini tanımakla başlamak en uygundur.

Bilindiği gibi, vakıfla ilgili verilerin temel ve en büyük kısmı, vakfiye veya vakıfnâme denilen, vakıf (vakıf kurucusu) tarafından tanzim ve kadı tarafından tescil edilmiş sayıları 26.000'i aşan hukukî vesikalarda bulunmaktadır.

Yediyıldız'ın gösterdiğine göre bir vakfiyede şu yedi kısım bulunmaktadır (24).

1. Bir veya daha çok Kadı'nın (Kadı, Hâkim, Kadıasker) hattâ bâzan sultanın tasdik sayıları, imzaları ve mühürleri.

2. Vakıfın Allah'a hamd ve Peygambere salâvat duygularını ifade ettikten sonra, dünyanın tasvirini yaptığı kendi hayat anlayışını açıkladığı ve kurduğu vakfın gerekçelerini belirttiği v.s. bir giriş bölümü.

3. Vakıf hakkında bilgiler: adı, babasının adı; mesleği, şahsî nitelikleri, v.s.

(21) Yediyıldız, "Türk Vakıfları Araştırma..."

(22) Bkz. Yukarıda 4 nolu dipnot.

(23) Miktar belirleyici tekniklerin, dolayısıyla bilgisayarın çeşitli tarih dallarında kullanılma imkanları ve bu şekilde yapılmış çalışmalar hakkında somut bir fikir edinmek için bkz. Shorter, a.g.e, s.11-27.

(24) Yediyıldız, "Müessese-toplum münasebetleri..." s.24.

4. Vakıf tarafından inşa ve insanlık yararına tahsis edilmiş binaların ve bunların işletilmesi gayesiyle yine vakıf tarafından vakfedilmiş olan menkûl ve gayrimenkûl gelir kaynaklarının tasviri. Bu kısımda bahse konu malların mevkiileri, sayıları, yüzölçümleri ve sınırları ve hukukî formlarıda bulunmaktadır.

5. Vakfedilmiş gelir kaynaklarının işletilmesi, personele ödenecek ücretler ve vakıf gelirleriyle gerçekleştirilmesi gereken hizmetler hususunda ve ilgili diğer konularda vakıf tarafından tesbit edilen şartlar...

6. Eskilerin ve büyük İslam hukukçularının görüşleri arasından sözkonusu vakıf kategorisine en elverişli görüşü seçen hâkimin hükmü.

7. Vakfiye de beyan edilmiş olan şartları bozacak olanlara karşı vakıfın lanet cümleleri; vakfiyenin tarihi ve şahitler.

Her tarih çalışması özünde, tarihçi tarafından ilgili belgelerdeki kendi düşüncesine göre geçmişteki olaylar ya da insanlar hakkında bugün için anlamlı bulunabilecek unsurların seçilip alınması ve sonra bunların yeniden inşası, yorumlanması demektir. Bu bir deyim yerindeyse arıtma işlemidir. İşte, bilgisayarla çalışırken bu arıtma işlemi çok daha kesin (tek mânâlı) tanımlamalar şeklinde ve bilgisayarın çalışma mantığına uygun sistemde yapılır. Yeniden vakfiyelere dönerek demek istediğimizi açık hâle getirelim.

Vakfiyelerin sayısının 26.000'i aştığını söylemiştik. Bunlar üzerindeki verileri bilgisayara kaydederken, her bir vakfiyeyi (dolayısıyla her bir vakfı) ayrı bir birim (Ünit) kabul edip, herbirine ayrı (unique) bir sayı vermek tabii olduğu kadar sistematiktir de. Böylece her vakfiyenin 00001'den başlayarak 26.000'e kadar bir kodu olacaktır. Sonra her bir vakfiye de bulunan bilgileri kendi içinde bütünlük gösteren gruplar (alanlar) ve alt gruplar halinde toplanarak bunlara da ayrı kodlar verilecektir. Yediyıldız'ın yukarıya aldığımız bölümlenmesi her vakfiyede aşağı yukarı hangi tür verilerin bulunduğu gös-

termesi bakımından bu konuda burada bize kılavuzluk edebilir.

1. Kısımdaki tasdik yazıları, imzalar ve mühürler kısmı önemli bulunarak arıtma işlemi sırasında tamamen elenebilir.

2. Kısımdaki bilgiler vakıf kurucularının dünya görüşünü ve zihniyet yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Burada yapılacak işlem, vakıf kurucusunun ifade ettiği düşünce ve fikirleri en iyi yansıtan anahtar kelime ve deyimler tesbit edip bunları kodlamak şeklinde olacaktır. Bunu vakıfın düşünce ve fikirlerini yeterince temsil edecek biçimde yapmak zor olabilir; ancak imkânsız değildir. Tesbit edilen bu kelime deyimlerin herbiri ayrı bir kayıt alanı oluşturur.

3. Kısımdaki vakıf hakkındaki bilgiler de ayrı alanlara bölünür. Adı, babasının adı bir alan, mesleği diğer bir alan, şahsi nitelikleri de başka bir alan olacaktır. Adı ve baba adı kodlanmaz. Mesleği ve şahsi niteliklerinin herbirine ayrı bir kod verilecektir. Vakıf kurucusunun mesleğine ait kodlamada şu yol takip edilebilir; önce, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde mevcut meslekler tesbit edilerek bunlara birer kod verilir. Meselâ;

- 1= Sultanın kendisi
- 2= Hanedan'a mensup
- 3= Ordu Komutanı
- 4= Esnaf
- 5= Tüccar
- 6= Çiftçi

(vs.)

Şüphesiz bunlar daha ayrıntılı olarak tesbit edilebilir. Meselâ hanedana mensup olanların sıfatları tek tek gösterilebilir. Esnaf ve tüccar sınıfına giren meslekler ayrı alınabilir veya bunlar Osmanlı İmparatorluğu için genel kabul gören "Askeri" ve "Reaya" adlı daha geniş sosyal statü kategorilerinde toplanabilir. O zaman kodlama şöyle olacaktır:

1= Askeri

2= Reaya

Ancak böyle bir kodlama, kolay olmakla birlikte hem Selçuklu dönemi vakıflarında işlemez olacak, hem de ayrıntı gibi görünen ama aslında çok kıymetli olabilecek bilgiler kaybolacaktır. Bilgisayara kayıt yapılırken sıra bu alana geldiğinde kaydedilecek olan diğer alanlarda olduğu gibi sadece ilgili mesleğin kodudur. Bilgisayar o kodun hangi meslek olduğunu bilir; Çünkü, kayıt başlamadan önce hazırlanan bir veri giriş programıyla bu hafızasına iletilmiştir.

Vakfın şahıst nitelikleriyle ilgili veri alanı için de aynı yol takip edilebilir; yani olabilecek bütün nitelikler düşünülüp bunlara tek tek kod verilir. Sonra kayıt yapılırken herbir vakfın vakıfı hangi niteliklere sahipse onların kodu kaydedilir.

4., 5., 6. ve 7. kısımlarda da yapılacak işlem yukarıdakinin benzeri olacaktır. Burada dikkat edilmesi gerek önemli bir husus da, olabilecek bütün veri kategorilerinin kodlamaya dahil edilmesidir. Bunun için kodlama yapılırken hem, en geniş hacimli, hem de değişik türden vakıfların vakfiyelerindeki verilerden hareket etmek, bazı vakfiyelerde bulunabilecek farklı veri gruplarının kayıt esnasında saf dışı kalmasını önleme bakımından yerinde olur. Ancak Türkiye'de ilk kez yapılacak böyle bir çalışmada bir takım güçlüklerle karşılaşılabilir.

Bir kere, vakfiyelerin hacimleri standart değildir. Tek sayfa olanlar olduğu gibi 400 sayfalık vakfiyeler de vardır. Bu her vakıf için değişik sayıda verinin bilgisayara aktarılması demektir ki, bu durum kodlama ve kayıta işi karmaşık hale getirebilir. İkinci güçlük vakıf ve vakıf mallarının yerlerinin kodlanmasında ortaya çıkabilir. Bilindiği gibi, Selçuklu ve Osmanlı hakimiyet sahaları bugünkü Türkiye sınırlarını çok aşmaktadır. T.C. sınırları içinde kalan vakıfların yerleri için hâlen kullanılan posta kodları kullanılabilir. Ancak şimdi başka ülkelerin sınırlarında kalan yerler için ayrı bir kodlama sistemi gerekiyor.

Fakat, bunlar ve benzeri güçlükler aşılamaz değildir. Gerektiğinde bilgisayar bilimcilerin teknik yardımına başvurulabilir. Bu safhada tarihinin yardımına başvuracağı bilgisayar bilimci *veri tabanı* (25) uzmanıdır. Türkiye'de bu sahada yetişmiş yeteri kadar eleman vardır.

Üçüncü bir güçlük olarak vakfiyelerin, okunup anlaşılması bile ayrı bir uzmanlık alanı olabilecek yazı türleri gösterilebilir. Bilindiği gibi, bu vakfiyeler eski yazı ile yazılmıştır. Hatta bir kısmı Arapçadır. Normalde bunlar üzerinde araştırma yapmak isteyen birisi, önce bunları okuyup anlamak ki hayli zaman alıcı bir iş sonra da yukarıda sözünü ettiğimiz arıtma işlemine tâbi tutmak zorunda kalırdı. Ancak, şimdilerde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde sürdürülen bir çalışma ile bu durum bir güçlük olmaktan çıkarılıyor:

Gene Yediyıldız'ın danışmanlığında bir uzmanlar grubu vakfiyelerdeki verileri sistematik biçimde hazırlanan bir form üzerine naklediyor. Bu çalışma bitirildiğinde form üzerindeki, kodlaması yapılmış bu verileri bilgisayara işlemek artık çok basit olacaktır.

Bunun için yapılacak olan, önce bu verilerin hangi esaslara göre kaydedileceğini gösteren bir veri giriş programı/ekran dizaynı hazırlayarak, bunları büyük kapasiteli bir bilgisayarın belleğine kaydetmektir. Bundan sonraki iş, bu bilgisayara bağlı terminallerden ekranda belirecek sıra dahilinde herbir kategori veriyi ya da kodunu ekran önündeki klavyenin tuşlarına dokunmak suretiyle dış bellek olarak da adlandırılan manyetik kayıt ortamlarından birine -disk, disket, manyetik şerit- kaydetmektir. Kayıt bittiğinde yapılan iş, sonuçları bakımından düşünülünce gerçekten büyüktür.

Eğer başarılı bir veri girişi yapılabilmişse, hem veriler büyük bir sü-

(25) İngilizcesi "data base" olan veri tabanı terimi, mantiki bağlantılar kümesini ve alanlar (Veri kaydı birimleri) arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir: bkz. Bilgisayar. Çağdaş Teknoloji Ansiklopedisi, C.1, s. 284, 286.

ratle işlenebilmek için "kıvama" sokulmuş, hem de sonraki araştırmacıların onları kaydetmek için çekilen sıkıntıların hiç birini çekmeksizin- kolayca ulaşıp akla uygun yeni korelasyonlar arayabilecekleri bir "Veri Bankası" teşkil edilmiş olur (26).

İkinci Adım: Program Yazma

Bilgisayara kaydedilen verinin işlenebilmesi bir programla olur. Bilgisayar-bilimde, bilgisayara verilen verilerin ne şekilde işleneceğini gösteren komutların tamamına *program*, bu komutların hazırlanmasını da *programlama* ya da program yazma deniyor (27).

Program yazma -eğer araştırmayı yapan tarihçi herhangi bir programlama dilini (özellikle Cobol veya Fortran) bilmiyorsa-bilgisayar programcısının işidir. Bununla birlikte, bilgisayar programcısının bunu yapabilmesi, tamamen, araştırmayı yürüten tarihçinin, bilgisayara hangi verilerin kaydedildiğini ve bu verilere ne gibi sorular sormakta olduğunu etraflıca anlatmasıyla mümkündür.

Yukarıda bilgisayarın bulanık bir tecessüsü keskin ve konusunu içine işleyen sorgulamalar halinc getirmeyeceğini, ancak belirli sorulara belirli cevaplar verebileceğine işaret etmiştik. Bu, tarihçinin, bilgisayara kaydedilen verilere yönelteceği sorularını açık ve mantıklı olarak tanımlamak mecburiyetinde olduğu anlamına gelir. Bir örnekle bunu açalım:

Mesela, "Selçuklular'dan günümüze kadar, Türkiye'de vakıf kuranlar kimler olmuştur?" sorusu programcı tarafından bilgisayar komutu haline getirilemeyecek kadar muğlaktır. Şöyle ki: "Selçuklular" demekle kimler kastedilmektedir? Büyük Selçuklular mı? Anadolu Selçukluları mı? Bunlar için hangi tarih esas alınmaktadır? "Türkiye'de" derken bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin sınırları mı kastedilmektedir yoksa Osmanlı İmparatorluğunun bir zamanlar ulaştığı en geniş sınırlar mı? Keza, "kimlerdir?" sorusuyla öğrenilmek istenilen vakıf kuran kişilerin mesleği mi yoksa etnik men-

subiyeti hatta cinsiyeti vs. midir? Aynı şekilde "günümüz" deyiimiyle anlatılmak istenenin de hangi tarih olduğu kesin olarak belli değildir. Görüldüğü gibi, böylesine belirsizliklerle dolu bir soruya bilgisayardan cevap alınmaz. Çözüm, soruyu bu belirsizliklerden arındırmaktır. Bunun içinde de soruyu parçalarına ayırmak yani belirsizlik doğuran her bir ihtimal için ayrı bir soru sormak yeterlidir.

1048 (28) den 1920 (29)'ye kadar vakıf kurucularının mesleklere göre dağılımı nedir? Bunlar içinde kadınların yüzdesi nedir? Yine bunların etnik menşe'e göre dağılımı nedir? 1048'den 1920'ye kadar kurulan vakıfların kuruluş yerleri nerelerdir?

Buna benzer kesin olarak tanımlanmış yüzlerce soruyu programcı, program olarak bilgisayarın anlayacağı dile çevirir. Bilgisayar, bu soruların cevabına insan zekâsından belki de milyar kere daha hızlı işlem yaparak saniyeler içinde ulaşır ve istenilen form içinde verir. Grafik, tablo vs. gibi...

Burada, bilgisayarın belleğine kaydedilen vakıfla ilgili verilere hangi soruların sorulabileceğinin listesini çıkarmaya kalkışacak değiliz. Bu verilere her tarihçi kendi formasyonuna göre yüzlerce çeşit soru sorabilir. Ancak şurası muhakkak ki, tarihçinin istatistikî tekniklere aşina olması verinin daha incelikli bir tarzda işlenmesine vesile olacaktır. Ayrıca, tarihçinin diğer sosyal bilimlerin bulgu ve kavramlarından istifade etme derecesi sorulacak soruların kalite ve çeşidini et-

(26) Böyle bir "Veri Bankası"nın Vakıflar Genel Müdürlüğü için, vakıf mallarına ilişkin çeşitli anlaşmazlık durumlarında gerek duyulan bilgilere ânında ulaşılıp cevap verebilme gibi çok pratik bir faydası vardır.

(27) Sarıalan; a.g.e., s. 15.

(28) Bu, verilerin bilgisayara kaydedebileceğimiz Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki en eski vakıf belgesinin tanzim tarihidir: İbrahim Ateş, "Vakıf Belgeler Arşivinin Dünü ve Bugünü", 2.nci Vakıf Haftası, s.26.

(29) Eğer Cumhuriyet döneminde kurulan vakıflar da araştırmaya dahil edilmişse sorumuzu "1986'ya" diye genişletebiliriz.

kileyecektir. Fakat, en iyisi böyle bir çalışmayı diğer sosyal bilimlere mensup araştırmacılarla ortak yürütmelidir (30). Çünkü, bilindiği gibi en parlak buluşlar iki bilimin çakıştığı noktalarda gerçekleşmektedir.

Üçüncü Adım: Yorumlama

Sorular sorulup cevaplar alındıktan sonra sıra bunların bugün bizim için ne anlam taşıdığına ortaya konulmasına gelecek, yani bunların "Sosyo-ekonomik yapı ve kültür sistemi içinde" yorumlanmasına geçilecektir (31). Yorum hiç bir gelişmiş bilgisayarın yapamayacağı şerefli bir iştir: Tarihçinin sanatıdır.

Vakfiyeler için yapılan bu analiz ve yorum işlemi vakıf muhasebe kayıtları gibi diğer vakıfla ilgili belgeler için de yapıldığında, artık, aşağıdaki soruların cevabı bizim için sır olmaktan çıkacaktır.

"Selçuklulardan günümüze kadar, Türkiye'de vakıf kuranlar kimler olmuştur? Bunların sosyo-profesyonel kategorileri ve bu kategorilerin toplumun bütünlüğü içindeki ve kendi aralarındaki nisbetleri nedir? Hangi düşünce yapısı veya sosyal ve ekonomik şartlar bu insanların vakıf kurmaya sevk etmiştir? Kurulan vakıflar daha sonraki zihniyetin oluşmasında veya değişiminde herhangi bir rol oynamışlardır? Oynamışlarsa bu rol hangi yönde olmuştur? Müsbet mi, menfi mi?

- Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklulardan günümüze, devletlerin toplam ekonomik güçleri içindeki nisbetleri ne olmuştur? Bu nisbetin asırdan asıra takip ettiği çizgi nedir? Bu oranda değişimler varsa bunun sebepleri nelerdir? Vakfın bu ekonomik gücünü oluşturan gelirlerin muhtelif devirlerdeki kaynakları nelerdir? Bu kaynaklar nasıl işletilmiştir? İşletme usullerinde değişimler olmuş mudur? Olmuşsa, niçin?

-Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklulardan günümüze toplum içindeki dağılımı nasıl olmuştur? Bu ekonomik potansiyel nerelere harcanmıştır? Söz konusu vakıf gelirlerinin hizmet sektörleri arasında dağılım nisbeti nedir? Bu nisbet, zaman içinde değişikliklere uğ-

ramış mıdır? Uğramışsa, niçin? (32)".

IV- SONUÇ

Bütün bu anlattıklarımızdan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Yapılacak çalışmanın büyüklüğüne karşılık, bunun gerektirdiği -özellikle bilgisayar etrafında yoğunlaşan- teknik bilgi önemli ölçüde eksiktir. Bu eksikliği kapatmaya, yani bilgisayar hakkında daha çok şey öğrenmeye yönelik olarak atılacak her adım, bu tür çalışmalarda bilgisayar uzmanlarına bağımlılığı tedricen azaltıp, uzun vadede tamamen ortadan kaldıracağı gibi, bilgisayar yardımıyla yeni proje fikirlerinin çoğalıp yaygınlaşmasını da mümkün kılacaktır. Bilgisayarın çeşitli tarih dallarındaki araştırmalarda yardımcı bir araç olarak kullanılabilirliğinin sınırları henüz keşfedilmeyi beklemektedir.

Vakıf müessesesi için vakfiyelerle ve diğer ilgili belgelerle yapılacak, yukarıda, belirsiz de olsa, genel görüntüsünü verdiğimiz bu çalışmanın benzeri, sosyal ve ekonomik tarihimizin önemli kaynaklarından olan Tapu Tahrir Defterleri, Şer'iyeciler Sicilleri ve miktar gösteren diğer kaynaklarla da yapılabilir. Bu şekilde yapılacak, Lee Benson'un deyimiyle "Sistemik kümülatif çalışmalar" sonucunda geçmişin etkili bir muhasebesini yapıp, gelecek hakkında daha tutarlı şeyler söylemeye muktedir olabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

TARİH METODU

Genel

1- Carr, E.H., *Tarih Nedir* (çev.

(30) Yediyıldız, vakıf araştırmaları için tarih yanında, sosyoloji, ilâhiyat, işletme, iktisat gibi çeşitli bilim dallarına mensup öğretim üyelerinin bulunacağı bir enstitü ya da araştırma merkezi kurulmasını teklif etmiştir. Bkz. Yediyıldız, "Vakıf Araştırma...", Bu teklifin yerindelğine yürekten katıldığımızı ifade etmek isteriz. I. Vakıf Şurası, Vakıflar Gen. Müd. Yay. 1986, Ankara

(31) Yediyıldız'ın XVIII. asır vakıfları için 330 vakfiyeden hareketle yaptığı inceleme bunun iyi bir örneğini teşkil edebilir. Bkz. 6 nolu dipnot.

(32) Bu sorular Yediyıldız, "Vakıf İncelemelerinde...", s.16-17'den alınmıştır.

Misket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980.

2- Fisher, David Hackett, *Historians Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*, Toronto 1970.

3- Yediyıldız, Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik". *Töre*, (Temmuz 1984), Sayı 158. s. 34-37.

4- "Fernand Braudel ve Annalas Ekolü", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni* (Ankara Nisan 1986), Sayı 2, s. 13- 16.

Miktar Belirleyici Tarih

1- Aydelotte, William Q., "Quantification in History", *Quantification in American History*, Newyork 1971,s.6-24.

2- Bensan, Lee, "Quatification, Scientific History, and scholarly Innava-tion", *Quatification in American History*, New York 1971 s.25-30

3-Chaunu,Pierre, "Nicel Tarih Veya Dizisel Tarih", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I (İzmir 1983), s.145-155.

4- Swierenga, Robert P. (Ed), "İntroduction", *Quantification in American History*, New York 1971, s.XI-XXI.

Tarihçi ve Bilgisayar.

1- Clubb, Jerome M.Hovard W.AI-len,"Computers and Historical Studies",*Journay of American History*. LIV (Dec. 1967), s.599-607.

2-Laudurie, Emmanuel Le Roy, "Tarihçi ve Bilgisayar", (çev.Ayşe Özberki), *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*, (Der.Ali Boratav), İstanbul 1985, s.132-135.

3-Rosen, Saul,"Electronic Computers :A Historical Survey", *Computing Surveys*,I (Marc 1969), s.7-36.

4-Shorter, Edward,*The Historian and The Computer .A Fractical Guide*, New Jersey 1971.

5-Smelser, Marshall-William I.Davisson, "Historian and The Computer. A. Simple İntroduction to the Complex Computation" *Quantification in Ameri-*

can History. s.53-66.

6-Thernstrom, Stephan, "The Historian and the Computer", *The Dimensions of History*. (Ed.Thomas N.Guinsburg), Chicago 1971, s.41-50.

BİLGİSAYAR PROGRAMLAMA

1-Bilgisayar. *Çağdaş Teknoloji Ansiklopedisi*. c.I, (İletişim Yay.).

2-Sarıaslan, Halil, *İşletmecilikte Fortran IV İle Programlama*.Ankara 1983.

VAKIF MÜESSESESİ

Arşiv

1-Ateş, İbrahim, "Vakıf Belgeler Arşivinin Dünü ve Bugünü, 2.Vakıf Haftası (Konuşmalar ve Tebliğler)", Ankara 1985, s.26-31

Metod Araştırma.

1-Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", 2. *Vakıf Haftası (Konuşmaları ve Tebliğler)*, s.16-18.

2- "Vakıf Araştırma Enstitüsü Kurulmalıdır", I. Vakıf Şûrası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara 1986

Araştırma.

1- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerine Etkinlikleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*. Ankara 1980, s.157-167.

2-"Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV (1982), s.1-27

3-"XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII(1982) s.171-190

4-"Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s.23-53.

5-"Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII (1983), s.55-61.

6-"XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi* XVIII (1984), s. 5-41.

1788 - 1808 TARİHLERİNDE SİVAS ŞER'İYE SİCİLLERİNDE GEÇEN VAKFİYELER

Ömer DEMİREL

Tarih araştırmalarında, arşiv belgelerine dayanma ve bu belgelerden yararlanma gereği önemli vakıdır. Osmanlı arşiv vesikalarının bolluğu, incelenenlerinin sayısının çok az olduğu bilinen bir gerçektir. Şer'îye Sicilleri, Osmanlı dönemi vesikalarının arasında, en orijinalidir ve ilk sıralarda yer alır. Bu vesikalarda sosyal ve ekonomik tarihin nazariyesi değil, pratiği saklıdır.

Sivas Kongre Müzesinde (İnkılâp Müzesi), Sivas ve çevre ilçelere ait özellikle Osmanlı Devletinin son iki asrına tekâbül eden 121 adet kayıtlı ve bir kısım kayıtsız Şer'îye Sicili bulunmaktadır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada 1788-1808 yıllarına ait 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı Şer'îye Sicillerinden faydalanılmıştır. Yirmi yıllık dönemi ihtiva eden sekiz defterde, 52 adet vakfiye tesbit etmiş bulunuyoruz.

Vakfiye veya vakıfnâme; vâkıfın, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaidelerin kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukuki bir vesikadır (1). Vakf kelimesi ise, Arapça'da durdurmak, alıkoymak mânâsında olup, istilâh olarak VIII. asır ortalarından, XIX. asır sonlarına kadar ki devrede, İslâm ülkelerinin içtimaî ve iktisadi hayatında ehemmiyetti bir rol oynayan dini-içtimâî bir müessesenin adıdır.

Tesbit ettiğimiz vakfiyelerde genel olarak şu özellikler göze çarpmaktadır: Vakfiyenin en üst kısmında vâkıfın ismi ve dua bölümü bulunmaktadır. Vâkıf hakkında geniş bilginin verildiği

diğer bölümde ise, baba adı, mesleği ve şahsi nitelikleri verilmektedir. Kadın vâkıfların vekâletini alan iki şahidin ikrarıyla ilgili bölümü takiben, vâkıfın tayin ettiği mütevellî ve nâzırın isimleri zikredilmektedir. Erkek vakfiye sahiplerinin mahkeme huzurundaki ikrarlarını takiben yine kendilerinin seçtikleri mütevellî ve nâzırın isimleri yer almaktadır.

Vâkıf tarafından vakfedilen menkul ve gayri menkullerin tasvirinin yapıldığı bölümde ise, nakit paraların miktarı, diğer menkul ve gayri menkullerin isimleri, çeşitleri, miktarları, buldukları mevkileri, sınırları belirtilmiştir.

Vakıfların asıl gayesini teşkil eden bölümde de vakf edilmiş gelir kaynaklarının işletilmesi, geliriyle yapılacak hizmetler, mütevellîye, nâzıra ve hizmetlilere (2) verilecek miktarların tesbiti ve vâkıfın koymuş olduğu diğer şartlar yer almaktadır. Ayrıca mezhep imamlarının görüşleri, vakfiyenin tarihi ve şahidler son bölümünü ihtiva etmektedir (3).

A- VÂKIFLARIN ÖZELLİKLERİ

İslâm hukukuna göre vâkıfın; her şeyden önce vakfettiği malın mülkiyetine ve vakıf yapma salahiyetine sahip

(1) Şemseddin Sami, Kâmus-ı Türkî, İstanbul 1316.

(2) Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA XII/2, s. 153-172.

(3) Bu Sınıflama Sivas Şer'î Mahkeme Sicillerinden geçen vakfiyelerin genel özelliklerine göre yapılmıştır.

(ehil), hür, âkil ve bâliğ olması,, borç veya aşırı müsriflik yüzünden malını kullanmaktan alıkonmamış olması gerekir (4).

Vakfiyelerde genellikle vakıflar hakkında baba ismi, kendilerinin ismi, mesleği, İslâmi sıfatları(Hacı, Hafız, Seyyid) belirtilmiştir. İncelemiş olduğumuz vakfiyelerde göze çarpan en önemli özellik, vakıfların % 50'sinin kadın olmasıdır. Bu özellik bizi ister istemez bazı tahminlere sürüklemektedir. Şöyleki; bu dönemde Sivas kadınlarının bir kısmı maddî yönden zengin olup mülklerini istediği gibi kullanma özgürlüğüne sahiptir. Kadın vakıfların dul veya evli olmaları, bu durumu değiştirmemektedir.

Vakfiyelerde, vakıflar hakkında diğer önemli bir özellik de mensubiyetleridir. Bu konuda yapılan bir araştırmada (5) vakıf kurucularının 65,70'inin askeri sınıf (devletten maaş alan), % 34, 93'nün ise raiyyet sınıfından (devlete vergi veren) olduğu belirtilmektedir.Sivas'a mahsus yapmış olduğumuz araştırmada vakıfların % 19, 23'nün askeri sınıftan, % 80, 77'sinin raiyyet sınıfından olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Sonuçlardaki zıtlık incelemiş olduğumuz vakfiyelerin bölgesel olmasından ileri gelebileceği gibi, kısa bir tarih dönemi (1788-1808) içerisinde taranan vakfiyelerin genellikle küçük olmasından da kaynaklandığı düşünülebilir. Vakıf sahiplerinin bir kısmının meslekleri (Penbeci, Bakka, Çubukçu) diğer bir kısmının da İslâmî sıfatları belirtilmiştir. Askeri sınıftan olan vakıfların bir kısmının büyük vakıflara sahip oldukları ve valilik görevi yaptıkları görülmektedir (6).

Belirtilen özelliklerin yanı sıra, bir vakfın en fazla 3 vakıf (7). 3 vakfında ikişer vakıf kurdukları görülmektedir (8). Ayrıca iki kişinin birlikte bir vakıf, yine üç kişinin birlikte bir vakıf kurduklarını tesbit etmiş bulunuyoruz (9).

B- MÜTEVELLİ VE NAZIRLAR

Mütevelli, vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dairesinde

idare ve rüyet için tayin olunanlar hakkında verilen bir tabirdir (10). Vazifesi ise vakıf mirasının her türlü gasb ve tecavüze karşı bütünlüğünü korumak, bu mirası daima üretim yapacak halde bulundurmak ve onun gelirlerini artırmak (11) şeklinde belirtilmektedir.

Mütevelliyi, vakıf veya nazır tayin etmektedir 52 vakfiyenin 41'inde mütevelliyi vakıf tayin etmiş olup bunlardan 10 tanesinde mütevelli ismi belirtilmiş, birinde ise mütevelli tayin edilmemiştir. Mütevellilerden 28,84 (15 vakfiyede)'ü vakıfların kendisi, %30.76 (17 de)'sı ise vakfın oğlu, kızı, torunu, zevcesi ve kızkardeşi gibi yakın akrabalarıdır. Yine mütevellilerin % 30.76 (17 vakıf mütevellisi)'sı isimleri belirtilmiş yabancılarıdır. Bir mütevellinin ise, dindar ve mütedeyyin olması istenmiştir. Vakfiyenin birinde Câmî-i Kebir mütevellisi, mütevelli olarak tayin edilmiştir.Mütevellisi tesbit edilmemiş sadece bir vakıf vardır.

Vakıflar yukarıda görüldüğü gibi kendilerini ve yakın akrabalarını mütevelli tayin etmek suretiyle vakıf gelirlerinin bir kısmını ailelerine aktar-

(4) Yediyıldız, ay.

(5) Bahaeddin Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri (1700-1800)", Osmanlı araştırmaları, c.III,İstanbul 1982, s.143-164.

(6) Erzurum Valisi Devletlü Alaeddin Paşa Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no: 7, s.169.

(7) Cambaz Hacı Ömer'in Zevcesi Fatma binti Ahmet Vakfiyeleri, Sivas Ş.S. no: 5, s.186-187.

(8) Zarahzade Recep Bey bin Mehmed Paşa Vakfiyeleri, Sivas Ş.S, no: 4, s.160, s.270.

Zarahzade Feyzullah Paşa'nın Hanımı Ayşe Hanım Vakfiyeleri, Sivas Ş.S, no: 4, s.271, no:8, s.36.

Mehterbaşı Mehmed Emin Ağanın Vakfiyeleri, Sivas Ş.S, no:5, s.194, s.195.

(9) Seyyid Abdülbaki Ağa ve Berber Seyyid Abdullah ve Karındaşı Seyyid Halil Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no:3, s.229.

(10) M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,c.2, İstanbul 1983, 2.Basım.

(11) Bahaeddin Yediyıldız, " XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı",Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, s.171-180.

makta ve böylelikle mülklerini korumaya alıp sürekli olarak aile fertlerine iş ve gelir garantisi temin etmektedir.

Vakıf gelirleri, harcanma özelliklerinden dolayı, hayrî, ailevî ve yarı ailevî olmak üzere üçe ayrılmaktadır (12). Tahlil ettiğimiz vakıfların yarıdan fazlası (% 59.60), yarı ailevî vakıf özelliğini bünyesinde bulundurmaktadır. Zikredilen vakıfların gelirleri hayrî müesseselere ve vakfın ailesine dağıtılmakta, geriye kalan vakıflar ise (%40, 40) hayrî vakıf özelliği taşımaktadır.

Ayrıca, mütevellilerin %26'sı kadınlardır. Mütevellilerin ücretleri de çok önemli özellikler arz etmektedir. Dört vakfiyede, müteveli ücretleri miktar olarak tesbit edilmiştir (5, 10, 20 guruş şeklinde) (13). İki vakfiyede, vakıf gelirlerinin sülüsü (1/3) müteveliye verilmektedir. Yarıya yakınında gelir fazlası (şart koşulan hayrî harcamaların artanı) müteveliye verilmektedir. Diğerlerine ise, vazifei tevliyet olarak ücret verildiği görülmekte, fakat miktarı belirtilmemektedir. Bir vakfiyede de müteveliye ücret tesbit edilmemiştir.

Aslında, mütevellilik vazifesi ile vakıflar, ailelere hizmet ettirilmiştir. Sivas şehri vakfiyelerinde iğinc bir durum gözlenmektedir. Öyleki, câmf, mescid, mektep ve çeşmelerin tamire muhtaç oldukları, hatta yer dösemelerinin bile kalmadığı halde mütevellilerin vakıf gelirlerini kendilerine ayırdıkları belirtilmektedir. Mütevellilerin vali ve kadılar tarafından bu menfi hareketlerinden sakınmaları için ihtar edildiği görülmektedir (14).

Mütevelliliğin bir diğer özelliği, kendileri öldüğü zaman erkek çocukları aynı görevi ifâ etmekte, onların nesillerinin de kesilmesi üzerine bölgedeki câmf imamları veya Câmf-i Kebîr mütevellisi bu görevi devam ettirmiş olmasıdır.

Mütevelliliğin yanısıra, birkaç vakfiyede geçen nazırlar belli maaş karşılığında müteveliye nezâret eden kimselelerdir. Yine bu görevi aileden olanlar yürütmekte ve kendilerinden sonra çocuklarına geçmektedir.

C- VAKFEDİLEN MALLAR

Vakfedilen mülklerin yani gelir kaynaklarının tasviri, vakfiyelerde dikkatle tesbit edilen ve özelliklerinin en ince ayrıntılarına kadar belirtildiği bir bölümdür. Şöyleki, mülklerin (menkul veya gayri menkul) cinsi, çeşidi, miktarı, yeri ve nasıl faydalanılacağı tesbit edilmiştir.

Vakıf gelir kaynakları; tarım işletmeleri, binalar ve nakit para (bir kısmı mülkle birlikte nakit para) şeklinde sınıflandırılabilir (15). Tarım işletmeleri; Vakfiyelerde meyveli ve meyvesiz bahçe, tarla, arsa, köy mezra ve malikâneleri adı altında geçmektedir. Bunlar, mahsülleri vasıtasıyla vakıflara gelir kaynağı olmakta ve toplam vakıf mülkleri arasında fazla bir yekün tutmaktadır.

Vakıf gelir kaynaklarından binaları, özellikleri itibariyle meskenler ve iktisadi kuruluşlar diye iki grupta inceleyebiliriz. İcara verilmek suretiyle gelir sağlanan konak, menzil (ev), saray ve kiracıdamı gibi meskenlerin isimleri vakıf gelir kaynakları arasında sıkça zikredilmektedir. Meskenlerden, saray ve konaklar yıllık belli bir ücret (icar) karşılığı kiralanmaktadır. Kullanım şekli ise, Sivas Kiracıbaşı'sı vasıtasıyla İstanbul'dan ve diğer vilayetlerden gelen devlet ricalinin misafir edilmesi suretiyle olmaktadır (16). Vakfiyelerde saray ve konakların şekli muhtevaları konusunda bilgi verilmediği halde, evlerin tüm özellikleri bahsedilmiştir. Ev tipleri genellikle şu özellikleri ihtiva etmektedirler. Normal olarak vasıflandırdığımız evlerde bir göz kış evi, bir üst oda, alt katında odunluk veya an-

(12) Bahaeddin Yediyıldız, "Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", VD (Ankara 1982), c.XV, s. 23-53.

(13) Abdulkadir bin Abdurrahman Vakfiyesi, Sivas Ş.S., no 5, s.1, Çavuşoğlu Hacı Hasan Vakfiyesi, Sivas Ş.S.,No:3, s.232-233.

(14) Sivas Ş.S, no:1, s. 172.

(15) Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", vd, (Ankara 1985), c.XVIII, s.5-41.

(16) Sivas Ş.S, no:17, s.25, s.95, no:19, s.2.

bar, havlu(avlu), bir göz taşra odası(dış oda), alt katında ahır veya samanlık bulunmaktadır. Büyük evlerde ise bu bölümlere ilaveten, harem odası, kahve odası, divanhane(salon), yazlık, çeşme ve fırındamı vardır (17). Evlerin bir özelliği de vakfedilenlerin hemen hemen hepsinin iki katlı olmasıdır. Ayrıca kiracı damı tabiriyle geçen odalar da zikredilmektedir. Evler yalnız vakfedildikleri gibi diğer mülk ve paralarla da vakfedilmişlerdir. Toplam vakfiyeler içinde %18' e yakını meskenlerle ilgilidir.

Binaların direkt olarak ticari işlerle ilgili olanları, genellikle dükkanlardır. Sivas şehrinin önemli bir ticari mevkiinde bulunması sebebiyle çok sayıda çarşısı olup (18) her çarşıda çeşitli mesleklerden işyeri bulunmaktadır (19). Genellikle vakfedilen dükkanları şöyle sıralayabiliriz:Kuyumcu, semerci, duhancı (tütüncü), kılıççı, penbeci (pamukçu), çıkırıkçı, temürcü, tuzcu, bakkal, nalbant, berber, hallaç ve haffaf (ayakkabıcı) gibi dükkanların yanısıra cambaz ahuru, kahvehane, mağaza ve han da geçmektedir. Ayrıca değirmenlere de vakf edilen mülkler arasında sık sık rastlanmaktadır. Bir kısım sanat erbabı ve tüccar, kendi mesleğiyle ilgili dükkanlar vakfetmişlerdir (20).

Gelir kaynakları içerisinde sadece dükkan ve dükkanla birlikte diğer mülkleri bünyesinde bulunduran vakıflar önemi bir yekün tutmaktadır (% 37'ye yakın).

Bunlardan başka vakfedilen mülkler içerisinde, ev eşyalarına da rastlamaktayız (21). Bahsetmiş olduğumuz mülklerin gelirleri, icara verilmek suretiyle, ya tamamen alınmakta veya değirmenlerde ve köy mezralarında olduğu gibi (7 sehimde 5 sehim, 10 kilede 2.5 kile) miktar tesbit edilmek suretiyle alınmaktadır (22).

Toplam vakıfların yarıya yakını (%43), nakit para ve parayla birlikte menkul ve gayri menkuller meydana getirmektedir. Para vakıfları sayı olarak fazla olup toplam para miktarı bunun aksine azdır. Çoğunun miktarları tesbit edilmiş olmakla beraber, bu miktarların bir kısmı sülüs mal olarak

zikredilmiştir. Miktarı tesbit edilenlerin toplamı onüçbin guruş olarak hesaplanmıştır. Osmanlı yönetiminin kaynağı ve pratiği olan dinî ilkeler, para vakıflarında birtakım menfi icraatlara rağmen yönetimin önderliği ve desteğiyle uygulanabilmiştir (23). Hemen hemen para vakıflarının tamamında onu onbirbuçukdan (%15) faiz geliri konulmuş ve bu durum öyle bir hal almış ki, bu had, haram sayılmamıştır (24).

Vakfedilen nakid para, genellikle şehirde bulunan esnaf ve tüccarlara belirtilen faiz karşılığı verilmektedir (25).

D- VAKFIN ŞARTLARI VE HİZMETLERİ

Vakıf gelirlerinin teferruatlı bir bi-

(17) El-Hac Abdulhad Efendi bin Ali Ağa Vakfı, Sivas Ş.S., no:7, s.83, Ayrıca Türk-İslâm Kültürü özelliklerini taşıyan evlerin fonksiyonel yapısı için; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", VD, (1968), c. VII, s.53-73.

(18) Vakfiyelerde tesbit etmiş olduğumuz çarşılar şunlardır: Arpacılar Sûkı, Kuyumcular Sûkı, Nalbatlar Sûkı, Bakkal Sûkı, Kılbaççılar Sûkı, Tuzcular Sûkı, Penbeciler Sûkı, Mahkeme Sûkı, Kazgancılar Sûkı ve Sûkı Sultani (Sivas Çarşılarının Hepsini birden bu isimle verildiği kanaatindeyiz).

(19) Çarşılar isimlerini veren mesleklerin haricinde diğer mesleklerden dükkanlar görülmektedir.

(20) Cambaz Hacı Ömer'in Zevcesi Vakfı, Sivas Ş.S. no:5, s.186.

(21) Rukiye Hatunun Vakfı, Sivas Ş.S., no:6, s. 89.

(22) Hazinekar Mustafa'nın ehli Fatıma Hatun Vakfı, Sivas Ş.S., no:5, s.271. Al-hac Mehmed Emin Ağa bin Mehmed Ağa Vakfı, Sivas Ş.S., no:6, s.140.

(23) Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakfı ve Bankacılık", VD,(1971), s.39-66.

(24) Hacı Osman Efendi Kerimesi Ümmühan Hatun Vakfı, Sivas Ş.S., no:3, s.114. Mehterbaşı Mehmed Emin Ağa'nın Vakfı, Sivas Ş.S. no:5, s. 194-195. Hacı Eniştenin Oğlu Mehmed Alemdar'ın Vakfı, Sivas Ş.S., no:5, s.240.

(25) Bahaeddin Yediyıldız, "Sosyal Bütünleşme Açısından Türk Vakıfları", 1.inci Vakıf Haftası, 5-11 Aralık 1983, Ankara 1984. s.34-36.

çimde kaydedildiği gibi giderlerinin de aynı şekilde tesbit edildiğini müşâhade ediyoruz. İleride bahsedeceğimiz üzere, vakıf gelirlerinin toplumun faydasına çeşitli sahalarda sunulduğunu ve toplumun çoğunu ilgilendirdiğini görmekteyiz (26).

İncelediğimiz dönem Sivas şehri vakıflarında tesbit ettiğimiz çok önemli bir özellik, yeni bir eseri meydana getirmekten çok, eskinin muhafazası ve devamının sağlanmasıdır. Yirmi yılda kurulan vakıflar içerisinde yeni bir hizmet ve eser meydana getirilmemiş, mevcut olanların belli başlı eksikleri giderilmeye çalışılmıştır.

Tahlil ettiğimiz vakfiyelerde, giderlerin çoğunu ahiret hayatına yatırım gayesiyle dînt ve hayrî harcamalar teşkil etmektedir. Bu gayeyle, gelirler Müslümanların ibadetlerini yaptıkları câmlere ve cami görevlilerine tahsis edilmiştir. Vakıf harcamalarının çoğunda %75 câmt tamiri, câmlere şemi asel (aydınlatma için), imam, müezzin ve kayyuma belli hizmetler karşılığı (hâtim, mevlüt, ve yasin okunması) verilmek üzere ücret ayrılmıştır. Vakıf sahipleri adına Hacca gidilmesi (27) ve Buhârî-i Şerîf okutulması vakfın şartları arasında görülmektedir (28). Vakıf gelirlerinin harcanma şartlarında görülen diğer bir özellik, halva (helva) pişirilip, fukaraya dağıtılmasıdır. Yaygın bir adet olması gerekir ki, vakıfların yarısında şart koşulmuştur (%50). Sadece bir vakıfda aşure pişirilip dağıtılma şartı vardır (29). Bu şartın bulunduğu vakıf tesbit etmiş olduğumuz en zengin vakıftır (6.000 guruş). Ayrıca vakıflarda türbelerde şemi asel yakılması (30) ve minare kandilinin yakılması için de harcama ayrılmıştır.

Eğitim alanında ise, vakıflarda mektep tamiri, müderrislerin ücretleri (miktar olarak belirtilmemiş), medresedeki talebe hücrelerinde yakılacak şemi asel hususunda şartlar vardır (31). Ayrıca, Ali Baba zaviyesine çeşitli eşyalar vakf edilmiştir (32).

İncelemiş olduğumuz dönemde belediye ve sosyal hizmetler niteliğinde en fazla çeşme ve pınarların tamarine harcama yapıldığını görmekteyiz. Bunun

yanısıra kaldırım ve sokak tamiri için vakıf gelirlerinden ücret ayrılmıştır (33). Şehrin imar ve tamir faaliyetleri vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirildiği gibi, çeşme ve pınarların günümüze kadar korunması sağlanmıştır. Ayrıca, vakf edilen binaların tamir ve korunması da vakıf harcamalarında hemen hemen ilk şart olarak konulmuştur. Gelir kaynaklarının sürekliliği açısından konulan şartın önemi büyüktür.

Vakıf gelirlerinin önemli bir kısmının harcanma şekli de gelirlerin bir kısmının aileye verildiği yarı ailevî vakıflar sayesinde olmaktadır. Dönem vakıflarının en göze çarpan özelliği, daha önce de mütevelliler bölümünde zikrettiğimiz gibi, vakıf gelirlerinden ailelerin büyük oranda istifade etmesidir. Vakıflar, genellikle erkek veya kadın olan aile büyükleri olmaktadır. Aile reislerinin dînt kazanç düşüncesinin yanısıra, vakıf kurmak suretiyle mülklerini aile menfaatleri yönünde korumak, bu yolla aile fertlerine sürekli iş ve maaş temin etmek de temel özelliklerdir.

Ayrıca hayır yapan kimselerin İslâm toplumunda belli bir sosyal üstünlük ve siyasi prestij kazandıkları görülmektedir. Bunun en güzel örneğini Sivas Vilayetinde belli dönemler valilik yapmış olan Zâralızâdeler'in vakıf ve imar faaliyetleri sonucunda kökleşmeye çalışmaları gösterilebilir (34). İncele-

(26) Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", VD, (Ankara 1982). c. XIV, s.1-13.

(27) Zâralızâde Feyzullah Paşa'nın Zevcesi Ayye Hatunun Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no:7, s.36.

(28) Zâralızâde Receb Bey bin Mehmed Paşa Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no:4, s.160.

(29) Zâralızâde Feyzullah Paşa'nın Zevcesi Ayye Hatun Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no:8, s.36.

(30) Erzurum Valisi Alaeddin Paşa Vakfiyesi, Sivas Ş.S, no:7, s.169.

(31) Zâralızâde Serbevvâbin Recep Bey Vakfiyesi, ŞSS, no:5, s.235.

(32) Rukiye Hatun Vakfiyesi, ŞSS no:6, s.89.

(33) Rabia binti Seyyid Hacı Mehmed Efendi Vakfiyesi, ŞSS, no:5, s.261.

(34) Özcan Mert, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, s.30. Zâralızâdeler'in bu dönemde 5 vakfiyeleri mevcut.

miş olduğumuz dönemden bir kaç yıl öncesinde olmasına rağmen zikretmeye değer bulduğumuz bir vakıf özelliğini de gayrı müslimlerde görmekteyiz. Bu dönemde tesis edilen gayrı müslim vakıf örneklerinde, vakıf gelirlerini Kudüs'de bir kiliseye ve Sayda Dürzi dağında bir manastıra gönderilmesini şart koşmuşlardır (35).

Bütün bu özelliklere ilaveten Osmanlı toplumu, devletin bu güç döneminde dahi, vakıf kurma, topluma yardım etme geleneğini devam ettirmiş ve kısa bir zaman zarfında birçok vakıf kurmuştur. İncelemiş olduğumuz vakıflarda, o dönem Sivas'ı için birçok hizmet gerçekleştirilmiştir. Dönem vakıflarının temel özelliği mevcut olanların devamını sağlamak ve onların bazı ihtiyaçlarını karşılamaktır. Vakıf sahipleri içerisinde kadın vakıfların çokluğu, önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Teşekkül ettirilen vakıflar sayesinde kadın ve erkek vakıflar, toplum için belli hizmetler gerçekleştirdikleri gibi, gerek ahiret hayatlarına bir yatırım yapmış, gerekse mülklerini muhafazaya almak suretiyle kendilerine ve aile fertlerine sürekli gelir ve iş temin etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

a) Sivas Şer'i Mahkeme Sicillerinde Geçen Vakfiyeler;

1- Derviş Mehmed Ağa bin Derviş Mehmed Vakfiyesi, Sivas Ş.S., no:3, s.6.

2- Hacı Muharrem bin Mahmud Vakfiyesi Sivas Ş.S., no: 3, s.90.

3- Selim Ağa Çırağı Hacı Tiryaki Vakfiyesi, SSS, no: 3, s.109.

4- Hacı Osman kızı Ümmühan Hatun Vakfiyesi, SSS, no:3, s.114.

5- Abdülbaki Ağa ve Berber Abdullah ve Karındaşı Halil Vakfiyesi, SSS, no:3, s.229.

6- Emine Binti İslâm Vakfiyesi, SSS, no:3, s.232.

7- Çavuşoğlu Hacı Hasan Vakfiyesi, SSS, no:3, s. 233.

8- Abdullah kızı Hanım (Gücük Hanım) Vakfiyesi, SSS, no: 4, s.108.

9- Mehmed Ağa Cariyesi Vakfiyesi, SSS, no:4, s.139.

10- Hacı Fatma Hatun Vakfiyesi, SSS, no:4, s.142.

11- Zaralızade Recep Bey bin Mehmed Paşa Vakfiyesi, SSS, no:4 s.160.

12- Penbeci Hacı Hasan Vakfiyesi, SSS, no:4, s.173.

13- Mehmed kızı Nene Vakfiyesi, SSS, no:4, s.180.

14- Çubukçu Topal Mehmed Vakfiyesi, SSS, no:4, s.184.

15- Ebubekir kızı Ayşe Vakfiyesi, SSS, no:4 s.199.

16- Bekir Çavuşzade İbrahim Ağa Vakfiyesi, SSS, no: 4, s.229

17- Hacı Hüseyin Alemdar bin Osman Vakfiyesi, SSS, no: 4, s.236-237.

18- Zaralızade Recep Paşa bin Mehmed Vakfiyesi, SSS, no:4, s.270.

19- Zaralızade Feyzullah Paşa Zevcesi Ayşe Hanım Vakfiyesi, SSS, no:4,

20- Abdulkadir bin Abdurrahman Vakfiyesi, SSS, no:5, s.1.

21- Hatem Hatun Vakfiyesi, SSS, no: 5, s.154.

22- Bakkal Kara Mahmud Bey Vakfiyesi, SSS, no:5, s.184.

23- Canbaz Hacı Ömer'in Zevcesi Fatma Vakfiyeleri, SSS, no:5, s.186.

24- Canbaz Hacı Ömer'in Zevcesi Fatma Vakfiyeleri, SSS, no:5, s.186.

25- s.187.

26- Mehmed Alemdar bin Kürt Ahmet Vakfiyesi, SSS, no: 5, s.189.

27- Kuyucu Mehterbaşılığı ile mâruf Mehmed Emin Ağa Vakfiyesi, SSS, no:5, s.194.

28- s.195.

29- Ali kızı Ayşe Vakfiyesi, SSS, no:5, s.234.

30- Ahmed Efendi bin Ömer Ağa Vakfiyesi, SSS, no:5, s. 202,

31- Zaralızade Serbevvabin Receb Bey Vakfiyesi, SSS, no:5, s.235.

(35) Sivas Ş.S., no:2, s. 135, s.196

32- Mehmed Alemdar Vakfiyesi, SSS, no: 5, s.240.

33- Ömer kızı Mihriban Vakfiyesi, SSS, no; 5, s.241.

34- Hacı Mehmed kızı Rabia Vakfiyesi, SSS, no:5, s.261.

35- Hazinedar Mustafa'nın Zevcesi Fatma Hatun Vakfiyesi, SSS, no:5, s.271.

36- Rukiye Hatun Vakfiyesi, SSS, no:6, s.89.

37- Mustafa kızı Fatma Vakfiyesi, SSS, no:6, s.108.

38- Mustafa Çelebi Vakfiyesi, SSS, no:6,136.

39- Mehmed Emin bin Mehmed Ağa Vakfiyesi, SSS, no:6, s. 140.

40- Saime Binti Hacı Abdullah Vakfiyesi, SSS, no:7, s.30.

41- Alime ve Fatma Hatun Vakfiyesi, SSS, no:7, s.42.

42- Derviş kızı Emine Vakfiyesi, SSS, no:7, s.73.

43- Hacı Abdulahad Efendi bin Ali Ağa Vakfiyesi, SSS, no:7, s.83.

44- Erzurum Valisi Alaeddin Paşa Vakfiyesi, SSS, no:7, s.169.

45- Tuzcu Sipahioğlu Hafız Abdullah bin Ahmed Vakfiyesi, SSS, no:8, s.17.

46- Taşçıoğlu Hüseyin Efendi Vakfiyesi, SSS, no:8, s.20.

47- Sabiha Hatun Vakfiyesi, SSS, no:8, s.30.

48- Zaralızade Feyzullah Paşa Zevcesi Ayşe Hatun Vakfiyesi, SSS, no:8, s.36.

49- Ümmügülsüm Hatun Vakfiyesi, SSS, no:8, s.69.

50- Odabaşı Mehmed Ağa Vakfiyesi, SSS, no:8, s.151.

51- Kaya Ahmed kızı Fatma Vakfiyesi, SSS, no:8, s.166.

52- Hasan kızı Ayşe Vakfiyesi, SSS, no:8, s.167.

3 Numaralı Defterde 7 Vakfiye 1203 tarihli.

4 Numaralı Defterde 16 Vakfiye 1206-1209 tarihleri arasında.

5 Numaralı Defterde 12 Vakfiye 1211 tarihli.

6 Numaralı Defterde 4 Vakfiye 1214-1217 tarihleri arası.

7 Numaralı Defterde, 5 Vakfiye 1217-1220 tarihleri arası.

8 Numaralı Defterde, 8 Vakfiye 1220-1223 tarihleri arası.

b) Diğer Belgeler.

Sivas Ş.S, no: 1,2,17, 19.

c) Diğer Eserler.

ÇAĞATAY, Neşet. "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", VD, c.IX, (1971), s.39-66.

MERT,Özcan, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980,

PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c.2, İstanbul 1983, 2.Basım.

Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1316

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *İA*, III/2, s.153-172.

YEDİYILDIZ, B, "Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri (1700-1800)", *Osmanlı Araştırmaları*, c.III, İstanbul 1982, s.143-164.

YEDİYILDIZ, B, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, s.171-180.

YEDİYILDIZ, B, "Müesseseciler Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *İD*, (Ankara 1982) c.XV, s.23-53.

YEDİYILDIZ, B, "Vakıf Müessesesinin VIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *İD*, (Ankara 1982), c.IV, s.1-13.

YEDİYILDIZ, B, "Sosyal Bütünleşme Açısından Türk Vakıfları", *1 inci Vakıf Haftası. 5-11 Aralık 1983*, Ankara 1984.

YEDİYILDIZ, B, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *İD*, (Ankara 1985), c.XVIII, s.5-41.

TÜRK MEDENİ KANUNUNA GÖRE KURULAN VAKIFLAR

Ruşen BALTA

Türk Milleti'nin sosyal hayatında ilkçağlardan beri yer alan vakıflar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra, Türk Medeni Kanunu'na göre kurulmaya başlamışlardır.

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Kanunu Medenisi'nde tesis olarak adlandırılıp, "bir malın muayyen bir maksada tahsisi" şeklinde tarif edilen vakıf mahiyetindeki kuruluşlarla ilgili hükümler, TKM'nin 73 ila 81. maddelerinde düzenlenmiştir.

Bu hükümlere göre; tesislerin resmî senet veya vasiyyet suretiyle kurulması mümkündür. Tesis senedinde, tesisi kimin, nasıl idâre edeceği, gâyesi gösterilecek ve tesis mahkeme siciline kaydedilecektir. Mirasçılarının tesise itiraz hakları vardır.

Tesisin teftişi gâyesine göre devlet, vilayet, belediye ve köyden hangisine giriyorsa o kuruluşa aittir.

Kamu Hukuku'nun gerektirdiği hususlar hariç olmak üzere, aile tesisleri ile münhasıran ibadetle ilgili dinî tesisler, teftiş ve murakabeye tâbî değildir. Tesisin teftişi yetkisine sahip makamın teklifi üzerine tesisin idâre şeklinde, gâyesinde değişiklik yapmaya, tesisin gâyesini tehlikeye koyan vazife ve şartları değiştirmeye, kaldırmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Gâyesinin yapılması imkânsız hale gelen tesis, kendiliğinden dağılmış hâle gelir. Gâyesi kanuna veya genel âdâba aykırı olan tesis, teftiş makamının talebi üzerine mahkemece fesh olunur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kütüğü'ne bu hükümlere göre kurul-

muş 70 kadar tesis kaydolmuştur. Bunların çoğunda tesisin yönetimi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır ve dîni gâyelidir.

Tesis olarak kurulduğu halde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kütüğü'nde kayıtlı olmayıp, sadece mahkeme sicillerinde kayıtlı vakıfların sayısı ise 30'u geçmemektedir.

Netice olarak Medeni Kanun'un tarihi olan 1926 ile TKM'nin tesislerle ilgili bölümünde değişiklik, ilâveler yapan 903 sayılı Kanun'un yürürlüğe giriş tarihi olan 1967 ye kadar kurulan tesis sayısı 100 civarındadır.

Bu kadar az tesis kurulmasının sebepleri arasında ekonomik sebepler, modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin daha önce vakıflarca yapılan pek çok görevi üstlenmesi, dernekler yolu ile aynı gayelerin gerçekleştirilebilmesi, vakıf kurulurken yeterli bir mala peşinen sahip olma şartının yer alması bulunmaktadır.

Ayrıca mevzuatın yeterli olmaması yüzünden kurulan tesislerin %90'ını ge-
leşmemiştir.

1967 de Türk Medeni Kanunu'nun Birinci kitabının ikinci babı, üçüncü faslının değiştirilmesi, bazı maddeler eklenmesine dair 903 sayılı Kanun'un çıkarılmasıyla Türk Milleti'nde öteden beri vakfa karşı duyulan arzu ve temâyül, tekrardan belirgin hale gelmeye başlamıştır. 1967-87 yılları arası kurulan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkezi Siciline kaydedilen vakıf sayısı 1721'i geçmiştir.

İllere göre vakıf dağılımı şöyledir.

İli Tüm vakıf sayısına oranı

İstanbul	% 32
Ankara	% 20
Konya	% 8
Diğer iller	% 37

903 sayılı Kanun'la tesis kelimesi yerine tekrar vakıf kelimesi ikame edilmiş, vakıf başlıbaşına mevcudiyeti haiz olmak üzere, bir malın belli bir gayeye tahsisi olarak tanımlanmış ve bir mamelekin bütünü veya gerçekleşmiş veya gerçekleşeceği anlaşılan her türlü geliri veya ekonomik değeri olan haklarını vakfedebileceği belirtilmiştir.

Vakıf yine resmi senet veya vasiyetle kurulacaktır. Kurulan vakıflar hem tescile karar veren mahkeme siciline, hem Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki bu vakıflar için tutulan merkezi sicile kaydedilecek, vakfın kuruluşu Resmi Gazete'de ilan edilecektir. Vakıflar; kanuna, ahlâka ve âdâba, millî menfaatlere aykırı, siyast bir düşünce, belli bir ırk, cemaat mensuplarını destekleme gayesi ile kurulamayacaktır.

Vakfın kuruluşuna karar verecek olan, vakfedenin ikametgâhındaki Asliye Hukuk Mahkemesi'dir. Mahkeme bu kararını adli yoldan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tebliğ etmek zorundadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü' nün tebliğden itibaren 2 ay içinde tescil kararını temyiz etme hakkı vardır.

Vakıf tescili için açılan davalar hasımsız açıldığından, vakfın herhangi bir sebeple mektum kalmaması için tescil kararını veren mahkemeye vakfedilen mallar için res'en ilgili Tapu Sicil Muhafızlığı'na keyfiyeti bildirme görevi verilmiştir. Vakfın idare şeklinde, gagesinde değişiklik yapılması yetkisi, Bakanlar Kurulu yerine mahkemeye bırakılmıştır.

Vakıf idarecilerinin hatalı veya vakfa zarar veren hareketleri sebebiyle değiştirilmesi gerektiğinde bu yetki adlî mahkemelere tanınmıştır.

Kurulan vakfa bağışçıların itiraz e-

debileceği kabul edilmekle beraber (MK 76) mahfuz hisseli mirasçılarla ilgili olarak MK 453. maddesine bir ilâve yapılmıştır (MK2). Gelirlerinin yarısından fazlası kamu görevi niteliğindeki işlerin yapımına bırakılarak kurulacak vakıflarda mahfuz hisse mirasçının sosyal durumuna uygun nafakadan az olmamak kaydı ile fûrû için miras hakkının 3/4 nün, ana baba için 1/2 si, kardeşler için 1/4 nin, eşler için kanunî mirasçılar ile içtima halinde mirastan mülkiyet hakkı olan miktarın tamamının veya kendisinden başka mirasçı bulunmadığı takdirde 1/2 sinin 1/3 ü kadardır. Ancak vakfın gelirinin % 20 si kendisine bırakılan mahfuz hisseli mirasçılar tenkis davası açamazlar.

Bu vakıfların teftişi tamamen Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır.

Vakıf malların gelirinin giderini karşılayamaması halinde mahkeme kararıyla satışı imkânı kabul edilmiştir.

Bu arada" İstihdam Edilenlere ve İşçilere Yardım Vakfı" adı altında yeni bir tür vakıf kabul edilmiştir. Aslında bir sosyal güvence kuruluşu olan bu vakıflar klâsik vakıf anlayışından pek farklı da değildir. Kurucu bir tüzel kişidir ve bir anonim şirketin kendi personeli için vakıf kurmasında olağanüstü bir durum yoktur. Ancak farklılık bu vakfın mal varlığının kurucuya karşı bir alacaktan ibaret olmasıdır.

Medeni Kunun'da getirilen en önemli değişiklikte, kamu yararına kurulacak vakıflara vergi muafiyeti tanınmasına imkân vermesidir.

Gelirlerinin en az % 80 ini nevi itibarıyla genél, özel ve katma bütçeli idareler, bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin yerine getirilmesini istihdaf etmek üzere tahsis edilmiş kabul edilen vakıflara tahsis edilen miktar için vergi muafiyeti tanınabilecektir. Bu yetki Bakanlar Kuruluna aittir. Bu konudaki tetkikatı Maliye Bakanlığı yapacak bu arada ilgili kuruluşların görüşünü alacaktır.

Şüphesiz bu muafiyet ülke kalkınmasına yararlı olacak vakıfların ku-

rulması için önemli bir teşviktir. Kalkınmakta olan Türkiyemiz'in bu gibi vakıflara büyük ihtiyacı vardır.

Vergi muafiyeti tanınan vakıflar 118 adet olup, bunlardan 6 adedinin vergi muafiyeti daha sonra kaldırılmıştır.

Vakfın Bu tip vergi amacı muafiyeti almış vakıf sayısı

Sosyal	10
Eğitim	48
Sağlık	22

Askert	4
Polise yönelik	2
Diğer	32

Sonuç olarak Türk Medeni Kanunu'nun vakıflarla ilgili bölümünde yapılan değişiklik ve ilâvelerle vakıf konusuna canlılık getirilmiştir. Kurulan vakıf adedi artmış, vakıfların ilgilendikleri konular çeşitlenmiştir.

Ancak bu gelişmenin modern Türkiye'nin gelişmesine paralel olduğunu söylemek mümkün değildir.

ŞUMNU'DA TÜRK İSLÂM ESERLERİ

Dr. Osman KESKİOĞLU

1 878 yılı, bizim için uğursuz bir tarih. Ayastefanos Anlaşması'yla büyük bir Bulgaristan kuruldu. Osmanlı mirasını paylaşmak isteyen siyasiler, hatalarını anladılar. 1878 Berlin Anlaşması hataları biraz tashih etti. Bulgaristan Prenslığı doğdu. Şarkı Rumeli Eyaleti kuruldu.

Harplerin tahribatı büyüktü Rumeli'den göçen göçtü, kalan kaldı. Bize maveradan sesler getiren şairimiz Yahya Kemal Beyatlı, Maverad'dan şiirine şöyle başlar:

Geldikti bir zaman Sarı Saltuk'la Asya'dan,

Bir bir Diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan.

Tarihlerin sayfaları anlattıklarını iki mısraa sığdırmış. Asyanın ortasından gelip Anadolu'yu YURT edindik. Buradan da Rumeli'ye geçip yerleştik. tabii Aktolgalı Beylerbeyi önümüzde... Oradaki Türk, yerden bitmedi. Bulgar'ın saçma iddiası gibi Bulgar'dan dönmedi (hoş, Bulgarlar'ın aslı da Türk ya.)

Tarihin mukadderatı değişti. Bazı Türkler Bulgaristan'da kalmaya mahkûm edildi. Ancak dîni ve milli varlıklarını koruyabilmeleri muahedelerle teminat altına alındı. Başta 1878 Berlin Antlaşması bu hakları sağladı. Daha sonra 1909 tarihli İstanbul Antlaşması ve Protokolü, 1913 tarihli İstanbul Antlaşması aynı hakları daha geniş ele aldı. 1919' daki Nobii (Noey), 1920'deki Türkiye Bulgaristan Dostluk Antlaşması, 1947 Paris Antlaşması oradaki Türkler'in haklarını teminat altına

almıştır. Bulgarlar Helsinki'ye de imza attılar.

Bu antlaşmaların hepsinde dîni teşkilat, müftülükler, İslâm cemaatları, vakıflar, maarifmektep encümenleri, okullar ve camiler bunların idare tarzları hepsi hükme bağlanmıştır. Özellikle 1909 ve 1913 tarihli İstanbul Antlaşmaları oradaki Türkler'in milli ve dîni varlıklarını kesin olarak ele almıştır. Bunlara dayanarak:

BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARI MÜESSESAT DİNİYYE İDARE VE TEŞKİLAT-I NİZAMNAMESİ yapılmış 23 Mayıs 1919 tarihinde, kralın tasdiğiyle yürürlüğe girmiştir. 189 madde olan bu nizamnamede her şey açıktır. Fakat, Kara Bulgar sonradan Kızıl Bulgar olunca, şimdi bu hakların hepsini çiğniyor, hem de bütün medeni dünyanın gözü önünde, işin acısı Birleşmiş Milletler uykuya dalmış, insan hakları bekçileri susuyor. İnsanlık namına tarih utansın, medeniyet utansın...

Oradaki Türkler eskiden göçe zorlanırdı. Ömer Seyfeddin bunu Tuhaf Bir Zulüm hikayesinde ne güzel dile getirmiş. Onun Kepazeyef adlı kaymakamı, Deliorman'dan Türkleri kaçırmak için oraya domuz sürüleri getirmişti. Bugünküler domuz sürülerinden daha beterini getirdiler. O kaymakam insaflymış ki Türkleri Anayurtlarına yolluyordu, bugün ise bir bakanları, göçmek isteyenleri 24 saatte Türkiye'ye değil, kamplara yollarız diyor. Firavunlar, İsrailoğulları üremesin diye sade erkeklerini öldürürlerdi, yeni türeyen

Kızıl Firavunlar ise kadın erkek, kız oğlan hiç ayırt etmeden öldürüyorlar, Türk-İslam olmaktan vazgeçmeye zorlanıyor. Orada soy kırımı var, insanlık neye susar acaba?...

Türkler fethettikleri yerlerde böyle şey asla yapmadı. Oralara adalet götürdük. Tarih buna şahit. Hatta Bulgarları yok olmaktan biz kurtardık, yoksa Rumlar onları Rumlaştırırdı. Bunu tarihleri de böyle yazar. XVI. yüzyıldan bahsederken P.Tuğlacı şöyle diyor: "Bu devirde Bulgar adı tümüyle unutulmuştu. Balkanlarda böyle bir milletin varlığı akla bile gelmiyordu. Bu devirde ünlü Slav bilgini Safarik bile, Bulgarların ancak 600 bin nüfuslu ufak bir Slav halkı olduğunu kayıt etmiştir, (Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, s.54) Tarih hükmünü her zaman verir. Bu konuda da elbette verecektir. Biz hükmü ona bırakıp asıl konumuz olan Şumnu'ya gelelim:

Türkler Şumnu'yu fethedince, her yerde olduğu gibi geniş bir imar başladı. Bu imarın ölmez tapuları câmiler, medreseler, okullar ve diğer abidelerdir. Rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi Avrupada Osmanlı Mimari Eserlerinde (C. VI) şu listeyi verir:

Romanya'da	234
Macaristan'da	724
Yugoslavya'da	6616
Yunanistan'da	3771
Arnavutluk'ta	1015

Bulgaristan'da 3339 olmak üzere Avrupa'da 15.699 Türk-İslam eseri vardır. Bunlar tescil edilip kayda geçmiş olanlar, kayda geçmeyenler de var. Evliya Çelebi Şumnu'da 10 câmi kaydetmiş, mescitler hariç. 1285 H./1866 M. yılında Rusçukta basılan Tuna Vilayeti Salnamesi (S.106-112)de Şumnuda: 40 cami, 22 okul, 6 medresi, 10 tekke kayıtlı. Kamusu A'lam 50 cami var diyor (C.IV.S.2874) Biz 1925'lerde 40 kadar minare sayardık. Bunların 28'inin adını Vakıflar Dergisi (C.VIII'de) yazdım. Başta gelenleri ve inşa tarihleri şöyle:

Eski Camii	912/1506
Saat Camii	988/1580

Solak Sinan Camii	1007/1598
Kılak Camii	1142/1729
Yeni Camii	1157/1744
Reis Camii	1113/1759
Debbağhane Camii	1265/1848
Tatar Camii	1236/1869

Bazılarını kısaca tanıtalım: Eski Camii 912 H./ 1506 tarihli vakfiyesiyle Sofya, Niğbolu'da birçok eserler meydana getiren Yahya Paşa'nın eseridir (Res:--). 1984'te yıktılar, resimde ki mezartaşın son kısmındaki yazı şöyle:

İslâmbol payesiyle orduyu/Hümayun kadısı iken

Vasılı/Rahmeti ilah olan merhum/
Ebul-ihlas elhac

Mehmed Efendi/Ruhiçün Fatıha

Camiin doğu tarafında da birçok mezarlar var. Biri Rusçuklu Hasan Paşa'ya aitti, III. Mustafa zamanında Sadrazamken Şumnu'da idam edildi. Kesilmiş başı İstanbul'a gönderildi diye yazar. Son zamanda yıkılması dolayısıyla bu camiin fotoğrafı dergi ve gazetelere sık sık kondu, fakat hepsi de yanlış yazdı. Çarşı Camii veya Saat Camii dedi, hatta 21 Şubat tarihinde biri altına Razgrat'ta diye yazdı. Beyler, matbuattan şikayetçiyim. Yeni Camii ve Şerif Paşa Camii yazacakları yerde Tombul Camii diye yazdılar. Birde (Bulgar Türkü diye yazıyorlar, Bulgar Türkü diye bir kavim yok, Bulgaristan'da Türk var.)

Şumnu'ya şeref veren âbidelerin başında Şerif Paşa Camii geliyor. III. Selim devrinde iki defa Kethudalık makamına gelen Şerif Halil Paşa Şumnu yakınındaki Madara'lıdır. Dedesi Şabaş Bey'in Şumnu'daki Câmi yerine, bu Yeni Camii yaptırmıştır. Rahmetli Mimar Ali Saim Ülgen bunun Nevşehir'deki İbrahim Paşa Camii ustaları tarafından yapılmış olduğunu söylemiştir. Cami'nin bitişiğinde medrese, mektep, kütüphane ve şadırvan vardır (Resimler). Vakfiyesi gayet süslüdür. Hizmetlerin ifası için gelir kaynakları şunlardır: Silistire Sancağı Varna Nahiyesinde bir çiftlik, İstanbul'da Cerrahpaşa'da Kürkçü Mahallesinde bir hâne,

Varna Kazası'nda Yeniköy'de bütün müstemilatıyla bir çiftlik, nakit olarak 10 bin kuruş, 1157 H./1744 tarihinde inşa edilen camii hakkında Vakıflar Dergisi C.VII. ve XIX. da bilgi vermişim.

Şumnu'daki camilerin birkaçı kaldı, çoğu yıkıldı. Türklüğü hatırlatan herşey siliniyor. Köylü, kentli halkın ziyaret yeri olan bir Gelber Sultan Tekkesi ve Türbesi vardı. Menkıbesi Genç Osman'inkine benzer. Fetihle ordunun önüne düşmüş; Gelberu, gelberi diye önde giderken şehit olduğu yere bu türbe yapılmış. Mezarlığında önemli kişiler yatardı. Şinasî'nin babasının mezarı da oradaydı. Şimdi hepsi yerle bir olmuş.

Cezayirli Hasan Paşa 17-85'te Şumnu'da ölünce Koşuyolu'ndaki Bektaşî Tekkesine defn edilmiştir.

Şumnu'da bugün ayakta kalan eserlerden biri Saat Camii yanındaki Saat Kulesidir. 1012 M./1603 tarihinde Tutucuzade Hacı Ömer tarafından bina edilmiştir. Altında bir de çeşmesi var. Kitâbesi şudur:

Bârekellâh zehi bir kulle-i sengin bina

Alem-e efrâz-ı felek tarzı hoşayende nümâ

Lânesinden idip âvâz hurûs feleki

Umayın Kafta âvâzın işitse Ankâ

Serseri geldi dalâl ehli çâk-sine

Eşref-i saat-ı evkata kulak tutsa sezâ

Hak Kabûlile ferahnâk ide sâhib-i hayrı

Oldu tevfik ana böyle eser-i müstesnâ

Kurdu üstad ana bur turfe mücessem sâat

Kodu bir nâme ki mânendi bulunmaz aslâ

Habbezâ mucize-i Hazret-i Peygamber-i Hak

Gün-begün şevk ile Yûsuf deyu itmekte nidâ (1)

Bırakup deyri gele mescide pûyân ederek

Sehart na'rezen oldukça müezzin-âsâ
Namdaş-ı Şeh-i iklim-i risalet ki anın

Saat-i bahtı karin-i şeref-i sa'd ola ta

Çalınup kûs gibi şehre letâfet virdi
Saldı âfâka aceb gulgüle-i hüsn-i sadâ

Zöhre ol saat rakkas ola gerdûn-ı çerhî

Kâse-i dehr ana câm, taş ola hürşid-i huda

Ne güzel kulle-i nev tekve ki san tıfl gibi

Almış ağûşuna bir çeşme-i zübeyde-edâ

Vakti Tarih-i Yetimi gibi Mevzuûn olsun

Penç nevbet çala müminlere gül-bânk-i salâ

Tutiazâde Hacı Ömer

Tarihi eserlerden biri de Kurşunlu Çeşmedir. 1188 H.-1774 M.yılında Yenîçeri Ağası Yegen Hacı Mehmet Paşa yaptırmış Kitâbesini Mehmet Esad Yezârî yazmıştır. Kitâbe şudur:

Şehinşâh-ı cihan Abdülhamid Hân

Ki hükmün sû-besû çerh eyler icra

Felek mevc-i hıyaz-ı kadr u cahı

Zemin gurfâtı bahr-ı lûtfı her-câ

Vekil-i mutlakıyla ide kevnî

O asl-ı pâki din ü devlet ihya

Olup sâri kulûbe lûtf-i hulku

Tıbâ-i âlem oldu hayra mücrâ

Hususâ bende-i sâfizamiri

Yegen Hacı Mehmed Ağapaşa

Bu ayn-ı selsebil-âsâyı itti

Ağakapusu karşısında inşa

Ne ayn ol ayn-ı Tesnim-i behişt

Ne çeşme çeşme-i kevserle hemtâ

Binası zencebil Kâfur-ı Adne

Suyu âb-ı hayata reşk-fermâ

Hidiv-i mareke-ârâ ki kandı

(1) Saat 78 + 78 + = 156 defa çalar, Yusuf'a Ebced hesabıyla 156 tutar, bu Hazreti Yusuf'a işaret-tir.

Nice kez mevc-i şemşirinden a'dâ
 O ayn-ı istikamet bir sudur pes
 Derûnı birûn reyyan âyine-âsâ
 Nem-i ilhamile styrâb kılsun
 Reh-i pâkin Cenâb-ı münzil'ül-mâ
 Kulu Kânt zamirul-cem u fikrin
 İdüp bâni ile atşâna isrâ
 İderken cüstücâ yenbû-i dilde
 Düa savbinde bir tarih-i garrâ
 Derûne geldi bt-külfet bu tarih:

Sekâhum Rabbuhum Şcrâben tahûra
 (2)1188 Elfakir Mehmet Esad Yesârî,
 Gufira lehu.

Bugün bir dükkan olarak işletilen
 Bedestan-Kapalı çarşı 1211 H.1816 M.
 yılında yapılmıştır: Kitâbesi şöyle:

Binde bir düşer, Neima, böyle tarih-
 i sedid,

Mevkiinde dilküşa oldu Beziztan-ı
 Cedid.

Bir de Koşuyolu'nda Taşmağaza
 vardı, 1925' lerde yıktılar. Onu da
 Anastas adında bir Bulgar yapmış ve
 Padişaha minnettarlığını bildiren bir
 kitâbe koymuş şöyle diyor, bu bir hür-
 riyet ve eşitlik belgesi:

Bûl-kerem Hakân Şchinşah-ı cihan
 Abdülmecid

Sâyesinde oldular a'lâ ve ednâ
 müstefid

Yeryüzün ol âli-baht adliyle mamur
 eyledi

Dergehinde cümle şahan-ı cihan
 oldu âbid

Adl ü dâdıyla cihan âbâd olunca ol
 schin

Oldu mesrur-u bükâm devrinde tuc-
 caran mezd

İşte tüccarandan ez-cümle Anastas
 bendesi

Yaptı bir dilkeş bina kim sarf edip
 dürr-i ferid

Şumnu mimarisi kılmış âlem içre
 bir semâ

Sad hezâr tahsin ederler Şumnuda
 güftü şinid

Şak edip hâme dehânın açtı, bir
 isim söyledi

İki mısra cevheri tam düştü tarih
 ber güzid

Verdi her etrafa revnak-bahş bu
 kârgir nev bina

Kıldı pek ra'na Anastas yaptı bir
 mağza cedid

1246 H Hüseyin Ruşdi

Tariht önemi hâiz diğerk bir âbide de
 Sultan Mahmud adına dikilen âbidedir.
 1837 de II. Mahmud Hân, Tuna Eyaleti-
 ne yaptıkları gezisinde en önemli bir
 ordu karargâhı olan Şumnu'ya da uğra-
 mıştı. O zaman Şumnu'nun yetiştirdiği
 şâirlerden olup orduda kâtip bulunan
 Yusuf Akif Efendi bu olayı bir kaside
 ile tarihe şöyle tescil ediyor:

Şecaat pişe hayr-endişe ü dâd-ı ke-
 rem fermâ

Bu câya sâhibi syef ü kalem Mah-
 mud Han geldi

Cihanda gelmedi bir Padişah bu
 beldeye hakkâ

Bu Hâkan-ı zaman, Dâra-hadem
 Mahmud Han geldi

Nasıl olmaz ahalisi acceb ihyâyı
 eltâfı

Şerefle Şumnu'ya İsây-ı dem Mah-
 mud Han geldi

Gubârına nola reşk cylese bu
 mevkiin kimya

Ki zira yümnile bastı kadem Mah-
 mud Han geldi.

Serir-i saltanatta dâim olsun zat-ı
 vâlâsı

O ruh-ı cism-i âlem pür-kerem Mah-
 mud Han geldi

Bu gûnâ, Akifâ, tarih düşer bin
 yılda bir ancak

Bu sahrâya Cenabı cud-ı yemm
 Mahmud Han geldi

1253 Yesârizâde Mustafa İzzet

Bu kaside Yesârizâde Mustafa İzzet
 tarafından güzel bir talik vazı ile
 mermer bir sütun üzerine yazılmış ve
 bu sütun bu ziyaretin hâtırası olarak
 Otağ-ı Hümayunun kurulduğu yere 2,5
 metre yükseklikte dikilmiştir. halen
 müzededir. Padişahın bu ziyareti hatı-

rası olarak Varna, Silistre, Tutrakan, Rusçuk ve Zıştovoya'da aynı tarzda birer sütun-anıt dikilmiştir.

Şumnu, eskidenberi İslam eserleri ile bezenmiştir. Divanı Hümayun hocalarından Eskiçalı Hamit, divanında Şumnu için şöyle der:

Maarif ehline menba' o belde,
Kemalet ehline menba' o belde.

Şumnu Hattatları da meşhurdur. İstanbul'dan malzeme alıp getirirler, yazıp tezhip ettiklerini yine İstanbul'a getirip satıyorlar, yeni malzeme alıp dönüyorlar.

Bütün Bulgaristan'da olduğu gibi Şumnu'daki Türk-İslam eserleri birer birer yok edildi. 93 harbinde Rus orduları kumandanı, Sofya'yı görünce: "Bu minare ormanını yakıp yıkmalı" demiş. Öyle de yaptılar. Bugün Sofya'da bir câmi kaldı, Şumnu'da birkaç câmi bıraktılar. Siyasi ağızla:

"Balkanlardan Türklük izlerini sileceğiz", demekle övünüyorlar. Medeniyet eserlerini yıkmayı bir hüner sanıyorlar. Bugün ise minareleri yıkmakla yetinmiyorlar, kalblerden imanı, Türklüğü, Müslümanlığı yok etmeye çalışıyorlar.

Tarihte emsali görülmemiş en feci zulümlerini işliyorlar, hem de yirminci asırda, sakın sakın yaşayan en muti tebaya karşı. Nesi varsa bırakıp Anayurduna gelmesine bile müsaade vermiyorlar.

Türk'ün son devirlerde nasibi göç olmuştur. 93 tekine Koca Bozgun der halk. O zaman koca Rumeli yerinden oynamıştı. Doğuda da durum aynıydı. Kars'tan göçen göç kafilesinin önünde, Aşık Ceyhuni yanık bir mühacir destanı söylemiş, iki dörtlüğüyle sözü keseceğim.

Eller çözülmelik kınalar kaldı,
Her taşı cevherden binalar kaldı,
Camiler, medrese, tekkeler kaldı,
Nice Ermiş yatar Türbeler kaldı.

*

Muhacir sesinden tutuldu düzler,
Kabirde mevtalar Fatiha bekler,
Ağlayıp kör oldu çok şahan gözler,
Okunmaz KUR'ANLAR, Senalar kaldı...

Evet daha neler neler kaldı, yürcklerde dinmez acılar, sızılar kaldı, bize de feryat etmek kaldı.

VAKIFLARIN MİLLÎ BİRLİKTEKİ ROLLERİ VE HUSUSİYLE DEMİR BABA TÜRBESİ

Prof Dr. Abdurrahman GÜZEL

Birlik denilince aynı değerler etrafında bir araya gelen insan topluluğunu hatırlıyoruz. Aynı şeylere itibar eden, aynı kıymetleri benimseyen ve bu değerler için mücadele veren insan kitlelerini hatırlıyoruz. Bâzan maddî, bâzan mânevî ve bâzan maddî ve mânevî mahiyetli değerler etrafında meydana getirilen bir organizasyonu anlıyoruz. Bizi bir araya getiren unsurun muhtevasına göre şekillenen bir organizasyonu kastetmiş oluyoruz.

Millî kavramı, kişileri birbirlerinden ayırt eden karakter farklılığının toplumlara aksetmesi veya toplumda tecellisidir.

Millî toplum, millî devlet, milliyet, millîlik gibi bir takım sosyal, bedîî, tarihî unsurların muayyen şartlarda meydana getirdikleri terkiplerdir.

Millet, farklı şekilde tanımlanırken onu meydana getiren unsurlar da değişebilmektedir. Genelde millet, gerek Ziya GÖKALP'de ve gerekse ondan farklı düşünmeyen Atatürk'de bir takım "birlik"lerin bir araya gelmesi ile tecelli edebilecek bir sosyal vetire olarak tanımlanır.

Bu konuda Atatürk'ün millet tanımı ile Ziya GÖKALP tanımı arasında esasta bir fark yoktur. Ve ben bazı tanımlar yaparak süremi doldurmak istemiyorum.

İslâmîyet: Ayet ve Hadisleri ile millet kavramını kabul ederken "birlik"in önemini belirtmiştir. Nifak, ayrımcılık, bölücülük, benlik duygusu, mensubiyeti kavmiyetçiliğe götürmek İslâmın men ettiği hususlardır.

Nitekim millet'e ait pekçok ayetler bilinirken bu ayetlerde "birlik beraberlik" simgelenmektedir.

Resmî ideoloji olarak kabul edilen Atatürkçülük, millî birlik için:

- Dil Birliğini
- Din Birliğini
- Coğrafya Birliğini
- Kültür Birliğini
- Tarih Birliğini
- Soy Birliğini
- Kader Birliğini

bilindiği gibi esas almaktadır.

Millî birliği bu iki zemine oturtuktan sonra vakıf anlayışımızı açıklayalım. Şüphesiz yapmaya çalışacağımız târif, vakıf kültürümüzün sosyal muhtevasına dair olacaktır. Arayışı içerisine girdiğimiz "ecdadın millî birliği sağlarken yararlandığı veya geliştirdiği müesseselerden" Vakfı bu açıdan ele almaya çalışacağız. Böylece geçmişteki müesseselerimizden istifade ederek çözüm getirdiğimiz meselelere bugün nasıl çözüm getirebileceğimize dair bazı mesajlar vermeye çalışacağız. Bu millet, geçmişte millî birlik meselesini çözmüştü. Geliştirdiği müesseseler arasında vakıflar da vardır. Bugün orijinal anlamında vakıf pek yaygın değil. Ancak "millî birlik problemi" ise hâlâ var. Tartışılacak husus, asrın getirdiği birtakım modern kuruluşlar da acaba yeni terkiplere mi gidilmeli veya geçmişteki bazı değerler yeniden gündeme getirilirken neler yapılabilir?

Vakıf, kişinin kendi kaynaklarında, içerisinde bulunduğu cemiyete; saygı, sevgi, şefkat ve yardım etme faaliyettir. Tarih boyunca bu duyguların gelişmesinde ve uygulama imkânı bulmasında Türk milletinin âl-i cenâb ve teşkilatçı ruhunun büyük rolü olmuştur. Vakıfların millî kültürümüzün çok önemli bir müessesesi olmasından ötede bir önemi daha vardır. Bize göre vakıfların; Bâcıyân-ı Rûm, Dervîşân-ı Rûm ruhu ile Müslüman Türklere açılan toprakların Türk yurdu olarak kalmasında çok önemli bir rolü olmuştur. Bu rol vakıfların yurt tuttuğumuz topraklarda, kök salmamız ve kendimizi kabul ettirmemiz, kültürel millî kişiliğimizi bizden olmayanlara kabulendirmişimizden gelmektedir. Vakıflar bizim; tarafsız, merhametli, âdil, şefkâtlî, hayır sever oluşumuzun simgeleridirler.

Şüphe yok ki vakıf kavramının temelinde Allah rızası, hayır duygusu ve insanlık ideali yatıyordu: İslâm Dinî'nin sosyal konulara verdiği önem, vakıfların gelişip güçlenip yaygınlaşması ile yakından ilgilidir. Dinimiz dünya nimetlerinin inananlar arasında gönül rızası ile dağıtılmasını emretmektedir. Bu paylaşımı teşvik için;

"Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe, olgunluğa erişemezsiniz"

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz olgunluk değildir. Esas olgunluk, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve bütün Peygamberlere iman edip, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve esirlere seve seve malını vermektir"

Kendiniz için hayır olarak neler hazırladıysanız onu (Allah katında bulursunuz).

"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr, hayra sarfeden kimselerin Rablerinin yanında mükâfatları vardır.." vb. gibi.

Bunlar, bu konudaki ayetlerden bir kısmıdır.

Vakıflar islâmî bir kuruluş iken şüphesiz sadece Müslüman Türklere rastlanılan kuruluşlar değildi. Ancak Türk medeniyet tarihinin temel bölüm-

lerinden birini kapsayan ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinde fevkalade hayati bir mevki işgal eden vakıf kuruluşlarımız hiç bir millette, bizim toplumumuzdaki kadar şumullu, şuurlu ve mânidar olmamıştır. İslâmiyetten evvelki Türk toplumunda vakıflara benzer bir kuruluş var mı idi, önemli bir husustur, incelenilmelidir...

Yapılan bazı tanımlar, genel ve özel açıklamalardan sonra," Kültür milliyetçiliği üzerine inşa edilmiş, muâsır Türkiye Cumhuriyeti'nde millî birlik Nokta-i nazarından Vakıflar'ın rolü ne olabilir?" konusuna dönmek istiyorum. Bunu yaparken millî birliğimizi meydana getiren unsurların üzerinde vakıf esprimiz itibariyle duracağım.

1) Dil Birliği ve Vakıflar:

Vakıf kuruluşları arasında şüphesiz eğitim müesseseleri de vardır. Her seviyede eğitim yapan okulun vakıf edildiği bilinmektedir. Vakıf müesseseleri arasında ve şüphesiz bu tür kuruluşların başında câmiler vardır. Okulunda ve camisinde ortak kültür dili kullanılan bir toplumda tabiidir ki dil birliği doğacaktır. Vakıflardaki han, kervansaray ve diğer konaklama yerleri Türk İslâm ellerinde Türkçenin lehçeleri ve şiveleri arasındaki bağı (köprüyü) canlı tutan kuruluşlarıdır. Başka türlü Türkistan'dan Bosna'ya Hersek'e dil birliği sağlanabilir mi idi?

2) Din Birliği ve Vakıflar:

İslâmiyet, vakıf eserlerinin başlıcaları olan câmî ve mescidlerle inananların birliğinin sağlandığı yer olmuştur. Camiye devam ve cemaat ruhu vakıflar olmadan da dayanışmayı, tanışmayı haberdar olup çevre ile ilgilennemizi sağlayan sosyal kuruluşlar iken, dtm müesseseler de kendini gösteren vakfiyeler bu birliğe vasat ve zemin oluşturmuşlardır. Mardin'li bir hayırsever, Muğla'dan yaptığı vakfiyesiyle dar anlamda hemşerilik ruhunu yıkmış daha geniş ufuklu bir sevgi ile bütün Bulgaristan'a kadar varan, bütün Müslüman Türklere hizmet getirmiştir. Bu, birleştiricilik değil de nedir?

3) Coğrafya Birliği ve Vakıflar :

Vakıflar coğrafya'yı vatan yapan

ve bu vatan üzerinde yaşayanları birleştiren bütünleştiren kurumlardır. Vakıf eserleri kara toprağın bağına millî damgamızı taşıyan kuruluşlardır. Bugün Balkanlar'da, Kerkük'de hâlâ Türk'lükten bahsedebiliyorsak, bu biraz da burada vakıf eserlerimizle bıraktığımız izlerimizdendir. Türkler sadece vatan birliğini sağladıkları Doğu veya Batı Anadolu'da değil, yaşadıkları her coğrafya parçasında Bulgaristan dahil vakıf eserleri ile coğrafi birliği sağlamışlardır. Toprağı vatan yapan bu zihniyet *Kızılmayı* Balkanlara taşımıştır.

4) Kültür Birliği ve Vakıflar :

Vakıflar, Türk Millî Kültürünün sadece manevî âbideleri değil, aynı zamanda maddî kültürümüzün de dev âbideleridir. Onların; sanat, haşmet ve külliyyât olarak taşıdıkları önem ve büyüklüklerinin yanı sıra onlar; oyma, yontma, mimari ve mühendislik sanatımızın şaheserleridir. Ortak millî kültürümüzün bu âbide eserleri Allah rızası için vatanın bağrında yükselirken, Ağrı'dan minâre ustası geliyor, Aydın'dan gelen usta mihrâb'ı yapıyor. Amasya'da bir hayırseverin vakfı meydana gelirken, Türk sanatının ortak eseri meydana çıkıyor. Vakıf kavramı, kültür birliğimiz itibariyle de olumlu rolünü oynuyordu.

5) Tarih Birliği ve Vakıflar :

Vakıf eserleri mevcudiyetleri ile eserleri yapan toplumun veya eserlerin yapıldıkları toprağın tarihini meydana getirirler. Zira vakıfnâmeler onların yaşatılmalarını âmiridir. Akarları dünya durdukça onları durduracaktır. Allah korkusu olanların korunması için birer sigortadır. Bitlis'deki, Antalya'daki veya Bursa'daki 500 yıl evveline âit vakıf belgelerine sahip bir Türk âile, bu toprakların en sağlam tapusuna sahip demektir. Coğrafi sınırlar değişse de kültür sınırları itibariyle bu kural değişmez. Ecdat yadigarına sahip olma şeklinde tecelli edip gelişen vakıfnamenin icabına uyma şart ve mecburiyeti emsalsiz bir tarih şuru yaratır. Her âile babasının veya dedesinin yadigarına takipçilik yaparsa milletçe tarih şuru gelişir millî tesânüdde vakıflar olumlu rol oynamış olurlar.

6) Soy Birliği ve Vakıflar:

Türklerde soy birliği zihniyeti kavmiyet anlamında olmamıştır. Türkler İslâmiyetten evvel de kendi ırklarından olmayan insanlarla iyi ilişkiler kurmasını bilmiş, bilhassa millî bünyelerindeki yabancı unsurlara eşit muâmele yapmışlardır. İslâmiyetle bu uygulama, Müslüman Türklerde daha bir anlamlı olmuştur. Meseleye vakıflar itibariyle bakıldığında ise hiçbir vakıf, bir âilenin veya soyun geleceğini teminat altına almak için kurulmamıştır. Aksi halde vakıf olmaktan çıkardı. Toplumun bütün fertlerine eşit hizmet götüren vakıf, onları kuran Müslüman Türklere kendi soylarından olmayanlar itibariyle de birliği götüren bir rol oynarlar.

7) Kader Birliği ve Vakıflar:

Vakıf felsefesine inanan toplum, bu kuruluşların Allah rızası için kurulduğunu bilir. Bu müesseseler; yüzlerce yılı bulan geçmişimizde cereyan etmiş olaylardaki mağdur muhacirlere, tabii felaketlere uğrayanlara, harp malûllerine, salgın hastalıklara uğrayanlara zengin şefkat ile hizmet götüren bir kuruluş olmuşlardır. Bu kuruluşun kuvvetli bir kader birliği şuru ve birlikte yaşama arzusu yaratacağı açıktır.

Türk İslâm Vakıfları arasında Türkler'in özel bir yeri vardır. Bu özel yer millî birlik açısından da çok anlamlıdır. Zirâ, ferden, atalarımızın kabirini ziyaret ederken bu olay bir noktada âile boyutları içinde olan bir uygulamadır. Toplumun bütün fertleri tarafından uygulanan bir olay ancak öncelikle her Müslüman Türk'ün kendi yakınına ziyaret ettiği bir olaydır. Türbeler de, ziyaret edilen kabir veya makam birkaç kere bir kişiye âit iken, ziyaret eden bütün bir millettir. Bu sebeple ziyaretler ve türbeler kişilerin değil, milletindirler. Mekânı türbeleşen kişi, artık milletin malı olmuştur veya millete mal olmuştur. Türbeleri olan millet geçmişini olan millettir. Türbelerini arayıp saygıyla anan millet, geçmişine milletçe saygı duyan toplumdur. Turist olarak gittiğimiz veya transit olarak geçtiğimiz yerde siz, milletinize âit

bir türbe arayamazsınız. Zira orası sizin değildir. Veya geçmişte de sizin olmamıştır. Size (milletinize) ait türbenin bir toprak üzerinde mekân kurabilmesi için orada veya o çevrede yaşamış hizmet vermiş,verdiğiniz hizmetle tuttuğunuz ışıkla o yörede iz bırakmış olmanız gerekir.Bu milletin Misâk ı Millî dışında da olsa türbesi var ise, bugün bizim olamayan o toprakların bir dönem bizim olduğunun simgesidir. Hukukî ve maddî varlık olarak bizim sayılmasa dahi mânâ da bizimdir ve mesele bu noktada diplomasiden çok daha evvel Türkiyatın meselesidir.

Husûsiyle üzerinde duracağım Bulgaristan'daki Demir Baba Türbesi'nin tanıtımına geçmeden önce bütün türbeler için geçerli olan nazariyemizin açıklamasına dair biraz daha bilgi vermek istiyorum.

Demir Baba, türbesinin bulunduğu şehirde mi doğmuştu? Belki "evet" büyük ihtimalle de onu bu şehre gönderen çevresini aydınlatsın diye vazifelen-diren çok uzaklarda mekân kılmış bir başka "baba" vardı. Ve bu baba şüphesiz sadece Demir Baba'ya icâzet vermişti. Aynı zamanda Demir Baba'dan icâzet alan nice babalar şimdi ismini bilemediğimiz mekânlarda yol göstermişti. Kilometrelerce mesafedeki bu "kutup" lar bu "kapılar" tezgahları, makamları ve mezarları ile Müslüman Türkleri inanç ve düşünce bazında birleştirmiş, meydana gelen ortak zihniyet bunların birlikte düşünüp birlikte hareket etmelerinde vesile olmuştur. Demir Baba'yı sadece Bulgaristan Türkü mü ziyaret ediyordu.? Samsun'dan şifa için Demir Baba'ya gelen veya Siirt'ten Demir Baba'ya fatiha okuyan yok mu idi? Hacıbektaş'da Allah'a açılan nice bin elin sahibi için köyün neresi, kent neresi mi? deniyor. Demir Baba, Tillo'daki İbrahim Hakkı kadar bizimdir. Bizim olan ortak değerler, ancak birliğimizi sağlarlar ve birlik olduğumuz sürece onlara sahip olma gücünü gösterebiliriz.

Deliormanda'daki Demir Hasan Baba Türbesi :

Meselenin öncelikle Türkoloğun meselesi olduğunu belirtmiştik. Bu konuda

da açıklık getirmek isteriz. Türk milletinin tarihi, dini, dili, dilinin çeşitli lehçe ve ağızları dîntnin geçirdiği safhalar ve meydana getirdiği eserler ve bunların üzerinde yapılan inceleme ve araştırmalar daha derinlere inerek, antropolojiyi, etnoloji ve etnoğrafya ile ilgili çalışmalar, Türkoloji olarak tanımladığımız özel ilim dalına girerler. Bu tarif kapsamında vakıflar ve onun tezahür biçimlerinden biri olan türbeler Türkolojinin sahasındadırlar.

Türkoloğun; şüphesiz, muhakkak Türk olması gerekmez. ancak Türk olan bir Türkoloğun Türk Kültürü ile ilgili konularda daha duyarlı olması ve Türkolojiye özel bir sevgi hissetmesi tabiidir. Asrımızın bir takım oryantalistlerinin, şark millî varlıklarının idamesi için araç ettikleri bilinirken bu sevgi çok görülmemelidir.

Bilindiği gibi vaktiyle Bulgaristan bir Türk vilayeti idi. Toprak olarak bu günkü misâk-i milli hududları dışında kalması, onun Türklüğünü inkar edemez. Zira, asırlardır Türk vilayeti olarak kalan Bulgaristan'da bugünkü rejimin yok etmeğe çalıştığı Türk eserlerini oradan kaldırması da mümkün değildir. Çünkü Türkler,vatanı milli mefkûresinden hareketle kendi öz vatanlarına, bizzat milli imzalarını her zaman atmışlardır. Bu imzaların asırlar sonra da maddeten sökülüp atılması imkânsızdır. Eğer bir rejim bu imzaları zorla ortadan kaldırırsa, bizler o imzaların arşiv belgelerini bütün dünyaya gösterebiliriz. İşte bu imzalardan camii, medrese,tekke, türbe, minare vs.ni ortadan kaldırmak mümkün olamamıştır.

Meşhur Hasluck, "*Bektaşî Tetkikleri*" adlı eserinde Bulgaristan'daki Türbelerden Kırcaali'deki Seyyid Ali Sultan Türbesi'ni Hasköy'deki Mustafa Baba Türbesi ve Tekkesini, Istruca (Istruminitza) daki İsmail Baba Türbesi'ni Ruscuk ile Silistre arasındaki Yakub'daki Mustafa Baba Türbesi'ni ve Deliorman'da Razgirad civarında" Hasan Demir Baba Pehlivan" türbesinden sık sık bahsetmektedir (1).

Bizim tebliğimizin esas konusunun

(1) Hasluck, Bektaşilik Tetkikleri, s.24.26

bir bölümünü teşkil eden bu Hasan Demir Baba Pehlivan'ın mezarı ve tekkesi son zamanlara kadar var idi. Zira bu zat 500 sene evvel burada Deliorman'da yaşamış ve bir çok kerametler göstermiştir. XIX. asrın başlarında Tekke, Ruscuk Paşası Pehlivan Baba tarafından onarılmıştır. Bu tekke ve türbe ile ilgili olarak, birçok resim, gravür ve tasvirlerin olduğunu Hasluck, Dodwel (1805), Edward, Kanitz ve Babinger zikretmektedirler.

Babinger, (2) 1931 yılında Demir Baba Tekkesi ile ilgili olarak bir makale ve 8 resim neşretmiştir. Babinger'in bu makalesinde birçok tarihi belgeler bulunmaktadır. Kendisi, bizzat Deliorman'a kadar gitmiştir. Tekke'de bir hayli zaman kalmış, hem sözlü, hem de yazılı belgeleri toplamıştır. Ayrıca oradaki Türbe ile ilgili yerlerinde resimlerini alarak makalesine koymuştur.

Babinger, çalışmalarında Macar ilim adamı Felix Kanitz (1829-1904) in üç ciltlik kitabına (Donau-Bulgarien und der Balkan, 2 Auf.1882) dayalı olarak verdiği bilgilerde bilhassa Tuna bölgesini, geniş bir şekilde tarihi gelişimi açısından anlatmaktadır. Ayrıca Hasan Demir Baba'nın Tekkesi hakkında bilgi vermektedir. O'na göre Felix Kanitz, 1880 yılında gezip gördüğü Demir Baba Tekkesi hakkında sadece açıklamalarda bulunmamıştır. Ayrıca Demir Baba Türbesi'nin planını, resmini çizmiş ve eserine koymuştur. Kanitz'e göre Demir Baba Türbesi; II. Mahmud (1808-1839) zamanında yapılmıştır. Abdülaziz (1861-1876) zamanında sırf bu türbe için özel bir ferman çıkarılmış, yeniden tamir ve ilâveler yapılmıştır. K.J. Jirecek'e göre Demir Hasan Baba Türbesi, Ruscuk Paşası tarafından yaptırılmıştır.

Kanitz ise "Demir Hasan Baba Türbesi'nin 1490 yılında yapılmış olabileceğini söylemektedir.

Babinger diyor ki :

"27.5.1930 tarihinde Kemanlar'ın elinde bulunan Tekke'yi ziyaret ettiğim de Demir Hasan Dede hakkında birşeyler öğrenmek istedim. Araştırmalar sonucunda Demir Hasan Dede'nin Ali

Dede adında bir adamın oğlu olduğunu ve Horasan'da doğduğunu öğrendim". Kuvançiler köyünde Ali Dede'nin Demir Hasan Dede ve Hüseyin Dede adında iki oğlu vardır. Ali Dede'nin Türbesi Palamara ormanındaki fundalıklar arasındadır. Hüseyin Dede Türbesi de Kemanlar dolaylarındadır.

Hasan Dede'nin oğlu yoktu, fakat Hüseyin Dede'nin bir oğlu vardı; adı da Yunus Abdal'dır. Bu isimli Razgrad ve Kemanlar arasında bir de köy adı vardır. Bu köyde mezarı bulunmaktadır.

F.Kranitz'e göre. Hasan Demir Baba, bir süre Kralbunav (Tırnova'nın Yakın bir yeri) da yaşamıştır.

Demir Baba Türbesi'nin dış ve iç durumunu Kranitz bütün detaylarıyla eserinde anlatmaktadır. Türbe, son derece romantik bir yerde bulunmaktadır. Etrafını büyük ağaçlar sarmış ve "Ağaç Denizi" olarak literatüre geçirmiştir. Türbe duvarlarının dışında bulunan mezar taşlarında Türk-İslâm mezar motifleri yer almaktadır. Mezarlığın gerisinde bulunan kapıda لافتى الاعلى yani "Ali'den başka kahraman yoktur" levhası vardır. Türbe duvarı, yontma yapı taşlarından mürekkeptir. Bunların birkaçı da muhtelif Türk Süsleme motifleriyle mücehhezdir.

Asıl türbeye bir holden girilir. Bu hol sonradan yapılmıştır. Mezar bir sekizgen şeklinde 8 m. yükseklikte ve 6m. eninde. İki köşe arası 3,5 m. yerden yaklaşık şamdan kaplanmış kocaman 3.10 m. uzunluğunda dev bir yapının gövdesi bulunuyor.

Türbenin sağ tarafında adak kurbanlarını kesme yeri vardır. Ziyaretçiler buraya adaklarını koyarlar. Yuvarlak bir delikten mezara bakarlar. Mezar da sadece birkaç kemik görülmektedir. Bu yapılar hakkında kesin tarih söylemek zordur. Bilinen şudur ki, türbenin alt kısmı, üst kısmından daha büyük olması sebebiyle bu yapının, ayrı dö-

(2) Babinger, Franz, Das Bektaschi-Kloster Demir Baba, MSOS (Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich Wilhelms-Universität zu Berlin) As.XXXIV,1931, s.84-39.

nemlerde yapıldığını göstermektedir. Mezar kubbesinin tepesinde bir hilâl bulunmaktadır. Daha önceleri bu hilâlin içinde haç bulunmakta idi.

İlk dönemlerde, Demir Hasan Baba Türbesi, en çok ziyaret edilen bir ziyaretgâh idi, fakat bugün burası تنها bir yer haline geldiği için ziyaretçileri de azalmıştır.

Her yılın 2 Ağustos'unda bu türbenin etrafında panayır kurulur. Buraya etraftan pek çok kimseler gelir.

Demir Baba Türbesi ciddi şekilde araştırmağa değer bir yerdir. Zira bu civardaki Mumcular Köyü'ndeki mezar taşları arasında yapılan araştırmalar, buranın XIV. asırdan önceleri de Türklerle âit bölgeler olduğunu göstermektedir.

Balkanlar'daki, hususiyle Bulgaristan'daki Türk eserleri oralara asırlarca önce atılan Türk imzalarının birer simgesidir. Aynı zamanda Câmî, Medrese, Tekke ve Türbelerin sayısının çokluğuna da bakılırsa Bulgaristan Türklerinin İnanç Yapısında Horasan Anadolu inanç yapısından farklı görülmemektedir.

Netice olarak şunu ifade etmek isteriz ki;

İlk Türk mutasavvıflarından Hoca Ahmet Yesevi'nin Kıpçak Türkleri arasındaki muridlerinden Hüsameddin b. Şerafeddin'in(992/1584-88) yazdığı "*Risâle-i Tevârih-i Bulgâriye*" den elde edilen bilgilere göre; Ahmet Yesevi halifelerinden ve Eski Kazak Şeyhlerinden Biraş b.Abraş Sûfi, Ahmed Yesevi talebelerinden olup Şeyhinin işaretiyle Bulgar Havalisine gönderilmiştir.

Ayrıca Buri Nehri Boyunda Aday-Çermiş avulundan Eşmehmed Tokmehmedoğlu, Biraş Sufi'nin muridi idi. Bunun da ölümünden sonra Hoca Ahmed Yesevi'nin muridinin muridi Şeyh Hidayetullah, Yarkend'de Cehriye tarikatının başında bulunuyordu.

Bulgar tevâbiinden Terbirdi Çallış avulundan İdris Zu'l-Mehmed oğlu Yarkend'e gelerek 15 sene o şeyhin yanında kaldı. Sûfi Eşmehmed'in vefatından sonra şeyh Hidayetullah, İdris Halifeyi Bulgar havâlisine yolladı.

Kazan'lı Kasım Şeyh İbrahim oğlu, onun halifesi idi. *Ak-İdil Başında* "Bay Cura-Çermiş"nin avulunda Ahmed Yesevi müridlerinden Hoca Emir Kelal'in kabrine tesadüf edilir(3).

İşte, bu kısa izahlar, Ahmet Yesevi'nin Kuzey Türkleri arasındaki yerini ve tesirini açıkça göstermektedir. Böylece Ahmed Yesevi halifelerinden Bulgar Havalisine gönderilen Şeyhler, O bölgelerin Türkleşmesi, İslamlaşması için hizmetlerini esirgememişlerdir.

İşte Demir Hasan Baba'da Horasan doğumlu ve bir görev için Bulgaristan'a gelmiştir.

Demek oluyor ki, Türkistan, Anadolu, Rumeli, Balkanlar ve Avrupa'daki Millî Vatan Mefkûresini, Din birliği sayesinde Coğrafya birliğinde elde etmişlerdir.

Ancak, yalnız bırakıldığı ve ihmal edildiği takdirde Evlâd-ı Fâtihân'ın Avrupa topraklarındaki kurdukları bu zâviye, tekke, türbe, câmî, medrese, köprü, kervansaray vb. İslam-Türk karakterli eserler Bulgaristan misalinde olduğu gibi tarihe gömülmeye mahkumdur.

Bugün bu topraklardaki araştırmaları yapmak maalesef yabancılara nasb olduğu için, bu millî ve dînî kültürü onlardan öğreniyoruz.

Bu coğrafyalardaki hâkim yönetim Hıristiyan veya ateist oldukları için bu eserler zamanla kaybolup gitmeğe mahkumdurlar.

Yabancı ilim adamlarının Türk-İslam eserlerine gösterdiği bu ilgiyi maalesef bizler, değil Avrupa topraklarında, Anadolu topraklarındakilere bile gösteremiyoruz.

Bizzat Atatürk'ün belirttiği gibi Cumhuriyet Türkiye'si ve getirdiği müesseselere olan saygı ve bağlılığımız şüphe götürmez.

Köksüz bir millet yaşayamayacağı için, kendi millî kültürümüzün yakın geçmişini bilmek zorundayız. Ancak bu suretle millî varlığımıza hizmet edebiliriz.

(3) M.F. Köprülü, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981, 4. baskı, s. 44.

VAKIFLARIN MİLLİ BİRLİKTEKİ ROLLERİ VE DEMİR BABA TÜRBESİ 401

Zira vakıf müessesesi, Türk-İslâm medeniyetinin dünya medeniyetine geliştirip sunduğu çok yönlü, fevkalade müesseselerdir. Birçok sosyal problemin çözümünde yardımcı oldukları gibi, millî birliğin tesisinde de yardımcı olmuşlardır. Vakıf müesseselerinin çağımıza ve çağın Türkiye'sine uymadık-

ları söylenemez. Bu günkü Millî Birlik, anlayışımızla medeniyetimizde de vakıfların getirdiği pekçok müsbet espiden yararlanılabilir.

Bu görevin yürütülmesinde Türkoğların da mühim hizmetleri olacağı muhakkaktır.

TÜRK KÜLTÜR SİSTEMİ İÇİNDE VAKFIN YERİ

Doç.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ.

Bir kültür müessesesi olarak vakfın, Türk kültür sistemi içindeki yerini belirleyebilmek için, herşeyden önce, bir toplumdaki biyolojik, ruht, sosyal ve kültürel sistemler arasındaki ilişkilere bir göz atmak yerinde olacaktır.

Sosyal bilimlerde, ferdt veya müşterek, şuurlu veya şuursuz her türlü beşert davranışa hareket denir. Şüphesiz burada hareket veya beşert davranış en geniş mânası içinde düşünölmekte ve bunlar, sırf dıştan gözlenebilen davranışları değil fakat düşünceleri, duyguları, ihtiyaçları, arzuları, vs...yi de ifade etmektedirler.

Tecrübt veriyi, diğer bir ifadeyle sosyal hayatı, mantıkt bağlantıları çerçevesinde umumt önermelere veya nazariyelere dönüştürme işine ise sistemli tahlil veya sistemleştirme adı verilir.

Sosyolojik açıdan, aslında bir bütün olan toplumun veya onun ortak hüviyeti olan kültürün tahlilinde, sırf nazarı olarak birbirinden ayrılabilen dört adet sistemden söz edilmektedir:

-Biyolojik sistem, yani ihtiyaçlarıyla birlikte nöro fizyolojit uzviyet sistemi;

-Ruht (psişik) sistem, yani psikolojinin incelediği şahsiyet sistemi;

-Sosyal sistem, yani umumiyetle sosyolojinin incelediği, aktörler ve gruplar arasındaki etkileşimler sistemi;

Kültürel sistem, yani özellikle antropolojinin incelediği normlar, modeller, değerler, ideolojiler ve bilgiler sistemi.

Bu sistemlerden herbiri, kendine özgü bir iç mantığa ve netice itibariyle onu diğerlerinden ayıran "sınırlar"a sahip olmasına rağmen, aynı zamanda diğerlerine açık bir sistemdir; dört sistem aralarında karşılıklı bağımlılık ve tamamlayıcılık ilişkilerini muhafaza ederler; öyle ki, bu sistemlerden herbirinin tahlili, onun çerçevesini açıklayan diğer üçünün en azından mevcudiyetini nazarı dikkate almak zorundadır. O halde bu karşılıklı bağımlılık perspektifi içinde, dört sistem, daha umumt sistem hareket sistemidir. Çünkü hareket globaldir, aynı anda dört sistem içinde de yer alır ve bunların herbirinden gelen güçler veya tesirlerin etkileşiminden neş'et eder. "Hareketin izafet çerçevesi" beşert ilimlerin buluşma sahasıdır.

Gerçekten psikolojik ihtiyaçlar, psişik dürtüler, sosyal aktörlerin etkileşimini ihtiva eden normlar, kültürel değerler, hareketi yönlendirmeye veya kontrol etmeye yarayan mekanizmalardır. Fakat bunlar aynı seviyede değildirler: Biyolojik, psişik, sosyal ve kültürel sistemler, hareket üzerindeki etkileri açısından hiyerarşik olarak tanzim edilmişlerdir. En altta biyolojik sistem vardır, onun üzerinde de sırasıyla şahsiyet sistemi, sosyal sistem ve kültür sistemi yer almaktadır. En altta bulunan biyolojik sistem enerji kaynağı, en üstte bulunan kültür sistemi ise enformasyon, bilgi kaynağıdır. Kültür sistemi esas itibariyle bilgiler, değerler ve ideolojiler gibi sembolik unsurlardan müteşekkil olduğu için, sırf sahip olduğu enformasyon sayesinde hareketi

yönlendirir ve kontrol eder. İşte bu sebeptendir ki hiyerarşinin en yükseğinde yer almaktadır. Ve bu sistemler en yükseğinden yani kültür sisteminden başlamak üzere birbiri üzerinde kontrol icra ederler.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta da şudur: Yukarıda bahsettiğimiz sistemlerden biyolojik sistem ile şahsiyet sistemi ferdi, sosyal sistem ile kültür sistemi ise toplumu alâkadar eder. Bizi burada daha çok sosyal sistem ile kültür sistemi ilgilendirmektedir. Çapı ne olursa olsun, ister küçük bir grup ister global bir toplum sözkonusu olsun, her müşahhas toplulukta, bu iki sistem zorunlu olarak birbiri içine nüfuz ederler. Sosyal sistem, kendisine temel sembolik unsurları tedârik eden kültür sistemi olmaksızın varolamaz; sosyal sisteme sahip olmayan kültür sistemi ise, bir "ölü medeniyet" ten başka bir şey değildir, tıpkı Eski Mısır ve Roma Medeniyeti gibi. Bu seminerde açık seçik ortaya konulacağı gibi, bugün Bulgaristan'da hem Türk sosyal sistemi hem de Türk kültür sistemi varlığını ve canlılığını muhafaza etmektedir. Bulgarların Türkleri isim değiştirerek eritme hareketi, Bulgaristan'daki Türk sosyal sistemini yok etmeye matuftur. Bunda başarılı olunduğu taktirde oradaki Türk kültür sistemi de ölü bir medeniyet hâline gelecektir.

Sosyal sistemle kültür sistemi arasındaki hem birleşmeyi hem de ayrılığı tesis eden anahtar-kavram, müesseseleşme kavramıdır. Müesseseleşme, tabiatı icabı umumî bir vasfa sahip olan kültür unsurlarının (değerler, fikirler, semboller) toplum üyelerinin sosyal hareketi ve etkileşimi üzerinde doğrudan ve anî bir kontrol icra eden hareket normlarına, rollere, gruplara dönüşmesinden ibârettir. Meselâ, adaletin umumî değeri, hâkimin rolünde, adliye teşkilâtında, kanunların bünyesinde müesseseleşir. O halde, müesseseleşme, bir nevî kültür unsurlarının müşahhaslaşması, uygulanabilir ve uygulanmış formlara dönüşmesi olgusudur.

İşte Türk-İslâm toplumlarında, kültür değerlerinden birçoğunun müşahhaslaşması, uygulanabilir formlara dö-

nüşmesi, vakıflar sayesinde meydana gelmiştir.

Bu teorik çerçeve içinde, tarihimizde kültür değerlerimizin vakıf müesseselerine nasıl dönüştüğünü anlatmaya geçmeden evvel, vakıf ve vakıfla ilgili bazı terimleri açıklamamız uygun olacaktır.

Vakıf, VIII. asır ortalarından XIX. asır ortalarına kadar uzanan bir devrede, İslâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli rol oynamış olan dinî, hukukî ve içtimaî bir müessesedir. Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu menkul veya gayrimenkul mallarından bir kısmını veya tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî veya içtimaî bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur.

Daha önce yapmış olduğumuz müesseseleşme tanımına göre, vakıf, Türk-İslâm kültür sistemi unsurlarından birini, bu topluma mensup bir kişiyi harekete geçirerek, onun şahsî mallarından bir kısmını kamu hizmeti görece kuruluşlara dönüştürmesi eylemidir. Vakıf yapan kişiye vakıf; bizzat kendisinden yararlanılmak üzere vakfedilen bina veya müesseselere hayrât; bu müesseselerin ebedî olarak yaşaması ve topluma hizmet sunması için vakfedilen gelir kaynaklarına ise akar denir.

Vakfın kuruluş belgesinin de vakfiye veya vakıfnâme diye adlandırıldığını biliyoruz. Bu belgede vakıfla ilgili bütün bilgileri bulmak mümkündür. Sözkonusu vakfiyelerde olduğu gibi vakıf olarak yapılmış binaların kitabe veya duvar yazılarından da, bu müesseselere hayat veren kültür sistemi unsurlarını yakalamamız mümkündür. Meselâ, diğer bölgelerdeki Türk vakıflarının vakfiyelerinde olduğu gibi, Bulgaristan'daki Türk vakıflarına âit vakfilelerde de, umûmiyetle "gönül hoşluğu ile ödünç vermek" (LVII/18, LXXIII /20); "Allah yolunda (ft sebt-lillah) mal harcamak (infak)" (II/195,

261); "malını akrabaya, yetimlere, yoksullara vermek (f'ta)" (II/177); "fakiri beslemek (it'am)"(LXXXIX/18,CVII/3); "sadaka vermek" (IV/114); ve özellikle "Hayrât yapmakta yarışmak " (II/148; III/114) gibi mefhumları ihtivâ eden âyetler yer almaktadır.

İnsanı ve toplumu harekete geçiren ve onlara yön veren bu kavramlardan bir kaçını kendi konteksti içinde ele alarak tahlil etmek, meseleyi biraz daha aydınlatacaktır, zannediyorum:

"Allah'a ve âhîret gününe inanırlar, İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar,

Hayrâtda, yani hayrî ve sosyal işlerde birbirleriyle yarış yaparlar,

İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Kur'an, II/114.)

Bu metindeki hayrat kelimesinin altını çizerek söylüyorum. Biraz sonra tekrar bu kavrama döneceğiz. Vakıf literatüründe en çok kullanılan kelimelerden birisi de meberrât kelimesidir. Sevap için insanlık yararına tesis edilmiş kuruluşlar mânâsına gelmektedir ki, bir bakıma, hayrâtla eş anlamlıdır. Beberrât kelimesinin kökü her türlü iyilik, hayır mânâsına gelen birr sözcüğüdür ve Kur'an'dan alıntı yapılarak sık sık vakfiyelerde zikredilen bir âyette şöyle tanımlanmaktadır:

"Birr, yani iyilik ve hayır, yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmenin değildir. Fakat birr,

-Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden,

-Ona olan sevgisine rağmen malını akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmış misâfirlere, dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya veren,

-Namazını dosdoğru kılan, zekatını veren (kimselerin),

-Ahidleştikleri zaman sözlerini yerine getirenlerin;

-Sıkıntıda ve hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabır ve metânet gösterenlerin birr'idir.

-İnançlarında sâdık olanlar onlardır ve onlar takvaya erenlerin tâ kendileridir "(Kur'an, II/177).

Vakfiyelerde sıkça zikredilen âyetlerden bir diğeri de şudur:

"Herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır.

Siz hayrât yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin..." (II/148).

İşte bu ve benzeri prensipler, Türk kültür hareketine, Türk hümanizmasına yön vermiş olan düsturlardır. Bilindiği üzere, hayrât ve meberrât, yahut müessesâtı hayriye tâbirleri, Osmanlı literatüründe doğrudan ve karşılıksız olarak topluma ve bütün insanlara hizmet sunmak için yapılmış vakıf binâ ve kuruluşları ifade etmektedirler. Bunları yapan vakıf kurucularının vakfiyelerde veya kitabelerde zikredilen en önemli sıfatları ise sâhibü'l-hayrât ve'l-meberrât'tır.

Görülüyor ki, "hayrât yapmakta, insanlığa hizmet sunmakta yarışmak, kültür sistemimizde bir kıymet hükmü, bir kültürel değer olarak benimsenmiş ve insanımızın ortaklaşa kabul ettikleri ve uydukları bir davranış modeli hâline gelmiştir. Bu kıymet hükmü ve davranış modelinin müşahhaslaşarak müesseseseleşmesi neticesinde, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Türk dünyası bir baştan öbür başa hayrâtla donatılmıştır.

Herbiri Türk kültür yaratıcılığının ayrı bir örneğini teşkil eden bu hayrâtla, 1071'dan itibaren kapılarını Türklere açan Anadolu ve daha sonra Rumeli ve Balkanlar'da tabiat Türk kültürüyle kültürleştirilmiştir. Siyast ve askeri bir varlık gösteremeyen bazı Türk sülâleleri bile kurdukları vakıf müesseseleriyle ve kültürel yaratıcılıklarıyla şöhet bulmuşlardır. Meselâ Mengücekler bunlardan biridir. Divriği'ndeki Ulu Camii, Mengüceklerin hizmetle-sanatı bütünleştirmedeki başarılarının ürünüdür. 1228'de yapılan bu şâhserin kuzey taçkapısının değirmi levhalar, şerit hâlinde yazılar ve fışkıran iri levhalar çerçeveler.

Ulu Camiin 1243 yılında tanzim edilen vakfiyesi günümüze kadar ulaşmıştır. Vakfiyeye göre, yedi köyün yarı hisseleri câmiye gelir kaynağı olarak tahsis edilmişti. İmam, hatip, müezzin,

mütevelli gibi birçok görevli maaşını bu vakıftan alıyordu.

Camiin minberi ahşap oymacılık sanatının şaheser örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu oymalar göze hoş gelen birer estetik unsur olmaktan öte, vakıfkültürüne ruh veren bir mânânın ahşap minbere nakşedilişine vesile olmuştur. Gerçekten, Ulu Camiinin minberindeki bu oymalar, 7,5 asırlık bir mâziden seyircisine şöyle seslenmektedir:

"İlim öğreten, su getiren, kuyu kazan, meyve ağacı diken, mescid bina eden, mushaf bırakan ve bir de anası babası için mağfiret dileyen evlât yetiştiren kimsenin sevabı kesilmez, öldükten sonra da devam eder" (Hadıs).

Bir vakıf ürünü olan bu camiinin taç kapısında, vakıf kurucusu Ahmed Şah'ın âilesinin ongunu olan iki başlı doğan kuşu Türk-İslâm kültür-sentezinin bir âlâmetidir.

Divriği Ulu Camii'nin bitişiğinde hastalara şifa dağıtan iki katlı dârüşşifâ, Fahrüddin Behramşah'ın kızı Turan Melek tarafından 1231 yılında vakfedilmiştir. Câmî ve dârüşşifâ'dan oluşan bu külliyyede, "hemen hemen yakındoğunun hiçbir sanat eserinde görülmeyen plastik etkilerle, Sasânî sanatının, Gazne sanatının, Steplerin hayvan sitilinin, İran Selçuk devri alçı dekorasyonunun, yakındoğu ahşap işçiliğinin taş malzeme ile yeniden yorumlanmış ve hayranlık uyandıran bir teknikle gerçekleştirilmiş" eşsiz bir sentezini bulmaktayız.

Neredeyse 8 asırlık yaşa sahip bu cami ve dârüşşifâ, Türk vakıf eserlerinden sâdece ikisidir... Camiinin hâlâ mevcut olan ahşap minberi üzerinde, bu ve benzeri eserlerin yapılışında sosyal sistemi harekete geçiren kültür sisteminin kıymet hükümleri yer almaktadır. Oradaki hadıs tahlil edilerek maddeleştirilirse,

- İlim yapmak ve yaymak,
- Toplumun su ihtiyacını gidermek,
- Toprağı ağaçlandırmak,
- Mescid ve cami yapmak,
- Kitap yazmak ve nesilden nesile geçmesini sağlamak,

-Ana-baba için mağfiret dilemek diğer bir ifâdeyle atalara karşı saygılı olmak gibi kıymet hükümlerinin, sosyal sistemi yönlendirdiği ve kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Burada dikkat çekici diğer bir husus da, dârüşşifânın mimarî yapısında kullanılan kültür unsurlarıdır. Birçok kültürden muhtelif unsurlar alınmış, fakat bunlardan hiçbiri taklit edilmeksizin, yeniden yorumlanmış ve yaratıcı düşünceyle yeni bir sentez gerçekleştirilmiştir.

İşte bu mekanizma dâhilinde, kültür sistemimizde yer alan normlar, değerler ve bilgiler, sosyal sistemi harekete geçirmiş ve vakıf yoluyla müesseseseleşmişlerdir.

- Tabiata hâkim olma,
- Coğrafyayı kültürleştirip vatan hâline getirme,
- Sosyal ve iktisadî farklılaşmaları en aza indirme,
- İlim yapma, toplumun bilgisini artırma,
- Şehirleşme, sosyal bütünleşmeyi sağlama,
- Kısacası toplumda huzuru sağlama, insanları mutluluk içinde yaşatma arzusu ve ideali, yollar, köprüler, kervansaraylar, camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, zâviyeler, kütüphaneler yapımına yol açmış, nihâyet Türk şehirlerine şahsiyet kazandıran birer kültür âbidesi diyebileceğimiz Osmanlı külliyelerini doğurmuştur.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tesbitlerine göre, sırf Bulgaristan'da, 3339 adet Türk vakıf hayrâtı mevcuttur (Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, IV, İstanbul 1982, s. 11-191). Bunlardan 2356'sını cami ve mescidler, 142'sini medreseler, 273'ünü köprüler, 16'sını kervansaraylar, diğerlerini ise hamam, ılıca, türbe, kale, çeşme, sebti, kütüphâne, vb... hayrât teşkil etmektedir. Şüphesiz bunlar Bulgaristan'daki Türk eserlerinin tamamını değil, sâdece tesbit edilebilenlerdir. Bunlarla ilgili 1400'e yakın vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde hâlen mevcuttur. Diğer arşivlerimiz tarandığında şüphesiz bu sayı artacaktır.

Eski Cumalı Hâmid, Tırnova için,

Turefâsı çok, şu'arâsı çok, ulemâsı çok sulehâsı çok,

Doludur, gevheri ilm ü ma'rifet ile Medtne-i Tırnova. diyor. Sadece Tırnova değil, Bulgaristan'daki bütün Türk şehirleri böyledir. Zira Osmanlılar döneminde, diğer Türk illerinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da, hemen hemen her köy, Kıdemli Baba Sultan, Akyazılı Sultan, Balı Baba, Demir Baba, Kaligra Sultan gibi alperenlerin temsil ettiği devrin kültür evleri olan bir zâviye, her şehir günün üniversiteleri olan bir külliye etrafında kurulmuştur. Bulgaristan'daki külliyelelere bir iki örnek vermek gerekirse, Filibe'de Şihabüddin Paşa, Hezergrad'da İbrahim Paşa ve Sofya'da Sofu Mehmet Paşa külliyelelerini sayabiliriz.

Türk külliyelerinin, yazılı ve sözlü kültür tarihimiz ve özellikle üniversite-halk ilişkileri açısından önemini başka bir yerde tahlil etmeye çalışmıştım. Onun için aynı konuya tekrar dönmek istemiyorum. Zaten Bulgaristan'daki Türk vakıf eserlerinden birçoğunu da benden sondaki konuşmacılar daha tafsilâtlı bir şekilde anlatacaklar. Bu tebliğlerden sonra, benim teorik bir çerçevede izah etmeye çalıştığım vakfın Türk kültür sistemi içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebeple sözlerimi daha fazla uzatmak istemiyorum. Ancak bir noktaya daha temas etmeden geçemeyeceğim.

Bir Batılı coğrafyacı, "Balkanlar bir coğrafî bölge olmaktan öte, başlıbaşına bir problemdir" diyor (A.Blanc, Géographiedes Balkans, P.U.F. Paris 1865, s.6). Ancak hemen belirtelim ki bu problem, bölgede Türk dünya nizamının hâkim olduğu dönemlerin bir problemi değil, son yüzyılda Avrupa ve Rusya'nın bölgeye müdahaleleri neticesinde ortaya çıkmış olan bir problemdir. Hollandalı şarkiyatçı M.Kiel, Bulgaristan'daki Kıdemli Baba Sultan tekkesiyle ilgili incelemesinde, "Bulgar İmparatorluğu zamanında, Bulgaristan'ın şimdiki güney batı köşesi olan bu mıntıka, ıssız ve boşaltılmış hiçbir insanın bulunmadığı bir toprak parçasıydı. Filibe ve

Edirne arasındaki 150 km.lik şerit çok zor yaşanabilecek bir yerdi... Rahat yüzü görmeyen memleket, ancak Osmanlıların kesin fethinden sonra sü-kûna kavuştu...Yeniden işlenmesi gereken boş memleketin iskânı için derhal büyük ölçüde yatırımlara girişildi" diyor "Bulgaristan'da eski Osmanlı mimarisinin bir yapıtı", Belleten, XXXV /137, 1971, s.46-47).

İşte bu hayrât hareketi sâyesindedir ki, daha önce bahsettiğimiz zâviyeler, külliyeler ve diğer kamu kuruluşları inşa edilerek, arazi işlenebilir ve üzerinde yaşanabilir hâle getirilerek bölgeye Türk kültürü hâkim kılındı. Ne var ki, bölgeden Türk idaresi çekildikten bu yana, konuşmamın başında belirttiğim gibi, ortaya çıkan devletler, meselâ Bulgarlar ad değişikliği gibi bir takım tedbirlerle, geride kalan Türk sosyal sistemini yok etmeye çalışırken, diğer taraftan da bölge coğrafyasına Türk damgasını vuran vakıf kültür ürünlerini ya yok etmek ya Hıristiyanlaştırmak ya da Bulgarlaştırmak yolunu denemektedirler.

Gerçekten Türk eserlerinden birçoğu bugün yerinde yoktur, çünkü yıkılmış veya yıkılmıştır.

Orijinal bir Türk sanat harikası olan Akyazılı Sultan Tekkesi, Hıristiyan azizi Athanasius'a mal edilmek istenmiş, hattâ Balkan Harbi sırasında türbenin tepesine haç dikilmiştir. Ancak 1914-18'de Akyazılı Rumenlere geçince haçın yerini yine hilâl almıştır (S.Eyice, "Akyazılı Sultan Tekkesi", Belleten, XXXI/124, Ankara 1967, s.575-576).

Deliorman'da. Kemaller kazasına bağlı Mumcular köyünün batısında bulunan Demir Baba Tekkesi ise 1925'lerde Bulgarlaştırılmak istenmiş, buranın, Bulgarları Volga bölgesinden Tuna bölgesine getiren ve Tuna deltasında 659'da İmparatorluğun temelini atan Asparuh Han (öl. 691)'ın mezarı olduğu iddia edilerek, Kemaller kasabasına İsperih adı verilmiştir. Fakat mahkemede bu iddiayı ispat edememişlerdir. (O.Keskioğlu, Bulgaristan'da Türkler, Ankara 1985, s.50-53).

Bunlar Türk vakıf kültürüyle diğer kültürler arasındaki bir mücadeleden başka bir şey değildir. Öyle zannediyorum ki dünyanın neresinde olursa olsun, eski kültür varlığımız ilmi araştırmalarla ortaya konuldukça, eski

Türk illerinde hayatta kalma kavgası veren soydaşlarımız, sosyal sistemlerini ayakta tutacak kültür değerlerine yerinden kavuşacaklar; daha dinamik ve yaratıcı olacaklardır...

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDEKİ BİR DEFTERE GÖRE XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA VARNA

Prof.Dr. Tuncer BAYKARA

Varna, Batı Karadeniz kıyıları-
nın önemli liman-şehirlerinden
birisidir. XIV.yüzyılda Osmanlı idâre-
sine girmiş, yörede daha eskilerden beri
var olan Türk özellikleri, daha da kök-
leşmiştir. XIX. yüzyılda zaman zaman
düşman istilâsına maruz kalmış, nihâyet
1877 Türk-Ruş Savaşı'ndan sonra, Bul-
garistan Eyâleti'nin toprakları içinde
kalmıştır. Ancak buraya beş yüzyılı a-
şan bir süre hâkim olan Türk-İslâm ha-
yatı, bütün yönleri ile burada yaşamış-
tır (1).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,
Türk-İslâm varlığının bilinmesi açı-
sından pek büyük bir bilgi hazinesidir.
Burada pek çok vesika bulunduğu gibi,
çeşitli yönlerden meseleye yaklaşmak
mümkündür. Bu açıdan buradaki vesi-
kaları sınırlandırıp, Varna'dan söz e-
den defterlerden, en dikkati çekenini,
1218 numaralı olanı esas aldık. Aslında
bu defter, Rumeli Kazaskerleri'ne âit
hükümlerin özetlerinin yer aldığı bir
kütük defteridir ve kazaskerlere göre
kayıtlar bölünmüştür. Nitekim inceledi-
ğimiz defterin yazılışı sırasında Mirza
Mustafa Efendi, iki defa kazasker ol-
muş, hatta Varna'da bazı hayrat da
yaptırmıştır.

Defterin tarihi: "İncelediğimiz def-
terin başında tarih bulunmamaktadır;"
Mim nun vav isminde olan kazalardır
ki zikr olunur" ibâresi kırmızı mürek-
keple yazılmıştır. Aynı ibâre, dış ka-
pakta da yer alır. Dış kapakta 1110-
1125 tarihleri yer almakta ise de, dedi-
ğimiz gibi, basta tarih bulunmuyor.
Zikredilen ilk târih, 9.sahifede 1108 yı-

lı Gurre-i Ramazandır: 24.III.1697.

Daha önce, 6.sahifede bir başka" ra-
mazan" ayı zikredildiğine göre bu, 1107
e âit Ramazan olmalıdır; 4.IV.-3.V.1696.
Defterimizde başta daha 6 sahife oldu-
ğundan, ilk tarihin 1106, yani 1695 lere
âit olması gerekmektedir. Zikredilen
son tarih 1125, yani 1713 yılıdır. Böy-
lece 1218 numaralı defter, takriben 18
senelik bir zaman dilimini içine al-
maktadır.

15x42 cm. boyutlarında, soluk ebrû
kaplı defterimiz, sonradan konan ra-
kamlara göre 98 sahife ise de metin, 92.
sahifede bitmektedir.

Defterde ilk kayıt, Mostar Kazası
ile ilgili olup, oradan 7 kayıt vardır.
Mostar'ı, Mağalkara, Mat ve Mankalya
ile "nûn" la başlayan kazalar takib et-
mektedir. s. 4'de "Vav" harfi ve ilk
olarak Vidin'den bir kayıt görülüyor.
Varna da bu sahifede ve zamana bağlı
olarak, öteki sahifelerde zaman zaman
yer almaktadır.

Defterde Varna ili ilgili ilk kayıtlar
şunlardır:

"Varna'da vaki Bedreddin Efendi
Câmti'nde vazife-i muayyene ile imam
ve yine merhum El-hac Musa Evkafi'n-
dan almak üzere yevmi beş akçe ile câ-
mt-i mezbûrda hatib olan Hasan fevt
yerine Mehmed b.Osman muhaldir deyü
inâyet berat verilmiştir."

"Varna'da vakt merhum Bedreddin
Efendi Câmt-i Şerifi'nde yevmi dört

(1) Varna hakkında güzel bir özetbilgi İslâm
Ansiklopedisi'nde bulunuyor: M.T. Gökbilgin'in
kaleme aldığı bu makalede yeterli bilgi vardır.

akçe ile müezzin olan Ahmad b. Mehmed fâriğ yerine Ahmed b.Hüseyin mahaldır diye kadısı İsmail arzıyla berat verilmiştir.

Buna benzer kayıtlar devam edip gider.

Bu iki kayıttan öğrendiğimiz; Varna'da Bedreddin Efendi Câmî'nin varlığıdır. Ancak bunun için iki veya daha çok kaydı vermeye gerek olmayıp, en eski kayıt yeterli olacaktır. Böylece Varna'daki yapıları ve öteki özellikleri bildiğimiz gibi Varna kayıtlarının adlarını da öğrenebileceğiz.

Varna ili ilgili bilgileri, şu beş kümede toplayacağız:

1. Câmiler,
2. Mescitler,
3. Mektep ve medreseler
4. Tekke ve zâviyeler
5. Köylerdeki durum ve kadınların listesi.

Bu arada, özellikle "mescit" ile "câmi" arasında birbirine geçiş mümkün olduğundan, "mescit" olan bir yapı, sonradan "câmi" hâlini almışsa, hem eski hatırasına bağlı olarak "mescit" hem de yeni duruma uygun olarak "câmi" diye anılabilmektedir. Benzer durum, bu türden yapıların yenilenmeleri hâlinde de görülüyor. Bâzen yenileyen zâtın adı ile anılırken, bâzen de eski adı ile kayıtlarda yer almaktadır. Bu sonuncu özellik sebebiyle, aynı mekândaki yapılar, bâzen iki ayrı adla anılabilecektir. Bunlardan şüphe ettiklerimizden yeri gelince söz edeceğiz.

I. Câmîler :

1. Bedreddin Efendi Câmî:

1695'lere âit ilk kayıtlar, yukarıda aynen verilmiştir. Bir ara "Bedreddin Mahmud Efendi Câmî" (s.41,66) diye anılmıştır. Nisan 1702'ye âit bir kayıt (s.37) "Debağhâne Mahallesi'nde Kadı Bedreddin Câmî"şeklindedir.

Aralık 1697'e âit Tabakhâne Câmî kaydı, bundan ayrı düşünülmelidir.

2. Câmî-i Atîk:

Adı problemlili gözükmektedir. Abdüllatif adlı bir zâtın 1116/1704 yılına

ait beratlarını yenileme kayıtlarında adı geçen "Câmi-i Atîk" yanında "Mehmed Çavuş binâ eylediği Câmî-i Atîk" de vardır. (s.47). Cami-i Atik'e birçokları da vakıf yapmış veya onu tamir etmişlerdir.

Bilindiği gibi, hemen her Türk şehrinde câmî, eğer daha büyük bir yenisi yapılmışsa, eski câmî, câmî-i atik diye anılmıştır. anlaşılan Varna'daki Câmî-i Atîk, XVII.yy sonlarında Mehmed Çavuş tarafından yenilenmiştir. Bir kısım beratlarda eski adı devam etmiş, bazılarında ise yeni durum yansımıştır. (ayrıca bk.13, 37, 38, 47, 54, 57, 70, 71, 82),

3. Tabakhâne Câmî :

"Varna'da Tabakhâne (طبق خانه) Câmî-i Şerifi'nde yevmî bir akçe ile kayyum olan Ahmed fevt yerine Osman mahaldür deyü mütevellîsi Şaban arzıyla berat verilmişdür" (s.11, Ç 11-09/Aralık 1697).

4. Sofu Cengi Hızır Câmî:

"Varna'da Sofu Cengi (Çengi?) Hızır binâ eylediği câmîde yevmî bir akçe ile ve meşrutasıyla imam olan Mehmed b. Hasan on seneden müteçâviz terk edüb yerine Arab Mahmud b.Mehmed mahaldür deyü mütevellîsi Mehmed arzıyla berat" (s.20, S 1110/ Ağustos 1698).

Cengi Hızır, Câmî-i Atik için iki göz değirmen vakfetmiştir (s.13,47). Câmî ile başka kayda tesâdüf etmediğimizden Câmî-i Atik'de bazı tamirat akla gelmektedir.

5. Alâeddin Câmî :

"Varna'da merhûm Alâeddin Câmî-i Şerfi'nde yevmî bir akçe ile kayyum olan İbrahim Halife beratın tecdid eylemişdür (s.16, S 1110/ Ağustos 1698 bk. 31, 45, 69, 71, 74).

6. Kurd Efendi Câmî :

"Varna'da vaki merhum Kurd (قورد) Efendi Câmî-i Şerifi'nde yevmî bir buçuk akçe ile müezzin şakirdi olan Zekeriya aher diyara gitmeğle yerine Ali mahaldür deyü kadısı İsmail arzıyla berat olmuşdur" (s.8, 1696 ?)

Bu câmi ile ilgili kayıtlar çoktur; 14, 33 19, 52, 53, 73, 80, 82, 89,

7. *Abdurahman Efendi Câmîi:*

"Varna'da Abdurahman Efendi Câmîi'nde yevmî bir akçe ile devirhan olan Mehmed Halife terk-i hizmet edüb yerine Osman Halife mahaldür deyü mütevellisi Mehmed arzıyla berat" (s.20, S 1110/ Ağustos 1698; keza bk. 40, 58, 60, 62, 77, 79, 83, 84).

8. *Varna Kalesi içinde olan câmi :*

"Varna Kalesi içinde olan câmî-i şerîfin müezzini bir olmağla bir müezzin dahi lâzım gelmekle elhac Mehmed Vakfı'ndan yevmî iki akçe ile müezzini sânt olmak ve Hüseyin b.Ramazan mahaldür deyü mütevellisi Ahmed arzıyla berat verilmişdür", s.5, 1696 ? ; keza s.17: Ağustos 1698, 45, 56, 84).

9. *Mahmud Efendi Câmîi :*

"Varna'da vâkt Mahmud Efendi Câmîi'nde yevmî iki akça ile kayyum olan Ramazan âher dirliğe sülûk etmekle yeri Mustafa Derviş mahaldür deyü kadısı Mustafa arzıyla berat verilmişdür (s.11, CE1109/ Kasım 1697).

10. *Seyid Mehmed Efendi Câmîi :*

"Varna'da vâkt Seyid Mehmed Efendi bina eylediği câmî-i şerîfde yevmî bir akçe ile müezzin şakirdi olan Mehmed fâriğ yerine Ahmed mahaldür deyü kadısı Mehmed arzıyla berat verilmişdür (s.8, 1697!; keza bk. 13, 45, 53, 71, 74)

11. *Eyyûp - zâde Mehmed Çavuş Câmîi :*

"Varna'da vaki Eyyûp-zâde Mehmed Çavuş binâ eylediği câmî-i şerîfde yevmî altı akça vazife ve meşrutasıyla, sadır olan izn-i Hümâyun'a binâen Şeyh'ül-kurra Süleyman b.Ömer hatib nasb buyrulmakla kadısı Ess.İbrahim arzıyla inâyet buyruldu" (s. 70-80; ardarda gelen kayıtlarda 4'er akça vazife ile iki müezzin, bir kayyum, 9 akça vazife ile imam ve 2 akça vezife ile müteveli tayinleri belirtilmiştir).

12. *Hasan Câmîi :*

"Varna'da Hasan Câmîi'nde vâiz olmayub eş-Şeyh Mustafa'ya mahaldür deyü mütevellisi arzıyla üç akçe ile berat"(s.27; N. 1112/iŞubat 1701); bir

başka kayıtda (s.38), "Elhac Hasan binâ eylediği câmî-i şerîf" diye geçer. Aşağıda mescidler sırasında El-hac Hasan Mahallesi Mescidi'ne de bakınız.

13. *Emir Efendi Câmîi :*

" Varna'da Emir Efendi Câmîi'nde Mehmed b.Sefer vaz ettiği devirhanlık bir akça ile Mehmed'e" (s.59, Ş 1118 /Kasım 1706). Bir Başka kayıt, (s.32) Mtr Hacı Çavuş Câmîi'nden söz eder.

14. *Subhi -Şah Hatun Câmîi:*

"Subhi-şah Hatun Câmîi'nde üç akça vazifesiyle müezzin olan Halilzâde Mahmud fâriğ yerine Evrenoszâde Ahmed'e kadısı Ali arzıyla" (s.31, Z 1112/ Mayıs 1071; Mart 1696 tarihli bir kayıt (s.21) vakfın mütevellisi Kaya-hatun'dan söz etmektedir. Daha geç, (Ocak 1711) tarihli bir kayıt ise "mescid"den söz eder (s.72).

"Varna'da elhac Hasan Mahallesi'n-de Subhişah Hatun Mescidi...". Bu durumda sonradan câmi olan Subhişah Hatun Mescidi'nin Hacı Hasan Mahallesi'nde olduğu anlaşılıyor. Hasan veya Hacı Hasan Câmîi diye anılan câmiin de burada sözü edilenle aynı olup olmadığı akla gelmektedir. Meselenin çözümü için kayıtlar yeterli görülüyor. (keza bk.45; Sebu-şah Hatun Mescidi).

- *"Saime Hatun Câmîi :*

"Varna'da Saime-Hatun Câmîi'nde kayyum olan Osman tecdid-i berat" (s.45, 1115/1703). Bu câmie dair başka bir kayda tesadüf etmediğimizden, yukardaki câmi ile aynı olduğunu düşünüyoruz;

15. *Mirza Mustafa Efendi Câmîi :*

Bir mescidin "câmi" oluşu ile ilgili gelişmeler, bu câmide bütün yönleriyle görülmektedir. Kayıtları sırasıyla veriyoruz:

a."Varna'da vaki Debağhâne Mahallesi'nde Yahya Efendi bina eylediği mescid-i şerîf, câmi-i şerîf olmağla imam ve hatib müceddeden vazife-i muayyene ile Mastafa Halife mahaldür deyü nâibi Ahmed arzıyla buyruldu" (s. 49, S.1117/Haziran 1705), keza bk. s. 51, 55).

b."Varna'da Debağhâne Mahallesi'n-

de Şeyh Yahya Efendi Mescid-i Şerifi'ni Mirza (Mustafa) Efendi câmî-i şerîf olmakla berveç-i hasbî hatib olan Mustafa Halife İbrahim Hanzâde Evkafı'ndan yevmî iki akçe ile mumaileyhin arzıyla buyruldu" (s.61, Ş.1119/ Kasım 1707).

c."Varna'da Debağhâne Mahallesi'nde vaki hâlâ Rumeli Kazaskeri olan âlim'ül-ule-mâ'il-mütebahhtrın Mevlâna Mirza Mustafa Efendi hazretleri bina eyledikleri câmî-i şerîfe berveç-i hasbî bir imam lâzım ve mühim olmağla arzuhâli mücebince yedine Berat-ı Şerîf ihsan olundu (s.63, 1120/1708).

Bu kayıtlardan anlaşılıyor ki, Yahya Efendi Mescidi, 1218 münaralı defterin süresinde iki defa (2. ve 3. defalar) Rumeli Kazaskeri olan Mirza Mustafa Efendi tarafından câmî yapılmıştır. Ancak bazıları bu câmîe, eski adını vermeğe devam etmişlerdir. Bu camii Debağhâne Mahallesi'nde oluşu da dikkate değerdir. 3.sırada adını andığımız Tabakhâne Câmîi, daha erken tarihte "câmî" diye anıldığı için bundan ayrı olmalıdır.

16. Çavuş-zâde Mescidi veya Câmîi :

a. "Varna'da vaki merhum Çavuş-zâde Mescid-i Şerîfi'nde vazife-i muayyene ile imam olan Mehmed Halife aher yerde imam olub yeri hâlâ kalmağla yerine Receb b. Ali Halife mahaldür deyü kadısı naibi olan İsmail arzıyla berat verilmişdür" (s.6, 1696 ?)

b. "Varna'da Çavuş-zâde Câmîi'nde müezzin Yusuf fevt yerine be-arz-ı kadı muayyene ile Hüseyin Halife'ye berat" (s.71, C E 1124/ Haziran 1712 keza bk. s. 82.)

II. Mescidler :

Osmanlı dönemi şehirlerinde, öteki Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi her mahallede bir mescid bulunuyordu. Vakit namazlarının kılındığı mescidlerden, çarşı içinde olanlarda sadece üç vakit namaz kılınırdı: sabah, öğle ve ikindi. Bazı mescidler ihtiyaç sebebiyle minber konularak, cuma namazı da kılınan cami yapılıyordu. Adları böylece bir dönemden sonra cami diye anılanlara vaktiyle mescid denmiş de olabilir.

1. Siyâmî Efendi Mescidi :

"Varna'da Babas/Pepaz (بیاز ، باباس) zâde mahallesinde Siyâmî Efendi bina eylediği mescidde yevmî dört akçe ile imam olan Mehmed'in süihâlini ihbar etmeleriyle yerine diğer elhac Mehmed Halife mahaldür deyü Kadısı Mustafa arzıyla berat (s.20, Ağustos 1698, keza bk.21: Câmî;38).

2. Hacı İbrahim Mescidi :

"Varna'da elhac İbrahim Mescidi'nde imam olan İbrahim kendi hüsn-i rızasıyla Mehmed'e ferağat edüb kadısı Abdurahman arzıyla" (s.52, S 1117/ Haziran 1705).

3. Ahmed Paşa Mescidi :

"Varna'da vaki Akpınar Mahallesi'nde merhum Ahmed Paşa bina eylediği mescid-i şerîfde kayyum olan Osman aher dirliğe sülûk etmeğle yerine diğer Osman b.Abdullah mahaldür deyü mütevelltsi Ramazan arzıyla berat verilmişdür (s.8, 1697?) (keza.bk.s. 70, 72,79).

4. Kalender Hoca Mescidi :

"Varna'da vaki Kalender Hâce Mescidi'nde evkatı selasede yevmî iki akçe ile imam olan Mahmud b.Abdullah fâriğ yerine Ahmed b.Ali mahaldür deyü kadısı İsmail arzıyla berat verilmişdür (s.4, 1696 ?, keza bk. 52: Hoca mescidi, s.57).

5. Hacı Hasan Mescidi :

"Varna'da vaki el-hac Hasan Mahallesi'nde mescidinde vezife-i muayyene ile imam olan Fazlullah fevt yerine Osman b.Ahmed mahaldür deyü kadısı İsmail arzıyla berat verilmişdür" (s.4, 1696?).

6. Karamanlı Mescidi :

"Varna'da vaki Karamanî Mescidi'nde vazife-i muayyene ile müezzin olan Mehmed b.Abdullah fevt yerine Mehmed mahaldür deyü kadısı Mehmed arzıyla berat verilmişdür" (s.11, CE 1109/ Kasım1697 keza bk.16,69,70).

7. Şaban Efendi Mescidi :

"Varna'da Şaban Efendi Mescidi'nde yevmî üç akça ile Yahya fevt olub yerine Mehmed b. Hüseyin kadısı Abdurahman Efendi arzıyla sadaka buyrul-

du" (s. 55, S 1117/Haziran 1705, keza bk. s.56,73).

8. Çavuş-zâde Mescidi :

"Varna'da vaki merhum Çavuş-zâde Mescid-i şerifinde vazife-i muayyene ile imam olan Mehmed Halife aher yerde imam olub yeri hâlt kalmakla yerine Recep b.Ali Halife mahaldür deyü kadısı nâibi olan İsmail arzıyla berat verilmiştir. (s.6, 1696?).

III. Mektep ve Medreseler:

Varna'da medreselerin varlığından, başka kaynaklar vasıtasıyla haberdar isek de, defterimizde bir vesile ile hiç adı geçmemektedir.

1. Abdurrahman Efendi Mektebi :

"Varna'da Ebdurrahman Efendi Dâr-ı kurra'da şart eylediği birer akçe ile Muallim-i Kur'an olan Ahmed Halife üzerinde iken Mahmud hilaf-ı inha berat ile gadr etmeğle yine Ahmed'e ibka olundu" (s.20, S 1110/Ağustos 1698).

2. Kalender Hoca Mektebi :

"Varna'da Kalender Hâce bina eylediği mektebde Muallim-i Sıbyan Mahmud hüsn-i ihtiyâriyle İbrahim Halife'ye vazife-i muayyenesiyle mütevellisi Mahmud arzıyla buyruldu"

3. Kamer Hatun Mektebi.

"Varna'da Kamer-Hatun muallimhânesine Kabilî Solak Değirmen'inden senevî otuz keyl hinta ile muallim olan Abdüllatif'e tecdid-i berat" (s.47, C 1117/ Ekim 1705).

IV. Tekke ve Zâviyeler :

1. Hacı Yazıcı Zâviyesi :

"Varna'da Hacı Yazıcı Zâviyesi'nde iki akçe ile müezzin Ömer Değe fevt be-arz-ı kadı evlâd-ı vâkıfıdan Mustafa b.Şeyh Mahmud'a berat" (s.57, Ş 1118/- Kasım 1706) keza bk. s.74).

2. Halvetiye Tekkesi :

"Varna'da vaki Debağ-hâne Mahallesi'nde Mirza Mustafa Efendi'nin müceddeden bina eylediği Halvetiye Tekkesi'nin şeyhi olan eş-Şeyh Yahya fevt olub eş-Şeyh Yahya fıkârasından Ess. İsmail'e inâyet berat verildi" (s.60, Ş 1119/Kasım 1707).

3. Pirkân Baba Zâviyesi :

"Varna' Kazası'na tâbt Pirkân Baba Zâviyesi' nde tekve-nişin olan pederim Hasan fevt olub yerine sulbt oğlu Mehmed b.Hasan'a yedinde olan Fermân-ı Alt mücebince tevcih ve berat verilmişdür" (s.66, 1120/1708)

Aşağıda, s.82'de " Bircan-baba" şeklinde yazılan kayıtda Mehmed b.Hasan'ın aher dirliğe sülûk ile Anadolu diyârına gitmekle zâviye hâli kaldığından İbrahim-dede kullarına Kadısı İbrahim arzıyla inâyet buyrulduğu yazılıdır (S 1125/ Mart 1713).

V. Diğer kayıtlar

Varna köylerindeki câmilere dair kayıtlar:

1. "Varna'da vaki Derbend nâm karyede Solak Çavuş bina eylediği câmî-i şerifde yevmî bir akçe ile müezzin olan Ali fevt yerine Osman mahaldür deyü kadısı İsmail arzıyla berat verilmişdür" (s.4, 1696?).

2. "Varna'da kazasına tâbi *Divcan* (دیوجان) nam karyede Mehmed Beğ Mescidi'nde imam olan Mehmed Halife b.Ahmed yedi-sekiz seneden berü terk-i hizmet etmekle ref',yerine Hasan Halife ibn' el-hac Mehmed mahaldür deyü kadısı Ali arzıyla berat" (s.52, S 1117/ Haziran 1705).

3. Varna'da *Menteşe* nâm karyede Ayşe Hatun Vakfı'na mütevellî olan İbrahim fevt yerine Ömer kadısı İbrahim arzıyla buyruldu" (s.62, Ş 1119/ Kasım 1707).

4. Varna Kazası'nda (سکوجل سکور) nâm karyede vaki Hacı Zülfikar Câmî-i'nin imamı olan Murtaza fevt yerine Ali Halife'ye nîm akçe ile inâyet " (s. 49, S 1117/ Haziran 1705).

5. "Varna Kazası'na tâbi *Toksad* (طقد) nâm karyede Kaya Çelebi Mescidi'nde imam olan Mehmed Halife fevt yerine Ömer b. Muharrem mahaldür deyü kadısı Ali arzıyla berat verilmişdür" (s.50, S 1117/Haziran 1705).

6. "Varna'da *Yakub* nâm karyede imam olmayub Hasan'a inâyet buyruldu" (s.32, Z 1112/Mayıs 1701).

7. "Varna Kazası'na tâbi *Yayla* (k)

nâm karyede Turhan nâm kimesne mes-cidinde imam olan Fazlullah fevt ye-rine Hüseyin b.Süleyman Halife mahal-dür deyü kadısı Mehmed arziyla berat verilmişdür" (s.10, 1696?).

Varna'da *Reis-i ulemâ*'lık olub, (s.20) C 1116/ Ekim 1704 de Abdüllatif adlı bir zat Reis-i ulemâ idi. Bu zatın üze-rinde dört tane daha görev bulunuyor-du (s.47).

1. Câmî-i Atk'de vâiz.

2. Mehmed Çavuş bina eylediği Câmî-i Atk'de Cengi Hızır vakf eylediği iki göz değirmenin mütevellisi.

3. Câmî-i Atik'de yevm-i sâlisde şeyh.

4. Mehmed Çavuş vakfeylediği Câmî-i Atik'de imam ve hatib

Varna kadıları :

-İsmail.....	: 1107
-Mehmet.....	: 1108
-Mustafa.....	: 1110
-Ali.....	: 1112
-Abdurahman.....	: 1116

-Nâib:Ahmed.....	: 1117
-Ali.....	: 1117
-İbrahim.....	: 1119
-Ess.İbrahim.....	: 1125

Sonuçlar :

1218 Numaralı Rumeli Kazaskerlik Defteri ile. Varna şehri ve kazasındaki câmî, mescid ve diğer yapıları, gerçeğe çok yakın bir biçimde tesbit edebilmekteyiz. Şüphesiz, bu zaman içinde bir vesile ile zikredilmemiş yapılar ve görevler de bulunabilir. Ancak, muhakkak olan şu ki, burada adı geçen bütün isim ve görevler, bir gerçeği yansıtmaktadır.

Varna, XVII.yüzyıl sonları ile XVIII.yüzyıl başlarında 15 câmî, 10 kadar mescid, bir hayli tekke ve zâviyesi, mektepleri ile önemli bir Türk şehridir. Bu yapıların kesin durumu, bu konudaki defterlerin hepsinin gözden geçirilmesi ile daha mükemmel olarak yapılabilir. Nitekim, sonraki bir yazımızda da öteki defterlerin bilgilerini, bu defterdeki bilgiler esasında değerlendireceğiz.

BULGARİSTAN'DA MÜFTÜ YARDIMCISI YETİŞTİREN BİR VAKIF KURULUŞU : NÜVVAP

Sadi BAYRAM- Hayrettin ERSAL

Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın din eğitimi ihtiyacını karşılamak üzere, kendi aralarında vakıf yolu ile tesis ettikleri Nüvvap'ın kuruluşu, 19-29 Eylül 1913'de Osmanlı İmparatorluğu adına Talat Paşa, Mahmud ve Halil Beyler'in imzaladığı, Bulgaristan adına Savof, Noçoviç ve Tuşef'in imzaladıkları İstanbul Muahedenâmesi'ne dayanır.

Nüvvap, bu muahedenâmeye rağmen, 10 sene kurulamamış, Bulgarlar tarafından geciktirilmişdir. Medreset'ün Nüvvap, müftü, müftü vekili, öğretmen yetiştiren bir okuldur. Yani, Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın dinî ve kültürel eğitimi ihtiyacını karşılamakta-
dır. Kuruluşundan 10 sene sonrasına kadar lise dengi olarak resmen kabul edilmiş ve 1930 yılında yüksek kısmı tedrisata girmiştir. Tâlt kısmı Rüştîye'den sonra 5 yıl, Yüksek kısmı da 5 yıllık Tâlt kısımdan sonra iki yıllık öğretime tabidir.

Konunun tarihçesine girebilmek için 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Muahedenâmesi'ni incelemenin yerinde olacağı kanaatindeyim.

İki Numaralı Ek:

"Müftülere ait Mukavelenâme

1. Madde: Sofya'da bir Başmüftü bulunacak. Başmüftü, Bulgaristan'daki müftülerin din ve mezhep işlerinde Meşihat Makamı yani Anavatan'daki Şeyhülislâmlık makamı ile Bulgaristan Mezahip Nezareti nezdinde koordineyi sağlayacaktır. Başmüftü, Bulgaristan vatandaşı müftüler arasından ve yine

müftülerin oyları ile seçilecektir. Müftü vekilleri de Başmüftü'yü seçmede oy kullanacaklardır.

Bulgaristan Mezahip Nezareti, Başmüftü'nün seçimini Sofya Türk Sefareti vasıtasıyla Makam-ı Meşihat'a, yani Şeyhülislâmlığa tebliğ edecek ve Şeyhülislâmlık makamınca Bulgaristan Başmüftüsü'ne yetki tanınacaktır. "Görülüyor ki, seçimin tasdiki Osmanlı Hükümeti'nce yapılmaktadır.

Başmüftü, Ahkâm-ı Şer'iyye Dairesi'nde Bulgaristan müftülerinin muamelâtını ve dinî müesseselerini, hademe ve vakıf mütevellilerini nezaret ve teftiş altında bulundurmak hakkına haizdir.

2. Madde: Müftüler, Bulgaristan müslüman müntehipleri tarafından seçilir ve tayin olunur. Başmüftü, seçilen ve tayin edilen müftünün şer'an matlup olan evsafa haiz olup-olmadığını tahkik ile, muvafık bulunduğu takdirde fetvaya mezuniyetine ait yetki belgesi verilmesi için Osmanlı İmparatorluğu Şeyhülislâmlık makamına arz eder. Bu suretle yeni müftüye yetki tanınmış olur.

Müftüler, memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen yerlerde kendi nezaretleri altında çalışabilecek müftü vekilleri tayin teklifi yapabilirler. Ancak, bu seçimi Başmüftü'ye tasdik ettirmeleri şarttır.

3. Madde: Başmüftü, müftü, ve müftü vekilleri ile bunların bürosundaki memur ve müstahdemlerin maaşı, Bulgaristan Hükümeti'nce karşılanır ve bu maaşlar onların mevki ve haysiyetleri

ve mevkilerinin derece-i ehemmiyetleri nazara alınarak, ona göre tayin olunur.

Başmüftülük Teşkilâtı, Başmüftü tarafından tanzim edilecek bir nizam-nâme ile çalışır.

Başmüftü, müftüler ve müftü vekilleri ve bir de bunların maiyetleri, Bulgar memurlarına kanun ve nizam-ların bahsettiği bütün hukuka haizdirler.

4. Madde: Müftü vekillerinin azilleri, Hükümet memurları hakkındaki ahkâma tabidir.

Bir müftünün veya müftü vekilinin azli anında, halefinin seçim günü de tayin edilecektir.

5. Madde: Müftüler tarafından verilecek hüccet ve ilâmlar, Başmüftü tarafından tetkik ve tasdikten sonra icra olunmak üzere ait olduğu daireye tevdi edilecektir. Ahkâm-ı Şer'iyye'ye muvafık olmadığından dolayı tasdik edilmeyen ilâm ve hüccetler, bunları veren müftülere iade olunacak ve dâvâ yeniden tetkik olunacaktır.

Ahkâm-ı Şer'iyye'ye uymadığı anlaşılan veyahut Bab-ı Fetvâ'ca tetkiki istenen hüccet ve ilâmlar, Başmüftü tarafından Osmanlı Şeyhülislâmlığı'na gönderilecektir.

Başmüftü tarafından veya Makam-ı Meşihat'ca tasdik olunan hüccet ve ilâmlar, Bulgar ilgili makamlarınca yürürlüğe konacaktır. Bu takdirde, bu hüccet ve ilâmlara Bulgarca bir suret eklenecektir.

6. Madde: Başmüftü, icabında nikâh, boşanma, vasiyet, veraset, tereke, vesâyet, nafaka vesair şer'i hususat ile eytam mallarının idaresine mütesallik hususların tebligatıyla ilgili vazifeleri de ifa edeceklerdir.

Müftüler, Evkâf yani vakıf işleriyle de mükellef olduklarından Başmüftü'nün başlıca vazifelerinden biri de bunların hesaplarını kontrol etmektir. Vakıfların hesabı Türkçe olarak tutulabilecektir.

7. Madde: Başmüftü ve müftüler, Maarif-i Umumiye Meclislerini, İslâm mekteplerini, medreselerini teftiş ve lüzum görülen yerlere yenilerinin açıl-

ıp, kurulması için lâzımgelen teşebbüsâtı yapacaklardır.

Bulgaristan Hükümeti, Bunlar Maarif-i Umumiye Kanunu ile tayin olunan nisbet çerçevesinde ve masrafları kendilerine ait olmak üzere Türk ilk ve orta okulları tesis edecektir.

Tedrisat Türkçe olacak, resmî programa uyulacak ve Bulgar lisanının tahsili mecburi olacaktır.

Bu okulların bütün masrafları Bulgar Hazinesince karşılanacaktır.

Nüvvap, yani "Müftü" "Naip" yetiştirmek üzere bir hususî müessese tesis edilecektir.

8. Madde: İslâm nüfusunun kalabalık olduğu her yerde, Evkâf-ı İslâmiyye ve tedrisat işleri ile mükellef bir cemaat-i İslâmiyye seçilecek ve bu cemaatin şahsiyeti mâneviyyesi her ahvalde ve bilcümle hükümet makamlarınca tanınacaktır.

Her bir yerin evkâfı, oradaki Cemaat-i İslâmiyye tarafından kanunlar ve Ahkâm-ı Şer'iyye'ye göre idare olunacağı sebeble, bu cemaatin şahsiyet-i mâneviyyesi, sözü geçen evkâfın sahibi sayılacak ve itibar olunacaktır.

Umumî islâm mezarlıkları ile camiler yanındaki mezarlar, Cemaat-i İslâmiyye'ye ait vakıf malları sayılacak ve islâm cemaati bunları istedikleri şekil de ve hıfzı's-sihha kurallarına uygun kullanacaklardır.

Emvâl-ı mevkufeden hiçbirisi, ait olduğu cemaate bedeli ödenmedikçe hiçbir şekilde kullanılamaz.

Bulgaristan'da bulunan vakıf emlakinin korunmasına dikkat ve itina olunacaktır.

Mücbir bir sebeble bir vakıf bina istimlak edilecekse, bu binanın kurulu bulunduğu yere nisbetle, aynı kıymeti haiz diğer bir arsa gösterilmeden ve bir de bu binanın bedeli ödenmeden buna (yani istimlâka) teşebbüs dahi olunamayacaktır.

Mübrem bir sebebdan dolayı istimlâk olunacak olan vakıf emlakinin istimlâk bedeli, diğer vakıf emlaklarının tamir ve termiminde kullanılmak üzere

Cemaat-i İslâmiyye'ye tevdi ve teslim olunacaktır.

9. Madde: İş bu mukavelenin imzasından itibaren 6 ay müddet zarfında Bulgaristan Hükümeti tarafından Başmüftü'nün de bizzat dahil olacağı bir hususî komisyon tayin olunacak. Bu komisyon teşekkülünden itibaren üç sene süre içinde mütevelliler veya onlara mensup hak sahipleri tarafından vuku bulacak talepleri tetkik vazifesiyle mükellef bulunacaklardır.

Komisyon kararlarını kabul etmeyecek olan alakalılar, ait oldukları mahalli mahkemelere müracaat edebileceklerdir.

İş bu mukavelenâme 16-29 Eylül 1913' tarihinde iki nüsha olarak Der-Saadet'te (yani İstanbul'da) tanzim edilmiştir.

Devlet-i Aliyye namına: Talat, Mahmud, Halil.

Bulgaristan Adına : Savof, Naçoviç, Tuşef. (1)

Yukarıda belirttiğimiz İstanbul Muahedenâmesi'ne göre Nüvvap yetiştirmek üzere yeni bir müessese kurulması, ancak 23 Mayıs 1919 günlü ve 12 Sayılı Çar İradesi ile tasdik olan "Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilâtı" Nizamnâmesi, 26 Haziran 1919'da Bulgar Resmî Gazetesi'nde yayınlandı. Bu tüzüğün 105, 112 ve 188. maddesi Nüvvap'la ilgilidir.

Bulgar Hükümeti, bürokrasi çarlığında konuyu uzararak okulun açılması 6 yıl kadar geçikince, Bulgaristan İslâm Cemaati, okul inşaatında uzayacağını dikkate alarak, bir bina satınalma yoluna gitmiştir. Halktan toplanan para yeterli olunca ulaşım, nüfus kesafeti de düşünülerek Nüvvab'ın Şumnu'da açılması kararlaştırılmıştır. Şumnu'da uygun bina bulunmuş, satın alınmış ve yanına, Şumnu dışından Nüvvaba gelecekler için bir yurt binası da yapılmıştır.

Nihayet, İstanbul Muahedenâmesi'nden 10 yıl sonra, 1922-1923 ders yılında Nüvvap öğretime başlamıştır. 5 yıllık olarak öğretime başlayan okulun ilk

mezunları 19 kişi olup, 1925-1926 ders yılında mezun olmuşlardır. Öğrencilerin çoğunluğu 30 yaşını aşmış kimselerden meydana gelmekte idi. Yapılan yeterlik imtihanında başarılı olanlar hemen üst sınıfa alınarak öğretime devam etmiş ve böylece Nüvvap ilk mezunlarını vermiştir. Nüvvap; 1926-1927 ders yılında 19, 1927-1928 ders yılında 26, 1928-29 ders yılında 10, 1929-30 ders yılında 9, 1930-31 ders yılında 17, 1931-32 ders yılında 18, 1932-33 ders yılında 22, 1933-34 ders yılında 24, 1934-35 ders yılında 17, 1935-36 ders yılında 17, 1936-37 ders yılında 15, 1937-38 ders yılında 16, 1938-39 ders yılında 13, 1939-40 ders yılında 19, 1940-41 ders yılında 31, 1941-42 ders yılında 24, 1942-43 ders yılında 25, 1943-44 ders yılında 37, 1944-45 ders yılında 60, 1945-46 ders yılında 154, 1946-47 ders yılında 85 mezun vermiştir.

9 Eylül 1944'de tesis edilen Komünist İdare, 12 Ekim 1946 yılında Bulgar Milli Eğitim Kanunu'nda yaptığı bir değişiklikle Türk okullarının idaresini Türkler'in elinden aldı. Nüvvap kapandı, öğrenciler Bulgar gimnazına kaydırıldı. Türk Rüştüyeri'nde okutulan Türkçe ders sayısı azaltıldı yerine Bulgarca dersler konmaya başlandı. Bu arada Bulgaristan'daki Türkler'in kendi paraları ile satın aldıkları Nüvvap binasına Hükümet el koydu, yurdunda Bulgar öğrencileri kalmaya başladı. Varna, Şumnu, Ruscuk, Zıştovi'de bulunan Rüştüyerler konusuna, zaman darlığı sebebiyle girmiyor ve konumuz olan Nüvvap'a dönüyoruz.

Bulgaristan'ın dört bir yanından gelip, Nüvvap'a girip Müftü, Müftü yardımcısı veya Türk okullarında öğretmenlik yapacak soydaşlarımızın doğdukları şchirlere göre dağılımı şöyledir:

Ardino	: 27	Mestanlı	: 21
Asenovgrat	: 1	Lovçe	: 1
Aydos	: 32	Servi	: 1
Ahiyolu	: 2	Silivend	: 1
Dolova	: 2	Siliatre	: 1

Düzce	: 1	Paravadi	: 10
Elena	: 16	Preslev	: 17
Filibe	: 3	Pestre	: 1
Eskicuma	: 29	Pomoriye	: 1
Harmanlı	: 1	Popova	: 6
Haskova	: 1	Razgrad	: 52
İsperih	: 56	Ruscuk	: 15
Kırcaali	: 7	Şumnu	: 170
Kurumovgrad	: 12	Tervel	: 1
Kobrat	: 31	Varna	: 3
Karin âbad	: 6	Yenipazar	: 49
Osmanpazarı	: 71	Zlatograd	: 9
		Ziştovi	: 1

olmak üzere 27 senede 22 mezuniyet dönemi içinde toplam 677 din adamı Nüvvab'da yetişmiştir.

Nüvvab'ın Muhtelif Dönemlerde Hocaları.

Emrullah Efendi: Okulun kuruluşundan itibaren büyük emekleri geçmiş, müdürlük ve Öğretmenlik yapmış, Şumnu'da vefat etmiştir .

Yusuf Ziyaettin Efendi: Bulgaristan'da Şeyh efendi olarak isim yaptı. Kahire Camiül-Ezher me'zunudur. Kuruluş'tan itibaren Öğretmenlik ve Müdürlük yaptı. Anayurda dönüşünde çeşitli yerlerde Vaizlik ve Müftülük yaptı. Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere a'zalığı yaptı, Yüksek Din Kurulu Üyeliği'nde bulundu. Bir hayli eser neşretti. Diyanet İşleri Başkanlığınca neşredilen Tefsirin hazırlayıcılarından oldu. Kastamonu'da bir seyahat dönüşü Kalpten vefat etti. (961) DÜZCE'de defnedildi.

Mustafa Hayri Efendi: Uzun seneler Nüvvapta öğretmenlik yaptı. Sofya'da vefat etti.

Süleyman Sırrı Efendi: Uzun seneler, hatta Nüvvap açılmazdan çok evvel Bulgaristan'da muhtelif Okullarda öğretmenlik yaptı. Bulgaristan'da Türk Maarifine onun kadar uzun sene hizmet vermiş bir kişi daha yoktur. Anayurdun da tanıdığı Eğitimci OSMAN NURİ PEREMECİ ile birlikte Bulgaristan Türk Kültürüne öncülük etmişlerdir. Yurda geldi. İstanbul'da vefat etti.

Hasif Safeti: Vidinli- Vidin Türk İslam cemaatının maddi desteği ile Avrupa'da Pedagoji tahsil etti. Nüv-

vapta kuruluşu müteakip senelerde Pedagoji, Usul-i Tedris, Fenni-Ta'lim ve Tatbikat hocalığı yaptı. Yurda geldiğinde de HASİP AHMET AYTUNA ismi ile Milli eğitimde isim yaptı. Tokat meb'usluğu yaptı. Ankara'da vefat etti.

Osman Nuri Balkanlı: Hukuk Doktoru. Cumhuriyetten evvel Düzce'de kaymakamlık, Bolu, Ayvalık, Dersim Mutasarrıflıkları yaptı. İstanbul'da vefat etti.

Ali Vasfi: Hukukçu, Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendinin Damadı. Yurda döndü. Vefat etti.

Ahmet Kemal: Tıp son sınıftan ayrılma Gazeteci. Yakın tarihe kadar Bulgaristan Eski Zağra'da idi.

Rüstem Cemil: İlk devrelerde musiki öğretmenliği yaptı.

Halil Hasan: Ana yurda geldi. Vefat etti.

Hafız Mehmet Efendi: (Çerençeli) Kur'an öğretmeni idi.

Ali Rıza Efendi: Yıllık İmam İsmiyle tanınır, İyi bir Hattat idi. Şumnu'da vefat etti.

Mustafa Reşit Efendi: Yurda döndü. Ankarada vefat etti.

Kartalof: Tahsilini Osmanlı döneminde Edirne ve İstanbul'da yapmış, Şumnu'da öldü.

Nedef: Osmanlı zamanında tahsilini Türkiye'de yapmış, Şumnu'da öldü.

Stamatof: Beden Eğitimi ve Müzik öğretmenliği yaptı.

Hafız Nazif: Nüvvap'ın ilk devresini 1.cilikle bitirmiş Altun saat ödülü almıştı. Sonra da aynı okula öğretmen oldu. Bursa'da Müftü yardımcısı iken vefat etti.

Halil Ali Osman: Yurda geldi. Bursa'da Vaizlik yapmaktadır.

İsmail İbrahim: Yurda geldi. İsparta İmam Hatip Lisesi Md.ğü ve Arapça öğretmenliği yaptı. Vefat etti.

Mehmet Halil: Yurda geldi. Karacabey'de Müftülük yaptı.

Hacı İsmail Ezherli: Nüvvap açılmazdan evvel Mısır-Camiül-Ezher'e gitmişti. Şumnu'ya döndü. Anayurda geldi. Diyanet İşleri Başkanlığın'da Yüksek

Din Kurulu Üyeliği, İlahiyat Fakültesi'nde Öğretmenlik yaptı. Vefat etti.

Hacı Ahmet Efendi: Nüvvap'ın Sekizinci Devre mezunu Olup Osman Seyfullah ve Muharrem Abdullah Efendi'lerle birlikte Mısır-El-Ezher Üniversitesine gönderildiler. Tahsillerini ikmal ile daha evvel Mısır'a gitmiş olan İsmail Ezherli ile birlikte Bulgaristana döndüler. Nüvvap'a öğretmen oldular. Bilahere dördü de yurda göçettiler. Vakıflarda, Diyanet İşlerinde ve İlahiyat Fakültesinde Hocalık yaptılar. Osman Seyfullah Anayurtta Osman Keskiöglü. Hacı Ahmet Efendi İstanbul'da Davutoğlu. Hacı İsmail Efendi Ankara'da İsmail Ezherli olarak isim yaptılar. Sadece Osman Keskiöglü hayatta olup kitap yazmaya devam etmektedir.

Mehmet Ali Efendi: Kur'an öğretmeni idi.

Şakir Efendi: Nüvvap'ta Sekreter ve öğretmenlik yaptı. Anayurda geldiğinde Vize'de Müftülük yaptı.

İbrahim Halil Efendi: Yurda geldi. Halen sözleşmeli olarak İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışmaktadır.

Akif Osman Efendi: Uzun sene Bulgaristan'da Baş Müftülük yaptı. Anayurda geldi. Vefat etti.

Yusuf Aliş, Osman Kılıç, Beytullah Ahmet, Emin Bey, Ahmet Cevdet Efendi, GALABOF, Osman Rıfki Efendi, Mehmet Ahmet Efendi, Kasım Efendi, Atıf, Ali Mıtiş, Osman Raşit Beyler'de aralıklarla öğretmenlik yapmışlardır.

Anayurda göç eden Osman Nuri Peremeci, Hasip Ahmet Aytuna, Hacı İsmail Ezherli, Mart 1986'da Konya İlahiyat Fakültesi tarafından fahri doktor ünvanı verilen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivin'de uzun yıllar Arapça Mütercimliği yapmış, Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan emekli Dr. Osman Keskiöglü ve bu satırların yazarlarından olan Hayrettin Ersal bunlardan birkaçıdır. Hasip Ahmet Aytuna, pedagoğ olup, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Türk Millî Eğitimi'nde uzun yıllar hizmet vermiş ve Tokat Milletvekiliği yapmıştır.

İki yıl önce bugünkü Bulgaristan Hükümetince başlatılan isim değiştirme kampanyasının kökleri 1960'lı yıllara dayanmaktadır. O tarihlerde Bulgaristan Türkleri kampanyaya büyük tepki göstermeleri sonucu, isim değiştirme kampanyası uygulama sahası bulamamış. Aralık 1984 tarihinden itibaren silah zoru ile yapılmaya başlamıştır.

RESİM : 1-
Şumnu, Türk
Cemaati tarafından satın
alınan Nüvvap Vakıf
Öğrenci Yurdu

1925/1926 yılı BİRİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl.Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum yeri	
No.	No				Doğumu	Derecesi
1	1	Ahmet Mustafa Ahmet	Zagoriçe	Şumen	1890	4.1/7
2	2	İslâm Osman	Hasovo	Şumen	11/1/901	3.3/7
3	3	İ.Hakkı Molla Mustafa	Plastina	Omurtağ	1890	4.3/7
4	4	H.Nazif Osman	Pristone	Şumen	15/5/900	5.6/7 (2)
5	5	H.Yusuf Ya'kup	Osenovets	Şumen	16/6/898	5.
6	6	Hasan İsmail Osman	Vladimirov	İsperih	1900	3.6/7
7	7	Hüseyin Süleyman Salih	Zagoriçe	Şumen	1901	4.3/7
8	8	Hamdi Ehliman Osman	Hasovo	Şumen	1901	
9	9	Süleyman Ömer Sakallı	Pristoe	Şumen	10/6/934	5.5/7
10	10	Süleyman İsa Şakir	Pristone	Şumen	1902	4.3/7
11	11	Sadık Ya'kup	Tsarefbrot	Şumen	1897	4.6/7
12	12	Akif Osman Recep	İzrev	Şumen	1903	5.6/7 (3)
13	13	Osman Salih Mehmet	Branicevo	Şumen	18/5/901	5.4/7
14	14	Osman Fehmi Mehmet	Doyranist.	Novipazar	1900	3.3/7
15	15	Ali Ahmet Mustafa	Doyranist.	Novipazar		3.6/7
16	16	Mehmet Ahmet Mehmet	Oynaktos	Şumen	28/1/1900	3.5/7
17	17	Mehmetali Mehmet Hatip	Baymir	Novipazar	1905	4.4/7
18	18	Necip Asim Hasan	Şumen	Şumen		4.3/7
19	19	Naim Ahmet Hasan	Valnari	Novipazar	1899	4.1/7

1929/1927 yılı İKİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl.Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum yeri	
No.	No				Doğumu	Derecesi
20	1	İbrahim Süleyman H.Ali Kaptan	Petko	Şumen	26/4/903	4.4/7
21	2	Ebrahim Aliş Halil	Orta Mah.	İsperih	6/2/904	4.4/7
22	3	İlyas Üzeyir H.Hüseyin	Çernogradets	Şumen	15/5/903	5.3/4
23	4	Ermin Hacı Veli	Timarevo	Şumen	8/7/906	4.3/7
24	5	Bilal Müsekkî H.İbrahim	Branicevo	Şumen	19/3/904	5.3/7
25	6	Hafız Salih Ferhat	Yasenkvo	Şumen	1899	4.5/7
26	7	Halil Mehmet Mehmetemin	Faknak	Şumen	18/8/900	3.1/7
27	8	Hamdi Halim Mustafa	Çervenaskala	Şumen	31/5/902	4.7/14
28	9	Hamit Ahmet Mustafa	Zlatna	Novipazar	15/8/903	3.5/7
29	10	Hamit Yusuf Çakır Salih	Varbak	Şumen	20/7/902	3.2./7
30	11	Salim Hüseyin M.Ahmet	Varbana	Novipazar	5/7/902	5./7/10
31	12	Sadık H.Ahmet İ.Salih	Timarevo	Şumen	2/12/902	5.9/14
32	13	Sabri Ali Beytullah	Voyvoda	Novipazar	13/2/903	4.5/7
33	14	Aziz Hüseyin Osman	Belogradets	Pravadi	28/12/902	3.4/7
34	15	Mehmet Ahmet Hüseyin	Listenis	Aydos	16/7/899	4.3/14
35	16	Mustafa Hacı Mustafa	Virilovets	Ziştovi	15/7/901	4.6/7
36	17	Mustafa Abdullah H.Ömer	Sredra	Şumen	8/7/902	4.4/7
37	18	Habil Ahmet	Kadıköy	Pravadi	14/3/906	5.3/7
38	19	Yahya Akif Hüseyin	Kosarna	Ruse	12/5/897	5.1/2

(2) Anayurda geldi. Bursa Müftü yardımcılığı yaptı ve Bursa'da vefat etti.

(3) Uzun süre Bulgaristan'da Başmüftülük yaptı. Anayurda geldi. Vefat etti. Okulun yetiştirdiği seçkin talebelerdendir.

1927/1928 Yılı ÜÇÜNCÜ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köy	Kazası	Doğum yeri	
No.	No				Doğumu	Derecesi
39	1	İbrahim Arif Mehmet	Venets	Şumen	14/12/905	4.3/7
40	2	Ahmet Muharrem H.Süleyman	Nojarevo	Razgrat	15/4/905	4.4/7
41	3	Ahmet Mehmet Hüseyin	Peçelina	İsperih	22/5/905	3.6/7
42	4	İsmail Ahmet Mehmet Köse	Dezin	Ruse	17/5/908	5.5/7
43	5	Eşref M.Emin H.İbrahim	Svetikliment	Şumen	15/11/907	4.1/7
44	6	İlyas Ya'kup	Fırbovitsa	Şumen	10/5/905	3.5/7
45	7	H.Ahmet Osman Mehmet	Sırtalan	Ruse	1905	4.3/7
46	8	Hafız İslam Recep İshak	Bezin	Ruse	1905	5.4/7
47	9	Hafız Zekeriya Hacı Tahir	Knajevo Plona	Ruse	1907	5.6/7
48	10	Hüseyin Hüseyin Mustafa	Vinitsa	Preslav	15/7/904	4.5/7
49	11	Hüseyin Hacı Mehmet	Sredna	Şumen	4/2/908	5.2/7
50	12	Halil Şakir Mustafa	Lopoştina	Pravadi	1908	4.1/7
51	13	Hakkı Recep Mehmet	Osenovets	Şumen	4/2/907	5.2/7
52	14	Selim Enbiya Salim	Hasovo	Şumen	1/1/898	4.1/7
53	15	Süleyman Osman Süleyman	Duhovets	İsperih	1906	5.1/7
54	16	Şakir İbrahim Yunus	Golenmavada	Şumen	6/2/905	6.
55	17	Osman Cemal Hacı Musa	Svetigorast	Şumen	1907	5.4/7
56	18	Ali Salim İsmail	Vlajkovo	Şumen	12/6/903	4.2/7
57	19	Ali Şakir Hacı İsmail	Kamanak	Şumen	12/11/905	4.6/7
58	20	Kerim Selim M.Hüseyin	Ratlina	Omurtağ	1896	4.4/7
59	21	Mehmet Mustafa Ahmet	Tseroviste	Omurtağ	15/3/902	4.6
60	22	Mustafa Habil H.İbrahim	Makariopolsko	Tırğovişte	15/5/904	3.5/7
61	23	Nuri İbrahim Kadir Hoca	Samoel	Razgrat	15/8/905	5.1/7
62	24	Haşim Mustafa Abdurrahman	Lopoştina	Pravadi	15/11/905	4.3/7
63	25	İbrahim Osman Şakir	Belenits	İsperih	7/4/903	6.
64	26	Mehmet Hasan Salih	Razvigorovo	Şumen	5/2/900	3.2/7

1928/1929 Yılı DÖRDÜNCÜ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No				Doğumu	Derecesi
65	1	İbrahim Ali Ahmet	Dobranets	Novipazar	1907	5.
66	2	Recep Abdullah Ahmet	Dohovets	İsperih	5/6/909	4.3/7
67	3	Süleyman Kadir Mehmet	Dohovets	İsperih	5/9/905	4.
68	4	Salih Ahmet Hacı Hasan	Nojarevo	İsperih	5/5/905	
69	5	Osman Ahmet Molla Recep	Dohovets	İsperih	15/3/905	
70	6	Aziz Mehmet Hocaoğlu	Planitsa	Aydos	12/8/906	5.1/7
71	7	Ali Mustafa Hacı Osman	Karağözler	Novipazar	10/3/906	4.
72	8	Mehmet Ahmet Hatip Osman	Çerna	Şumen	1905	5.
73	9	Mehmet Molla Ahmet Necip	Preslav	Preslav	5/5/905	4.
74	10	Yusuf Ali Osman Ahmet	İsa Mahalle	Elena	15/7/903	5.2./7

1929/1930 Yılı BEŞİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
75	1	Ahmet İsmail H.Ahmet	Çaylak	Pravadı	25/10/908	5.
76	2	Ahmet Recep Ömer	Todorovo	İsperih	10/2/907	4.6/7
77	3	Hasan Tevfik M.Hüseyin	Planitsa	Omurtağ	21/11/907	4.5/7
78	4	Hasan Mehmet Ali Ahmet	Gnl.Kiselovo	Varna	5/12/912	4.4/7
79	5	Süleyman H.Hüseyin Yusuf	Konevo	Preslav	28/3/905	5.
80	6	Kadir Cevdet Kadir	Zlatna Niva	Novipazar	12/11/906	4.6/7
81	7	Yusuf İbrahim Mustafa	Makariopolsko	Tırgovište	14/2/904	4.6/7
82	8	Mustafa Yusuf Mustafa	Türbeler	Omurtağ	5/5/909	4.6/7
83	9	Ömer Mustafa H.Hüseyin	Gnl.Kiselovo	Varna	22/10/910	(4)

1930/1931 Yılı ALTINCI DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
84	1	Ahmet Hüsamettin	Venets	Şumen	19/5/907	3.4/6
85	2	Ahmet Hasan Hoca	Delajko	Şumen	1906	3.2/6
86	3	İsmail İbrahim	Bela Reka	Preslav	1905	5.4/6
87	4	Eşref Hüseyin Hoca	Zlatna Niva	Novipazar	5/12/909	5.1/6
88	5	Eyup M.Ali Osman	Kocaklar	Tırgovište	10/5/910	5.1/6
89	6	Bekir Süleyman Yusuf	Salahattin	İsperih	8/12/910	5/6
90	7	Hasan Osman Recep	Pristoe	Şumen	12/12/910	5.2/6
91	8	Halil Ali Osman İsmail	İzrev	Şumen	12/4/910	4.5/6
92	9	Şaban Sait Hüseyin	Kuş Tepe	Pravadı	16/8/906	4.3/6
93	10	ŞevketMuharremAhmet	Duranköy	İsperih	1907	3.5/6
94	11	Ali Mustafa Mıtiş	Peçelina	İsperih	7/10/909	5.
95	12	Ali Osman Rüstem	Kösebezirgân	Şumen	1906	3.
96	13	Kabil Salih Numan	Braniçevo	Şumen	2/2/909	4.5/6
97	14	Mehmet Halil Hüseyin	Vinitsa	Preslav	1908	5.3/6
98	15	Mehmet Recep Müzekka	Abdulköy	İsperih	20/12/909	
99	16	Mehmet Arif Mehmet	Venets	Şumen	15/10/909	4.4/6
100	17	Mehmet Yakup	Ahiler	Şumen	18/10/907	4.1/6

1931/1932 Yılı YEDİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
101	1	Ahmet İbrahim Yakup	Hebipköy	İsperih	18/10/909	4.6/7
102	2	Ahmet Şaban Mustafa Şevki	Nojarevo	İsperih	20/5/911	5.4/7
103	3	İsmail İsmail Hatip	Veselest	Omurtağ	15/5/903	4.2/7
104	4	Ehliman Hasan Mustafa	İzrev	Şumen	12/3/909	5.3/7
105	5	Tahsin Nuru Abdullah	Boymir	Novipazar	5/9/909	5.2/7

(4) Vefat etmiştir.

106	6	Hafız Recep Ahmet	Ahmakkök	Razgrad	11/3/907	4.3/7
107	7	Hafız Fazlı Hüseyin	İlyas Fakih	Pravadı	3/5/908	4.4/7
108	8	Hüseyin Emin Abazer	Kobrat	Kobrat	9/3/908	4.
109	9	Hüseyin Hasan H.Ahmet	Kobrat	Kobrat	25/4/911	5.2/7
110	10	Hüseyin Molla Ahmet Hasan	Bosovest	Tirgişte	1/3/911	4.3/7
111	11	Sait Mehmet Salih	Hallac	Ardino	1909	5.2/7
112	12	Aliş Emin Musa	Nojarevo	İsperih	/10/910	5.
113	13	Mehmet Hafız Ermin	Kobrat	Kobrat	11/8/913	5.3/7
114	14	Mehmet Fikri Hafız Hüseyin	Omurtağ	Omurtağ	12/11/909	5.6/7
115	15	Mustafa Akkaş H.Süleyman	Krivareka	Novipazar	25/5/909	3.6/7
116	16	Mustafa Mehmet Hüseyin	Boynovitsa	Şumen	1/4/912	5.4/7
117	17	Nuri Şaban Hüseyin	İzgreve	Şumen	15/10/909	5.1/7
118	18	Habil Süleyman Ali	Prançevo	Şumen	19/2/911	5.2/7

1932/1933 Yılı SEKİZİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf	No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	Derecesi
					Doğumu	
	119	1 İbrahim Mehmet Tahir	Edinakovets	Şumen	1910	3.2/5
	120	2 İbrahim Yakup İsmail	Osenovets	Şumen	11/4/911	5.
	121	3 Ahmet Hasan Davut	Kalaycısko	Şumen	12/12/913	5.3/5 (5)
	122	4 Ahmet Mehmet Rüstem	Kaptan Petko	Şumen	1909	3.3/5
	123	5 Ahmet Molla Mustafa	Boybovitsa	Şumen	22/6/910	4.4/5
	124	6 İsmail Ahmet Hasan Çavuş	Osenovets	Şumen	24/10/913	4.9/10
	125	7 Eyup Mustafa Mustafa	Opaka	Popovo	12/9/913	4.9/10
	126	8 Beytullah Ahmet Hüseyin	Dolçevo		6/5/913	5.3/10
	127	9 Hafız Hüseyin Hasan Halil	Semercievo	Ruse	12/1/912	5.4/5
	128	10 H.Rasim H.Davut	Ezerest	Razgrad	9/9/909	4.3/5
	129	11 Hasan Salih H.Hasan	Kaptan Petko	Şumen	10/12/912	5.
	130	12 Halil Ahmet Hüseyincik	Rupça	Karnobat	1908	4.3/5
	131	13 Şaban Kazım Ahmet	Valnari	Novipazar	22/6/913	4.1/10
	132	14 Salih Ahmet İbrahim Pehl.	Rupça	Karnobat	16/7/909	4.1/2
	133	15 Osman Seyfullah İbrahim	Rupça	Kornobat	22/7/908	5.9/10 (6)
	134	16 Ali Salim Köse Mehmet	Kalino	Şumen	8/9/910	4.3/5
	135	17 Ali Mehmet İbrahim	Valnari	Novipazar	6/1/912	4.8/8
	136	18 Muharrem Abdullah H.Mustafa	Kamenak	Razgrad	19/9/914	4.9/10 (7)
	137	19 Mehmet Ali Hacı Mehmet	Selimköy	Razgrad	12/5/913	5.1/5
	138	20 Necdet Mehmet İzzet	Filibi	Filibi	8/8/911	5.2/7
	139	21 Necip Recep Mehmet	Bojidar	Novipazar	15/12/913	4.2/5
	140	22 Boris Hristof Nedkof	Varbovka	Selvi	14/9/910	6. (8)

(5,6,7) No.larla işaretli (Ahmet Hasan Davut-Davutoğlu), (Osman Seyfullah İbrahim-Osman Keskiöglü), (Muharrem Abdullah H.Mustafa-Hacı Muharrem) mezuniyetlerini müteakip Başmüftülük tarafından Mısır'a (Camil-Eşer'e gönderildiler. Avdetlerinde Nüvvaba Maullim oldular. Bilahare Anayurda göç edip Diyanet İşleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İlahiyat Fakültesinde vazife aldılar. Keskiöglü ve Davutoğlu bir çok makale ve kitap neşrettiler.

(8) Boris ise Bulgar Hükümetince Mısır'a gönderildi, avdetinde Bulgaristan Milli Kütüphane Müdürü oldu. bu vazifede iken öldü.

1933/1934 Yılı DOKUZUNCU DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
141	1	İbrahim Halil Mehmet	Dolnakuzarevo	Omurtağ	12/9/912	5.5/6
142	2	İbrahim Mehmet Hüseyin	Dabnik	Aydos	6/6/910	4.3/4
143	3	Ahmet Hüseyin Ömer	Göceci	Novipazar	18/6/913	3.4/4
144	4	İslam Mustafa Mustafa	K.Ahmet	Novipazar	12/5/911	4.4/6
145	5	İsmail Ali Hoca	Varna	Varna	12/6/912	4.
146	6	Eyup Hüseyin Salih	Cibugarets	Şumen	12/10/910	4.3/7
147	7	Bilal Hatip İbrahim	Todorikonosof	N.Pazar	1/8/911	4.5/6
148	8	H.Mehmet Murat Ali	Novbela Reka	Preslav	4/4/910	5.3/6
149	9	Hasan Recep Hacı Hasan	Zmeyno	Omurtağ	28/9/914	5.3/6
150	10	Rasim Ramiz Emrullah	Pristoe	Şumen	5/5/910	4.
151	11	Recep Yakup Ale Köse	İsa Mahalle	Elena	15/7/908	3.5/6
152	12	Salim Ahmet İbrahim	Sretkons	Şumen	8/4/910	3.1/2
153	13	Şaban Süleyman Salih	Kaşköy	Elena	12/8/909	5.3/6
154	14	Şaban Mustafa H.Osman	Petmoğili	N.Pazar	20/7/912	5.2/6
155	15	Şemsettin Ahmet Ali	Denitsa	Şumen	29/7/912	5.5/6
156	16	Tahir Süleyman H.Süleyman	İzgreve	Şumen	23/9/913	4.
157	17	Osman Hasan H.Osan	Velovo	Omurtağ	4/10/912	5.1/6
158	18	Ömer Salih Recep	Presak	Tirgovişte	4/9/910	3.4/6
159	19	Ali Mehmet Ali	Vazovo	İsperih	10/4/912	4.3/6
160	20	Ferhat Hasan Demir	Drenovo	Loveç	6/12/911	5.3/6
161	21	Mehmet Emin Mehmet Hasan	Palanisa	Omurtağ	10/12/911	4.3/6
162	22	Mehmet Bekir Ali	Planintsa	Aydos	10/12/910	4.4/6
163	23	Mehmet Halil Hasan	Kralevo	Tirgovişte	12/8/912	5.1/6
164	24	Yusuf Aliş İbrahim	Matovets	İsperih	15/7/912	5.3/6

1934/1935 Yılı ONUNCU DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
165	1	İbrahim Ahmet H.Mehmet	Veselina	Razgrat	3/12/915	3.5/7
166	2	İbrahim İsmail H.Osman	İzgreve	Şumen	19/5/914	3.5/7
167	3	Ahmet Mustafa Çolak Mus.	Varbak	Şumen	5/5/911	3.5/7
168	4	H.Ahmet H.Mahmut	Kobrat	Kobrat	4/4/913	4.2/7
169	5	H.Hüseyin Molla Ahmet	Krolevo	Tirgovişte	12/2/911	4.1/7
170	6	H.Osman H.Halil	Ezerits	Razgrat	25/3/910	4.
171	7	H.Mustafa H.Mehmet	Veselets	Kobrat	19/1/909	3.4/7
172	8	H.Mustafa Şaban Mustafa	Strelets	Preslav	8/3/909	5.3/6
173	9	H.Nuri Rüstem H.Süleyman	İskalak	Aydos	1909	5.5/7
174	10	Hasan Üzeyir Hasan	Babaçevo	Tirgovişte	6/6/912	3.5/7
175	11	Hüseyin Hasan Mahmut	Kaptan Petko	Şumen	15/3/915	3.6/7
176	12	Sabri H.Recep H.Mehmet	Tsar Kaloyan	Razgrat	3/10/915	4.6/7
177	13	Ali Feyzullah Ahmet	Jaltihan	Aydos	1910	4.6/7
178	14	Mehmet Recep Nadar Halil	İzgreve	Şumen	29/3/915	5.5/7
179	15	Mehmet Emin Yusuf Mehmet	Todorikonomof	N.Pazar	15/8/915	4.1/7
180	16	Mustafa Ahmet Ahmet	Veselina	Razgrat	17/9/914	4.5/7
181	17	Yakup Mehmet H.Yusuf	İzgreve	Şumen	26/3/915	4.

1935/1936 Yılı ON İKİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
182	1	Halil Ahmet	Çerence	Şumen	17/4/915	4.2/7
183	2	H.Şükra Ali	Pristoe	Şumen	2/7/913	4.1/6
184	3	H.Akif Hasan	Samoel	Razgrat	24/4/914	4.5/7
185	4	H.Osman İbadullah	Vetovo	Ruse	27/3/911	4.6/7
186	5	Halil İbrahim Ahmet	Palatitsa	Omurtağ	20/2/913	5.1/7
187	6	Abdülhalim Musatafa	Osenovets	Şumen	7/9/914	3.5/7
188	7	Selem Mustafa	Rakovski	Razgrat	6/4/913	3.5/7
189	8	Ali Ahmet (Bülbül)	Kalovo	Razgrat	17/3/913	4.1/14
190	9	Ali İsmail	Çerna	Şumen	17/4/913	4.5/7
191	10	Ali Bekir Ali	Palatitsa	Aydos	28/4/913	3.2/7(9)
192	11	Hasan Faik Osmanoğlu	İzgrev	Şumen	13/3/913	4.
193	12	Lütfi Şaban	Kalino	Şumen	5/7/916	3.5/7
194	13	Musa Mehmet Sirak	Krastava	Pestre	24/7/916	4.6/7
195	14	Nazif Ali	İskalak	Aydos	2/7/911	4.1/14
196	15	Yaver Arif	Rakofski	Razgrat	5/9/916	4.2/7
197	16	Kazım H.Salih	Tsar Kaloyan	Razgrat	11/12/914	4.4/7
198	17	Mustafa Halit	Dobranets	Novipazar	26/3/914	4.4/7

1936/1937 Yılı ON İKİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
199	1	İbrahim Musa Ahmet	Planinitza	Aydos	15/9/916	3.64
200	2	H.Mustafa Kasım	Lavino	İsperih	5/3/913	4.36
201	3	Hasan Adem Mustafa	Pereselets	Tırgovişte	21/2/913	5.21 (10)
202	4	Hüseyin Salih Hüseyin	Makariopolski	Tırgovişte	29/2/917	5.43
203	5	Hamit Çocuk Hasan	Çervenaskala	Şumen	25/1/916	3.78
204	6	Hayrettin Yusuf Ziyaettin	Düzce	Düzce	20/7/918	4.43 (11)
205	7	Abdulgafur H.H.Abdulaziz	Mileçino	Ardino	1/1/914	4.78
206	8	Abdullah Arif Salih	Çepelare	Aaenovgrat	8/1/916	5.43
207	9	Abdullah Davut Osman	Mençever	Momçilgrat	3/7/913	5.35
208	10	Niyazi Emin Ali	Filibe	Filibe	16/3/915	4.86
209	11	Osman Adem Üzeyir	Homa	Razgrat	15/5/915	3.86
210	12	Ali Osman Hasan Osman	Bolari	Aydos	3/12/914	4.71
211	13	Mustafa Mustafa Salih	Tvadintsi	Tırgovişte	21/3/915	4.14
212	14	H.Ali Necip Hacı Ali	Yini Mahalle	Razgrat	26/12/915	5.43
213	15	Salih Şaban	Kamenak	Aydos	22/10/915	3.
		Ahmet Nasuh H.Yakup	Zaroviçe	Şumen		

İkmale Kalmış, Ertesi sene diploma almıştır.

Nuri Ali Osman Çervenaskala Şumen

Çok Zayıf olup imtihan hakkı kazanamamıştır.

Mehmet Kazım Tirem Şumen

Bulgar suçlama tazyiki ile okuldan tard edildi. Bilahare 1938/1939 On dördüncü dönemli birlikte imtihan vererek mezun olmuştur.

(9) Anayurda geldi. İlk Kore birliğinde İMAM olarak bulundu.

(10) Bulgaristanda Baş Müftülük yaptı.

(11) Bu makalenin yazarlarından Hayrettin Ersal 1939' da Anayurda döndü. Halen emekli olup Vakıflar Gen. Müdürlüğünde 1979-1986 yılları arasında Sözleşmeli Osmanlıca Arşiv Uzmanlığı yaptı. (12.10.1986'da vefat etti).

1937/1938 Yılı ON ÜÇÜNCÜ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		Doğum Yeri				
No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğumu	Derecesi	
214	1	Ahmet Selim Salih Hoca	Kalaycisko	Şumen	29/9/909	4.3/7
215	2	Ahmet Muharrem Mehmet	Veldovo	Omurtağ	20/2/915	3.5/4
216	3	Ahmet Haşim Mehmet	Strelets	Elena	10/1/919	5.5/7
217	4	Ahmet Yusuf Bekir	Filiba	Filiba	5/10/914	4.1/4
218	5	Hüseyin İsmail M.Ali	Tirenak	Aydos	12/7/912	4.3/4
219	6	H.Ali Hasan İbrahim	Samoel	Razgrat	19/3/913	4.55
220	7	Sabri Süleyman Mehmet	Bojarovo	Kobrat	8/2/916	4.35
221	8	Süleyman Hüseyin Mehmet	Varbofska	Servi	19/2/916	4.35
222	9	Şevket İbrahim Salih	Svetikliment	Şumen	15/5/915	4.5
223	10	Salih Hacı Mustafa	Srednoselo	Elena	15/7/912	3.
224	11	Arif İsa İbrahim	Tristenik	Ruse	13/3/915	5.35
225	12	Osman Yusuf İbrahim	Valnari	Novipazar	20/10/914	4.37/70
226	13	Murat Lütü Şakir	Sevtifgorast	Şumen	8/3/915	4.60/70
227	14	Habil Rasim Ahmet	Dedovets	Ardino	15/3/912	5.2/35
228	15	Yusuf Ahmet Süleyman	Kladenets	Razgrat	7/10/914	4.28/35
229	16	Ahmet Nasuh H.Yakup	Zagoriçe	Şumen	20/10/915	3.1/7 (12)

1938/1939 Yılı ON DÖRDÜNCÜ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		Doğum Yeri				
No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğumu	Derecesi	
230	1	H.Hasan Ahmet Ali	Mrejičko	Momçilgrat	15/3/910	3.94
231	2	Hüsnü H.Basri	Çerence	Şumen	31/8/915	4.51
232	3	Hüseyin Molla İsmail M.Hasan	Hacisko	Momçilgrat	1/10/917	4.68
233	4	Rasim Hüseyin H.Ahmet	Zlatoğrat	Zlatoğrat	16/4/916	4.28
234	5	Sadık Mü'min Ahmet	Zdravçets	Zlatoğrat	22/2/915	4.89
235	6	Sadık H.Esat	Fütinovo	Momçilgrat	1/4/917	4.25
236	7	Şevket Ahmet Ahmet	Çitaşko	Kırcaali	8/2/916	5.45
237	8	Ali Osman Nizam	Ovuştna	Alena	30/10/915	4.82
238	9	Mehmet Emrullah Feyzullah	Şumen	Şumen	25/10/919	5.52
239	10	Mehmet Recep Ali	Zayçe	Aydos	25/5/917	4.58
240	11	Mustafa Hasan Hüseyin	Preskovets	Omurtağ	15/9/913	3.53
241	12	Mehmet Kazım Mehmet	Trem	Şumen	8/9/916	4. (13)
242	13	Akif Selim İsmail	Pçelina	İsperih	18/10/913	4.03

1939/1940 Yılı ON BEŞİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		Doğum Yeri				
No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğumu	Derecesi	
243	1	Ahmet Recep Ahmet	Varbak	Şumen	15/7/919	4.
244	2	İsmail Ehliman İsmail	İzrev	Şumen	19/8/914	4.58
245	3	Hasan H.Mustafa H.Ahmet	Momçilgrat	Momçilg..	30/1/922	4.71
246	4	Hüseyin Mustafa Mülâyim	Varbak	Şumen	22/22/922	5.

(12) Bir evvelki dönemde ikmale kalmıştı. Bu dönem imtihan vererek mezun oldu.

(13) On ikinci dönemde Bulgar baskısıyla okuldan ihraç ve tevkif edilmişti. Bu dönem imtihan vererek mezun olmuştur.

247	5	Hasan Mehmet Hasan	Grivak	Momçilg.	2/12/913	3.71
248	6	Hakkı İsmail Drahye	Samoel	Rasgrat	16/8/919	5.
249	7	Halit Ahmet Mehmet	Sveti Goras	Şumen	2/12/917	4.43
250	8	Salim Adem Salim	Nojarevo	İsperih	22/9/920	3.85
251	9	Selami Mustafa Osman	Zayçevo	Aydos	2/7/916	4.14
252	10	Selim Ahmet Selim	Sveştöri	İsperih	5/3/916	4.57
253	11	Abdurrahman H.Ahmet	Hallaç	Ardino	13/7/911	4.85
254	12	Osman Ahmet Süleyman	Yabalkovets	Ardino	13/3/919	4.
255	13	Ömer Mehmet H.İsmail	Todorovo	İsperih	22/11/921	3.14
256	14	Mehmet Ahmet Murat	Omor	Ardino	6/7/915	3.71
257	15	Osman Hüseyin Salim	Nojaevo	İsperih	4/3/920	5.28
258	16	Mustafa Sabri Ahmet H.Mus	Mleşino	Ardino	26/7/916	4.77
259	17	Kâmil Hüseyin İbrahim	Dobromirets	Zlatograt	18/12/917	4.20
260	18	Yakup Ahmet H.Mustafa	Mleşino	Ardino	20/5/921	5.18
261	19	Mustafa Halil Ali	Yasenkovo	Şumen	20/8/919	

1940/1941 Yılı ON ALTINCI DÖNEM Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
262	1	Ahmet Osman H.Mehmet	Svetigras	Şumen	2/3/919	3.91
263	2	Ahmet Muharrem Ahmet	Zlatnaniva	Novipazar	17/10/921	4.42
264	3	Ahmet Yakup Ömer Çavuş	Ovştina	Elena	20/4/919	4.83
265	4	İsmail Hacı H.Mustafa	Momçilgrat	Momçilgrat	16/2/921	4.08
266	5	İsmail Muharram Mustafa	Svt.Kliment	Şumen	10/5/919	4.67
267	6	Tevfik H.Basri	Çerence	Şumen	10/5/921	3.92
268	7	H.İsmail Mehmet Mahmut	Boynovo	Tırgovişte	3/3/917	5.08
269	8	Ramazan Hüseyin Mehmet	Pelin	Krumovdrat	4/9/917	3.75
270	9	Salih İsmail Mehmet	Rojitsa	Novipazar	25/7/921	4.33
271	10	Ali Ömer İbrahim	Gratsko	Sliven	2/2/918	4.83
272	11	Mehmet Ali Emin	Yabalkovets	Ardino	15/5/914	3.75
273	12	Necip İsmail	Planitsa	Aydos	14/5/919	3.92
274	13	Nedim Ömer Emir	Rodin	Pomoriye	5/5/912	4.17
275	14	Haşim Emin H.Yusuf	Zvanarets	Kobrat	31/8/918	3.75
276	15	Yusuf Hasan Ahmet	Varbak	Şumen	3/3/920	5.58
277	16	Yusuf H.Akif	Prostovene	Kobrat	31/3/920	4.17
78	17	Hüseyin İsmail H.Mehmet	Obitel	Omurtağ	1/1/912	4.58
279	18	Mü'min Hüseyin Emin	Lubeno	Ardino	4/5/921	4.
280	19	H.Yusuf Yusuf	Yarina	Ardino	11/3/911	3.66
281	20	Cevdet Nasuh Kadir	Valnari	Novipazar	23/10/916	4.50
282	21	Hafız Adem Necip	Solemvrano	Ruse	9/3/916	4.16
283	22	Habil Bekir Mü'min	Pravdelop	Ardino	12/7/917	4.50
284	23	Ebazer Ali Osman	Zagoriçe	Şumen	19/8/918	3.50
285	24	Ahmet İsmail	Çernevaskala	Şumen	1918	3.13
286	25	H.Mehmet Ahmet	Malkačka	Krumovgrat	20/4/915	3.08
287	26	Salih Halil Rüstem	Zorets	Şumen	12/2/920	3.67
288	27	Mehmet İbrahim H.İbrahim	Dolno Krumov	Omurtağ	15/9/920	3.50
289	28	Mehmet Recep	Blatar	Preslav	6/5/918	3.92
290	29	Mehmet Murat	Knajevopolana	Kobrat	6/5/920	3.50
291	30	Mustafa İsmail	Nojarevo	İsperih	1/10/922	3.50
292	31	H.Hüseyinoğlu İbrahim	Omurtağ	Omurtağ	8/10/922	3.33

1941/1942 Yılı ON YEDİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri		Derecesi
				Doğumu		
293	1	Ahmet İsmail Hasan	Dolnabomofka	Omurtağ	19/1/922	3.67
294	2	Ahmet Hacı İsmail	Metlika	Krumovgrat	6/3/918	4.42
295	3	Ata Ömer Nuri	Natovitsa	Krumovgrat	15/8/924	5.50
296	4	Hasan Basri H.Hüseyin	Omurtağ	Omurtağ	25/10/918	5.50
297	5	İsmail Mustafa İsmail	Ahriyansko	Ardino	7/7/920	5.42
298	6	Kasım Ahmet Mehmet	Ezerce	Razgrat	19/10/920	4.67
299	7	Mehmet H.Mustafa	Dolnoprohovo	Ardino	10/3/923	4.42
300	8	Mehmet Ali Ali Hasan	Rabit	Momçilgrat	15/10/922	5.75
301	9	Mustafa Halil Mustafa	Toşovitsa	Preslav	2/4/922	5.25
302	10	Nuri Osman Halil	İzgreve	Şumen	2/1/922	3.92
303	11	Niyazi Salih İslam	Kösarna	Kobrat	15/12/922	3.58
304	12	Nuri Turgut Mehmet	Ostroevts	Momçilgrat	12/9/922	3.58
305	13	Rasim Mehmet İbrahim	Rabit	Momçilgrat	30/1/924	5.92
306	14	Selim Bilal İsmail	Sredolets	İspeih	13/12/915	5.25
307	15	Mustafa Sani Hafız Halil	Mileçini	Ardino	7/5/922	4.
308	16	Turgut Ragıp Ömer	Şirokopole	Kırcaali	11/10/915	5.75
309	17	Feyzullah Feyzullah H.Abdul.	Glodjovo	Kobrat	10/2/921	4.33
310	18	Hakkı Mecit Süleyman	Todorovo	İsperih	20/3/921	3.48
311	19	Halil Halil İbrahim	Gıryoyak	Momçilgrat	24/3/914	4.33
312	20	Şükrü H.Yusuf	Sevar	Kobrat	26/4/920	4.42
313	21	Yusuf Fehim Rahim	Slivak	Şumen	29/10/921	4.17
314	22	Yahya Recep Recep	Dolina	Novipazar	2/6/919	3.92
315	23	Ömer Hasan Ömer	Starevo	Momçilgrat	9/2/920	5.75
316	24	Abdullah Halit	Umurköy	İsperih	20/10/918	3.50

1942/1943 Yılı ON SEKİZİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri		Derecesi
				Doğumu		
317	1	Ali Ömer Halil İbrahim	Starovo	Momçilgrat	5/6/923	4.66
318	2	Ahmet İsa Hacı Veli	Palastina	Omurtağ	27/10/918	4.08
319	3	Ahmet Mehmet Hizarifen	Yankovo	İsperih	9/8/920	3.96
320	4	Ahmet Hasan Hüseyin	Ostrov	Razgrat	1/4/924	3.49
321	5	Zakir Mehmet Emin Mehmet	Mortiginivo	Razgrat	15/5/921	4.58
322	6	Zekeriya Ahmet Recep	Glodjovo	Kobrat	1/2/924	5.75
323	7	İsmail Ahmet İsmail	Çernokapets	Omurtağ	4/4/921	3.75
324	8	İsmail Halil Mehmet	Dolnokozarevo	Omurtağ	6/12/914	4.50
325	9	İsmail Hasan İsmail	Ostrov	Razgrat	24/4/924	3.83
326	10	Mehmet Mustafa İsmail	Svt.Gorats	Şumen	10/5/920	3.75
327	11	Mehmet Salih İsmail	Pçenitsa	İsperih	10/3/920	3.88
328	12	Mustafa Ali Musa	Rogilyana	Zlatoğrat	9/6/924	5.71
329	13	Mustafa Mahmut Seyit	Drenovo	Kobrat	24/7/919	4.21
330	14	Mustafa Numan H.Mahmut	Lupçevo	Omurtağ	8/7/921	3.50
331	15	Mustafa Rifat H.Veysel	İzgreve	Şumen	24/1/921	4.67
332	16	Osman Ahmet Yusuf	Yankovo	İsperih	30/8/924	4.71
333	17	Rasim Nazif Ferhat	Ahribansko	Ardino	2/3/922	5.79

334	18	Süleyman Mehmet Süleyman	Rakovski	Razgrat	22/5/922	5.33
335	19	Halil İbrahim Bekir	Postnik	Krumovgrat	1921	4.28
336	20	Hamit İsmail Molla Mustafa	Palastina	Omurtağ	8/9/916	5.
337	21	Hasan Hasan Mehmet	Seslav	Kobrat	28/12/921	5.75
338	22	Hasan Şakir İbiş	Grskoselo	Omurtağ	22/10/920	3.38
339	23	Mehmet Fehim İbrahim	Pçelina	İsperih	16/10/920	4.
340	24	H.Nurettin Ahmet İbrahim	Svetoslav	Harmanlı	12/4/914	3.19
341	25	Ahmet Lütü İmamoglu	Hasköy	Haskovo	3/2/921	3.35

1943/1944 Yılı ON DOKUZUNCU DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf		ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğum Yeri	
No.	No.				Doğumu	Derecesi
242	1	Ali Ahmet Hacı Eyup	Pamukçu	Novipazar	18/3/920	3.10
343	2	Ali Rıza Mehmet Hacı Ali	Ostovo	Aydos	28/3/921	3.52
344	3	Ahmet İsmail Ahmet	Sredna	Şume	14/4/923	4.25
345	4	Ahmet Süleyman Seyit	Omurtağ	Omurtağ	8/10/925	5.32
346	5	Ahmet Habil Yusuf	Sokolsko	Momçilgrat	8/11/918	4.50
347	6	Ahmet Hüseyin Ahmet	Drumca	Krumovgrat	14/3/920	3.95
348	7	Celil Beytullah Celil	Tsangitçev	Novipazar	23/8/922	3.57
349	8	Ethem İbrahim Hacı Selim	Gradişte	Şumen	16/11/921	4.13
350	9	İsmail Ahmet H.Mustafa	Mleçino	Ardino	2/1/925	3.68
351	10	Mehmet Mustafa Süleyman	Letovnik	Momçilgrat	2/12/919	4.48
352	11	Mehmet Halil Ahmet	Yasenkovo	Şumen	21/3/921	4.22
353	12	Mustafa İbrahim Mustafa	Şumen	Şumen	13/4/923	4.41
354	13	Mü'min Rasim Naim	Matovets	İsperih	28/5/920	3.36
355	14	Ömer Akif Osman	İzgev	Şumen	21/3/924	5.24
356	15	Ömer Salih H.Halil	Pçelina	İsperih	18/5/924	3.43
357	16	Rafi' Tahsin Ali Osman	Pristoe	Şumen	8/8/923	3.63
358	17	Recep Hüseyin İsmail	Svt.Gorast	Şumen	1/10/923	4.21
359	18	Salim Osman Yasin	Vazovo	İsperih	12/12/923	3.28
360	19	Salih H.Arif Salih	Pristoe	Şumen	18/9/922	5.26
361	20	Seyit H.Nezif Osman	Pristoe	Şumen	12/5/926	4.09
362	21	Halil Hamza Hamza	Rajitsa	Aydos	12/10/922	3.50
363	22	Harun Mustafa Ahmet	Soma	Razgrat	2/7/924	3.31
364	23	Hamit İsmail Ahmet	Lavino	İsperih	2/7/924	3.31
365	24	Hasan İsmail H.Kara Mustafa	Menkişevo	Omurtağ	2/1/915	3.49
366	25	Hasan Şaban Kadir	Kalina	Elena	30/7/920	4.43
367	26	H.Ali Hasan Şakir	Bovkova	Momçilgrat	14/7/920	4.87
368	27	Mehmet Hüseyin Salih	Gradişte	Şumen	2/5/921	5.15
369	28	H.Mü'min Mehmet M.Ali	Gradişte	Şumen	25/5/920	3.74
370	29	Hüseyin H.Ali Osman H.Hasan	Momçilgrat	Momçilgrat	19/12/923	3.33
371	30	Hüseyin H.Hafız Mustafa	Momçilgrat	Momçilgrat	1924	3.65
372	31	Hüseyin Hayrettin H.Mehmet	Şumen	Şumen	21/7/921	3.28
373	32	Şevket Ahmet Arif	Çiftlik	Kırcaali	30/1/925	4.10
374	33	Yusuf Ali Mustafa	Zagoriçe	Momçilgrat	15/7/921	4.08
375	34	Yusuf İsmail Kerim	Mihalıç	Pravadi	23/10/922	4.61
376	35	Yusuf Halil Yusuf	Dole	Aydos	20/4/924	4.76
377	36	Sabri Mehmet Ali Ahmet	Lubiçevo	Omurtağ	16/8/921	3.87
378	37	Yusuf Hasan Yusuf	Lolyakovo	Aydos	6/4/924	5.39

1944/1945 Yılı YİRMİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf			Doğum Yeri			
No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kasası	Doğumu	Derecesi	
379	1	Abdullah Emrullah Feyzul.	Şumen	Şumen	31/3/924	3.41
380	2	Abdullah Kerim Osman	Samuel	Rasgrat	15/5/925	4.12
381	3	Akif Murat H.Murat	Nova Bel Reka	Preslav	3/5/921	4.92
382	4	Ali Sadık Ali	Veselets	İslatoğrat	14/2/928	5.30
383	5	Ahmet Kadir Ömer	Pristoe	Şumen	10/10/924	3.33
384	6	Ahmet Mustafa Hilmi Mustafa	Çerkovna	Tirgovişte	12/7/923	3.83
385	7	Ahmet Osman İbrahim	Nedoklan	Rasgrat	22/4/920	4.29
386	8	Ahmet Halil Keski İbrahim	Rupça	Karnobat	4/4/922	4.50
387	9	Basri Bilal Ahmet	Vladimir	İsperih	29/4/925	4.37
388	10	Basri Hasan Ömer	Serdna	Şumen	11/4/923	4.66
389	11	Vahit Recep İshak	Dolets	Dolovo	1/3/923	3.91
390	12	Zekeriya Ali Mehmet	Samuel	Rasgrat	27/10/920	3.83
391	13	İlyas Ferhat Ahmet	Haciotes	Ardino	4/5/921	4.96
392	14	Mahmut Mustafa Ahmet	Pristoe	Şumen	16/12/921	3.75
393	15	Mehmet Ali Ömer	Kus	Krumovgrat	7/7/920	4.08
394	16	Mehmet Basri Hasan	Çervenaskala	Şumen	30/8/923	3.41
395	17	Mehmet Mustafa Emrullah	Ustrovintsa	Momçilg.	22/7/924	4.33
396	18	Mehmet Osman Mustafa	Pçelina	İsperih	20/1/924	3.71
397	19	Mehmet İsmail Recep	Osenovets	Şumen	11/9/922	4.50
398	20	Mehmet Şerif Arif	Svt.Kliment	Şumen	27/3/925	4.04
399	21	Mustafa Yahya Mustafa	Branıçevo	Şumen	10/7/922	4.12
400	22	Necmettin Salih İbrahim	Venets	Şumen	10/10/925	3.91
401	23	Remzi Mehmet İzzet	Sarık	Kobrat	18/3/923	3.50
402	24	Tahsin Hakkı Şerif	Garitsa	Şumen	4/9/923	3.21
403	25	Fikri Mehmet H.Salim	Vehtovo	Şumen	21/1/924	4.29
404	26	Hilmi Ahmet Mehmet	İşgrev	Şumen	15/9/926	3.50
405	27	Abdullah Süleyman Yanık	Vetovo	Ruse	23/7/924	4.62
406	28	Şevket Seyit Hüsmen	Razvigorovo	Şumen	15/7/920	3.79
407	29	Şükrü Mü'min Mustafa	Barzereka	Kırcaali	2/5/921	3.87
408	30	Yusuf Abdürrahim Arif	Nojarevo	İsperih	7/2/925	4.54
409	31	Aziz İdris Ahmet	Kladenets	Rasgrat	8/3/922	3.33
410	32	Akif Ahmet H.Mustafa	Menkişevo	Omurtağ	31/1/923	4.
411	33	Ali Yahya Yusuf	Kralevo	Tirgovişte	2/9/923	3.96
412	34	Ahmet Ali Zekeriya	Rasgrat	Rasgrat	9/10/925	5.37
413	35	Ahmet Zekeriya Süleyman	Ladino	İsperih	1/1/921	3.83
414	36	Ahmet Mehmet Turpçu	Padarino	Omurtağ	26/5/924	3.16
415	37	Ahmet Osman Ferhat	Paydoşka	Tirpovişte	28/7/924	3.66
416	38	İbrahim Seyfullah Keski	Rupça	Karnobat	6/7/923	5.54
417	39	İbrahim Ferhat Mehmet	Gradişte	Şumen	17/2/926	5.75
418	40	İbrahim Halil İbrahim	Petmogili	Novipazar	26/7/921	4.
419	41	İsmail İbrahim Recep	Yasenkovo	Şumen	5/7/923	4.50
420	42	Kadir Mehmet Murat	Paydoşka	Tirgovişte	13/5/926	4.25
421	43	Mehmet Ali Sabri Ahmet	Veselina	Rasgrat	8/4/9244	3.62
422	44	M.Ermin Abdullah Osman	Menkişevo	Omurtağ	1/10/923	3.91
423	45	Mehmet Niyazi İsa	Palastina	Omurtağ	22/8/921	4.87
424	46	Mustafa Kasım Mehmet	Ustrovitsa	Momçilgrat	31/1/922	3.79
425	47	Mustafa Mehmet İbrahim	Makariopolski	Tirgovişte	25/3/922	4.75
426	48	Muharrem Halil Halil İbrahim	Mleçino	Ardino	1/9/925	4.62

427	49	Mü'min Şevket İlyas	Dedovets	Ardino	1/2/926	3.75
428	50	Sabri İbrahim Halil	Goriçevo	Kobrat	15/3/920	3.50
429	51	Salih Mehmet Hüsmen.	Razoygurovo	Şumen	3/12/924	3.37
430	52	Osman Salih Ahmet	Nojarevo	İsperih	22/8/924	4.75
431	53	Süleyman Sabri Ahmet	Semerçevo	Ruse	19/10/923	4.25
432	54	Ferhat İsmail Ferhat	Paydoşka	Tirgovişte	5/2/918	3.87
433	55	Halil Rifat H.Mürsel	Sveştari	İsperih	12/4/921	3.58
434	56	Hurşit Mustafa Ahmet	Viranikon	Omurtağ	3/3/921	4.54
435	57	Yusuf Mustafa Ahmet	Tserovişte	Omurtağ	22/2/918	4.37
436	58	Yakup İlyas Ali	Padarino	Omurtağ	3/5/923	3.83
437	59	Mehmet Ömer Osman	Sredoran	Elena	7/8/919	4.58
438	60	Osman Ahmet Satı'	Knajevopolana	Kobrat	29/7/920	3.50

1945/1946 Yılı YİRMİ BİRİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Doğum Yeri		Derecesi	
			Kazası	Doğumu		
439	1	Ahmet Ahmet Mustafa	Drumca	Krumovgrat	4/10/921	4.20
440	2	Ahmet Zekeriya Aziz	Çernoglavest	Şumen	1/5/927	4.70
441	3	Ahmet Mehmet Recep	Vladimirovets	İsperih	23/10/926	4.51
442	4	Ahmet Recep Osman	Voyvoda	Novipazar	25/2/925	4.90
443	5	Ali Mehmet Ali	Dolnokozarevo	Omurtağ	27/2/926	4.60
444	6	Ali Osman Hüseyin	Gradişte	Şumen	2/2/926	4.07
445	7	Veli Ali Ahmet	Kalovo	Razgart	4/1/925	4.20
446	8	İbrahim Ali H.Ehliman	Takaç	Novipazar	21/4/924	4.30
447	9	İdris Ferhat Rifat	Svt.Kliment	Şumen	3/3/926	5.51
448	10	İslam Ahmet Seyit	Soma	Razgrat	17/6/923	4.12
449	11	İsmail Şükrü Mustafa	Mleçino	Ardino	5/2/924	4.04
450	12	Kadir Mustafa H.Veysel	Sveştari	İsperih	4/5/923	4.04
451	13	Kemalettin Salim Mehmet	Tarkan	Dolovo	11/12/923	5
452	14	Mahmut Murat Mehmet	Vetovo	Ruse	10/8/925	4.25
453	15	Mehmet Abdullah Salih	Bojidar	Novipazar	12/4/921	4.63
454	16	Mehmet Ali Zaim	Vinitsa	Preslav	28/8/925	4.
455	17	Mehmet Ahmet H.Mustafa	Mleçino	Ardino	9/1/923	4.76
456	18	Mehmet İbrahim Arniş	Razgrat	Razgrat	10/5/925	4.54
457	19	Mehmet İbrahim Ahmet	Pogradets	Novipazar	12/1/920	4.04
458	20	Mehmet İdris Mustafa	Palastina	Omurtağ	12/10/920	4.25
459	21	Mehmet İsmail Hasan	Sneje	Aydos	29/3/923	4.50
460	22	Mehmet Mustafa Ahmet	Malkacinga	Krumovgrat	16/5/919	4.86
461	23	Mehmet Sabri Hasan	Tirgovişte	Tirgovişte	17/4/926	4.50
462	24	Mehmet Şükrü Mazlum	Voyvoda	Novipazar	1/4/924	4.83
463	25	Mehmet Hamdi Cemal	Svt.Gorast	Şumen	14/7/927	5.
464	26	Murat Ahmet Murat	Razoygorovo	Şumen	4/12/926	4.04
465	27	Mustafa A.Osman H.Ali	Treskavets	Omurtağ	30/4/923	4.45
466	28	Mustafa Mehmet Mustafa	Konevo	Preslav	11/2/922	4.50
467	29	Mustafa Hasan Osman	Sredorak	Elena	6/11/926	4.69
468	30	Mustafa Hüseyin Hüsmen	Velikonçe	Omurtağ	28/3/926	4.86
469	31	Baki Nazif Ömer	Latno	Novipazar	13/9/924	4.64
470	32	Mehmet Hasan Ahmet	Koçovo	Razgrat	6/7/923	4.38
471	33	Mehmet Adem Hüseyin	Dolnati	Elena	1918	3.42
472	34	Adem Sabri Mehmet Emin	Baykovo	Şumen	11/1/922	4.58
473	35	İdris Hakkı Raşit	Kladenets	Razgrat	1/10/914	5.15

474	36	Mustafa Hüseyin Salim	Bankovets	Omurtağ	10/2/921	3.41
475	37	Osman Aliş İbrahim	Matovets	İsperih	10/3/926	3.75
476	38	Nasuh Mehmet Yusuf	Sredna	Şumen	25/5/922	4.12
477	39	Necati Abdullah İbrahim	Trestenik	Ruse	31/7/925	3.19
478	40	Necip Mehmet İzset	Savin	Kobrat	12/4/926	4.50
479	41	Necmettin Mehmet Hüseyin	Samovo	Şumen	23/3/927	4.34
480	42	Ömer Halil Hacı Mehmet	Yankovo	İsperih	15/4/917	5.04
481	43	Ömer Hüseyin Hacı Ömer	Boymir	Novipasar	9/11/920	3.54
482	44	Osman İbrahim Osman	Kalaycı	Elena	29/10/920	3.45
483	45	Osman Rahim Hüseyin	Bilisanats	Şumen	25/3/925	4.83
484	46	Rasim İbrahim Emin	Zvanarets	Kobrat	15/12/924	4.67
485	47	Rahmi Ahmet Süleyman	Yabalkovets	Ardino	8/1/923	4.51
486	48	Rıza Ahmet Mehmet	Barets	Şumen	19/9/924	5.22
487	49	Ruşen Hüsnü Ali	Latno	Novipasar	14/10/925	4.50
488	50	Salih Rıza Recep	Boynovitsa	Şumen	19/9/924	4.33
489	51	Süleyman İbrahim İsmail	Lojinitza	Tirgovişte	18/11/926	4.76
490	52	Süleyman Mustafa Mehmet	Novi Çatak	Ardino	10/8/920	4.77
491	53	Sıtkı Adil Yakup	Stoyah Mihailski	Novipazar	18/1/928	5.34
492	54	Tahir Ali Osman Tahir	Dobromirets	Zlatograd	29/1/926	4.75
493	55	Tahsin Mustafa Yusuf	Stareselka	Preslav	9/11/922	5.20
494	56	Hüseyin Salih Sait	Dolno Krumovo	Omurtağ	5/5/925	3.37
495	57	Hakkı Kasım H.Arif	Bisterets	Kobrat	7/5/926	5.42
496	58	Hafız Bekir İsmail Veli	Koşarna	Kobrat	24/11/919	4.83
497	59	Hüseyin Mahmut Ahmet	Yankovo	İsperih	20/6/927	4.95
498	60	Hüseyin Hasan Mehmet	Gorno Krumovo	Omurtağ	12/5/926	4.87
499	61	Hüsnü Eşref Emin	Baymir	Novipasar	1/9/923	4.50
500	62	Hüseyin Hüseyin Ali	Stovenitsa	Şumen	20/5/920	5.32
501	63	Şaban Latif H.Ali	Belogradets	Novipazar	6/6/925	4.85
502	64	Şerif Süleyman Mustafa	Veliçka	Omurtağ	1/1/922	4.00
503	65	Şükri Kadir Yasin	Vasovo	İsperih	9/11/920	3.26
504	66	Yusuf Bekir Molla Ali	Dolnokozrovo	Omurtağ	29/11/927	4.78
505	67	Yusuf H.Hüseyin Yusuf	Konevo	Preslav	4/2/922	3.87
506	68	Yusuf Yusuf Sülüş	Kladenets	Razgrat	25/5/923	4.66
507	69	Yakup Akif Zekeriya	Dobromirets	Zlatograd	5/6/922	5.23
508	70	Yakup Mehmet Hüseyin	Dobromirets	Zlatograd	5/6/922	5.23
509	71	İbrahim Abit Süleyman	Rahovets	İsperih	27/7/921	3.83
510	72	Mehmet Akif Rüstem	Gabritsa	Şumen	10/11/925	3.75
511	73	Kazım Ahmet Sait	Sredolets	İsperih	7/4/920	3.17
512	74	Yusuf Ahmet Hamit	Gornokozarovo	Omurtağ	6/11/924	3.78
513	75	Recep Halil Koca Hüseyin	Vinitza	Preslav	7/4/926	4.59
514	76	Sabri Mehmet Emin Emin	Soma	Razgrat	3/12/926	4.18
515	77	Sabri Salim Kadir	Branıçevo	Şumen	9/8/923	4.33
516	78	Salih Abdullatif H.Üzeyir	Mleçino	Ardino	20/5/928	4.77
517	79	Salih İbrahim Hacı Abdullah	Razoygorovo	Şumen	2/2/928	4.75
518	80	Salim Hüseyin İsmail	Veselina	Razgrat	25/3/927	3.67
519	81	Süleyman Abdüllatif H.Üzeyir	Mleçeno	Ardino	1/9/925	3.33
520	82	Seyit Yusuf Halil Hoca	Preseka	Zlatograd	1926	5.04
521	83	Süleyman Hüseyin H.İbrahim	Dolnokrumovo	Omurtağ	27/12/925	4.25
522	84	Sıtkı İsmail Ahmet	Krubaç	Razgrat	27/12/926	4.90
523	85	Tevfik İsmail Ahmet	Çerence	Şumen	9/9/926	4.75
524	86	Üzeyir Ahmet Şakir	Latno	Novipazar	18/6/926	4.
525	87	Halil Ahmet Mustafa	Biserts	Kobrat	11/6/926	4.88
526	88	Halil İbrahim Mehmet Nuh	Presenik	Aydos	31/12/923	4.83

527	89	Halit Zabit Salim	Prestoe	Şumen	1/3/928	4.59
528	90	Hasan Ali Hasan	Bilirnats	Şumen	11/9/926	4.85
529	91	Hasan Halil Halit	Sinovber	Novipazar	20/3/926	4.33
530	92	Hasan Seyit Ali Hasan	Lulyakovo	Aydos	20/6/927	5.07
531	93	H.Ahmet Haşim Osman	Duran	Razgrat	6/3/923	4.87
532	94	H.Hasan Ahmet Hasancık	Rupça	Karnobat	16/7/922	4.51
533	95	Hilmi Ahmet Rahim	Edinakovts	Şumen	20/11/925	3.96
534	96	Hilmi Kerim Salih	Bortes	Şumen	2/1/922	4.08
535	97	Hilmi Mehmet Hoca Ömer	Razvina	Aydos	5/3/924	4.16
536	98	Hüseyin Mehmet Hüseyin	Ostrets	Tirgovişte	26/9/924	4.91
537	99	Hüseyin Mehmet Tahir	Edinakovets	Şumen	3/8/922	4.
538	100	Hüseyin Mustafa Ahmet	Tirnovitsa	Tirgovişte	19/9/926	4.29
539	101	Hüseyin Mustafa Halil	Bela Reka	Preslav	21/3/927	5.48
540	102	Hüseyin Sabri İsmail	Soma	Razgrat	18/6/923	3.54
541	103	Şakir Hüseyin Ali	Zvanarets	Krumovgrat	7/5/925	4.94
542	104	Şaban Mustafa Şaban	Osenovets	Şumen	14/2/925	5.09
543	105	Şaban Mustafa İsmail	Goro Krumovo	Omurtağ	25/12/925	4.
544	106	Şerif Hasan Bekir	Yanino	Zlatograta	19/8/925	4.58
545	107	Yusuf Şaban H.Yusuf	Palastina	Omurtağ	5/4/925	4.13
546	108	Yakup Hüseyin Mehmet	Polatsite	Pravadi	4/3/925	5.06
547	109	Ali Ahmet Ali	Kırcaali	Kırcaali	11/11/923	4.52
548	110	Ali Ahmet Osman	Loznitsa	Tirgovişte	19/2/927	4.58
549	111	Ali Ahmet Yusuf	Yankovo	İsperih	29/10/928	4.79
550	112	Ali Hasan Mustafa	Ayvaz	Momçilgrat		5.14
551	113	Ahmet Ali Ahmet	Boynovitsa	Şumen	10/10/928	4.04
552	114	Ahmet Mehmet H.Yusuf	Belareka	Preslav	30/12/924	3.78
553	115	Emin İbrahim Osman	Tervel	Şumen	22/5/925	4.30
554	116	Enbiya Hüseyin Hasan	Denitsa	Şumen	18/6/928	3.75
555	117	Eşref Bilal Memiş	Golema Tsarkovişte	Omurtağ	16/11/927	4.85
556	118	İbrahim Ahmet Mehmet	Venets	Şumen	2/2/924	3.79
557	119	İbrahim Osman Ahmet	Çerençe	Şumen	22/2/923	3.66
558	120	İbrahim Mustafa Salim	Yankovo	İsperih	2/6/928	5.12
559	121	İsmail Ahmet Murat	Svt.Kliment	Şumen	2/5/926	5.06
560	122	İsmail Mustafa Salih	Pravenets	Şumen	14/3/928	4.54
561	123	İsmail Molla Ahmet Mus.	Senitsa	Tirgovişte	30/1/917	5.22
562	124	Kadir İsa Hacı Veli	Palastina	Omurtağ	15/9/925	4.
563	125	Mazlum Osman Ahmet	Stoyan Mihaylovski	Novipazar	16/3/927	5.65
564	126	Mehmet Adem Ahmet	Çelebiev	Ahyolu	15/4/924	4.
565	127	Mehmet Ali Hoca Hüseyin	Rojden	Ahyolu	15/4/924	4.25
566	128	Mehmet Ömer Arif	Loznitsa	Tirgovişte	2/3/925	4.
567	129	Mehmet Zekeriya Ahmet	Mortoğanovo	Razgrat	19/5/926	5.12
568	130	Mehmet Osman Osman	Çernoklites	Omurtağ	13/11/924	3.08
569	131	Mehmet Salih İsmail	Konstantin	Elena	26/1/922	4.99
570	132	Mehmet Recep H.Hasan	Zmeyno	Omurtağ	29/5/925	4.65
571	133	Mehmet Recep Ahmet	Denitsa	Şumen	1/1/927	4.70
572	134	Mehmet Hasan Mehmet	Kozitsa	Popovo	3/9/926	4.41
573	135	Mustafa Abdullah Osman	Menkişevo	Omurtağ	28/1/925	4.75
574	136	Mustafa İbrahim Mestan	Obaka	Popovo	/9/924	5.16
575	137	Mustafa İsmail Mehmet	Gornokrumovo	Omurtağ	28/1/925	4.66
576	138	Mustafa Mustafa Osman	Obitel	Omurtağ	16/9/923	3.25
577	139	Mustafa Hafız Şerif	Varnikon	Omurtağ	16/8/924	4.75
578	140	Mustafa Hasan Mustafa	Çerkovna	Tirgovişte	21/11/921	5.40
579	141	Nazif Mustafa Salim	Denitsa	Şumen	4/1/927	5.57

580	142	Nazif Salim Habil	Podayva	İsperih	15/7/928	2.75
581	143	Necmi Salih İsmail	Soma	Razgrat	15/7/927	3.87
582	144	Niyazi Mustafa Hüseyin	Tirnovitsa	Tirgovište	17/2/927	4.61
583	145	Ömer Ahmet H.Yusuf	İzgreve	Şumen	14/2/928	5.56
584	146	Osman Abdurrahman Osman	Kalino	Şumen	28/3/927	3.04
585	147	Osman Kadir Mahmut	Lovsko	Razgrat	28/2/928	3.95
586	148	Ömer Yakup Musa	Şumen	Şumen		3.51
587	149	Rahim Naim Mustafa	Svt.Gorast	Şumen	8/2/925	5.77
588	150	Recep Rasim Yunus	Svt.Kliment	Şumen	3/3/927	4.41
589	151	Recep Rafi' İsmail	Venets	Şumen	20/2/926	3.16
590	152	Recep İsmail Şaban	Osenovets	Şumen	2/2/929	4.75
591	153	Salim Süleyman Halim	Slançoçlet	Momçilgrat	9/11/930	4.60
592	154	Recep Abdurrahman H.İbrahim		Pravdolop	Ardino	18/5/925 5.69

1946/1947 Yılı YİRMİ İKİNCİ DEVRE Mezunları:

Dipl. Sınıf	Doğum Yeri					
No. No.	ADI VE BABA ADI	Köyü	Kazası	Doğumu	Derecesi	
593	1	Ali Ali Hacı İsmail	Bela Reka	Preslav	25/3/925	4.90
594	2	Ali Mehmet İzzet	Savin	Kobrat	29/9/928	3.83
595	3	Ahmet Mehmet Sait	Kiçenitsa	Razgrat	25/9/926	3.60
596	4	Ahmet Tahir İsmail	Novak	Razgrat	4/7/925	3.60
597	5	Bedrettin Osman	Voyvoda	Novipazar	30/3/925	3.67
598	6	Aydın Hasan Şerif	Osenovets	Şumen	9/11/926	3.33
599	7	İbrahim Halil Mustafa	Rozac	Elena	6/5/925	5.29
600	8	Kabil Ömer Aziz	Çiftlikmahalle	Aydos	12/4/925	4.29
601	9	Kamil Nazif Kamil	Sredkovets	Şumen	31/7/924	4.19
602	10	Lütfi H.Ahmet	Klavenets	Ratgrat	22/9/929	3.83
603	11	Mahmut Salim Sadık	Vladimirovets	İsperih	15/1/926	5.38
604	12	Mehmet Ahmet Ali Osman	Kralevo	Tirgovište	15/1/927	5.
605	13	Mehmet İbrahim H.Yakup	İskalak	Aydos	10/3/926	4.41
606	14	Mustafa Ali Yusuf	Groskopisarevo	Elana	14/3/922	4.54
607	15	Necip Zekeriya Solak	Delçevo	İsperih	30/2/927	4.25
608	16	Ahmet Hüseyin Veysel	Raveno	Kobrat	7/9/923	3.08
609	17	Nurettin Salih İbrahim	Venets	Şumen	3/7/928	3.67
610	18	Ömer Galip Mehmet	Stoyan Mihaylovski	Novipazar	15/8/926	4.79
611	19	Ömer Osman Ahmet	Osenovets	Şumen	7/3/926	3.83
612	20	Osman Mustafa Abdürrahim	Menkisevo	Omurtağ	8/10/928	4.16
613	21	Recep Mustafa Ahmet	Çerna Mogila	Aydos	14/8/923	4.62
614	22	Ruhi Arih Ahmet	Takaç	Novipazar	13/3/923	4.61
615	23	Salih İsmail Molla Mustafa	Palastina	Omurtağ	29/8/923	4.75
616	24	Feysillah H.Recep	Obitel	Omurtağ	7/3/929	5.83
617	25	Hakkı Ahmet Aziz	Osenovets	Şumen	16/6/925	3.08
618	26	Hasan Hasan Raşit	Menkişevo	Omurtağ	4/6/926	4.54
619	27	Hüdaî Salih Hüseyin	Osenovets	Şumen	3/2/925	3.87
620	28	Şaban Mehmet Ahmet	Borets	Şumen	18/5/920	3.62
621	29	Şakir Sadık Mehmet	Tsakrovets	Novipazar	10/10/925	4.08
622	30	Şevki Hasan Necip	Slivak	Şumen	2/22/924	4.33
623	31	Musa Ceber İsmail	Diskovo	Kırcali	1/1/925	3.96
624	32	Kazım Süleyman Sadettin	Gornoprahovo	Ardino	1/2/927	4.
625	33	Hafız Süleyman İsmail Şakir	Topçilarevo	Kobrat	15/6/921	4.04
626	34	Hüsnü Hafız Hasan	Polana	Kobrat		3.67
627	35	İsmail Mehmet Ali	Kralevo	Tirgovište		3.50

628	36	Mustafa Omer	Veliçka	Omurtağ		3.52
629	37	Ali Bayram Ali	Bela Reka	Preslav	20/10/925	4.67
630	38	Ali Ferhat Adil	Prelez	Kobrat	10/5/925	4.
631	39	Emin Yusuf Beytullah	Pamukçu	Novipazar	3/8/928	3.25
632	40	Enver İsmail Hüseyin	Şumen	Şumen	8/3/923	3.96
633	41	İbrahim Tahir Mustafa	Pretovene	Kobrat	24/2/928	4.
934	42	İsmail İsmail H.Mustafa	Zmino	Omurtağ	13/9/925	4.54
935	43	İsmail Recep Ali	Obitel	Omurtağ	7/2/925	4.08
636	44	Mehmet Ahmet Kazım	Prestoe	Şumen	7/5/928	4.08
637	45	Mehmet Hayrullah H.Mehmet	Preze	Pravadı	6/2/929	3.76
638	46	Mehmet Mehmet Mahmut	Preskovene	Kobrat	18/5/928	4.44
639	47	Muhsin Salim Hüseyin	Silistre	Silistre	9/10/927	4.83
640	48	Mustafa Hakkı Şemsettin	Mağlen	Aydos	10/5/929	5.62
641	49	Mestan Mıtlı Osman	Dobromirets	Zlatograta	31/7/928	4.33
642	50	Osman Mustafa Hüseyin	Venets	Şumen	1/10/928	3.50
643	51	Rasim Ahmet Ahmet	Duran	Razgrat	26/9/926	5.12
644	52	Recep Ahmet Osman	İzgreve	Şumen	4/2/929	5.50
645	53	Sami Mehmet	Şumen	Şumen		3.50
646	54	Suat Mustafa Memiş	Şumen	Şumen	24/4/928	3.87
647	55	H.Selim Ömer Selim	Slivopole	Ruse	21/9/922	3.85
648	56	Ömer İsmail Mü'min	Ribenor	Krumovgrat	26/9/925	4.
649	57	Hakkı İsmail Osman	Stoyan Mihaylovski	N.Pazar	12/3/926	4.08
650	58	Halil Hakkı Şemsettin	Mağlen	Aydos	14/10/926	4.83
651	59	Hüseyin Mehmet Ahmet	Mağlen	Aydos	30/1/929	5.79
652	60	Hüsmen Ali Zaim	Şumen	Şumen	10/2/929	3.62
653	61	Şevki Veli Ali Osman	Pretovene	Kobrat	15/12/925	3.79
654	62	Yusuf Şükrü Yusuf	Slivak	Şumen	8/2/929	3.30
655	63	Yakup Halil Ahmet	Mağlen	Aydos	22/3/924	5.20
656	64	Ziya Arif Osman	Çerņiçevo	Krumovgrat	22/10/922	5.64
657	65	Selim Şuayp Aziz	Zirnevo	Tervel	22/8/922	3.12
658	66	Hamit Yusuf	Resyina	Omurtağ		3.21
659	67	Selim Salih Ahmet	Ratlina	Omurtağ		4.
660	68	Ali Niyazi H.Mehmet	Omurtağ	Omurtağ	24/2/927	3.40
661	69	Rafı İsmail Rafı'	Svt.Kliment	Şumen	24/8/925	3.
662	70	Halit Ahmet Halit	İzgren	Şumen	5/6/922	3.25
663	71	Ahmet Mehmet Hacı Ömer	Ciyogarets	Şumen	13/12/928	3.45
664	72	İbrahim Aliş Mehmet	Kroyaç	Razgrat	18/2/926	3.
665	73	Hasan Recep H.Süleyman	Miyeyno	Omurtağ	30/6/926	5.
666	74	Recep Hüseyin Ahmet	Çernokapets	Omurtağ	10/5/924	3.62
667	75	Ferhat Rifat Adem	Prelez	Kobrat	26/5/926	3.83
668	76	Hüseyin Hasan Yakup	Presenik	Aydos	5/11/926	3.62
669	77	Yusuf Şakir Yusuf	Predçe	Pravadı	20/2/926	3.79
670	78	Emin Seyfullah Emin	Kiçenitsa	Razgrat	6/5/925	3.83
671	79	Cevdet Nasuh Mehmet	Todoraykonoyo	N.Pazar	16/6/924	3.25
672	80	Hasan Hüseyin Molla Mus.	Palastina	Omurtağ	29/3/027	3.66
673	81	Sami Hamit Hasan	Sinivir	N.Pazar	12/7/927	3.
674	82	Hasan Hüseyin Yakup	Bela Reka	Preslav	15/6/925	3.16
675	83	Şaban Mehmet Tahir	Menkişevo	Omurtağ	21/9/926	3.
676	84	Ruhi Rafı Mehmet	Svt.Kliment	Şumen	5/3/925	3.55
677	85	Emin Seyit Ömer H.Mehmet	Stroynovets	Elena	12/1/922	3.08.

МУХАМЕДАНСКО АУХОВНО УЧИЛИЩЕ "НЮВВАБ" В ГР. ШУМЕН.
ОТДЕЛ СРЕДЕН

Рубрика:

ЗРЯЛОСТНО СВИДЕТЕЛСТВО

№ 172

Г-н Садру Мустафа Шаданов Мустафов роден на 8 март 1909 год в с. (гр.) Берманска околия Берманска Шумненска област, по народност турчин, поаявик български, завършил средни отаела на МУХАМЕДАНСКОТО

АУХОВНО УЧИЛИЩЕ "НЮВВАБ" В ГР. ШУМЕН, асто изучава сааните предмети: БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, ТУРСКИ ЕЗИК, АРАВСКИ ЕЗИК, ФРЕНСКИ ЕЗИК, КУРАН, ВЕРОУЧЕНИЕ, АЛГЕБРА, ГЕОМЕТРИЯ, ТРИГОНОМЕТРИЯ, ИСЛАМСКА ИСТОРИЯ, ОБЩА И БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ, ОБЩА И ОТЕЧЕСТВЕНА ГЕОГРАФИЯ, БОТАНИКА, ЗООЛОГИЯ, АНАТОМИЯ И ФИЗИОЛОГИЯ, ХИГИЕНА, ГЕОЛОГИЯ, АСТРОНОМИЯ, ХИМИЯ, ФИЗИКА, ПСИХОЛОГИЯ, АИДАКТИКА, МЕТОДИКА И ПРАКТИКА, ЕТИКА, ПЕНИЕ и на зрялостен изпит положен през специалната изпитна комиссия на Край на учебната 1934/1935 година като зряловен абитуриент е показал общ успех 51 / Отличен при повесание 6 / примерно

Настоящото се дава на Садру Мустафа Шаданов Мустафов за уаосторение, че той е завършил СРЕДНИЯ ОТДЕЛ на "НЮВВАБА" в ГР. ШУМЕН, признат за средно спешивно образование от МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ с писмо № 20176 от 28 юний 1933 година.

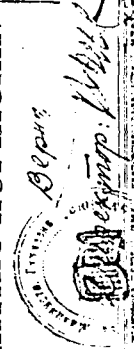
ГР. ШУМЕН, 7 Юли 1935 година АИРЕКТОР: н./ Свирча Рейзун

ПРЕДСЕДАТЕЛ, представител на Министерството на външните работи и изповесанията: ПРЕСТАВИТЕЛ на Главното Министерство:

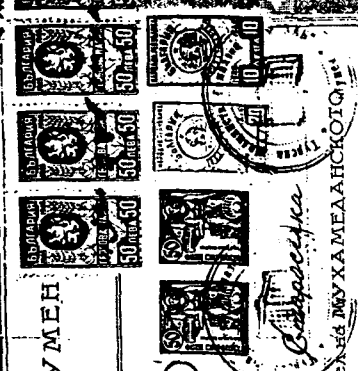
н./ П. В. Висундов н./ Юсейн Юсеи Ахмедов

н./ Велик Курчи
н./ Д. З. Засанов
н./ Мустафа Рейзи Мелишев
н./ Стефан Мелишев
н./ П. Караманов

ИЗПИТНА КОМИСИЯ:

ТУСА МАРИНИСТАЛА ПИДЕЛИМЕ
• НЮВВАБ •
№ 362
21 XII 1929 г.
ГР. ШУМЕН

ДУХОВНО УЧИЛИЩЕ "МЕДРЕСЕ-ТОН-НЮВВАБЪ" ВИСШЪ ОТДѢЛЪ ГР.ШУМЕНЬ

مدیریت عالیہ مدرسہ تون نوباب

ДИПЛОМЪ

№ 333

Г-нъ Хасебъ Бекъ, Мусулманскаго рода, роденъ на 8. Октомврий 1898 г. въ Сливенск. окр. околия Бургас. областъ Шуменска по народность турчина, поданикъ Българскаго отъ Царства и в 1918 г. върнопозване е прекаралъ тригодишния курсъ на училището, като е изучвалъ следнитъ дисциплини: мюсюлманска юриспруденция, обща теория на мюсюлманското право, меджлие, сакки-шер'и, мюсюлманско наследство право, политическа икономия, постановления на шерията за вакъфите, Българско законодателство, Българско конституционно право, обща теория на правото, международно право и административно право, по които г-нъ Хасебъ Бекъ е получилъ право, по които г-нъ Хасебъ Бекъ е пополнилъ презъ учебната 1937-1938 г. установления изпитъ предъ изпитна комисия, като е показалъ общъ успехъ (7/10) с. № 333/34

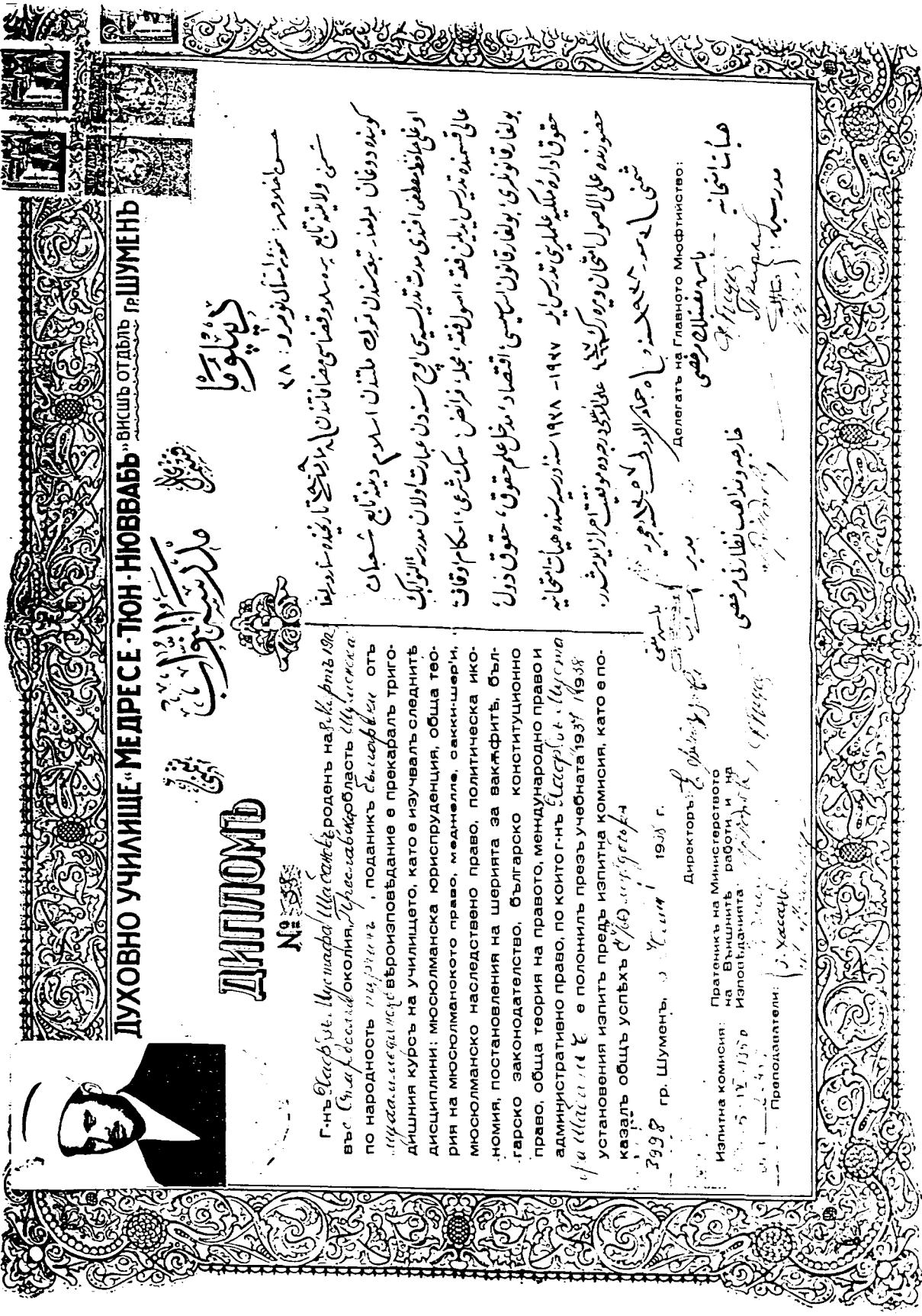
3998 гр. Шуменъ, в 1938 г.

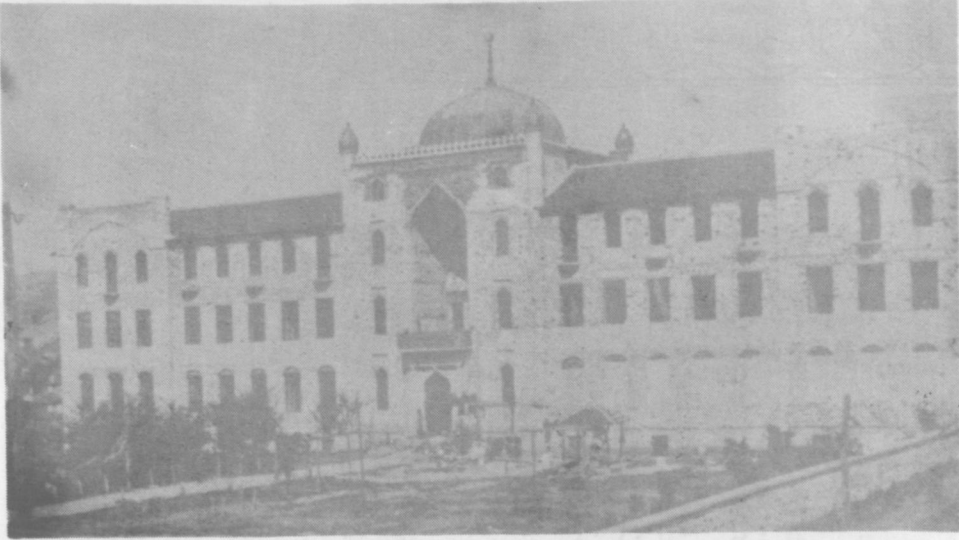
Директоръ: Пратеникъ на Министерството на Външнитъ работи и Исподданачитъ
Испитна комисия: Председатели: Хасебъ Бекъ

دپلوما

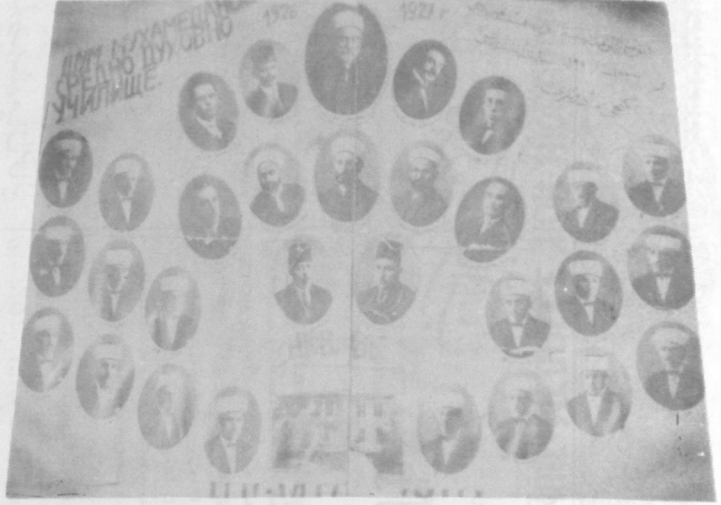
حسن خدیوہ منہ نغمہ سنان نورو: ۳۸
سننی ولایتی تاج بہ سہ سہ و قضای مضامین ان کے بارے میں تاریخہ سناوردیوں کو بیہ دوغمان بلوئہ تہذیب ندرت کے ملتان اسلام دیندایع شعبان اولیٰ علیہ السلام نے اپنی مدد سے عبارت اولان مدرسہ التورک عالی تہذیبہ مدرسہ یسین فقہ، اصول فقہ، مجلہ، فرائض، حکم شرعی، احکام و اوقاف، بولغا قانونی، بولغا قانون سیاسی، اقتصاد، مدخل علم حقوق، حقوق ذول حقوق دارہ مکلیہ علیہ تدریس پر ۱۹۲۷-۱۹۲۸ سنہ ڈیڑھ سہ ماہیہ امتحان میں حضورہ علی الاصول امتحان میں کراہی، علی الاصول میں نو وقت امتحان میں شرفی حاصل کیا۔

Delegatъ на Главното Мюфтиство:
باسمہ مستطاب
ہبات خانجیہ
مدرسہ تون نوباب

RESİM : 2- Nüvvap

RESİM : 3- 1926-1927 ders yılı ikinci mezunları ve öğretim üyeleri

RESİM : 4- Nüvvap'ın 1926-1927 ders yıllarına ait 8. sınıf öğrencileri ve öğretmenleri toplu halde.

RESİM : 5- Medreset'ün Nüvvap 6.sınıf 1932

RESİM : 6- 1927-1928 ders yılında Nüvvap'dan bir sınıf

RESİM : 7- Nüvvab'ın 1933-1934 mezunları toplu halde

RESİM : 8- Nüvvab'dan bir sınıf

RESİM : 9- Nüvvap .....dönem mezunları toplu halde.

RESİM : 11- Dar'ül Muallim'in 1927-1928 mezunları

RESİM : 10- Nüvvap .....dönem mezunları toplu halde.

RESİM : 12- Dar'ül Muallim'in 1926-1927 mezunları toplu halde.

RESİM : 4- Nüvvap'ın 1935-1937 ders yılında 4. sınıfta öğrenim ve öğretmenleri toplu halde

RESİM : 13- Kız Rüştîye talebeleri.

RESİM : 14- Şumnu Karaağaç ilk mektebi 2.ci sınıfı. 1929.

RESİM : 15- Türk Öğretmenler Kongresi 1928.

RESİM : 16- Şenyurt Cemiyeti Mensupları-Şumnu 1932.

RESİM : 17- Türk Maarif Encümeni Varna 1925.

RESİM : 18- Milli Kongre-Silistre 1909.

RESİM : 19- Türk Öğretmenler Kongresi Pravadı/1910

RESİM : 20- Turan Cemiyeti Müzik Takımı.

RESİM : 21- Sofya, Milli Kongre Azaları/1929.

RESİM : 22- Sofya Cıvanı Balibaba'dan bir hatıra/20 Mayıs 1928.

VARNA'DA AKYAZILI SULTAN TEKKESİ

M. Kamil DÜRÜST

 nayurdu Ortaasya olan biz Türklerin, bütün tarihlerinde büyük orjinallige sahip, bir sanatları vardır. Bu sanatın kişiliğine hayran kalınan eserleri dünya sanat tarihini süslerler.

Bu eserler; ahengi, kompozisyon sadeliği ve her türlü mübalağadan uzak rasyonalizmi ile derhal göze çarpar.

Batılı sanat tarihi yazarlarından Gurlith, Saladin, Strzygowki, Diez, Glück, Marçais ve benzerleri yazdıkları eserlerde Türk Sanatına özel bir yer vermişlerdir. Bunlara göre tarihten önceki devirlerden başlayarak Türk Milleti ile birlikte yaşayan ve karakterini koruyan bir Türk Sanatı vardır. Bu sanat, başka ülkelere geçtiği zaman bile yine karakterini korumuş hatta o ülkelerin sanatını etkilemiştir (1).

Örneğin, Balkan ülkelerinin bugünkü milli sanatlarında, Türk sanatının oralarda bıraktığı etkiyi ve izleri görmek mümkündür.

İstanbul Arkeoloji Enstitüsü Müdürüğü yapmış (1930-1941) olan Fransız Arkeoloğu Albert Gabriel, Türk Sanatının, özellikle Selçuk ve Osmanlı devri mimarisinin dünya sanat tarihinde önemli bir yeri olduğunu ispat eden, belgeleyen çalışmalar yapmıştır.

C. Esad Arseven, Sedat Çetintaş, E. Hakkı Ayverdi ve Semavi Eyice de yakın zamana kadar tanıtılması ihmal edilmiş olan Türk sanatının tanıtılması konusunda, önemli çalışmalar ve yayınlar yapmış öncülerdir.

Osmanlı-Türk Mimariisi kendi medeniyetinin milli bir dehasıdır (2) ve bi-

lindiği gibi 15-16-17. yüzyıllar, İslam-Türk Sanatının altın devri olmuştur. Batıya doğru yayılış da yine bu yüzyıllarda en ileri noktalara varmıştır.

Osmanlılar, çağlarının politik nedenleri ve askeri stratejinin icabı olarak Avrupa topraklarına yalnız askeri bir kuvvet olarak yürümemişler. Türk İslam kültür ve sanatını da ege-men oldukları bu ülkelere yaymışlardır. Osmanlı Avrupası dediğimiz Rumeli'nin bereketli toprakları yine bu yüzyıllarda Osmanlıların bereketli mimarî eserleri ile süslenmiş, dolup taşmıştı. Bu Avrupa'da böyle olduğu gibi Asya, Afrika, Arap ülkelerinde, Ege ve Akdeniz adalarında da böyle olmuştur.

Bunlar; askeri, dini ve sosyal mimari eserler idi. Kayıtlara geçmiş, tarihi eser niteliğindeki bu yapıların sayısı, ondokuzbini aşan muazzam bir yeküne ulaşmaktadır (3).

Bugün semincrimizin konusu olan Bulgaristan'da kayıtlara geçmiş eserlerin sayısı dörtbine yakındır (4). Fakat, bu kadar büyük bir yekünden günümüze kalanların azlığı, insanlık

(1) C.Esad Arseven, Türk Sanatı tarihi S.59.

(2) Emin Bilgiç, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri cilt 1 takdim yazısı S.VI

(3) Ekrem Hakkı Ayverdi Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri sayısını 18.000'e ulaştırmaktadır bu yeküne Asya ve Avrupa Arap Ülkeleri ile Ege ve Akdeniz adalarındaki eserleri de ilave edersek 19.000'i aşmış oluruz.Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri cilt IV.s.442.

(4) Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupada Osmanlı Mimari Eserleri s.421

namına, dünya kültür ve sanatı hesabına, büyük bir kayıptır. Kuşkusuz bu azalışın çeşitli nedenleri vardır. Zamanın ve savaşların tahribatı, göçler ve en acısı dinî ve politik nedenlerle planlı bir şekilde yok edilmedir.

Fakat, bütün bunlara rağmen az da olsa günümüze kadar dayanabilmiş eserlere rastlanmaktadır.

Kuruluşları çok eskiye dayanan tekkeler arasında bazılarının Türk Sanat Tarihi içinde özel bir yeri ve değeri vardır (5). Bunların bir kısmı Anadolu'da olduğu gibi bir kısmı da Rumeli'de bulunmaktadır.

Bu tebliğe konu olan Varna civarındaki, Akyazılı Sultan Tekkesi de bunlardan biridir (6) (Varna, beşyüzyirmiyıl Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır). Türk mimarisinin bu güzel eserine; Varna'dan, kuzeyde sahil kasabası olan Balçık'a giden 46 kilometrelik bir asfalt yolla gidiliyor. Yalnız Balçık'a gelmeden sola sapan yola girip bir iki kilometre daha ilerlemek gerekiyor.

Yolun sağında Tekkenin yeni yapılmış muntazam bir duvarı ve ortasında yenilenmiş çeşmesi bulunmaktadır. Duvarın her iki yanından set'de olan tekke alanına çıkılıyor. Burada sekiz sütunlu üstü açık fakat yapıldığında kubbesi olduğu muhakkak olan ve ortasında ufak bir havuzu bulunan bir kameriye yer alıyor. Bunun son dönemde süsleme maksadıyla yapılmış olduğu düşünülebilir (7).

Evvelce buraları gezip gören, yabancı seyyah ve yazarlar tekke hakkında detaylı olmayan bilgiler vermişlerdir.

1846'da Varna ve çevresinde dolaşan Fransız X avier Hommaire De Hell tekke ve civarını incelemiş, 1828 yılında buralardan geçen Rus ordularının etrafı ateşe vermelerini acı bir dille tenkit etmiştir(8). Tekkenin bu geçici işgal sırasında yandığı da söylenmektedir (9).

Tekke ve civarı Türk idaresinden çıktıktan sonra Akyazılı Sultan, Rume-li'nin bazı yerlerinde olduğu gibi Hristiyanlaştırılmak istenmiş ve aziz Athanasius olarak kabul ettirilmek gayreti

güdülmüştür(10).İngiliz araştırmacı F.W Hasluck da, bu saçma iddiaları delilleri ile kesin olarak reddetmiştir (11).

Türklerin çekilmesi ile Romanya devletinin sınırları içinde kalan tekkeyi Jassy (yaş) Üniversitesi Profesörlerinden O. Tafrali 1920 yılında incelemiş üç fotoğrafını kısa bir notla birlikte yayınlamıştır (12).

Yazar, kanaatını şöyle hülasa etmektedir.

"Muntazam kesme taşlardan yapılmış olan yapıda; temiz bir işçilik görülmekte, mimar ve ustaları takdir edilmektedir. Kanaatımızca bu eser Romanya'da bulunan Müslüman yapıların en önemlisidir".

Daha bir çok yazar çeşitli nedenlerle tekke hakkında kısa bilgiler vermişlerdir.

Bazı gezi rehberlerinde de tekkenin ismi geçmektedir (13).

İkinci Dünya Harbi'nde tekkenin bulunduğu Dobruca eyaleti tekrar Bulgarlar'a geçmiştir.

Bulgar İlimler Akademisi tarafından 1965 yılında yayınlanan "Kratka İstoria Na Bulgarska Arkitektyra" Bulgar Mimarlığı Kısa Tarihi isimli kitapta, tekkenin vaziyet krokisi ile türbenin fotoğrafı da yer almıştır.

(5) Semavi Eyice Akyazılı Sultan Tekkesi T.T.K. Ankara Belleten cilt XXXI.s.124, s.592

(6) Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV. s.16. Ömer Lütfi Barkan, Kolonizator Türk Dervişleri Vakıflar Dergisi II(1942) S.347-348 ve Faksimileri, s.384.

(7) Semavi Eyice, Akyazılı Sultan Tekkesi, T.T.K. Ankara Cilt XXXI. s.576.

(8) Xavier Hammaire De Helle, Voyage an Turquie et en perse. Paris 1854 I.1. s.169.

(9) F.Kanitz Donau-Bulgarian, Leipzy 1882, III, s.219.

(10) Semavi Eyice, T.T.K. Ankara Belleten XXXI. S.124, s.575.

(11) F.W.Hasluck. Christianity and İslam under the Sultans Oxford 1929 I, s.90-92.

(12) O.Tafrali, La cite Pontique de Dionysopolis, Kali-Arca, Cavarra, Teke et Ecrene Paris 1927 s.44-47, Lev. XI-XII.

(13) A.Cicio pop Z.Nemeth, Reiseführer durch Rumaenien Bucuresti 1932 s. 270.

Bizlere gerek Akyazılı Sultan hakkında gerek Tekke hakkında detaylı ve doyurucu tarihi bilgiyi Evliya Çelebi vermektedir.

Menakibname ve Velayetnamelerden ve ona mensup şairlerin eserlerinde de Bektaşî Tarikatında Akyazılı'nın önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır (14).

Yemini'nin (XVI.yy. başlarında) yazdığı Faziletname'de onun, zamanının manevi kutbu olduğu bildiriliyor.

Sekizyüzseksenüç olunca hicret
Demi faniden o şah etti rihlet
Hüsam Şah idi ismiyle o sultan
Gani Baba der idi bazı insan
Nişan-u kisveti seb'al mesani
Yerine kutb İbrahim-i sani
Resulün hicretinden anla ahir
Dokuzyüz bir içinde oldu zahir
Adı Akyazılı Sultan'dır kutb
Ki şimdi âleme ol candır kutb

Evliya Çelebi Akyazılı'yı Ahmet Yesevi'ye bağlayıp; Hacı Bektaş halifelerinden olduğunu ve yüzyıldan fazla yaşayıp Sultan II.Murad (1421-1451) zamanında öldüğünü bildirir ve şu bilgileri verir (15).

"Akyazılı: Belh ve Horosan'da büyük atalarımızdan, Türk-i Türkmen Hoca Ahmet Yesevi halifelerindedir. Bu Akyazılı, Bursa'ya Hacı Bektaş Veli ile gelip fetihten sonra, izinle Rum diyarında post sahibi oldu.

Aziz Hazretleri Orhan Gazi asrından II. Murad ki, Ebülfethin pederi Koca Murad Handır.İki kere padişah olmuştur zamanına kadar hayatta kalıp kendisine inananlardandı. Ve Gazi Mihaloğullarından Arslan Bey daima Aziz'in hizmetinde idi (16).Aziz merhum ne tarafa yönelse Arslan Bey'in arkasına binip bağ ve rağ, sahra ve dağ demeyip giderlermiş. Arslan Bey'e bazı fukara: Sultanım Aziz Hazretleri ne zaman arkanıza binse bizler cenabı şerifinize yetişemiyoruz bu ne Allah'ın sırrıdır? diye sormuşlar.Arslan Bey: Vallahi bende ona hayranım ki Cenab-ı Bari bana müthiş bir kuvvet veriyor. Kendimde bir başkalık bulup asla yorulmak bilmi-

yorum. Demiş.

Hâla Azizin bindiği Arslan Bey'in arkasına vurduğu adam eğeri, özengi-leri ile Asitane de zahir ve bahirdir. Nice bin böyle keşif ve kerametten sonra Akyazılı, II.Murad Han asrında vefat edip mezkur Arslan Bey, Azizi kestane ağacının altına defnederek üzerine bir nurlu türbe, karşısına bir asitane inşa ettirmiştir ki, dünya yüzünde emsalsizdir."(16)

Kestane ağacı Eski Türkler'de Kır-gızlar'da, Başkurtlar'da öteden beri bilinen bir ağaç kültürünün alametinden başka birşey değildir (17).

Evliya Akyazılıya ait iki menkıbe naklediyor.

"Bu zat Pravadi'de Müslüman olan Dobruca Kralından izin alarak bu Batova vadisinde yer tutup bir gün kebab pişirip yedikten sonra kebab şişi olan çubuğu yere dikince Allahın emri ile bir kestane ağacı hasil olup o anda meyva verir. Aziz Hazretleri buyururlar ki: "Bu ağacın meyvesi kendi yurdumuzun koruğudur. Bunun sayesinde (gölgesi) de mekanımızdır". Bir veçhile tam kırkyıl o ağacın gölgesinde taat ve ibadet eder. Hâla o kıymetli ağaç bir güzel ağaçtır. Her kimin atına sancı veya kızıl kurt arız olsa, o at kestanesinden yedirse bire birdir. Şifayab olur. Akyazılı Aziz Hazretleri bu büyük ağacın gölgesinde bir yuvarlak yüksek mavî kurşunla örtülü kubbe içinde gömülüdür.

Nurlu sandukasının dört tarafında, güzel yazılı, kelam-ı izzetlerle, gülsuyu kabı, şamdan, buhurdan ile horosankari çırağdanlar çoktur.İnsan içeri girince vücudunda bir titreme hasil olur. Misk ve amber kokusundan ziyaret edenin dimağı kokulanır. Türbedarı da bütün gelip geçene gülsuyu serpip buhur yakar. Dört tarafındaki pencere etrafı i-

(14) L.Nuzhet (Ergun), XVII. Asır Saz Şairleri Fir Sultan Abdal İstanbul 1929 s.48 No: 51 s.58 No:73

(15) Evliya Çelebi Seyehatnamesi, Zuhuri Danışman C:5 s.232-233.

(16) Evliya Çelebi Seyehatnamesi, Zuhuri Danışman C:5 s.232-233.

(17) Semani Eyice, T.T.K. Ankara Belleten XXXI S.124, s.565.

rem bahçesi gibi gül ve nesrin, sümbül ve yasemin örtülü bağlardır ki: Gülistan içinde yerleşen bin bülbüllerin namerlerini ve ötüşlerini işiten ziyaretçilere taze hayat verir. Hakir bu asitaneye varınca sıtmadır diye biraz rahatsızdım. Sanki bu asitaneye girip ruhu aziz için bir fatiha okuyunca hatıra şu beyit düştü, baş tarafındaki duvara Celi yazı ile yazmağa cesaret ettim.

Humma elemim çektim yok zerrece dermanım

Himmet it bana şimdi Akyazılı Sultanım

Sanduka-i şerifin yeşil saf örtüsü altına girerek" dahilek ya aziz" (sana sığındım ya aziz) dedim. Allah bilir bu aciz vücudumu tere batmış buldum. Ama güya yeniden hayat bulup vücudum kuvvet buldu. Allah razı olsun. Sıtmadan kurtulup pirin ruhu için bir hatmi şerif okumaya başladım. Allah Rahmet eyleye"

Evliya Çelebi'nin, Akyazılı Sulta'nın hastalara şifa verdiği hakkındaki inancı, ziyaretim sırasında halen orda yaşayanlar da bana naklettiler. Deva bulamayan birçok hasta bugün bile bu inançla şifa bulmak için türbeye ziyarete gelip niyazda ve dilekte bulunuyorlarmış.

Osmanlı devletinin kuruluşunda Horosan erenlerinin, Gazi erenlerin veya Türkmenler'in büyük ve önemli hizmetleri olmuştur (18). Akyazılı Sultanın da fetihlere katılan Horosanlı Gazi Erenler'den biri olduğu kuşkusuzdur. Belki de bu eren, hiç bir tarikata mensup değildi.

Mezarı etrafında yapılmış olan tesislerin sultanı benimseyen Bektaşiler tarafından kurulmuş olduğu düşünülebilir.

Halihazır duruma göre asitane iki ana yapıdan oluşmuş olarak görülmektedir. Ancak eski kroki ve resimlerden ve temel kalıntı ve izlerinden evvelce bahçede bazı müstemilat binalarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Semavi Eyice Bey'in tahmin ettiği gibi bir mezarlığın da türbenin civarında yer aldığı söylenebilir (19).

Prof. Semavi Eyice tekkeyi ziyaret ederek 1967 de resimlerle birlikte elli sayfa tutan bir monografi yayınlamıştır. Burada: araştırmacılara Akyazılı'nın şahsiyeti ve tekkenin tarihi hüviyeti konusunda yararlanacakları değerli bilgiler vermişlerdir (20).

Türbe:

Kubbesi kurşunla örtülü olan türbe binası usta bir işçilik gösteren kesme taşlardan inşa edilmiş muhteşem bir yapıdır. Esas türbeye; türbeden daha alçak bir giriş mekânından girilmektedir. Burası kare plânlı olup üzerinde ufak bir kubbesi vardır. Tahfif kemeri ile çevrelenmiş kapısı klasik Türk Mimarisi'nin güzel bir örneğidir. Söveleri beyaz mermerdendir. Kemer kısmı ile kesme beyaz mermer ile kırmızı taşlardan meydana gelmiş bir taç gibidir. Tahfif kemeri ile kapı kemeri arasında etrafı kırmızı taştan kuşakla çevrilmiş bir dikdörtgen kitâbe yeri varsa da yazısı yoktur. Rumeli'de pek çok mimarî abidenin kitâbeleri işgal kuvvetleri tarafından sökülerek ülkelerine götürülmüşlerdir (21).

Yine tahfif kemerinin sağ ve sol üst köşesinde bulunan iki rozet taşının yeri de boş durmaktadır. Kapının tamamı dikdörtgen bir silme ile çevrilerek etkili bir görünüm meydana getirilmiştir.

Bu giriş mahallinin içinde sağ tarafta bir dolap, sol tarafta ise mermer söveli bir pencere yer almaktadır. Buradan türbeye açılan kapı, kırmızı taştan söveleri ve taşkın silmeleri ile dış kapıdan daha da süslü ve gösterişlidir.

Sekiz metre çapında olan türbe yedi köşeli plân ile Türk mimarî sanatında tek örnek ve özelliştir. Bu özellik yedi

(18) P. Wittek Deux Chapitres De C'histoire Des Tures De Roum, "Byzantion" XI. (1936) s.302 vd.

(19) Semavi Eyice, T.T.K. Belleten Ankara, Cilt XXXI. S.124 s.579.

(20) Necati Deliorman, Rumeli ve Balkanlarda Türk İzleri "Anavatan Dergisi" I. Sayfa 26. Ekim 1946 İstanbul.

(21) H.K.Skorpil "Bulletin de la societie acheologique de Varna 1909 s.43., P.Mijatev les monument Osmanlis en Bulgarie Roscnik orientalistyeczny, XXIII. (Warsawa) 1959 s.11.

sayısından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi 3 -5 -7 -9 -12 -40 gibi sayılar Bektaşilikte kutsal sayılardır (22).

Zeminde bulunan sanduka temelini boyu 4 metre 48 cm, eni 2 metre 10 cm'dir. Kapının sağ ve solundaki duvarlarda birer dolap nişi yer almıştır. Yan duvarlarda da karşılıklı iç söveleri kırmızı taştan yontulmuş kemerli birer pencere bulunuyor. Bu pencerelerde ufak karelere bölünmüş parmaklık vardır. Duvarların yukarısında da daha ufak birer pencere bulunmaktadır. Kubbenin içi renkli kalem işi süslemelidir. Türbenin içi bomboştur. Hiçbir eşya ve aksesuar kalmamıştır.

Tekke:

Tekke binası; yol tarafında, yüz metre kadar ilerde sol tarafta bulunuyor. Harabe halindedir. Fakat bu harabe vaktiyle burada yükselen mimarî abideyi düşünmemize hayal etmemize bir mani teşkil etmemektedir. Burada da türbede olduğu gibi kesme taştan ustalıklı bir işçilik görülüyor. Taşların renklerindeki ton farkları ayrı bir özellik. Burası da plân olarak türbenin bir benzeri. Yalnız ebatlar büyütülmüş. Türbede olan sekiz metrelik çap burada yirmi metreyi bulmuştur.

Giriş mekânının ön tarafında ortada bir kapısı ve iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Yan duvarlarda ise karşılıklı ikişer pencere ve iki pencere arasında içeride birer dolap yer almaktadır.

Giriş mekânı esas bina inşa edildikten sonra eklenmiş. Fakat iki bina arasında üslup farkı olmadığından, bu ekin fazla bir zaman farkı ile yapılmadığı tahmin edilebilir (23).

Meydana açılan cümle kapısı, küfeki taşından işlenmiş nefis bir işçiliktir. Çerçeveyi meydana getiren silmeler ve ileri taşarak kapı nişini meydana getiren kemer en uygun ölçüler içinde uygulanmıştır. Kapı nişi içinde yayan kemerli kapı açıklığı yerini almıştır. Türbe kapısında olduğu gibi buranın da kitâbe ve rozet yuvaları boştur.

Meydana giriş duvarının iç tarafında kapının sağ ve solunda birer do-

lap nişi bulunuyor. Karşılıklı her iki duvarda birbirinin benzeri olan dikdörtgen silmeli kemerli dört pencere vardır.

Ön cephenin sağ ve sol duvarlarında da birer dolap görülüyor.

Taban döşemesi tamamen bozulmuştur. Bu nedenle Evliya Çelebi'nin bildirdiği ne mermer, ne döşeme, ne seki ve ne de ortadaki şadırvan kalmıştır.

Ocak sivri kemerli ve tuğladan yapılmış, cümle kapısının karşısında duvar kalınlığı içinde dışarı taşmış olarak yer almıştır. Büyüklüğü hemen dikkati çekiyor. Evliya Çelebi iki araba odun aldığını yazmıştır ki, mübalağa etmemiştir. Ocağın sol tarafında derinliği ve genişliği 27 santim yerden yukarı uzanan yekpare taştan oyulmuş üstünde taçı bulunan uzun bir yuva bulunmaktadır. Burası Çırağı Ali ismiyle anılan büyük mumun konulduğu bir yer olabileceği gibi, kutsal olan kepenin de muhafaza edilmesine yarayabilir. Mahya hattını teşkil eden kornijin tamamına yakın bir kısmı sökülmiş veya yıkılmış kalan kısımlar bacanın sağ ve sol tarafında görülmektedir.

Minare gibi görünen taş bacanın bir kısmı duvar üzerine bir kısmı da Poligonun ucundaki yarım dairenin üzerine oturtulmuştur. Külâh kısmı ise tamamen yıkılmış yukarıdan aşağı çatlaklar oluşmuştur. Yedi cepheli gövde yine yedi cepheli papucun zarif bileziği üzerine oturmaktadır.

Evliya Çelebi, "Pir hazretlerinin asrından beri ocak ateşi sönmeyip yemek ve lokmaları devamlıdır. Çünkü adamlardan ve evkâftan gelirleri çoktur", demektedir. Asitane içinde şöyle söylemektedir:

"Ağaçlık bir kuru kenarında. Sivri külâhlı ahşaptan göge baş uzatmış yedi köşeli kargir bir yüksek kuledir. Böyle bir yüksek, tersine dönmüş kubbenin içi nakışlı levha ve tavandır. Ortasında üçyüz kandilli bir çırağdan avize asılıdır. Gece dervişleri bu kandilleri yakıp:

(22) Semavi Eyice T.T.K. Ankara Cilt XXXI s. 124 s. 582.

(23) Semavi Eyice T.T.K. Ankara Cilt XXXI s. 124 s. 583.

nurlu kubbesi nur üstüne nur olup sadık aşıklar marifetle meşgul olup can sohbetleri ederler. Bütün kara ve deniz seyyahları bu asitanenin böyle sütunsuz durduğunu görerek parmakları ağızlarında kalır. Baştanbaşa mermer döşenmiş bir meydandır. Ortada bir şadırvan akmaktadır. Bütün aşıklar ondan içip susuzluk giderirler. Bu asitane ortasında nice yüz adam boyu sarı pirinçten yapılmış her biri, bir padişah yadigarı şamdanlar vardır. Hakir, bu kubbe tavanının tutunmasına hayran kalıp tekenişin Arslan Dede'nin izni ile kubbe tavanı üzerine çıkıp temaşa ettim. Allah'ın büyüklüğü... Usta marangozlar bu kubbe içinde ta alemden tavan üzerine kadar olan bir uzun ağaç sütun koyup nice yüz, bin ağaçları ona bağlamışlar ki, güya bir ağaç orman olmuş. Adamın akli almayıp göz yaşartan bir sanattır. Bu meydanın dört tarafı demir pencerelidir. Bu meydanın etrafını daireleyen kurban postları döşelidir. Her postta bir mezar sahibi bir arifi billah, aşıkı şeyda oturup, her biri, bir ilim ile meşguldür. Bu asitanede marifetsiz derviş yoktur. Hazır olan derviş ve misafirler sefayı hatırla dem vururlar. Kapıların iç tarafları perdelidir. Buranın birer tarafına gelip geçen seyyahların birer eseri, çeşitli ibret verici yazıları vardır ki, bir kaç sene okunsa kifayet eder."

Semavi Eyice monografisinde bu büyük mekânın tavanının bindirme tekniğinde veya bu tekniği andıran bir sistemde tertiplenerek yapılmış ve süslenmiş olabileceğini tahmin etmekte Anadolu tekke ve camilerinden bu şekilde yapılmış tavanlardan örnekler ver-

mektedir (24). Aynı zamanda, Yüksek Mimar Ali Muslubaş ve Gazanfer Erim tarafından çizilmiş asitanenin restitüsyon denemelerini yayınlamıştır. Bunlar konu ile ilgili anlatımlar için önemli çalışmalardır. Ekrem Hakkı Ayverdi de, Bulgaristan'da Osmanlı mimarisi adlı eserinde basık kubbe, köşeli yahut kademeli tekne tavanın bilhassa Rumeli'de pek çok emsalli olduğunu yazmaktadır (25).

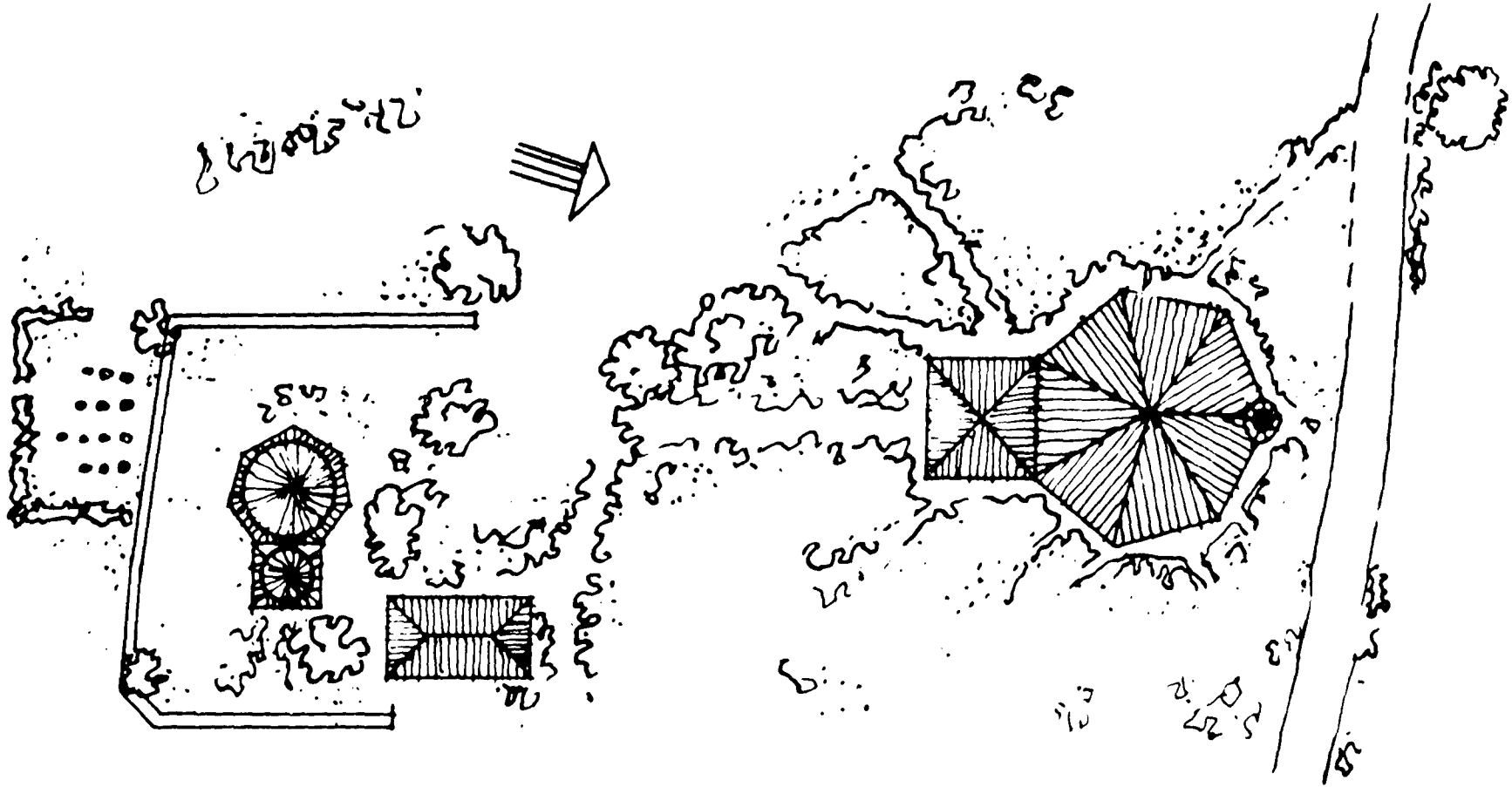
Bindirme tekniği, ta Orta Asya'dan Türk göçleri ile Anadolu'ya gelip günümüze kadar yaşayan bir tekniktir. Bektaşilerin Orta Asya geleneklerine bağlı olarak bu tekniği yaşatmakta önemli rolleri olmuştur.

Sayın dinleyiciler bu kısa vakitte Türk sanatı, Akyazılı Sultan'ın şahsiyeti, türbe ve tekkesi hakkında yaptığım açıklamanın sınırlı olduğunu takdir buyurursunuz.

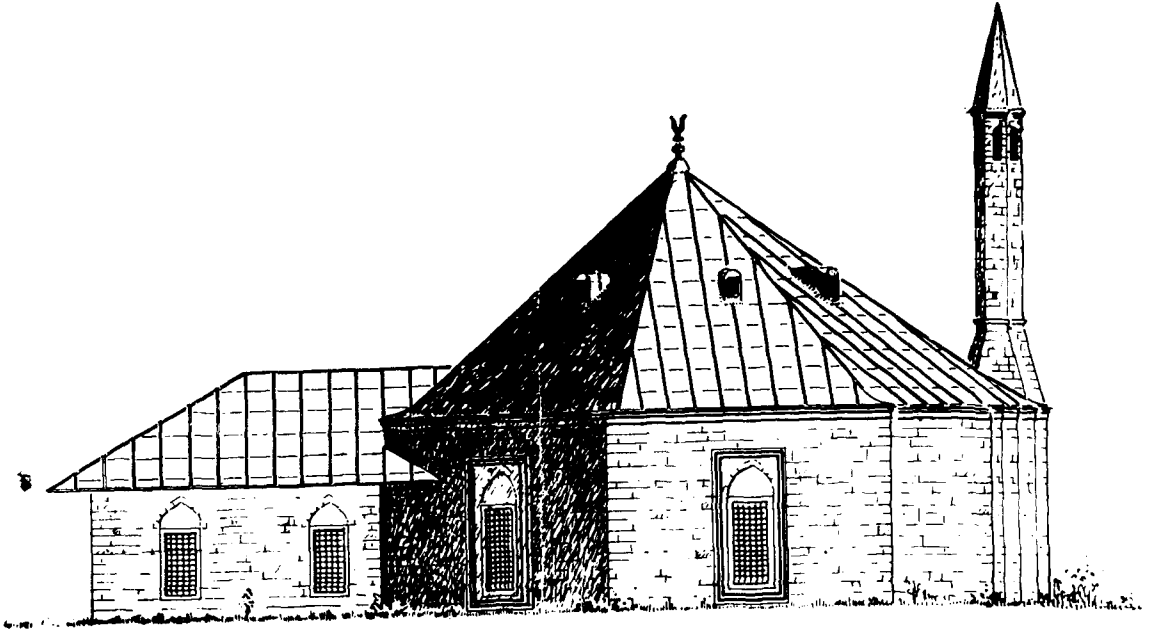
Yaptığım özetlerin: korunması gereken eski bir eser olarak korunmaya alınan bu nadide mimarının akıbeti hakkında bugün Bulgar yetkili ve sanatçıları acaba ne düşünüyorlar bilemiyoruz. Eğer düşünce ve hareketleri eserin kurtarılması yönünde olursa bu sanat tarihine yapacakları eserin hizmet, kendileri için kazanç ve henüz kaçırılmamış bir fırsat ve şeref olacaktır.

(24) Semavi Eyice T.T.K. Ankara Cilt XXXI s. 124 s.88

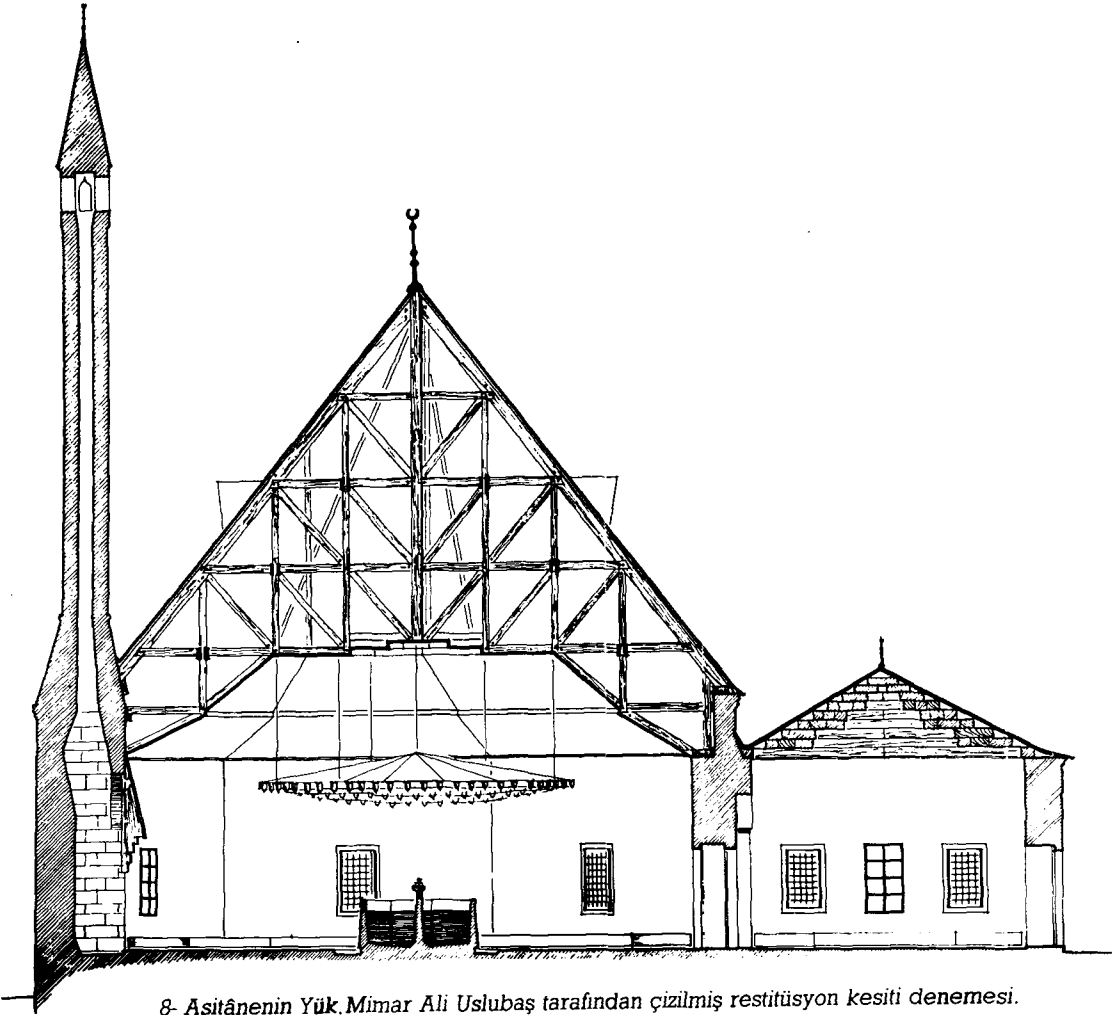
(25) Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Cilt IV. s.588.

6- Türbe ve Tekkenin vaziyet krokisi (Bulgar mimarisi tarihi'ndeki plândan).

7- Asitânenin Yûk. Mimar Gazanfer Erim tarafından çizilmiş restitüsyon denemesi.

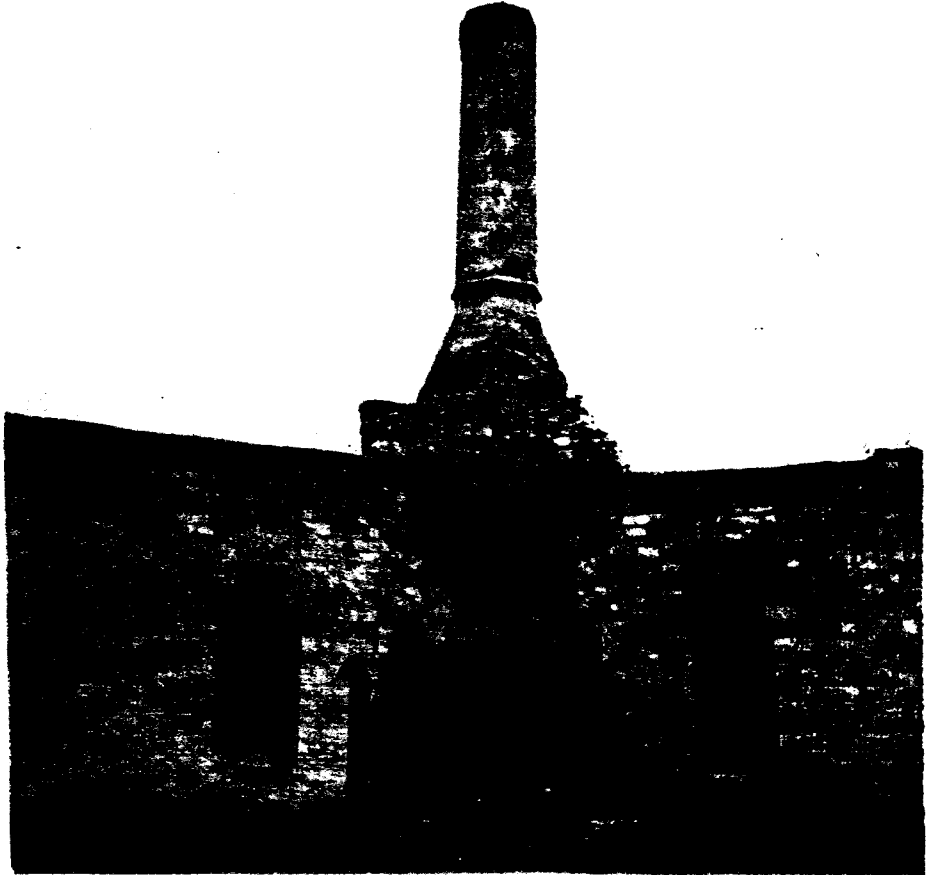
8- Asitânenin Yûk. Mimar Ali Uslubaş tarafından çizilmiş restitüsyon kesiti denemesi.

RESİM 1 : Ana yoldan Akyazılı Sultan Tekkesine giriş ve şadırvan.

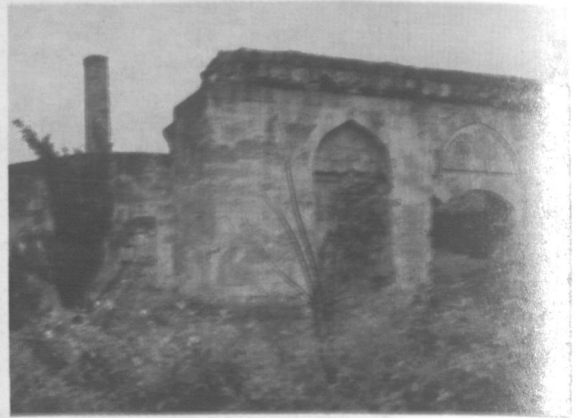
RESİM 4 : Asitânenin ocağı ve bacası.

RESİM 5 Türbe ve giriş kısmının görünüşü.

RESİM 3: Asitânenin medhal kısmı.

RESİM 2: Asitânenin giriş cephesi ve kapısı.

SİLİSTRE SANCAĞI VAKIFLARI VE H. 1006 (1597-1598) TARİHLİ SİLİSTRE LİVASI VAKIF DEFTERİ (No : 561)

Ahmet CEBECİ

A.Osmanlı Devrinde Silistre Sancağı ve Kazaları.

1 388 yılında Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Pravadı, Şumnu ve Silistre kalelerini alarak Osmanlı topraklarına kattıktan sonra Silistre Sancağı teşkil edildi ve Yanbolu, Aydos, Karinâbad, Varna, Şumnu gibi Doğu Bulgaristan şehirleri Silistre Sancağı'na bağlandı (1). Bulgaristan'ın fethi, 1371'de Osmanlı Devleti'ni kendilerine metbû tanıyan Bulgar Kralı İvan Şişman ile, Dobruca Beyi Yanko'nun (2) o sırada Avrupa'da haçlı seferine hazırlanan Hıristiyan devletleriyle gizlice anlaşmış olmalarından dolayı, Bulgaristan'ın haçlılara katılmasını önlemek maksadıyla alınan bir tedbirdir (3).

Osmanlılar Ceneviz Cumhuriyeti ile iyi münasebette olduğundan Cenevizlilerin müttefiki olan Dobruca Beyi'nin ülkesine dokunulmamıştır (4). Ancak Osmanlı tarihleri Dobruca'nın kesinlikle ne zaman ilhak edildiğini bildirmiyor, yalnız Bulgar kaynakları Dobruca'nın Yıldırım Bayezid devrinde 1398'de Osmanlı topraklarına katıldığını bildiriyorlar (5). 1391 yılında Yıldırım Bayezid, Anadolu beyleri ile uğraşırken, Eflâk Prensi Mirçea Tuna'yı geçerek Balkan Dağı'nı aşar ve Karinabad Ovası'nı (6) yağma ve talan eder. Bunun üzerine Rumeli'ye geçen Yıldırım, Silistre'den Tuna'yı geçerek Mirçea'yı tedib eder. Yapılan anlaşmaya göre, Mirçea seferde Bayezid'e yardıma gelecek, yıllık vergiyi arttıracak, Osmanlı Padişahı da Tuna'nın sol sahiline Müslüman yerleştirmeyecektir (7). Bu-

radan da anlaşılıyor ki, 1388'de Bulgaristan'ın fethiyle bu bölgeye yapılan iskân sırasında veya 1389'daki I. Koso-va Savaşı'nın akabinde Anadolu'dan gelen Türk nüfusu Dobruca'ya da yerleşti. Nitekim bazı Bulgar tarihleri de 1388'de yapılan fetihten sonra, bölgenin stratejik önemi gözönünde tutularak buraya Oğuz aşiretlerinin sık bir şekilde iskân edildiğini kaydetmektedir (8).

Bulgaristan'ın fethi ve Silistre Sancağı'nın teşkil edildiği sırada Osmanlı Devleti'nde, Rumeli ve Anadolu beylerbeylikleri olmak üzere iki beylerbeylik vardır (9). Silistre, Rumeli Beylerbeyliği'nin en geniş sancaklarından biridir. Önceleri Paşa Livası (Beylerbeylik merkezi) Edirne, daha sonra Sofya olmuş-

(1) Straşimir Dimitrov v.d., Tolbuhin Tarihi (İstoriya na Grad Tolbuhin), s.13-14.

(2) Bulgar tarihlerinin kasıtlı olarak "Bulgar Prensi" dediği ve adını "İvanko" şeklinde yazdığı Dobruca Beyi, Kuman asıllı Balık'ın torunudur. Bulgar kralına tâbi, fakat Bulgar prensi değildir. (A.Manov, Gagauzlar, s.25).

(3) Neşri, s.241; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. I, s.251.

(4) A.Manov, Gagauzlar, s. 25-26; İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.252.

(5) A.Manov, aynı yerde.

(6) Neşri, s.317.

(7) H.A.Gibbons, Osm.İmp. Kuruluşu (R.Hulûsi tercümesi), İst.1928, s.170.

(8) Tolbuhin (Hacıoğlu Pazarı) Tarihi, s.13.14.

(9) İ.H.Uzunçarşılı, aynı eser, s.502.

tur (10). Ancak hangi tarihlerde nereye değiştirildiği bilinmediği gibi, İmparatorluğun genişlemesiyle sayıları çoğaltılan eyaletlerin (beylerbeylik) de ne zaman kuruldukları konusunda kayıtlara rastlamak güçtür (11). Konumuz olan defterin ait olduğu devirde (XVI asır sonları) Silistre, başlangıçta olduğu gibi, henüz sancaktır ve aynı devre ait 83 numaralı Mufassal defterinin başına derc edilmiş bulunan Silistre Livası Kânunnâmesi'nde geçen "Mirliya için zaptolunur" ibaresinden de bu anlaşılmaktadır (12). XVII asır başlarında Aynî Ali'nin (13) yazmış olduğu "Osmanlı Eyalet Teşkilâtı Hakkındaki Risale" den Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 24 liva bulunduğunu ve Paşa Livası'nın da (eyalet merkezinin) Akkırman olduğunu öğreniyoruz. XVII asrın ortalarında Azak Denizi'nden Karadeniz'e çıkıp Rumeli sâhillerini talan etmeye başlayan Rus kazaklarının akınlarına karşı daha esaslı tedbir alınabilmesi için bu bölgedeki sekiz sancaktan Özü Eyaleti teşkil edilmiş ve Silistre de beylerbeylik merkezi olmuştur (14). XVIII. asır coğrafyacılarından İncicyan (15) Özü Eyaleti'nin üç tuğlu bir paşalık olduğunu kaydetmektedir.

Tanzimattan sonra eyalet yerine vilayet ihdas olunca, Silistre, Kuzeydoğu Bulgaristan ve Dobruca'yı içine alan bir vilayet haline geliyor. 1863 yılında da Silistre, Niğbolu ve Niş vilayetleri birleştirilerek merkez Rusçuk olmak üzere Tuna Vilayeti kurulunca Silistre bir kaza durumuna düşmüş olur.

İlk zamanlarda Edirne Sancağı'na bağlı görünen Yanbolu, daha sonra Silistre Sancağı'nın kazalarından biri oluyor (16). Şumnu'nun da XV. asırda Niğbolu Sancağı'na bağlandığını görüyoruz (17). Bunun dışında Silistre Sancağı sınırları içinde bazı değişiklikler göze çarpar ki, bunlar da yeni kazaların kurulmasıdır. XVII yüzyıl ortalarında (H.1051, M.1641-1642) Silistre'nin daha önceleri Merkez kazasına bağlı olan Kilikadî Köyü halkı Padişaha sundukları şikâyetnâmeden Hacıoğlu Pazarcık Kazası ile Silistre Kazası arasında, merkez Omurfakih Köyü olmak üzere, yeni bir kazanın kurulduğu ve

14 köyün bu kazaya bağlandığı anlaşılmaktadır. Yine XVII yüzyılın ilk yarısında Kâtip Çelebi'nin yazmış olduğu "Rumeli ve Bosna" adlı eserden Şumnu Kazası'nın tekrar Silistre Sancağı'na bağlandığını görüyoruz (18).

Konumuz olan devirde Silistre Sancağı'na bağlı kazalar şunlardır: Brail (İbrail), Silistre, Varna, Hırsova, Pravadi, Tekfurgölü (Tekirgöl), Karınabad (Karinovası), (19). Aydos, Ruskasrı, Yanbolu, Nevâht-i Yanbolu, Ahyolu (20). Bu 12 kaza arasında Yanbolu ve Kazâ-i Nevâht-i Yanbolu diye bir kaza merkezinin iki kaza olarak kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu hususta herhangi bir sarahate rastlanamamakla beraber, geniş araziye sahip bir kaza olmasından dolayı merkeze yakın köylerin Yanbolu Kazası'na, uzak olan

(10) T.Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s.6; İ.H.Uzunçarşılı Rumeli Beylerbeyi merkezi olarak Manastır'ı göstermektedir (s.504).

(11) T.Gökbilgin, aynı yerde (sancak ve beylerbeyliklerin kuruluşu hakkında sarahat bulunmadığını kaydeder).

(12) Tapu Kadastro Gen.Md., Mufassal No:83, v. 12.

(13) Kavanîn-i Al-i Osman der hulâsa-i mazâmîn-i defter-i dîvan, İstanbul 1280:

(14) Evliyâ Çelebi, Seyehatnâme, İst.1313, C.III, s.345 vb.

(15) H.Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi, İst.1964, s.3.

(16) T.Gökbilgin, aynı eser, s.363 vb.

(17) N.Todorov ve B.Nedkov, Bulgar Tarihi için Türkçe kaynaklar, seri XV-XVI, BAN (Bulg. İlimler Akademisi), Sofya 1966, s.266-267 vb.

(18) J.Popov, Jeglartsı, Orlâk, Zirnevo, Sofya 1972, s.28-29 Aynı yerde Cihannüma'nın Hammer tercümesinin 1938'de Sofya'da çıkan Bulgarca özetinden faydalandığı belirtilmiştir. Bu yeni kurulan kazadan bahsederken buradaki köylerin gelirinin yüksek olduğu gibi "dipsiz olan Sultan Hazinesi için sipahiye çok yüksek vergi verdikleri" ve tamamen Türklerle meskûn olduğu belirtildiği halde, "Bulgarlarla birlikte Türk halkının da insafsızca soyulduğu" bildirilmekte, bu neticenin nereden çıktığı belirtilmemektedir. Böylece yerli yersiz her fırsatta Marksizm propagandası ihmal edilmemektedir.

(19) Neşri'de Karinovası olarak geçer (s.317).

(20) Kazaların listesi metin kısmında verilmiştir.

köyler de Nevâht-i Yanbolu Kazası'na bağlandığı tahmin edilebilir.

Silistre Sancağı'nın XVI yüzyıl sonlarında, adı geçen Silistre Mufassal Defteri'nin başındaki Kânunnâmeden de anlaşılacağı üzere, Ahyolu Kazası'na bağlı olan Agatabolu (Ahtopol)'dan, yani bugünkü Türkiye-Bulgaristan Sınırının Karadeniz kıyısındaki başlangıcı olan Rezve (Rezovska) Deresi'nden başlayarak Tuna Nehri'nin döküldüğü yerde biter (21).

XVII yüzyılda Özü Eyaleti kurulduktan sonra Silistre (Özü) Beylerbeyliği'ne bağlanan sancaklar şunlardır: Silistre, Niğbolu, Vize, Kırkilise, Bender, Akkirman, Özü (Cankırman-Ocakof), Kılbodan. İki muhtar voyvodalık olan Eflâk ve Boğdan'ın da Özü Eyaleti'nin kurulmasından sonra

doğrudan pâyıtaht olan İstanbul'a değil, Özü Beylerbeyi'ne bağlandığı anlaşılıyor (22). Böylece bu eyaletin İstanbul sınırlarından sonra Vize ve Kırkilise (Kırklareli) sancaklarından başlayarak Kırım Yarımadasına kadar bütün Batı Karadeniz sahilini, yani Trakya'nın bir kısmı, Doğu Bulgaristan'ı, Dobruca ve Deliorman'ı, Basarabya'yı ve dolaylı olarak da Eflâk ve Boğdan'ı içine aldığı ortaya çıkıyor.

B.1006(1597-1598) YILINDA SİLİSTRE SANCAĞININ GELİRİ

Sancağın vakıf gelirini kıyaslayabilmek için Mufassal (23) ile vakıf defterinde gösterilen vergi toplamlarını görelim. Önce 83 numaralı Mufassal (I. Cilt)'dan sancağın devlet hazinesi (Beytül mâl) için toplanan mukataalarının gelirini görelim.

Mukâtaa-i Livâ-i Silistre

1. Mahsûl-i mukataa-i iskele-i Silistre	566.666
2. Mukataa-i iskele-i Brail	408.479
3. İskele-i Tulça ve Sakçı (İsakça)	561.675
4. İskele-i Varna ve Balçık ve keligra ve Mankalya ve Köstence ve gayrühâ	281.004
5. Mukataa-i iskele-i Ahyolu ve Süzebolu ve Agatabolu	134.530
6. Mukataa-i memlaha-i (Tuzla) Ahyolu	153.000
7. Mukataa-i Tekfurgölü ve Şabla ve Balçık	153.000
8. Nehr-i Karye-i Tavuslu tâbt-i Yanbolu	13.900
9. Nehr-i Karye-i Kavaklu nâm-ı diğer Mihayil	7.950
10. Nehr-i karye-i Demircilü tâbt-i Yanbolu	1.050
11. Adet-i agnâm ve ağıl reâyâ ve eşkünciyân	514.428
12. Mahsûl-i Beytül-mâl-i Hassa	110.000
13. Mahsûl-i Mevkufât	93.333
14. Mahsûl-i mukataa-i bive ve kaçkun	272.498
15. Mahsûl-i mukataa-i Tuzhâne nefsi-i Pravadı	1.000
16. Mukataa-i diğer	14.529
Yekûn:	3.287.060

(21) Ekteki haritaya bk.

(22) Evliya Çelebi, Seyahatnâme C.III, s.330; Burada E.Çelebi; "İki sancak dahi iltizam ile zapt olunurdu. Biri Eflâk, diğeri Boğdan'dır" şeklinde açıklama yapar.

(23) Hadiye Tuncer tarafından yayınlanan Aynı Ali Efendinin (Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet

Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mâlî güçleri ,Ank.1964) eserinin 41. sayfasında Mufassal hakkında "Pâdişah hasları, vezir, beylerbeyi ve diğer yüksek devlet memurlarının has, zeamet ve tımar yazılı defterleridir" denmektedir. İncelemiş olduğumuz defterlerde mufassallarda vakıf köy ve şehirlerin dışındaki vergi mükellefleri kayıtlıdır. İcmal defterinde de tımar sahipleri ve tımarların geliri kaydedilmiştir.

Aynı defterde Silistre Livası'ndaki kazaların dirlik (has, zeamet, tımar)

gelirleri şöyle kaydedilmiştir; bu geliri vakıf geliri ile birlikte görelim:

Kazânın adı	Dirlik geliri	Vakıf geliri	Toplam
1. Brail (24)	576.260 akçe	12.500 akçe	588.760
2. Silistre	1.555.510 akçe	227.788 akçe	1.783.298
3. Varna	987.710 akçe	777.972 akçe	1.765.682
4. Hırsova	1.549.187 akçe	277.956 akçe	1.827.143
5. Pravadı	768.324 akçe	504.260 akçe	1.272.584
6. Tekfurgölü (Tekirgöl)	669.613 akçe	129.292 akçe	798.905
7. Karınâbad	270.182 akçe	366.325 akçe	363.507
8. Aydos	144.007 akçe	764.400 akçe	980.407
9. Rus Kasrı	194.226 akçe	87.018 akçe	281.244
10. Yanbolu	447.415 akçe	215.019 akçe	662.434
11. Ahyolu	394.974 akçe	498.614 akçe	893.588
12. Nevâht-i Yanbolu	144.874 akçe	264.585 akçe	409.459
Cemaat-ı Çakırcıyan (25)	67.000 akçe	-	67.000
Yekûn:	7.769.282	4.125.729	11.895.011
Hazine mukataaları:			3.287.060
Sancağın toplam vergi geliri:			15.182.071

Böylece, Silistre Sancağı'nın 1006 (1597-1598) yılındaki hazine (Beytü'l-mâl), dirlik ve vakıf gelirleri toplamının 15.182.071 akçe olduğu ortaya çıkmaktadır. Sancağın toplam vakıf gelirinin dirliklerin gelirin göre bir hayli az olduğu, dirlik gelirin 1/2'sini, toplam gelirin de ancak 1/4'ünü teşkil ettiği görülmektedir. Sancağın dirlik gelirin yüksek oluşu, stratejik yönden büyük önemi hâiz olan bu bölgede zengin tımarların bulunduğunu ve asker sınıfının da hayli kabarık olduğunu gösterir. Nitekim Aynî Ali Efendi'nin eyâlet taksimâtı ile ilgili kitabında (26) Kırkkilise Sancağı'nda 1 zeamet, 18 adet de tımar gösterildiği halde, Silistre Sancağında 25 zeamet ve 422 de tımar gösterilmiştir. Niğbolu Sancağı'ndaki zeamet sayısı 60, tımar sayısı 344, Mora Sancağı'nın zeamet adedi 100, tımar adedi de 600'dür. Buna göre Mora Sancağı Rumeli Eyâleti'nin 24 sancağından en çok dirliğe sahip olanı, Silistre Sancağı da başta gelenlerden biridir. Zamanla vakıf arazisinin çoğalmasıyla tımarların azaldığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ordunun temelini teşkil eden tımar erbabı-

nın azalması Devlet idarecilerini düşündürdüğü ve bazı yerlerde ihmal edilmiş veya gereği kalmamış olan vakıfların bozularak yine mîrât araziye çevrildiği olmuştur (27). Nitekim, daha Fatih Sultan Mehmed devri sadrazamlarından Karamânî Mehmed Paşa (Mevlânâ C.Rûmî soyundandır) bazı gereksiz vakıfları bozarak devlet hazinesine kazandırmış ve bundan dolayı tarihçi Aşıkpaşazâde (Derviş Ahmed Aşıkî) (28) Mehmed Paşa'nın aleyhinde bulun-

(24) Yer bakımından pek küçük bir kazâ olduğu ortaya çıkan Brail kasabasının kendi geliri 424.546 akçe, 5 köyü ile 1 adet Hass-ı Hümâyûnun geliri ile birlikte kazâ geliri 576.260 akçedir. Vakıf köyü yoktur.

(25) "Çakır", doğan nevinden bir kuş olup, "Çakırcı Cemaati"da bu kuşları yetiştirenlerdi. Paşa'nın avcı maiyyetindedir (Osm. Tar. Bey. Sözlüğü, C.1.s.322)

(26) Aynî Ali, a.g.e., s. 30.

(27) İ.H. Uzunçarşılı, Osm. Tarihi C.I, s.505.

(28) Aşıkpaşazâde, s.192; Müellif'in Mehmed Paşa'ya evkâfı niçin lâğvettiğini sorduğunda Paşa'nın kendisine "Senün de nen aldılar kim bize bunun gibi sual idersin" diye cevap vermesi aralarındaki bir husumeti gösterir. Bu konuda bk: N. Atsız, Osmanlı Tarihleri I. İstanbul 1949, s. 342.

muştur. Daha yukarıda zikredilen Bulgarca eserde (29) Katip Çelebi'nin "Rumeli ve Bosna" hakkındaki eserine atfen, Silistre Sancağı'nda da tımarlı sipaht sayısını arttırmak üzere bazı vakıfların tımara çevrildiğine işaret edilmiştir.

Silistre Sancağı kazaları arasında toplam geliri en yüksek olan Silistre kazasının 1.555.510 akçe dirlik gelirine karşılık ancak 179.788 akçe vakıf gelirinin olması dikkati çekmektedir. Mufassalda kayıtlı olan 399 köy ve kasabaya karşılık yalnız 14 vakıf köyü vardır. Sancağın 413 köy ve kasabası ile en büyük kazası olan Silistre'den sonra 325 köy ve kasabası ile ikinci büyüklükteki kazası Varna'nın toplam geliri 1.611.498 akçe olduğu halde, 285 köy ve kasabası ile üçüncü büyük kazası olan Hırsova'nın 1.668.143 akçe toplam gelire sahip olması da dikkati çekmektedir. Bunun sebebini ziraat üretime dayalı olan Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde aramak gerekir(30). Silistre ve Hırsova kazaları Deliorman ve Dobruca gibi toprağı pek verimli olan bölgelerde yer almışlardır. Dağlık bölgelerdeki kazaların münbit düzlüklerde ve liman gelirleri çok olan deniz ve Tuna kıyılarında yer alan kazalara bakarak daha az gelirlili olmaları tabiidir. Mesela, daha aşağıda şehir ve kasabalar hakkında bilgi verirken de görüleceği gibi küçük Brail kasabasının dirlik geliri 424.546 akçe olduğu halde, Varna gibi sancağın en büyük şehrinin geliri 236.472 akçe, Silistre şehrinin de 215 bin 429 akçe olması Tuna kıyısında bulunması ve ticarete son derece elverişli olmasından ileri gelmektedir.

C. Şehirler, Köyler ve Gelirleri.

Defterde şehir ve kasabalar ayırt edilmeksizin "nefs" olarak kaydedilmiştir: Nefs-i Aydos, Nefs-i Varna gibi. Köyler "karye", daha küçük yerleşme mahalleri de "Mahalle-i Memi Obası", "Mezrea-i Zurnazenci" şeklinde "mahalle" veya "mezrea" olarak kaydedilmiştir.

Mufassal ve vakıf defterlerindeki vergi mükellefleri, ki "hâne-i müslümanân", "hâne-i gebran (müslüman ol-

mayanlar)" ve "Cemaat-ı Kıptiyân" şeklinde belirtilmişlerdir, üzerinde hâne sayımı yaparak tahmini nüfus istatistikleri de çıkarmak mümkündür. Karadeniz sahilindeki Süzebolu, Misivri, Ahyolu, Varna gibi şehirlerde yaşayan nüfusun çoğunluğunun Rum olduğu göze çarptığı halde, iç taraflardaki Aydos, Karınabad, Yanbolu ve Pravadi ile Deliorman ve Dobruca bölgesindeki Silistre, Hacıoğlu Pazarı, Baba (Babadadağ), Balçık gibi kasabaların hemen tamamının Türklerle meskûn olduğu görülür. Mesela, Aydos'ta 5 Türk mahallesi, 1 Gebrân (gayri müslim) mahallesi ve bir de Kıpti mahallesi vardır. Dobruca'daki Baba kasabasında 18 Türk mahallesine karşılık yalnız bir Gebrân mahallesi ve bir de Kıpti mahallesi vardır.

Sancağın başlıca şehirleri ve gelirleri şöyledir:

1.Varna. Sancağın en büyük şehri ve en işlek limanlarından biridir. 7 Müslüman, 11 Gebrân ve 1 de Kıpti Mahallesi vardır. 513 Müslüman, 1152 gayrimüslim vergi mükellefi, 26 hâne Kıptiyân, 27 hâne de avarız-ı divaniyeden muaf kale sakini müselleme vardır. Bundan yarım asır sonra Özü beylerbeyisi olarak tayin edilen Melek Ahmet Paşa ile birlikte önce Varna'ya gelip Rus çapulcularına karşı buraların asayişini sağladıklarını bildiren Evliya Çelebi, (31) Varna'yı şöyle tarif eder:

"Deniz kıyısında su ile çevrili dörtgen kalesi var. Şehir etrafında 10.000 adet bağlar var. Evleri baştan ayağı kârgir duvarlı ve kırmızı kiremitli

(29) J. Popov, a.g.e., s. 28.

(30) Ö.L. Barkan, XV ve XVI asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Mâlî ve Siyasî Esasları (Kanunnâmeler), İstanbul 1937.

(31) E.Çelebi, C.III, s. 307; Evliyâ'nın Rum dediği mahallelerin birçoğu Gagauz'dur. Zira Hıristiyan olan bu Türkler Rum kilisesine bağlı olup Rum ve Slav isimleri almaktadırlar. Varna daha yukarıda bahsedildiği gibi Dobruca beyi Yanko'nun kalesi olduğundan 1388'de Cenevizlerin ricası üzerine bırakılmış, sonra alınmıştı. Bir ara Gagauz Beyliğinin merkezi olduğundan bir hayli Gagauz nüfusunun yerleşmiş olması pek tabiidir.

4.000 adet altlı üstlü âyan ve büyükle-
rin evleridir. 4.000 ev, 7 Müslüman, 5
de Ermeni, Rum ve Yahudi mahallesi
vardır. Hamamlarından en büyüğü Pîrî
Paşa hamamıdır. Yer yer çeşmeleri, se-
billeri ve dâr'ulkur'aları vardır. En
meşhur mektepleri Pîrî Paşa Mektebi
ile Şeyh Müstecip Mektebidir. Ziyaret-
gâhlarından Eski Câmî Avlusu'nda
Şeyh Mehmet Tatar Efendi türbesidir.
Kırımdan Karasu şehrinden olup Hal-
vetî tarikatındandır..."

Evliya Çelebi burada Akyazılı ve
Sarı Saltık tekkelerinden de bahsedir-
yorsa da bunlar Varna'dan bir hayli
uzaktır.

Şehrin XVI yüzyıl sonlarından
XVII yüzyıl ortalarına kadar bir hayli
büyüdüğü anlaşılmaktadır. Mamafih
yukarıda bahsi geçen Rus kazaklarının
şekavetinden dolayı sahil köylerinden
büyük şehirlere akın olması da akla ya-
kın bir ihtimaldir.

Varna'nın vakıf vergisi 236.472 ak-
çe tutmaktadır. Metin kısmındaki kaza
fihristlerinden de anlaşılacağı gibi,
sancağın en yüksek vakıf vergisi bu
şehre aittir. Bu verginin en büyük kıs-
mını 140.000 akçe ile "resm-i dönüm-i
bağât-ı gebrân", yani bağlık vergisi teş-
kil etmektedir. Evliya Çelebi'de olduğu
gibi, incelemiş olduğumuz 561 numaralı
Vakıf Defterinde de bağlık sayısı
10.000 olarak kaydedilmiştir. Diğer
vergi toplamları da şöyledir: İspençe-i
Gebrân 28.800 akçe, öşr-i besâtin(bostan
öşrü) 15.800 akçe, bâc-ı seyyâh, bâc-ı
araba ve kereste ve bâc-ı oflamur ve
bâc-ı mâhi maa' bâc-ı kapan 6.190 akçe
v.s.

2. S ü z e b o l u. Ahyolu Kazası'na
bağlı bir liman şehridir. 1 Türk, 9 da
Gebrân Mahallesi vardır. Toplam vakıf
vergisini 202.800 akçedir. 1133 vergi mü-
kellefi gebrândan ispençe vergisi toplama
28.325 akçedir. Şehrin mum imalât-
hanesi vardır ve en yüksek vergiyi de
52.100 akçe ile burası vermektedir. Di-
ğer vergiler:hınta(buğday) 14.058 akçe,
24.000 akçe balık geliri vergisi, 11.030
akçe mahsûl-i bâc-ı bazar, 10.500 akçe
mahsûl-i Beyt'ül-mâl v.s.,

Evliya Çelebi, Karadeniz kıyısında
mamur bir iskele olup büyük dükkân-
ları olduğunu, dörtgen ve harap bir
Rum kalesi bulunduğunu, 600 kadar ki-
remitli evden ibaret olup câmî, han, ha-
mam, çarşı ve pazarı bulunduğunu kay-
deder (32).

3. M i s i v r i. Aydos kazası'nda bir
liman şehridir. Vakıf defterinde 19
Gebrân(Rum v.d.), 1 Türk ve 1 de Kıpti
Mahallesi var. 20'sinin sahibi Rum,
2'sinin de Türk olmak üzere 22 değir-
men var.

Evliya Çelebi, burayı küçük yapılı
bir kale olup hâkimi tuz emindir, 50
kadar adamı ile idare eder, ekseri
reayası Rum'dur, bağı bağçesi gayet
boldur. üzümü, tuzu, şarabı gayet çok
maktadırlar, dükkânlarının çoğu peksi-
metçi fırınları, balıkçı ve tuzcu dük-
kânlarıdır, diye tarif ediyor (33).

Toplam vakıf vergisi 102.674 akçe
olup, cizye-i gebrân 32.400, ispençe
20.750, kuduz illeti 11.200, beyân-ı
cürm ü cinayet 5.300, gümrük-i iskele-i
Misivri 5.000, hınta(buğday) 5.742
akçedir.

4. A y d o s. Doğu Balkan'ın güney
eteklerinde kaza merkezi olan bir kasa-
badır. 5'i Türk, 1'i gebrân (Bulgar,
Rum) ve 1'i de Kıpti olmak üzere 7
mahalleden ibarettir.

Evliya, buranın bin evli, kiremitli,
5 mahallesi olan ve halkının büyük bir
kısmının Müslüman, diğer reayası da
Bulgar olduğunu, 5 câmiden Büyük Câ-
mi'yi Yıldırım Bayezid'in yaptırdığını
kaydeder. 6 adet hanı ve hamamları ol-
duğunu bildirir (34).

Vergisi vakıflara verilen Aydos Ka-
sabası'nın vergi yekûnu 55.821 akçedir.
Başlıca gelirleri şöyledir: Hınta 9.000
akçe, şe'ir(arpa) 5.500, mahsûl-i bâc-ı
bazar 8.450, ispençe-i gebrân, 3.500
akçe v.s.

5. B a b a (Babadağ). Vakıf fi-
hristinde "Nefs-i kasaba-i Baba" olarak
kaydedilmiştir. 18 mahallesi Müslim

(32) Seyahatnâme C.5, s. 81.

(33) Aynı yerde.

(34) Seyahatnâme C. III, s. 301

(Türk), 1 gebrân, '1 de Kıpti Mahallesi var. Gebrân olarak kaydedilen mahalle-nin isimlerinden Gagauz Türkleri oldu-ğu anlaşılmaktadır. Bu kasaba adını Sarı Saltık Baba'dan almıştır. Sarı Saltık'-ın merkadlerinden biri buradadır. Bu türbe bugün de ayakta. Romanya Başmüftülüğü tarafından tamir gör-müştür. Başlıca Mahalleleri şunlardır: Mahalle-i Câmî-i Atik (II.Beyezıt Camii mahallesi), Sarac Mustafa, Sofular, Acem Hoca, Yergöğü, Alifakıh, Kazan Receb, Ahmedağa, Hazneci, Kadıfendi, Cebeli, Kara Nasuh v.s.

Evliya Çelebi bu kasabayı ve Sarı Saltık Dergâhını uzun uzun anlatır. Mamur bir şehirdir, der.Özü Eyâletinde paşa hası voyvodalıktır.3 bin kârgir bina, altlı üstlü büyük sarayları vardır. Düz ve geniş, dereli, irem bağı güzel bir benderdir. Sarı Saltık Sultanın tekkesine bitişik şirin bir câmî olan Ulu Câmii, Bayezid-i Velt tarafından bina edilmiştir. Ali Paşa Camii (Gazi Ali Paşa Câmii (35) çarşı içinde kursun örtülü şirin bir câmidir. Defterdar Der-viş Paşa Câmii ve bundan başka bir çok mescidi vardır. Üç medresesi, 8 hanı, Üç hamamı 20 adet sıbyan mektebi, 390 kadar dükkânı vardır, diye tasvir eder (36).

Vergi yekûnu 107.350 akçedir. Dobruca'nın iç kısmında bulunduğundan başlıca geliri tahıldır.

Sancağın merkezi olan Silistre dahil olmak üzere diğer şehir ve kasabaların vergisi vakıflar dışında dirlik ve hazineye tahsis edilmiş olduğundan Vakıf Defterinde yer almamışlardır. Evliya Çelebi'nin kasaba olarak zikrettiği Kavarna, Vasilikoz, Burgaz gibi yerleşme mahalleri XVI asır sonlarındaki defterlerde henüz "karye" (köy) olarak verilmektedir.

Mufassalda Tekfurgölü kazası fihristinde (83 numaralı Mufassal) Gönci Bazarı olarak kaydedilen kasabanın hangisi olduğu anlaşılamamakla beraber, liman, gümrük, balık vergisi gibi vergilerden deniz sahilinde bulunduğu cihetle Tekfurgölü'ne yakın olan Köstence Kasabası olduğu tahmin edilebilir.

Silistre sancağı şehir ve kasabalarını 561 numaralı Vakıf Defteri ile 83 ve 86 numaralı mufassal defterlerde verilen bilgiye göre şöyle sıralayabiliriz.

1. Brail	424.546 Akçe
2. Varna	236.472 Akçe
3. Silistre	215.429 Akçe
4. Süzebolu	202.800 Akçe
5. Sakçı	187.885 Akçe
6. Ahyolu	160.566 Akçe
7. Tulça	148.920 Akçe
8. Babadağ	107.350 Akçe
9. Misivri	102.674 Akçe
10.Maçın	82.113 Akçe
11.Agatabolu	57.274 Akçe
12.Aydos	55.821 Akçe
13.Hırsova	50.000 Akçe
14.Yanbolu	45.996 Akçe
15.Tekfurgölü	34.477 Akçe
16.Karinâbad	30.000 Akçe
17.Balçık	30.000 Akçe
18.Gönci Pazarı (Köstence?)	25.131 Akçe
19.Hacıoğlu Pazarı	20.000 Akçe
20.Pravadı	12.000 Akçe
21.Kaligra	12.000 Akçe
22.Madara	7.111 Akçe
23.Rus Kasrı	1.500 Akçe
<u>24.Yeni Pazar</u>	<u>1.200 Akçe</u>
Yekûn:	2.254.905 Akçe

Böylece adı geçen defterlerde "nefs" (şehir veya kasaba) olarak kaydedilen 24 yerleşme merkezinin sancağın 11.248.727 akçe tutan Mukatalar dışındaki vergi toplamının ancak 2.254.905 akçesinin teşkil ettiği, geriye kalan 8.993.822 akçenin köyler tarafından

(35) Bu cami hakkında Romanya Başmüftüsü Jacub Mehmet'in neşrettiği MUSLIMS IN ROMANIA PAST AND PRESENT (Bucureşti 1976) adlı kitapta bilgi verilmiş ve 1522'de bina edildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Gazi Ali Paşa türbesi ile camiinin birer fotoğrafı da neşredilmiştir.

(36) Seyahatnâme c.III, s. 362-370.

toplandığı ortaya çıkmaktadır. Şehir ve kasabaların gelirinde tahıl, bağ ve meyve gibi vergileri de gözönünde tutunca, devrin ekonomisinde tarımın ve tarım ürünlerinin ne derecede hayattı önem taşıdığı kolayca anlaşılır.

Köyler hakkında bir fikir edinebilmek için kazalara göre yerleşme merkezlerinin dağılışını görmek gerekir. Bu dağılış şöyledir.

Kazanın adı		Vakıf	
1.Silistre	413	14 Köy	
2.Varna	325	60 Köy	1.Şehir
3.Hırsova	285	6 Köy	1.Kasaba
4.Pravadı	244	49 Köy	
5.Tekfurgölü	185	22 Köy	
6.Aydos	117	76 Köy	2 Kasaba
7.Yanbolu	116	16 Köy	
8.Rus Kasrı	88	19 Köy	
9.Karinâbad	79	22 Köy	
10.Ahyolu	73	47 Köy	1 Kasaba
11.Nevâhî-i Yanbolu	52	14 Köy	
12.Brail	7		
Yekûn:	1984	345 Köy	5 Kasaba
		1634 mirâ	350 Yerleşim Merkezi

D. Başlıca Vakıf Sahipleri ve Vakıfları

1- Fâtih Sultan Mehmed: İstanbul'daki Ebû-Eyyub-ı Ensârî külliyesi için Karinabad Kazası'nda 2 köyün gelirini vakfetmiştir. Toplam gelir: 26.367

2- Sultan II.Bâyezid Han: Babadağ'daki Sarı Saltık Camii, imareti ve türbesi için Hırsova Kazası'nda 5 köy ile Babadağ Kasabası'nın gelirini vakfetmiştir. Toplam geliri : 118.171.akçe.

Ayrıca Ahyolu, Yanbolu ve İstanbul'daki hayratı için Ahyolu kazasında 1 kasaba ve 25 köy ile Yanbolu kazasından 4 ve Nevaht-i Yanbolu kazasından da 4 köyün gelirini vakfetmiştir. Toplam vakıf geliri: 524.512.akçe.

3- Yavuz Sultan Selim Han: Muhtelif hayratı için 49 köy ve 1 kasaba gelirini vakfetmiş. Toplam geliri; 603.646.akçe.

4- Kânûnt Sultan Süleyman Han: İstanbul ve diğer yerlerdeki hayratı için Aydos Kazası'nda 1 kasaba ve 12 köyün gelirini vakfetmiştir. 172.950 akçe.

5- Sultan II. Selim Han: İstanbul, Edirne ve diğer yerlerdeki hayratı için Varna, Tekfurgölü, Pravadı, Ruskasrı, Karinâbad ve Aydos kazasında 90 köyün gelirini vakfetmiştir. Toplam geliri: 834.386.akçe.

6- Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vâlidesi Mehd-i Ulyâ Ayşe Sultan: Yanbolu içindeki hayratı için Yanbolu'daki Saray-ı Amire'nin gelirini vakfetmiştir. Geliri: 14.660 akçe.

Adı geçen Valide Sultanın delâletiyile Saray-ı Amire'den ref'olan reyadan ve konar göçer yürüklerden bir kısım halkın Kutup Dağı'ndan ormanın bir kısmını tarlaya çevirdikleri ve hükm-i şerif ile Bekçiköy adı verilen bu köyün gelirinin de (5.024 akçe) Vâlide Sultanın vakfına eklendiği kayıtlıdır.

Ayrıca Yanbolu'nun Sekban köyünde oğlunun bina ettirdiği Cami-i şerif için de Yanbolu'da 1 hamam, 1 bozahane ve 1 kervansaray yaptırıp yıllık geliri 10.332 akçeyi vakfetmiştir. Tayin ettiği cihetler: hatip, imam, müezzinler, mütevellit, hâfızlar, muallim ve halifesi, kayyum, kurbançı, mum, hasır, kitaplar, kapı ve pencere camları, hamamın tamiri ve camları, havluları, börekçi fırınının harcı, keçe v.s.dir.

7- Mahzune (Mezcûbe)Hârun vâlide i merhum Saaddet Giray Han: Yanbolu'daki hayratı için 30.000 akçe nakdiye vakfetmiş olup murabahasından hasıl olan 3.450 akçenin sarfını da şu cihetlere şart eylemiştir: edâhanân, nezaret, hatim okunması, muallim, tebâreke okunması, kandil gecelerinde helva yapılması ve dağıtılması, noktacı, aydınlık için mum ve temizlik işleri.

8- Valide-i Şehzade Sultan Mehmed (Hürrem Sultan): Şehzade Camii ve külliyesi için Rus Kasrı Kazasında 2, Aydos kazasında 1 Kasaba ve 44 köy, Ahyolu kazasında 22 köy, toplam 68 köy ve 1 kasabanın gelirini vakfetmiş: 558.678 akçe.

Yine Kânunt Sultan Süleyman tara-

fından şehzade Mehmed ve Cihangir adına yaptırılan hayrat için Aydos ve Ruskasrı kazalarından 7 köy vakfedilmiş olup toplam geliri: 38.570 akçedir.

9- İsmihan Sultan: Sultan II. Selim'in kızı ve Sokollu Mehmed Paşa'nın zevcesi olan bu hanım sultan İstanbul'da olduğu gibi Silistre sancağının da çeşitli yerlerinde çok sayıda hayrat yaptırmıştır. Muhtelif kazalardan 10 köyün gelirini vakfetmiştir. Toplam geliri: 37.178 akçedir.

10- Davut Paşa (eski sadrîâzamlardan): Varna'da 3, Rus Kasrında 1 ve Aydos'ta 4 olmak üzere 8 köyün gelirini hayratı için vakfetmiştir. Toplam geliri: 72.002 akçedir.

11- Pîrî Paşa ve Abdüsselâm Bey: Silistre kazasında 13 köyün gelirini İstanbul ve Silivri'deki hayratları için vakfetmişler: 175.788 akçe.

Piri Mehmet Paşa'nın Silivri'deki imaretine vakfettiği Babadağ Kasabasında bir han, 1 bozahane ve dükkânları vardır. Yıllık geliri: 11.000 akçe. Varna'daki hamamının yıllık gel.11.000, buzhânesinin 3 yıllık geliri 13000; 6 fırının yıllık geliri 530, 5 adet dükkânının yıllık geliri 380 akçedir.

12- Sokullu Mehmed Paşa ile Çoban Mustafa Paşa da Silistre Sancağı'ndan birer köyü hayratına vakıf kaydetmişlerdir.

13- Rakkas Sinan Bey Karınâbad'daki hayratı için aynı kazadan 6 köyün gelirini vakfetmiştir. Toplam geliri: 88.786 akçedir. Bu akarı Karınâbad'daki câmiinin görevlilerine ve ihtiyaçlarına, hasta ve yoksullara yardım için sarfoluna diye şart etmiştir.

14- Mustafa Ağa (Yeniçeri ağası) : Yanbolu'daki Eski Câmî için Nevâhi-i Yanbolu kazasından 5 köyün gelirini vakfetmiştir. Geliri: 72.354 akçedir.

Yukarıda saydığımız başlıca vakıf sahiplerinden başka Evkâf-ı Müteferrika" adı altında yüzlerce yerli vakıf ve hayır sahibi kaydedilmiştir. Bunların kazalara göre yekünlerini belirtmekle yetineceğiz.

Silistre kazası: 46 adet vakıf kaydının dağılışı şöyledir:

Camii ve mescidlerin görevlileri, mum, hasır v.s. ihtiyaçları:	12 kişi.
Kur'an ve dua okunması için	16 kişi.
Mektep ve muallimler için:	4 kişi.
Zâviyeler (5 z.) için:	5 kişi.
Pınar ve çeşme bakımı için:	6 kişi.
Kervansaray:	1 kişi.
Şehir ve mahalle avârızı için:	1 kişi.
İmaret için (1):	1 kişi.

Adı geçen hayır kurumları için toplam 234.000 akçe vakfedilmiş olup yıllık geliri 56.500 akçedir. Diğer vakıf akarları da : 176 dükkân, 2 fırın, 1 mahzen, kiralık ev-oda ve zemin 70, değirmen 2, 1 pazar yeri, 8 bağ ve bağçe, 1 çayır, 1 hamam, zâviyeler için de 15 koyun, 13 sığır, kazan, haranı, sahan v.b. eşya vakfedilmiştir.

Varna kazası :196 vakıftan 67'si camii ve mescitler için, 2'si medrese, 8 mektep ve muallimler, 4'ü zâviyeler, 115'i hatim ve dua okunması için, 7'si çeşme pınar bakımı, 1'i köprü ve 1'i imaret için gelir vakfetmiştir.

Gelir olarak Toplam 963.830 akçe nakit (yıllık geliri 144.570 akçe). 74 dükkân, 19 mahzen, 2 arsa, 1 pazaryeri, 9 ev, 18 hücre, 5 bağ ve bağçe, 1 hamam, 10 fırın, 16 değirmen, 1 buzhâne, vakfedilmiştir.

Pravadi Kazası : 48'i kadın 95'i erkek olmak üzere toplam 143 kişi vakıf bağışında bulunmuştur. Bunlardan 108'i câmî ve mescidlerin ihtiyacı ve kur'an okunması için şart etmiş. 5'i zâviyeler için, 1 mektep, 1 medrese, 2 kaldırım, 13 çeşme ve pınar bakımı, 6 mahalle avârızı, 8 köprü, 18 lojman ve mesken içindir. Bir çeşme ve bir köprü tamiri için 2 Hristiyan (zımmı) vatan-daş da para vakfetmiştir. Bu hayır eserleri için 18 dükkân, 1 anbar, 3 ev, 1 han, 2 hamam, 24 değirmen 15 bağ ve bağçe, 1 çayır ve 556.740 akçe nakit para vakfedilmiştir.

Aydos Kazası : 8'i kadın 40'ı erkek olmak üzere 48 kişi vakıf tescili yaptırmış. 37'si câmî görevlileri ve bakımı

ile Kur'an okunması için, 1'i zaviye, 1'i mektep, 2'si çeşme ve pınar bakımı, 10'u mahalle avarızı, 7'si köprü, 2'si mütevellî için şart etmişlerdir. Vakıf geliri olarak 44 dükkân, 2 ev, 1 bozahâne, 1 ahır, 1 hamam, 1 anbar, 3 değirmen, 5 bağ ve bağçe, 135.000 akçe de nakit para tayin edilmiştir.

Karınabad Kazası : 49'u kadın, 91'i erkek olmak üzere toplam 140 kişi vakıf yapıp tescil ettirmiştir. Bunlardan 90'ı camii ve mescid ihtiyaçları ile Kur'an okunması için, 1'i zaviye, 6'sı pınar ve çeşme bakımı, 37'si mahalle avarızı, 5'i köprü bakımı, 3'ü tevliyet için vakıfta bulunmuş. Vakıf geliri olarak 20 dükkân, 1 kervansaray, 4 hamam, 1 bağ, 5 değirmen, 1 bostan, 1 mezraa, 1 dükkân yeri ve 266.710 akçe nakit para vakfedilmiştir. Bu kazanın 9 köyü de berat-ı hümayûn ile vakf-ı âmm yapıp geliri ayende ve revende-ye, (gelen geçen misafirlere) sarf olunmak üzere tahsis edilmiştir.

Yanbolu ve Nevahe-i Yanbolu kazalarından toplam 166 kişi (63'ü kadın, 103'ü erkek) vakıf sahibidir. Toplam 660.000 akçe nakit para ile bir

çok dükkân, han, hamam, kervansaray, fırın ve benzeri akarları hayır kurumları için vakfetmişlerdir.

Ahyolu kazası'nda vakıf eserleri az olup, Sultan II.Bayezid'in Camii, Molla Bedreddin Muallimhânesi, 1 hamam ve 1 imarethâne kayıtlıdır.

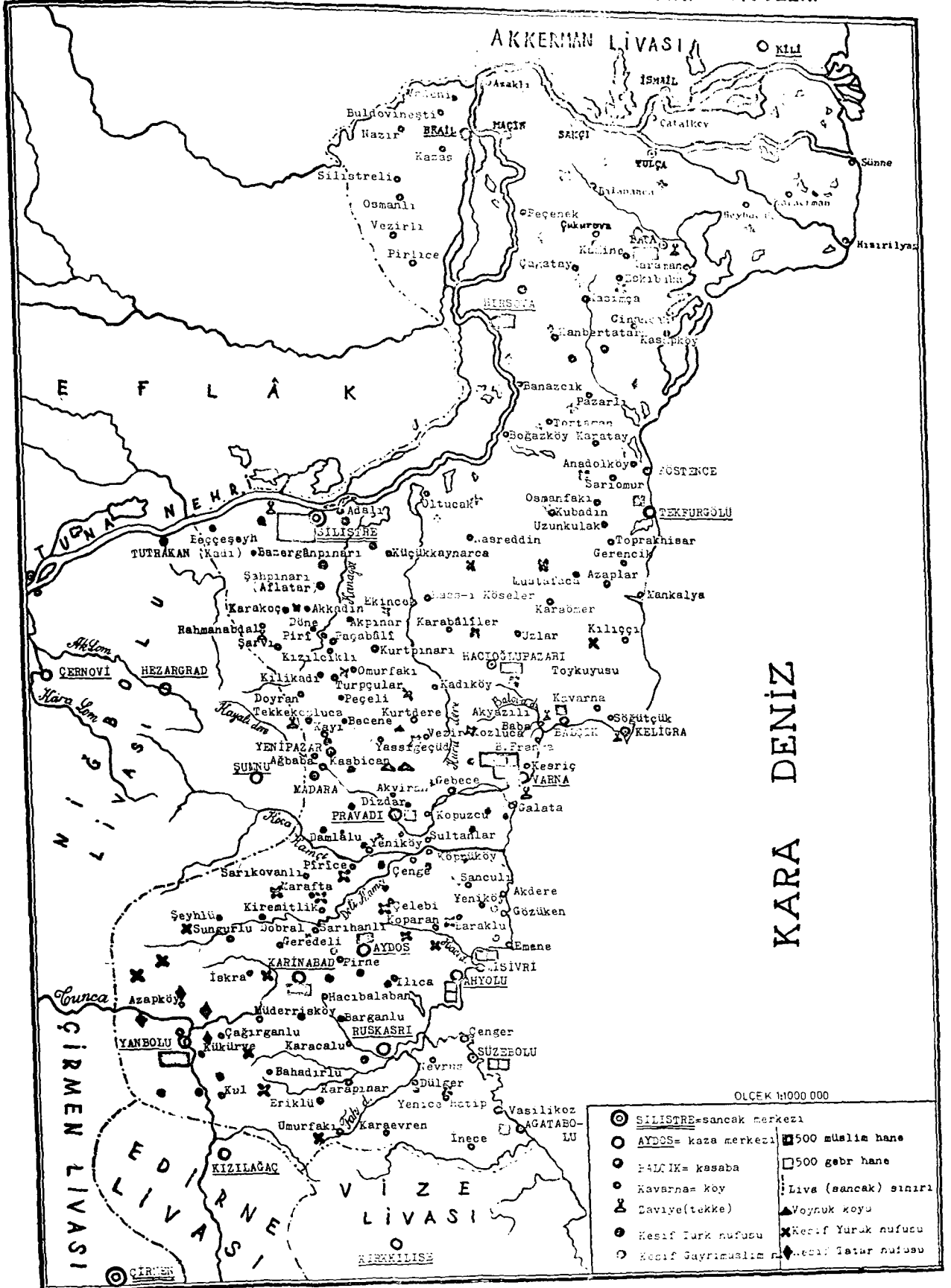
Diğer kazalar bugün Romanya topraklarında bulunduğundan konumuz harici tutulmuştur.

Netice olarak, yukarıda zikrettiğimiz hayır kurumları ve bunlara gelir tayin etmekte pâdişahlar ve aileleri ile ileri gelen devlet adamlarının yanısıra, halktan da birçok hayırsever kişilerin topluma hizmet ve sosyal dayanışma uğruna âdeta yarış ettiklerini görmekteyiz. Bugün tarihi yalan ve iftirâ kampanyası ile tahrif ederek Hitlervârf uygulamalarına mesnet arayan Bulgar yönetimi ve emrindeki sözde bilim adamları, saydığımız bu gerçekleri hangi akıl ve mantığa dayanarak reddedebilirler. Tarihi arşivlerimiz ve Türk'ün tarih boyunca gösterdiği hoşgörü ve adalet anlayışı, varlığı ile sabit değil midir!

Resim 1- Eski tarihimizden bir hatıra

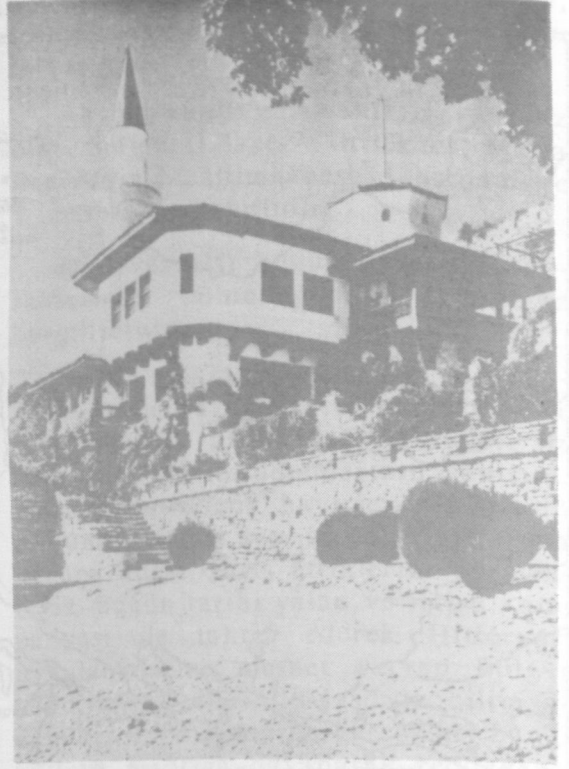

XVI. YÜZYILDA SİLİSTRE SANCAĞI ve BAZI VAKIF KÖYLERİ

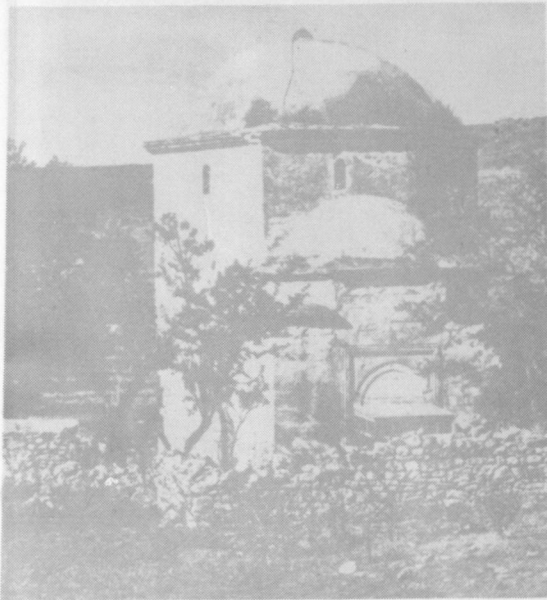

Resim 2- Bulgaristan - Silistre yöresinden bir hatıra

Resim 3- Balçık sarayı ve camii

Resim 4- Silistre yöresinden bir türbe

Resim 5- Eski tarihimizden bir hatıra

Resim 6 — 7 Silistre yöresinden müslüman mezarlığı

cehennemde, Fokan'ın yanına yerleştirilmiştir. Bu tür mezarlar Kıbrıs, İran, Lübnan, Rumeli ve İtalya'da da görülmektedir.

bu tür mezarların en güzel örneği, 12. yüzyıla ait olan Macaristan'da 25 kadar çeşitli örnek kalmıştır. Romanya'da ise 15. Her iki bölgede de bu tür mezarlar, antik dönemden itibaren kullanılmaktadır.

Abdülhak (Fevziye) Saltuk Hamid Ak

Resim 8- Silistre yöresi etnoğrafya ve folklorü

Resim 9- Silistre yöresinden tarihî bir hatıra

BULGARİSTAN'DA TÜRK MİMARİ ESERLERİ

Dr.İ.Aydın YÜKSEL

1 4. yüzyılın ortalarından itibaren Rmeli'ye geçen atalarımız, adım Balkanlar'a doğru yayılmışlar ve Anadolu'nun özbeöz Müslüman Türk halkını bu yeni topraklara yerleştirmişlerdir. Böylece tamamen Türk unsurların kurduğu yeni iskân merkezleri teşekkül etmiştir. 16.yüzyıl sonuna kadar ahalişi tamamen Müslüman Türk olan veya nisbeti %50 ilâ %80 e varan şehir ve kasabalar sayıca az değildir. Bu yeni halk tarafından fetihlerden hemen sonra imar hareketleri başlamış ve şehirler, kasabalar, köyler çeşitli sosyal eserler donatılmaya başlamıştır. Önce câmi, medrese ve mektepler, daha sonra bedesten, han ve kervansaraylar, hamamlar, çeşme ve imâretler inşa edilmiştir. Böylece şehirlerin çehresi, siluetleri kısa bir zamanda Türkleşmiştir. Bunlara nehirler üzerindeki köprüleri, yol üzerindeki kervansarayları, zâviyeleri, kaleleri de ilâve edebiliriz. Bu yeni fâtipler mekân tuttıkları toprağa böylece damgalarını vururken yerli halka büyük bir müsamaha ile muamele etmişlerdir. Onlardan günümüze kalan çeşitli eserler ve bizzat zamanımıza intikal eden insan unsurları buna şahittir. Bu yeni fâtipler isteselerdi bugün bir tek Hristiyanın bile Balkanlarda yaşaması mümkün olmazdı.

Son on yıl içinde yapılan çalışmalarından çıkarılan neticelere göre Romanya'da 235, Macaristan'da 725, Yugoslavya'da 6615, Arnavutluk'ta 1015, Yunanistan'da 3370 ve Bulgaristan'da 3340 ecdad yâdigârı Türk eseri tesbit edilmiştir. Yekün olarak 16000. Bunlara Kıbrıs, Girit, Limni, Rodos ve 12 ada

dâhil değildir.

Bugün ise bu çok medeni komşularımızın eline bıraktığımız takribi 16000 eserden ne kalmıştır? Hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğimiz bu meçhulü biraz olsun aydınlatmaya çalışalım. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, o da Sırpaların, Bulgarların, Rusların ve Yunanlıların tırpanından geçtikten sonra elde kalan bir avuçtur.

Macaristan'da 25 kadar çeşitli eser kalmıştır Romanya'da ise 15. Her iki memlekette de kalanlar titizlikle korunmaktadır. Daha düne kadar elimizde olan Yugoslavya'da bu rakam 1025 dir. Üstelik bu memlekette Müslümanlar yeni câmiler inşa etmektedirler. Arnavutluk ve Yunanistan'da kalmış bulunan âbidelerin adedini vermek ise hemen hemen imkânsızdır. Fakat yukarıdaki nisbetlerden fazla olmadığı kanaatindeyiz.

Bulgaristan'a gelince bir zamanlar nisbeten daha rahat gezilebilen bu memlekette tam tesbitler yapılamamıştır. Bundan sonrası da şüphelidir. Fakat 3340 olarak tesbit edilen âbidelerin 2356 sı câmi ve mescid, 420 kadar medrese ve mektep, 42 si imâret, 174 ü tekke, 116 sı han, 113 ü hamam ve ılıca, 27 si türbe, 24 ü köprü, 75 i çeşme, 26 sı kervansaraydır. Diğer kale, saat kulesi, bedesten, çarşı, vs. yi saymıyoruz. Bunlardan en iyimser bir hesapla 80 kadarının zamanımıza intikal ettiğini söyleyebiliriz yani %2.5 kadarı. Şimdi bazı şehirlerde bulunan eserleri görelim:

Ahyolu (Pomeria)-Sultan Hamid Al-

likte tesbit edilen 33 eserin 27 si câmidir. Saruca Paşanın burada bir câmii, imâreti, hamamı, kervansarayı vardı. Bugün ise bânfsi belli olmayan ve yapısı yeni bir "Eski Câmi" ve birkaç mezartaşı bulunmaktadır.

Hezargrad (Razgrad)- Deliorman bölgesinde ve yiğitlerin harman olduğu bu kasabanın 1898 den önce çoğunluğu Türk idi. Kasaba İbrâhim Paşa vakfıdır ve onun câmii ve külliyesine sâhipti. Bizim tesbitlerimize göre, 41 eserin 19 u câmi idi, ve köyleriyle beraber 176 eser vardı. İbrâhim Paşa Câmii 1976 da metruk, son cemaat yeri yıkık, kapısı zincirli idi. Fakat doğruluğu tam olarak kesinleşmeyen bir gazete haberine göre bu câmi buldozerlerle hem de güpegündüz yıktırılmıştır. Bugün mevcut olan 1017/1608 tarihli Ahmed Bey Câmiinin kubbesi kiremitle kaplıdır. Demir Baba (Dede) zâviyesinin de hâlâ itibar gören bir tesis olduğunu öğreniyoruz.

Şehrin yok olan eserleri içinde Kasım Paşa'nın Câmiini ve Yahya Paşa'nın medresesini sayabiliriz. Bir de Hezargrad'a bağlı SEVAR kasabasında bir câmi olduğunu biliyoruz.

İhtiman - Meşhur Lala Şâhin Paşa tarafından fethedilmiş olan bu şehirde tesbit edilen 35 eserden 19 u câmidir. 1966 da mevcut olan Gâzi Mihaloğlu Mahmud Bey'in câmiini zikredebiliriz. O tarihlerde çok harap olan bina şimdi ne haldedir bilemiyoruz. Burada bugün mevcut olmayan Köprülü Mehmed Paşa Hamamını, Ali Paşa, Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa hanlarını saymakla yetinelim. İhtiman yakınında olan Karagöl ve Karinabad da birer câmiin varlığını biliyoruz.

Karlıova (Karlova)- Filibe'ye tâbt olan bu kasabada bânfsi belli olmayan bir câmi mevcuttur. 1969 da depo hâlinde olan bu câmi, daha önce 1876 da Bulgarlar tarafından yakılmış, sonra kilise ve daha da sonra depo haline getirilmiştir.

Kırca Ali - Hasköy'ün bu nahiyesinde bulunan pek az eserden günümüze kalan bir câmiden, resmi sayesinde bilgi sahibi oluyoruz. Bir de Pazar Câ-

miinin mevcut olduğunu görüyoruz.

Kızanlık - Gülleriyle meşhur olan bu kasabada bulunan 32 eserden 12 si câmidir. bugüne kalan Ali Bey Câmii (veya Eski-Ulu) çatılı bir yapıdır. Halbuki 1898 den önce 16 câmi varmış.

Köstendil - Bu şehirdeki 91 yapıdan 31 i câmidir. 1969 da mevcut olan Kânûnî veya Fâtih Câmii, müze olarak kullanılan Ahmed Bey Câmii ve 874/1469 tarihli Vezir İshak Paşa'nın köprüsünü sayabiliyoruz. Aynı zamanda Kadın köprüsü de denilen bu köprü, 89.50 m uzunluğundadır. Şehirde şimdi mevcut olmayan Eski Sultan Murad, İmâret, Süft Mehmed Paşa, Gâzi Süleyman Paşa Câmileri ve hamamı bulunmakta idi.

Koşukavak: (Krumograd) - Burada da bir câmi olduğunu biliyoruz

Niğbolu (Nikopol)- Burada hâlâ Yıldırım'ın haykırışının izlerini taşıyan kalesi durmaktadır. Dört köşe olan bu kaledeki 7 mescidden biri Yıldırım Hân'a aitmiş. Şehirde tesbit edilen 74 eserden 38 i câmidir. Bugün nelerin var veya yok olduğu bilinmiyor.

Plevne (Pleven) - Son asırda müstesnâ bir savaşa sahne olmuş bu kasabanın Osmanlı idaresinde iken 18 câmii varmış. 1876 daki harpten sonra nüfus 14000 e düşmüş ve câmilerin ekserisi harap olmuş. Bizim tesbitlerimize göre 57 eserden 24 ü câmidir. 19. yy. sonlarında çekilmiş resimlerden Kadı Sarı Hüseyin ve isimsiz bir câmiin o tarihlerde var olduğunu anlıyoruz. Halbuki, Mihaloğlu Ali ve Süleyman Beylerin camileri, medrese, imâret ve zaviyeleri ve dört Mihaloğlunun (Gâzî Ali, İsa, Hızır, Mehmed Beyler) türbeleri bu mübârek beldededir. Bunlara Süft Mehmed Paşanın Câmii, medresesi ve imâretini de ilâve edebiliriz.

Ruscuk (Ruse) - Tuna kıyısında olan bu mühim limanın 1861 deki resimlerinden şehrin minârelerle dolu bir Türk şehri olduğu görülmektedir. Tesbitlere göre burada 93 câmi, 11 medrese, 12 mektep, v.s. vardı. 1897 tarihli bir fezlekede 33 câmi'in yok edildiği, o zaman 2,5 milyonluk bir nüfusa sahip olan Bulgaristan'da ancak 600 bin Tür-

bümlerine göre 19 yy.ın sonlarında 8 câmiden bir tane kaldığı görülüyor.

Aydos(Ajdos)-Bu kazada köyleriyle birlikte 74 eser tesbit edilmiştir. 1898'den önce ahalinin büyük bir kısmı Müslüman imiş. Bugün bir câmiin var olduğunu biliyoruz. Buraya bağlı Kiremidlik köyünde de bir câmi, medrese ve mektebin yakın zamanlara kadar mevcudiyeti söyleniyor.

Balçık-Buradaki 55 eserden 36'sı câmi idi. Balçık Câmi 1928'lere kadar mevcuttu. Buraya yakın bulunan Batova-Tekkeköy'de Akyazılı Sultan Tekkesi kısmen ayakta. Evliya Çelebi'nin uzun uzun bahsettiği bu Bektaşî Asitânesinin tarihi bilinmemektedir. 1828'de Rus orduları tarafından ateşe verilmiştir. Bugün ise türbe, cümle kapısı, muazzam ocağı, şadırvanı durmaktadır.

Brestovene-Türkçe adını bulamadığımız bu yerde literatüre dayanarak bir câmi olduğu anlaşılmaktadır.

Cebel-Burada da çatılı bir câmi olduğunu görmekteyiz.

Cisr-i Mustafa Paşa (Svilengrad)-Edirne'ye 30 Km. ve Meriç üzerinde bulunan bu kasaba adını Çoban Mustafa Paşa'nın köprüsünden almıştır. Köprü hâlâ durmaktadır. 1528 yılında inşa edilmiştir. Sülüs celisi ile yazılan kitabesi de durmakta olan bu muazzam köprünün boyu 295 m.ve 20 gözlüdür. Eski gravürlerde ve 1964 de çekilmiş bir resmi vardır.Köprünün yayında Mimar Sinan yapısı bir Haseki Sultan Câmi ve imâreti 19.yy. sonlarına kadar mevcuttu.

Eğridere (Ardino)-Burada da bir câmiin bugün mevcut olduğunu yayınlardan biliyoruz.

Filibe (Plovdiv)- Evliya Çelebi'nin "Şehir-i azâm" dediği bu beldenin 1570'lere kadar 4000 ilâ 4500 olan nüfusunun %86 sı Türktür. Kamus, 1876 da Rus işgalinde bir gecede 20 camiin yıkıldığını, hisarda büyük bir camiin ve çok sayıda mescidin olduğunu söylemektedir. Evliya 53 câmi saymaktadır. Bizim tesbitlerimize göre bu sayı 78 e yükselmiştir. Diğer yapılarla birlikte 143 eser tesbit edebiliyoruz. Bugün ne kalmıştır? Şehrin

içinde 3 câmi, bir hamam ve bir türbe. Bunlardan birisi Hacı Hasan Bey Mescidi basit bir yapıdır. Diğer Hüdavendigâr Câmiidir. Cuma Câmi veya Câmi Kebir de denilen bu yapı, garip diyarın garip yadigarıdır. İçinde namaz kılınabilmekte fakat ezan okunamamaktadır. Minaresi firûze renkli çinilerle satrançlı olarak tezyin edilmiştir. 3. câmi Şehâbeddin Paşa'nındır. Edirne'de hamamı ve üç mescidi ve bir köprüsü bulunan Paşanın türbesi de câmiin yanındadır. Buradaki hayrâtından medrese ve imâreti yok olmuştur. 1444 de inşa edilen câmi 1969 da tâmir edilmiştir.Filibe'de bildiğimiz 9 hamamdan tek kalan çifte hamam Hacı Hanzâde'nindir ve bugün depo olarak kullanılmaktadır. 1900 lerde mevcut olan Kârhâne Câmiini elimize geçen resimlerden anlıyoruz. Filibe Kalesi'nin Hisar Kapısı durmaktadır.Evlere gelince, bugün tâmir edilmektedir. Sahipleri sürülmüş, bugünkü gâsıplarının adıyla anılır olmuşlardır. Hepsi de 18 ve 19. asır yapılarıdır. Türk adıyla anılan birtek İsmail Bey Evi vardır. Lamartin'in misafir kaldığı Türk Konağı, Mavridi Evi adıyla kartpostal olarak satılmaktadır. Bu mühim şehrin şimdi yok olan mühim eserlerinden Zağanos Paşa, Çelebi Sultan, Mehmed Paşa Câmilerini, Ömer Paşa, Karagöz Paşa, Şehâbeddin Paşa Medreselerini, 14 tekkeyi, Koca Mustafa Paşa ve Şehâbeddin Paşa İmaretlerini, Şehâbeddin Paşa, Rüstem Paşa, Mehmed Paşa, Zal Mahmud Paşa Hanlarını ve Şehâbeddin Paşa Köprüsünü sayabiliriz.Filibe'nin köylerinde de bir hayli eser bulunmakta idi. Tesbit edilebilen 187 aded eserin 169 u câmi idi. Bunlardan Markovo Köyü'nde İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in ve Şahin Köyü'nde Karlzâde Ali Bey'in Câmi, Konuş'da Minnetoğlu Mehmed Bey'in câmi, imâreti, kervansarayı ve türbesinin akıbetleri bilinmemektedir.

Hacıoğlu Pazarı (Tolbuhin)- Burada bulunan Hacı Osman Câmiini de yayınlardan öğreniyoruz.

Habib Köy (Viladimirovitsi)-Burada "Zobu" câmi mevcuttur.

Hasköy-(Haskovo)- Köyleri ile bir-

kün sağ kalabildiği anlatılır. 1966 da Hacı Mehmed Câmii'nin, Seyyid Paşa Câmii'nin ve isimleri belirlenmeyen 3 adet câmiin mevcut olduğu anlaşılıyor. Daha önce ise, Abdülbakı Paşa, Ali Paşa, Mesih Paşa, Mustafa Paşa, Rüstem Paşa'nın câmilerinin var olduğunu bilmekteyiz.

Samakov - Burada tesbit edilen 39 eserden 21 i câmidir. Bugün 1983 de Bayraklı Câmi durmakta idi. Bu câmiye yakın olarak bilinen bir çeşmenin de mevcut olduğunu tahmin ederiz. Fakat, Câmii Atik, Hünkâr Câmii, Malkoç Bey Câmii, tekkesi ve türbesinin bugün ayakta olmadığını biliyoruz.

Silistre - Özi eyaletinin merkezi olan bu şehirde tesbitlere göre 32 mescid ve câmi, 4 medrese ve 40 mektep mevcuddu. Daha 1570 de 18 mescid ve câmiin varlığı bilinmektedir. Bugün bu yekûnden kalan Bayraklı Câmii ve Kurşunlu (Sinan Paşa) Câmii mevcuttur. İvaz Paşa, Yıldırım, Muhsinzâde Mehmed Paşa, Sinan Paşa câmileri, Sinan Paşa medresesi, hamamı ve 6 çeşmesinin âkıbetlerini biliyoruz.

Sofya - Rumeli eyaletinin merkezi idi. 1520 de 3300 olan nüfus 1546 da 7000 olmuştur. Kamus'a göre de 1887 den önce 45000 e yükselmiştir. Tesbitlerimize göre, merkezde 82 câmi, 7 medrese, 19 mektep, 15 imâret, 13 han 11 hamam mevcuddu. Bugün ise Banya Başı diye mâruf Seyfullah Efendi Câmii durmaktadır. Kubbeli bir yapıya sahip olan ata yâdigârı çok merkezi bir yerdedir ve göstermelik de olsa içinde namaz kılınmaktadır. Bir diğer yâdigâr da 1969 da mevcut olan Mahmud Paşa Câmii'dir. 9 kubbeli olan bu eser ise bugün müze olarak kullanılmaktadır. Süft Mehmed Paşa Câmii ise kiliseye çevrilerek muhafaza edilmiştir. Siyavuş Paşa Câmii'nin yakın zamanlara kadar var olduğunu biliyoruz.

Şumnu (Sumen)- Bu pehlivanlar şehrinde merkezde 63, köylerinde 130 câmi tesbit edilmiştir. 1976 da Şerif Halil Paşa Câmii müze halinde, medresesi metruk vaziyette idi. Aynı tarihte Hacı Ahmet (Klak) Câmii ve bir han da mevcuddu. Nasuh Paşa Câmii'nin yakın

zamanlarda, Saat Câmii'nin de 1882 de yıkıldığını öğreniyoruz. 63 câmiden kalanlar bildiğimiz kadarıyla bunlardır. Halbuki Sadrazam Cezayirli Gâzî Hasan Paşa'nın zâviyesi ve türbesi burada bulunuyordu.

Tatar Pazarcığı (Pazarcık) - 1570 lere kadar nüfusunun tamamının Türk olduğu bilinen bu beldede 1650 de 18 mescid vardı. Bizim tesbitlerimize göre 33 câmiye yükselen bu yekûn daha sonra 2 ye düşmüştür. 1983 de Paşa Câmii'nin var olduğunu biliyoruz.

Varna - Meşhur savaşların sahası olan bu liman şehrinin 16. yy. da nüfusunun %70 i Türk idi. Burada 42 si câmi 64 eser tesbit edilmiştir. Bunların mühim olanları şunlardır: Ahmed Paşa, Osman paşa, Pirt Paşa câmileri ve Pirt Paşanın medresesi, mektebi, hamamı ve çeşmeleri. Pirt Paşa Câmii'nin 1829 da Rus gülleleriyle yıkıldığını tarih bize söylemektedir.

Vidin- Kuzeyde Tuna kıyısında olan bu kasabada 51 i câmi 86 eser tesbit edilmiştir. Kalesi 2. Mahmud zamanında yeniden yapılmıştır. Bugün Câmi-i Cedid denilen Pazvant oğlu Osman Paşanın câmii, kütüphanesi ve kabri durmaktadır.

Yanbolu-Edirne'ye çok yakın olan bu kasabadan Evliya Çelebi bahsederken 17 câmi, 3 medrese, 11 mektep v.s. ve Kırım Hanları Sarayından da söz eder. Bizim tesbitlerimize göre 49 eserden 23 ü câmidir. 1969 da bilinen Eski Câmi 1978 den sonra Konser salonuna çevrilmiştir. Yine 1975 den sonra tamir edilerek çarşı haline sokulmuş olan bir bedesten mevcuddur.

Yenice Zağra- Eski Zağranın bir nâhiyesi olan bu yerde tesbit edilen 3 câmiden biri olan Saruca Paşa Câmii harap olarak durmaktadır. Bir de Ali Paşa Hamamı mevcuttur.

Eski Zağra- 1516 ve 1530 da nüfusunun tamamı ve 1570 de %98 inin Türk olduğu tahrir defterlerinden çıkarılmaktadır. Evliya Çelebi; 17 câmi ve mescid,42 mektep,5 hamam saymaktadır.Bizim tesbitlerimize göre 24 câmi görülmektedir.1878 den önce ise 20.000

nüfusa sahip olan bu nahiyede 1 câmi, 10 han, 5 hamam mevcuddu. Zağra Müftüsü Hüseyin Râci efendi kaleme aldığı hatıratında 1876 tarihindeki Bulgar ve Rus zulmünü bir görgü şahidi sıfatıyla elim bir şekilde anlatmaktadır. 1876 daki işgalde Hamza bey (Eski Câmi) Camii soyulmuş, Kazak atlarına ahır yapılarak, Kur'an-ı Kerimler ayaklar altında çiğnenmiş, daha sonra câmiin minaresi yıktırılarak tahrip edilmiştir. Ayrıca kabristandaki kabirler açılarak kemikler çıkarılıp yakılmış, 14 câmi yıkılmıştır. Kasaba ve köylerde de 3200 Türk'ü idam etmişlerdir. Balkanlardaki birçok kasaba ve köy yaşadığı halde Zağra'nın bu derece tafsilatla tarihe mal edilmiş olmasını Hüseyin Râci Efendi'ye borçluyuz. Bugün Hamza Bey Câmii bütün bu elim vak'alara rağmen ayakta durmaktadır. Bu garib memleketin nice devletlilerinin hayratından Ali Paşa, Sarıca Paşa Câmilerinden, Ali Paşa Medresesi'nden ise şimdi eser yoktur.

Zıştovi (Svistov) - Tuna sahilindeki bu kasabadaki 26 eserden 24 ü câmidir. Bunlardan At Pazarı Câmii 1966 da mevcuddu. 1877 de yapılan bir gravürde Ulu Câmiin yakılmasının resmi bulunmaktadır.

Faydalanılan Kaynaklar:

E.H. Ayverdi, A.Yüksel, İ.Numan,

G.Öztürk, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Romanya-Macaristan, I.c., 1.2. Kitap, 1980, Yugoslavya, II. c., 3. Kitap, 1981, Yugoslavya, III.c., 3. Kitap, 1981, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, IV. c., 4,5,6. Kitap, 1982

Semâvî Eyice, Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi, T.T.K. Belleteni 1967, XXXI.c.s.551-592

Semâvî Eyice, Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü, Cısrı Mustafa Paşa, T.T.K. Belleteni 1967, XXVI. c., 112. sayı, s.729-752

Semâvî Eyice, Sofya Yakınında İhtimanda Gâzî Mihâl Oğlu Mahmud bey İmâreti Câmii, Kubbealtı Akademi Mec. Nis. 1975

Hâlid Bey Fezlekesi, Eşref Eşrefoğlu, Bulgaristan Türkleri'ne Dâir Bir Rapor, Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Der., 1. sayı, 1972, s. 19-36

Hüseyin Râci Efendi, Târihçe-i Vak'a-i Zağra, Haz. Ertuğrul Düzdağ, 1001 Temel Eser, İst. Tarihsiz.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi, Rumeli Hayrat Eserleri, Yazma Ü.K.İ.M. Kemal Kütüphanesi, 2466 ve 2475 nr.

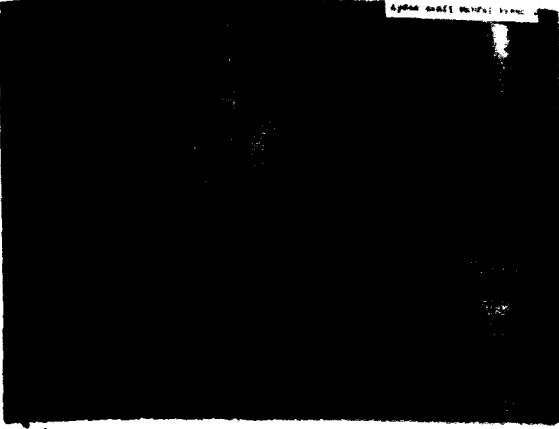
Mosques and Muslims in Bulgaria, 1981

Tercüman Gazetesi, 8.4. 1985

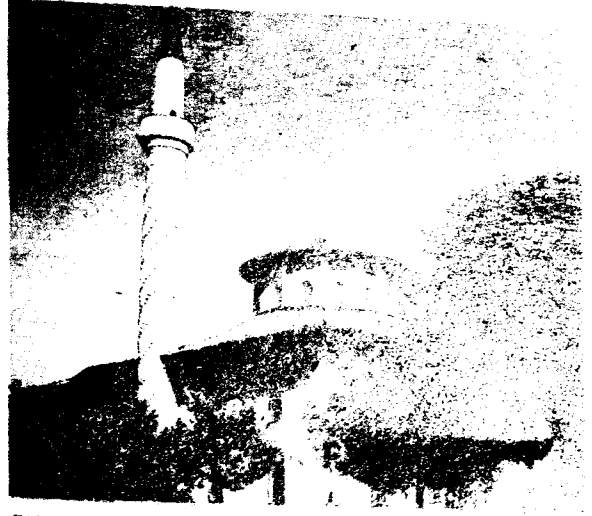

Filibe'deki Türk eserlerini gösteren harita

RESİM 1 : Aydos Camii mahfeli.

RESİM 2 : Samakçı Bayraklı Camii

RESİM 3 : Ardino'daki Çarşı Camii'nin yerli Türk müzeliplerinden, Hoca Ramiz tarafından yapılan süslemesi.

RESİM 4 : Yanbol, Bedesten.

RESİM 5 : Pazarcık Pasa Camii'nden bir görünüş

RESİM 6 : Yastıbof Köyü Camii.

BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK VAKIFLARI VE VAKIF ABİDELERİ

Sadi BAYRAM

 elçuklular ve Osmanlılar, gittikleri her yerde, öncelikle adaleti tesis etmişler, daha sonra ise, şehirleri vakıf yolu ile imâr ve ihya etmişlerdir. Ahilik Teşkilâtı ile esnaf ve sanatkâra otokontrol sistemi getirmiş, manevî değerlere büyük saygı duyarak insanlık şefkât pınarını gönüllere akıtmıştır. Tekke ve zaviyelerle iyi, güzel ahlâkı yaymaya çalışmış, bir nevi halk üniversitesi olmuş, olgunluğun yollarını göstermiştir.

Türkler, feth ettikleri her şehirde, öncelikle dinî ibadetleri için ulu camîler, yanına mektep, medrese kurmuşlar, bunların idâmesi için de hayrî ve sosyal amaçlı vakıflar tesis etmişlerdir. Hayrî ve sosyal amaçlı tesisler: sıbyan mektebi, medrese, imâret, darüşşifa (hastahane), han, hamam, köprü, su yolları, arasta, bedesten, kervansaray, kütüphane ve benzeri müesseselerdir.

Atalarımız, bugünkü Bulgaristan'da da çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi ve çeşitli kütüphanelerde bulunan eserler ve kayıtlar dışında, sadece Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 402 adet vakıf kaydı bulunmaktadır.

Vakıfların şehirlere göre dağılımı şöyledir:

Şumnu'da	33,	Zagra-i Atik'de	21,	
Filibe'de	38,	Karın-âbâd'da	9,	
Ziştovi'de	10,	Akçakızanlık'ta	7,	
Silistre'de	20,	Razgrad'da	6,	
Cumapazarı'nda	2,	Darı-dere'de	5,	
Hasköy'de	1,	Doyran'da	1,	
İslimye'de				
13,	Köstence'de	1,	Varna'da	22,

Ceberoğlu'nda 1, Sultanyeri'nde 5, Usturumca'da 1, Yenipazar'da 1, Vidin'de 5, Lofça'da 1, Niğbolu'da 5, Prevadi'de 3, Ruscuk'da 16, Hacıoğlupazarı'nda 5, Balcık'da 15, Koşukavak'da 1. Yanbol'da 1, Aydos'da 4, Plevne'de 5, Ahıçelebi'de 9, Köstendil'de 10, Çırpan'da 6, Samako'da 5, Uzuncaâbad'da 11, Sofya'da 12, Killi İsmail Geçidin'de 6, Lom'da 2, Doğancılar'da 1, Tatarpazarı'nda 11, Cisri Mustafa Paşa'da 6, İzladı'de 2, Eğridere'de 8, Servi'de 3, Tırnova'da 35, Mevrekop'da 7, Elhadlı'da 1, Kırcaali'de 7 vakıf bulunmaktadır. Vakıflar Bölge Müdürlükleri'nde bulunan belgeler bu rakamın dışındadır.

Sözkonusu vakıflardan bazı isimler zikretmek gerekirse: 1630 tarihli Yemen Fatihi Sinan Paşa'nın Uzuncaâbad Vakfiyesi, Candarlızâde Sadr-ı Esbak İbrahim Paşa bin Halil Paşa'nın 1498 tarihli Filibe'ye ait vakfiyesi, Rüstempaşazade İskender Bey ibni Abdurrahman ve İsmail Beyler'in 1467, 1470, 1471 tarihli Filibe'ye ait vakfiyeleri, Sultan İslâm Giray Han ibn-i Azamet Han'ın Yanbol'a ait 1732 tarihli vakfiyesi, Sultan Mahmud'un Niğbolu ve Tırnova'ya ait 1742, 1751 tarihli vakfiyeleri, Kâdiri Şeyhi Hasan Efendi'nin 1839 tarihli Filibe'ye ait vakfiyesi, Hacı Timurzade Ebubekir Efendi ibn-i Timur Ağa'nın Hacıpazaroğlu'na ait 1655 tarihli vakfiyesi, III.Sultan Murad'ın Kerimesi Ayşe Hatun ibneti Sultan Murad'ın Tatarpazarı'na ait 1602 tarihli vakfiyesi, Bezm-i Alem Valide Sultan'ın 1845 tarihli Varna'ya ait vakfiyesi, Beşir Ağa'nın Killi İmail

Geçidi ile Zıstovi'ye ait 1744 tarihli beş adet vakfı, Serdar-ı Ekrem Hürşit Paşa'nın Uzuncaabad'a ait 1813 tarihli vakfiyesi, Evrenos-zâde Elhac Şemseddin Ahmed Bey ibni Ali Bey'in Tatarpazarı'na ait 1498 tarihli vakfiyesi, Rifatıye Meşâyihinden Zeynel Abidin Efendi ibni Ali Efendi'nin Tatarpazarı'na ait 1813 tarihli vakfiyesi, Tersane-i Amire Emini Yusuf Ağah Efendi'nin 1811 tarihli Varna'ya ait vakfiyesi, Ergani ve Maden Emini Mustafa Paşa'nın İslimye'ye ait 1774 tarihli beş adet vakfı, Uzi valisi Vezir Mehmed Paşa'nın 1760 tarihli Silistre'ye ait vakfı, Bahçivan Hüseyin ibni İbrahim'in Zağra-i Atik'deki 1819 tarihli vakfiyesi ve daha nicelerini saymak mümkündür.

Vakıfların isminin baş harfleri ile vakıf adedinin analizini yapacak olursak, A harfi 72, B harfi 10, D 10, E 23, H 56, İ 27, I 7, K 2, M 107, N 6, O 16, Ö 7, P 2, R 8, S 22, Ş 7, T 2, Ü 4, V 11, Z harfi ile başlayan vakıf adedi 2'dir.

Bu vakfiyelerin her biri içinde, bugün adı-sanı kaybolmuş çiftlikler, su değirmeni, cami, han, hamam, bedesten, mektep, medrese adı geçmekte olup, binlerce köy de bu eserlerin idamesi, çalışması için akar olarak atalarımız tarafından bırakılmıştır.

Yemen Fatihî Sinan Paşa'nın 1004 H/1595 M. tarihli vakfiyesinde aşağıdaki eserleri Allah rızası için vakfettiği görülmektedir.

"Rumeli Vilayeti'nde Hasköy Kazası'nda Uzuncaova sahrası'nda Emri Sultanî ile yeniden tesis ettiği kasabada gayet güzel bir cami, imâret, imârete bitişik 46 dükkân, ayrıca 36 dükkân 2 fırın, kantar, 2 hamam, Temlik-i sultani ve Hüküm-ü Hâkânî ile Sinan Paşa'ya bırakılan Uzuncaova adlı sahranın tamamı, Filibe Kazası'nda, Meriç Nehri üzerinde 6 değirmen, Filibe'deki pirinç tarlaları, Filibe kazası Todoriç Köyü'ndeki Koyun Kışlağı denen arazinin tamamı, Uludere Çayı suyu ile dönen iki değirmen ve müstemilâtı, Filibe Kazası Elbuncu Köyü'nün hududundaki yayla ve üç değirmen, Filibe Hakimi Mevlânâ Şeyhî Efendi'den satın alınan üç değirmen, bütün âlet ve ede-

vâtıyla, anbarıyla, dink adı verilen 4 pirinç değirmeni: Tatarpazarı denilen kasaba eteğinde bulunan, hududu belli arazi, mer'anın tamamı, Sadr'ül Vüzerâ Siyavuş Paşa'dan satın alınan hudud ve rüsümü hüccetinde yazılı Soğulmaz ve Kerdeme adlı iki köyün tamamı, Filibe Kazası'nda Geyvan Ağa'dan satın alınan Paşa Harkı denen Harkın tamamı.." İşte bunların tamamı sadece 402 vakıftan birinin emlakıdır.

Yahya Paşa'nın Recep 912 H./Kasım 1506 tarihli vakfiyesinde ise" ...Sofya'nın yukarı yanında Saraçpınarı'ndan şehre su getirerek çeşitli çeşmeler yaptırdı. Bir mescid, imâret, tabhâne, mutfak, fırın, bir bedesten ve içinde 36 dükkân ve 8 hücre (oda), bedesten yanında kervansaray, 7 dükkân ve lâtin tayfası için inşa ettirdiği odaların tamamı, Davut Attar Mahallesi'nde Hamza Çelebi bin Mustafa'dan satın aldığı ev, Sofya Lenşe Suyu üzerinde Yasin Çelebi'den rızaen satın aldığı kırıshane, bahçesi, Fatma binti Hızır'dan satın aldığı değirmen, üç oda Sofya yanında Budyana ve Malsofça adlı yerin ortasındaki çiftlik ve içindeki bilumum evler, ahurlar, Pobmatlı Mahallesi'nde Karagözoğlu Katip İlyas Çelebi'den satın aldığı 13 dükkân, 2 ev, Ahi Murad oğlu Mehmed'den satın alınan balıkçı dükkânı, Sofya'da inşa ettirdiği Hamam, Filibe'de Kalyorve adlı köyün tamamı, Niğbolu'da inşa ettirdiği kervansaray'ın tamamı ki 38 odalı, bir ahur ve kervansaraya bitişik 11 dükkân, karşısındaki kasap dükkânı, 23 adet debbağ dükkânının gelirin tamamı Ahi Evran Tekkesi'ne, ayrıca Balıkçılar karşısında Rakça suyu üzerinde 22 dükkân, Aliman karşısında 10 hücre, 10 dükkân, Hisarkapısı önünde 5 dükkân, köprü üzerinde dört oda, Niğbolu Şiyakove mevkii yanında çiftlik, Niğbolu sancağı Lofça Kasabası'nda Lazale Kasrı ve buradaki hamam, Şumnu'da Vardar Yeniçeri Kadısı Mevlânâ Sinan Çelebi'den satın alınan hamam, Sabunhane, Ezdim adlı kasabada Süleyman Bey oğulları Kasım ve Yusuf Çelebi'den alınan hamam, Hırsove Kasabası'nda inşa ettirdiği hamam, Niğbolu Kadirgalıman Mahallesi'nde inşa ettirdiği

çifte hamam, evler, dükkân, bina ettirdiği mektep 12 dükkân, bozahane...." Vakfiyede belirtilen emlak halen devam ediyor, ancak zamanınızı fazlaca almak istemediğimden Yahya Paşa'nın 1506 tarihli vakfiyesini burada kesiyorum.

Rahmetli Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Bulgaristan'da 2356 cami-mescid, 142 medrese, 273 mektep, 174 tekke-zaviye, 116 han, 16 kervansaray, 3 **bedesten**, 113 hamam-kaplıca, 24 köprü, 75 **çeşme**, 27 türbe olmak üzere toplam 3339 vakıf menşeli eski eser tesbit etmiştir.

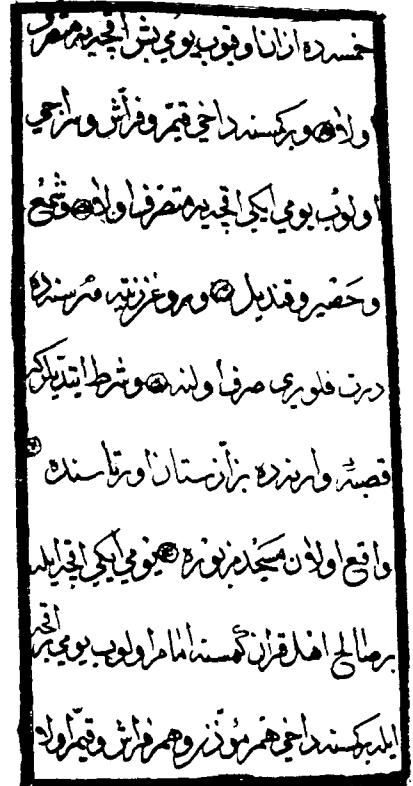
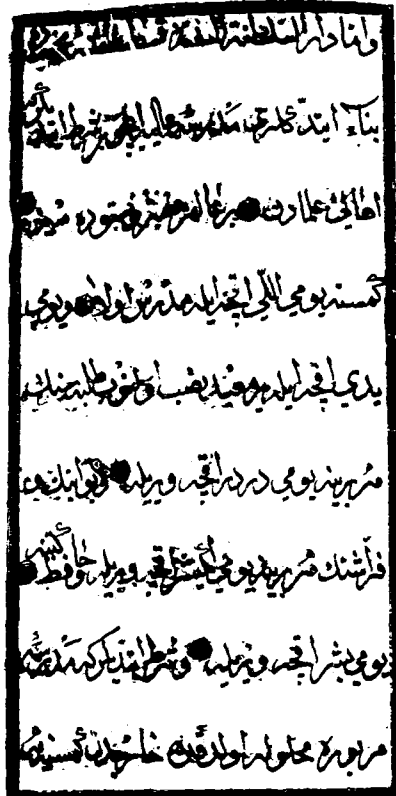
16-29 Eylül 1913'de yapılan İstanbul Muahedenamesi 6.maddesi son paragrafı şöyledir: " Müftüler İdare-i Evkaf ile dahi mükellef olduklarından, Başmüftü'nün başlıca vazifelerinden biri de onlardan hesap talep etmek ve buna ait defterleri hazırlatmaktır. Vakıf hesabına ait çeşitli defterler Türkçe tutulabilecektir.

8. maddede ise, İslâm Cemaatine ait her mahal ve Şehirde Evkâf işleri İslâm

Cemaatinin seçeceği kişilerle idare olunacak ve memurları Bulgar Hükümeti tarafından tanınacaktır. Her mahallin vakıfları, İslâm Hukukuna göre idare edilecek ve malları İslâm Cemaati hükmü şahsiyetine ait olacaktır. Vakıf mallarından hiçbiri, ait olduğu cemaata bedeli ödenmedikçe istimlak olamaz, zaruretten dolayı vakıf mallarından birinin istimlakı icap ettiğinde, aynı kıymette ve aynı semtte diğer bir arsa verilmedikçe, ayrıca binanın bedeli ödenmedikçe bu işe teşebbüs dahi olunamayacaktır. İstimlakten elde edilen paralar Cemaati İslâmiyeye tevdi ve teslim edilecek, bedeller vakıf eserlerin tamir ve termimine harcanacaktır."

Şimdi bu eserlerin kaç ayakta, kaç Bulgar kazması ile yerle bir oldu?.. Camilerinde serbetçe dini ibadet yapılabiliyor mu? Örf ve adetlerini rahatça yerine getirebiliyorlar mı? Aralık 1984 tarihinden itibaren Bulgaristan'daki Türk bölgelerine girebilen, soydaşları ile serbestçe haberleşebilen var mı? Bu soruların cevabını takdirlerinize arz ediyorum.

Bulgaristan
vakıflarına
ait
bir
vakfiye

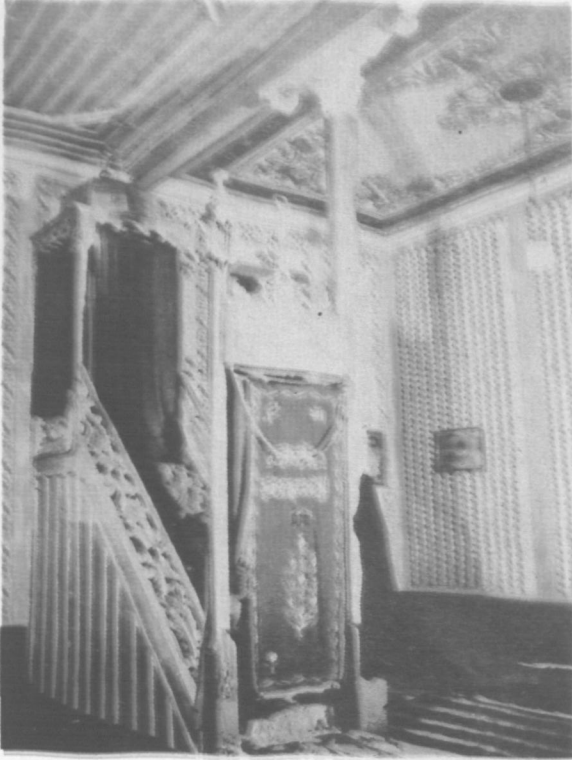

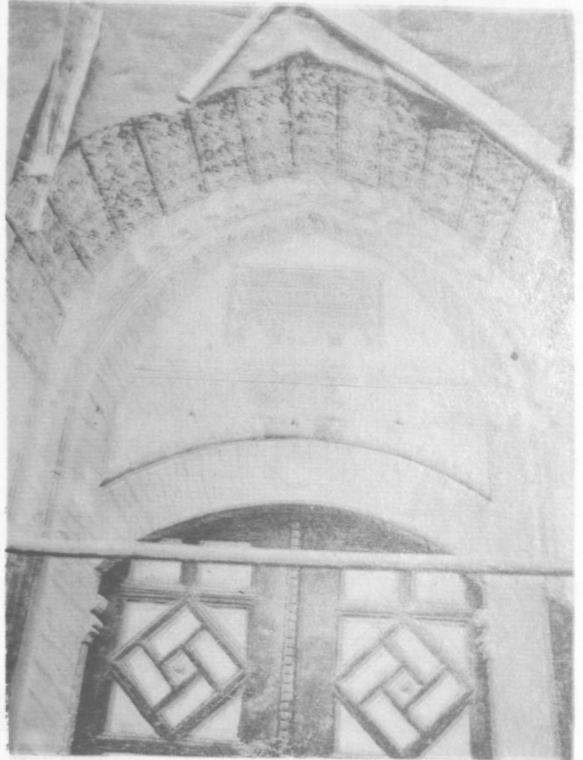

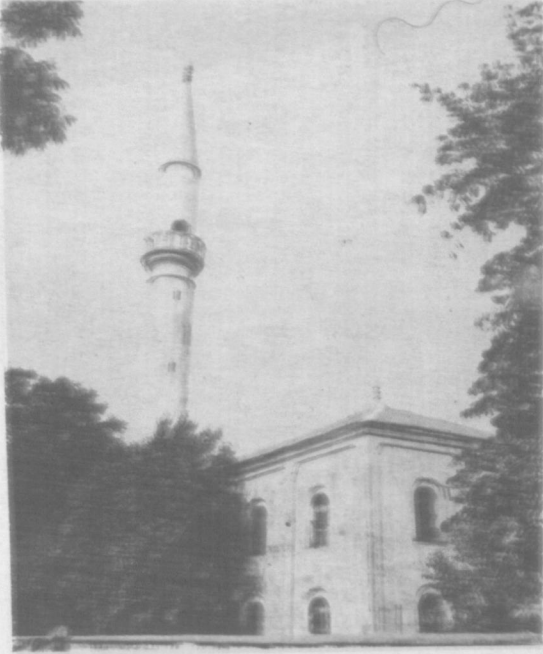
Resim 1 : Bulgaristan'ın Yanbol şehrindeki tarihî kapalı çarşı.

RESİM 2 : Balçık'ta Cebel Camii minberi.

RESİM 3 : Razgrad, İbrahim Paşa Camii'nin üzerinde asma kilit olan giriş kapısı.

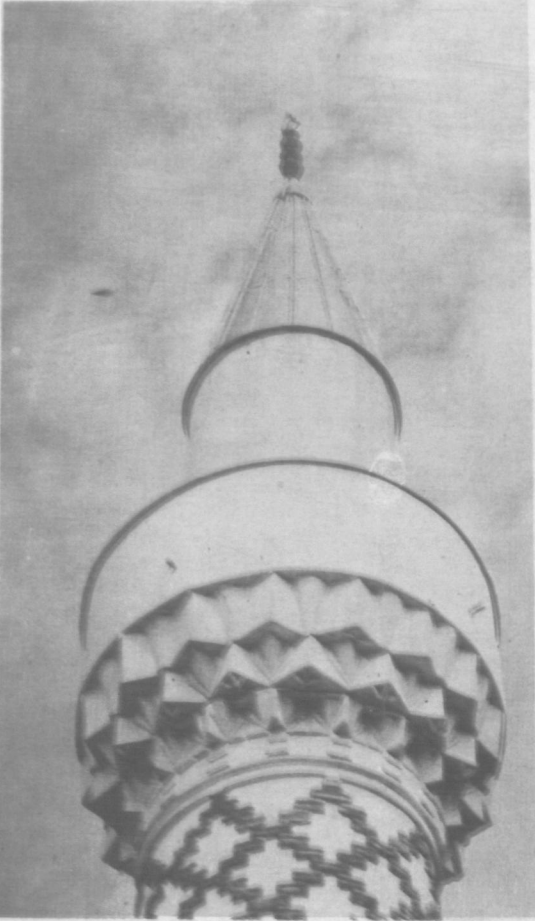

RESİM 4 : Brestovene Köyü Camii.

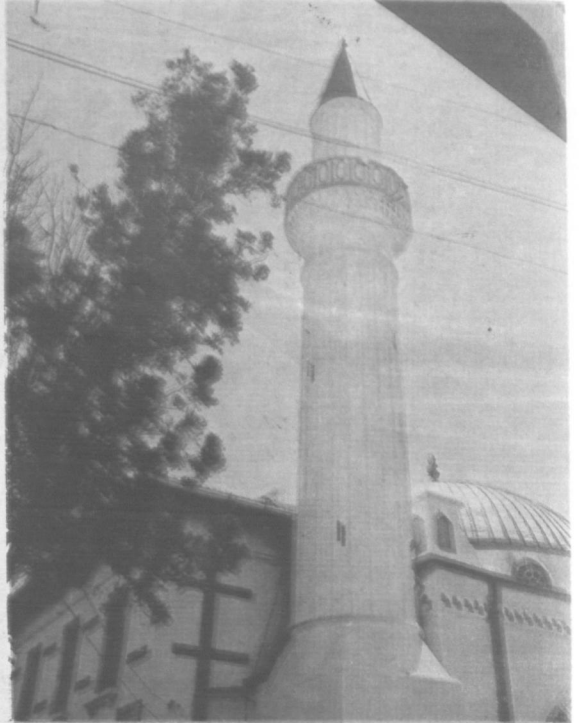

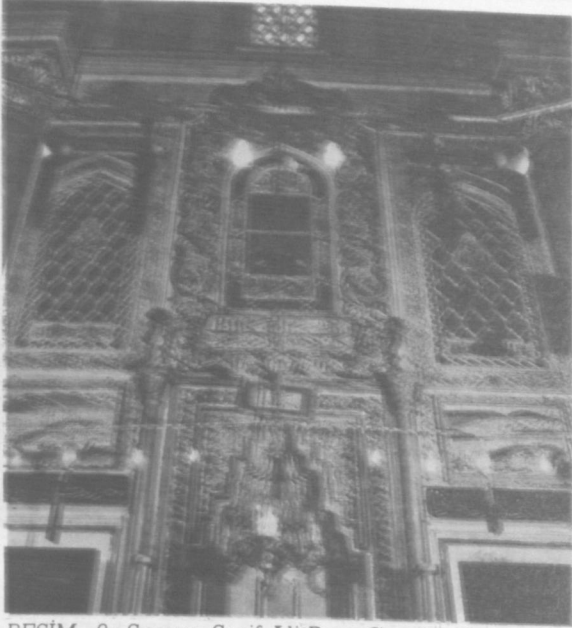
RESİM 5 : Sofya, Banyabaşı Camii.

RESİM 6 : Filibe, Muradiye Camii minaresi

RESİM 7 : Pazarcık'ta Hacı Osman Camii.

RESİM 8 : Şumnu, Şerif Ali Paşa Camii mihrabı.

RESİM 9 : Şumnu, Şerif Ali Paşa Camii kalem işleri.

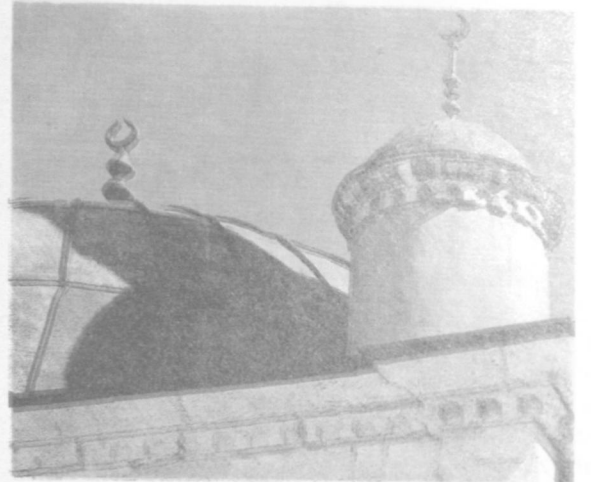
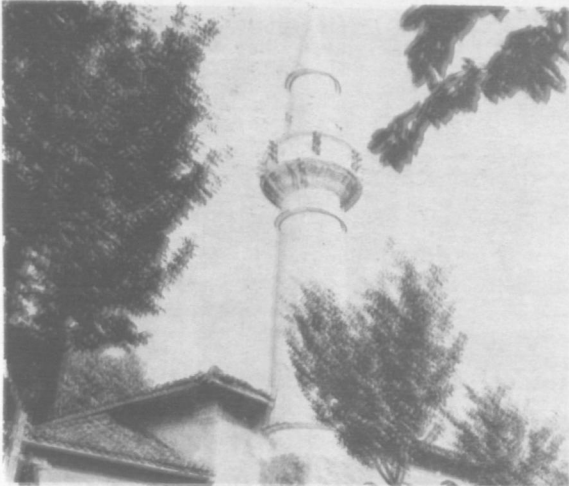
RESİM 10 : Şumnu, Şerif Ali Paşa Camii iç tezyinatı.

RESİM 13 : Razgrat Şigar Köyü Camii.

RESİM 11 : Şumnu, Şerif Ali Paşa Camii dış avlu giriş kapısı portalı.

RESİM 12 : Silistre Camii kubbesi ve ağırlık kulelerinden bir görünüş.

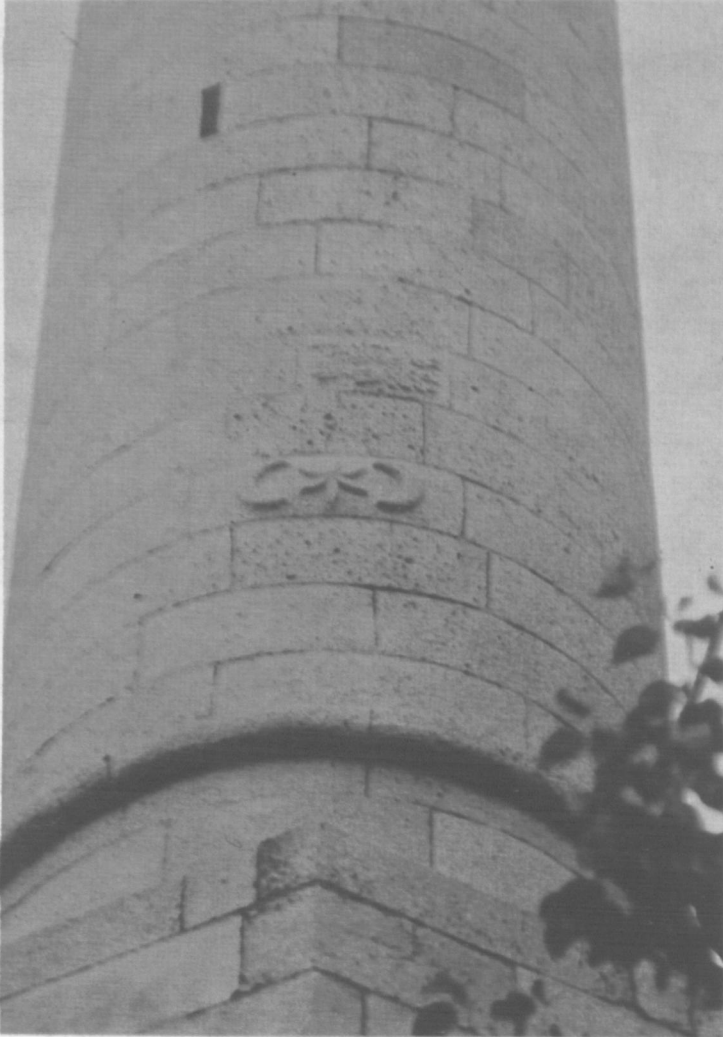

RESİM 14 : Filibe, Muradiye Camii.

RESİM 15 : Karnabat Camii.

RESİM 16 : Krumovgrad Camisi minarede bulunan kitabe ve ayyıldız.

TÜRK MİMARÎ TARİHİ ARAŞTIRMACILIĞI VE EKREM HAKKI AYVERDİ

Y.Mim. Dr. İ.Aydın YÜKSEL

Henüz çok yeni olan Türk sanatı araştırmaları içinde, ayrı bir yeri ve daha çok Türk Mimarî tarihinin tetkiki ile şöhret bulmuş olan Dr.Y.Müh. Mim. Ekrem Hakkı Ayverdi 1899'da doğmuş ve 24 Nisan 1984'de iç ve dış âlemimizde yeri doldurulamıyan bir boşluk bırakarak Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Dolu ve renkli bir hayatı olan ve bunu dâima memleket hizmetine vermek için çırpınan Hocamızın 1920 senesinde Mühendislik Mektebi'nden mezun olduktan sonra çok kısa bir müddet Belediye Fen İşlerinde çalıştığını biliyoruz. Daha sonra da serbest meslek hayatına atılmıştır. Hayatının birinci devresinde, yani elli yaşına kadar hemen tamamen inşaatçılıkla meşgul olmuş, aşağıyukarı otuz sene çeşitli binaların yapımında ve eski vakıf ve sanat eserlerimizin ihyası ile uğraşmıştır. Bu zaman zarfında inşaatın ve yapının her çeşidi ile içli dışlı yaşayarak birçok devrin yapı husûsiyetlerine vukuf ile bir nevi ihtisas sahibi olmuştur. Ekrem Hakkı Bey Hocamızın bu devresi denebilir ki, binalarla ünsiyet kurmak olduğu kadar, çok yüksek mimarî eserler meydana getiren bu milletin kültürü ve iç âlemiyle de yakın alâka kurma devresidir. Bu yakın alâkanın temelinde millete ve memleketine duymuş olduğu aşk derecesinde sevgi ve bu milletin millî bir mimarlık dehâsına sâhip olduğu inancı vardı. Buna derinden iman etmişti. Bu iman ve aşkladır ki taş ve topraktan hareketle, yapının asıl ruhuna, esas mânâsına nüfuz etmişti. Bu otuz senelik kesif meşguliyetin içinde,

ayrıca çeşitli sanat eserlerini, bilhassa güzel yazı sanatının en nâdide örneklerini, Kur'an-ı Kerim'leri, murakka ve cildler, çeşitli kumaş ve çini parçalarını, yazı sanatına âit malzemelerin en güzellerini toplamış, muhafaza etmiş ve çeşitli koleksiyonlar meydana getirmiştir.

Halbuki bu otuz senelik inşaatçılık devresinde yoldan hastahaneye hatta sinemaya kadar yaptığı binalar onun mâişet kaygusu ile sarfettiği emeğin mahsulüdür. Asıl mühim olanları onun millete yeniden kazandırdığı mimarî eserlerimizdir. Biz burada, onun bu faaliyetlerinden bazılarını zikretmek istiyoruz.

İlk tamir ve tâdilâtlarından biri, Zeyneb Hanım Konağı'nın Fen-Edebiyat Fakültesi hâline getirilmesidir. Daha Sonra Medresetü'l-Kuzat'ın Dârü'l-Fünun Kütübhânesi, Harbiye Nezâreti'nin 1933'de Dârü'l-Fünun binası, yine 1950'de Üniversite merkez binası olarak tâdili kendisine âittir. Bu sonuncu tamirde üniversite merkez binasının yaldızlı tavanlarının bozulmadan betonarme döşemelere asılmak suretiyle nasil ustaca yapılmış olduğunu birçok defalar kendisinden dinlemiştim.

E.Hakkı Bey'in en uzun ve geniş restorasyonlarından biri, belki de birincisi Topkapı Sarayı'na ait olanıdır. O sıralarda çok harap ve metruk bir vaziyette olan bu cihan devletinin sarayının muhakkak kurtarılması gerekiyordu. 1935-1945 tarihleri arasında sarayın hemen her yerine himmet clinin uzandığı görülür. Ufak tefek tamirleri-

nin dışında, Orta Kapı, Akağalar Kapısı, Kubbealtı, İç Hazine, Fâtih Köşkü ve Revakları, Ağalar Câmii, Beşir Ağa Câmii, Mutfaklar, Has Ahır, Zülüflü Baltacılar ve Harem Ağaları Koğuşları, Hürrem Valide Dâiresi, Valide Taşlığı, Silah Müzesi, Şehzâdeler Dâiresi ve Hırka-i Saadet Dâiresi'nin tamirinde Ekrem Hakkı Bey'in gayret kuşağını kuşandığını görürüz. Birçoklarından para kazanma şöyle dursun cebinden eklemek mecburiyetinde kalmaktaydı. Bu arada İstanbul içinde bulunan mimârî âbidelerinden bazılarının da tamirini sayabiliriz: 1935 de Bâli Paşa Camii, 1936-37 Sultan Selim Camii, 1936 da Mesih Paşa Camii, 1937 de Lâleli Camii, 1943 de de Ayasofya'da kısmî tamirler, 1943-1950 tarihleri arasında da Gazanfer Ağa, Kuyucu Murad Paşa ve Hasan Paşa Medreseleri, Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi ve diğerleri...

E.Hakkı Bey'in restorasyon sahasına, İstanbul'un dışında Trakya'daki âbideler de girmiştir. Bu faaliyete eski bir pâyitaht olan Edirne de dâhildi. 1929-1946 yılları arasında Selimiye Camii, üç Şerefeli, Eski Camii, Yıldırım, Murâdiye, Süleymâniye Câmileri ve Edirne Çelebi Mehmed Medresesi, Havsa'da Sokullu, Çorlu'da Süleyman Paşa Câmileri'nin onun tarafından tâtirini görmekteyiz. Burada sayması pek kolay olan bu restorasyonların ne büyük zahmetler ve gayretlerle başarıldığını bu işlerle uğraşanlar iyi bilirler.

Burada bir an durarak E.H. Ayverdi'nin "*Abidelerin Bir Elden İdaresi*" (1). isimli makalesinden âbidelerimiz hakkındaki düşüncelerine bakalım: "...âbidelerin târihî şuur ve san'at anlayışıyla mücehhez ve bu iş için kurulmuş bir müessesede elinde olması kurtuluşlarının yegâne çıkar yolu olduğu anlaşılmıştır... Bizim teklifimiz Fransızların *Service des Monuments Historiques* dedikleri gibi bir teşekküldür..." Ekrem Hakkı Bey, kanunların müsaadesi nisbetinde muhtar olan bir teşkilatın binalar kadar aynı zamanda tabii güzellikler, mahalleler ve kasabalarla da alakadar olması lâzım geldiğini ve bu teşkilatın târihçi, mimar, edebiyatçı ve mütehassislardan mürekkep olmasını ve bütün âbide ve

güzelliklerin önce çok sağlam bir tescilinin lâzım geldiğini düşünüyordu. Bu tescilin birinci safhası kayıt, plan, resim fotoğraf ile âbidelerin tesbitidir. Bu tescil yolu ile büyük âbidelerin yanında en basitleri de kurtulmuş olacaktır. Bunlara kitâbeler ve kabir taşları da dâhildir. Zira bunları okuyanların âbidelerden evvel yok olduğu aşikârdır. E.Hakkı Bey ikinci olarak da tâtiratların binanın "aslına şaşmaz bir sadakat" ile yapılmasını düşünmektedir.

1950 tarihlerinden sonra yazı hayatına atılarak geçirmiş olduğu otuz senelik tecrübe ve bilgilerinin mahsulünü vermeye başlamıştır. Çeşitli gazete ve mecmualarda, ilmi dergilerde çok sevdiği İstanbul'un çeşitli meseleleri, Boğaz Köprüsü (2), şehrin mimârîsi ve âbideleri hakkında monografiler, fikir yazıları, İslâm ve İstanbul Ansiklopedilerine maddeler yazdığını görmekteyiz. Bu makalelerin adedi takriben 75'e ulaşmaktadır (3). İçlerinde hemen bir kitap hacminde olan pek mühimleri de vardır. Bunlardan biri, Vakıflar Dergisi III. sayısında yayınlanan "*Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları*" isimindeki tetkikidir. 1957 de hazırlanan ve 100 fotoğraf ve 30 planla takdim edilen bu çalışma, sahasında hemen hemen topluca yapılan ilk büyük araştırmadır. Yine H.Bâki Kunter'in bir takdim yazısı ile 1958 de Vakıflar Dergisinin IV. sayısında neşredilen "*Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri ve Şehrin İskânı ve Nüfusu*" isimli çalışma, şehircilik ve kültür tarihi açısından

(1) E.H.Ayverdi, "Abidelerin Bir Elden İdaresi", Kubbealtı Akademi Mec.Yıl.6 Sayı.1., Ocak 1977. Bu makale aslında 14 Nisan 1956 tarihinde "Abidelerimizin Tarihimizdeki Rolü" namıyla târih konferansında verilen tebliğin hülâsasıdır.

(2) E.H.Ayverdi Hocam köprü'nün, Boğazın güzelliğini bozar endişesi ile aleyhinde idi. Hatta bu mevzuda bir seri yazı da yazmıştır. Fakat köprü yapıp bittikten sonra fikrinde eskisi kadar ısrar etmemiş, tahmininde yanlış olduğunu söyliyerek hatadan dönme faziletini göstermiştir.

(3) E.H.Ayverdi Bey'in fikri makaleleri ve görüşleri 31 sene reisliğini yaptığı İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından bir kitab hâlinde hazırlanmaktadır. En kısa zamanda bitirileceğini ümid etmekteyiz.

çok kıymetli bilgileri ihtivâ etmektedir. E.Hakkı Bey'in Vakıflar Dergilerinde yayınlanan diğer makaleleri ise şunlardır. "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii" III.sayı, "Mudurnu'da Yıldırım Bâyezid Manzûmesi ve Vakfiyesi" V. Sayı, "Bursa Orhan Cami ve Osmanlı Mimârîsi" ve "Fâtih Câmii Hakkında Yeni Bir Vesika" VII. sayı.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin risâle ve kitap olarak 1950'de neşrettiği ilk eseri, "XVIII. Asırda Lâle" adını taşımaktadır. Daha sonra İstanbul'un Fethinin 500. yıldönümü için hazırlanan "Fâtih Devri Mimârîsi" adlı eseri gelir. Bu mühim tetkik, daha sonraları dört cild halinde neşredilecek olan büyük eserine esas olmuştur. 1958'de de pek kıymetli bir çalışma olan "19. Asırda İstanbul Haritası" yayınlanmıştır. "Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı" ise 1953'de müellifin daha çok kendi koleksiyonlarından faydalanarak hazırladığı bir çalışmadır.

Vakıflar mevzuunda neşredilen ve pek mühim bir kaynak eser olan "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri" Ö.Lütfi Barkan'la birlikte uzun seneler içinde hazırlanarak ilim âlemine sunulmuştur. Kıymetini daima koruyacak olan bu eser, bu sahada çalışacakların hemen ilk başvurdukları çok ciddî ve mühim bir kültür mirasıdır.

Ekrem Hakkı Bey'in asıl şöhreti, başlangıçtan Fâtih Devri sonuna bütün mimârî eserleri ele alan büyük çalışmasıdır. Sahasında yerine kolay kolay yenisi konamayacak ana kitaplardan sayılan bu büyük külliyyat, sanat tarihi ile uğraşanların her zaman başvuracakları bir tetkikdir. Bu satırların yazarı da 1961'lerden itibaren bu çalışmalara önce, E.Hakkı Bey tarafından verilen krokileri çizmekle başlamıştır. Daha sonra 1964'de Edirne Yıldırım Câmii'nde kendisinin idaresi altında ilk tabikatımı yapmıştım. 1966'da neşredilen "İstanbul Mimârî Çağının Menşei, Osmanlı Mimârîsinin İlk Devri", Ertuğrul Gazî'den yani 1230'dan 1402'ye Çelebi devrine kadar olan bir devreyi içine almaktaydı. Zannederim önceleri bir seri olarak düşünülüyordu. Zira, iş çok heybetli ve o nisbette de zahmet-

liydi. Bu sebeple, bu birinci cildin üstüne "I. Cild" ibâresi konulmamıştı. I.Cildi, "Çelebi ve II.Sultan Murad Devri Mimârîsi" takip etti. Daha sonra da 1953'de bir cild halinde çıkarılan "Fatih Devri Mimârîsi" bu sefer iki cild olarak çok daha geniş ve hacimli bir şekilde ilim âlemine sunuldu. 1974'de tamamlanan bu dört cildlik dev eser, yukarıda da belirttiğim gibi uzun zaman önemini koruyacağına benzemektedir. Binlerce sahifelik ve binlerce resimlik bu büyük külliyyat sarsılmaz bir azmin ve çok kesif bir çalışmanın mahsulüdür.

Böylece 250 senelik Osmanlı-Türk mimârî eserleri mümkün olduğu ölçüde bir kütüğe geçirilmiş oluyordu. Rölövelerin hemen hepsi o zaman henüz bir mimârlık talebesi olan Yusuf Ömürlü Bey ve bu satırların yazarı tarafından hazırlanmıştır. 1976'da ise bu dört cildin hülâsası olarak "İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi" neşredilmiştir. Diğerlerine göre daha az ilmt olan bu küçük eserin bilhassa sanat tarihi talebeleri arasında bir hayli yaygın olduğunu söylemeliyim. Bu eserde kendi isminin altında benim de adımın bulunmasını ısrarla istemiştir.

Fâtih Devri mimârîsinin devamının yazılmasının muhakkak olmasına rağmen Ekrem Hakkı Bey buna yanaşmıyordu. Halbuki külliyyatın devamı bakımından, II.Bâyezid devrinin tetkiki ve Kanûnî devrinin klasik üslûbuna geçişin tesbiti gerekliydi. Çok uzun vâdeli ve iddiasız bir arzu ile kendisine bu işe başlamayı istediğimi belirttiğim zaman beni hararetle teşvik ettiği gibi, Fetih Cemiyeti'nin maddî imkânlarıyla da desteklemeye çalıştı. Böylece de vefâtından altı ay önce kitabın neşredildiğini görmek suretiyle kendi açtığı bir yolun devam ettiğini de görmüş oldu. Bunun için ve burada saymadığım birçok yardımları için kendisine medyûn-ı şükranım. Kendisi her ne kadar Fâtih Devrinin devamı olan II.Bâyezid'i yazmaya teşebbüs etmedi ise de, belki bundan daha zahmetli bir çalışmanın içine girmekten de çekinmedi. Bu sırada Kültür Bakanlığı'nın teşebbüsü ile Türkiye sınırları dışında kalan Türk

mimârt âbidelerinin tesbiti ve tescili meselesi ortaya çıkmıştı (4). Fakat bu bahse girmeden önce, kendisinden devamlı bir ısrarla rica ettiğim bir başka mes'eleden bahsetmeliyim. Bu, Türk mimârt felsefesinin yazılması fikriydi. Bu düşünceyi kabul etmiş ve "Sen çizersen. ben de yazarım" demişti. Fakat yukarıda zikredilen Avrupa'daki Türk eserlerinin tetkiki mes'elesi ortaya çıkınca, henüz çok az bir çizim ve notlar safhasında olan bu teşebbüs geri bırakıldı. Halbuki bu çalışma, geniş ve uzun bir tecrübe ve derin bir sanat tefekkürünün mahsulü olacaktı(5).

Zikredildiği gibi, bugün bıraktığımız Avrupa topraklarındaki eserlerimizin tesbiti ve bir nevi tescili acil bir iş olarak karşımızdaydı. Bunun heyecanı, Ekrem Hakkı Bey Hocam dâhil hepimizi alıp sürüklemeye başlamıştı. Mimar Gürbüz Ertürk ve Y.Mim.Dr. İbrahim Numan Bey'ler de bu işin sevdâlısı olarak aramıza dâhil oldular. E.H.Ayverdi Bey'in muhterem zevcesi ile birlikte altı kişilik bir heyet hâlinde 1976'da Romanya ve Macaristan tarandı, mevcut eserler yerinde görüldü, fotoğraflar çekildi, çeşitli dökümanlar toplandı, değerlendirildi.

Bu bahis ayrı ve her dakikası hasretle hatırlanacak kadar şevk ve hüznle doludur. Estergon Kalesi'nin burçlarından Tuna'nın karşı yakasında görülen Ciğerdelen (Sturova) Palankasına kadar bütün bir tarih ve ruh orduları sanki içimizden akıyordu. Mohaç Sahrasında bize göz açtırmayan yağmur, toprağı ve bizleri kucaklıyordu. Budapeşte'de (bir rivâyete göre) E.H. Bey'in ecdâdı olan velâyet sahibi Gül Baba, son Budin Beylerbeyi yiğit Abdurraman Abdi Paşa bizlerle hasbihal ediyordu. Küçük Erd Kasabasındaki tek bir minare, bütün Macaristan'da ancak iki elin parmakları kadar sayılı Türk eserleri ve bizimle beraber dolaşan Seyyah-ı âlem tatlı dilli Evliya Çelebi... O sırada 76 yaşında olan koca Türk herhalde bizden daha fazla duygulu idi. Çünkü o, daha önce Trablus'un, Balkanlar'ın, Suriye ve Irak'ın, Hicaz'ın elden çıkışına şahit olmuştu. O bizim tahayyül bile edemediğimiz bin-

bir güzellikleri de görmüştü.

Ertesi sene sıhhati elvermediği için biz üç mimar arkadaş Yugoslavya seyahatine çıktık. Fakat bize aşlamış olduğu gayret ve şevkle berabermişiz gibi çalışıyorduk.

1978'den 1983'e kadar süren bir çalışmayla dört cild hâlinde yayınlanan Avrupa'da Osmanlı Mimârt Eserleri'nin ne gibi zahmetler ve rahmetlerle meydana geldiğini anlatmak zordur. Burada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden çok faydalandığımızı da bilhassa belirtmek isterim (6). Çeşitli tarihlerde kayda geçen cihat defterleri, çeşitli kayıtlar Türkiye sınırları dâhilinde bile yapılamıyan bir işin başa-rılmasında yardımcı olmuştur.

1979 yılında İstanbul Üniversitesi'nin güzel bir hareketine şahit olmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Türk sanatına hizmetlerinden dolayı Edebiyat Fakültesi tarafından "fahret doktor"luk ünvanıyla taltifi bir kadirşinaslık örneğiydi.

Ekrem Hakkı Ayverdi bütün bu faaliyet ve çalışmalarının yanında 1953'den beri İstanbul Fetih Cemiyeti'nin reisliğini de deruhte etmekte idi. Bu onun vazgeçilmez aşkı idi denilebilir. Fetih Cemiyeti'nin menfaatlerini herşeyden önde tuttuğunu ve bunun için çeşitli mücadeleler verdiğini buna yakından şahit olanlar bilirler. Merhum Nihad Sâmî Bey'le beraber cemiyete bağlı bir Yahya Kemal ve İstanbul Enstitüsü ve yine bir Yahya Kemal Müzesi kurmuşlardı. Her iki Enstitünün de kıymetli neşriyatında gayret ve himmetleri unutulmaz.

Son olarak da Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bir ömür boyu topladığı malzemeyi, evini ve diğer emlakını kendi

(4) Bu tetkik gezisinin gerçekleşmesinde hiç şüphesiz devrin Kültür Müsteşarı Prof.Emir. Bilgiç Bey'in büyük dahli vardır. Burada bu vesile ile şükranlarımızı arz etmekten büyük bir haz duymaktayım.

(5) Bu çalışmanın giriş kısmı "Türk Mimârsi ve Dünya" ismiyle vefatından sonra Kubbealtı neşriyatından (19-84) neşredilmiştir.

(6) Arşiv mütehasısı Mehmed Duru Bey'in fotokopilerini verdiği Cihat Defterleri, bu kütüğün yazılmasında en büyük âmillerden olmuştur.

kurmuş olduğu vakfa bağışladığını belirtelim. Zira önce malını değil, kendini vakfetmeyi bilenlerdendi. Zaten hususi hayatındaki mükrimliği meşhurdu. Asıl mülkün Allah'a ait olduğunu bilen bu koca Türk, Allah'tan aldığını yine Allah'ın kullarına veriyordu. 1979 yılında "Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı" adıyla kurulan vakfın, vakfiyesindeki şu satırlar bilhassa dikkat çekicidir:

"Asırlardan beri milletimizin sfesinde gelişen en asırlı an'anemiz, en kıymetli hayır müesseselerimiz olan vakıfların, vakfın niyet ve arzûsuna dayanan tahsis sebep ve mahalleri, az çok birbirlerinden farklı olmakla beraber, ana gayelerinin temelinde yatan fikir, amme hizmetini ve cemiyetin istifadesini esas ve hedef alan yardım ve hayır yapma anlayışıdır.

Bu düşünceden hareket eden ecdadımız, asırlar boyu, menkûl ve gayri menkûl mal ve mülkünü cömertce vakfetmiştir.

Bu şuûrun meydana getirdiği içtimâî, iktisâdî, dîni ve askerî müesseseler ise, yeryüzünde bir eşi daha bulunmayan târihî âbideler olarak, "Türkiye Coğrafyasının Şaheserler Zinciri"ni meydana getirmiştir.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı gibi, millî irtfan ve san'ata hizmeti gâye edinmiş bir müessesenin gelişme ve devâmı için maddî fedâkârlığa duyulan ihtiyaç, aşağıda bildirilen mal ve mülkümüzü Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'na dev-

retmeyi bizler için vicdan borcu kılmıştır. Öyle ki, gençliği bağrından toplamakta bulunan bu ocağın mensuplarının zihni ve rûhi bir düzen içinde yetişmelerine gayretin, ibâdet gibi temiz, mukaddes bir millî vazife ve vicdan borcu olduğuna inanmış bulunuyoruz.

Hareket noktamız bu olmakla beraber, her Müslümanın fikir ve gönül dağarcığında bulunması gereken bir Hakk kelâmı, hayatımız boyunca bizi, çevremizi maddî mânevî imkanlarımızı açık tutmaya sevk eylemiştir. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde: "Ve mâ leküm illâ tünfikü ft sebtilillâhi mîrasü's-semâvâti ve'l-arz..." (Ne oluyor size ki îmân ettikten sonra da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin bütün mîrası Allah'ındır.) dediğine göre, O'nun vermiş olduğu mal ve mülkü, gene O'nun kullarının istifadesine arzulemek, insanoğluna gurur değil, ancak şükür vermelidir vesselâm."

24 Nisan 1984'de vefat eden Ekrem Hakkı Ayverdi Hocamla alakamız yakın komşuluk münasebetleriyle de pek derindi. Bu yüzden hakiki bir dost, bir baba kaybetmiş olduğumu ve yokluğunu her vesile ile hissettiğimi saklamıyacağım. Şahsen benim kendisine daha çok ihtiyacım olduğu bir zamanda "azm-ı dâr-ı bekâ" eyledi. Allah'tan kendisine rahmet ve mağfîret dilerim. Eminim ki zaman zaman söylediği gibi, çok sevdiği milletin tekrar şevket ve satvet dolu asırlara eriştiğini yattığı yerden görecektir.

Sinan Paşa adına (1555-56) tarihinde Mimar Koca Sinan tarafından Beşiktaş'ta yapılan Sinan Paşa Camii mihrabı.